Note sărite

5 800 de avioane 4 292 de tancuri 12 dragoare

103.000 de tone de cauciuc 35.000 de tone de aluminiu

Prefaţă

La un sfert de veac de la terminarea celui de-al doilea război mondial, omenirea nu a uitat încă ororile acestuia, sacrificiile pe care a trebuit să le facă îndeosebi acele popoare ce căzuseră victime barbariei hitleriste în lupta pentru salvarea lor de la pieire, pentru înfrângerea fascismului.

Cel de-al doilea război mondial atrăsese în viitoarea lui şaizeci şi una de ţări, cu circa 1, 7 miliarde de oameni, dintre care 110.000.000 s-au aflat sub arme, majoritatea celorlalţi fiind mobilizaţi în multiplele eforturi pentru uriaşa producţie de război şi în alte activităţi de susţinere a fronturilor. Războiul a cerut jertfe omeneşti imense, consumuri şi distrugeri incalculabile de bunuri materiale.

Punând la ordinea zilei instaurarea dominaţiei lor mondiale, cercurile guvernante ale puterilor agresoare nu au urmărit numai subordonarea economică şi politică a unor popoare şi ţări, ci au elaborat şi planuri criminale de lichidare a existenţei naţionale a popoarelor cotropite, de distrugere a culturii acestora, de exterminare a milioane de oameni şi transformare a popoarelor în sclavi fără drepturi; ele au urmărit înăbuşirea mişcării de eliberare naţională şi pentru progres social-economic, instaurarea în lumea întreagă a unui regim sângeros de teroare.

Germania hitleristă şi acoliţii săi din toate ţările Europei ameninţau astfel grav soarta civilizaţiei şi a progresului omenirii. De aceea, în faţa forţelor democratice se punea cu acuitate sarcina de a se ridica la

luptă hotărâtă împotriva acestui neasemuit pericol, înţelegând că orice concesie sau compromis făcut cu fascismul însemna, de fapt, o pactizare cu el, sprijinirea agresiunii lui, sacrificarea unor popoare şi chiar a propriului popor.

Faptele din preajma imediată a celui de-al doilea război mondial sunt edificatoare în acest sens. Anschluss-ul şi politica müncheneză, promovată cu mult înainte de München 1938, aşa-zisa politică de neintervenţie, care a gâtuit Spania republicană, sacrificarea Cehoslovaciei şi a sud-estului Europei de către Anglia şi Franţa n-au avut drept urmare o „împăcare" a agresorului, ci stimularea actelor lui agresive în direcţii care-i ofereau din ce în ce noi condiţii şi posibilităţi sporite. A urmat astfel, în 1939, ocuparea Memelului de către hitlerişti şi cotropirea Albaniei de către fasciştii italieni; a Poloniei – a cărei atacare, urmată de declaraţiile de război ale Angliei şi Franţei, a reprezentat începutul celui de-al doilea război mondial; în 1940 survine atacul asupra Danemarcei şi Norvegiei, iar o lună mai târziu invazia în Franţa, Belgia, Olanda şi Luxemburg; în 1941, cotropirea Iugoslaviei şi Greciei. În doi ani, molohul războiului îşi purtase trena de foc din centrul şi estul continentului spre occidentul acestuia, de la nord la sud, între mările Baltică, Nordului şi Oceanul Atlantic, prin bazinul Mediteranei şi al Dunării.

Războiul cotropitor dezlănţuit de Germania hitleristă, ca urmare a politicii müncheneze şi a actelor de pactizare şi capitulare din partea guvernelor altor ţări, a provocat un uriaş val de ură în sânul popoarelor înrobite şi al celor ameninţate de înrobirea fascistă. Marea dramă pe care o trăiau a pus forţelor naţionale, în frunte cu partidele comuniste, noi probleme. Începea lupta grea de rezistenţă, dusă adeseori cu mijloace inegale şi cu mari sacrificii. Astfel, cel de-al doilea război mondial a fost de la început un război just, de apărare, din partea popoarelor care s-au

ridicat la luptă împotriva agresorului – duşmanul libertăţii şi fiinţei lor naţionale.

Fără îndoială, la baza declanşării celei de-a doua conflagraţii mondiale stătuseră contradicţiile dintre marile puteri imperialiste, dar acestea, împreună cu contradicţiile dintre ele, pe de o parte, şi marea putere socialistă – Uniunea Sovietică –, pe de altă parte, dintre puterile imperialiste şi statele capitaliste slab dezvoltate, formau un mare ghem de contradicţii complexe şi divergenţe, de o mare fluiditate, care nu excludea modificări şi regrupări. Aşa cum s-a apreciat în unanimitate în literatura marxistă, modul concret în care a început şi s-a desfăşurat cel de-al doilea război mondial confirmă afirmaţia făcută mai sus cu privire la caracterul just al războiului dus de popoarele europene împotriva fascismului şi robiei, împotriva forţelor celui mai grav pericol ce le ameninţa existenţa naţională şi dreptul la viaţă.

Caracterul just, eliberator al războiului dus de popoarele aflate în lupta cu invadatorii avea să se afirme cu şi mai multă forţă după intrarea Uniunii Sovietice în război cu Germania nazistă şi constituirea coaliţiei antihitleriste.

*

* * *

Până la jumătatea anului 1941, Germania îşi asigurase pe continent şi în apele ce-l scaldă poziţii strategice importante, dominându-l la nord, la vest cât şi în sud; la este, ea ajunsese vecina Uniunii Sovietice pe o frontieră lungă de aproape 1 400 km. Condiţiile favorabile Germaniei naziste se caracterizaseră şi prin creşterea potenţialului ei economic ca urmare a acaparării resurselor materiale şi umane ale ţărilor cotropite, a subordonării – pe baza unor tratate oneroase – a economiei şi pieţei externe a statelor mici şi mijlocii, ca şi prin activitatea comercială intensă dusă cu alte ţări europene.

Într-o atare situaţie, Comandamentul suprem al Wehrmachtului considera că avea acoperit spatele la vest, deşi nu reuşise să determine Anglia să înceteze ostilităţile. În consecinţă, el a hotărât să atace Uniunea Sovietică, pe care spera s-o înfrângă într-un timp foarte scurt, ceea ce i-ar fi asigurat noi baze strategice şi noi resurse pentru extinderea agresiunii şi înfăptuirea planurilor hitleriste de dominaţie mondială.

Astfel, după aproape doi ani de la semnarea pactului de neagresiune încheiat în împrejurările contradictorii din august 1939, fără o denunţare a acestui tratat şi fără o declaraţie formală de război, Germania hitleristă a atacat la 22 iunie 1941, prin surprindere, Uniunea Sovietică.

Popoarele Uniunii Sovietice au avut de dus un război greu cu cea mai puternică maşină de război a lumii capitaliste. Sub conducerea partidului comunist, ele şi-au desfăşurat cu o forţă rar întâlnită energiile inepuizabile, pregătind duşmanului lovituri nimicitoare. Rezistenţa eroică, fermitatea în luptă pe front şi în muncă, în spatele frontului, erau o reflectare a unităţii moral-politice a popoarelor Uniunii Sovietice, care se căleau şi mai mult în grelele încercări ale războiului.

Cu toate succesele vremelnice de la început ale agresorului, popoarele Europei subjugate au văzut în participarea Uniunii Sovietice la războiul cu Germania perspectiva înfrângerii acesteia din urmă; ele vedeau în U.R.S.S. forţa capabilă să asigure desfăşurarea victorioasă a războiului antihitlerist. Odată cu intrarea Uniunii Sovietice în război, Frontul de est (sovieto-german) a devenit principalul front antihitlerist. Apăruseră, aşadar, posibilităţi pentru noi deplasări şi regrupări de forţe pe arena politică şi militară mondială.

Ca o expresie a voinţei popoarelor, a luat fiinţă, în 1942, coaliţia antihitleristă. Deşi dirijate de cercuri politice diferite şi chiar opuse din punct de vedere politic şi

ideologic, statele participante la coaliţia antihitleristă au fost unite prin necesitatea resimţită de fiecare dintre ele – indiferent de motive şi de scopurile urmărite – de a zdrobi Germania hitleristă şi pe acoliţii acesteia.

În bătăliile şi luptele aprige purtate în 1941 şi 1942, armata sovietică a secătuit forţele duşmanului şi a obţinut apoi succese hotărâtoare, care au dus la o cotitură radicală în desfăşurarea războiului. Prin eforturile gigantice ale popoarelor Uniunii Sovietice şi armatei sovietice, datorită conducerii ferme şi clarvăzătoare exercitate de partidul comunist, au fost anihilate avantajele vremelnice de care dispunea iniţial agresorul hitlerist. Luptele de apărare din vara şi toamna anului 1941 au adus falimentul mult trâmbiţatei teorii a „războiului fulger”, iar contraofensiva de lângă Moscova din iarna anului 1941 – 1942 a pricinuit armatei hitleriste prima grea înfrângere, spulberând mitul invincibilităţii ei. În iarna 1942 – 1943, contraofensiva armatei sovietice de la Stalingrad a pus armata germană în faţa unei catastrofe fără precedent. Bătălia de la Stalingrad, urmată de zdrobirea ofensivei germane în Caucaz, a însemnat începutul declinului armatei fasciste germane, o lovitură zdrobitoare, după care ea nu şi-a mai putut reveni.

Acţiunilor de pe Frontul de est li se alătura înfrângerea provocată de forţele anglo-americane trupelor germane în Tunisia.

Luna iulie 1943 a fost bogată în evenimente militare şi politice de cea mai mare însemnătate. Bătălia din arcul de la Kursk, începută la 5 iulie, a trecut iniţiativa strategică definitiv în mâinile Comandamentului suprem sovietic şi a pus Wehrmachtul în faţa catastrofei. Această victorie hotărâtoare a armatelor sovietice şi înaintarea victorioasă a acestora spre Nipru s-au desfăşurat aproape în acelaşi timp cu debarcarea trupelor anglo-franco-americane în Sicilia (10 iulie) şi cu înlăturarea de către

forţele interne italiene a regimului lui Mussolini (25 iulie).

Succesele coaliţiei antihitleriste din vara şi toamna anului 1943 au accentuat schimbarea raportului de forţe între beligeranţi şi au influenţat pozitiv situaţia din ţările subjugate. Spre sfârşitul anului fuseseră create toate premisele pentru trecerea la o nouă etapă a războiului, în care Uniunea Sovietică a urmărit eliberarea completă a teritoriului său vremelnic ocupat, mutarea operaţiilor militare în afara teritoriului sovietic, spargerea coaliţiei fasciste, ocuparea poziţiilor de plecare pentru asaltul final asupra Germaniei naziste.

Loviturile date de armata sovietică pe diferite direcţii în cursul anului 1944 au adus victorii decisive asupra armatelor Germaniei fasciste şi ale sateliţilor ei, asigurând rapida nimicire a unor mari grupări inamice. S-au obţinut astfel într-un timp scurt succese operative şi strategice deosebite în sectoare importante ale imensului front de la Marea Barents până la Marea Neagră şi Dunăre, care au pus comandamentul hitlerist în imposibilitatea de a-şi folosi în mod eficient rezervele şi de a interveni la timp acolo unde se declanşau viguroasele lovituri ale armatei sovietice.

În cursul acestor operaţii, armata sovietică a eliberat de sub ocupaţia fascistă R.S.S. Ucraineană, Bielorusă, Karelo-Fină, Moldovenească, Estonă, Lituaniană şi Letonă. Ca urmare a operaţiilor desfăşurate de armata sovietică şi a luptei forţelor naţionale, au fost eliberate Polonia, România, Iugoslavia, Bulgaria, o parte din teritoriile Ungariei şi Cehoslovaciei; Finlanda a ieşit din război.

În vestul şi sudul continentului, trupele anglo-franco-americane, puternic sprijinite de forţele din Rezistenţă, au eliberat Franţa, cea mai mare parte din teritoriul Belgiei şi mai mult de jumătate din cel al Italiei.

Se ajunsese astfel la izolarea completă a Germaniei hitleriste, a cărei prăbuşire devenise inevitabilă.

Operaţiile ofensive efectuate în iarna anului 1944 – 1945 au apropiat considerabil forţele armate sovietice, împreună cu care luptau forţe armate poloneze, cehoslovace, iugoslave, române şi bulgare, de inima Germaniei, ajungând la 60 km de Berlin.

Pentru apărarea capitalei Germaniei, comandamentul nazist concentrase un puternic grup de armate, care, împreună cu rezervele retrase de pe Frontul de vest şi cu batalioanele din Volksturm, însuma 800.000 de oameni, dispunând de numeroase mijloace tehnice.

Lovitura care a marcat începerea bătăliei pentru Berlin, la 16 aprilie 1945, a fost puternică şi neaşteptată pentru hitlerişti. La 25 aprilie, în urma unei manevre încununate de succes, trupele Frontului 1 bielorus, care învăluiseră Berlinul pe la nord-vest, au făcut joncţiunea cu unităţile de tancuri ale Frontului 1 ucrainean, care înaintaseră dincolo de Berlin pe la sud-vest. Astfel, gruparea germană care acţiona în zona Berlinului a fost complet încercuită. Încă din dimineaţa zilei de 2 mai, la Berlin a început capitularea trupelor înfrânte, numai în prima zi s-au predat 120.000 de soldaţi şi ofiţeri. Berlinul, capitala imperiului fascist, căzu sub loviturile armatei sovietice.

Din vest, trupele aliate sporiseră ritmul înaintării spre centrul Germaniei; ele au dat mina cu cele sovietice pe Elba.

La 9 mai a fost eliberată Praga, capitala Cehoslovaciei.

Prin înfrângerea ultimelor rezistenţe ale armatei hitleriste în Cehoslovacia, războiul în Europa luase sfârşit.

Credincioasă îndatoririlor sale de aliat şi obligaţiilor pe care şi le asumase, căutând să asigure securitatea frontierelor sale în Extremul Orient, Uniunea Sovietică a intrat în luptă împotriva Japoniei imperialiste, contra căreia duceau război de câţiva ani forţe terestre, maritime

şi aeriene ale S.U.A. şi Angliei. Intrarea în luptă a Uniunii Sovietice a contribuit la zdrobirea armatei japoneze şi capitularea Japoniei fără condiţii, la 2 septembrie 1945.

Cu aceasta se punea capăt celui de-al doilea război mondial.

Marele Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei a constituit o încercare multilaterală a forţei poporului sovietic şi armatei sale. În acest război, în care era vorba de existenţa sau pieirea cuceririlor revoluţionare ale popoarelor sovietice, partidul comunist a concentrat toate forţele poporului şi ale armatei sovietice, îndreptându-le spre un ţel unic: zdrobirea duşmanului.

În înfruntarea cu U.R.S.S., Germania nazistă se prezentase cu slăbiciuni ireductibile. Lichidarea fiinţei naţionale de stat a ţărilor Europei, jefuirea nemiloasă, terorizarea şi înfometarea popoarelor înrobite, exterminarea sistematică a unei părţi însemnate a acestor popoare au ridicat împotriva naziştilor masele populare din ţările cotropite. Rezistenţa naţională, antihitleristă a forţelor patriotice şi progresiste ale popoarelor asuprite a transformat spatele european al armatei germane într-un adevărat vulcan.

Slăbiciunile de ordin politic, economic şi moral ale regimului hitlerist au influenţat asupra concepţiilor teoreticienilor şi militarilor fascişti, ceea ce a avut drept urmare existenţa unor serioase lacune şi defecte în doctrina şi strategia militară fascistă.

Dându-şi seama că au un spate şubred, care nu le va putea permite ducerea unui război de lungă durată, ideologii militari germani au acordat o importanţă hotărâtoare factorului surprinderii, factor care are importanţa lui indiscutabilă în război, care poate influenţa asupra desfăşurării războiului, dar care nu poate totuşi hotărî singur soarta acestuia când este vorba de un adversar cu imense posibilităţi.

Tot din nesiguranţa spatelui frontului, din neîncrederea justificată în devotamentul oamenilor faţă de cauza războiului imperialist, teoreticienii militari hitlerişti au considerat că, datorită dezvoltării tehnicii militare, rolul omului în război şi al factorului moral este mai redus. De aci şi subaprecierea infanteriei şi supraaprecierea tancurilor şi aviaţiei. Dar practica a dovedit că hotărâtor în război este omul care ştie să mânuiască la perfecţie tehnica şi care are un moral ridicat, izvorât din dreptatea cauzei pentru care luptă.

Faptul că hitleriştii au aplicat mecanic reţetele folosite împotriva Franţei, Belgiei, Olandei etc. Şi în războiul antisovietic, fără să ţină seama de condiţiile, de particularităţile cu totul deosebite ale unui astfel de adversar ca Uniunea Sovietică, că generalii hitlerişti au subapreciat forţele acestei ţări, supraapreciind, totodată, propriile lor forţe şi posibilităţi, a constituit încă una din erorile lor fundamentale.

Pus în faţa loviturilor nimicitoare ale armatei sovietice, care a măcinat zeci de divizii germano-fasciste, comandamentul hitlerist a fost nevoit să recurgă la paliative care nu au putut salva Germania fascistă de la catastrofă. La lipsurile şi greşelile de ordin strategic s-a adăugat tactica extrem de şablonistă şi rigidă, care făcea ca în situaţii complicate, neprevăzute în regulamente şi care cereau iniţiativă, trupele să devină neputincioase şi neoperative.

Trupele sovietice au aplicat adversarului puternice lovituri când şi unde acesta se aştepta mai puţin, au dat dovadă de o înaltă măiestrie în îndeplinirea cu succes a misiunilor de luptă în condiţii oricât de grele, indiferent de loc, de starea vremii şi anotimp, în regiunile arctice, în ţinuturile împădurite şi mlăştinoase ale Bielorusiei, în zonele muntoase din Carpaţi, în mlaştinile Kareliei.

Înzestrată cu armament modern în cantităţi din ce în

ce mai mari, dispunând de un corp de comandă cu o mare experienţă şi capacitate organizatorică, armata sovietică a făcut dovada unor înalte calităţi combative şi morale. Ştiinţa militară sovietică a asimilat şi a dezvoltat tot ce a fost bun şi înaintat în teoriile şi practica militară din trecut, ţinând seama de toţi factorii şi de caracterul şi particularităţile operaţiilor moderne. Ea s-a îmbogăţit cu concluzii şi metode noi, pe măsura desfăşurării amplelor operaţii duse în condiţii deosebite ca urmare a dezvoltării armamentului şi tehnicii militare.

Succesele armatei sovietice s-au datorat energiei creatoare a clasei muncitoare sovietice şi a savanţilor sovietici, care au pus la dispoziţia frontului mari cantităţi de armament şi muniţii de prim rang. Ţărănimea colhoznică a muncit cu abnegaţie pentru a asigura aprovizionarea regulată a frontului şi a întregii ţări cu alimente şi materii prime.

Relaţiilor de producţie socialiste le corespundea conştiinţa înaltă a oamenilor muncii eliberaţi de exploatare. Popoarele sovietice au dat dovadă de un patriotism înalt, care s-a manifestat cu putere în actele de eroism de masă săvârşite pe front, în spatele frontului, ca şi înapoia liniilor inamicului. Un rol de mare importanţă în zdrobirea hitleriştilor l-au avut partizanii, aceşti patrioţi care au acţionat în toate regiunile vremelnic ocupate. Răzbunătorii poporului, cum erau denumiţi eroicii partizani, îşi îndreptau loviturile asupra celor mai vulnerabile puncte ale ocupanţilor, distrugând instalaţiile hitleriştilor, liniile de comunicaţii, podurile, nimicind transporturile şi rezervele duşmanului. În Ucraina şi Bielorusia lupta de partizani a luat un caracter general, bazându-se pe sprijinul întregului popor.

Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a condus popoarele sovietice în război cu aceeaşi fermitate şi clarviziune ca şi în anii construcţiei paşnice. Activitatea

organizatorică a partidului a realizat într-un timp record, în condiţii neasemuit de grele, trecerea întregii economii a ţării pe picior de război. Prin munca neobosită a oamenilor sovietici au fost învinse în mare măsură greutăţile, realizându-se o deplină unitate între activitatea frontului şi cea a spatelui frontului. Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a manifestat permanent grijă pentru întărirea capacităţii de luptă a armatei sovietice, trimiţând în rândurile ei sute de mii de comunişti şi comsomolişti dintre cei mai buni, care nu şi-au precupeţit sângele şi viaţa pentru zdrobirea duşmanului, pentru apărarea patriei Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie. Comuniştii şi comsomoliştii au ţinut mereu vie flacăra patriotismului socialist, au dezvoltat neîncetat în rândurile militarilor această uriaşă forţă motrice a societăţii socialiste.

Victoriile Uniunii Sovietice în Marele său Război pentru Apărarea Patriei au asigurat nu numai lichidarea primejdiei ce o ameninţa, dar au şi ajutat o serie de popoare din Europa să se elibereze de sub jugul fascismului.

Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste şi forţele sale armate au jucat rolul hotărâtor în înfrângerea Germaniei hitleriste.

*

* * *

Cartea lui Werth este o *istorie umană* a războiului purtat de popoarele sovietice. Orice încercare de a-l critica pe autor pentru omisiuni în analiza operaţiilor militare sau pentru alte lacune în prezentarea complicatelor aspecte ale războiului rămâne lipsită de obiect, întrucât autorul şi-a propus să prezinte numai – sau aproape numai – reacţia oamenilor sovietici faţă de marea tragedie pe care o trăiau, cum singur a declarat în introducerea la ediţia engleză: „... Prezenta carte este mai puţin o istorie militară a războiului decât istoria lui umană şi, într-o măsură ceva

mai mică, istoria lui politică. Ceea ce m-a interesat în primul rând au fost comportarea şi reacţiile poporului rus atât în faţa nenorocirii cât şi în faţa victoriei. În zilele de teamă din 1941 – 1942 cât şi în următorii doi ani şi jumătate de victorii, obţinute greu şi cu un preţ imens, am avut tot timpul senzaţia că a fost într-adevăr un război al poporului… Ideea că acesta era *războiul lor* era – în linii generale – tot atât de puternică în rândurile civililor, ca şi în rândurile soldaţilor; deşi condiţiile de trai au fost foarte grele aproape pretutindeni în timpul războiului şi chiar insuportabile în cursul unor perioade, oamenii mergeau la lucru şi munceau cum nu munciseră niciodată până atunci, uneori chiar până când îşi pierdeau cunoştinţa şi se prăbuşeau morţi. Desigur, au existat momente de panică şi demoralizare atât în armată cât şi în rândurile civililor, şi vorbesc şi despre ele în cursul povestirii mele; totuşi spiritul de adevărat devotament patriotic şi de sacrificiu de sine manifestat de poporul rus (astfel denumeşte, de regulă, Werth poporul sovietic în cartea sa. – *n.a.*) în cursul acestor patru ani îşi găseşte puţine paralele în istoria omenirii, iar istoria asediului Leningradului este absolut unică”.

În adevăr, A. Werth a reuşit, prin cartea sa de cronicar, să redea nu o istorie în sensul strict al cuvântului, încărcată de date, elaborată pe baza unui plan întocmit după reguli ştiinţifice, ci o frescă vie zugrăvită de un reporter, după reguli ale vieţii însăşi, prin mijlocirea unei largi palete cromatice. Datele exacte, bătăliile şi luptele – preluate de obicei, în ceea ce au avut mai esenţial, din lucrarea sovietică „Istoria Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei” în şase volume sau din unele lucrări memorialistice ale unor comandanţi sovietici – i-au servit lui A. Werth ca suport material sau cadru pentru a face observaţii sau a trage concluzii nu de ordin politic, militar sau economic, ci de ordin uman. Din

aceleaşi motive vom întâlni mai des în carte referiri la lucrări memorialistice ori literare sovietice, cu reproduceri largi din ele. Pe drept cuvânt se poate spune că din acest punct de vedere A. Werth a reuşit poate mai mult chiar decât şi-a propus: o odă în proză dedicată omului sovietic, sufletului său complex, sentimentelor lui majore de dragoste de ţară, de libertate naţională şi socială, exprimate prin puterea de jertfă pe front şi în spatele frontului, pentru binele Ţării socialismului, cu care se confunda fiecare soldat sau muncitor, colhoznic, intelectual sau funcţionar. „În mod practic – spune Werth –, de-a lungul întregului război, Rusia şi sistemul sovietic se identificau nu numai în propagandă, ci şi în conştiinţa oamenilor”.

Autorul a putut zugrăvi această amplă frescă umană de război datorită îndeosebi observaţiilor directe făcute în timpul războiului în Uniunea Sovietică, unde s-a aflat în calitate de corespondent al revistei londoneze „Sunday Times” şi comentator pentru U.R.S.S. al postului de radio britanic B.B.C. Cunoscând limba rusă „ca un rus”, fiind născut înainte de primul război mondial la Petersburg (Leningrad), unde şi-a făcut şi parte din studii, A. Werth a putut discuta liber cu un mare număr de oameni fie pe front, fie în interior; el a trăit un timp în Leningradul asediat şi în martie 1944 a fost martor al ofensivei sovietice din Ucraina de vest, care a adus unităţi ale Frontului 2 ucrainean, aflat atunci sub comanda mareşalului Konev, pe teritoriul României.

Însemnările personale din timpul convorbirilor cu numeroşi soldaţi şi muncitori, cu comandanţi şi oameni politici sovietici şi străini constituie baza materialului folosit în lucrare, completat cu relatările presei, cu reconsiderări ulterioare ale unor situaţii sau fapte, pe care le judecă personal şi le explică în spiritul modului său de gândire. În această ordine de idei, Werth prezintă cu

destulă acurateţe, istoriceşte, evenimentele premergătoare agresiunii antisovietice (anii 1938 – 1940), critică greşelile săvârşite în această perioadă şi repercusiunile acestora în faza iniţială a războiului de apărare, punând accentul pe învingerea greutăţilor provocate de eşecuri. El caracterizează în mod judicios cotitura intervenită în organizarea şi pregătirea armatei sovietice către sfârşitul anului 1942, în dezvoltarea artei militare sovietice, demonstrată cu tot mai mare pregnanţă, începând cu bătălia de la Moscova şi continuând cu cele de pe Don şi de la Stalingrad, de la Kursk şi cu bătăliile din 1944 – 1945.

Martor ocular al condiţiilor grele de luptă atât pentru trupele sovietice cât şi pentru cele ale adversarului, al tenacităţii luptătorilor sovietici şi al capacităţii creatoare a cadrelor de comandă sovietice, A. Werth respinge argumentele strategilor hitlerişti, care încearcă să justifice înfrângerile suferite prin condiţii geografice şi de climă potrivnice.

Totodată el are accente de vie simpatie şi compasiune faţă de oamenii supuşi terorii fasciste, ridicându-se cu ură, mânie şi forţă contra monstruoaselor teorii inumane naziste, contra crimelor şi masacrelor săvârşite de trupele hitleriste pe teritoriile Ucrainei, Bielorusiei şi Poloniei.

Abordând principalele probleme – militare şi economice – ale Uniunii Sovietice, Werth exprimă pregnant unitatea forţelor motrice naţionale şi sociale ale societăţii sovietice în contextul internaţional în care se ducea războiul împotriva Germaniei şi aliaţilor ei. În această privinţă el apreciază în mod realist relaţiile U.R.S.S. cu principalii parteneri din coaliţia antihitleristă, S.U.A. şi Marea Britanie. A. Werth redă de obicei ceea ce a putut cunoaşte din conferinţele de presă, din comunicatele oficiale publicate, completând cu unele aspecte rezultatele

din lucrări memorialistice ulterioare. Cu tot caracterul oarecum limitat şi unilateral al informaţiei de politică externă pe care autorul o aduce, cartea prezintă aspecte şi aprecieri interesante. Werth constată că „... ruşii erau perfect conştienţi tot timpul războiului de «sacrificiile inegale «făcute de cele trei mari puteri. «Micul al doilea front «(debarcarea din Africa de nord) s-a deschis abia la sfârşitul anului 1942, iar «Marele al doilea front «s-a materializat abia în vara anului 1944". Din această cauză, el constată „sentimentele contradictorii faţă de aliaţi în rândurile populaţiei Rusiei în timpul anilor de război", asupra cărora revine deseori.

Referindu-se, în aceeaşi ordine de idei, la caracterul interesului manifestat postbelic de britanici şi americani faţă de război, interes „întreţinut de şirul de memorii pe care le-au publicat generalii englezi şi americani", Werth spune că „britanicii s-au interesat îndeosebi de efortul de război englez, iar americanii de efortul de război american", ceea ce a reflectat tendinţa „de a ascunde faptul important că – după cum declara Churchill în 1944 – ruşii au fost cei care «au rupt beregata armatei germane".

Fără îndoială, cartea lui A. Werth nu reuşeşte să redea toate laturile manifestărilor umane sovietice. Palid sunt redate, de exemplu, aspecte ale luptei partizanilor sovietici, în condiţiile excepţionale în care ei o duceau.

Necunoscând „de visu" viaţa şi lupta partizanilor, A. Werth a reţinut şi prezentat sumar mai mult aspectul formal al partizanatului, atât cât a putut cunoaşte din materiale întâmplătoare. De aceea, modul în care el vorbeşte de mişcarea partizanilor sovietici poate fi interpretat cu uşurinţă ca o minimalizare a acestui „front al civililor", pe care el nu l-a înţeles suficient tocmai ca o rezultantă a patriotismului oamenilor sovietici, a puterii lor de sacrificiu pentru ţara lor şi orânduirea socialistă, pe care autorul şi-a propus să le remarce în toată

complexitatea lor. Este posibil ca istoricii sovietici să găsească şi alte lacune în cadrul strict al preocupărilor autorului.

* * *

În ceea ce ne priveşte ţinem să remarcăm prezenţa în carte a ţării noastre într-o proporţie şi cu aprecieri în general corespunzătoare, realiste, în legătură cu războiul dus de Uniunea Sovietică. România dictaturii militare-fasciste este prezentă în descrierea agresiunii şi a regimului de ocupaţie – în special la Odesa –, înfăţişat diferenţiat de cel hitlerist; ea este prezentă şi în 1944, când, ca urmare a luptei eroice a Partidului Comunist Român, în colaborare cu alte forţe antihitleriste, poporul român a răsturnat dictatura antonesciană, a întors armele contra Germaniei naziste, alăturându-se coaliţiei antihitleriste.

Aceste fapte erau rezultatul politicii clare şi consecvente a partidului comunist. Dând expresie sentimentelor maselor largi populare, potrivnice ţelurilor războiului hitlerist, comuniştii români au militat cu energie încă de la începutul agresiunii antisovietice – agresiune pe care poporul român nu a dorit-o – pentru realizarea unităţii de acţiune a clasei muncitoare, pentru organizarea şi unirea în jurul său a tuturor forţelor democratice, patriotice, antihitleriste, în scopul eliberării ţării de sub jugul fascist.

Evoluţia situaţiei interne şi externe pe plan politic şi militar a maturizat lupta de eliberare a poporului român, aceasta intrând în primăvara şi vara anului 1944 în etapa sa hotărâtoare. Puternica creştere a stării de spirit antihitleriste a maselor, ferma lor hotărâre de a-şi lua soarta în propriile mâini constituie caracteristica principală a crizei în care intrase regimul fascist încă din iarna 1942 – 1943, în adâncirea căreia un rol determinant

a avut evoluţia situaţiei militare de pe fronturi, şi îndeosebi de pe frontul sovieto-german.

În aceste condiţii, orientarea Partidului Comunist Român spre pregătirea insurecţiei antifasciste, în cadrul unei largi coaliţii de forţe antihitleriste, a fost hotărâtoare pentru întregul curs al luptei de eliberare naţională.

Insurecţia antifascistă a poporului român, pregătită îndelung şi amănunţit, a pornit la 23 August 1944, în împrejurările în care nemulţumirile şi mânia maselor atinseseră un punct înalt, iar guvernul antonescian era izolat, când pe frontul de la Iaşi-Chişinău forţele sovietice se aflau în a patra zi a unei noi şi puternice operaţii ofensive. Vestea răsturnării guvernului antonescian şi a scoaterii ţării din războiul hitlerist a fost primită de întregul popor cu entuziasm de nedescris şi cu hotărârea fermă de a lupta cu armele şi forţa lui de muncă pentru eliberarea patriei, pentru restabilirea independenţei ei naţionale şi dezvoltarea progresistă a ţării în cadrul unui regim real democratic.

Însufleţită de dragoste de patrie şi clocotind de ură împotriva cotropitorilor hitlerişti, armata română întorsese armele contra Germaniei naziste. Forţele insurecţionale, mobilizate şi însufleţite de organizaţiile partidului comunist, s-au ridicat la luptă în Bucureşti, la Ploieşti, în nordul Moldovei, în Muntenia şi Dobrogea, pe meleagurile Olteniei şi în Banat, în sudul Crişanei şi Ardealului, curăţind teritoriul sud-estic, central şi sud-vestic al ţării de trupele hitleriste, lăsând libere armatei sovietice căile de acces spre centrul, şi sudul Europei.

La 31 august, operaţiile insurecţionale s-au încheiat cu un bilanţ rodnic: adversarul pierduse sursele de petrol şi de produse agrare din România şi contactul cu forţele lui din Peninsula Balcanică; el fusese nevoit să lase în mâinile forţelor insurecţionale peste 56.000 de prizonieri, circa 5.000 de morţi, 222 de avioane, 438 de nave fluviale şi

maritime, o bogată cantitate de tehnică de luptă şi mijloace de transport.

Primind cu însufleţire, sărbătoreşte unităţile armatei sovietice care aflau prin teritoriul eliberat de acţiunile insurecţionale, masele populare din Bucureşti, din toate oraşele şi celelalte localităţi prin care au trecut, şi-au exprimat voinţa de a lupta până la înfrângerea completă a fascismului. Armata română a participat cu aproape 540.000 de oameni, umăr la umăr cu trupele sovietice, la luptele pentru eliberarea părţii de nord a Transilvaniei, pentru zdrobirea armatelor hitleriste-fasciste în Ungaria şi Cehoslovacia; întreaga economie a ţării a servit cu precădere necesităţile de război ale forţelor sovietice şi române din sectorul sudic al frontului răsăritean, valoarea bunurilor folosite pentru ducerea războiului şi a distrugerilor provocate de război ridicându-se cu mult peste un miliard de dolari (în valuta anului 1938).

Despre aceste schimbări politice şi militare din România din vara anului 1944 Werth vorbeşte într-un spaţiu restrâns, proporţionat cu economia generală a temei tratate. Dar ceea ce a reţinut din sursele consultate nu este corespunzător amplorii şi adâncimii acestor schimbări. De aceea ne-am îngăduit în această prefaţă să amintim cititorului român câteva aspecte ale situaţiei din ţara noastră legate de perioada şi problematica abordate de autor.

* * *

Ediţia română a cărţii „Russia at War 1941 – 1945” a lui Alexander Werth se publică cu unele prescurtări, prin omiterea amănuntelor unor probleme colaterale subiectului sau a unor interpretări insuficient argumentate – prescurtări care nu afectează fondul lucrării.

DR. GHEORGHE ZAHARIA

Întâi
PRELUDIUL RĂZBOIULUI
I
Rusia în 1939

Decretul Sovietului Suprem din 3 mai 1939 a marcat sfârşitul oficial al „erei Litvinov” *1*. De fapt, această „eră” era de mult pe cale de dispariţie, în special după Conferinţa de la München din septembrie 1938, conferinţă de la care Uniunea Sovietică a fost în mod ostentativ exclusă.

De multă vreme existau în Rusia îndoieli serioase în privinţa rezultatelor pe care le-ar putea avea politica dusă de Litvinov, care se bizuia pe ideea securităţii colective şi pe Liga Naţiunilor. În fond este greşit ca această politică să fie calificată drept „a lui Litvinov”. El nu a făcut decât să urmeze politica stabilită şi aprobată de partid şi de guvernul sovietic, iar persoana lui a avut importanţă numai datorită faptului că a dus această politică cu entuziasm şi hotărâre, fiind profund convins de justeţea ei. Dar tot timpul a considerat că rezultatele ei sunt profund dezamăgitoare şi nesatisfăcătoare. Numai în timpul unei scurte perioade (în 1934), Franţa luase în considerare crearea unei mari alianţe împotriva Germaniei naziste, alianţă în care urmau să intre aliaţii Franţei (Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia), Marea Britanie şi Uniunea Sovietică. Pe vremea aceea, ministru de externe era Louis Barthou, dar Marea Britanie – ca, de altfel, şi Polonia – nu s-a arătat prea entuziasmată de planul lui Barthou.

După asasinarea lui Barthou (octombrie 1934), în locul lui a fost numit la Quai d’Orsay Pierre Laval, a cărui principală ambiţie era să încheie o alianţă cu Italia lui Mussolini şi o înţelegere cu Germania nazistă. Dacă în 1935 a semnat

Este vorba de numirea lui V.M. Molotov în locul lui M.M. Litvinov în funcţia de comisar al poporului pentru afacerile externe.

un pact de asistenţă mutuală cu Uniunea Sovietică, a făcut-o în special din motive tactice şi de politică internă, iar valoarea practică a acestui pact nu era prea apreciată nici în Franţa şi nici în Rusia. De altfel, francezii nu s-au arătat înclinaţi să completeze pactul cu o convenţie militară.

În martie 1936, Hitler a reocupat Renania, iar faptul că Franţa nu a reacţionat în niciun fel arătase clar ruşilor că nu se poate conta ca Franţa să rămână credincioasă alianţelor ei cu Polonia şi cu ţările Micii Antante. După ocuparea şi fortificarea Renaniei de către Hitler, discrepanţa dintre politica externă oficială a Franţei şi posibilităţile ei militare avea să devină tot mai mare.

Cine au fost în acei ani oamenii care purtau răspunderea politicii britanice? Ramsay MacDonald, sir John Simon (cel care în 1935, la Conferinţa de la Stresa, dăduse mână liberă lui Mussolini în Abisinia), iar ceva mai târziu Baldwin şi Simon, care făcuseră totul pentru a împiedica Franţa să întreprindă vreo acţiune ca răspuns la ocuparea Renaniei; apoi Samuel Hoare, unul dintre autorii planului Hoare-Laval, şi, în sfârşit, Chamberlain şi Halifax. Politica de conciliere a devenit într-o măsură mai mare sau mai mică atât politica oficială a Marii Britanii, cât şi a Franţei – conciliere în chestiunea reocupării Renaniei, conciliere în privinţa Spaniei, conciliere în chestiunea Austriei şi a Cehoslovaciei. Münchenul a fost ultimul triumf al politicii de conciliere. În Anglia puţinii oameni care criticau sincer această politică – printre care la loc de frunte se afla Anthony Eden – fuseseră daţi la o parte, iar Churchill nu era decât o voce care striga în pustiu. Nici în Franţa lucrurile nu stăteau mai bine. La sfârşitul anului 1937, Yvon Delbos – plin de intenţii bune, ce n-au dat însă

niciun rezultat –, ministru al afacerilor externe de la formarea guvernului de front popular al lui Léon Blum (iunie 1936), a făcut un lung turneu în Europa răsăriteană. A vizitat Varşovia, Belgradul, Bucureştiul şi Praga, dar a trebuit să constate că după ocuparea Renaniei de către germani sistemul de alianţe al Franţei se destrămase, cehii fiind singurii care, în naivitatea lor, mai credeau că Franţa le va veni în ajutor în cazul unui atac din partea Germaniei. Semnificativ este faptul că Delbos nu a inclus Moscova printre capitalele pe care le-a vizitat în timpul turneului său. Nu a trecut mult, şi Georges Bonnet, cel mai „conciliator" dintre oamenii politici francezi, a devenit şeful diplomaţiei franceze.

Când, după München, Bonnet a urat bun sosit lui Ribbentrop la Paris (decembrie 1938), el nu i-a lăsat Germaniei în mod oficial „mână liberă în Răsărit" (după cum s-a crezut uneori în mod eronat). Cu toate acestea, lipsa de entuziasm cu care Bonnet vorbea despre „relaţiile speciale ale Franţei cu alte puteri", precum şi declaraţiile extrem de ambigue pe care le-a făcut o săptămână mai târziu în faţa Comisiei pentru afacerile externe a Adunării Naţionale cu privire la angajamentele Franţei faţă de Polonia, România sau Uniunea Sovietică şi, mai ales, campania de presă pornită, cu binecuvântarea cercurilor oficiale, de către ziare influente ca „Le Matin" şi „Le Temps" în favoarea unor planuri fanteziste, ca, de exemplu, crearea unei „Ucraine mari", sub conducerea unor marionete germane de teapa lui Biskupski sau Skoropadski, nu lăsau nicio îndoială asupra notei dominante a „convorbirilor prieteneşti" dintre Bonnet şi Ribbentrop[1]. Când, în vara următoare, Bonnet a dat Germaniei un „avertisment", Ribbentrop nu a ezitat să arate că în decembrie 1938 Bonnet nu manifestase câtuşi

1 Cf. A. Werth. „France and Munich : Before and After the Surrender", Londra, 1939, p. 384-391.

de puţin dorinţa de a se opune atât planurilor germane în privinţa Danzigului, cât şi, în general, intereselor Germaniei în Răsărit.

Crearea unei „Ucraine mari” nu era, desigur, ideea „conciliatorilor” francezi sau englezi. După München Hitler cochetase timp de câteva săptămâni cu această idee; el şi-a dat însă repede seama că, în situaţia de atunci, dacă ar fi continuat să urmărească realizarea planurilor sale de creare a unei „Ucraine mari”, rezultatul ar fi putut fi o apropiere între Rusia, Polonia şi România[2]. În ianuarie 1939, el i-a spus lui Beck că pierduse orice interes pentru Ucraina. Dar însuşi faptul că un asemenea plan putuse fi luat în considerare şi că a fost aprobat de organe influente ale presei franceze (şi britanice) nu a scăpat, bineînţeles, atenţiei lui Stalin şi, cum era de aşteptat, în cursul iernii 1938 – 1939 au crescut suspiciunile sale că se pregăteşte o tranzacţie de acest fel între Londra, Paris şi Berlin.

Dar chiar şi în acest stadiu Stalin continua să facă o deosebire netă între puterile „agresive” (Germania, Italia, Japonia) şi puterile „neagresive” (Franţa, Marea Britanie, S.U.A.), deplângând însă slăbiciunea şi laşitatea acestora din urmă, aşa cum avea s-o spună răspicat în raportul prezentat la cel de-al XVIII-lea Congres al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, la 10 martie, cu cinci zile înainte de intrarea germanilor în Praga, eveniment care, după numai şase luni, a pus capăt precarei „păci în epoca noastră”.

Iarna 1938 – 1939 a fost pentru Rusia o iarnă plină de frământări. Este drept, epurările au încetat în mare măsură la sfârşitul anului 1938, dar mii de oameni fuseseră fie deportaţi, fie trimişi în lagăre de muncă, iar mulţi fuseseră împuşcaţi.

Pe vremea aceea, spre sfârşitul celui de-al doilea plan cincinal, în Uniunea Sovietică, şi în special la Moscova,

---

2 H. Coulondre. „De Staline à Hitler“, Paris, 1950, p. 251-253.

condiţiile de trai – dar nu şi cele de locuit – deveniseră mult mai bune. Cuvintele lui Stalin „Jit stalo legce, jit stalo veselei” – viaţa a devenit mai uşoară, viaţa a devenit mai veselă – au devenit lozinca oficială a ţării. Comediile muzicale uşoare, operetele şi filmele comice erau în vogă. Compozitori de muzică uşoară ca: Pokras, Blanter şi Dunaevski erau la apogeul gloriei lor. Blanter compusese tocmai vestita sa „Katiuşa”, care avea să devină în 1941 unul dintre cântecele îndrăgite de soldaţi, iar Dunaevski compusese „Şiroka strana moia rodnaia” („E întinsă ţara mea…”). Alături de filme uşoare, vesele, ca, de pildă, „Volga-Volga”, cu Liubov Orlova, un fel de Gracie Fields sovietică, în care se arăta cât de plăcută devenise viaţa în Uniunea Sovietică sub „soarele Constituţiei staliniste”, rulau şi filme patriotice, printre care „Aleksandr Nevski” al lui Eisenstein, în care se arăta ce vor păţi descendenţii ticăloşilor cavaleri teutoni în cazul în care ar îndrăzni vreodată să invadeze sfânta Rusie. Un alt film celebru, „Doktor Marulok”, denunţa prigonirea evreilor de către Hitler.

Mai mult sau mai puţin conştient, fiecare îşi dădea seama de pericolul nazist. Domnea sentimentul apăsător că pretutindeni în lume „agresorii” îşi fac de cap, exceptând cazurile în care s-au încumetat să se atingă de Uniunea Sovietică sau de aliata ei Mongolia, aşa cum făcuse Japonia la lacul Hasan cu numai câteva luni în urmă. Dar Japonia, Italia şi Germania deveneau tot mai insolente, şi în tot cursul acelei ierni ştirile sosite din Spania erau din ce în – ce mai alarmante, în ciuda asigurărilor, lipsite de sens, pe care le dădea „Pravda” că „poporul spaniol nu va depune armele înainte de victoria finală”. La începutul lunii ianuarie, colonelul Beck, omul forte al Poloniei, se afla în drum spre Berchtesgaden pentru a se întâlni cu Hitler. Mulţi se întrebau în sinea lor dacă Rusia o fi având vreun prieten „în afară, bineînţeles,

de mica şi viteaza Mongolie.

Nu este de mirare că în acele zile oamenii vedeau în armată forţa care-i putea apăra şi că, de pildă, unele aviatoare deosebit de capabile, ca Valentina Grizodubova, Polina Osipenko şi Marina Raskova, au devenit adevăraţi idoli ai poporului. Când, în mai 1939, una dintre ele, Polina Osipenko, şi aviatorul Serov au pierit într-o ciocnire de avioane, în Rusia a fost aproape zi de doliu naţipnal; li s-au făcut funeralii naţionale în Piaţa Roşie, iar printre cei ce însoţeau sicriul se aflau Stalin, Molotov şi alţi conducători.

Era folosit orice prilej pentru a glorifica forţele armate ale patriei sovietice, deşi, după cum au arătat ulterior unii observatori, îndărătul vorbelor mari despre invincibilitatea Armatei Roşii se ascundea o bună doză de îngrijorare. La 1 ianuarie 1939, în editorialul său de Anul nou, „Pravda" amintea de recentul avertisment dat de Stalin însuşi: „Trebuie să fim în orice moment gata să respingem un atac armat împotriva ţării noastre şi să-l zdrobim pe inamic pe propriul lui teritoriu".

Este semnificativ că la şedinţa solemnă din 21 ianuarie 1939, consacrată comemorării lui Lenin, o mare parte din lungul discurs rostit de Şcerbakov a fost consacrată Armatei Roşii:

„Revoluţia socialistă a triumfat în ţara noastră. Statul socialist este încercuit de lumea capitalistă, şi aceasta din urmă nu aşteaptă decât o ocazie pentru a ataca statul nostru. În aceste condiţii nu poate fi, fireşte, vorba de dispariţia statului... În 1919 programul partidului nostru a prevăzut transformarea Armatei Roşii într-o miliţie populară. Dar condiţiile s-au schimbat, şi nu putem făuri o armată puternică pe bază de miliţie.

În aceste condiţii, partidul şi guvernul nostru au făurit o Armată Roşie puternică şi o Flotă Roşie puternică, precum şi o puternică industrie de armament; am fortificat cu oţel şi beton frontierele acestei ţări a socialismului

triumfător. Uniunea Sovietică – în trecut slabă şi nepregătită pentru apărare – este acum gata pentru orice s-ar întâmpla; după cum a spus tovarăşul Stalin, ea este în stare să producă pe scară mare arme moderne de apărare şi să înzestreze cu ele armata noastră în cazul unui atac din afară. Partidul şi guvernul menţin poporul nostru în stare de pregătire de luptă şi niciun inamic nu ne poate lua prin surprindere 1.

Şcerbakov a amintit că, cu numai câteva luni în urmă, samuraii japonezi au simţit pe propria lor piele puterea armelor sovietice; acolo, la lacul Hasan, unde militariştii japonezi au încercat să ne provoace la război, forţele noastre aeriene şi artileria noastră au sfărâmat tunurile japoneze şi cazematele lor, transformându-le în praf şi pulbere”.

Această ciocnire cu japonezii fusese de fapt, ani de zile. singura experienţă reală a Armatei Roşii în materie de război şi ea era considerată drept un avertisment serios la adresa altor eventuali agresori. În acelaşi timp mai părea să persiste o oarecare confuzie în privinţa felului în care va arăta un război modern, ceea ce aminteşte în mod surprinzător de anumiţi teoreticieni militari francezi care-şi băteau joc de ideea „Blitzkriegului”. Astfel, „Pravda” a scris la 6 februarie 1939, în legătură cu aniversarea a douăzeci de ani de la întemeierea Academiei militare „Frunze”:

„În ţara socialismului victorios, clasa muncitoare, sub conducerea partidului lui Lenin şi Stalin, elaborează noi concepţii militare. Urmând directivele partidului şi ale tovarăşului Stalin, Academia militară «Frunze» a înlăturat un mare număr de vechi fetişuri, s-a debarasat de multe tradiţii mucegăite şi a lichidat pe duşmanii poporului, care încercaseră să împiedice pregătirea cadrelor militare bolşevice, devotate partidului”.

Ascundeau oare aceste cuvinte o vagă aluzie la

Tuhacevski şi la miile de alţi ofiţeri epuraţi din Armata Roşie? în orice caz, Stalin şi conducerea de atunci a Armatei Roşii ştiau cel mai bine:

„Gândirea militară a lumii capitaliste a ajuns într-un impas. «Teoriile» îndrăzneţe despre un război-fulger („Blitzkrieg"), despre armate mici de elită, alcătuite din tehnicieni, sau despre războiul aerian, care poate înlocui toate celelalte operaţii militare – toate aceste teorii îşi au originea în teama de moarte ce-i inspiră burgheziei revoluţia proletară. În felul ei îngust de a privi lucrurile, burghezia imperialistă supraestimează armamentul şi subestimează omul".

Se continua pe acelaşi ton aproape zi de zi în tot cursul acelei ierni a anilor 1938 – 1939. Campania de presă ce se ducea în Occident (mai ales în Franţa) în favoarea unei „Ucraine mari", care urma să fie desprinsă din Uniunea Sovietică şi să asigure Germaniei „spaţiul vital" de care aceasta avea atâta nevoie, a produs în Rusia o impresie profundă. Ea avea să fie una dintre principalele teme ale analizei situaţiei internaţionale făcute de Stalin în raportul său la Congresul al XVIII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, care s-a deschis la Moscova în ziua de 10 martie 1939.

Declaraţiile lui Stalin cu privire la politica externă erau aşteptate cu nerăbdare şi o oarecare îngrijorare. Nu trebuie uitat că în Europa semnele pericolului ce se apropia se înmulţeau şi nici faptul că congresul şi-a deschis lucrările, iar Stalin şi-a prezentat raportul cu cinci zile înainte de intrarea germanilor în Praga.

Stalin a împărţit puterile capitaliste în puteri „agresive" şi în puteri „neagresive", dar le suspecta pe acestea din urmă că ar dori ca „alţii să scoată pentru ele castanele din foc", ceea ce putea să însemne că le-ar plăcea ca Uniunea Sovietică să fie implicată într-un război cu „agresorii". Stalin a vorbit destul de amănunţit despre

criza economică din lumea capitalistă, începută în 1929 şi care, de atunci, nu a fost decât parţial soluţionată prin cursa înarmărilor. Stalin a arătat că ocuparea Manciuriei şi a Chinei de nord de către Japonia, ca şi invadarea Abisiniei de către Italia constituiau un indiciu că lupta dintre puteri căpătase un caracter acut. Având în vedere noua criză economică (începută în 1937), acest conflict imperialist nu putea decât să crească în intensitate. Nu mai era vorba de o luptă pentru acapararea de pieţe, nici de un război comercial sau de dumping. Aceste arme de luptă nu mai erau considerate suficiente. Uniunea Sovietică se afla acum în faţa unei reîmpărţiri a lumii, a sferelor de influenţă şi a coloniilor cu ajutorul războiului.

„Neavuţii" îi atacau acum pe cei „avuţi". Japonia pretindea că tratatul celor nouă puteri o legase de mâini şi de picioare; tratatul o împiedicase să-şi extindă teritoriul pe socoteala Chinei, în timp ce Marea Britanie şi Franţa posedau vaste teritorii coloniale. Italia îşi amintea acum că şi ea fusese frustrată de partea ei de pradă după primul război mondial, iar Germania cerea restituirea coloniilor sale şi o extindere a teritoriului ei în Europa. În acest fel se formase un bloc al celor trei puteri agresive şi se punea acum problema unei reîmpărţiri a lumii pe calea armelor.

Aşa cum spunea Stalin, noul război imperialist începuse deja. După ce Italia a cotropit Abisinia, atât ea cât şi Germania au organizat intervenţia lor militară în Spania. În

1937, după ce a ocupat Manciuria, Japonia a invadat China de nord şi centrală şi i-a izgonit pe concurenţii ei străini din aceste zone nou ocupate. În 1938 Germania a ocupat mai întâi Austria, apoi regiunea sudetă, în timp ce Japonia a ocupat oraşul Canton şi, mai târziu, insula Hainan.

Faţă de situaţia internaţională existentă, Stalin a precizat sarcinile Partidului Comunist al Uniunii Sovietice

în domeniul politicii externe:

1) Să continue politica de pace şi de consolidare a relaţiilor economice cu toate ţările;

2) să dea dovadă de cea mai mare prudenţă şi să nu permită ca ţara să fie târâtă în conflicte de către aţâţătorii la război, care au obiceiul să-i pună pe alţii să scoată pentru ei castanele din foc;

3) să sporească cât mai mult capacitatea de luptă a Armatei Roşii şi a Flotei Roşii;

4) să întărească legăturile internaţionaliste de prietenie cu muncitorii din toate ţările, al căror interes este menţinerea păcii şi prieteniei între popoare.

În lumina celor spuse de Stalin despre falimentul total al „dreptului internaţional" şi al tratatelor internaţionale, expunerea lui sugera că în această junglă internaţională Uniunea Sovietică ar face bine să se menţină într-o „splendidă izolare", dar în alegerea cuvintelor folosite s-a vădit grija sa de a nu închide uşa în nasul oamenilor de stat francezi şi britanici. Faptul că el mai considera posibilă încheierea unui acord în ultima clipă cu Occidentul rezultă poate din referirea sa la pactul de asistenţă mutuală franco-sovietic.

Semnificativ era şi faptul că Stalin s-a referit şi la „vecinii imediaţi" ai Uniunii Sovietice. Nu erau oare în curs tratative suspecte între Germania şi unii dintre „vecinii imediaţi" ai Rusiei? Nu se arătase oare diplomaţia nazistă activă în ţările baltice? Nu ridicase Beck „chestiunea" Ucrainei atunci când s-a întâlnit cu Hitler la Berchtesgaden în ziua de 7 ianuarie, cu care ocazie führerul i-a comunicat însă că nu mai consideră Ucraina ca o chestiune de actualitate4? Pe de altă parte, ruşii continuau să aibă suspiciuni în privinţa finlandezilor, care, cu numai un an în urmă, sărbătoriseră cea de-a douăzecea aniversare a eliberării lor, înfăptuită spre sfârşitul primului război mondial cu ajutorul armatei kaiserului.

Aceasta era orientarea politicii sovietice în ajunul intrării naziştilor în Praga. Mai era încă o atitudine de expectativă; pericolul de război devenise acut, dar nu era încă absolut clar care anume va fi următorul pas al lui Hitler.

Intrarea naziştilor în Praga (15 martie) nu numai că a spulberat iluziile pe care şi le făcuse Chamberlain după München, dar a pus şi Uniunea Sovietică în situaţia de a trebui să-şi precizeze în timp scurt şi cu toată claritatea atitudinea. Din cuvântarea rostită de Stalin la 10 martie reieşea în mod evident că voia să se ţină departe de orice conflict, *afară doar* de cazul că ar fi fost posibilă oprirea agresorilor prin restabilirea, cel puţin parţială, a „securităţii colective", ceea ce nu putea însemna altceva decât încheierea unei alianţe antihitleriste a puterilor „neagresive".

Invadarea Cehoslovaciei de către germani a fost pentru Uniunea Sovietică un adevărat şoc, deşi nu a constituit, poate, o surpriză prea mare. Când s-a produs această lovitură, la 15 martie, reacţia sovietică a fost destul de puternică. Ca răspuns la nota oficială germană în care se arăta că Boemia şi Moravia fuseseră încorporate în Reich sub forma unui „protectorat" şi că statutul Slovaciei fusese „modificat" (aceasta fiind transformată într-un satelit al Germaniei, cu monseniorul Tiso în frunte), Litvinov a trimis guvernului german o notă redactată în termeni duri, în care amintea de dreptul cehilor la autodeterminare şi nega validitatea capitulării preşedintelui Hacha în faţa Berlinului. În încheiere Litvinov a declarat: „Acţiunea guvernului german, departe de a diminua pericolele care ameninţă pacea lumii, nu poate decât să le agraveze, să zdruncine stabilitatea politică în Europa centrală... şi să dea o nouă şi grea lovitură sentimentului de securitate al popoarelor".

La Moscova îngrijorarea era chiar mai mare decât se

părea. Este drept, ziarele erau deja pline de relatări din Praga despre „vandalismul germanilor în Cehoslovacia” şi despre „teroarea Gestapoului”, citându-se, de pildă, cazul unui oarecare Karl Beneš, secretarul organizaţiei din Nieburg a partidului comunist; el fusese bătut şi torturat de Gestapo până ce şi-a dat sufletul („Pravda” din 1 aprilie 1939). Era însă clar că pe atunci Uniunea Sovietică nu putea întreprinde nimic în această privinţă, aşa încât atenţia s-a îndreptat brusc spre Londra, Varşovia şi Lituania, căreia, după cum scria presa sovietică, Germania tocmai îi „estorcase fără ruşine”, Memelul.

Germanii în Memel, ungurii în Ucraina subcarpatică, ameninţări crescânde la adresa Poloniei – toate acestea se petreceau foarte aproape de frontierele Uniunii Sovietice.

Deşi invadarea Cehoslovaciei a stârnit profunda indignare a opiniei publice britanice, prima reacţie a lui Chamberlain a fost blândă, judecând după declaraţia pe care a făcut-o la 15 martie în Camera Comunelor. Dar indignarea de care a fost cuprinsă ţara l-a silit să adopte un alt ton în cuvântarea rostită la Birmingham în ziua de 17 martie. De data aceasta a vorbit despre „dezamăgirea şi indignarea” sa şi după mai puţin de două săptămâni, la 31 martie, a anunţat că guvernul britanic a dat Poloniei garanţii în legătură cu securitatea sa.

Această hotărâre, cu totul ieşită din comun, este poate cel mai bine explicată de un cunoscut observator, Robert Coulondre, pe vremea aceea ambasador al Franţei la Berlin. „Pe neaşteptate şi cu o grabă care denotă reala sa mânie Chamberlain a făcut o întoarcere de 180 de grade. A trecut de la o extremă la alta, şi diplomaţiei – această fiică a înţelepciunii şi prudenţei – nu-i plac asemenea comportări extravagante. *După ce fusese tras pe sfoară de Hitler*. *Chamberlain avea să fie acum tras pe sfoară de colonelul Beck* şi să piardă o partidă al cărei rezultat era de cea mai mare importanţă pentru cauza

păcii” 5.

Imediat după invadarea Cehoslovaciei de către germani, guvernul britanic s-a adresat Uniunii Sovietice. La 18 martie, Halifax l-a rugat pe Maiski, ambasadorul sovietic, să-l viziteze şi l-a întrebat care va fi atitudinea Uniunii Sovietice în cazul în care România ar deveni obiectul unei agresiuni neprovocate. Guvernul sovietic a răspuns imediat, propunând ca cele şase puteri direct interesate să se întrunească la Bucureşti. Guvernul britanic a respins această propunere, propunând în schimb, la 21 martie, publicarea unei declaraţii comune anglo-franco-sovieto-poloneze în care să se arate că guvernele acestor ţări se vor consulta fără întârziere asupra măsurilor ce trebuie luate în cazul în care independenţa politică a vreunui stat european ar fi ameninţată. Guvernul sovietic, deşi dezamăgit de respingerea propunerii sale, s-a declarat de acord cu o asemenea declaraţie, cu condiţia ca şi Polonia să se numere printre semnatarii ei. La 1 aprilie

9 *R. Coulondre*, op. cit., p. 263 (sublinierea noastră. – *A. W.*).

Însă, Chamberlain l-a informat pe Maiski că a renunţat la ideea sa.

La 23 martie 1939, trupele germane au ocupat Memelul. În aceeaşi zi, colonelul Beck a răspuns la propunerea britanică cu privire la o declaraţie a celor patru puteri, ridicând o serie de obiecţii. Aceste tratative multilaterale vor fi foarte complicate şi vor cere timp; or, nu este timp de pierdut. De aceea propunea încheierea unui acord bilateral anglo-polonez, bineînţeles fără a prejudicia tratative ulterioare mai ample. Ce joc juca oare Beck? Este cert că începea să nu mai aibă încredere în Hitler şi dorea să-şi întărească poziţia, asigurându-şi o garanţie din partea Marii Britanii. În acelaşi timp însă nu voia să participe alături de Uniunea Sovietică la niciun fel

de „front defensiv”, deoarece – argumenta el – acest lucru i-ar putea întări pe germani. Discutând chestiunea cu Gafencu, ministrul român al afacerilor externe, el şi-a exprimat părerea că Hitler nu va ataca Polonia atâta timp cât aceasta nu se va alia cu Rusia; numai o alianţă ruso-poloneză ar duce la invadarea Poloniei de către germani. „În ciuda pericolului grav care ameninţa ţara sa, în ciuda lecţiei cehoslovace, Beck persista în jocul său mai mult decât dubios de a miza pe ambii cai”[3].

La 31 martie, Chamberlain a făcut în Camera Comunelor cunoscuta sa declaraţie cu privire la Polonia. Două săptămâni mai târziu a anunţat că garanţia dată Poloniei fusese extinsă şi asupra României şi Greciei. După cum spune Coulondre: „Guvernul britanic se năpustea acum cu atâta grabă înainte, încât a trecut de staţia la care ar fi trebuit să coboare. Era de ajuns să priveşti o hartă a Europei pentru a-ţi da seama ce situaţie diplomatică gravă se crease. România şi Polonia formau practic un front continuu de la Marea Neagră până la Marea Baltică, front care separa Germania de U.R.S.S. Germania nu putea ataca Rusia fără a trece prin Polonia sau România, adică fără a face să fie pusă în aplicare garanţia Occidentului şi fără a duce război împotriva Marii Britanii şi Franţei. În felul acesta, fără a se angaja, Stalin şi-a asigurat în Răsărit din partea Apusului garanţia pe care o căutase în zadar timp de zece ani… Acum Hitler trebuie să-şi fi dat seama că numai printr-o înţelegere cu Uniunea Sovietică putea evita un război pe două fronturi în ziua când se va hotărî să atace Polonia”[4].

„Nu ar fi fost oare mult mai înţelept – se întreabă Coulondre – ca Marea Britanie să se fi menţinut la ideea unei declaraţii a celor patru puteri, aşa cum propusese la

---

3 *G. Gafencu*. „The Last Days of Europe”, Londra, 1945, p. 203 – 204.

4 *R. Coulondre*, op. cit., p. 263 – 264.

21 martie, iar dacă Beck continua să refuze s-o semneze, să se fi încheiat alianţa anglo-franco-sovietică, pe care Churchill o reclama cu o clarviziune profetică şi pe care ruşii erau dispuşi atunci s-o semneze?”

La 1 aprilie, presa sovietică a publicat la loc de frunte ştirea despre garanţia dată Poloniei de către Chamberlain, însoţind-o de o relatare a dezbaterilor din Camera Comunelor, în cursul cărora Arthur Greenwood întrebase dacă Uniunea Sovietică participă la garanţie. Chamberlain a răspuns că sunt în curs tratative cu numeroase ţări, printre care şi Uniunea Sovietică. Trei zile mai târziu, în legătură cu vizita lui Beck la Londra, ziarele sovietice au publicat relatări despre alte dezbateri din Camera Comunelor. Ele au reprodus declaraţia lui Chamberlain că garanţia dată Poloniei a marcat o schimbare radicală în politica externă a Marii Britanii. Dar presa sovietică şi-a concentrat atenţia asupra celor spuse despre Uniunea Sovietică şi despre „cursa” pe care a întins-o Polonia:

„*Sir Archibald Sinclair* a spus că Uniunea Sovietică deţine cheia păcii în Europa răsăriteană. În consecinţă, cooperarea anglo-sovietică este de cea mai mare importanţă…

D-l Lloyd George a întrebat care este cauza pentru care guvernul britanic nu şi-a asigurat sprijinul sovietic înainte de a-şi fi asumat asemenea angajamente colosale. Marea Britanie ar trebui să spună Poloniei că nu poate fi ajutată decât în anumite condiţii. Atunci când a vorbit despre Uniunea Sovietică, a spus Lloyd George, Chamberlain nu a făcut altceva decât să încerce să liniştească opoziţia. Dacă Marea Britanie nu-şi va asigura sprijinul Uniunii Sovietice, ajutorul pe care-l va acorda Poloniei nu va fi decât o capcană.

D-l Hugh Dalton şi-a exprimat speranţa că în curând va putea vedea întreprinzându-se o acţiune concretă în

legătură cu Uniunea Sovietică şi că lucrurile nu se vor mai limita doar la nişte simple asigurări care nu prezintă nicio încredere”.

Ziarele relatau că, potrivit unui sondaj în rândurile opiniei publice din Anglia, 84% din populaţie dorea acum o cooperare strânsă cu Uniunea Sovietică, dar, adăugau ele, nimic nu arată că guvernul ar intenţiona să dea curs acestei dorinţe. În timp ce presa laburistă şi liberală afirma acum că fără Uniunea Sovietică nu poate exista o împotrivire eficientă faţă de agresiunea germană, „The Times” şi „Daily Telegraph” continuau să sprijine politica de împăciuire, asigurând Germania că nimeni nu se gândeşte la o „încercuire” şi, făcând o distincţie subtilă între independenţa Poloniei şi integritatea teritorială a Poloniei, „«The Times» – scria «Pravda» la 10 aprilie – încearcă să sugereze că aceasta ar însemna o revenire la securitatea colectivă, ceea ce nu este însă adevărat, chiar şi numai pentru simplul fapt că Polonia continuă să vorbească despre «menţinerea echilibrului»”.

Dar ceva părea totuşi, în sfârşit, să se mişte în Anglia, şi acum se vorbea mult despre serviciul militar obligatoriu, care, într-adevăr, avea să fie introdus la sfârşitul lunii aprilie. Timp de două săptămâni după anunţarea garanţiei date Poloniei la Moscova nu au sosit niciun fel de propuneri ale puterilor occidentale şi viceversa. Abia la 15 aprilie, Ministerul de Externe britanic a propus Uniunii Sovietice să dea Poloniei, României şi altor state europene garanţii unilaterale împotriva unei eventuale agresiuni germane – în cazul că aceste ţări ar dori un atare ajutor. Ţările respective trebuiau să decidă ce fel de ajutor le-ar conveni. Această propunere era inacceptabilă pentru Moscova.

Mai constructivă din punctul de vedere al ruşilor era propunerea franceză – făcută în acelaşi timp –, şi anume de a se da publicităţii o declaraţie comună franco-sovietică

proclamând că cele două state îşi vor acorda reciproc ajutor, precum şi României şi Poloniei. După cât se pare, guvernul sovietic a intuit aversiunea lui Daladier faţă de garanţia dată de el Poloniei, garanţie ce-i fusese impusă de către Chamberlain şi care l-a făcut să prefere alianţa cu ruşii. Atunci guvernul sovietic, „pentru a coordona diferitele propuneri engleze, franceze şi sovietice”, a venit cu propunerea unei alianţe anglo-franco-sovietice, care urma să fie încheiată pe termen de cinci sau zece ani. Tratatul de alianţă trebuia să prevadă că, în cazul unei agresiuni în Europa împotriva uneia dintre cele trei ţări semnatare, acestea îşi vor acorda reciproc tot ajutorul, inclusiv militar, şi vor acorda un ajutor similar tuturor ţărilor din Europa răsăriteană situate între Marea Baltică şi Marea Neagră şi având graniţă comună cu Uniunea Sovietică.

„Această propunere – scrie Coulondre – era ceva la care aproape că nici nu se putea visa în acel moment”. După părerea sa, ea constituia un mare pas înainte pe calea cea bună şi el atribuia aceasta faptului că Litvinov, „omul securităţii colective”, care manifesta o vădită preferinţă pentru Occident, mai era încă comisar al poporului pentru afacerile externe. În realitate însă, o asemenea propunere nu putea fi făcută exclusiv din iniţiativa lui Litvinov. Dar guvernul Chamberlain a respins propunerea Uniunii Sovietice, care – după cum susţine Coulondre –, dacă ar fi fost primită cu entuziasm, ar mai fi putut salva situaţia.

În loc de a accepta propunerea sovietică, guvernul britanic a început – ca să folosim expresia lui Coulondre – să prezinte formule din ce în ce mai sofisticate, al căror scop era de a oferi garanţia sovietică unor ţări care nici nu o doreau. Într-o notă adresată guvernului francez, guvernul britanic a explicat că diferitele obiecţii ridicate de Polonia fac foarte dificilă orice înţelegere cu Uniunea

Sovietică[5].

Aşadar, „propunerea la care nici nu se putea visa” făcută de Rusia a fost respinsă. Întreaga chestiune trebuia deci abordată într-un alt mod. Devenise acum necesar ca politica externă a Uniunii Sovietice să capete un caracter mai suplu şi mai oportun, dar, totodată, să capete şi maximum de autoritate. În partid Molotov ocupa o poziţie imediat după Stalin. La fel cum în mai 1941, când exista pericolul unei invazii germane, Stalin a preluat funcţia de şef al guvernului, tot astfel în mai 1939, când Europa se afla în pragul războiului, Molotov a preluat Comisariatul poporului pentru afacerile externe.

Nu exista nicio schimbare perceptibilă în tonul presei sovietice şi nici în declaraţiile oficiale după venirea lui Molotov în fruntea Comisariatului poporului pentru afacerile externe. Presa continua să relateze despre marele succes de care se bucurau în Anglia şi în alte ţări filmele sovietice antinaziste, ca „Doktor Marulok” şi „Aleksandr Nevski”. Se ţineau, de asemenea, în continuare cuvântări patriotice despre forţa Armatei Roşii, care „va zdrobi pe orice agresor pe propriul lui teritoriu dacă ar îndrăzni să atace Uniunea Sovietică”[6].

Când Sovietul Suprem s-a întrunit la sfârşitul lunii mai, A.G. Zverev, comisar al poporului pentru finanţe, a

---

5 Op. cit., p. 263.

6••Astfel, la solemnitatea organizată la 7 mai în cinstea absolvenţilor academiilor militare din U.R.S.S. – ceremonie la care au luat parte Stalin, Molotov, Voroşilov, Hruşciov, Bulganin, Jdanov şi alţii -, Kalinin a declarat : „Poporul nostru este convins că, având o armată ca a noastră, poate continua în pace să construiască şi să dezvolte statul sovietic, societatea socialistă fără clase şi comunismul. Situaţia internaţională cere să fiţi în permanenţă pregătiţi de luptă. Sper că veţi justifica pe deplin încrederea pe care poporul nostru o are în voi“. Iar colonelul Rodimţev, Erou al Uniunii Sovietice (şi unul dintre viitorii eroi de la Stalingrad), a spus la aceeaşi întrunire : „Jurăm să executăm ordinul tovarăşului Voroşilov şi să zdrobim orice agresor pe propriul lui teritoriu...“

declarat, în aplauzele furtunoase ale deputaţilor, că investiţiile pentru apărare vor fi sporite de la 23 de miliarde de ruble în 1938 la 41 de miliarde de ruble în 1939. „Cu cât vom fi mai puternici – a spus el –, cu atât mai mari vor fi şansele ca pacea să nu fie tulburată şi ca *agresorii fascişti să nu se încumete să atace ţara noastră*”. Aceste cuvinte nu se puteau referi decât la Germania nazistă.

Comentând această mare creştere a investiţiilor pentru apărare, „Pravda” (din 27 mai) era plină de obişnuita grandilocvenţă:

„Această cifră de 40 de miliarde 885 de milioane de ruble înseamnă noi tunuri, noi avioane rapide, noi tancuri puternice… Cu o Armată Roşie atât de puternică putem privi liniştiţi viitorul, deoarece ştim că nicio provocare din partea duşmanilor noştri din afară nu ne poate lua prin surprindere. Putem să continuăm în linişte să îndeplinim cel de-al treilea plan cincinal… înzestrată cu cel mai perfecţionat armament din lume, Armata noastră Roşie va zdrobi orice inamic sau inamici, indiferent de unde ar veni”.

Cele de mai sus trebuiau în mod vădit să constituie un avertisment atât pentru Japonia cât şi pentru Germania.

Unul dintre evenimentele importante din acea vară, plină de frământări, a fost analiza situaţiei internaţionale făcută de Molotov la 31 mai în faţa Sovietului Suprem.

El a criticat vehement Marea Britanie şi Franţa, dar cuvântarea sa a fost, mai ales, *un atac împotriva Germaniei*. După ce a amintit de calamităţile pe care politica müncheneză le-a şi adus Europei, Molotov a spus:

„Puterile agresive devin acum tot mai arogante. Pe de altă parte, reprezentanţii ţărilor democratice au întors spatele securităţii colective şi, adoptând o politică de neîmpotrivire faţă de agresiune, încearcă să minimalizeze acum grava înrăutăţire a situaţiei internaţionale”.

Apoi el s-a referit la noul tratat politic şi militar încheiat între Germania şi Italia, tratat care, a declarat el, este „prin însăşi natura sa agresiv”.

„În trecut aceste două ţări pretindeau că ar fi preocupate de lupta lor comună împotriva comunismului. De aici şi zarva ce s-a făcut în jurul Pactului anticomintern. Dar acum masca a căzut… Atât conducătorii cât şi presa din cele două ţări spun pe faţă că noul tratat este îndreptat împotriva principalelor democraţii europene”.

Deşi existau acum unele indicii că ţările neagresive încep să fie, în sfârşit, în favoarea unui front comun împotriva agresiunii, rămâne de văzut cât de serioasă era această schimbare de atitudine. „S-ar putea ca aceste ţări să dorească să oprească agresiunea în anumite regiuni, dar că nu vor împiedica o agresiune în alte regiuni”. Şi Molotov a citat cele spuse de Stalin despre „scoaterea din foc a castanelor” şi despre necesitatea ca ţara să se ferească de *provocatori*, care ar putea încerca să târască Uniunea Sovietică în război.

Era evident că el continua să fie foarte ostil Germaniei, dar totodată se arăta extrem de bănuitor faţă de Anglia şi Franţa; totuşi el a spus că „există unele indicii că ţările democratice au devenit conştiente de prăbuşirea totală a politicii lor de neintervenţie şi de necesitatea de a se crea un front unit al puterilor iubitoare de pace împotriva agresiunii. Pactul anglo-polonez constituie un element nou în Europa, cu atât mai mult cu cât Germania a denunţat pactul ei cu Polonia… Printre puterile europene neagresive există şi tendinţa de a căuta colaborarea Uniunii Sovietice în vederea organizării rezistenţei împotriva agresiunii”. Acesta este motivul, a spus el, pentru care guvernul sovietic a acceptat propunerea Marii Britanii şi Franţei de a începe tratative în vederea dezvoltării relaţiilor dintre aceste trei ţări şi a organizării unui front al păcii împotriva oricărei extinderi a agresiunii.

„Am început aceste tratative cu Franţa şi Marea Britanie la jumătatea lunii aprilie. Ele nu s-au încheiat încă. Dar chiar de la început ne-am dat seama că, dacă există într-adevăr dorinţa de a se crea un front eficient al ţărilor iubitoare de pace împotriva agresiunii, condiţiile minimale ce trebuie îndeplinite sunt următoarele:

1) Pactul dintre Marea Britanie, Franţa şi Uniunea Sovietică trebuie să fie un pact exclusiv defensiv, dar eficient, de asistenţă mutuală;

2) Cele trei puteri trebuie să dea garanţii ţărilor vecine cu Uniunea Sovietică, precum şi altor ţări din Europa centrală şi răsăriteană;

3) Trebuie încheiate convenţii concrete între cele trei puteri cu privire la ajutorul imediat şi eficace ce urmează a fi dat în cazul în care ar avea loc o agresiune împotriva uneia dintre ele sau împotriva ţărilor cărora le-au dat ele garanţii".

După ce s-a oprit destul de mult asupra greutăţilor pe care le ridică încheierea unui pact având drept scop asigurarea inviolabilităţii numeroaselor frontiere dintre Marea Baltică şi Marea Neagră şi dintre Uniunea Sovietică şi Germania nazistă, atât de slab apărate, Molotov a abordat în cuvântarea sa o altă temă, care suna ca un ecou al cuvântării lui Stalin din 10 martie.

„Astfel decurg tratativele noastre cu Marea Britanie şi cu Franţa. Aceasta nu înseamnă că am avea intenţia să rupem relaţiile economice cu ţări ca Germania şi Italia. La începutul anului 1938, Germania ne-a oferit un nou credit de 200.000.000 de mărci, dar, cum nu a urmat încheierea unui acord, chestiunea creditului a fost abandonată. La sfârşitul anului 1938, guvernul german a pus din nou problema unor tratative economice, precum şi cea a creditului de 200.000.000 de mărci. Germanii era dispuşi să facă anumite concesii şi ministrul german al comerţului exterior a comunicat că domnul Schnurre va veni la

Moscova. S-a hotărât însă ca ambasadorul Schulenburg să ducă tratativele. Întrucât s-au ivit unele neînţelegeri, convorbirile au fost întrerupte. Dar acum există indicii că ele ar putea fi reluate. Recent am încheiat şi un acord comercial avantajos cu Italia…”

În încheiere, Molotov a arătat că relaţiile cu Polonia „s-au îmbunătăţit”, că relaţiile cu Turcia sunt „bune” şi că recent îl avertizase pe ambasadorul Japoniei că Uniunea Sovietică îşi va apăra atât propriile sale frontiere cât şi pe cele ale Republicii Populare Mongole împotriva oricărei agresiuni japono-manciuriene.

„Uniunea Sovietică nu mai este aceea, să zicem, din 1921, chiar dacă unii dintre vecinii noştri par să fi uitat acest lucru. Uniunea Sovietică nu mai este nici aceea care a fost acum zece sau chiar cinci ani; puterea ei este mult mai mare. În ciuda tărăgănelilor şi a ezitărilor, unele democraţii devin conştiente de acest adevăr, iar într-un front al puterilor iubitoare de pace care se împotrivesc agresiunii, Uniunea Sovietică nu poate ocupa decât un loc de prim ordin”.

Cele spuse de Molotov despre tratativele economice cu Germania nu aveam la prima vedere, prea multă importanţă: cuvintele sale puteau fi interpretate ca un mic avertisment dat Occidentului, unde unii dintre cei mai apropiaţi colaboratori ai lui Chamberlain continuau să considere că „tratativele economice” cu Germania ar da cele mai mari speranţe pentru reluarea politicii de conciliere. Molotov îşi dădea, bineînţeles, seama că în Marea Britanie se dă o luptă surdă, atât ascunsă cât şi făţişă, înăuntrul şi în afara partidului conservator, între partizanii şi adversarii unui pact cu Uniunea Sovietică.

Deocamdată presa sovietică se menţinea pe o linie destul de pronunţat antinazistă, mizând pe cartea „occidentală”. La 9 iunie, TASS a transmis din Londra declaraţia făcută de Chamberlain în Camera Comunelor cu

privire la convorbirile anglo-franco-sovietice. Există, a spus Chamberlain, un punct de vedere comun asupra principalelor puncte ale acordului ce urmează să fie încheiat. Iar pentru a accelera convorbirile, guvernul maiestăţii sale a hotărât să trimită la Moscova un reprezentant al Foreign Office-ului. Acesta a fost începutul „misiunii String”. Ziarele sovietice au publicat la loc de frunte declaraţiile făcute de persoane influente din Anglia în favoarea unui pact cu Uniunea Sovietică, şi în special articolul lui Churchill apărut la 9 iunie în „Daily Telegraph”. Churchill a mers chiar atât de departe încât a propus să se dea o garanţie comună ţărilor baltice şi Finlandei, declarând că un asemenea pact este în egală măsură în interesul Uniunii Sovietice cât şi în interesul Franţei şi Marii Britanii. Dar, a spus Churchill, nu este timp de pierdut.

În acelaşi timp, ziarele sovietice continuau să publice numeroase relatări despre „jafurile săvârşite de germani în Cehoslovacia” (Hubert Ripka în „Spectator”, citat de „Pravda” din 9 iunie), „Austria sub călcâiul cotropitorilor nazişti” („Pravda” din 16 iunie), „Execuţii în Spania” („Pravda” din 15 iunie) ş.a.m.d. Totodată se publicau ştiri despre presiunile crescânde exercitate de Germania asupra Poloniei şi relatări asupra unora dintre cele mai violente cuvântări ale căpeteniilor naziste, ca, de pildă, atacul lui Goebbels împotriva Angliei din cuvântarea sa cu privire la Danzig, rostită la sfârşitul lunii iunie, când a lansat lozinca „Jos mâinile de pe Europa răsăriteană!”. Despre violenţa crescândă în problema Danzigului se relata cu lux de amănunte şi pe un ton care era departe de a fi prietenos la adresa Germaniei. Germanii, repeta mereu presa sovietică, vor să împingă lucrurile până la un conflict armat. „La Danzig mişună autocamioane militare germane venite din Königsberg... Danzigul este invadat de hoarde de «turişti» şi de alte elemente extrem de suspecte...

Ziarele germane continuă să publice cu litere de-o şchioapă ştiri despre «agresivitatea» polonezilor. «Völkischer Beobachter» urlă că Polonia vrea să invadeze Prusia Orientală, Pomerania, Silezia şi alte teritorii germane”[7].

Capitolul al III-lea

Tratativele de la Moscova în timp ce ori de câte ori o chestiune de importanţă vitală urma să fie discutată cu Hitler, guvernul britanic trimitea în Germania pe Eden, Simon, Halifax sau chiar pe Chamberlain, premierul britanic era, probabil, de părere că un funcţionar cu experienţă din Foreign Office ca domnul String, de exemplu, era mai mult decât suficient pentru Moscova. Această alegere a fost, ce-i drept, aspru criticată de presa opoziţionistă şi de reprezentanţii opoziţiei, care au argumentat că ar fi trebuit trimisă cel puţin o personalitate de talia lui Halifax sau Eden. Dar, după cum susţinea Chamberlain, Halifax avea alte lucruri de făcut, iar Eden manifesta faţă de ruşi o atitudine mult prea prietenoasă – el mai fusese la Moscova în 1935 – şi, în plus, domnul String ar fi mai indicat pentru ceea ce, potrivit dorinţei lui Chamberlain, nu urma să fie decât o misiune de explorare sau, poate, numai un gest menit să liniştească opoziţia. El era hotărât să nu dea ascultare avertismentelor lui Churchill şi ale altora care subliniau că factorul timp este de cea mai mare importanţă. Nu este deci de mirare că numirea lui String stârnise foarte puţin entuziasm la Moscova.

În memoriile lui Maiski există un pasaj remarcabil despre vizita pe care i-a făcut-o lui Halifax la 12 iunie, ziua în care String a plecat la Moscovau.

„Pentru a încheia într-adevăr repede pactul tripartit (acesta era scopul nostru principal) şi totodată pentru a tatona adevăratele intenţii ale partenerilor noştri britanici,

7 „Pravda“ din 2 iulie 1939.

guvernul sovietic a hotărât să-l invite pe Halifax la Moscova…[8]

În dimineaţa zilei de 12 iunie, chiar atunci când String pleca spre Moscova, am primit indicaţia să-l vizitez de îndată pe Halifax şi să-i recomand prieteneşte cu toată stăruinţa, «din partea mea personal», să plece cât se poate mai repede la Moscova pentru perfectarea tratativelor şi semnarea pactului".

După ce i-a vorbit lui Halifax despre caracterul extrem de urgent al acestei chestiuni, Maiski a spus:

„«Dacă dv., lord Halifax, aţi considera posibil să plecaţi acum la Moscova, eu aş ruga guvernul meu să vă trimită o invitaţie oficială». Expresia feţei lui Halifax deveni severă şi enigmatică. El îşi ridică privirea spre tavan, apoi îşi frecă rădăcina nasului şi, în sfârşit, spuse semnificativ: «Voi lua în considerare acest lucru». Desigur, Halifax nu poate rezolva problema călătoriei la Moscova fără a o discuta în cadrul cabinetului… A trecut o săptămână şi Halifax continua să păstreze tăcere"[9].

String a sosit la Moscova la mijlocul lunii iunie şi, împreună cu sir William Seeds, ambasadorul Marii Britanii, şi cu Naggiar, ambasadorul Franţei, a avut mai multe întrevederi cu Molotov. Prima întrevedere (din 16 iunie) a

---

8 1. M. Maiski. „Cine l-a ajutat pe Hitler...*, Editura ştiinţifică, 1963.

9 iunie. Printre documentele referitoare la politica externă britanică, publioate ulterior de guvernul englez, se găseşte şi relatarea lui Halifax despre această întîlnire. Potrivit acestei versiuni, Maiski ar fi sugerat ca Halifax să plece la Moscova „cînd situaţia se va mai linişti", la care Halifax ar fi răspuns că nimic nu i-ar face mai multă plăcere, dar pentru moment îi este imposibil să părăsească Londra.

Maiski arată, în continuare, că în relatarea sa despre această întîlnire, Halifax a spus „două neadevăruri", ambele dovedind că, întocmai ca şi Chamberlain, el nu dorea să ajungă la o înţelegere grabnică cu Moscova. Această lipsă de entuziasm manifestată atît de Halifax cît şi de Chamberlain este pe deplin confirmată de Churchill prin cele spuse de el pe vremea aceea, precum şi prin ceea ce a scris ulterior.

durat o oră; cea din 1 iulie a durat o oră şi jumătate, iar cea din 8 iulie – două ore.

Să nu uităm că aceste discuţii erau rezultatul contactelor diplomatice care începuseră încă din luna aprilie. După ce respinsese la 17 aprilie „planul Litvinov", guvernul britanic a cerut Uniunii Sovietice să-şi asume o serie de angajamente unilaterale. În nota sa din 14 mai – după ce Molotov devenise comisar al poporului pentru afacerile externe –, guvernul sovietic a declarat că ultimele propuneri britanice nu conţin principiul reciprocităţii şi pun Uniunea Sovietică într-o situaţie de inegalitate. Lipsa unor garanţii pentru cazul că Uniunea Sovietică ar fi atacată, pe de o parte, şi faptul că frontierele ei de nord-vest nu sunt „protejate", pe de altă parte, ar putea constitui pentru agresori un îndemn să atace Rusia. De aceea guvernul sovietic propunea o versiune mai dezvoltată a „planului Litvinov" din 17 aprilie.

Un pact de asistenţă mutuală anglo-franco-sovietic eficient, completat cu 1) o garanţie dată de către cele trei puteri ţărilor din Europa răsăriteană şi centrală expuse agresiunii, în rândul acestor ţări urmând a fi incluse Letonia, Estonia şi Finlanda, şi 2) o „înţelegere concretă" cu privire la natura şi amploarea ajutorului pe care cele trei puteri şi-l vor da reciproc, precum şi ţărilor cărora li s-

---

„S-a hotărît să fie trimis la Moscova un împuternicit special. Domnul Eden, care avusese contacte utile cu Stalin (în 1935), s-a oferit să plece. Această ofertă generoasă a fost respinsă de primul ministru. In schimb, la 12 iunie, domnului String, un funcţionar capabil, dar care nu era cunoscut în afara Foreign Office-ului, i-a fost încredinţată această misiune importantă. Aceasta a fost o altă greşeală. Trimiterea unui funcţionar de grad inferior a însemnat o adevărată jignire" (Churchill, op. cit., vol. I, p. 346).

Nu trebuie, firește, uitat că Maiski, care era un „om de-al lui Litvinov", se arăta mult mai entuziasmat decît Stalin sau Molotov de ideea alianţei tripartite, pe care o considera „unica posibilitate de a-1 opri pe Hitler".

au dat garanţii. „Fără o asemenea înţelegere – se arăta în încheiere în notă –, pactele de asistenţă mutuală ar putea rămâne literă moartă, aşa cum ştim din experienţa Cehoslovaciei”[10].

Propunerile comune anglo-franceze din 27 mai, prezentate ca răspuns la nota sovietică, constituiau un vădit progres faţă de cele anterioare. Ele prevedeau un ajutor direct anglo-francez ce urma să fie dat Uniunii Sovietice în cazul unui „atac direct”, dar lăsau nerezolvată chestiunea ţărilor baltice. Într-o altă notă a sa, din 2 iunie, Molotov a insistat asupra necesităţii unui ajutor mutual „general, eficace şi imediat”, propunând ca garanţiile comune să includă Belgia, Grecia, Turcia, România, Polonia, Letonia, Estonia şi Finlanda. Era, de asemenea, prevăzut un ajutor mutual chiar şi în ipoteza că una dintre ţările semnatare ar fi implicată într-un război ca urmare a ajutorului dat unei ţări europene neutre care ar solicita un asemenea ajutor[11]. Ceea ce propunea Molotov era, de fapt, un pact de asistenţă mutuală care să cuprindă, practic, întreaga Europă.

Convorbirile deveneau tot mai complicate. Ruşii au ridicat problema „agresiunii indirecte”. Aceasta viza, în primul rând, posibilitatea ca Germania să se folosească de ţările baltice ca bază pentru agresiune „cu complicitatea” guvernelor acestor ţări. După părerea englezilor, o asemenea clauză nu excludea posibilitatea unei acţiuni preventive din partea Uniunii Sovietice. Ruşii mai voiau să ştie dacă, în caz de nevoie, trupele lor vor putea intra pe teritoriul Poloniei. Ei doreau o înţelegere concretă cu

---

10 A.V.P. S.S.S.R. (Arhivele de politică externă ale Uniunii Sovietice), Convorbirile anglo-franco-sovietice, voi. III, fila 39, citat în „Istoria Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei“, voi. 1, Moscova, 1960 (prescurtat în continuare : I.M.R.P.A.P. în notele de subsol, iar în text „Istoria războiului“).

11 A.V.P. S.S.S.R., voi. III, filele 46-47.

privire la contribuţia militară pe care Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi Franţa o vor aduce la „efortul comun”.

Aruncând o privire retrospectivă asupra acelor zile cruciale, Grigore Gafencu, pe atunci ministrul afacerilor externe al României, a scris: „Puterile occidentale urmăreau să obţină un efect psihologic (fapt pe care, de altfel, nici nu-l ascundeau). Doreau să creeze între Vest şi Est o solidaritate care să-l împiedice pe Hitler să înceapă un război. Acest plan era pe deplin justificat… şi orice amânare în realizarea lui părea intolerabilă. Punctul de vedere sovietic era, de asemenea, just: Moscova nu voia să se angajeze cu uşurinţă. Dacă, în ciuda unui acord în principiu, războiul ar fi izbucnit, principalul efort german ar fi putut fi îndreptat împotriva U.R.S.S”.

Fapt este că tratativele dintre String şi Molotov nu au dus la niciun rezultat, şi, în cele din urmă, la 23 iulie, Molotov a propus ca Franţa şi Marea Britanie să trimită o misiune militară la Moscova.

Comportarea şi activitatea acestei misiuni aveau să demonstreze după scurt timp cât de „intolerabilă” considera Chamberlain „orice amânare”. Ceea ce continua el să dorească „fără întârziere” era un „efect psihologic”. Pe de altă parte, o convenţie militară – pentru ruşi „singura dovadă a sincerităţii Occidentului” – era tocmai ceea ce el nu se grăbea să semneze. De aceea s-ar putea ca conducătorii sovietici să se fi gândit că Armata Roşie nu ar trebui să se angajeze în luptă cu un inamic atât de puternic cum era Germania nazistă dacă nu se putea realiza o convenţie militară cu Marea Britanie şi Franţa. Ar fi fost poate preferabil (după cum lăsase Stalin să se înţeleagă la 10 martie) ca Uniunea Sovietică să rămână „neutră”. Dar cum?

Ruşilor nu le-a scăpat faptul că, după München şi până în momentul izbucnirii războiului, în Marea Britanie şi în alte ţări existau oameni, aflaţi la putere sau în

imediata apropiere a cercurilor conducătoare, care, în eforturile lor frenetice de a-l îmbuna pe Hitler, erau dispuşi să facă aproape orice concesie[12].

În orice caz, ruşii trebuiau să se pregătească în vederea unui iminent atac german în Răsărit contra Poloniei, precum şi pentru eventualitatea, nicidecum improbabilă, că o asemenea ofensivă ar putea include ţările baltice şi poate chiar România, desfăşurându-se pe un front de la Marea Baltică până la Marea Neagră. Chiar dacă ofensiva germană ar fi fost oprită de iarna rusă, Uniunea Sovietică trebuia să se teamă de o invazie germană în primăvara anului 1940 (Occidentul putând să se pună la adăpost îndărătul liniei Maginot) dacă nu se luau angajamente militare precise de coordonare a operaţiilor militare.

La 4 august, „Pravda" publică o informaţie din Londra potrivit căreia Marea Britanie şi Franţa căzuseră de acord să trimită o misiune militară la Moscova. Ştirea era însoţită de o relatare a dezbaterilor din Camera Comunelor în cursul cărora Eden salutase decizia luată. Acesta era de părere că astfel va fi „înlăturată neîncrederea" şi că tratativele vor duce curând la o înţelegere. El a propus însă ca, în afară de generali şi amirali, guvernul britanic să trimită la Moscova şi „un lider politic reprezentativ, aşa încât convorbirile să poată fi încheiate în decurs de o săptămână". Nu este timp de pierdut, a spus Eden, deoarece în prezent Polonia este la

12 Lista „conciliatorilor" – Hudson, sir Horace Wilson, lord Kemsley şi alţii -, aşa cum reiese din Arhiva Dirksen, adică din documentele - ambasadorului german la Londra pînă la izbucnirea războiului, capturate de ruşi şi publicate după război („Dokument! i materiali kanuna vtoroi mirovoi voinî, T. II. Arhiv Dirksena 1938-1939"), confirmă – chiar dacă am admite că documentele publicate au fost în prealabil triate – ceea ce în acel moment ar fi trebuit să-i fie limpede oricărui observator politic lucid şi cu experienţă sau, cel puţin, să-i fi produs suspiciuni serioase.

fel de ameninţată cum fusese Cehoslovacia, şi este de importanţă vitală să se creeze neîntârziat un front al păcii care să împiedice agresiunea. Chamberlain nu a dat însă atenţie acestor avertismente.

Timp de câteva zile după aceasta, presa sovietică nu a publicat aproape nicio ştire în legătură cu misiunea militară. Abia la 12 august „Pravda" a anunţat sosirea la Moscova a misiunilor militare britanică şi franceză:

„Misiunile, având în frunte pe amiralul Drax şi pe generalul Doumenc, au fost primite ieri dimineaţă în gara Leningrad de mai mulţi reprezentanţi ai guvernului sovietic... Mai târziu, în cursul aceleiaşi zile, tovarăşul Molotov i-a primit pe conducătorii misiunilor. La întâlnire au asistat şi sir William Seeds, domnul Naggiar şi V.P. Potemkin, adjunct al comisarului poporului pentru afacerile externe... După aceea au fost primiţi de Voroşilov, comisarul poporului pentru apărare, şi de B.M. Şapoşnikov, şeful Marelui stat-major al Armatei Roşii".

Seara a fost oferit un banchet în cinstea misiunilor militare britanică şi franceză, la care au luat parte toate personalităţile militare de vază ale Uniunii Sovietice – Voroşilov, Şapoşnikov, Budionnîi, Timoşenko, comandanţii regiunilor militare Kiev şi Bielorusia, precum şi comandanţii flotei şi aviaţiei militare. „Tovarăşul Voroşilov şi şefii misiunilor militare britanică şi franceză au rostit toasturi amicale"[13].

Această vizită fusese anunţată cu mai bine de trei săptămâni înainte. Era însă evident că englezii şi francezii nu erau prea grăbiţi să vină, de vreme ce făcuseră călătoria până la Leningrad cu un vapor de mică viteză. Inutil să mai spunem că nimeni nu auzise vreodată de amiralul Drax sau de generalul Doumenc. De ce nu venise la Moscova nicio personalitate de vază, ca Halifax sau Daladier, de pildă? Nu Chamberlain, evident, căci cine ar fi

13 „Pravda" din 12 august 1939...

dorit să-l vadă tocmai pe el? Totuşi, îşi spuneau oamenii, această vizită trebuie să aibă importanţa ei, căci altfel de ce ar fi participat oare la banchet toată conducerea armatei, a flotei şi aviaţiei?... Cam astfel de impresii confuze aveau pe atunci locuitorii Moscovei. Cert este că nici la Londra şi nici la Paris nu s-a făcut nimic care să înflăcăreze imaginaţia opiniei publice din Uniunea Sovietică.

Istoricii sovietici de azi au cuvinte foarte aspre la adresa acestei misiuni militare anglo-franceze. „Erau generali şi amirali care fie că ajunseseră la vârsta pensionării, fie că deţineau funcţii secundare... Atitudinea guvernului britanic faţă de misiune era atât de puţin serioasă, încât nici măcar nu-i dăduse vreo împuternicire. Abia spre sfârşitul convorbirilor, după multe insistenţe din partea sovieticilor, Drax a prezentat un fel de scrisoare de acreditare, dar ea nu-l împuternicea să semneze vreo convenţie cu U.R.S.S. Nici scrisorile de acreditare ale generalului francez nu erau mai bune. Tot ce fuseseră împuterniciţi să facă era de a duce tratative cu noi". „Istoria războiului" aminteşte că, după ce guvernul sovietic a propus ca Marea Britanie şi Franţa să trimită misiuni militare la Moscova, acestor oameni „le-au trebuit unsprezece zile pentru a-şi pregăti plecarea şi alte şase zile pentru a face călătoria cu un vapor de mică viteză până la Leningrad şi de acolo la Moscova".

Principiul ce stătea la baza propunerilor sovietice nu era numai cel al reciprocităţii, dar şi al egalităţii efortului militar pe care cele două părţi urmau să-l depună în cadrul acestui ajutor mutual. Dar încă înainte ca Şapoşnikov să-şi fi expus propunerile în amănunţime, el a rămas foarte surprins de felul în care au reacţionat englezii când a

pomenit pentru prima oară de „contribuţiile respective”:

„Când B.M. Şaposnikov a spus că Uniunea Sovietică este gata să pună la dispoziţie împotriva agresorului 120 de divizii de infanterie, 16 divizii de cavalerie, 5.000 de tunuri grele şi mijlocii, 9.000 – 10.000 de tancuri şi 5.000 – 5.500 de bombardiere şi avioane de luptă, generalul Heywood, membru al misiunii britanice, a menţionat cinci divizii de infanterie şi o divizie mecanizată. Acest lucru era de ajuns pentru a demonstra cu câtă neseriozitate privea Marea Britanie convorbirile cu Uniunea Sovietică”[14].

„Istoria războiului” nu menţionează însă propunerile francezilor, care aveau, din punctul de vedere al efectivului, o armată mult mai numeroasă decât englezii.

Convenţia militară propusă de ruşi urma să ţină seama de trei eventualităţi:

1. DACĂ BLOCUL AGRESORILOR VA ATACA FRANŢA ŞI MAREA BRITANIE. În acest caz, Uniunea Sovietică va participa cu forţe egale cu 70% din forţele armate pe care Franţa şi Marea Britanie le vor trimite împotriva „principalului agresor”, adică împotriva Germaniei. Aşa, de pildă, dacă ele vor arunca în luptă 90 de divizii, Uniunea Sovietică va trimite 63 de divizii de infanterie şi 6 divizii de cavalerie, cu număr corespunzător de tunuri, tancuri şi avioane, în total deci circa 2000.000 de oameni.

În acest caz, Polonia trebuie să participe cu toate forţele ei armate, date fiind acordurile ei cu Marea Britanie şi Franţa. De asemenea, Polonia va trebui să concentreze 40 până la 45 de divizii la frontierele ei apusene şi împotriva Prusiei Orientale. Guvernul britanic şi cel francez vor trebui să obţină consimţământul Poloniei pentru trecerea trupelor sovietice prin jurul oraşului Vilnius şi, dacă va fi posibil, prin Lituania spre graniţele

14 I.M.R.P.A.P., voi. 1, p. 169 (citat după A.V.P. S.S.S.R.), Convorbirile anglo-franco-sovietice din 1939, voi. III, fila 138).

Prusiei Orientale şi, la nevoie, prin Galiţia.

2. DACĂ AGRESIUNEA ESTE ÎNDREPTATĂ ÎMPOTRIVA POLONIEI ŞI ROMÂNIEI. În acest caz, Polonia şi România vor trebui să facă uz de toate forţele lor armate, iar Uniunea Sovietică va participa cu forţe egale cu cele pe care Marea Britanie şi Franţa le vor trimite împotriva Germaniei... în acest caz, o condiţie indispensabilă pentru participarea Uniunii Sovietice este ca Marea Britanie şi Franţa să declare imediat război agresorului. În plus, Uniunea Sovietică poate lua parte la un asemenea război numai dacă guvernul britanic şi cel francez vor fi ajuns cu Polonia şi România (şi, pe cât posibil, cu Lituania) la o înţelegere concretă cu privire la trecerea forţelor armate sovietice pe la Vilnius, prin Galiţia şi România.

3. DACĂ AGRESORUL VA ATACA UNIUNEA SOVIETICĂ, FOLOSIND ÎN ACEST SCOP TERITORIILE FINLANDEI, ESTONIEI SAU LETONIEI. În acest caz, Franţa şi Marea Britanie nu trebuie numai să declare război agresorului (sau blocului de agresori), „dar să şi înceapă operaţii militare active şi imediate împotriva principalului agresor", aruncând în luptă 70% din totalul forţelor armate folosite de către Uniunea Sovietică (Uniunea Sovietică urmând a arunca în luptă 136 de divizii). „Dat fiind că Polonia este legată prin acordurile încheiate de ea cu Marea Britanie şi cu Franţa, ea va trebui să intervină împotriva Germaniei şi, de asemenea, printr-o înţelegere specială cu Marea Britanie şi Franţa, va trebui să permită trecerea trupelor noastre pe la Vilnius şi prin Galiţia... Dacă România va fi atrasă în război, va trebui să fie încheiat între România, Franţa şi Marea Britanie un acord similar cu privire la trecerea trupelor sovietice prin teritoriul României"[15].

Potrivit versiunii sovietice, amiralul Drax i-a mulţumit

15 I.M.R.P.A.P., voi. 1, p. 169-170.

generalului Şapoşnikov pentru expunerea planului sovietic, dar francezii şi englezii nu l-au acceptat şi nici nu au existat contrapropuneri franceze sau engleze serioase. În schimb, atât francezii cât şi englezii au făcut mare caz de „obstacolul polonez”. Într-adevăr, Marea Britanie nu intenţiona să exercite presiuni asupra guvernului polonez.

Atitudinea generalului Doumenc, şeful misiunii franceze, era oarecum diferită: „De două ori a telegrafiat la Ministerul de Război francez, arătând că are intenţia să-l trimită la Varşovia pe generalul Valin, membru al misiunii, pentru a obţine consimţământul guvernului polonez. Rezultatul nu a fost însă decât o telegramă din partea Ministerului de Război francez către ataşatul militar francez la Moscova prin care se propunea amânarea vizitei lui Valin la Varşovia” 19.

Potrivit „Istoriei războiului”, tot ce au găsit cu cale francezii şi englezii să propună a fost ca, în eventualitatea unui atac german împotriva Poloniei, Uniunea Sovietică să declare război Germaniei, dar să nu întreprindă acţiuni militare înainte ca trupele germane să fi ajuns la frontierele sovietice. „Toate acestea arată că ei erau mult mai puţin interesaţi în a da ajutor Poloniei decât în a implica Uniunea Sovietică într-un război cu Germania” 20.

Încă din iunie 1939, guvernele Letoniei şi Estoniei, care se temeau atât de Germania cât şi de Uniunea Sovietică, au încheiat, sub presiunea Germaniei, „tratate de prietenie” cu această din urmă ţară. Situaţia Poloniei reprezenta însă problema cea mai urgentă, deoarece în jurul datei de 15 august toţi îşi dădeau seama că Germania ar putea s-o invadeze în orice moment. Dar chiar şi în aceste condiţii, convorbirile militare anglo-franco-sovietice de la Moscova nu înregistrau niciun progres. La 17 august, arată „Istoria războiului”, convorbirile au fost amânate până la 21 august, pentru a se da timp misiunilor franceză şi engleză să facă cunoscută adevărata atitudine a

guvernelor respective faţă de problema trecerii trupelor sovietice prin Polonia. Amiralul Drax continua să nu se grăbească, în timp ce generalul Doumenc considera că nimic nu este încă pierdut, dar că nu este timp de irosit. El era de părere că în ziua aceea ruşii doreau încă foarte mult să se încheie o convenţie militară. Într-o telegramă trimisă la Paris la 17 august, el a declarat: „Există la ruşi hotărârea fermă de a nu sta deoparte ca simpli spectatori şi dorinţa vădită de a se angaja din plin. Nu există dubiu

I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 170, citează un document francez care fusese capturat de germani şi apoi găsit de ruşi în arhiva Ministerului de Externe german. Episodul este confirmat de Paul Reynaud în „La France a sauvé l'Europe", Paris, 1947, vol. 1, p. 580.

20 I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 170.

că U.R.S.S. doreşte un pact militar, dar nu vrea să capete de la noi numai un petic de hârtie fără valoare"[16].

Desperat, Doumenc a trimis în ziua aceea la Varşovia pe unul dintre aghiotanţii săi, căpitanul Beauffre, pentru a lua contact cu mareşalul Rydz-Śmigły, dar demersul lui nu a fost încununat de succes. În răspunsul său, Rydz-Śmigły nu a făcut decât să repete ceea ce-i spusese şi ambasadorului francez: „Cu germanii ne putem pierde libertatea, dar cu ruşii ne vom pierde sufletul"[17]. În cele din urmă, la 21 august, amiralul Drax a declarat că nu primise noi instrucţiuni de la Londra şi a propus ca următoarea şedinţă să aibă loc după trei sau patru zile[18]. Atunci ruşii au cerut un răspuns clar la întrebarea cum anume văd englezii şi francezii participarea sovietică la ajutorul mutual dată fiind atitudinea Poloniei, dar nu au primit niciun răspuns.

---

16 Paul Reynaud, op. cit., voi. I, p. 587.

17 Ibid.

18 în I.M.R.P.A.P., voi. 1, p. 172, este citat acest pasaj din A.V.P. S.S.S.R., Convorbirile anglo-franco-sovietice, fila 204.

În convorbirea pe care a avut-o cu ataşatul militar francez la 23 august – ziua sosirii lui Ribbentrop la Moscova –, Voroşilov a spus: „Nu putem aştepta ca germanii să zdrobească armata poloneză pentru a ne ataca apoi pe noi... Între timp dv. aţi sta la frontierele dv., imobilizând poate zece divizii germane. Ne trebuie o trambulină de pe care să-i atacăm pe germani; fără ea nu v-am putea ajuta”[19].

Generalului Doumenc, care-l informase asupra ultimei telegrame primite de la Daladier, prin care i se dăduse dispoziţie să semneze, „cu acordul ambasadorului şi sub rezerva aprobării ulterioare din partea guvernului francez, cea mai bună convenţie militară posibilă”, chiar şi fără a se fi ajuns la o înţelegere în privinţa Poloniei, Voroşilov i-a spus cu o nuanţă de melancolie în glas: „Am irosit unsprezece zile fără să fi ajuns la vreun rezultat. Încă cu mulţi ani în urmă am pus problema colaborării militare cu Franţa [o aluzie la propunerea, neacceptată, pe care ambasadorul sovietic Potemkin o făcuse încă în 1935 domnului Jean Fabry, pe vremea aceea ministru de război al Franţei]. Anul trecut, când Cehoslovacia se afla pe marginea prăpastiei, am aşteptat un semnal din partea Franţei; Armata Roşie era gata să lovească. Dar semnalul nu a venit. Guvernul nostru şi întregul popor sovietic doreau să sară în ajutorul Cehoslovaciei şi să-şi îndeplinească obligaţiile ce decurgeau din tratate.

Acum guvernul francez şi cel britanic au tărăgănat însă prea mult tratativele politice şi militare. De aceea nu sunt excluse alte evenimente politice. Era necesar să primim din partea Poloniei şi a României un răspuns precis cu privire la dreptul de trecere pentru trupele noastre. Dacă polonezii ar fi dat un răspuns afirmativ, ei ar fi cerut

---

19 I.M.R.P.A.P., voi. 1, p. 172, citat din Arhiva Ministerului Apărării ai U.R.S.S.

să fie reprezentaţi la aceste convorbiri”[20].

Deşi, din punctul de vedere al ruşilor, Franţa era cel puţin la fel de vinovată ca şi Anglia de acordul de la München, eşecul convorbirilor militare angol-franco-sovietice din 1939 este atribuit în mult mai mare măsură Angliei decât Franţei. La rădăcina răului a stat, printre altele, acea absurdă „garanţie” dată Poloniei, care nu a făcut decât să-i încurajeze şi mai mult pe polonezi în sinucigaşa lor politică antisovietică. Guvernul francez îşi dăduse imediat seama de pericolele pe care le implica această garanţie. După părerea ruşilor, convorbirile infructuoase cu amiralul Drax au demonstrat că Chamberlain continua să se opună unei alianţe militare ferme cu Uniunea Sovietică şi era hotărât să nu facă nimic pentru a învinge obiecţiile guvernului polonez faţă de un ajutor sovietic direct. Pe de altă parte, este evident că în tot acest răstimp Stalin şi Molotov nu aveau nicio încredere în Marea Britanie şi în Franţa şi nici n-au fost vreodată entuziasmaţi de ideea unei alianţe cu aceste ţări. Chiar dacă o asemenea alianţă ar fi fost încheiată, ar fi putut avea loc totuşi în Occident un „război fals”, iar Rusia nu ar fi fost ajutată mai mult decât a fost ajutată Polonia atunci când „garanţia” engleză a fost pusă la încercare. Fără angajamente militare ferme din partea Franţei, a Marii Britanii şi Poloniei, alianţa oferită nu prezenta niciun interes pentru conducătorii sovietici. Este aproape cert că, începând din aprilie sau mai, Stalin se gândea la o înţelegere de ultimă oră cu Hitler în cazul în care asemenea angajamente nu ar fi putut fi obţinute.

În cuvântarea sa din 28 aprilie 1939, Hitler a denunţat atât pactul de neagresiune polono-german, cât şi acordul naval anglo-german, dar s-a abţinut de la obişnuitele-i atacuri referitoare la pericolul bolşevic. Unui observator subtil, ca Robert Coulondre, ambasadorul

---

20 Paul Reynaud, op. cit., voi. 1, p. 588.

Franţei la Berlin, această omisiune i s-a părut imediat foarte semnificativă, şi în telegramele trimise la Ministerul de Externe francez el cita surse germane autorizate în sprijinul afirmaţiilor sale. Şi

Gafencu a considerat acest discurs al lui Hitler din 28 aprilie drept un punct de plecare al unei noi orientări a politicii germane: „În urma eşecului politicii sale apusene, führerul se gândea acum la o cotitură în politica sa răsăriteană. O atare schimbare… avea să fie, evident, sprijinită de Marele stat-major german… precum şi de cercurile de afaceri din Germania” 26.

Cuvintele de mai sus au fost scrise în 1945, dar de atunci o serie de date au arătat că această chestiune nu era chiar atât de simplă. Ştim, de pildă, că lui Hitler i-a trebuit mult timp pentru a se împăca cu ideea unui pact cu Uniunea Sovietică şi că, în special, Ribbentrop îmbrăţişase această idee cu câtva timp înaintea lui Hitler. Este totuşi probabil că încă din aprilie, adică după garanţia dată Poloniei de către Anglia, führerul avea în vedere posibilitatea unei înţelegeri cu Moscova.

„Istoria războiului” afirmă că germanii au fost cei care au făcut prima tentativă de apropiere de Uniunea Sovietică, şi anume la 30 mai 1939, într-un moment în care convorbirile anglo-franco-sovietice „erau deja în plină desfăşurare” 27. În ziua aceea, Weizsäcker, înalt funcţionar în Ministerul de Externe german, i-a spus lui G.A. Astahov, însărcinatul cu afaceri al Uniunii Sovietice la Berlin, că există o posibilitate de îmbunătăţire a relaţiilor sovieto-germane”. El a arătat, că, renunţând la Ucraina subcarpatică – care fusese cedată Ungariei cu ocazia împărţirii Cehoslovaciei –, Germania înlăturase un *casus belli* cu Uniunea Sovietică. Iar în continuare a spus: „Dacă guvernul sovietic doreşte să discute despre o îmbunătăţire a relaţiilor sovieto-germane, el trebuie să ştie că în prezent există o asemenea posibilitate. Dacă Uniunea Sovietică

doreşte însă să persiste, împreună cu Marea Britanie şi Franţa, în politica ei de încercuire a Germaniei, Germania este gata să ridice mănuşa”.

Apoi, la 3 august, potrivit „Istoriei războiului”, „Ribbentrop i-a comunicat lui G.A. Astahov că între U.R.S.S. şi Germania nu există probleme insolubile «în întreaga regiune dintre Marea Baltică şi Marea Neagră. Toate chestiunile ar putea fi rezolvate dacă guvernul sovietic ar fi de acord cu această premisă». Ribbentrop nu a făcut un secret din faptul că Germania purtase tratative secrete cu Marea Britanie şi cu Franţa, dar a declarat că, «în ciuda tuturor deosebirilor de ordin ideologic, pentru germani ar fi mai uşor să stea de vorbă cu ruşii decât cu englezii şi francezii».

16 *Gr. Gafencu*, op. cit., p. 175.

I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 174.

După aceasta Ribbentrop a recurs la ameninţări. «Dacă – a spus el – vă gândiţi la alte soluţii, dacă vă închipuiţi, de pildă, că cel mai bun mod de a rezolva problemele pe care le aveţi cu noi este acela de a invita la Moscova o misiune militară anglo-franceză, vă priveşte. În ceea ce ne priveşte însă, noi nu ne sinchisim de urletele aşa-numitelor democraţii vest-europene împotriva noastră. Suntem suficient de puternici pentru a putea trata toate aceste lucruri cu ironie şi dispreţ. Nu există război pe care să nu-l putem câştiga» „28

Ribbentrop a propus apoi ca Germania şi Uniunea Sovietică să încheie o înţelegere secretă, care să prevadă împărţirea în sfere de interese a întregii regiuni dintre Marea Neagră şi Marea Baltică. „Nevoind să ajungă 1 i o asemenea înţelegere cu Germania şi continuând să spere ca tratativele militare cu Marea Britanie şi Franţa se vor încheia cu succes, la 7 august guvernul sovietic a informat Berlinul că socoteşte propunerea germană inoportună şi respinge ideea unei convenţii secrete” 29.

Pe la mijlocul lunii august, conducătorii germani deveniseră foarte îngrijoraţi. Ambasada germană de la Moscova primea telegrame alarmante, în care se întreba ce se aude cu misiunile militare. Înainte de începerea convorbirilor, Schulenburg (ambasadorul german) îl rugase pe ambasadorul italian, Rossi, să afle de la Grzybowski, ambasadorul polonez, dacă Polonia va accepta sau nu ajutor militar din partea Uniunii Sovietice. Schulenburg a informat apoi prompt Berlinul asupra răspunsului dat de ambasadorul polonez: Polonia nu va permite în niciun caz ca trupele sovietice să pătrundă pe teritoriul polonez sau să treacă prin el şi nici nu va autoriza Uniunea Sovietică să folosească aerodromuri poloneze. În acelaşi timp, Schulenburg a primit instrucţiuni din partea lui Weizsäcker să comunice guvernului sovietic că, în cazul în care ar prefera o alianţă cu Marea Britanie, Uniunea Sovietică va rămâne singură faţă în faţă cu Germania. Dacă, dimpotrivă, s-ar hotărî să încheie o înţelegere cu Germania, Uniunea Sovietică ar avea garantată securitatea 30.

228 I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 174, citat după Arhiva Ministerului Apărării – al U.R.S.S. (Arhiva M.O. S.S.S.R.).

28 Ibid. citat după Arhivele politicii externe sovietice (A.V.P. S.S.S.R.). 20 I.M.R.P.A.P., vol. 1, p. 175, citat după D.G.F.P., seria D, vol. VII, p. 13.

Promisiuni la fel de ademenitoare i-au fost făcute şi lui Astahov, care a raportat din Berlin:

„Germanii sunt vădit îngrijoraţi de tratativele noastre cu militarii englezi şi francezi. Au devenit foarte darnici cu argumente şi promisiuni pentru a împiedica încheierea unui acord. Consider că azi ei sunt dispuşi să facă declaraţii şi gesturi care cu şase luni în urmă ar fi fost de neconceput”[21].

La 15 august, Schulenburg i-a comunicat lui Molotov:

---

21 Ibid, citat după A.V.P. S.S.S.R.

„În prezent ei [englezii şi francezii] încearcă din nou să împingă Uniunea Sovietică într-un război cu Germania, în 1914 o asemenea politică a avut urmări foarte proaste pentru Rusia. Este în interesul atât al Germaniei cât şi al Rusiei să evite un măcel reciproc care n-ar folosi decât democraţiilor occidentale”[22].

Apoi Schulenburg a propus Rusiei un pact de neagresiune, completat cu un protocol privind sferele de interese respective. Din nou guvernul sovietic a respins propunerea 3S, şi Schulenburg, foarte deprimat, a raportat la Berlin că guvernul sovietic ia foarte în serios obligaţiile decurgând din tratate şi că aşteaptă acelaşi lucru de la toţi semnatarii lor.

Însă în acel moment convorbirile militare anglo-franco-sovietice ajunseseră în impas, atât în privinţa „reciprocităţii numerice”, cât şi – în primul rând – în problema poloneză, iar când, la 20 august, Hitler i-a trimis lui Stalin faimoasa telegramă prin care-l ruga să-l primească pe Ribbentrop „marţi 22 august, sau cel mai târziu miercuri 23 august”, arătând că Ribbentrop va veni cu împuterniciri depline pentru semnarea pactului de neagresiune, Stalin a acceptat.

Nu trebuie uitat că, în afară de sondajele politice întreprinse de germani atât la Berlin cât şi la Moscova, mai erau şi tratativele comerciale, purtate paralel cu sondajele politice şi exercitând, fireşte, o oarecare înrâurire asupra acestora din urmă. Într-adevăr, anunţând la 21 august încheierea unui acord comercial cu Germania, guvernul sovietic a pregătit terenul pentru comunicarea mult mai spectaculoasă şi, pentru mulţi, aproape de necrezut care

22 Versiunea sovietică nu corespunde versiunii germane, care pretinde că Molotov ar fi fost acela care, la 15 august, ar fi vorbit cel dinţii despre un pact de neagresiune. Data este importantă. Era la patru zile după sosirea misiunii Drax, de a cărei „seriozitate“ ruşii se îndoiau acum foarte mult (cf. W. R. Shirer. „The Rise and Fall of the Third Reich“, Londra, 1960, p. 521).

avea să fie făcută trei zile mai târziu. Dar modul în care fusese redactat editorialul din 21 august al „Pravdei” care însoţea ştirea cu privire la încheierea acordului comercial era destul de semnificativ pentru oricine ştia să citească printre rânduri, iar în cazul de faţă nici nu era nevoie de cine ştie ce perspicacitate politică pentru aceasta.

Shirer are probabil perfectă dreptate atunci când spune că Stalin se hotărâse abia la 19, dacă nu chiar la 20 august, după ce primise telegrama personală a lui Hitler.

„Concluzia cea mai judicioasă la care poate ajunge autorul lucrării de faţă este că la 14 august, când Voroşilov a cerut un „răspuns fără echivoc” în chestiunea trecerii trupelor sovietice prin Polonia pentru a-i întâmpina acolo pe germani, Kremlinul nu se hotărâse încă de partea cui să treacă… În orice caz, Stalin nu pare să fi luat o hotărâre definitivă înainte de după-amiaza zilei de 19 august”[23].

La 19 august, presa sovietică mai era încă vehement antinazistă. Ea arăta foarte clar că atacul german împotriva Poloniei nu mai era, aproape cert, decât o chestiune de zile. Astfel, „Pravda” din 19 august a mai publicat o ştire transmisă din Varşovia de TASS sub titlul: „PROVOCĂRI GERMANE ÎN DANZIG”, precum şi altă ştire din Berlin intitulată: „CAMPANIE ANTIPOLONEZĂ ÎN GERMANIA”:

„«Völkischer Beobachter» publică astăzi la loc de frunte comentarii apărute în presa italiană în care se spune că tensiunea dintre Germania şi Polonia «nu mai poate fi rezolvată printr-o reglementare a problemei Danzigului». Toate ziarele germane încearcă să prezinte Polonia drept «agresor» şi vinovată pentru crearea unei «situaţii intolerabile». Marea Britanie şi Franţa sunt atacate cu o vehementă deosebită. În editorialul său, «Völkischer Beobachter» spune: «Problema Danzigului şi cea a Coridorului sunt coapte pentru o soluţie germană».

23 W. R. Shirer, op. cit., p. 535.

Ziarele ameninţă făţiş cu războiul. «Fiecare zi pierdută – scrie „Völkischer Beobachter” – sporeşte pericolul de război»”.

La 21 august, tonul ştirilor transmise de TASS din Berlin a început să se schimbe puţin, dar numai foarte puţin; nota generală continua să fie aceea că un atac german împotriva Poloniei este iminent, dar acum se lăsa să se înţeleagă că Polonia va fi zdrobită într-un timp foarte scurt.

Vizita lui Ribbentrop la Moscova şi semnarea – la 23 august – a pactului de neagresiune sovieto-german au constituit pentru opinia publică din Uniunea Sovietică o surpriză aproape totală. În sinea lor, milioane de ruşi erau complet uluiţi de ceea ce se întâmplase, dat fiind că de când veniseră naziştii la putere Uniunea Sovietică fusese în avangarda luptei antifasciste33. Mulţi ruşi – fie ei muncitori sau intelectuali – îşi spuneau, cel puţin în perioada imediat următoare semnării pactului, că Stalin şi Molotov ştiau fără îndoială ce fac, că, în definitiv, au menţinut Uniunea Sovietică în afara războiului şi că pactul, deşi neplăcut, devenise inevitabil în urma atitudinii adoptate de Franţa, de Marea Britanie şi Polonia. De asemenea, nimeni nu se îndoia că Stalin şi Molotov trebuie să fi avut multe rezerve faţă de întreaga aceasta chestiune.

Reacţia faţă de „tranzacţia” cu Hitler avea să sufere numeroase modificări de-a lungul celor douăzeci şi două de luni cât a fost pactul în vigoare; pare însă clar că Stalin şi Molotov erau perfect conştienţi de sentimentele amestecate cu care fusese primită în ţară ştirea încheierii pactului. Aşa, de pildă, tot timpul cât a fost în vigoare pactul, presa sovietică a păstrat o pronunţată rezervă faţă de Germania nazistă. Nu au fost niciodată publicate comentarii favorabile asupra vreunui aspect al regimului nazist; la drept vorbind, ziarele sovietice nu publicau nimic din cele ce se întâmplau în Germania, în afară de

comunicatele de război şi de unele declaraţii oficiale ale lui Hitler, mai ales când acestea priveau relaţiile sovieto-germane.

La 27 august, Voroşilov a explicat în cadrul unui interviu de ce au fost întrerupte convorbirile cu Marea Britanie şi Franţa.[24]

„Convorbirile – a spus el – au fost întrerupte din cauza unor divergenţe serioase. Noi nu am întrerupt convorbirile cu Marea Britanie şi cu Franţa din cauză că am semnat un pact de neagresiune cu Germania; dimpotrivă, am semnat acest pact mai ales fiindcă tratativele militare cu Marea Britanie şi Franţa ajunseseră într-un impas total".

Interviul dădea să se înţeleagă că Uniunea Sovietică era gata să poarte război cu Germania nazistă, dar că nu o putea face din cauza atitudinii adoptate de Marea Britanie, Franţa şi, în special, de Polonia.

La 31 august, cu o zi înainte de invadarea Poloniei de către germani, Molotov a făcut în Sovietul Suprem o declaraţie cu privire la pactul sovieto-german.

„Potrivit pactului sovieto-german – a arătat el –, Uniunea Sovietică nu este obligată să lupte nici de partea Marii Britanii, nici de partea Germaniei. Uniunea Sovietică îşi urmează propria ei politică, care este determinată numai de interesele popoarelor U.R.S.S., şi nu de altceva".

De la agresiunea împotriva Poloniei la invadarea Uniunii Sovietice în ştirile pe care le publica în legătură cu mersul războiului, presa sovietică căuta la început să fie

---

24 Acest lucru este confirmat şi de un observator atît de competent cum este Wolfgang Leonhard, a cărui relatare se bizuie pe propria sa experienţă din timpul cît a lucrat în cadrul Cominternului („Child of the Révolution", Londra, 1957). Totodată, potrivit afirmaţiei lui Jean Champenois, unul dintre principalii corespondenţi francezi la Moscova, mulţi ruşi resimţeau o oarecare satisfacţie pentru faptul că Anglia şi Franţa Îşi primiseră pedeapsa după „toate trucurile lor murdare".

cât mai neutră şi obiectivă cu putinţă: dădea atât comunicatele germane, cât şi cele poloneze.

Despre evenimentele din Marea Britanie şi Franţa ziarele relatau foarte puţin, însă era; poate, semnificativ că arătau mult interes pentru atitudinea manifestată de Statele Unite faţă de războiul din Europa.

La zece zile după invadarea Poloniei de către germani, „Pravda" a publicat primul comentariu asupra războiului germano-polonez, care, scria ziarul, se caracterizează printr-o extraordinar de rapidă înaintare a trupelor germane; lipsa oricăror fortificaţii corespunzătoare în Polonia apuseană şi marea superioritate a germanilor în aer au avut drept rezultat că, practic, toate aerodromurile poloneze, precum şi majoritatea avioanelor şi a nodurilor de comunicaţii fuseseră distruse. Comentariul sublinia marea superioritate a forţelor terestre germane, care dispuneau de un important număr de tancuri şi de tunuri grele; de asemenea vorbea despre totala lipsă de „ajutor efectiv" din partea Marii Britanii şi Franţei. În încheiere, se spunea că, deşi o bună parte din armata poloneză izbutise să treacă Vistula, nu era probabil ca comandamentul polonez să mai poată opune o rezistenţă puternică, dat fiind că pierduse, practic, întreaga sa bază militară şi economică.

La 17 septembrie, Molotov a ţinut la radio o cuvântare, în care a declarat că cele două săptămâni de război au demonstrat „incapacitatea lăuntrică" a statului polonez. Toate centrele industriale fuseseră pierdute şi nici Varşovia nu mai putea fi considerată capitală a statului polonez. Nimeni nu ştia unde se află guvernul polonez. De aceea, situaţia din Polonia reclama cea mai mare vigilenţă din partea Uniunii Sovietice. Guvernul sovietic l-a informat pe ambasadorul polonez, domnul Grzybowski, că Armata Roşie primise ordin să ia sub protecţia sa populaţia din Bielorusia apuseană şi Ucraina apuseană.

La 31 octombrie, Molotov a rostit o nouă cuvântare în faţa Sovietului Suprem; a fost faimoasa cuvântare în care a salutat dispariţia Poloniei, „acest copil monstruos al Tratatului de la Versailles” 3G.

Apoi s-a ocupat pe scurt de Japonia, spunând că între luna mai şi mijlocul lunii septembrie avuseseră loc lupte grele în Extremul Orient. Japonia voise să anexeze o parte a Mongoliei, dar dacă garanţia dată de Anglia Poloniei nu era decât un petic de hârtie, nu tot aşa stăteau lucrurile cu garanţia dată de Uniunea Sovietică Republicii Populare Mongole. La 15 septembrie a fost restabilită pacea între Uniunea Sovietică şi Japonia.

La 29 noiembrie, Molotov a făcut la radio o declaraţie, în care a spus că U.R.S.S. a declarat război Finlandei.

În ziua de 4 martie, Mannerheim a informat guvernul finlandez că armata nu mai poate opune o rezistenţă încununată de succes, iar la 12 martie a fost semnat la Moscova tratatul de pace sovieto-finlandez.

Ruşii îşi atinseseră obiectivul, şi anume de a face Leningradul „invulnerabil”. A fost însă, după cum s-a văzut, un avantaj efemer, fiind anihilat de faptul că performanţele Armatei Roşii în războiul sovieto-finlandez nu au fost nici pe departe bune. Exista pericolul ca germanii să tragă din aceasta anumite concluzii.

Dovada că Marele stat-major sovietic nu era satisfăcut de rezultatele obţinute de Armata Roşie în Finlanda o constituie faptul că după scurt timp au început să fie luate importante măsuri de reorganizare a armatei. Anul 1940 avea să devină, după cum s-a exprimat generalul Jukov, „anul marii transformări” în Armata Roşie.

La mai puţin de o lună după semnarea tratatului de pace sovieto-finlandez, Germania a invadat Danemarca şi Norvegia, fapt care a provocat o mare îngrijorare.

După părerea conducătorilor sovietici, războiul se

apropia prea mult de Uniunea Sovietică. Deşi în perioada aceea în presa sovietică nu s-a publicat nimic în această privinţă, „Istoria războiului" face mare caz de modul în care intervenţia directă a diplomaţiei sovietice a salvat Suedia de a fi ocupată de germani. „După ce naziştii au invadat Danemarca şi Norvegia, guvernul sovietic l-a informat pe contele Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, că este foarte interesat în menţinerea neutralităţii Suediei"[25].

Potrivit unor documente diplomatice sovietice citate de „Istoria războiului", „atât premierul suedez, cât şi ministrul suedez al afacerilor externe, adresându-se [doamnei] A.M. Kollontai, ambasadoarea sovietică, au mulţumit călduros Uniunii Sovietice pentru faptul de a fi reţinut Germania şi de a fi salvat neutralitatea Suediei".

Între timp presa sovietică continua să publice ştiri aparent „neutre" despre mersul războiului din Norvegia.

În timpul războiului din Norvegia, cele mai importante evenimente din Uniunea Sovietică au fost cele ce se refereau la reorganizarea Armatei Roşii. La 8 mai 1940, un decret al Prezidiului Sovietului Suprem a anunţat crearea de noi grade militare[26] – general-maior, general-locotenent şi general de armată – pe lângă gradul existent deja de mareşal al Uniunii Sovietice. Totodată Voroşilov a fost numit vicepreşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului şi preşedinte al Comitetului pentru apărare al Uniunii Sovietice; în funcţia de comisar al poporului pentru apărare, pe care o deţinuse până atunci Voroşilov, a fost numit Timoşenko. Grade corespunzătoare au fost create şi în flota sovietică. În lunile ce au urmat, presa sovietică a publicat numeroase ştiri cu privire la numirile şi avansările

---

25 I.M.R.P.A.P., voi. 1, p. 395.

268 8 Ele înlocuiau gradele mai greoaie şi mai puţin „distinse", ca, de pildă, „comandant de armată de rangul 1", echivalent cu „general de armată".

din cadrul armatei, însoţite de fotografiile noilor generali.

Începând de la 9 septembrie, adică imediat după primul mare raid aerian german asupra Londrei (din noaptea de 7 septembrie), ziarele sovietice acordau tot mai mult spaţiu bătăliei pentru Anglia, deşi nu era denumită astfel. La început au apărut foarte puţine relatări directe de la „corespondenţii noştri", publicându-se în special comunicatele oficiale germane şi britanice, pasaje din comunicatele agenţiei DNB (Agenţia germană de informaţii) şi ale agenţiei Reuter, precum şi citate din presa britanică şi americană. Toate aceste ştiri ocupau zilnic două sau trei coloane şi erau destul de moderate. Aşa, de pildă, TASS a transmis la 16 septembrie din Londra: „Potrivit agenţiei Reuter, s-a anunţat oficial că germanii au pierdut azi 185 de avioane, iar englezii – 25". La 1 octombrie a fost publicată o ştire similară din Londra, conform căreia germanii pierduseră în cursul lunii septembrie 1 102 avioane şi cel puţin 2 755 de aviatori, în timp ce englezii pierduseră 319 avioane. „168 de aviatori englezi s-au salvat cu paraşuta, căzând pe teritoriul Marii Britanii".

În ciuda tonului sec în care erau redactate ştirile din Anglia, ele impresionau, fără îndoială, păturile largi ale poporului sovietic. Mai mulţi ruşi mi-au declarat mai târziu că pe vremea aceea reacţia generală era: „Bine că nemernicii ăştia de nemţi mănâncă, în sfârşit, o bătaie zdravănă de la cineva!" Un puternic efect psihologic a avut şi faptul că Londra era primul mare oraş despre a cărui bombardare presa sovietică publica informaţii cât de cât amănunţite.

Apoi, la circa o lună după începerea bombardamentelor aeriene asupra Londrei, ziarele sovietice au publicat primul amplu reportaj transmis de corespondentul din Londra al agenţiei TASS. În „Pravda" a apărut la 5 octombrie un articol intitulat: „O vizită făcută

de corespondentul agenţiei TASS la una dintre bateriile de câmp ale artileriei antiaeriene din regiunea Londrei”. „Actualul sistem de apărare antiaeriană al Angliei – se spunea în articol – este mult mai impresionant decât tot ce a putut întâlni până acum aviaţia germană”. Totodată se dădea în mod clar de înţeles că acesta era un „război al poporului”, în care proletariatul avea un rol la fel de activ ca şi toate celelalte pături ale populaţiei.

În orice caz, pentru un timp a apărut astfel în Uniunea Sovietică un fel de sentiment subtil de simpatie faţă de poporul britanic. Acest sentiment se manifesta, firește, cel mai puternic la intelectuali. Nikolai Tihonov, copleşit de presimţiri, a scris o poezie, publicată abia în 1956:

Prin nopţi şi ploi, pe-un vânt ce-l strânge-n cleşte.
Din mers o aspră lecţie-nvăţând.
Trist, londonezul spre adăpost grăbeşte.
Pe-asfaltul ud o pătură târând.
În buzunar, cu grijă cheia-i strânsă.
Deşi în urmă casa-i praf şi-abis.
…Din hărţi deprindem lecţia lui, însă Examenul ne-aşteaptă noaptea-n vis[27].

Apoi a venit noiembrie 1940. Ziua de 7 Noiembrie, cea de-a 23-a aniversare a Revoluţiei din Octombrie, a fost marcată printr-o spectaculoasă trecere în revistă a forţei militare a Uniunii Sovietice; ea era menită nu numai să redea poporului sovietic siguranţa de sine, dar şi să impresioneze Germania, care peste numai câteva luni avea să subjuge de fapt România şi să ocupe virtual Bulgaria, iar apoi să invadeze Iugoslavia şi Grecia. Pătrunderea germană în România – sub o formă mai mult sau mai puţin camuflată – începuse la scurt timp după dictatul de la Viena, prin care o mare parte a Transilvaniei fusese cedată

27 Această poezie, precum şi alte poezii care apar în prezentul volum fără o menţiune specială, sînt traduse de Ştefan Dimitriu. – Nota red.

Ungariei. Ceea ce mai rămăsese din România – unde acum Antonescu instaurase o dictatură fascistă făţişă[28] – era „garantat” de Germania şi Italia.

Ruşii nu vedeau de loc cu ochi buni acest început de pătrundere a germanilor în Balcani. Noi complicaţii s-au ivit în urma unor ştiri după care trupe germane fuseseră văzute în Finlanda, aflându-se, în aparenţă, în trecere spre nordul Norvegiei, iar Germania vindea Finlandei cantităţi importante de armament. Şi, ceea ce era şi mai grav, la sfârşitul lunii septembrie germanii l-au informat pe Molotov că Germania, Italia şi Japonia sunt pe punctul de a încheia o alianţă militară îndreptată, după cum pretindeau ei, împotriva Statelor Unite. Molotov a reacţionat violent la această ştire, cerând informaţii complete despre tratat şi insistând ca germanii să dea mai multe amănunte în legătură cu activitatea desfăşurată de ei în România şi Finlanda. Câteva zile mai târziu, germanii l-au informat pe Molotov că trimit o „misiune militară” în România, la care el a replicat: „Şi câte trupe înseamnă asta?”

La 10 ianuarie 1941 totul părea a fi în ordine. Dar după numai trei zile au apărut din nou nori la orizont. „Pravda” a publicat următoarea declaraţie, care nu prevestea nimic bun: „Presa străină a dat a înţelege că noi am fi aprobat pătrunderea de trupe germane în Bulgaria. Dacă există într-adevăr trupe germane în Bulgaria, ele se află acolo fără consimţământul nostru. Noi nu am fost niciodată consultaţi”. Dar, deşi ruşii erau supăraţi, ei nu o arătau decât prin mici înţepături în presă. Astfel, fără vreun motiv evident, ei l-au atacat pe Knut Hamsun, denumindu-l un „cadavru în putrefacţie”, care nu împărtăşea aversiunea profundă pe care compatrioţii lui norvegieni o aveau faţă de ocupaţia germană. „Şi când te gândeşti că acest cadavru – intrat de viu în putrefacţie –

28 Regele Carol abdicase şi plecase în Elveţia, lăsînd tronul tînărului său fiu, Mihai.

era un autor foarte apreciat în ţara noastră!”[29]

Expresia „gata de luptă” revenea mereu în propagandă şi în presă; decretul din iunie 1940 cu privire la disciplina în muncă era aplicat tot mai riguros; „trântorii” şi cei care lipseau nemotivat de la lucru erau acum sancţionaţi cu asprime; se acorda o deosebită atenţie pregătirii tinerilor pentru producţie într-o reţea de instituţii, ca, de pildă, şcolile de cale ferată şi şcolile de pe lângă fabrici şi uzine, care cuprindeau 600.000 de elevi. Aceştia aveau să devină apoi, în timpul marii încercări care aştepta poporul sovietic, o importantă rezervă de forţe de muncă.

Cam pe la mijlocul lunii februarie, la cea de-a XVIII-a Conferinţă generală a partidului, au fost prezentate dări de seamă amănunţite şi mai degrabă critice. Astfel, Malenkov a vorbit despre „Succesele şi lipsurile industriei şi căilor ferate”, N. Voznesenski a vorbit despre „Dezvoltarea economiei naţionale a Uniunii Sovietice în 1941” etc.

La 23 februarie 1941, cu ocazia Zilei Armatei Roşii, într-un articol publicat în „Pravda”, generalul Jukov a arătat că armata se află într-un proces de transformare, care încă nu s-a încheiat, şi că lucrurile sunt încă departe de a fi perfecte. Anul 1941, a scris el, va fi anul „marii cotituri” a Armatei Roşii, anul „reorganizării întregului sistem de instruire şi educare a soldaţilor”. El şi-a exprimat satisfacţia pentru schimbările care au fost deja introduse după războiul cu Finlanda şi a arătat că în august 1940 fusese restabilită „unitatea de comandă”.

Jukov a subliniat importanţa „caracterului profesional” al armatei şi a atribuit spectaculoasa înfrângere a armatei franceze din 1940 în mare parte nivelului scăzut al instrucţiei soldaţilor francezi, precum şi faptului că nu erau familiarizaţi cu armamentul modern. O asemenea pregătire „de mântuială” nu va fi tolerată în

29 „Pravda“ din 25 ianuarie 1941.

Armata Roşie: „În jurul nostru face ravagii un război imperialist. În reorganizarea sistemului nostru de pregătire militară am obţinut unele succese incontestabile. Instrucţia se face în condiţii foarte apropiate de cele ale bătăliei şi am îmbunătăţit pregătirea tactică a trupelor noastre. Ar fi însă o mare greşeală dacă ne-am declara satisfăcuţi de cele realizate şi ne-am lăsa cuprinşi de automulţumire. Mai rămâne încă mult de făcut”.

Întregul articol, fără a fi alarmist, trăda totuşi un oarecare sentiment de nelinişte, deşi este imposibil de spus dacă un om ca Jukov prevedea că după numai patru luni se va produce invazia germană. Ceea ce reieşea însă, implicit, din articol era faptul că „marea cotitură” din Armata Roşie era o acţiune de lungă durată, care nu putea fi terminată înainte de 1942.

Din punctul de vedere al securităţii Uniunii Sovietice, situaţia internaţională începea încă de pe atunci, din februarie 1941, să se înrăutăţească rapid. Marea întrebare era dacă Hitler va porni spre apus sau spre răsărit.

La 16 februarie, presa sovietică a citat ziarul „The Times”, care sublinia că pericolul unei invazii germane în Anglia nu a dispărut. Dar după scurt timp situaţia din Balcani a început să se complice. La 3 martie, Andrei Vîşinski, adjunct al comisarului poporului pentru afacerile externe, a. informat guvernul bulgar că „nu este de acord” cu hotărârea acestuia de a permite trupelor germane să pătrundă în Bulgaria „pentru a apăra pacea în Balcani”. „Dimpotrivă – a declarat Vîşinski –, considerăm că această măsură nu va avea alt rezultat decât acela de a extinde zona conflictului în Balcani şi, de aceea, guvernul sovietic nu poate sprijini politica guvernului bulgar”. Această declaraţie, destul de categorică, era, de fapt, prima ciocnire \ deschisă şi oficială între interesele sovietice şi cele germane.

Existau acum trupe germane în Ungaria, în Bulgaria

şi România. Dar la 27 martie a izbucnit la Belgrad o răscoală populară împotriva intenţiei conducătorilor iugoslavi de a transforma ţara într-un satelit al Germaniei. Un grup de ofiţeri, în frunte cu generalul Simovic, au organizat o lovitură de stat, care s-a produs la două zile după ce primul ministru Cvetković şi ministrul său de externe semnaseră la Viena, cu binecuvântarea prinţului Paul, un acord prin care Iugoslavia adera la pactul tripartit germano-italo-japonez. Răscoala lui Simovic a stârnit un entuziasm de masă în rândurile poporului sârb şi l-a făcut pe Hitler să turbeze de furie.

Crezând că germanii vor continua să „ţină seama" de Uniunea Sovietică şi neînţelegând, probabil, că Hitler era hotărât să invadeze Iugoslavia, guvernul sovietic s-a grăbit să încheie un pact de prietenie şi neagresiune cu noul guvern iugoslav. Este semnificativ faptul că nu a îndrăznit să propună Iugoslaviei un pact de asistenţă mutuală. Stalin şi

Molotov greşeau dacă-şi închipuiau că un asemenea sprijin acordat Iugoslaviei l-ar putea speria pe Hitler.

La 5 aprilie, pactul de prietenie şi neagresiune a fost semnat în mod solemn la Moscova, în prezenţa ministrului de externe Simic, a ambasadorului Gabrilović şi a doi membri ai ambasadei, din partea Iugoslaviei, şi a lui Molotov, Stalin şi Vîşinski, din partea Uniunii Sovietice. După mai puţin de douăzeci şi patru de ore, germanii au invadat Iugoslavia, iar aviaţia germană a lansat mii de bombe asupra Belgradului, lipsit de apărare. La 7 aprilie, „Pravda" a publicat o ştire transmisă de corespondentul TASS din Berlin, prin care se arăta că Germania declarase război Iugoslaviei şi Greciei şi că armata germană începuse operaţii militare împotriva acestor două ţări. Curajoasa răscoală iugoslavă şi tragica rezistenţă a acestei ţări au amânat, în chip providenţial, cu câteva săptămâni invadarea Rusiei.

Nu s-a produs nicio reacţie oficială a Uniunii Sovietice la invadarea Iugoslaviei de către germani, afară doar de faptul că în următoarele câteva zile Vîşinski a fost însărcinat să comunice ambasadorului ungar că „Uniunea Sovietică nu poate aproba atacul Ungariei împotriva Iugoslaviei”.

La 11 aprilie, presa sovietică a reprodus pasaje din cuvântarea lui Churchill în care acesta arăta că în ultimele câteva luni germanii concentraseră puternice forţe blindate şi de alt gen în Bulgaria, în Ungaria şi România. Dar ziarele se abţineau de la orice comentarii şi în următoarele câteva săptămâni s-au limitat să publice doar ştiri despre înaintarea germanilor în Iugoslavia, Grecia şi insula Creta. Încleştarea cu Hitler părea inevitabilă; Stalin şi Molotov urmăreau acum numai un singur lucru: să amâne cu orice preţ ora fatală.

În romanele şi filmele sovietice, atât din timpul războiului cât şi din perioada postbelică, invazia germană de la 22 iunie 1941 este adesea astfel prezentată de parcă ar fi constituit o surpriză totală. Aşa a şi fost pentru marea masă a oamenilor sovietici. Alţii, cu mai multă experienţă, au reacţionat la fel ca eroul din romanul lui Simonov „Vii şi morţi”: „S-ar fi părut că oamenii se aşteptau de mult la o năpastă ca aceasta, şi totuşi ea îi lovi pe neaşteptate, ca un fulger din senin; probabil că îndeobşte nu se poate să fii vreodată pe deplin pregătit să întâmpini o nenorocire atât de mare”. Dar acei oameni care aveau un simţ politic dezvoltat trebuie să fi ştiut cu mult timp înainte că pericolul de război era foarte mare, şi nu încape îndoială că invadarea Iugoslaviei i-a zguduit profund atât pe Stalin cât şi pe Molotov.

Cu câteva luni înainte, Kremlinul fusese avertizat în această privinţă. Încă din februarie, după vizita sa la Ankara, sir Stafford Cripps comunicase Comisariatului poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S. că germanii

se pregătesc să invadeze Balcanii şi că plănuiesc, de asemenea, să atace şi Uniunea Sovietică „într-un viitor apropiat”. Cam în acelaşi timp, Sumner Welles a transmis ambasadorului sovietic la Washington, Konstantin Umanski, o informaţie similară. Iar apoi, în aprilie, Churchill i-a trimis lui Stalin cunoscutul său mesaj. În „Istoria războiului” se relatează că serviciile sovietice de informaţii din Polonia, Cehoslovacia şi chiar din Germania ţineau guvernul la curent cu tot ce se petrecea.

Oricum ar fi însă, pare sigur că atât Stalin cât şi Molotov erau perfect conştienţi de pericolul unei agresiuni germane, dar mai sperau să amâne ora fatală cel puţin până în toamnă, când, poate, germanii nu se vor hotărî să atace, iar apoi, credeau ei, în 1942 Uniunea Sovietică va fi mai bine pregătită de război.

Pactul de prietenie sovieto-iugoslav nu l-a speriat pe Hitler. Este drept, şi mai înainte avuseseră loc unele mici şi subtile manifestări „antigermane” – câteva înţepături în presă, aşa cum am văzut, şi alte câteva acţiuni demonstrative de mică importanţă, ca, de pildă, conferirea, în martie 1941, a Premiului „Stalin” filmului vehement antigerman „Aleksandr Nevski” al lui Eisenstein, precum şi altor câtorva opere îndreptate „împotriva cotropitorilor”, cum ar fi romanul lui Aleksei Tolstoi „Petru cel Mare”, oratoriul lui Şaporin „Pe câmpia Kulikovo” şi romanul lui Sergheev-Ţenski despre apărarea Sevastopolului. În ce priveşte discuţiile de culise, Manuilski, vicepreşedinte al Comitetului Executiv al Cominternului, a declarat la sfârşitul lunii martie că, după părerea sa, „este puţin probabil că va mai putea fi evitat războiul cu Germania nazistă”. Aceste cuvinte au făcut înconjurul Moscovei. Mai mult încă, tot în martie, un grup de ofiţeri din anturajul mareşalului Timoşenko l-au invitat la o serată pe ataşatul militar britanic. La început discuţiile au fost reţinute şi prudente, dar în cele din urmă, când atmosfera s-a mai

încălzit (fără îndoială, şi cu ajutorul votcii), unii dintre ofiţerii sovietici au mers chiar atât de departe încât au început să bea pentru „victoria asupra duşmanului nostru comun”. Ei nu făceau un secret din faptul că sunt profund îngrijoraţi de situaţia generală, şi în special de cea din Balcani[30].

Oficial, atât Stalin cât şi Molotov trebuiau, fără îndoială, să dea impresia că nu sunt îngrijoraţi. După semnarea pactului sovieto-iugoslav, Gabrilović, ambasadorul iugoslav la Moscova, l-a întrebat pe Stalin: „Ce se va întâmpla dacă germanii vă vor ataca?”, la care Stalin a răspuns: „Să încerce numai!” Acest lucru mi-a fost confirmat mai târziu de către însuşi Gabrilović.

La 13 aprilie – ziua în care a căzut Belgradul – a fost semnat pactul de neagresiune sovieto-japonez. Era o garanţie îndoielnică, dar totuşi o oarecare garanţie, pe care ruşii au obţinut-o în faţa pericolului crescând al unei agresiuni germane. La Moscova toată lumea a rămas surprinsă de extraordinara cordialitate ce i-a arătat-o Stalin lui Maţuoka, ministrul japonez al afacerilor externe, care venise de la Berlin la Moscova pentru a semna pactul. Stalin a făcut chiar un gest fără precedent, mergând personal la gară pentru a-l conduce pe Maţuoka. Pe peron l-a îmbrăţişat şi i-a spus: „Şi noi suntem asiatici, iar asiaticii au obiceiul să fie solidari!” Pentru Stalin faptul de a-şi fi asigurat în condiţiile existente neutralitatea Japoniei şi de a fi obţinut promisiunea acesteia că nu va ataca Uniunea Sovietică, indiferent de obligaţiile pe care Japonia le-ar avea faţă de „terţe puteri”, constituia, într-adevăr, o realizare importantă. Atâta timp cât Japonia avea să-şi

30 Cînd am aflat despre această întîmplare, în iulie 1941, la Moscova, l-am întrebat pe Cripps dacă este adevărată. El mi-a răspuns : „Da, în linii generale, cam aşa s-a întîmplat. Noi am interpretat aceasta drept o aluzie“. Faptul mi-a fost ulterior confirmat şi de colonelul E. R. Greer, ataşatul militar britanic, dar el nu-şi putea aminti cu exactitate cînd a avut loc această serată.

respecte cuvântul dat, Uniunea Sovietică nu avea să se teamă de ameninţarea unui război pe două fronturi în cazul unui atac german. La gară Stalin era neobişnuit de bine dispus. S-a plimbat cu Maţuoka pe peron, l-a luat de braţ şi a strâns chiar mina unor lucrători feroviari şi călători care din întâmplare îi ieşiseră în cale.

L-a luat de umăr şi pe ataşatul militar german, colonelul von Krebs, care venise şi el să-l conducă pe Maţuoka, spunându-i: „Dumneavoastră şi noi vom rămâne, de asemenea, prieteni, nu-i aşa?" Dar în ziua aceea pentru Stalin lucrul cel mai important era pactul cu Japonia. În ce-i priveşte pe germani, nu-şi făcea prea mari iluzii. Este semnificativ că la sfârşitul lunii aprilie Stalin l-a chemat la telefon pe Ilya Ehrenburg şi i-a spus că romanul antinazist al acestuia „Căderea Parisului" poate fi acum publicat. (În urma acestei convorbiri telefonice, Ehrenburg a tras concluzia că, după părerea lui Stalin, războiul cu Germania devenise inevitabil.)

De 1 Mai a avut loc în Piaţa Roşie o paradă impresionantă, la care au participat unităţi motorizate, numeroase tancuri noi KV şi T-34 şi sute de avioane. La Moscova circula zvonul că toate aceste trupe vor pleca din Moscova direct la Minsk, Leningrad şi la frontiera poloneză. Ambasadorul german, contele Schulenburg, îşi nota la 2 mai că la Moscova atmosfera devine tot mai încordată şi că se vorbeşte din ce în ce mai mult despre un iminent război sovieto-german. În ziua aceea Hitler a rostit un discurs despre războiul din Balcani; ca şi în cele două discursuri precedente, nici de data aceasta el nu a pomenit vreun cuvânt despre Uniunea Sovietică.

La 5 mai a fost organizată la Kremlin o recepţie în cinstea sutelor de tineri ofiţeri, absolvenţi ai academiilor militare. La recepţie a luat cuvântul Stalin. Despre această cuvântare a sa nu s-a comunicat oficial nimic în afară de ceea ce a publicat a doua zi „Pravda". Articolul din

„Pravda” era intitulat: „Adunarea solemnă din marele palat al Kremlinului consacrată promoţiei de ofiţeri care au absolvi academiile militare”. Iar în articol se spunea:

„În cuvântarea sa, tovarăşul Stalin a relevat profundele schimbări ce s-au produs în ultimii ani în Armata Roşie şi a subliniat că, pe baza experienţei războiului modern, Armata Roşie a fost reorganizată şi înzestrată în măsură suficientă cu armament. Tovarăşul Stalin i-a salutat pe comandanţii care au absolvit academiile militare şi le-a urat succes în muncă. Cuvântarea tovarăşului Stalin, care a durat circa 40 de minute, a fost ascultată cu deosebită atenţie”.

În 40 de minute, el a spus, desigur, mult mai mult decât atâta.

Prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem din 6 martie 1941, Stalin, care până atunci nu fusese „decât” secretarul general al C.C. al partidului, a fost numit preşedinte al Consiliului Comisarilor Poporului, adică şef al guvernului sovietic. Molotov a devenit vicepreşedinte al C.C.P., rămânând în acelaşi timp comisar al poporului pentru afacerile externe.

Marele public a văzut în numirea lui Stalin în funcţia de şef al guvernului un semnal de alarmă; într-adevăr, dacă situaţia ar fi fost normală, această numire nu ar fi avut loc.

Unul dintre cei asupra cărora aceste schimbări în guvern au produs o impresie foarte puternică a fost şi ambasadorul german, contele Schulenburg. Într-o serie de telegrame trimise la Berlin, el afirma că Stalin este categoric împotriva oricărui conflict cu Germania. Dar la Berlin nu s-a dat prea multă ascultare recomandărilor lui de a se duce o politică moderată; Hitler hotărâse de mult să atace U.R.S.S. şi prea puţin îl interesa ce credea sau ce-l sfătuia să facă Schulenburg, adept al tradiţionalei „politici răsăritene” („Ostpolitik”) a lui Bismarck.

În săptămânile imediat următoare am fost martorii

unui şir de acţiuni, în aparenţă ciudate, ale guvernului sovietic, ca, de pildă, închiderea ambasadelor şi misiunilor diplomatice ale ţărilor ocupate de germani – Belgia, Grecia şi Iugoslavia –, ceea ce însemna recunoaşterea, dacă nu de jure, cel puţin de facto, a ocupării lor de către germani. Pe de altă parte, în luna mai 1941 a fost recunoscut oficial efemerul guvern antienglez al lui Raşid Ali din Irak, ţară cu care până atunci Uniunea Sovietică nu întreţinuse relaţii diplomatice.

Şi, pe deasupra, autorităţilor militare din regiunile de frontieră şi din alte regiuni li s-au dat noi dispoziţii, foarte severe, de a nu doborî cumva avioanele germane care efectuează numeroase zboruri de recunoaştere deasupra teritoriului sovietic.

Tot în luna mai, la câteva zile după numirea lui Stalin în funcţia de şef al guvernului, Moscova a fost uluită şi alarmată de ştirea senzaţională că Hess fugise cu un avion în Anglia. La 12 mai, agenţia TASS a comunicat din Berlin că, după cum declară germanii, Hess ar fi „înnebunit”, dar în telegramele transmise de corespondentul TASS din Londra nu se pomenea nimic despre vreo asemenea alienare mintală şi imediat s-a născut suspiciunea că s-ar pune la cale o tranzacţie între englezi şi germani pe seama ruşilor.

Presa sovietică a scris însă foarte puţin despre Hess şi acţiunea sa. Era o temă deosebit de delicată, dat fiind că în acel moment toată atenţia trebuia concentrată asupra situaţiei relaţiilor cu Germania nazistă. Se făcea tot posibilul pentru a nu-l irita pe Hitler. Continuau intens livrările de petrol şi de alte produse de care Germania ducea lipsă, în timp ce aceasta din urmă nu se grăbea să trimită în Uniunea Sovietică utilajul industrial prevăzut în acordul comercial.

Deşi Schulenburg continua să păstreze un ton amical în convorbirile sale cu Molotov, guvernul german nu

răspundea cu nimic la gesturile prieteneşti – de ordin economic şi politic – ale autorităţilor sovietice. De aceea se pare că exclusiv în scop de sondaj a hotărât Stalin, cu exact o săptămână înainte de invazia germană, să fie dat publicităţii binecunoscutul comunicat din 14 iunie al agenţiei TASS – un document sortit să ocupe un loc de frunte în toate lucrările sovietice referitoare la război. Iată textul acestui important comunicat al agenţiei TASS:

„Încă mai înainte ca ambasadorul Angliei în U.R.S.S., dl. Cripps, să fi sosit la Londra, dar mai ales după sosirea lui, în presa engleză şi în general în presa străină au început să fie puse în circulaţie zvonuri despre «iminenţa unui război între U.R.S.S. şi Germania». Potrivit acestor zvonuri: 1) Germania ar fi ridicat faţă de U.R.S.S. pretenţii cu caracter teritorial şi economic, iar în prezent ar avea loc tratative între Germania şi U.R.S.S. în vederea încheierii unui nou acord, mai strâns, între cele două ţări; 2) U.R.S.S. ar fi respins aceste pretenţii, din care cauză Germania a început să concentreze trupe la graniţa cu Uniunea Sovietică în vederea unui atac împotriva U.R.S.S.; 3) la rândul său, Uniunea Sovietică ar fi început să se pregătească intens pentru un război cu Germania şi să concentreze trupe la graniţa cu aceasta.

Cu toată absurditatea evidentă a unor asemenea zvonuri, cercurile oficiale din Moscova au socotit totuşi necesar, dată fiind insistenţa cu care sunt răspândite, să împuternicească agenţia TASS să declare că aceste zvonuri nu sunt decât o propagandă prost ticluită de forţele ostile U.R.S.S. şi Germaniei, forţe interesate în extinderea şi intensificarea războiului.

TASS declară că: 1) Germania nu a prezentat Uniunii Sovietice niciun fel de pretenţii şi nu propune încheierea vreunui nou acord, mai strâns, astfel încât n-au putut avea loc tratative în această privinţă; 2) după datele de care dispune U.R.S.S., Germania respectă la fel de riguros ca şi

Uniunea Sovietică clauzele pactului de neagresiune sovieto-german, aşa că, după părerea guvernului sovietic, zvonurile despre vreo intenţie a Germaniei de a încălca pactul şi a întreprinde un atac împotriva U.R.S.S. sunt lipsite de orice temei, iar faptul că în ultimul timp trupe germane, devenite disponibile după operaţiile din Balcani, sunt transferate în regiunile din estul şi nord-estul Germaniei se datorează, după cum este de presupus, altor cauze, care nu au nicio contingenţă cu relaţiile sovieto-germane; 3) U.R.S.S., după cum reiese din politica de pace pe care o duce, a respectat şi are intenţia să respecte clauzele pactului de neagresiune sovieto-german, astfel încât zvonurile potrivit cărora U.R.S.S. s-ar pregăti pentru un război cu Germania sunt false şi au caracter de provocare; 4) atât concentrările de rezervişti din Armata Roşie care au loc acum, cât şi manevrele care urmează să se desfăşoare nu au alt scop decât instruirea rezerviştilor şi verificarea funcţionării aparatului feroviar, ceea ce, după cum se ştie, se face în fiecare an, astfel că a prezenta aceste acţiuni ale Armatei Roşii ca fiind ostile Germaniei este cel puţin absurd".

Criticându-l pe Stalin pentru acest comunicat al agenţiei TASS, „Istoria războiului", publicată în Uniunea Sovietică, are perfectă dreptate când afirmă că atunci era mult prea târziu pentru a mai „sonda" intenţiile Germaniei, dar, pe de altă parte, după părerea mea, ea exagerează efectul narcotizant pe care acest comunicat al agenţiei TASS l-ar fi avut asupra poporului sovietic.

Pe vremea aceea, sovieticii erau mult prea obişnuiţi să citească printre rândurile comunicatelor guvernamentale ca să nu-şi fi dat seama de aluzia indirectă cuprinsă în fraza: „faptul că... trupe germane... sunt transferate... se datorează, după cum este de presupus, altor cauze care nu au nicio contingenţă cu relaţiile sovieto-germane". Foarte mulţi ruşi, pe care acest

comunicat al agenţiei TASS nu a avut nici pe departe darul de a-i linişti, aşteptau plini de îngrijorare în următoarele câteva zile să vadă cum va „reacţiona” Berlinul. După afirmaţiile fostului ministru plenipotenţiar al României la Moscova, Gafencu, în acele zile mii de oameni stăteau în faţa aparatelor de radio în aşteptarea ultimelor ştiri din Berlin. Dar nu au auzit nimic. Guvernul german n-a răspuns în niciun fel la acest comunicat al agenţiei TASS şi nici măcar nu l-a publicat. Când, în seara zilei de 21 iunie, Molotov l-a invitat la el pe Schulenburg, era deja prea târziu.

Schulenburg, care, după cât se pare, nu cunoştea planurile lui Hitler, n-a putut da niciun răspuns la întrebările alarmate ale lui Molotov cu privire la „cauzele nemulţumirii Germaniei”, iar când s-a înapoiat la ambasadă, acolo îl aşteptau instrucţiunile lui Ribbentrop: să se ducă la Molotov şi, „fără a sta la discuţii cu el”, să-i citească documentul transmis odată cu telegrama. Acest document reprezenta o seamă de înjurături grosolane, obişnuite la Hitler, şi era, de fapt, o declaraţie de război. Cu durere în suflet, ambasadorul s-a înapoiat la Kremlin la o oră când începeau să mijească zorile şi i-a citit lui Molotov documentul. După spusele lui Schulenburg, Molotov l-a ascultat în tăcere şi apoi i-a spus plin de amărăciune: „Asta înseamnă război. Ce părere aveţi, am meritat noi asta?”

Întrebarea cum de s-a putut lăsa Stalin „luat prin surprindere” constituie tema unor lungi discuţii în literatura istorică sovietică din ultima vreme. Unii autori sovietici emit teoria că Stalin ar fi nutrit o suspiciune atât de bolnăvicioasă faţă de Anglia şi America încât orice informaţie venită de acolo era automat considerată a fi o „provocare”, o încercare de a arunca Uniunea Sovietică într-un război cu Germania. Cred că este o explicaţie prea simplistă. În afara ştirilor „suspecte” primite din Anglia şi

America, Stalin avea şi surse proprii de informare. Dar până în ultimul moment el sperase că va izbuti să evite un conflict armat dacă nu le va da germanilor niciun pretext pentru o agresiune. După cum am arătat mai sus, el dăduse publicităţii comunicatul agenţiei TASS din 14 iulie ca un sondaj, sperând că va primi un răspuns clar din partea Germaniei. Stalin ştia, probabil, că Germania va ataca Uniunea Sovietică, dar spera ca prin mijloace „diplomatice" să întârzie atacul cu cel puţin câteva săptămâni. Iar la 1 august pentru Hitler ar fi fost de acum prea târziu ca să mai înceapă campania hotărâtoare din 1941.

Aş vrea să mai adaug aici câteva cuvinte despre atitudinea mea faţă de cele ce se petreceau. Cu un vapor de „refugiaţi", mai mult decât supraaglomerat, m-am înapoiat din Bordeaux în Anglia în ziua de 22 iunie 1940, adică exact cu un an înainte de atacul lui Hitler împotriva Uniunii Sovietice.

Acest an l-am petrecut la Londra, stând aproximativ 50 de nopţi de pază împotriva incendiilor, timp în care am avut de repetate ori ocazia să sting bombe incendiare pe acoperişul clădirii din Fleet Street, unde se află redacţia ziarului „Manchester Guardian". A fost modesta mea contribuţie la apărarea Angliei. Trebuie să spun că în perioada aceea atmosfera generală din Anglia – care din iunie 1940 şi până în iunie 1941 a luptat singură împotriva lui Hitler – era însufleţită.

Poporul englez era plin de curaj, hotărât să lupte, şi nu se putea observa nimic ce ar semăna a „defetism". Chiar dacă, după cum avea să arate mai târziu de Gaulle, se mai găseau pe ici, pe colo în Anglia şi unii candidaţi la rolul de Laval sau de Pétain, în toamna şi iarna aceea ei tăceau chitic. După ce englezii au repurtat victoria în marile lupte aeriene din august-septembrie 1940 – în acea „bătălie pentru

Anglia” în care Hitler n-a izbutit să înfrângă şi să zdrobească aviaţia britanică – s-a trezit la ei un puternic sentiment de mândrie naţională şi de încredere în propriile lor forţe, sentiment pe care bombardarea Londrei nu l-a putut zdruncina; dimpotrivă, aceste raiduri deasupra Londrei n-au făcut decât să sporească ura englezilor împotriva hitleriştilor[31]. Am fost în aşa măsură captivat de această luptă a Angliei împotriva lui Hitler încât timp de câteva luni m-am gândit foarte puţin la cele ce se petreceau în lume. La începutul anului 1941 devenise clar că S.U.A. vor ajuta Anglia din ce în ce mai mult, ceea ce, de asemenea, a influenţat în bine moralul englezilor.

Faptul că Hitler începuse să provoace tot mai mult Uniunea Sovietică reiese clar din numeroasele indicii despre care am vorbit mai sus. Acest lucru se vădea şi din aceea că Churchill nu considera Uniunea Sovietică „aliat al lui Hitler”, cum o denumeau de obicei ziarele antisovietice. După prăbuşirea Franţei, el a trimis ca ambasador la Moscova pe Stafford Cripps. Şi, cu toate că pe vremea aceea încă nu se auzise nimic precis, se întărea tot mai mult impresia că „prietenia” dintre Uniunea Sovietică şi Germania nu este prea trainică. Apoi au început să parvină o serie de ştiri interesante, transmise în special de corespondenţii americani din Berlin, potrivit cărora vizita pe care Molotov o făcuse acolo în luna noiembrie ar fi decurs într-o atmosferă foarte încordată.

Mai târziu, la începutul anului 1941, devenise clar că Uniunea Sovietică era foarte alarmată de pătrunderea germanilor în Balcani, iar încheierea tratatului de prietenie între U.R.S.S. şi Germania a produs asupra tuturor a o impresie foarte puternică.

---

31 Au existat şi cazuri izolate de panică şi demoralizare, ca, de pildă, în micul oraş Plymouth, pe care germanii l-au bombardat cinci nopţi de-a rîndul; el a fost transformat într-un morman de dărîmături şi aproape întreaga lui populaţie a fugit.

Zvonurile că germanii ar pregăti un atac împotriva Uniunii Sovietice au început să circule tot mai intens cam din luna aprilie 1941.

În ciuda gesturilor „conciliante” ale lui Stalin, continuau să sosească tot mai multe ştiri din surse autorizate că germanii au intenţia să atace Uniunea Sovietică. îmi amintesc că în ziua de 20 iunie am stat de vorbă cu R.A. Butler, membru al guvernului englez, care mi-a declarat categoric că la 22 iunie trupele germane vor invada Uniunea Sovietică. Trebuie să recunosc că atunci am comis, ca ziarist, o greşeală. Eram corespondentul diplomatic al ziarului „Sunday Times” şi în seara de 21 iunie mă aflam în faţa unei dileme dificile: trebuia oare să scriu „Invazia este inevitabilă”? N-am făcut-o şi dintr-un motiv foarte simplu.

Spre deosebire de aproape toţi englezii, care credeau că, dacă Hitler va ataca U.R.S.S., el va repurta o victorie rapidă şi uşoară, aveam convingerea că, dacă Hitler se va hotărî să facă acest pas, el va pierde războiul, dar încă mă mai îndoiam că Hitler îşi ieşise în asemenea măsură din minţi încât să-şi asume acest risc enorm. De aceea, deşi am scris pentru ziarul meu că Hitler va ataca, poate, Rusia (întrucât existau foarte multe dovezi că o va face), am arătat că probabilitatea unui atac este de 50%, deoarece un asemenea pas ar putea prezenta pentru Germania un foarte mare pericol. N-am avut dreptate. Dar până la urmă „instinctul meu de ziarist” nu m-a înşelat... Pe vremea aceea au existat în Anglia oameni – ce-i drept, foarte puţini la număr – care au fost de la început convinşi că Hitler va fi învins (printre ei se numărau, de pildă, Bernard Shaw şi istoricul Bernard Pares).

Experţii militari oficiali însă presupuneau că Hitler va câştiga acest război în decurs de câteva săptămâni sau luni. În ce mă priveşte, îmi era de la început clar că sovieticii duc un război patriotic, al întregului popor, că

acest război se aseamănă în multe privinţe cu cel din 1812 şi este, ca şi acela, un Mare Război pentru Apărarea Patriei…

După ce l-am vizitat pe I.M. Maiski, care păstra un optimism reţinut (în ultimii doi-trei ani fusesem adesea la dânsul; acum el personal mi-a semnat viza de intrare), am plecat în ziua de 2 iulie cu avionul din Londra, îndreptându-mă spre Moscova via Arhanghelsk.

Şi, cu toate că unii îmi spuneau: „Să sperăm că vei ajunge la Moscova înaintea lui Hitler", m-am suit în avion bine dispus şi optimist, animat de dorinţa de a afla lucruri încă necunoscute. La 4 iulie am sosit la Moscova. Hitler nu ajunsese acolo, şi tot timpul cât am stat în acest oraş nu m-am îndoit nicio clipă că Hitler nu va intra în Moscova. Dar atunci eu am mai subapreciat, poate, dificultăţile uriaşe cărora avea să le facă faţă Uniunea Sovietică în acel fatidic an 1941.

PARTEA A DOUA
DE LA INVAZIE PÂNĂ LA BĂTĂLIA DIN FAŢA MOSCOVEI

Insuficienta pregătire de război a Uniunii Sovietice în iunie 1941

În zorii zilei de 22 iunie 1941, „planul Barbarossa", la care Hitler şi generalii săi lucraseră în ultimele şase luni, a fost pus în aplicare. Ruşii nu erau însă suficient pregătiţi pentru a face faţă atacului.

Ofensiva germană, începută pe trei direcţii (în nord pe direcţia Leningradului, la centru pe direcţia Moscovei şi în sud pe direcţia Ucrainei şi Caucazului), având ca obiectiv final ocuparea rapidă a întregii părţi europene a U.R.S.S., până la o linie mergând de la Arhanghelsk la Astrahan, avea să fie un eşec. Dar primele săptămâni, de fapt primele trei luni şi jumătate ale războiului, au fost

pentru ruşi un dezastru aproape total. Principalele forţe ale aviaţiei sovietice au fost nimicite încă în primele zile; ruşii au pierdut mii de tancuri; sute de mii, dacă nu chiar 1.000.000 de soldaţi sovietici au fost luaţi prizonieri în urma unui şir de operaţii de încercuire efectuate de germani în primele două săptămâni ale războiului, iar în cea de-a doua săptămână a lunii iulie unii generali germani socoteau că războiul era ca şi câştigat.

Cum a fost posibil acest lucru? Potrivit explicaţiilor date de Stalin (explicaţii care mulţi ani au fost versiunea oficială), aceste eşecuri iniţiale se datorau faptului că factorul surprindere i-a ajutat în uriaşă măsură pe germani. Ulterior Stalin a recunoscut că U.R.S.S. a comis „unele greşeli", dar la început nu s-a pomenit nimic despre aceste greşeli, şi singura explicaţie dată în iulie a fost „surpriza şi perfidia" invaziei germane.

Pe vremea aceea, această explicaţie n-a satisfăcut pe deplin poporul sovietic; ani de-a rândul i se vorbise atâtea despre colosala forţă a Armatei Roşii încât înaintarea neîntreruptă şi irezistibilă a tăvălugului german, care în primele trei săptămâni ajunsese până la Smolensk, până în împrejurimile Kievului şi în apropiere de Leningrad, a constituit pentru popor un şoc puternic. Mulţi şi-au pus întrebarea chinuitoare cum de a fost cu putinţă aşa ceva. Dar în faţa pericolului de moarte ce plana asupra Uniunii Sovietice nu mai era timp de recriminări. Unii, ce-i drept, murmurau în surdină, dar, oricât de grea ar fi fost situaţia şi oricâte greşeli s-ar fi comis, singurul lucru ce rămânea de făcut era lupta împotriva cotropitorilor, şi foarte curând ideea unui mare război naţional, a luptei pe viaţă şi pe moarte a pătruns adânc în conştiinţa oamenilor sovietici. Cuvintele despre „Războiul pentru Apărarea Patriei" rostite de Stalin în celebra sa cuvântare radiodifuzată din 3 iulie au produs asupra tuturor a o impresie deosebit de puternică, deoarece exprimau gândurile pe care, conştient

sau inconştient, poporul sovietic dorea în acele împrejurări tragice să le audă clar formulate. Ţara, zguduită şi uluită, a primit, în sfârşit, un program clar de acţiune.

Totuşi rămâne un adevăr faptul că la început U.R.S.S. s-a dovedit insuficient pregătită pentru a respinge atacul german.

Cât timp a trăit Stalin, nu s-au făcut încercări serioase de a se dezvălui şi analiza numeroasele cauze – imediate şi mai îndepărtate – ale insucceselor militare din 1941, şi de fapt abia în 1956, după Congresul al XX-lea al P.C.U.S., au început istoricii militari sovietici să explice ceea ce se întâmplase în realitate.

Există numeroase explicaţii ale înfrângerilor suferite în 1941 şi ele îmbrăţişează un cerc foarte larg de probleme. Dintre cauzele fundamentale, unele sunt de ordin istoric (de pildă, epurarea care a avut loc în 1937 în Armata Roşie), iar altele de ordin psihologic (propagarea necontenită a tezei că Armata Roşie este invincibilă), de ordin profesional (în comparaţie cu germanii, Armata Roşie nu avea experienţă în ducerea războiului, şi în multe cazuri nivelul ei de pregătire era destul de scăzut) şi de ordin economic (cu tot răgazul obţinut prin încheierea pactului sovieto-german, industria de război sovietică nu a reuşit să transforme Armata Roşie într-o armată modernă, bine echipată).

Una dintre cele mai importante lucrări sovietice publicate în ultima vreme este „Istoria Marelui Război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei din 1941 – 1945”, al cărei prim volum a apărut în 1960. Această lucrare explică cu o plăcută sinceritate multe dintre cauzele pentru care lucrurile au stat atât de prost în 1941. Printre altele este analizată în amănunţime slaba pregătire psihologică pentru „viitorul” război, atât a Armatei Roşii cât şi a poporului sovietic în general.

Astfel, în volumul întâi se atrage în mod deosebit

atenţia asupra tendinţei de a lua dorinţele drept realitate, pe care o observăm la faimosul proiect al „Regulamentului de campanie din 1939”, în care se spune:

„Oricărui atac împotriva Uniunii Sovietice i se va răspunde printr-o lovitură zdrobitoare dată de forţele ei armate;

Dacă un inamic ne va obliga să ducem război, Armata noastră Roşie se va dovedi o armată care va ataca cu o înverşunare cum nu a cunoscut vreodată lumea;

Vom purta războiul în mod ofensiv şi-l vom duce pe teritoriul inamicului;

Acţiunile Armatei Roşii vor avea drept scop nimicirea totală a inamicului şi obţinerea unei victorii hotărâtoare *cu cât mai puţină vărsare de sânge*”.

„Istoria războiului”, apărută în Uniunea Sovietică, critică vehement acest document, ca şi alte manuale de teorie militară care circulau în Armata Roşie înainte de 1941:

„În principiu – se spune în amintita lucrare –, aceste teze erau juste... Dar... directivele din proiectul «Regulamentului de campanie» au fost înţelese într-un mod prea direct, dogmatic... A fost subapreciată posibilitatea ca trupe inamice să pătrundă pe... pământ sovietic 1”.

„Strategia sovietică – arată „Istoria războiului” –, aşa cum este expusă în proiectul «Regulamentului de campanie» din 1939 şi în alte documente, nu dădea dovadă de prea mult realism. Ea nega, de pildă, eficacitatea «Blitzkriegului», considerându-l o teorie burgheză îngustă. Teoria militară sovietică se baza în mare măsură pe principiul că orice atac împotriva Uniunii Sovietice se va termina cu zdrobirea totală a inamicului pe teritoriul acestuia”.

Aşadar, teoria militară sovietică punea accentul pe ofensivă, iar incapacitatea Poloniei şi a Franţei de a

respinge atacul germanilor a fost cu prea multă uşurinţă explicată prin lipsa unei rezistenţe organizate, prin activitatea de subminare desfăşurată de „coloana a V-a” în Franţa şi componenţa neomogenă din punct de vedere naţional a armatei poloneze.[32]

„Strategia sovietică considera apărarea drept o formă necesară a luptei armate, dar sublinia rolul ei subordonat în raport cu ofensiva. Totodată teoria noastră nu a pus la punct problemele apărării. Ea socotea apărarea posibilă şi necesară în anumite sectoare, dar nu pe întregul front strategic. În principiu, strategia considera posibilă o retragere forţată, dar numai în anumite sectoare ale frontului şi numai ca fenomen temporar, legat de pregătirea unei ofensive. *Nu a fost examinată şi rezolvată problema replierii unor mari forţe în cazul ameninţării cu încercuirea...*” (sublinierea noastră. – *A. W.*) *2*.

„Istoria războiului” conţine şi o referire la un alt aspect important, şi anume la „influenţa negativă” pe care cultul personalităţii lui Stalin a avut-o asupra dezvoltării ştiinţei militare sovietice.

„Cultul personalităţii a dus la dogmatism şi scolasticism, încătuşând iniţiativa cercetătorilor militari. El i-a silit pe oameni să aştepte directivele unui singur om, să caute confirmarea tezelor teoretice nu în viaţă şi practică, ci în formule gata pregătite şi în citate... Lipsea o condiţie atât de hotărâtoare pentru succesul creaţiei ştiinţifice cum este larga dezbatere a problemelor teoriei militare” 3.

Au mai existat şi alte deficienţe. Armata Roşie avea foarte puţină experienţă în ducerea unui război modern. Singura ei experienţă de mari proporţii a fost războiul civil din 1918 – 1920, dar acesta semăna foarte puţin cu un război modern. E drept, a mai fost şi războiul din Spania, la care ruşii luaseră şi ei parte în oarecare măsură, dar, după cum se spune în „Istoria războiului”, „caracterul

32 I.M.R.P.A.P., voi. 1, p. 441.

specific şi limitat al acţiunilor de luptă din Spania a fost interpretat în mod unilateral. Astfel, de pildă, din experienţa acestui război s-a ajuns la concluzia că n-ar fi indicată existenţa unor mari unităţi de tancuri... Pe baza acestei concluzii greşite, în 1939 au fost desfiinţate corpurile de armată mecanizate, care ulterior au trebuit reînfiinţate, lucru ce s-a făcut abia cu foarte puţin timp înaintea Războiului pentru Apărarea Patriei" 4.

În 1938 – 1939, lângă lacul Hasan şi la râul Halhin Gol

2 Ibid.

3 Op. cit., p. 439.

4 Ibid.

s-au dat lupte încununate de succes împotriva japonezilor, dar nici acestea nu pot fi asemuite cu marele război început în 1941. Unele învăţăminte amare au fost, ce-i drept, trase din războiul purtat iarna în Finlanda, dar nu au putut fi în suficientă măsură aplicate în practică. În legătură cu invazia germană în Polonia şi Franţa exista în Armata Roşie o tendinţă, lipsită de simţul răspunderii, de a se crede că „la noi aşa ceva nu se poate întâmpla" sau în orice caz nu pe un front larg.

Acest optimism, lipsit de simţul răspunderii, şi tendinţa de a lua dorinţele drept realitate s-au oglindit pe deplin în munca de educaţie politică dusă în rândurile Armatei Roşii în 1940 – 1941. „Istoria războiului" recunoaşte acum că în această privinţă au fost comise o serie de greşeli, în special în problemele referitoare la Germania. Sub influenţa pactului sovieto-german, propaganda antinazistă a fost redusă aproape la zero. Nu s-a făcut absolut nimic pentru a se sugera că cel mai probabil adversar al Rusiei într-un viitor război este Germania. În schimb era propagată linia politică a lui Molotov, care susţinea că este un „interes de Stat" ca cele două ţări să nu se atace una pe cealaltă. În bună parte,

propaganda – atât în armată cât şi în rândurile poporului sovietic – era în 1940 şi chiar în 1941 pătrunsă în întregime de tendinţa infantilă de a lua dorinţele drept realitate.

„Părerea, larg răspândită în ajunul războiului, că va fi repurtată o victorie uşoară asupra inamicului… a adus un mare prejudiciu – se spune în „Istoria războiului" – muncii de educare a poporului sovietic în spiritul necesităţii de a învinge dificultăţile pe care le-ar aduce un eventual război. Această idee… a fost întreţinută, spre exemplu… de filmul «Dacă mâine va fi război», precum şi de alte filme. Unele ziare, printre care şi ziare ale armatei, au apreciat pozitiv asemenea filme superficiale şi de slabă calitate, accentuând astfel prejudiciile pe care le-au adus.

Unii autori… erau de părere că într-un eventual război orice stat imperialist se va prăbuşi încă de la primele focuri. Ei n-au acordat nicio importanţă eforturilor deosebite depuse în ţările fasciste pentru îndobitocirea maselor populare, au subapreciat efectul represiunilor împotriva celor ce nu se supuneau şi, de asemenea, n-au acordat nicio importanţă eforturilor depuse în aceste ţări pentru a se trezi interesul material al soldaţilor şi ofiţerilor, ba chiar şi al familiilor acestora, pentru jafurile comise în război"[33].

Acestea sunt, potrivit „Istoriei războiului", principalele cauze pentru care poporul sovietic şi Armata Roşie nu erau, din punct de vedere psihologic, pregătite pentru invazia germană din 1941. Trebuie însă spus că situaţia este prezentată puţin exagerat, deoarece în Uniunea Sovietică se simţea incontestabil o nelinişte crescândă, care, în special după prăbuşirea Iugoslaviei, în aprilie 1941, s-a transformat într-o reală îngrijorare.

Nu mai puţin gravă decât această lipsă de pregătire psihologică pentru războiul cu Germania nazistă a fost

33 Op. cit., p. 434-435.

lipsa de pregătire a Armatei Roşii, atât în privinţa instruirii personalului cât şi a cantităţii şi, mai ales, a calităţii armamentului.

În legătură cu aceasta se ridică o problemă importantă: a folosit oare guvernul sovietic la maximum răgazul de 22 de luni pe care i l-a oferit pactul sovieto-german? În prezent istoricii sovietici susţin că în 1940 – 1941 Uniunea Sovietică dispunea de o bază industrială şi economică foarte puternică şi că „cu greu ar putea fi apreciată la justa ei valoare importanţa măsurilor de apărare luate de U.R.S.S. în decursul celor aproape 22 de luni...” 6, dar tot ei recunosc că aceste măsuri nu au dat rezultatele care puteau fi aşteptate. Pe de o parte este adevărat că, aşa cum se spune în „Istoria războiului”, „economia naţională sovietică dispunea de o bază tehnică-materială care permitea... o producţie de masă a tuturor categoriilor de armament şi tehnică de luptă modernă, putând să satisfacă în acelaşi timp... în condiţii de război atât nevoile forţelor armate sovietice cât şi pe cele ale populaţiei” 7.

Uniunea Sovietică avea cea mai mare industrie constructoare de maşini din Europa; în decursul a trei cincinale au fost construite acolo circa 9.000 de noi mari întreprinderi industriale: 1.500 în primul cincinal, 4.500 în cel de-al doilea şi 3.000 în primii trei ani ai celui de-al treilea (adică până în 1941). În 1940 s-au produs în U.R.S.S. 18 300.000 de tone de oţel, au fost extrase 31.000.000 de tone de ţiţei şi 166.000.000 de tone de cărbune; în 1941 aceşti indicatori urmau să cunoască un spor considerabil. În anii celui de-al doilea cincinal, cheltuielile militare nu constituiau decât 12, 7% din buget, dar după începutul celui de-al doilea război mondial ele au crescut la 26, 4%. Începând din septembrie 1939, partidul şi guvernul au luat măsuri ca până într-un an şi jumătate – doi ani capacitatea de producţie a câtorva ramuri ale

industriei de război să crească cu cel puţin 100%, în special cea a industriei aeronautice.

Dar una era planul şi cu totul altceva rezultatele obţinute. După cum recunoaşte „Istoria războiului”, la sfârşitul anului 1940 ele erau încă foarte dezamăgitoare; rezultatele nu au fost deosebit de însemnate nici la mijlocul anului 1941, adică în momentul invaziei germane.

„Noile avioane sovietice – avioanele de vânătoare Iak-1, Mig-3 şi bombardierele Pe-2 – au început să fie produse abia în 1940, şi încă într-un număr foarte redus. În 1940, de pildă, au fost produse 20 de avioane Mig-3, 64 de avioane Iak-1, iar avioane Pe-2 nu existau decât unul sau două. În prima jumătate a anului 1941, situaţia s-a îmbunătăţit. Industria a produs 1 946 de avioane de vânătoare din noile tipuri – Mig-3, Lagg-3, Iak-1; 458 de bombardiere Pe-2 şi 249 de avioane de asalt 11 – 2.

Dar aceasta nu a putut modifica raportul dintre numărul avioanelor de tip vechi şi numărul celor noi de care dispunea armata...”[34].

Nici industria constructoare de tancuri nu a obţinut rezultate mai bune. În iunie 1941, Armata Roşie dispunea de un număr foarte mare de tancuri, dar aproape toate erau de tip vechi.

În 1939 nu începuse încă producţia noilor tancuri KV şi T-34, care ulterior aveau să-şi dovedească superioritatea asupra tancurilor germane. În 1940 s-au produs în total 243 de tancuri KV şi 115 tancuri T-34; o creştere impresionantă a producţiei a fost obţinută abia în primele şase luni ale anului 1941, când au ieşit de pe liniile de montaj 398 de tancuri KV şi 1 100 de tancuri T-34.

„Cu o încetineală inadmisibilă” a crescut şi producţia de tunuri, de aruncătoare de mine şi armament automat. Potrivit „Istoriei războiului”, vina o purtau locţiitorii Comisarului poporului pentru apărare – G.I. Kulik, L.Z.

---

34 Op. cit., p. 415-416.

Mehlis şi E.A. Şceadenko; Kulik este criticat în special pentru faptul că a neglijat producţia de automate, a căror importanţă o nega cu încăpăţânare, iar lipsa lor a pus infanteria sovietică într-o situaţie extrem de nefavorabilă. Producţia de muniţii în 1941 se afla în urma celei de tunuri. Deşi în Rusia primele arme speciale antitanc au fost produse în 1940-1941, la începutul războiului ele nu intraseră încă în dotarea armatei 8[35].

Şi lipsa unei puternice industrii de automobile a constituit un punct slab pentru Armata Roşie; în iunie 1941 existau în U.R.S.S. numai 800.000 de autovehicule şi o bună parte din tunuri trebuiau trase cu cai sau cu tractoare pentru agricultură, cu totul improprii.

Pe de altă parte, potrivit părerii multor experţi, artileria sovietică era mai bună decât cea germană: în 1940 – 1941 a început producţia în masă a proiectilelor cu reacţie, folosite pentru prima oară în războiul din Finlanda, iar vestitele „Katiuşe" s-au bucurat încă de la început de foarte mare popularitate în rândurile Armatei Roşii.

Radarul se afla în Armata Roşie abia în faşă, şi chiar obişnuita legătură prin radio între unităţile armatei nu constituia încă o regulă. „Numeroşi ofiţeri nu ştiau să folosească mijloacele de transmisiuni radio... şi preferau mijloacele de transmisiuni cu fir" 10. Acestea din urmă s-au dovedit adesea complet inutilizabile în condiţiile unui război de mare mobilitate.

Acesta nu este decât unul dintre numeroasele exemple care arată că, din punct de vedere profesional, soldaţii şi ofiţerii Armatei Roşii erau în 1941 adesea inferiori adversarilor lor germani; după aprecierea făcută chiar de ofiţeri superiori sovietici, abia în 1943 soldaţii şi ofiţerii Armatei Roşii au devenit la fel de pregătiţi ca cei germani, şi chiar i-au întrecut.

---

351 0 Op. cit., p. 455.

În 1941 foarte puţini ofiţeri şi soldaţi aveau experienţa războiului; printre ei se aflau numeroşi novici, abia de puţin timp pregătiţi pentru „înlocuirea" miilor de ofiţeri căzuţi jertfă represiunilor din 1937 – 1938. Deşi în august 1940 a fost reintrodus principiul unităţii de comandă prin desfiinţarea funcţiei de comisar militar, raporturile dintre mulţi comandanţi şi lucrători politici continuau să nu fie prea bune, cu toate că (în iunie 1940) 54% dintre ofiţeri erau membri sau candidaţi de partid, iar 22% comsomolişti. După cum vom vedea, abia în toamna anului 1942 ofiţerii au intrat în deplinătatea drepturilor lor.

Grave lipsuri au existat şi în pregătirea trupelor specializate, îndeosebi a echipajelor de tancuri şi a aviatorilor. „Istoria războiului" conţine recunoaşteri uluitoare în această privinţă. În ziua atacului german, în regiunile de frontieră nu numai că se aflau un număr insuficient de tancuri şi avioane moderne, dar se resimţea şi o mare lipsă de aviatori şi tanchişti bine pregătiţi.

„Tancurile T-34 şi KV au început să sosească în regiunile de frontieră abia în aprilie-mai 1941, la începutul războiului neexistând în cele cinci regiuni militare de frontieră decât 1 475 de tancuri în total, dintre care 508 erau tancuri KV şi 967 erau tancuri T-34. E drept că armata dispunea de numeroase tancuri de tip vechi (BT-5, BT-7, T-26 şi altele) ... Dar numai 27% din tancurile de tip vechi erau în stare de funcţionare".

Mai mult decât atâta:

„Pregătirea specialiştilor pentru recent formatele unităţi de tancuri a cerut un timp considerabil. Din cauza lipsei de tanchişti a fost necesară transferarea urgentă la unităţile de tancuri a unor ofiţeri, sergenţi şi soldaţi de la alte genuri de arme, mai ales de la infanterie şi cavalerie... Dar lipsa de timp nu a permis multora dintre ei să-şi însuşească cum trebuie tehnica şi să devină adevăraţi tanchişti. Mulţi mecanici-conductori nu aveau la începutul

războiului decât o practică de o oră şi jumătate sau două în conducerea tancurilor. Nu toţi ofiţerii au izbutit să-şi însuşească arta complicată a conducerii unor unităţi motorizate sau de tancuri... Aviatorii nu-şi însuşiseră încă tehnica zborului cu noile avioane" u.

Astfel, de pildă, la 22 iunie, piloţii de la regiunea militară Baltica nu aveau la activul lor decât 15 ore de zbor, iar piloţii de la regiunea militară Kiev – numai 4 ore. Cifrele acestea par de necrezut dacă ne gândim, de exemplu, la faptul că în aviaţia americană un pilot trebuie să fi zburat cel puţin 150 de ore pentru a putea lua parte la o luptă aeriană.

Acestea sunt câteva dintre cele mai importante lipsuri pe care le avea Armata Roşie în ziua agresiunii germane. Au mai existat şi numeroase altele, pe care „Istoria războiului" le analizează destul de amănunţit.

Graniţele U.R.S.S. erau foarte întinse: lungimea frontierei sovieto-finlandeze – de la Oceanul îngheţat până la Golful Finic – era de circa 1 200 km, iar frontiera – de la un punct aflat imediat la răsărit de Memel pe Marea Baltică şi până la gurile Dunării în România – se întindea pe mai mult de 2000 km.

În mai 1941, guvernul sovietic a luat unele măsuri, tardive, de securitate. Trupele însă înaintau spre frontieră „incomplet mobilizate... neavând mijloacele de transport necesare. Căile ferate lucrau după graficul din timp de pace. Concentrarea se făcea într-un ritm lent, deoarece se credea că războiul nu va începe aşa curând"[36].

La 22 iunie 1941, cea mai mare parte din trupele regiunilor militare de frontieră erau dispersate pe spaţii întinse. Astfel, războiul a surprins trupele regiunii speciale Baltica împrăştiate pe o adâncime până la 330 km de graniţă, pe cele ale regiunii militare Vest pe o adâncime de 100 – 300 km, iar pe cele ale regiunii militare Kiev pe o

36 Op. cit., p. 472.

adâncime de 400 – 600 km”[37].

Marele stat-major sovietic a pornit de la presupunerea că aceste trupe vor ajunge la efectivul lor complet în cele câteva zile ce vor trece din momentul mobilizării până la începerea ostilităţilor.

„Întreaga organizare a apărării frontierelor pornea de la premisa că un atac lansat de inamic prin surprindere este exclus şi că o ofensivă hotărâtoare pornită de el avea să fie precedată fie de o declaraţie de război, fie de începerea unor acţiuni militare cu forţe limitate, timp în care trupele sovietice se vor putea deplasa până la poziţiile lor de apărare şi le vor ocupa… N-au fost create grupări operative şi tactice pentru respingerea unei lovituri din partea inamicului”[38].

În continuare, „Istoria războiului” prezintă un tabel din care reiese că în principalele zone ale invaziei germanii dispuneau incontestabil de o superioritate numerică de patru sau cinci la unu faţă de trupele sovietice, dar la aceasta se mai adăuga şi o mare superioritate calitativă, deoarece printre soldaţii sovietici din regiunile de frontieră se aflau numeroşi tineri recruţi lipsiţi de cunoştinţe şi de experienţă.

După cum am mai menţionat, se simţea la ruşi şi o acută lipsă de tancuri moderne şi echipaje de tanc bine pregătite. Astfel, după cum arată „Istoria războiului”, înzestrarea trupelor de la frontieră cu armament şi echipament „urma să fie terminată abia la sfârşitul anului 1941 sau la începutul anului 1942”.

Este tristă povestea modului în care au fost distruse – în mare parte chiar în prima zi a invaziei – avioanele moderne ale ruşilor, concentrate în regiunile apusene.

Noile avioane rapide cereau o pistă de decolare mai lungă; de aceea, în vara anului 1941 a început să se

---

37’ * Ibid.

38 Op. cit., p. 474.

construiască în zonele de frontieră o nouă reţea de aerodromuri. De construcţia noilor aerodromuri şi de reamenajarea celor vechi se ocupa Comisariatul poporului pentru afacerile interne. În această privinţă, „Istoria războiului" aminteşte de greşelile şi lipsa oricărui spirit de răspundere manifestate de organizaţia condusă de Beria. Fără a ţine seama de avertismentele militarilor, Beria s-a apucat să construiască şi să amenajeze un număr de aerodromuri în zonele de frontieră.

„Rezultatul a fost că... aviaţia de vânătoare era concentrată pe un număr redus de aerodromuri, fapt ce a lipsit-o de orice posibilitate de manevrare şi i-a îngreuiat mascarea şi dispersarea. În plus, unele aerodromuri... erau amplasate mult prea aproape de frontieră, ceea ce le făcea extrem de vulnerabile în cazul unui atac prin surprindere din partea aviaţiei inamice. Lipsa la 22 iunie 1941 a unei reţele de aerodromuri în bună stare, înghesuirea unităţilor de aviaţie pe puţinele aerodromuri din timp de pace – dintre care multe erau bine cunoscute de inamic – au constituit una dintre cauzele grelelor pierderi suferite de aviaţia noastră în primele zile ale războiului" 15.

În acea zi de 22 iunie, totul a mers prost în regiunile de frontieră. În noile regiuni de frontieră, care făceau parte din Uniunea Sovietică din 1939, capacitatea de transport a căilor ferate era de trei-patru ori mai mică decât de cealaltă parte – germană – a frontierei. Şi construcţia de fortificaţii de-a lungul noilor graniţe se afla în iunie 1941 într-un stadiu abia incipient. În vara anului 1940 fusese întocmit un plan de fortificare a graniţei de vest, dar el era eşalonat pe câţiva ani. Fortificaţiile de pe vechea frontieră (până în 1938) au fost demontate, dar pe cea nouă nu erau încă construite la începutul războiului decât câteva sute de cazemate şi amplasamente pentru tunuri. Planul de construire a şanţurilor antitanc, precum şi a altor obstacole antitanc şi antiinfanterie fusese

îndeplinit doar în proporţie de 25%. Germanii deţineau, fireşte, informaţii precise despre aceste fortificaţii, aerodromuri etc. „Istoria războiului” menţionează că, începând din 1939, germanii nu numai că au trimis numeroase grupuri de spioni pe teritoriul U.R.S.S., dar au avut loc şi peste 500 de violări ale spaţiului aerian sovietic de către aviaţia germană, dintre care 152 în prima jumătate a anului

1941. Potrivit „Istoriei războiului”, pentru a se evita o înrăutăţire a relaţiilor cu Hitler, trupele de la frontieră au primit ordine stricte să nu doboare avioanele de cercetare germane care zburau deasupra teritoriului sovietic.

Este semnificativă aprecierea din „Istoria războiului” că Marele stat-major sovietic elaborase planuri foarte judicioase potrivit cărora frontiera urma să devină mult mai puţin vulnerabilă la sfârşitul anului 1941 – începutul anului

1942, dar faţă de pericolul unui atac german în 1941 s-a lucrat cu mult prea multă încetineală şi cu prea multă întârziere. În continuare se afirmă că nici Marele stat-major, nici Comisariatul poporului pentru apărare nu ar fi dat dovadă de atâta incompetenţă dacă n-ar fi existat represiunile, total nejustificate, „din anii 1937 – 1938 împotriva cadrelor de comandă şi politice ale armatei”.

Menţionarea lui Tuhacevski şi a celorlalte victime ale epurării nu dă, bineînţeles, decât o imagine incompletă a situaţiei reale; nu trebuie uitat că, temporar sau definitiv, au fost înlăturaţi nu mai puţin de 15.000 de ofiţeri, adică circa 10 – 15% din numărul total, iar în privinţa ofiţerilor superiori procentul era şi mai mare.

Situaţia existentă de partea sovietică a frontierei era într-un contrast izbitor cu aceea pe care o întâlneam de partea germană a frontierei. Aici, începând de la jumătatea anului 1940, deci încă înainte de adoptarea definitivă a „planului Barbarossa” (18 decembrie 1940), germanii au

pregătit cu minuţiozitate terenul pentru un eventual atac împotriva Uniunii Sovietice. În decursul anului premergător invaziei au fost construite şosele, inclusiv autostrăzi, căi ferate, precum şi o vastă reţea de aerodromuri. În aceeaşi perioadă, ei au construit sau modernizat în Polonia pentru avioanele lor aducătoare de moarte „Heinkel", „Dornier" şi „Messerschmitt" nu mai puţin de 250 de aerodromuri şi 50 de piste de decolare.

După cum se exprimă un cronicar german, „în iunie 1941, milioane de soldaţi germani au invadat Rusia fără entuziasm, dar cu încredere calmă în victorie"[39].

Invazia

Pentru popoarele Uniunii Sovietice a început „teribilul an" – cel mai teribil din câţi au cunoscut vreodată. În decurs de câteva zile şi săptămâni, distrugerile şi moartea s-au abătut asupra unor întinse regiuni ale ţării. În zonele de frontieră, ca şi în alte regiuni situate la o distanţă destul de mare de frontieră, germanii, prin lovituri concentrate, au zdrobit, capturat sau dezorganizat unităţile Armatei Roşii, iar aviaţia sovietică din regiunile apusene a fost practic nimicită încă din prima zi a invaziei. La numai cinci zile de la începerea războiului, trupele germane au ocupat Minskul, capitala Bielorusiei. Nu le-a trebuit mult mai mult timp nici pentru a ocupa toate regiunile care începând din 1939 au intrat în componenţa Uniunii Sovietice: Bielorusia apuseană, Ucraina apuseană, Lituania, Letonia şi Estonia. În nord finlandezii au înaintat până la vechea graniţă din 1939, care trecea aproape de Leningrad, pe la nord-vest de acest oraş. La 8 iulie, germanii au declarat triumfători că războiul cu Rusia este „practic" câştigat.

Aceste grele înfrângeri iniţiale au uluit, incontestabil, poporul sovietic, dar aproape din prima zi a fost clar că

39 A. Philipi und F. Heim. „Der Feldzug gegen Sowjefrrussland", Stuttgart, 1962, p. 11.

acest război avea să fie un mare război de apărare a patriei[40]. Ţara era cuprinsă de groază, dar o groază amestecată atât cu sentimentul demnităţii naţionale cât şi cu teama că aceasta va fi o luptă îndelungată, îndârjită şi desperată.

Toţi şi-au dat seama că vor pieri milioane de oameni, şi totuşi se pare că numai puţini credeau în posibilitatea unei înfrângeri totale sau în aceea a cuceririi întregii ţări de către germani. În această privinţă, contrastul faţă de situaţia din Franţa în timpul invaziei germane din 1940 era izbitor.

Această încredere era caracteristică pentru poporul rus, ca şi pentru marea majoritate a ucrainenilor şi bieloruşilor, dar ea nu a existat în Lituania, Letonia şi Estonia: „instaurarea Puterii sovietice cu puţin înainte de începutul războiului... nu a însemnat că în aceste regiuni duşmanul de clasă ar fi depus armele” 18.

Cum s-au desfăşurat primele zile ale războiului în regiunile de frontieră ocupate de germani? Memoriile unora dintre militarii ruşi publicate în ultimii ani, în special cele ale generalilor Fediuninski şi Boldin, zugrăvesc un tablou zguduitor al evenimentelor de atunci 19.

În aprilie 1941, Fediuninski (căruia ulterior i-a fost dat să joace un rol de seamă în război, în special cu ocazia străpungerii blocadei Leningradului) a fost numit

---

40 Acest lucru a fost înţeles şi de cei mai clarvăzători observatori străini. Astfel, la 2 iulie 1941, cu cîteva zile înainte de a părăsi Londra pentru a pleca în U.R.S.S., am avut o lungă convorbire cu istoricul sir Bernard Pares. El mi-a spus : „Prevăd de pe acum că va fi un mare război naţional, mai mare şi mai încununat de succes decît războiul din 1812“. La sfîrşitul lunii iunie, G. Bernard Shaw a trimis ziarului „Times“ o scrisoare în care declara că acum, cînd Stalin e de partea noastră, vom cîş- tiga în mod cert războiul. Pe de altă parte, la consfătuirile de la Ministerul de Război sau de la Ministerul Informaţiilor, experţi militari britanici lăsau clar să se înţeleagă că, după părerea lor, războiul din Rusia nu va dura decât câteva săptămâni sau, cel mult, luni.

comandant al Corpului 15 Infanterie, dislocat în regiunea militară specială Kiev şi al cărui stat-major se afla în oraşul Kovel din Ucraina apuseană, situat la circa 50 km est de graniţa dintre Uniunea Sovietică şi Polonia ocupată de germani, pe direcţia principală ce ducea la Kiev.

„Când am sosit la Kovel – relatează Fediuninski –, situaţia la frontiera noastră apuseană devenea din ce în ce mai încordată. Din surse foarte diferite şi din informaţiile culese în urma acţiunilor de cercetare ale armatei şi grănicerilor noştri, am aflat că încă din februarie trupe germane începuseră să se concentreze de-a lungul frontierei... Cazurile de violare a spaţiului nostru aerian se înmulţiseră în ultimele luni... Pe atunci noi încă nu ştiam că Stalin, neluând în considerare rapoartele serviciilor noastre de informaţii şi ale comandanţilor regiunilor de frontieră, apreciase greşit situaţia internaţională şi în special momentul agresiunii naziste”.

18 *B.S. Telpuhovski*. „Velikaia Otecestvennaia Voina Sovetskogo Soiuza 1941 – 1945 gg”, Moscova, 1959, p. 39. Cf. şi *I.I. Fediuninski*, „Podniaţie po trevoghe”, Moscova, 1961.

10 *I. 1. Fediuninski*, op. cit.; *I.V. Boldin*. „Stârniţi jizni”, Moscova, 1961.

Generalul a constatat că în regiunile de frontieră trupele mai erau încă pe picior de pace şi că reorganizarea mergea foarte încet. Noile avioane şi tancuri, care urmau să înlocuiască modelele învechite, soseau într-un ritm foarte lent. Ofiţerii mai vârstnici, care mai serviseră în armata ţaristă, priveau războiul cu toată seriozitatea, dar printre ofiţerii şi soldaţii tineri domnea, din păcate, o stare de spirit de autolinişţire.

„Mulţi dintre ei credeau că armata noastră poate obţine o victorie uşoară şi că soldaţii oricărei ţări capitaliste, inclusiv Germania nazistă, nu vor lupta

împotriva Armatei Roşii. Ei subestimau, de asemenea, experienţa de luptă şi colosala înzestrare tehnică a armatei germane”.

Deşi comunicatul TASS din 14 iunie dezminţise zvonurile despre intenţiile agresive ale Germaniei ca fiind „lipsite de temei”, Fediuninski arată că „după câteva zile am primit informaţii care erau în totală contradicţie cu comunicatul TASS” şi povesteşte cum la 18 iunie a trecut la ruşi un dezertor german. Fiind în stare de ebrietate, el lovise un ofiţer şi se temea că va fi înaintat curţii marţiale şi împuşcat. El a mai afirmat că tatăl său era comunist. Acest soldat german a declarat că armata germană va invada Rusia la 22 iunie, ora 4 dimineaţa.

Fediuninski l-a chemat imediat la telefon pe generalul de armată Potapov, comandant al trupelor de tancuri, dar răspunsul pe care l-a primit a fost că trebuie să fie o „provocare” şi că „nu are niciun rost să intre în panică pentru o asemenea prostie”. Două zile mai târziu, Fediuninski a fost vizitat de generalul Rokossovski, care nu împărtăşea sentimentul de autolinişitire al lui Potapov şi era foarte alarmat, în zorii zilei de 22 iunie, Potapov i-a telefonat, dându-i ordin să ţină trupele în stare de alarmă, fără a le distribui însă deocamdată muniţii. Făcea impresia că la comandamentul armatei încă nu se înţelesese că naziştii începuseră războiul.

Corpul 15 infanterie trebuia să apere un front de circa 100 km.

„A trebuit să ne desfăşurăm forţele şi să ocupăm poziţii de apărare pe un front larg sub focul intens al artileriei şi sub bombardamentele aeriene ale inamicului. Adesea legăturile erau întrerupte, iar uneori ordinele şi dispoziţiunile de luptă ajungeau la unităţi cu întârziere... Comandanţii de unităţi şi subunităţi au dat dovadă de spirit de organizare şi n-au pierdut niciodată controlul asupra trupelor. Diviziile au sosit la timp pe aliniamentele

de apărare stabilite, unde detaşamentele de grăniceri duceau de acum cu deosebită îndârjire o luptă inegală.

Pline de curaj s-au dovedit şi soţiile ofiţerilor. Ele se aflau alături de soţii lor în linia de foc, pansau răniţii, aduceau muniţii şi apă pentru mitraliere. Unele trăgeau asupra naziştilor care înaintau… Dar rândurile grănicerilor se topeau, forţele lor slăbeau. La pichetele de frontieră ardeau cazărmile şi casele de locuit, incendiate de artileria inamicului. Dar grănicerii era neclintiţi în hotărârea lor de a lupta până la ultimul om. Ei ştiau că în spatele lor, în ceaţa dinaintea zorilor, spre frontieră se îndreptau grăbite trupe în ajutorul lor”.

În tot cursul primei zile, trupele comandate de Fediuninski au rezistat atacului, dar germanii aruncau mereu forţe noi în luptă şi spre seară unităţile de sub comanda sa, care suferiseră pierderi foarte grele, au început să se retragă. Situaţia s-a complicat prin aceea că în spatele frontului germanii au lansat paraşutişti, iar „agenţi ai duşmanului” răspândeau numeroase zvonuri false despre alte paraşutări de trupe. La Kovel, bande de-ale naţionalistului ucrainean Bandera, care aveau rolul unei „coloane a V-a” germane, duceau o activitate subversivă: atacau maşinile militare sovietice, aruncau în aer poduri şi răspândeau zvonuri false. Dat fiind că dinspre nord-vest, pe şoseaua Kovel-Brest, se apropiau de Kovel puternice unităţi germane de tancuri, s-a hotărât evacuarea oraşului. Unele unităţi ale Corpului 15 infanterie au continuat lupta, fiind de acum încercuite de germani. Cu toate acestea, în decursul a trei zile de luptă, grosul forţelor acestui corp de armată nu au fost împinse înapoi decât pe o distanţă de 20 – 30 km de frontieră. Oraşul Kovel a trebuit totuşi să fie părăsit, ocupându-se noi poziţii de apărare la est de oraş. Dar înainte de a părăsi oraşul, trebuiau evacuaţi răniţii şi familiile ofiţerilor.

Această retragere era tipică pentru numeroase

retrageri efectuate în iunie 1941. Germanii deţineau supremaţia aeriană, şi pierderile provocate de bombardamentele aeriene au fost foarte mari. În plus, diversioniştii au făcut tot posibilul pentru a împiedica retragerea trupelor sovietice, aruncând podurile în aer.

„Aviaţia inamică şi grupele de diversionişti distrugeau nodurile şi liniile de comunicaţii. Statele-majore duceau lipsă de staţii de radio şi nici noi nu eram prea familiarizaţi cu folosirea lor… Ordinele şi dispoziţiunile ajungeau la unităţi cu întârziere sau nu ajungeau de loc… Legătura cu unităţile vecine adesea nu exista, şi uneori nici nu se străduia nimeni s-o stabilească. Profitând de această situaţie, inamicul se infiltra în spatele subunităţilor noastre şi ataca statele-majore ale unităţilor… În ciuda superiorităţii aeriene a inamicului, în timpul marşurilor nu erau respectate măsurile de camuflaj. Pe drumurile înguste se crea adesea aglomeraţie de trupe, maşini, piese de artilerie, bucătării de campanie. Avioanele fasciste dădeau lovituri puternice acestor «dopuri»… Au existat cazuri în care soldaţii nu au săpat tranşee… din lipsă de cazmale. În privinţa uneltelor de săpat, situaţia era atât de proastă încât în unele subunităţi soldaţii foloseau casca în loc de cazmale”.

În ciuda grelelor pierderi suferite de trupele sovietice, moralul lor a rămas destul de ridicat. „Ar fi greşit să se susţină – scrie Fediuninski – că în unităţile acestui corp de armată n-ar fi existat cazuri de şovăială şi laşitate. Dar erau destul de rare, şi, ceea ce e mai important, asemenea stări de spirit au putut fi învinse mai ales graţie uriaşei influenţe exercitate de colectivul sănătos şi neînfricat, puternic cimentat de organizaţiile de partid”.

E interesant că după ce relatează dramatica retragere a Corpului de armată 15 infanterie şi a celor două regimente care au ieşit din încercuire după opt zile

de lupte grele, Fediuninski stăruie asupra impresiei produse în rândul trupelor de cuvântarea radiodifuzată a lui Stalin din 3 iulie.

„Este greu de descris uriaşul entuziasm şi elan patriotic cu care a fost primit acest apel. El ne-a sporit literalmente forţele.

Acolo unde situaţia permitea, au fost organizate în unităţi scurte mitinguri. În companii şi plutoane aveau loc convorbiri în cursul cărora agitatorii explicau soldaţilor situaţia de pe front şi arătau cum, la chemarea partidului, întregul popor sovietic s-a ridicat la războiul sfânt pentru apărarea patriei. Se sublinia că lupta va fi îndârjită şi grea, că ne aşteaptă multe încercări, multe lipsuri şi jertfe, dar că niciodată cotropitorii fascişti nu vor învinge poporul nostru puternic şi harnic".

Dar retragerea continua, şi la 8 iulie trupele lui Fediuninski se retrăseseră pe poziţiile fortificate de la Korosten, în Ucraina, situate înăuntrul „vechilor" frontiere ale Uniunii Sovietice. La 12 august, după o nouă retragere pe direcţia

Kiev, Fediuninski a fost chemat la Moscova; aici generalul Vasilevski i-a dat ordin să plece imediat cu avionul la Leningrad, unde se crease o situaţie şi mai gravă decât în sud.

O descriere a primelor zile de război – încă şi mai vie şi mai tragică decât cea a lui Fediuninski – găsim în memoriile generalului I.V. Boldin, căruia în iarna anului 1941 i-a fost încredinţată apărarea oraşului Tula, operaţie în care şi-a cucerit faima.

El a aflat despre iminentul atac german în seara de 21 iunie la Casa ofiţerilor din Minsk, unde, împreună cu alţi ofiţeri, asista la reprezentarea comediei „Nuntă la Malinovka".

„Pe neaşteptate şi-a făcut apariţia în loja noastră colonelul S.V. Blohin, şeful secţiei cercetare a statului-

major al regiunii militare speciale de vest. Aplecându-se spre generalul de armată D.G. Pavlov, i-a şoptit ceva la ureche.

— Nu poate fi adevărat – s-a auzit răspunsul.

— Prostii! – mi s-a adresat Pavlov cu glas scăzut.

— Cercetarea ne înştiinţează că situaţia la graniţă este foarte alarmantă, că trupele germane ar fi gata de luptă şi ar fi început chiar să bombardeze unele sectoare ale frontierei noastre.

Apoi Pavlov mi-a atins uşor mâna şi, ducând un deget la buze, a arătat spre scenă…”

Dar piesa nu-l mai interesa pe Boldin: se gândea la ştirile alarmante sosite în ultimele zile, ca, de pildă, cea primită din Grodno, la 20 iunie, că germanii scoseseră de pe şoseaua Avgustov-Seini barajele de sârmă ghimpată, că din pădurea aflată în regiunea aceea se auzea uruitul a numeroase motoare şi că spaţiul aerian sovietic fusese violat de câteva avioane de cercetare, purtând bombe.

La 21 iunie sosise ştirea că în diferite puncte germanii au concentrat numeroase trupe, sprijinite de tancuri grele şi mijlocii. Boldin era îngrijorat de „calmul olimpian” al comandantului.

Calmul nu a durat mult. Dis-de-dimineaţă Pavlov, alarmat, i-a transmis telefonic lui Boldin ordinul de a se prezenta imediat la statul-major.

După numai cincisprezece minute era acolo.

— S-a întâmplat ceva? – l-am întrebat pe generalul Pavlov.

— Nici eu nu mai înţeleg. Ştii, se petrece ceva al naibii de ciudat. Acum câteva minute mi-a telefonat Kuzneţov de la Armata a 3-a. Spune că germanii au trecut graniţa în sectorul Sopotkin-Avgustov, că bombardează Grodno şi statul-major al armatei. Legătura telefonică cu unităţile a fost întreruptă, şi ei au trecut pe radio. Două staţii de radio nu mai funcţionează, poate că sunt

distruse… De la Armata a 10-a m-a chemat la telefon Golubev, iar de la a 4-a – şeful statului-major, colonelul Sandalov. Veştile sunt proaste. Germanii ne bombardează pretutindeni.

Convorbirea ne-a fost întreruptă de un apel telefonic din Moscova. Îl chema comisarul poporului pentru apărare, mareşalul Uniunii Sovietice S.K. Timoşenko. Comandantul a raportat situaţia.

Curând după aceea a telefonat din nou Kuzneţov, comunicând că germanii continuă să bombardeze…

Sosesc mereu noi rapoarte. Forţa loviturilor date de piraţii hitlerişti ai aerului sporeşte. Bombardează Białystok şi Grodno, Lida şi Tehanoveţ, Volkovîsk şi Kobrin, Brest, Slonim şi alte oraşe din Bielorusia. În unele locuri acţionează paraşutişti germani.

Multe dintre avioanele noastre au fost distruse înainte ca ele să se fi putut ridica în văzduh. Iar aviaţia fascistă continuă să mitralieze în zbor razant trupele sovietice şi populaţia civilă. Într-o serie de sectoare, germanii au trecut graniţa, au ocupat câteva zeci de mici localităţi şi-şi continuă înaintarea…

În cele din urmă de la Moscova s-a primit ordinul de a deschide imediat «Plicul roşu», adică a pune în aplicare planul de acoperire a frontierei de stat. Dar era de acum prea târziu… Fasciştii începuseră operaţii de mare anvergură… pe o serie de direcţii inamicul pătrunsese adânc în teritoriul nostru!”

Câteva ore mai târziu, cu permisiunea lui Timoşenko, Boldin a plecat cu avionul la Białystok. Acolo domnea haosul; în gară fusese bombardat un tren ticsit cu femei şi copii care se evacuau. Sute de oameni au fost ucişi.

În sfârşit, spre seară, Boldin ajunse la statul-major al Armatei a 10-a, care se mutase din Białystok într-o pădurice situată la oarecare distanţă de oraş. Aici se afla generalul Golubev cu un grup de ofiţeri de stat-major.

Acesta nu putuse lua contactul ou cartierul general al frontului, deoarece legătura telefonică era întreruptă, iar legătura prin radio era permanent bruiată de inamic. Golubev i-a raportat lui Boldin:

„— În zorii zilei, trei corpuri de armată inamice, sprijinite de un mare număr de tancuri şi avioane de bombardament, au atacat Corpul 5 infanterie de la flancul meu stâng. Încă din primele ore ale luptei, diviziile corpului au suferit pierderi mari…

Faţa şi vocea generalului trădau o puternică emoţie. După ce a cerut voie, a scos din buzunar un pachet de ţigări, şi-a aprins una şi apoi, arătând cu creionul pe hartă, a continuat:

— Pentru a evita ca armata să fie învăluită pe la sud, am desfăşurat de-a lungul râului Kureţ Corpul 13 mecanizat dar, după cum ştiţi, Ivan Vasilievici, diviziile acestui corp nu dispun decât de puţine tancuri. Şi parcă ce se poate cere de la tancurile T-26? Cel mult să tragă în vrăbii…”

Din raportul lui Golubev mai reieşea că atât avioanele cât şi tunurile antiaeriene ale Corpului 5 infanterie fuseseră distruse şi că, după toate aparenţele, agenţii inamici îi informaseră pe germani asupra amplasării depozitelor de carburanţi ale armatei, aşa încât toate fuseseră nimicite prin bombardamente încă din primele ore ale invaziei.

În clipa aceea a fost restabilită legătura cu Minskul, şi generalul Pavlov a început să-i dea lui Boldin ordine categorice în legătură cu contraofensiva pe care Armata a 10-a urma s-o pornească chiar în cursul aceleiaşi nopţi. Boldin a obiectat că Armata a 10-a era practic nimicită.

Restul acestui tragic capitol din cartea lui Boldin este consacrat încercărilor de a se organiza în cursul zilei de 23 iunie o contraofensivă, folosindu-se în acest scop rămăşiţele Armatei a 10-a, alte câteva unităţi, precum şi

corpul de tancuri de sub comanda generalului Hatkilevici, care se afla încă într-o stare relativ bună. Dar în tot cursul zilei trupele şi statul-major al armatei au fost atacate de aviaţia inamică. Unul dintre generali a fost ucis; tanchiştii lui Hatkilevici au luptat vitejeşte, dar li s-au terminat carburanţii. Boldin, care nu izbutise să ia legătura cu statul-major al frontului, a trimis la Minsk două avioane cu rugămintea de a se trimite statului major al Armatei a 10-a carburanţi pe calea aerului. Dar ambele avioane au fost doborâte.

Încercuiţi din toate părţile – ca şi celelalte trupe aflate în faimoasa „pungă de la Białystok” –, rămaşi fără muniţii, generalii, ofiţerii şi soldaţii de sub comanda lui Boldin s-au împărţit în mici grupuri care s-au îndreptat spre răsărit, sperând să poată ieşi din încercuire… Micul grup al lui Boldin, căruia în marşul său de 45 de zile prin păduri i s-au alăturat şi alţi soldaţi, ajungând să numere 2000 de oameni, a izbutit în cele din urmă să treacă linia frontului în apropiere de Smolensk şi să se alăture grosului forţelor ruseşti.

Numeroase alte unităţi, care n-au avut acelaşi noroc ca grupul lui Boldin, au fost fie nimicite de germani, fie nevoite să se predea. Boldin recunoaşte că în primele câteva zile ale drumului moralul unora dintre soldaţii săi erau destul de scăzut, mai ales fiindcă germanii aruncau din avioane manifeste în care se spunea: „Moscova a capitulat. Orice rezistenţă e inutilă. Predaţi-vă Germaniei victorioase!” Dar majoritatea erau cuprinşi nu de desperare, ci de mânie.

Cele relatate de martori oculari – generalii Fediuninski şi Boldin – confirmă că Stalin şi comandamentul suprem al armatei speraseră până în ultima clipă să evite războiul. Abia în noaptea dinaintea invaziei au fost transmise unităţilor ordine urgente de a ocupa în secret poziţii de tragere pe toată frontiera, de a

dispersa avioanele concentrate pe aerodromurile din regiunile de frontieră şi de a pregăti de luptă trupele şi apărarea antiaeriană. N-a fost prevăzută luarea altor măsuri şi chiar şi aceste ordine au sosit prea târziu.

Astfel, generalul Purkaev îşi aminteşte că a început să-şi deplaseze trupele spre graniţă abia la câteva ore după ce războiul începuse. Un alt comandant, generalul de armată Popov, scrie că raidurile aviaţiei germane asupra Brest-Litovskului au constituit o surpriză totală. Un regiment trimis în grabă din Riga la frontieră a fost interceptat de forţe germane superioare şi, practic, nimicit.

În „Istoria războiului" se recunoaşte că în multe regiuni de frontieră germanii au frânt rapid orice rezistenţă. Numeroase unităţi sovietice intraseră în luptă complet nepregătite şi germana au străpuns fără greutate poziţiile de la frontieră. Pe un spaţiu întins, aviaţia sovietică a fost aproape complet distrusă. În prima zi a războiului, avioanele germane de bombardament au executat raiduri asupra unui număr de 66 de aerodromuri, în special asupra acelora unde erau concentrate avioanele cele mai moderne. Până la amiaza zilei de 22 iunie au fost distruse 1 200 de avioane, dintre care 800 pe sol. Cele mai grele pierderi le-a suferit Frontul de vest, unde au fost nimicite 528 de avioane pe sol şi 210 în aer.

În regiunile de frontieră nu existau, practic, niciun fel de rezerve. Legăturile telefonice şi telegrafice au fost tăiate încă din primele ore ale războiului. Unităţile au pierdut contactul între ele. Unii comandanţi nu aveau pregătirea operativă şi tactică necesară şi nici experienţa conducerii unor mari unităţi în condiţii de război. În primele ore ale războiului, comandamentele şi statele-majore ale fronturilor şi ale multor armate nu-şi puteau forma o idee suficient de clară despre ceea ce se petrece.

Prima directivă a comisarului poporului pentru

apărare, dată la 22 iunie, ora 7 şi 15 minute dimineaţa, reflectă necunoaşterea de către acesta a situaţiei reale; privită retrospectiv, caracterul ei cu totul nerealist devine evident:

„1. Trupele se vor năpusti cu toate forţele şi mijloacele asupra inamicului şi-l vor nimici în regiunile în care a violat frontiera sovietică. Fără dispoziţiuni speciale trupele nu vor trece frontiera.

2. Aviaţia de cercetare şi de vânătoare va identifica locurile în care se află concentrată aviaţia inamicului şi sunt grupate trupele lui terestre. Prin lovituri puternice ale aviaţiei de bombardament şi de asalt vor fi distruse avioanele de pe aerodromurile inamicului şi vor fi nimicite principalele grupări ale trupelor lui terestre. Loviturile aviaţiei vor fi date în adâncimea teritoriului german până la o distanţă de 100 – 150 km de graniţă. Vor fi supuse bombardamentelor aeriene oraşele Königsberg şi Memel. Fără dispoziţiuni speciale nu vor fi executate raiduri deasupra teritoriilor Finlandei şi României”[41].

Acest ordin, dat după ce aviaţia sovietică fusese practic scoasă din luptă, nu a putut fi, bineînţeles, executat. Spre sfârşitul zilei de 22 iunie, flancul stâng al grupului de armate german „Centru” înaintase de acum mult dincolo de Kaunas, unde zdrobise Armata a II-a sovietică, care se retrăgea acum în dezordine de la Kaunas spre Vilnius.

Este incontestabil că pe alocuri trupele sovietice rezistau cu succes, cum a fost, de pildă, cazul fortăreţei Brest, încercuită din toate părţile. Citadela ei a rezistat bombardamentelor aeriene neîntrerupte şi tirului neîncetat al artileriei peste o lună, până la 24 iulie. Când, în cele din urmă, germanii au cucerit citadela, majoritatea apărătorilor ei erau morţi sau grav răniţi. Dar principalele forţe germane din această regiune ocoliseră Brestul şi

41 I.M.R.P.A.P., voi. 2, p. 18.

chiar în prima zi a războiului au înaintat 55 km spre est.

Comunicatul Marelui stat-major transmis la 22 iunie, ora 10 seara, a avut, probabil, scopul de a prezenta situaţia de pe front ca relativ favorabilă şi nealarmantă.

„În decursul zilei de 22 iunie trupe regulate germane au dat lupte cu unităţi de grăniceri ale U.R.S.S., având pe unele direcţii succese lipsite de importanţă. În cea de-a doua jumătate a zilei, odată cu sosirea unităţilor armatei sovietice, atacurile trupelor germane au fost, pe cea mai mare parte a frontierelor noastre, respinse cu pierderi pentru inamic”[42].

Faptul că nici Marele stat-major nu-şi dădea prea bine seama de situaţie este confirmat de cea de-a doua directivă dată trupelor din zona de frontieră. Frontului de sud-vest i s-a transmis ordinul de a porni chiar în ziua următoare o ofensivă de mari proporţii, ofensivă ce trebuia să ducă în ziua de 24 iunie la ocuparea Lublinului, oraş situat la circa 50 km vest de graniţa sovietică! În acelaşi timp s-au dat dispoziţiuni Frontului de nord-vest să ocupe Suwałki şi, în plus, cele trei fronturi au primit ordinul să încercuiască coate forţele germane care pătrunseseră pe teritoriul sovietic.

În ciuda absurdităţii acestui ordin, s-a făcut încercarea de a-l executa: în mai multe sectoare, comandamentul sovietic a izbutit să concentreze în zonele de frontieră tancurile de care mai dispunea, dar, din lipsa unui sprijin de aviaţie, ele au fost distruse de bombardierele germane.

Ofensiva germană continua aproape fără oprire. Numeroase trupe sovietice au fost încercuite în „punga de la Białystok”, iar 11 divizii – în regiunea Minsk. La 28 iunie, germanii au ajuns la Minsk, au pătruns adânc în teritoriul republicilor baltice şi se apropiau de Pskov, pe drumul care duce spre Leningrad.

---

42 Op. cit., p. 29.

Câteva zile mai târziu, două puternice mari unităţi germane de tancuri au atins râul Berezina, având în faţa lor doar rămăşiţele a 16 divizii sovietice; în aceste condiţii era imposibil să se organizeze un nou aliniament de apărare pe un front larg de 350 km. Dar în unele sectoare trupele sovietice au dus vitejeşte lupte întârzietoare, în special la est de Minsk, în apropiere de Borisov, unde au aruncat în luptă un mare număr de tancuri, ce-i drept în majoritatea lor de tip vechi. Aceste lupte întârzietoare au ajutat în oarecare măsură să se câştige timp pentru a putea fi aduse rezerve şi a se organiza o apărare în adâncime pe direcţia principală Smolensk-Moscova.

Trupele sovietice au dus, cu mult curaj şi spirit de sacrificiu, lupte de întârziere de mai mică amploare împotriva grupului de armate german „Sud”. Ţinuţi în loc în regiunea Rovno, germanii, nefiind în stare să-şi continue ofensiva pe direcţia Kiev, s-au îndreptat spre nord şi s-au împotmolit un timp în aşa-numite „lupte de însemnătate locală”. Dar la 9 iulie, ei au pătruns până la Jitomir, au ocupat oraşul, ameninţând să ajungă la Kiev şi să încercuiască grosul forţelor sovietice din nordul Ucrainei. Şi aici însă, în raionul Berdicev, ruşii au aruncat în luptă un oarecare număr de tancuri şi timp de aproape o săptămână în jurul Berdicevului s-au dat lupte grele.

Molotov şi Stalin se adresează poporului

La numai câteva ore după invazia trupelor germane fasciste în Uniunea Sovietică, guvernul sovietic s-a adresat poporului prin radio – în ziua de 22 iunie, ora 12 –, aducându-i la cunoştinţă că a început războiul.

„Astăzi, la ora 4 dimineaţa – se spunea în această declaraţie –, fără a se fi prezentat Uniunii Sovietice niciun fel de cereri, fără declaraţie de război, trupele germane au atacat ţara noastră, au atacat frontierele noastre în numeroase puncte, iar aviaţia lor a bombardat oraşele noastre – Jitomir, Kiev, Sevastopol, Kaunas şi alte câteva –,

ucigând şi rănind peste 200 de persoane. Raiduri ale avioanelor inamice şi bombardamente de artilerie au fost executate şi de pe teritoriile României şi Finlandei.

Această nemaipomenită agresiune împotriva ţării noastre este un act de o perfidie fără egal în istoria popoarelor civilizate. Agresiunea împotriva ţării noastre a fost săvârşită cu toate că între U.R.S.S. şi Germania a fost încheiat un pact de neagresiune şi deşi guvernul sovietic a respectat cu toată scrupulozitatea clauzele acestui pact. Agresiunea împotriva ţării noastre a fost săvârşită, deşi atâta timp cât pactul a fost în vigoare guvernul german nu a putut reproşa niciodată Uniunii Sovietice că aceasta nu l-ar respecta. Întreaga răspundere pentru acest atac tâlhăresc împotriva Uniunii Sovietice cade asupra guvernanţilor fascişti germani".

În declaraţia comisarului poporului pentru afacerile externe, V.M. Molotov, se spunea că la ora 5 şi 30 de minute dimineaţa s-a prezentat la el ambasadorul german, contele Schulenburg, care i-a comunicat că hotărârea Germaniei de a ataca Uniunea Sovietică a fost determinată de concentrarea unor trupe ruseşti la frontieră.

Subliniind că în niciun punct trupele şi aviaţia sovietică n-au violat frontiera, Molotov a înfierat ca „minciună şi provocare" ştirea transmisă în aceeaşi dimineaţă potrivit căreia aviaţia sovietică ar fi bombardat aerodromuri româneşti, precum şi declaraţia lui Hitler, „care încearcă, după comiterea agresiunii, să ticluiască un material din care să rezulte că Uniunea Sovietică n-ar fi respectat pactul sovieto-german". Dar acum, când germanii au atacat Uniunea Sovietică, guvernul sovietic a dat ordin trupelor sale să respingă atacul şi să-i alunge pe germani de pe teritoriul U.R.S.S.

„Acest război ne-a fost impus nu de poporul german, nu de muncitorii, ţăranii şi intelectualii germani... ci de clica sângeroşilor guvernanţi fascişti ai Germaniei, care i-

au înrobit pe francezi, cehi, polonezi, sârbi, care au înrobit Norvegia, Belgia, Danemarca, Olanda, Grecia şi alte ţări”.

Guvernul sovietic şi-a exprimat convingerea că forţele armate sovietice îşi vor face datoria şi-l vor nimici pe agresor. Declaraţia amintea faptul că Rusia mai fusese invadată şi în trecut, că în Marele război pentru apărarea patriei din 1812 întregul popor rus s-a ridicat ca un singur om pentru a-l zdrobi pe Napoleon. „Aşa se va întâmpla şi cu îngâmfatul de Hitler!”

„Guvernul sovietic îşi exprimă ferma convingere că întreaga populaţie a ţării noastre, toţi muncitorii, ţăranii şi intelectualii, bărbaţi şi femei, îşi vor face datoria în mod conştiincios şi vor da dovadă de o înaltă conştiinţă în atitudinea lor faţă de muncă. Întregul nostru popor trebuie să fie acum mai unit ca oricând. Fiecare dintre noi trebuie să dea dovadă de disciplină, spirit de organizare şi abnegaţie, aşa cum se cuvine unui patriot sovietic, pretinzând acelaşi lucru şi celorlalţi, pentru a acoperi toate nevoile armatei, flotei şi aviaţiei sovietice, pentru a asigura victoria asupra inamicului”.

Declaraţia conţinea câteva fraze impresionante, care s-au întipărit adânc în minţile oamenilor şi au devenit expresii de largă circulaţie. Aşa au fost cuvintele că războiul actual este un nou „război pentru apărarea patriei”, asemănător celui din 1812, şi, de asemenea, frazele de încheiere: „Cauza noastră este dreaptă. Duşmanul va fi zdrobit. Victoria va fi a noastră”.

Pentru oamenii sovietici, care citeau comunicatele contradictorii redactate pe un ton reţinut, cuvântarea radiodifuzată a lui Churchill din seara zilei de 22 iunie, la mai puţin de 24 de ore după începerea agresiunii germane, a constituit o anumită alinare.

Unele pasaje din această cuvântare au produs o impresie deosebit de puternică: „Nimeni nu a fost în ultimii douăzeci şi cinci de ani – recunoştea Churchill – un

adversar mai consecvent al comunismului decât mine. Nu voi retrage nici un singur cuvânt din cele ce am spus în această privinţă”. În continuare el a spus:

„Îi văd pe soldaţii ruşi stând în pragul ţării lor natale… îi văd apărându-şi căminele, unde mamele şi soţiile lor se roagă – da, există vremuri când toţi se roagă – pentru viaţa celor dragi… Văd zecile de mii de sate ale Rusiei, unde mijloacele de existenţă sunt smulse pământului cu atâta trudă, dar unde există bucurii omeneşti simple, unde fetele rid şi copiii se joacă. Văd cum spre toate acestea se îndreaptă mârşava maşină de război nazistă… Văd, de asemenea, hoardele de soldaţi nemţi – posaci, muştruluiţi, docili şi feroce, aidoma hunilor – care înaintează ca un nor de lăcuste. Văd pe cer bombardierele şi avioanele de vânătoare sângerând încă de pe urma rănilor primite de la englezi, încântate că au găsit, după cum cred ei, o pradă mai uşoară şi mai sigură…”

Apoi a urmat asigurarea că Anglia nu va cădea niciodată la înţelegere cu Hitler, că ea va acorda ajutor Uniunii Sovietice, iar în încheiere aprecierea că „el (Hitler) vrea să frângă forţa ruşilor, deoarece speră că, dacă va izbuti, va putea arunca grosul armatei şi aviaţiei sale împotriva insulei noastre…”

Comentariile pe care le-am auzit de la ruşi se rezumau la următoarele: „Am auzit despre Hess şi am bănuit că între Anglia şi Germania ar exista vreo înţelegere. Ne-am amintit de München şi de tratativele anglo-franco-sovietice din vara anului 1939. Ne-a durut mult bombardarea Londrei, dar tot timpul am avut un sentiment de neîncredere faţă de Anglia. Când Germania ne-a atacat, unul dintre primele noastre gânduri a fost că a făcut-o, poate, în înţelegere cu Anglia. Dar faptul că Anglia va deveni aliata noastră – da, aliată –, aceasta a întrecut toate aşteptările”.

În sfârşit, a vorbit Stalin. A fost o cuvântare ieşită din

comun. Cea mai puternică impresie au produs-o cuvintele cu care a început: „Tovarăşi! Cetăţeni! Fraţi şi surori! Ostaşi ai armatei şi flotei noastre! Vouă mă adresez, prietenii mei!” Era ceva cu totul nou. Niciodată nu vorbise Stalir aşa. Dar aceste cuvinte corespundeau de minune atmosferei din acele zile.

La început Stalin a spus că invazia nazistă continuă, în ciuda rezistenţei eroice a Armatei Roşii şi în ciuda faptului că „cele mai bune divizii ale duşmanului şi cele mai bune unităţi ale aviaţiei sale sunt deja zdrobite şi şi-au găsit mormântul pe câmpurile de luptă”. Minimalizând pierderile teritoriale suferite până atunci, Stalin a arătat că trupele naziste izbutiseră să ocupe Lituania, o mare parte a Letoniei, partea apuseană a Bielorusiei şi o parte din Ucraina apuseană. Avioanele germane bombardaseră oraşele Murmansk, Orşa, Moghilev, Smolensk, Kiev, Odesa şi Sevastopol. „O mare primejdie ameninţă patria noastră”.

Sunt oare trupele fasciste germane într-adevăr invincibile? – întreba Stalin.

— Fireşte că nu! Armata lui Napoleon şi a lui Wilhelm al II-lea erau şi ele socotite invincibile, dar până la urmă au fost zdrobite. Aşa se va întâmpla şi cu armata hitleristă. „Numai pe teritoriul nostru a întâmpinat o rezistenţă serioasă”. Faptul că „o parte din teritoriul nostru” a fost totuşi ocupată se explică în special prin aceea că războiul a început în condiţii favorabile pentru germani şi nefavorabile pentru Armata Roşie.

„... Ca ţară care poartă război, Germania avea trupele ei complet mobilizate, iar cele 170 de divizii aruncate de Germania împotriva Uniunii Sovietice şi aduse la graniţele Uniunii Sovietice erau complet pregătite, aşteptând doar semnalul de atac, în timp ce trupele sovietice trebuiau să fie abia mobilizate şi aduse la graniţe. O importanţă considerabilă a avut în această privinţă şi împrejurarea că Germania fascistă a călcat prin

surprindere şi în mod mişelesc pactul de neagresiune încheiat în 1939 între ea şi Uniunea Sovietică, fără a se sinchisi de faptul că va fi declarată de întreaga lume drept parte agresoare”.

Apoi Stalin a prezentat argumente pentru justificarea pactului sovieto-german.

„Unii ar putea să întrebe: cum s-a putut întâmpla că guvernul sovietic a consimţit să încheie un pact de neagresiune cu aşa nişte perfizi şi monştri ca Hitler şi Ribbentrop? Nu a săvârşit oare guvernul sovietic o greşeală în cazul de faţă? Fireşte că nu! Pactul de neagresiune este un pact de pace între două state”. Tocmai un astfel de pact ne-a propus Germania în 1939. Putea oare guvernul sovietic să refuze o astfel de propunere? Eu cred că niciun stat iubitor de pace nu poate refuza să încheie un acord de pace cu o putere vecină, chiar dacă în fruntea acestei puteri se află nişte monştri şi canibali ca Hitler şi Ribbentrop. Aceasta, bineînţeles, cu o singură condiţie neapărată, şi anume ca acordul de pace să nu atingă nici direct, nici indirect integritatea teritorială, independenţa şi onoarea statului iubitor de pace. După cum se ştie, pactul de neagresiune dintre Germania şi Uniunea Sovietică era tocmai un astfel de pact”.

Stalin a mai spus că pactul a dat Uniunii Sovietice răgazul necesar pentru a se pregăti în vederea respingerii unui atac german în cazul că Germania nazistă s-ar hotărî s-o atace.

„Datorită războiului ce ne-a fost impus, ţara noastră a intrat într-o luptă pe viaţă şi pe moarte împotriva celui mai crâncen şi mai perfid duşman al ei – fascismul german. Trupele noastre luptă eroic împotriva duşmanului înarmat până-n dinţi cu tancuri şi avioane… Intră în luptă principalele forţe ale Armatei Roşii, înarmate cu mii de tancuri şi de avioane… împreună cu Armata Roşie se ridică la luptă pentru apărarea patriei întregul popor sovietic…

Duşmanul e crunt şi neînduplecat. El îşi pune drept scop cotropirea pământului nostru… acapararea grânelor noastre şi a petrolului nostru… El îşi pune drept scop restabilirea puterii moşierilor, restabilirea ţarismului, nimicirea culturii naţionale… a popoarelor Uniunii Sovietice… transformarea lor în robi ai prinţilor şi baronilor germani…

Este necesar… ca în rândurile noastre să nu fie loc pentru plângăreţi şi pentru laşi, pentru semănători de panică şi pentru dezertori, trebuie ca oamenii noştri să nu cunoască frica în luptă şi să meargă cu abnegaţie în războiul nostru de eliberare a patriei împotriva înrobitorilor fascişti”.

După ce l-a citat pe Lenin, Stalin a declarat în continuare:

„Trebuie să reorganizăm neîntârziat întreaga noastră muncă potrivit cu cerinţele războiului, subordonând totul intereselor frontului şi sarcinilor organizării zdrobirii duşmanului… Armata Roşie, Flota Roşie şi toţi cetăţenii Uniunii Sovietice trebuie să apere fiecare palmă de pământ sovietic, să lupte până la ultima picătură de sânge pentru oraşele şi satele noastre… Trebuie să organizăm ajutorarea Armatei Roşii din toate punctele de vedere, să asigurăm o completare intensă a rândurilor ei, să asigurăm aprovizionarea ei cu toate cele necesare, să organizăm înaintarea rapidă a transporturilor de trupe şi de material de război, precum şi un larg ajutor pentru răniţi.

Trebuie… să asigurăm o activitate intensă a tuturor întreprinderilor, să producem mai multe puşti, mitraliere, piese de artilerie, cartuşe, proiectile, avioane… Trebuie să organizăm o luptă necruţătoare împotriva… dezertorilor, panicarzilor… să nimicim pe spioni, pe diversionişti, pe paraşutiştii duşmani… Trebuie să fie deferiţi imediat Tribunalului militar, oricine ar fi ei, toţi cei care prin panica şi prin laşitatea lor împiedică efortul de apărare”.

Apoi au urmat cunoscutele instrucţiuni pentru aplicarea tacticii „pământului pârjolit”:

„Atunci când unităţi ale Armatei Roşii sunt nevoite să se retragă, trebuie să se trimită în interiorul ţării întregul material rulant al căilor ferate, să nu se lase duşmanului nicio locomotivă, niciun vagon, să nu se lase inamicului niciun kilogram de cereale, niciun litru de carburanţi. Colhoznicii trebuie să ducă în interiorul ţării toate vitele, să dea cerealele în paza organelor de stat spre a fi trimise în regiunile din spate. Toate bunurile de preţ, inclusiv metalele neferoase, cerealele şi carburanţii, care nu pot fi transportate trebuie să fie neapărat distruse”.

Urmau după aceea instrucţiuni în legătură cu „războiul de partizani”:

„În regiunile ocupate de duşman trebuie să se creeze detaşamente de partizani… trebuie să se creeze grupuri diversioniste, care să lupte împotriva unităţilor armatei duşmane, să dezlănţuie pretutindeni războiul de partizani, să arunce în aer podurile şi drumurile, să distrugă comunicaţiile telefonice şi telegrafice, să incendieze pădurile, depozitele, coloanele de transport. În regiunile cotropite trebuie să se creeze condiţii insuportabile pentru duşman şi pentru toate uneltele lui; ei trebuie să fie urmăriţi şi nimiciţi la fiecare pas…”

Potrivit spuselor lui Stalin, acest război nu era un război obişnuit între două armate: era un război al întregului popor sovietic împotriva trupelor fasciste germane. Scopul acestui război naţional era nu numai de a înlătura pericolul care plana asupra Uniunii Sovietice, dar şi de a veni în ajutorul popoarelor Europei care gemeau sub jugul german. În acest război, a spus Stalin, poporul sovietic va avea aliaţi credincioşi în popoarele Europei şi ale Americii, inclusiv în poporul german, înrobit de căpeteniile sale. Lupta poporului sovietic pentru libertatea patriei sale se va contopi cu lupta popoarelor din Europa şi

din America pentru independenţă şi libertăţi democratice.

„În această privinţă, discursul istoric al premierului Marii Britanii, dl. Churchill, despre ajutorarea Uniunii Sovietice şi declaraţia guvernului Statelor Unite ale Americii că este gata să dea ajutor ţării noastre, discurs şi declaraţie care pot stârni numai un sentiment de recunoştinţă din partea popoarelor Uniunii Sovietice, sunt cu totul explicabile şi semnificative".

În încheiere Stalin a spus:

„Tovarăşi! Forţele noastre sunt fără număr. Duşmanul îngâmfat va trebui să se convingă în curând de aceasta. Alături de Armata Roşie se ridică la luptă împotriva duşmanului care ne-a atacat mii şi mii de muncitori, de colhoznici, de intelectuali. Se vor ridica la luptă masele de milioane ale poporului nostru. Oamenii muncii din Moscova şi din Leningrad au şi păşit la crearea unor detaşamente populare în – armate, formate din mii şi mii de oameni, pentru sprijinirea Armatei Roşii. În fiecare oraş ameninţat de pericolul invaziei duşmanului trebuie să creăm asemenea detaşamente…

În scopul mobilizării rapide a tuturor forţelor popoarelor U.R.S.S., pentru a da o ripostă hotărâtă duşmanului care a atacat mişeleşte patria noastră, a fost creat Comitetul de stat al apărării, în mâinile căruia e concentrată acum toată puterea în stat. Comitetul de stat al apărării şi-a început activitatea şi cheamă întreg poporul să se unească strâns în jurul partidului… în jurul guvernului sovietic pentru sprijinirea plină de abnegaţie a Armatei Roşii şi a Flotei Roşii, pentru zdrobirea duşmanului, pentru victorie…

Toate forţele poporului pentru zdrobirea duşmanului! înainte, pentru victoria noastră!"

Această cuvântare, adresată unor oameni îngrijoraţi şi adesea speriaţi şi dezorientaţi, a avut un efect foarte mare. Prin cuvântarea sa relativ scurtă rostită la radio,

Stalin nu a insuflat numai speranţa – dacă nu chiar certitudinea – în victorie, ci a şi formulat în cuvinte concise, expresive un întreg program de comportare a naţiunii în timpul războiului. El a apelat şi la mândria naţională, la sentimentele patriotice ale poporului. A fost un apel patetic prin care poporul era îndemnat să nu-şi piardă cumpătul şi totodată să fie gata să aducă jertfe grele.

O impresionantă descriere a efectului produs de cuvântarea lui Stalin găsim în cunoscutul roman „Vii şi morţi" al lui Konstantin Simonov. În roman cuvântarea este ascultată într-un spital de campanie.

„Stalin vorbea înfundat şi domol, cu un puternic accent gruzin. O dată, la mijlocul cuvântării, după un clinchet de pahar, se auzi cum bea apă. Glasul lui Stalin era profund, nu prea răsunător şi ar fi putut părea absolut liniştit dacă nu i s-ar fi auzit respiraţia grea, obosită şi n-ar fi fost apa aceea de care simţise nevoie chiar în mijlocul cuvântării…

Şi în nepotrivirea dintre această voce egală şi tragismul situaţiei despre care vorbea se simţea forţa. Ea nu surprindea. Tocmai asta se şi aştepta de la Stalin.

Oamenii îl iubeau felurit: orbeşte şi cu rezerve, cu admiraţie şi cu teamă; ba unii nici nu-l iubeau. Dar de bărbăţia şi voinţa lui de fier nu se îndoia nimeni. Or, tocmai aceste două însuşiri păreau a fi cele mai importante pentru un om aflat în fruntea ţării acum, în război.

Stalin nu spunea că situaţia e tragică – până şi cuvântul acesta părea de neconceput în gura lui –, dar lucrurile despre care vorbea: înarmarea gărzilor populare, teritoriile ocupate, războiul de partizani însemnau sfârşitul iluziilor… Adevărul era amar, dar fusese spus în sfârşit şi, înarmat cu el, îţi era mai lesne să stai pe picioare.

Iar în faptul că Stalin vorbea despre începutul nereuşit al acestui mare şi îngrozitor război fără să

schimbe prea mult terminologia obişnuită, ca despre greutăţi foarte mari, pe care trebuie să le înfrângem cât se poate de repede – în acest fapt se simţea nu slăbiciune, ci forţă" 22.

Aceste rânduri sunt cu atât mai remarcabile cu cât ele au fost scrise într-o vreme când oamenii începuseră să aibă faţă de Stalin o atitudine foarte critică. E clar că Simonov n-a vrut să denatureze istoria în această chestiune extrem de importantă. Toate lucrările scrise la sfârşitul deceniului al 6-lea recunosc, fără excepţie, importanţa uriaşă a cuvântării rostite de Stalin la 3 iulie, chiar dacă unele dintre ele nu-i menţionează numele, vorbind numai de o „comunicare a guvernului".

2! *K. Simonov*. „Vii şi morţi", Bucureşti, Editura pentru literatură universală, 1962, p. 86 – 87.

Smolensk: primul eşec al „războiului fulger".

Comitetul de stat pentru apărare, a cărui înfiinţare a anunţat-o Stalin în cuvântarea sa din 3 iulie, nu răspundea numai de conducerea războiului, ci şi de „mobilizarea rapidă a tuturor resurselor ţării". Multe dintre hotărârile luate de comitet în acele zile cruciale erau de extremă importanţă. Ele afectau întregul domeniu al organizării economiei în timp de război, inclusiv mobilizarea şi evacuarea unor întregi ramuri industriale, precum şi reorganizarea forţelor armate.

În domeniul militar, Comitetul de stat pentru apărare a hotărât să descentralizeze în oarecare măsură sistemul de conducere, împărţind uriaşul front în trei zone strategice, fiecare dispunând de un comandament propriu. Voroşilov a fost numit comandant al trupelor din zona strategică de nord-vest, având în subordine Fronturile de nord şi de nord-vest, precum şi Flota din nord şi cea din Marea Baltică; S.K. Timoşenko avea comanda trupelor din zona strategică de vest, având în subordine Frontul de vest şi Flotila militară de pe Până, iar S.M. Budionnîi era

comandantul trupelor din zona strategică de sud-vest şi avea în subordine Frontul de sud-vest, Frontul de sud, precum şi Flota din Marea Neagră. Principalii membri ai consiliilor militare ale zonelor strategice erau respectiv A.A. Jdanov, N.A. Bulganin şi N.S. Hruşciov.

La 16 iulie a fost reînfiinţată funcţia de comisar militar. Această măsură a fost susţinută de L.Z. Mehlis, şeful Direcţiei de propagandă politică a Armatei Roşii.

În practică, comisarii militari au constituit o sursă de fricţiuni, şi în toamna anului 1942 această funcţie a fost din nou desfiinţată.

La sfârşitul lunii iunie s-a hotărât şi mobilizarea unor membri de partid şi de Comsomol pentru a fi încorporaţi în armată ca „ostaşi politici”. Fiecare comitet regional sau de ţinut a fost obligat ca în decurs de trei zile să mobilizeze 500 – 5.000 de comunişti şi să-i pună la dispoziţia Comisariatului poporului pentru apărare. În felul acesta au fost mobilizaţi 95.000 de „ostaşi politici”, dintre care circa 58.000 au fost trimişi în armata de operaţie în primele trei luni de război.

S-a mai hotărât să se constituie o miliţie populară în oraşele Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa, Makeevka, Gorlovka şi alte centre industriale. Ulterior unităţi ale miliţiei populare au fost folosite pe scară largă pentru a astupa breşele pe front, în special cu ocazia apărării Moscovei, Leningradului şi a Odesei.

În afara miliţiei au mai fost constituite în oraşe şi sate şi alte formaţii, ca, de pildă „grupuri de luptă”, care, fără a fi scoase din producţie, făceau instrucţie militară; au fost date ordine pentru organizarea apărării antiaeriene.

„Toţi cetăţenii – bărbaţii între 16 şi 60 de ani şi femeile între 18 şi 50 de ani – vor fi în mod obligatoriu atraşi la muncă în grupurile de autoapărare constituite în întreprinderi, instituţii şi în administraţiile clădirilor. Pregătirea populaţiei pentru apărarea antiaeriană şi

antichimică a fost încredinţată Osoaviahimului („Asociaţia pentru sprijinirea apărării şi a industriilor de avioane şi chimică”) ”[43].

O serie de hotărâri importante luate la sfârşitul lunii iunie se refereau la organizarea luptei de partizani în spatele frontului inamic, dar, deşi principiul ca atare era de importanţă esenţială, o largă mişcare de partizani în regiunile ocupate de inamic s-a dezvoltat abia mult mai târziu.

În timp ce Comitetul de stat pentru apărare elabora aceste planuri şi punea bazele unei reorganizări radicale a economiei naţionale, situaţia pe front continua să rămână catastrofală. La începutul lunii iulie, în linia frontului se formaseră mari breşe. Unităţile „primului eşalon” al Armatei Roşii suferiseră în primele săptămâni ale invaziei pierderi atât de îngrozitoare, încât cu greu mai puteau fi considerate drept o forţă reală. Speranţa de a menţine noul aliniament de apărare (denumit de presa occidentală „linia Stalin”), care trecea de la Narva, situată în Golful Finic, prin Pskov. Polotk şi apoi de-a lungul Niprului până la Herson la Marea Neagră, nu s-a realizat. Cu toate că mai existau rezerve de oameni, Armata Roşie ducea o lipsă cumplită de arme de tot felul.

Faţă de această situaţie, comandamentul sovietic a fost nevoit să stabilească ordinea de prioritate a sarcinilor şi a hotărât ca în primul rând să se depună toate eforturile pentru a-l opri pe inamic pe direcţia Smolensk-Moscova.

I

Privită în perspectivă, bătălia de la Smolensk a marcat începutul unei noi faze în desfăşurarea războiului, şi, într-adevăr, de atunci lupta dintre Germania nazistă şi Rusia sovietică a căpătat un cu totul alt caracter. În zona Smolensk, trupele sovietice au izbutit pentru prima oară să oprească ofensiva fulgerătoare a germanilor, fie şi numai

43 I.M.R.P.A.P., voi. 2, p. 55.

pentru două luni. În felul acesta, pe direcţia loviturii principale – care avea drept obiectiv imediat Moscova –, libertatea de manevră a înaltului Comandament german a fost în mare măsură paralizată, iar termenele stabilite de el, care erau de importanţă primordială, nu au putut fi respectate.

La 16 iulie, unităţile de avangardă ale lui von Bock au ajuns până în suburbiile Smolenskului, unde au întâmpinat o rezistenţă neobişnuit de puternică. Până atunci nu avuseseră de-a face decât cu unele focare de rezistenţă şi cu unităţi mici, care apărau cu eroism şi abnegaţie fiecare palmă de pământ. De data aceasta însă s-au lovit de o rezistenţă dârză pe un front continuu şi întins.

Comandamentul Armatei Roşii era ferm hotărât să nu-l lase pe inamic să-şi continue înaintarea. El a aruncat în luptă rezervele pe un front larg de la Velikie Luki până la Mozîr, reuşind prin contraatacuri să oprească ofensiva germanilor. Deşi Smolenskul a căzut, în împrejurimile oraşului continuau să se dea lupte grele, iar în a doua jumătate a lunii iulie şi în decursul întregii luni august germanii nu au izbutit să rupă frontul, care se stabilizase la circa 30 – 40 km est de Smolensk, pe aliniamentul Iarţevo-Elnea-Desna.

Izvoarele germane nu concordă cu cele sovietice în privinţa problemei care dintre părţi deţinea în bătălia de la Smolensk superioritatea în oameni şi armament. Generalul Guderian, de pildă, vorbeşte despre „o mare superioritate numerică a ruşilor în tancuri”. Date fiind grelele pierderi suferite anterior de ruşi, afirmaţia pare foarte puţin verosimilă, deşi trebuie avut în vedere că după o înaintare atât de rapidă în adâncimea teritoriului inamic, numeroase tancuri germane fuseseră, poate, scoase din funcţiune. Într-o oarecare măsură trebuie să se fi făcut simţită uzura tancurilor germane, şi, în plus, liniile lor de comunicaţii erau în acel moment atât de întinse (şi încă într-o ţară cu

drumuri proaste) încât se poate că atât piesele de rezervă cât şi carburanţii ajungeau pe front cu mare întârziere sau în cantităţi insuficiente.

În orice caz, asemenea comparaţii cifrice induc adesea în eroare (indiferent dacă sunt făcute în toiul luptelor sau ulterior), şi nu vedem necesitatea de a discuta aici în amănunţime afirmaţiile contradictorii ale celor două părţi. Dar în bătălia de la Smolensk acţionau în favoarea ruşilor trei factori. În primul rând, moralul trupelor sovietice era acum mult mai ridicat decât înainte: gândul că de astă dată nu mai luptă în îndepărtata Bielorusie, ci literalmente pe drumul ce duce spre Moscova a avut un puternic efect psihologic. În al doilea rând, artileria sovietică – aproape singura armă cu care Armata Roşie putea lupta atât împotriva tancurilor cât şi a aviaţiei – era considerabil mai bună decât cea germană. În al treilea rând, o uriaşă însemnătate militară – dar m şi mai mare măsură psihologică – a avut-o apariţia la trupele ruseşti a „Katiuşei" – un aruncător de mine cu reacţie cu efect pustiitor. Mareşalul A.I. Eremenko a scris mai târziu:

„Am experimentat noua armă la Rudnea, localitate situată la nord-vest de Smolensk. La 15 iulie, în a doua jumătate a zilei, sunetul neobişnuit al minelor cu reacţie a făcut să se cutremure văzduhul. Minele se înălţau spre cer ca nişte comete cu coada roşie. Explozii dese şi puternice uluiau auzul şi văzul prin bubuitul lor asurzitor şi prin strălucirea lor orbitoare. Efectul produs de explozia simultană a multor zeci de proiectile a întrecut toate aşteptările. Soldaţii inamici fugeau cuprinşi de panică. S-au dat înapoi şi soldaţii noştri aflaţi în prima linie în apropierea locului unde s-au produs exploziile (deoarece, pentru păstrarea secretului, nimeni nu fusese avertizat de proiectata folosire a acestei arme)" 24.

Comandamentul sovietic a aruncat în luptă şi un oarecare număr de avioane moderne, aşa încât

superioritatea aeriană a germanilor nu mai era atât de totală ca în primele trei săptămâni de război. Dar, independent de superioritatea numerică a unei părţi sau a celeilalte, principalul era că

! * „Voenno-istoriceskii jurnal”, 1959, nr. 1, p. 51; citat după I.M.R. P.A.P., vol. 2, p. 66.

Armata Roşie a izbutit la est de Smolensk să încetinească, iar apoi să oprească „Blitzkriegul” german, fapt care a avut o serie de repercusiuni importante.

Din punctul de vedere al ruşilor, a fost o operaţie desperată de ariergardă, dar o operaţie de o amploare suficient de mare şi îndeajuns de îndelungată pentru a da înaltului Comandament sovietic răgazul necesar. „Linia Smolensk” a fost scutul care a permis armatelor sovietice să se regrupeze şi să aducă rezerve pentru apărarea Moscovei.

Din punctul de vedere al germanilor, rezistenţa ruşilor în regiunea Smolensk a constituit primul eşec al planurilor comandamentului lor, iar întârzierea provocată de această rezistenţă i-a pus în faţa unei noi şi importante probleme strategice.

La 4 august, când luptele grele din jurul Smolenskului durau deja de circa trei săptămâni, Hitler a ţinut o consfătuire în localitatea Novîi Borisov, la comandamentul grupului de armate „Centru”. După spusele lui Guderian, participant la această consfătuire, Hitler a fost de părere că principalul obiectiv era ocuparea Leningradului. El nu se hotărâse încă ce anume avea să urmeze – Moscova sau Ucraina –, dar părea să încline spre Ucraina… Spera să ocupe Moscova şi Harkovul încă înainte de începutul iernii. Dar în ziua aceea nu s-a luat nicio hotărâre în această privinţă[44].

În următoarele 20 de zile s-au dat lupte grele în raionul Smolensk, în care succesul trecea când într-o

44 Heinz Guderian. „Panzer Leader“, Londra, 1952, p. 189-190.

parte, când într-alta, dar când, la 23 august, Hitler a convocat o nouă consfătuire, propunerea lui Guderian de a se concentra toate forţele pentru o ofensivă asupra Moscovei a fost respinsă. Hitler a hotărât să îndrepte lovitura principală asupra Ucrainei şi Crimeii, declarând că materiile prime şi agricultura Ucrainei sunt de importanţă vitală pentru continuarea războiului. În ce priveşte Crimeea, acest „portavion sovietic pentru atacarea regiunii petrolifere româneşti" trebuia lichidat. „Generalii mei – a declarat el – nu înţeleg aspectele economice ale războiului". Dar, deşi Hitler era, ca şi mai înainte, de părere că şi potrivit noului plan Moscova poate fi cucerită până la începutul iernii, Guderian şi-a dat seama că acum acest lucru era aproape imposibil, motiv pentru care era foarte nemulţumit de hotărârea luată de Hitler – cel puţin aşa a declarat după terminarea războiului. Mai târziu a calificat drept „greşeală fatală" hotărârea lui Hitler de a trimite două armate şi un grup de tancuri în sud, în loc să concentreze forţe pentru un atac asupra Moscovei.

Cu toate că sursele sovietice dezmint ca fanteziste afirmaţiile germanilor că în cursul bătăliei de la Smolensk ar fi luat 384.000 de prizonieri şi ar fi capturat peste 3.000 de tancuri şi peste 3.000 de tunuri, pierderile sovieticilor au fost, incontestabil, foarte grele. În „Istoria războiului" se spune că de partea sovietică s-au înregistrat 32.000 de oameni dispăruţi şi au fost pierdute 685 de tancuri şi 1 178 de tunuri26. Cu toate acestea, bătălia de la Smolensk a fost unul dintre punctele de cotitură ale războiului. Armata Roşie a oprit „Blitzkriegul" german şi l-a obligat pe Hitler să-şi modifice planurile. În plus, ea a exercitat o mare influenţă asupra moralului Armatei Roşii. Dacă la început puterea armatei germane, şi în special marele număr de tancuri de care dispunea, a produs o impresie covârşitoare asupra soldaţilor sovietici, la sfârşitul lunii iulie mulţi ostaşi învăţaseră să folosească împotriva tancurilor

grenade şi sticle umplute cu un amestec incendiar, iar panica a cedat tot mai mult locul unui sănătos sentiment de ură împotriva fasciştilor. Foarte mult au contribuit la ridicarea moralului primele medalii şi ordine acordate, deşi numărul decorărilor n-a fost atât de mare ca mai târziu. După bătălia de la Smolensk, circa o mie de oameni au primit ordine şi medalii, iar unui număr de şapte militari li s-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice.

«I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 77.

Moscova la începutul războiului

Am sosit în Uniunea Sovietică la 3 iulie 1941, douăsprezece zile după începutul invaziei germane. Din punctul de vedere al itinerarului, călătoria mea de la Londra la Moscova a decurs aşa cum numai în timp de război este de conceput: împreună cu cel de-al doilea grup de membri ai misiunii militare britanice am plecat cu avionul la Inverness, iar de acolo în insulele Shetland, de unde am zburat cu un avion „Cătălină" şaisprezece ore fără întrerupere până la Arhanghelsk. Ultimele ore am zburat pe deasupra vastelor întinderi nelocuite ale tundrei din Peninsula Kola. Apoi, după ce am zburat pe deasupra Mării Albe şi a portului Arhanghelsk, am aterizat pe fluviul Dvina, la câţiva kilometri sud de Arhanghelsk. Din cel de-al doilea grup de membri ai misiunii militare (primul, în frunte cu generalul Mason MacFarlane, plecase la Moscova cu avionul în urmă cu câteva zile) făceau parte doi funcţionari ai Ministerului de Interne, îmbrăcaţi în uniformă de colonel; unul, specialist în combaterea incendiilor, ducea la Moscova o pompă portabilă pentru stingerea bombelor incendiare, iar celălalt era expert în adăposturi antiaeriene.

Gazdele noastre la bordul vaporului erau un colonel şi doi maiori foarte amabili, iar mai târziu, în cursul serii, ni s-au alăturat şi alţi ofiţeri. Unii dintre ei au vorbit despre cuvântarea rostită de Stalin la radio în acea zi şi şi-

au exprimat părerea că războiul va fi foarte lung şi greu, dar că până la urmă Rusia îl va câştiga. Unul dintre maiori m-a asigurat că apărarea antiaeriană a Moscovei este atât de bună încât oraşul nu va fi probabil niciodată bombardat şi că acelaşi lucru este valabil şi pentru Leningrad.

Pe toţi îi interesa mult Anglia. Curios era faptul că atât colonelul cât şi cei doi maiori manifestau un interes deosebit pentru Rudolf Hess, care, după cât se părea, îi cam îngrijora. Citiseră discursul lui Churchill şi afirmau că-i bucurase mult pe ruşi, deşi ştiau că în timpul războiului civil Churchill fusese unul dintre principalii „intervenţionişti". Dar oricum ar fi – m-a întrebat unul dintre maiori –, sunt eu oare absolut sigur că propunerile lui Hess au fost respinse? Era evident că se mai îndoiau de intenţiile Angliei şi ale Americii.

Afară era „noapte albă". În ilumina de amurg se profilau siluetele brazilor pe malurile abrupte ale fluviului. Ţânţari erau cu nemiluita. Am dormit vreo două ore, după care am fost duşi în nişte bărci cu motor pe o oarecare distanţă în amonte, iar apoi cu un automobil la aerodrom. La 6 dimineaţa, soarele era de mult sus pe cer. Ne-am îndreptat spre avion păşind pe iarba şi florile de câmp ce unduiau în bătaia vântului. Avionul era un „Douglas" mare, şi timp de trei sau patru ore am zburat peste ceea ce părea să fie o pădure deasă şi interminabilă. Am trecut apoi Volga la Rîbinsk şi după ce am mai zburat câtva timp deasupra unei regiuni mai dens populate am ajuns la suburbiile Moscovei.

Aspectul exterior al Moscovei era absolut normal. Pe străzi se vedeau mulţi oameni, iar magazinele erau încă pline de mărfuri. După toate aparenţele, nu se resimţea vreo lipsă de produse alimentare; chiar în prima zi am intrat într-un mare magazin alimentar de pe strada Maroseika şi am rămas surprins de abundenţa de dulciuri, fructe glasate şi marmeladă. Oamenii mai cumpărau

produsele la liber, fără cartelă. Tinerii moscoviţi, în haine de vară, nu arătau de loc prost îmbrăcaţi. Majoritatea fetelor purtau bluze albe, iar băieţii maiouri de sport albe, galbene, albastre sau cămăşi ruseşti, încheiate până-n gât şi cu gulere brodate. Lumea privea cu foarte mult interes numeroasele afişe lipite pe ziduri: un tanc sovietic care striveşte un crab gigantic cu o mustaţă à la Hitler; un ostaş roşu care-şi înfige baioneta în gâtlejul unui şobolan uriaş cu un bot care amintea obrazul lui Hitler; „Să nimicim canalia fascistă!” – suna explicaţia la acest afiş. Apoi un apel către femei: „Femei, duceţi-vă în colhozuri pentru a-i înlocui pe bărbaţii plecaţi pe front!” Pe zidurile multor case erau lipite pagini din „Pravda” şi „Izvestia” cu textul complet al cuvântării lui Stalin şi pretutindeni vedeai grupuri de oameni citind-o şi recitind-o.

Moscova era cuprinsă de o adevărată spionomanie, lucru ce se explica, poate, în parte prin aceea că în cuvântarea sa Stalin pusese oamenii în gardă împotriva spionilor şi „diversioniştilor”. Tuturor a li se părea că văd pretutindeni spioni şi paraşutişti. Sergenţii din armata engleză care călătoriseră cu mine de la Arhanghelsk au trecut chiar din prima zi printr-o întâmplare foarte neplăcută. De la aeroport plecaseră spre Moscova cu un camion, împreună cu bagajele misiunii. La un colţ de stradă au fost opriţi de miliţie. În jurul lor s-au strâns o mulţime de oameni, surprinşi de uniformele engleze, pe care nu le cunoşteau, şi cineva a strigat: „Paraşutiştii”, după care mulţimea a început să se înfurie şi să vocifereze. Rezultatul a fost că sergenţii au fost duşi la o secţie de miliţie, de unde în cele din urmă au fost scoşi de un funcţionar al ambasadei.

Cu orice prilej se verificau actele şi era absolut necesar ca ele să fie în regulă, în special după miezul nopţii, când pentru a circula pe străzi aveai nevoie de un permis special. Dacă vorbeai în altă limbă decât rusa,

deveneai imediat suspect.

Deosebit de vigilente erau femeile din miliţia auxiliară. Mi-aduc aminte că într-o seară mergeam pe strada Gorki împreună cu Jean Champenois[45], când deodată o miliţiană a strigat la el: „De ce fumaţi?" şi i-a dat ordin să-şi stingă imediat ţigara: crezuse poate că el ar fi semnalizat unui avion german!

Toată ziua treceau în marş pe străzi soldaţi, de obicei cântând. Constituirea miliţiei populare era în toi. În acele prime zile de iulie, zeci de mii de oameni, printre care mulţi în vârstă, s-au prezentat ca voluntari la centrele de adunare cu boccele sau geamantane. Un asemenea centru se afla pe stradela Hohlovski, chiar în faţa casei în care locuiam. Acolo voluntarii erau triaţi – unii respinşi, iar alţii acceptaţi şi trimişi în tabere de instrucţie.

Altfel, la Moscova starea de spirit părea să fie destul de calmă. Pe străzi puteai vedea oameni glumind şi râzând, deşi – ceea ce este foarte semnificativ – numai foarte puţini vorbeau deschis despre război.

Am găsit mausoleul lui Lenin închis şi două santinele cu baioneta la armă mi-au ordonat, fără alte explicaţii, să circul. La prima vedere, viaţa părea în multe privinţe să-şi urmeze cursul ca şi mai înainte. Paisprezece teatre dădeau reprezentaţii şi erau, ca întotdeauna, pline; restaurantele şi hotelurile continuau să fie arhipline.

Dar Moscova se pregătea pentru raidurile aeriene. Încă de la 9 iulie, vagoane speciale au început să circule pe liniile de tramvai, distribuind saci cu nisip. În săptămâna aceea am scris un articol despre raidurile asupra Londrei şi despre măsurile de precauţie luate de englezi. El a fost imediat publicat în „Izvestia" şi a stârnit numeroase discuţii şi chiar o oarecare polemică în chestiunea dacă bombele incendiare trebuie stinse cu apă, ceea ce personal

---

45 Corespondent al agenţiei Havas la Moscova. în 1941 s-a alăturat „francezilor liberi".

consideram a fi greşit. Relatarea mea despre raidurile aeriene asupra Londrei a fost mult discutată, cu atât mai mult cu cât în perioada tratatului sovieto-german ziarele sovietice publicaseră foarte puţin despre bombardamentele la care era supusă Anglia.

Posibilitatea unor incursiuni ale aviaţiei germane a dus, începând din a doua săptămână a lunii iulie, la o masivă evacuare a copiilor din Moscova. Multor femei li s-a propus să lucreze în colhozuri. Gările erau ticsite de oameni care primiseră autorizaţia să plece din oraş. Multe dintre femeile pe care le-am văzut în seara zilei de 11 iulie în gara Kursk – de unde plecau la Gorki – plângeau, temându-se că nu se vor mai întoarce aşa curând la Moscova.

Relaţiile anglo-ruse se îmbunătăţeau rapid. În cursul celei de-a doua săptămâni a lunii iulie, Stafford Cripps, faţă de care ruşii avuseseră până la începutul invaziei naziste o atitudine foarte rece, a avut două întrevederi cu Ştalin, iar la 12 iulie – în prezenţa lui I.V. Stalin, a amiralului N.G. Kuzneţov, a mareşalului B.M. Şapoşnikov, a generalului Mason MacFarlane şi a lui Laurence Cadbury, şeful misiunii comerciale britanice – a avut loc la Kremlin semnarea solemnă de către Molotov şi Cripps a acordului anglo-rus. Prin intermediul unui interpret, Stalin a stat destul de mult timp de vorbă cu Mason MacFarlane. Au fost servite bomboane de ciocolată şi şampanie rusească.

La conferinţa de presă ţinută a doua zi de S.A. Lozovski, ruşii se mai mirau încă de semnarea acordului, care prevedea acordarea de ajutor mutual şi conţinea promisiunea de a nu se încheia o pace separată cu Germania. Lozovski părea el însuşi plăcut surprins şi spunea că semnarea acordului este pentru Hitler o lovitură foarte puternică, deoarece îi zădărniceşte planul de a lupta separat împotriva Apusului şi a Răsăritului. La întrebarea dacă S.U.A. pot fi considerate drept partener tacit al

acordului, Lozovski a declarat cu curaj: „Statele Unite sunt o ţară prea mare pentru a păstra tăcerea”.

În primele săptămâni ale războiului, situaţia reprezentanţilor presei străine la Moscova era foarte ciudată. Singurele surse oficiale de informaţii le constituiau presa sovietică – cu comunicatele ei asupra operaţiilor militare şi cu reportajele de pe front –, precum şi conferinţele de presă pe care Lozovski le ţinea de trei ori pe săptămână.

Reportajele publicate în presă se ocupau în special de acte individuale de bravură şi eroism săvârşite de ruşi, deşi din timp în timp apăreau, mai ales în ziarul „Krasnaia zvezda”, şi articole utile de analiză a situaţiei. Comunicatele erau de obicei redactate în termeni generali şi adesea nu conţineau decât indicaţii foarte vagi despre locurile în care se dădeau lupte, dar oamenii au învăţat repede să citească printre rânduri. Ştirile despre lupte „în zona Minsk” sau „în zona Smolensk”, de exemplu, însemnau de obicei că oraşele respective fuseseră pierdute, iar un studiu al vocabularului folosit în comunicatele oficiale îţi permitea să-ţi faci o idee despre amploarea eşecurilor suferite de trupele sovietice. Aşa, de pildă, formula „Lupte grele de apărare împotriva unor forţe superioare ale inamicului” însemna că în sectorul respectiv unităţile Armatei Roşii suferiseră o înfrângere. Dintre toate formulele pe care le puteai întâlni în comunicate, aceasta trăda o situaţie foarte gravă.

Tendinţa generală a conferinţelor de presă ţinute de Lozovski era de a acredita ideea că eşecurile U.R.S.S. sunt temporare; că, în ciuda tuturor pierderilor teritoriale, germanii nu vor învinge; că Moscova şi Leningradul nu vor fi în niciun caz cedate; că pierderile sovietice sunt incontestabil mari, dar cele ale germanilor sunt şi mai mari (cea mai puţin verosimilă dintre afirmaţiile lui); că relaţiile dintre Germania şi sateliţii ei ar fi foarte încordate (ceea

ce în vara şi toamna anului 1941 era, de asemenea, foarte îndoielnic). Uneori erau comunicate lucruri importante, ca, de pildă, distrugerea hidrocentralei de pe Nipru sau deportarea în regiuni răsăritene a întregii populaţii – de circa o jumătate de milion de oameni – din Republica autonomă germană de pe Volga. Despre mari dezastre – ca luarea de către germani a multor sute de mii de prizonieri sau pierderile colosale suferite de aviaţia sovietică – nu se pomenea nimic. Totodată Lozovski era înclinat să exagereze numărul tancurilor şi al avioanelor germane angajate pe frontul rus; aşa, de pildă, spunea că la lupte luau parte 10.000 de tancuri germane.

Lozovski, vechi bolşevic, era de o eleganţă impecabilă; făcuse parte din primul lot de emigranţi politici, trăise multă vreme la Geneva şi Paris, îl cunoscuse pe Lenin, vorbea bine franceza, dar din cauza barbişonului şi a costumelor sale elegante arăta mai degrabă a rentier parizian, pe care ţi-l puteai lesne imagina aşezat la terasa cafenelei „Napolitain" în *la belle époque*. După revoluţie a lucrat în cadrul Profinternului (Internaţionala sindicatelor roşii), apoi a devenit locţiitor al comisarului poporului pentru afacerile externe. Ca vechi bolşevic trebuie să fi trăit probabil multe clipe de îngrijorare în timpul epurărilor şi nici nu putea să se simtă prea bine câtă vreme a fost în vigoare pactul sovieto-german. Dar a rămas în viaţă, deşi ca om nu se prea potrivea anturajului lui Stalin. În 1943 a fost unul dintre conducătorii Comitetului antifascist evreiesc, ceea ce până la urmă a dus la pieirea lui: în 1949 Lozovski a fost împuşcat. Ulterior, a fost reabilitat, post mortem.

În 1941 Lozovski era considerat – poate în mod greşit – drept unul dintre cei de la Comisariatul poporului pentru afacerile externe care supravieţuiseră erei Litvinov. El nutrea mai multă simpatie pentru Occident decât Molotov. Cu toate acestea, Lozovski s-a desolidarizat o dată

categoric de Litvinov. A făcut-o cu ocazia unui incident ciudat: cu două zile înainte de semnarea acordului Cripps-Molotov, Litvinov urma să ia cuvântul la postul de radio Moscova. Dar nu a vorbit decât în emisiunea pentru străinătate, şi încă în limba engleză. A doua zi dimineaţă, presa sovietică a publicat unele pasaje din această cuvântare. Omiţând cuvintele „trecutul trebuie dat uitării" şi „noi toţi am comis greşeli", ziarele au insistat asupra afirmaţiilor lui Litvinov că germanii sunt duşmanul comun şi că „nu trebuie să existe în Occident un armistiţiu de facto". La întrebarea: ce rol va juca Litvinov în viitor, Lozovski a răspuns jenat că „dl. Litvinov va mai vorbi, poate, la radio"[46].

Sursele de informaţii accesibile publicului sovietic erau foarte sărăcăcioase. În primele zile ale războiului, aparatele particulare de radio au trebuit să fie predate la miliţie. Au fost exceptaţi diplomaţii străini, ziariştii şi unele persoane oficiale sovietice. Toţi ceilalţi nu puteau asculta decât programul postului Moscova, transmis pe reţeaua orăşenească de radioficare. Ar fi fost, firește, foarte puţin indicat să fie lăsată propaganda germană să-şi răspândească poveştile, repetate cu vocea lor de alcoolici de unii bătrâni şi ramoliţi colonei albgardişti.

De altfel, ştirile erau departe de a fi îmbucurătoare, chiar şi fără aceste comentarii germane. La 11 iulie devenise cunoscut că germanii se apropiau de Smolensk şi că ocupaseră o mare parte din teritoriile republicilor baltice. La 14 iulie au fost anunţate lupte „pe direcţia Ostrov", ceea ce indica o înaintare rapidă a germanilor spre Leningrad. La 22 iulie s-a aflat că finlandezii dau lupte „pe direcţia Petrozavodsk", iar la 28 iulie că germanii înaintează spre Kiev. Dar faptul că, după toate aparenţele, la mijlocul lunii iulie germanii s-au împotmolit lângă

46 M. M. Litvinov a fost numit în noiembrie 1941 ambasador al U.R.S.S. în S.U.A. El a decedat în 1951. – Nota red.

Smolensk a stârnit la Moscova o stare de euforie, sentimentul că, poate, ce era mai rău trecuse, deşi atât de pe frontul Leningradului cât şi din Ucraina continuau să sosească ştiri îngrozitor de proaste.

Primul raid aerian asupra Moscovei a avut loc în noaptea de 21 spre 22 iulie. O impresie deosebit de puternică a produs focul de baraj extrem de intens: schijele proiectilelor antiaeriene cădeau pe străzi de parcă ploua cu grindină. Zeci de proiectoare luminau cerul. La Londra nu văzusem şi nu auzisem vreodată ceva asemănător. Lupta împotriva incendiilor a fost organizată pe scară mare. Ulterior am aflat că mulţi dintre cei care stingeau incendiile suferiseră grave arsuri, produse de bombele incendiare, uneori din lipsă de experienţă. La început, băieţandrii ridicau bombele cu mâinile goale!

Curând s-a aflat că în jurul Moscovei existau trei centuri de apărare antiaeriană şi că în timpul primului raid aerian nu le-au putut străbate decât 10 – 15 avioane din 200. Din când în când puteau fi auzite explozii provocate de bombe grele explozive, dar erau numai foarte puţine. A doua zi de dimineaţă s-a constatat că multe geamuri erau sparte şi pe ici, pe colo puteau fi văzute pâlnii făcute de bombe, dintre care una chiar în Piaţa Roşie. Au izbucnit câteva incendii, care au fost repede stinse, în general însă nu se întâmplase nimic deosebit de grav. În noaptea de 22 spre 23 iulie a avut loc un al doilea raid aerian, care, de asemenea, nu a pricinuit decât pagube neînsemnate. O bombă a căzut totuşi pe un mare adăpost antiaerian aflat în Piaţa Arbat, omorând peste o sută de oameni. Dar, ca şi în prima noapte, numai un mic număr de avioane au putut trece prin baraj.

Raidurile aeriene au continuat în ultimele zile ale lunii iulie şi aproape în tot cursul lunii august.

În general, în primele două luni ale războiului, aspectul Moscovei era calm. Optimismul oficial era, mai

mult sau mai puţin, susţinut de către presă. O însemnătate deosebit de mare era atribuită faptului că germanii fuseseră opriţi la Smolensk, chiar dacă de pe celelalte fronturi continuau să sosească veşti foarte proaste. Dar, în orice caz, înaintarea germanilor nu mai era atât de rapidă ca în primele două teribile săptămâni după începerea războiului.

Condiţiile de trai aveau să devină grele la Moscova. Deşi la începutul lunii iulie nu se făceau încă simţite lipsuri cât de cât sensibile şi, în special, existau deosebit de multe produse alimentare şi ţigări (se vindeau chiar foarte frumoase cutii cu bomboane de ciocolată purtând inscripţia „Produs la Riga, R.S.S. Letonă", oraş care acum se afla în mâinile germanilor), oamenii începură să-şi facă încetul cu încetul stocuri de mărfuri, iar la 15 iulie lipsa de alimente devenise foarte vizibilă. Munţii de ţigări, care se vindeau aproape la toate colţurile de stradă, au dispărut repede. La 18 iulie a fost introdusă o raţionalizare strictă a produselor, iar populaţia a fost împărţită în trei categorii. E drept, piaţa colhoznică continua să funcţioneze, dar preţurile creşteau rapid. În magazine se mai vindeau unele bunuri de consum; la sfârşitul lunii august am izbutit chiar să-mi cumpăr un palton de blană albă de câine siberian în magazinul de pe stradela 3 toleşnikov, unde se mai găsea un sortiment destul de bogat de „poluşubki" (scurte de blană) din piele de ren etc. Pentru „şuba de câine" am plătit 335 de ruble, ceea ce era ieftin. Dar, după cum am putut constata, alte magazine îşi vânduseră repede stocurile de ghete, de galoşi şi „valenki" (pâslari).

Restaurantele erau însă deschise ca mai înainte, iar în marile hoteluri, ca „Metropol" şi „Moskva", ca şi în restaurantele de genul cunoscutului „Aragvi" de pe strada Gorki se mai serveau mâncăruri bune. Şi „Cocktail Hall" de pe strada Gorki gemea de lume. Cinematografele şi 14 teatre erau deschise. În multe dintre acestea se

reprezentau piese patriotice şi spectacole pe teme de actualitate. Bolşoi Teatr era închis, dar filiala lui de pe strada Puşkin era deschisă, şi, ca de obicei, la intrare se îmbulzeau tineri care întrebau: „N-aveţi un bilet în plus?”, iar în sală apariţia lui Lemeşev şi Kozlovski stârnea de fiecare dată ovaţii furtunoase. La Malîi Teatr (Teatrul Mic) se juca piesa lui Korneiciuk „În stepele Ucrainei”, şi spectatorii întâmpinau cu aplauze puternice cuvintele unuia dintre personaje:

„... Dacă am avea vreo cinci anişori de viaţă paşnică, atunci...

— Dar dacă va fi război?

— Război? Ne vom bate, dar cu atâta îndârjire cum nu s-a mai văzut pe lume! Pentru că omul se îndârjeşte cel mai mult atunci când este împiedicat să-şi construiască acoperişul casei...”

La cinema, ori de câte ori în jurnalele de actualităţi apărea Stalin, oamenii aplaudau zgomotos, ceea ce pe întuneric n-ar fi făcut dacă n-ar fi simţit într-adevăr astfel. Nu putea exista niciun dubiu în privinţa prestigiului de care se bucura Stalin, mai ales după cuvântarea sa radiodifuzată din 3 iulie. Toţi erau convinşi că ştie ce face. Dar, cu toate acestea, oamenii îşi dădeau seama că lucrurile merg foarte prost, iar mulţi erau extrem de surprinşi de faptul că U.R.S.S. a fost invadată.

În teatre se jucau piese patriotice, ca, de pildă, „Confruntarea”, prezentată la Teatrul de cameră (în această piesă un agent german se preda în cele din urmă, cuprins de desperare, fiindcă se convinsese de deplina unitate a poporului sovietic), sau piese înfăţişând generali ruşi victorioşi – Suvorov şi Kutuzov. Ca şi mai înainte, în Grădina „Ermitaj” duminicile se îmbulzea un public alcătuit din civili şi militari, şi aici, într-o sală ticsită, Buşea Goldştein interpreta Concertul pentru vioară de Ceaikovski, iar într-unul din teatre se prezentau scheciuri

satirice în care erau ridiculizaţi Hitler, Goebbels, soldaţii, generalii şi paraşutiştii germani, care, invariabil, erau traşi pe sfoară de colhoznici patrioţi. Poate că niciunul dintre aceste scheciuri nu părea prea convingător în împrejurările de atunci, dar ele plăceau publicului, care râdea din toată inima.

Poeţii scriau versuri patriotice, iar compozitorii – cântece de război; pe străzi treceau soldaţi cântând „Mica eşarfă albastră" (datând dinainte de război), „Katiuşa", „La luptă pentru patrie" sau noul cântec solemn „Războiul sfânt" de Aleksandrov, devenit pe tot timpul războiului un fel de imn naţional semioficial.

Dar multe teatre continuau să prezinte în acelaşi timp şi vechiul lor repertoriu. La Teatrul de Artă din Moscova se jucau „Trei surori", „Anna Karenina" şi „Şcoala calomniei"; Bolşoi Teatr şi-a deschis stagiunea la sfârşitul lunii septembrie cu baletul „Lacul lebedelor", din distribuţie făcând parte şi Lepeşinskaia. Reprezentaţia a avut loc cu numai câteva zile înainte de începutul ofensivei generale a germanilor asupra Moscovei.

În acele zile, ambasada engleză şi cea americană erau foarte active. La Moscova Cripps şi Steinhardt deveniseră figuri familiare şi erau adesea înfăţişaţi în jurnalele de actualităţi ce rulau la cinematografe. La sfârşitul lunii iulie au fost restabilite relaţiile diplomatice cu guvernul polonez aflat în exil la Londra, deşi aceasta a dus la primele complicaţii.

O zi sau două după ce I.M. Maiski şi Sikorski semnaseră acordul din 30 iulie, l-am întrebat pe Lozovski dacă începuse eliberarea prizonierilor de război polonezi şi dacă se iau măsuri pentru constituirea unei armate poloneze în U.R.S.S. A răspuns evaziv că se iau asemenea măsuri, dar, dat fiind că polonezii sunt „împrăştiaţi în întreaga Uniune Sovietică", mai sunt de rezolvat numeroase probleme de ordin practic.

Au fost restabilite relaţiile diplomatice şi cu guvernele în exil ale Iugoslaviei, Belgiei şi Norvegiei. Foarte importantă a fost şi hotărârea anglo-sovietică de a ocupa Iranul.

Punctul culminant al activităţii diplomatice în acea vară cumplită l-a constituit vizita lui Harry Hopkins, urmată apoi de cea a lui Beaverbrook. Toate acestea, şi în special sosirea lui Hopkins, au fost pentru ruşi un prilej de îmbărbătare. Pe vremea aceea, firește, scopul precis al vizitei lui Hopkins nu a fost comunicat şi se presupunea doar că americanii aveau intenţia să dea „ajutor”. De prisos să mai spunem că încă de pe atunci se vorbea mult despre necesitatea unui al doilea front: de ce n-ar putea englezii să debarce în Franţa? Oficial nu se pomenea deocamdată decât foarte puţin despre o asemenea debarcare, dar presa răspândea ideea că debarcarea ar avea o foarte mare importanţă, dacă nu chiar una hotărâtoare. Pentru a ridica moralul oamenilor se sublinia insistent însemnătatea pe care o aveau raidurile aeriene executate de aviaţia britanică asupra Germaniei, deşi toţi îşi dădeau probabil seama că ele singure nu erau suficiente... Dar publicul sovietic nu ştia că între Churchill şi Stalin începuse încă de pe atunci o corespondenţă susţinută, având uneori chiar un caracter polemic.

Atât Stafford Cripps cât şi şeful misiunii militare engleze, generalul Mason MacFarlane, aveau faţă de ruşi o atitudine binevoitoare, deşi Cripps trebuise să îndure multe jigniri cât timp fusese în vigoare pactul sovieto-german. În timpul verii şi la începutul toamnei m-am întâlnit deseori cu ei. Amândoi erau de părere că situaţia de pe Frontul de est e serioasă, dar nicidecum deznădăjduită şi erau ferm convinşi că Armata Roşie nu va putea fi zdrobită, deşi uneori lucrurile păreau să stea foarte prost – în primele zile ale războiului, apoi după ocuparea Kievului de către germani, după forţarea

Niprului şi, în sfârşit, atunci când germanii s-au apropiat de Leningrad şi au pornit ofensiva lor „finală” asupra Moscovei. Cripps şi MacFarlane au considerat însă întotdeauna U.R.S.S. drept un factor permanent şi hotărâtor în lupta contra Germaniei naziste. Erau foarte impresionaţi de Stalin, de faptul că el cunoaşte situaţia în amănunţime. O deosebită impresie a produs asupra lui Cripps constatarea că în tratativele duse de Stalin cu englezii şi americanii, acesta a pornit întotdeauna – poate cu o singură excepţie – de la premisa unui război de lungă durată. În special cererea de a se livra Uniunii Sovietice aluminiu era considerată de Cripps drept o indicaţie că Stalin privea lucrurile în perspectivă.

Unii dintre tinerii diplomaţi şi ziarişti englezi şi americani erau însă înclinaţi să creadă că Uniunea Sovietică se îndreaptă spre o catastrofă. O ziaristă americană, de pildă, se gândea să rămână la Moscova ca „persoană neutră” pentru a privi de la fereastra camerei ei de la hotelul „Naţional” cum vor mărşălui germanii prin Piaţa Roşie. Dar, în linii generale, ziariştii aveau pentru ruşi sentimente de bunăvoinţă şi admiraţie.

Călătorie autumnală pe frontul de la Smolensk

La sfârşitul lunii august-începutul lunii septembrie trupele sovietice au întreprins cu succes o serie de operaţii ofensive în regiunea situată la nord şi sud-est de Smolensk şi au eliberat oraşul Elnea, care fusese ocupat de cotropitorii germani. Luptele din august n-au făcut parte din marile bătălii ale războiului sovieto-german, dar trebuie să fi trăit acea vară cumplită a anului 1941 pentru a înţelege ce importanţă imensă a putut avea acest succes relativ mic pentru ridicarea moralului trupelor sovietice. În tot cursul lunii august şi o parte a lunii septembrie, presa sovietică acordase acţiunilor ofensive din raionul Smolensk o atenţie ce depăşea atât însemnătatea lor reală din acel moment, cât şi însemnătatea pe care o aveau pentru război

în ansamblul lui. Cu toate acestea, ele au reprezentat nu numai prima victorie repurtată de Armata Roşie asupra germanilor, ci şi primul petic de pământ european – chiar dacă, poate, nu avea mai mult de 150 – 200 km² – care a fost recucerit de la Wehrmachtul hitlerist. E straniu să te gândeşti că în 1941 chiar şi atâta era considerat drept o mare realizare.

Deşi până atunci corespondenţii străini nu fuseseră autorizaţi să meargă pe front, victoria de la Elnea era un eveniment căruia trebuia să i se facă o publicitate internaţională şi de aceea la 15 septembrie doisprezece sau treisprezece ziarişti au fost duşi pe front pentru o călătorie de o săptămână.

Privind azi înapoi, eşti literalmente uluit de tragismul întregii situaţii. Tragică era soarta oraşului Veazma, supus unor necontenite bombardamente aeriene, executate de avioane ce decolau de pe aerodromuri germane situate în imediată apropiere. Şi mai tragică era soarta tinerilor aviatori sovietici aflaţi pe micul aerodrom pentru avioane de vânătoare din apropiere de Veazma. Ei efectuau şapte-opt zboruri pe zi, îndeplinind misiuni aproape de sinucidere. Tragic era şi întregul teritoriu distrus al ieşindului de la Elnea, unde toate oraşele şi satele au fost transformate în ruine, iar puţinii supravieţuitori trăiau în pivniţe şi bordeie.

Veazma, unde am ajuns spre seară, arăta aproape normal, în ciuda marelui număr de soldaţi şi a caselor bombardate. Era un orăşel liniştit, cu câteva clădiri ale organelor de stat în piaţa centrală, cu biserici dărăpănate şi cu un monument al lui Lenin. În rest consta din străduţe provinciale liniştite, cu case de lemn având grădiniţe în faţă şi garduri din scânduri nedate la rindea. În grădini creşteau floarea-soarelui cu tulpinile înalte şi dălii, iar la porţi tăifăsuiau femei bătrâne cu broboade pe cap. Oraşul nu trebuie să se fi schimbat prea mult de pe vremea lui

Gogol.

Convorbirea pe care am avut-o în acea primă noapte la Veazma cu generalul V.D. Sokolovski, pe atunci şef de stat-major al Frontului de vest, comandat de generalul Konev, era, în condiţiile date, liniştitoare. Cu o voce calmă, egală, el ne-a relatat ceea ce făcuseră ruşii în acest sector central timp de o săptămână. Atribuia o extrem de mare importanţă faptului că germanii fuseseră opriţi să înainteze dincolo de Smolensk, spunând că în luna precedentă ar fi fost zdrobite „câteva armate germane" şi că în primele zile ale lunii septembrie germanii ar fi pierdut 20.000 de oameni. În acelaşi sector fuseseră doborâte în ultimele săptămâni câteva sute de avioane germane. „Războiul fulger" ca atare, spuse Sokolovski, s-a terminat, iar acum a început efectiv procesul de „măcinare" a maşinii de război germane, şi Armata Roşie a izbutit chiar să recucerească în acest sector un teritoriu destul de apreciabil. Pentru a opri contraofensiva sovietică, germanii fuseseră, în ultimele zile, nevoiţi să aducă întăriri.

Sokolovski era de părere că partizanii care acţionau în spatele frontului inamic dădeau lovituri serioase reţelei de comunicaţii germane. După părerea lui, artileria sovietică era mult superioară celei germane, deşi admitea că germanii mai aveau o destul de mare superioritate în avioane şi tancuri. El a subliniat şi faptul important că Armata Roşie era echipată cu scurte îmblănite şi altă îmbrăcăminte de iarnă, că trupele sovietice pot rezista unor geruri puternice, ceea ce nu e cazul la germani. Este interesant că încă în vremea aceea generalul V.D. Sokolovski atribuia o foarte mare importanţă rolului pe care avea să-l joace în curând iarna. Apoi, după un timp de gândire, a adăugat că nu poate vorbi decât despre Frontul central şi că nu se consideră autorizat să judece starea de lucruri din nord, unde se afla Voroşilov, şi din sud, unde se

afla Budionnîi, fronturi pe care în acel moment situaţia era extrem de gravă.

Întrebat dacă, în lumina celor spuse de el, consideră că acum n-ar mai fi posibilă o nouă ofensivă germană asupra Moscovei, Sokolovski a răspuns: „Ba da, fireşte că e posibilă. Pot face oricând o ultimă încercare desperată şi chiar câteva «ultime încercări desperate». Dar – a adăugat el pe un ton hotărât – la Moscova nu cred să ajungă”.

După asfinţitul soarelui ne-am dus la o mică bază de avioane de vânătoare situată în apropiere de Veazma. Când am sosit, am auzit zgomot de motoare; în ciuda întunericului tot mai pronunţat, un avion de vânătoare sovietic coborî în picaj şi ateriză lin pe aerodrom.

O mulţime de aviatori au alergat într-acolo. Aparatul care tocmai aterizase era un avion de vânătoare, dar putea transporta şi bombe… Tânărul pilot care coborâse din cai lângă examina atent una dintre aripi, găurită de un proiectil antiaerian. Lansase bombele asupra unui aerodrom german de lângă Smolensk, unde îl întâmpinase tirul puternic al artileriei antiaeriene. Incendiase un hangar şi părea foarte mulţumit de rezultat. Aviatorul nu avea nici douăzeci de ani, dar efectuase deja zboruri numeroase. La întrebarea câte zboruri face pe zi, el mi-a răspuns: „De aici şi până la liniile germane – cinci, şase, chiar şapte pe zi. Nu durează decât o oră dus şi întors”. Tot acolo am mai văzut şi un alt tânăr aviator, cu părul blond, pe care l-am întrebat cum îi place viaţa asta, plină de primejdii. „O iubesc – a răspuns.

— Nu zic, poate că e plină de primejdii, dar, în schimb, fiecare clipă îţi dă o emoţie. E cea mai frumoasă viaţă. Numai aşa merită să trăieşti” („O fi crezând oare cu adevărat ce spune?” – m-am întrebat eu).

Mai târziu ne-a fost arătată una dintre minele cu reacţie folosite de aceste avioane împotriva tancurilor. Era totuşi ceva înduioşător în avioanele acestea vechi şi lente,

utilizate ca bombardiere şi avioane de vânătoare, cu foarte puţin efect şi cu preţul unor grele pierderi de aviatori.

Săptămâna petrecută în zona Smolensk a avut asupra mea un efect încurajator, dar în acelaşi timp mi-a lăsat o impresie tragică. Din punct de vedere istoric era unul dintre cele mai vechi ţinuturi ruseşti, aproape inima vechii Rusii. Bătrânul Smolensk era acum în mâinile germanilor, iar frontul se afla la 30 – 40 km est de oraş. Am trecut prin sate în care germanii încă nu intraseră. În satele acestea nu mai rămăsese aproape niciun bărbat, ci doar femei, copii şi câţiva bătrâni. Multe femei erau îngrijorate şi pline de presimţiri rele. Numeroase sate din zona frontului fuseseră bombardate şi mitraliate. Unele sate şi orăşele erau complet distruse de către bombardierele germane, iar pe ogoare secara şi inul rămăseseră nerecoltate.

Au urmat întâlnirile cu soldaţii. Am vizitat numeroase puncte de comandă ale regimentelor, dintre care unele erau situate la numai 1, 5 – 2 km de linia frontului, iar în jurul lor cădeau adesea obuze. În cursul ultimei luni, aceşti oameni au înaintat, deşi cu preţul unor pierderi grele. Mulţi dintre ofiţeri – ca, de pildă, colonelul Kirillov, care ne-a primit pe o mică colină împădurită, de unde puteau fi văzute liniile germane aflate de cealaltă parte a unei vâlcele înguste – păreau personaje ieşite din romanele lui Tolstoi: curajoşi, puţin cam neciopliţi şi privind războiul ca pe un lucru obişnuit. Unii dintre ei se retrăseseră sute de kilometri şi acum erau fericiţi că s-au oprit, ba chiar i-au împins pe germani înapoi. Kirillov adoptase ca „fiu al regimentului” un băiat de 14 ani, ai cărui tată şi mamă fuseseră ucişi cu ocazia bombardării unui sat din apropiere.

O dată am înnoptat într-un spital de campanie care consta din câteva corturi mari; în două dintre ele mai zăceau grav răniţi netransportabili – oameni care pierduseră ambii ochi sau ambele picioare. Cu numai o

săptămână în urmă, în aceste corturi se aflau sute de răniţi. Surorile medicale erau toate studente ale Institutului de medicină din Tomsk, tinere şi foarte frumoase, cum sunt de obicei siberiencele. Personalul medical era format din şapte chirurgi, şase internişti şi aceste surori, 48 la număr, iar cu numai o săptămână în urmă trebuiseră să îngrijească trei sute de răniţi pe zi. Cortul în care se făceau operaţiile era bine utilat, dispunând de un aparat Röntgen, precum şi de aparatura necesară pentru transfuzii. Până atunci, ne-a spus chirurgul-şef, un moscovit, nu duseseră lipsă de medicamente.

S-ar putea însă ca optimismul soldaţilor să fi fost mai mult de suprafaţă. Am stat o dată de vorbă cu un căpitan din Harkov, care studiase istoria şi economia politică la universitatea din acest oraş. Luna precedentă participase la unele lupte grele în apropiere de Kiev, de unde regimentul lui a fost apoi transferat în sectorul Smolensk. Era prost dispus… N-are niciun rost să pretinzi că totul merge bine

— A spus el.

— Fluturarea de steaguri şi patriotismul de paradă sunt bune în scopuri de propagandă pentru ridicarea moralului. Dar se poate sări peste cal, aşa cum se mai şi întâmplă câteodată. O să avem nevoie de mult ajutor din străinătate.

Cunosc Ucraina, ştiu ce importanţă uriaşă are ea pentru întreaga noastră economie naţională. Acum am pierdut Krivoi Rog şi Dnepropetrovsk, iar fără minereul de la Krivoi Rog industriei din Harkov şi Stalino, dacă n-o să pierdem şi aceste oraşe, îi va fi greu să lucreze cu întreaga ei capacitate de producţie. Leningradul, cu muncitorii săi calificaţi, este şi el mai mult sau mai puţin izolat. Şi nu ştim încă până unde o să înainteze germanii; acum, când trupele lor au ocupat Poltava, s-ar putea foarte bine să

pierdem şi Harkovul. De câteva săptămâni tot auzim despre o conferinţă economică care trebuie să se întrunească la Moscova; se spune că lordul Beaverbrook ar fi în drum spre noi. Mă întreb ce-o să iasă şi din conferinţa asta…”

Apoi a continuat: „E un război foarte greu. Şi nici nu vă puteţi imagina ce ură au stârnit la poporul nostru fasciştii germani. Ştiţi, de felul nostru suntem oameni blajini şi cam nepăsători, dar ei au transformat poporul nostru în adevăraţi «mujici» răzbunători şi plini de ură. Iată ce suntem astăzi noi, cei din Armata Roşie, nişte oameni care ard de dorinţa să se răzbune. Niciodată încă n-am simţit o asemenea ură. Şi am toate motivele să urăsc. Gândiţi-vă la toate aceste oraşe şi sate – a continuat el, arătând cu mâna spre cerul purpuriu de asfinţit deasupra Smolenskului.

— Gândiţi-vă la toate suferinţele şi umilinţele pe care le îndură poporul nostru”. În ochi îi puteai citi o ură nestăvilită. „Nu pot să nu mă gândesc la nevasta şi la fetiţa mea de zece ani, pe care le-am lăsat la Harkov”. Un timp a tăcut, stăpânindu-se şi bătând cu degetele darabana pe genunchi. „Fireşte – a continuat el într-un târziu –, există partizani. E în orice caz o soluţie personală pentru miile de oameni rămaşi acolo. Răbdarea oamenilor are şi ea limitele ei. Se duc în pădure, sperând că odată şi odată tot o să poată ucide un german. De multe ori e un fel de sinucidere; adesea ei ştiu foarte bine că mai devreme sau mai târziu vor fi cu siguranţă prinşi şi supuşi tuturor bestialităţilor de care sunt în stare fasciştii”.

Apoi a început să vorbească despre partizani în general. Era de părere că jucau un rol important, deşi nu chiar atât cât s-ar fi putut. Dar, dacă Armata Roşie va continua să se retragă, partizanii vor pierde legătura cu sursele lor de aprovizionare şi vor începe să ducă lipsă de arme. „Ah, dacă am fi pregătit cum trebuie o mişcare de

partizani, dacă am fi creat mii de depozite de arme în Rusia apuseană! Câte ceva s-a făcut, dar nici pe departe cât ar fi trebuit. Iar în sud, din păcate, nu există păduri…”

În timpul acestei călătorii pe front m-am întâlnit pentru prima oară cu poetul Aleksei Surkov, care se afla acolo în calitate de corespondent militar. După aceea, într-un stadiu mai târziu al războiului, ne-am amintit de zilele acelea. „Au fost timpuri înfiorătoare – spunea el.

— Ştiţi, voiam să vă arătăm tancurile noastre; acum pot să vă mărturisesc: n-aveam niciunul!”

Oraşul Dorogobuj – situat pe cursul superior al Niprului şi vestit înainte de război pentru brânza sa –, unde am ajuns noaptea, după o călătorie care durase ore în şir pe nişte drumuri neînchipuit de noroioase şi pline de gropi, fusese bombardat de germani şi acum nu mai rămăseseră din el decât scheletele clădirilor din piatră şi cărămizi şi coşurile caselor de lemn. Din cei zece mii de locuitori ai săi, în oraş nu mai rămăseseră decât vreo sută. În iulie, în plină zi, valuri de avioane germane au revărsat timp de o oră peste oraş bombe explozive şi incendiare. Pe vremea aceea nu existau acolo trupe; muriseră bărbaţi, femei şi copii, dar nimeni nu ştia câţi anume.

După ce am înnoptat într-un cort militar în afara oraşului, a doua zi de dimineaţă am văzut vreo cincizeci de oameni – în majoritate femei, dar şi câţiva copii palizi – aşezându-se la coadă pentru a primi alimente de la o cantină militară instalată într-una din puţinele case care nu fuseseră complet distruse. Ne-am îndreptat apoi spre Elnea, străbătând „teritoriul recucerit”. Acolo se dăduseră lupte grele. Pădurea era răvăşită de obuze; pe ici, pe colo am întâlnit morminte comune cu nişte obeliscuri de lemn vopsit; în mormintele acelea erau îngropaţi sute de soldaţi sovietici. Satul Uşakovo, care timp de o lună a fost teatrul unor lupte deosebit de înverşunate, fusese ras de pe faţa pământului, şi doar după locurile goale înşiruite de-a

lungul şoselei se putea ghici unde au fost casele. Într-alt sat, Ustinovka, nu departe de Uşakovo, acoperişurile de paie de pe majoritatea caselor fuseseră smulse de suflul exploziilor. Locuitorii fugiseră încă înainte de sosirea germanilor, dar acum puteau fi observate din nou unele vagi semne de viaţă. După ocuparea satului de către trupele sovietice, s-au înapoiat un ţăran bătrân şi doi băieţaşi, care lucrau acum pe ogoarele pustii, scormonind pământul în căutarea unor cartofi sădiţi cu mult înainte de venirea germanilor. În sat, în afară de ei, nu mai era nimeni, cu excepţia unei bătrâne oarbe şi nebune. Rămăsese în sat şi a înnebunit în timpul bombardamentului. Am văzut-o cum colinda satul desculţă, cu nişte zdrenţe murdare pe ea, târând după sine o găleată ruginită şi o blană de oaie ferfeniţită. Unul dintre băieţi spunea că doarme în coliba ei, distrusă, şi că ei îi duc cartofi, uneori îi mai pică câte ceva şi de la soldaţii în trecere prin sat, deşi nu cerea niciodată nimic. Nu făcea altceva decât să-i privească pe toţi cu ochii ei lipsiţi de lumină, fără să pronunţe vreodată alt cuvânt articulat decât „diavolii”.

Ne-am continuat drumul spre Elnea, trecând peste nesfârşite ogoare de pe care nu se strânsese recolta. O dată am părăsit şoseaua şi am intrat într-o pădure, căci pe cer îşi făcuseră apariţia trei sau patru avioane germane. În pădure am văzut nişte baterii ruseşti de artilerie şi alte semne de activitate militară. Elnea era complet distrusă. Toate casele, în majoritate de lemn, de pe ambele părţi ale drumului care ducea spre centrul oraşului, erau arse – doar nişte grămezi de cenuşă şi burlanele de la sobe mai rămăseseră din ele. Fusese un oraş cu o populaţie de 15.000 de oameni. Din toate clădirile nu mai era în picioare decât o biserică de piatră. Majoritatea locuitorilor, rămaşi aici pe timpul ocupaţiei germane, acum plecaseră. Oraşul a fost ocupat de germani aproape prin surprindere

şi numai puţini locuitori izbutiseră să plece. Aproape toţi cei capabili de muncă – bărbaţi şi femei – au fost înrolaţi cu forţa în batalioane de muncă şi trimişi în spatele frontului german. În oraş li s-a permis să rămână numai câtorva sute de bătrâni, bătrâne şi copii. În noaptea în care germanii s-au hotărât să părăsească oraşul – deoarece unităţile Armatei Roşii se apropiau, ameninţând cu încercuirea –, locuitorii au primit ordin să se adune în biserică. Au petrecut acolo o noapte de groază. Prin ferestrele înalte ale bisericii pătrundea un fum negru şi se vedeau flăcări. Germanii au mers din casă în casă, au luat tot ce au găsit mai de preţ, după care, sistematic, au incendiat toate casele din oraş. Soldaţii sovietici au pătruns în oraş, trecând peste ruinele în flăcări, şi au izbutit să-i elibereze pe prizonierii rămaşi fără cămine.

În timpul acestei călătorii pe front am stat de vorbă cu trei aviatori germani – echipajul unui bombardier doborât aproape imediat după efectuarea unui raid asupra oraşului Veazma. Toţi trei erau aroganţi, se lăudau că bombardaseră Londra şi erau ferm convinşi că Moscova va cădea înainte de venirea iernii. Susţineau că războiul împotriva Rusiei devenise inevitabil, ca o consecinţă a războiului împotriva Angliei, deoarece nu era decât o parte a aceluiaşi război, şi că îndată ce Rusia va fi zdrobită vor îngenunchea şi Anglia. „Şi cu America cum rămâne?” – i-a întrebat cineva. „Până-n America e cale foarte lungă!” („Amerika, das ist sehr weit”). Au mai pretins că pentru a doborî „Heinkel”-ul lor a fost nevoie de cinci avioane de vânătoare sovietice…

Ofensiva asupra Leningradului

În timp ce Armata Roşie a izbutit să stabilizeze frontul la est de Smolensk, în nord, iar după scurt timp şi în sud, situaţia s-a înrăutăţit. Tragedia fără precedent a Leningradului va fi expusă în amănunţime mai încolo, mărginindu-ne aici să menţionăm doar pe scurt înaintarea

germanilor spre Leningrad. Planul germanilor era ca printr-o lovitură impetuoasă să-şi croiască drum prin Pskov, Luga şi Gatcina spre Leningrad şi să ocupe oraşul, iar în timpul acesta finlandezii să atace dinspre nord. Germanii îşi propuseseră să execute o a doua manevră de învăluire, ocolind lacul Ilmen şi urmând apoi să se îndrepte spre Petrozavodsk, la est de lacul Ladoga, unde trebuiau să facă joncţiunea cu finlandezii.

La sfârşitul lunii iunie-începutul lunii iulie, trupele sovietice ale Frontului de nord-vest au suferit o înfrângere în Ţinutul baltic, după care germanii au răzbătut până la Ostrov şi străvechiul oraş Pskov, de unde, pe direcţia nord, mai erau încă circa 300 km până la Leningrad. La 10 iulie, germanii au ocupat Ostrovul, iar două zile mai târziu Pskovul. O altă grupare de trupe germane înainta rapid în Estonia, după ce ocupase în prealabil Riga şi întreaga Letonie, iar unităţile Armatei Roşii se retrăgeau în dezordine spre Tallin, capitala Estoniei şi una dintre cele mai importante baze navale sovietice la Marea Baltică. Din cele 30 de divizii de care dispunea iniţial Frontul de nord-vest, nu mai rămăseseră acum decât cinci cu efectivul complet, celelalte nemaiavând decât 10 – 30% din efectivul normal şi din armament29. La 10 iulie, situaţia devenise aici la fel de catastrofală ca în[47]

cele mai grele timpuri ale retragerii trupelor sovietice prin Bielorusia. Germanii aveau o mare superioritate numerică – în infanterie de 2, 4 ori, în tunuri de 4 ori, în aruncătoare de mine de aproape 6 ori, fără să mai vorbim de tancuri şi aviaţie[48]. Pentru a încetini

47 I.M.R.P.A.P., voi. 2, p. 79.

48 în cazul acesta, ca şi în multe alte cazuri, există o neconcordanţă între cifrele prezentate de sovietici şi cele date de germani cu privire la forţele angajate în luptă. Potrivit afirmaţiilor lui Telpuhovski (op. cit.), germanii ar fi concentrat în vederea ofensivei împotriva Leningradului 700 000 de oameni, X 500 de tancuri şi 1 200 de avioane ; germanii, fără a indica vreo cifră în legătură cu numărul

înaintarea germanilor spre Leningrad, au fost aruncate în luptă nu numai trupe regulate, ci şi recent constituitele unităţi ale miliţiei populare, alcătuite din batalioane de muncitori, studenţi şi chiar elevi, expresie a elanului de masă, care la Leningrad s-a făcut mai puternic simţit decât în oricare alt oraş sovietic. În plus, la începutul lunii iulie au mai fost mobilizaţi câteva sute de mii de civili pentru săparea a trei linii de tranşee şi a unor şanţuri antitanc, precum şi a altor lucrări de apărare rudimentare pe căile de acces spre Leningrad. Aliniamentul de apărare „exterior" trecea de-a lungul râului Luga.

După cum se recunoaşte acum în mod deschis, în această parte a Rusiei nu au existat niciun fel de fortificaţii, deoarece – cu toate că guvernul sovietic era extrem de preocupat de securitatea Leningradului – înainte de război nimănui nu-i trecuse prin minte că Leningradul ar putea fi ameninţat de vreun pericol despre sud sau sud-vest.

Germanii înaintau fără oprire şi au ajuns la râul Luga cu mult înainte ca lucrările de apărare să fi fost terminate. Cu toate acestea, la 10 iulie o bună parte din aliniamentul de apărare de pe Luga a fost ocupată de aşa-numita „grupare operativă Luga", alcătuită din trei divizii de infanterie şi trei divizii ale miliţiei populare din Leningrad. Înaintarea germanilor a fost încetinită, dar ei au izbutit totuşi să-şi stabilească mai multe capete de pod pe malul nordic al râului Luga.

În acelaşi timp, o altă grupare de trupe germane înainta în Estonia de-a lungul malului apusean al lacului Ciud. Pătrunzând la 7 august până la Kunda, pe litoralul Golfului Finic, la est de Tallin, germanii au izolat unităţile sovietice care se retrăseseră spre capitala Estoniei. Încă

---

oamenilor de care dispunea grupul de armate „Nord", pretind că în cursul ofensivei împotriva Leningradului acesta nu ar fi avut decît 900 de tancuri şi 350 de avioane.

înainte de aceasta, alte unităţi germane înaintaseră de-a lungul malului răsăritean al lacului Ciud spre Kinghisepp, astfel încât ameninţarea la adresa Leningradului crescuse foarte mult. Germanii forţaseră râul Narva şi înaintau spre fosta capitală a Rusiei nu numai din sectorul Narva-Kinghisepp – unde Armata Roşie suferise pierderi grele în cursul unor lupte înverşunate –, dar şi din sectorul Luga; de asemenea, germanii înaintau şi spre sud-est de Leningrad, pe la nord şi sud de lacul Ilmen, obiectivul lor fiind, evident, izolarea Leningradului dinspre est şi joncţiunea cu finlandezii pe malul răsăritean al lacului Ladoga.

În iulie finlandezii au dat şi ei lovituri pe două direcţii: prin istmul Careliei, spre vechea frontieră, şi la est de lacul Ladoga, spre Petrozavodsk, pe malul lacului Onega.

Un episod deosebit de greu a fost încercarea făcută de unităţile sovietice izolate la Tallin de a se evacua pe mare. Timp de peste o lună încercaseră să-i împiedice pe germani să ocupe Tallinul despre sud. La Tallin se mai afla o bună parte a Flotei militare sovietice din Marea Baltică, şi un număr cât mai mare de unităţi urmau a fi evacuate pe mare. A fost, în felul său, un nou Dunkerque, dar fără acoperire de aviaţie, deoarece comandamentul Frontului de nord-vest concentrase toate avioanele disponibile în zona Leningradului, unde între timp situaţia devenise extrem de critică, dat fiind că pe atunci germanii izolaseră, practic, Leningradul dinspre est.

La Tallin se aflau 20.000 de soldaţi sovietici, care împreună cu Flota din Marea Baltică, imobilizaseră timp de mai bine de o lună importante forţe germane pe o rază de 15 – 30 km de oraş. 25.000 de civili fuseseră mobilizaţi pentru construirea unor fortificaţii la sud de oraş.

La 19 august, germanii au lansat un atac general spre Tallin, dar, cu sprijinul tunurilor apărării de coastă şi

ale navelor de război, trupele sovietice şi-au menţinut poziţiile timp de aproape o săptămână. La 26 august însă, germanii au pătruns în oraş şi înaltul Comandament sovietic a dat ordin ca Tallinul să fie evacuat, cu atât mai mult cu cât Leningradul avea nevoie stringentă de toate trupele şi navele ce mai puteau fi salvate. După două zile de înverşunate lupte de stradă, vasele de transport şi navele militare au părăsit rada portului Tallin. Germanii pretindeau că „nici o singură navă" nu va izbuti să plece din Tallin, dar, în realitate, majoritatea navelor, inclusiv nava-amiral „Minsk", au răzbătut, în ciuda atacurilor neîncetate ale aviaţiei şi vedetelor-torpiloare germane şi a minelor plutitoare cu care germanii împânziseră Golful Finic. Câteva distrugătoare, nave de pază şi dragoare au fost pierdute cu ocazia conducerii vaselor prin barajele de mine germane. În cele din urmă, majoritatea navelor, având la bord câteva mii de soldaţi, au ajuns la Kronstadt sau Leningrad.

Garnizoanele sovietice din Hiuma, Sarema şi alte insule situate în faţa coastelor estone au rezistat până la mijlocul lunii octombrie, când 500 de apărători ai insulei Hiuma, rămaşi în viaţă, au izbutit, la adăpostul nopţii, să ajungă în Peninsula Hanko.

De fapt, abia când, după prăbuşirea liniei Luga, armatele sovietice s-au retras până la Leningrad, au putut ele opri atacul inamicului pe căile apropiate de acces spre oraş. La 11 septembrie, în locul lui Voroşilov, care-şi pierduse complet capul, a fost numit comandant al Frontului Leningrad G.K. Jukov. Trupele care apăraseră căile de acces spre oraş au fost repede regrupate, şi apărarea Leningradului a început cu toată energia. Această apărare avea să devină cea mai măreaţă dintre toate marile povestiri ruse despre dârzenia umană. Niciodată încă un oraş de mărimea Leningradului nu fusese supus unui asediu de aproape doi ani şi jumătate.

Luptele din Ucraina

După cum am văzut, Hitler se hotărâse între timp să ocupe întreaga Ucrainã. Abandonând pentru moment ofensiva asupra Moscovei, el a transferat o parte din trupe în nord pentru a accelera cucerirea Leningradului, dar întăriri şi mai puternice a trimis în sud, cu intenţia de a ocupa în câteva săptămâni Ucraina şi Crimeea.

La începutul lunii iulie, trupele sovietice au repurtat unele succese locale în Ucraina; astfel, de pildă, au oprit înaintarea germanilor spre Kiev la 16 – 20 km de oraş. Dar la sfârşitul lunii iulie-începutul lunii august ofensiva fascistă a fost reluată. La 17 august, germanii au ocupat Dnepropetrovskul şi au forţat Niprul; trupele sovietice au fost silite să se retragă, în ciuda ordinului dat de înaltul Comandament sovietic de a menţine cu orice preţ linia Niprului. Apoi au fost ocupate oraşele Herson, Nikolaev şi Krivoi Rog, centrul extracţiei minereului de fier.

În sud-vest, românii au izolat Odesa de „continentul” sovietic. Concomitent germanii au început la nord de Kiev o nouă ofensivă pe direcţia generală Konotop-Poltava. În felul acesta, Kievul a devenit la începutul lunii septembrie extremitatea unui ieşind lung, care se îngusta tot mai mult, deoarece germanii înaintaseră mult spre est, atât la nord cât şi la sud de capitala Ucrainei.

Aici ajungem la una dintre marile controverse apărute în cursul războiului, de data aceasta nefiind vorba numai de divergenţele dintre Hitler şi generalii săi, dar şi de cele dintre Stalin şi Hruşciov.

Dat fiind că la 9 septembrie germanii înaintau dinspre nord spre Nejin şi în sud un alt grup de armate germane pătrunsese adânc în cotul Niprului, iar comandamentul sovietic nu dispunea de rezerve pentru a opri aceste două ofensive ale germanilor, Budionnîi şi Hruşciov au hotărât să retragă trupele din ieşindul de la Kiev.

În ziua de 11 septembrie, ei i-au raportat lui Stalin că dispoziţiunea lui anterioară – de a trimite din Kiev două divizii de infanterie pentru a opri înaintarea germanilor în nord – nu poate fi executată, că armatele sovietice din Ucraina sunt extrem de slăbite după câteva săptămâni de lupte grele şi că, în ciuda obiecţiilor Marelui cartier general, ei consideră necesară o retragere pe un nou aliniament situat mai la est.

În aceeaşi zi, într-o convorbire cu comandantul Frontului de sud-vest, generalul Kirponos, Stalin „s-a împotrivit categoric ca oraşul Kiev să fie abandonat şi ca trupele din ieşindul de la Kiev să fie retrase pe aliniamentul râului Psiol. El a dat ordin ca oraşul Kiev să fie menţinut cu orice preţ, să se trimită la aripa dreaptă a frontului toate forţele ce pot fi scoase de pe alte direcţii şi, în cooperare cu Frontul Breansk, să fie zdrobită gruparea inamică de la Konotop”[49]. Totodată Stalin l-a eliberat pe Budionnîi din funcţia pe care o ocupa, numind în locul lui pe S.K. Timoşenko, mareşal al Uniunii Sovietice, care şi-a luat funcţia în primire la 13 septembrie.

În ziua aceea, coridorul dintre Lohviţa şi Lubnî, prin care puteau fi retrase cele patru armate ale Frontului de sud-vest, ajunsese să nu mai măsoare în lăţime decât 30 – 40 km. Două zile mai târziu, mari unităţi de tancuri germane au închis acest coridor.

Ajungem acum la punctul culminant al controversei dintre Marele cartier general şi comandamentul zonei strategice de sud-vest.

„La 14 septembrie, şeful statului-major al Frontului de sud-vest, generalul-maior Tupikov, a socotit de datoria lui să-l mai informeze încă o dată pe şeful Marelui stat-major, mareşalul Şaposnikov, despre situaţia catastrofală în care se aflau trupele frontului. «Începutul catastrofei pe care v-am expus-o este o chestiune de zile». Şeful Marelui

49 I.M.R.P.A.P., voi. 2, p. 107.

stat-major a calificat raportul generalului-maior Tupikov drept alarmist şi, cerând comandamentului zonei strategice şi frontului să-şi păstreze sângele rece, a reamintit comandanţilor: «Dispoziţiunile pe care tov. Stalin vi le-a dat la 11.9 trebuie executate» „[50].

La 16 septembrie, germanii au închis coridorul şi patru armate sovietice au fost încercuite… Una dintre ele, a 37-a, mai menţinea în sectorul Kiev un cap de pod cu o rază de aproximativ 25 km. Toate aceste trupe – se spune în „Istoria războiului” –, care suferiseră deja pierderi grele, „erau dezorganizate şi pierduseră în mare măsură capacitatea de luptă… Şi totul ar fi putut fi evitat dacă Marele cartier general şi-ar fi dat la timp consimţământul la propunerea făcută de S.M. Budionnîi şi N.S. Hruşciov” 33.

Dar, întrucât Marele cartier general nu încuviinţase o retragere generală, Consiliul militar al zonei strategice de sud-vest a luat, după cum afirmă „Istoria războiului”, cu de la sine putere hotărârea de a abandona Kievul şi de a scoate trupele Frontului de sud-vest din încercuire. Cum frontul inamicului de pe râul Psiol nu era încă consolidat, această hotărâre era singura ieşire raţională din situaţia creată, deşi, incontestabil, retragerea trupelor era legată de mari dificultăţi. „La 16 septembrie, hotărârea luată de Consiliul militar al zonei strategice de sud-vest a fost transmisă verbal generalului-colonel M.P. Kirponos prin intermediul şefului direcţiei operaţii a Frontului de sud-vest, generalul-maior I.H. Bagramian, care venise de la statul-major al zonei strategice la Priluki, unde se afla statul-major al Frontului sud-vest.

În loc să aducă imediat la îndeplinire această hotărâre, generalul-colonel M.P. Kirponos s-a îndoit de autenticitatea ei, deoarece era în contradicţie cu ordinul dat de Stalin. După lungi ezitări, comandantul a întrebat în

---

50O p. cit., p. 108.

cele din urmă Marele cartier general dacă să execute sau nu dispoziţiunile Consiliului militar al zonei strategice de sud-vest” 34.

— Abia în seara zilei de 17 septembrie, la ora 23, 40, Şapoşnikov, din ordinul Marelui cartier general, a răspuns că înaltul Comandament autorizează abandonarea Kievului, dar nu a pomenit nimic despre retragerea trupelor la râul Psiol. În felul acesta au fost pierdute două zile, în care numeroase trupe sovietice ar fi putut răzbate. După aceea au început încercări neorganizate de a ieşi din încercuire. Dezorganizarea era agravată de faptul că nu exista legătură între statele-majore ale armatelor. Aşa, de pildă, Armata a 37-a, izolată de celelalte armate, a mai continuat timp de două zile lupta, lipsită de orice speranţă, pentru Kiev, ca abia după

! J Ibid.

84 Op. cit., p. 109.

aceea să înceapă să-şi croiască drum prin luptă, dar fără nicio şansă de succes.

Numai câteva unităţi au izbutit să iasă din încercuire – de pildă un detaşament de 2000 de oameni de sub comanda generalului Bagramian. În urma detaşamentului veneau maşinile statului-major al frontului şi ale Consiliului militar, dar ele au fost încercuite de tancuri germane. A început o luptă în care generalul Kirponos a fost rănit mortal, iar M.A. Burmistenko, membru în Consiliul militar şi secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist din Ucraina, şi generalul-maior V.I. Tupikov, şeful statului-major al frontului, au fost ucişi. Nu au scăpat decât câţiva lucrători ai statului-major. Zeci de mii de soldaţi, sute de ofiţeri şi lucrători politici au pierit în această luptă inegală sau au fost luaţi prizonieri. Mulţi au căzut prizonieri, fiind răniţi[51].

51 Op. cit., p. 110. Budionnîi, Timoşenko şi Hruşciov au scăpat din Kiev, plecînd pe calea aerului.

Germanii afirmă că în încercuirea de la Kiev Wehrmachtul ar fi făcut nu mai puţin de 665.000 de prizonieri. Potrivit „Istoriei războiului”, la începutul operaţiei de la Kiev Frontul de sud-vest avea 677 085 de oameni. Din acest total, 150 541 au putut evita încercuirea. Trupele încercuite au luptat cea mai mare parte a lunii septembrie, suferind pierderi foarte grele, iar unele dintre ele au izbutit să iasă din încercuire. A căzut în mâinile germanilor cel mult o treime din efectivul trupelor încercuite[52]. Numărul total al militarilor luaţi prizonieri era deci de circa 175.000.

Rămâne întrebarea dacă Stalin nu avusese totuşi dreptate când a căutat să menţină cu orice preţ ieşindul de la Kiev. În „Istoria războiului” este exprimată ideea că această victorie repurtată de germani în Ucraina ar fi încurcat în mare măsură planurile strategice ale Marelui stat-major german[53]. Afirmaţia aceasta coincide şi cu punctul de vedere predominant în Germania. După părerea câtorva generali germani de frunte, timpul pierdut cu operaţia de la Kiev ar fi răsturnat în bună parte planul înaltului Comandament german de a ajunge la Moscova înainte de venirea iernii. Astfel, Hitler considera bătălia pentru Kiev drept cea mai mare greşeală strategică comisă în întreaga campanie din est. Aceeaşi părere era împărtăşită şi de Guderian, care a calificat bătălia pentru Kiev drept un mare succes tactic, dar se îndoia că din ea ar putea rezulta mari avantaje strategice[54].

Guderian a găsit o oarecare consolare – ce-i drept, nu prea mare – la gândul că, deşi „a trebuit să se renunţe la asaltul Leningradului şi să se treacă, în schimb, la asedierea lui”, acum se deschidea o bună perspectivă de a ocupa bazinul Doneţului şi de a atinge Donul. Nu reiese

52 Op. cit., p. 111.

53 Ibid.

54 H. Guderian, op. cit., p. 225-226.

însă prea clar dacă pe vremea aceea era întru totul de acord cu înaltul Comandament german, care considera că „inamicul nu mai este în stare să creeze un front de apărare trainic sau să opună o rezistenţă serioasă în zona de acţiune a grupului de armate «Sud»”.

Fapt este însă că germanii au rupt frontul din Ucraina pe o întindere de peste 300 km, au năvălit prin această breşă şi în următoarele două luni au ocupat întreaga Ucrainã de la est de Nipru, aproape întreaga Crimee şi au fost împinşi puţin înapoi de-abia după ce ocupaseră Rostovul.

Deşi Odesa a fost oficial proclamată „oraş-erou”, apărarea ei în perioada 5 august - 16 octombrie de către forţele Armatei independente de litoral împotriva unei divizii germane şi a optsprezece divizii româneşti nu a constituit, în realitate, decât un episod din tabloul general al operaţiilor militare din 1941.

Ajungând la începutul lunii august până la litoralul Mării Negre, inamicul a izolat Odesa de Ucraina „continentală”, dar această bază navală sovietică din partea apuseană a Mării Negre continua să menţină legătura pe mare atât cu Crimeea cât şi cu Caucazul. Flota şi infanteria marină din Marea Neagră au jucat un rol important în apărarea Odesei, unde la sfârşitul lunii august au început lupte deosebit de grele, pierderile în oameni atingând 40% din totalul efectivelor, iar la infanteria marină – 70 – 80%. Pentru a menţine Odesa cât mai mult timp posibil – ea imobilizând forţe considerabile ale inamicului –, au fost trimise pe mare întăriri, inclusiv un oarecare număr de excelente aruncătoare de mine cu reacţie („Katiuşe”), a căror producţie în masă tocmai începuse.

Este semnificativ că, în ciuda superiorităţii aeriene a germanilor, ei n-au reuşit să întrerupă comunicaţiile maritime regulate dintre Odesa şi celelalte porturi

sovietice din Marea Neagră, legătura putând fi menţinută tot timpul cât a durat asediul oraşului. Autorităţile sovietice au izbutit chiar să evacueze pe mare în Caucaz 350.000 de civili, adică aproximativ jumătate din populaţia Odesei, precum şi circa 200.000 de tone de utilaj industrial.

Când germanii au ocupat aproape întreaga Crimee, cu excepţia Sevastopolului, 80.000 de soldaţi sovietici şi o mare cantitate de armament au fost transferate cu succes, pe mare, din Odesa la Sevastopol şi în Caucaz, şi aceasta în ciuda actelor de sabotaj ale unor agenţi ai inamicului care în toiul operaţiei de evacuare au incendiat numeroase instalaţii portuare39.

Odesa a căzut după două luni şi jumătate de lupte extrem de înverşunate, în care ambele părţi au suferit pierderi grele. După datele izvoarelor sovietice, românii au pierdut la Odesa 110.000 de oameni. Comandamentul român a declarat el însuşi că de la începutul războiului şi până la 10 octombrie 1941 pierderile armatei române s-au ridicat la 70.000 de oameni ucişi şi 100.000 de răniţi. Odesa şi întregul teritoriu dintre Nistru şi partea vestică a Bugului urmau să fie încorporate la România sub denumirea de „Transnistria” După cum vom vedea mai departe, regimul de ocupaţie român se deosebea sensibil de cel al germanilor.

Dacă la răsărit de Kiev germanii au luat 175.000 sau 600.000 de prizonieri – acesta nu este decât un aspect al problemei; altul este însă: ce anume a însemnat acest lucru din punct de vedere pur uman.

În tot cursul războiului, Comisariatul poporului pentru afacerile externe a publicat lungi note despre tratamentul prost la care erau supuşi prizonierii de război ruşi sau despre atrocităţile săvârşite de germani în teritoriile ocupate ale Uniunii Sovietice. Dar în Occident cei ce citeau aceste note în 1941 – 1943 nu credeau, în cel

mai bun caz, decât jumătate din ce era scris în ele. În afară de ştirile despre atrocităţile comise de germani în regiunile nu prea întinse de lângă Moscova, eliberate în iarna 1941 – 1942, informaţiile din prima mână despre ocupaţia germană şi despre felul în care-i tratau germanii pe prizonierii de război erau încă foarte sărăcăcioase. Adevărul a început să fie cunoscut abia după Stalingrad, când trupele sovietice au eliberat regiuni întinse. Şi nici atunci nu s-a aflat tot adevărul, întreaga monstruozitate a acestui adevăr a început să iasă la iveală abia după eliberarea Poloniei, cu uriaşele ei lagăre ale morţii, şi după ocuparea Germaniei, când s-a putut, în sfârşit, afla cu precizie ce au păţit cetăţenii sovietici deportaţi ca nişte sclavi la muncă în Germania sau luaţi prizonieri, în special în 1941 – 1942.

Încă multă vreme după ce războiul se sfârşise, nu se vorbea decât foarte puţin despre cei ce fuseseră luaţi prizonieri în primele zile.

-I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 118.

Au trecut ani înainte ca în U.R.S.S. să se discute deschis despre tragedia prizonierilor de război. Cea mai impresionantă descriere a sorţii pe care au avut-o oamenii încercuiţi lângă Kiev a apărut abia douăzeci de ani mai târziu – este vorba de o nuvelă publicată în „Novîi Mir” în ianuarie 1963. Cu toată forma ei literară, autenticitatea celor relatate în nuvelă nu poate fi pusă la îndoială.

În cele treizeci de pagini ale nuvelei, intitulată „Prin noapte”, autorul ei, Leonid Volînski, a izbutit să evoce istoria prizonieratului german cu o vigoare impresionantă.

Povestea începe la 17 septembrie 1941 într-un sat ucrainean, când cercul german era pe punctul de a se închide în jurul ruşilor.

„Mulţi ani după aceea, am citit o carte a lui von Tippelskirch, un general german, care a scris că

încercuirea trupelor noastre la est de Kiev a imobilizat numeroase forţe germane, dejucând astfel planul lui Hitler, deoarece a întârziat ofensiva acestuia asupra Moscovei.

Nu încape îndoială că aşa a şi fost... Dar nu ştiam nimic despre aceasta. Pentru sutele de mii de oameni care încercau în nopţile acelea să străpungă încercuirea germană... bâjbâind prin păduri şi mlaştini, sub o ploaie de bombe şi obuze germane... totul n-a fost decât o mare şi inexplicabilă tragedie".

În acea noapte de 17 septembrie autorul rătăcea pe drum; două sau trei mii de maşini erau în flăcări; era important ca ele să nu cadă în mâinile germanilor. Tot în noaptea aceea el a văzut un grup de zece ofiţeri superiori care mergeau spre Lohviţa (unde se credea că există o spărtură în încercuirea inamică) şi l-a recunoscut printre ei pe comandantul frontului, generalul Kirponos.

„Abia câţiva ani mai târziu am auzit că el s-a sinucis în noaptea aceea sau, poate, în noaptea următoare, după ce a refuzat să plece cu avionul ce-i fusese trimis, cu mare greutate, pentru a-l scoate de acolo... Rămăşiţele sale pământeşti au fost ulterior reînmormântate la Kiev. împreună cu el a murit şi Burmistrenko, membru al consiliului său militar, care înainte de război a fost al doilea secretar al C.C. al P.C. din Ucraina"[55].

A doua zi dimineaţă, autorul împreună cu alţi trei soldaţi, văzînd că se apropie tancurile germane, s-au ascuns într-o râpă. Dar germanii i-au observat şi au îndreptat tunurile spre râpă. Un om a fost ucis, dar ceilalţi trei s-au predat. (Autorului i-a trecut prin minte să se sinucidă, dar numai atât.) Un soldat german, om cumsecade la prima vedere, le-a tras câte o palmă peste faţă şi le-a ordonat să-şi golească buzunarele. Urmaţi de aproape de un tanc, ei au trebuit să alerge până la un sat

55 în „Istoria războiului" nu se pomeneşte despre faptul că generalul Kirponos s-ar fi sinucis, afirmîndu-se că a fost „ucis".

numit Kovali. Până spre sfârşitul zilei, aici au fost strânşi 10.000 de prizonieri.

În dimineaţa următoare, „comisarilor, comuniştilor şi evreilor” li s-a ordonat să iasă înainte, după ce sosiseră vreo cincisprezece SS-işti în uniforme negre şi având un cap de mort la bonetă. Aproximativ trei sute de oameni au venit în faţă, au fost dezbrăcaţi până la brâu şi aliniaţi în curte. Apoi interpretul, un om tânăr, care vorbea cu un pronunţat accent galiţian, a început să ţipe că mai trebuie să fie unii care se ascund şi că cine denunţă pe un comunist, comisar sau evreu poate să ia hainele şi celelalte bunuri ale acestuia. „Şi printre zece mii de oameni, se vor găsi întotdeauna zece sau douăzeci de astfel de indivizi; poate să nu fie un procent mare, dar aceştia există. Astfel de oameni există şi vor exista întotdeauna”. Şi astfel, până la urmă, au fost împuşcaţi patru sute de prizonieri, fiind luaţi câte zece, după ce au fost puşi să-şi sape singuri mormintele.

„Toţi au murit în mod demn, afară de unul, care scotea ţipete sfâşietoare târându-se la picioarele SS-iştilor: «Nu mă omorâţi! Mama mea este ucraineancă». Un SS-ist l-a izbit atât de tare cu piciorul în faţă, încât i-au sărit dinţii şi apoi a fost dus spre locul de execuţie, târându-şi picioarele goale prin ţărână”.

Prizonierii rămaşi în viaţă au fost duşi la început într-un lagăr, apoi în alt lagăr, iar soldaţii – „băieţi obişnuiţi, aparent oameni buni, poate chiar muncitori germani” – împuşcau imediat pe oricine rămânea în urmă sau cădea pe drum. Restul acestei istorii este un permanent şir de suferinţe şi umiliri care i-au făcut pe prizonieri să piardă repede orice înfăţişare şi demnitate omenească. Autorul împreună cu alţi doi oameni au reuşit să evadeze, dar acestea au fost nişte fericite excepţii.

Evacuarea industriei

Evacuarea industriei ameninţate de invazia germană

a constituit, aproape de la începutul războiului, una dintre principalele preocupări ale guvernului sovietic. Încă din primele zile ale războiului fuseseră pierdute două mari centre industriale – Riga şi Minsk. Dar în Lituania, în restul Letoniei, în Bielorusia şi în Ucraina apuseană nu existau întreprinderi industriale deosebit de importante. Cele mai însemnate regiuni industriale din partea europeană a Uniunii Sovietice în pericol de a fi ocupate de germani sau distruse de aviaţia germană, erau, în primul rând, întreaga Ucrainã centrală şi răsăriteană – cuprinzând raioanele Harkov, Dnepropetrovsk, Krivoi Rog, Nikopol, Mariupol şi bazinul Doneţului – şi, în al doilea rând, zonele industriale Moscova şi Leningrad.

Indiferent dacă în primele săptămâni ale războiului guvernul sovietic considera sau nu posibil ca germanii să ajungă până la Moscova, Leningrad, Harkov sau până în bazinul Doneţului, el a avut perfectă dreptate când a hotărât să nu rişte şi a stabilit în principiu ca toate întreprinderile mai importante, şi în special industria de război, să fie evacuate în răsărit. El ştia de la început că, dacă germanii aveau să ocupe regiuni întinse din Rusia europeană, evacuarea industriei va fi pentru U.R.S.S. O chestiune de viaţă şi de moarte.

Evacuarea industriei în a doua jumătate a anului 1941 şi la începutul anului 1942, precum şi „dispersarea" ei în răsăritul ţării trebuie considerată drept una dintre cele mai impresionante realizări ale Uniunii Sovietice în timpul războiului.

Pentru a spori mult producţia de război şi totodată pentru a reorganiza întreaga industrie de război pe o bază nouă era necesar ca industria grea aflată în regiunile apusene şi centrale ale Rusiei europene şi ale Ucrainei să fie rapid mutată departe în interiorul ţării, unde ar fi fost ferită nu numai de armata germană, dar şi de aviaţia germană. La 4 iulie, Comitetul de stat pentru apărare

dăduse preşedintelui Comitetului de stat al planificării, N.A. Voznesenski, însărcinarea de a elabora un plan amănunţit pentru crearea în răsărit a principalei baze economice-militare. A fost trasată sarcina de a se organiza „folosirea resurselor de care dispun întreprinderile de pe Volga, din Siberia apuseană şi din Ural, precum şi a resurselor şi întreprinderilor evacuate în regiunile arătate. La elaborarea planului se va ţine seama atât de întreprinderile de bază cât şi de cele conexe pentru a se putea obţine produse complete”.

Evacuarea întreprinderilor industriale în Ural, în regiunea Volgăi, în Siberia apuseană şi în Asia centrală a început într-un stadiu foarte timpuriu al războiului şi nu s-a făcut numai din centrele industriale direct ameninţate de germani, ci şi din alte regiuni. Astfel, încă la 2 iulie s-a luat hotărârea de a se muta la Magnitogorsk laminorul de blindaje de la uzina din Mariupol, deşi acest din urmă oraş se mai afla la sute de kilometri de linia frontului. A doua zi, Comitetul de stat pentru apărare, după ce a aprobat planurile de producţie a armamentului de artilerie şi infanterie pentru următoarele luni, a hotărât să mute în răsărit 26 de uzine de război din Leningrad, Moscova şi Tula. În aceeaşi săptămână s-a hotărât să se trimită în răsărit o parte din utilajul, muncitorii, tehnicienii şi inginerii secţiei de motoare diesel de la Uzina „Kirov” din Leningrad şi de la Uzina de tractoare din Harkov. O altă mare uzină de motoare de tancuri a fost transferată din Harkov la Celeabinsk în Ural.

Totodată s-a hotărât ca o serie de întreprinderi să treacă la producţia de război; aşa, de pildă, Fabrica de automobile din Gorki a fost trecută la producţia de motoare pentru tancuri. Aceste două hotărâri au stat la baza creării în regiunea Volga-Ural a unui puternic complex pentru producţia în masă a tancurilor. Măsuri similare au fost luate şi în privinţa industriei constructoare

de avioane.

Întrucât ameninţarea germană la adresa Ucrainei răsăritene creştea, s-a luat hotărârea de a fi evacuate neîntârziat marile întreprinderi, ca, de pildă, oţelăriile din Zaporoje („Zaporojstal”). La 7 august s-au dat dispoziţiuni de a se evacua din Dnepropetrovsk uriaşa uzină de ţevi. Primul tren cu utilaj uzinal a plecat la 9 august, iar cel de-al nouălea tren a sosit în Ural, la Pervouralsk, în ziua de 6 septembrie. La 24 decembrie uzina a şi început să producă.

În cursul lunii august au mai fost evacuate numeroase alte mari întreprinderi. Demontarea şi încărcarea utilajului se făceau fără întrerupere, ziua şi noaptea, adesea sub bombardamentele aviaţiei inamice. Proporţiile operaţiei pot fi apreciate după faptul că pentru evacuarea întregului utilaj şi a stocurilor de materii prime numai ale Uzinei „Zaporojstal” au fost necesare 8.000 de vagoane. Majoritatea utilajului – în greutate de 50.000 de tone – a fost folosită la Combinatul metalurgic din Magnitogorsk.

Cu ceva mai puţin succes a fost efectuată evacuarea unei serii de întreprinderi aflate în bazinul Doneţului, pe care germanii l-au ocupat mai repede decât se credea. Aici a fost aplicată pe scară largă tactica „pământului pârjolit”. Şi centrala hidroelectrică de pe Nipru a fost, cel puţin în parte, distrusă de ruşi în retragere. S-a izbutit totuşi să se salveze destul de mult – din iunie şi până în octombrie au fost evacuate din Ucraina în total 283 de întreprinderi industriale şi 136 de uzine mai mici.

Mai greu a fost, în condiţiile grele din primele săptămâni ale invaziei, să se evacueze întreprinderile industriale din Bielorusia, cu atât mai mult cu cât căile ferate erau supuse unor neîntrerupte bombardamente. Şi totuşi au fost evacuate din Bielorusia, în special din regiunile ei răsăritene (Gomei şi Vitebsk), peste 100 de

întreprinderi (ce-i drept, mai puţin importante decât uzinele din Ucraina).

Evacuarea uzinelor din Leningrad, inclusiv a muncitorilor, a început în iulie, după ce germanii au atins râul Luga. Nu s-a izbutit însă să se evacueze decât 92 de întreprinderi specializate în producţia de război, precum şi unele secţii ale uzinelor „Kirov" şi „Ijora". Celelalte au rămas în Leningrad, după ce germanii interceptaseră toate liniile de cale ferată.

Evacuarea masivă a industriei din Moscova a început abia la 10 octombrie, când germanii se aflau deja în raionul Veazma. Dar până la sfârşitul lunii noiembrie au fost trimise de aici în răsărit 498 de întreprinderi, cu circa 210.000 de muncitori. Pentru transportul lor au fost necesare nu mai puţin de 71.000 de vagoane. Tot în acele grele luni de iarnă s-au depus eforturi pentru a se evacua din regiunile ameninţate – Kursk, Voronej şi Caucazul de nord – stocuri cât mai mari de alimente, precum şi utilajul multor întreprinderi ale industriei uşoare.

Această fantastică strămutare de uzine şi oameni în răsărit s-a efectuat cu destul de mari greutăţi. În unele mari noduri de cale ferată, ca, de pildă, la Celeabinsk, s-au produs imense aglomerări; întrucât deplasarea se desfăşura la sfârşitul toamnei şi în cursul iernii, cei evacuaţi în Ural, Siberia, Kazahstan au călătorit în condiţii foarte grele.

Din iulie şi până în noiembrie 1941 au fost transferate în răsărit, în total, nu mai puţin de 1 523 de întreprinderi industriale (dintre care 1 360 de uzine mari): 226 în regiunea Volgăi, 667 în Ural, 244 în Siberia apuseană, 78 în Siberia răsăriteană şi 308 în Kazahstan şi Asia centrală. În total au fost transportate pe căile ferate 1.500.000 de vagoane cu „încărcături în cadrul evacuării".

Această transferare a industriei în răsărit, efectuată în 1941, în toiul invaziei germane, a fost, fireşte, în felul ei

o realizare fără egal. Ar fi însă naiv să se creadă că toate întreprinderile industriale cât de cât importante au fost evacuate la timp sau aduse în stare de a nu mai putea lucra.

După război guvernul sovietic a declarat în mod oficial că germanii şi aliaţii lor au distrus în U.R.S.S. 6.000.000 de case de locuit, 25.000.000 de oameni rămânând fără adăpost; au sacrificat sau au scos din ţară 7.000.000 de cai, 17.000.000 de vite cornute mari, 20.000.000 de porci etc.; au distrus 31 850 de întreprinderi industriale, în care lucrau circa 4.000.000 de oameni; au distrus sau au scos din ţară 239.000 de electromotoare şi 175.000 de maşini-unelte pentru aşchierea metalului 41. Cifrele acestea arată că o parte însemnată a utilajului industrial nu a fost evacuată.

În toiul luptelor de lângă Moscova, şi mai ales după începerea contraofensivei Armatei Roşii, clasa muncitoare sovietică a păşit cu o dublă energie la reinstalarea în noile localităţi a uzinelor de război evacuate. Uriaşa muncă organizatorică se îmbina cu spiritul de sacrificiu aproape fără seamăn al maselor, căci bărbaţii şi femeile care au repus în funcţiune uzinele de război evacuate au trebuit să muncească în timpul iernii, având o hrană cu totul insuficientă şi locuind în condiţii foarte proaste.

În octombrie au fost evacuate din Moscova la Kuibîşev numeroase instituţii de stat, printre care comisariatele poporului pentru industria constructoare de avioane, de tancuri, pentru armament, siderurgie şi muniţii. N.A. Voznesenski, preşedintele Comitetului de stat pentru planificare, a primit dispoziţiuni să trimită la Moscova, la intervale de 5 – 6 zile, rapoarte asupra mersului lucrărilor de refacere şi punere în funcţiune a întreprinderilor din industria de armament. To1 la Kuibîşev a fost evacuată şi o parte din aparatul C.C. al partidului, iar conducerea acesteia „a fost autorizată să dea…

indicaţii şi dispoziţiuni comitetelor regionale Volga, Ural, Asia centrală şi Siberia în problemele de organizare a industriei legate de evacuarea întreprinderilor industriale în aceste regiuni, precum şi în problema colectării de produse agricole" 42. În centre industriale ca, de pildă, Gorki, Kuibîşev, Celeabinsk, Novosibirsk, Sverdlovsk, Magnitogorsk, Taşkent şi altele au fost create „centre de recepţionare a întreprinderilor evacuate".

Numeroase uzine evacuate au fost contopite cu întreprinderi locale; astfel, o mare uzină de tancuri evacuată din Ucraina s-a contopit cu o serie de uzine locale, formând un mare combinat, care a căpătat denumirea de Uzina de tancuri din Ural „I.V. Stalin", iar Uzina de tractoare din Celeabinsk s-a unit cu Uzina de motoare diesel evacuată din Harkov şi cu Uzina „Kirov" din Leningrad, formând aşa-numitul „Tankograd".

Unii „giganţi industriali" n-au putut fi instalaţi într-un singur oraş şi au trebuit să fie descentralizaţi; aşa, de pildă, o parte a Uzinei de rulmenţi din Moscova a fost evacuată la Saratov, alta – la Kuibîşev, iar o a treia – la Tomsk. Toate acestea au creat o serie de noi probleme organizatorice.

În timpul războiului am avut ocazia să stau de vorbă cu numeroşi muncitori şi muncitoare evacuaţi toamna târziu sau la începutul iernii 1941 – 1942 în Ural sau Siberia. Povestea cum întreprinderi întregi şi milioane de oameni au fost evacuaţi în răsărit, cum aceste întreprinderi au fost apoi refăcute într-un timp record şi în condiţii nemaipomenit de grele şi cum în 1942 au izbutit să-şi sporească enorm de mult producţia este, în primul rând, povestea unei dârzenii umane de necrezut. În majoritatea localităţilor, condiţiile de trai erau îngrozitoare, şi adesea se făcea resimţită lipsa de alimente. Oamenii munceau fiindcă ştiau că e absolut necesar, lucrau câte douăsprezece, treisprezece şi paisprezece ore pe zi;

trăiau într-o mare tensiune nervoasă, îşi dădeau seama că niciodată nu fusese atâta nevoie de munca, lor. Mulţi au depus eforturi atât de mari, încât s-au îmbolnăvit şi au murit. Toţi aceşti oameni ştiau câte pierderi suferă trupele şi.

«I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 149.

Întrucât ei se aflau departe de front, nu prea cârteau. În vremuri în care soldaţii erau expuşi unor suferinţe şi primejdii atât de mari, populaţia civilă nu avea dreptul să se eschiveze nici chiar de la cea mai grea şi mai istovitoare muncă. În toiul iernii siberiene, unii trebuiau să meargă pe jos la lucru cinci, opt sau zece kilometri, apoi lucrau câte douăsprezece ore sau mai mult şi după aceea se întorceau acasă tot pe jos – şi aşa zi de zi, lună de lună.

Presa sovietică nu pomenea însă decât rareori de greutăţile deosebite provocate de lipsurile din timpul războiului. De pildă, într-o hotărâre a guvernului din 11 septembrie 1941 se sublinia necesitatea de a se face economie de oţel şi beton armat, recurgându-se la acestea „numai când folosirea altor materiale este, din punct de vedere tehnic, inadmisibilă”. De aceea, numeroase clădiri industriale au fost, mai ales în 1941, construite din lemn.

„Aceste clădiri nu încântau privirea prin frumuseţe arhitecturală, erau chiar nearătoase… Mari clădiri din lemn au fost ridicate în numai 15 – 20 de zile… Noaptea se lucra la lumina torţelor şi a unor focuri aprinse în acest scop. Energia electrică abia dacă ajungea să asigure funcţionarea maşinilor-unelte, montate sub cerul liber. Lămpile erau fixate de copaci.

Iarna, într-unul din cartierele periferice ale Sverdlovskului, unde avea loc reasamblarea Uzinei «Bolşevik», evacuată din Kiev, putea fi văzut următorul tablou: sub pinii de care atârnau becuri electrice lucrau maşini-unelte…

Tot pe vremea aceea, într-un oraş din regiunea Volgăi

se construiau noile clădiri ale celei mai mari uzine producătoare de avioane din ţară... Acoperişul nu fusese încă aşezat, dar maşinile-unelte erau deja în funcţiune. Era un ger năprasnic, de – 40°, oamenii însă nu-şi părăseau locurile de muncă. La 10 decembrie – paisprezece zile după sosirea ultimului tren cu utilaje –, pe poarta uzinei a ieşit primul avion de vânătoare Mig, asamblat din piese evacuate. Până la sfârşitul lunii au şi fost produse 30 de avioane de acest tip şi 3 avioane de asalt 11 – 2.

Într-un ritm rapid a fost reinstalată în Ural şi Uzina de tancuri din Harkov. La 19 octombrie a părăsit Harkovul ultimul grup de muncitori, iar la 8 decembrie constructorii de tancuri din Harkov au asamblat din piese şi subansamble aduse cu ei primele 25 de tancuri T-34 şi le-au trimis pe front" 43.

Deşi în decurs de patru-cinci luni o bună parte din industria grea sovietică, în special cea de război, a fost evacuată cu succes în răsărit, operaţia a fost însoţită de o inevitabilă scădere a producţiei. Aproape un an – cam din august 1941 până în august 1942 –, Armata Roşie a dus o foarte mare lipsă de armament şi muniţii, iar începând din octombrie 1941 şi până în primăvară această lipsă a căpătat un caracter aproape catastrofal. După cum vom vedea, ea a fost una dintre principalele cauze pentru care bătălia de lângă Moscova nu a fost încununată de un succes deplin al trupelor sovietice, ci doar de unul parţial. Aceasta explică în mare măsură şi grelele înfrângeri suferite de trupele sovietice în vara anului 1942.

Cu toate acestea, imediat după invazia germană, producţia de război a sporit considerabil. În 1941 industria sovietică de avioane a produs în total circa 16.000 de avioane de toate tipurile, dintre care peste 10.000 după începerea războiului, în special între iulie şi octombrie. Nu mai puţin impresionante sunt cifrele producţiei de tancuri şi de alte categorii de armament; în a doua jumătate a

anului 1941, producţia de muniţii de toate felurile a depăşit de aproape trei ori nivelul producţiei din prima jumătate a anului. Din păcate, în octombrie această creştere, practic, a încetat.

Industria sovietică de război se lovea în răsărit de dificultăţi uriaşe. Nu toţi muncitorii fabricilor evacuate putuseră fi trimişi în noile locuri odată cu utilajul; din diferite motive, utilajul nu era însoţit decât de 40 – 50%> din muncitorii respectivi. La început s-a resimţit şi o foarte serioasă lipsă de anumite materii prime. Înainte oţelurile de calitate destinate plăcilor de blindaj erau produse mai ales în Ucraina răsăriteană; din această cauză, numeroase întreprinderi din răsărit au fost nevoite să-şi modifice fundamental procesul de producţie. Această modificare a determinat o scădere temporară a randamentului furnalelor şi cuptoarelor Martin. Se resimţea, de asemenea, o foarte mare lipsă de molibden şi mangan. O mare cantitate de mangan se extrăgea în raionul Nikopol, acum ocupat de germani. Au trebuit deschise noi mine de mangan în Ural şi Kazahstan, unde condiţiile de sol şi de climă creau dificultăţi de necrezut. Minerii din Nikopol, care aduseseră în răsărit utilajul

«Op. cit., p. 150 – 151.

minier, au început, cu ajutorul unor muncitori locali, să extragă minereu de mangan într-un raion îndepărtat al regiunii Sverdlovsk, unde cu puţin timp înainte de război începuse construirea unei mine de mangan. Ulterior organizarea producţiei de feromangan la uzina din Kuşva, în Kuzbass şi la Magnitogorsk a fost considerată drept „o importantă victorie a metalurgiştilor, egală ca însemnătate cu câştigarea unei mari bătălii”. Un exemplu la fel de remarcabil de dârzenie umană l-a constituit construirea minelor de molibden în stepa aridă de lângă lacul Balhaş, din Asia centrală.

Odată cu ocuparea de către germani a bazinului

Doneţului, Uniunea Sovietică a pierdut peste 60% din extracţia de cărbune, din care cauză a trebuit sporită extracţia acestuia în Ural, în Kuzbass şi Karaganda. În decembrie 1941 s-a hotărât ca în următoarele trei luni să intre în exploatare 44 de mine noi. Au fost, de asemenea, depuse eforturi desperate pentru a se spori în răsărit producţia de aluminiu, nichel, cobalt, zinc, ţiţei, substanţe chimice etc.

Situaţia critică ce se crease este foarte pregnant descrisă în „Istoria războiului".

„În toamna târzie a anului 1941, patria noastră a trecut, atât sub raport militar cât şi sub raport economic, prin zile foarte grele. Frontul cerea muniţii şi armament în cantităţi tot mai mari. Dar din cauza evacuării s-a redus numărul uzinelor şi întreprinderilor producătoare de materiale necesare frontului. La sfârşitul lunii octombrie 1941 nu mai lucra niciuna dintre uzinele metalurgice din sud. Pe vremea aceea nu ne mai rămăseseră decât 38, 4% din furnalele aflate în funcţiune la 1 iunie 1941, 52, 6% din cuptoarele Martin, 38, 6% din cuptoarele electrice, 52, 2% din laminoare. În comparaţie cu iunie 1941, producţia de metal reprezenta: la fontă – 32, 9%, la oţel – 42, 3%, la laminate – 42, 5%. Nu funcţiona nici un singur convertizor. În decembrie 1941, producţia de fontă a scăzut faţă de cea din iunie de mai bine de patru ori, iar cea de oţel şi laminate de peste trei ori.

Am pierdut toate minele din bazinul Doneţului şi din bazinul Moscova. Producţia de laminate din metale neferoase s-a redus de 430 de ori, iar cea de rulmenţi de 21 de ori.

Producţia globală a industriei sovietice, luată în ansamblu, a scăzut din iunie până în noiembrie 1941 de 2, 1 ori. În ultimele două luni ale anului 1941, nivelul producţiei în aproape toate ramurile industriale a fost cel mai scăzut din întreaga perioadă a Marelui Război pentru

Apărarea Patriei.

Din luna octombrie a început să scadă şi producţia de avioane. Fenomenul a coincis cu perioada strămutării industriei aeronautice... În noiembrie 1941 au fost construite de 3, 6 ori mai puţine avioane decât în septembrie... industria aeronautică nu a completat grelele pierderi suferite de aviaţia sovietică în bătăliile crâncene de lângă Moscova şi Leningrad, ca şi în alte sectoare ale frontului sovieto-german... Numai mobilizarea întregului parc de avioane al ţării şi concentrarea lui pe principalele direcţii au permis forţelor aeriene militare sovietice să întreprindă intense acţiuni de luptă în iarna 1941 – 1942.

Frontul ducea şi o mare lipsă de tancuri... La sfârşitul anului 1941 se crease o situaţie foarte gravă în industria producătoare de muniţii... Într-o situaţie foarte grea se aflau întreprinderile care trebuiau să execute pentru prima oară comenzi pentru armată. Din 30 de întreprinderi depinzând de Comisariatul poporului pentru agricultură şi trecute la producţia de muniţii, 21 nu dispuneau de loc de utilajul necesar.

În industria producătoare de muniţii se făcea simţită o lipsă acută de feroaliaje, de nichel şi, în general, de metale neferoase. În comparaţie cu perioada antebelică, nevoile de cupru, de cositor şi aluminiu crescuseră de câteva ori. Pierderea bazinului Doneţului, cu industria lui chimică dezvoltată, precum şi evacuarea industriei chimice din Moscova şi Leningrad au dus la o considerabilă scădere a producţiei de pulberi şi explozivi.

Până la mijlocul lunii decembrie 1941, din cele 26 de întreprinderi şi secţii ale industriei chimice evacuate în regiunile răsăritene... numai utilajele a opt uzine sosiseră la destinaţie, iar din acestea au fost puse în funcţiune mai puţin de jumătate.

Din august şi până în noiembrie 1941 şi-au încetat activitatea 303 întreprinderi producătoare de muniţii...

Crescuse disproporţia dintre numărul tunurilor produse şi cantitatea de muniţie ce revenea de fiecare tun. În a doua jumătate a anului 1941, frontul folosea mai ales muniţie acumulată încă din timp de pace. Dar după şase luni de război stocurile acestea erau aproape complet epuizate, iar producţia industriei nu reprezenta decât 50 – 60% din cantitatea prevăzută în plan".

În afara grelelor pierderi în utilaje, industria sovietică ducea şi o mare lipsă de forţă de muncă. Numărul mediu anual al muncitorilor şi funcţionarilor ocupaţi în economia naţională scăzuse de la 31 200.000 în 1940 la 27 300.000 în 1941. Această cifră s-a redus în noiembrie la 19 800.000. O parte dintre muncitori rămăseseră în regiunile ocupate, iar o parte se aflau în drum spre răsărit. Dar la 9 noiembrie, când germanii mai prevesteau încă iminenta cădere a Moscovei, Comitetul de stat pentru apărare a aprobat planuri precise de sporire a producţiei în răsărit, prevăzând, printre altele, ca în 1942 să fie produse 22.000 – 25.000 de avioane de luptă şi peste 22.000 de tancuri grele şi mijlocii.

La sfârşitul anului 1941, U.R.S.S. a început să depindă de regiunile răsăritene în privinţa livrărilor de alimente aproape tot atât de mult ca şi sub raportul producţiei industriale.

Odată cu începutul războiului, randamentul agriculturii a scăzut brusc. Majoritatea bărbaţilor de la sate au fost mobilizaţi, inclusiv tractorişti, care au fost repartizaţi unităţilor de tancuri. Pentru nevoile armatei s-au rechiziţionat numeroşi cai, automobile şi tractoare. În timpul războiului, toate lucrările agricole erau de fapt executate de femei şi adolescenţi. În multe colhozuri, aratul se făcea cu mijloacele cele mai primitive, iar la strânsul recoltei a fost atrasă şi populaţia oraşelor. Pentru tracţiune erau folosiţi caii, acolo unde mai existau, iar din lipsă de produse petroliere tractoarele, câte mai erau,

funcţionau cu ajutorul unor generatoare de gaze.

Pierderile teritoriale din 1941 au avut repercusiuni foarte grave asupra situaţiei alimentare din ţară. Teritoriile ocupate de germani până în noiembrie 1941 dădeau înainte de război 33% din producţia de cereale şi 84% din cea de zahăr; pe aceste teritorii se găseau 38% din şeptelul de bovine şi 60% din cel de porcine. Până la 1 ianuarie 1942, numărul vacilor în U.R.S.S. (abstracţie făcând de cele rămase în teritoriile ocupate) a scăzut de la 27 800.000 de capete la 15.000.000, iar cel al porcilor s-a redus cu peste 60%.

Pentru cea mai mare parte a perioadei războiului, „baza alimentară" a Uniunii Sovietice au constituit-o regiunea Volgăi, Uralul, Siberia apuseană şi Kazahstanul. Suprafeţele însămânţate au fost considerabil extinse. Sfecla de zahăr şi floarea-soarelui au pătruns în regiuni unde în trecut nu fuseseră cultivate. Odată cu pierderea Donului şi a Kubanului în vara anului 1942, Uniunea Sovietică a început să depindă m şi mai mare măsură de „baza alimentară din răsărit".

Începutul bătăliei pentru apărarea Moscovei în declaraţia pe care ne-a făcut-o la Veazma la jumătatea lunii septembrie, generalul V.D. Sokolovski menţionase trei aspecte importante: 1. faptul că, în ciuda marilor ei insuccese, Armata Roşie „macină" încetul cu încetul armata germană; 2. că germanii vor face, foarte probabil, o ultimă încercare desperată – sau chiar „mai multe ultime încercări desperate" – de a ocupa Moscova, dar nu vor reuşi şi 3. că Armata Roşie este bine echipată pentru o campanie de iarnă.

Săptămânile ce au urmat au confirmat impresia că comandamentul sovietic îşi însuşise rapid învăţămintele războiului, renunţând la unele dintre teoriile antebelice, ca inutile şi complet inaplicabile în situaţia dată.

Primele luni ale războiului au constituit o excelentă

şcoală pentru ofiţerii Armatei Roşii, şi, în primul rând, din rândul celor ce s-au distins în operaţiile din perioada iunie-octombrie 1941 s-a ridicat acea strălucită pleiadă de generali şi mareşali care n-a avut egal din timpul „Marii armate" a lui Napoleon până astăzi. În cursul verii şi toamnei, generalul Novikov a introdus schimbări importante în organizarea forţelor aeriene militare, iar generalul Voronov – în folosirea artileriei. Jukov şi Konev au jucat un rol de frunte în oprirea germanilor la Smolensk; Rokossovski, Vatutin, Cerneahovski, Rotmistrov, Boldin, Fediuninski, Govorov, Meretkov, Eremenko, Belov, Leliuşenko, Bagramian şi mulţi alţii care s-au acoperit de glorie în bătălia de la Moscova şi în alte operaţii importante din 1941 au fost oameni care şi-au câştigat înaltele lor grade şi funcţii în luptele grele din primele luni ale războiului. De atunci criteriul după care se călăuzea Stalin la numirea în posturile superioare de comandă ale armatei au fost calităţile manifestate pe câmpul de luptă. J. Erickson are perfectă dreptate când spune că

„Luptele din vara şi toamna anului 1941 au dus la o epurare militară în rândul ofiţerilor, spre deosebire de epurarea politică din trecut. Faţă de oamenii incompetenţi şi netalentaţi a început să se manifeste o atitudine tot mai intolerantă. Forţa şi însuşirile remarcabile ale înaltului Comandament sovietic rezidau tocmai în faptul că a fost în stare să promoveze acel minim necesar de comandanţi de înaltă clasă care au reuşit să scoată Armata Roşie dintr-o situaţie catastrofală" 44.

La 23 iunie a fost creat Marele cartier general al înaltului Comandament sovietic, iar câteva zile mai târziu – Comitetul de stat pentru apărare (C.S.A.), sub preşedinţia lui Stalin. La 8 august, Marele cartier general al înaltului Comandament s-a transformat în Marele cartier general al Comandamentului suprem. La 19 iulie Stalin a devenit comisar al poporului pentru apărare, iar la 7 august –

comandant suprem.

Rolul comisarilor a fost considerabil întărit; ca reprezentanţi ai partidului şi guvernului în Armata Roşie, comisarii aveau obligaţia de a organiza şi înfăptui educarea politică a ofiţerilor şi soldaţilor şi purtau, în egală măsură ca şi comandanţii, întreaga răspundere pentru comportarea în luptă a unităţilor. În atribuţiile lor intra şi obligaţia de a raporta comandamentului superior toate cazurile de „comportare nedemnă" a ofiţerilor sau lucrătorilor politici. În practică s-a dovedit în 1941 că marea majoritate a comisarilor sprijineau întru totul pe comandanţi. Cum atât unii cât şi ceilalţi ardeau de dorinţa de a lupta până la ultima picătură de sânge şi cum trebuiau zilnic să execute misiuni de luptă care nu sufereau amânare, nu s-au ivit divergenţe între comandanţi şi comisari.

Cu toate acestea „dubla comandă" avea şi aspecte negative, iar în perioada bătăliei de la Stalingrad funcţiile comisarilor au trebuit să fie radical schimbate.

Indiferent dacă exista sau nu o necesitate cât de cât serioasă de a pune alături de comandant un reprezentant special al partidului, este incontestabil că ei au avut rolul lor. „Temerile de la început că trupele nu se vor bate s-au spulberat curând în faţa rezistenţei înverşunate opuse germanilor de către Armata Roşie, care, după cum a spus Halder, «lupta până la ultimul om» şi folosea «metode perfide», ruşii neîncetând să tragă până ce cădeau morţi" 45.

44 *J. Erickson*. „The Soviet High Command... 1918 – 1945", Londra, 1962, p. 62.

41 Op. cit., p. 598.

Rolul N.K.V.D.-ului în operaţiile militare a rămas oarecum neclar, deşi se ştie că, în afara unităţilor de grăniceri aflate în subordinea lui – care au fost primele ce au înfruntat atacul german –, au luptat şi într-o serie de

alte cazuri importante unităţi ale N.K.V.D.-ului ca subunităţi combatante, de pildă în iunie-iulie 1942 lângă Voronej, unde au dat ajutor pentru a zădărnici o încercare deosebit de periculoasă a germanilor de a rupe frontul. Există însă şi un alt aspect al acestei legături dintre N.K.V.D. şi Armata Roşie; astfel, nu numai prizonierii care au reuşit să evadeze de la germani, dar şi unităţile care au ieşit din încercuirea germană, aşa cum s-a întâmplat frecvent în 1941, au fost supuse unui interogatoriu foarte sever de către „secţiile speciale" aflate în subordinea N.K.V.D.-ului. În romanul lui K. Simonov „Vii şi morţi" este prezentat un episod deosebit de zguduitor, având la bază un fapt real: după lupte care au durat mai multe zile, un grup numeros de ofiţeri şi soldaţi au ieşit din încercuire. Au fost imediat dezarmaţi de către N.K.V.D., dar tocmai în acel moment germanii au început ofensiva asupra Moscovei, şi ostaşii dezarmaţi, duşi la un centru de verificare, au fost surprinşi acolo de germani şi măcelăriţi fără a avea posibilitatea să opună vreo rezistenţă.

Dar în rest N.K.V.D.-ul se amesteca mai puţin decât înainte în treburile Armatei Roşii. Deosebirea dintre militarii propriu-zişi şi elementele „politice" începuse să dispară, Stalin însuşi dirijând acest proces. Indiferent de ce făcuse în trecut, el a învăţat ceva din evenimentele din vara şi toamna anului 1941. Întreaga armată sprijinea cu hotărâre linia patriotică a „Marelui Război pentru Apărarea Patriei, al doilea de la 1812 încoace". Au fost adunate toate talentele militare care s-au evidenţiat şi au fost verificate în primele bătălii ale războiului, iar în unele cazuri şi mai înainte, în Extremul Orient; au fost aruncate în luptă toate rezervele existente, inclusiv divizii de elită din Asia centrală şi Extremul Orient, ceea ce devenise posibil datorită pactului de neutralitate încheiat în 1941 cu Japonia.

Oricâte amintiri neplăcute şi oricâte nemulţumiri ar fi

tăinuit în sinea lor unii generali sovietici, în atmosfera din octombrie-noiembrie 1941, pe care o caracterizau cel mai bine cuvintele „Patria este în pericol!”, Stalin devenise factorul unificator indispensabil. O altă alternativă nu exista. Germanii se aflau în faţa Leningradului, înaintau prin bazinul Doneţului spre Rostov, iar la 30 septembrie 1941 începuse ofensiva „finală” a Wehrmachtului asupra Moscovei.

În linii mari, bătălia din faţa Moscovei poate fi împărţită în trei mari etape: prima ofensivă germană – de la 30 septembrie până la sfârşitul lunii octombrie; a doua ofensivă germană – de la 17 noiembrie până la 5 decembrie; contraofensiva şi ofensiva generală a trupelor sovietice – de la 6 decembrie până în primăvara anului 1942.

La 30 septembrie, unităţile de tancuri ale lui Guderian de la flancul de sud al grupului de armate „Centru” au executat o lovitură pe direcţia Gluhov şi Orel (acest din urmă oraş fiind ocupat la 2 octombrie), dar au fost oprite dincolo de Mţensk, pe drumul spre Tula, de către un grup de tancuri de sub comanda colonelului Katukov. Alte grupări de trupe germane au întreprins vaste operaţii ofensive dinspre sud-vest în sectorul Breansk şi dinspre vest pe şoseaua naţională Smolensk-Moscova. Mari grupări de trupe sovietice au fost încercuite la sud de Breansk şi în sectorul Veazma, la vest de Moscova. Germanii intenţionau să blocheze trupele sovietice încercuite în sectorul Veazma în primul rând cu ajutorul infanteriei, aşa încât să dispună de diviziile de tancuri şi de cele motorizate pentru o ofensivă fulgerătoare asupra Moscovei, dar rămăşiţele Armatelor a 19-a, a 20-a, a 24-a şi a 32-a, precum şi grupul generalului Boldin au imobilizat timp de peste o săptămână principalele forţe ale Armatei a 4-a germane şi ale Grupului al 4-lea de tancuri german. Această rezistenţă a permis Comandamentului suprem

sovietic să transfere pe aliniamentul Mojaisk un număr mai mare de trupe ieşite din încercuire şi să aducă rezerve din spatele frontului4 (i.

La 6 octombrie, unităţi de tancuri germane au rupt aliniamentul de apărare Rjev-Veazma şi au început să înainteze spre linia fortificată de la Mojaisk, situată la circa 100 km vest de Moscova. Ea a fost construită în grabă în vara 1941 şi mergea de la Kalinin la Kaluga, Maloiaroslaveţ şi Tula. Puţinele trupe ruseşti care apărau acest aliniament au putut opri unităţile înaintate ale grupului de armate „Centru”, nu însă şi grosul forţelor germane.

În aşteptarea sosirii pe frontul de la Moscova a unor întăriri din Asia centrală şi Extremul Orient, Marele cartier general a aruncat în luptă toate rezervele existente. La 9 octombrie, trupele care luptaseră în acest sector – marile unităţi de infanterie de sub comanda generalilor Artemiev şi Leliuşenko, precum şi unităţile de tancuri comandate de generalul Kurkin – au fost trecute în subordinea directă a Comandamentului suprem sovietic. A doua zi, generalul G.K. Jukov a fost numit comandant al acestui front.

Dar germanii au ocolit pe la sud aliniamentul de la Mojaisk şi la 12 octombrie au ocupat Kaluga. Două zile mai târziu, ocolindu-l pe la nord, au intrat în Kalinin. După lupte grele, la 18 octombrie, oraşul Mojaisk a fost evacuat. Încă de la 14 octombrie se dădeau lupte înverşunate în raionul Volokolamsk, la jumătatea drumului dintre Kalinin şi Mojaisk, la circa 80 km nord-vest de Moscova.

Se crease o situaţie extrem de gravă. Nu mai exista un front continuu. Aviaţia germană stăpânea văzduhul. Unităţi de tancuri germane pătrunseseră adânc în spatele frontului, silind Armata Roşie să se retragă pe noi poziţii pentru a evita încercuirea. Odată cu armata plecau în răsărit mii de cetăţeni sovietici. Oameni pe jos, căruţe, vite, maşini se îndreptau pe toate drumurile spre răsărit

într-un şuvoi neîntrerupt, îngreuind şi mai mult deplasarea trupelor[56].

Deşi se loveau pretutindeni de o rezistenţă înverşunată, germanii se apropiau de Moscova din toate părţile. Două zile după căderea oraşului Kalinin, când o pătrundere germană de la Volokolamsk spre Istra şi Moscova părea un lucru aproape cert, gravitatea situaţiei a atins apogeul. Era în 16 octombrie. Se povesteşte până în ziua de azi că în acea dimineaţă două tancuri germane ar fi pătruns până la Himki, o suburbie la nord de Moscova, unde au fost repede nimicite. E drept, până astăzi nicio sursă serioasă nu a confirmat că aceste tancuri ar fi existat în realitate şi nu numai în imaginaţia unor moscoviţi speriaţi.

Dar ce s-a petrecut la Moscova în ziua de 16 octombrie? Mulţi au pretins că în ziua aceea ar fi izbucnit panica la Moscova. Deşi, după cum vom vedea, a vorbi despre panică ar însemna o generalizare exagerată, pentru moscoviţi ziua de 16 octombrie a fost totuşi o zi foarte grea.

Au trebuit să treacă câteva zile până când populaţia Moscovei să-şi dea seama ce pericol grav reprezenta noua ofensivă germană. În ultimele zile din septembrie şi primele zile ale lunii octombrie, atenţia tuturor fusese reţinută de marea ofensivă germană din Ucraina, de ştirile despre pătrunderea trupelor germane în Crimeea şi de vizita lui Beaverbrook la Moscova, care începuse în ziua de 29 septembrie. La conferinţa de presă din 28 septembrie, Lozovski încercase să dea cuvintelor sale un caracter cât mai liniştitor, spunând că la Leningrad germanii au pierdut „mii de soldaţi” ucişi şi, indiferent câţi ar mai pierde, nu vor reuşi să-l ocupe. El a mai arătat că „legăturile (cu Leningradul) continuă să fie menţinute” şi că, deşi în oraş a fost introdusă raţionalizarea produselor, acestea există în

56 I.M.R.P.A.P., voi. 2, p. 244.

cantităţi suficiente. În continuare a comunicat că se dau lupte grele „pentru Crimeea”, dar a dezminţit ştirea că germanii ar fi forţat istmul Perekop.

Părea să fie pregătit sufleteşte pentru pierderea Harkovului şi a bazinului Doneţului, deşi n-a pomenit despre aşa ceva.

Abia la 4 sau 5 octombrie, locuitorii oraşului şi-au dat seama că ofensiva asupra Moscovei începuse, dar nici chiar atunci nu le era clară încă amploarea ei. E de înţeles că ziarele sovietice nu au publicat nimic despre discursul rostit de Hitler la 2 octombrie, în care anunţa ofensiva „finală” asupra Moscovei.

Însă la conferinţa de presă din 7 octombrie Lozovski a atins această chestiune. Părea puţin alarmat, dar a declarat că discursul lui Hitler nu face decât să arate că acesta e în pragul desperării.

„El ştie că nu va câştiga războiul, dar trebuie să le menţină germanilor moralul ridicat în timpul iernii, iar pentru aceasta are nevoie de unele succese mai importante ca dovadă că un anumit stadiu al războiului s-a încheiat. A doua cauză pentru care Hitler are nevoie să obţină un succes mare o constituie acordul anglo-americano-sovietic, care a provocat în Germania un sentiment de deprimare. La nevoie, germanii mai puteau «să înghită» un acord «al bolşevicilor» cu Anglia, dar la un acord «al bolşevicilor» cu America nu se aşteptaseră”. Lozovski a mai adăugat că, în orice caz, ocuparea unui oraş sau a altuia nu va influenţa rezultatul final al războiului.

În comunicatul din seara zilei de 7 octombrie au fost pentru prima oară menţionate „lupte grele în zona Veazma”.

La 8 octombrie, „Pravda” şi „Izvestia” s-au străduit să nu exprime nelinişte (articolul de fond al „Pravdei” era consacrat unei teme obişnuite – munca femeilor în timp de

război), dar alarma a fost dată încă din ziua de 7 octombrie de „Krasnaia zvezda”. Ea scria că „este în pericol însăşi existenţa statului sovietic” şi că fiecare ostaş al Armatei Roşii „trebuie să rămână neclintit pe poziţie şi să lupte până la ultima picătură de sânge”.

„Pravda” a dat alarma la 9 octombrie, punând în gardă poporul împotriva nepăsării şi autoliniştirii şi chemându-l să-şi „mobilizeze toate forţele pentru respingerea inamicului”. A doua zi a cerut cetăţenilor sovietici să fie vigilenţi, declarând că, odată cu ofensiva asupra Moscovei, „duşmanul încearcă prin agenţii săi să dezorganizeze spatele frontului şi să semene panică”. La 12 octombrie, „Pravda” a început să vorbească despre „marea primejdie” care ameninţă patria.

Dar chiar şi fără ajutorul agenţilor inamici, ceea ce spunea „Pravda” era suficient pentru a alarma serios populaţia Moscovei. La 8 octombrie a început să se vorbească despre evacuare, iar ambasadele, precum şi multe instituţii de stat şi organizaţii sovietice au fost avertizate că o hotărâre în această chestiune urma să fie luată în cel mai scurt timp. Atmosfera devenea extrem de încordată. Cei mai curajoşi vorbeau despre Moscova ca despre un „super-Madrid”, iar cei mai puţin curajoşi se grăbeau să părăsească oraşul.

La 13 octombrie, situaţia la Moscova devenise foarte critică. Numeroase trupe germane care timp de peste o săptămână fuseseră imobilizate de operaţia de încercuire din sectorul Veazma deveniseră acum disponibile şi puteau lua parte la atacul final asupra Moscovei.

Nu exista absolut nicio certitudine că pătrunderea germanilor va putea fi preîntâmpinată, şi la 12 octombrie Comitetul de stat pentru apărare a hotărât să mobilizeze populaţia Moscovei la executarea unor lucrări de apărare pe căile îndepărtate şi apropiate de acces spre Moscova. În plus urmau să fie construite două linii de apărare

suplimentare în interiorul oraşului, una de-a lungul centurii bulevardelor exterioare, cealaltă de-a lungul centurii bulevardelor interioare.

În dimineaţa zilei de 13 octombrie, A.S. Şcerbakov, secretar al C.C. şi al Comitetului orăşenesc Moscova ale P.C.

PBOFKORN a. KU Re!

(b) al U.R.S.S., a luat cuvântul în faţa activului de partid din Moscova. „Să nu închidem ochii – a spus el.

— Moscova e în pericol”. Şcerbakov a chemat muncitorii oraşului să trimită toate rezervele disponibile pe front şi la construcţia lucrărilor de apărare pe căile de acces şi în oraş, precum şi să sporească la maximum producţia de arme şi muniţii.

Hotărârea adoptată de organizaţia de partid din Moscova cerea „disciplină de fier, luptă hotărâtă împotriva celei mai mici manifestări de panică, împotriva celor laşi, a dezertorilor şi a colportorilor de zvonuri mincinoase”.

În seara zilei de 13 octombrie, în toate organizaţiile de bază din capitală au avut loc şedinţe care au aprobat în unanimitate hotărârea activului de partid. Chiar în cursul acestor şedinţe mulţi s-au înrolat în companiile şi batalioanele comuniste, care, ca şi unităţile miliţiei populare, aveau să joace un rol important în apărarea Moscovei. Trei zile mai târziu, circa 12.000 dintre aceşti voluntari – care în majoritatea lor nu primiseră decât o foarte sumară pregătire militară şi nu aveau experienţă de luptă – au fost organizaţi în 25 de companii şi batalioane.

La 12 şi 13 octombrie s-a hotărât ca o serie de instituţii de stat, printre care multe comisariate ale poporului, o parte a aparatului de partid şi întregul corp diplomatic din Moscova, să fie evacuate la Kuibîşev, precum şi în alte oraşe din răsărit. Urmau să fie evacuate din Moscova şi cele mai mari uzine de armament. Se intenţiona să se scoată din capitală toate instituţiile

ştiinţifice şi de cultură – Academia de ştiinţe, Universitatea şi teatrele.

Dar până la noi dispoziţiuni Comitetul de stat pentru apărare, Marele cartier general al Comandamentului suprem şi un nucleu al aparatului administrativ au rămas la Moscova. În capitală continuau să apară principalele ziare – „Pravda”, „Krasnaia zvezda”, „Izvestia”, „Komsomolskaia Pravda” şi „Trud”.

După ştirile despre evacuare a urmat comunicatul oficial publicat în dimineaţa zilei de 16 octombrie, în care se spunea: „În noaptea de 14 spre 15 octombrie, situaţia din zona strategică de vest s-a înrăutăţit. Trupele germane-fasciste au aruncat împotriva unităţilor noastre un mare număr de tancuri şi infanterie motorizată şi într-un sector au rupt apărarea noastră”.

Când vorbim despre grava criză de la Moscova din octombrie 1941, trebuie să avem în vedere trei factori. În primul rând, armata, care ducea lupte înverşunate împotriva unor forţe superioare ale inamicului şi nu ceda teren decât foarte încet, deşi, din cauza posibilităţii relativ reduse de manevrare, nu a putut împiedica unele succese locale spectaculoase ale germanilor, ca, de pildă, în sud ocuparea oraşului Kaluga la 12 octombrie, iar în nord ocuparea oraşului Kalinin la 14 octombrie sau ruperea frontului în aşa-numitul „sector Volokolamsk”, despre care pomenea comunicatul din 16 octombrie.

Există nenumărate istorisiri despre soldaţi şi chiar membri ai miliţiei populare care atacau tancurile germane cu grenade de mână şi cu sticle conţinând un amestec incendiar sau săvârşeau alte fapte de eroism. Este incontestabil că moralul trupelor nu slăbise. Faptul că în luptă erau mereu aruncate, deşi în număr limitat, unităţi proaspete a avut un efect salutar, susţinând spiritul combativ al trupelor care, fără nicio clipă de răgaz, se băteau de două săptămâni.

În al doilea rând, clasa muncitoare din Moscova, care în majoritatea ei era gata să presteze multe ore suplimentare în uzine, să producă armament şi muniţii, să construiască fortificaţii, să se lupte cu germanii în Moscova, dacă aceştia ar pătrunde în oraş, şi, dacă totul ar fi pierdut, să urmeze Armata Roşie în răsărit. Existau însă nuanţe diferite în hotărârea muncitorilor de a apăra Moscova cu orice preţ. Însuşi faptul că în toiul evenimentelor din zilele de 13 – 16 octombrie numai 12.000 de oameni au intrat ca voluntari în batalioanele comuniste este semnificativ. Cum se explică acest lucru? Prin aceea că multor muncitori aceste batalioane improvizate li se păreau inutile într-un asemenea război sau fiindcă, în sinea lor, mulţi erau de părere că Rusia este mare şi ar fi, poate, mai avantajos ca bătălia hotărâtoare, finală, să se dea undeva în răsărit?

În al treilea rând, uriaşa masă a moscoviţilor, greu de clasificat. Majoritatea erau gata să împărtăşească soarta oraşului natal, dar unii intraseră în panică. Dintre aceştia din urmă făceau parte tot felul de oameni: de la simpli locuitori care se pregăteau să fugă de primejdie până la funcţionarii inferiori, mijlocii şi chiar superiori care socoteau că din moment ce Moscova devenise teatru de război civilii nu mai aveau ce căuta acolo.

Oamenilor aceştia le era sincer frică să nu se pomenească sub ocupaţie germană şi de aceea, după ce-şi procuraseră pe cale legală sau ilegală permise de liberă trecere sau chiar fără niciun permis, fugeau spre răsărit, întocmai cum fugiseră parizienii spre sud în 1940, când germanii se apropiau de capitală.

Mai târziu, multora dintre aceşti oameni le-a fost ruşinede fuga lor, de faptul că supraestimaseră forţa germanilor şi nu au avut suficientă încredere în Armata Roşie. Şi totuşi s-ar putea oare afirma că nu existau temeiuri pentru a intra în panică atunci când la 10

octombrie începuseră toate aceste pregătiri febrile în vederea evacuării?

Descrieri interesante ale Moscovei în toiul crizei din octombrie pot fi găsite nu atât în lucrările de istorie, cât în cele de beletristică, ca, de pildă, sus-menţionatul roman „Vii şi morţi” de K. Simonov. Este înfăţişat aici tabloul Moscovei din acea sumbră zi de 16 octombrie şi din zilele ce au urmat: gări ticsite de fugari; lucrători cu funcţii de răspundere care, fără a avea vreo autorizaţie, plecau cu maşini proprii; membri ai miliţiei populare şi ostaşi ai batalioanelor comuniste, îmbrăcaţi cu ce se nimerea, mărşăluind pe străzi, fără să cânte însă; uzina „Secera şi ciocanul”, care lucra zi şi noapte, producând mii de „arici” antitanc, trimişi apoi spre centura bulevardelor exterioare; mirosul funinginei de hârtii arse; succesiunea rapidă a raidurilor aerieneşi a luptelor aeriene deasupra Moscovei, lupte în care de multe ori aviatorii sovietici se năpusteau cu sacrificiul! vieţii lor asupra avioanelor inamice; demoralizarea unora şi hotărârea dârză a altora de a apăra Moscova şi, dacă va fi. nevoie, de a lupta chiar în oraş.

La 16 octombrie multe uzine fuseseră deja evacuate.

Şi, cu toate acestea, sub această spumă de panică şiteamă, exista şi o „altă Moscovă”. Iată ce scrie în această, privinţă K. Simonov:

„Fireşte că nu numai la porţile Moscovei, unde în acea. zi lupta şi murea armata, ci şi în interiorul Moscovei erau destui oameni care făceau tot ce le sta în putere ca să nu predea oraşul. Şi tocmai de aceea nici n-a fost predat. Dar situaţia de pe frontul Moscovei se desfăşura în aşa fel încât părea a fi într-adevăr cea mai desperată situaţie din tot, cursul războiului, şi au fost în ziua aceea oameni care, în deznădejdea lor, erau gata să creadă că a doua zi nemţii ar putea intra în capitală.

Şi, ca întotdeauna în asemenea clipe tragice, credinţa fermă şi munca neobservată a celor dintâi nu erau încă

evidente pentru toată lumea, ele urmând să-şi arate roadele abia în viitor, pe când dezorientarea şi suferinţa, groaza şi desperarea acestora din urmă săreau în ochi tuturor. Şi tocmai acest lucru sărea şi nici nu putea să nu sară, pentru că în acea zi zeci de mii de oameni, căutând să fugă de nemţi „îşi părăsiră casele şi, grăbindu-se să iasă din oraş, umplură străzile şi pieţele, scurgându-se într-un şuvoi dens spre gările şi şoselele care duceau spre răsărit; deşi, ca să fim drepţi, ulterior istoria nu avea să aibă temei de a osândi decât numai câteva mii din aceste zeci de mii de oameni…” 4S.

Simonov a scris această relatare a evenimentelor petrecute la Moscova în ziua de 16 octombrie 1941 după aproape douăzeci de ani, dar în lumina celor auzite de mine însumi în 1942 despre acele zile întunecate, la numai câteva luni după ce s-au produs evenimentele, rândurile lui Simonov sună adevărat.

Îmi amintesc şi de o relatare de cu totul alt gen, făcută de o activistă a Comsomolului de la cunoscutul combinat textil „Trehgorka”, o fată de vreo 25 de ani, pe nume Olga Sapojnikova, care aparţinea unei „dinastii” de ţesători din Moscova. Avea trei fraţi, toţi fuseseră mobilizaţi – unul dintre ei era deja rănit, iar altul dat „dispărut”. Fata era plinuţă şi cam greoaie, cu mâini aspre de muncitoare şi cu unghiile tăiate scurt. Dar avea prestanţă şi caracter, iar pe chipul ei palid, în ochii cenuşii şi liniştiţi, în bărbia energică, în buzele cărnoase şi frumos desenate şi în dinţii ei albi, care străluceau când zâmbea, era o frumuseţe robustă, tipic rusească. Era un om de un tip foarte bine definit: chiar şi din punct de vedere fizic aparţinea aristocraţiei muncitoreşti. Caracterul şi aspectul ei exterior purtau pecetea unor frumoase tradiţii.

Povestea pe care mi-a spus-o la 19 septembrie 1942 diferă într-o anumită privinţă de relatările de azi. De la dânsa am aflat că până şi unii moscoviţi curajoşi şi hotărâţi

nu erau siguri că Moscova va putea fi salvată sau apărată cu succes dacă germanii vor pătrunde în oraş.

„Au fost zile groaznice. Totul a început la 12 octombrie. Pe mine, ca şi pe majoritatea fetelor de la noi din fabrică, m-au mobilizat pentru frontul muncii. Ne-au dus la câţiva kilometri de Moscova. Eram foarte multe şi am primit ordin să săpăm tranşee. Eram toate foarte calme, dar uluite şi nu puteam înţelege ce se petrece. Chiar în prima zi am fost mitraliate de un «fritz» care venea în zbor razant. Unsprezece fete au fost omorâte şi patru rănite". Vorbea foarte calm şi fără pic de emfază.

„Am continuat să lucrăm toată ziua aceea şi ziua următoare. Din fericire, alţi «fritzi» n-au mai venit. Dar eram foarte îngrijorată pentru părinţii mei (amândoi foşti lucrători la «Trehgorka»), care n-aveau pe nimeni care să aibă grijă de ei.

I-am explicat comisarului nostru situaţia şi m-a lăsat să mă întorc la Moscova. Au fost nişte nopţi într-adevăr stranii – auzeai clar cum bubuie tunurile. În ziua de 16, când germanii rupseseră frontul, m-am dus la fabrică şi mi s-au tăiat picioarele când am văzut că e închisă. Mulţi directori plecaseră. Dundukov se afla însă la postul lui; era un om foarte bun, care nu-şi pierdea niciodată capul. El ne-a dat cantităţi mari de alimente, ca să nu cadă în mâna germanilor; eu am căpătat 125 funţi de făină, 17 funţi de unt şi mult zahăr. În ce mă priveşte, întrucât eram comsomolistă, şi încă una binecunoscută, n-avea niciun rost să rămân la Moscova. La fabrică mi s-a propus să-mi evacuez părinţii la Celeabinsk. Dar oriunde mi-aş fi trimis părinţii, mie nu-mi rămânea decât un singur lucru de făcut: să urmez Armata Roşie…

M-am dus să stau de vorbă cu mama. Nici nu voia să audă de Celeabinsk. «Nu – mi-a răspuns ea.

— Dumnezeu ne va apăra şi aici şi Moscova n-o să cadă». În noaptea aceea, mama şi cu mine am coborât în

pivniţă. Am luat cu noi o lampă mică cu petrol şi am îngropat făina, zahărul şi carnetul de partid al tatii. Ne gândeam să locuim în pivniţă dacă au să vină germanii. Ştiam că mult timp n-au să poată rămâne în Moscova. Poate că aş fi plecat cu Armata Roşie dacă nu mi-ar fi fost atât de greu să-mi părăsesc părinţii, în noaptea aceea, mama a plâns şi mi-a spus: «Toată familia s-a împrăştiat, şi acum vrei să mă părăseşti şi tu?» în noaptea aceea am avut cu toţii sentimentul că în orice moment germanii pot să-şi facă apariţia pe străzi.

Dar n-au venit în noaptea aceea. A doua zi de dimineaţă întreaga fabrică a fost minată. Era suficient să se apese pe un buton, şi tot combinatul ar fi sărit în aer. Dar s-a primit un telefon din partea lui Pronin, preşedintele Sovietului din Moscova, prin care se transmiteau dispoziţiuni «să nu se arunce nimic în aer».

Chiar în ziua aceea s-a anunţat că Stalin se află în Moscova şi imediat s-a schimbat starea de spirit. Acum eram convinşi că Moscova n-o să cadă. Totuşi locuitorii suburbiilor din nordul oraşului au fost mutaţi în centru. Răsunau într-una sirenele de alarmă aeriană şi cădeau bombe. Dar la

20 octombrie fabrica şi-a reluat lucrul, şi cu toţii ne simţeam acum mult mai bine şi mai veseli…”

Într-adevăr, la 17 octombrie Şcerbakov a anunţat la radio că Stalin se află în Moscova. Totodată a explicat populaţiei „complexitatea” situaţiei create în urma ofensivei germane asupra capitalei. El a mai explicat de ce au trebuit să fie luate toate aceste măsuri de evacuare. Şcerbakov a dezminţit categoric zvonurile potrivit cărora o capitulare a capitalei ar fi iminentă, zvonuri care, după cum spunea, erau colportate de agenţi ai inamicului. „Pentru Moscova – a spus el – ne vom bate cu înverşunare, până la ultima picătură de sânge… Fiecare dintre noi, indiferent în ce post s-ar afla, indiferent de munca pe care

o prestează, trebuie să fie un ostaş al armatei care apără Moscova de cotropitorii fascişti”.

Două zile mai târziu, la Moscova a fost decretată starea de asediu. În hotărârea Comitetului de stat pentru apărare se spunea că „toţi cei ce tulbură ordinea publică trebuie să fie imediat traşi la răspundere şi deferiţi tribunalului militar, iar provocatorii, spionii şi ceilalţi agenţi ai inamicului… să fie împuşcaţi pe loc”. Menţinerea ordinii la Moscova a fost încredinţată comandantului oraşului şi unităţilor de pază internă ale N.K.V.D.-ului, miliţiei şi detaşamentelor voluntare de muncitori puse la dispoziţia lui. împreună cu armata, cu companiile şi batalioanele comuniste, aceste trupe trebuiau să apere zona oraşului – liniile de apărare pe căile de acces spre capitală, precum şi cele din interiorul oraşului. Judecând după ceea ce mi s-a relatat ulterior, starea de asediu a avut un efect salutar asupra moralului populaţiei.

Până la sfârşitul lunii octombrie au fost oficial evacuaţi din Moscova peste 2000.000 de oameni.

Mulţi dintre cei rămaşi la Moscova şi-au făcut mai târziu un titlu de glorie din faptul că nu-şi pierduseră capul şi nici încrederea că Moscova va fi salvată; îşi aminteau cu plăcere de atmosfera eroică ce domnea la Moscova – în mare parte pustie – în a doua jumătate a lunii octombrie şi în noiembrie, când nu departe de oraş continuau luptele care în a doua jumătate a lunii noiembrie se apropiau tot mai mult de capitală. Acum însă se simţea că trupele sovietice sunt stăpâne pe situaţie şi că o pătrundere prin surprindere a germanilor în Moscova – lucru care la 16 octombrie părea atât de probabil – nu mai era posibilă.

Capitolul al XI-lea

A doua etapă a bătăliei pentru apărarea Moscovei

În primele nouăsprezece zile ale ofensivei, germanii au ajuns până la Naro-Fominsk, situat la mai puţin de 80 km de Moscova, iar în raionul Volokolamsk ajunseseră

chiar şi mai aproape de capitală. Dar în tot acest timp rezistenţa trupelor. sovietice creştea, iar la 18 octombrie contraatacurile lor au încetinit înaintarea inamicului. Ambele părţi au suferit pierderi grele, iar între 18 octombrie şi începutul lunii noiembrie, germanii, care dădeau semne de oboseală tot mai mare, nu au înaintat decât foarte puţin.

Memoriile de război germane insistă asupra greutăţilor pe care le-a întâmpinat Wehrmachtul în domeniul aprovizionării, dar este absolut clar că faimoasa „iarnă rusească" nu a jucat un rol hotărâtor nici în octombrie şi nici la începutul lunii noiembrie. Dimpotrivă, unele greutăţi ale germanilor se datorau faptului că drumurile nu erau încă îngheţate. Iată ce scrie în această privinţă Guderian:

„La 29 octombrie, tancurile noastre din cap au ajuns la un punct situat la aproximativ 3 km de Tula. Încercările de a lua cu asalt oraşul au eşuat din cauza puternicei apărări antitanc şi antiaeriene a inamicului. Am pierdut numeroase tancuri şi mulţi ofiţeri... Între timp şoseaua Orei-Tuia ajunsese într-o stare atât de proastă încât aprovizionarea Diviziei a 3-a de tancuri a trebuit să fie făcută pe calea aerului... Dată fiind imposibilitatea de a întreprinde o ofensivă frontală asupra Tulei, unul dintre generali, baronul von Geyr, a propus să ocolim Tula pentru a ne continua înaintarea spre est... El era totodată de părere că unităţile motorizate nu pot fi folosite înainte de începerea gerurilor..." 49.

Afirmaţia lui Guderian că succesul primei ofensive germane asupra Moscovei a fost zădărnicit de ploi şi de noroaienu pare întemeiată, deoarece ruşii au suferit de pe urma acestei situaţii la fel de mult ca şi germanii. De altfel, acelaşi Guderian recunoaşte că ocuparea localităţii Tula – poziţie-cheie pe drumul spre Moscova – a fost împiedicată de rezistenţa Armatei Roşii, şi nu de noroaie. În plus,

comandamentul sovietic îi pregătise o surpriză neplăcută aruncând în luptă, spre marea nemulţumire a lui Guderian, un număr de tancuri T-34 comandate de Katukov50.

În seara zilei de 6 noiembrie, adică la o săptămână după eşecul virtual al primei ofensive germane asupra Moscovei şi la zece zile înainte de începutul celei de-a doua ofensive, Moscova a sărbătorit cea de-a 24-a aniversare a Revoluţiei din Octombrie. Germanii continuau să se afle la 60 km de Moscova, iar pe alocuri chiar şi mai aproape. Cu toate că în Moscova domnea o atmosferă de oraş asediat (spitalele erau supraaglomerate cu zeci de mii de răniţi şi zilnic soseau alţii), în ultimele două săptămâni crescusă tot mai mult convingerea că Moscova nu va fi pierdută.

În seara zilei de 6 noiembrie, în marea sală a staţiei de metro „Maiakovskaia" a avut loc tradiţionala şedinţă festivă. Raportul pe care Stalin l-a prezentat la această şedinţă festivă era un ciudat amestec de îngrijorare şi de totală încredere în sine. După ce a amintit că războiul redusese în mare măsură, iar în multe cazuri oprise chiar complet construcţia socialistă paşnică, care dura de atâţia ani, Stalin a spus:

„În 4 luni de război, noi am avut 350.000 de morţi, 378.000 de dispăruţi şi 1 020.000 de răniţi. În aceeaşi perioadă, duşmanul a pierdut mai mult de 4.500.000 de oameni – morţi, răniţi şi prizonieri.

Nu încape îndoială că, în urma celor 4 luni de război, Germania, ale cărei rezerve umane au început să sece, este mult mai slăbită decât Uniunea Sovietică, ale cărei rezerve abia acum se desfăşoară în toată amploarea".

Este foarte îndoielnic ca în Rusia să fi existat cineva care să poată da crezare acestor cifre, dar era poate necesar să se exagereze pierderile germanilor spre a întări afirmaţia lui Stalin că războiul-fulger eşuase. Potrivit spuselor lui Stalin, el eşuase din trei motive. În primul

rând, germanii sperau, aşa cum s-a putut vedea din misiunea lui Hess în An glia, că America şi Anglia se vor alătura războiului dus de ei împotriva Rusiei sau, în orice caz, le vor da mână liberă în Răsărit. Lucrul acesta nu-s a întâmplat: Anglia, S.U.A. şi Uniunea Sovietică se aflau în aceeaşi tabără. În al doilea rând, germanii contau pe faptul că orânduirea sovietică se va prăbuşi şi U.R.S.S. se va destrăma în părţile ei componente.

„Niciodată încă spatele sovietic n-a fost atât de solid ca astăzi. Este foarte probabil că oricare alt stat care ar fi avut asemenea pierderi teritoriale ca cele pe care le avem noi acum n-ar fi rezistat încercării şi s-ar fi prăbuşit".

În sfârşit, germanii credeau că vor putea să dea peste cap forţele armate sovietice, după care, fără a întâmpina vreo piedică, ar ajunge până la Ural. E drept că armata germană avea mai multă experienţă decât Armata Roşie, dar trupele sovietice aveau superioritate morală, deoarece ştiau că duc un război drept. În plus, germanii luptau pe un teritoriu inamic, departe de bazele lor de aprovizionare.

„... Armata noastră acţionează în mediul său natal, se bucură de sprijinul permanent al spatelui ei, are asigurată completarea cu oameni, aprovizionarea cu muniţii şi alimente... Apărarea Leningradului şi a Moscovei... arată că în focul Războiului pentru Apărarea Patriei se făuresc şi sau şi făurit noi luptători şi comandanţi, aviatori, artilerişti, servanţi de aruncătoare, tanchişti, infanterişti, marinari sovietici, care mâine vor fi spaima armatei germane. (*Aplauze furtunoase*.)".

Totodată, a spus Stalin, nu se poate nega şi existenţa unor factori defavorabili. Unul este lipsa unui al doilea front în Europa: în timp ce germanii luptă împotriva Armatei Roşii cu ajutorul a numeroşi aliaţi – finlandezi, români, italieni, unguri –, pe continentul european încă nu există trupe engleze sau americane care să vină în ajutorul Rusiei.

„Dar nici nu poate încăpea îndoială că apariţia unui al doilea front pe continentul european – şi el trebuie fără doar şi poate să-şi facă apariţia în timpul cel mai apropiat *[aplauze furtunoase*) – va uşura în mod esenţial situaţia armatei noastre în dauna celei germane”.

Un alt factor nefavorabil l-a constituit superioritatea germanilor în tancuri şi aviaţie. Armata Roşie avea de câteva ori mai puţine tancuri decât germanii, deşi noile tancuri ruseşti erau, din punct de vedere calitativ, superioare celor germane. Era necesar să se producă nu numai mai multe tancuri, dar şi mai multe avioane, puşti şi tunuri antitanc, grenade şi aruncătoare de mine, să se construiască tot felul de obstacole antitanc.

După ce a arătat că naziştii nu sunt nici „naţionalişti”, nici „socialişti”, ci nişte imperialişti înrăiţi, care caută în primul rând să nimicească sau să înrobească popoarele slave, şi după ce a citat unele declaraţii deosebit de tipice făcute de germani cu privire la „rasele inferioare”, Stalin a făcut un apel foarte semnificativ la mândria naţională a ruşilor:

„Şi aceşti oameni lipsiţi de conştiinţă şi de cinste, aceşti oameni cu morala lor de fiară au neruşinarea să îndemne la nimicirea marii naţiuni ruse, naţiunea lui Plehanov şi Lenin, a lui Beliński şi Cernîşevski, a lui Puşkin şi Tolstoi, a lui Glinka şi Ceaikovski, a lui Gorki şi Cehov, a lui Secenov şi Pavlov, a lui Repin şi Surikov, a lui Suvorov şi Kutuzov!…

Cotropitorii germani vor un război de exterminare împotriva popoarelor U.R.S.S. Ei bine, dacă germanii vor război de exterminare, îl vor avea. (*Aplauze furtunoase*, *îndelungate*).

De acum înainte sarcina noastră… va consta în a nimici până la unul pe toţi germanii care au pătruns pe teritoriul patriei noastre ca ocupanţi.

Nicio cruţare faţă de ocupanţii germani! Moarte

ocupanţilor germani! (*Aplauze furtunoase.*)”.

În al treilea rând, exista coaliţia celor trei mari puteri împotriva imperialiştilor germani-fascişti. Acest război era un război al motoarelor, iar Anglia, S.U.A. şi U.R.S.S. puteau produce de trei ori mai multe motoare decât Germania.

Apoi Stalin a amintit de conferinţa de la Moscova la care participaseră Beaverbrook şi Harriman, de hotărârea Angliei şi a S.U.A. de a furniza regulat U.R.S.S. avioane şi tancuri, de hotărârea luată anterior de Anglia de a livra Rusiei diferite materii prime, ca: aluminiu, cositor, plumb, nichel şi cauciuc, precum şi de hotărârea Americii de a acorda Uniunii Sovietice un împrumut de un miliard de dolari.

„... Se poate spune cu siguranţă că coaliţia Statelor Unite ale Americii, a Marii Britanii şi a U.R.S.S. este un lucru real (*aplauze furtunoase*), care se dezvoltă şi se va dezvolta spre binele cauzei noastre comune de eliberare”.

În încheiere Stalin a spus că Uniunea Sovietică duce un război de eliberare, că ea nu are revendicări teritoriale nici în Europa, nici în Asia, inclusiv Iranul, şi că ţelul urmărit de ea în război nu este de a-şi impune voinţa şi orânduirea sa popoarelor slave sau celorlalte popoare care aşteaptă să fie eliberate de sub jugul nazist. Uniunea Sovietică nu vrea să se amestece în treburile interne ale acestor popoare... Popoarele Uniunii Sovietice trebuie să muncească fără preget pentru a asigura Armatei Roşii armament, muniţii şi alimente.

Într-o atmosferă mult mai dramatică şi mai însufleţită a rostit Stalin o cuvântare a doua zi dimineaţa la parada trupelor. În depărtare răsuna bubuitul tunurilor sovietice şi germane, iar în văzduh avioane de vânătoare efectuau zboruri de patrulare deasupra Moscovei. Şi aici, în Piaţa Roşie, în acea dimineaţă mohorâtă şi rece de noiembrie, Stalin le-a vorbit soldaţilor, dintre care mulţi veniseră de

pe front sau se îndreptau într-acolo.

„Tovarăşi! În grele împrejurări trebuie să sărbătorim asfăzi cea de-a 24-a aniversare a Revoluţiei din Octombrie… Duşmanul se află la porţile Leningradului şi ale Moscovei… Cu toate insuccesele trecătoare, armata noastră şi flota noastră resping cu eroism atacurile duşmanului pe toată întinderea frontului…”

Rusia, a continuat Stalin, a trecut prin încercări şi mai grele. A amintit de prima aniversare – cea din 1918 – a revoluţiei şi, după ce s-a oprit asupra unor momente istorice, a continuat:

„Trei sferturi din ţara noastră se aflau pe atunci în mâinile intervenţioniştilor străini… N-aveam aliaţi, n-aveam Armata Roşie – abia începusem s-o creăm –, duceam lipsă de pâine, duceam lipsă de armament, duceam lipsă de echipament. 14 state atacau atunci ţara noastră… În focul războiului, noi am organizat atunci Armata Roşie şi am transformat ţara noastră într-un lagăr de război. Spiritul marelui Lenin ne însufleţea atunci în războiul împotriva intervenţioniştilor… Astăzi situaţia ţării noastre este cu mult mai bună decât acum 23 de ani. Ţara noastră e mult mai bogată acum şi în industrie, şi în produse alimentare, şi în materii prime decât acum 23 de ani. Acum avem aliaţi… Acum ne bucurăm de simpatia şi de sprijinul tuturor popoarelor europene căzute sub jugul tiraniei hitleriste. Avem acum o armată admirabilă şi o flotă admirabilă… Nu suferim lipsuri serioase nici de alimente, nici de armament, nici de echipament… Spiritul marelui Lenin… ne însufleţeşte astăzi în Războiul pentru Apărarea Patriei, după cum ne-a însufleţit acum 23 de ani.

Poate exista oare vreo îndoială că putem şi că trebuie să biruim pe cotropitorii fascişti?

Duşmanul nu-i atât de puternic cum îl înfăţişează unii bieţi intelectuali speriaţi… Dacă judecăm după situaţia reală a Germaniei… nu va fi greu să înţelegem că

cotropitorii fascişti germani se găsesc în faţa catastrofei…

Tovarăşi ostaşi şi marinari roşii, comandanţi şi lucrători politici, partizani şi partizane! întreaga lume priveşte la voi ca la forţa capabilă să nimicească hoardele jefuitoare ale cotropitorilor germani. Popoarele înrobite ale Europei… privesc la voi ca la eliberatorii lor. Vouă vă revine măreaţa misiune de eliberare. Fiţi demni de această misiune! Războiul pe care-l purtaţi voi este un război de eliberare, un război drept. Fie ca în acest război să vă însufleţească figurile pline de bărbăţie ale marilor noştri strămoşi: Aleksandr Nevski, Dmitri Donskoi, Kuzma Minin, Dmitri Pojarski, Aleksandr Suvorov, Mihail Kutuzov! Fie ca steagul biruitor al marelui Lenin să vă inspire!”

Invocarea marilor strămoşi, a marilor reprezentanţi ai culturii ruse – Puşkin, Tolstoi, Ceaikovski –, a marilor savanţi şi gânditori, a marilor eroi naţionali – Aleksandr Nevski, care în 1242 îi zdrobise pe cavalerii teutoni; Dmitri Donskoi, care în 1380 i-a zdrobit pe tătari; Minin şi Pojarski, care în secolul al XVII-lea s-au luptat cu polonezii; Suvorov şi Kutuzov, care au luptat împotriva lui Napoleon – însemna în special un apel la mândria naţională a poporului rus. După pierderea republicilor baltice şi a Ucrainei, rezistenţa opusă germanilor s-a concentrat mai ales în vechea Rusie.

În Uniunea Sovietică din timpul războiului, când fiecare declaraţie oficială, şi cu atât mai mult fiecare cuvânt rostit de Stalin, era aşteptat cu un fel de speranţă a deznădejdii, aceste două cuvântări, şi în special cea rostită în împrejurări dramatice în Piaţa Roşie, într-un moment în care germanii se aflau la mică distanţă de Moscova, au produs o foarte puternică impresie atât asupra armatei, cât şi asupra muncitorilor.

Proslăvirea Rusiei, şi nu numai a Rusiei lui Lenin, a exercitat o uriaşă influenţă asupra întregului popor. Lucrul care, mai mult ca orice, a putut să stârnească în ţară un

adevărat avânt de masă a fost tocmai propaganda patriotică care identifica orânduirea sovietică şi pe Stalin cu Rusia, cu sfânta Rusie.

În orice caz, nu era ceva cu totul nou. Încă cu mulţi ani înainte chipul lui Stalin s-a întipărit în imaginaţia poporului ca chip al unui făuritor de stat, asemenea lui Aleksandr Nevski (cum e înfăţişat, de pildă, în filmul realizat de Eisenstein – Prokofiev), lui Ivan cel Groaznic şi lui Petru cel Mare (aşa cum ni se prezintă, de pildă, în romanul lui Aleksei Tolstoi).

De aceea, în noiembrie 1941 poporul nu a rămas surd la această reamintire a invaziei tătarilor, a vremurilor tulburi când polonezii au invadat ţara sau a anului 1812. Poporul rus se considera profund jignit de invazie – era ceva mult mai jignitor decât tot ce cunoscuse până atunci în istoria sa. În cuvântarea sa din 6 noiembrie, Stalin nu a omis să arate deosebirea dintre Napoleon şi Hitler: Napoleon a sfârşit prost, dar cel puţin el nu adusese cu sine în ţările cucerite doctrina „omului inferior" („*Untermensch*").

În continuare vom arăta mai amănunţit starea de spirit din Rusia anilor 1941 – 1942. Aici e suficient să spunem că în cele două cuvântări ale sale din noiembrie Stalin nu numai că s-a adaptat cu multă dibăcie acestei stări de spirit, dar a şi făcut totul pentru a o intensifica şi încuraja.

Şi era într-adevăr momentul potrivit pentru intensificarea unei asemenea stări de spirit: vechi oraşe ruseşti ca Pskov, Novgorod şi Kalinin (Tver) se aflau deja în mâna germanilor, Leningradul era, practic, încercuit, iar duşmanul se năpustea asupra Moscovei, încercând să distrugă poziţiile de apărare construite în grabă la 50 – 60 km de capitală.

„Istoria războiului", recent apărută în Uniunea Sovietică, nu minimalizează importanţa acestor două

cuvântări ale lui Stalin:

„Raportul prezentat de I.V. Stalin la şedinţa festivă a Sovietului de deputaţi ai oamenilor muncii din Moscova şi cuvântarea rostită de el la parada din 7 noiembrie 1941 au exercitat o foarte puternică influenţă asupra populaţiei din teritoriile ocupate… Aviatorii sovietici aruncau în spatele frontului ziare conţinând dări de seamă despre şedinţa festivă şi parada din Piaţa Roşie. Ziarele treceau din mână în mână şi erau păstrate cu grijă, ca o comoară de nepreţuit. Oamenii sovietici aflau cu lacrimi de bucurie în ochi că ştirile răspândite de hitlerişti despre căderea Moscovei nu sunt decât o minciună grosolană şi că Moscova stă neclintită. Ascultând glasul partidului lor iubit, se simţeau pătrunşi de o profundă încredere în forţa statului sovietic, în voinţa nezdruncinată a poporului sovietic de a învinge, erau convinşi de înfrângerea inevitabilă a cotropitorilor fascişti-germani”.

Octombrie şi noiembrie 1941 au fost cele mai întunecate luni din tot cursul războiului sovieto-german. Ele nu au fost egalate decât de luna octombrie a anului 1942, când soarta Stalingradului atârna de un fir de păr.

Până la sfârşitul lunii septembrie 1941 a fost pierdută o bună parte din Ucraina, iar germanii continuau să înainteze impetuos spre Harkov, bazinul Doneţului şi Crimeea. După înfrângerea suferită de trupele sovietice în bătălia de la Kiev, în care acestea au pierdut – după cum recunosc şi sovieticii – numai prizonieri circa 175.000 de oameni, germanii aveau o mare superioritate în sud, şi nu numai în oameni, ci şi în avioane, tancuri şi tunuri[57]. Ordinele Marelui cartier general cu privire la organizarea unei apărări îndârjite a istmului Perekop, precum şi la construirea unor aliniamente de apărare puternice la vest de Harkov şi în bazinul Doneţului n-au putut fi executate la

57 Raportul de forţe dintre germani şi sovietici era : la oameni 2:1, la tunuri 3:1, la avioane 2:1 (I.M.R.P.A.P., voi. 2, p. 218).

timp. Mobilizarea multor mii de mineri din bazinul Doneţului în miliţia locală, ca şi eforturile depuse de 150.000 de mineri pentru a construi noi linii de apărare n-au dat rezultate. La 29 septembrie, germanii au pătruns în bazinul Doneţului, care pe vremea aceea dădea 60% din întreaga extracţie de cărbuni a Uniunii Sovietice, 75% din producţia de cocs, 30% din cea de fontă şi 20% din cea de oţel. Până la 17 octombrie, armatele lui Rundstedt au ocupat întreg bazinul Doneţului şi, după ce au forţat râul Mius, au intrat în oraşul Taganrog, situat la Marea de Azov. Mai la nord, Armata a 6-a, sub comanda lui Paulus, desfăşura ofensiva pe direcţia Harkov. Oraşul a fost ocupat la 24 octombrie. Trupele sovietice s-au străduit să evacueze de acolo înainte de a se retrage cât mai mult utilaj industrial. Concomitent, în timp ce germanii se aflau deja la Taganrog, a început evacuarea „Rostselmaş”-ului – o mare uzină de maşini agricole din Rostov. Această operaţie a continuat aproape până în ultima clipă, adesea sub bombardamentele aviaţiei germane.

La 19 noiembrie, după două zile de înverşunate lupte de stradă, germanii au ocupat Rostovul. Dar Comandamentul suprem sovietic atribuia Rostovului o importanţă atât de mare incit, chiar în toiul bătăliei pentru Moscova, Timoşenko a primit întăriri, şi zece zile mai târziu ruşii au eliberat Rostovul, „poarta Caucazului”. A fost prima lor victorie importantă, deşi germanii au fost respinşi doar 50 – 60 km spre vest, unde s-au oprit, construind lucrări de apărare de-a lungul râului Mius. După datele publicate de presa sovietică (în parte confirmate şi de germani), această victorie a avut nu numai o însemnătate militară, ci şi una politică, deoarece a avut repercusiuni asupra politicii Turciei faţă de U.R.S.S.52

Între timp, Armata a II-a, de sub comanda lui Manstein, sprijinită de un corp de armată român, a pătruns

în Crimeea, unde unităţile sovietice se retrăgeau în dezordine spre Sevastopol. Până la mijlocul lunii noiembrie, germanii (sau românii) ocupaseră întreaga Crimee, cu excepţia Sevastopolului, unde, pe o adâncime de 16 km, fuseseră construite trei linii puternice de apărare. Toate încercările inamicului de & lua cu asalt această bază navală au eşuat, şi fortăreaţa asediată – aflată sub comanda viceamiralului Okteabrski şi a: generalului Petrov – a rezistat până în iulie 1942. Sevastopolul şi-a produs el însuşi o bună parte din armament şi muniţii în ateliere subterane, mai mult sau mai puţin ferite de neîntreruptele raiduri aeriene şi de tirul artileriei. Numai în perioada noiembrie-decembrie au fost confecţionate 400 de aruncătoare de mine, 20.000 de grenade de mână şi 32.000 de mine antiinfanterie. În plus a fost reparat urii mare număr de tunuri, mitraliere şi chiar tancuri. În această perioadă, Sevastopolul a fost apărat de 54.000 de oameni „imobilizând timp de opt luni mari forţe germane şi române, care altfel ar fi putut fi folosite pentru invadarea Caucazului prin strâmtoarea Kerci.

Deşi au fost alungaţi din Rostov şi ţinuţi în loc la Sevastopol, germanii au pricinuit totuşi Uniunii Sovietice însud nu numai grave prejudicii militare, ci şi mari şi simţitoare pagube economice.

Şi mai tragică era însă situaţia în nord. La 8 septembrie, după ce germanii ocupaseră Schlüsselburgul, Leningradul a. fost complet blocat, cu excepţia îngustului „drum al vieţii”, care trecea peste lacul Ladoga. Începând cu data de 9 noiembrie, chiar şi breşa de pe lacul Ladoga a devenit aproape

55 Atacurile lansate de trupele sovietice împotriva Rostovului (în sud) şi împotriva localităţii Tihvin (în nord) au contribuit şi ele la slăbirea, presiunii asupra Moscovei. Rostovul a fost evacuat de către germani fără ordinul lui

Hitler, ceea ce explică căderea vremelnică în dizgraţia lui Rundstedt.

Inutilizabilă, deoarece germanii ocupaseră Tihvinul, situat pe principala linie de cale ferată de la sud-est de lac. Leningradul părea definitiv condamnat la foamete şi abia la 9 decembrie, după eliberarea localităţii Tihvin, viitorul a început să se prezinte într-o lumină ceva mai puţin sumbră. Este remarcabil faptul că în toiul bătăliei pentru Moscova Comandamentul suprem sovietic a putut trimite suficiente trupe pentru eliberarea localităţilor Rostov şi Tihvin, deşi este evident că acestea erau considerate obiective minimale, recucerirea lor neputând avea drept rezultat nici eliberarea bazinului Doneţului, nicio străpungere masivă a blocadei Leningradului. Pe vremea aceea, Armata Roşie nu ducea numai lipsă de rezerve instruite, ci şi o foarte mare lipsă de armament. Însă era clar că, în ciuda eşecului suferit de puternica lor ofensivă din octombrie, principalul obiectiv al germanilor continua să rămână ocuparea Moscovei.

La începutul lunii noiembrie, toate indiciile arătau că germanii pregătesc o nouă mare ofensivă: concentrau numeroase trupe nu numai la vest, ci şi la nord-vest şi sud-vest de Moscova. Eşecul primei ofensive a dat Marelui cartier general sovietic răgazul necesar pentru a aduna în spatele Moscovei puternice rezerve strategice şi a-şi întări linia frontului în toate sectoarele.

Faptul că Moscova nu fusese ocupată în octombrie a avut un efect deosebit de salutar asupra moralului soldaţilor. Acest lucru este demonstrat, printre altele, de intrarea masivă de soldaţi şi ofiţeri în partid şi Comsomol. În decurs de o lună (din octombrie până în noiembrie), la cele trei grupuri de armată din jurul Moscovei, numărul membrilor de partid a crescut de la 33.000 la 51.000, iar cel al comsomoliştilor – de la 59.000 la 78.000. În acea perioadă, partidul primea în rândurile sale, cu minimum de

formalităţi, pe aproape fiecare soldat care se distingea în luptă.

După eşecul primei ofensive germane asupra Moscovei s-a ridicat şi moralul populaţiei civile. Evacuarea Moscovei a continuat în tot cursul lunii octombrie şi în prima jumătate a lunii noiembrie. Au fost evacuate aproape jumătate din populaţie şi o mare parte a industriei. Astfel, din 75.000 de maşini-unelte pentru aşchierea metalelor nu au mai rămas la Moscova decât 21.000. Industria din Moscova producea mai ales armament de infanterie şi muniţii. De asemenea, repara tancuri şi autovehicule. Cerul de deasupra Moscovei era împânzit de baloane captive, iar pe aproape toate străzile principale erau instalate obstacole antitanc şi un mare număr de baterii antiaeriene. Acum erau mult mai multe decât înainte. Dispoziţiunile pentru lupta împotriva incendiilor au devenit şi mai stricte, iar la paza contra incendiilor participau mii de moscoviţi. În oraş domnea o atmosferă de război, o atmosferă eroică, austeră, care nu semăna de loc cu cea din perioada crizei din octombrie.

Deşi toţi erau convinşi că Moscova nu va fi pierdută, pericolul iminent al unei a doua ofensive germane nu devenea mai mic. După cum era de aşteptat, într-o serie de sectoare, germanii îşi asiguraseră o considerabilă superioritate. Primele lovituri puternice le-au dat la 16 noiembrie în sectorul Kalinin-Volokolamsk, unde aveau de trei ori mai multe tancuri şi de două ori mai multe tunuri decât ruşii. La 22 noiembrie, germanii au pătruns în Klin, la nord de Moscova, iar la vest au intrat în Istra, punctul cel mai apropiat de Moscova pe care l-au atins vreodată cu forţe puternice. Nu încape îndoială că Istra era acel loc de unde, după cum aveau să consemneze în memoriile lor generalii germani, „se putea vedea Moscova cu un binoclu de campanie”.

În înverşunatele lupte pe care le-au susţinut la nord

de Volokolamsk, soldaţii sovietici au săvârşit numeroase acte de eroism, cum sunt, de pildă, cele ale cavaleriştilor de sub comanda generalului Dovator, ce-i drept, plătite cu preţul unor pierderi grele (Dovator a fost el însuşi ucis la 19 decembrie, în timpul contraofensivei), sau rezistenţa, de-a dreptul sinucigaşă, opusă la halta Dubosekovo de un grup de vânători de tancuri al diviziei comandate de Panfilov, grup care apăra şoseaua Volokolamsk.

O mulţime de alte acte de eroism, nu mai puţin glorioase, chiar dacă nu au trecut complet neobservate, nu au fost totuşi consemnate pentru posteritate. A existat un mic număr de eroi al căror nume avea să rămână în amintirea poporului. Aviaţia şi-a avut eroul ei naţional în persoana căpitanului Gastello; infanteria – pe cei 28 de soldaţi ai lui Panfilov; partizanii şi respectiv Comsomolul şi întreaga ţară – pe eroina naţională Zoia Kosmodemianskaia.

De fapt, nici Gastello, nici cei 28 de soldaţi ai lui Panfilov, nici Zoia nu au fost singurele exemple de curaj şi abnegaţie. În acea atmosferă de avânt de masă care domnea în noiembrie-decembrie 1941, au existat numeroase asemenea cazuri.

La flancul de sud al frontului de la Moscova se afla, în permanent pericol de a fi încercuit, oraşul industrial Tula, pe care numai o fâşie îngustă de pământ îl unea de Moscova.

În acest vechi centru rus al producţiei de armament exista o organizaţie de partid deosebit de puternică, iar batalioanele muncitoreşti din această localitate au participat activ la apărarea oraşului lor, care trăia parcă în „atmosfera anului 1919”. O impresionantă descriere a acestei atmosfere a fost făcută de generalul Boldin, care la 22 noiembrie fusese numit comandant al apărării oraşului Tula 33. Dar Guderian, cu toate că suferise aici un eşec, nu a renunţat la încercarea de a ieşi în spatele Tulei pentru a

o izola. La 3 decembrie, Tula era ameninţată cu încercuirea, deoarece germanii ajunseseră la calea ferată şi la şoseaua care o legau de Moscova.

Pentru Tula ziua de 3 decembrie a fost cea mai critică, dar în celelalte sectoare ale frontului încă cu o săptămână în urmă germanii fuseseră opriţi, şi pregătirile pentru contraofensiva ruşilor, care avea să înceapă la 6 decembrie, erau în plină desfăşurare.

Pe la jumătatea celei de-a doua ofensive asupra Moscovei, germanii au început să sufere de pe urma gerurilor. Trecuse abia o săptămână şi ceva de când Guderian se mai plângea amarnic că tancurile i se împotmolesc în noroaie şi spera că vor începe cât mai curând gerurile, care-i vor înlesni înaintarea spre Moscova, iar acum se plângea – nu mai puţin amarnic – de gerul pe care-l aşteptase cu atâta nerăbdare. La 6 noiembrie el scria:

„E trist pentru soldaţi şi foarte regretabil că inamicul câştigă în felul acesta timp, iar înfăptuirea planurilor noastre este amânată până la venirea iernii. Toate acestea mă mâhnesc nespus de mult... Şansa unică de a da o lovitură puternică dispare tot mai mult. Numai dumnezeu ştie ce întorsătură vor mai lua evenimentele”.

La 7 noiembrie nota: „La noi s-au ivit primele cazuri de degerări grave”. La 17 noiembrie, tonul lui Guderian devine şi mai pesimist:

„Ne apropiem numai foarte încet de obiectivul nostru final în acest ger năprasnic, iar toate unităţile întâmpină greutăţi de necrezut din cauza aprovizionării. Dificultăţile legate de aprovizionarea pe calea ferată cresc neîncetat... Fără carburanţi maşinile noastre nu se pot mişca...”

Tonul lui Guderian devine tot mai sumbru. Mai târziu el a scris: [58]

„Recolta anului 1941 a fost foarte bună în toată ţara.

58 Cf. I. V. Boldin, op. cit., p. 184-185.

Nu erau lipsuri nici în ce priveşte vitele. Dar din cauza infectelor noastre comunicaţii de cale ferată, din zona Armatei a 2-a de tancuri nu s-a putut trimite în Germania decât o cantitate mică de alimente”[59]. Iar în continuare:

„La 17 noiembrie am aflat că pe front şi-au făcut apariţia trupe siberiene şi că alte rezerve sosesc pe calea ferată la Reazan şi Kolomna. Divizia 112 infanterie a intrat în contact cu aceste noi unităţi siberiene. Întrucât concomitent am fost atacaţi şi de tancurile adversarului... trupele noastre slăbite n-au putut respinge aceste forţe proaspete. Înainte de a condamna divizia, trebuie avut în vedere că în fiecare regiment erau deja circa 500 de oameni degeraţi, că din cauza gerului mitralierele nu funcţionau şi că tunul nostru de 37 mm s-a dovedit ineficace împotriva tancurilor ruseşti T-34. Rezultatul acestei situaţii a fost panica... Acest lucru s-a întâmplat pentru prima oară în timpul campaniei din Rusia... Capacitatea de luptă a infanteriei noastre a ajuns la capătul ei...”

Şi cu toate acestea Guderian a continuat atacurile împotriva Tulei; el notează, de asemenea, faptul că, la un moment dat, trupele sale interceptaseră şoseaua şi calea ferată Tuia-Moscova. Dar tot din relatarea lui reiese că ceva nu era în regulă la trupele germane, deşi nu menţionează decât că „forţa trupelor noastre se epuizase, după cum se epuizaseră şi carburanţii”.

Toate atacurile următoare asupra Tulei au eşuat, în mare parte, după cum afirmă Guderian, din aceleaşi cauze şi fiindcă – aşa cum scrie el – la 4 decembrie temperatura scăzuse până la – 31°C, iar la 5 decembrie – până la – 68”

---

59 H. Guderian, op. cit., p. 246-249. Aici poate fi găsită o relatare mai mult decît îndoielnică despre felul în care germanii s-ar fi îngrijit de aprovizionarea cu alimente a populaţiei civile din Orei şi din alte localităţi. După cum vom vedea în cele ce urmează, în Orei a bîntuit în iarna 1941-1942 o foamete îngrozitoare sub „oblăduirea duioasă“ a lui Guderian.

(sic!). Aceasta trebuie, firește, considerat drept pură fantezie, care se explică prin străduința lui Guderian de a pune totul pe seama climei!

Rușii neagă că în noiembrie ar fi fost foarte frig, dar sunt de acord că în decembrie s-au înregistrat într-adevăr geruri mari. Dar ei arată, pe bună dreptate, că ar fi absurd să se creadă că soldații sovietici n-ar fi suferit și ei, ca toată lumea, de pe urma gerurilor cumplite. Ei spun însă că Armata-Roșie avea un echipament de iarnă mult mai bun decât germanii:

„Pentru prima oară în cel de-al doilea război mondial, armata germană trecea printr-o criză gravă. Generalii fasciști erau descurajați atât de imensele pierderi suferite de trupele lor cât și de prăbușirea tuturor speranțelor de a termina războiul contra Uniunii Sovietice în 1941. Se spulberaseră visurile despre un cantonament cald de iarnă la Moscova. Generalul Blumentritt recunoaște cu amărăciune că soldaților germani le era «dat să petreacă prima lor iarnă în Rusia dând lupte grele și nedispunând decât de echipament de vară, mantale și pături». În același timp, după spusele sale, «soldații din majoritatea unităților ruseşti erau înzestrați cu scurte de blană, vestoane vătuite, pâslari și căciuli de blană cu clape pentru urechi. Rușii aveau mănuși cu un singur deget și cu cinci degete, rufărie de corp călduroasă». Nu putem să nu fim de acord cu aceste afirmații ale generalului fascist bătut... Din spusele lui Blumentritt se impune concluzia... că Comandamentul suprem sovietic se dovedise mai prevăzător decât Marele stat-major german...” 55.

Lucrările sovietice contemporane de istorie a războiului nu repetă cifrele, cu adevărat astronomice, în legătură cu pierderile germanilor, prezentate pe vremea aceea atât de Stalin cât și de comunicatele Biroului sovietic de informații, în cursul celei de-a doua ofensive germane asupra Moscovei (16 noiembrie-6 decembrie), se

spune în „Istoria războiului”, pierderile germanilor s-au ridicat la: 55.000 de morţi, peste 100.000 de răniţi şi degeraţi, 777 de tancuri, 297 de tunuri şi aruncătoare de mine, 244 de mitraliere şi peste 500 de automate 56. Aceasta este o evaluare verosimilă care nu se deosebeşte prea mult de cifrele date, de pildă, de Guderian cu privire la pierderile germane.

Se apreciază astăzi că în primele cinci luni ale războiului pierderile totale ale Germaniei (fără cele ale aliaţilor ei) s-au ridicat la 750.000 de oameni. Această cifră este ceva mai mică chiar decât cea pe care o indică germanii. Astfel, Hillgruber şi Jacobsen scriu: „În prima etapă a campaniei din Rusia, pierderile germane au fost, incontestabil, foarte mari, în special în timpul bătăliei de la Moscova… Până la 10 decembrie 1941, armata germană a pierdut în răsărit, fără

88 I.M.R.P.A.P., vol. 2., p. 268.

58 Op. cit., p. 265.

a-i socoti pe bolnavi, 775 078 de oameni” (circa 24, 22% din efectivele armatelor din răsărit, care, în medie, numărau 3 200.000 de oameni). Potrivit jurnalului intim al lui Halder, până la a doua jumătate a celei de-a doua ofensive asupra Moscovei, pierderile (în cifre rotunde) au fost următoarele:

În total până la 31 iulie „3 august

„30 septembrie

„6 noiembrie

„13 noiembrie

„23 noiembrie

„26 noiembrie

Contraofensiva de la Moscova a trupelor sovietice

Elaborând planurile pentru contraofensiva de iarnă, Comandamentul suprem sovietic a întocmit un program minimal şi altul maximal. Programul minimal prevedea restabilirea comunicaţiilor cu Leningradul asediat,

lichidarea pericolului care amenința Moscova și bararea accesului germanilor spre Caucaz. Programul maximal urmărea ruperea blocadei Leningradului, încercuirea trupelor germane aflate între Moscova și Smolensk, precum și eliberarea bazinului Donețului și a Crimeii. Dar, după cum avea să arate mersul evenimentelor, nici chiar programul minimal nu a fost îndeplinit decât în parte: până la sfârșitul lunii noiembrie, trupele sovietice au eliberat Rostovul – această „poartă a Caucazului" – și i-au respins pe germani până la râul Mius. Mai departe însă nu au înaintat, cu excepția, la sfârșitul iernii, a unei ofensive locale în bazinul Donețului, ofensivă ce a avut drept rezultat ocuparea unui mic ieșind, inclusiv a localităților Barvenkovo și Lozovaia. În Crimeea, Sevastopolul continua să reziste, dar debarcarea în peninsula Kerci – în partea de răsărit a Crimeii –, efectuată la 26 decembrie cu ajutorul Flotei din Marea – Neagră, s-a soldat în primăvara următoare cu un dezastru. Pe Frontul Leningrad, eliberarea, la 9 decembrie, a orașului Tihvin a ușurat mult aprovizionarea Leningradului. Dar blocada dinspre uscat continua. În sectorul Moscova, înaintarea Armatei Pioșii a fost mai substanțială, dar, deși a fost eliberat un teritoriu destul de întins (o grupare de trupe a ajuns, de pildă, până la Velikie Luki, adică a înaintat peste 300 km), germanii au reușit să păstreze raionul fortificat din triunghiul Rjev-Gjatsk-Veazma, situat la numai 150 km vest de Moscova.

Hitler a fost acela care, contrar sfaturilor multor dintre generalii săi, care au propus să se retragă pe o mare distanță, a insistat ca Rjev, Veazma, Iuhnov, Kaluga, Orel și Breansk să nu fie cedate, și toate aceste orașe – cu excepția localității Kaluga – au fost menținute. Mulți generali descurajați, printre care Brauchitsch, Hoppner și Guderian, au fost destituiți, iar von Bock s-a „îmbolnăvit". În nord von Leeb a fost, de asemenea, demis din „motive de sănătate" și înlocuit cu un nazist mai convins, generalul

Küchler. Hitler era foarte dezamăgit că von Leeb nu izbutise să cucerească Leningradul în august sau septembrie. De asemenea era turbat de furie că von Bock nu reuşise să ocupe Moscova. După eliberarea de către ruşi a oraşului Rostov, Rundstedt a căzut şi el pentru un timp în dizgraţie.

Contraofensiva sovietică a început în zilele de 5 – 6 decembrie pe aproape întreaga lungime a frontului de 900 km de la Kalinin în nord până la Eleţ în sud, iar în primele zile trupele sovietice au repurtat aproape pretutindeni succese însemnate. Particularitatea luptelor în condiţii de iarnă consta în faptul că Comandamentul suprem sovietic evita pe cât posibil atacurile frontale împotriva ariergărzii inamicului; el forma detaşamente mobile de urmărire, a căror misiune era de a intercepta căile de retragere ale inamicului şi de a provoca panică în rândurile acestuia. Din aceste detaşamente de urmărire – comparabile cu cazacii din 1812, care dăduseră lovituri necruţătoare „Marii armate" a lui Napoleon – făceau parte pistolari, schiori, tancuri şi cavalerie, în special unităţile de cavalerie ale generalilor Belov şi Dovator. Dar de multe ori rezultatele acestei tactici nu justificau aşteptările, iar unităţile de cavalerie sufereau pierderi deosebit de grele.

În acest război de iarnă, comportarea germanilor varia de la sector la sector. Ei continuau să opună o rezistenţă înverşunată, dar erau vizibil obsedaţi de spaima încercuirii; astfel, când, la 13 decembrie, ruşii au ajuns la Kalinin şi Klin şi au propus garnizoanelor germane să capituleze, acestea au respins ultimatumul, dar s-au grăbit să se retragă cât nu era încă prea târziu, izbutind totuşi să incendieze un număr mare de clădiri. În alte locuri însă, retragerea germanilor s-a transformat adesea în panică. La vest de Moscova şi în sectorul Tula, pe o distanţă de mulţi kilometri drumurile erau pline de tunuri abandonate, de camioane şi tancuri împotmolite adânc în zăpadă. În

această perioadă a apărut în folclorul sovietic portretul comic al „fritzului de iarnă”, înfofolit în broboade şi etole furate de la locuitori şi cu ţurţuri de gheaţă atârnându-i de nasul stacojiu.

La 13 decembrie, Biroul sovietic de informaţii a publicat vestitul său comunicat în care anunţa eşecul încercărilor germanilor de a încercui Moscova şi dădea primele rezultate ale contraofensivei sovietice. Ziarele au publicat portretele remarcabililor generali sovietici care câştigaseră bătălia pentru Moscova: Jukov, Leliuşenko, Kuzneţov, Rokossovski, Govorov, Boldin, Golikov, Belov.

Până la mijlocul lunii decembrie, Armata Roşie înaintase pe aproape toate direcţiile 35 – 55 km, eliberând oraşele Kalinin, Klin, Istra, Eleţ şi înlăturând complet pericolul încercuirii oraşului Tula. Ofensiva a continuat şi în a doua jumătate a lunii decembrie: trupele sovietice au recucerit Kaluga şi Volokolamskul, unde în piaţa principală a oraşului au găsit spânzurători, de care atârnau cadavrele a şapte bărbaţi şi al unei femei. Erau partizani pe care germanii îi spânzuraseră în public pentru a înspăimânta populaţia.

Dar dacă în unele sectoare ale frontului germanii literalmente fugeau, în altele continuau să opună o rezistenţă înverşunată. Astfel, din Kaluga, unul dintre oraşele pe care Hitler ordonase generalilor săi să-l menţină cu orice preţ, germanii au fost alungaţi abia după câteva zile de lupte grele de stradă.

E drept, germanii erau adesea handicapaţi de lipsa unui echipament adecvat de iarnă, dar gerurile cumplite şi nămeţii nu le-au făcut nici ruşilor situaţia uşoară. Trebuie, de asemenea, subliniat faptul că Armata Roşie nu avea o însemnată superioritate nici în oameni instruiţi, nici în armament. După cum se arată în „Istoria războiului”, Comandamentul suprem sovietic nu a izbutit să-şi asigure în ajunul contraofensivei superioritatea necesară în

sectorul Moscova, unde germanii îşi concentraseră cel mai puternic grup de armate, în timp ce trupele sovietice, atât în sectorul Kalinin cât şi în sectorul Moscova, erau slăbite în urma luptelor duse pentru apărarea capitalei. Rezervele strategice existente, aruncate în luptă în special pe direcţiile loviturii principale, au ajutat la lichidarea superiorităţii în oameni de care dispunea inamicul, dar erau insuficiente pentru a putea schimba în mod hotărâtor situaţia, cu atât mai mult cu cât germanii mai dispuneau încă de un mare număr de tancuri şi tunuri37.

Operaţiile Armatei Roşii erau foarte mult stingherite de insuficienţa mijloacelor de transport motorizate. În sectorul

ST Op. cit., p. 260.

Moscova, frontul nu dispunea decât de 8.000 de camioane, număr evident insuficient. Transportul cu autocamioanele nu a putut asigura nici măcar jumătate din cantitatea necesară de muniţii, de alimente şi alte produse. De aceea, pentru a compensa lipsa autocamioanelor, au trebuit să fie folosite sute de convoaie de sănii. Deşi aveau o capacitate de transport redusă, aceste sănii prezentau avantajul de a trece mai uşor prin zăpada adâncă decât grelele autocamioane.

În ciuda acestor dificultăţi au fost luate o serie de măsuri pentru a apropia de front bazele de aprovizionare ale armatei. Cu toate acestea contraofensiva de la Moscova şi apoi ofensiva generală a Armatei Roşii din iarna 1941 – 1942 nu au fost încununate decât de un succes parţial, ceea ce se explică printr-o serie de factori ca insuficienţa mijloacelor de transport – lucru resimţit cu atât mai puternic cu cât liniile de comunicaţii deveneau tot mai întinse –, insuficienţa crescândă a armamentului şi muniţiilor şi, în sfârşit, caracterul istovitor al războiului de iarnă. Spre primăvară Armata Roşie era extrem de obosită. În plus, Comandamentul suprem sovietic a comis şi o serie

de greşeli.

În luptele foarte grele duse în tot cursul lunii decembrie şi în prima jumătate a lunii ianuarie, Armata Roşie (i-a respins pe germani până la o distanţă considerabilă de Moscova. Dar ofensiva se desfăşura într-un mod foarte inegal. Cel mai departe a înaintat flancul de nord, cu peste 300 km spre vest. Aproape aceeaşi distanţă a străbătut şi flancul de sud, dar la vest de Moscova germanii continuau să se cramponeze de baza de operaţii din triunghiul Rjev-Gjatsk-Veazma. Directivele date de Marele cartier general la 9 decembrie arată că comandamentul sovietic plănuise o vastă operaţie de încercuire a trupelor germane de lângă Moscova, intenţionând să le prindă în cleşte atât dinspre nord cât şi dinspre sud. În acelaşi timp, Hitler, care după înlăturarea mai multor generali preluase personal comanda supremă, a dat ordin grupului de armate „Centru" să apere cu fanatism poziţiile de la vest de Moscova, fără a se sinchisi de pătrunderile efectuate de inamic pe flancuri.

În luptele de lângă Moscova, germanii au suferit pierderi grele; luptau în condiţii de iarnă cu care nu erau obişnuiţi, moralul trupelor era adesea scăzut, dar, cu toate acestea, continuau să reprezinte o forţă formidabilă.

Aducând noi rezerve, ruşii au izbutit până la 1 ianuarie să ajungă la egalitate în ce priveşte efectivele, iar în unele sectoare şi-au asigurat chiar o oarecare superioritate în tancuri şi avioane, dar germanii continuau să dispună de un număr de trei ori mai mare de tunuri şi alt armament antitanc. În ciuda însemnatelor succese repurtate de Armata Roşie în decembrie şi în prima jumătate a lunii ianuarie, superioritatea ei era, după spusele istoricilor sovietici contemporani, complet insuficientă pentru marea ofensivă plănuită de Comandamentul suprem sovietic.

Ianuarie 1942 a fost o lună foarte geroasă şi ninsorile

abundente îngreuiau extrem de mult ofensiva. Trupele sovietice, cu excepţia unui număr relativ mic de unităţi de schiori, nu puteau înainta decât pe şosele şi numai cu multă greutate. Pe măsura înaintării sporeau şi dificultăţile în calea acţiunilor aviaţiei, deoarece în regiunile eliberate nu existau aerodromuri care ar fi putut fi folosite. Dar noile directive – date la 7 ianuarie 1942 – confirmă faptul că Comandamentul suprem sovietic nu renunţase încă la intenţia sa de a înfrânge, încercui şi nimici toate trupele germane aflate între Moscova şi Smolensk. Din cauză că în nord înaintarea era rapidă, iar la centru lentă, lungimea frontului crescuse la mijlocul lunii ianuarie aproape de două ori. Deşi se împăcase cu necesitatea de a abandona o parte din teritoriile ocupate, la 15 ianuarie Hiitler a dat din nou ordin trupelor sale să ocupe poziţii de apărare puternice la est de Rjev, Veazma, Gjatsk şi Iuhnov. Au fost introduse măsuri disciplinare severe, iar Halder, şeful statului-major, a dat o directivă prin care condamna panica şi dezorientarea şi prezicea că ofensiva ruşilor se va prăbuşi în curând.

„Istoria războiului” recunoaşte că în această perioadă Comandamentul suprem sovietic a subapreciat posibilitatea ca, datorită propagandei, luării unor măsuri disciplinare, precum şi sosirii de întăriri din Apus, rezistenţa germanilor să se intensifice. La 25 ianuarie trupele sovietice au suferit primul lor mare eşec, neputând lua cu asalt oraşul Gjatsk. Şi în sud, la vest de Tula, rezistenţa germanilor s-a intensificat, iar spre sfârşitul lunii ianuarie ofensiva sovietică a fost, practic, oprită în acest sector al frontului.

Cu toate acestea, Comandamentul suprem sovietic nu a renunţat la planul său de a realiza o vastă încercuire şi a hotărât să lanseze în spatele frontului inamic un mare număr de paraşutişti cu misiunea de a intercepta comunicaţiile acestuia şi a deveni veriga de legătură între

cele două braţe ale cleştelui care trebuiau să se închidă în jurul germanilor lângă Smolensk. Dar pretutindeni rezistenţa germanilor se intensifica, şi toate încercările ruşilor de a pătrunde în Veazma – punctul nodal al apărării germane – au eşuat.

În mai multe sectoare, germanii au trecut la contraatac. În cursul luptelor pentru respingerea noilor atacuri masive ale tancurilor germane, în special în sectorul Veazma, ruşii au săvârşit numeroase acte de eroism, asemănătoare celor săvârşite în decembrie 1941 de către ostaşii lui Panfilov la Volokolamsk. După război, într-un cartuş de puşcă înfipt într-un pom, a fost găsit un bileţel lăsat de un soldat muribund, Aleksandr Vinogradov, care, împreună cu alţi doisprezece ostaşi, fusese trimis să oprească înaintarea tancurilor germane pe şoseaua care duce spre Minsk:

„N-am mai rămas acum decât trei… vom rămâne pe poziţie până la ultima suflare… Şi acum n-am mai rămas decât eu, rănit la cap şi la mână. Numărul tancurilor a crescut. Sunt deja douăzeci şi trei. S-ar putea să mor. Dar poate că vreodată cineva va găsi biletul meu şi-şi va aminti de mine. Sunt rus, din Frunze. N-am părinţi. La revedere, dragi prieteni. Al vostru, Aleksandr Vinogradov. 22.2.1942”.

Este absolut clar că în aprecierea sa Comandamentul suprem sovietic a exagerat atât forţa ofensivă a armatelor sale cât şi scăderea moralului şi dezorganizarea armatei germane ca urmare a înfrângerilor suferite de ea în decembrie şi în prima jumătate a lunii ianuarie.

Planul de încercuire şi zdrobire a tuturor forţelor germane aflate între Moscova şi Smolensk şi de eliberare a oraşelor Orel şi Breansk s-a dovedit nerealist. Dat fiind că în majoritatea cazurilor germanii erau instalaţi în tranşee, iar trupele sovietice atacau, până la urmă ruşii sufereau mai mult decât germanii din pricina iernii deosebit de

aspre. Şi nu numai că rezervele în oameni şi armament erau insuficiente (după cum am arătat, producţia de război a Uniunii Sovietice se afla pe atunci la cel mai scăzut nivel), dar chiar şi rezervele existente erau împrăştiate. Astfel, ordinul dat de Marele cartier general ca oraşul Breansk să fie eliberat şi să se trimită acolo întăriri a abătut Armata Roşie de la misiunea ei principală – zdrobirea germanilor în sectorul Veazma. Ordinele Marelui cartier general – date târziu, la 20 martie – ca Armata Roşie să ocupe poziţii pe un aliniament în apropiere de Smolensk (Belîi – Dorogobuj – Elnea – Krasnoe, la 45 km sud-vest de Smolensk), să facă joncţiunea cu unităţile care acţionau în spatele frontului inamic, să ocupe până la 1 aprilie oraşul Gjatsk şi aproximativ în acelaşi timp oraşele Veazma şi Breansk, iar nu mai târziu de 5 aprilie Rjevul nu au putut fi executate.

Moina, care începuse la sfârşitul lunii martie, a îngrădit şi mai mult mobilitatea Armatei Roşii. În plus, în perioada aceea ea nu dispunea de suficient sprijin din partea aviaţiei, iar aprovizionarea, practic, nu mai funcţiona. La sfârşitul lunii martie, ofensiva sovietică s-a oprit complet. Încă multe luni după oprirea ofensivei, paraşutiştii care acţionau în spatele frontului inamic şi alte unităţi de sub comanda generalului Belov, precum şi partizanii continuau să dea lovituri comunicaţiilor germane, dar în ansamblu, după entuziasmul stârnit de bătălia de la Moscova, rezultatele operaţiilor din lunile ianuarie-martie 1942 au provocat oarecare dezamăgire.

Trupele sovietice erau epuizate, iar la mijlocul lunii februarie a început să se resimtă o lipsă acută de armament şi muniţii. Într-adevăr, fuseseră eliberate teritorii întinse – întreaga regiune Moscova, o mare parte din regiunea Kalinin, întreaga regiune Tula, precum şi o bună parte din regiunea Kaluga. Dar în mâinile germanilor rămăsese marea bază de operaţii Rjev-Gjatsk-Yeazma, de

unde aceştia continuau să ameninţe Moscova. În vara anului 1942 s-au dat lupte înverşunate pentru această zonă şi abia la începutul anului 1943 au putut fi izgoniţi germanii de acolo. Mulţi soldaţi care au luptat în diferite sectoare ale frontului mi-au spus ulterior că lunile cele mai grele din viaţa lor de pe front au fost februarie-martie 1942. Germanii au pierdut bătălia de la Moscova, dar era clar că nici pe departe încă nu se terminase cu ei.

Făcând bilanţul ofensivei de iarnă a Armatei Roşii, „Istoria războiului" relevă următoarele momente importante:

Chiar şi victoria incompletă repurtată de Armata Roşie în campania din iarna 1941 – 1942 a exercitat o uriaşă influenţă morală şi a întărit şi mai mult încrederea poporului sovietic în victoria finală.

Ea a produs o puternică impresie asupra unor ţări ca Turcia şi Japonia, a căror neutralitate era foarte îndoielnică.

Acum s-a putut opri evacuarea industriei din regiunile centrale, ceea ce a permis reluarea şi sporirea producţiei de armament şi muniţii, în special în regiunea Moscova. Unele uzine mutate în răsărit au fost aduse înapoi.

Cu toate acestea, ofensiva de iarnă nu a dat toate rezultatele scontate:

„Ofensiva Armatei Roşii din iarna 1941 – 1942 a avut loc în condiţii excepţional de grele. Armata nu avea încă experienţă în organizarea şi ducerea unor operaţii ofensive de mare amploare. Iarna aspră, zăpada adâncă şi reţeaua limitată de şosele îngreuiau manevra pe câmpul de luptă. Transportul materialelor la trupe şi organizarea deservirii avioanelor pe aerodromuri erau legate de dificultăţi imense. *Ţara nu putea încă asigura armata în întregime cu cantitatea necesară de tehnică de luptă, armament şi muniţii. Toate acestea au avut repercusiuni negative*

asupra activităţii de luptă a trupelor, asupra ritmului de dezvoltare a ofensivei şi, adesea, nu au permis să fie folosite condiţiile favorabile existente pentru zdrobirea completă a unor mari grupări inamice.

Prima experienţă în organizarea şi desfăşurarea unei contraofensive strategice şi, după aceea, a unei ofensive pe întregul front a fost marcată de unele greşeli grave comise de Marele cartier general al Comandamentului suprem, de comandamentele fronturilor şi armatelor" (sublinierea noastră. – *A.W.*) [60].

Care erau aceste greşeli şi deficienţe?

1. Comandamentul suprem nu folosea întotdeauna cum trebuie rezervele pe care le avea la dispoziţie. Adesea trupele erau aruncate în luptă fără pregătirile necesare.

2. În ansamblu, Armata Roşie nu dispunea încă de mari unităţi motorizate şi de tancuri, ceea ce diminua mult atât forţa de izbire a trupelor cât şi ritmul înaintării lor. Marele cartier general al Comandamentului suprem şi-a folosit în mod neraţional rezervele, deoarece a supraapreciat rezultatele ofensivei din decembrie-ianuarie. În timpul campaniei de iarnă, Marele cartier general şi-a împrăştiat prea mult rezervele; a aruncat în luptă nouă armate noi: două au fost trimise pe Frontul Volhov, una – pe Frontul de nord-vest, una – pe Frontul Kalinin, trei – pe Frontul de vest şi câte una pe Frontul Breansk şi pe cel de sud-vest. Ca urmare a acestui fapt, „când în etapa finală a luptei de la Moscova au fost create premise favorabile pentru a desăvârşi încercuirea şi a zdrobi forţele principale ale grupului de armate «Centru», Marele cartier general nu dispunea de rezervele necesare, iar operaţia strategică, care se desfăşura cu succes, n-a putut fi dusă până la capăt" [61].

3. Dintr-o serie de cauze nu s-a putut continua

60 Op. cit., p. 359.

61 Ibid.

folosirea masivă a aviaţiei, aşa cum s-a reuşit în etapa iniţială a bătăliei de la Moscova.

4. Au fost comise greşeli în organizarea războiului de partizani: „În special s-a dovedit necorespunzătoare crearea unor mari unităţi de partizani… Acest lucru l-a scutit pe inamic de necesitatea de a lupta împotriva unor numeroase detaşamente de partizani, practic imposibil de depistat. Hitleriştii au adus trupe în zona de acţiune a marilor unităţi de partizani şi au desfăşurat operaţii cu forţe puternice. Detaşamentele de partizani au fost nevoite să treacă la tactica apărării, lucru contrar însăşi naturii luptei de partizani, şi de aceea au avut de suferit pierderi grele” 60.

Oricât de paradoxal ar părea, dar ordinele date de Stalin cu ocazia Zilei Armatei Roşii – 23 februarie – şi a zilei de 1 Mai 1942 sunau mai puţin optimist decât cele două cuvântări pe care le rostise în noiembrie 1941, într-un moment în care germanii se aflau chiar la porţile Moscovei. De astă dată n-a mai spus că pentru a câştiga războiul este nevoie de „încă o jumătate de an, poate un an”.

După bătălia de la Moscova a crescut însă ura faţă de germani. Eliberând multe oraşe şi sute de sate, soldaţii sovietici au putut vedea cu propriii lor ochi ce însemna „noua ordine”. Pretutindeni germanii au distrus tot ce au putut. La Istra, de pildă, nu mai rămăseseră decât trei case. Germanii au aruncat în aer vechea mănăstire „Noul Ierusalim”. În unele oraşe şi sate în care intra Armata Roşie se întâlneau spânzurători de care atârnau „partizani”. Mai târziu, în 1942, am vizitat o serie de oraşe şi sate care fuseseră ocupate şi apoi distruse de germani şi pretutindeni am întâlnit acelaşi tablou înfiorător.

Nemţi în oraşele şi satele de lângă Moscova; nemţi în vechi oraşe ruseşti, ca Novgorod, Pskov şi Smolensk; nemţi în faţa zidurilor Leningradului; nemţi la Iasnaia Poliana,

unde trăise Tolstoi; nemţi la Orel, Lgov şi Şcigrî, vechi localităţi descrise de Turghenev, cele mai ruseşti dintre toate localităţile ruseşti. Pretutindeni au jefuit, au săvârşit nelegiuiri, au ucis. Retrăgându-se, au dat foc fiecărei case, şi în plină iarnă populaţia a rămas adesea fără adăpost. De la invazia tătarilor încoace, Rusia nu mai trecuse prin asemenea încercare. Mânia şi ura împotriva fasciştilor germani, la care se adăuga un sentiment de infinită compasiune pentru propriul popor, pentru pământul sovietic pângărit de cotropitori, au provocat o reacţie emoţională de mândrie şi durere naţională, care şi-a găsit o neobişnuit de pregnantă reflectare în literatură şi muzică în anul 1941 şi la începutul anului 1942.

bf-Op. cit., p. 3G1.

Printre cele mai frumoase poezii, oglindind profunda anxietate resimţită în primele luni ale războiului de către oamenii sovietici, se numără cele scrise de Boris Pasternak (deşi pe vremea aceea n-au fost cunoscute, ele fiind publicate abia în 1945):

Vă amintiţi, desigur, uscăciunea Din gât, când forţa-ntunecată, rea.

Urlând dădea năvală, -n timp ce toamna cu paşii încercărilor venea.

„Urlând dădea năvală”, „forţa-ntunecată, rea…” – nu aduce oare această viziune cu un fel de „invazie a marţienilor”, la fel ca laitmotivul zguduitor, răscolitor, din „Simfonia Leningradului” de Şostakovici? Azi ea ne-ar putea părea poate zgomotoasă, melodramatică, cu prea multe repetări (una şi aceeaşi temă revine, tot mai puternic, de unsprezece ori), dar ca mărturie documentară despre anul 1941, ca reflectare a sentimentului că asupra Uniunii Sovietice s-a năpustit „forţa-ntunecată, rea” – o forţă uriaşă, arogantă, inumană – ea aproape nu are egal.

Exprimarea sentimentelor de durere pentru soarta pământului rusesc a îmbrăcat şi alte forme. În iarna

19411942 au devenit extrem de populare poeziile lui Konstantin Simonov, de pildă aceea în care zugrăveşte tabloul tragic al retragerii din raionul Smolensk şi în care găsim versuri ca cele de mai jos:

Părea că la toate hotarele ruse.
Pe vii apărându-i cu mâinile, ei.
Strămoşii, o rugă din vremuri apuse Rosteau pentru fiii iubiţi şi atei.
Ce-i patria, ştii – nu e casa în care Tihnit şi-n belşug te-ai deprins să trăieşti.
Ci drumul pe care bunicii purtară
Cruci simple, de lemn, spre morminte ruseşti.

Sau şi mai cunoscuta poezie „Să m-aştepţi – şi-am să mă-ntorc!…”

Să m-aştepţi – şi-am să mă-ntorc!
Foc în dor să pui!
Să m-aştepţi când trist se torc Ploile gălbui.
Să m-aştepţi prin viscol crunt Sau în veri, pe-arşiţi.
Să m-aştepţi când alţii sunt Duşi, nepomeniţi.
Să m-aştepţi când niciun rând Eu n-am să-ţi mai scriu.
Să m-aştepţi când toţi, pe rând.
Cred că nu mai viu.
Să m-aştepţi – şi-am să mă-ntorc!
Spună toţi ce-or vrea;
Tu nu le dori noroc când plâng moartea mea.
Maică-mea, copilul chiar Las să umble plânşi;
Şi prietenii, cu-amar lângă vatră strânşi.
Las să bea după-obicei.
La comându-l meu.
Fugi şi nu ciocni cu ei!
Să m-aştepţi mereu!
Să m-aştepţi – şi-am să mă-ntorc.
Moartea am s-o-nfrâng!
Spună că-ai avut noroc Cei ce astăzi plâng.

Ei, ce nu m-au aşteptat.

Nu vor şti de loc Că-aşteptând înfrigurat Tu m-ai smuls din foc

Noi vom şti cum de-am trecut Peste moarte, eu – Tu, ca nimeni, ai ştiut să m-aştepţi mereu![62]

Din momentul apariţiei ei, în toamna anului 1941, şi în tot cursul anului 1942, aceasta a fost cea mai populară poezie din Uniunea Sovietică; milioane de femei o repetau ca pe o rugăciune.

Celui care nu a fost pe vremea aceea în U.R.S.S. îi va veni greu să înţeleagă, după atâţia ani, cât de mult au însemnat aceste versuri pentru milioane de femei ruse. Nimeni nu poate spune câte sute de mii de bărbaţi au murit pe front după 22 iunie 1941, câţi au fost luaţi prizonieri sau au dispărut fără urmă.

Un rol aproape la fel de important l-au avut şi alţi poeţi şi scriitori. Oamenii erau, de pildă, profund emoţionaţi de poemul Mărgăritei Aligher „Zoia”, în care se vorbea despre tânăra partizană spânzurată lângă Moscova; poemul a fost ulterior pus în scenă. El descrie halucinaţiile fetei din noaptea dinaintea execuţiei, după torturile la care fusese supusă de către fascişti. O mare importanţă a avut şi opera poetică a lui Surkov, al cărui poem în proză „Jurământul ostaşului”, scris în 1941, se termină cu următoarele cuvinte:

„Lacrimile femeilor şi ale copiilor clocotesc în inima mea. Pentru aceste lacrimi vor răspunde cu sângele lor de fiară asasinul Hitler şi hoardele sale, căci ura răzbunătorului nu cunoaşte milă”.

O extraordinară înrâurire asupra moralului oamenilor au avut articolele lui Ehrenburg publicate în „Pravda” şi „Krasnaia zvezda” – strălucite diatribe împotriva germanilor; ele s-au bucurat de o colosală popularitate în

---

62 K. S. Simonov. „Versuri alese“, tradus de Mihu Dragomir, Bucureşti, Editura „Cartea rusă“, 1955, p. 133-134. – Nota trad.

rândurile armatei. Uneori erau criticate că ar avea tendinţa să-i ridiculizeze pe germani, uitând ce duşmani teribili şi fioroşi erau. Părerea lui Ehrenburg că toţi germanii sunt răi diferea, fireşte, de linia ideologică oficială (exprimată o dată în plus în ordinul dat de Stalin cu ocazia zilei de 23 februarie), dar „ehrenburgismul" era o formă eficace de aţâţare a urii împotriva cotropitorilor. Şi Ehrenburg nu a fost singurul care a propagat o atare atitudine; Şolohov, Aleksei Tolstoi şi mulţi alţii au procedat la fel. În cumplita vară a anului 1942, laitmotivul „Toţi germanii sunt răi" răsuna şi mai răspicat.

Arena diplomatică în primele luni după invazie

În momentul invaziei germane, Uniunea Sovietică se afla sub raport diplomatic într-o situaţie foarte ciudată. Singurele ambasade al căror cuvânt avusese până atunci greutate în ochii autorităţilor sovietice erau cea a Germaniei şi cea a Japoniei, iar dintre toţi ambasadorii de cea mai mare atenţie se bucura cel german, contele von der Schulenburg. Şi ambasadorului Japoniei i se făcea curte, mai ales după vizita pe care Maţuoka o făcuse în aprilie 1941. Pentru a-l îmbuna pe Hitler, în mai 1941 au fost rupte relaţiile diplomatice cu Norvegia, Belgia, Iugoslavia şi Grecia, în timp ce Franţa vichy-istă era oficial reprezentată prin ambasadorul Gaston Bergery.

În afară de Suedia, Turcia, Iran, Afghanistan şi Finlanda, numai foarte puţine state neutre aveau reprezentanţe diplomatice la Moscova, iar dacă relaţiile cu ambasada Statelor Unite, condusă de Laurence A. Steinhardt, erau corecte, dar nu mai mult, ambasada britanică, condusă de sir Stafford Cripps, era tratată de către oficialităţi cu o răceală deliberată. Cu foarte multă dificultate menţinea Cripps contactul cu Comisariatul poporului pentru afacerile externe şi până la izbucnirea războiului din iunie 1941 nu avusese cinstea să se întâlnească cu Stalin, trebuind să se mulţumească cu

rarele întrevederi cu Vîşinski.

În memoriile sale, publicate sub titlul „Cel de-al doilea război mondial”[63], Churchill relatează un episod foarte interesant privind unicul mesaj pe care i l-a transmis lui Stalin pe vremea aceea (la 3 aprilie) şi care, în esenţă, conţinea rugămintea ca Rusia să intervină în Balcani.

„Primul ministru către sir Stafford Cripps.

Transmiteţi din partea mea domnului Stalin următorul mesaj *cu condiţia să-l puteţi înmâna chiar lui personal*.

Am informaţii de la un agent de încredere că atunci când au crezut că au Iugoslavia în buzunar – adică după 20 martie – germanii au început să retragă din România trei din cele cinci divizii de tancuri dislocate în această ţară şi să le transfere în sudul Poloniei. În clipa în care au aflat de revoluţia sârbă, această mişcare de trupe a fost contramandată. Excelenţa voastră va înţelege, desigur, semnificaţia acestor fapte”.

În scrisoarea care însoţea mesajul, Eden îl ruga pe Cripps să-i atragă atenţia lui Stalin (dacă va izbuti să-l vadă) asupra faptului că Uniunea Sovietică are acum ocazia să-şi unească forţele cu Marea Britanie în Balcani, dând ajutor material Iugoslaviei şi Greciei, ceea ce ar întârzia atacul german împotriva Rusiei.

Între timp, Cripps îi trimisese lui Vîşinski o scrisoare detaliată în acelaşi spirit şi de aceea era de părere că mesajul „fragmentar” al lui Churchill ar face mai mult rău decât bine.

„Mă tem foarte mult că predarea mesajului trimis de primul ministru nu numai că n-ar avea niciun efect, dar ar fi chiar o gravă greşeală tactică. Dacă nu sunteţi însă de această părere, mă voi strădui să obţin cât mai curând o întrevedere cu Molotov”.

„Am fost foarte necăjit de acest lucru – scria

63 W. Churchill. „The Second World War“, voi. III, p. 320-323.

Churchill – şi de întârzierea intervenită”.

După un schimb de telegrame destul de înţepate între Churchill şi Cripps *via* Eden, Cripps a telegrafiat, în sfârşit, după mai bine de două săptămâni (adică după atacul german împotriva Iugoslaviei) că i-a transmis lui Vîşinski textul mesajului lui Churchill. La 22 aprilie, Cripps i-a scris lui Eden:

„Vîşinski m-a informat astăzi în scris că mesajul a fost înmânat lui Stalin”.

Într-o convorbire pe care am avut-o în vara anului 1941 cu Cripps, acesta mi-a spus în legătură cu episodul menţionat:

„Cei de la Londra nu-şi dădeau seama de ce greutăţi mă loveam aici. Cei de acolo nu voiau de loc să înţeleagă că nu numai Stalin, dar şi Molotov mă evita de parcă aş fi fost ciumat. Timp de câteva luni înainte de izbucnirea războiului n-am avut întrevederi decât cu Vîşinski, şi acelea foarte nesatisfăcătoare. Pot să vă spun că Stalin nu voia să aibă nimic de-a face cu Churchill, atât îi era de teamă ca nu cumva să afle germanii. Nici cu Molotov lucrurile nu stăteau mai bine. Şi în acelaşi timp ei lăsau să se înţeleagă că nu au nimic împotrivă ca militarii lor să stea de vorbă cu ai noştri”.

Mai târziu, Churchill a arătat în legătură cu aceasta:

„Nu-mi pot da pe deplin seama dacă mesajul meu – în cazul că ar fi fost predat cu promptitudine şi cu ceremonialul prescris – ar fi putut modifica sau nu mersul evenimentelor. Continuu totuşi să regret că instrucţiunile mele nu au fost aduse la îndeplinire aşa cum cerusem. Dacă aş fi avut contact direct cu Stalin, poate că aş fi putut împiedica ca o parte atât de însemnată a forţelor lui aeriene să fie distrusă la sol”.

Din cele spuse ulterior de Cripps reieşea limpede că în niciun caz mesajul nu putea fi înmânat „cu promptitudinea şi ceremonialul prescris” pentru simplul

motiv că Stalin nici nu se gândea să admită un asemenea „ceremonial”. În sfârşit, este clar că mesajul prin care se propunea guvernului sovietic să intervină în Balcani nu ar fi dus la niciun rezultat. De altfel, ar fi sosit prea târziu pentru a mai salva Iugoslavia. Dar chiar dacă conducătorii sovietici se temeau să fie atraşi într-un război balcanic, ei ar fi putut totuşi ţine seama de avertismentele insistente ale lui Cripps cu privire la atacul pe care Germania îl pregătea împotriva Uniunii Sovietice. La rândul său, Eden l-a avertizat în repetate rânduri pe Maiski, care, după cum m-a asigurat mai târziu, a transmis aceste avertismente la Moscova. Totul a fost însă în zadar.

Cripps nu avea motive să fie mulţumit de conducătorii sovietici. Cu toate acestea, după începutul invaziei, el a depus toate eforturile pentru a restabili relaţii normale între Anglia şi Uniunea Sovietică. În „Cel de-al doilea război mondial”, Churchill afirmă că la început Moscova nu a reacţionat în niciun fel la cuvântarea sa radiodifuzată din 22 iunie, în „afară de faptul că extrase din această cuvântare au fost reproduse în «Pravda»... şi că am fost rugaţi să primim o misiune militară rusă. Tăcerea cercurilor conducătoare [din U.R.S.S.] era apăsătoare, şi am socotit de datoria mea să sparg gheaţa. Am crezut că ele manifestau rezerve, dat fiind tot ce se întâmplase de la începutul războiului...” 03.

41 Op. cit., p. 340.

În realitate, ruşii erau încântaţi de discursul lui Churchill şi, după cum am auzit deseori pe vremea aceea, erau „plăcut surprinşi”, deoarece nu considerau drept absolut exclusă posibilitatea unei înţelegeri anglo-germane, suspiciune pe care le-o întărise şi fuga lui Hess în Anglia.

Deşi Stalin nu a comunicat direct cu Churchill până după data de 7 iulie, când acesta din urmă îi scrisese, el s-a grăbit să stabilească raporturi strânse cu Cripps. După

numai o săptămână de la începutul invaziei a plecat spre Moscova, pe calea aerului, primul grup de membri ai misiunii militare engleze, în frunte cu generalul Mason MacFarlane. Totodată Cripps a discutat cu Stalin şi Molotov textul unei declaraţii comune anglo-sovietice, care a şi fost dată publicităţii la 12 iulie. Ideea unei declaraţii comune fusese dată de partea sovietică, după cum reiese din mesajul adresat de Churchill lui Cripps la 10 iulie.

Se poate presupune că, dacă Stalin nu a luat legătură cu Churchill imediat după cuvântarea rostită de acesta la radio în ziua de 22 iunie, motivul trebuie căutat în faptul că guvernul sovietic era uluit de cele ce se întâmplau. Într-adevăr, după ce a început invazia, lui Stalin i-au trebuit unsprezece zile pentru a elabora o declaraţie politică către propriul său popor. S-ar putea ca Stalin să fi resimţit faţă de politica engleză antipatie, îndoieli şi rezerve adânc înrădăcinate şi ca el să fi vrut, înainte de a merge mai departe, să fie sigur de publicarea declaraţiei comune. Iar când, în sfârşit, i-a scris lui Churchill la 18 iulie a făcut-o numai pentru a propune deschiderea unui al doilea front „în vest (în Franţa de nord) şi în nord (în Arctica)".

„Acest front ar putea fi creat cel mai uşor în momentul de faţă, când forţele lui Hitler sunt angajate în răsărit şi când Hitler nu a reuşit încă să-şi consolideze poziţiile cucerite în răsărit.

Şi mai uşor poate fi creat un front în nord. Acolo nu ar fi necesare decât acţiuni ale forţelor britanice maritime şi aeriene, fără desant de trupe de uscat, fără debarcarea artileriei. La această operaţie ar putea participa forţe sovietice de uscat, maritime militare şi aeriene militare. Ne-am bucura dacă Marea Britanie ar putea aduce în acest sector aproximativ o divizie uşoară sau un număr mai mare de voluntari norvegieni; aceştia ar putea fi transportaţi în Norvegia de nord pentru a organiza acţiuni insurecţionale

împotriva germanilor”[64].

În răspunsul său din 21 iulie, Churchill a respins toate aceste propuneri, inclusiv cea cu privire la trimiterea unei divizii uşoare norvegiene, care „nu exista”, considerându-le nerealiste, dar propunea să se întreprindă o serie de operaţii navale în Arctica şi să se trimită la Murmansk câteva escadrile de avioane de vânătoare engleze.

La 26 iulie, Churchill îi scrie din nou lui Stalin, comunicându-i că în curând vor fi trimise în Rusia 200 de avioane de vânătoare „Tomahawk”, că „în curând, 2000.000 până la 3.000.000 de perechi de bocanci vor fi gata pentru expediere” şi că, în plus, are intenţia să trimită „o mare cantitate de cauciuc, cositor, lină, îmbrăcăminte de lină, iută, plumb şi şelac”[65].

Nu era decât un început modest, dar nu trebuie uitat că în vara anului 1941 Anglia era de fapt singurul aliat al Uniunii Sovietice şi că Statele Unite nu intraseră încă în război. Acest lucru explică în parte o oarecare susceptibilitate pe care o manifesta Stalin în relaţiile cu Anglia, şi în special cu Churchill: într-adevăr, Anglia era singura ţară de la care putea aştepta o cooperare militară directă. Întrucât era clar că un asemenea ajutor militar nu era de prevăzut, cel mai important era să caute să obţină din Occident un cât mai mare ajutor economic sub formă de armament şi materii prime, iar în această privinţă S.U.A. prezentau mult mai multă importanţă decât Marea Britanie.

Marea problemă care neliniştea atât Anglia cât şi

---

64 „Corespondenţa preşedintelui Consiliului de Miniştri al U.R.S.S. cu preşedinţii S.U.A. şi cu primii miniştri ai Marii Britanii din timpul Ma relui Război pentru Apărarea Patriei 1941-1945“ (în continuare se meri – ţionează : „Corespondenţa ... “), voi. I, Bucureşti, E.S.P.L.P. 1958, p 11-12.

65 Op. cit., p. 15.

Statele Unite – şi Stalin îşi dădea perfect de bine seama de acest lucru – era întrebarea dacă Armata Roşie va fi în stare să reziste Germaniei un timp cât de cât îndelungat. După cum se putea ghici pe vremea aceea – iar astăzi acest lucru se ştie –, Churchill nu era de loc convins că Uniunea Sovietică „va putea rezista” mult timp.

Cercurile militare engleze erau aproape unanime în părărea că Rusia va fi curând înfrântă; reprezentanţii Ministerului de Război nu au făcut, de altfel, o taină din aceasta nici la conferinţele de presă ţinute la Ministerul Informaţiilor din Londra în primele zile ale războiului. Pe la mijlocul lunii iulie, tonul lor s-a schimbat în oarecare măsură – e de presupus că aceasta se datora în mare parte informaţiilor pe care generalul Mason MacFarlane le transmitea din Moscova. El nu subaprecia calităţile de luptă ale Armatei Roşii. MacFarlane, cu care am avut în repetate rânduri ocazia să stau de vorbă la Moscova, părea convins – chiar şi în clipele cele mai grele pentru U.R.S.S. – că ruşii sunt ferm hotărâţi să ducă un război foarte îndelungat şi că nici pierderea Moscovei (o asemenea posibilitate neputând fi exclusă la începutul lunii octombrie) nu ar însemna sfârşitul.

La Ambasada americană din Moscova, părerile erau împărţite. Ataşatul militar, maiorul Ivan Yeaton, era convins că Armata Roşie va fi zdrobită într-un timp foarte scurt. Ambasadorul Steinhardt nu vedea lucrurile chiar atât de sumbru, dar ciocnirea hotărâtoare între aceste două puncte de vedere s-a produs abia mai târziu, când colonelul Philip R. Faymonville a fost numit reprezentant al guvernului american pentru aplicarea lend-lease-ului. Numirea a fost făcută de preşedintele Roosevelt, la propunerea lui Harry Hopkins. Faymonville l-a însoţit pe Harriman la Moscova la sfârşitul lunii septembrie şi chiar de la început era convins că perspectivele Armatei Roşii nu sunt nicidecum aşa de deznădăjduite cum le prezentase

Yeaton în primele zile ale invaziei.

Faptul că Faymonville fusese numit la Moscova la propunerea lui Hopkins este foarte semnificativ. În timpul vizitei pe care o făcuse la Moscova la sfârşitul lunii iulie, Hopkins s-a convins că ruşii vor putea, dacă nu să câştige războiul, în orice caz să reziste un timp foarte îndelungat, această părere fiind împărtăşită şi de Faymonville. După bătălia de la Moscova, Faymonville a ajuns definitiv la concluzia că U.R.S.S. nu va pierde războiul.

Vizita lui Harry Hopkins a avut o importanţă hotărâtoare pentru evoluţia ulterioară a relaţiilor americanosovietice şi anglo-sovietice. După cum scrie Robert E. Sherwood:

„Călătoria cu avionul [de la Arhanghelsk] la Moscova a durat patru ore, şi Hopkins a început treptat să se liniştească în privinţa viitorului Uniunii Sovietice. Privea în jos la sutele de kilometri de păduri masive şi se gândea că Hit-Ier, cu toate diviziile de tancuri ale Wehrmachtului său, nu va putea niciodată să străbată o ţară ca aceasta".

După sosirea sa la Moscova, „Hopkins a avut o lungă convorbire cu Steinhardt, în cursul căreia a arătat că principalul scop al venirii sale era de a stabili dacă situaţia este într-adevăr atât de catastrofală cum o prezintă cei de la Ministerul de Război şi, în special, cum reiese din telegramele ataşatului militar, maiorul Ivan Yeaton".

Ceea ce scrie Sherwood despre părerile ambasadorului Steinhardt coincide cu cele constatate de mine însumi despre poziţia ambasadorului în vara anului 1941.

„Steinhardt i-a spus [lui Hopkins] că cine cunoaşte cât de puţin istoria Rusiei nu se va pripi să tragă concluzia că germanii vor obţine o victorie uşoară. Soldaţii ruşi pot să pară inapţi pentru acţiuni ofensive – aşa cum a fost cazul în războaiele cu Napoleon şi apoi în Finlanda. Dar când sunt chemaţi să-şi apere patria sunt excelenţi

luptători şi sunt, fără îndoială, foarte numeroşi. Dar – a subliniat Steinhardt – pentru cineva din afară este extrem de greu să-şi facă o imagine clară despre ceea ce se petrece în realitate… din cauza atitudinii de suspiciune pe care o au faţă de toţi străinii şi care are drept consecinţă că totul este ţinut secret. Hopkins a spus că este hotărât ca, într-un fel sau altul, să străpungă acest zid al suspiciunii" 66.

Apoi urmează relatarea primei întâlniri dintre Hopkins şi Stalin, care a avut loc la 30 iulie 1941:

„După cuvintele introductive ale lui Hopkins – în care acesta a arătat că, după părerea preşedintelui, cel mai important lucru ce trebuie făcut azi în lume este de a-l înfrânge pe Hitler şi hitlerismul şi că de aceea doreşte să dea ajutor Uniunii Sovietice –, a vorbit Stalin.

El i-a urat lui Hopkins bun-venit în Uniunea Sovietică şi apoi, caracterizându-l pe Hitler şi Germania, a vorbit despre necesitatea ca relaţiile dintre toate naţiunile să aibă la bază anumite norme morale… Actualii conducători ai Germaniei nu cunosc asemenea norme morale, şi în lumea de azi ei reprezintă o forţă antisocială… «Părerile noastre coincid» – a spus el în încheiere.

Apoi a revenit la întrebarea pusă de Hopkins, şi anume ce doreşte Rusia să-i livreze Statele Unite imediat şi, în al

«*Robert E. Sherwood*. „The White House Papers of Harry Hopkins", vol. I, Londra, 1949, p. 327 – 328.

doilea rând. de ce ar avea nevoie în cazul unui război de lungă durată. Stalin a inclus în prima categorie tunuri antiaeriene de calibru mijlociu, inclusiv muniţia aferentă – în total circa 20.000 de tunuri antiaeriene uşoare şi grele, în al doilea rând, a cerut mitraliere de mare calibru pentru apărarea oraşelor. În al treilea rând, a spus că are nevoie de un milion de puşti sau chiar mai multe. «Dacă au acelaşi calibru ca cele folosite de Armata Roşie, avem

suficientă muniţie».

În cea de-a doua categorie a menţionat în primul rând benzină de avion cu cifră octanică mare, apoi aluminiu pentru construcţia de avioane şi, în sfârşit, celelalte materiale enumerate deja în lista care fusese prezentată guvernului nostru la Washington”.

Apoi Stalin a făcut următoarea remarcă uluitoare: „Daţi-ne tunuri antiaeriene şi aluminiu şi o să putem lupta trei-patru ani”.

După o lungă întrevedere cu Molotov, consacrată mai ales unei discuţii neconcludente despre relaţiile cu Japonia (în cursul căreia Molotov a propus ca S.U.A. să „dea un avertisment” Japoniei să nu atace Uniunea Sovietică), Hopkins s-a întâlnit pentru a doua oară cu Stalin.

De la începutul războiului – a spus Stalin –, numărul diviziilor germane de pe frontul rus a crescut de la 175 la 232 şi, după părerea lui, Germania este în măsură să mobilizeze 300 de divizii. Rusia nu avea la început decât 180 de divizii, acum are 240 şi poate mobiliza în total 350 de divizii.

„Stalin a declarat că… va avea acest număr de oameni sub arme la începutul campaniei de primăvară, în mai 1942.

El dorea ca un număr cât mai mare de divizii să ia contact cu inamicul, deoarece atunci trupele îşi vor da seama că germanii pot fi bătuţi şi că nu sunt supraoameni… Dorea să aibă cât mai multe trupe călite în vederea marii campanii ce va începe în primăvara următoare.

El atribuia o mare importanţă detaşamentelor de partizani, care acţionau în spatele frontului inamic, şi spunea că nici de o parte, nici de cealaltă n-au avut loc capitulări în masă. Şi-a exprimat speranţa că germanii vor fi nevoiţi să treacă curând la apărare, dar a recunoscut că, deşi ruşii dispun de «un mare număr de tancuri şi divizii

motorizate, niciuna dintre ele nu se poate compara cu o divizie de tancuri germană». Cu toate acestea, a adăugat că, după părerea sa, «tancurile ruseşti mari sunt mai bune decât tancurile germane».

Armata Roşie – a spus el – dispune de 4.000 de tancuri mari, 8.000 de tancuri mijlocii şi 12.000 de tancuri uşoare. Germanii au în total 30.000 de tancuri".

A mai arătat că Rusia nu produce decât 1.000 de tancuri pe lună şi că va resimţi lipsă de oţel.

„A insistat asupra plasării imediate a unor comenzi de oţel. După aceea a spus că ar fi mult mai bine dacă tancurile sale ar putea fi produse în Statele Unite. De asemenea, a arătat că doreşte să cumpere cât mai multe tancuri de-ale noastre pentru a fi pregătit în vederea campaniei de primăvară. Stalin a mai spus că lucrul cel mai important este să se producă tancuri în timpul iernii. Ambele părţi au pierdut foarte multe tancuri, dar în cursul acestei ierni Germania poate produce mai multe tancuri pe lună decât Rusia... A arătat că ar dori să trimită în Statele Unite un expert în materie de tancuri şi că va preda Statelor Unite desenele tehnice ale tancurilor sovietice" B7.

„Stalin – continuă Hopkins – a zugrăvit un tablou mult mai optimist al situaţiei aviaţiei sovietice, afirmând că ştirile germane despre pierderile ruseşti în aer sunt «absurde»". Cu toate acestea, „a manifestat mult interes pentru pregătirea de piloţi în America şi mi-a făcut impresia că în scurt timp va duce lipsă de aviatori".

„Stalin a repetat de câteva ori că el nu subapreciază armata germană. A spus că organizarea ei este excelentă şi că, după părerea sa, germanii dispun de importante rezerve în alimente, oameni, echipament şi carburanţi... De aceea crede că armata germană este în stare să ducă o campanie de iarnă în Rusia. Este însă de părere că germanilor le va fi greu să întreprindă acţiuni ofensive de

amploare după data de 1 septembrie, când încep ploi abundente, iar după 1 octombrie drumurile vor fi într-o stare atât de proastă încât vor trebui să treacă la apărare. El şi-a exprimat ferma convingere că în timpul lunilor de iarnă linia frontului va trece prin faţa Moscovei, Kievului şi Leningradului, probabil la un mai mult de 100 km de locul unde se află în prezent. El crede... că germanii sunt «obosiţi» şi nu mai au elanul necesar pentru o ofensivă... Deşi germanii mai pot aduce patruzeci de divizii, sporind astfel numărul lor total la 275, aceste divizii nu vor putea fi aici înainte de începerea gerurilor”[66].

La această a doua întrevedere, Stalin a subliniat din nou că Armata Roşie are nevoie, în primul rând, de tunuri antiaeriene uşoare şi că „îi trebuie o mare cantitate de asemenea tunuri pentru a-şi apăra liniile de comunicaţii”; în al doilea rând, are nevoie de aluminiu, necesar pentru producţia de avioane, şi, în al treilea rând, are nevoie de mitraliere şi puşti.

În privinţa porturilor prin care s-ar putea aduce acestea, el a spus că „a folosi Arhanghelskul este un lucru greu, dar nu imposibil”, deoarece „spărgătoarele de gheaţă l-ar putea menţine deschis în tot timpul iernii”. Socotea că folosirea Vladivostokului este periculoasă, „deoarece accesul în port putea fi barat în orice moment de către japonezi”, iar drumurile şi căile ferate din Iran „sunt inadecvate”.

„Stalin şi-a exprimat de câteva ori convingerea că frontul rus se va menţine în limitele a 100 km distanţă de actualele poziţii... şi a arătat că frontul va fi stabilizat cel mai târziu la 1 octombrie”.

Din cele spuse de Hopkins lui Stalin reiese clar că nu era pe deplin convins că ruşii vor putea trece cu bine toamna:

„Mă gândeam cât de important era ca la Moscova să

66 Op. cit., p. 340.

nu se ţină o conferinţă (economică) înainte de a se cunoaşte rezultatul bătăliei în curs... Această bătălie este încă nedecisă. De aici şi propunerea mea de a se ţine această conferinţă la o dată cât mai târzie. Atunci vom şti dacă mai există un front şi aproximativ pe unde va trece el în următoarele luni de iarnă".

Cu toate acestea, bizuindu-se pe convingerea lui Stalin că „frontul va fi stabilizat cel mai târziu la 1 octombrie", Hopkins a recomandat guvernului american să fie ţinută o asemenea conferinţă (viitoarea conferinţă Stalin-Beaverbrook-Harriman) între 1 şi 15 octombrie.

În încheiere, Stalin a spus că, după părerea sa, moralul germanilor este destul de scăzut şi că ar fi şi mai demoralizaţi dacă Statele Unite ar declara că au intenţia să intre în război împotriva lui Hitler.

„Stalin – arată în continuare Hopkins – a spus că este inevitabil ca până la urmă să ne ciocnim cu Hitler pe vreun câmp de luptă. Puterea Germaniei este atât de mare încât, chiar dacă Rusia va fi în stare să se apere singură, Marii Britanii şi Rusiei împreună le va fi foarte greu să zdrobească maşina de război germană... Era de părere că războiul va fi înverşunat şi, poate, îndelungat... şi dorea să-i spun preşedintelui că el [Stalin] ar saluta prezenţa unor trupe americane în orice parte a frontului rus, sub comandă exclusiv americană... În sfârşit, m-a rugat să comunic preşedintelui că, deşi este convins că armata rusă va putea rezista armatei germane, problema aprovizionării va fi în primăvara următoare foarte serioasă şi are nevoie de ajutorul nostru".

Într-un articol scris ulterior despre întâlnirile sale cu Stalin, Hopkins arată:

„M-a salutat cu câteva cuvinte ruseşti pronunţate foarte repede. Mi-a strâns mâna scurt, puternic şi amabil. Avea un surâs cald. Niciun cuvânt, niciun gest de prisos, nicio afectare. Parcă stăteai de vorbă cu o maşină perfect

de bine coordonată şi inteligentă… întrebările lui erau clare, concise şi directe… Răspunsurile lui erau prompte, fără echivoc şi dădeau impresia că şi le-a pregătit de ani de zile… Dacă este întotdeauna aşa cum l-am cunoscut eu, atunci el nu spune niciodată vreun cuvânt de prisos. Dacă vrea să atenueze un răspuns brusc, o face cu un surâs scurt şi reţinut – surâs care poate fi rece, dar amical, sever, dar cald. Nu te linguşeşte. Pare că nu are îndoieli. Te asigură că Rusia va rezista atacului armatei germane. Ia drept ceva de la sine înţeles că nici tu nu ai îndoieli… Râde destul de des, dar este un râs scurt, poate puţin sardonic. Cu el nu poţi să discuţi despre fleacuri. Umorul său este caustic şi pătrunzător" 69.

Deşi Hopkins venise – după cât se pare – cu instrucţiuni ce nu-i permiteau să presupună că ruşii *nu* vor fi înfrânţi înainte de sosirea iernii, Stalin i-a produs nu numai o puternică impresie ca personalitate, dar l-a şi convins că ruşii îi vor opri pe germani şi că se pregătesc de un război foarte îndelungat. „Un om – a scris Sherwood despre întâlnirile lui Hopkins cu Stalin – care se temea de o înfrângere iminentă nu ar fi vorbit despre prioritatea livrărilor de aluminiu". Însăşi natura cererilor formulate de Stalin dovedea că „priveşte războiul ca o perspectivă de lungă durată".

Şi Sherwood adaugă:

„Mai târziu Hopkins a fost foarte iritat când observatorii militari de la Moscova i-au trimis telegrafic rapoarte pesimişte, care nu se bazau pe nimic altceva decât pe presupuneri influenţate de prejudecăţi" 70.

Relatarea lui Hopkins despre întâlnirile sale cu Stalin este foarte preţioasă, căci este unica relatare amănunţită din prima mină despre Stalin din perioada în care invazia germană era în toi. Unele momente merită a fi în mod deosebit relevate. Dorind să obţină ajutor din partea americanilor, Stalin a zugrăvit un tablou mai favorabil

decât reieşea din felul în care se desfăşura războiul la sfârşitul lunii iulie 1941. El evita cu grijă orice aluzie la faptul că Armata Roşie ducea o lipsă acută de tancuri şi avioane. Ştia că nu se putea aştepta să primească ceva imediat şi de aceea punea accentul pe necesitatea de a se pregăti aviaţia sovietică şi trupele de tancuri în vederea campaniei din primăvara anului 1942. El crea în mod conştient impresia că are în vedere un război de lungă durată. Dar nu avea o atitudine „servilă", deoarece nu se îndoia că este în interesul Angliei şi al Americii să ajute U.R.S.S.

Desigur, a greşit foarte mult când a crezut că germanii nu vor înainta mai mult de 200 km, că trupele sovietice vor păstra nu numai Moscova şi Leningradul, ci şi Kievul, iar frontul se va stabiliza la începutul lunii septembrie sau cel mai târziu la începutul lunii octombrie. Nu era oare optimismul lui aparent într-o oarecare măsură un bluf?

În baza pronosticurilor destul de optimiste ale lui Hopkins a fost hotărâtă conferinţa dintre Stalin, Beaverbrook şi Harriman, conferinţă ce s-a deschis la 29 septembrie, cu o zi înainte de începerea ofensivei „finale" a germanilor asupra Moscovei.

S-ar putea ca asigurarea dată lui Hopkins că Kievul va fi menţinut să fi contribuit la hotărârea lui Stalin de a apăra cu orice preţ capitala Ucrainei, hotărâre care, după cum ştim, a avut rezultate dezastruoase.

În acele zile, Stalin era, după cât se pare, mult mai alarmat de situaţia generală decât rezultă din relatarea lui Hopkins. Cea mai izbitoare propunere făcută de Stalin lui Hopkins a fost declaraţia lui că „ar saluta prezenţa unor trupe americane în orice parte a frontului rus, sub comandă exclusiv americană". Şi mai alarmante erau unele mesaje adresate de Stalin lui Churchill după ce armata germană ocupase cea mai mare parte a Ucrainei. Astfel, la

3 septembrie, el îi scria: [67]

Situaţia trupelor sovietice s-a înrăutăţit simţitor în regiuni importante ca Ucraina şi Leningrad.

Stabilizarea relativă a frontului, pe care am reuşit să o obţinem acum trei săptămâni, a eşuat în ultimele săptămâni, în urma transferării pe Frontul de răsărit a 30 – 34 de divizii germane de infanterie proaspete şi a unui număr uriaş de tancuri şi de avioane… Germanii consideră că pericolul dinspre veste este un bluf… Germanii socotesc perfect posibil să-şi bată adversarii pe rând: întâi pe ruşi, apoi pe englezi" 7 t.

Pierderea oraşului Krivoi Rog, cu bogatele sale zăcăminte de minereu de fier, precum şi a unei serii de uzine metalurgice din Ucraina, a continuat el, „au dus la slăbirea capacităţii noastre de apărare şi *au pus Uniunea Sovietică într-un pericol de moarte* (sublinierea noastră. – *A.* W.j… Cred că nu există decât o singură cale de a ieşi din această situaţie: să se creeze, încă în acest an undeva în Balcani sau în Franţa, un al doilea front… şi, în acelaşi timp, să se asigure Uniunii Sovietice 30.000 de tone de aluminiu până la începutul lunii octombrie a.c. Şi un ajutor *lunar* minim de 400 de avioane şi 500 de tancuri (mici sau mijlocii) "[6869].

Zece zile mai târziu, la 13 septembrie, i-a scris din nou lui Churchill, arătând că dacă în acel moment deschiderea unui al doilea front nu era posibilă, „cred că Anglia ar putea debarca fără risc 25 – 30 de divizii la Arhanghelsk sau le-ar putea aduce prin Iran în regiunile de sud ale U.R.S.S., în vederea unei colaborări militare cu trupele sovietice pe teritoriul U.R.S.S., aşa cum s-a făcut în Franţa în războiul trecut. Aceasta ne-ar fi de un mare ajutor" 73.

---

67 Ibid.

68 „Corespondenţa…", voi. I, p. 21.

697 i Op. cit., p. 25.

Propunerea ca trupele engleze să dea ajutor Rusiei pe teritoriul rus, precum şi avertismentul că Rusia ar putea fi învinsă trădau faptul că Stalin era sincer alarmat, dar cu toate acestea şi-a încheiat scrisoarea adresată lui Churchill cu o caracteristică notă de bravadă. Răspunzând propunerii guvernului englez de a compensa după război pagubele suferite de ruşi în cazul în care aceştia vor hotărî să-şi sabordeze navele lor de război aflate la Leningrad, pentru ca ele să nu cadă în mâna germanilor, Stalin a făcut următoarea remarcă:

„Guvernul sovietic… preţuieşte hotărârea guvernului englez de a compensa în parte paguba… Nu există dubiu că, în caz de necesitate, navele sovietice din Leningrad vor fi într-adevăr distruse de oamenii sovietici, dar pentru această pagubă nu Anglia poartă răspunderea, ci Germania. De aceea cred că după război paguba va trebui să fie compensată pe socoteala Germaniei”[70].

Cel mai pregnant exemplu de colaborare anglo-sovietică în 1941 a fost ocuparea în comun a Iranului. După o prealabilă consultare cu guvernul englez, guvernul sovietic a înştiinţat guvernul iranian că trupele sovietice vor intra în Iran ca urmare a uneltirilor antisovietice care începuseră în această ţară. Trupele urmau „să intre” în baza art. 6 al tratatului sovieto-iranian din 1921, care prevedea luarea unei asemenea măsuri în cazul când din partea unei terţe puteri s-ar ivi o ameninţare pentru independenţa Iranului sau pentru securitatea Uniunii Sovietice. Nota sovietică amintea faptul că din momentul invaziei germane în Rusia guvernul sovietic trimisese guvernului iranian trei asemenea avertismente, dar ele au rămas fără niciun rezultat.

Tot la 25 august, ambasadorul Angliei în Iran, sir Reader Bullard, a informat guvernul iranian că trupele britanice au intrat în Iran. Această ocupare în comun

---

70 Op. cit., p. 26.

urmărea un dublu scop: să împiedice Germania să folosească Iranul drept bază pentru acţiuni îndreptate împotriva Rusiei şi a regiunii petrolifere din Iran şi, totodată, să deschidă un drum pentru livrările către Uniunea Sovietică de la Golful Persic la Marea Caspică. Acestui plan i se acorda o importanţă foarte mare, deoarece aliaţii, în special Churchill, considerau celelalte două căi – prin Vladivostok sau prin Arctica rusă – foarte puţin sigure. Operaţia comună s-a desfăşurat remarcabil de uşor. A fost constituit un nou guverniranian, iar la scurt timp după aceea Reza-şah, care era progerman, a abdicat; el şi-a sfârşit zilele în emigraţie la Johannesburg, unde a murit în 1944.

„Trupele engleze şi cele ruse au făcut joncţiune în mod amical, şi la 17 septembrie a fost ocupat în comun Teheranul. În ajunul acestui eveniment, şahul a abdicat în favoarea fiului său în vârstă de 22 de ani, bine înzestrat de natură. După sfatul aliaţilor, noul şah a restabilit la 20 septembrie monarhia constituţională… O mare parte din forţele noastre au părăsit ţara, fiind lăsate acolo numai detaşamente pentru paza liniilor de comunicaţii, iar la 18 octombrie Teheranul a fost evacuat atât de către trupele engleze cât şi de cele ruse”[71].

Misiunea Beaverbrook-Harriman a sosit la Moscova în ziua de 28 septembrie. Au avut loc o serie de întâlniri sub preşedinţia lui Molotov şi de două ori Beaverbrook şi Harriman s-au întreţinut îndelung cu Stalin. Beaverbrook

---

71 Churchill, op. cit., p. 432. Mai tîrziu, cînd Iranul a devenit marea rută pentru livrările către Uniunea Sovietică, la Teheran au putut fi din nou văzute numeroase trupe ruseşti, britanice şi americane. Cîtva timp după ce armata poloneză a lui Anders fusese evacuată din Rusia, polonezii au fost şi ei foarte activi la Teheran. Ruşii pe care am avut ocazia să-i văd acolo la sfîrşitul anului 1943 şi-au făcut un punct de onoare din a fi extrem de corecţi în comportarea lor. Beţia, fenomen destul de frecvent la englezi şi americani, la ruşi era strict interzisă şi pedepsită sever.

era hotărât în favoarea acordării de ajutor Uniunii Sovietice şi, ca rezultat al tratativelor economice purtate, Statele Unite ale Americii au acordat Uniunii Sovietice, în baza legii cu privire la lend-lease, un prim împrumut de un miliard de dolari. S-a hotărât să se trimită Uniunii Sovietice o mare cantitate de armament de diferite tipuri, materii prime şi maşini. În schimb, Uniunea Sovietică se obliga să livreze S.U.A. şi Angliei anumite materii prime. Cuvântările rostite de Beaverbrook, Harriman şi Molotov în şedinţa de încheiere au fost extrem de cordiale. Molotov a subliniat „marea importanţă politică a conferinţei, care a zădărnicit intenţia hitleriştilor de a-şi nimici inamicii unul câte unul şi a demonstrat lumii că fusese creat un front puternic al popoarelor iubitoare de

(

— ace, condus de Uniunea Sovietică, Marea Britanie şi S.U.A". n comunicatul final se spunea că Anglia şi America vor livra Uniunii Sovietice, „practic, tot ceea ce aceasta ceruse". La 4 octombrie mi-am notat la Moscova:

„Conferinţa s-a terminat, şi toate părţile o salută ca pe un mare succes. Impresionaţi de rapiditatea cu care conferinţa şi-a desfăşurat lucrările, oamenii ar fi poate înclinaţi să uite de scopul limitat al tratativelor şi de posibilităţile limitate de a se furniza material Rusiei... Ziarele ruseşti scriu mult despre succesul conferinţei, despre «frontul unic antihitlerist» al celor mai mari trei puteri industriale ale lumii etc. Oamenii care citesc ziarele în tramvaie par mulţumiţi, deşi eu nu cred că această conferinţă să fi produs asupra lor o impresie prea puternică. Ei ştiu că-i aşteaptă o iarnă neobişnuit de grea..."

Şi mai departe:

„Beaverbrook se afla în centrul activităţii şi i-a eclipsat aproape complet pe toţi ceilalţi, inclusiv pe Harriman... şi pe Cripps, ceea ce este, poate, nedrept,

deoarece Cripps şi misiunea militară au făcut mult pentru pregătirea conferinţei… Totuşi dinamismul lui Beaverbrook a contribuit fără îndoială la succesul conferinţei, iar convorbirile sale nocturne cu Stalin par să fi avut un rol hotărâtor în atenuarea asperităţilor… Beaverbrook îşi dă perfect de bine seama că ruşii sunt azi singurul popor din lume care-i slăbeşte serios pe germani şi că este în interesul Marii Britanii să se lipsească de unele lucruri şi să le dea Rusiei. Se spune că în Cabinet el şi cu Eden ar fi cei mai înflăcăraţi filoruşi. La o mică conferinţă de presă ţinută ieri, Beaverbrook era exuberant. Bătându-se cu palma peste genunchi, spunea că ruşii sunt încântaţi de Beaverbrook şi că americanii sunt şi ei încântaţi de Beaverbrook«Nu-i aşa, Averell?», la care Harriman a răspuns: «Evident, mai e vorbă?»… Beaverbrook îl laudă pe Stalin… Cred că este într-adevăr impresionat de mintea practică a lui Stalin, de abilitatea lui de organizator şi de calităţile lui de conducător al naţiunii… La banchetul care s-a dat aseară la Kremlin, Molotov, de obicei rece şi sceptic, a ţinut un discurs neobişnuit de cald”[72].

Impresia pe care i-a făcut-o vizita sa la Moscova şi pe care Beaverbrook a împărtăşit-o nu numai corespondenţilor aflaţi acolo, ci şi lui Churchill, într-o telegramă trimisă la 4 octombrie („Acest acord a ridicat

---

72 Alexander Werth. „Moscow ’41“, Londra, 1942, p. 226-227. Atitudinea lui Beaverbrook faţă de Rusia se manifestase cu mult mai înainte de momentul la care se referă Hopkins în „Papers“, unde vorbeşte despre cunoscutul discurs „prorus“ rostit de Churchill la radio în ziua de 22 iunie : „El conferise în ziua aceea mai ales cu Beaverbrook şi cu sir Stafford Cripps... Deşi o asemenea atitudine nu era de aşteptat din partea lui Beaverbrook, acesta era adept înfocat al unui ajutor amplu şi fără rezerve acordat Uniunii Sovietice, iar după aceea a devenit un susţinător înflăcărat, hotărît şi uneori jenant [pentru Churchill] al ideii deschiderii celui de-al doilea front. La îndemnul acestor doi oameni, dar şi din proprie iniţiativă, Churchill a rostit în duminica aceea la radio una dintre cele mai impresionante cuvîntări ale sale“ (Sherwood, op. cit., p. 305).

foarte mult moralul la Moscova”), precum şi comentariile făcute atunci de ruşi par cu totul difei de de ceea ce a scris Churchill după război:

„Primirea a fost sobră, iar discuţiile s-au dus pe un ton care nu era nici pe departe amical. S-ar fi putut crede că din vina noastră Sovietele se aflau într-o situaţie grea. Nu ne-au dat niciun fel de informaţii. Nu ne-au informat nici măcar pe ce bază au stabilit necesităţile pentru valoroasele materiale strategice pe care le cereau de la noi. Aproape până în ultima seară nu s-a organizat pentru misiunea noastră nicio recepţie oficială… Făcea impresia că am venit să le cerem o favoare”[73].

Nu încape nicio îndoială că pe vremea aceea guvernul sovietic era încântat de semnificaţia politică a conferinţei şi aştepta cu nerăbdare să primească în viitor ajutor pe scară largă din partea americanilor. Pe de altă parte, livrările engleze, care puteau fi primite imediat, erau ca o picătură de apă într-un ocean[74].

Chiar dacă primirea a fost „sobră” (deşi impresia lui Beaverbrook era cu totul alta), un rol l-au avut aici, fără îndoială, şi veştile sosite de pe front. În timpul cât Beaverbrook şi Harriman se aflau la Moscova, începuse marea ofensivă germană – mai întâi în zona Breansk, iar după trei zile în zona Veazma. Indiferent ce perspective de viitor deschidea conferinţa economică, bătălia pentru Moscova trebuia câştigată de ruşi singuri, cu armamentul de care mai dispuneau atunci.

Activitatea diplomatică a Uniunii Sovietice urmărea

---

73 W. Churchill, op. cit., p. 416.

74 In mesajul său din 6 octombrie adresat lui Stalin, Churchill promitea că convoiul care urma să sosească la Arhanghelsk în ziua de 12 octombrie avea să aducă 20 de tancuri grele şi 193 de avioane de vînătoare, iar convoiul a cărui sosire era prevăzută pentru 29 octombrie – 140 de tancuri grele, 100 de avioane de tip „Hurricane“, 200 de transportoare pentru mitraliere de tipul „Bren“, 200 de puşti antitanc cu muniţii şi 50 de tunuri de 42 mm cu muniţii.

în primul rând stabilirea de relaţii mai strânse cu Anglia şi Statele Unite, dar în acelaşi timp invazia germană ridicase o serie de probleme diplomatice suplimentare. Finlanda. Ungaria, România şi Italia se aflau acum în stare de război cu Uniunea Sovietică, iar Churchill nu voia să declare război Ungariei, României şi, în special, Finlandei. Problema Finlandei a dat chiar naştere unor serioase fricţiuni anglosovietice.

Relaţiile Uniunii Sovietice cu Franţa vichy-istă erau rupte, şi la numai o săptămână după invazia germană Pétain a autorizat formarea unei legiuni franceze antisovietice. În armata finlandeză s-au înrolat un număr de voluntari suedezi, iar în Spania s-a constituit „Divizia albastră" pentru operaţii în U.R.S.S., în special la Leningrad. Turcia, Iranul şi Afghanistanul s-au grăbit să dea asigurări Uniunii Sovietice că vor rămâne neutre, deşi în cazul Iranului aceste asigurări nu au fost acceptate. Ulterior, în acelaşi an, guvernul sovietic a cerut Afghanistanului să-i expulzeze pe agenţii ţărilor Axei de pe teritoriul său; această cerere a fost formal satisfăcută de către guvernul afghan, dar ambasadorul italian la Kabul, Pietro Quaroni, a continuat să rămână în centrul activităţii desfăşurate de puterile Axei în Afghanistan până în 1943, când, după căderea lui Mussolini, a fost numit ministru plenipotenţiar al Italiei la Moscova!

Între 10 şi 11 august a avut loc la Moscova prima întrunire a reprezentanţilor popoarelor slave. Ea a chemat toate popoarele slave la războiul sfânt împotriva Germaniei, apelul fiind semnat de „reprezentanţii popoarelor Rusiei, Bielorusiei, Ucrainei, Poloniei, Cehoslovaciei, Iugoslaviei şi Bulgariei".

La 18 iulie, Maiski, ca reprezentant al U.R.S.S., şi Jan Masaryk, ca reprezentant al guvernului cehoslovac din emigraţie, au semnat la Londra un acord de asistenţă mutuală. El prevedea schimbul de miniştri plenipotenţiari

şi formarea pe teritoriul Uniunii Sovietice a unor unităţi militare cehoslovace sub comanda unui ofiţer numit de guvernul cehoslovac cu consimţământul guvernului sovietic. Aceste unităţi urmau să fie subordonate înaltului Comandament sovietic.

Ziarista engleză Dorothy Thompson relatează că dintre toţi oamenii cu care s-a întâlnit la Londra în iulie 1941 numai preşedintele Beneš era convins că ruşii nu vor fi zdrobiţi de germani. Relaţiile diplomatice ale Uniunii Sovietice cu Slovacia „independentă" au fost, fireşte, automat rupte, şi nimeni nu mai pomenea de ele.

Mult mai complicată era problema dacă, şi în ce condiţii anume, trebuie restabilite relaţiile diplomatice cu Polonia. În aparenţă, acordul din 30 iulie 1941, semnat de Maiski şi Sikorski, nu se deosebea decât foarte puţin de acordul sovieto-cehoslovac încheiat cu 12 zile în urmă. În realitate însă, el atingea un şir de chestiuni foarte spinoase.

Pentru guvernul sovietic era oarecum dificil să se declare de acord cu primul punct, prin care toate tratatele sovieto-germane încheiate în 1939, referitoare la modificările teritoriale în Polonia, erau declarate nule şi neavenite. Mai era şi problema cetăţenilor polonezi aflaţi în Uniunea Sovietică, care trebuia rezolvată într-un fel sau altul. Pentru reglementarea acestei chestiuni spinoase, la acord a fost anexat un protocol, prin care guvernul sovietic amnistia „pe toţi cetăţenii polonezi deţinuţi azi pe teritoriul sovietic ca prizonieri de război sau din alte motive întemeiate".

În plus, acordul sovieto-polonez, ca şi cel sovieto-cehoslovac, mai prevedea schimbul de ambasadori şi acordarea asistenţei mutuale în războiul comun contra Germaniei naziste.

Acest acord, care fusese precedat de unele discuţii neplăcute cu privire la viitoarele frontiere ale Poloniei, a

marcat, de fapt, începutul unei noi baze în relaţiile sovietopoloneze. La 14 august a fost încheiat la Moscova un acord militar, semnat de împuternicitul Comandamentului suprem sovietic, generalul-maior A.M. Vasilevski, şi de împuternicitul înaltului Comandament polonez, generalul-maior Bogusz-Szyszko; potrivit clauzelor acestui acord, generalul Sikorski l-a numit pe generalul Anders comandant-şef al forţelor armate poloneze aflate pe teritoriul Uniunii Sovietice şi s-a anunţat că acesta „a păşit la formarea armatei poloneze". Generalul Anders tocmai fusese eliberat dintr-o închisoare sovietică.

La 4 septembrie a sosit la Moscova St. Kot, primul ambasador polonez, iar în decembrie a venit în Rusia generalul Sikorski, care a avut cu Stalin convorbiri îndelungi şi foarte neplăcute. Dar despre aceasta vom vorbi mai târziu.

În afară de Polonia şi Cehoslovacia, în primele luni ale războiului au fost restabilite relaţiile cu Iugoslavia, Norvegia, Belgia şi Grecia. La 26 septembrie 1941 a avut loc un foarte important schimb de note între Maiski şi de Gaulle. Guvernul sovietic l-a recunoscut pe de Gaulle drept conducător al francezilor liberi şi s-a oferit să-i dea tot sprijinul posibil în lupta lui contra Germaniei, exprimându-şi totodată hotărârea de a lupta pentru „deplina restabilire a independenţei şi grandorii Franţei". De Gaulle a răspuns în acelaşi spirit.

Nu este de mirare că atacul japonez de la Pearl Harbour a trezit la ruşi un sentiment de mare uşurare, într-un moment în care Armata Roşie tocmai începuse contraofensiva din decembrie în sectorul Moscova. Exista, firește, pericolul ca livrările din Anglia şi S.U.A. să fie încetinite, dar aceste considerente erau compensate de faptul extrem de important că Statele Unite intraseră acum în război şi că depla sarea trupelor japoneze spre

vest şi spre sud a înlăturat, cel puţin pentru moment, pericolul unui atac japonez împotriva Uniunii Sovietice.

La 16 decembrie, Roosevelt i-a trimis lui Stalin o telegramă prin care propunea guvernului sovietic să ia parte la o conferinţă ce urma să se ţină la Ciunţin cu participarea unor reprezentanţi ai Chinei, Angliei, Olandei şi Americii. Stalin a dat un răspuns evaziv, deşi a adăugat: „Vă doresc succes în lupta împotriva agresiunii în Oceanul Pacific”[75].

PARTEA A TREIA
EPOPEEA LENINGRADULUI
Inamicul în ofensivă

Cel de-al doilea război mondial a cunoscut multe tragedii. A fost Hiroshima, unde în câteva secunde au pierit aproape 100.000 de oameni şi multe alte mii au fost grav mutilaţi, rămânând infirmi pe viaţă. A mai fost şi Nagasaki, asupra căruia a fost aruncată cea de-a doua bombă atomică. La Dresda, în februarie 1945, în decurs de două nopţi au fost ucişi 135.000 de bărbaţi, femei şi copii. La 23 august 1942 au pierit la Stalingrad 40.000 de oameni. La începutul războiului au avut loc raiduri aeriene masive asupra Londrei şi asemenea „mărunţişuri” ca, de pildă, distrugerea oraşului Conventry, unde într-o singură noapte au murit aproximativ 700 de oameni. Au fost represiunile sângeroase ale germanilor împotriva locuitorilor a sute de sate „de partizani” din Bielorusia; au mai fost lagărele naziste ale morţii, unde, cu ajutorul camerelor de gazare şi prin alte mijloace monstruoase, au fost exterminaţi milioane de oameni. Şi lista ar putea continua aproape la nesfârşit.

Tragedia Leningradului, unde şi-au pierdut viaţa aproape 1.000.000 de oameni, nu seamănă însă cu niciuna dintre tragediile acestui război. La Leningrad, în septembrie 1941, germanii au încercuit, supunându-i

---

75 „Corespondenţa ... voi. II, p. 18.

blocadei, şi au condamnat la moarte prin înfometare aproape 3.000.000 de oameni. Aproape o treime din ei au murit, dar nu s-au predat germanilor L

Iată ce povesteşte în această privinţă Harrison Salisbury, unul dintre corespondenţii străini de pe Frontul de est: „A fost cel mai mare şi mai îndelungat asediu pe care l-a avut vreodată de îndurat un oraş modern; a fost o perioadă de grele încercări, de suferinţe şi eroism ce atingea culmile tragediei şi ale vitejiei, depăşind aproape puterea noastră de înţelegere... Chiar şi în Uniunea Sovietică s-a dat mai puţină atenţie epopeii Leningradului decât Stalingradului şi bătăliei de la Moscova. Iar în

Leningradul – în trecut Sankt-Petersburg – a fost de-a lungul a mai bine de două secole capitala Imperiului rus. Cu cheiurile Nevei, cu podurile sale, cu palatul „Ermitaj”, cu Palatul de iarnă şi zeci de alte palate, cu clădirea Amiralităţii, catedrala „Sf. Isaac” şi Călăreţul de aramă, cu bulevardul Nevski, Grădina de vară şi canalele sale, peste care sunt aruncate poduri arcuite din granit, Leningradul a fost şi este unul dintre cele mai frumoase oraşe ale lumii.

Timp de două secole a fost nu numai capitala Rusiei, dar şi cel mai important centru cultural al ţării. Niciun alt oraş rus nu a dat naştere atâtor asociaţii literare ca Petersburgul. Puşkin, Gogol, Dostoievski, Innokenti Annenski, Blok şi Anna Ahmatova – şi nu enumerăm aici decât câteva nume – n-ar fi devenit ceea ce au fost dacă nu ar fi existat acest oraş fermecător, care l-a impresionat atât de mult pe Puşkin prin măreţia, graţia şi armonia sa, atât de misterios, de sinistru şi, dacă ne putem exprima astfel, atât de suprarealist pentru Gogol, autorul nuvelei „Nasul”, şi pentru Dostoievski, autorul romanelor „Idiotul” şi „Crimă şi pedeapsă”.

La Petersburg – pe atunci Petrograd – au izbucnit cele două revoluţii din 1917. În 1918 guvernul sovietic a transferat capitala Rusiei la Moscova. În următorii trei-

patru ani de ruină provocată de războiul civil şi de intervenţie, Petrogradul a fost un oraş aproape muribund, care suferea de foame mai mult decât majoritatea celorlalte oraşe ruseşti. Din 1919 şi până în 1921, mai bine de jumătate din locuitorii Petrogradului l-au părăsit, iar dintre cei rămaşi multe mii au murit de foame. Pentru Leningrad, aşadar, foametea nu era ceva nou. Dar în 1924 a început renaşterea oraşului, şi în primul rând renaşterea lui industrială. În 1941 devenise din nou un înfloritor centru industrial şi cultural şi cel mai important centru de învăţământ din Uniunea Sovietică, numărând un procent mai mare de studenţi decât oricare alt oraş.

Deşi nu mai era capitala Uniunii Sovietice, Leningradul continua să cultive patriotismul său local, nuanţat de un uşor iz de snobism, şi avea tendinţa să privească oarecum de sus Moscova, pe care o considera o „parvenită”. A trecut şi prin momente grele. Aici a fost ucis Kirov, în decembrie 1934, fapt ce a dus la represiunile de la sfârşitul deceniului al 4-lea, de pe urma cărora Leningradul a avut de suferit

Occident nici măcar unul dintre cincizeci de oameni, profund emoţionaţi de curajul dovedit de londonezi în bătălia pentru Anglia, nu Cunoştea curajul leningrădenilor” („New York Times Book Review” din 10 mai 1962).

mai mult decât alte oraşe. Este semnificativ ca talentata scriitoare şi poetă Olga Bergholţ, care în iarna de foamete 1941 – 1942 a jucat un rol atât de important ca una dintre principalele participante la emisiunea „Leningradul va rezista” a postului de radio Leningrad, a stat în 1937 câteva luni în închisoare din pricina unor învinuiri grosolan ticluite. Cartea de amintiri a Olgăi Bergholţ „Stele de zi” este una dintre cele mai emoţionante lucrări consacrate cumplitelor zile ale blocadei. De neuitat este, de pildă, povestirea în care arată

cum ea, slăbită de foame, neavând pentru întreaga zi decât o coajă de pâine şi o ţigară (a doua o păstra pentru tatăl ei), a mers cale de 15 km prin nămeţi, trecând peste Neva îngheţată, poticnindu-se aproape la fiecare pas de cadavre, pentru a-l vedea pe tatăl ei, un medic în vârstă, şi cum, ajunsă, în sfârşit, la destinaţie, l-a găsit pe jumătate mort de foame, înconjurat de pacienţi muribunzi. Olga Bergholţ este un fenomen tipic leningrădean – o femeie care era gata să moară pentru Leningrad.

Aşadar, în septembrie 1941, 3.000.000 de oameni au fost prinşi în capcană de către germani. Niciodată încă nu trecuse un mare oraş prin ceea ce i-a fost dat să treacă Leningradului în iarna 1941 – 1942.

La Leningrad ştirea că la 22 iunie 1941 germanii au pătruns pe teritoriul Uniunii Sovietice provocase un val de mitinguri de masă, şi în cursul următoarelor două săptămâni un număr imens de leningrădeni s-au înrolat ca voluntari în miliţia populară. Numai la marea uzină „Kirov", 15.000 de bărbaţi şi femei au cerut să fie primiţi imediat în armată. Nu au putut fi satisfăcute toate cererile, deoarece uzina „Kirov" trebuia să producă armament. De aceea a trebuit să se renunţe la constituirea a cincisprezece divizii muncitoreşti, aşa cum se plănuise iniţial, şi la 4 iulie s-a hotărât ca numărul diviziilor de miliţie populară să fie limitat, până la noi dispoziţiuni, la trei. Prima divizie de voluntari a fost trimisă pe front la 10 iulie; câteva zile mai târziu au plecat a doua şi a treia. Instrucţia militară, care se făcea în principalele pieţe ale Leningradului, nu dura decât câteva zile. Cele trei divizii de miliţie populară au fost trimise în grabă pe aliniamentul de apărare de la Luga, care nu era apărat decât de trei divizii de infanterie şi de elevii a doua şcoli militare, de asemenea trimişi aici urgent din Leningrad. La 14 iulie, germanii au reuşit să-şi creeze un mare cap de pod la nord de Luga, pe malul drept al râului cu acelaşi nume, de unde

aveau să desfăşoare ofensiva asupra Leningradului.

Situaţia era extrem de grea şi se pare că Voroşilov, comandantul suprem al armatelor din nord, şi A.A. Jdanov, secretarul organizaţiei de partid Leningrad, erau într-o stare de spirit de-a dreptul desperată, după cum se poate vedea din ordinul de zi dat tuturor unităţilor Armatei Roşii din zona strategică de nord-vest în ziua de 14 iulie:

„Tovarăşi soldaţi, comandanţi şi lucrători politici ai Armatei Roşii! Oraşul lui Lenin – leagănul revoluţiei proletare – este acum direct ameninţat de invazia duşmanului, în timp ce de la Marea Barents până la Hanko şi Tallin trupele Frontului de nord luptă vitejeşte cu hoardele de bestii fasciste... şi apără fiecare palmă a iubitului nostru pământ sovietic, trupele Frontului de nord-vest, care nu dau întotdeauna riposta cuvenită adversarului, îşi părăsesc adesea poziţiile, chiar fără să intre în luptă... ceea ce dă curaj duşmanului, din ce în ce mai insolent. Unii alarmişti şi laşi nu numai că părăsesc fără ordin frontul... dar mai seamănă şi panică în rândurile ostaşilor cinstiţi şi dârji. Într-o serie de cazuri, comandanţii şi lucrătorii politici, în loc să combată panica, să organizeze şi să-şi conducă unităţile în luptă, prin comportarea lor ruşinoasă... fac să crească şi mai mult dezorganizarea şi panica pe front”.

În ordin se spunea, în continuare, că oricine va părăsi frontul fără ordin va fi deferit tribunalului militar, care-l poate condamna pe cel vinovat la pedeapsa cu împuşcarea, „indiferent de rangul şi de meritele lui anterioare” 2.

La 27 iunie, Sovietul de deputaţi ai oamenilor muncii din Leningrad a hotărât să mobilizeze sute de mii de bărbaţi şi femei pentru construirea de fortificaţii. Au fost construite câteva linii de apărare; una dintre ele mergea de la gura râului Luga spre Ciudovo, Gatcina, Uritk, Pulkovo şi apoi de-a lungul Nevei; alta – linia „apărării exterioare” a Leningradului – mergea de la Peterhof la

Gatcina, Pulkovo, Kolpino şi Koltuşi. În plus, au mai fost construite câteva aliniamente de apărare în imediata apropiere a oraşului, între care unul în suburbiile sale nordice, orientat spre finlandezi.

La sfârşitul lunii iulie şi începutul lunii august au lucrat la construcţia lucrărilor de apărare aproape 1.000.000 de oameni:

„Oameni de cele mai diferite profesiuni – muncitori, funcţionari, elevi, gospodine, oameni de ştiinţă, artişti, studenţi etc. – au pus mâna pe cazmale, târnăcoape, topoare. Lucrau din zori până noaptea târziu… adesea sub focul inamicului”[76].

O bună parte dintre lucrările făcute în asemenea condiţii şi de către oameni neobişnuiţi cu astfel de muncă au fost, firește, executate în grabă şi fără pricepere; multe tranşee nu au fost săpate suficient de adânc, iar câmpurile de mine şi barajele de sârmă ghimpată erau deseori aşezate la întâmplare. Cu toate acestea, dacă ţinem seama de faptul că la numai trei săptămâni de la începerea invaziei germanii au ajuns până la linia de apărare Luga, care trecea pe la 125 km sud de Leningrad, şi că apoi, pentru a ajunge la marginea oraşului, le-a trebuit încă o lună şi jumătate, este clar că construirea aliniamentelor de apărare a jucat un rol de seamă în salvarea Leningradului. În total, leningrădenii au izbutit să sape 700 km de şanţuri antitanc, 25.000 km de tranşee descoperite, să instaleze 635 km de baraje de sârmă ghimpată, să ridice pe o lungime de 190 km abatize şi peste 5.000 de cuiburi de foc din lemn şi pământ sau din beton armat, fără a mai socoti tot felul de lucrări de apărare ridicate chiar în Leningrad.

Dar, cu excepţia unei singure contralovituri reuşite, din 14 – 18 iulie în raionul Solţi, la capătul de sud al liniei de la Luga, în apropiere de lacul Ilmen, trupele sovietice nu căutau decât să menţină cât mai mult timp posibil

76 Op. cit., p. 71.

diferitele aliniamente de apărare aflate între râul Luga şi Leningrad.

Ne putem lesne imagina starea de spirit a acestor sute de mii de oameni, care zi de zi săpau tranşee şi construiau fortificaţii; exista, desigur, mult spirit de sacrificiu, dar amestecat cu o bună doză de amărăciune. Generalul Fediuninski relatează cum într-o zi a văzut la câţiva kilometri de Leningrad un grup mare de femei – tinere şi mai vârstnice – care săpau nebuneşte. „Săpaţi bine, fetelor!" – le-a spus el. „Da – i-a răspuns o femeie mai în vârstă –, noi săpăm bine, dar voi, flăcăilor, luptaţi prost"[77]. Era poate nedrept din partea ei; soldaţii făceau tot ce le stătea în puteri, dar pretutindeni se făcea simţită o acută lipsă atât de rezerve cât şi de armament greu. Peste tot, cu excepţia unui singur sector al liniei de la Luga, germanii aveau o mare superioritate. Astfel, generalul-maior Nikişov, şeful statului-major al Frontului de nord (adică finlandez), scria într-un raport trimis în august mareşalului Şapoşnikov:

„Dificultăţile situaţiei actuale provin din faptul că nici comandanţii de divizii, nici comandanţii de armate sau de grupuri de armată nu dispun de niciun fel de rezerve. Orice pătrundere, cât de mică, a inamicului trebuie lichidată cu subunităţi improvizate, retrase din alte părţi ale frontului".

În plus, multe unităţi sovietice nu aveau niciun fel de experienţă de luptă; prin ce încercări grele au trebuit să treacă ne-o arată exemplul Diviziei 1 de miliţie populară, nou formată. După ce a efectuat un marş forţat de 60 km, în timpul căruia a fost necontenit expusă raidurilor aviaţiei germane, ea a fost aruncată, din mişcare, în luptă contra trupelor germane motorizate şi a unităţilor de tancuri.

„Această primă bătălie a fost o grea încercare pentru ostaşii şi comandanţii diviziei. Ostaşii şi comandanţii, care

77 Fediuninski, op. cit., p. 68.

nu primiseră încă botezul focului şi nu aveau experienţă, şi-au pierdut capul şi, nedispunând de suficiente mijloace pentru a lupta împotriva tancurilor, s-au retras în faţa atacurilor masive ale acestora" 5.

Cu toate acestea, apărarea îndârjită la care au trecut trupele sovietice pe o mare parte a liniei Luga, începând de la mijlocul lunii iulie, i-a silit pe germani să-şi regrupeze forţele şi abia la 8 august a început ofensiva lor „hotărâtoare" asupra Leningradului. Apărătorii liniei Luga au fost învăluiţi pe la vest şi pe la est, iar la 21 august ei se aflau la extremitatea unui ieşind măsurând 20 km în lăţime şi aproape 200 km în adâncime, în timp ce germanii înaintau impetuos atât spre Golful Finic, la sud-vest de Leningrad, cât şi spre lacul Ladoga, la sud-est de oraş. Temându-se de o încercuire, comandamentul sovietic a hotărât ca trupele să se retragă. La 21 august germanii au ocupat Ciudovo, interceptând astfel principala linie de cale ferată Leningrad-Moscova. La 30 august, după lupte grele, au ocupat Mga, interceptând astfel ultima linie de cale ferată ce mai lega Leningradul de restul ţării. Concentrând un număr enorm de tancuri şi avioane la sud-vest şi sud-est de Leningrad, germanii contau acum că vor lua oraşul cu asalt. Cu toată rezistenţa desperată opusă de trupele sovietice, germanii au reuşit să pătrundă până la malul de sud al lacului Ladoga. Au ocupat o porţiune însemnată a malului stâng al Nevei, inclusiv Schlüsselburgul, dar n-au putut trece fluviul. Leningradul era acum izolat de restul ţării, cu excepţia unei căi de comunicaţie foarte nesigure peste lacul Ladoga. La fel de desperată era situaţia şi la sud şi sud-vest de oraş. Germanii au pătruns spre Golful Finic până la numai câţiva kilometri sud-vest de Leningrad şi lansau atacuri puternice în sectoarele Kolpino şi Pulkovo, la numai 20 km sud de Leningrad. Armata Roşie păstra însă un mare cap de pod la Oranienbaum, în faţa Kronstadtului, şi la vest de punctul în care germanii

atinseseră golful. În nord finlandezii au ocupat la 4 septembrie fosta gară de frontieră Beloostrov, situată la 30 km nord de Leningrad, dar a doua zi au fost alungaţi de acolo.

La 20 august, într-o şedinţă a activului de partid din Leningrad, Yoroşilov şi Jdanov au recunoscut că situaţia este extrem de gravă. Jdanov a declarat că întreaga populaţie a oraşului, şi în special tineretul, trebuie să-şi însuşească o instrucţie militară elementară şi să înveţe să tragă cu arma, să arunce grenada şi să ducă lupte de stradă.

„Ori clasa muncitoare din Leningrad va fi transformată în sclavi, iar cei mai buni vor fi exterminaţi, ori noi vom transforma Leningradul în mormântul fasciştilor…”[78].

A doua zi a fost publicat cunoscutul apel către populaţia Leningradului. Apelul era semnat de consiliul militar al frontului, de comitetul orăşenesc de partid şi de Sovietul de deputaţi ai oamenilor muncii din Leningrad:

„Ne vom ridica ca un singur om în apărarea oraşului nostru, a căminelor şi familiilor noastre, a onoarei şi libertăţii noastre. Ne vom îndeplini datoria sfântă de patrioţi sovietici, vom fi neînduplecaţi în lupta contra duşmanului crud şi odios, vom fi vigilenţi şi fără milă în lupta contra laşilor, panicarzilor şi dezertorilor, vom instaura în oraşul nostru cea mai severă ordine revoluţionară. Înarmaţi cu disciplina de fier şi cu spiritul de organizare bolşevic… îl vom întâmpina pe duşman şi-i vom da… riposta meritată”[79].

În acele zile nu exista nicio certitudine că germanii nu vor pătrunde în oraş. După cum a scris mai târziu Pavlov:

„Pentru cazul că inamicul ar fi izbutit totuşi să

78 D. V. Pavlov. „Leningrad v blokade“, Moscova, 1961, p. 14-15.

79 Op. cit., p. 15-16.

pătrundă în oraş, a fost elaborat un plan amănunţit de nimicire a trupelor sale. Uzinele, podurile, clădirile publice au fost minate… şi mormane de pietre şi de fier s-ar fi prăvălit peste capetele soldaţilor inamici şi ar fi barat drumul tancurilor lor. Populaţia civilă, fără a mai vorbi de soldaţi şi de matrozi, era pregătită în vederea luptelor de stradă. Ideea de a lupta pentru fiecare casă nu reprezenta un act de autojertfire, ci avea drept scop nimicirea armatei duşmane. Şi, aşa cum a confirmat-o ulterior experienţa Stalingradului, rezistenţa înverşunată a unui mare oraş poate duce la înfrângere cea mai puternică grupare de forţe inamice" 8.

Artileria a început să tragă asupra Leningradului la 4 septembrie, iar în zilele de 8, 9 şi 10 septembrie oraşul a fost ţinta unor raiduri aeriene sălbatice. Bombardamentul din 8 septembrie a provocat 178 de incendii, printre care şi la marile depozite de alimente Badaev, despre a căror distrugere circulau zvonuri exagerate, mai ales după ce începuse foametea cumplită. La 9 septembrie, apărarea antiaeriană era deja mai bine organizată, şi, cu mici excepţii, toate bombele incendiare au fost repede stinse. Tirul artileriei antiaeriene a doborât cinci avioane germane, dar avioanele de vânătoare sovietice l-15, fiind prea încete, erau aproape neputincioase în faţa „Messerschmidt"-urilor, fapt care i-a determinat pe unii aviatori sovietici eroici să se năpustească cu aparatele lor asupra avioanelor inamice.

În timpul acestor prime mari raiduri, germanii au lansat asupra oraşului şi un mare număr de bombe cu acţiune întârziată. Neştiind cum să le dezamorseze, numeroşi voluntari care s-au apucat de această treabă (pe vremea aceea se găseau la Leningrad voluntari pentru orice) şi-au pierdut viaţa.

S-a scris mult despre luptele înverşunate care s-au dat atunci la Pulkovo, Kolpino şi Uritk, această din urmă

localitate fiind situată la sud-vest de Leningrad, la numai 3 – 5 km depărtare de uzina „Kirov”. Relatarea dramatică pe care mi-au făcut-o în 1943 câţiva oameni din Leningrad arată că în jurul datei de 10 septembrie Voroşilov, crezând că totul este pierdut, a plecat în prima linie, în speranţa că va fi ucis de germani. Dar în ziua de 11 septembrie Stalin l-a trimis pe Jukov la Leningrad, şi în scurt timp apărarea oraşului a fost complet reorganizată. Într-o conferinţă de presă ţinută la Berlin în iunie 1945, la care am luat parte şi eu, Jukov a amintit cu mândrie de acest fapt, ce-i drept, fără a da amănunte. Este incontestabil că în timpul scurt cât Jukov a deţinut comanda (până la mijlocul lunii octombrie) frontul din jurul Leningradului a fost stabilizat.

Neputând lua oraşul cu asalt, înaltul Comandament german a presupus (şi nu fără temei) că foamea va sili curând Leningradul să capituleze. Dar Hitler – ceea ce era caracteristic pentru el – a dat ordin să nu se accepte capitularea, iar oraşul „să fie ras de pe faţa pământului”, deoarece în caz contrar ar constitui un pericol de epidemii şi în plus, întrucât va fi, desigur, minat, ar reprezenta un dublu pericol pentru soldaţii care ar pătrunde în el. La Nürnberg, Jodl a explicat motivele pentru care fusese dat acest ordin (şi, totodată, cauzele prăbuşirii planurilor germane de cucerire a Leningradului):

„Feldmareşalul von Leeb, comandantul-şef al grupului de armate «Nord», care acţiona la Leningrad… arătase că nu va fi în stare să hrănească şi să aprovizioneze milioanele de leningrădeni dacă aceştia vor cădea în mâinile sale, deoarece situaţia aprovizionării propriului său grup de armate devenise pe vremea aceea catastrofală. Acesta a fost primul motiv. Apoi, cu puţin timp înainte, armatele ruse abandonaseră Kievul, iar noi nici nu am intrat bine în oraş când au început să se producă, una după alta, explozii de o forţă înspăimântătoare. O bună parte din centrul oraşului a ars, 50.000 de oameni au

rămas fără adăpost, iar soldaţii germani... au suferit pierderi însemnate, fiindcă au sărit în aer mari mase de materiale explozive... Ordinul nu urmărea decât un singur scop: să ferească trupele germane de asemenea catastrofe, deoarece atât la Harkov cât şi la Kiev au sărit în aer state-majore întregi”[80].

Un ordin emis la 7 octombrie 1941 de către Marele cartier general al führerului, semnat de Jodl, a repetat ordinul führerului de a nu se accepta „capitularea Leningradului, iar, mai târziu, nici a Moscovei”. Fugarii din Leningrad – se spunea în ordin – trebuie alungaţi cu focul armelor dacă se vor apropia de poziţiile germane, iar fuga unor „persoane izolate” spre răsărit prin mici breşe făcute în blocadă trebuie încurajată, căci nu poate decât să sporească haosul din Rusia răsăriteană. În ordin se mai spunea că Leningradul trebuie ras de pe faţa pământului prin bombardamente aeriene şi de artilerie.

Data acestui document este semnificativă: la începutul

lunii octombrie, germanii pierduseră speranţa de a lua Leningradul cu asalt. Oraşul şi căile lui de acces au continuat să rămână în mâinile ruşilor, ceea ce i-a silit pe germani să ţină aici o armată apreciată de comandamentul sovietic la 300.000 de oameni. Întrucât nu exista siguranţa că germanii nu vor lansa o nouă ofensivă hotărâtoare asupra Leningradului, până în decembrie au continuat pregătirile pentru apărarea fiecărei case şi pentru nimicirea paraşutiştilor germani. Leningradul a fost înconjurat cu un puternic inel de baterii de artilerie de coastă, navală şi terestră. Flota din Marea Baltică a dat un ajutor de nepreţuit la apărarea oraşului. Până şi tunul de pe crucişătorul „Aurora”, care în 1917 dăduse semnalul

---

80 „The Trial of German Major War Criminals“, voi. 15, Londra, 1947, p. 306-307 (citat în continuare : T.G.M.W.C.).

pentru asaltul Palatului de iarnă, a fost instalat pe înălţimile de la Pulkovo, la sud de Leningrad. Dar deşi Leningradul era ameninţat de un grav pericol, Moscova se afla în octombrie într-o situaţie şi mai periculoasă şi, cu toată blocada, au fost transferate din Leningrad la Moscova pe calea aerului 1.000 de tunuri, o mare cantitate de muniţii şi alte categorii de armament10.

La mijlocul lunii septembrie, pericolul ca germanii să cucerească rapid Leningradul fusese înlăturat. Cum însă oraşul era complet izolat de restul ţării (cu excepţia drumului peste lacul Ladoga), singura speranţă reală de a se asigura aprovizionarea lui cu alimente, cu materii prime şi combustibil, precum şi cu armamentul şi muniţiile ce nu puteau fi produse pe loc, rezida, fireşte, în străpungerea blocadei terestre. În septembrie trupele sovietice au făcut o încercare desperată de a-i scoate pe germani din breşa de la Mga-Sineavino, care ajungea până la malul de sud al lacului Ladoga, şi de a degaja astfel calea ferată Leningrad-Vologda. Dar deşi ele au reuşit să-şi creeze un mic cap de pod pe malul de sud al Nevei, la vest de Schlüsselburg, şi chiar să-l menţină în tot cursul iernii cu preţul unor extraordinare pierderi umane, germanii au fortificat în asemenea măsură raionul Mga-Sineavino, încât încercarea a eşuat, iar apărarea germană a putut fi ruptă aici abia în februarie 1943.

Leningradul în timpul asediului

Şi astfel, la începutul lunii septembrie, toate comunicaţiile care legau pe uscat Leningradul de restul ţării au fost complet tăiate şi aproape 3.000.000 de oameni s-au pomenit prinşi în capcană. Căile de comunicaţie rămase erau mai mult decât nesigure. Întrucât germanii deţineau controlul deplin al spaţiului aerian în zona Leningradului, orice avion sovietic era în mare pericol de a fi doborât chiar şi noaptea. Singurul drum pe care oraşul mai putea acum comunica cu restul ţării trecea peste lacul

Ladoga, unde nu existau însă debarcadere corespunzătoare.

Cum s-a putut întâmpla că în Leningrad au rămas atâţia oameni, deşi pericolul înspăimântător ca germanii să-l ocupe plana asupra sa încă de la jumătatea lunii iulie? Şi cum se putea spera ca în cazul unei încercuiri să poată fi hrănit acest număr enorm de oameni?

Încă din timpul războiului devenise clar că undeva se făcuseră greşeli de calcul foarte grave, dar materialele documentare publicate în ultimii ani au arătat că această situaţie tragică se datora unui şir de erori caracteristice. În primul rând, comandamentul n-a dat dovadă de clarviziune. Preocupat înainte de toate să încetinească înaintarea germanilor, el nu s-a îngrijit aproape de loc de aprovizionarea oraşului cu alimente. În al doilea rând, în acele săptămâni critice, când se părea că germanii au putut fi opriţi pe linia Luga, un mare număr de oameni din Leningrad luau dorinţa drept realitate şi, pur şi simplu, nu-şi puteau închipui că oraşul ar putea fi ocupat sau supus blocadei.

Lipsa de clarviziune este dovedită şi de faptul că în iunie şi iulie, în timpul înaintării fulgerătoare a germanilor prin republicile baltice şi al pătrunderii lor în regiunea Lenin grad, din regiunile în care ei puteau pătrunde dintr-o zi într-alta au fost scoase trenuri întregi conţinând multe mii de tone de cereale, dar ele n-au fost îndreptate spre Leningrad, ci spre răsărit. Totodată evacuarea întreprinderilor industriale din Leningrad continua să fie tărăgănată.

Ritmul lent al evacuării din iulie şi august se explică tocmai prin această tendinţă de a lua dorinţele drept realitate, oamenii nevoind să creadă că germanii ar putea ajunge undeva… în apropierea oraşului. E drept că în iunie şi la începutul lunii iulie, pentru a nu fi expuşi pericolului unor raiduri aeriene, copiii au început să fie evacuaţi, dar,

oricât de straniu ar părea acest lucru, în localităţi ca Gatcina şi Luga, situate chiar în calea înaintării germanilor spre Leningrad. După scurt timp, copiii evacuaţi au trebuit să fie readuşi în grabă la Leningrad şi unii dintre ei – dar nu toţi – au fost mai târziu evacuaţi în răsărit, unde au rămas în siguranţă până la sfârşitul războiului.

În general, evacuarea Leningradului a decurs extrem de încet în iulie şi august. Nu au plecat în răsărit decât 40.000 de oameni, în special muncitori de la uzinele prevăzute a fi evacuate, precum şi familiile acestora; în plus, au mai plecat circa 15.000 de refugiaţi din republicile baltice, din Pskov şi din alte localităţi.

„Unele autorităţi locale considerau refuzul de a se evacua drept o manifestare de patriotism şi încurajau efectiv o astfel de atitudine. Puteai deseori auzi asemenea funcţionari spunând: «Populaţia noastră e gata să sape tranşee chiar şi pe linia frontului, dar nu vrea să părăsească Leningradul». Asemenea declaraţii erau tipice pentru starea de spirit din Leningrad, dar ele nu ţineau seama de faptul că existau mulţi oameni – copii, bătrâni şi invalizi – care nu puteau fi de niciun folos pentru apărarea oraşului şi nu făceau decât să consume din puţinele rezerve de alimente existente” n.

În plus, în iulie şi august, majoritatea leningrădenilor nu ştiau precis unde anume se aflau germanii şi, cum în decursul acestor două luni oraşul nu fusese bombardat, se complăceau într-o atitudine de optimism.

„A fost necesară luarea de măsuri administrative severe pentru ca oamenii să părăsească oraşul… Dar la asemenea măsuri nu se recurgea decât cu foarte multă prudenţă. Rezultatul a fost că în oraşul blocat a rămas o populaţie civilă numărând 2 544.000 de oameni, dintre care circa 400.000 de copii. De asemenea, au mai rămas în suburbii (în interiorul „*D. V. Pavlov*, op. cit., p. 58 – 59.

perimetrului asediat) 343.000 de oameni” 12, aşadar,

în total s-au trezit în strânsoarea blocadei circa 3.000.000 de oameni.

La aceste „guri care trebuiau hrănite” se mai adăugau, bineînţeles, trupele Frontului Leningrad, precum şi Flota din Marea Baltică. Evacuarea masivă a populaţiei civile a început abia în ianuarie 1942 pe drumul de gheaţă care trecea peste lacul Ladoga. Dar până atunci sute de mii de oameni din rândul populaţiei civile pieriseră de foame.

Nu pot fi pe deplin înţelese adevăratele proporţii ale catastrofei Leningradului fără a avea oarecare idee despre rezervele de alimente existente în oraş la începutul blocadei, despre măsurile de raţionalizare a produselor şi despre cantităţile modeste de produse care, în ciuda unor dificultăţi de neînchipuit, erau aduse din afară la Leningrad.

La 6 septembrie, două zile înainte ca cercul blocadei de pe uscat să se fi închis complet, Popkov, preşedintele Comitetului executiv Leningrad, a comunicat telegrafic Comitetului de stat pentru apărare de la Moscova că în oraş nu au mai rămas decât foarte puţine alimente şi ruga insistent să se trimită imediat cu trenul cantităţi cât mai mari posibile de alimente.

Dar căile ferate, iar două zile mai târziu şi celelalte căi de comunicaţie pe uscat erau tăiate. La 12 septembrie s-a calculat că pentru aprovizionarea trupelor şi a populaţiei civile nu existau la Leningrad decât următoarele cantităţi de alimente (pornindu-se de la normele de distribuire introduse la 18 iulie la Moscova, Leningrad şi în alte oraşe):

Cereale şi făină pe 35 de zile
Crupe şi paste făinoase „30”.
Carne (inclusiv vite vii) „33”.
Grăsimi „45”.
Zahăr şi produse zaharoase „60”.

Armata şi Flota din Marea Baltică mai dispuneau în plus de o oarecare cantitate de alimente, constituind aşa-numitul „stoc intangibil”, dar şi aceasta era cu totul neînsemnată.

Nu exista nicio speranţă de a completa aceste stocuri cu totul insuficiente altfel decât prin străpungerea blocadei şi restabilirea legăturii de cale ferată cu restul ţării. Flotila de pe lacul Ladoga era foarte prost înzestrată şi cele câteva vase de care dispunea erau necontenit bombardate de aviaţia germană, iar rezervele de alimente din Leningrad erau în pericol să fie distruse ca urmare a raidurilor aeriene. O importantă cantitate de cereale, făină şi zahăr se pierduse deja în special la 8 septembrie, datorită în primul rând faptului că nu se luaseră nici cele mai elementare măsuri de apărare antiaeriană. Continua să lipsească un control centralizat asupra rezervelor de alimente de care dispuneau numeroase organizaţii. Aşa, de pildă, câteva zile după ce cercul blocadei fusese închis se mai putea lua masa la restaurantele „comerciale”, care nu erau supuse raţionalizării generale; acestea consumau până la 12% din grăsimile şi 10% din carnea pe care le consuma oraşul. Câtva timp după 8 septembrie mai puteau încă şi cumpărate fără cartelă unele sortimente de conserve, ca, de pildă, cele de crab.

Explicaţia ce se dă azi pentru această neglijenţă este că atât autorităţile civile cât şi cele militare erau ocupate într-atâta cu lucrările de apărare şi cu măsurile menite să-i împiedice pe germani de a pătrunde în Leningrad încât „n-aveau timp să se gândească prea mult la problema alimentaţiei” 13. Un exemplu al confuziei generale care domnea la Leningrad, ca şi în alte părţi, este cel citat de acelaşi autor, şi anume ordinul – transmis din Moscova la Leningrad, la câteva zile *după ce* blocada începuse – d, ea se expedia din Leningrad la Vologda câteva vagoane cu zahăr şi dulciuri.

Primul indiciu că autorităţile erau alarmate de situaţia alimentară din Leningrad l-a constituit hotărârea adoptată în ziua de 2 septembrie de a se reduce raţiile de pâine la 600 g pentru muncitori, 400 g pentru funcţionari şi 300 g pentru copii şi ceilalţi membri de familie. La 12 septembrie, raţiile au fost din nou reduse: muncitorii căpătau acum 500 g de pâine pe zi, funcţionarii şi copiii – câte 300 g, iar ceilalţi membri de familie întreţinuţi – 250 g.

Au fost reduse şi raţiile de carne şi crupe, iar drept compensaţie au fost mărite raţiile de zahăr, produse zaharoase şi grăsimi, distribuindu-se următoarele cantităţi (lunar):

	Zahăr şi produse zaharoase	Grăsimi
Pentru muncitori	2 kg	950 g
„Funcţionari	1, 7”.	500”.
membri de familie		
Întreţinuţi	1, 5”.	300”.
„Copii (până la 12 ani)	1, 7”.	500”.

În condiţii normale, aceste raţii nu puteau fi nicidecum considerate ca fiind îmbelşugate, dar erau totuşi mult exagerate faţă de stocurile mizere existente la Leningrad. Cei ce răspundeau de apărarea oraşului continuau să aibă păreri mai mult decât optimiste în privinţa posibilităţii ca, într-un fel sau altul, blocada să fie în scurt timp străpunsă.

Dar acest lucru nu s-a întâmplat, şi, pentru a face economie de făină „adevărată”, autorităţile au fost în scurt timp nevoite să caute febril înlocuitori pentru a-i adăuga ca ingrediente la fabricarea pâinii. Când, în septembrie, germanii au scufundat în lacul Ladoga câteva şlepuri cu cereale, o bună parte din acestea au fost recuperate cu ajutorul scafandrilor, şi, cu toate că în condiţii normale ele ar fi fost considerate improprii pentru consum, cerealele jilave au fost folosite drept adaos. Începând de la 20 octombrie, pâinea avea următoarea compoziţie: 63% făină de secară, 4% turte de in 4% tărâţe, 8% făină de ovăz, 4% făină de soia, 12% făină de malţ, 5% făină mucegăită. După câteva zile, când stocurile de făină de malţ erau şi ele pe cale de epuizare, au început să fie folosiţi alţi înlocuitori, ca, de pildă, celuloză prelucrată într-un mod corespunzător şi turte din seminţe de bumbac. „În acea perioadă critică, surogatele de făină au reprezentat o cantitate egală cu raţiile pe 25 de zile pentru armată şi populaţia civilă”. E adevărat că celuloza şi făina mucegăită dădeau pâinii un gust amărui, de mucegai, dar pe atunci oamenii nu se gândeau la gust.

Este inutil să mai spunem că ovăzul destinat cailor a fost, de asemenea, folosit pentru hrana oamenilor, iar caii – cel puţin acel număr redus care trebuia păstrat pentru nevoile armatei – au fost hrăniţi cu frunze şi alte asemenea nutreţuri. Au fost găsiţi şi alţi înlocuitori ai hranei adevărate. În portul Leningrad au fost descoperite 2000 de tone de maţe de oaie. Din ele s-a făcut un fel de piftie respingătoare, al cărei miros a trebuit să fie neutralizat prin adăugarea de cuişoare şi alte mirodenii. Când foametea a atins punctul culminant, această piftie era deseori distribuită pe cartele în loc de carne.

Populaţia Leningradului nu-şi putea procura alimente decât pe bază de cartele, pe când în celelalte oraşe ale Uniunii Sovietice oamenii îşi mai puteau cumpăra în timpul

războiului ceva în plus şi de pe piaţa colhoznică.

N-au lipsit, fireşte, nici netrebnicii. În septembrie şi în prima jumătate a lunii octombrie au existat destul de numeroase cazuri de înşelătorie, mulţi reuşind pe căi necinstite să aibă două sau mai multe cartele; adesea acestea erau cartelele unor persoane decedate sau care au părăsit oraşul. Au circulat şi multe cartele false, şi, cum magazinele nu erau aproape de loc luminate, vânzătorii nu puteau deosebi întotdeauna cartelele autentice de cele falsificate. Deosebit de abjecte erau cazurile de furt de cartele. Pierderea cartelei echivala de multe ori cu o sentinţă de condamnare la moarte. O funcţionară de la tipografia la care se imprimau cartelele, găsită în posesia a 100 de asemenea cartele, a fost împuşcată. Au existat şi bănuieli că un număr de cartele de alimente false ar fi fost aruncate deasupra Leningradului de către avioanele germane pentru a spori haosul. La jumătatea lunii octombrie s-a dispus „reînregistrarea" tuturor posesorilor de cartele de alimente; rezultatul acestei operaţii a arătat că aproximativ 70.000 de cartele au fost procurate în mod ilegal: oamenii folosiseră cartelele decedaţilor, ale celor plecaţi din oraş şi ale celor înrolaţi în armată.

În decembrie, când foametea a atins punctul culminant, a izbucnit o adevărată „epidemie" de pierdere de cartele. În octombrie au fost pierdute – efectiv sau în mod fraudulos – 5.000 de cartele; în noiembrie numărul lor s-a ridicat la 13.000, iar în decembrie la 24.000. Motivul invocat în mod obişnuit era că fuseseră distruse în timpul unui raid aerian. Este poate surprinzător că nu au recurs *mai mulţi* oameni la acest subterfugiu, deoarece în decembrie deosebirea dintre o cartelă şi două însemna adesea deosebirea dintre viaţă şi moarte. Refuzul autorităţilor de a înlocui aceste cartele pierdute, dacă pierderea sau distrugerea lor nu putea fi dovedită într-un mod mai mult sau mai puţin satisfăcător, a pus repede

capăt „epidemiei”.

Dacă în septembrie şi octombrie o mare parte din produsele raţionalizate au fost efectiv distribuite populaţiei, în noiembrie lucrul acesta nu a mai fost posibil. Lipsa de crupe, carne şi grăsimi a devenit deosebit de acută, şi populaţia a trebuit să se mulţumească cu surogate. Unele dintre ele, ca, de pildă, 200 g de praf de ouă în loc de 900 g de carne, nu puteau fi nicidecum considerate „echivalente”. După cum am arătat, carnea fusese înlocuită printr-o piftie oribilă din maţe de oaie sau printr-alta, tot cu miros infect, făcută din piei de viţel, din care se găsise un stoc într-un depozit. În noiembrie şi în special în decembrie n-au mai existat practic grăsimi (unt, ulei sau margarină), nici înlocuitori de grăsimi.

În primele luni ale blocadei, distribuţia de alimente era destul de dezordonată. În teorie se putea procura cantitatea prevăzută pe bonul respectiv în orice magazin, ceea ce a dus adesea la nişte cozi inegal de lungi. În decembrie fiecare a trebuit să se înregistreze la un anumit magazin, aşa încât centrele de distribuţie puteau trimite fiecărui magazin o cantitate aproximativ corespunzătoare. Aceasta nu înseamnă însă că toate cartelele au putut fi onorate.

În noiembrie şi decembrie întregul Leningrad a trăit din raţii de foamete. Mureau de foame şi mulţi dintre cei ce beneficiau de raţii mai mari (muncitori şi personal tehnic-ingineresc) şi care reprezentau 34, 3% din populaţie; funcţionarii (17, 5%), membrii de familie aflaţi în întreţinerea lor (29, 5%) şi copiii (18, 5%) aveau raţii mai mici. Sistemul a fost ulterior sever criticat de către autorii sovietici, în special în privinţa copiilor: un copil de unsprezece ani avea, evident, nevoie de o cantitate de alimente mai mare decât unul de trei ani; deosebit de nejust era a se da copiilor de la vârsta de doisprezece ani în sus cartele de membri de familie neaflaţi în câmpul

muncii, care primeau raţii mai mici.

După cum am văzut, prima reducere a raţiilor alimentare a avut loc la 2 septembrie, a doua – la 10 septembrie, a treia tla 1 octombrie, a patra – la 13 noiembrie, iar a cincea, cea mai simţitoare din timpul blocadei – la 20 noiembrie, încă după cea de-a patra reducere, oamenii au început să moară de inaniţie. În afara lipsei de alimente, la Leningrad se resimţea şi o catastrofală lipsă de combustibil. La sfârşitul lunii septembrie, toate rezervele de produse petroliere şi cărbuni erau practic epuizate. Singura soluţie era de a se tăia copacii, atâţi cât mai rămăseseră pe teritoriul supus blocadei.

La 8 octombrie, Comitetul executiv al oraşului Leningrad şi cel al regiunii Leningrad au luat hotărârea de a începe tăierea copacilor în raioanele Pargolovo şi Vsevolojsk, la nord de oraş. Detaşamentele erau alcătuite din femei şi adolescenţi, lipsiţi de experienţă. Au sosit la locurile indicate fără unelte şi îmbrăcăminte corespunzătoare, iar acolo nu existau posibilităţi de cazare şi nici mijloace de transport. Această acţiune era ameninţată să eşueze.

Până la 24 octombrie, planul de tăiere a copacilor a fost îndeplinit în proporţie de… 1%. Dintr-un raion au plecat la lucru „în total 216 oameni, în loc de 800”, cât fusese prevăzut iniţial. În aceste condiţii „au fost trimişi în grabă în raioanele Vsevolojsk şi Pargolovo 2000 de comsomolişti, în special fete… fără îmbrăcăminte călduroasă specială şi fără încălţăminte potrivită, adesea în pantofi şi pardesiuri; comsomolistele leningrădene… suferind de frig şi de foame”…au săvârşit totuşi minuni. Astfel, „pe un ger de – 40 de grade… comsomolistele din raionul Smolnîi… au construit o linie de cale ferată îngustă mergând din adâncul pădurii până la staţia de cale ferată.

Comsomolistele şi-au construit barăci, au amenajat sobe”[81] şi în felul acesta au trimis la Leningrad cantităţi însemnate de lemne.

Această acţiune a uşurat întrucâtva situaţia în ce priveşte combustibilul, dar nici pe departe nu a reuşit să rezolve problema. Spre sfârşitul lunii octombrie, cantitatea de energie electrică pe care o primea Leningradul nu reprezenta decât o parte neînsemnată din ceea ce primea înainte. A fost interzis iluminatul electric, făcându-se excepţie doar pentru clădirea Statului-major, pentru Smolnîi[82], pentru sediile comitetelor raionale de partid, pentru punctele de apărare antiaeriană şi pentru alte câteva instituţii. Casele de locuit, precum şi marea majoritate a instituţiilor au fost nevoite să petreacă lungile nopţi de iarnă fără electricitate. Încălzirea centrală în apartamente, instituţii şi case nu funcţiona, iar în întreprinderile industriale, în locul ei, au fost instalate sobe cu lemne, aşa-numitele „vremeanki”. Din lipsă de energie electrică, majoritatea uzinelor au trebuit să-şi înceteze activitatea sau să folosească pentru acţionarea maşinilor mijloacele cele mai primitive, în genul pedalelor de bicicletă, în octombrie numărul tramvaielor a fost mult redus, iar în noiembrie au încetat în general să mai circule. Lipsă de hrană, de lumină, de încălzire şi, pe deasupra, raidurile aviaţiei germane şi tirul neîntrerupt al artileriei – iată cum arăta viaţa la Leningrad în iarna 1941 – 1942.

Drumul vieţii peste lacul Ladoga”.

Când, la începutul lunii septembrie, germanii au închis cercul în jurul Leningradului, pentru a se putea totuşi trimite alimente în oraş a trebuit să se recurgă la

---

81 A. V. Karasev, op. cit., p. 137-138.

82 Sediul Consiliului militar al oraşului Leningrad, avînd în frunte pe Jdanov, al Sovietului orăşenesc şi al altor instituţii centrale. Iniţial fusese o vestită şcoală pentru tinerele fete nobile. în timpul revoluţiei din 1917 a fost cartierul general al lui Lenin şi al bolşevicilor.

mijloacele cele mai riscante. Nu se mai putea spera că blocada de pe uscat va fi ruptă într-un viitor apropiat. De aceea, la 9 septembrie Consiliul militar al oraşului Leningrad a hotărât să se construiască un port în micul golf Osinoveţ, pe malul apusean al lacului Ladoga, în apropiere de staţia terminus a unei căi ferate suburbane, la circa 50 km nord-est de Leningrad. Se credea că prin acest port va putea fi scos din Leningrad ceva din utilajul industrial de primă importanţă şi, totodată, vor putea fi aduse în oraş alimente şi alte produse. Potrivit planului, începând de la sfârşitul lunii septembrie, noul port urma să deservească câte 12 vase în 24 de ore. Flotila militară de pe Ladoga, căreia i s-au dat în dotare câteva tunuri antiaeriene, urma să asigure apărarea portului.

Este inutil să mai spunem că germanii, aflându-se la circa 40 km sud de Osinoveţ, ţineau sub continua observaţie a aviaţiei lor nu numai noul port, ci şi primitivul port Novaia Ladoga, situat pe malul de sud al lacului şi prin care se făcea aprovizionarea, precum şi fiecare vas cu mărfuri care circula pe lac între aceste două puncte. În primele săptămâni după inaugurarea „drumului vieţii peste lacul Ladoga" au fost scufundate un mare număr de remorchere şi şlepuri, printre care şi câteva şlepuri transportând femei şi copii ce urmau să fie evacuaţi din Leningrad.

La început, acest „drum al vieţii" s-a dovedit, cum era de aşteptat, dezamăgitor. În prima lună de activitate a noului port improvizat Osinoveţ au fost aduse în oraş de pe cealaltă parte a lacului Ladoga numai 9 800 de tone de alimente.

Această cantitate reprezenta raţiile de alimente pe opt zile, iar în celelalte 22 de zile Leningradul a trebuit să trăiască din propriile sale rezerve. Situaţia a devenit cu adevărat catastrofală în luna noiembrie, deoarece lacul, pe jumătate îngheţat, devenise impropriu atât pentru

navigaţie cât şi pentru transporturile rutiere. Au fost luate măsuri urgente, şi în perioada 14 – 20 octombrie au fost aduse de la Novaia Ladoga la Osinoveţ 5.000 de tone de alimente. Dar şi aceasta era cu totul insuficient. Între 20 octombrie şi începutul lunii noiembrie au fost trimise urgent din regiunile mai îndepărtate ale ţării spre lacul Ladoga 12.000 de tone de făină şi 1.000 de tone de carne; în ciuda necontenitelor raiduri ale aviaţiei germane şi a furtunilor de toamnă care bântuiau acum pe lac, majoritatea acestor alimente au ajuns cu bine la Leningrad. În afară de alimente a mai fost adusă aici şi o însemnată cantitate de muniţii.

Dar la 15 noiembrie navigaţia pe lacul Ladoga a fost întreruptă. Făcând bilanţul acestei perioade de funcţionare a „drumului vieţii peste lacul Ladoga", D.V. Pavlov arată că de la 12 septembrie şi până la întreruperea navigaţiei au fost transportate „24 097 de tone de cereale, făină şi crupe, 1 131 de tone de produse din carne şi lapte. În plus, a mai fost transportată şi o mare cantitate de muniţii şi carburanţi... Faţă de necesităţi, cele 25 228 de tone de alimente aduse nu reprezentau decât o cantitate infimă, dar ele au permis leningrădenilor să câştige încă 20 de zile, iar într-o fortăreaţă asediată chiar şi o singură zi contează mult" 16.

La 16 noiembrie, Leningradul a intrat într-o nouă fază a grelei sale încercări. Acum oraşul nu mai putea fi aprovizionat decât pe calea aerului. Deşi bătălia pentru Moscova era în toi, Comitetul de stat pentru apărare a pus la dispoziţia Leningradului câteva avioane de transport şi de vânătoare pentru a aduce alimente de la Novaia Ladoga. Când germanii au început să bombardeze aerodromul de la Novaia Ladoga, două treimi din transporturile de alimente pentru Leningrad au trebuit să fie făcute de pe aerodromuri situate în regiuni mai îndepărtate ale ţării. În plus, în timp ce zburau deasupra

lacului Ladoga, avioanele de transport erau permanent atacate de aviaţia germană şi câteva dintre ele au fost doborâte. Întrucât avioanele aveau o capacitate de transport foarte redusă, pe această cale dificilă şi costisitoare nu puteau fi trimise la Leningrad decât carne presată şi alte alimente concentrate. Un „pod aerian” cu o capacitate de transport atât de redusă nu putea, fireşte, rezolva problema alimentaţiei a aproape 3000.000 de oameni.

La toate acestea s-a mai adăugat înrăutăţirea situaţiei militare. La începutul lunii noiembrie, germanii au încercat să ocupe întregul mal de sud al lacului Ladoga, inclusiv nodul de cale ferată Volhov. Trupele generalului Fediuninski au izbutit cu greu să-i oprească pe germani în împrejurimile oraşului Volhov, dar la est germanii au reuşit să intercepteze calea ferată Leningrad-Vologda, iar la 9 noiembrie au ocupat Tihvinul. Pierderea Tihvinului reprezenta pentru Leningrad un pericol nemijlocit. Cantităţi reduse de alimente mai puteau fi aduse cu mare greutate pe calea aerului, dar transportul unor cantităţi mai importante peste lacul Ladoga a devenit aproape imposibil chiar şi când lacul s-a acoperit cu un strat gros de gheaţă. Bazele de aprovizionare de la Volhov şi Novaia Ladoga nu mai puteau fi folosite după ce germanii interceptaseră calea ferată care ducea de la aceste localităţi spre răsărit. Acum principalul punct de descărcare devenise mica staţie Zaborie, situată într-o regiune păduroasă, greu accesibilă, la 160 km est de Volhov şi 100 km est de Tihvin. Numai o situaţie atât de desperată a putut determina Consiliul militar al oraşului Leningrad să ordone construirea – printr-o pădure deasă, de netrecut, de-a lungul unor vechi cărări – a unei „autostrăzi” lungi de peste trei sute de kilometri, care, descriind un cerc larg, ducea de la Zaborie la Novaia Ladoga. La începutul iernii au fost mobilizaţi soldaţi şi

ţărani pentru construirea acestei „autostrăzi” şi la 6 decembrie ea a fost practic terminată. Regiunea era aproape nepopulată şi, după cum scrie Pavlov, pe o distanţă destul de mare şoseaua era atât de îngustă, încât nu era loc de trecere pentru două maşini venind din direcţii opuse, iar zăpada adâncă şi pantele abrupte pe un drum necunoscut şoferilor duceau la frecvente pene şi opriri.

Din fericire, după scurt timp situaţia s-a schimbat radical în bine. Alungându-i pe germani din Tihvin şi respingându-i dincolo de râul Volhov în perioada 9 – 15 decembrie, trupele Frontului Volhov au salvat literalmente Leningradul. Era evident că noua şosea nu putea salva Leningradul pentru un timp îndelungat. Unui convoi de camioane plecat de la Zaborie la Novaia Ladoga îi trebuiau 14 zile pentru a se înapoia la bază, iar în decurs de trei zile, între Novaia Ladoga şi Ieremina Gora, peste 350 de autocamioane au rămas imobilizate în zăpadă. Aceste convoaie înaintau numai cu circa 33 km pe zi17.

În ziua în care germanii ocupaseră Tihvinul, radioul german ţipa în gura mare că este iminentă capitularea Leningradului, dar acum vorbea foarte puţin de faptul că pierduseră această „poartă” a Leningradului. Dacă Tihvinul ar fi rămas în mâna germanilor, Leningradul nu ar mai fi putut fi aprovizionat. Eliberarea Tihvinului a pus totodată capăt şi pericolului unei „joncţiuni” a unităţilor germane cu cele finlandeze. În plus, trupele Frontului Volhov i-au respins pe germani la sfârşitul lunii decembrie până la o distanţă destul de mare de Vorbokalo, situat la jumătatea drumului între Volhov şi Mga (această din urmă localitate continuând să rămână în mâna germanilor). La 1 ianuarie 1942, trenurile puteau, în sfârşit, circula de la Moscova şi Vologda la Vorbokalo, de unde alimentele erau trimise la Leningrad cu autocamioanele peste lacul Ladoga, acum îngheţat. Dar organizarea „drumului vieţii”

peste gheaţa lacului Ladoga a fost o treabă îndelungată şi complicată şi ar fi greşit să credem că, odată cu eliberarea Tihvinului la 9 decembrie, ar fi încetat toate dificultăţile legate de aprovizionarea Leningradului.

Marea foamete încă din luna noiembrie, la Leningrad au început să moară oamenii de distrofie, adică din cauza foametei. Mureau mai ales bărbaţii vârstnici. În noiembrie au murit 11.000 de oameni. Reducerea raţiilor care a avut loc la 20 noiembrie – a cincea de la începutul blocadei – a făcut să crească enorm numărul de morţi.

Pe hârtie, dar numai pe hârtie, aceste raţii zilnice, cele mai reduse din întreaga perioadă, erau următoarele:

Muncitori	Funcţionari	Membri de familie	Copii întreţinuţi
Pâine	250 g	125 g	125 g
Grăsimi	20”.	8, 3”.	6, 7”.	17 ”.
Carne	50”.	26, 7”.	19, 3”.	13, 3”.
Crupe	50”.	33, 3”.	20 ”.	40 ”.
Zahăr şi produse	zaharoase 50”.	33, 3”.	26, 7”.	40 ”.
Total	420 g (1087 cal.)	227 g (581 cal.)	192 g (466 cal.)	232 g (684 cal.)

Dar nici aceste raţii, care echivalau cu un număr extrem de mic de calorii şi nu reprezentau – mai ales pentru ultimele trei categorii – decât o parte infimă din nevoile organismului uman, n-au putut fi respectate. Raţiile de carne şi grăsimi fie că n-au fost de loc distribuite, fie că au fost înlocuite prin surogate complet

neechivalente (piftie din maţe de oaie etc.). De aceea, conţinutul în calorii al raţiilor zilnice era chiar inferior celui indicat mai sus, cu excepţia raţiilor pentru copii. În decembrie au murit 52.000 de oameni (câţi mureau în mod normal în decursul unui an întreg), iar în ianuarie 1942 mureau zilnic 3.500 până la 4.000. În decembrie şi ianuarie au murit în total 200.000 de oameni. Deşi în ianuarie raţiile au fost întrucâtva majorate, consecinţele foametei s-au făcut simţite încă multe luni după aceea. În total, potrivit datelor oficiale sovietice citate la procesul de la Nürnberg, la Leningrad au pierit, ca urmare directă a blocadei, 632.000 de oameni. Cifra este, fără îndoială, subestimată. Şostakovici, care se afla la Leningrad la începutul blocadei, mi-a spus în 1959 că acolo au murit de foame 900.000 de oameni. S-au dat şi cifre mai mari[83].

În afară de foame, oamenii sufereau cumplit şi de frigul din locuinţele lor neîncălzite. Au început să-şi ardă cărţile şi mobila, dar nici acestea n-au durat prea mult.

„Pentru a-şi umple stomacurile goale, pentru a atenua cât de cât suferinţele cumplite pricinuite de foame, locuitorii recurgeau la diferite mijloace: prindeau ciori de câmp, vânau ca turbaţii câte o pisică sau un câine rămaşi în viaţă, luau din farmacia lor de casă tot ce putea fi folosit pentru hrană – ulei de ricin, vaselină, glicerină; din clei de tâmplărie îşi făceau supe sau piftie. Dar numai un număr infim din locuitorii acestui imens oraş găseau asemenea

83 Cifra citată la procesul de la Nürnberg, bazată pe datele evidenţei înmormîntărilor, nu putea fi completă. După război, cercetătorii sovietici au adunat un mare număr de informaţii care permit să se precizeze tabloul consecinţelor înfiorătoare ale foametei. In „Na zaşcite nevskoi tverdîni“ (lucrare editată în 1965 de Institutul de istorie a partidului de pe lîngă Comitetul regional Leningrad al P.C.U.S.) se spune, la p. 336, că la Leningrad şi în suburbiile sale au murit de foame în timpul blocadei nu mai puţin de 1 000 000 de oameni. Cifre asemănătoare sînt indicate şi în articolul „Leningradski rekviem“ al lui V. M. Kovalciuk şi G. L. Soloviov (apărut în „Voprosî istorii“ nr. 12/1965). – Nota red.

surse suplimentare de hrană…

Moartea îi cuprindea pe oameni în cele mai diferite situaţii: mergând pe stradă, căzeau şi nu se mai ridicau; se culcau la ei acasă şi adormeau pentru vecie; de multe ori se prăbuşeau lângă maşina la care lucrau… Transporturile nu funcţionau. Morţii erau duşi de obicei cu săniuţa. Doi-trei oameni, rude sau prieteni apropiaţi, trăgeau săniuţele…; adesea, sleiţi de puteri, ei abandonau cadavrul la jumătatea drumului, lăsând pe seama autorităţilor să facă ce-or voi cu el”[84].

Un alt martor ocular scrie: „Era aproape imposibil să faci rost de un coşciug… Intrările în cimitire şi drumurile spre ele erau pline de cadavre fără coşciuge învelite în cearşafuri”. Autorităţile înmormântau aceste cadavre abandonate în gropi comune, săpate de către detaşamentele de apărare antiaeriană cu ajutorul explozivilor. Oamenii nu aveau suficientă putere ca să sape în pământul îngheţat morminte obişnuite… „La şedinţa din 7 ianuarie 1942 a Comitetului executiv al oraşului Leningrad s-a arătat că în cimitire zac împrăştiate cadavre, că ele sunt îngropate unde şi cum i se năzare fiecăruia, că nu sunt respectate nici cele mai elementare reguli sanitare, că foarte multe cadavre rămân neîngropate, umplând morgile şi cimitirele”[85].

În aprilie, în timpul curăţirii generale a oraşului, devenită absolut necesară pentru prevenirea epidemiilor ce puteau izbucni odată cu venirea primăverii, în adăposturi, în tranşee şi sub zăpada care se topea au fost descoperite mii de cadavre care zăceau acolo de mai multe luni. După cum scria pe atunci secretarul Comitetului orăşenesc al Comşomolului din Leningrad, „ne era teamă de efectul pe care-l putea avea asupra psihicului copiilor şi adolescenţilor aceste cadavre, de care curăţau oraşul. În

84 D. V. Pavlov, op. cit., p. 136-137.

85 A. V. Karasev, op. cit., p. 189.

comunicatele oficiale se spunea: organizaţiile de Comsomol au făcut ordine în tranşee şi adăposturi. În realitate însă, această muncă nu putea fi descrisă”[86].

Spitalele nu-i puteau ajuta decât prea puţin pe cei ce mureau de inaniţie. Şi nu numai fiindcă medicii şi personalul auxiliar erau ei înşişi pe jumătate morţi de foame, dar şi fiindcă pacienţii nu de medicamente aveau nevoie, ci de hrană, şi tocmai hrană nu exista.

În decembrie şi ianuarie au îngheţat conductele de apă şi canalizare. Conductele crăpate în întregul oraş sporeau primejdia apariţiei unei epidemii. Apa trebuia cărată cu găleţile din Neva sau din numeroasele canale ale Leningradului. Această apă mai era, pe deasupra, şi murdară şi ca atare era periculos să fie băută. De aceea, în cursul lunii februarie s-au făcut injecţii antitifice aproape unui milion şi jumătate de oameni.

De la jumătatea lunii noiembrie şi până la sfârşitul lunii decembrie au fost evacuaţi din Leningrad 35.000 de oameni, mai ales pe calea aerului. La 6 decembrie, numeroşi leningrădeni au primit permisiunea să părăsească oraşul trecând peste gheaţa lacului Ladoga. Dar până la 22 ianuarie evacuarea s-a făcut în mod neorganizat: mii de oameni treceau lacul pe jos, iar mulţi dintre ei au murit înainte de a ajunge la malul său sudic.

Abia de la 22 ianuarie, cu ajutorul unui parc de autobuze care circulau pe noul drum de gheaţă, evacuarea Leningradului a început să se facă într-un ritm mai rapid.

În privinţa efectului moral pe care foametea l-a avut asupra oamenilor, relatările diferă în oarecare măsură. În majoritatea cazurilor, oamenii mureau cu un sentiment de resemnare în faţa sorţii; cei rămaşi în viaţă continuau să spere: eliberarea oraşului Tihvin şi sporirea, chiar şi atât de neînsemnată cum a fost ea, a raţiilor la 25 decembrie le-au dat leningrădenilor curaj. Cu toate acestea, Karasev

86 Op. cit., p. 227.

vorbeşte despre numeroase cazuri de „traumatism psihic” provocat de foame şi frig, de bombardamentele aviaţiei şi artileriei germane, precum şi de moartea multora dintre rude şi prieteni. Nu există date precise despre numărul copiilor morţi de inaniţie, dar se crede că el a fost relativ scăzut, chiar şi pentru faptul că adesea părinţii le dădeau propriile lor raţii mizere.

Faptul că la Leningrad nu au avut loc dezordini şi rebeliuni din cauza foametei se explică atât prin patriotismul cât şi prin disciplina de fier a populaţiei. Se mai găseau, fireşte, şi speculanţi, dar în general disciplina era exemplară. Pavlov relatează următoarea întâmplare semnificativă:

„Şoferul unui camion ducea pâine la un centru de distribuţie, când un obuz a lovit partea din faţă a camionului, ucigându-l… Pâinea zăcea împrăştiată pe pavaj. Era o bună ocazie pentru jaf. Dar oamenii care se adunaseră în jurul maşinii distruse au dat alarma şi au păzit pâinea până la sosirea altui camion. Toţi oamenii aceştia erau flămânzi, şi tentaţia de a apuca o pâine proaspătă era aproape irezistibilă. Dar nici o singură pâine n-a fost furată” 22.

Moralul populaţiei era susţinut prin tot felul de mijloace, chiar şi în condiţiile îngrozitoare ale foametei. Teatrele au prezentat spectacole în tot cursul iernii, iar rolurile erau interpretate de actori aproape leşinaţi de foame şi îmbrăcaţi (ca şi spectatorii, de altfel) cu tot ce le putea ţine de cald.

De notat este şi intensa activitate depusă de organizaţiile comsomoliste din Leningrad pentru ajutorarea oamenilor care se aflau într-o situaţie deosebit de grea. Comsomolul a organizat „detaşamente sociale”, care numărau câteva mii de tineri şi tinere.

„În aceste «detaşamente sociale» lucrau permanent 1.000 de comsomolişti. În plus, la activitatea

detaşamentelor au fost atraşi în fiecare raion 500 până la 700 de oameni. Obosiţi şi istoviţi, membrii acestor detaşamente, în majoritate tinere fete, ajutau populaţia să învingă înspăimântătoarele dificultăţi. Venind în locuinţele murdare şi reci, ei se apucau de treabă şi, cu mâinile îngheţate şi crăpate de ger şi muncă grea, spărgeau lemne, făceau focul în sobiţele de tablă denumite «burjuiki», aduceau apă din Neva şi mâncare de la cantină, spălau podelele şi rufele, iar surâsul palid al leningrădeanului complet epuizat exprima recunoştinţă pentru munca lor grea, dar de mare cinste. În raionul Primorski, membrii acestor detaşamente comsomoliste au vizitat în lunile februarie-martie 1 810 locuinţe, au îngrijit 780 de persoane bolnave şi au ajutat, în total, 7 678 de persoane… Detaşamentele comsomoliste aveau dreptul să mute oamenii în locuinţe mai corespunzătoare, să plaseze copiii fără adăpost la case ale copilului şi să ia măsuri de evacuare…” în mare parte datorită ajutorului dat de detaşamentele comsomoliste, „peste 30.000 de copii au fost plasaţi în cele 85 de case ale copilului nou amenajate între ianuarie şi mai 1942” 23.

Majoritatea acestor copii erau orfani ai căror părinţi muriseră de foame.

Dacă populaţia civilă a Leningradului a trebuit să îndure toate chinurile foamei şi să piară de inaniţie – deoarece cât timp nu era posibilă o evacuare în masă, altă ieşire nu exista –, nu se putea însă admite ca soldaţii să flămânzească, deoarece de ei depindea, în ultimă instanţă, totul. Şi totuşi chiar şi raţia soldaţilor a – trebuit să fie redusă. Raţiile soldaţilor stabilite la 20 septembrie 1941 reprezentau 3 450 de calorii pentru trupele de pe front şi 2 659 de calorii pentru cele „din spatele frontului”. Între aceste categorii mai existau şi alte două intermediare.

În condiţiile existente la Leningrad, aceste raţii nu au putut fi menţinute mult timp. Între mijlocul lunii noiembrie

1941 şi februarie 1942, raţia unităţilor de pe front a fost redusă la 2 593 de calorii, iar cea a unităţilor „din spatele frontului” – la 1 605 calorii. De la 20 noiembrie – când blocada de înfometare atinsese punctul culminant –, soldaţii de pe front au început să primească 500 g de pâine şi circa 100 g de carne pe zi, precum şi mici cantităţi de alte alimente. O asemenea raţie în plină iarnă nu era nici pe departe suficientă, dar, cum soldaţii ştiau ce se petrece la Leningrad, ei îşi dădeau seama că în comparaţie cu populaţia civilă se aflau într-o situaţie extrem de privilegiată. Când pe front sosea câte un civil, soldaţii împărţeau bucuros cu el raţia lor sărăcăcioasă. În plus, o bună parte din stocurile de cartofi din Leningrad au fost puse la dispoziţia bucătăriilor de campanie; de asemenea, pâinea pe care o primea armata era de o calitate ceva mai bună decât cea distribuită populaţiei civile.

Soldaţii sufereau cumplit de pe urma lipsei de tutun ce domnea la Leningrad. Se inventau diferite amestecuri, ca, de pildă, hamei cu frunze uscate de arţar. Se recurgea la mijloace desperate pentru a aproviziona trupele cu cantităţi suficiente de tutun, acesta fiind, după cum s-a constatat, un important mijloc de menţinere a moralului. S-a observat că numai foarte puţini soldaţi erau de acord să-şi schimbe raţia lor de tutun chiar şi contra ciocolatei (care făcea parte din „concentratele” trimise la Leningrad pe calea aerului).

Capitolul al

Drumul pe gheaţă

Nu existau decât două remedii radicale împotriva foametei îngrozitoare de care suferea Leningradul, în special începând de la sfârşitul lunii octombrie. Unul era evacuarea unui număr cât mai mare de oameni, celălalt – organizarea unui drum sigur pe care să poată fi aduse în oraş alimente, combustibil şi materii prime. Din ziua de 8 septembrie, când cercul blocadei s-a închis în jurul

Leningradului, autorităţile locale nu au mai abandonat ideea organizării unui drum peste gheaţa lacului Ladoga. Se aştepta ca lacul să îngheţe în noiembrie sau în primele zile ale lunii decembrie. Totul depindea însă de cât de puternic va fi gerul. Pentru a amenaja pe gheaţă un drum pentru autovehicule, gheaţa trebuia să aibă o grosime de 20 cm. Un asemenea strat de gheaţă nu se putea forma decât în condiţiile unui ger foarte puternic – de cel puţin 15° sub zero.

La 17 noiembrie, grosimea gheţii nu era decât de 10 cm, dar la 20 noiembrie – când la Leningrad au fost stabilite cele mai mici raţii de alimente din tot timpul blocadei – stratul de gheaţă atinsese deja 18 cm. Au început să circule pe gheaţă sănii cu cai, dar caii erau atât de slăbiţi din cauza lipsei de hrană încât mulţi se prăbuşeau pe gheaţă şi mureau. Vizitiii au primit dispoziţii să taie caii căzuţi şi să-i predea la Leningrad pentru a fi distribuiţi pe cartelele de carne. Şi, în sfârşit, în ziua de 22 noiembrie primele autocamioane s-au aventurat să treacă peste gheaţă. La început, camioanele de două tone nu puteau transporta decât o cantitate mică de produse şi, cu toate acestea, unele dintre ele au spart gheaţa şi au căzut în apă. A doua zi au fost ataşate la autocamioane sănii pe care era aşezată o mare parte a încăr cătuni, astfel încât presiunea asupra gheţii să fie mai uniform repartizată. Între 23 noiembrie şi 1 decembrie au putut fi transportate pe gheaţă, prin toate mijloacele, 800 de tone de făină, pierzându-se cu această ocazie circa patruzeci de autocamioane; unele dintre ele se scufundau sub gheaţă adesea împreună cu şoferii lor. Această primă încercare de a folosi „drumul vieţii” nu a dat decât rezultate neînsemnate. Nu trebuie însă uitat că pe vremea aceea Tihvinul se mai afla în mâna germanilor şi că o mare parte din alimentele transportate în această săptămână proveneau din micile stocuri acumulate pe malul de sud al

lacului încă înainte de 9 noiembrie, adică înainte de căderea Tihvinului. Noile cantităţi de alimente – în măsura în care se mai putea spera să sosească – trebuiau aduse acum din Zaborie până la lacul Ladoga pe un drum inimaginabil de lung şi construit în pripă. Pentru a putea fi menţinute măcar raţiile mizere stabilite la Leningrad la 20 noiembrie era necesar să se aducă zilnic în oraş cel puţin 1.000 de tone de alimente, în afara muniţiilor şi a benzinei, strict necesare trupelor de pe Frontul Leningrad. Chiar şi în condiţii optime nu se putea spera ca pe drumul din Zaborie să poată fi transportate mai mult de 600 de tone de alimente pe zi. De aceea, eliberarea oraşului Tihvin la 9 decembrie a însemnat efectiv salvarea Leningradului 24.

Recucerirea oraşului Tihvin nu a rezolvat însă nici pe departe, toate problemele. Deşi Tihvinul, situat pe linia de cale ferată Vologda-Leningrad, devenise acum principala bază alimentară a Leningradului şi, după cum scrie D.V. Pavlov, se transformase imediat după eliberare într-un „gigantic furnicar", sarcina de a transporta alimente şi alte produse de la Tihvin la Leningrad continua să fie extrem de dificilă, întrucât, în retragerea lor, germanii aruncaseră în aer toate podurile de cale ferată dintre Tihvin şi Volhov, nu se putea face deocamdată nimic altceva decât să se transporte mărfurile cu autocamioanele din Tihvin la o serie de puncte de pe malul lacului, de pildă Kabona sau Lednevo, pe o distanţă de peste 150 km şi pe nişte drumuri de iarnă foarte proaste. Podurile de cale ferată dintre Tihvin şi Volhov au fost refăcute abia la 1 ianuarie; între timp germanii fuseseră respinşi până departe dincolo de Volhov şi Vorbokalo (aproximativ până la fostul ieşind de la Mga, pe care-l ocupaseră în septembrie). Acum principala „bază alimentară" de pe calea ferată Leningrad-Vologda a devenit staţia de cale ferată Vorbokalo, situată la sud de golful Schlüsselburg. Această staţie se afla la circa 50 km depărtare de Osinoveţ, pe partea dinspre Leningrad a

lacului. Mai important era însă faptul că în următoarele săptămâni, în condiţii de iarnă, neînchipuit de grele, a fost construită o linie secundară de cale ferată între Vorbokalo şi Kabona, lungă de circa 30 km; acum trenurile puteau circula până la lac, unde alimentele erau încărcate în autocamioane.

Cu toate că la sfârşitul lunii decembrie aprovizionarea cu alimente a Leningradului continua să rămână mai mult decât critică, consiliul militar a hotărât ca, începând de la 25 decembrie, să mărească cât de cât raţia de pâine. Deşi această măsură nu era suficientă pentru a reduce mortalitatea, ea a avut totuşi o mare înrâurire asupra moralului oamenilor.

În perioada dintre 8 septembrie – începutul blocadei – şi 1 ianuarie, Leningradul a primit în total circa 45.000 de tone de alimente, care i-au fost trimise pe următoarele căi:

Începutul lunii ianuarie, Jdanov şi-a exprimat extrema sa nemulţumire faţă de felul în care mergeau lucrurile. Situaţia s-a complicat şi mai mult din pricina stării proaste în care se afla mica linie de cale ferată Osinoveţ-Leningrad (o veche linie de cale ferată suburbană, construită cu mult timp înainte de revoluţie). Pe această linie nu existau nici măcar castele de apă şi locomotivele trebuiau alimentate cu apă manual. Totodată, trebuiau tăiaţi pe loc copacii care erau folosiţi drept combustibil (umed şi de foarte proastă calitate) pentru locomotive. Pe această linie, pe care în trecut nu circulase niciodată mai mult de un tren pe zi, trebuiau să treacă acum zilnic 6 – 7 garnituri mari de marfă. Feroviarii, pe jumătate morţi de foame, lucrau în nişte condiţii înfiorător de grele.

În U.R.S.S. se simţea şi o lipsă acută de ambalaje, ceea ce a avut drept urmare că o bună parte din alimentele trimise la Leningrad s-au pierdut. De fapt, drumul pe

gheaţă peste lacul Ladoga a început să funcţioneze cu precizia unui ceasornic abia la sfârşitul lunii ianuarie sau, mai bine zis, la 10 februarie 1942 (când a fost terminată construcţia liniei ferate secundare Vorbokalo-Kabona), după ce întregul transport a fost reorganizat. În acest timp fuseseră amenajate pe gheaţă câteva drumuri largi pentru autovehicule. Sute de camioane puteau duce acum la Leningrad alimente şi evacua de acolo mii de locuitori, dintre care mulţi erau în pragul morţii prin inaniţie. Germanii făceau tot ce le stătea în puteri pentru a împiedica atât construirea liniei de cale ferată spre Kabona cât şi circulaţia pe drumurile de gheaţă. Acestea din urmă erau bombardate din văzduh şi supuse tirului de artilerie, dar avioanele de vânătoare sovietice le apărau atât cât era posibil. De-a lungul drumurilor au fost postaţi oameni pentru reglementarea circulaţiei, cărora le revenea şi sarcina de a aşeza mici podeţe peste copcile şi crăpăturile provocate în gheaţa lacului de bombele şi obuzele germane.

La 24 ianuarie 1942, aprovizionarea cu alimente a Leningradului se îmbunătăţise în suficientă măsură pentru a permite o a doua majorare a raţiei de pâine: muncitorii căpătau acum 400 g de pâine pe zi, funcţionarii – 300 g, copiii şi ceilalţi membri de familie – 200 g, iar soldaţii de pe front 600 g. La 11 februarie, raţiile au fost majorate pentru a treia oară.

La 22 ianuarie, Comitetul de stat pentru apărare a luat hotărârea de a se evacua din Leningrad 500.000 de oameni, în primul rând femei, copii, bătrâni şi bolnavi. În ianuarie au fost evacuaţi 11.000 de oameni, în februarie – 117.000, în martie – 221.000, în aprilie – 163.000; în total deci 512.000 de oameni. În luna mai, după reluarea navigaţiei pe lacul Ladoga, evacuarea a fost continuată, şi în perioada mainoiembrie 1942 au mai fost scoşi din oraş încă 449.000 de oameni. În total, în 1942 au fost evacuaţi

din Leningrad aproape 1.000.000 de oameni. În afară de aceasta a fost reluată şi evacuarea întreprinderilor industriale, atât de brusc întreruptă în septembrie 1941. Din ianuarie până în aprilie au fost scoase din oraş şi expediate spre răsărit, pe drumul de gheaţă, câteva mii de maşini-unelte şi alt utilaj. Şi mai important era însă faptul că între aprilie şi iunie 1942 a fost aşezată pe fundul lacului Ladoga o conductă pentru aprovizionarea Leningradului cu carburanţi. Germanii au aruncat în lac grenade antisubmarine pentru a distruge conducta, dar încercările lor au dat greş. Tot astfel, când, în mai 1942, a fost reconstruită centrala hidroelectrică de la Volhov, pe fundul lacului Ladoga a fost instalat un cablu electric pentru asigurarea Leningradului cu energie electrică.

„Drumul vieţii peste lacul Ladoga" – iarna pe gheaţă, vara pe apă – a continuat să funcţioneze bine până în ianuarie 1943, când blocada de pe uscat a fost străpunsă, curând după aceea începând să circule trenuri pe îngustul „coridor de la Schlüsselburg".

Acum, când populaţia oraşului scăzuse atât de mult – la început ca rezultat al foametei, apoi datorită evacuărilor –, problema aprovizionării cu alimente a Leningradului a încetat să mai fie insolubilă. Şi, într-adevăr, pentru a da într-un fel leningrădenilor o compensaţie pentru ceea ce trebuiseră să îndure, după martie 1942 pentru Leningrad au fost stabilite raţii de alimente mai mari decât pentru restul oraşelor ţării; au fost înfiinţate şi cantine speciale, care asigurau o hrană mai consistentă, în special pentru muncitorii a căror sănătate avusese de suferit. Cu toate acestea, foametea din timpul iernii a avut repercusiuni nefaste asupra unui număr foarte mare de oameni. În lunile de vară ale anului 1942, o bună parte dintre muncitori nu au putut lucra, fiind grav bolnavi. Astfel, după cum relatează Karasev, în una dintre uzinele de armament n-au putut lucra din cauză de boală în luna mai

35% din numărul muncitorilor, iar în iunie – 31%. La 23 mai 1942, poeta Vera Imber, al cărei soţ lucra într-un spital din Leningrad, nota în jurnalul ei intim:

„Şi spitalele noastre au fost curăţite şi puse la punct. Sunt de nerecunoscut. Se spune că ar fi chiar mai bune decât înainte de război. Vechile mormane de gunoaie de pe terenurile virane au cedat locul unor răzoare de zarzavat. În clădirea cantinei studenţeşti a fost acum deschisă o «cantină cu alimentaţie suplimentară». În fiecare raion există câteva asemenea cantine.

Oameni palizi, slabi, vlăguiţi de puteri (distrofie de gradul doi) se târăsc încet până aici… mirându-se parcă ei înşişi că au rămas în viaţă. Din timp în timp se aşază să se odihnească, expunându-şi câte un picior dezvelit până la genunchi razelor solare… soarele vindecă ulceraţiile provocate de scorbut.

Dar printre leningrădeni sunt şi oameni care nu mai umblă, care nu mai sunt în stare să se mişte (distrofie de gradul trei). Ei zac nemişcaţi în locuinţele lor îngheţate încă din timpul iernii, în care primăvara nu poate pătrunde.

La aceste locuinţe se duc medici tineri, studenţi ai institutelor de medicină, surori medicale. Cei aflaţi în stare gravă sunt transportaţi la spital; avem acum pentru ei, în diferite pavilioane, circa 2000 de paturi, între altele şi în fosta secţie de maternitate: se nasc foarte puţini copii, aproape că nu-i vezi”[87].

Mortalitatea a continuat să rămână foarte ridicată, cel puţin până în aprilie. Şi, cu toate că în iunie oamenii nu mai mureau de foame sau datorită consecinţelor ei, încordarea prin care trecuseră, necontenitele bombardamente aeriene şi de artilerie se făceau resimţite. Karasev spune că era foarte răspândit traumatismul psihic, care se manifesta, printre altele, printr-o tensiune arterială

87 V. Inber. „Izbr. proizv.“, voi. 2, Moscova, 1954, p. 346.

ridicată: aceste cazuri erau acum de 4 – 5 ori mai frecvente decât înainte de război.

Karasev arată că în aprilie populaţia Leningradului scăzuse la circa 1 100.000 de oameni, iar până în noiembrie 1942 la 550.000. În oraş condiţiile de viaţă au început să se apropie de normal. Au început să funcţioneze 148 de şcoli (dintr-un total de circa 500), cu 65.000 de elevi, cărora li se servea masa de trei ori pe zi.

Deşi în 1942 frontul de la Leningrad părea stabilizat, oraşul nu a încetat să fie ameninţat de pericolul unei noi şi puternice ofensive germane având drept scop ocuparea lui. Au mai fost şi câteva alarme aeriene mai mult sau mai puţin întemeiate. Pe de altă parte, încercările Armatei Roşii de a străpunge blocada de pe uscat n-au fost încununate de succes.

Ştirile, sosite în tot cursul „verii negre" din 1942, despre înaintarea impetuoasă a germanilor spre Caucaz şi Stalingrad au avut un efect deprimant. Căderea Sevastopolului, a cărui situaţie avea atâtea puncte comune cu cea a Leningradului, părea de foarte rău augur, şi oamenii gândeau că, dacă va cădea şi Stalingradul, soarta Leningradului va fi pecetluită.

Contraofensiva Armatei Roşii de la Stalingrad a trezit la Leningrad nu numai un uriaş optimism – la fel ca şi în întreaga ţfiră –, dar a şi sporit în mare măsură şansele ca blocada germană să fie străpunsă. Şi, într-adevăr, ea a fost străpunsă în ianuarie 1943, în urma unor lupte grele, când trupele Frontului Leningrad de sub comanda generalului Govorov, au făcut joncţiunea cu trupele Frontului Volhov de sub comanda generalului Meretkov, şi au deschis un coridor prin ieşindul german de la sud de lacul Ladoga, Schlüsselburgul a fost recucerit şi în foarte scurt timp a fost stabilită legătura pe calea ferată între Leningrad şi restul ţării. A fost, de asemenea, construit un pod de

pontoane peste Neva, aşa încât acum puteau circula trenuri de la Moscova la Leningrad.

Dar înfiorătoarele luni ale iernii 1941 – 1942 nu puteau fi uitate, şi când am sosit la Leningrad, în 1943, ele continuau să constituie tema principală a tuturor convorbirilor.

Capitolul al VI-lea impresii personale

Când am sosit la Leningrad în septembrie 194 3[88], poziţiile germane se mai aflau încă la 3 km de uzina „Kirov", la periferia de sud a oraşului. Numărul total al locuitorilor se redusese la circa 600.000, iar oraşul, deşi continua să fie la fel de frumos ca şi altă dată – în ciuda marilor distrugeri provocate de obuze, bombe şi incendii –, avea un aspect neobişnuit, de oraş pe jumătate pustiu. Era, firește, un oraş de front şi o mare parte a locuitorilor umblau în uniformă. Bombardamentele aeriene încetaseră de fapt, dar oraşul era supus unui frecvent şi uneori extrem de violent tir de artilerie. Acest tir a pricinuit mari pagube caselor, în special în cartierele moderne din sudul Leningradului, şi mulţi locuitori îşi aminteau de cazuri înspăimântătoare când obuzele nimereau vreo „coadă" formată în câte o staţie de tramvai sau chiar un yagon de

88 Cu excepţia lui Henry Shapiro, de la United Press, care sosise acolo cu cîteva săptămîni înaintea mea, am fost singurul corespondent străin care primise autorizaţia să viziteze Leningradul în timpul blocadei. Pentru mine, care mă născusem la Petersburg şi trăisem acolo pînă_ la vîrsta de 17 ani, a fost un eveniment deosebit de emoţionant. După o absenţă de 25 de ani, am vizitat toate locurile familiare mie, inclusiv casa în care mi-am petrecut anii copilăriei şi de şcoală. Multe case de pe această stradă fuseseră distruse de bombe, iar în casa în care lo- cuisem pe vremuri un mare număr de oameni muriseră de foame în iarna 1941-1942. într-o carte publicată anterior („Leningrad", Londra, 1944) am descris pe larg vizita pe care am făcut-o atunci la Leningrad, dar cum cartea este epuizată, îmi permit să reproduc din ea în acest capitol unele relatări despre vizitele făcute şi convorbirile avute, care redau în mare măsură spiritul ce domnea la Leningrad în timpul blocadei.

tramvai ticsit. Unele întâmplări de acest fel s-au produs chiar cu câteva zile înainte de sosirea mea.

Dar, oricât ar fi de ciudat, viaţa în oraş părea să fi revenit la normal. O bună parte din oraş părea părăsit, dar spre seară, când tirul artileriei înceta, pe partea „nepericuloasă” a bulevardului Nevski (obuzele cădeau de obicei pe o singură parte) se plimba o mare mulţime de oameni; aici se vindeau chiar „articole de lux” care pe vremea aceea nu puteau fi găsite nici la Moscova, ca, de pildă, mici flacoane de parfum produs la Leningrad. Iar în „Librăria scriitorului” de pe bulevardul Nevski, în apropiere de podul Anicikov, se făcea un comerţ intens cu cărţi vechi. În iarna de foamete, milioane de cărţi au fost folosite la Leningrad drept combustibil, dar mulţi posesori de cărţi muriseră înainte de a apuca să le ardă, şi acum – ce trist paradox! – puteai cumpăra pe un preţ de nimic adevărate tezaure.

Teatrele şi cinematografele erau deschise, deşi de fiecare dată când începea tirul artileriei germane erau imediat evacuate. Pe Câmpul lui Marte şi în Grădina de vară, de unde au fost scoase şi puse la loc sigur toate sculpturile de marmură din secolul al XVIII-lea, reprezentând zei şi zeiţe greceşti, se cultivau acum legume, iar câţiva oameni trebăluiau în jurul răzoarelor cu varză şi cartofi. Şi în jurul Călăreţului de aramă, acoperit de saci cu nisip, se plantase varză.

Aproape imediat după sosirea mea la Leningrad (după o călătorie cu avionul via Tihvin şi apoi, noaptea, zburând la numai câţiva metri deasupra apelor lacului Ladoga), oamenii au început să-mi vorbească despre foamete. Iată, de pildă, convorbirea pe care am avut-o cu Anna Andreevna, o doamnă în vârstă, foarte manierată, care avea grijă de mine la hotelul „Astoria”.

„Acum «Astoria» arată a hotel, dar ar fi trebuit să-l vedeţi în timpul foametei! Fusese transformat în spital – un

adevărat infern. Erau aduşi aici oameni de tot felul, în majoritate intelectuali care erau pe punctul de a muri de inaniţie. Li se dădeau vitamine, neprecupeţindu-se eforturile pentru a-i repune, cât de cât, pe picioare. Dar mulţi dintre ei ajunseseră într-o stare desperată şi mureau aproape îndată ce ajungeau aici. Eu ştiu ce înseamnă să fii flămând. Eram aşa de slabă încât abia mai puteam să umblu. Trebuia să mă proptesc într-un baston. Locuinţa mea se află la numai 2 km depărtare, pe strada Sadovaia… Dar trebuia să mă opresc şi să mă aşez la fiecare sută de metri. Nu vă puteţi imagina ce-a fost aici. Pe stradă şi pe scări treceai peste cadavre. Nici nu le mai observai. Şi nu era nimic de făcut. Adesea aveau loc scene înfiorătoare. Unii înnebuneau de foame. Alţii îşi ascundeau pe cei morţi undeva în casă şi se foloseau de cartelele lor. Mureau pretutindeni atât de mulţi oameni incit autorităţile nu puteau ţine evidenţa tuturor deceselor… Ar fi trebuit să mă vedeţi în februarie 1942. Doamne, cum mai arătam! În patru luni scăzusem în greutate de la şaptezeci la patruzeci de kilograme! Acum am iar şaizeci şi două şi mă simt grasă…”

A doua zi am avut o convorbire la Institutul de arhitectură, unde se şi începuse întocmirea unor proiecte de restaurare a câtorva clădiri istorice avariate sau distruse de germani, ca, de pildă, palatul lui Puşkin (de la Ţarskoe Selo) şi palatul Peterhof. Acolo mi s-a spus:

„Am lucrat la aceste proiecte în tot cursul iernii 19411942… Aceasta a fost pentru noi, arhitecţii, o adevărată fericire. Era cel mai bun medicament ce ni se putea da în acele vremuri de foamete. Efectul moral este foarte mare când un om înfometat ştie că are de făcut o muncă utilă… Dar nu încape îndoială că muncitorii suportă greutăţile mai bine decât intelectualii. Mulţi dintre aceştia încetaseră să se mai radă – primul semn de slăbiciune… Majoritatea acestor oameni şi-au revenit când li s-a dat de

lucru. În general, bărbaţii se prăbuşeau mai curând decât femeile, şi la început mortalitatea era deosebit de ridicată printre bărbaţi. Însă cei ce au rezistat înfiorătoarei perioade de foamete, până la urmă, au supravieţuit. Femeile resimţeau mai puternic decât bărbaţii consecinţele foametei. Multe au murit în primăvară, după ce perioada cea mai grea trecuse. Foametea a avut efecte specifice asupra organismului oamenilor. Femeile erau atât de vlăguite încât li s-a oprit de tot menstruaţia. Din pricina marelui număr de morţi, trebuia să-i îngropăm fără coşciuge. Oamenii deveniseră insensibili, aproape nimeni nu mai plângea la înmormântări… Totul se petrecea într-o tăcere deplină, fără vreo manifestare de emoţie. Primul semn că situaţia a început să se amelioreze a fost faptul că femeile au început să-şi fardeze feţele livide şi slăbite şi să-şi dea cu ruj de buze. Da, am trăit efectiv în infern, dar ar fi trebuit să fiţi aici în ziua în care blocada a fost străpunsă: pe străzi lumea plângea de bucurie, iar oamenii se îmbrăţişau chiar fără a se cunoaşte. Acum viaţa a intrat aproape în normal. Mai cad, fireşte, obuze şi mai sunt ucişi oameni, dar viaţa şi-a recăpătat sensul ei”.

Îmi amintesc şi de o convorbire cu maiorul Lozak, un ofiţer de stat-major, care m-a condus de-a lungul frontului de la Leningrad:

„În acele zile, parcă ceva îţi arăta pe chipul omului că va muri în următoarele douăzeci şi patru de ore… Am trăit toată viaţa la Leningrad şi părinţii mei sunt tot aici. Sunt bătrâni şi în lunile acelea de foamete le dădeam jumătate din raţia mea de militar, altfel ar fi murit cu siguranţă. Ca ofiţer de stat-major căpătăm fireşte, şi pe bună dreptate, mult mai puţin decât cei ce luptau pe front: 250 g pe zi, în loc de 350. Am să-mi amintesc cât voi trăi cum mergeam zi de zi de la locuinţa mea din apropierea Grădinii Taurida până la locul meu de muncă în centrul oraşului, distanţă de vreo 2 – 3 km. Mergeam un timp, apoi mă aşezam să mă

odihnesc. Adesea vedeam câte un om prăbuşindu-se brusc în zăpadă. Nu era nimic de făcut. îmi continuam pur şi simplu drumul… Iar la înapoiere, pe locul unde dimineaţa văzusem un om căzând, zăream o vagă formă umană acoperită de zăpadă. Nici nu te mai sinchiseai: la ce bun? Oamenii nu se spălau cu săptămânile. Băile publice nu funcţionau şi lipsea combustibilul. Dar cel puţin salariaţilor li se cerea să se radă. Cred că în iarna aceea n-am văzut niciun om surâzând. Era înfiorător. Şi totuşi exista un fel de disciplină lăuntrică care-l făcea pe fiecare să-şi continue activitatea. Oamenii înfometaţi elaboraseră un nou cod al bunelor maniere. Evitau cu grijă să vorbească despre mâncare. îmi aduc aminte că am petrecut o seară cu un prieten de la Comitetul de radio. Ne era o foame teribilă. Era cât pe-aci să mă înnebunească: toată seara nu mi-a vorbit decât despre Kant şi Hegel. Dar niciodată nu ne-am pierdut curajul. Bătălia pentru Moscova ne-a insuflat convingerea deplină că până la urmă totul va fi bine. Dar ce schimbare s-a produs când a sosit februarie şi drumul pe gheaţă a început să funcţioneze cum trebuie? Ce să mai zic de numeroasele pachete care au început să sosească din întreaga ţară – miere şi unt, şuncă şi cârnaţi! Grijile noastre n-au luat încă sfârşit. Tirul ăsta de artilerie poate fi cu adevărat foarte enervant. Am fost o dată pe Nevski, când un obuz a căzut lângă mine. Iar la 10 m era un om al cărui cap fusese retezat de o schijă de obuz. A fost ceva oribil. L-am văzut făcând ultimii doi paşi, *având capul retezat*, înainte de a se prăbuşi. În jurul lui era un lac de sânge. Am vomat chiar acolo pe loc şi toată ziua m-am simţit foarte rău, deşi mai văzusem şi înainte multe lucruri înfiorătoare. Nu am să uit niciodată noaptea în care un spital de copii a fost lovit de o bombă incendiară; mulţi copii au fost ucişi, întreaga clădire ardea, iar unii au pierit în flăcări. E rău pentru nervi să vezi asemenea lucruri; serviciile noastre de salvare au ordin ca după căderea

bombelor să spele cât mai repede posibil sângele de pe pavaj”.

Din această vizită făcută la Leningrad m-am înapoiat cu impresii zguduitoare despre suferinţa şi rezistenţa umană. Pe vremea aceea, frontul din jurul Leningradului se stabilizase, şi, cu toate că oraşul mai era încă încercuit, oamenii urmăreau plini de încredere retragerea germanilor pe aproape întreaga întindere a frontului sovieto-german, aşteptând să vină şi rândul lor de a fi, în sfârşit, eliberaţi. Dar, deşi nu mai era foamete, o bună parte din populaţie mai avea de îndurat mari greutăţi; în condiţii deosebit de grele trăiau muncitorii şi muncitoarele de la uzina „Kirov”, situată aproape pe linia frontului. Aici, ca şi într-o altă mare uzină, mi s-a arătat nu numai cum trăiau oamenii în acel moment, dar mi s-a şi povestit cum trăiseră ei pe vremea foametei. Voi descrie mai întâi vizita pe care am făcut-o la o mare uzină de instrumente optice.

Aproape toate clădirile mai mici, construite din lemn, fuseseră demontate în cele două ierni anterioare şi folosite drept combustibil. Uzina se afla într-o mare clădire, ale cărei ziduri exterioare de cărămidă erau brăzdate de urmele schijelor de obuze. Semionov, directorul uzinei, un om cu trăsături severe şi energice, îmbrăcat într-o tunică simplă kaki, de care erau prinse medalia „Pentru apărarea Leningradului” şi Ordinul Lenin, era un funcţionar sovietic tipic, atât ca înfăţişare, cât şi prin felul său de a vorbi – foarte precis şi exact la chestiune. În cabinetul său se afla o colecţie de obiecte pe care uzina le producea acum – baionete, detonatoare şi mari lentile optice –, iar pe perete atârnau portretele lui Stalin şi Jdanov.

Semionov mi-a spus că uzina lui este cea mai mare întreprindere producătoare de instrumente optice din Uniunea Sovietică… „Dar în primele zile ale războiului – arăta el – cea mai mare parte a utilajului ei a fost evacuată în răsărit, deoarece uzina este considerată ca una dintre

principalele întreprinderi ale industriei de apărare şi nu se putea risca. La începutul anului 1942 am efectuat a doua evacuare şi muncitorii calificaţi care nu plecaseră la prima evacuare, mai bine zis, cei ce mai rămăseseră în viaţă, au fost evacuaţi acum.

Încă din primele săptămâni ale războiului, când majoritatea utilajului şi a muncitorilor calificaţi fuseseră evacuaţi „am început să lucrăm aici pe o bază complet nouă, adică exclusiv pentru nevoile frontului de la Leningrad. A trebuit să producem ceea ce ne permitea utilajul rămas, iar acesta era destul de redus. Muncitorii noştri n-aveau experienţa unei asemenea munci. Dar şi în condiţiile date am început să producem ceea ce era mai necesar soldaţilor noştri. Leningradul are o bogată tradiţie industrială, o industrie foarte dezvoltată, astfel încât grenadele noastre şi detonatoarele pentru mine antitanc pe care le producem s-au dovedit a fi cele mai bune dintre toate câte se produc în ţară. Şi am produs sute de mii… în tot timpul blocadei ne-am ocupat şi cu repararea armamentului de infanterie – puşti şi mitraliere –, iar acum producem iarăşi instrumente optice, printre care şi periscoape pentru submarine. Căci Flota din Marea Baltică, după cum ştiţi, nu stă cu mâinile în sân…”

L-am rugat pe Semionov să-mi povestească despre viaţa din uzină în timpul blocadei. Directorul a tăcut câteva clipe… „Sincer vorbind – a început el –, nu-mi place să vorbesc despre asta. Amintirile sunt foarte dureroase… La începutul blocadei, jumătate din oamenii noştri fuseseră evacuaţi saus plecaseră în armată, aşa încât nu ne-au mai rămas decât vrea 5.000 de oameni. Trebuie să recunosc că la început ne-a venit greu să ne obişnuim cu bombardamentele, iar dacă cineva o să vă spună că nu se teme de ele să nu-l credeţi. Dar, cu toate că bombardamentele îi speriau pe oameni, ele au>. aprins în acelaşi timp în ei o mânie înverşunată împotriva

germanilor. Când, în octombrie 1941, a început bombardarea masivă a oraşului, muncitorii noştri şi-au apărat uzina cum. nu-şi apăraseră nici propriile lor case. Într-o noapte numai asupra teritoriului uzinei noastre au fost lansate 300 de bombe incendiare. Oamenii noştri le stingeau cu o ură şi a furie de necrezut. Atunci au înţeles că se află în prima linie a frontului, şi asta le-a fost de ajuns. Nu mai mergeau lui adăposturi, unde nu mai erau duşi decât copiii mici şi femeile bătrâne. Iar mai târziu, în decembrie, pe un ger de minus douăzeci de grade, explozia unei bombe ne-a spart toate geamurile, iar eu mi-am spus: «Gata, s-a zis, acum chiar că nu mai putem lucra. În orice caz, până în primăvară. În asemenea ger, fără lumină, fără apă şi aproape fără hrană, nu mai putem lucra». Şi totuşi n-am încetat lucrul. Un fel de instinct ne-a spus că nu trebuie să-l întrerupem, căci aceasta! ar fi mai rău decât o sinucidere şi ar semăna cu o trădare. Şi, într-adevăr, nu trecuseră nici 36 de ore şi noi lucram dira nou, lucram în condiţii de-a dreptul infernale: în ateliere erau opt grade sub zero, iar în cabinetul în care vă aflaţi acum – minus paisprezece. Desigur, aveam şi un simulacru de sobe, nişte sobiţe care încălzeau aerul pe o rază de un metru. Şi totuşi oamenii noştri continuau lucrul. Şi când te gândeşti că toţi erau flămânzi, îngrozitor de flămânzi…”

Semionov a tăcut o clipă, încruntându-se. „Da – a spus el –, nici azi nu pot înţelege; nu pot să înţeleg de unde am luat noi această putere de voinţă, această dârzenie. Mulţi, care abia se mai ţineau pe picioare de foame, se târau zi de zi până la uzină, parcurgând pe jos ci te opt, zece sau chiar doisprezece kilometri. Căci tramvaie nu existau. Recurgeam la tot felul de expediente pentru a putea continua lucrul. Când nu era curent, foloseam pedale de bicicletă şi acţionam maşinile-unelte cu picioarele.

Nu ştiu cum, dar oamenii simţeau când li se apropia

sfârşitul. îmi aduc aminte cum unul dintre muncitorii mai vârstnici a intrat o dată clătinându-se în cabinetul meu şi mi-a spus: «Tovarăşe director, am o rugăminte. Sunt unul dintre vechii muncitori ai fabricii şi mi-ai fost întotdeauna un bun prieten. Ştiu că n-ai să mă refuzi. N-am să te mai deranjez niciodată. Ştiu că azi-mâine voi muri. Familia mea e într-o situaţie foarte grea. Toţi sunt extrem de slăbiţi, singuri n-o să poată face toate cele necesare pentru înmormântare. Fă-mi un bine, comandă dumneata pentru mine un sicriu şi trimite-l familiei mele, pentru ca ei să nu mai aibă grija sicriului, căci ştii cât de greu se poate obţine unul». Convorbirea asta a avut loc într-una din cele mai negre zile din decembrie sau ianuarie, şi asemenea lucruri se întâmplau zi de zi. Câţi muncitori n-au venit în acest cabinet spunând: «Tovarăşe director, azi sau mâine voi muri!» Îi trimiteam la spitalul uzinei, dar întotdeauna mureau. Oamenii se hrăneau cu tot ce se poate şi nu se poate mânca. Consumau şroturi şi uleiuri minerale (de obicei le fierbeam mai întâi) sau clei de tâmplărie. Căutau să se menţină în viaţă cu apă fierbinte şi drojdie de bere. Din cei 5.000 de muncitori rămaşi au murit câteva sute. Mulţi dintre ei s-au stins chiar aici... Clătinându-se, se târau cu multă greutate până la fabrică şi cum intrau pe poartă, cădeau şi mureau... Pretutindeni zăceau cadavre. Alţii mureau la ei acasă, împreună cu familiile lor, şi în asemenea cazuri era greu să aflăm ceva precis... căci mijloacele de transport nu funcţionau, iar să trimitem pe cineva până la ei acasă pentru a ne informa ne era de cele mai multe ori imposibil. Situaţia asta a durat până la 15 februarie. După aceea, raţiile au fost majorate şi mortalitatea a început să scadă. Mă doare când povestesc despre toate acestea...”

Cel mai viu mi-au rămas în amintire orele petrecute în septembrie 1943 la marea uzină „Kirov”; aici munca continua chiar şi sub tirul aproape neîntrerupt al artileriei

germane, ale cărei poziţii se aflau la numai 3 km depărtare de uzină. De această vizită îmi amintesc atât de bine, fiindcă aici mi-am putut forma în 1943 o imagine despre cele mai sumbre şi mai cumplite zile pe care le-a trăit Leningradul; pentru cei de la uzina „Kirov”, acele zile nu erau de domeniul trecutului, deoarece ei continuau să trăiască aici ca într-un adevărat infern. Şi, cu toate acestea, socoteau că este un titlu de onoare să fii muncitor la uzina „Kirov” şi să rezişti până la sfârşit. Muncitorii de aici nu erau soldaţi – 69%> dintre muncitori erau femei şi fete, în majoritate foarte tinere. Ele ştiau că aici e la fel de greu ca şi pe front, într-un anumit fel, poate chiar şi mai greu: nu puteau avea sentimentul de satisfacţie pe care-l resimţi când ai posibilitatea să răspunzi loviturii inamicului printr-o contralovitură dată cu propriile tale mâini. În comportarea celor de la uzina „Kirov” se făceau simţite multe dintre marile tradiţii revoluţionare ale uzinelor „Putilov”, cum era denumită în trecut uzina.

Cu o zi înainte, într-o casă de odihnă pentru copii de pe insula Kamennîi, stătusem de vorbă cu o fetiţă, pe nume Tamara Turanova.

Avea cincisprezece ani, era foarte palidă, slabă şi plăpândă, vădit sleită de puteri. De rochiţa ei neagră era prinsă cu o panglică verde medalia „Pentru apărarea Leningradului”.

„Unde ai primit-o?” – am întrebat-o. Pe faţa ei palidă apăru nu zâmbet abia perceptibil. „Nu ştiu cum îl cheamă – a spus ea. – într-o zi a venit la uzină un nene cu ochelari şi mi-a dat medalia asta”. „La care uzină?” „La uzina «Kirov», fireşte” – se miră ea. „Tatăl tău acolo lucrează?” „Nu – răspunse Tamara –, tata a murit în anul de foamete, a murit la 7 ianuarie. Lucrez la uzina «Kirov» de la 14 ani şi presupun că de aceea mi-au dat medalia asta. Nu suntem departe de front”. „Şi nu ţi-e frică să lucrezi acolo?” Se strâmbă puţin. „Nu prea, te obişnuieşti cu asta.

Când auzi un obuz şuierând înseamnă că zboară la mare înălţime, dar când începe să sfârâie, atunci ştii că e de rău. Se întâmplă, bineînţeles, şi nenorociri, chiar foarte des, uneori în fiecare zi. Nu mai departe decât săptămâna trecută s-a întâmplat următorul caz: un proiectil a căzut în atelierul nostru, rănind pe mulţi. Două fete stahanoviste au ars de vii”. Fata povestea toate acestea cu o extraordinară simplitate, ca şi cum dacă stahanovistele acelea n-ar fi murit totul n-ar fi fost chiar atât de tragic. „N-ai vrea să te transferi la altă uzină?” – am întrebat-o. „Nu – răspunse ea, clătinând din cap. – Sunt kirovistă, iar tata a fost putilovist, şi acum ce-a fost mai greu a trecut, aşa că e mai bine să rămân aici până la sfârşit”.

Simţeai că vorbea cu toată sinceritatea, deşi era lesne de închipuit prin ce mare tensiune nervoasă trebuise să treacă această fiinţă plăpândă. „Dar mama ta?” – am întrebat-o. „A murit înainte de război – spuse fata.

— Fratele meu mai mare e în armată, pe Frontul Leningrad, şi-mi scrie foarte, foarte des, iar acum vreo trei luni a venit împreună cu câţiva tovarăşi de-ai să-i ia noi, la uzina «Kirov»”. La amintirea acestui fapt, faţa ei micuţă s-a luminat şi, privind prin fereastra casei de odihnă la pomii ruginii de toamnă, spuse: „Ştiţi, e atât de bine să stai aici câtva timp!”

A doua zi, trecând cu maşina pe drumul spre Peterhof, prin cartierele mărginaşe din sudul Leningradului, în mare parte distruse, unde pe malul opus al unui mic golf format de Golful Finic, lângă Uritk, se întindeau poziţiile germane, am ajuns la uzina „Kirov”. Aici m-a întâmpinat directorul uzinei, Puzârev, un om relativ tânăr cu o figură energică, dar pe care grijile îşi puseseră amprenta…

„Observaţi, desigur – spuse el –, că lucrăm în condiţii neobişnuite. Ceea ce vedeţi nu seamănă de loc cu ceea ce a fost uzina «Kirov» în timpuri normale… înainte de război

aveam peste 30.000 de muncitori; acum n-au mai rămas decât o mică parte… iar 69% dintre muncitori sunt femei. Înainte de război, la noi nu lucrau aproape de loc femei. Atunci produceam turbine, tancuri, tunuri; făceam tractoare, şi tot noi am livrat o mare parte din utilajul necesar pentru construirea canalului Moscova-Volga. Am produs un mare număr de mecanisme pentru flota militară… înainte de dezlănţuirea acestui război începusem să producem pe scară largă tancuri şi motoare pentru tancuri şi avioane. Practic, toată producţia aceasta a fost mutată în răsărit. Acum reparăm motoare diesel şi tancuri, dar principala noastră producţie o constituie muniţiile şi o oarecare cantitate de armament de infanterie…”

Apoi Puzârev a vorbit despre primele zile de război la uzina „Kirov”. Era povestea unei lupte pe viaţă şi pe moarte, tipică pentru populaţia şi muncitorii din Leningrad. Se ridicaseră cu toţii ca un singur om împotriva cotropitorilor germani, dar hotărârea lor de a-şi apăra oraşul chiar cu preţul vieţii a atins punctul culminant la 21 august, când Voroşilov, Jdanov şi Popkov li s-au adresat cu cuvintele: „Leningradul este în pericol”.

„Muncitorii de la uzina «Kirov» aveau ordine de mobilizare pe loc – a spus Puzârev – şi aproape niciunul dintre – ei nu era mobilizabil. Cu toate acestea, când germanii au pătruns în ţară, toţi muncitorii, fără excepţie, şi-au exprimat dorinţa de a pleca pe front ca voluntari. Dacă am fi vrut, am fi putut trimite pe front 25.000 de oameni, dar n-am lăsat să plece decât 9.000 sau 10.000. Încă din iunie 1941 s-a format din ei o divizie, care mai târziu a devenit vestita Divizie «Kirov». Deşi înainte de război muncitorii noştri primiseră o oarecare pregătire militară, nu puteau fi totuşi socotiţi soldaţi pe deplin instruiţi, dar elanul lor de luptă şi curajul lor erau extraordinare. E drept că purtau uniformă de ostaşi roşii, dar de fapt erau miliţieni, fiind doar mai bine instruiţi

decât ceilalţi ostaşi ai miliţiei populare. La Leningrad au fost formate câteva asemenea divizii muncitoreşti… şi multe zeci de mii de muncitori au plecat de aici în întâmpinarea inamicului pentru a-l opri cu orice preţ. Au luptat la Luga, Novgorod, Puşkin şi Uritk, unde, după una dintre cele mai înverşunate lupte de ariergardă, ai noştri au izbutit să-i oprească pe germani în ultimul moment… Lupta pe care a dat-o aici divizia noastră muncitorească împreună cu leningrădenii, care ieşiseră din oraş pentru a-l opri pe inamic, a fost cu adevărat decisivă… Nu e un secret faptul că o bună parte dintre cei ce au luptat în diviziile muncitoreşti nu s-au mai întors…”

Se simţea că în adâncul sufletului său pe Puzârev îl doare că au trebuit să fie sacrificaţi pe câmpul de luptă cadre muncitoreşti atât de bune. Dar în 1941, când atât soarta Moscovei cât şi cea a Leningradului atârnau de un fir de păr, asemenea considerente nu-şi aveau locul, iar Puzârev s-a bucurat când, după ce perioada cea mai grea trecuse, mulţi dintre cei ce nu căzuseră în luptă au fost rechemaţi din armată şi trimişi înapoi în industrie.

Apoi mi-a povestit despre evacuarea uzinei „Kirov”. Înainte ca cercul blocadei să se închidă, reuşiseră să evacueze o singură secţie complet utilată – 525 de maşini-unelte şi 2.500 de muncitori. Dar până în primăvară nu s-a mai putut trimite nimic în răsărit.

„Dar cei mai calificaţi dintre muncitorii noştri, de care era atâta nevoie în Siberia şi în Ural, au fost evacuaţi acolo, împreună cu familiile lor, pe calea aerului. Au fost trimişi cu avionul la Tihvin, iar după ce Tihvinul a căzut a trebuit să-i ducem la alte aerodromuri, de unde, prin nămeţi de zăpadă, în toiul unei ierni cumplite, străbăteau pe jos adesea multe zeci de kilometri până la cea mai apropiată staţie de cale ferată… încă în prima jumătate a iernii sosise în Ural o imensă cantitate de utilaje din Harkov, Kiev şi din alte părţi, precum şi un oarecare număr

de utilaje din Moscova, iar muncitorii noştri calificaţi erau extrem de necesari pentru a organiza munca şi a pune la punct producţia. Aşa, de pildă, la Celeabinsk nu s-au produs încă niciodată până atunci tancuri, şi specialiştilor noştri li se cerea să înceapă acolo în cel mai scurt timp o producţie masivă de tancuri... A fost pentru noi perioada cea mai critică, de tranziţie, când în regiunile apusene industria îşi încetase activitatea, iar în cele răsăritene nu începuse încă... Oamenii plecaţi de aici în octombrie, lucrau deja în decembrie cu maximum de randament în noile locuri, la 2000 km de casele lor... Şi în ce condiţii s-au făcut toate acestea! Trenurile cu utilaje erau bombardate de aviaţia inamică; de asemenea, erau atacate şi avioanele de transport care duceau din Leningrad muncitori calificaţi şi familiile acestora. Din fericire, procentul avioanelor de transport doborâte a fost mic. Dar în majoritatea cazurilor zborurile trebuiau efectuate noaptea, în condiţii foarte grele..."

Cele povestite de Puzârev despre viaţa uzinei „Kirov" în lunile cele mai grele ale blocadei şi foametei semănau mult cu ceea ce relatase Semionov, directorul uzinei de instrumente optice:

„Au fost zile îngrozitoare – a spus el.

— La 15 decembrie, întreaga activitate ajunsese în impas. Nu existau nici combustibil, nici curent electric, nici hrană, nici tramvaie, nici apă, nu exista nimic. Practic, la Leningrad încetase producţia. Şi aveam să rămânem în această situaţie îngrozitoare până la 1 aprilie. E drept, din februarie începuseră să sosească alimente pe drumul de gheaţă peste lacul Ladoga. Dar ne-a mai trebuit încă o lună ca să putem începe o producţie cât de cât regulată la uzina «Kirov». Totuşi, şi în perioada cea mai grea de foamete am făcut tot ce ne-a stat în puteri... Reparam tunuri, şi secţia noastră de turnătorie n-a încetat nicio clipă să lucreze, deşi dădea o producţie foarte mică. Puternica uzină

«Kirov» părea să se fi transformat într-o fierărie sătească. Oamenii sufereau cumplit de frig şi de foame. Mulţi dintre oamenii noştri au murit în acele zile, şi au murit mai ales cei mai buni dintre muncitori cu înaltă calificare ajunşi la o vârstă la care organismul nu mai poate rezista la asemenea încercări…

După cum am mai spus, nu existau nici apă, nici curent electric. Nu aveam decât o mică pompă cu care scoteam apă din golf. Era singura noastră modalitate de aprovizionare cu apă. În tot cursul iernii – din decembrie până în martie –, la Leningrad bombele incendiare erau stinse cu zăpadă… În acest timp s-a produs un singur mare incendiu, când a luat foc Gostinîi dvor27. La noi, la uzina «Kirov» n-a ars nici o singură secţie.

Oamenii erau în asemenea hal slăbiţi de foame încât a trebuit să înfiinţăm nişte cămine ca să poată locui aici. Cei care locuiau acasă au primit permisiunea să vină la uzină numai de două ori pe săptămână… La sfârşitul lunii noiembrie a trebuit să convocăm o adunare generală pentru a anunţa reducerea raţiei de pâine de la 400 la 250 g pe zi pentru muncitori şi la 125 g pentru celelalte categorii; în ceea ce priveşte celelalte alimente, acestea aproape nu existau. Oamenii au primit această comunicare cu mult calm, deşi pentru mulţi echivala cu o condamnare la moarte…”

Apoi Puzârev a povestit că soldaţii de pe Frontul Leningrad au cerut să li se reducă şi lor raţiile pentru ca raţiile populaţiei civile să nu fie reduse chiar atât de mult. Comandamentul suprem a considerat însă că trupele nu primesc decât minimul necesar pentru a putea rezista, iar acest minim consta din 350 g de pâine şi numai o infimă cantitate de alte alimente.

„Am încercat să menţinem oamenii în stare de muncă, preparându-le un fel de supă din drojdie, la care adăugam puţină soia. La drept vorbind, nu era mult mai

bună decât apa fierbinte, dar le dădea oamenilor iluzia că au «mâncat» ceva… Au murit foarte mulţi dintre muncitorii noştri. Întrucât transportul ridica probleme atât de dificile, am hotărât să amenajăm chiar aici un cimitir… Şi, cu toate astea, deşi oamenii mureau de inaniţie, nu s-a produs nici un singur incident serios… Vă spun sincer, nici până astăzi nu înţeleg cum de au rezistat oamenii tentaţiei de a ataca camioanele cu pâine sau de a jefui brutăriile. Dar n-au făcut-o… uneori veneau la mine să-şi ia rămas bun… Ştiau că aveau să moară aproape imediat. Mai târziu, în vara anului 1942, mulţi dintre cei ce supravieţuiseră foametei au fost trimişi în răsărit[89]

pentru a completa rândurile tovarăşilor lor din Kiev, Harkov şi din alte locuri…”

În 1943 alimentele nu mai constituiau problema principală la Leningrad. Cu toate acestea, poziţiile germane continuau să se afle la numai 3 km de uzina „Kirov”; aceasta se afla şi acum sub focul permanent al artileriei inamice.

„Cum puteţi lucra sub focul intens al artileriei? – l-am întrebat.

— Aveţi pierderi în oameni? Şi cum privesc oamenii voştri această situaţie?” „După cât se pare – a răspuns el –, există un fel de patriotism al celor de la «Kirov». Cu excepţia unuia sau a doi muncitori foarte bolnavi, n-am întâlnit pe vreunul care să fi vrut să plece de la noi…”

Puzârev a deschis unul dintre sertarele biroului şi a scos. din el un pachet cu scrisori – vreo patruzeci-cincizeci –, având mărci poştale pe plicuri. Ele veneau de la muncitorii, leningrădeni evacuaţi care rugau să li se îngăduie să se înapoieze la Leningrad, singuri sau cu familiile lor.

„Ei ştiu în ce condiţii grele trăim aici – mi-a spus el –

89 7 Cunoscută clădire cu destinaţie comercială, cu frumoase arcade, situată pe bulevardul Nevski.

„dar ştiu, de asemenea, că la noi nu va mai exista o problemă alimentară. Nu putem fi însă de acord să se întoarcă. Acolo unde sunt, aceşti muncitori calificaţi fac o treabă foarte importantă, iar aici nu avem destul utilaj şi în prezent suntem un fel de atelier pentru cazuri urgente, necesare armatei… Nu chiar ca la Kolpino, la circa 15 km de aici, unde muniţia este produsă în turnătorii subterane, chiar pe linia frontului…”

„Pentru a putea continua să lucrăm – a spus el mai departe –, a trebuit să descentralizăm munca. Am împărţit procesul de producţie în faze mărunte şi am concentrat în fiecare atelier toate maşinile-unelte şi pe toţi oamenii într-un» singur colţ, pe cât posibil ferit de suflul exploziilor şi de schije. Dar cazuri nefericite sau, mai bine zis, un procent normal de pierderi tot mai există. În luna asta – şi a fost o lună relativ bună – am pierdut 43 de oameni: 13 ucişi, 23 răniţi şi 7 contuzionaţi.

Mă întrebaţi cum privesc oamenii toate acestea? Nu ştiu dacă vi s-a întâmplat să vă aflaţi un timp mai îndelungat sub focul artileriei. Dar dacă cineva o să vă spună că nu-i este frică, să nu-l credeţi. Pot să vă afirm că, dacă un om reprezint atunci când un obuz cade direct în atelier, timp de 24 sau 48 de ore el se află într-o stare de depresiune sufletească. Şi în acest răstimp, în secţia respectivă productivitatea muncii scade considerabil, şi se întâmplă chiar ca munca să înceteze aproape complet, mai ales dacă au fost mulţi ucişi sau răniţi. Tot acest sânge oferă o privelişte îngrozitoare, iar până şi cei mai căliţi dintre muncitorii noştri se simt parcă bolnavi o zi-două după aceasta… Dar pe urmă se apucă din nou de lucru şi se străduiesc să recupereze timpul pierdut cu ceea ce denumim noi «accident». îmi dau însă perfect de bine seama că la noi în uzină munca reprezintă o permanentă stare de tensiune psihică şi când văd că vreun bărbat sau vreo fată au ajuns la limita puterilor, îi trimit pentru două

săptămâni sau o lună de zile într-o casă de odihnă…”

Mai târziu, Puzârev mi-a arătat câteva secţii. Ziua se anunţa liniştită, germanii nu trăgeau aproape de loc. După cum puteam constata acum, uriaşa uzină era în mult mai mare măsură distrusă decât ţi se părea când o vedeai din stradă. În mijlocul unui spaţiu mare, înconjurat de clădiri foarte avariate, se ridica un fel de cazemată uriaşă… Zidurile din beton aveau o grosime de 30 cm, iar acoperişul era din grinzi puternice de oţel. „Numai lovitura directă a unui obuz de mare calibru îi poate veni de hac şi doar dacă e tras de la mică distanţă – mi-a explicat Puzârev.

— Am construit-o în zilele cele mai grele, când credeam că germanii vor izbuti să pătrundă până la Leningrad. Ei ar fi descoperit că uzina «Kirov» le poate da serios de furcă. Perimetrul uzinei e plin de asemenea cazemate…”

Apoi am intrat într-o secţie de turnătorie. O jumătate din secţie era complet în întuneric, dar cealaltă, separată de prima printr-o despărţitură groasă de cărămidă, era luminată de o flacără ce ardea în cuptoarele deschise cu pereţi incandescenţi. În reflexele luminii roşiatice se mişcau nişte umbre, în majoritate fete tinere. Cu picioarele lor subţiri în ciorapi de bumbac peticiţi, ele se încovoiau sub greutatea enormelor bucăţi de oţel incandescent pe care le ţineau în cleşti. Era vizibil câtă încordare desperată a muşchilor şi câtă putere de voinţă reclama această muncă. Apoi îşi ridicau braţele lor subţiri, ca de copii, şi aruncau bucăţile incandescente sub un uriaş ciocan de oţel. Mari scântei roşii ţâşneau şuierând prin semiobscuritatea purpurie şi întreaga secţie vibra de un huruit asurzitor. Am privit în tăcere această scenă timp de câteva minute, apoi Puzârev mi-a spus, aproape scuzându-se, căutând să acopere zgomotul: „Secţia nu lucrează încă cum trebuie. Zilele acestea au căzut aici câteva obuze”, şi,

arătând spre o mare groapă în podea, acum umplută cu nisip şi cu ciment, a explicat: „Unul a căzut chiar aici”. „Au fost morţi?” „Au fost”.

Am mers prin secţie pentru a vedea mai de aproape tot ce fac fetele. În momentul în care plecam, în lumina roşie a flăcărilor am zărit faţa unei femei. Faţa îi era mânjită.

Părea o femeie mai în vârstă şi arăta ca o ţigancă bătrână şi urâtă. Dar pe chipul acela mânjit străluceau doi ochi întunecaţi. Era ceva tragic în aceşti ochi – o mare oboseală şi puţină spaimă animalică. Câţi ani să fi avut? Cincizeci, patruzeci sau poate numai douăzeci şi cinci? Căutătura aceea de spaimă din ochii ei era numai rodul imaginaţiei mele? îmi sugeraseră oare această idee faţa ei mânjită şi umbrele stranii care se profilau pe ea? Văzusem şi feţele altor fete. Arătau destul de normal. Una, foarte tânără, surâdea chiar. Da, arătau normal, deşi se observa la ele un fel de concentrare lăuntrică, ca şi cum toate ar fi fost copleşite de amintiri cumplite de care nu puteau scăpa…

O altă amintire de neuitat mi-a lăsat-o vizita pe care am făcut-o la o şcoală medie de pe strada Tambov, într-un cartier nou al oraşului, situat la 4 – 5 km de front şi supus unui intens tir de artilerie. Şcoala era condusă de un oarecare Tihomirov, un om mai vârstnic, învăţător emerit al R.S.F.S.R., care-şi începuse activitatea pedagogică încă din 1907 ca învăţător la o şcoală elementară. Şcoala pe care o vizitam era una dintre puţinele care nu-şi închiseseră porţile nici în cele mai grele timpuri de foamete. De patru ori a fost grav avariată de obuzele germane, dar elevii au înlăturat cioburile de sticlă, au refăcut pereţii distruşi, din cărămidă, iar ferestrele le-au astupat cu placaj. În timpul ultimului bombardament, în luna mai, o învăţătoare a fost ucisă chiar în curtea şcolii.

Elevii şcolii erau copii tipic leningrădeni. Optzeci şi

cinci la sută dintre taţii acestor copii mai luptau pe frontul de la Leningrad sau fuseseră ucişi acolo, ori muriseră în timpul foametei. Aproape toate mamele copiilor – care mai erau în viaţă – lucrau la întreprinderi din Leningrad, în transporturi, la tăiatul lemnelor în pădure sau făceau parte din grupurile de apărare pasivă. Toţi copiii îi urau din tot sufletul pe fasciştii germani şi erau ferm convinşi că aceste „bestii" nu vor intra în Leningrad şi vor fi nimicite într-un viitor foarte apropiat. Faţă de Anglia şi America nutreau sentimente diferite: ştiau că Londra era bombardată şi că aviaţia britanică „îi bumbăcea pe «fritzi»", că americanii trimiteau Armatei Roşii multe autocamioane, că ei, copiii, căpătau ciocolată americană, dar ştiau şi că „un al doilea front tot nu există".

Directorul şcolii, Tihomirov, mi-a povestit cum „au rezistat în această perioadă, şi chiar destul de bine. Lemne nu aveam, dar Sovietul din Leningrad ne-a dat o casă mică de lemn, nu departe de aici, ca s-o demolăm şi s-o folosim ca lemne de foc. Pe vremea aceea, bombardamentele aeriene şi tirul artileriei erau foarte intense. Aveam atunci vreo sută şi douăzeci de elevi – băieţi şi fete – şi a trebuit să ţinem cursurile în adăpostul antiaerian. Nu le-am întrerupt nici o singură zi. Era foarte frig. Sobiţele pe care le aveam încălzeau aerul cum trebuie numai pe o rază de jumătate de metru, iar în restul adăpostului temperatura se menţinea sub zero grade. Singura noastră sursă de lumină era o lampă cu petrol. Dar am continuat să ţinem lecţiile, iar copiii au fost atât de serioşi şi de silitori încât am obţinut rezultate mai bune decât în orice alt an şcolar. E surprinzător, dar aşa e. Le-am asigurat copiilor mâncare; armata ne-a ajutat să-i hrănim. Câţiva învăţători au murit, dar pot afirma cu mândrie că toţi copiii lăsaţi în grija noastră au supravieţuit. Numai că era înfiorător să-i priveşti în acele luni de foamete. Spre sfârşitul anului 1941, aproape că nu mai semănau a copii. Deveniseră

ciudat de tăcuţi… Nu mai mergeau prin încăpere, nu mai făceau altceva decât să şadă. Dar niciunul dintre ei n-a murit; doar unii dintre cei ce nu mai veneau la şcoală şi stăteau acasă au murit, adesea împreună cu restul familiei…”

Tihomirov mi-a arătat apoi un document uluitor, căruia îi dăduse denumirea „Albumul nostru din timpul blocadei”. Erau adunate acolo numeroase compuneri ale copiilor scrise pe vremea foametei, precum şi multe alte materiale. Pe paginile mici ale albumului, legat în catifea purpurie, erau dactilografiate cele mai semnificative compuneri scrise în anii de foamete. Textul dactilografiat era înconjurat de desene în acuarelă, executate de copii, înfăţişând soldaţi, tancuri, avioane etc. Una dintre fetiţe scrisese în compunerea ei:

„Până la 22 iunie, toţi aveau de lucru şi traiul era asigurat. În ziua aceea am făcut o excursie pe insula Kirov. Dinspre golf sufla un vânt răcoros şi ne aducea frânturi din cântecul «E întinsă ţara mea…», pe care-l cântau în apropiere nişte copii. Iar apoi duşmanul a început să se apropie tot mai mult de oraşul nostru. Am mers să săpăm şanţuri mari. A fost greu, fiindcă mulţi copii nu erau obişnuiţi cu o muncă fizică atât de grea. Generalul german von Leeb îşi lingea deja buzele la gândul mesei excelente ce i se va servi la «Astoria»”. Acum stăm în adăpostul antiaerian în jurul unei sobiţe, în paltoane de iarnă, cu căciuli de blană şi mănuşi. Am tricotat lucruri calde pentru soldaţii noştri şi am distribuit scrisorile trimise de ei prietenilor şi rudelor. Am colectat şi deşeuri de metale neferoase, pe care le-am predat…”

Valentina Soloviova, o fată mai mare, de şaisprezece ani a scris:

„22 iunie! Cât de mult înseamnă azi data aceasta pentru noi! Dar pe atunci ne-a părut a fi o zi de vară ca oricare alta… în scurt timp, biroul comitetului de bloc se

umpluse de femei, fete şi copii care au venit să se înscrie în detaşamentele de apărare antiaeriană, în echipele de luptă contra incendiilor şi a gazelor toxice… în septembrie oraşul a fost încercuit. Aprovizionarea cu alimente din afară, a încetat. Au plecat ultimele trenuri cu evacuaţi. Locuitorii Leningradului au început să-şi strângă cureaua. Străzile au. Început să fie înţesate de baricade şi arici antitanc. În jurul oraşului a început să crească o întreagă reţea de cazemate şi de cuiburi de foc.

Acum, ca şi în 1919, se punea întrebarea hotărâtoare «Va rămâne Leningradul un oraş sovietic sau nu?» Leningradul era în pericol. Dar muncitorii s-au ridicat ca un singur om în apărarea lui. Pe străzi huruiau tancurile. Pretutindeni oamenii se înrolau în miliţia populară… Se apropia, o iarnă geroasă şi cumplită. Odată cu bombele, avioanele germane aruncau şi foi volante. În ele se spunea că vor rade Leningradul de pe faţa pământului, că vom muri cu toţii de foame. Germanii îşi închipuiau că au să ne sperie, dar n-au făcut decât să ne insufle forţe noi… Leningradul nu i-a îngăduit duşmanului să treacă pe porţile sale! Oraşul flămânzea, dar trăia, muncea şi continua să trimită pefront mereu alţi fii şi fiice de-ale sale. Abia ţinându-se pe picioare de foame, muncitorii noştri mergeau la fabricile lor în urletul sirenelor de alarmă aeriană…”

Iată un pasaj dintr-o altă compunere, în care se arată cum săpau elevii tranşee când germanii se apropiau de Leningrad:

„În august am lucrat douăzeci şi cinci de zile la săpatul tranşeelor. Trăgeau în noi cu mitralierele, şi câţiva elevi au fost ucişi, dar noi am continuat să săpăm, deşi nu eram obişnuiţi cu asemenea muncă. Tranşeele pe care le-am săpat i-au oprit pe germani…”

O altă fată de şaisprezece ani, Liuba Tereşcenkova, a relatat cum în şcoală continuau să se ţină cursuri chiar şi

în zilele cele mai grele ale blocadei:

„În ianuarie şi februarie, pe lângă blocadă, s-au lăsat şi nişte geruri cumplite, care-i aduceau apă la moară lui Hitler.

Lecţiile noastre au continuat după principiul «în jurul sobiţei». Dar aici locurile nu erau dinainte stabilite şi, dacă voiai să ocupi un loc mai aproape de sobiţă sau sub burlanul ei, trebuia să vii mai devreme la şcoală. Locul din faţa gurii sobei era rezervat învăţătorului. Te aşezai şi deodată te cuprindea o senzaţie neobişnuită de bine; căldura îţi pătrundea parcă prin piele şi ajungea până la oase; te cuprindea o senzaţie de slăbiciune şi moleşeală. Nu mai aveai chef să te gândeşti la nimic, nu mai voiai decât să moţăi şi să te laşi pătruns de căldură. Era un adevărat chin să te ridici şi să mergi până la tablă... La tablă era atât de frig şi de întuneric, iar mina, stingherită de mănuşa groasă, amorţea şi îngheţa, refuzând să se mişte. Creta îţi scăpa mereu dintre degete, iar rândurile se aşterneau strâmbe pe tablă... La începutul orei a treia, combustibilul era pe sfârşite... Soba se răcea, iar din burlane venea un aer rece ca gheaţa. Se făcea îngrozitor de frig. Şi atunci îl puteai vedea pe Vasea Pughin, cu un zâmbet şiret pe faţă, ridicându-se şi furişându-se afară din clasă; se întorcea cu câteva lemne din stocul intangibil al Annei Ivanovna, şi după câteva minute auzeam iarăşi trosnetul plăcut al focului din sobiţă... În timpul recreaţiilor, nimeni nu se ridica de la locul lui, căci nimeni nu voia să iasă în coridorul rece ca gheaţa...”

Iată un fragment dintr-o altă compunere:

„A venit iarna, cumplită şi nemiloasă. Conductele de apă au îngheţat, nu era lumină electrică, iar tramvaiele încetaseră să mai circule. Pentru a ajunge la timp la şcoală trebuia să mă scol în fiecare dimineaţă foarte devreme, deoarece locuiam într-o suburbie. Deosebit de greu era să ajungi la şcoală după un viscol, când zăpada troienea toate

drumurile şi potecile. Dar eu luasem hotărârea fermă să termin anul şcolar… O dată, după ce stătusem şase ore la coadă pentru pâine (în ziua aceea a trebuit să lipsesc de la şcoală, căci nu primisem pâine de două zile), am răcit şi m-am îmbolnăvit. Niciodată nu mă simţeam atât de nenorocit ca în zilele acelea. Şi nu fiindcă mă simţeam prost din punct de vedere fizic, ci pentru că aveam nevoie de sprijinul moral al colegilor mei de şcoală, de glumele lor, care-ţi dădeau curaj…”

Niciunul dintre copiii care continuau să meargă la şcoală nu a murit. Dar au murit mulţi profesori. Ultima parte a „Albumului din timpul blocadei”, a cărui copertă interioară reprezenta o urnă funerară, împodobită cu panglici, desenată în acuarele de culoare violetă, era scrisă de Tihomirov, directorul şcolii. Această parte consta dintr-o serie de necrologuri dedicate profesorilor decedaţi, fie ucişi în război, fie morţi de inaniţie. Directorul-adjunct „a căzut în luptă”. Un alt profesor „a căzut la Kinghisepp”, în acea luptă înverşunată de la Kinghisepp, unde germanii au rupt frontul, înaintând din Estonia spre Leningrad. Profesorul de matematică „a murit de inaniţie”. Tot aşa şi cel de geografie. Nemirov, profesorul de literatură, a fost una dintre victimele blocadei”, iar Akimov, profesorul de istorie, „a murit de subnutriţie şi epuizare”, deşi a stat un timp îndelungat la odihnă într-un sanatoriu, unde fusese trimis în ianuarie. Despre un alt profesor, Tihomirov a scris: „A muncit conştiincios până când a simţit că nu mai e în stare să umble. Atunci a cerut câteva zile de concediu, sperând că-şi va reface forţele. A rămas acasă, pregătindu-se pentru lecţiile din semestrul doi. A continuat să citească. Aşa şi-a petrecut ziua de 8 ianuarie. La 9 ianuarie s-a stins liniştit”. Ce tragedie umană se ascundea îndărătul acestor cuvinte simple!

Am descris situaţia din Leningrad aşa cum am găsit-o în septembrie 1943, când oraşul mai era încă supus unui

frecvent şi adesea puternic tir de artilerie. Focul artileriei a continuat până la sfârşitul anului, şi abia în ianuarie 1944 suferinţele Leningradului au luat sfârşit. Înainte, timp de câteva săptămâni, puternice forţe sovietice fuseseră trimise noaptea, la adăpostul întunericului, în capul de pod de la Oranienbaum, pe malul de sud al Golfului Finic. Aceste forţe, aflate sub comanda generalului Fediuninski, au pornit spre Ropşa, unde urmau să facă joncţiunea cu trupele Frontului Leningrad, care înaintau spre sud-vest. În prima zi a acestei ofensive sovietice au fost trase nu mai puţin de 500.000 de proiectile cu scopul de a distruge fortificaţiile germane. Cam în acelaşi timp s-au pus în mişcare şi trupele Frontului Volhov, iar după numai câteva zile germanii fugeau pe întreaga întindere a frontului de la Pskov până în Estonia. La 27 ianuarie 1944 s-a anunţat oficial sfârşitul blocadei.

Toate vestitele castele istorice din jurul Leningradului – de la Pavlovsk, Ţarskoe Selo şi Peterhof – erau transformate în ruine.

De ce a rezistat Leningradul

De ce a rezistat Leningradul? La această întrebare, autorii unor lucrări de istorie apărute în Occident dau un răspuns clar, simplu şi, la prima vedere, întemeiat: întrucât toate şoselele şi liniile de cale ferată erau tăiate, leningrădenii nu au avut altă ieşire decât să reziste şi, vrând-nevrând, au devenit „eroi”. Dacă ar fi avut timpul necesar să părăsească oraşul, încearcă alţii să demonstreze, ei ar fi fugit din el, aşa cum au făcut mulţi locuitori ai Moscovei la 16 octombrie 1941. Dar nu acesta este lucrul cel mai important. Cel mai remarcabil în istoria blocadei Leningradului nu este faptul că leningrădenii au rezistat, ci cum au rezistat.

În interesanta sa lucrare „Asediul Leningradului”, domnul Léon Goure este de părere că în oraş ar fi existat

un număr de oameni care opinau că Leningradul trebuie să capituleze în faţa germanilor şi, chiar dacă aceştia nu constituiau majoritatea, „numărul celor nemulţumiţi… pare să nu fi fost nicidecum neînsemnat”[90]. Când am fost la Leningrad, am auzit în repetate rânduri spunându-se că germanii ar avea în oraş o „coloană a V-a”, iar faptul este menţionat şi în unele studii recente ale autorilor sovietici. Dar dovezile că nu numai un mic grup de oameni voia să capituleze, ci că numărul lor ar fi fost însemnat sunt foarte puţin concludente.

Însuşi domnul Goure recunoaşte că „patriotismul, sentimentul de mândrie pentru oraşul lor, ura crescândă faţă de germani şi hotărârea de a nu-i trăda pe «soldaţi» au contribuit în mare măsură la «menţinerea disciplinei»”. După părerea mea, el pune prea mult accent pe „obiceiul adânc înrădăcinat al ruşilor de a se supune autorităţilor”, pe „lipsa de experienţă în materie de libertate politică” etc. Şi se bizuie în prea mare măsură pe ceea ce i-au povestit unii dintre cei ce au părăsit ţara în perioada postbelică29.

Există dovezi mult mai convingătoare care arată că la Leningrad, cu excepţia câtorva lichele, nu a existat nici un singur om care să fi admis fie chiar şi numai ideea unei capitulări în faţa germanilor. E drept, când foametea a atins punctul culminant, unii oameni care nu trebuie să fi fost neapărat colaboraţionişti sau agenţi ai duşmanului, ci pur şi simplu oameni ce-şi pierduseră minţile din pricina foametei – au adresat autorităţilor rugămintea de a declara Leningradul „oraş deschis”; dar niciun om cu mintea întreagă nu putea face aşa ceva. În perioada în care germanii se apropiau de oraş, oamenii au aflat foarte repede cum este duşmanul: câţi tineri care lucrau la săpatul tranşeelor n-au pierit de pe urma bombelor şi a focului de mitralieră! Iar după ce oraşul fusese complet

90 Léon Goure. „The Siege of Leningrad“, Stanford, 1962, p. 304.

încercuit şi au început raidurile aeriene, odată cu bombele, germanii aruncau şi foi volante sadice, ca, de pildă, cele aruncate la 6 noiembrie pentru a „sărbători" aniversarea revoluţiei: „Azi noi vom bombarda, iar mâine voi veţi înmormânta!"

Problema ca Leningradul să fie declarat oraş deschis nu s-a putut pune niciodată, aşa cum a fost, de pildă, cazul cu Parisul în 1940. Războiul dus de Germania hitleristă împotriva Uniunii Sovietice era un război de exterminare şi, de altfel, germanii nu făcuseră niciodată un secret din asta. În plus, patriotismul local al leningrădenilor îmbrăca un caracter specific: dragostea fierbinte pentru oraş, pentru trecutul lui istoric, pentru minunatele tradiţii literare legate de numele lui (ceea ce era valabil în primul rând pentru intelectuali) se îmbina aici cu măreţele tradiţii proletare şi revoluţionare ale clasei muncitoare din oraş. Şi nimic nu putea suda mai puternic într-un singur tot aceste două laturi ale dragostei leningrădenilor pentru oraşul lor decât pericolul nimicirii lui. Mai era – poate chiar conştient – şi vechea rivalitate cu Moscova; dacă Moscova ar fi căzut în octombrie 1941, Leningradul cel puţin ar fi rezistat mai mult, orice s-ar fi întâmplat; iar, dacă Moscova fusese salvată, pentru Leningrad devenise un punct de onoare hotărârea de a se comporta la fel de bine, poate chiar mai bine. Unii dintre cei mai înverşunaţi antistalinişti, ca Olga Bergholţ, de pildă, erau şi cei mai înfocaţi patrioţi leningrădeni.

Dar numai sentimentele, oricât de lăudabile ar fi ele, nu sunt încă de ajuns. Cât timp a continuat să se retragă până la marginea Leningradului, armata nu putea, fără îndoială, să nu-i dezamăgească pe oameni, iar în primele două luni şi jumătate ale ofensivei germane autorităţile locale au comis, evident, multe greşeli. Problema evacuării, în special a evacuării copiilor, a fost prost rezolvată şi nu s-a făcut decât foarte puţin sau aproape

nimic pentru constituirea unor rezerve de alimente. Dar îndată ce germanii au fost opriţi la porţile Leningradului, îndată ce s-a luat hotărârea de a se da lupte pentru fiecare casă, pentru fiecare stradă greşelile comise de autorităţile militare şi civile au fost bucuros date uitării, căci acum se punea problema de a apăra Leningradul cu orice preţ. E absolut firesc ca într-un oraş asediat să existe o foarte strictă disciplină şi organizare, dar o asemenea disciplină şi organizare nu au nimic comun cu „obiceiul adânc înrădăcinat de a se supune autorităţilor" şi, cu atât mai puţin, cu „teroarea stalinistă". Vânzarea alimentelor a trebuit să fie strict raţionalizată, dar a afirma că oamenii din Leningrad munceau şi nu „se răzvrăteau" (de ce ar fi făcut-o?) numai pentru a primi o cartelă de alimente, care multora nu le permitea nici măcar să supravieţuiască, înseamnă a înţelege cu totul greşit spiritul Leningradului. Este neîndoielnic că, după numeroase greşeli iniţiale, organizaţia de partid din Leningrad a jucat un rol foarte important în salvarea oraşului; în primul rând, a asigurat, în acele condiţii neînchipuit de grele, o raţionalizare cât mai echitabilă cu putinţă a alimentelor; în al doilea rând, a organizat în oraş un puternic sistem de apărare antiaeriană; în al treilea rând, a mobilizat populaţia la tăierea lemnelor, la extragerea turbei şi la alte munci; în al patrulea rând, a organizat câteva „drumuri ale vieţii". De asemenea, nu încape îndoială că în timpul celor mai îngrozitoare greutăţi din iarna 1941 – 194; 2 diferitele organizaţii, ca, de pildă, Comsomolul, au dat dovadă de un extraordinar spirit de sacrificiu şi de fermitate în acţiunea de ajutorare a populaţiei.

Nu poate fi făcută, fireşte, niciun fel de comparaţie cu Londra. Raidurile aeriene asupra Londrei au fost într-adevăr puternice, deşi pot fi comparate cu cele pe care, câţiva ani mai târziu, le-au avut de suportat oraşele germane. De fapt, bombardarea Londrei a fost mai

sălbatică decât bombardamentele aeriene şi de artilerie cărora le-a fost supus Leningradul, cel puţin dacă luăm în considerare numărul victimelor. Dar numai dacă în acea iarnă în care germanii bombardau Londra fără întrerupere populaţia acestui oraş ar fi flămânzit şi dacă zilnic ar fi murit acolo de foame 10.000 sau 20.000 de oameni, s-ar putea pune semnul egalităţii între aceste două oraşe. La Leningrad oamenii nu au avut de ales decât între o moarte ruşinoasă în captivitatea germană şi o moarte demnă (sau, poate, dacă aveau noroc – viaţa) în oraşul lor necucerit. Ar fi, de asemenea, o greşeală să se facă deosebire între patriotismul rus, elanul revoluţionar şi orânduirea sovietică sau să se pună întrebarea care dintre aceşti trei factori a jucat un rol mai important în salvarea Leningradului; toţi aceşti factori s-au îmbinat în acel fenomen, cu totul ieşit din comun, care poate fi denumit „Leningradul în timpul războiului”.

Câteva cuvinte despre Finlanda

În timpul blocadei Leningradului era izbitor următorul fapt: adevăratul duşman era Germania, în timp ce despre Finlanda nu se pomenea aproape niciodată. Totuşi finlandezii erau şi ei în război cu Uniunea Sovietică. Şi ei au luat pârte la blocada Leningradului, iar trupele lor se aflau la circa 30 km nord-vest de oraş. La răsărit, ei au pătruns adânc în teritoriul sovietic şi au ocupat o fâşie de pământ de-a lungul râului Svir, între lacurile Ladoga şi Onega. Marele oraş sovietic Petrozavodsk era ocupat de finlandezi.

Poziţia finlandezilor în războiul contra Uniunii. Sovietice din 1941 – 1944 era însă foarte ciudată. În multe privinţe aveau legături cu germanii, dar războiul lor împotriva U.R.S.S. era totuşi un război „separat” şi ca atare nu erau atât de servili faţă de Germania ca alţi sateliţi ai acesteia. După război finlandezii au declarat că nu au permis trupelor germane să desfăşoare operaţii

împotriva Leningradului de pe teritoriul finlandez şi că trupele finlandeze nu au participat la raidurile aeriene împotriva acestui oraş şi nici la bombardarea lui cu ajutorul artileriei.

Este incontestabil că tratativele dintre Germania şi Finlanda cu privire la operaţiile comune împotriva Uniunii Sovietice începuseră cu mult înainte de 22 iunie 1941. Este, de asemenea, incontestabil că la un moment dat finlandezii au izbutit să treacă vechea graniţă, când au ocupat oraşul sovietic de frontieră Beloostrov. Dar chiar a doua zi ruşii au contraatacat şi finlandezii au fost izgoniţi din oraş, după care în acest sector frontul a fost stabilizat.

Germanii nu erau mulţumiţi de această situaţie şi la 4 septembrie Jodl a venit în mod special pentru a se întâlni cu Mannerheim şi a-l convinge ca finlandezii să continue ofensiva dincolo de vechea frontieră, adică asupra Leningradului. După cât se pare, Mannerheim a refuzat. După război, la procesul fostului şef al guvernului finlandez, progermanul Ryti, acesta a afirmat chiar că, de fapt, finlandezii „salvaseră" Leningradul. Ryti a declarat:

„La 24 august 1941 am făcut o vizită la Marele cartier general al mareşalului Mannerheim. Germanii exercitau presiuni pentru ca noi să trecem vechea frontieră şi să continuăm ofensiva asupra Leningradului. Am spus că obiectivul nostru nu e ocuparea Leningradului şi că nu trebuie să participăm la această operaţie. Mannerheim şi ministrul de război, Walden, s-au declarat de acord cu mine şi au respins propunerea germanilor. În urma acestui refuz s-a creat situaţia paradoxală că germanii nu puteau ataca Leningradul dinspre nord r în felul acesta, finlandezii apărau Leningradul dinspre nord": il>.

Cu toate acestea, practic, finlandezii au luat parte la încercuirea Leningradului. Şi, după cum afirmă istoricul vest-german Walter Görlitz, finlandezii s-ar fi alăturat

ofensivei contra Leningradului dacă germanii ar fi întreprins un atac hotărâtor asupra oraşului dinspre sud, ceea ce însă nu s-a întâmplat[9192]. Ei au ocupat un teritoriu destul de mare al Uniunii Sovietice, care nu le aparţinuse niciodată, în special la est de lacul Ladoga. Dar, deşi, după cum rezultă din condiţiile armistiţiului prezentate de Uniunea Sovietică Finlandei în 1944, în Finlanda fuseseră dislocate unităţi germane, nu există dovezi că acestea ar fi întreprins operaţii împotriva Leningradului de pe teritoriul finlandez. Mai puţin clară este problema dacă Leningradul a fost sau nu bombardat de pe teritoriul finlandez. În 1943 mi s-au arătat, pe partea nordică a unor clădiri din Leningrad, una sau două găuri pricinuite de obuze, lucru ce lăsa să se creadă că se trăseseră totuşi un număr oarecare de obuze de pe teritoriul finlandez. Dar chiar dacă aceste găuri ar fi fost pricinuite de obuze, este neîndoielnic că dinspre nord nu s-a desfăşurat un bombardament regulat de artilerie. Inscripţiile de pe zidurile caselor din Leningrad în care scria că partea sudică, „ferită”, a străzilor este mult mai sigură decât cea nordică arată clar că leningrădenii se aşteptau ca oraşul să fie bombardat dinspre sud, adică de către germani.

Este cert că o ofensivă serioasă lansată de finlandezi în lunile cele mai critice ale blocadei şi bombardarea oraşului dinspre nord ar fi agravat mult dificultăţile prin care trecea Leningradul. Faptul că finlandezii nu au atacat oraşul în acele zile critice se explică printr-o serie de factori, şi anume că mulţi finlandezi erau nemulţumiţi de alianţa cu Hitler, care cotropise fără milă Danemarca şi Norvegia; că Anglia şi, mai târziu, S.U.A. erau aliate cu U.R.S.S. şi, în sfârşit, s-ar mai putea ca Mannerheim să fi resimţit o adevărată repulsie faţă de participarea la

91 C. Leonard Lundin. „Finland in the Second World War“, New York, 1957.

92 Walter Görlitz. „Paulus and Stalingrad“, Londra, 1963, p. 128.

cucerirea şi distrugerea Leningradului.

Aceasta nu înseamnă însă că burghezia finlandeză n-ar fi avut o orientare vehement antirusă, aşa cum avusese tot timpul după 1918, şi în special după războiul din iarna 1939 – 1940. Dar planurile ambiţioase de făurire a unei „Finlande mari”, care, potrivit unora dintre cele mai absurde proiecte, urma să se întindă până la Moscova, nu erau nutrite, după cât se pare, decât de un cerc restrâns de fanatici. Cu toate acestea, un oarecare număr, deşi redus, de unităţi finlandeze de elită au luat efectiv parte pe alte fronturi la operaţiile germanilor împotriva Armatei Roşii. Şi, după cele auzite de mine atât în timpul războiului, cât şi după război, în special în raioanele Smolensk şi Tula, mulţi soldaţi finlandezi s-au purtat faţă de populaţia civilă rusă, mai ales faţă de fete şi femei, cu o brutalitate nemaipomenită, „mai rău chiar decât germanii”.

În ce-i priveşte pe conducătorii militari şi politici ai Leningradului, aceştia totuşi par să nu se fi îndoit de „folosul negativ” al rolului jucat de finlandezi în timpul tragediei Leningradului. Când, după încheierea armistiţiului sovieto-finlandez, Jdanov a sosit la Helsinki, el a avut un şir de convorbiri îndelungate şi deosebit de amabile cu Mannerheim, şi, după cum ştim, condiţiile definitive ale acestui armistiţiu, care au lăsat aproape întreaga Finlandă neocupată de trupele sovietice, au fost mult mai blânde decât era de aşteptat.

PARTEA A PATRA
CUMPLITA VARĂ A ANULUI 1942

Moscova, iunie 1942

În noiembrie 1941 m-am înapoiat în Anglia şi abia în mai 1942 am plecat din nou în Uniunea Sovietică, unde am rămas de astă dată până la sfârşitul războiului. Drumul de la Middlesborough până la Murmansk pe vaporul „Empire Baffin”. care făcea parte din vestitul convoi PQ-16, a durat

28 de zile. Curând după ce convoiul părăsise Islanda, bombardiere germane în picaj, pornite de la bazele lor din Norvegia de nord, au început să-l bombardeze. Raidurile aeriene au continuat timp de şase zile. După cum se ştie din mesajele lui Churchill către Stalin, Amiralitatea se temea că jumătate din convoi va fi pierdută, dar, după cât se pare, datorită unor greşeli comise de germani, dintr-un total de treizeci şi cinci de nave nu au fost scufundate decât opt. O lună mai târziu, germanii şi-au luat revanşa, scufundând trei sferturi din navele ce alcătuiau următorul convoi – PQ-17.

În „The Year of Stalingrad" am descris această extraordinară călătorie a convoiului PQ-16 şi am arătat curajul marinarilor englezi şi ruşi care au participat la el, precum şi foarte slaba apărare a convoiului de către două submarine şi câteva distrugătoare şi nave de siguranţă. Cele două crucişătoare părăsiseră convoiul după primul atac al bombardierelor germane. O sută şaizeci de oameni din echipajele convoiului au fost ucişi, iar mulţi răniţi; aceştia din urmă au fost internaţi în spitalul arhiplin şi prost utilat din Murmansk.

La sfârşitul lunii mai 1942 se aflau la Murmansk circa* 3.000 de marinari englezi „supravieţuitori", mulţi dintre ei provenind de pe crucişătorul „Edinburgh", scufundat cu puţin timp înainte. Cu toate raidurile frecvente ale aviaţiei germane, care se intensificau mai ales când sosea câte un convoi din apus, Murmanskul era pe vremea aceea mai mult sau mai puţin neatins; abia după o lună a fost în mare parte distrus cu ocazia unui bombardament foarte puternic.

În aceeaşi carte am descris nu numai Murmanskul aşa cum arăta în mai 1942, dar şi călătoria de neuitat pe care am făcut-o, într-un vagon „tare" – adică de clasa a treia –, de la Murmansk la Moscova. Ea a avut loc în prima săptămână a lunii iunie şi a durat şase zile. Cum în această

parte a Rusiei, cu mult dincolo de cercul polar, soarele luminează aproape 24 de ore din 24, vara a venit brusc, doar în câteva zile, şi nordul îndepărtat, cu milioanele lui de flori, era extraordinar de frumos. Nespus de frumos era, în amurgul nocturn, şi lacul Imandra din regiunea muntoasă a Laponiei sovietice, pe care am străbătut-o a doua zi după ce părăsisem Murmanskul. Iar apoi, în cea de-a treia zi a călătoriei, ni s-g înfăţişat priveliştea nesfârşitelor păduri care se întind la sud de Marea Albă pe toată lungimea căii ferate Arhanghelsk-Vologda. Trenul se oprea foarte des, şi atunci oamenii săreau din vagoane pentru a culege flori şi afine, care zăcuseră toată iarna sub zăpadă.

Vagonul era ticsit de soldaţi şi civili aparţinând tuturor păturilor populaţiei. În „The Year of Stalingrad" am redat zeci de convorbiri avute cu soldaţi, ofiţeri, feroviari şi alţi oameni. Printre aceştia era şi o fetiţă de unsprezece ani, pe nume Tamara, evacuată din Leningrad. Ea îşi petrecuse iarna într-un mic orăşel de la Marea Albă, iar acum mama o ducea la bunica ei, care trăia într-un colhoz din regiunea Reazan, la sud-est de Moscova, deoarece acolo clima era mai blândă.

Toţi aceşti oameni aveau câte ceva interesant de povestit, în timpul iernii, Tamara mersese la o şcoală din oraşul de pe ţărmul Mării Albe. Avea cu ea câteva manuale în care erau portrete ale lui Stalin şi Voroşilov. Mai avea cu ea şi un joc, denumit „în sus şi în jos". Spunea că la cantina şcolii se mânca bine şi că „lucrurile vor merge mai bine când o să fie ucis Hitler". Amuza întregul vagon cântând cu o voce piţigăiată un cuplet optimist, pe care-l învăţase la şcoală:

Hitler are-o mutră tristă.
Leningradul îi rezistă.
Tot oraşul l-ar vrea el, însă nu-i merge de fel.
La Moscova de-a-ncercat Hoţul, peste bot i-am dat. În

zadar atâta zel.

Fiindcă nu-i merge de fel.

Deşi germanii mai ocupau regiuni întinse ale Uniunii Sovietice, faptul că nu putuseră ocupa nici Moscova şi nici Leningradul le-a insuflat oamenilor un sentiment de încredere în forţele lor. E drept că moralul lor era foarte inegal; în parte depindea de cită hrană aveau. Populaţia civilă suferea cumplit de pe urma subnutriţiei – mulţi se îmbolnăviseră de scorbut. Femeile bătrâne mai ales erau gata în orice clipă să verse lacrimi şi să facă reflexii pesimiste; ele credeau că germanii sunt grozav de puternici şi că numai Dumnezeu ştie ce-i mai este hărăzit Rusiei la vară. Feroviarii, deşi se hrăneau mai bine decât restul populaţiei civile, erau posomorâţi, în parte fiindcă pentru ei iarna fusese deosebit de grea: calea ferată Murmansk-Moscova, pe care o deserveau, era necontenit bombardată de aviaţia germană. Practic, toate gările fuseseră distruse de bombe, iar de-a lungul liniei, pretutindeni, puteau fi văzute carcase de vagoane şi locomotive contorsionate.

Moralul soldaţilor şi al ofiţerilor era mult mai bun. Unii dintre ei vorbeau elogios despre avioanele engleze „Hurricane” care acţionau la Murmansk; alţii comentau pierderile suferite de germani şi finlandezi pe Frontul Murmansk în urma focului miraculoaselor „Katiuşe”. Mulţi ofiţeri erau din Caucaz şi din Ucraina; cu toţii doreau să se înapoieze cât mai curând la familiile lor rămase acolo, dar după starea lor de spirit erau împărţiţi foarte distinct în optimişti şi pesimişti. În timp ce unii credeau că germanii ar putea ocupa întreaga Ucrainăşi Caucazul, alţii socoteau că un asemenea lucru nu este cu putinţă. Dar şi aceştia din urmă erau departe de a subaprecia forţa germanilor şi când jucau domino denumeau dubla de şase „Hitler”, „fiindcă această dublă e mai teribilă decât toate celelalte”. Dublei de cinci îi spuneau „Goebbels”.

Pentru mulţi oameni din această parte a Rusiei, Leningradul devenise o obsesie. Vedeau mii de evacuaţi din Leningrad – dintre care mulţi erau pe jumătate morţi – şi aflau adevărul aşa cum era, neînfrumuseţat, despre înfiorătoarea iarnă de foamete prin care trecuseră. Mulţi dintre ei lăsaseră la Leningrad prieteni şi rude. Şi prietena mea Tamara îl avea acolo pe tatăl ei vitreg, care era muncitor feroviar.

Populaţia ducea mare lipsă de alimente, dar soldaţii erau bine aprovizionaţi, şi când trenul se oprea în staţii ei erau singurii care făceau comerţ cu ţăranii, schimbând o bucăţică de săpun sau un pacheţel de tutun pe zece ouă sau chiar pe o jumătate de pui de găină. Civilii nu aveau cu ce face comerţ, iar banii erau practic inutili, căci ţăranii nu voiau să-i accepte. Civilii vorbeau cu oarecare amărăciune despre „neruşinata speculă” de care se făceau vinovaţi atât ţăranii cât şi soldaţii.

Atitudinea oamenilor faţă de aliaţi era foarte diferită. Mulţi veneau din Murmansk, unde văzuseră vapoarele care aduceau în Uniunea Sovietică tancuri, muniţii şi saci cu făină din Canada, dar, în general, erau de părere că toate acestea nu sunt decât fleacuri. Un om mai în vârstă, învăţător la o şcoală elementară, care suferea de scorbut şi mergea acum la familia sa, într-un sat de pescari de la Marea Albă, unde spera să capete o „hrană mai sănătoasă”, a avut cu mine o lungă discuţie despre Anglia. Churchill – spunea el – este incontestabil un vechi duşman al Uniunii Sovietice, însă ruşii trebuie să-i fie recunoscători că cel puţin n-a trecut de partea germanilor. Dar interlocutorul meu era de părere că un al doilea front nu va fi deschis atât de curând, cel puţin atâta timp cât la putere va fi Churchill.

La un moment dat, întregul vagon era cuprins de o adevărată agitaţie: cineva povestise despre un raid aerian masiv asupra oraşului Köln la care participaseră 1.000 de

bombardiere engleze, şi brusc Anglia începu să se bucure de o popularitate neînchipuit de mare. Dar a doua zi starea de spirit a devenit mult mai puţin optimistă: s-a aflat că în bătălia de la Harkov ruşii suferiseră mari pierderi – 5.000 de oameni ucişi şi 70.000 dispăruţi. Pentru toată lumea, ştirea aceasta era extrem de îngrijorătoare şi de rău augur, iar soldaţii originari din Ucraina şi Caucaz păreau deosebit de alarmaţi.

După cinci zile, trenul a ajuns la Vologda. În gară erau sute de evacuaţi, în special femei şi copii, care au aşteptat zile în şir acest tren, petrecând nopţile pe peron sau în sălile de aşteptare; de mâncare aveau foarte puţin: li se distribuiau zilnic numai 200 g de pâine.

Aici am văzut şi un tren plin cu sute de oameni vlăguiţi evacuaţi din Leningrad, precum şi câteva trenuri sanitare cu sute de răniţi de pe Fronturile Leningrad şi Volhov, unde se dădeau din nou lupte grele.

Pierzând legătura la Vologda, a trebuit să rămânem aici o zi întreagă şi abia după aproape o săptămână de la plecarea noastră din Murmansk am sosit, în sfârşit, la Moscova. În această ultimă etapă a călătoriei, vagonul era şi mai ticsit ca până atunci: la Vologda s-au urcat mulţi soldaţi. îmi amintesc în special de unul dintre aceştia, o namilă de soldat (semăna eu Şaliapin în tinereţe), care a înghiţit pe nerăsuflate o jumătate de kilogram de pâine şi şase ouă tari. „Aveţi o poftă destul de bună” – am remarcat eu. „Aşa este – mi-a răspuns soldatul.

— Trebuie să mănânc pentru toată iarna trecută. Şi dumneavoastră v-aţi îndopa dacă aţi fi fost acolo”. Acesta era unul dintre soldaţii care luptaseră toată iarna la Leningrad.

Un fapt mi s-a părut atunci foarte ciudat: în tot cursul săptămânii cât am călătorit de la Murmansk la Moscova, nimeni nu pomenise măcar o dată de Stalin. Era oare rolul său de conducere privit ca de la sine înţeles sau, în sinea

lor, oamenii se îndoiau de marile sale calităţi de conducător? Sau, poate, oamenii din nord erau mai strâns legaţi de tragedia Leningradului decât de Moscova, la Moscova, salvată toamna trecută „sub conducerea lui Stalin”, prestigiul lui fiind mai mare? Stalin era la Moscova. El aparţinea, ca să zicem aşa, Moscovei şi în imaginaţia poporului devenise simbolul spiritului de rezistenţă de care dăduse dovadă capitala.

În iunie 1942, Moscova se mai afla foarte aproape de linia frontului. Germanii se consolidaseră puternic la Rjev, Veazma şi Gjatsk – la mai puţin de 1.30 km de capitală. Nimeni nu putea avea certitudinea că nu vor încerca o nouă ofensivă hotărâtoare. Ultimele bombe fuseseră aruncate asupra Moscovei în martie şi, cu toate că, după cum se spunea, organizarea apărării antiaeriene era mult mai bună decât în vara anului 1941, nu exista nicio siguranţă că raidurile aeriene nu vor reîncepe.

Moscova arăta slăbită şi înfometată. Trecuse printr-o iarnă grea, pentru mulţi oameni chiar teribil de grea. Aceasta nu era nimic în comparaţie cu suferinţele Leningradului, dar am avut ocazia să aud destul de multe relatări triste despre greutăţile prin care trecuseră moscoviţii: gravă subnutriţie, locuinţe neîncălzite, în care domnea o temperatură depăşind cu puţin zero grade, iar adesea chiar sub zero grade, conducte de apă crăpate, toalete care nu funcţionau. În aceste locuinţe, oamenii dormeau înfofoliţi, acoperindu-se cu câte două paltoane şi cu câte trei sau mai multe pături – dacă, bineînţeles, le aveau. În iunie pâinea se mai vindea pe piaţa liberă cu 150 de ruble kilogramul. Varză şi alte legume aproape nu se găseau şi, dacă pâine se distribuia zilnic (raţiile fiind de 400 până la 800 g), la celelalte alimente existau mari întreruperi în aprovizionare sau ele nu se distribuiau de loc *1*. Rezervele de cartofi şi de legume existente în regiunea Moscova fuseseră fie jefuite de germani, fie

predate armatei. Se făcea simţită o lipsă acută de zahăr, grăsimi, lapte şi tutun. La Moscova luase dezvoltare în primăvară o formă cu totul aparte de speculă: câte un posesor al unei ţigări permitea trecătorilor să tragă un fum contra a doua ruble, şi existau destul de mulţi „cumpărători”.

Pe străzile Moscovei oamenii arătau sleiţi de puteri şi palizi, iar scorbutul devenise un fenomen destul de obişnuit. Mărfurile de larg consum erau aproape imposibil de procurat; se puteau obţine doar la nişte preţuri astronomice sau pe cartelă, dacă, în general, se distribuiau vreodată. În marele magazin universal „Mostorg” se vindeau tot felul de lucruri, ca, de pildă, barometre sau fiare de ondulat părul, dar nimic din ceea ce era într-adevăr necesar. Pe străzile comerciale, ca, de pildă, Kuznetki most sau strada Gorki, vitrinele magazinelor erau de cele mai multe ori acoperite de saci cu nisip, iar acolo unde nu erau acoperite vedeai adesea expuse şunci, brânzeturi sau cârnaţi din carton, peste care se aşternuse praful.

Existau şi alte lipsuri serioase. În clinicile de stomatologie – cu excepţia câtorva mai privilegiate –, dinţii erau extraşi fără anestezie. Farmaciile erau aproape la fel de goale ca şi magazinele.

Regiunea Moscovei era în bună parte pustiită; numeroase sate fuseseră pârjolite, iar oraşe ca, de pildă, Kalinin, Klin şi Volokolamsk abia începeau să se ridice din ruine şi cenuşă.

Moscova însăşi era destul de pustie, jumătate din populaţia ei fiind încă evacuată. În iunie doar cinci teatre erau deschise, printre care filiala Teatrului Mare, iar procurarea biletelor nu prezenta nicio dificultate. La bufetul teatrului nu se putea cumpăra decât un pahar cu apă, care costa câteva copeici. Teatrul Mare fusese lovit în plin de o bombă de o tonă şi acum era închis. Şi în alte

locuri puteau fi văzute clădiri avariate de bombe, iar cerul era împânzit de baloane captive.

Pentru lucrătorii cu „muncă grea” (feroviarii, de pildă), raţiile erau:

Pâine	700 g pe zi	Zahăr	21 g pe zi
Cereale	112”. n —*	Tutun	14 „.*
Carne	O		
Grăsimi	O 21 »”.	Ceai Peşte	30 „lună 70 „zi

Legume (varză sau cartofi) între 250 şi 500 g pe zi.

De cele mai multe ori însă, aceste raţii nu erau respectate integral; în fabrici majoritatea alimentelor erau predate la cantină. Pentru celelalte trei categorii, raţiile erau, bineînţeles, mult mai mici.

Exodul din 16 octombrie, provocat de panică, a rămas o amintire neplăcută şi pentru mulţi ruşinoasă. Sute de mii dintre cei ce părăsiseră oraşul încă nu se înapoiaseră. Multe instituţii de stat se mai aflau încă evacuate în răsărit – la Kazan, Ulianovsk, Saratov, Kuibîşev şi în alte oraşe. Universitatea şi Academia de ştiinţe fuseseră mutate în răsărit; multe uzine îşi evacuaseră, de asemenea, o bună parte din utilajul şi personalul lor, iar acum lucrau cu un număr infim de oameni, dacă în general lucrau. Pe de altă parte, cei ce rămăseseră la Moscova în timpul celor două „luni periculoase” – din octombrie până în decembrie – îşi aminteau acum cu oarecare mândrie de faptul că nu s-au lăsat pradă panicii. Fuseseră săptămâni eroice, şi însuşi aspectul Moscovei, cu baricadele şi obstacolele antitanc ridicate pe străzile principale, şi în special la marginea oraşului, avea în el ceva măreţ şi însufleţitor. Cei fricoşi plecaseră, dar Kremlinul nu se

clintise din loc. Stalin rămăsese la Moscova şi împreună cu el generalii şi majoritatea membrilor Biroului Politic. Nu au fost evacuate nici Comisariatul poporului pentru apărare şi nici sovietul orăşenesc, în frunte cu Pronin. La 16 octombrie, fireşte, fusese panică, dar ştirea transmisă a doua zi că Stalin se afla la Moscova a avut un puternic efect moral atât asupra populaţiei civile cât şi asupra soldaţilor care luptau pe viaţă şi pe moarte pe căile de acces spre capitală.

În februarie devenise însă clar că înfrângerea germanilor nu fusese totală. Ei continuau să menţină puternica bază de operaţii din zona Gjatsk-Veazma-Rjev, fapt care reclama o mare concentrare de trupe pentru apărarea Moscovei. Smolenskul, pe care ruşii sperau să-l recucerească, se mai afla departe în spatele frontului inamic.

La toate acestea s-au mai adăugat în iunie 1942 zvonuri persistente că la Harkov s-ar fi întâmplat ceva foarte grav şi că germanii se pregătesc pentru o ofensivă generală în sud.

În primele luni din vara anului 1942 am avut în repetate rânduri ocazia să văd devastările comise de germani în regiunea din jurul Moscovei. Astfel, de pildă, pe şoseaua care duce la Klin, la numai 25 – 35 km nord-vest de capitală, am văzut case arse şi distruse de bombe şi obuze, iar în satul Peşki, la 44 km de Moscova, cupola bisericii era pe jumătate distrusă de un obuz. Klinul fusese ocupat de germani în noiembrie 1941. La Istra, dintr-o mie de case nu mai existau decât trei; din cei 16.000 de locuitori ai ei n-au mai rămas decât 300, majoritatea lor locuind în bordeie. La Klin fuseseră distruse peste 1.000 de case dintr-un total de 12.000; judecând după distrugerile pe care germanii le lăsau în urma lor, s-ar putea spune că oraşul Klin fusese cruţat. Dar acest lucru s-a întâmplat numai fiindcă fuseseră siliţi să-l părăsească în

mare grabă. În decursul celor trei săptămâni cât a durat ocuparea oraşului de către germani, din 30.000 de locuitori nu au mai rămas în oraş decât 1.500; acum s-au întors 15.000 de oameni. Dar, deşi cea mai mare parte din oraş nu era distrusă, germanii au apucat totuşi să-l jefuiască; mari pagube au suferit şi colhozurile din împrejurimi. Înainte de venirea germanilor fuseseră evacuate 3.000 de vaci aparţinând colhozurilor, dar din cele 4.500 de vaci proprietate personală a colhoznicilor germanii au furat 3.000. Această situaţie a afectat serios aprovizionarea cu alimente a Moscovei. Fasciştii nu au cruţat nici căsuţa lui Ceaikovski din Klin şi nici conacul lui Tolstoi de la Iasnaia Poliana. Cele două case au rămas în picioare, dar multe obiecte au fost furate şi au fost pricinuite stricăciuni importante. În plus, germanii au îngropat în parc mulţi dintre soldaţii lor ucişi, alături de mormântul lui Tolstoi, ceea ce constituia, fără îndoială, un sacrilegiu. După ce Iasnaia Poliana a fost recucerită, ruşii au scos de acolo cadavrele soldaţilor germani.

Germanii au incendiat marea şcoală construită în 1928 lângă Iasnaia Poliana în cinstea aniversării a o sută de ani de la naşterea lui Tolstoi şi au săvârşit aici, ca şi în multe alte locuri, numeroase atrocităţi. Voi reda mai jos numai două exemple din ceea ce am avut ocazia să văd şi să aud în aceste luni.

Intrând într-o colibă din apropierea şcolii „Tolstoi”, am văzut o femeie tânără cu chipul trist. Pe pat, într-un colţ întunecos, dormea un copil. Soţul ei fusese spânzurat de germani chiar aici în sat. îl suspectaseră că ar fi găurit o anvelopă de la una dintre maşinile lor. L-au spânzurat împreună cu un alt om pe care nimeni din sat nu-l cunoştea. Femeia povestea că atunci când s-a întâmplat nenorocirea se afla într-alt sat, în vizită la sora ei. Cu lacrimi în ochi, ea vorbea despre chinurile îndurate când, aflând de cele petrecute, a alergat într-un suflet înapoi

acasă. De două ori au oprit-o germanii pe drum, trimiţând-o să cureţe cartofi… Pe când povestea s-a trezit copilul; femeia continua să povestească, dar fetiţa o întrerupea mereu cu poznele şi cu râsul ei.

Apoi a venit mama celui spânzurat. Avea nervii mai tari şi, deşi totul se petrecuse chiar sub ochii ei, vorbea cu o voce fermă şi coerent. Când trupele ruse s-au retras, povestea bătrâna, în sat au pătruns tancurile germane. Scurt timp după aceea a auzit bătând cineva în uşă şi a apărut un german, cu o lanternă în mână, care i-a spus: „Aici o. să locuiască şase oameni”.

„Şi aşa au venit şi s-au instalat aici – continuă ea – patru germani şi doi finlandezi. Erau grosolani şi insolenţi, mai ales finlandezii. Când l-au dus pe fiul meu, unul dintre finlandezi mi-a spus batjocoritor că acum au să-l spânzure. L-am îmbrâncit, încercând să alerg după fiul meu, dar el m-a trântit la pământ, apoi m-a împins într-o cămară şi m-a încuiat acolo. După aceea a venit un german, a descuiat uşa cămării şi mi-a spus: «Kolea al tău kaputt». El şi celălalt au rămas spânzuraţi timp de trei zile şi nu mi s-a îngăduit nici măcar să mă apropia de ei, dar îi vedeam prin fereastra asta cum se legănau în vânt. Abia după trei zile, comandantul a permis să fie luate jos cadavrele. Le-au adus în colibă şi le-au aşezat chiar aici, pe locul ăsta. Le-am dezlegat mâinile înţepenite şi după ce au început să se dezgheţe, le-am spălat feţele lor moarte. După aceea i-am înmormântat”.

Abia acum, şezând în coliba întunecoasă, luminată de o candelă care licărea slab sub o icoană (alături de portretul lui Stalin, tăiat dintr-o revistă), bătrâna a început să plângă înăbuşit. Spunea că mai are patru fii, toţi pe front, dar că unul „nu mai scrie”. În colţul ei întunecos plângea şi femeia tânără; plângea, săruta copilul al cărui tată fusese spânzurat şi care râdea atât de zgomotos, îi trăgea o palmă, apoi îl săruta din nou.

Îmi amintesc şi de o altă călătorie pe care am făcut-o în aceeaşi vară, ceva mai târziu, dar de data aceasta în sectorul Rjev, unde timp de câteva săptămâni s-au dat lupte foarte grele. Am trecut din nou prin Istra, cu pădurea ei de hornuri (tot ce mai rămăsese din oraş), precum şi pe lângă ruinele mănăstirii Noul Ierusalim, aruncată în aer de germani, apoi am trecut prin Volokolamsk, unde distrugerile erau mult mai puţine la număr, dar germanii spânzuraseră mulţi partizani. În cele din urmă ne-am oprit la Lotoşino. Câţiva oameni s-au apropiat de maşinile noastre. Printre ei era unul scund, purtând o şapcă ponosită şi o haină jerpelită. Sub braţ ţinea o legătură de ceapă verde. Rămăsese aici în timpul ocupaţiei germane. Chiar în prima zi în care au sosit, povestea el, germanii au spânzurat pe strada principală opt oameni, printre care o soră medicală şi un învăţător. Trupul învăţătorului a rămas spânzurat timp de opt zile. Ei ceruseră ca la execuţie să asiste întreaga populaţie, dar n-au venit decât puţini. Învăţătorul era membru de partid. Germanii au rămas în oraş trei luni, până la 2 ianuarie; cu două săptămâni înainte de această dată începuseră să-l incendieze. Ultimelor case le-au dat foc înainte de a se retrage. Germanii numiseră primari (staroşti) dintre localnici; când s-au întors ruşii, aceşti staroşti au fost arestaţi şi împuşcaţi. Am fost îndată înconjuraţi de o droaie de copii, majoritatea îmbrăcaţi în zdrenţe. Deşi mulţi dintre ei păreau subalimentaţi, făceau mult haz când povesteau despre germani.

Un băiat povestea, râzând plin de veselie, cum incendiase un depozit german. „Apoi – a spus el – am fugit şi m-am ascuns pe cuptor, căci mi-era tare frică. Deodată a intrat în casă un neamţ, m-a tras jos de pe cuptor, mi-a dat un ghiont în spate, şi asta a fost tot. Pesemne că m-au iertat. Nemţii îmi spuneau «kleiner Partisan», mă înghionteau, iar când a venit iarna mă sileau tot timpul să

le fac foc în sobă, spunând «Kalt, kalt, kalt!» De multe ori strigau «Scheisse», ceea ce înseamnă… Le-am spus că ştiu ce înseamnă. De fapt – a continuat băiatul –, pe noi votca ne-a salvat. Le întreţinea buna dispoziţie. Uneori se îmbătau cu votca pe care o luau din depozit şi după aia începeau să cânte nişte cântece nemţeşti de-ale lor; dracu' ştie ce cântau, căci sunau jalnic, de parcă urlau clinii… Şi, bineînţeles, mâncau de crăpau; înfulecau tot – găini, gâşte, porci şi raţe. Fugăreau raţele şi gâştele şi le omorau cu bâtele. Apoi au dat foc satului. În ultimele zile m-am ascuns, căci erau foarte furioşi. Acum oamenii locuiesc în bordeie de pământ (caselor le-au dat foc nemţii) sau într-un colhoz nu departe de aici. Mâine e 1 septembrie şi începe şcoala, dar nu a noastră, ci alta, la 5 km de aici. Şcoala noastră a ars (şi băiatul mi-a arătat cu degetul o clădire de bine, de rău reparată), dar acum, după ce a fost reparată, e folosită ca spital".

Din aceste relatări (ca şi din multe altele asemănătoare) rezultă clar şi incontestabil trei lucruri: 1) în oraşele şi satele ocupate de germani, execuţiile publice de comunişti şi alţi „suspecţi" – denumiţi de obicei „partizani" – erau fenomene obişnuite. Întrucât adesea execuţiile aveau loc „chiar în prima zi" a ocupaţiei, ele nu erau, după cât se pare, opera unor detaşamente speciale de sub comanda lui Himmter, ci chiar a militarilor germani. Pare, de asemenea, adevărat că „comuniştii" erau prinşi în baza unor denunţuri, fie ale unor colaboraţionişti voluntari, fie ale unor oameni pe care germanii îi siliseră prin teroare s-o facă[93]. 2) încă din 1941, germanii aplicau tactica pământului pârjolit şi dispuneau de detaşamente speciale care – dacă aveau timpul s-o facă – incendiau

93 Generalii germani neagă cu încăpăţînare că armata ar fi procedat la execuţii, dar, potrivit unor martori oculari cu care am stat de vorbă in 1942, cei ce spînzurau erau „soldaţi de rînd". Este însă o chestiune litigioasă, iar practica varia, probabil, de la o localitate la alta.

înainte de a se retrage oraşe şi sate întregi. 3) Germanii numeau primari ruşi în oraşe (burgomistrî) şi la sate (staroşti). Îi alegeau dintre oamenii pe care-i considerau „de încredere” – foşti burghezi sau chiaburi. Câţi dintre ei erau colaboraţionişti de bunăvoie şi câţi au fost siliţi la aceasta prin teroare e greu de stabilit. Este însă incontestabil că mulţi „colaboraţionişti” au jucat un rol dublu şi că unui număr oarecare de ilegalişti sovietici li s-a recomandat să lucreze în organele administrative create de germani. Mişcarea de rezistenţă din Rusia (ca şi din toate celelalte ţări în care a existat o asemenea mişcare) îşi avea oamenii „săi” – bărbaţi şi femei – în aceste organe, unde adunau informaţii şi ţineau legătura cu partizanii şi cu alte elemente prosovietice.

Capitolul al II-lea
Alianţa anglo-sovietică

Cum s-a ajuns la alianţa anglo-sovietică, încheiată în mai 1942, este un lucru prea bine cunoscut pentru a mai fi nevoie să repet aici întreaga chestiune. În decembrie 1941, Eden a sosit la Moscova, iar Stalin şi Molotov au cerut să fie recunoscute frontierele sovietice aşa cum erau ele în momentul invaziei germane, ceea ce însemna atât recunoaşterea noilor frontiere ale Uniunii Sovietice cu Finlanda şi România, cât şi a faptului că Lituania, Letonia, Estonia şi teritoriul pe care Churchill continua să-l denumească cu încăpăţânare „Polonia răsăriteană” au intrat în componenţa U.R.S.S. Dar, deşi Churchill era dispus să facă unele concesii în această problemă, în privinţa ţărilor baltice se lovea de opoziţia Statelor Unite, care erau de părere că intrarea acestor state în componenţa U.R.S.S. este în contradicţie cu principiile stabilite în Carta atlantică. Guvernul sovietic s-a declarat de acord – deşi avea, fără îndoială, anumite rezerve – cu „principiile şi ţelurile generale” ale Cartei atlantice. În convorbiri particulare, ruşii spuneau adesea că dacă au

unele rezerve în sinea lor, apoi Churchill are şi mai multe. În cele din urmă, la 24 mai, când Molotov se afla la Londra, Eden i-a propus ca, în locul unui acord cu caracter teritorial, să fie încheiat un tratat general de alianţă pe termen de 20 de ani, fără a se atinge problema frontierelor; pe această bază a fost semnat tratatul în ziua de 26 mai.

În ce priveşte problema celui de-al doilea front, ea a fost ridicată pentru prima oară de Stalin în vara anului 1941 într-o scrisoare adresată lui Churchill, şi ruşii continuau să insiste asupra deschiderii lui atât pe lângă englezi cât şi pe lângă americani.

Propunerile americane prezentate în primăvara anului 1942, şi în special propunerea generalului Marshall ca „să încercăm să ocupăm oraşele Brest şi Cherbourg… la începutul toamnei anului 1942”, nu erau de loc pe placul lui Churchill, deşi „nu a respins ideea de la bun început”[94].

În 1941 şi în parte în 1942, Churchill considera Uniunea Sovietică drept un aliat căruia îi scad puterile şi din când în când era foarte pesimist în privinţa şanselor ei de a supravieţui. Aşa, de pildă, în privinţa misiunii lordului Beaverbrook, care venise la Moscova la sfârşitul lunii septembrie 1941, el era, după cum am văzut, mult mai sceptic decât ar fi justificat-o atitudinea lui Beaverbrook însuşi. Pentru Beaverbrook, U.R.S.S. era un aliat foarte preţios şi şrdea de dorinţa s-o ajute, aproape cu orice preţ. Chiar şi după ce ruşii au respins primul asalt german asupra Moscovei, Churchill nu considera de loc exclusă o înfrângere rapidă a Uniunii Sovietice.

Înainte de toate, Churchill îşi dădea foarte bine seama că în acel stadiu al războiului întreaga greutate a unui al doilea front ar cădea pe umerii Angliei. De aceea, el dădea preferinţă altor idei – de pildă, planului de debarcare în Africa de nord franceză sau operaţiei

94 W. Churchill, op. cit., voi. IV, p. 288-289.

„Jupiter”, adică eliberarea Norvegiei de nord, ceea ce „ar constitui un ajutor direct dat Rusiei”; el considera anul 1943 data cea mai apropiată pentru o debarcare în Franţa.

„Când planificam giganticele acţiuni ale anului 1943, nu ne era permis să lăsăm deoparte toate celelalte îndatoriri. Principala obligaţie pe care o aveam faţă de imperiul nostru era apărarea Indiei... A permite germanilor şi japonezilor să facă joncţiune în India sau în Orientul Mijlociu ar fi însemnat pentru cauza aliaţilor un dezastru de nedescris. Pentru mine ar fi fost aproape echivalent cu o retragere a Rusiei sovietice până dincolo de Urali sau chiar cu o pace separată a ruşilor cu Germania. Atunci [primăvara 19421 nu credeam că vreuna dintre aceste perspective ar fi verosimilă, [dar], imperiul nostru indian... putea deveni o pradă uşoară... Pentru Hitler subjugarea Rusiei sovietice ar fi o sarcină de mult mai lungă durată şi totodată mai costisitoare. Înainte ca ea să fi fost înfăptuită, englezii şi americanii vor ajunge să deţină supremaţia aeriană absolută. Chiar dacă toate celelalte ar eşua, acest singur fapt se va dovedi în cele din urpia hotărâtor...”[95]

Roosevelt era foarte sceptic în privinţa „unei joncţiuni a japonezilor cu germanii”. Ca şi generalul Marshall, Roosevelt avea o atitudine mai favorabilă decât Churchill faţă de încercarea de a deschide un al doilea front în Franţa în cursul anului 1942.

Aceasta era, în mod cert, impresia cu care s-a înapoiat Molotov din vizitele sale făcute în lunile mai iunie 1942 la Washington şi Londra. În prezent „Istoria războiului” pune un accent deosebit pe faptul că Roosevelt îi dăduse în două rânduri asigurări lui Molotov că cel de-al doilea front va fi deschis în 1942, iar generalul Marshall îi declarase că Statele Unite au toate posibilităţile pentru deschiderea lui. Potrivit afirmaţiilor lui Hopkins însă, Roosevelt i-ar fi spus în două rânduri lui Molotov că speră

95 Op. cit., p. 288.

că în 1942 va fi deschis cel de-al doilea front. „Marshall era de părere – continuă Hopkins – că fraza cu privire la cel de-al doilea front (pe care o redactase Molotov pentru a fi inclusă în comunicat) era prea categorică şi insista ca anul 1942 să nu fie menţionat de loc. Am atras atenţia preşedintelui asupra acestei chestiuni, dar el a ţinut totuşi ca această frază să fie inclusă în comunicat".

Astfel, declaraţia oficială, publicată la 12 iunie, conţinea următoarea frază:

„În cursul tratativelor s-a ajuns la un acord deplin în privinţa sarcinii urgente de a se deschide în 1942 un al doilea front în Europa".

Treaba se făcuse. Dar, deşi Churchill omitea cu prudenţă să amintească de răspunderea ce-i revenea lui Roosevelt pentru această declaraţie, iar după ce Molotov s-a înapoiat de la Washington la Londra s-a simţit obligat s-o semneze şi el, a insistat totuşi să-i înmâneze lui Molotov cunoscutul „aide mémoire", în care, printre altele, se spunea:

„Este imposibil să se spună dinainte dacă situaţia va fi de asemenea natură încât operaţia să poată fi realizată la termenul prevăzut. De aceea nu putem face nicio promisiune în această privinţă, dar dacă acest lucru va fi judicios şi raţional nu vom ezita să punem în aplicare planurile noastre"[96].

Planul despre care era vorba se referea, după cum ştim, la o „debarcare pe continent în august sau septembrie 1942" şi guvernul sovietic conta foarte mult pe faptul că de pe

Frontul de est vor fi retrase „cel puţin patruzeci de divizii germane".

La ceremonia de semnare a tratatului anglo-sovietic, care a avut loc la Londra în ziua de 26 mai 1942, Molotov şi Eden au rostit cuvântări foarte calde, amândoi subliniind

---

96o promisiune în această privinţă".

marea însemnătate a acestei alianţe nu numai în timpul războiului, dar şi după terminarea lui. Cu toate acestea, Churchill continua să rămână destul de rezervat. Potrivit mărturiilor atât ale ruşilor cât şi ale americanilor, relaţiile dintre Molotov şi Roosevelt erau mult mai amicale decât cele dintre Molotov şi Churchill6. După plecarea lui Molotov, Hopkins i-a scris lui Winant:

„Vizita lui Molotov a decurs extrem de bine. El şi preşedintele s-au înţeles excelent şi sunt convins că am aruncat cel puţin o punte peste încă o prăpastie dintre noi şi Rusia. Mai sunt încă multe de făcut, dar trebuie făcute dacă vrem să existe odată şi odată în lume o pace adevărată. Este pur şi simplu imposibil ca noi şi englezii să organizăm singuri lumea fără a-i atrage şi pe ruşi ca parteneri cu drepturi egale... [în ce priveşte cel de-al doilea front] am impresia că unii dintre englezi au oarecare ezitări, dar în general lucrurile merg cât se poate de bine”[97].

Faptul că la 11 iunie Cordell Hull şi ambasadorul sovietic Litvinov au semnat un nou acord cu privire la lend-lease – sau mai precis, un acord mai larg cu privire la aşa-numi

6 Atât atunci cât şi mai târziu s-au povestit multe anecdote despre weekend-ul petrecut de Molotov la Chequers. Un diplomat mi-a spus că fusese „ca un film cu fraţii Marx”. Engleza lui Molotov se rezuma la patru cuvinte: „Yes” (da), „No” (nu) şi „Second front” (al doilea front). Într-o seară, în cursul unui dineu, Molotov a vorbit despre extraordinarul elan patriotic de care au dat dovadă ruşii în acest război, elan care uimise până şi guvernul sovietic. „Aha, va să zică, până la urmă vechile slăbiciuni omeneşti ies la suprafaţă!” – mormăi Churchill. Molotov a avut unele dificultăţi, încercând să explice că nu era vorba numai de patriotismul rus, dar şi de un patriotism sovietic,

97 Robert Sherwood, op. cit., p. 582-583.

ceea ce nu era chiar acelaşi lucru. Se mai povestea că Molotov şi-ar fi exprimat astfel prima sa impresie despre Churchill: „Un om foarte tare, da, foarte tare”. Apoi, după o clipă de gândire: „Din păcate n-o să fie niciodată un bun comunist”. Dar cele mai amuzante anecdote le povestea Churchill însuşi: cum a cerut Molotov cheia camerei sale de culcare, cum căuta dacă nu există cumva bombe sub patul lui, cum îşi ţinea revolverul pe noptieră şi cum îşi făcea patul în aşa fel încât să poată sări imediat din el în caz că s-ar întâmpla ceva (op. cit., vol. IV, p. 201).

tele „principii ale asistenţei mutuale în lupta împotriva agresiunii” – era în mare măsură rezultatul vizitei făcute de Molotov la Washington.

La 18 iunie a fost convocată la Kremlin o sesiune specială a Sovietului Suprem pentru a ratifica tratatul anglosovietic.

La 11 iunie, presa sovietică publicase textul complet al tratatului anglo-sovietic, precum şi cunoscutul comunicat cu privire la cel de-al doilea front. La 13 iunie publicase textul acordului sovieto-american. În aceeaşi zi „Pravda” a publicat şi un editorial, în care se spunea:

„În nenumărate mitinguri şi adunări, muncitorii, colhoznicii, intelectualitatea sovietică, soldaţii, ofiţerii şi lucrătorii politici ai Armatei Roşii îşi exprimă ferma convingere că întărirea frăţiei de arme (a celor „trei mari”) … va grăbi zdrobirea duşmanului… Anul 1942 trebuie să fie anul nimicirii definitive a hoardelor hitleriste… Oamenii sovietici au primit cu mare satisfacţie ştirea că s-a ajuns la un acord deplin în privinţa sarcinii urgente de a se deschide în 1942 un al doilea front în Europa…”

Fastul acestei sesiuni a Sovietului Suprem – prima de la începutul războiului – era într-un straniu contrast cu aspectul jalnic al Moscovei. Diplomaţii (mulţi dintre ei veniţi în mod special de la Kuibîşev) şi membrii guvernului soseau la Kremlin în limuzinele lor. În faţa intrării

principale am observat o maşină cu steguleţ japonez. În fosta sală a tronului, complet reconstruită după revoluţie, deasupra tribunei, într-o nişă inundată în lumină, se afla o statuie a lui Lenin. Membrii Prezidiului Sovietului Suprem şedeau în stânga, iar membrii guvernului, în dreapta. Pe un podium, în spatele preşedintelui adunării, şedeau membrii Biroului Politic şi alţi deputaţi de frunte. În sală se aflau circa 1 200 de deputaţi ai celor două Camere – Sovietul Uniunii şi Sovietul Naţionalităţilor, întruniţi în şedinţă comună. Mulţi deputaţi sosiseră cu avionul din cele mai îndepărtate colţuri ale ţării; în primele rânduri puteau fi văzuţi deputaţi în pitoreşti veşminte orientale. Numeroase femei purtau rochii şi veşminte de felul sariului indian, viu colorate, iar mulţi bărbaţi aveau pe cap nişte tichiuţe brodate în diferite culori. Judecând după figură, mulţi dintre cei prezenţi erau mongoli, iar despre alţii puteai crede că sunt chiar indieni. Printre deputaţi se aflau destul de mulţi militari în uniformă, adesea cu ordine şi medalii. Dar multe locuri rămăseseră goale, în parte din cauza dificultăţii de a sosi la Moscova într-un timp atât de scurt, dar mai ales fiindcă numeroşi deputaţi se aflau pe front sau pieriseră în luptă.

Apoi, deodată, întreaga clădire s-a cutremurat de ropotul aplauzelor când membrii Comitetului de stat pentru apărare – printre care, fără a se face în mod special remarcat, se afla şi Stalin – şi-au ocupat locurile pe podium. Timp de câteva minute, deputaţii, în picioare, au aplaudat şi scandat numele lui Stalin. Stalin şi toţi cei aflaţi pe podium s-au ridicat, de asemenea, în picioare. Stalin a început apoi să aplaude şi el în semn de mulţumire pentru ovaţiile cu care era primit. În sfârşit, toată lumea s-a aşezat. Stalin purta o tunică de vară de culoare kaki deschis, bine croită, simplă şi fără decoraţii. Părul îi era mult mai cărunt, iar el însuşi mult mai scund decât îmi închipuisem. Până atunci nu-l mai văzusem pe Stalin. Avea

un fel de a fi lipsit de formalism, ceea ce-l făcea agreabil; în timpul şedinţei vorbea degajat cu vecinii săi, uneori întorcându-se să schimbe câteva cuvinte cu cei ce şedeau în spatele lui. Când toată lumea se ridica în picioare, se ridică şi el, iar când deputaţii începeau să aplaude ori de câte ori era menţionat numele lui bătea şi el alene din palme.

Primul a luat cuvântul Molotov; a vorbit mult despre principalele etape ale procesului de apropiere între Anglia şi Uniunea Sovietică, despre acordul pe care-l semnase el şi Cripps la 12 iulie 1941, despre vizitele făcute de Beaverbrook şi Eden. Apoi a rezumat principalele clauze ale tratatului recent semnat la Londra. Prima parte a acestui document repeta în linii mari acordul din iulie 1941, devenit acum un tratat în toată regula; cea de-a doua parte se referea la principiile colaborării postbelice, această colaborare fiind „concepută în conformitate cu tezele fundamentale... ale Cartei atlantice, la care aderase la timpul său şi U.R.S.S". După ce a declarat că Uniunea Sovietică nu are pretenţii teritoriale în nicio parte a lumii, el a citat pentru confirmarea acestui lucru cuvintele rostite de Stalin la 6 noiembrie 1941 şi a adăugat că, potrivit ţelurilor şi principiilor tratatului încheiat, Anglia şi Uniunea Sovietică se vor strădui „să facă imposibilă repetarea agresiunii... din partea Germaniei sau a oricărui stat asociat Germaniei în actele ei de agresiune în Europa". (Pe vremea aceea, ruşii evitau cu grijă să spună ceva ce ar putea ofensa cumva Japonia.) Tratatul – a spus el – este încheiat pe o perioadă de 20 de ani, dar este prevăzută şi posibilitatea prelungirii lui.

„După toate cele spuse – a continuat el – nu pot să nu mă alătur cuvintelor rostite de domnul Eden cu ocazia semnării tratatului: «Niciodată încă în istoria celor două ţări ale noastre asocierea noastră n-a fost atât de strânsă. Niciodată încă obligaţiile noastre reciproce în privinţa

viitorului nu au fost atât de perfecte. Acest fapt este, fără îndoială, de foarte bun augur». Tratatul a avut un ecou cât se poate de favorabil atât în Uniunea Sovietică cât şi în Anglia… Însă în tabăra duşmanilor noştri… tratatul a stârnit confuzie şi un şuierat furios”.

Molotov vorbea mai departe, dar sala aştepta cu nerăbdare să ajungă la problema celui de-al doilea front. În cele din urmă, Molotov a trecut şi la acest subiect.

„Problemei celui de-al doilea front – a declarat el – i-a fost acordată multă atenţie, atât în cursul tratativelor de la Londra cât şi al celor de la Washington. Rezultatele acestor tratative sunt consemnate, în mod identic, atât în comunicatul anglo-sovietic cât şi în cel sovieto-american… Această declaraţie are o mare însemnătate pentru popoarele Uniunii Sovietice, deoarece deschiderea unui al doilea front în Europa va crea dificultăţi de nebiruit armatelor hitleriste de pe frontul nostru. Să sperăm că duşmanul nostru comun va simţi curând pe propria sa piele rezultatele cooperării militare tot mai strânse dintre cele trei mari puteri”.

După cum relata „Pravda” a doua zi, la acest pasaj cuvântarea a fost întreruptă de „aplauze furtunoase şi prelungite”; personal, mi s-a părut că aplauzele ar fi putut fi mai furtunoase decât au fost în realitate: după cât se pare, expresia „Să sperăm” a avut asupra celor prezenţi un efect oarecum dezamăgitor, ceea ce s-a oglindit şi în unele dintre cuvântările care au urmat.

Apoi Molotov s-a oprit asupra rezultatelor vizitei sale la Washington, declarând că acordul sovieto-american semnat la 11 iunie nu are decât „un caracter preliminar”, dar a adăugat imediat că la Washington, ca şi la Londra, au fost discutate toate problemele principale ale colaborării dintre U.R.S.S. şi S.U.A. în opera de asigurare a păcii şi că atât Roosevelt cât şi Churchill au manifestat faţă de el o atitudine de cordialitate şi de excepţională ospitalitate.

În afara discuţiei pe marginea problemei alianţei cu Anglia, mulţi dintre cei care au luat în continuare cuvântul au profitat de ocazie pentru a spune câteva cuvinte despre circumscripţiile lor electorale. Şcerbakov, care reprezenta circumscripţia electorală Moscova, a amintit despre bătălia de la

Moscova şi, într-o furtună de aplauze, cu adevărat emoţionante, a spus: „Acum, tovarăşi deputaţi, vedeţi capitala voastră intactă şi nevătămată”.

Emoţionante au fost şi aplauzele cu care a fost primit Kornieţ, reprezentantul Ucrainei, pe atunci aproape în întregime ocupată de germani. Kornieţ, un om cu mustăţi lungi, Ucrainene”, a vorbit pe şleau: „Sperăm – a spus el – că nu mai e departe timpul când marile puteri vor trece de la vorbe şi acorduri la fapte”.

Jdanov, reprezentantul circumscripţiei electorale Leningrad, a fost primit cu ovaţii aproape la fel de puternice ca cele cu care fusese întâmpinat Stalin. El a citat cuvintele unui muncitor de la uzina „Kirov” (situată chiar pe linia frontului): [Tratatul] „ne întăreşte convingerea că sângerosul Hitler şi clica lui vor fi zdrobiţi în 1942. Vom munci cu o energie îndoită şi întreită pentru a ajuta Armata noastră Roşie să-şi îndeplinească misiunea ei istorică”.

Paletkis, reprezentantul Lituaniei, şi-a exprimat convingerea că nu se va produce „nici cea mai mică întârziere” în pregătirea şi deschiderea celui de-al doilea front în 1942, deoarece în acesta sunt interesate popoarele Marii Britanii şi Statelor Unite ale Americii; cam în acelaşi spirit au fost şi cuvântările reprezentanţilor Letoniei, Estoniei, Gruziei, Uzbekistanului şi ale altor delegaţi.

După cuvântările delegaţilor, care au durat trei ore şi jumătate, tratatul a fost ratificat în unanimitate. A doua zi, „Pravda” a publicat un articol al lui Ehi enburg despre „Inima Angliei”, în care vorbea cu mult lirism despre

Londra, despre vechile ei clădiri, despre funinginea şi „cerul ei în culori de pastel”. Raidurile aeriene asupra oraşului Köln şi a regiunii Ruhr nu erau „decât un început”.

„De pe acum, copilaşii din Franţa, când privesc marea învăluită în ceaţă, şoptesc: «Acolo, departe, e un vapor.» Iar numele vaporului este «Al doilea front»”.

După sesiunea Sovietului Suprem a urmat o scurtă – s-ar putea spune chiar foarte scurtă – lună de miere a alianţei anglo-ruse. Câteva săptămâni mai târziu a început o dispută vehementă în legătură cu cel de-al doilea front. Trebuie notat că în tot acest răstimp partea sovietică nu a pomenit niciun cuvânt despre „aide mémoire”-ul britanic şi nici n-a făcut vreo aluzie la el, afară doar de cuvintele „să sperăm” din cuvântarea lui Molotov.

Suspiciunea reciprocă ce se manifesta în relaţiile dintre cele două ţări a continuat până la cuvântarea rostită de Stalin la 6 noiembrie şi debarcarea trupelor engleze în Africa de nord, care s-a produs la câteva zile după aceea. În mare parte, proasta dispoziţie a părţii sovietice, care curând s-a transformat în indignare, a fost spontană, provocată de situaţia grea de pe front; s-ar putea însă ca unele comentarii mânioase apărute în presa sovietică cu câteva săptămâni înainte de debarcarea englezilor în Africa de nord să fi fost în parte menite a-i induce în eroare pe germani.

Căderea oraşelor Kerci, Harkov şi Sevastopol încheierea alianţei anglo-sovietice a coincis, de fapt, cu unul dintre evenimentele militare cele mai grave pentru Uniunea Sovietică: în luna mai, trupele sovietice suferiseră un dezastru la Kerci şi la Harkov şi devenise clar că zilele rezistenţei Sevastopolului erau şi ele numărate.

După ce, în toamna anului 1941, Armata Roşie fusese nevoită să abandoneze Crimeea (cu excepţia Sevastopolului, unde puternica sa garnizoană continua să

reziste), ea a întreprins, dinspre Caucaz, o operaţie de debarcare cu scopul de a recuceri peninsula Kerci, situată la extremitatea de răsărit a Crimeii, şi de a-şi crea în felul acesta un puternic cap de pod, de unde să poată, în cele din urmă, elibera întreaga Crimee şi veni în ajutorul Sevastopolului. A fost una dintre cele mai mari operaţii de debarcare realizate de ruşi în tot cursul războiului. În ciuda condiţiilor meteorologice extrem de nefavorabile şi a unor pierderi grele, ei au reuşit să debarce în ultima săptămână a lunii decembrie 1941 circa 40.000 de oameni şi să ocupe întreaga peninsulă Kerci şi (pentru câteva zile) importantul oraş Feodosia.

La Kerci trupele sovietice au găsit primele dovezi ale atrocităţilor în masă comise de germani: în 1941, la scurt timp după ce germanii ocupaseră oraşul Kerci, unul dintre detaşamentele de represiune ale lui Himmler a ucis câteva mii de evrei. Cadavrele lor au fost îngropate în nişte şanţuri adânci în afara zidurilor oraşului. Inutil să mai spunem că feldmareşalul von Manstein, comandantul Armatei a II-a germane din Crimeea, a pretins ulterior că nu ar fi avut cunoştinţă de acest lucru.

Debarcarea efectuată cu succes în peninsula Kerci a avut drept rezultat imediat slăbirea presiunii germane asupra Sevastopolului, şi Manstein a trebuit mai târziu să recunoască că ea a creat un pericol foarte mare pentru trupele germane din Crimeea 8.

Dar, fie din cauza lipsei de soldaţi bine pregătiţi, fie din lipsă de armament – sau, poate, din ambele cauze, dacă nu chiar din cauza unei grave erori de calcul a comandamentului sovietic –, această debarcare reuşită nu a putut fi exploatată, şi la 8 mai von Manstein a pornit o ofensivă hotărâtoare împotriva trupelor sovietice din răsăritul Crimeii. Ofensiva a început printr-un bombardament aerian masiv. Trupele sovietice au suferit pierderi grele şi au fost silite să se retragă pe un

aliniament de apărare dinainte pregătit, cunoscut sub denumirea de Valul turcesc. Dar atacul trupelor germane era prea puternic.

„Comandamentul frontului n-a putut folosi în mod corespunzător nici aviaţia sa... neizbutind să acopere retragerea trupelor, care erau supuse unor neîncetate raiduri ale aviaţiei inamice. Trupele noastre nu au izbutit să se consolideze pe linia Valului turcesc şi au început să se retragă spre Kerci. În seara zilei de 14 mai, germanii au pătruns până la marginile de sud şi de vest ale oraşului. Între 15 şi 20 mai, unităţile noastre de ariergardă au dus lupte înverşunate în raionul Kerci pentru a da posibilitate forţelor principale ale frontului să se retragă în peninsula Taman. Dar nu s-a reuşit să se efectueze evacuarea în mod organizat. Inamicul a capturat aproape întreaga noastră tehnică de luptă şi armamentul greu, pe care le-a folosit apoi în lupta împotriva apărătorilor Sevastopolului" 9.

Cu aceste cuvinte laconice descrie „Istoria războiului" înfrângerea suferită de Armata Roşie în Crimeea.

În această lucrare se spune că principalele cauze ale înfrângerii ar fi fost defectuoasa organizare a apărării, „un dispozitiv operativ prea puţin adânc al trupelor frontului", precum şi lipsa rezervelor necesare pentru apărare. De asemenea, mai sunt menţionate şi alte cauze, ca: „superficialitatea din partea statelor-majore ale frontului şi armatelor, insuficienta mascare a punctelor de comandă, precum şi faptul că locul lor nu era schimbat în mod periodic, ceea ce a permis aviaţiei germane să le distrugă chiar de la primul raid aerian şi să întrerupă legăturile telefonice, făcând astfel imposibilă conducerea trupelor. Statele-majore nu erau pregătite pentru folosirea legăturii prin radio" 10. General-locotenentul Kozlev.

8 *E. Manstein*. „Verlorene Siege", Bonn, 1955, p. 246.

9 I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 405.

— Ibid.

comandantul frontului, şi Mehlis, membru în consiliul militar, precum şi numeroşi alţi ofiţeri şi comisari au fost destituiţi şi retrogradaţi. Mehlis, care pe atunci era totodată adjunct al comisarului poporului pentru apărare şi unul dintre conducătorii Direcţiei politice superioare a Armatei Roşii, a fost scos din ambele funcţii şi retrogradat, devenind comisar al unui corp de armată. Atât el cât şi restul comandamentului grupării de la Kerci au fost învinuiţi că, în loc să acţioneze, „au pierdut timpul cu nenumărate şedinţe sterile ale consiliului militar al frontului”. În special au tărăgănat prea mult retragerea trupelor spre Valul turcesc, ceea ce a avut efecte catastrofale asupra întregii operaţii de apărare. Dezastrul de la Kerci a fost preludiul unui dezastru şi mai mare – căderea Sevastopolului. După ce lichidase sectorul de front din peninsula Kerci, von Manstein a avut posibilitatea să-şi concentreze toate unităţile sale din Crimeea împotriva Sevastopolului.

Potrivit „Istoriei războiului”, Comandamentul suprem sovietic a comis cu ocazia elaborării planurilor pentru operaţiile de primăvară o serie de greşeli. În primul rând, pornind de la faptul că germanii concentraseră trupe în zona Moscova, el a ajuns la concluzia că inamicul va da lovitura principală pe direcţia capitalei; în al doilea rând, Comandamentul suprem sovietic a supraapreciat propriile sale forţe şi, totodată, le-a subapreciat pe cele ale inamicului.

Înfrângerea suferită de trupele sovietice la Harkov în mai 1942 a fost resimţită deosebit de puternic poate fiindcă tocmai în perioada aceea se produsese o sensibilă apropiere între Uniunea Sovietică, pe de o parte, şi Anglia şi Statele Unite, pe de alta. Acest grav eşec a avut repercusiuni extrem de negative asupra evoluţiei ulterioare a operaţiilor militare ale Armatei Roşii din vara

anului 1942.

În martie 1942, Comandamentul suprem sovietic elaborase planul unei mari ofensive în Ucraina, în urma căreia Armata Roşie trebuia să ajungă, pe aliniamentul Gomei-Kiev – malul drept al Niprului-Cerkassî-Nikolaev (la Marea Neagră). Din lipsă de rezerve, Comandamentul suprem a trebuit să renunţe la acest plan şi să se limiteze la o ofensivă de proporţii mai mici, având drept obiectiv principal eliberarea Harkovului. Trupele sovietice urmau să execute o lovitură din sectorul de la nord de Harkov, iar a doua lovitură din sud, din aşa-numitul ieşind de la Barvenkovo, pe care ruşii îl recuceriseră în timpul iernii.

Şi germanii proiectaseră o ofensivă în acest raion, dar ruşii le-au luat-o înainte, începând în ziua de 12 mai ofensiva în zona Harkov. Nenorocirea era că trupele sovietice nu dispuneau aici de o superioritate covârşitoare în forţe şi, în plus – ceea ce era şi mai grav –, germanii (după cum au arătat evenimentele ulterioare) aveau în apropiere puternice rezerve mobile, în timp ce comandamentul sovietic nu dispunea de asemenea rezerve. Istoricul sovietic Telpuhovski apreciază această operaţie în felul următor:

„Pentru a zădărnici ofensiva noastră, o mare grupare de trupe fasciste germane, sprijinite de un mare număr de tancuri şi avioane, a dat la 17 mai o puternică lovitură Armatei a 9-a în raionul Slăveansk şi la sud de Barvenkovo. Trupele acestei armate au fost nevoite să se retragă pe malul stâng al Doneţului de nord, lăsând astfel descoperit flancul grupării de izbire a trupelor sovietice care înaintau spre Harkov. Ieşirea inamicului pe liniile de comunicaţie ale trupelor sovietice care înaintau spre Harkov a pus aceste trupe într-o situaţie extrem de grea şi ele au fost nevoite să se retragă spre răsărit, dând lupte grele şi suferind mari pierderi” n.

În „Istoria războiului”, acest episod este descris cu

multă sinceritate: se arată că trupele sovietice au continuat să înainteze spre Harkov, deşi pericolul încercuirii devenise iminent, iar rezervele de tancuri au fost aruncate prea târziu în luptă şi n-au mai putut salva situaţia. În sfârşit, se recunoaşte, de asemenea, că un mare număr de trupe sovietice au fost încercuite şi că în încercările desperate de a ieşi din încercuire au pierit mulţi fii credincioşi ai patriei sovietice. O bună parte au reuşit să iasă din încercuire, trecând pe malul stâng al Doneţului de nord, dar ceilalţi au continuat să lupte în încercuire până la 30 mai.

„În felul acesta, ofensiva trupelor sovietice, începută cu succes în zona Harkov, s-a terminat cu o gravă înfrângere a aproape trei armate ale Fronturilor de sud-vest şi de sud" 12.

Nu a fost publicată cifra exactă a pierderilor suferite de Armata Roşie la Harkov, dar este evident că ele au fost mari. În orice caz, germanii susţineau că ar fi luat 200.000 de prizonieri. La sfârşitul lunii mai, Biroul sovietic de informaţii a dat publicităţii un comunicat potrivit căruia pierderile trupelor sovietice ar fi fost de „5.000 de morţi şi 70.000 dispăruţi"; un asemenea comunicat echivala cu o recunoaşterea indirectă că se întâmplase ceva grav. El a produs o impresie zguduitoare.

„B. S. *Telpuhovski*, op. cit., p. 119.

12 I.M.R.P.A.P., vol. 2, p. 415.

S-a încercat chiar să se prezinte bătălia de la Harkov ca o victorie a trupelor sovietice: la începutul lunii iunie, corespondenţii de presă străini au fost în mod special conduşi într-un lagăr de prizonieri germani aflat în apropiere de Gorki, dar cei 600 – 700 de prizonieri care ne-au fost arătaţi fuseseră, fără îndoială, capturaţi în prima etapă a bătăliei de la Harkov, adică în timpul ofensivei sovietice din 12 – 17 mai. Majoritatea prizonierilor, deşi îşi blestemau „ghinionul", erau totuşi extrem de insolenţi;

susţineau că în 1942 Germania va zdrobi Rusia şi nici măcar pentru o clipă nu credeau în posibilitatea deschiderii la momentul oportun a vreunui al doilea front.

Al treilea mare eşec l-au suferit trupele sovietice în vara anului 1942 la Sevastopol, dar, spre deosebire de Kerci şi Harkov, căderea Sevastopolului a fost una dintre cele mai glorioase înfrângeri suferite de ruşi în tot cursul războiului sovieto-german. Cele nouă luni cât a durat asediul Sevastopolului amintesc în multe privinţe (exceptând sfârşitul său tragic) de asediul Leningradului; constatam aici aceeaşi neasemuită dârzenie şi solidaritate de care au dat dovadă şi leningrădenii. Patriotismul izvorât din amintiri istorice despre un alt asediu al Sevastopolului – cel din 1853 – 1854 – şi despre astfel de apărători ai Sevastopolului ca amiralii Nahimov şi Kornilov, precum şi tradiţiile revoluţionare şi patriotice ale marinarilor Flotei din Marea Neagră au exercitat o influenţă hotărâtoare asupra moralului soldaţilor şi populaţiei civile.

Un rol uriaş au jucat şi puternicele organizaţii de partid şi de Comsomol din Sevastopol. Spre sfârşitul asediului, hotărârea de a rezista până la ultima picătură de sânge a fost întărită şi de faptul – pe cât de simplu, pe atât de tragic – că, cu excepţia comandamentului, precum şi a câtorva ofiţeri şi soldaţi care reuşiseră, cu riscul vieţii, să părăsească oraşul cu ultimele nave de război şi submarine, apărătorii oraşului nu aveau nicio altă posibilitate de a evita captivitatea germană decât luptând până la ultimul cartuş.

După cum am văzut, germanii ocupaseră în octombrie 1941 întreaga Crimee, cu excepţia Sevastopolului. Asediul acestei mari baze navale a început la 30 octombrie, şi prima încercare a Armatei a II-a germane, de sub comanda lui von Manstein, de a pătrunde în Sevastopol a durat de la 30 octombrie până la 21 noiembrie. Dinspre uscat, Sevastopolul era apărat de un

semicerc alcătuit din trei aliniamente mai mult sau mai puţin bine fortificate. Un rol foarte important în respingerea acestei prime ofensive germane de mari proporţii l-au jucat tunurile Flotei din Marea Neagră şi detaşamentele de infanterie marină care luptau pe ţărm. Ca şi marinarii Flotei din Marea Baltică la Leningrad, infanteria marină se număra printre cele mai bune şi mai rezistente unităţi ale trupelor sovietice. Cel mai cunoscut exemplu de spirit de sacrificiu în timpul acestei prime ofensive germane l-au dat cinci marinari ai Flotei din Marea Neagră, în frunte cu lucrătorul politic Filcenkov. Când li s-au terminat muniţiile, s-au aruncat cu grenadele ce le mai rămăseseră sub tancurile germane care se apropiau şi astfel i-au împiedicat pe germani să pătrundă în Sevastopol dinspre nord-est. Această faptă eroică a celor cinci marinari din Sevastopol a fost slăvită în multe cântece şi poezii, printre care şi un foarte frumos cântec al lui Viktoi Belîi.

Deşi germanii şi românii dispuneau de o mare superioritate atât în oameni cât şi în avioane şi tancuri, Sevastopolul avea avantajul de a fi bine apărat dinspre uscat de obstacole naturale; un însemnat ajutor l-a primit oraşul şi din partea flotei, care dispunea de tunuri puternice. În noiembrie 1941, garnizoana Sevastopolului număra peste 50.000 de oameni, dintre care 21.000 marinari. Efectivele trupelor germano-române erau, potrivit surselor sovietice, cel puţin de două ori mai numeroase.

În urma primei lor ofensive, care a durat trei săptămâni, germanii nu au reuşit decât să pătrundă pe alocuri, pe mică adâncime, în primul dintre cele trei aliniamente de apărare; în această perioadă, singurul lor succes mai important a fost cucerirea colinelor Balaklava, la est de oraşul Balaklava, acesta continuând însă să rămână în mâinile apărătorilor. Ceva mai mult succes a

avut a doua ofensivă a trupelor germanoromâne, care s-a desfăşurat între 17 şi 31 decembrie. De astă dată inamicul, trecând la ofensivă dinspre nord, a împins garnizoana sovietică până pe un aliniament care trecea pe la 8 km de Sevastopol; germanii au înaintat puţin spre oraş şi dinspre est, dar la 31 decembrie şi această ofensivă s-a oprit, în parte datorită debarcării reuşite efectuate de trupele sovietice în peninsula Kerci, debarcare care – după cum am văzut – i-a obligat pe germani să retragă un număr însemnat de trupe de la Sevastopol. Cel mai glorios episod din timpul acestei a doua ofensive germane asupra Sevastopolului a fost fapta eroică a câtorva marinari ai Flotei din Marea Neagră care au apărat cazemata nr. 11 din satul Kamâşlî timp de trei zile, până când toţi au fost ucişi sau răniţi mortal. Când cazemata a fost recucerită de ruşi, au găsit o notiţă scrisă de unul dintre ei:

„Rusia, ţara mea, patria mea iubită!... Eu, militar al Flotei din Marea Neagră şi fiu al Comsomolului leninist, am luptat aşa cum mi-a poruncit inima să lupt... Acum mor, dar ştiu că vom învinge. Marinari ai Flotei din Marea Neagră! Luptaţi cu şi mai multă îndârjire! Ucideţi-i pe turbaţii câini fascişti! Am fost credincios jurământului meu de ostaş. Kaliujnîi”.

O excelentă relatare a felului cum a trăit Sevastopolul în cele nouă luni de asediu a făcut-o după război B.A. Borisov, care în toată această perioadă deţinea funcţia de secretar al Comitetului orăşenesc de partid Sevastopol şi de preşedinte al Comitetului orăşenesc pentru apărare. El povesteşte cum aviatorii din Sevastopol, ca, de pildă, Iakov Ivanov, se năpusteau cu avioanele lor asupra avioanelor inamice, de obicei cu preţul propriei lor vieţi; cum în timpul primelor două ofensive germane, practic, întreaga populaţie a oraşului trebuise să se mute în adăposturi antiaeriene, în pivniţe şi în galerii de mine – atât de înverşunate şi de neîntrerupte erau

bombardamentele aeriene; povesteşte, de asemenea, cum într-o galerie adâncă, situată pe malul Golfului de Nord, a fost organizat un mare atelier („Spetkombinat Nr. 1”), unde oamenii produceau aruncătoare de mine, mine şi grenade de mână şi cum la Inkerman un atelier similar („Spetkombinat Nr. 2”) fusese amenajat în nişte pivniţe folosite înainte pentru depozitarea şampaniei de Crimeea; în acest din urmă atelier se organizase o producţie de masă de uniforme şi încălţăminte. El mai povesteşte despre şcolile subterane pentru copii organizate chiar în oraş şi despre numeroasele întăriri sosite la Sevastopol pe mare – la început din Odesa, iar după căderea acesteia din Caucaz. Deosebit de emoţionant este extraordinarul elan şi optimism care a cuprins Sevastopolul în ianuarie şi februarie, după eşecul celei de-a doua ofensive germane şi după reuşita debarcare sovietică în peninsula Kerci. Pe atunci se credea că dacă oraşele Kerci şi Sevastopol vor rezista, întreaga Crimee va fi curând eliberată. Oamenii s-au întors din adăposturile antiaeriene şi galeriile de mină în casele lor lovite de bombe, iar tineretul s-a încadrat cu toată energia în opera de reconstruire a clădirilor. Pe străzile oraşului începuseră chiar să circule tramvaiele, deşi germanii se aflau la numai 8 km nord de Sevastopol. În ziua de 1 Mai, la aproape şase luni de la începerea asediului, în oraş au avut loc numeroase mitinguri şi serbări, în ciuda faptului că germanii l-au bombardat în câteva rânduri cu ajutorul aviaţiei şi artileriei. În acea zi, scrie Borisov, „unităţile care apărau Sevastopolul se pregăteau să vină în ajutorul trupelor noastre din peninsula Kerci, a căror ofensivă era aşteptată dintr-o clipă într-alta.

Atât în oraş cât şi pe front, toţi spuneau că în curând întreaga Crimee va fi eliberată, iar asediul Sevastopolului va înceta. Toţi erau într-o dispoziţie sărbătorească” 1S.

Dar a sosit tragica veste a căderii oraşului Kerci, şi

Sevastopolul se pregătea acum pentru tot ce putea fi mai rău. A început evacuarea – în mod destul de dezordonat – a copiilor şi bătrânilor. Comunicaţiile pe mare cu restul ţării deveniseră extrem de nesigure. Jumătate din comsomoliştii din Sevastopol (printre care multe fete) s-au înrolat în armată, iar ceilalţi au rămas în oraş pentru a lucra în două schimburi în întreprinderile producătoare de armament. Şi din nou oamenii au trebuit să se mute din case în adăposturi şi galerii de mine.

A venit apoi şi ultima încercare. Pe la 20 mai s-a aflat din rapoartele primite din partea serviciilor de informaţii şi de la partizanii care acţionau în munţii Crimeii că spre Sevastopol se îndreaptă din diferite direcţii numeroase trupe germane. La 2 iunie, sute de avioane germane au început să bombardeze intens Sevastopolul, iar în oraş explodau zilnic sute de obuze de mare calibru. În şase zile, germanii au lansat asupra Sevastopolului 50.000 de bombe explozive şi incendiare şi au tras asupra lui multe mii de obuze. Distrugerile au fost îngrozitoare, iar pierderile de vieţi omeneşti foarte mari. Germanii au folosit aici giganticul tun de asediu „Dora”, construit iniţial pentru a distruge cele mai puternice fortificaţii ale liniei Maginot.

La 7 iunie a început ofensiva hotărâtoare a trupelor germano-române asupra Sevastopolului. Din cauza uriaşei superiorităţi aeriene a germanilor, aerodromurile sovietice din jurul Sevastopolului au fost aproape complet scoase din funcţiune; aviaţia germană a tăiat practic şi comunicaţiile pe mare dintre Sevastopol şi Caucaz. Acele cantităţi mici de alimente, materii prime şi benzină care mai soseau în oraş din restul ţării erau aduse de obicei cu submarine sau vedete. Submarinele erau folosite şi pentru evacuarea răniţilor. Este clar că ele nu puteau transporta decât un număr foarte redus de oameni şi că majoritatea răniţilor au continuat să rămână în infernul de la Sevastopol. Industria locală de armament nu mai putea

satisface toate nevoile trupelor; neîntreruptele bombardamente aeriene şi de artilerie făceau aproape impo

— *B. Borisov*. „Sevastopole ne sdaiutsa”, Simferopol, 1961, p. 129 – 130.

sibilă aducerea alimentelor şi apei în galeriile de mine şi în celelalte adăposturi, toate arhipline.

După trei zile de lupte grele, care au continuat apoi încă două-trei zile pe străzile oraşului, germanii au ocupat ceea ce mai rămăsese din Sevastopol. Erau zile toride de iulie, şi nenumăratele cadavre neîngropate exalau o duhoare atât de puternică încât ultimii apărători au fost nevoiţi să lupte purtând măşti contra gazelor. Între timp se făcuse încercarea de a se organiza cât de cât evacuarea răniţilor pe la Capul Chersones, situat la circa 12 km vest de Sevastopol. Un avion a izbutit să aterizeze aici în timpul nopţii şi să ia câţiva răniţi, iar un submarin s-a apropiat de ţărm şi la bordul lui s-au îmbarcat viceamiralul Okteabrski, generalul Petrov, generalul Krîlov şi alţi reprezentanţi ai comandamentului armatei şi ai conducerii de partid.

Borisov zugrăveşte portrete remarcabile ale câtorva conducători ai Comsomolului din Sevastopol. Toţi aceşti tineri şi tinere, care s-au distins printr-un patriotism fără margini, prin dârzenie şi devotament neţărmurit faţă de datoria lor, au fost ucişi în luptele de pe căile de acces spre Sevastopol sau au pierit ori au fost luaţi prizonieri după ce germanii au intrat în oraş. Borisov prezintă, în special, soarta tragică pe care au avut-o doi comsomolişti – Saşa Bagrii şi Nadia Kraevaia. Ca atâţia alţii, ei au aşteptat zadarnic la Capul Chersones sosirea unui avion sau a unei vedete; un avion a aterizat într-adevăr acolo în bezna nopţii, dar n-a putut lua cu el decât câţiva răniţi. În zori bombardarea aerodromului a reînceput, şi acum nici vorbă nu mai putea fi de aterizarea vreunui avion. Nici vedetele nu se mai puteau apropia de Chersones. Observând că la

Capul Chersones se adunaseră numeroşi soldaţi şi civili, germanii au început să-l bombardeze.

Bagrii şi Nadia… s-au alăturat uneia dintre subunităţile militare… Au luat de la matrozii ucişi puşti şi cartuşe şi, împreună cu ceilalţi… au hotărât să-şi croiască drum prin munţi, la partizani… Asupra lor s-a abătut un adevărat uragan de foc… Jumătate dintre aceşti viteji au rămas pe câmpul de luptă… După scurt timp s-a făcut o nouă încercare, dar nici ea nu a fost încununată de succes. Iar în zorii zilei… trupele hitleriste au trecut la atac. Armele ostaşilor sovietici se făceau tot mai rar auzite… Adesea soldaţii şi marinarii sovietici respingeau… atacurile prin lupte corp la corp… Nadia a fost ucisă… Iar după câteva zile, abia târându-şi picioarele, Saşa păşea cu greu într-o coloană de prizonieri de război… A fost văzut, pe jumătate mort, scuipând sânge şi grav rănit, la

Bahcisarai, apoi la Simferopol… S-au găsit trădători, care l-au denunţat pe Bagrii. Fasciştii nu i-au iertat ceea ce făcuse pentru patria sa, pentru Sevastopol” *u*.

Am avut ocazia să văd Sevastopolul în mai 1944, după ce fusese eliberat de către trupele sovietice. Am auzit atunci numeroase relatări, şi mai impresionante, despre ultimele zile ale rezistenţei eroice a Sevastopolului din iunie şi iulie 1942. Tot ce se ştia la Moscova în iulie 1942 era doar că numai foarte puţini apărători putuseră părăsi oraşul. Se spunea că în mâinile germanilor ar fi căzut 26.000 de soldaţi şi ofiţeri, majoritatea răniţi. Germanii pretindeau că ar fi luat 90.000 de prizonieri15.

La Moscova se ştia cu precizie numai un singur lucru: după victoria repurtată de germani în peninsula Kerci în luna mai, soarta Sevastopolului era pecetluită, dar nu se ştia cât timp va mai putea rezista. Sevastopolul a rezistat mult mai mult decât se putea presupune, iar apărarea lui eroică a fost – nu fără sarcasm, şi în special de către Ehrenburg – comparată cu capitularea „lipsită de glorie” a

Tobrukului, care se produsese cu numai o săptămână înainte.

Iminenta cădere a Sevastopolului a fost anunţată cu foarte multă prudenţă. În ultimele două săptămâni de rezistenţă a oraşului, comunicatele despre situaţia de la Sevastopol foloseau tot mai des expresia „lupte grele", ceea ce însemna că lucrurile stăteau foarte prost. La 28 iunie, „Pravda" a început chiar să vorbească despre „gloria nepieritoare" a Sevastopolului. La 30 iunie, Ehrenburg a scris în „Krasnaia zvezda":

„Germanii... se lăudau: «La 15 iunie vom bea şampanie pe cheiul Grafski»... Observatorii militari preziceau: «Este

'4 Op. cit., p. 176.

15 Cifra nu trebuie considerată neapărat exagerată. Potrivit „Istoriei războiului", când a început ofensiva finală a germanilor, la Sevastopol se aflau trupe sovietice cu un efectiv de 106.000 de oameni, dintre care 82.000 combatanţi, iar trupele germane şi române numărau 203.000 de oameni, dintre care 175.000 combatanţi. Şi mai mare era superioritatea trupelor germano-române în privinţa armamentului (cu excepţia tunurilor):

	Germani şi români	*Sovietici*
Tunuri de toate felurile	780	606
Tancuri	450	38
Avioane	600	109

O chestiune de trei zile sau, poate, o săptămână»... Ştiau de câte avioane dispun, ştiau cât de greu poate fi apărat un oraş căruia i se tăiaseră toate drumurile. Un singur lucru au uitat: Sevastopolul nu este numai un oraş. Sevastopolul este gloria Rusiei, mândria Uniunii Sovietice...

Am văzut capitulând oraşe, fortăreţe vestite, state. Dar Sevastopolul nu se predă. Ostaşii noştri nu se joacă de-a războiul; ei luptă pe viaţă şi pe moarte. Ei nu spun «Mă predau» când pe tabla de şah adversarul are de două sau de trei ori mai multe figuri".

Era o aluzie evidentă la Tobruk. Dar toată lumea îşi dădea seama că sfârşitul Sevastopolului nu era departe. La 1 iulie, în comunicatele Biroului sovietic de informaţii se spunea:

„Sute de avioane fasciste au lansat bombe asupra primului aliniament de apărare şi a oraşului. Avioanele inamice au efectuat în cursul zilei peste 1.000 de zboruri... Fiecare apărător al Sevastopolului caută să nimicească cât mai mulţi hitlerişti".

La 4 iulie, Biroul sovietic de informaţii a anunţat că, din ordinul Comandamentului suprem al Armatei Roşii, trupele sovietice au părăsit la 3 iulie oraşul Sevastopol, după un asediu de 250 de zile.

Trei zile mai târziu, viceamiralul Okteabrski a publicat în „Pravda" o relatare amănunţită a bătăliei de la Sevastopol. Din relatarea lui reieşea că această înfrângere militară era, de fapt, o mare victorie morală.

Bărbaţii şi femeile din Sevastopol au adus un mare serviciu restului forţelor armate sovietice imobilizând pentru un timp atât de îndelungat Armata a II-a germană, de sub comanda lui von Manstein, şi împiedicând-o astfel să acţioneze pe frontul „principal".

Capitolul al IV-lea

O nouă ofensivă germană

Deşi Sevastopolul a căzut abia la începutul lunii iulie, soarta lui era deja pecetluită când Sovietul Suprem se întrunise la 18 iunie pentru a ratifica tratatul anglo-sovietic. În luna mai s-au mai produs şi dezastrele de la Kerci şi Harkov. Cu toate acestea, ziarul „Krasnaia zvezda" a afirmat la 21 iunie că „nici vorbă nu poate fi despre o

ofensivă a armatei germane ca cea din vara anului trecut. Pentru germani… problema ce se pune acum nu este de a cuceri U.R.S.S., ci de a se menţine într-un fel sau altul… Operaţiile ofensive ale inamicului nu pot depăşi cadrul unor obiective limitate”.

După cum au arătat evenimentele care au urmat, această apreciere a situaţiei era departe de realitate, ca, de altfel, şi „Rezultatele politice şi militare ale unui an de Război pentru Apărarea Patriei”, publicate de Biroul sovietic de informaţii la 23 iunie; au fost citate acolo cifre de pierderi, menite să confirme declaraţia că Armata Roşie ar fi slăbit în asemenea măsură maşina de război germană încât era pregătit deja terenul pentru zdrobirea armatei germane în 1942. Potrivit acestor cifre, Germania ar fi pierdut 10.000.000 de oameni – morţi, răniţi şi prizonieri –, în timp ce U.R.S.S. – 4.500.000; cam acelaşi raport era indicat şi pentru pierderile în armament. Aceste cifre erau – pentru a ne exprima delicat – puţin verosimile şi nu au mai fost reproduse în materialele sovietice date publicităţii după război. Merită atenţie cifrele cu privire la pierderile umane suferite de Germania (exclusiv bolnavii) menţionate în jurnalul generalului Halder: potrivit datelor prezentate de el, la sfârşitul campaniei de iarnă, pierderile germane se ridicau la aproape 1.000.000 de oameni; apoi, după perioada de calm relativ din lunile februarie-mai (când au pierdut totuşi aproape 200.000 de oameni), pierderile germanilor au crescut din nou, însumând în perioada dintre începutul operaţiilor din luna mai şi începutul bătăliei de la Stalingrad *o* jumătate de milion de oameni. Aşadar, chiar şi în perioada dinaintea Stalingradului a campaniei din 1942 victoriile germanilor au fost repurtate cu destulă greutate.

Mai reală este cifra pierderilor sovietice indicată în comunicatul din 23 iunie al Biroului sovietic de informaţii.

„Fireşte – se spune mai departe în comunicatul

Biroului sovietic de informaţii –, pe un front de o asemenea întindere… comandamentul hitlerist mai este încă în stare să concentreze în anumite sectoare forţe importante… şi să obţină anumite succese. Aşa s-a întâmplat, de pildă, în peninsula Kerci… Dar… succese ca cele din peninsula Kerci nu hotărăsc nicidecum soarta războiului… Armata germană din 1942 nu mai este armata care a fost la începutul războiului. *Cea mai mare parte a trupelor germane de elită au fost nimicite… Azi armata germană nu mai este în stare să întreprindă operaţii ofensive de proporţiile celor din anul trecut*" (sublinierea noastră. – *A. W.*).

Această apreciere optimistă a fost însă repede infirmată de evenimente şi, pe măsură ce ofensiva germană din vara 1942 progresa, oamenii îşi dădeau pe zi ce trecea tot mai mult seama că patria se află din nou într-un pericol de moarte. Este drept, acesta nu mai era acelaşi sentiment de dezorientare ca în primele zile de după invazia germană din 1941, iar faptul că germanii nu izbutiseră să ocupe nici Moscova, nici Leningradul le insufla oamenilor sovietici nu numai speranţa, ci şi convingerea că duşmanul va fi din nou oprit. Dar dacă comunicatele Biroului sovietic de informaţii din luna mai şi cea mai mare parte a lunii iunie erau vagi, dar destul de optimiste, cele ce au urmat au provocat multor oameni sovietici o profundă mâhnire.

Directiva nr. 41, dată de Hitler în primăvara anului 1942, indica principalele obiective ale campaniei de vară a armatei germane; ulterior însă, în cursul acestei campanii, i-au fost aduse o serie de modificări esenţiale. Pe scurt, planul hitlerist; se reducea la următoarele: în primul rând, lichidarea trupelor sovietice din Crimeea (la Kerci şi Sevastopol); în al doilea rând, ocuparea Voronejului, ceea ce ar fi expus atât partea centrală a Rusiei la sud-est de Moscova (regiunea Tambov-Saratov) cât şi Stalingradul

pericolului unor puternice lovituri germane; în al treilea rând, încercuirea şi lichidarea principalelor forţe sovietice din cotul Donului printr-o lovitură dată din două direcţii: de la Voronej spre sud-est şi de la Taganrog spre nord-est; în al patrulea rând, după ce va fi deschis astfel drumul spre Stalingrad, ocuparea acestui oraş de pe Volga sau, dacă acest lucru nu va fi posibil, distrugerea lui totală prin bombardamente aeriene. După aceea armatele germane urmau să se îndrepte spre sud, în direcţia Caucazului, să pună stăpânire pe regiunea petroliferă – Maikop, Groznîi şi Baku – şi, în sfârşit, să ajungă până la graniţa de sud a Uniunii Sovietice, ceea ce ar fi determinat, probabil, Turcia să intre în război de partea puterilor Axei. În plus, acest plan prevedea şi o nouă încercare de a cuceri Leningradul.

Dar imediat după începerea campaniei au fost introduse în plan o serie de modificări esenţiale şi, după cum avea să se dovedească mai târziu, funeste. În primul rând, Armata Roşie i-a oprit pe germani la Voronej; în al doilea rând, trupele sovietice nu s-au lăsat prinse în cursă în cotul Donului, cel puţin nu în număr mare. Aceşti doi factori, precum şi alţi câţiva (cum ar fi, de pildă, faptul că germanii putuseră ocupa aşa de uşor Rostovul) l-au determinat pe Hitler să-şi schimbe planul iniţial. Ulterior mareşalul Uniunii Sovietice V.I. Ciuikov a scris în această privinţă următoarele:

„Curând, renunţând la executarea succesivă a operaţiilor – adică în loc să încerce, în etapa a treia a operaţiilor, să ocupe Stalingradul cu grosul forţelor sale şi apoi să trimită aceste forţe să pună stăpânire pe petrolul din Caucaz –, Hitler s-a hotărât să execute simultan două operaţii: ocuparea Stalingradului şi ofensiva spre Caucaz” 18.

Marea ofensivă germană începută pe un front larg la 28 iunie, adică cu câteva zile înainte de căderea Sevastopolului, avea la început toate caracteristicile

Blitzkriegului. În scurt timp, germanii au ocupat acele regiuni din bazinul Doneţului care se mai aflau în mâinile trupelor sovietice, iar la 19 iulie a căzut importantul oraş industrial Lugansk. Şi mai rapidă a fost înaintarea trupelor germane la nord, unde nu au putut fi oprite decât la Voronej. Aici armatele sovietice ale Frontului Voronej, nou creat, au izbutit să înlăture pericolul unei pătrunderi germane pe direcţia Tambov-Saratov, ceea ce ar fi însemnat ca în scurt timp Moscova să fie izolată de partea răsăriteană a ţării. Până în prezent nu este încă limpede – în ciuda tuturor discuţiilor purtate în această

’6 *V. 1. Ciuikov*. „Nacealo puţi”, Moscova, 1959, p. 18.

chestiune de istoricii celor două părţi – dacă o înaintare spre Tambov-Saratov făcea în general parte din planurile germanilor; este însă cert că comandamentul sovietic prevăzuse o atare posibilitate şi de aceea concentrase forţe foarte mari în raionul Voronej.

Comunicaţiile cu estul şi sud-estul ţării deveniseră foarte nesigure. Drumul fluvial Volga-Marea Caspică, cu vapoarele şi flotila sa de tancuri petroliere, constituia una dintre principalele căi de aprovizionare şi valora cât zece căi ferate. Practic, întregul petrol caucazian era transportat pe Volga. În primăvara anului 1942, după topirea gheţii de pe Volga, la Moscova şi în partea centrală a Rusiei au fost aduse uriaşe cantităţi de petrol din Caucaz, egale aproape cu rezervele pe un an întreg; dar odată cu începutul campaniei de vară bombardarea de către aviaţia germană a acestei căi fluviale a făcut transporturile pe Volga tot mai riscante. Aprovizionarea cu petrol din răsărit se făcea acum pe căile ferate care treceau prin Saratov-Tambov, ceea ce a constituit una dintre cauzele pentru care comandamentul sovietic a hotărât să-i oprească pe germani la Voronej cu orice preţ.

Dacă facem abstracţie de faptul că germanii nu au

reuşit să rupă frontul în sectorul Voronej 17, ceea ce a avut o importanţă atât de mare, situaţia generală era destul de sumbră. Pătrunderea trupelor germane în vastele întinderi ale regiunii Donului complicase destul de mult situaţia. Dar pentru poporul sovietic adevărata lovitură a constituit-o ştirea, anunţată la 28 iunie, că Novocerkasskul şi Rostovul căzuseră în mâinile germanilor. Pierderea acestor oraşe însemna în viitor ocuparea Kubanului şi Caucazului de către germani. În acelaşi timp, ei pătrunseseră adânc în regiunea Donului şi au început să forţeze fluviul în partea de sud a cotului său, la Ţimleanskaia, localitate situată pe drumul spre Stalingrad.

Ce s-a întâmplat la Rostov? Atât în presă cât şi în discuţii particulare se făceau în această privinţă multe aluzii vagi. Toate se reduceau însă la aceea că unele mari unităţi ale Armatei Roşii ar fi intrat în panică şi ar fi fugit din faţa atacului impetuos al germanilor. De astă dată, germanii m-a

17 Unii dintre observatorii militari aflaţi pe vremea aceea la Moscova, ca, de pildă, generalul Petit, ataşatul militar francez, care menţinea un contact strâns cu comandanţii superiori sovietici, atribuiau acestui eşec al germanilor o deosebită însemnătate: dacă aceştia ar fi reuşit să rupă frontul la Voronej, ar fi putut încercui Moscova; înaintarea lor în sud reprezenta un pericol mai mic şi era mai puţin probabil că aici vor putea obţine rezultate rapide şi cu adevărat hotărâtoare.

Iritaseră spre Rostov nu dinspre Vest, ca în 1941, ci dinspre nord şi nord-est; pe aceste direcţii, căile de acces spre oraş nu erau cât de cât bine fortificate. Din ştirile apărute în presă reieşea că trupele nu primiseră niciun ordin de a părăsi oraşul şi că aici era un caz clar de nesubordonare. Numeroşi generali, ofiţeri şi soldaţi au fost împuşcaţi sau retrogradaţi. În întreaga ţară răsuna apelul: „Să fim fermi!”, care-şi găsise un puternic ecou în presă. În

zilele ce au urmat, s-a scris tot mai mult despre introducerea unei „discipline de fier”; vina pentru căderea Rostovului a fost atribuită pe faţă „laşilor şi alarmiştilor”, care nu-şi făcuseră datoria în ce priveşte apărarea oraşului.

Întreaga această „afacere Rostov” are unele aspecte neclare. Din punct de vedere militar este foarte îndoielnic ca, în situaţia ce se crease în iulie 1942, oraşul să fi putut fi apărat un timp mai mult sau mai puţin îndelungat. Se spunea chiar (poate ţinându-se seama de o amară experienţă) că orice încercare de a face din Rostov un al doilea „Sevastopol” nu se poate termina decât printr-o încercuire, ceea ce ar fi atras după sine pieirea inutilă a multor mii de oameni foarte necesari. Cert este însă că părăsirea fără ordin a Rostovului a fost folosită pentru desfăşurarea unei largi campanii psihologice şi organizatorice. Oricine s-a aflat pe vremea aceea în U.R.S.S. ştie că în ziua când a fost anunţată căderea Rostovului, profunda îngrijorare, care în tot cursul lunii nu încetase să crească în rândurile poporului, a atins apogeul. Acum, aruncând o privire retrospectivă asupra acestei perioade, se poate spune cu certitudine că acea campanie psihologică desfăşurată în urma căderii Rostovului a avut un rol foarte salutar; este drept că în luna august starea de spirit în ţară a continuat să fie alarmantă, dar când germanii au început să se apropie de Stalingrad un instinct ciudat le-a spus oamenilor că îi aşteaptă o schimbare în bine.

După căderea Rostovului, comandamentul sovietic a luat măsuri drastice pentru a împiedica repetarea cazurilor de retragere dezordonată. La 30 iulie le-a fost citit trupelor ordinul lui Stalin: „Niciun pas înapoi!”, şi, cu toate că acest ordin nu a fost nici pe departe executat ad literam, trupele sovietice continuând să se retragă rapid spre Caucazul de nord şi (mai încet) spre Don, în zona Stalingrad, după cum

vom vedea, ceva se schimbase totuşi în comparaţie cu prima etapă a campaniei de vară.

Pentru a înţelege mai bine evenimentele din perioada aceea, trebuie să ne adresăm nu lucrărilor istorice oficiale, ci memoriilor generalilor sovietici care au avut un rol activ în operaţiile de atunci, în special celor ale mareşalilor Eremenko şi Ciuikov. Fireşte, ca toţi generalii din lume, au şi ei câte un motiv să se plângă de colegii lor, dar ceea ce rezultă foarte limpede din memoriile lor (şi ceea ce în momentul acela nu era de loc clar) nu e numai faptul că unii generali erau capabili, iar alţii nu erau buni de nimic, dar şi faptul că în unele mari unităţi moralul şi capacitatea de luptă se aflau la un nivel foarte înalt, în timp ce alte mari unităţi erau aproape complet demoralizate.

O imagine şi mai vie a celor întâmplate în sud ne-o oferă unele romane din perioada postbelică, ca, de pildă, „Tânăra gardă", de Fadeev, sau filme ca „Balada soldatului", turnat mult mai târziu, în care ne sunt înfăţişate drumurile pline de refugiaţi, asupra cărora trăgeau avioanele germane; trenurile bombardate de germani şi retragerea dezordonată a trupelor. Erau scene îngrozitoare, amintind de cele mai întunecate zile ale anului 1941, cu singura deosebire că în 1942 soldaţii nu mai aveau, practic, unde să se retragă. Sau, mai precis, limita retragerii o constituiau Volga şi poalele munţilor Caucaz. În desperarea lor, oamenii credeau că dacă germanii nu vor fi opriţi acolo, războiul va fi ca şi pierdut.

4

La sfârşitul lunii iulie şi începutul lunii august, situaţia de pe front era incontestabil foarte gravă. În cotul Donului se dădeau lupte foarte grele, iar germanii forţaseră fluviul la Ţimleanskaia. Era evident că se îndreptau spre Stalingrad. În acest timp, ruşii se retrăgeau pe întreg frontul în Kuban. La 3 august, armatele germane care înaintau dinspre capul de pod de la Ţimleanskaia au

ajuns la Kotelnikovo şi până la 18 august şi-au continuat, mai încet, înaintarea spre Stalingrad. Singura consolare o constituia faptul că trupele sovietice au izbutit să se consolideze puternic în sectorul de la nord de cotul Donului, precum şi în câteva capete de pod situate chiar în interiorul cotului, în special la Kletskaia. Ceva mai târziu au cucerit un cap de pod la Serafimovici, care, după cum vom vedea, avea să joace un rol important în contraofensiva de la Stalingrad din luna noiembrie.

Într-un ritm mult mai rapid s-a desfăşurat înaintarea germană în Caucaz. La 11 august, luptele se dădeau la vest de oraşul Maikop şi la Krasnodar. În înaintarea lor spre Marea Neagră, germanii începuseră să pătrundă în munţi. În sectorul sudic, ei au cucerit la 21 august vestitele staţiuni balneare de la poalele munţilor Caucaz – Peatigorsk, Essentuki şi Kislovodsk. În sectorul de sud-est se apropiau rapid de regiunile petrolifere de importanţă vitală Groznîi şi Baku.

Apelul „Patria este în

În Occident, mulţi sunt înclinaţi să considere că tot ce s-a publicat în U.R.S.S. în timpul războiului nu era decât „propagandă" şi că adevărul poate fi găsit numai în lucrările de istorie publicate în perioada actuală. Pentru cei care, ca şi mine, se aflau pe vremea aceea în Uniunea Sovietică, actualele lucrări sovietice de istorie prezintă întreaga perioadă într-un mod prea simplist.

În jurnalul meu ţinut la Moscova şi din care am reprodus unele pasaje în lucrarea „The Year of Stalingrad", am menţionat atmosfera extrem de încordată din vara aceea; ea se făcea simţită până şi la un obişnuit concert Ceaikovski; toată lumea simţea că întreaga civilizaţie rusă e ameninţată acum de un pericol de moarte. îmi amintesc cum într-una din cele mai grele zile ale lunii iulie 1942 în jurul meu oamenii plângeau când a răsunat celebra temă a dragostei din uvertura lui Ceaikovski, „Romeo şi Julieta".

E, fără îndoială, ciudat, dar adevărat!

De sentimentul pericolului de moarte care ameninţa patria este pătrunsă şi poezia „Bărbăţie” a Annei Ahmatova (deşi a fost publicată abia un an mai târziu):

Noi ştim, o, noi ştim ce se-ntâmplă acum.

Ce joc pe viaţă şi moarte;

Bat ora dârzeniei ceasuri în drum şi-un crez bărbătesc ne străbate.

Nimic nu-i prea greu, nici sub gloanţe răpus.

Nici casa să-ţi vezi în ruină.

Când aperi fiinţa cuvântului rus şi-a lui dăinuire deplină.

Nepoţilor, liber şi pur îl vom da.

Scăpat de robia cea cruntă şi grea Pe vecie! 18

În vara aceea, la Moscova a fost pentru prima dată executată celebra „Simfonie a Leningradului” a lui Şostakovici. Impresia produsă asupra publicului de prima ei parte, în care este redată invazia germană, care mai continua şi acum, a fost de-a dreptul zguduitoare.

În vara anului 1942, atât în literatură cât şi în propagandă predominau doar două sentimente. Unul era aceeaşi dragoste de patrie care străbătea tot ce se scrisese în toiul bătăliei de la Moscova – de astă dată însă o dragoste mai fierbinte şi mai gingaşă. Era în acelaşi timp şi dragoste pentru Rusia propriu-zisă. Cel de-al doilea sentiment era ura. În tot cursul acestor luni, ea a crescut necontenit, ajungând în cele mai negre zile ale lunii august la paroxism. Chemarea „Ucide-l pe neamţ!” ajunsese în Rusia echivalentul celor zece porunci luate laolaltă. Schiţa lui Şolohov „Ştiinţa urii”, publicată la 23 iunie în numeroase ziare, care relata povestea unui prizonier de război rus supus de către soldaţii germani unor torturi sălbatice, a produs asupra poporului sovietic o impresie profundă. Scrisă într-un stil viu şi convingător, această povestire a dat în mare măsură tonul propagandei urii care

s-a desfăşurat în săptămânile ce au urmat.

Un rol foarte important în marea luptă pentru ridicarea moralului oamenilor sovietici în vara anului 1942 a avut şi Ehrenburg; fiecare ostaş sovietic îl citea pe Ehrenburg; se ştie că partizanii din spatele frontului inamic schimbau bucuros un automat de care se puteau lipsi pe un teanc de tăieturi din ziare cu articolele lui. Ca scriitor, Ehrenburg poate să-ţi placă sau nu, dar e cu neputinţă să nu recunoşti că în acele săptămâni tragice el a dat dovadă de o măiestrie cu adevărat genială în transpunerea urii clocotitoare faţă de germani, de care era cuprinsă întreaga Rusie, într-o proză caustică şi însufleţitoare; acest intelectual rafinat a intuit sentimentele de care erau animaţi oamenii simpli din Uniunea Sovietică. Din punct de vedere ideologic, ceea ce scria nu era tocmai ortodox, dar în condiţiile de atunci s-a apreciat că, din considerente tactice, este oportun să i se dea mână liberă. Mai târziu, articolele lui, publicate într-un volum, nu mai produceau aceeaşi impresie. Dar trebuie să te transpui în sufletul unui rus care în vara anului 1942 privea harta şi

„* *Anna Ahmatova*. „Stihotvoreniia (1909 – 1960)”, Moscova, 1961, p. 205.

vedea cum germanii ocupă un oraş după altul, o regiune după alta; trebuie să te transpui în sufletul soldatului rus care se retrăgea spre Stalingrad sau spre Nalcik şi se întreba în sinea lui: până unde o să ne mai retragem? Până unde ne mai putem retrage? Articolele lui Ehrenburg l-au ajutat pe fiecare dintre aceşti oameni să-şi păstreze echilibrul şi stăpânirea de sine. Ehrenburg nu a fost singurul, dar în lupta pentru întărirea şi ridicarea moralului Armatei Roşii el a ocupat, fără îndoială, un loc central. Articolele sale erau publicate în special în ziarul „Krasnaia zvezda”, fiind apoi reproduse în sute de ziare care apăreau pe front. O puternică înrâurire morală au

exercitat şi unele lucrări ale lui Aleksei Tolstoi, Simonov, Surkov şi ale multor altor scriitori.

Piesa lui Simonov „Oamenii ruşi”, publicată integral în „Pravda” în iulie şi jucată apoi pe scenele a sute de teatre din toate colţurile ţării, este tipică pentru întruchiparea artistică a temei „toţi ruşii sunt uniţi”. Piesa arată cum, într-un mic oraş de pe coasta mării, un fel de Sevastopol în miniatură, un mănunchi de ruşi, printre care şi un fost ofiţer ţarist, luptă împotriva germanilor până ce cad aproape cu toţii – fiinţe umane mişcător de firave în luptă cu o maşină înspăimântătoare şi inumană. În condiţiile din 1942, piesa era profund emoţionantă; îmi amintesc cum în sala filialei Teatrului de Artă din Moscova a domnit o tăcere mormântală timp de cel puţin zece secunde după căderea cortinei la sfârşitul celui de-al şaselea tablou, fiindcă ultimele cuvinte din această scenă erau: „Ai auzit sau nu cum merg ruşii la moarte?”. Multe dintre femeile aflate în sală plângeau. Este de prisos să mai spun că în piesă totul se sfârşea cu bine; în ultimul act, unităţile sovietice recuceresc oraşul. Pe vremea aceea, nici nu era de conceput un alt sfârşit, căci un sfârşit trist ar fi prea deprimant. Sentimentul de ură faţă de germani – foarte puternic în „Oamenii ruşi” – a crescut în tot cursul acelei veri şi a culminat în cunoscuta poezie „Ucide-l!” a lui Simonov. Alături de mulţi alţi poeţi, ca Semion Kirsanov şi Dolmatovski, un rol important în menţinerea moralului poporului rus l-a avut Aleksei Surkov. Spre deosebire de Simonov, care era mai degrabă un poet „ofiţer”, Surkov era un poet „soldat”. Poezia lui „Urăsc!”, publicată la 12 august în ziarul „Krasnaia zvezda”, se încheia cu următoarele versuri:

Iată, inima mi-i de stâncă.
Suferinţele-mi număr n-au.
Ridicat-am cu jale-adâncă
Trupuri mici ce se zvârcoleau.

Pe duşmani îi urăsc de moarte.
Cu tristeţea m-au cotropit.
Şi în iadul de-obuze sparte Prea devreme eu am albit.
De prusaci casa-i pângărită.
Rid bezmetic, beţivi şi hoţi.
Eu, cu mina neobosită, l-aş ucide pe toţi, pe toţi.

Iar atunci când armatele sovietice erau în plină retragere în Caucazul de nord şi germanii înaintau spre Stalingrad, Ehrenburg a scris la 13 august 1942 în „Krasnaia zvezda”:

„Nu putem trăi cât timp trăiesc canaliile astea verzicenuşii.

Nu mai există acum nici cărţi, nici dragoste, nici stele, nu mai există nimic în afara unui singur gând: să-i ucidem. Să-i ucidem pe toţi. Să-i îngropăm. Atunci vom putea adormi. Atunci ne vom putea aminti de viaţă, de cărţi, de fete, de fericire…

Nu ne vom pune nădejdea nici în râuri, nici în munţi. Numai în noi ne vom pune nădejdea… Termopilele nu i-au oprit. Marea Cretei nu i-a oprit. I-au oprit oamenii – nu în munţi şi nici pe malul vreunui fluviu lat, ci în grădinile de zarzavat de lângă Moscova…

Îi vom ucide… Dar trebuie să-i ucidem mai repede, căci altfel vor pustii întreaga Rusie şi vor chinui de moarte alte milioane de oameni”.

Aceste două teme au fost folosite în propagandă atât înaintea cât şi după căderea Rostovului. Dar după căderea acestui oraş propaganda a început să capete o nuanţă nouă, menită în parte să sprijine schimbările organizatorice care au avut loc în Armata Roşie; ea consta în încercarea de a acredita ideea că vina pentru cele întâmplate ar purta-o în primul rând armata însăşi.

Privite acum retrospectiv, vehementele critici ce se aduceau pe vremea aceea Armatei Roşii nu par îndreptăţite. Se trecea cu vederea faptul că în vara anului

1942 armata mai ducea încă o lipsă acută de armament şi că pe cea mai mare parte a frontului de sud germanii deţineau o foarte mare superioritate în tancuri şi, mai ales, în avioane.

După căderea Rostovului, disciplina în armată a fost înăsprită, mergându-se până la împuşcarea pe loc pentru neexecutare de ordine sau manifestări de laşitate. Soldaţilor şi ofiţerilor li se amintea mereu de onoarea lor personală şi de datoria lor faţă de regimentul din care făceau parte.

Şi s-a mai produs încă o schimbare după căderea Rostovului: a început să crească autoritatea ofiţerilor în Armata Roşie. Au fost introduse noi decoraţii care nu se confereau decât ofiţerilor: ordinele „Suvorov”, „Kutuzov” şi „Aleksandr Nevski”. Această inovaţie a constituit unul dintre elementele campaniei în urma căreia, după scurt timp, dualitatea puterii – a comandantului şi a comisarului – a trebuit să cedeze din nou locul unităţii de comandă.

Dar abia în toiul bătăliei de la Stalingrad uniforma ofiţerilor a fost completată cu epoleţi şi firet de aur. În felul acesta, din cenuşa şi flăcările Stalingradului şi-au făcut apariţia ofiţerii cu firet de aur, iar în fireturile acestea de aur se oglindea într-adevăr văpaia luptei de la Stalingrad. Tocmai de aceea, epoleţii de aur s-au bucurat de atâta popularitate şi tot de aceea au şi fost acceptaţi de toţi. Introducerea lor părea a fi o recompensă colectivă acordată întregului corp ofiţeresc din Uniunea Sovietică. Firetul de aur sublinia şi caracterul profesional al Armatei Roşii. Se apropia timpul în care Armata Roşie avea să-şi spună cuvântul ca cea mai mare armată naţională din Europa. Era deci drept ca ofiţerii ei să fie la fel de elegant îmbrăcaţi ca şi cei englezi şi americani, fără a mai vorbi de cei germani. Din punct de vedere psihologic, momentul apariţiei fireturilor de aur – în toiul bătăliei de la Stalingrad şi nu mai devreme – a fost foarte bine ales: în

timpul retragerii, uniformele elegante ar fi fost cât se poate de nepotrivite. Cu toate acestea, procesul de „şlefuire” – atât interioară cât şi exterioară – a ofiţerului sovietic începuse în cursul „operaţiei psihologice” care a urmat după dezastrul de la Rostov.

Dat fiind că ruşii nu aveau alte surse de informaţii decât presa şi posturile de radio sovietice, ştirile şi materialele apărute în presă sau radiodifuzate erau de o importanţă covârşitoare. Toată lumea, fără excepţie, mai cu seamă în acele zile îngrijorătoare, aştepta cu înfrigurare ştirile de seară. Zeci de milioane de oameni citeau cu deosebit interes articolele de propagandă. După cum am văzut, Ehrenburg, Şolohov şi Aleksei Tolstoi se bucurau (se pare, chiar în această ordine) de o imensă popularitate. La fel stăteau lucrurile şi cu articolele corespondenţilor de război, care, chiar dacă nu spuneau neapărat întregul adevăr, era un lucru ştiut că spuneau măcar o parte a adevărului. Rusia este poate singura ţară din lume unde milioane de oameni citesc versuri, iar în timpul războiului literalmente toată lumea citea astfel de poeţi ca Simonov şi Surkov.

De aceea este interesant de urmărit cum se reflecta în presă greaua situaţie dinainte şi de după căderea Rostovului.

În prima săptămână a lunii iulie, accentul se punea pe eroica luptă dusă de bărbaţii şi femeile din Sevastopol, luptă care tocmai luase sfârşit. Apoi, când ofensiva germană a cuprins întreg sudul, tema principală a început să fie în tot mai mare măsură ura faţă de duşman. „Ura faţă de duşman” a fost, de altfel, şi titlul articolului de fond al ziarului „Pravda” din 11 iulie. Tonul articolului era însă mai degrabă de apel decât de ameninţare, cum a devenit după căderea Rostovului:

„Patria noastră trăieşte zile grele. Câinii fascişti se năpustesc cu furie asupra centrelor vitale ale ţării…

Vastele stepe ale Donului se întind în faţa ochilor lacomi… ai tâlharilor fascişti… Scumpi tovarăşi de pe front! Patria are încredere în voi. Ea ştie că în vinele voastre curge acelaşi sânge ca şi în vinele eroilor de la Sevastopol… Sfânta ură faţă de duşman să devină principalul, unicul nostru simţământ. În această ură se îmbină dragostea fierbinte de patrie, îngrijorarea pentru familiile noastre, pentru copiii noştri şi voinţa neclintită de a învinge… Avem toate posibilităţile nu numai pentru a-l opri pe duşman, dar şi pentru a-l învinge… Duşmanul se grăbeşte, căci vrea să zădărnicească deschiderea unui al doilea front în spatele său. El se năpusteşte înainte pentru a scăpa de acest pericol. Dar nu va scăpa! Dârzenia poporului sovietic a zădărnicit deja şi alte planuri ale hitleriştilor…”

Rândurile de mai sus conţineau, implicit, un avertisment ca oamenii să nu se aştepte la prea multe din partea aliaţilor, ci să se bizuie pe tăria Rusiei şi să se salveze singuri de duşman.

Sentimentul patriotic, îmbinat cu tema urii, a atins o intensitate şi mai mare în poezia lui Simonov „Ucide-l!”, publicată în „Krasnaia zvezda” în ziua căderii oraşului Lugansk-Dacă scumpă ţi-i casa în care Zi şi noapte un rus te-a vegheat.

Dacă scumpă ţi-i mama ta, floare.
Ce te strânse la pieptu-i curat…
Dacă numai şi gândul te doare la obrazu-i de vârstă brăzdat Neamţul hâd să i-l calce-n picioare…
Pe tăicuţ dacă nu l-ai uitat…
Dacă vrei ca-n mormânt să nu geamă.
Ca portretul lui brav, de ostaş.
Cu medalii pe piept, prins în ramă.
Să nu-l sfarme piciorul vrăjmaş…
Dacă suferi că dascălu-ţi gârbov.
Cel ce slova de foc te-nvăţa.
Sub privirea-ngrozită a şcolii într-un şireang ar putea

atârna…

Pe fiinţa sfioasă, iubită.

Cea cu care-ţi plăcea să visezi şi-ndrăgind-o, de orice ispită o păzeai, – dacă nu vrei s-o vezi într-un colţ, fără nicio ieşire.

Printre nemţii turbaţi şi mişei.

Cu veşmintele smulse-n neştire.

Profanată de câţiva din ei.

Şi – ea – n geamăt, în sânge şi-n ură – Aceşti câini cu mirosul spurcat să-ţi răpească, hidoşi în căldură.

Tot ce tu, din iubire-ai cruţat…

Dacă neamţului, rău fără seamăn.

Vrei să nu-i dai, de armă silit.

Casa ta, pe soţie sau mamă.

Tot ce Patrie noi am numit…

Atunci grabnic şi fără-ndurare Măcar unul din ei să omori!

Şi de-o mie de ori de-ţi apare.

Să-l ucizi de o mie de ori!

Primele reacţii ale presei la căderea Rostovului au fost destul de blânde. În articolul său de fond din 28 iulie, „Pravda” înclina să explice cele întâmplate prin lipsa unui al doilea front, enumerând cele nouă divizii de infanterie şi două divizii de tancuri ale inamicului aduse în Rusia în ultimele săptămâni „din Franţa şi Olanda”. La 29 iulie trebuie să se fi întâmplat însă ceva în cercurile cele mai înalte ale conducerii de partid şi de stat căci la 30 iulie (ziua în care Stalin a emis ordinul: „Niciun pas înapoi!”) „Pravda” a început să vorbească pe un cu totul alt ton:

„Disciplina de fier este baza oricărei armate. Fără disciplină nu poate exista o armată capabilă de luptă – scria ziarul.

— Ostaşi sovietici! Niciun pas înapoi! – aceasta este chemarea patriei… Ţara sovietică este mare şi bogată. Dar nu există nimic mai dăunător decât să se creadă că, din

moment ce teritoriul Uniunii Sovietice e atât de întins, ne-am putea retrage tot mai departe, că i-ar putea fi cedat inamicului blestemat fie chiar şi numai un petic de pământ sovietic fără să ne încordăm toate forţele, că ar putea fi abandonat un oraş sau altul fără a-l apăra până la ultima picătură de sânge… Duşmanul nu este atât de puternic cum li se pare unor alarmişti speriaţi".

Şi mai categoric sunau următoarele cuvinte:

„Trebuie ca… ostaşii sovietici să fie mai degrabă gata să moară ca eroi decât să nu-şi îndeplinească datoria de ostaşi pe care o au faţă de patrie".

În acest articol de fond, cuvintele „disciplină de fier" reveneau de patru ori:

„În perioada războiului civil, Lenin a spus: «Cine nu ajută prin toate mijloacele şi fără preget Armata Roşie, cine nu sprijină din toate puterile ordinea şi disciplina în Armata Roşie, acela este un trădător»… La Congresul al VIII-lea al partidului… tovarăşul Stalin a spus că ori vom făuri o adevărată armată muncitorească-ţărănească, «perfect disciplinată, şi vom apăra republica, sau nu vom face acest lucru şi atunci totul va fi pierdut». Acum… ordinul comandantului este o lege de fier".

Şi mai clar s-a exprimat în ziua aceea ziarul „Krasnaia zvezda": „Trăim vremuri în care Armata Roşie nu poate tolera laşi în rândurile sale… Laşul şi trădătorul nu se pot aştepta la îndurare…

Prin puterea ce i-a fost încredinţată de stat, fiecare comandant şi lucrător politic are obligaţia să asigure o asemenea ordine… încât însuşi gândul retragerii fără ordin să fie de neconceput… Niciun pas înapoi! aceasta este porunca patriei".

„Puterea" încredinţată ofiţerilor şi comisarilor, menţionată de articol, nu era altceva decât dreptul de a-i împuşca pe trădători şi laşi sau de a ordona executarea lor fără judecată.

În ziua de 1 august „Krasnaia zvezda” a mai adăugat un amănunt trist (până atunci nedat publicităţii) la povestea bine cunoscută a celor 28 de ostaşi din divizia lui Panfilov care au pierit în bătălia de la Moscova luptând împotriva tancurilor germane:

„Ne amintim cum cei 28… de eroi din divizia de gardă s-au răfuit cu un laş, demn de dispreţ. Fără să se fi înţeles dinainte, ei au tras cu toţii în trădător şi în această salvă sfântă s-a făcut auzită hotărârea lor de a nu-şi părăsi poziţia, de a lupta până la capăt”.

Ziarul mai amintea şi de Sciors, erou al războiului civil. Una dintre regulile acestuia era: „Ostaşul care părăseşte lupta fără ordinul comandantului său va fi împuşcat ca trădător”.

Există toate temeiurile să se presupună că în săptămâna ce a urmat, bazându-se pe aceste noi măsuri de „disciplină de fier” luate împotriva „trădătorilor” şi „laşilor”, unii lucrători politici ai Armatei Roşii au mers prea departe. Altfel nu se poate explica articolul de fond apărut în numărul din 9 august al ziarului „Krasnaia zvezda”, în care se arăta că, la urma urmelor, trebuie făcută o deosebire între laşii incorigibili şi acei oameni la care, pentru o clipă, au cedat nervii:

„Dacă ai în faţa ta un duşman făţiş, un defetist, un laş, un om care seamănă panica… n-are, fireşte, niciun rost să cauţi să-l lămureşti. Faţă de trădătorii de patrie trebuie procedat cu mină de fier…

Se întâmplă însă uneori să dai de oameni pe care e de ajuns să-i ajuţi la timp… pentru ca ei să-şi recapete stăpânirea de sine…”

A doua parte a aceluiaşi editorial lăsa să se întrevadă că, într-un viitor apropiat, va fi desfiinţată funcţia de comisar în forma în care exista până atunci:

„Greşesc profund acei tovarăşi care cred că în luptă lucrătorul politic trebuie să acţioneze la fel ca şi

comandantul. Acolo, pretind ei, n-ar fi timp să-i convingi pe oameni, acolo trebuie doar să ordoni, iar cei care, dintr-un motiv sau altul, nu execută ordinul trebuie pedepsiţi, pe loc. Pentru neexecutarea pe câmpul de luptă a ordinului superiorului, militarul poartă, fireşte, cea mai gravă răspundere. *Dar sarcina comisarului, a lucrătorului politic constă în primul rând în a preveni posibilitatea ivirii unor asemenea cazuri. Iar principala lor armă în această privinţă este tocmai agitaţia politică, munca bolşevică de convingere* a *oamenilor*" (*sublinierea* noastră. – *A.W.*).

Astfel, acest articol cu adevărat istoric, apărut în ziarul Armatei Roşii, nu numai că a dat alarma în legătură cu introducerea unei „discipline de fier", exagerat de severă, dar a şi relevat unele trăsături noi ale relaţiilor ce existau între comandant şi comisar. „Krasnaia zvezda" lăsa în mod clar să se înţeleagă că pedepsirea celor vinovaţi nu este principala îndatorire a comisarului şi că aceasta este treaba comandantului, iar principala îndatorire a comisarului este „munca de agitaţie şi convingere în spirit bolşevic". O asemenea precizare constituia un indiciu clar că într-un viitor apropiat cele două funcţii vor fi separate. După acest protest al ziarului „Krasnaia zvezda" împotriva împuşcării fără discernământ a „laşilor", alte asemenea articole nu au mai apărut aproape de loc în presă.

O altă temă care revenea mereu în presa sovietică era avertismentul: „Să nu te predai niciodată! mai bine moartea decât captivitatea fascistă". Ziarele sovietice au reprodus, cu comentariile respective, o serie de scrisori din Germania, printre care şi cea de mai jos, a unei germane, Gertrude Renn, purtând data de 2 februarie 1942:

„La noi e foarte frig, aproape la fel de frig ca şi în Rusia, în iarna asta a îngheţat o mare cantitate de cartofi. Aceşti cartofi se dau ruşilor, care îi devorează cruzi. La Fallingbostell, în fiecare săptămână mor de foame sau de

frig între 200 şi 300 de ruşi. Dar, în definitiv, altceva nici nu merită”.

Indiferent dacă scrisoarea aceasta era sau nu autentică, în lumina celor aflate – atunci sau mai târziu – despre soarta prizonierilor de război ruşi din Germania, ea pare foarte plauzibilă. Cu toate acestea, soldaţii care izbuteau să fugă din captivitatea germană (şi chiar cei care reuşeau să iasă din încercuirea germană) erau de obicei priviţi – mai ales în 1942 – ca „suspecţi”. Situaţia unora dintre ei era clarificată, alţii erau trimişi în „batalioane disciplinare”, dar au mai existat şi unii care – după cum am aflat din materiale recent publicate – au fost trimişi în „tabere de muncă”.

Îmi amintesc de o convorbire, nu prea veselă, cu un colonel sovietic, scurt timp înainte de căderea Sevastopolului, unde multor mii de ruşi le era sortit să cadă în mâinile germanilor. Colonelul spunea:

„De ce apărarea Sevastopolului se deosebeşte atât de mult de apărarea oraşelor Tobruk sau Singapore? Oare nu pentru că ruşii îl urăsc mai mult pe duşman, în timp ce englezii au tendinţa de a se preda când văd că orice speranţă de a rezista este pierdută? Nu e oare tratamentul blând pe care germanii îl aplică prizonierilor de război englezi un element al unei politici deliberate, având drept scop să-i împiedice pe englezi de a lupta până la ultimul om?”

„Rezultă oare de aici – am întrebat eu – că dacă germanii i-ar trata mai bine pe prizonierii de război ruşi Sevastopolul ar fi căzut de mult?” „Nu – mi-a răspuns el destul de supărat.

— Soldatul rus şi, cu atât mai mult, mai trozul rus nici nu se gândesc la aşa ceva; ei îl urăsc de moarte pe fiecare neamţ. În plus, ei mai ştiu că, continuând până la capăt apărarea lipsită de speranţă a Sevastopolului, imobilizează importante forţe germane şi în felul acesta

dau ajutor restului frontului. Aici avem de-a face cu eroism, dar eroism plus ordine precise”.

Apoi am început să vorbesc despre Crucea Roşie Internaţională, despre Convenţia de la Geneva şi aşa mai departe. N-ar fi oare mai bine ca prizonierilor de război sovietici să li se asigure, de pildă, o anumită protecţie din partea Crucii Roşii Internaţionale, aşa cum propusese Molotov? La această întrebare, colonelul a răspuns: „Nu sunt chiar atât de sigur. Într-un fel sau altul, blestemaţii ăştia de nemţi vor reuşi să inducă în eroare Crucea Roşie Internaţională, cel puţin în ce-i priveşte pe prizonierii noştri de război. Noi ne purtăm destul de bine cu prizonierii germani, deoarece până la urmă o asemenea politică va da roade, dar asta nu înseamnă că ne place să procedăm astfel… Sunt hrăniţi mai bine decât milioane de cetăţeni sovietici paşnici; mi-e silă chiar numai când mă gândesc la asta. Dar ne-am putea oare aştepta la ceva bun din încheierea unei convenţii cu germanii cu privire la prizonierii de război? Trupele noastre au cunoscut chinurile iadului şi vor mai trece nu o dată prin infern înainte ca noi să terminăm acest război. Iar într-un asemenea infern – sunt gata să recunosc aceasta – gândul că e de ajuns să te predai germanilor pentru a-ţi asigura un pat moale şi micul dejun, adică toate acele lucruri de care se bucură prizonierii englezi, ar putea avea repercusiuni negative asupra moralului armatei. Nu fiecare soldat de-al nostru are stofă de erou. Aşa că e mai bine să moară decât să se predea… E un război îngrozitor, mai îngrozitor decât toate războaiele de până acum. Ne doare la gândul că prizonierii noştri mor de foame în lagărele germane. Dar din punct de vedere politic germanii comit o greşeală colosală. Dacă ei s-ar purta bine cu prizonierii noştri, acest lucru s-ar afla curând. Sună monstruos, dar, supunându-i pe prizonierii noştri la torturi şi lăsându-i să moară de foame, nemţii ne ajută”.

Interesant e că şi germanii făceau cam acelaşi raţionament: propaganda lor căuta să bage în cap fiecărui soldat că pentru el a cădea în mâinile ruşiloi este echivalent cu o sinucidere, căci ruşii ori îl vor împuşca pe loc, ori îl vor lăsa să moară de moarte lentă, chinuitoare „în Siberia”. Aceasta mi-au spus-o toţi prizonierii germani pe care am avut ocazia să-i văd mai târziu în stepele Donului, la Stalingrad şi în timpul multor lupte de după Stalingrad, când teama de încercuire devenise pentru armata germană o adevărată obsesie şi a dus chiar la unele retrageri neaşteptate. Numeroşi SS-işti s-au sinucis pentru a nu cădea prizonieri.

Este cazul acum să privim ceva mai departe de etapa „prestalingrădeană” a războiului şi să analizăm cu atenţie stadiile procesului care a început imediat după căderea Rostovului. Măsurile luate în această perioadă pot fi împărţite în trei grupe. În primul rând, s-a procedat la şlefuirea „interioară” a corpului ofiţeresc, care s-a realizat, pe de o parte, prin avansarea în grad şi în funcţie a multor ofiţeri tineri care în cursul războiului dăduseră dovadă de o înaltă pregătire tehnică şi, pe de altă parte, prin retrogradarea sau îndepărtarea „bătrânilor cai de luptă”. Precedentul fusese creat încă în 1941, când din posturile cheie ale armatei au fost scoşi oameni ca Voroşilov şi Budionnîi. În al doilea rând, a avut loc şi şlefuirea „exterioară” a ofiţerului sovietic, prin introducerea unei uniforme mai frumoase, cu epoleţi şi fireturi de aur. În al treilea rând, a fost dus până la sfârşitul său logic procesul de delimitare precisă a atribuţiilor comandantului şi comisarului, care a început la scurt timp după căderea Rostovului. În sfârşit, la 9 octombrie a fost restabilit principiul unităţii de comandă.

Contrastul dintre ofiţerul de tip nou şi cel de tip vechi este în mod pregnant înfăţişat în piesa lui Korneiciuk „Frontul”; ea merită să fie analizată, chiar şi numai pentru

enorma publicitate ce i s-a făcut.

Principala temă a piesei este conflictul dintre comandantul frontului, generalul Gorlov, şi subordonatul lui, generalul Ogniov, care comanda una dintre armatele acestui front. Gorlov era un om agreabil, incontestabil viteaz, care se distinsese în timpul războiului civil, însă cu totul nepotrivit pentru un război modern.

Face ironii mai mult sau mai puţin binevoitoare la adresa „specialiştilor" şi declară cu mândrie:

„... N-am mai urmat alte universităţi. N-am învăţat să lupt în academii, ci pe câmpul de bătaie. Nu sunt teoretician, ci un bătrân cal de luptă". După el, secretul succesului militar rezidă în vitejia personală. „... Ei bine, vom învinge orice vrăjmaş – spune el –, dar nu prin legătura radio, ci prin eroism, prin bărbăţie!" Este înconjurat de nişte nulităţi servile şi linguşitoare; sunt oameni care nu au nici urmă din cinstea înnăscută a lui Gorlov; printre ei se numără şeful secţiei cercetare, redactorul ziarului frontului, un corespondent de război şi şeful transmisiunilor frontului. Cu toţii sunt zugrăviţi în mod cât se poate de satiric.

Figura centrală a taberei opuse este Ogniov, un general tânăr, care cunoaşte la perfecţie metodele de ducere a războiului modern. Este sprijinit de fratele lui Gorlov, directorul unei mari uzine constructoare de avioane; îl adoră chiar şi fiul lui Gorlov. La statul-major al lui Gorlov domneşte o atmosferă de totală nepăsare. Adesea sunt organizate mese zgomotoase cu toasturi şi discursuri lăudăroase. Ogniov este dezgustat de toate acestea, iar fratele lui Gorlov, venit în inspecţie de la Moscova, este uluit de cele văzute şi raportează la Moscova că fratele său nu se achită de loc de îndatoririle ce-i revin. În piesă locul central îl ocupă ciocnirea dintre cele două şcoli în legătură cu o operaţie care din cauza lui Gorlov eşuează cu totul. Situaţia este în cele din urmă

salvată, deşi cu preţul unor mari pierderi, de către Ogniov, care are o viziune mult mai clară a planurilor comandamentului german şi este mult mai bun organizator.

În primul tablou are loc următoarea convorbire tipică:

Generalul Gorlov (*către Udivitelnîi, şeful secţiei cercetare*): Câte tancuri sunt la gara Kolokol?

UDIVITELNÂI: Cincizeci, tovarăşe comandant.

GORLOV: Nu-s mai multe?

UDIVITELNÂI: Poate au mai adus în ultimele cinci zile, dar nu prea cred.

GORLOV: Ogniov spune c-ar fi trei sute.

UDIVITELNÂI: Da' de unde, tovarăşe comandant! Pe întregul nostru front nu cred că nemţii să aibă cinci sute. GORLOV (*către Ogniov*): Just!

OGNIOV: Atunci pentru ce se străduiesc nemţii să aducă atâta benzină la Kolokol?

UDIVITELNÂI: Nu ştiu. Se vede că se pregătesc pentru viitoarea ofensivă. Au depozite acolo.

OGNIOV: Cine-i comandă acum?

UDIVITELNÂI: Nu ştiu. Înainte-i comanda ăsta... am uitat, are un nume greu... general-maior... în fine, un von... A fost scos. Acum nu ştiu ce von o mai fi.

OGNIOV: Care este în prezent puterea de foc a acestei grupări?

UDIVITELNII: Cred că patru divizii obişnuite cu un efectiv circa şaptezeci la sută. Precis n-aş putea spun... OGNIOV: Drăcie! Pe mine nu mă interesează ce crezi dumneata, ci mă interesează ce au nemţii în realitate. Poţi să-mi spui, da sau nu? Răspunde!

KOLOS (*comandantul grupului de cavalerie*): Linişteşte-te, Volodia.

GORLOV: De ce zbieri aşa, ce, crezi că eşti la bâlci? OGNIOV: întrebaţi-l mai bine pe el de ce minte ca la bâlci?

Ce-i asta? „Posibil”, „Cred”, „Probabil”! Cum puteţi da ordine bazându-vă pe informaţii care vă induc în eroare?… Aviaţia nu acţionează de cinci zile din cauza viscolului. Ce date mai aveţi? În timpul ăsta, cine ştie ce naiba au mai putut face nemţii.

Scena reprezintă condamnarea oficială de către partid a tipului de ofiţer „demodat”. Piesa a fost scrisă în septembrie 1942, ca un răspuns la întrebarea chinuitoare cum se face că germanii, în al doilea an de război, continuă să cotropească vaste regiuni ale teritoriului sovietic.

În ultimul act, după victoria repurtată printr-o luptă grea, în cursul căreia, în ciuda ordinelor iniţiale date de Gorlov, Ogniov izbuteşte să evite catastrofa, Gorlov este îndepărtat din funcţie. El este dezorientat, dar începe să înţeleagă esenţa a ceea ce s-a întâmplat şi primeşte înlocuirea sa fără să protesteze. În cursul luptei este ucis fiul său, unul dintre cei mai sinceri admiratori ai lui Ogniov. Gorlov nu este prezentat ca un ticălos, şi oricine a văzut „Frontul” pe scena Teatrului de Artă din Moscova nu va uita figura sa patetică, aproape cehoviană, din ultimul act, interpretată de marele Moskvin.

Piesa trebuia însă să transmită spectatorilor un mesaj optimist. La sfârşit dispare nu numai Gorlov, ci şi întregul său anturaj; în locul lor vin alţi oameni, asemănători lui Ogniov, oameni pe care i-a promovat însuşi războiul şi care, în afară de cunoştinţele căpătate în academiile militare, au învăţat şi direct din experienţa războiului. Ogniov reprezintă tipul noului ofiţer sovietic, şi apariţia piesei, în septembrie 1942, a constituit într-un anumit sens o importantă verigă de legătură între reformele introduse imediat după căderea Rostovului şi consecinţa lor logică – întărirea rolului comandantului în Armata Roşie, „strălucirea” exterioară ce i-a fost dată prin introducerea noilor uniforme şi restabilirea principiului unităţii de comandă.

Restabilirea deplină a principiului unităţii de comandă a fost hotărâtă prin decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. din 9 octombrie, care a desfiinţat funcţia de comisar militar din Armata Roşie. Făcând aluzie la fricţiunile ce se iveau adesea în unităţile militare între comandant şi comisar, în special în timpul grelelor săptămâni ale retragerii, decretul arăta că acum funcţia de comisar militar în vechiul înţeles al cuvântului nu mai este necesară. Sistemul comisarilor militari a luat fiinţă – arăta decretul – în perioada războiului civil şi avea drept scop supravegherea comandanţilor, printre care se aflau şi foşti ofiţeri ai armatei ţariste, care „nu credeau… în trăinicia Puterii sovietice şi erau chiar străini de ea”.

În decret se spunea că după războiul civil au crescut şi au fost educate, în condiţiile orânduirii sovietice, numeroase cadre de comandă şi că actualul război a scos la iveală „un număr foarte mare de noi comandanţi talentaţi… Comandanţii Armatei Roşii şi-au dovedit devotamentul faţă de patria noastră, au dobândit multă experienţă… au crescut şi s-au întărit din punct de vedere militar şi politic”. În continuare, în decret se arăta:

„Pe de altă parte, comisarii militari şi lucrătorii politici şi-au îmbogăţit cunoştinţele militare… parte dintre ei au şi fost numiţi în funcţii de comandă… iar mulţi alţii pot fi trecuţi în funcţii de comandă fie imediat, fie după o anumită pregătire militară.

Toate aceste… împrejurări… sunt o dovadă că a dispărut cu desăvârşire temeiul pentru menţinerea funcţiei de comisar militar. Mai mult, menţinerea în continuare a sistemului comisarilor militari ar putea constitui o frână în calea îmbunătăţirii conducerii trupelor, iar pe comisarii înşişi i-ar pune într-o situaţie penibilă.

A sosit deci timpul când a devenit necesar… să se introducă deplina unitate de comandă şi comandantul să aibă întreaga răspundere pentru toate aspectele muncii în

unităţi…”

În felul acesta, comisarii au fost transformaţi în „locţiitori politici ai comandanţilor”; şi ei erau ofiţeri, dar aveau de obicei un grad mai mic decât comandantul. În atribuţiile lor intrau în primul rând educarea politică a soldaţilor, munca de propagandă, grija pentru condiţiile de trai şi viaţa culturală a unităţilor etc. Cel mai important era însă faptul că nu se mai puteau amesteca în hotărârile luate de comandant şi, cu atât mai puţin, în hotărârile cu caracter operativ.

Un alt avantaj practic al acestei reforme era – după grelele pierderi suferite de armată începând din iunie 1941 – şi făptui că într-un timp scurt s-a obţinut o sporire considerabilă a numărului cadrelor de comandă prin intrarea în rândurile lor a foştilor comisari, care în majoritate căpătaseră experienţa practică a războiului.

Decretul a desfiinţat funcţia de comisar militar şi de „politruc” (funcţie echivalentă ca grad cu aceea de comandant al unei subunităţi) şi a introdus „în marile unităţi, unităţi, state-majore, subunităţi, şcoli militare, în direcţiile centrale şi generale ale Comisariatului poporului pentru apărare, precum şi în instituţiile Armatei Roşii funcţia de locţiitor politic al comandantului”.

În articolul său de fond din 11 octombrie, ziarul „Krasnaia zvezda” releva meritele incontestabile pe care numeroşi comisari militari le au faţă de ţară şi armată, arătând că în multe cazuri ei au preluat îndatoririle comandanţilor când aceştia erau ucişi sau răniţi. Mulţi dintre aceşti comisari au şi fost numiţi în funcţii de comandă. Articolul sublinia că decretul reprezintă, de fapt, ultima etapă a unui proces care începuse încă de mult. Trecând sub tăcere tot ce se întâmplase la sfârşitul deceniului al 4-lea şi după începutul războiului, articolul căuta să demonstreze că noua reformă nu reprezintă altceva decât acea reorganizare a armatei asupra căreia

insistase Frunze încă la începutul deceniului al 3-lea. Despre Tuhacevski, acest adversar al „dualităţii puterii în armată”, articolul nu pomenea niciun cuvânt.

Recunoscând superioritatea unităţii de comandă, „Krasnaia zvezda” afirma însă în continuare că noua reformă nu urmăreşte nicidecum ca în armată să scadă nivelul educaţiei politice şi al agitaţiei bolşevice.

„Locţiitorii politici ai comandanţilor au obligaţia… de a duce în unităţi munca de agitaţie şi propagandă… trebuie să formeze neîncetat apărători dârji ai patriei, capabili de orice sacrificiu în lupta lor neînfricată împotriva hitleriştilor odioşi”.

În încheiere se spunea că într-un viitor foarte apropiat Armata Roşie va avea 200 de noi comandanţi de regiment şi 600 de noi comandanţi de batalion promovaţi din rândul foştilor comisari.

Odată cu această reformă a fost introdusă şi noua uniformă. Ceva mai târziu, în 1943, ca o completare a noii uniforme, a fost publicat şi un întreg cod de reguli de comportare pentru ofiţeri. Toate acestea au contribuit, indiscutabil, la întărirea prestigiului ofiţerilor nu numai în ochii subordonaţilor lor, ci şi în ochii populaţiei civile.

STALINGRAD

Capitolul I

Stalingrad. Relatarea lui Ciuikov în linii mari, bătălia de la Stalingrad poate fi împărţită în următoarele etape:

1) 17 iulie-4 august, când principalele lupte se mai dădeau în cotul Donului. Aici, în baza ordinului „Niciun pas înapoi!”, ruşii au încercat, cel puţin, să încetinească înaintarea germanilor. În partea de nord a cotului, ruşii luptau cu îndârjire pentru a menţine măcar câteva capete de pod. Se mai spera că prin încetinirea înaintării germane se va câştiga timp pentru consolidarea lucrărilor de apărare din faţa Stalingradului. Acestea fuseseră construite într-o grabă febrilă de mii de oameni, dar, după

cum avea să se vadă, nu au fost prea eficiente 1. Cu toate acestea, o autoritate ca generalul Eremenko afirmă că lupta din afara cotului Donului a fost de mare importanţă, deoarece a încetinit înaintarea germanilor, împiedicând încercuirea unor mari forţe sovietice în interiorul cotului şi cucerirea Stalingradului de la primul asalt.

2) 5 august-18 august. După ce forţaseră Donul în sud, la Ţimleanskaia, importante forţe ale Armatei a 6-a germane, sprijinite de armata de tancuri a generalului Hoth, încercau acum să cadă în spatele ruşilor, dând lovituri în zona Stalingrad, la Kotelnikovo, Abganerovo şi Plodovitoe, localităţi situate la sud-est de oraş. La 14 august, aproape întreaga regiune din interiorul cotului Donului (cu excepţia câtorva capete de pod deţinute de ruşi în nord) era ocupată de ger-[98]

mani. Germanii atacau Stalingradul nu numai din sud, ci şi din vest şi nord-vest.

3) 19 august-3 septembrie. În regiunea dintre Don şi Volga, luptele au atins acum punctul culminant. Deşi la sud-est de oraş inamicul a fost ţinut în loc timp de câteva zile pe aliniamentul râurilor Aksai şi Mâşkova, germanii au pătruns până la Volga, la nord de Stalingrad, formând acolo un ieşind lat de circa 10 km. Acest lucru s-a întâmplat la 23 august, zi marcată şi printr-un raid asupra Stalingradului, la care au luat parte 600 de bombardiere. În ciuda haosului aparent creat în oraş de acest superraid aerian, în urma căruia au fost ucişi 40.000 de oameni, nici autorităţile militare, nici cele civile nu şi-au pierdut capul. Pentru a evita încercuirea şi, totodată, pentru a-i împiedica pe germani să lovească în sud, pornind din ieşindul pe care-l aveau pe Volga, la nord de Stalingrad, ruşii s-au

---

98 Eremenko recunoaşte că numai un sfert din aceste lucrări fuseseră terminate în august şi, totodată, mai erau şi prost executate (cf. Eremenko, op. cit., p. 76). In plus, aceste fortificaţii rudimentare nu erau ocupate de numărul necesar de oameni cu armament suficient.

grăbit să se retragă în oraş. Ieşindul german de la Rânok-Erzovka, la nord de Stalingrad, a fost „stabilizat”.

4) între 4 şi 13 septembrie, luptele s-au concentrat la „periferia” Stalingradului, dar, cum germanii atinseseră Volga şi la sud de oraş, Armata a 62-a sovietică s-a văzut izolată de restul forţelor sovietice. La 12 septembrie, – generalul Ciuikov a fost numit comandant al Armatei a 62-a.

5) Perioada 13 septembrie-18 noiembrie a fost marcată prin istorica bătălie din interiorul Stalingradului. Pe la mijlocul lunii octombrie, ruşii nu mai deţineau decât trei mici capete de pod, dar germanii nu au fost în stare să-i scoată de acolo, cu toată ofensiva „finală” pornită de ei în prima jumătate a lunii noiembrie. Grosul artileriei sovietice se afla de cealaltă parte a Volgăi, fiind astfel, în ciuda marii superiorităţi aeriene a germanilor, relativ invulnerabil.

Apoi a început contraofensiva ruşilor.

1) 19 noiembrie-11 decembrie, perioada în care ruşii au izbutit să-i încercuiască complet pe germani şi români la Stalingrad.

2) 12 decembrie-l ianuarie, perioadă marcată în special de încercarea lui Hoth şi Manstein de a ajunge până la trupele încercuite la Stalingrad, de eşecul acestei încercări, de extinderea cercului ruşilor în jurul Stalingradului, precum şi de totala derută a italienilor pe Don.

3) 10 ianuarie-2 februarie 1943, când a avut loc lichidarea definitivă a trupelor inamice din „cazanul” de la Stalingrad.

Când studiem prima etapă a bătăliei de la Stalingrad, etapa în care trupele sovietice erau în apărare, materialul cel mai important de care dispunem pentru aprecierea atât a aspectelor pur militare ale bătăliei cât şi a moralului trupelor sovietice îl constituie cartea „Nacealo puţi” a generalului (azi mareşal) V.I. Ciuikov, care în tot timpul cât

a durat asediul Stalingradului a fost comandantul Armatei a 62-a, Publicată în 1959, cartea lui Ciuikov a fost pe vremea aceea cea mai bună descriere a acestei bătălii complexe. Este şi una dintre cele mai sincere cărţi scrise de vreunul dintre generalii sovietici.

Ciuikov, care până la începutul anului 1942 fusese ataşat militar în China, a fost trimis pe Frontul Stalingrad la începutul lunii iulie, când germanii înaintau în regiunea Donului. Descriind retragerea spre Stalingrad, el zugrăveşte un tablou foarte sincer al moralului scăzut pe care-l aveau atât soldaţii cât şi ofiţerii, inclusiv ofiţerii superiori.

„La staţia de cale ferată Frolovo am dat de statul-major al Armatei a 21-a… Statul-major… se afla pe roţi: mijloacele de transmisiuni, mobilierul statului-major, inclusiv garnitura de dormit a comandantului de armată Gordov – totul se afla în mişcare, pe maşini şi autocamioane. Această mobilitate mi-a displăcut. În toate se simţeau aici instabilitatea frontului şi lipsa de îndârjire în luptă. îţi făcea impresia că cineva fugăreşte statul-major, iar pentru a scăpa de urmărire toţi, în frunte cu comandantul armatei, erau în orice clipă gata să se pună în mişcare”.

Câteva zile mai târziu, călătorind spre vest, în direcţia Donului, a avut din nou ocazia să observe fapte care dovedeau moralul foarte scăzut al trupelor.

„Am văzut cum mergeau oamenii de la vest spre est prin stepa aridă din regiunea Stalingradului; îşi consumau ultimele rezerve de alimente, gâfâind de căldură şi zăpuşeală. Când îi întrebai «Unde vă duceţi?…», dădeau răspunsuri lipsite de sens – toţi spuneau că trebuie să caute neapărat pe cineva care se află dincolo de Volga sau în raionul Saratov”.

Nici moralul unora dintre generali nu era mai bun. Generalul Gordov, comandantul Armatei a 21-a, a fost

numit comandant al Armatei a 64-a, iar Ciuikov – adjunct al lui. S-au întâlnit pentru prima oară în seara zilei de 19 iulie, la statul-major al Armatei a 64-a.

„Era un general care începuse să încărunţească, cu ochii cenuşii obosiţi, ce păreau că nu văd nimic şi în a căror privire rece se putea citi: «Nu-mi vorbi despre situaţie; ştiu totul, dar nu pot face nimic, căci aşa mi-a fost soarta»”.

Sub influenţa stării sale de spirit defetiste, Gordov dăduse ordin ca numai o parte din armata sa să menţină poziţiile din cotul Donului, iar rezervele să fie lăsate pe malul de est al fluviului. Ciuikov a fost împotriva acestei hotărâri, dar – observă el – generalului Gordov „nu-i plăcea să asculte propunerile subordonaţilor săi”.

Cu toate acestea, n-au trecut decât câteva zile, şi Gordov a fost chemat la Moscova, unde a fost numit într-un post şi mai important – acela de comandant al Frontului Stalingrad. Ciuikov a rămas comandant ad-interim al Armatei a 64-a. La 25 iulie, trupele de sub comanda sa au luat contact cu germanii la Nijne-Cirskaia, în colţul de sud-est al cotului Donului. După ce descrie cele două zile de lupte înverşunate, în cursul cărora au fost distruse numeroase tancuri germane, iar trupele germane au suferit, de asemenea, mari pierderi de pe urma focului „Katiuşelor”, Ciuikov relatează în continuare cum germanii au izbutit totuşi să rupă poziţiile de apărare ale ruşilor din cotul Donului. El arată că trupele sale nu mai aveau tancuri şi că a trimis câteva batalioane de infanterie marină pentru a astupa breşa.

„Se părea că vom izbuti totuşi să-l oprim pe inamic şi să astupăm breşa, dar în rândul trupelor s-a răspândit panica. Ea luase naştere nu pe front, ci în unităţile din spatele frontului. Batalioanele medico-sanitare, parcurile de artilerie şi coloanele de transport, toate aflate pe malul drept al Donului „aflaseră de la cineva că tancurile

germane s-ar găsi la numai 2 – 3 km. În acel moment, vestea… a fost suficientă pentru ca formaţiunile de spate să se repeadă în dezordine spre punctele de trecere peste fluviu. Prin canale necunoscute mie, panica s-a transmis şi la trupele… de pe front.

Pentru a opri această masă de oameni şi vehicule care se îmbulzeau spre Don, am trimis la punctul de trecere câţiva ofiţeri de stat-major care se aflau lângă mine, precum şi pe comandantul artileriei, generalul-maior Brout. Totul a fost însă în zadar şi, de altfel, tardiv: aviaţia inamică observase marea aglomerare de oameni şi maşini la punctul de trecere şi a început s-o bombardeze.

În timpul acestui bombardament au fost ucişi generalul Brout… şi alţi câţiva ofiţeri din statul-major al armatei".

Spre seară germanii au distrus podul, dar în cotul Donului mai rămăseseră o divizie de infanterie şi alte câteva unităţi cu efective mici. Ceea ce a urmat a fost un exemplu: tipic pentru lipsa de coordonare a acţiunilor comandamentului sovietic. În absenţa lui Ciuikov, şeful statului-major al Armatei a 64-a a dat trupelor ordinul de a se retrage dincolo de Don. La înapoierea sa la statul-major, Ciuikov s-a îngrozit şi a anulat imediat ordinul, care putea provoca o nouă panică şi fugă în dezordine, cu atât mai mult cu cât în acea regiune nu existau puncte de trecere. Trupele s-au instalat în tranşee în cotul Donului şi, după trei zile de lupte înverşunate, au reuşit să lichideze breşa.

Generalii din lumea întreagă au întotdeauna pe câte cineva cu care să se răfuiască, şi în această privinţă Ciuikov nu constituie o excepţie. De-a lungul întregii sale cărţi, el compară trupele. bune cu cele proaste, pe comandanţii buni cu cei incapabili. Aşa, de pildă, când, în toiul luptelor din cotul Donului, a aflat că generalul Kolpakci fusese scos de la comanda Armatei a 62-a şi înlocuit cu generalul-locotenent Lopatin, nu s-a bucurat

câtuşi de puţin:

„Generalul Lopatin, fost cavalerist, a comandat în ultimul timp o armată care, în timpul retragerii spre Don, se răspândise în aşa măsură prin stepă încât cu greu a putut fi adunată la loc… Corpolent, blond, în aparenţă foarte calm, generalul Lopatin ne-a primit la punctul său de comandă cu o masă foarte bună şi a declarat că Armata a 62-a nu poate executa directiva şefului statului-major al frontului, deoarece… n-au fost aduse muniţii… După cum mi-am dat seama, nu avea de loc siguranţă de sine… Se îndoia dacă la flancul drept al armatei unităţile sale pe jumătate încercuite vor putea rezista”.

Sub neîntreruptele bombardamente aeriene, Ciuikov şi-a petrecut restul zilei străbătând în lung şi în lat stepele Donului în căutarea „diviziilor pierdute” ale lui Lopatin. Între timp generalul Şumilov a fost numit comandant al Armatei a 64-a, iar Ciuikov a primit ordinul de a se prezenta la Gordov la Stalingrad pentru a primi noi dispoziţiuni. La 1 august a intrat în cabinetul lui Gordov. Acesta, numai cu câteva zile în urmă atât de deprimat, era acum parcă cu totul alt om.

„Gordov era bine dispus şi făcea chiar glume. Într-o convorbire cu Hriukin a arătat atâta încredere în sine, încât dădea impresia că acu-acu îi va zdrobi… pe fascişti.

— Inamicul s-a împotomolit în poziţiile noastre de apărare – a arătat el –, şi acum, dintr-o singură lovitură, poate fi nimicit. Amintindu-mi cum căutasem zadarnic în stepă nişte divizii care parcă intraseră în pământ, am ajuns la concluzia că, de fapt, comandantul Frontului Stalingrad nu cunoaşte situaţia de pe front. El lua dorinţele drept realitate şi nu ştia că din raionul Ţimleanskaia se apropie de Stalingrad, prin Kotelnikovo, un nou pericol: germanii pregăteau o lovitură puternică.

Generalul Gordov nu a ascultat raportul meu şi m-a întrerupt când am încercat să-i expun situaţia de pe front.

— Cunosc tot atât de bine ca şi dumneavoastră cum stau lucrurile pe front – mi-a spus el”.

Plin de presimţiri rele, Ciuikov s-a întors pe front, dar nu a mai putut trece Donul: în acel moment, practic întreaga regiune din cotul Donului era ocupată de germani.

Vorbind despre lipsa de legătură dintre unităţile sovietice care luptau în cotul Donului, Ciuikov dă următorul exemplu: Divizia a 33-a de gardă din Armata a 62-a i-a oprit pe germani timp de câteva zile într-un sector îngust al frontului. Ea a luptat aproape până la ultimul om şi a izbutit să distrugă sau să scoată din luptă nu mai puţin de 50 de tancuri germane. În timpul acesta diviziile învecinate nu făceau absolut nimic, „aşteptând să se întâmple ceva”. Foarte curând au fost atacate de puternice forţe germane, care le-au străpuns poziţiile. Şi astfel eroica apărare a Diviziei a 33-a de gardă a fost de fapt zadarnică.

Dar până la 26 iulie generalul Lopatin continua să trimită la statul-major rapoarte optimiste despre importante forţe germane care s-ar afla pe punctul de a fi încercuite. „Era – comentează Ciuikov – ca în povestea cu omul care striga că a prins un urs. «Bine, adu-l încoace», «Nu pot, că nu-mi dă ursul drumul!»”.

Retrăgându-se dincolo de Don, Armata a 62-a a suferit mari pierderi şi avea nevoie de puternice întăriri.

Înapoindu-se pe front în ziua de 2 august, Ciuikov s-a convins că situaţia se înrăutăţise mult. Puternice forţe germane, după ce pătrunseseră pe la unul din flancuri în spatele forţelor principale ale trupelor sovietice, au forţat Donul în raionul Ţimleanskaia şi, după ce au ocupat Kotelnikovo, au început să înainteze într-un larg semicerc spre Stalingrad de la nord, trecând prin Plodovitoe şi gara Tinguta, situate în stepa calmucă. În multe locuri, împotriva trupelor sovietice au fost aruncate puternice

mari unităţi de aviaţie şi de tancuri. Aşa, de pildă, două zile mai târziu, un tren militar care adusese în staţia Kotelnikovo trupe proaspete din Siberia a fost atacat de avioane şi tancuri germane.

Pierderile au fost atât de îngrozitoare încât colonelul care comanda aceste trupe, ce se retrăgeau acum în dezordine spre Stalingrad, a fost găsit într-o stare de totală depresiune nervoasă.

„Îmi amintesc – scrie Ciuikov – faţa lui palidă şi vocea lui tremurândă. Era într-o stare foarte proastă… «Tovarăşe general – mi-a spus el –, sunt ofiţer sovietic şi nu pot supravieţui pieirii unei mari părţi a diviziei mele. Mi-e greu să-i adun pe supravieţuitori, care sunt complet demoralizaţi. De aceea nu mai pot continua să comand divizia».

Nu-l puteam părăsi fără să fac ceva pentru el… Câteva ore mai târziu, când colonelul Voskoboinikov îşi revenise, i-am chemat la mine pe el, pe şeful statului-major şi pe şeful secţiei politice a diviziei. Le-am dat ordin să ia contact cu trupele împrăştiate între Jutovo şi Abganerovo şi să ocupe poziţii de apărare puternice pe malul de nord al râului Aksai”.

În ciuda grelelor pierderi suferite, comandamentul sovietic a izbutit să organizeze un aliniament de apărare de-a lungul râului Aksai. La 6 august, trupele sovietice au dat inamicului câteva contralovituri încununate de succes.

„În urma luptei din 6 august, inamicul a suferit pierderi grele… Am capturat opt tunuri şi un mare număr de puşti şi mitraliere – relatează Ciuikov.

— M-am convins că trupele pe care le adunasem în timpul retragerii nu-şi pierduseră spiritul combativ şi luptau bine; porneau curajos la atac şi întâmpinau fără panică şi cu fermitate orice încercare a inamicului de a restabili situaţia. Iar asta era cel mai important”.

Nici la est, la Abganerovo şi Tinguta, unde fusese

transferată Armata a 64-a, germanii nu au reuşit să rupă frontul, în aceeaşi zi, Ciuikov a aflat cu bucurie că Gordov fusese înlocuit cu Eremenko în funcţia de comandant al Frontului Stalingrad (ulterior însă, relaţiile dintre Ciuikov şi Eremenko s-au înrăutăţit în oarecare măsură).

Înaintarea germanilor dinspre sud şi sud-vest spre Stalingrad a încetinit, dar trupele sovietice mai aveau să întâmpine alte greutăţi. Un mare depozit de muniţii situat la sud de Stalingrad fusese distrus de bombardierele germane, şi după puţin timp trupele sovietice au început să ducă o lipsă acută de muniţii. Cu toate acestea, ele au reuşit să-şi menţină mai bine de o săptămână poziţiile de la râul Aksai. Cum germanii erau gata să pătrundă adânc în spatele tuturor acestor trupe pe la est, ele au primit ordin să se retragă spre nord, până la următorul aliniament natural de apărare – râul Mâşkova, situat la circa 60 km sud de Stalingrad. În timpul acestor lupte dintre Don şi Volga, practic din suburbiile Stalingradului, trupele sovietice, în ciuda înfrângerilor suferite la cotul Donului, au început să lupte cum rareori mai luptaseră vreodată. Ciuikov citează numeroase exemple de acte de eroism, ca acelea ale multor soldaţi care, rezistând cu desperare inamicului, îşi legau de centură grenade şi se aruncau sub tancurile germane. Trupele proaspete, abia de scurt timp incluse în Armatele a 62-a şi a 64-a, „căpătau experienţă, se călеau şi se maturizau”. Planul german de a ajunge la Volga şi totodată de a încercui atât Armata a 62-a cât şi Armata a 64-a eşuase. Acestor două armate le era dat să ducă principala greutate a luptelor pentru Stalingrad.

Hitler dăduse ordin ca Stalingradul să fie ocupat la 25 august. În ziua de 23 august, zi cu adevărat tragică, germanii au reuşit să atingă Volga la nord de Stalingrad pe o distanţă de 8 km. În aceeaşi zi, 600 de avioane au efectuat asupra oraşului un raid, în urma căruia au pierit circa 40.000 de locuitori.

„Imensul oraş, care se întindea pe o distanţă de 50 km de-a lungul Volgăi, era cuprins de flăcări. Totul în jur ardea, se prăbuşea. Jalea şi moartea au pătruns în mii de familii din Stalingrad”.

Multe mii de locuitori au fugit pe celălalt mal al Volgăi. Dar Ciuikov subliniază că atât autorităţile militare cât şi cele civile erau ferm hotărâte să apere Stalingradul cu orice preţ. La nord de oraş, germanii nu au putut lărgi breşa, iar în sud Armata a 64-a continua să opună rezistenţă încercărilor lor de a răzbate spre Volga.

Dar în zilele următoare presiunea trupelor germane continuă să se intensifice.

„Dând lupte grele, trupele Armatelor a 62-a şi a 64-a se retrăgeau pe ultimele lor poziţii, cele din Stalingrad.

Drumurile erau ticsite de refugiaţi; colhoznicii şi muncitorii din sovhozuri plecau cu întreaga lor familie şi cu întreaga lor gospodărie. Se îndreptau spre punctele de trecere peste Volga, ducând cu ei vitele şi inventarul agricol…”

În ciuda rezistenţei înverşunate opuse de Armata Roşie, în ultima săptămână a lunii august şi în primele zece zile ale lunii septembrie, germanii înaintau spre Stalingrad din toate direcţiile. Dispuneau de o mare superioritate în armament, şi în special în avioane. La 10 septembrie au atins Volga la sud de Stalingrad, lângă mica localitate Kuporosnoe, izolând astfel Armata a 62-a de Armata a 64-a. În felul acesta, Armata a 62-a a fost prinsă în „potcoava” germană, de formă neregulată, a cărei extremitate nordică atingea Volga la Rânok, iar cea sudică la Kuporosnoe, situat la circa 30 km în aval. În acea perioadă, aviaţia germană efectua până la 3.000 de misiuni pe zi, în timp ce aviaţia sovietică – ceva mai mult de 300. Comandamentul sovietic nu dispunea nici de un număr cât de cât însemnat de tancuri.

„Inamicul continua să-şi menţină superioritatea

aeriană. Acest fapt îi deprima pe soldaţii noştri mai mult decât orice, şi noi căutam febril vreo posibilitate de a-l lipsi pe inamic de acest atu… Parte din artileria noastră antiaeriană fusese distrusă de inamic, iar restul se retrăsese pe malul stâng al Volgăi, de unde putea acoperi fluviul şi o fâşie îngustă de-a lungul malului drept. De aceea, din zori şi până-n seară, avioanele fasciste se roteau deasupra oraşului… şi a Volgăi”.

La 10 septembrie, moralul trupelor sovietice mai era încă foarte scăzut.

„Pierderile suferite, retragerile, lipsa de muniţii şi alimente, dificultăţile în legătură cu completarea efectivelor şi a armamentului – toate acestea au avut un efect negativ asupra moralului trupelor. Mulţi n-aveau altă dorinţă decât să treacă Volga, să scape din infernul de la Stalingrad… La 14 septembrie l-am întâlnit pe fostul comandant al Armatei a 62-a, Lopatin. Am fost izbit de starea sa de desperare, de părerea sa că era imposibil şi absurd să se lupte pentru Stalingrad… În mod cât se poate de politicos i-am sugerat să se prezinte la consiliul militar [de cealaltă parte a Volgăi] – cu alte cuvinte, să plece din Stalingrad. Această stare de spirit a fostului comandant al armatei era contagioasă… Trei dintre ajutoarele mele, oameni care răspundeau de tancuri, artilerie şi de unităţile de geniu, au pretins că sunt bolnavi şi s-au grăbit să treacă Volga… Toate acestea începeau să aibă efecte negative asupra trupelor…”

Consiliul militar şi secţia politică a Armatei a 62-a au dus muncă de propagandă în rândul trupelor pentru a le ridica moralul. Cam în acelaşi timp, consiliul militar al Frontului Stalingrad a dat vestitul său ordin: „Inamicul trebuie zdrobit la Stalingrad!” Acest ordin a avut un efect electrizant asupra tuturor ofiţerilor, soldaţilor şi lucrătorilor politici ai Armatei a 62-a.

„Potcoava” germană varia ca adâncime în diferitele ei

puncte. Dacă facem abstracţie de ieşindul din nord, din raionul Orlovka, a cărui extremitate vestică se afla la circa 18 km de Volga, restul fâşiei de apărare a Armatei a 62-a avea la 13 septembrie – adică înainte de prima mare ofensivă germană asupra Stalingradului propriu-zis – o adâncime de circa 8 km. Principalele puncte de reper ale acestei fâşii erau, de la nord la sud: Rânok (la nord de această localitate, germanii atinseseră Volga în ziua de 23 august), cartierul Spartakovka, apoi cartierul uzinei de tractoare din Stalingrad şi uzina însăşi, situată mai aproape de Volga apoi cartierul uzinei „Barrikadi" şi uzina însăşi, situată mai la est, tot pe malul Volgăi; la sud, de asemenea pe malul fluviului, se afla uzina „Krasnîi Okteabr", iar ceva mai la sud-vest – cartierul muncitoresc al acestei uzine, apoi şi mai spre sud se afla vestita colină a lui Mamai, punctul cel mai înalt din raionul Stalingrad, pentru care s-au dat lupte înverşunate timp de câteva luni. De fapt, colina lui Mamai marca hotarul dintre partea de nord, industrială, a Stalingradului şi partea de sud a oraşului, unde se aflau cartierele comerciale, administrative şi de locuinţe. Tot aici se aflau cele două gări, Casa Armatei Roşii, magazinul universal, precum şi alte clădiri, devenite celebre în etapele următoare ale bătăliei.

La 12 septembrie, două zile după ce Armata a 62-a fusese izolată de restul trupelor sovietice, Ciuikov a fost numit comandant al acestei armate. Şeful de stat-major al armatei era generalul Krîlov, care se distinsese în luptele de la Odesa şi Sevastopol.

Marea ofensivă germană a început în ziua de 13 septembrie. Principalul obiectiv al inamicului era ocuparea colinei lui Mamai şi a centrului Stalingradului, pentru a-şi croi în felul acesta drum spre Volga. La început punctul de comandă al lui Ciuikov se afla chiar în vârful colinei lui Mamai. Dar, scrie el, „permanentele întreruperi ale

legăturilor, ca urmare a tirului artileriei inamice, au făcut imposibilă conducerea trupelor… (şi) au fost cauza care m-a determinat să mut punctul de comandă al armatei în vâlceaua râului Ţariţa…”

Era un adăpost mare, încăpător şi bine protejat, situat în apropiere de Volga, între cele două staţii de cale ferată, înainte se afla aici statul-major al Frontului Stalingrad.

Ciuikov povesteşte cum, după primele succese pe care le obţinuseră în ziua de 13 septembrie, germanii, plini de încredere în sine, continuau ofensiva cu scopul de a ocupa partea centrală a Stalingradului.

„La început, contraatacul nostru a avut oarecare succes, dar odată cu venirea zilei inamicul a aruncat în luptă numeroase avioane; în grupuri de câte 50 – 60, avioanele germane bombardau şi mitraliau neîntrerupt dispozitivele de luptă ale unităţilor noastre care contraatacau… Contraatacul a eşuat. La ora 12, inamicul a aruncat în luptă mari mase de infanterie şi tancuri… Lovitura era îndreptată spre Gara Centrală.

Lovitura a fost extraordinar de puternică. În ciuda grelelor pierderi suferite, cotropitorii înaintau fără a ţine seama de piedicile ce le stăteau în cale. Coloanele de infanterie motorizată şi tancurile pătrundeau în oraş. După cât se pare, hitleriştii erau convinşi că soarta oraşului era pecetluită şi fiecare dintre ei încerca să ajungă cât mai repede la Volga… Ostaşii noştri – lunetişti, puşcaşi antitanc, artilerişti – stăteau ascunşi în case, pivniţe, lucrări de apărare din lemn şi pământ… şi vedeau cum hitleriştii beţi săreau din maşini, cântau din muzicuţe, zbierau ca turbaţii şi dansau pe trotuare”.

Sute de soldaţi germani au fost ucişi, dar mereu noi unităţi inamice se revărsau asupra centrului Stalingradului. Lupta se dădea la 800 m de punctul de comandă al Armatei a 62-a. Pentru a-i împiedica pe

germani să ajungă la Volga şi la statul-major al armatei, în noaptea aceea Ciuikov a aruncat în luptă şi mica sa rezervă, alcătuită din 19 tancuri în această noapte critică – 14 spre 15 septembrie – a început să treacă Volga vestita divizie a lui Rodimţev, cu un efectiv de 10.000 de oameni. Cu excepţia tunurilor antitanc, artileria diviziei urma să rămână pe malul stâng. Două regimente de infanterie ale diviziei lui Rodimţev au primit ordinul să „cureţe centrul oraşului”, iar un al treilea regiment trebuia să ocupe colina lui Mamai şi să se consolideze acolo în lucrări de apărare.

În tot cursul zilei de 15 septembrie, luptele au fost extrem de violente. Gara Centrală a trecut de câte va ori dintr-o mână într-alta, iar spre sfârşitul zilei „era greu de spus în a cui mână se află colina lui Mamai”. Dar în dimineaţa zilei de 16 septembrie ostaşii sovietici au reocupat colina lui

Mamai, şi luptele pentru ea au continuat aproape fără întrerupere până la sfârşitul lunii ianuarie.

În toiul acestor lupte, trupele Frontului Stalingrad au încercat să rupă dinspre nord poziţiile germane de la Rânok. Ciuikov povesteşte cu oarecare ironie cum a eşuat această ofensivă, condusă de Eremenko şi de locţiitorul acestuia, Gordov. La 18 septembrie, timp de câteva ore, pe cerul Stalingradului nu au apărut avioane germane, ele fiind trimise împotriva trupelor lui Eremenko, care încercau să rupă frontul. Dar nu a trecut mult, şi aviaţia germană şi-a făcut din nou apariţia deasupra Stalingradului.

În cursul acestei zile, luptele s-au desfăşurat în special pe colina lui Mamai şi în cartierul Gării Centrale. Vârful colinei lui Mamai a fost din nou cucerit de „rămăşiţele diviziei lui Sologub” şi de regimentul lui Elin, care în această zi au înaintat 100 – 150 m. În ce priveşte Gara Centrală, ea a fost ocupată de germani în seara de 18 septembrie, după cinci zile de lupte sângeroase, care

adesea s-au transformat în lupte corp la corp.

„Nu ne mai rămăsese nimic cu ce să contraatacăm gara: Divizia a 13-a, de sub comanda generalului Rodimţev, era sleită de puteri. Ea a intrat în luptă imediat după ce trecuse Volga şi a trebuit să ţină piept loviturii principale a forţelor germane fasciste… Ei [soldaţii din unităţile de gardă ale lui Rodimţev] au trebuit, ce-i drept, să abandoneze câteva cvartale din Stalingrad. Dar nici aceasta nu însemna o repliere sau retragere. Nimeni nu se mai putea retrage. Ostaşii au rezistat, luptând până la ultimul om. S-au retras doar cei grav răniţi, târându-se unul câte unul. Din relatările răniţilor reiese că, după ce au cucerit gara, cotropitorii fascişti continuau să sufere pierderi grele. Izolaţi de grosul diviziei, soldaţii din unităţile de gardă s-au instalat, câte unul sau în grupuri de doi-trei în clădirile din jurul gării şi sub vagoane, de unde continuau să îndeplinească misiunea ce le fusese încredinţată: să-i nimicească pe fascişti şi ziua, şi noaptea…”

Nu există dubiu – şi Ciuikov însuşi recunoaşte – că soldaţii din divizia lui Rodimţev au fost cei care au salvat Stalingradul în a doua jumătate a lunii septembrie. Ciuikov recunoaşte însă aceasta cu destul de puţină plăcere, deoarece în lunile ce au urmat s-a vorbit în presa sovietică (şi deci în întreaga lume) mult mai mult despre divizia lui Rodimţev decât despre oricare altă mare unitate. Dar această divizie suferise pierderi atât de grele încât după luna septemtrie nu a mai avut decât un rol neînsemnat în luptele pentru Stalingrad şi ocupa un sector relativ calm al frontului.

Armata a 62-a, care se afla în Stalingrad, trebuia să fie aprovizionată de pe celălalt mal al Volgăi. Fluviul, care are la Stalingrad o lăţime de peste un kilometru şi jumătate, era supus în timpul zilei unui bombardament aerian neîncetat, iar noaptea unui tir continuu al artileriei

şi al aruncătoarelor de mine.

„Subunităţile care în timpul nopţii reuşeau să treacă pe malul drept trebuiau imediat, chiar în aceeaşi noapte, repartizate şi instalate pe poziţii, iar proviziile şi muniţiile trebuiau distribuite trupelor, căci altfel ar fi fost distruse de bombardamentele aeriene. Nu dispuneam de cai sau de maşini… De aceea, tot ce se aducea de pe celălalt mal al Volgăi era cărat pe poziţiile de tragere pe umerii soldaţilor, ai aceloraşi soldaţi care în timpul zilei respingeau atacurile furibunde ale inamicului, iar noaptea – fără să doarmă şi fără să se odihnească – trebuiau să care muniţii, alimente şi materiale de geniu. Acest lucru îi istovea pe apărătorii oraşului şi, firește, slăbea capacitatea de luptă a unităţilor. Dar această situaţie a durat nu o zi sau o săptămână, ci tot timpul cât au durat şi luptele pentru Stalingrad”.

Un alt factor deosebit de important care a influenţat mersul luptelor pentru Stalingrad (şi despre care Ciuikov caută să vorbească cât mai puţin posibil) a fost faptul că, practic, întreaga artilerie şi toate aruncătoarele de mine „Katiuşa” etc., care reprezentau o forţă formidabilă, se aflau pe celălalt mal al Volgăi. Viktor Nekrasov, viitorul scriitor, pe atunci locotenent în divizia lui Batiuk, care tot timpul cât s-au dat luptele pentru Stalingrad s-a aflat în sectorul colinei lui Mamai, mi-a spus: „Mai ales spre sfârşitul lunii octombrie, când nu mai aveam pe malul drept al fluviului decât câteva mici capete de pod, dispuneam de foarte puţine trupe, poate să fi fost în total vreo 20.000 de oameni2. În acelaşi timp, celălalt mal al Volgăi era un adevărat furnicar. Acolo erau concentrate toate serviciile de aprovizionare, artileria, aviaţia etc. Acestea le-au făcut germanilor viaţa un adevărat infern”.

Acelaşi lucru îl subliniază şi Konstantin Simonov în românui său „Nimeni nu se naşte soldat”, iar cele spuse de el constituie un corectiv esenţial la relatarea lui Ciuikov:

„Fireşte, nu ne-am fi putut menţine la Stalingrad

dacă artileria şi «Katiuşele» nu ne-ar fi sprijinit tot timpul de pe celălalt mal... Mi-e greu să exprim în cuvinte dragostea pe care soldaţii din Stalingrad o resimţeau pentru ele... Ele deveneau acum tot mai numeroase, iar noi simţeam acest lucru. Dar nici atunci nu-mi imaginam că noi am putea avea atâta artilerie cită trăgea acum în germani pe deasupra capului meu”[99].

Cu toate acestea însă, pentru soldaţii sovietici care se aflau în perimetrul capetelor de pod, Stalingradul continua să fie un infern. Despre întăririle ce se aduceau de pe celălalt mal, Nekrasov mi-a spus:

„Aceste întăriri erau uneori de-a dreptul jalnice. Fluviul reuşeau să-l treacă – cu multă greutate –, să zicem, douăzeci de noi soldaţi. Erau fie oameni în vârstă de 50 – 55 de ani, fie tineri de 18 – 19 ani. Stăteau pe mal tremurând de frig şi de frică. Li se dădea îmbrăcăminte călduroasă şi erau trimişi în prima linie. Până când ajungeau acolo, obuzele germane izbuteau să răpună cinci sau zece din douăzeci câţi erau. Deasupra Volgăi şi a poziţiilor noastre planau în permanenţă rachete luminoase germane, aşa încât niciodată nu era complet întuneric. De necrezut era însă faptul că aceşti noi recruţi, odată ajunşi în prima linie, se transformau foarte repede în soldaţi căliţi, adevăraţi combatanţi”.

În cartea sa, Ciuikov vorbeşte despre câteva „zile critice” la Stalingrad – între 12 septembrie, data când a preluat comanda Armatei a 62-a, şi mijlocul lunii noiembrie, când a eşuat ultima ofensivă germană. În realitate, toate zilele au fost „critice”, numai că unele erau şi mai critice decât celelalte. Aşa, de pildă, 21 şi 22 septembrie – la o săptămână după intrarea în luptă a diviziei lui Rodimţev – au fost zile deosebit de „critice”. Tocmai atunci germanii au ocupat o mare parte a cartierului comercial din Stalingrad şi au tăiat în două

99 „Znamea“ nr. 11 din 1963, p. 7.

Armata a 62-a, croindu-şi drum spre Cheiul central al Volgăi.

Unul dintre cele mai impresionante episoade relatate de Ciuikov, episod care ilustrează dârzenia ostaşilor sovietici, este povestea Batalionului 1 din regimentul comandat de

Elin. Timp de câteva zile, acest batalion dăduse lupte pentru gară; când germanii au ocupat gara, soldaţii sovietici rămaşi în viaţă s-au consolidat într-o clădire de piatră situată în apropiere. În cele din urmă, şase supravieţuitori – toţi răniţi – s-au apropiat de Volga, dar numai după ce li se terminaseră muniţiile. Aici şi-au construit o plută, cu care s-au lăsat duşi de curent în josul fluviului. Au fost salvaţi de nişte servanţi ai unui tun antiaerian şi trimişi la batalionul medico-sanitar. De trei zile nu mai mâncaseră nimic. Pe tovarăşii lor morţi şi grav răniţi i-au lăsat în acest ultim punct de sprijin, pe care l-au apărat în centrul Stalingradului, acum ocupat de germani.

Pierderea Cheiului central a impus reorganizarea transporturilor peste Volga. În ciuda unor pierderi grele, Flotila fluvială de pe Volga continua să acţioneze la nord şi la sud de Cheiul central. În plus, a mai fost întins, ceva mai spre nord, un pod pentru infanterie pe nişte butoaie de fier goale[100].

Pentru a întări divizia lui Rodimţev, care se topea văzând cu ochii, au mai fost trimise la Stalingrad la sfârşitul lunii septembrie alte câteva divizii vestite[101],

---

100 Harta oficială (cf. I.M.R.P.A.P., voi. 2, p. 440) arată că la sud de Cheiul central ruşii continuau să deţină la 26 septembrie în centrul Stalingradului un mic cap de pod de circa 900 m lăţime şi cîteva sute de metri adîncime. Mai tîrziu acest cap de pod a fost abandonat, dar nu se ştie precis cînd anume.

101 Cînd e vorba despre bătălia de la Stalingrad, cuvîntul „divizie“ poate uneori să inducă în eroare, deoarece multe dintre aceste „divizii“ nu numărau decît 2 000 pînă la 3 000 de oameni, iar adesea şi mai puţin.

printre care divizia lui Batiuk (alcătuită mai ales din siberieni) şi divizia lui Gorişnîi. Rodimţev a primit ca întăriri 2000 de oameni, în luptele de la Stalingrad, ambele părţi au suferit pierderi uriaşe. Dar faptul că germanii izbutiseră în zona Cheiului central să ajungă până la Volga nu a constituit pentru ei decât un succes parţial, deoarece încercarea de a cădea în spatele ruşilor care se aflau la nord de ei, de-a lungul fluviului, a eşuat complet. Aici germanii s-au lovit de rezistenţa îndârjită a diviziilor comandate de Rodimţev, Batiuk şi Gorişnîi, a brigăzii lui Batrakov şi a altor unităţi. Germanii au pierdut cu această ocazie zeci de tancuri şi mii de soldaţi.

Până la 24 septembrie, germanii au ocupat aproape întregul centru al Stalingradului şi-şi îndreptau acum lovitura principală asupra cartierului industrial din nordul oraşului.

Un observator german – generalul Hans Dorr – descrie în felul următor acţiunile de luptă din cartierul de nord al Stalingradului.

Această perioadă a luptelor… poate fi calificată drept război de poziţie sau «de cetate». Trecuse definitiv timpul operaţiilor de mare amploare… Războiul s-a deplasat pe înălţimile din apropierea Volgăi, brăzdate de râpe… în cartierul industrial al Stalingradului, situat pe un teren accidentat, unde se aflau numeroase clădiri din fier, beton şi piatră. Ca măsură de lungime, kilometrul a fost acum înlocuit cu metrul… Pentru fiecare casă, atelier, castel de apă, terasament de cale ferată, zid, pivniţă şi chiar pentru fiecare morman de ruine se dădea o luptă înverşunată, care nu-şi avea egal în ce priveşte uriaşul consum de muniţii în perioada primului război mondial. Distanţa dintre trupele noastre şi cele ale inamicului era extrem de mică. Cu toată activitatea intensă a aviaţiei şi artileriei noastre, nu era posibil să lărgim sectorul acestei «lupte strânse». Ruşii erau superiori germanilor în materie de

mascare şi aveau mai multă experienţă în luptele de baricadă ce se dădeau pentru fiecare casă în parte; liniile lor de apărare erau foarte puternice”.

Dar superioritatea germanilor în tancuri şi avioane continua să fie foarte mare. Sprijinite de tancuri şi de aviaţie, trupele germane atacau de regulă ziua. Soldaţii sovietici, după cum spune Ciuikov, „noaptea erau în elementul lor”. Eficacitatea tancurilor şi avioanelor germane era limitată de două împrejurări: spaţiul dintre poziţiile adversarilor, aşa-numita „ţară a nimănui”, nu depăşea distanţa la care puteau fi aruncate grenadele de mână, ceea ce în oarecare măsură îi apăra pe ruşi de atacurile aeriene. În ce priveşte tancurile, pe măsură ce munţii de dărâmături blocau tot mai mult străzile Stalingradului, tanchiştilor germani le era tot mai greu să acţioneze. Un mare sprijin pentru infanteria sovietică l-a constituit tirul intens al artileriei şi al „Katiuşelor” aflate pe celălalt mal al Volgăi. El a pricinuit pierderi grele concentrărilor de trupe germane, precum şi poziţiilor germane, de obicei mult mai prost apărate şi mascate decât cele ale ruşilor.

La 27 septembrie, germanii au început primul lor mare atac împotriva cartierului industrial al Stalingradului. Ostaşii sovietici au fost atacaţi de „sute de bombardiere de picaj”. În ciuda grelelor pierderi suferite, germanii au trecut prin câmpurile de mine plantate de ruşi şi au înaintat 2 sau

3 km. Trupele lui Gorişnîi au fost alungate de pe vârful colinei lui Mamai, şi supravieţuitorii s-au consolidat pe panta de nord-est a colinei. „Încă o zi ca asta – spunea Ciuikov –, şi am fi fost aruncaţi în Volga”.

Ciuikov a trimis consiliului militar un S.O.S., cerând întăriri, în special în aviaţie. În aceeaşi noapte, două regimente din divizia de infanterie a generalului Smehotvorov au trecut Volga, fiind imediat trimise în

ajutorul unităţilor care luptau în cartierul Krasnîi Okteabr. Rămăşiţele diviziilor lui Gorişnîi şi Batiuk au trecut la contraatac pe colina lui Mamai.

În dimineaţa zilei de 28 septembrie, germanii au reluat atacul. Avioanele lor bombardau nu numai trupele, ci şi vasele care navigau pe fluviu. În ziua aceea, din şase vase de transport care circulau pe Volga, cinci au fost scoase din funcţiune. Bombele germane au incendiat rezervoarele de petrol situate în apropierea punctului de comandă al Armatei a 62-a.

Dar atacurile inamicului nu mai erau la fel de coordonate şi nu mai aveau aceeaşi siguranţă ca în ajun.

„El trimitea la atac batalioane întregi, sprijinite de tancuri... Lucrul acesta ne permitea ca printr-un foc concentrat al artileriei să respingem atacurile pe rând... Atunci am cerut ajutor generalului Hriukin, comandantul aviaţiei, iar el nu m-a refuzat şi a trimis în sprijinul nostru tot ce avea la dispoziţie”.

În timpul acestui mare raid al aviaţiei sovietice, unităţile lui Gorişnîi şi Batiuk au lansat un nou contraatac pe colina lui Mamai. Au izbutit să înainteze destul de mult, dar nu au putut ocupa vârful colinei, care a rămas o „ţară a nimănui”, asupra căreia trăgea fără încetare artileria ambelor părţi. În ziua aceea, germanii au înregistrat 1.500 de morţi şi au pierdut circa 50 de tancuri. Pe pantele colinei lui Mamai au rămas 500 de cadavre ale soldaţilor germani.

Ciuikov recunoaşte, fireşte, că şi pierderile ruşilor au fost foarte mari.

„Marile unităţi de tancuri au pierdut – ucişi şi răniţi – 626 de oameni, divizia lui Batiuk circa 300 de oameni, iar divizia lui Gorişnîi era aproape în întregime nimicită, dar continua să se bată”. Pe malul fluviului erau adunaţi, în aşteptarea evacuării, sute de răniţi. Pierderile de vase au fost în ziua aceea atât de mari încât transportul răniţilor

peste

Volga devenise o problemă complicată. Aducerea muniţiilor era, de asemenea, mult îngreuiată. În acelaşi timp, cercetarea ne-a informat că germanii pregătesc un nou mare atac împotriva cartierului Krasnîi Okteabr. Adevărata bătălie pentru cartierul industrial al Stalingradului abia începea.

La 29 septembrie, germanii au făcut încercarea de „a lichida" aşa-numitul ieşind de la Orlovka, situat la nord-vest de cartierul industrial al Stalingradului şi având o adâncime de 17 km şi o lăţime de 5 km. În această privinţă Ciuikov polemizează din nou cu comandamentul Frontului Don, ale cărui trupe acţionau dincolo de intrândul german de la Rânok, la nord de Stalingrad. Eremenko şi locţiitorul lui, Gordov eşuaseră de două ori în încercarea de a străpunge liniile germane în zona ieşindului şi de a veni în ajutorul Armatei a 62-a.

Ciuikov argumentează că existenţa ieşindului de la Orlovka oferea trupelor din nord o excelentă posibilitate de a străpunge intrândul german din raionul Rânok, care nu avea decât o lăţime de 8 km, dar şi de data aceasta, când germanii au întreprins un atac puternic împotriva ieşindului de la Orlovka, ocazia de a se veni în ajutorul Armatei a 62-a a fost ratată.

Trupele, puţin numeroase, aflate sub comanda generalilor Andriusenko, Smehotvorov şi Sologub, care apărau ieşindul de la Orlovka, au suferit pierderi grele încă în primele două zile ale atacului german. Apoi o parte din trupele brigăzii lui Andriusenko au fost încercuite, dar au continuat lupta timp de aproape o săptămână. După ce au terminat muniţiile, în noaptea de 7 spre 8 octombrie, 120 de oameni din acest grup au ieşit din încercuire; în încercuire au rămas 380 de oameni, ucişi sau grav răniţi.

În cartea sa „Stalingrad", apărută în 1961, adică la doi ani după cartea lui Ciuikov, mareşalul Eremenko

prezintă lichidarea ieşindului de la Orlovka ca un sacrificiu militar inevitabil şi nu încearcă să răspundă gravelor acuzaţii de apatie şi pasivitate aduse de Ciuikov comandamentului trupelor din nord. Se poate că, ţinând seama de iminenta contraofensivă rusă, comandamentul Fronturilor Stalingrad şi Don a preferat să rămână inactiv, sperând că, într-un fel sau altul, Ciuikov va reuşi să-şi menţină capetele de pod din Stalingrad. Dacă într-adevăr aşa au stat lucrurile, a fost un risc foarte mare, deoarece, după cum vom vedea, la 14 octombrie şi apoi în luna noiembrie Armata a 62-a era cât pe-aci să fie complet nimicită.

Pentru trupele sovietice din Stalingrad, octombrie a fost luna cea mai grea. În ziua de 1 octombrie a sosit la Stalingrad Divizia a 39-a de gardă, comandată de generalul-maior Guriev. Multe zile în şir, zile deosebit de critice, ea a apărat uzina „Krasnîi Okteabr” (unii dintre ostaşii acestei divizii, rămaşi în viaţă, au ajuns mai târziu până la Berlin). În aceeaşi zi a mai traversat Volga o altă divizie vestită, cea a colonelului Gurtiev. În cursul lunii octombrie, soldaţii acestei divizii, printre care se numărau numeroşi siberieni, aveau să ducă greul celor mai înverşunate lupte din partea de nord a Stalingradului[102].

La fel de dârze erau şi trupele, recent sosite, ale diviziei de gardă de sub comanda generalului Joludev.

„Erau adevăraţi ostaşi de gardă. Toţi erau tineri, înalţi şi sănătoşi, mulţi dintre ei purtau uniforme de paraşutişti, cu pumnale şi «finei» la centură... Când atacau la baionetă, îi aruncau pe hitlerişti peste umăr ca pe nişte saci cu paie. Atacau în grup. Când pătrundeau în case sau pivniţe se foloseau de pumnale şi «finei»... în încercuire luptau până la ultima picătură de sânge şi mureau strigând: «Pentru patrie, pentru Stalin, nu ne vom retrage şi nu ne vom preda!»”.

---

102 Gurtiev a căzut în apropiere de Orei în vara anului 1943.

Pentru Armata a 62-a, luna octombrie a început deosebit de prost. Statul ei major, instalat în apropiere de uzina „Barrikadi”, se afla din nou în vecinătatea unor rezervoare de petrol. Rezervoarele au fost incendiate de bombardierele germane, iar petrolul arzând se revărsa peste adăposturile statului-major spre Volga, învăluind punctul de comandă într-o mare de flăcări.

„La început ne-am pierdut aproape capul. Ce era de făcut? apoi şeful meu de stat-major, generalul Krîlov, a dat următorul ordin: «Staţi liniştiţi în adăposturile intacte şi menţineţi legătura cu trupele prin radio.» După aceea mi-a spus în şoaptă: «Crezi că o să ne putem menţine?» «Da – i-am răspuns –, şi la nevoie avem revolverele.» «în regulă» – a spus el. Ne-am înţeles dintr-o privire.

Trebuie să recunosc că atunci când am privit pentru prima oară afară flăcările m-au uluit, m-au copleşit. Dar ordinul lui Krîlov m-a făcut să-mi recapăt raţiunea… Deşi înconjuraţi de flăcări, am continuat să lucrăm şi să conducem trupele.

Focul a continuat timp de câteva zile şi nu dispuneam de alt adăpost pentru statul-major. Toate trupele noastre, inclusiv geniştii, luptau împotriva germanilor. Aşa încât trebuia să ne facem datoria cât puteam mai bine – adesea sub focul inamicului – în adăposturile rămase intacte, în tranşee şi în pâlniile făcute de obuze. Câteva zile şi nopţi n-am închis ochii”.

În aceste condiţii, Ciuikov era pur şi simplu exasperat de frecventele telefoane ale generalului Zaharov, şeful de stat-major al generalului Eremenko. Zaharov cerea în aparenţă tot felul de amănunte (pe care în situaţia existentă Ciuikov nu i le putea da); în realitate însă suna pentru a se convinge dacă statul-major al lui Ciuikov mai exista.

„Nu mă amuza şi nici nu-mi era uşor să silabisesc în aparatul de radio cuvintele codificate, în timp ce în jurul

nostru cădeau bombe şi obuze. Aceste convorbiri inutile se terminau adesea prin aceea că radiotelegrafiştii erau ucişi cu microfonul în mână”.

Aici, ca şi în alte pasaje ale cărţii, se face puternic simţit dispreţul nutrit de militarul de pe front faţă de ofiţerul de stat-major care trăia în condiţii relativ normale pe malul „sigur” al Volgăi.

Când, după trei zile, incendiul a mai scăzut din intensitate, germanii au început să tragă asupra punctului de comandă al armatei cu artileria şi, în plus, l-au bombardat şi cu ajutorul aviaţiei. Mulţi dintre cei aflaţi la punctul de comandă au fost ucişi sau răniţi. Cu mare greutate, punctul de comandă a putut fi mutat cu 500 m mai spre nord, în adăposturile unde fusese statul-major al diviziei generalului Saraev. Divizia, practic nimicită, era acum în curs de refacere pe celălalt mal al Volgăi.

În tot cursul acestei prime săptămâni a lunii octombrie au continuat lupte înverşunate în cartierul industrial al Stalingradului. La 7 octombrie, germanii au ocupat o parte din cartierul uzinei de tractoare. Dar şi ruşii au obţinut unele succese. Astfel, în ziua de 7 octombrie, la ora 6 seara, o singură salvă a „Katiuşelor” a nimicit un întreg batalion al trupelor germane atacatoare. Între timp unităţile generalului Smehotvorov dădeau lupte înverşunate în cartierul Krasnîi Okteabr. În cursul acestei zile, o clădire de aici a trecut de cinci ori dintr-o mână într-alta.

„La 8 octombrie au început pregătirile pentru luptele hotărâtoare… Hitler promisese vasalilor săi că în zilele imediat următoare va cuceri Stalingradul. Din tranşeele lor, germanii strigau: «Hei, ruşilor, în curând o să faceţi bâldâbâc în Volga!». Avioanele lor aruncau foi volante deasupra oraşului. În ele… era înfăţişată armata noastră, înconjurată din toate părţile de tancuri şi tunuri. Ne aminteau, bătântu-şi joc de noi, că, după ce nu izbutise să

răzbată până la noi dinspre nord, Frontul Stalingrad se retrage”.

Timp de patru zile – de la 9 la 13 octombrie – a domnit o acalmie relativă, dar la 14 octombrie parcă s-a dezlănţuit infernul. Înaintea acestei ofensive germane „finale”, adâncimea raionului principal de apărare, menţinut de Armata a 62-a – adică distanţa de la Volga până la linia frontului –, era de circa 3, 5 km. Dacă germanii şi-ar fi organizat ofensiva cum se cuvine, ei ar fi putut realiza străpungerea într-o oră şi jumătate sau două. Măsurile de precauţie luate de comandamentul sovietic şi dârzenia de necrezut a trupelor au împiedicat catastrofa. Situaţia era însă extrem de periculoasă.

Iată cum descrie Ciuikov această zi „de neuitat”.

„A sosit şi ziua de 14 octombrie – ziua în care a început bătălia cea mai crâncenă din întreaga perioadă a luptelor pentru Stalingrad. Trei divizii de infanterie şi două divizii de tancuri germane, desfăşurate pe un front de circa 5 km, s-au năpustit asupra unităţilor armatei… în această zi am numărat aproape 3.000 de ieşiri-avion ale inamicului! Avioanele fasciste bombardau şi mitraliau fără întrerupere dispozitivele noastre de luptă. De dimineaţă şi până noaptea târziu, artileria şi aruncătoarele de mine ale inamicului împroşcau cu obuze şi mine întreaga zonă de luptă. Era o zi însorită, dar din cauza fumului şi a funinginii vizibilitatea nu depăşea 100 m, iar adăposturile noastre se clătinau şi se prăbuşeau ca nişte castele din cărţi de joc. Inamicul şi-a îndreptat lovitura principală împotriva unităţilor din diviziile comandate de Joludev (a 37-a), Gorişnîi (a 95-a), Gurtiev (a 308-a) şi împotriva Brigăzii a 84-a de tancuri, în direcţia generală Uzina de tractoare din Stalingrad şi uzina «Barrikadi». La ora 11 şi 30, aproximativ 180 de tancuri au pătruns prin dispozitivele de luptă ale diviziei lui Joludev… şi au ajuns până la stadionul uzinei de tractoare… La ora 16, diviziile

lui Sologub, Joludev şi… Gurtiev erau încercuite, dar continuau să lupte.

De la unităţi soseau informaţii contradictorii, şi era din ce în ce mai greu să le verifici. Punctele de comandă şi de observare ale regimentelor şi diviziilor erau lovite de obuze şi bombe… La punctul de comandă al armatei au fost ucişi 30 de oameni. Paza statului-major al armatei nu izbutea să dezgroape oamenii din adăposturile distruse. Conducerea trupelor se făcea în cea mai mare parte prin radio… au fost puse în funcţiune staţiile de radio de rezervă de pe malul stâng al Volgăi. Către aceste staţii trimiteam, prin radio, dispoziţiunile noastre şi de acolo ele erau retransmise peste Volga unităţilor aflate pe malul drept…

La miezul nopţii devenise clar că cotropitorii înconjuraseră din toate părţile uzina de tractoare şi că se dau lupte în secţiile ei. Potrivit unor calcule preliminare, fasciştii au pierdut în ziua aceea 40 de tancuri. Lângă zidurile uzinei zăceau circa 3.000 cadavre de soldaţi inamici.

Şi noi am suferit pierderi mari… în noaptea de 14 spre 15 octombrie au fost transportaţi pe malul stâng al Volgăi 3.500 de soldaţi şi ofiţeri răniţi. Este o cifră record pentru tot timpul cât au durat luptele de la Stalingrad”.

În cursul zilei, germanii au reuşit să înainteze 2 km. Au ocupat uzina de tractoare şi au scindat forţele ruşilor în două. La nord de uzina de tractoare, apărătorilor nu le mai rămăsese acum decât un sector mic, menţinut de un grup puţin numeros, sub comanda colonelului Gorohov.

La 15 octombrie, germanii şi-au continuat cu îndârjire atacurile. Din nou erau aruncate asupra apărătorilor mii de bombe, iar pistolarii germani încercau să ajungă la punctul de comandă al Armatei a 62-a.

Dar, spune Ciuikov, „în acele ore Paulus nu mai dispunea de niciun batalion proaspăt pentru a face un salt

de 300 m şi a ocupa punctul de comandă al statului-major al armatei. Numai 300 m, dar nici nu ne gândeam să ne retragem”.

Situaţia însă continua să fie desperată. Din cauza necontenitelor atacuri aeriene ale inamicului, legătura prin radio funcţiona cu intermitenţe, atât pe malul drept cât şi pe cel stâng al fluviului, unde fusese amenajat un punct de comandă de rezervă. Pericolul era foarte mare, deoarece grosul artileriei sovietice se afla concentrat pe malul stâng, iar pentru un timp legăturile erau, practic, paralizate.

Pierderile trupelor sovietice creşteau cu o rapiditate catastrofală. În două zile de luptă, diviziile de sub comanda generalilor Joludev şi Gorişnîi pierduseră aproape 75% din efectivul lor. În noaptea de 15 spre 16 octombrie, un regiment din divizia colonelului Liudnikov a trecut Volga şi a intrat imediat în luptă la nord de uzina „Barrikadi”. Dar acest regiment, ca şi jalnicele rămăşiţe ale diviziilor lui Gorişnîi şi Joludev, ar fi fost complet neputincioase în faţa superiorităţii numerice a germanilor dacă nu ar fi fost sprijinite de artileria aflată pe celălalt mal al Volgăi, de tunurile Flotilei de pe Volga şi de aviaţia de asalt, care, cu preţul unor grele pierderi, răzbea prin norul de avioane inamice şi ataca trupele germane aflate în ofensivă. În noaptea de 17 spre 18 octombrie au mai fost aduse de peste Volga alte două regimente din divizia lui Liudnikov.

Din cauza intensificării activităţii inamicului pe malul fluviului, în apropiere de uzina de tractoare, Ciuikov a socotit necesar să-şi mute punctul de comandă ceva mai spre sud, într-o râpă din apropierea colinei lui Mamai. Punctul de comandă al armatei a rămas aici până la terminarea bătăliei de la Stalingrad. De la acest punct de comandă, ascuns între râpele de pe malul Volgăi, şi până la colina lui Mamai nu erau decât circa 1.000 m. Aceasta era pe atunci adâncimea maximă a principalei zone de apărare

de la Stalingrad, rămasă încă în mâinile trupelor sovietice.

În cursul zilelor de 19 şi 20 octombrie, germanii şi-au continuat atacurile, mai ales în sectorul uzinelor „Barrikadi" şi „Krasnîi Okteabr", dar loviturile lor nu mai aveau acum forţa de altă dată. Judecând după mărturiile prizonierilor, moralul trupelor germane era scăzut, în special al unităţilor proaspete, recent transferate în acest sector al frontului. Ruşii însă duceau o lipsă acută de oameni. Au trebuit să fie mobilizaţi oameni din serviciile de spate: cizmari, croitori, oameni care îngrijeau caii, magazineri etc.

„Aceşti oameni – prost sau de loc instruiţi – deveneau «specialişti» în luptele de stradă îndată ce păşeau pe pământul Stalingradului. «Era groaznic să te apropii de Stalingrad – spuneau ei –, dar, odată ajunşi aici, frica dispărea. Noi ştiam un lucru: dincolo de Volga nu mai e nimic şi, ca să rămânem în viaţă, trebuie să-i nimicim pe cotropitori»".

Participanţii la luptele de la Stalingrad se bucurau pe vremea aceea de mare cinste.

Făcând bilanţul celor zece zile (14 – 23 octombrie) de lupte înverşunate, Ciuikov scrie că atât forţele germanilor cât şi cele ale trupelor sovietice erau pe sfârşite. În cursul acestor zece zile de lupte, germanii au scindat încă o dată forţele sovietice în două, au pricinuit ruşilor mari pierderi, au ocupat uzina de tractoare, dar nu au reuşit să nimicească grupul din nord (comandat de Gorohov) şi nici forţele principale ale armatei, care acţionau în sud.

Germanii au reluat atacurile în sectorul uzinelor „Barrikadi" şi „Krasnîi Okteabr". În sectorul dintre aceste două uzine ei se aflau acum la numai 400 m de Volga. Ultimele treceri peste Volga se aflau astfel sub focul mitralierelor germane. Pentru apărarea împotriva focului de mitralieră a fost nevoie să se construiască de-a curmezişul râpelor ziduri de piatră, ceea ce, în condiţiile

date, nu era un lucru tocmai uşor.

La 27 octombrie au început să sosească la Stalingrad unităţi ale unei noi divizii a generalului Sokolov. Dar trecerea peste Volga întâmpina greutăţi uriaşe. Între timp, germanii dăduseră o nouă lovitură puternică asupra uzinei „Krasnîi Okteabr" şi au ocupat partea de nord-vest a teritoriului uzinei.

În aşteptarea întăririlor, Ciuikov recurgea la tot felul de expediente „psihologice":

„Într-o zi am avut norocul să descoperim pe câmpul de luptă trei tancuri pe jumătate distruse, dintre care unul aruncător de flăcări. Le-am reparat la repezeală, şi colonelul Vainrub, comandantul trupelor mele de tancuri, a hotărât să le arunce în luptă pe strada Samarkand, unde germanii fuseseră cât pe aci să răzbată până la Volga… Atacul a început în zorii zilei de 28 octombrie şi a fost sprijinit de artilerie şi de focul «Katiuşelor». Nu am cucerit prea mult teren, dar efectul a fost totuşi impresionant. Tancul aruncător de flăcări a distrus trei tancuri inamice, iar celelalte două i-au ucis pe germanii aflaţi în două tranşee, pe care oamenii noştri le-au ocupat imediat. Radioul german a început să ţipe despre «tancurile ruseşti», de parcă ar fi încercat să justifice faptul că Paulus nu ne putuse lichida".

După alte două zile de atacuri germane înverşunate împotriva unităţilor lui Liudnikov, Gurtiev şi Batiuk, a urmat o perioadă de acalmie.

La 30 octombrie devenise clar că apărarea a rezistat puternicelor atacuri germane şi că trupele sovietice vor câştiga bătălia.

Dar ea nu se terminase încă. Sectoarele rămase în mâna apărătorilor aveau pe alocuri o adâncime de numai câteva sute de metri. În primele zece zile ale lunii noiembrie, ruşii au întreprins numeroase atacuri, mai ales noaptea, încercând zadarnic să le lărgească cât de cât.

La 11 noiembrie, germanii au început ultima lor mare ofensivă împotriva apărătorilor Stalingradului. Cinci divizii germane, sprijinite de tancuri şi aviaţie, au trecut la ofensivă pe un front de 5 km, încercând să ajungă până la Volga dintr-un singur salt. Dar ostaşii sovietici se consolidaseră atât de bine pe poziţiile lor încât germanii n-au izbutit să înainteze decât foarte puţin. După cum spune Ciuikov, se dădeau lupte „pentru fiecare metru de pământ, pentru fiecare cărămidă şi piatră din Stalingrad”.

„Pe colina lui Mamai, trupele lui Batiuk luptau cu desperare împotriva forţelor germane care înaintau. Coşurile de fabrică se prăbuşeau sub loviturile obuzelor şi bombelor. Loviturile cele mai grele le-au suportat soldaţii lui Liudnikov şi Gorişnîi. La prânz, din cei 250 de soldaţi ai Regimentului 118 de gardă nu mai rămăseseră decât şase oameni. Comandantul regimentului era grav rănit. Aruncând în luptă rezervele, germanii au străpuns liniile noastre şi au atins Volga pe o lungime de circa 500 m. În felul acesta, Armata a 62-a a fost pentru a treia oară tăiată în două, iar divizia lui Liudnikov a fost izolată de restul trupelor. Dar în niciun alt loc germanii nu au înregistrat progrese cât de cât însemnate. Ca şi înainte, continuau lupte grele la uzinele «Krasnîi Okteabr», «Barrikadi», precum şi în jurul colinei lui Mamai…”

În zilele precedente, Armata a 62-a primise unele întăriri; în special la divizia lui Gorişnîi fuseseră trimişi numeroşi marinari veniţi de la Flota din Oceanul Pacific. Aceşti siberieni erau luptători dârji.

Atacurile germane au continuat şi a doua zi, dar fără rezultate deosebite. Pe la mijlocul zilei de 12 noiembrie, ofensiva germană s-a destrămat. Germanii au izbutit totuşi să mai înainteze puţin, teritoriul rămas în mâna apărătorilor reducându-se astfel şi mai mult. În unele locuri, distanţa dintre trupele germane şi Volga, acoperită acum de sloiuri de gheaţă, nu era mai mare de 100 m.

Divizia lui Liudnikov era acum izolată de restul Armatei a 62-a într-un sector mic la sud de uzina „Barrikadi”, aflată în mâinile germanilor. Cea mai mare parte a uzinei „Krasnîi Okteabr” era, de asemenea, ocupată de germani. În zilele următoare, ruşii au încercat, fără succes, să străpungă intrândul german de pe Volga – lat de 500 m – care îi despărţea de divizia lui Liudnikov. Alimentele şi muniţiile erau aduse acestei divizii în timpul nopţii cu avioane po2 şi abia după câteva zile mici vedete blindate ale Flotilei de pe Volga au răzbit printre sloiurile de gheaţă până la capul de pod apărat de divizia lui Liudnikov, evacuând totodată de acolo 150 de răniţi.

Dar unităţile lui Liudnikov mai aveau să lupte mai bine de o lună până să izbutească să iasă din încercuire.

Iar la numai o săptămână după ce germanii au făcut ultima încercare decisivă de a-i scoate pe ruşi din sectoarele pe care le mai deţineau a început marea contraofensivă sovietică. Trupele Fronturilor Don şi Sud-Vest au lovit inamicul dinspre nord, iar cele ale Frontului Stalingrad dinspre sud, şi după numai patru zile unităţile sovietice au reuşit să facă joncţiunea în raionul Kalaci, situat la extremitatea de est a cotului Donului.

Soldaţii şi ofiţerii Armatei a 62-a au primit ştirea despre atât de mult aşteptata contraofensivă cu un sentiment de imensă bucurie şi uşurare. Ceea ce prezise Stalin la 7 noiembrie: „Va fi sărbătoare şi pe uliţa noastră!” începea să se realizeze.

Cu toate acestea, la Stalingrad situaţia Armatei a 62-a continua să rămână foarte dificilă. La nord se afla micul sector apărat de subunităţile lui Gorohov. În apropiere de uzina „Barrikadi” mai exista un alt mic sector, de circa 1 km², pe care-l apărau ostaşii lui Liudnikov. Principalul sector al apărării, lung de circa 8 km, era, după cum spune Ciuikov, o fâşie îngustă de ruine.

Flancul stâng al sectorului principal, unde luptau

oamenii lui Rodimţev, era o fâşie de pământ lată de numai câteva sute de metri. Adâncimea maximă a sectorului la est de colina lui Mamai avea circa 2 km. Statul-major al Armatei a 62-a se afla pe malul Volgăi, la est de colina lui Mamai, iar punctul lui de observare între statul-major şi colina lui Mamai, pe terasamentul căii ferate. Toate poziţiile ruseşti se găseau sub focul artileriei, iar o bună parte dintre ele erau expuse şi focului mitralierelor. Întrucât o parte din colina lui Mamai era în mâna germanilor, aceştia aveau posibilitatea să ţină sub tirul precis al artileriei punctele de trecere peste Volga. De aceea, principalele două obiective ale lui Ciuikov au fost: să facă joncţiunea cu unităţile lui Liudnikov şi să pună stăpânire pe întreaga colină a lui Mamai, ceea ce ar fi dublat adâncimea apărării în acest sector.

La 20 noiembrie, Volga s-a acoperit de gheaţă, încetând să mai fie navigabilă. Întrucât începuse marea contraofensivă, Armata a 62-a nu mai putea conta să primească întăriri în oameni şi armament. Numai mici cantităţi de alimente şi muniţii îi puteau fi aduse cu avioanele po2. Abia la 16 decembrie, fluviul a îngheţat într-atâta încât soldaţii puteau aduce cu săniuţele peste gheaţă mici cantităţi de muniţii.

Lichidarea intrândului german de la Volga din sectorul uzinei „Barrikadi” nu a fost o treabă uşoară. Germanii şi-au consolidat poziţiile în ruinele clădirilor uzinei şi, în ciuda tirului intens al artileriei de pe celălalt mal al Volgăi, care a durat două zile, nu şi le părăseau. Au fost necesare câteva zile de lupte, adesea corp la corp (unităţile lui Liudnikov atacând dinspre nord, iar ostaşii lui Gorişnîi dinspre sud), pentru ca intrândul german să fie lichidat. Ambele părţi au suferit pierderi grele. Joncţiunea s-a făcut abia la 23 decembrie.

La 25 decembrie, ostaşii lui Guriev au luat cu asalt acele părţi ale uzinei „Krasnîi Okteabr” care se aflau în

mâinile germanilor. Pentru fiecare clădire, pentru fiecare secţie s-au dat lupte corp la corp. Germanii transformaseră biroul administraţiei uzinei „Krasnîi Okteabr” într-un puternic punct de sprijin. Ei au încetat să opună rezistenţă abia după ce întreaga clădire fusese distrusă de focul artileriei, care trăgea prin ochire directă. Asemenea lupte au continuat până aproape de sfârşitul bătăliei pentru Stalingrad. După cum relatează Ciuikov:

„Străzile şi pieţele Stalingradului continuau să fie pustii. Nici noi, nici germanii nu puteam acţiona pe faţă. Cine scotea capul afară sau traversa în fugă strada era, inevitabil, ucis de un lunetist sau de focul unei puşti-mitraliere”.

Chiar şi după ce şi-au dat seama că sunt încercuiţi, soldaţii germani continuau să lupte cu îndârjire şi erau ferm convinşi că armata lui Manstein va răzbate până la ei şi-i va despresura. Până la sfârşitul lunii decembrie mai trăiau cu această speranţă şi se apărau cu desperare, adesea până la ultimul cartuş. Hitleriştii nici nu se gândeau să se predea. Abia după ce armata lui Manstein a fost zdrobită, moralul trupelor germane a început să scadă vizibil.

Lipsa crescândă de alimente şi muniţii a început să se facă simţită. Cu toate acestea, chiar şi după 10 ianuarie, când a început lichidarea definitivă a „cazanului”, germanii continuau să opună o rezistenţă înverşunată în multe puncte ale Stalingradului, în special în sectorul colinei lui Mamai, pe care erau ferm hotărâţi s-o menţină până la capăt. Aici au continuat să se împotrivească şi chiar să contraatace până la 25 ianuarie, cu numai o săptămână înainte de capitularea trupelor germane de la Stalingrad.

Lunile „Stalingradului” la Moscova.

Vizita lui Churchill şi evenimentele

care au urmat

Spre deosebire de primele luni ale invaziei germane, când comunicatele sovietice despre mersul operaţiilor militare erau extrem de evazive, comunicatele publicate în vara şi toamna anului 1942 erau, în linii mari, surprinzător de sincere. Pierderea unui oraş era uneori recunoscută abia după câteva zile, iar comunicatele recurgeau adesea la eufemisme ca, de exemplu, „căile de acces spre Stalingrad”, când, de fapt, luptele se dădeau deja în interiorul oraşului, dar tabloul general al situaţiei de pe front era tot timpul aproape perfect clar. Din primele zile ale lunii august (adică după reformele ce au urmat căderii Rostovului) şi până la 25 august – ziua care a marcat începutul unei noi etape în mersul luptelor –, comunicatele au fost în mod aproape deliberat crude prin sinceritatea lor. Încă la 8 august, comunicatul vorbea despre lupte „la nord de Kotelnikovo”, ceea ce însemna că mari forţe germane au trecut Donul şi înaintau dinspre sud spre Stalingrad. O impresie şi mai deprimantă produceau acele pasaje din comunicate în care se vorbea despre înaintarea fulgerătoare a germanilor în Kuban şi Caucazul de nord. Urmau, una după alta, ştirile despre pierderea Krasnodarului, capitala Kubanului, a centrului industrial petrolier Maikop şi a vestitelor staţiuni balneare de la poalele Caucazului – Mineralnâie Vodi, Peatigorsk, Essentuki şi Kislovodsk. S-a recunoscut, de asemenea, că în regiunile de munte germanii îşi croiesc cu succes drum spre Novorossiisk şi litoralul Mării Negre, precum şi faptul că în partea răsăriteană a Caucazului înaintează spre centrul industriei petrolului – Groznîi – şi spre Marea Caspică pentru a ocupa oraşul Baku.

În acelaşi timp se relatau, firește, şi fapte de arme eroice săvârşite de unele unităţi militare sovietice, iar la 19 august ziarul „Krasnaia zvezda” încerca să-şi consoleze cititorii arătând că acum germanii nu mai atacă pe un front larg ca în 1941 şi că au mai puţină „încredere în forţele

lor” chiar decât în iulie 1942; ofensiva germană, scria ziarul, se desfăşoară inegal, în „salturi”, iar rezistenţa opusă de Armata Roşie în cotul Donului a şi zădărnicit planurile hitleriste.

Înaintarea rapidă a germanilor în Kuban şi Caucazul de nord a avut la Moscova un efect foarte deprimant, deşi unii specialişti susţineau că adevărata verificare a forţelor inamicului va începe abia atunci când germanii vor atinge munţii. Cu toate acestea, pierderea Kubanului, una dintre cele mai bogate regiuni agricole ale Rusiei, era puternic resimţită. Deosebit de apăsător era gândul că acum se vor afla sub ocupaţia germană alte milioane de ruşi. Dar imediat ce germanii au început să se apropie de Stalingrad oamenii au fost pătrunşi de o stranie convingere că aici se va da bătălia cu adevărat hotărâtoare. Însuşi numele de *Stalingrad*, cu toate legendele ce se ţesuseră în jurul lui încă de pe timpul războiului civil, arăta că el avea o anumită însemnătate simbolică (şi, implicit, politică).

Ar fi fost însă absurd să se pretindă că posibilitatea pierderii Stalingradului este exclusă. Dimpotrivă, în perioada dintre sfârşitul lunii august şi aproximativ ultima săptămână a lunii octombrie, toată lumea era pe deplin conştientă că la Stalingrad situaţia devenise cât se poate de critică.

La 12 august, când situaţia de pe fronturi părea deosebit de desperată, Churchill a sosit la Moscova. În Caucazul de nord, trupele sovietice se retrăgeau pe întregul front, iar germanii se apropiau de Stalingrad şi erau pe punctul de a rupe frontul şi a atinge Volga la nord de oraş.

După scurta „lună de miere” anglo-sovietică, al cărei apogeu l-a constituit sesiunea Sovietului Suprem din 18 iunie, relaţiile dintre cele două ţări au început să se înrăutăţească rapid. Corespondenţa dintre Churchill şi Stalin, în special din iulie şi de la începutul lunii august,

vădeşte iritarea accentuată şi crescândă a celor două părţi. Cauza acestei iritări au constituit-o divergenţele în jurul celor trei chestiuni principale: al doilea front, trimiterea de convoaie în nordul Rusiei şi soarta polonezilor.

Churchill era tot mai sceptic în privinţa posibilităţii de a se trimite convoaie la Murmansk şi Arhanghelsk. Încă la 20 mai, el scria că convoiul PQ-16, alcătuit din 35 de nave, a plecat spre Uniunea Sovietică, dar că „în cazul în care nici de data aceasta vremea nu ne va favoriza, îngreuind operaţiile forţelor aeriene germane, trebuie să ne aşteptăm ca majoritatea vapoarelor şi a materialelor de război pe care le transportă să se piardă". De aceea a propus ca ruşii să încerce să bombardeze bazele aeriene germane din nordul Norvegiei. Stalin a răspuns că ruşii vor face tot posibilul pentru a asigura acoperirea aeriană a convoiului, dar a trecut sub tăcere propunerea lui Churchill de a bombarda aerodromurile germane din Norvegia. Era evident că aviaţia sovietică nu dispunea de bombardierele necesare în acest scop.

27 din cele 35 de nave ce făceau parte din convoiul PQ-16 (cu care am sosit şi eu în Rusia) au ajuns cu bine la Murmansk, dar convoiul următor – PQ-17 – a suferit pierderi catastrofale. La 18 iulie, Churchill i-a trimis lui Stalin o lungă scrisoare. El a amintit că Anglia începuse să trimită în Rusia mici convoaie încă din august 1941 şi că până în decembrie germanii nu s-au atins de ele. Dar ulterior situaţia s-a complicat foarte mult. În februarie 1942, germanii au transferat în nordul Norvegiei „un număr însemnat de submarine şi de avioane". Cu toate acestea, convoaiele „treceau cu pierderi mai mici sau mai mari, totuşi suportabile". Nemulţumiţi de rezultatele obţinute, germanii au trimis în nord navele lor de suprafaţă.

„Înainte de a trimite convoiul din mai, Amiralitatea ne-a prevenit că pierderile vor fi foarte grele în cazul în

care germanii – aşa cum se aştepta – îşi vor folosi navele de suprafaţă la est de Insula Urşilor. Am hotărât totuşi să trimitem convoiul. Navele de suprafaţă nu au întreprins niciun atac şi convoiul a trecut pierzând o şesime din efectivul său, mai ales din pricina atacurilor aeriene. La trecerea ultimului convoi însă – PQ-17 –, germanii şi-au folosit, în sfârşit, forţele în modul de care ne-am temut întotdeauna… Până în prezent au sosit la Arhanghelsk numai patru vapoare, iar alte şase se află în porturile din Novaia Zemlea. Aceste vapoare din urmă pot fi însă atacate câte unul din aer”.

Pe scurt, Churchill a făcut cunoscută hotărârea sa de a întrerupe trimiterea de convoaie pe ruta arctică până la noi dispoziţii.

„Noi nu considerăm raţional să riscăm flota noastră din metropolă la răsărit de Insula Urşilor… Dacă una sau două din foarte puţinele noastre nave mari ar fi distruse sau chiar numai grav avariate, în timp ce «Tirpitz» şi navele ce-l însoţesc… ar rămâne în funcţiune, am pierde dominaţia în Atlantic”.

Acest lucru, scria el, ar avea repercusiuni asupra transportului de alimente de care depinde Anglia şi ar submina eforturile ei militare.

„… înainte de toate ar împiedica trimiterea peste Ocean de mari convoaie de nave cu trupe americane, ale căror contingente lunare vor atinge în scurt timp circa 80.000 de oameni, şi ar face imposibilă crearea în 1943 a unui al doilea front cu adevărat puternic”.

Churchill a hotărât să anuleze trimiterea convoiului PQ-18, propunând, în schimb, să trimită în Golful Persic „câteva dintre navele” care urmau să plece cu acest convoi.

În aceeaşi scrisoare se vorbea şi despre „cele trei divizii poloneze” ai căror soldaţi şi ofiţeri voiau să părăsească Rusia împreună cu soţiile şi copiii lor. Stalin

fusese de acord cu plecarea lor, dar acum Churchill îşi exprima teama:

„Sper că realizarea proiectului propus de dv. şi pe care-l preţuim foarte mult nu va fi zădărnicită de o eventuală intenţie a polonezilor de a trimite odată cu trupele şi un număr mare de femei şi copii… Hrănirea acestor persoane care trăiesc din raţia militarilor ar fi pentru noi o povară grea. Credem însă că merită să preluăm această povară în scopul creării menţionatei armate poloneze, care va fi conştiincios folosită în interesul nostru comun”.

Aceşti polonezi urmau să fie trimişi în Iran şi Palestina, iar Churchill era, evident, grăbit să-i scoată din Rusia.

La 23 iulie, Stalin a răspuns la acest mesaj printr-o scrisoare redactată pe un ton furios:

„Din acest mesaj reiese, în primul rând, că guvernul Marii Britanii refuză să continue aprovizionarea Uniunii Sovietice cu materiale de război pe calea nordului şi în al doilea rând… amână această chestiune [deschiderea celui de-al doilea front] până în 1943… Transportul prin porturile persane nu va compensa, bineînţeles, nici pe departe pierderea ce se va produce în cazul că se va renunţa la transportul pe calea nordului… Având în vedere situaţia care s-a creat pe frontul sovieto-german, trebuie să declar foarte categoric că guvernul sovietic nu se poate împăca cu amânarea organizării celui de-al doilea front în Europa pentru 1943”.

Stalin a criticat vehement Amiralitatea britanică pentru greşelile comise de ea în cazul convoiului PQ-17, pentru teama pe care o manifesta ca nu cumva să piardă un număr oarecare de nave de război, precum şi pentru hotărârea sa de a lăsa, de fapt, vasele de transport în voia sorţii:

„Nu cred, bineînţeles, că ar fi posibil să se realizeze

transporturi regulate spre porturile sovietice din nord fără riscuri şi pierderi. Dar în timp de război nu se poate realiza nimic important fără riscuri şi pierderi… Uniunea Sovietică suferă pierderi incomparabil mai serioase. În orice caz nu m-am aşteptat de loc ca guvernul Marii Britanii să refuze transportul materialelor de război tocmai acum, când Uniunea Sovietică are nevoie în mod deosebit de asemenea materiale…”

Churchill a fost, firește, foarte afectat de faptul că i se adusese învinuirea de laşitate şi rea-credinţă. În următorul său mesaj a propus să se întâlnească cu Stalin la Astrahan sau în Caucaz. El a comunicat că în septembrie va fi făcută o nouă încercare de a se trimite un convoi la Arhanghelsk.

În răspunsul său din 31 iulie, Stalin l-a invitat pe Churchill la Moscova, „pe care – după cum arăta – atât mie cât şi membrilor guvernului şi şefilor de stat-major nu ne este cu putinţă s-o părăsim în acest moment de luptă înverşunată cu germanii”.

Churchill s-a declarat imediat de acord să vină la Moscova, deşi era evident că această călătorie nu-i era pe plac.

A-i spune lui Stalin că în 1942 nu va fi deschis cel de-al doilea front – scria Churchill – era ca şi cum ai „transporta un mare bloc de gheaţă la Polul Nord”. În timpul tratativelor, ciocnirile violente alternau cu manifestări de aparentă prietenie, dar este incontestabil că în multe privinţe Stalin a produs o profundă impresie asupra lui Churchill.

„M-am întâlnit pentru prima oară cu marele conducător revoluţionar şi înţeleptul om de stat şi ostaş rus cu care în decursul celor trei ani ce au urmat aveam să fiu în relaţii strânse, încordate, dar întotdeauna tulburătoare şi uneori chiar cordiale”.

La prima întrevedere cu Stalin, Churchill i-a expus

motivele pentru care nu putea fi deschis în 1942 al doilea front, iar apoi i-a vorbit despre operaţia „Torch” (debarcarea în Africa de nord). Stalin „a manifestat un foarte mare interes” şi la sfârşit a exclamat: „Să dea dumnezeu ca această acţiune să fie încununată de succes!” El a sesizat imediat avantajele strategice ale operaţiei „Torch”:

„El a enumerat patru argumente principale în favoarea operaţiei «Torch». În primul rând, va constitui o lovitură dată lui Rommel din spate; în al doilea rând, va băga Spania în sperieţi; în al treilea rând, va da naştere luptei între germani şi francezi în Franţa; în al patrulea rând, aceasta va da o lovitură directă Italiei.

Am fost profund impresionat de această remarcabilă declaraţie”.

Potrivit spuselor lui Churchill, această primă întâlnire a decurs excepţional de bine, dar a doua întrevedere a fost mult mai puţin agreabilă, şi Churchill a fost de părere că în răstimpul dintre cele două întâlniri Stalin ar fi fost influenţat de Consiliul comisarilor poporului, „care nu a primit ştirea pe care o adusesem aşa de bine ca Stalin”. Într-un memoriu pe care Stalin l-a înmânat lui Churchill în timpul celei de-a doua întrevederi, el protesta vehement împotriva hotărârii englezilor de a nu deschide în 1942 cel de-al doilea front în Europa. A urmat apoi un nou schimb de note, fără să ducă însă la vreun rezultat.

Privind retrospectiv, se poate spune că din întreaga relatare a lui Churchill despre călătoria sa la Moscova cel mai mare interes îl prezintă aprecierea dată de Stalin situaţiei de pe fronturile din Rusia. El a declarat: a) că 25 de divizii sovietice apără Caucazul, iar germanii nu vor trece munţii şi nu vor răzbi nici până la Baku, nici până la Batumi, iar peste două luni zăpada va face munţii de netrecut şi b) că are şi alte temeiuri puternice pentru această convingere, îndeosebi planul unei contraofensive

de mari proporţii.

„Părerea mea personală – scria Churchill lui Attlee şi Roosevelt – este că există şanse egale şi în privinţa posibilităţii de a rezista, dar şeful Marelui stat-major al imperiului nu este convins de acest lucru”[103].

S-au dus şi tratative – de altfel, fără rezultate concrete – în vederea unor operaţii comune anglo-sovietice în nordul Norvegiei.

În ultima zi a şederii sale la Moscova, Churchill (înainte de a se întâlni cu Anders) a cinat cu Stalin în locuinţa acestuia de la Kremlin.

„A fost invitat şi Molotov… Domnea o atmosferă de deosebită bunăvoinţă şi, pentru prima oară, relaţiile au fost fireşti şi amicale. Am impresia că am stabilit relaţii personale care vor fi utile…

El ar fi preferat să primească autocamioane şi nu tancuri, din care produce 2000 pe lună. Ar dori, de asemenea, să aibă aluminiu. În general sunt satisfăcut de călătoria mea la Moscova… Acum au aflat ştirea cea mai proastă şi, după ce au protestat, se arată foarte prietenoşi, în ciuda faptului că trec acum printr-o perioadă nespus de grea şi alarmantă”[104].

Aceasta ar fi esenţa relatării lui Churchill despre călătoria pe care a făcut-o la Moscova în august 1942. În ce priveşte atitudinea moscoviţilor faţă de vizita lui Churchill şi faţă de aliaţii occidentali în general, aceasta e cu totul altă poveste. Pe de o parte, presa sovietică făcuse multă publicitate „comunicatului” din 11 iunie „cu privire la cel de-al doilea front”, iar pe de alta în mintea oamenilor acest comunicat se lega de ordinul dat de Stalin cu ocazia zilei de 1 Mai, în care se spunea că cotropitorii fascişti trebuie izgoniţi din Uniunea Sovietică în 1942. Se presupunea că Stalin n-ar fi dat niciodată un asemenea

103 W. Churchill, op. cit., voi. IV, p. 425-428.

104 Op. cit., p. 450-451.

ordin dacă nu ar fi fost absolut convins că în Occident va fi deschis al doilea front.

Populaţia Uniunii Sovietice îndura lipsuri foarte mari (iarna fusese îngrozitoare, iar primăvara şi vara nu cu mult mai bune) şi când, în iulie şi august, situaţia de pe fronturi începuse să pară într-adevăr catastrofală pentru mulţi oameni sovietici deschiderea celui de-al doilea front într-un viitor foarte apropiat devenise aproape o problemă de viaţă sau de moarte. Nu trebuie pierdut din vedere nici faptul că aproape fiecare avea tatăl, un frate, un fiu (uneori chiar mai mulţi fraţi sau fii) fie în armată, fie ucis, rănit sau dispărut, în sate, practic, nu mai rămăseseră bărbaţi în afara copiilor şi bătrânilor.

Chiar şi în plină „lună de miere" anglo-sovietică, moscoviţii îi priveau pe americani şi, în special, pe englezi cu neîncredere. Cu ocazia ratificării tratatului de alianţă anglosovietic, clădirile publice au arborat numeroase steaguri sovietice, dar nici un singur steag englez. După cum am mai arătat, se făceau comparaţii puţin măgulitoare între rezistenţa desperată a ruşilor de la Sevastopol şi capitularea „ruşinoasă" a englezilor la Tobruk. îmi amintesc de o femeie bătrână, cu o înfăţişare de intelectuală, care spunea în tramvai: „Nu se poate avea încredere în englezi. Tinerii de astăzi nu sunt destul de culţi, dar eu ştiu totul despre Dis-ra-e-li" (pronunţa acest nume cu ciudă, despărţindu-l în silabe). Alţii n-aveau nicio încredere în Churchill, a cărui atitudine faţă de Rusia era adesea comparată cu cea a lui Roosevelt, considerat a fi animat de sentimente mult mai prieteneşti faţă de Uniunea Sovietică. În cursul Iernilor iunie, iulie şi august am vizitat diferite instituţii de învăţământ şi am stat de vorbă cu mulţi tineri şi tinere. Erau prietenoşi, dar în realitate nu-i interesa decât un singur lucru: va fi sau nu deschis cel de-al doilea front şi, dacă da, când?

Propaganda sovietică nu a făcut decât foarte puţin

pentru a populariza pe aliaţii englezi şi americani. În iunie au apărut câteva afişe; pe unul dintre ele erau înfăţişate trei fulgere – de care erau prinse steagurile sovietic, american şi englez – care-l răpuneau pe Hitler, verde de spaimă şi semănând cu o broască râioasă. În afara câtorva secvenţe despre vizita lui Molotov în S.U.A. şi Anglia dintr-un jurnal de actualităţi, teatrele şi cinematografele nu prezentau nimic ce ar fi avut vreo contingenţă cu aliaţii. Singura reprezentaţie „proaliată" de care-mi amintesc a fost un spectacol de estradă la „Ermitajul" din Moscova, care se încheia în mod destul de stupid: o femeie tânără cu aspect exotic cânta „Tipperary" într-un amestec de engleză stâlcită şi de rusă, acompaniindu-se la acordeon, după care, pe un fundal format din numeroase steaguri ale aliaţilor, au ţâşnit toţi artiştii executând ceva ce era probabil conceput a fi un fel de dans anglo-sovieto-american. Spectatorii nu păreau de loc entuziasmaţi. Aceasta se petrecea la începutul lunii iulie; scurt timp după aceea, spectacolul a fost scos din program şi au dispărut atât afişele cu cele trei fulgere cât şi cele cu lozinca „Victoria în 1942".

Una dintre urmările mai puţin importante pe care le-a avut încheierea alianţei anglo-sovietice şi a acordului sovieto-american a fost constituirea, în iunie 1942, a Asociaţiei ziariştilor anglo-americani. Autorizând crearea unei asemenea asociaţii pur anglo-americane, ruşii au făcut nu numai un gest de o deosebită bunăvoinţă faţă de aliaţi: existenţa asociaţiei le permitea să concentreze şi să intensifice răspândirea informaţiilor cu privire la Uniunea Sovietică în presa engleză şi americană.

Cu timpul, iritarea ruşilor provocată de lipsa unui al doilea front creştea tot mai mult. La Moscova se povestea că germanii aruncau asupra trupelor sovietice foi volante în care se spunea: „Unde vă sunt englezii?"[105].

105 Foi volante aproape identice au lansat germanii şi deasupra

În această atmosferă, oamenii sovietici au primit ştirea despre venirea lui Churchill cu sentimente diferite. Prima presupunere – exprimată de unii ziarişti, ca, de pildă, Ehrenburg – despre scopul acestei vizite era, în linii mari, justă: Churchill a venit ca „să-l convingă pe Stalin să revină asupra comunicatului cu privire la deschiderea celui de-al doilea front”. Dar, cu această excepţie, presa sovietică păstra o tăcere totală. În ce priveşte celelalte două surse de informaţii – sau, mai degrabă, de aluzii –, ele păreau a nu fi de acord între ele. Ambasada engleză continua să dea de înţeles că Stalin şi Churchill „se înţeleg excelent”, iar în ultima zi a şederii lui Churchill la Moscova ambasadorul britanic în Uniunea Sovietică, Archibald Clark-Kerr, a calificat întâlnirea dintre premierul britanic şi Stalin drept un „eveniment epocal”, declaraţie care scurt timp după aceea avea să dea naştere la numeroase confuzii. Pe de altă parte, Harriman şi americanii lăsau să se înţeleagă că întrevederile nu au decurs nici pe departe atât de bine şi că dacă ruşii se aşteaptă ca aceste consfătuiri, la care domnise o atmosferă încordată, să aibă rezultate imediate îi aşteaptă o dezamăgire. S-a aflat, de asemenea, că englezii ceruseră să li se pună la dispoziţie baze aeriene în Caucaz, dar guvernul sovietic refuzase. Dar chiar şi americanii au recunoscut că spre sfârşitul vizitei lui Churchill la Moscova atmosfera s-a îmbunătăţit întrucâtva şi că la banchetul dat la Kremlin ea devenise „aproape jovială”. Se povestea că într-o convorbire cu Stalin Churchill l-a felicitat pentru „minunaţii soldaţi ruşi”, la care Stalin ar fi răspuns: „Nu exageraţi! Nu sunt chiar atât de minunaţi. La drept vorbind, nu sunt încă soldaţi foarte buni. Dar ei învaţă şi se perfecţionează în fiecare zi şi în curând vor fi aşa cum trebuie”.

Locuitorii Moscovei nu l-au văzut pe Churchill. Acesta nu a asistat la niciun spectacol de teatru; la

---

trupelor franceze în 1939 şi 1940.

ambasadă nu a fost organizată nicio recepţie, şi Churchill a hotărât chiar să nu se întâlnească cu corespondenţii ziarelor engleze şi americane, care, în locul lui, au fost primiţi de ambasador. Cu această ocazie a scăpat ambasadorul acea frază nechibzuită despre „evenimentul epocal”.

Dar reporterii cinematografici lucrau neobosit. Când spectatorii sovietici l-au văzut pe ecran pe Churchill, la sosirea pe aerodrom, ridicând două degete pentru a reprezenta litera „V” – semnul victoriei –, unii dintre ei l-au interpretat ca însemnând cifra „II”, adică „al doilea front”. (La cinema am auzit o tânără fată întrebând-o pe prietena ei în timp ce orchestra intona imnul regal englez, „God Save the King” („Dumnezeu să-l ocrotească pe rege”), ce melodie se cântă, iar prietena ei i-a răspuns: „Cum, nu ştii? E «Internaţionala» pe englezeşte”.)

Atât comunicatul publicat după încheierea vizitei lui Churchill, cât şi articolele de fond apărute în presa sovietică vorbeau despre strânsele legături dintre Anglia şi Uniunea Sovietică, dar nu dădeau prea multe explicaţii şi nici nu promiteau rezultate într-un viitor imediat. Este semnificativ faptul că ziarul „Krasnaia zvezda” nu a publicat un editorial propriu, ci s-a mărginit numai să reproducă articolul de fond din „Pravda”. De asemenea, în ziua plecării lui Churchill, când acesta arătase în declaraţia sa de încheiere că „i-a spus lui Stalin deschis părerile sale”, „Pravda” a publicat o caricatură răutăcioasă a lui Efimov, în care erau ridiculizate fortificaţiile de carton ridicate de germani pe coasta Canalului Mânecii – teorie care, din păcate, avea să fie infirmată la numai câteva zile după aceea, când englezii au încercat să debarce la Dieppe. E drept, ruşii susţineau că Dieppe nu dovedise nimic în afară de dorinţa englezilor de a demonstra că deschiderea unui al doilea front este „imposibilă” n.

Ruşilor nu le-a plăcut nici faptul că în timpul şederii

sale la Moscova Churchill se „înhăitase” cu generalul Anders, deşi se pare că nu avusese decât o singură întrevedere cu el. Se presupunea (şi, probabil, pe bună dreptate) că tot ce i se povestise lui Churchill despre o „iminentă” înfrângere a Armatei Roşii (indiferent dacă el dăduse sau nu crezare acestor poveşti) pornea în primul rând de la Anders, care, după cum ruşii o ştiau prea bine, era foarte grăbit să scoată din Uniunea Sovietică un număr cât mai mare de polonezi. Zvonul, larg răspândit la Moscova, că Churchill i-ar fi îndemnat pe polonezi să părăsească „corabia care se scufundă” a agravat şi mai mult iritarea ruşilor.

11 Debarcarea de la Dieppe a fost efectuată în ziua de 19 august 1942, în special cu trupe canadiene. Forţele participante la debarcare erau foarte slabe – în total 5.000 de oameni – şi, firește, nu au putut să se consolideze pe ţărm.

— *Nota red.*

La 23 august a avut loc un atac aerian asupra Stalingradului, la care au participat 600 de avioane germane, iar la nord de oraş germanii au străpuns poziţiile ruseşti şi au atins Volga. În ziua aceea, aceste evenimente nu au fost date publicităţii. În cursul săptămânii următoare, comunicatele vorbeau în termeni destul de vagi despre lupte „înverşunate” la nord-est şi nord-vest de Stalingrad şi, din când în când, se mai anunţa şi câte un succes local al ruşilor. În prima jumătate a lunii septembrie, presa comenta mersul luptelor din raionul Stalingrad pe un ton vădit nervos şi abia la 20 septembrie (la cinci zile după sosirea diviziei lui Rodimţev) ziarele au început să vorbească despre „eroicul Stalingrad”.

Cea mai mare parte a lunii septembrie, atitudinea presei semăna cu un „duş scoţian” – când cald, când rece. Ziarele recunoşteau că la Stalingrad situaţia este foarte gravă, dar, pe de altă parte, publicau unele considerente

de ordin general, care îngăduiau ca viitorul să fie privit cu destulă încredere. Aşa, de pildă, s-a scris mult despre uriaşele succese înregistrate de industria de război, despre armamentul şi muniţiile pe care le primea acum armata, precum şi despre demoralizarea crescândă a germanilor. În special Ehrenburg cita adesea în articolele sale scrisori desperate adresate din Germania soldaţilor hitlerişti care luptau pe frontul rus şi în care se vorbea despre grozăviile şi coşmarul „raidurilor aeriene la care participă mii de bombardiere engleze". Un al doilea front nu exista, dar aviaţia britanică nu stătea cu braţele încrucişate.

În cursul ultimelor zece zile ale lunii septembrie au apărut două elemente noi în ştirile publicate de presa sovietică cu privire la Stalingrad: ziarele au început să scrie cu lux de amănunte despre caracterul cu totul deosebit pe care-l aveau luptele pe acest front (şi mai ales despre luptele de stradă). Astfel, la 22 septembrie, „Krasnaia zvezda" a publicat un articol foarte amănunţit despre tactica luptelor pentru fiecare casă, fiecare etaj şi chiar pentru fiecare cameră.

Acum presa nu mai era atât de reţinută ca în prima jumătate a lunii septembrie. „Eroicul Stalingrad" şi „eroicii apărători ai Stalingradului" au devenit expresii curente. Simonov, Grossman, Krigher şi mulţi alţi scriitori şi ziarişti sovietici descriau entuziasmul şi atmosfera gravă, dar eroică ce caracterizau bătălia de la Stalingrad. Numeroşi corespondenţi sovietici, mai ales fotografi şi reporteri cinematografici, şi-au pierdut viaţa la Stalingrad şi pe celelalte fronturi.

La începutul lunii septembrie, ziarele sovietice au comparat Stalingradul cu Verdunul, iar această comparaţie a fost imediat preluată de presa din întreaga lume. Dar la sfârşitul lunii septembrie presa sovietică a recunoscut că este absurd să se facă o asemenea paralelă. Astfel, în numărul din 27 septembrie al ziarului „Krasnaia zvezda",

A.S. Ierusalimski scria că Stalingradul „a depăşit cu mult Verdunul”. „Verdunul – arăta el – era o fortăreaţă de prim ordin, ceea ce Stalingradul nu este. În plus, ofensiva pe care ruşii au lansat-o pe frontul de est în 1916 i-a obligat pe germani să retragă de la Verdun forţe însemnate… în prezent, situaţia este tocmai inversă”.

Aşa cum avea să spună Stalin un an mai târziu, octombrie 1942 a fost luna în care Uniunea Sovietică s-a aflat în mai mare pericol decât în perioada luptelor de la Moscova. Bătălia de la Stalingrad decurgea nefavorabil şi la 14 octombrie oraşul era ca şi pierdut. Totodată s-a produs o simţitoare înrăutăţire a relaţiilor anglo-sovietice. Angliei i se aducea în mod vehement învinuirea că este un taler cu două feţe, ceea ce se explica în oarecare măsură prin situaţia critică ce se crease la mijlocul lunii la Stalingrad.

Intensificarea campaniei antiengleze (care se atenuase întrucâtva în timpul vizitei lui Churchill şi al debarcării nereuşite de la Dieppe) a început ceva mai devreme, mai precis în timpul vizitei pe care a făcut-o la Moscova Wendell Willkie, respectiv în jurul datei de 20 septembrie. Acesta venise în calitate de reprezentant personal al preşedintelui Roosevelt, şi s-a făcut mult caz în legătură cu sosirea lui. În ochii ruşilor, atitudinea lui faţă de Rusia se deosebea în bine de cea a lui Churchill. În toate ziarele au apărut fotografii înfăţişându-l pe Willkie împreună cu Stalin şi Molotov; declaraţiile făcute de el în public s-au bucurat de o largă publicitate şi erau comentate de toate ziarele. I s-au arătat mai multe uzine de armament şi i s-a dat posibilitatea să facă o călătorie pe front în sectorul Rjev, la vest de Moscova, unde trupele sovietice duceau lupte „de diversiune” înverşunate, obţinând – cu preţul unor pierderi grele – unele succese cu totul neînsemnate.

Willkie a lăsat de câteva ori în mod clar să se

înţeleagă că Roosevelt era întru totul în favoarea deschiderii unui al doilea front în 1942, dar se lovea de opoziţia generalilor englezi şi a lui Churchill personal.

Îmi amintesc foarte bine dimineaţa zilei de 26 septembrie. Imediat după înapoierea sa din sectorul Rjev, Willkie m-a invitat la micul dejun la Casa de oaspeţi a guvernului sovietic din stradela Ostrovski. Purta un halat elegant din mătase albastră cu buline albe şi arăta ca o întruchipare a sănătăţii şi energiei. Nimănui nu i-ar fi trecut prin minte că avea să moară în curând. Toată lumea ştie cât de mult farmec personal avea. Ruşii se străduiau să-i fie cât mai pe plac. La dejun s-au servit icre negre şi chiar struguri, pe care-i vedeam pentru prima oară în anul acela.

„Am de rezolvat o problemă foarte delicată – mi-a spus el.

— Cum să explic eu publicului american că ruşii se află într-o situaţie foarte grea, dar moralul lor este totuşi excelent?... Ştiu că în ţara aceasta există foarte multe tragedii personale cutremurătoare, dar dacă ar fi să repet toate frazele furioase pe care le-am auzit aseară la dineu de la Simonov, Ehrenburg şi Voitehov, cu toate injuriile lor la adresa aliaţilor, cred că impresia pe care ar produce-o în Statele Unite ar fi cât se poate de proastă..."

Apoi a urmat o ilustrare izbitoare a puternicelor îndoieli ce existau la Washington în vara anului 1942 cu privire la posibilitatea Rusiei de a supravieţui.

„În definitiv – a spus Willkie – situaţia nu este nicidecum aşa de desperată cum s-ar putea crede în prezent. Cu Egiptul lucrurile stau bine; ruşii rezistă, şi chiar şi Stalingradul mai e încă în mâna lor. Pot să vă mărturisesc că acum cinci săptămâni, când am plecat din Washington, preşedintele mi-a spus: «... Vreau să te pun în gardă. Ştiu că ai curaj, dar s-ar putea să ajungi la Cairo exact în momentul în care oraşul ar cădea în mâna

germanilor, iar în Rusia tocmai în momentul prăbuşirii ei»”.

I-am dat să înţeleagă lui Willkie că preşedintele, probabil, nu primeşte din Moscova informaţii de la persoane suficient de competente (mă gândeam la pesimiştii de la ambasada americană, în special la generalul Michela şi colonelul Park), şi Willkie a fost de acord cu mine. Vorbind despre cel de-al doilea front, el şi-a exprimat părerea că a amâna deschiderea lui până în 1943 ar fi foarte riscant: ce s-ar întâmpla dacă atunci ruşii nu vor mai avea de loc forţe pentru începerea unei ofensive? (Din cuvintele lui reieşea, implicit, că, dacă ruşii îi destăinuiseră lui Churchill câte ceva despre planurile lor de contraofensivă, lui Willkie nu i-au comunicat nimic în această privinţă – de ce erau să-i tempereze înflăcărarea pentru deschiderea celui de-al doilea front?)

În aceeaşi zi, Willkie a făcut o declaraţie corespondenţilor de presă anglo-americani. A vorbit cu sinceră emoţie despre măreţul spirit de sacrificiu al ruşilor, a cărui manifestare a putut-o constata pretutindeni, apoi a rostit faimoasa frază care avea să dea naştere la multe complicaţii:

„Personal sunt acum convins că-i putem ajuta creând, împreună cu Anglia, un al doilea front în Europa la cea mai apropiată dată pe care o vor aproba conducătorii noştri militari. Şi s-ar putea ca unii dintre aceştia să aibă nevoie ca opinia publică să-i împingă în oarecare măsură la aceasta”.

Ruşii au luat drept bun cele spuse de el, iar ziarele sovietice au început să publice caricaturi ale conducătorilor militari englezi, inerţi şi retrograzi. Churchill era furios, deoarece, după părerea sa, declaraţia lui Willkie anulase mult din ceea ce a realizat cu o lună în urmă, în timpul călătoriei sale la Moscova, când, după cum i se păruse, a reuşit să-i convingă pe conducătorii sovietici

că deschiderea unui al doilea front într-un viitor foarte apropiat nu este posibilă. Şi, cu toate că Stalin avea cunoştinţă de operaţia „Torch” (în privinţa căreia Willkie nu fusese, probabil, informat), în octombrie, când situaţia de la Stalingrad părea desperată, presa sovietică a desfăşurat o vehementă campanie antiengleză.

În ziua de 6 octombrie, la numai o săptămână după declaraţia lui Willkie, a apărut în „Pravda” o caricatură răutăcioasă a lui Efimov, care înfăţişa câţiva militari englezi – cu chelie şi cu nişte mustăţi ca de morsă – stând la o masă, faţă în faţă cu doi tineri şi chipeşi militari în uniforme americane. Aceştia din urmă erau denumiţi: „Generalul Curaj” şi „Generalul Fermitate”, iar englezii purtau nume ca: „Generalul Dar-dacă-ne-bat?”, „Generalul Ce-i-atâta-grabă?”, „Generalul De-ce-să-riscăm?” etc. în aceeaşi zi, Stalin a răspuns la trei întrebări ce i-au fost puse de Henry Cassidy, corespondentul agenţiei Associated Press. El a declarat că în situaţia de atunci cel de-al doilea front are o importanţă de prim rang, că ajutorul pe care aliaţii îl dau Uniunii Sovietice este încă puţin eficace şi că este necesar ca aliaţii să-şi îndeplinească la timp şi pe deplin obligaţiile lor. În sfârşit, răspunzând la întrebarea lui Cassidy care este de acum înainte capacitatea sovietică de rezistenţă, Stalin a declarat:

„Eu cred că, prin forţa sa, capacitatea sovietică de rezistenţă împotriva tâlharilor nemţi nu este nicidecum mai prejos – dacă nu chiar mai presus – decât capacitatea Germaniei fasciste sau a oricărei alte puteri agresive de a-şi asigura dominaţia mondială”.

Molotov a mai turnat gaz peste foc recurgând la un truc original: de nouă luni se afla în posesia sa o notă a guvernului cehoslovac şi a Comitetului naţional francez referitoare la crimele de război, care era sprijinită şi de guvernele celorlalte ţări ocupate de nazişti. Acum s-a hotărât să răspundă la ea. În penultimul alineat al

răspunsului său se spunea:

„Guvernul sovietic consideră necesar să fie înaintată fără întârziere unui tribunal internaţional special instituit şi să fie pedepsită cu toată asprimea potrivit codului penal orice căpetenie a Germaniei fasciste care s-ar afla acum, în timpul războiului, în mâna autorităţilor din statele care luptă împotriva Germaniei hitleriste”.

Această notă a fost dată publicităţii la 15 octombrie (una dintre cele mai grele zile ale bătăliei de la Stalingrad). Sensul ei a fost subliniat patru zile mai târziu, când „Pravda” a publicat un articol redacţional despre Rudolf Hess:

„Se pare că, întrucât Rudolf Hess a sosit în Anglia în uniformă de aviator german, el n-ar mai fi unul dintre cele mai cunoscute căpetenii ale clicii hitleriste criminale, ci doar un obişnuit prizonier de război. A fost, aşadar, de ajuns ca Hess, criminal bine cunoscut tuturor a, să îmbrace uniforma de aviator hitlerist… ca să scape de răspunderea pentru nenumăratele sale crime şi să transforme în felul acesta Anglia într-un refugiu pentru gangsteri”.

A nu-l considera pe Hess criminal de război – continua „Pravda” – înseamnă a-l considera drept „reprezentant al unui alt stat, drept sol al lui Hitler”.

Urma apoi un pasaj despre „soţia lui Hess”:

„Nu este, fireşte, o întâmplare faptul că soţia lui Hess a dat publicităţii cererea ei, adresată anumitor reprezentanţi ai guvernului englez, prin care solicita să i se permită să vină la soţul ei. După cât se vede, nici doamna Hess nu-l consideră a fi prizonier de război… Trebuie, în sfârşit, să se precizeze ce este în prezent Hess – un criminal… sau reprezentantul plenipotenţiar al guvernului hitlerist în Anglia, bucurându-se de imunitate?”

S-ar putea ca povestea cu soţia lui Hess să fi fost o pură născocire sau, poate, să le fi fost strecurată ruşilor de

vreun „informator” diplomatic. Scopul acestei violente campanii antiengleze nu este încă clar şi există mai multe explicaţii posibile; cea mai bună dintre ele ar fi că Stalin, ştiind despre operaţia „Torch”, încerca să-i inducă în eroare pe germani, făcându-i să creadă că nu au de ce să se teamă în Apus. Cert e că presa germană a făcut mare tapaj în legătură cu cearta dintre englezi şi sovietici în jurul cazului Hess. Dar mai există şi alte explicaţii posibile: dat fiind că la Stalingrad lucrurile stăteau prost, era nevoie de un ţap ispăşitor, şi, în orice caz, numeroşi conducători sovietici erau obsedaţi de ideea cu privire la „lady Astor”, la „clica de la Cliveden” şi la alţi pretinşi adepţi ai unei înţelegeri cu Hitler pe socoteala Uniunii Sovietice. Deşi aceşti oameni erau menţionaţi în treacăt, articolul despre Hess a fost cel mai violent atac antienglez din tot cursul războiului şi este incontestabil că a stârnit în U.R.S.S. O puternică stare de spirit antiengleză. Îmi amintesc că în ziua în care apăruse acest articol am văzut un ofiţer polonez stând la coadă în faţa unuia dintre magazinele „Gastronom” din Moscova. Cei din jurul lui au început să strige la el: „În loc să stai la coadă pentru delicatese, ai face mai bine să te duci să lupţi niţel!” Când a explicat că nu e englez, ci polonez, oamenii l-au lăsat în pace.

Reacţia englezilor la articolul în care Anglia era denumită un „refugiu pentru gangsteri” a fost atât de violentă, încât campania din presa sovietică a încetat. Într-o conferinţă ţinută la 28 octombrie, profesorul Iudin a încercat să demonstreze că inexistenţa unui al doilea front se datorează unor motive de natură pur politică; din păcate, a spus el, influenţa „münchenezilor” este foarte puternică în guvernul englez. Iudin a lăsat să se înţeleagă că publicarea articolului despre Hess a avut drept scop să atragă atenţia opiniei publice engleze pentru ca aceasta să insiste ca „münchenezii” să fie alungaţi din guvern. Întrebat de ce guvernul britanic nu este în stare să frângă

rezistenţa lor, el a răspuns: „Nu spun că Churchill n-ar fi în stare s-o frângă, dar…” şi a ridicat din umeri.

La sfârşitul lunii octombrie, tonul presei sovietice a devenit mult mai optimist. La mijlocul lunii, comunicatele oficiale şi presa vorbeau pe larg despre situaţia extrem de gravă de pe fronturi, dar la sfârşitul lunii se părea că ce era mai rău trecuse. La 31 octombrie, G.F. Aleksandrov a scris în „Pravda”:

„Apărarea eroică a ostaşilor sovietici i-a oprit pe germani la Stalingrad timp de trei luni. Aceasta înseamnă că la Stalingrad germanii au pierdut timpul cel mai preţios de care puteau dispune pentru o ofensivă în anul acesta”.

Cu alte cuvinte, groaznicul pericol care ameninţa ţara în iulie şi august trecuse. E drept, Stalingradul nu era încă definitiv în afară de pericol şi aproape întregul Caucaz de nord se afla în mâinile germanilor. Deşi aceştia au fost opriţi la Mozdok – pe drumul spre Baku – şi n-au mai putut să înainteze mai departe de portul Novorossiisk (la Marea Neagră), ei au repurtat totuşi la 2 noiembrie un neaşteptat şi mare succes: au pătruns până la Nalcik (situat pe drumul spre Vladikavkaz), capătul de nord al şoselei militare gruzine şi poartă a Transcaucaziei.

Cu toate acestea, în ajunul celei de-a 25-a aniversări a Revoluţiei din Octombrie, atmosfera la Moscova era foarte optimistă. După întunecatele luni iulie şi august se simţea, evident, că ceva se schimbase. La 6 noiembrie ziarele au publicat pe prima pagină „Jurământul apărătorilor Stalingradului”.

„Prin cucerirea Stalingradului, Hitler încearcă să taie comunicaţiile noastre pe Volga şi apoi, înaintând de-a lungul Volgăi spre sud, să ajungă la Marea Caspică şi să izoleze astfel ţara noastră de principalele ei surse de petrol… Dacă duşmanul va reuşi să-şi realizeze aceste planuri, el îşi va arunca imediat forţele devenite disponibile… împotriva Leningradului, împotriva

Moscovei”.

Chiar şi în această etapă, stalingrădenii mai spuneau: „Dacă duşmanul va reuşi”, şi nu „Dacă duşmanul ar fi reuşit”. Dar, abstracţie făcând de această rezervă, tonul întregului document arătă încrederea în victorie. Autorii jurământului nu au mers atât de departe încât să afirme că Stalingradul va fi menţinut, dar faptul că legau soarta oraşului de numele şi prestigiul lui Stalin făcea ca înfrângerea să pară foarte puţin probabilă.

„Trimiţându-vă această scrisoare din tranşee, vă jurăm, scumpe Iosif Vissarionovici, că vom apăra Stalingradul până la ultima picătură de sânge, până la ultima suflare, până la ultima bătaie a inimii… Jurăm că nu vom întina gloria armelor ruseşti, că ne vom bate până la capăt”.

Din tonul acestui jurământ se desprindea atâta încredere, încât acum a apărut tendinţa de a subaprecia pericolul care mai ameninţa Stalingradul. Oricum ar fost însă, oamenii îşi dădeau instinctiv seama că ceea ce era mai rău trecuse, şi instinctul nu i-a înşelat. Scrisorile de la soldaţii care luptau la Stalingrad contribuiau în foarte mare măsură la creşterea optimismului. Erau scrisori particulare, din care reieşea cu toată claritatea că, în ciuda teribilei încordări a forţelor spirituale şi fizice, soldaţii sovietici au început să fie foarte mândri că luptă la Stalingrad. În acelaşi timp, pentru germani perspectiva de a fi trimişi la Stalingrad devenea tot mai înfricoşătoare.

În octombrie, în afara faptului că presa sovietică ducea o campanie antiengleză, corespondenţa dintre Churchill şi Stalin nu era nici ea câtuşi de puţin cordială. Stalin a confirmat destul de laconic sosirea convoiului PQ-18 la Arhanghelsk; nu era de acord cu cifrele date de Churchill despre numărul de avioane produse de Germania, spunând că sunt inexacte, iar la lungul mesaj trimis de Churchill la 9 octombrie, în care acesta cerea

insistent autorizaţia de a disloca în Caucaz forţe aeriene anglo-americane (informându-l totodată pe Stalin că transporturile pe ruta arctică vor trebui limitate), Stalin nu a răspuns decât: „Am primit mesajul dv. din 9 octombrie. Mulţumesc. I. Stalin”.

Dar, ca o consecinţă a faptului că în Caucaz situaţia se înrăutăţise (la 2 noiembrie, germanii au ocupat Nalcikul), în scrisoarea sa din 8 noiembrie Stalin a manifestat din nou interes pentru propunerea ca anglo-americanii să trimită în Caucaz douăzeci de escadrile de avioane.

Ţinând seama de fricţiunile care s-au produs – mai ales în octombrie – între guvernul sovietic şi cel englez (Churchill era deosebit de furios din cauza atacurilor presei sovietice în legătură cu cazul Hess), cuvântarea rostită de Stalin la radio în ziua de 6 noiembrie a constituit pentru aliaţii occidentali o surpriză plăcută. În acel moment el ştia, fără îndoială, că operaţia „Torch” începuse şi că în Pustiul de apus trupele lui Rommel se retrăgeau. El a subliniat de câteva ori însemnătatea alianţei anglo-americano-sovietice, deşi a vorbit cu oarecare ironie despre operaţiile englezilor în Libia, unde aceştia luptau împotriva a numai „4 – da, patru – divizii germane şi 11 divizii italiene”. El a mai declarat că, dacă ar exista un al doilea front, germanii ar fi fost acum aruncaţi înapoi până la Pskov, Minsk şi Odesa. Stalin a vorbit cu satisfacţie despre creşterea uriaşă a combativităţii trupelor sovietice şi despre succesele colosale obţinute de întreprinderile industriale sovietice în răsărit. Germanii, a spus el, nu au reuşit să atingă principalul lor obiectiv, care nu era ocuparea Caucazului (acesta nefiind decât obiectivul lor „secundar”), ci încercuirea Moscovei pe la est după căderea Stalingradului.

Ordinul dat de Stalin la 7 noiembrie dezvolta. În general, aceleaşi idei. Fără a face vreo aluzie la operaţia

„Torch” sau la contraofensiva care se pregătea, Stalin a folosit o expresie care nu numai că i-a bucurat enorm pe ruşi, dar le-a trezit şi interesul: „Va fi sărbătoare şi pe uliţa noastră!”

Ştirea despre debarcarea în Africa de nord, sosită două zile mai târziu, a produs la Moscova o impresie puternică. Deşi nu înţelegeau imensa complexitate organizatorică a acestei operaţii, oamenii aveau totuşi sentimentul de mulţumire că în Apus lucrurile s-au urnit, în sfârşit, din punctul mort, cu toate că aceasta nu era nicidecum acel al doilea front în Europa, pe care îl aşteptau cu atâta nerăbdare. Mai târziu ni s-a povestit la Stalingrad că ştirea despre debarcarea în Africa de nord a fost imediat difuzată în toate unităţile militare, ceea ce a avut o influenţă deosebit de favorabilă asupra ostaşilor. În a doua sa scrisoare către Cassidy, datată 13 noiembrie, Stalin şi-a exprimat profunda satisfacţie faţă de desfăşurarea cu succes a campaniei din Africa de nord, care, potrivit spuselor sale, deschide „perspectiva descompunerii coaliţiei italo-germane în viitorul apropiat”. Această operaţie, scria el, arată clar că conducătorii anglo-americani sunt capabili „de a organiza o serioasă campanie militară”, adăugând că zdrobirea trupelor inamice în Pustiul de apus a fost „măiastră”. A prezis că în scurt timp Italia va ieşi din război. Deşi este încă prea devreme – scria el – să se spună în ce măsură campania din Africa de nord va slăbi presiunea asupra Uniunii Sovietice, efectul ei „nu va fi mic”.

Stalin a mai arătat că această operaţie a creat „premisele pentru organizarea celui de-al doilea front în Europa, mai aproape de centrele vitale ale Germaniei” şi că ea va „scoate Franţa din starea de amorţire”.

Privite în ansamblu, relaţiile dintre aliaţi s-au îmbunătăţit sensibil după debarcarea din Africa de nord. După cum mi-a spus câteva zile mai târziu ambasadorul

englez, Clark-Kerr, „Kremlinul iradiază acum căldură”.

Germanii încercuiţi la Stalingrad

De la publicarea „Jurământului apărătorilor Stalingradului” nu au trecut decât 13 zile până la începerea marii contraofensive ruse care avea să se încheie după două luni şi jumătate cu victoria de la Stalingrad. Dar în aceste 13 zile germanii au întreprins o nouă ofensivă desperată. Situaţia apărătorilor a devenit şi mai grea din cauză că pe Volga apăruseră sloiuri de gheaţă. Din această cauză, transporturile peste Volga au fost practic întrerupte; până şi evacuarea răniţilor era aproape imposibilă. Şi totuşi, după ce această ultimă ofensivă germană a fost respinsă, moralul apărătorilor Stalingradului a devenit mai ridicat ca oricând, cu atât mai mult cu cât presimţeau că este pe cale să se întâmple ceva foarte important.

Mai târziu, soldaţi care luptaseră la Stalingrad mi-au povestit cu ce bucurie frenetică, cu câtă speranţă şi emoţie au auzit bubuitul unei canonade îndepărtate, dar intense care începuse la 19 noiembrie, între orele 6 şi 7 dimineaţa, timpul cel mai liniştit pe Frontul Stalingrad. Ştiau ce înseamnă acest bubuit de tunuri. Însemna că nu vor trebui să apere Stalingradul în tot cursul iernii. Scoţându-şi capetele din tranşee, ascultau în întunericul aproape de nepătruns al zorilor care abia mijeau, ceţoase şi umede.

Nu au fost publicate niciun fel de comunicate oficiale nici la 19 noiembrie, când trupele Frontului Don, sub comanda lui Rokossovski, şi cele ale Frontului de sud-vest, sub comanda lui Vatutin, au trecut la înaintare pe direcţia Kalaci, nici la 20 noiembrie, când trupele Frontului Stalingrad, sub comanda lui Eremenko, au pornit de la sud de Stalingrad spre nord-vest pentru a face joncţiunea cu forţele lui Rokossovski şi Vatutin. Nici în comunicatul din 21 noiembrie nu s-a pomenit nimic despre aceste acţiuni. În ziua aceea, „Pravda” şi-a consacrat articolul de fond

„sesiunii Academiei de ştiinţe ce se ţinea la Sverdlovsk”.

Abia în noaptea de 21 spre 22 noiembrie, un comunicat special anunţa ştirea extraordinară că în urmă cu câteva zile trupele sovietice, concentrate la nord-vest şi la sud de Stalingrad, au trecut la ofensivă, ocupând oraşul Kalaci şi interceptând în raionul Krivomuzghinskaia şi Abganerovo cele două linii de cale ferată pe care erau aduse muniţiile şi proviziile pentru trupele germane de la Stalingrad. În acest comunicat încă nu se spunea direct că cercul se închisese în jurul germanilor la Stalingrad, dar erau date cifrele grelelor pierderi suferite de inamic: 14.000 de soldaţi ucişi, 13.000 luaţi prizonieri etc.

La Moscova emoţia era de nedescris; toţi aveau pe buze un singur cuvânt: „A început!” Toţi simţeau, instinctiv, că de la această ofensivă se pot aştepta rezultate foarte importante[106].

Ceea ce trebuie spus despre această a doua etapă, hotărâtoare, a bătăliei de la Stalingrad poate fi rezumat după cum urmează:

1. Trupele celor trei fronturi sovietice aveau un efectiv de 1 005.000 de soldaţi, cărora li se opuneau trupe inamice cu un efectiv aproape egal, şi circa 900 de tancuri, faţă de cele 700 de tancuri ale germanilor[107], 13.000 de tunuri, faţă de 10.000 câte aveau germanii, şi 1 100 de avioane, faţă de 1 200 ale inamicului.

Pe de altă parte, potrivit „Istoriei războiului”, Armata Roşie dispunea pe direcţia loviturilor principale de o superioritate atât de covârşitoare cum nu mai izbutise să

---

106 Este interesant de notat că după cîteva zile colonelul Exham, ataşatul militar britanic, a ajuns la concluzia că, în urma acestei ofensive, încă înainte de sfîrşitul iernii ruşii „vor ajunge la Harkov“, în timp ce generalul Michela şi colonelul Park de la ambasada americană erau de părere că „germanii au procedat al naibii de abil, lă- sîndu-se încercuiţi la Stalingrad şi imobilizînd în felul acesta uriaşe forţe ale ruşilor, ceea ce va cauza acestora din urmă nenumărate complicaţii“.

1071 2 I.M.R.P.A.P., voi. 3, p. 26.

deţină până atunci de la începutul războiului – de 3: 1 în oameni şi de 4: 1 în armament, în special în tunuri şi aruncătoare de mine.

Practic, întreg acest armament fusese produs de industria sovietică în cursul verii şi în primele luni ale toamnei; trupele sovietice nu au folosit decât un număr neînsemnat de tancuri, autocamioane şi „jeep”-uri sosite din Occident.

Până în februarie 1943, Uniunii Sovietice i-au fost trimise, în total, aproximativ 72.000 de autocamioane de producţie occidentală, dar când a început ofensiva de la Stalingrad ruşii nu aveau decât un număr foarte mic din acestea.

2. Moralul trupelor era extraordinar de ridicat.

3. Planul contraofensivei fusese elaborat încă din august, în special de către Stalin, Jukov şi Vasilevski, după consultări cu comandanţii fronturilor: Vatutin, Rokossovski şi Eremenko. În octombrie şi noiembrie, Vasilevski şi Jukov vizitaseră raionul în care urmau să se desfăşoare operaţiile.

4. Pregătirile pentru ofensivă au reclamat un uriaş efort organizatoric şi au fost făcute în cel mai strict secret. Astfel, de pildă, timp de câteva săptămâni înainte de ofensivă a fost întreruptă orice legătură poştală între soldaţii acestor fronturi şi familiile lor. Deşi germanii au bombardat căile ferate care duceau spre raionul de la nord de Don, ei nu aveau totuşi o imagine clară despre cantitatea de armament şi efectivele trupelor transportate (mai ales noaptea) în acest raion şi în cele două capete de pod principale din cotul Donului. Germanii nu şi-au închipuit niciodată că o contraofensivă sovietică (dacă, în general, ar fi întreprinsă) ar putea avea asemenea proporţii. Şi mai dificilă a fost transportarea unui mare număr de trupe şi a unei imense cantităţi de armament în sud, la Frontul Stalingrad. În acest scop a trebuit să fie

folosită calea ferată de la est de Volga, intens bombardată de germani, şi să se aducă pontoane şi bacuri, organizându-se trecerea peste Volga, ca să zicem aşa, chiar sub nasul germanilor. Spre deosebire de regiunea de la nord de Don, unde existau unele păduri, în stepa aridă de la sud de Stalingrad mascarea era deosebit de greu de realizat.

Cu toate acestea, germanii nu aveau idee de forţa loviturii ce se pregătea.

5. Comandamentul german şi, în special, Hitler personal erau atât de obsedaţi de gândul că, din motive de prestigiu, este absolut necesar ca Stalingradul să fie ocupat încât nu au acordat atenţia necesară întăririi ambelor flancuri ale dispozitivului trupelor lor pe care-l putem denumi ieşindul de la Stalingrad. Nu era propriu-zis un ieşind: pe latura lui nordică exista într-adevăr un front, dar în sud era un fel de „ţară a nimănui”, care se întindea prin stepa calmucă până în Caucazul de nord; aici nu existau decât câteva aliniamente destul de slabe, ocupate în general de trupele române. Şi în nord, în unele sectoare ale frontului, se aflau români. Trupele române luptaseră bine la Odesa şi în Crimeea, dar la începutul iernii, când s-au văzut în stepele Donului, moralul lor scăzuse foarte mult. Era clar că aici nu luptau pentru interesele României, ci pentru cele ale lui Hitler, şi relaţiile lor cu germanii erau departe de a fi amicale. Mai spre vest, pe Don, acţionau trupe italiene, al căror moral nu era nici el prea strălucit. Comandamentul sovietic era bine informat de această stare de lucruri şi socotea, pe bună dreptate, sectoarele deţinute de români şi de italieni ca fiind cele mai slabe.

Ofensiva a început pe un front larg în dimineaţa zilei de 19 noiembrie, la ora 6, 30, la nord de ieşindul de la Stalingrad, printr-o pregătire de artilerie; după două ore s-au pus în mişcare infanteria şi tancurile. Din cauza

timpului nefavorabil nu s-a recurs decât în mică măsură la sprijinul aviaţiei. În trei zile, trupele de sub comanda lui Vatutin au înaintat aproximativ 125 km, nimicind Armata a 3-a română şi câteva unităţi germane trimise în grabă pentru a-şi salva aliaţii. Cu toată rezistenţa puternică opusă de germani şi de unele unităţi române, trupele Frontului de sud-vest, de sub comanda lui Vatutin, au ajuns în ziua de 22 noiembrie la Kalaci, unde au făcut joncţiunea cu trupele lui Eremenko, care rupseseră frontul dinspre sud, unde rezistenţa inamicului a fost mai puţin îndârjită.

În cursul luptelor au fost încercuite patru divizii române, şi după puţin timp ele s-au predat, în frunte cu comandantul lor, generalul Lascăr. Aceeaşi soartă a avut-o şi o altă grupare română încercuită, al cărei comandant era generalul Stănescu. Înfrângerea Armatei a 3-a române – cu care ocazie Armata Roşie a luat aproape 30.000 de prizonieri – a avut o influenţă politică destul de mare asupra relaţiilor dintre Hitler şi aliaţii săi. După aceasta germanii au început să exercite în special asupra trupelor române un control mult mai sever şi mai direct.

Trupele Frontului Stalingrad, de sub comanda lui Eremenko, care au trecut la ofensivă cu o zi mai târziu, au înaintat şi mai repede şi au ajuns la Kalaci după mai puţin de trei zile, luând-o astfel înainte trupelor Frontului de sud-vest şi făcând prizonieri 7.000 de soldaţi români. Trupele de la aripa dreaptă a Frontului Don, de sub comanda generalului Rokossovski, au executat şi ele la 19 noiembrie o lovitură spre sud; o parte din aceste trupe au izbutit să pătrundă până la raionul de apărare de la Volga menţinut de colonelul Gorohov la nord de Stalingrad.

În patru zile şi jumătate, încercuirea germanilor la Stalingrad fusese terminată. „Cercul” nu era foarte larg – 30 până la 60 km – şi nici foarte trainic, aşa încât obiectivul imediat următor a fost, evident, acela de a consolida şi a lărgi acest „cerc”. În ultimele zile ale lunii

noiembrie, germanii au încercat să-l străpungă dinspre vest, dar, în ciuda câtorva succese iniţiale, nu au izbutit. Comandamentul sovietic se temea mai ales ca Armata a 6-a, comandată de Paulus, şi unităţile Armatei a 4-a de tancuri, aflate la Stalingrad, să nu încerce să-şi croiască drum şi să iasă din Stalingrad. Dar aceasta nu s-a întâmplat, şi, oricât ar părea de paradoxal, când ruşii au rupt frontul de la Don, un mare număr de germani au fugit la Stalingrad, căutând să se pună „la adăpost”.

Unele amănunte interesante cu privire la această mare bătălie mi-au fost comunicate de Henry Shapiro, corespondentul la Moscova al agenţiei „United Press”, care primise autorizaţia să viziteze aceste locuri la numai câteva zile după ce „cercul” se închisese. A călătorit cu trenul până la un punct situat la circa 150 km nord-vest de Stalingrad, iar de acolo cu maşina până la Serafimovici, situat în capul de pod de pe Don, cucerit după lupte grele de ruşi în octombrie şi de unde, la 19 noiembrie, trupele lui Vatutin au pornit ofensiva spre Kalaci.

„Linia de cale ferată din apropierea frontului fusese puternic bombardată de germani; toate gările erau distruse, iar comandanţii militari şi funcţionarii de cale ferată dirijau traficul feroviar din adăposturi şi clădiri distruse. Pe calea ferată se scurgea neîntrerupt spre front un adevărat şuvoi de armament – «Katiuşe», tunuri, tancuri, muniţii şi trupe. Traficul continua fără încetare ziua şi noaptea, şi acelaşi lucru se întâmpla şi pe şosele. Deosebit de intensă era această mişcare în timpul nopţii. Armament englez şi american se vedea foarte puţin, poate doar, din când în când, câte un «jeep» sau un tanc; 90% din armament era de provenienţă sovietică. Dar în ce priveşte aprovizionarea cu alimente, ea consta în mare parte din produse americane – în special untură de porc, zahăr şi conserve de carne.

În momentul sosirii mele la Serafimovici, ruşii erau

ocupaţi nu numai cu consolidarea «cercului» în jurul Stalingradului, dar şi cu crearea unui «al doilea cerc»; harta arăta cu toată claritatea că la Stalingrad germanii căzuseră în capcană şi nu mai puteau să iasă de acolo… Am observat atât la soldaţi cât şi la ofiţeri *un asemenea sentiment de încredere în forţele lor cum nu mai văzusem* niciodată *până atunci în Armata Roşie. În timpul bătăliei pentru Moscova nu cocistase această încredere* (*sublinierea noastră. – A. W.j.*

Departe în spatele frontului rătăceau prin stepă mii de români, care-i înjurau pe germani şi căutau cu desperare centrele de alimentare ale ruşilor, dorind din tot sufletul să fie luaţi prizonieri. Unii soldaţi care-şi părăsiseră unităţile apelau la mila ţăranilor, care-i tratau în mod caritabil, poate şi pentru simplul fapt că nu erau germani. Ruşii spuneau despre ei că sunt «nişte bieţi ţărani ca şi noi».

Cu excepţia unor mici grupuri de legionari, care pe ici, pe colo opuneau o rezistenţă înverşunată, soldaţii români erau sătui de război; prizonierii cu care am stat de vorbă spuneau toţi cam acelaşi lucru: că acesta este un război al lui Hitler, şi românii n-au ce căuta la Don.

Cu cât mă apropiam mai mult de Stalingrad, cu atât întâlneam mai mulţi prizonieri germani… Stepa oferea o privelişte fantastică. Pretutindeni zăceau stârvuri de cai. Unii cai nu erau decât pe jumătate morţi; stăteau în trei picioare degerate şi-l mişcau pe al patrulea, frânt. Era ceva sfâşietor. În cursul ofensivei sovietice au pierit 10.000 de cai. Întreaga stepă era literalmente presărată cu cadavrele lor, cu afeturi, tancuri şi tunuri distruse. Acestea erau de fabricaţie germană, franceză, cehă şi chiar engleză (capturate, fără îndoială, la Dunkerque). Zăceau acolo şi nenumărate cadavre de soldaţi români şi germani. În primul rând trebuiau îngropaţi soldaţii ruşi căzuţi. Populaţia civilă se înapoia în satele în mare parte

distruse… Oraşul Kalaci era un morman de ruine: în picioare nu mai rămăsese decât o singură casă…

Generalul Cisteakov, al cărui punct de comandă l-am descoperit în cele din urmă într-un sat la sud de Kalaci – satul fiind bombardat din timp în timp de artilerie –, a spus că numai cu câteva zile înainte germanii ar mai fi putut ieşi destul de uşor din Stalingrad, dar Hitler le-a interzis s-o facă. Acum au scăpat momentul favorabil. El şi-a exprimat convingerea că Stalingradul va fi recucerit la sfârşitul lunii decembrie.

Ruşii, spuse Cisteakov, doboară cu zecile avioanele de transport germane, iar germanii care se află în «cazanul» de la Stalingrad încep să ducă lipsă de alimente şi se hrănesc cu came de cal.

Prizonierii germani pe care i-am văzut erau în majoritate băieţi tineri şi arătau jalnic. Nu am văzut niciun ofiţer. În ciuda gerului de – 30°, germanii erau îmbrăcaţi în mantale obişnuite şi înfăşuraţi în pături. Nu aveau niciun fel de echipament de iarnă. În schimb, ruşii erau foarte bine echipaţi – aveau pâslari, scurte din blană de oaie, mănuşi călduroase etc. în ce priveşte moralul, germanii erau complet buimăciţi şi nu puteau înţelege ce anume se întâmplase, aşa din senin.

La înapoiere am stat câteva minute de vorbă cu generalul Vatutin la Serafimovici, la ora 4 dimineaţa, în clădirea pe jumătate distrusă a unei şcoli. Era frânt de oboseală – de cel puţin două săptămâni nu mai reuşise să doarmă ca lumea. Se freca mereu la ochi şi aţipea întruna. Dar părea foarte viguros şi hotărât şi era cât se poate de optimist. Vatutin mi-a arătat o hartă pe care era clar indicată direcţia viitoarei înaintări a trupelor ruseşti în partea apuseană a stepei Donului.

Aveam impresia că dacă, în octombrie, în luptele pentru ocuparea oraşului Serafimovici ruşii suferiseră pierderi mari, pierderile lor din cursul actualei acţiuni de

rupere, foarte bine pregătită, erau mult mai mici decât cele ale românilor şi germanilor”.

Germanii şi aliaţii lor mai ocupau încă teritorii întinse în partea de sud-est a Rusiei. Întregul Kuban şi unele raioane ale Caucazului de nord mai erau în mâinile lor. Se mai aflau la Mozdok – pe drumul spre Groznîi – şi la Novorossiisk. La 2 noiembrie au ocupat Nalcikul şi erau cât pe-aci să ocupe şi Vladikavkazul – capătul de nord al şoselei militare gruzine. Dar la 19 noiembrie comandamentul sovietic a repurtat aici un succes remarcabil, aruncând în luptă forţe puternice şi împingându-i pe germani înapoi până la marginea Nalcikului. În raionul Mozdok, germanii nu mai făcuseră de la sfârşitul lunii august progrese cât de cât însemnate. Ca şi Stalingradul, oraşul Mozdok a fost timp de câteva luni în mod invariabil menţionat în comunicatele oficiale. Punându-şi drept ţel să cureţe de duşman întreaga regiune a Donului de la vest de Stalingrad până la Rostov şi Marea de Azov, comandamentul sovietic conta, pe bună dreptate, că în caz de reuşită germanii vor fi aproape automat nevoiţi să se retragă din Caucaz şi din Kuban.

Planul „Saturn” – plan şi mai îndrăzneţ adoptat de Comandamentul suprem sovietic la 3 decembrie, adică la două săptămâni după începutul contraofensivei – prevedea lichidarea trupelor germane prinse în „cazanul” de la Stalingrad, iar apoi ocuparea întregului cot al Donului, inclusiv oraşul Rostov, şi izolarea trupelor germane aflate în Caucaz. După cum se arată în „Istoria războiului” 14, la 27 noiembrie

Stalin l-a chemat la telefon pe şeful Marelui stat-major, Vasilevski, care în momentul acela se găsea în raionul Stalingrad, şi i-a cerut să dea prioritate lichidării trupelor germane de la Stalingrad, îndeplinirea celorlalte puncte din planul „Saturn” fiind lăsată pe seama trupelor Frontului de sud-vest, de sub comanda generalului Vatutin.

„La începutul lunii decembrie, trupele Fronturilor Don şi Stalingrad au început ofensiva împotriva grupării inamice încercuite, dar fără a obţine rezultate însemnate. De aceea, comandamentul sovietic a hotărât să-şi întărească considerabil forţele şi să pregătească mai minuţios operaţia, în raionul Stalingrad au fost trimise noi unităţi şi mari unităţi, iar din rezerva Marelui cartier general a fost trimisă Armata a 2-a de gardă, de sub comanda lui R.I. Malinovski" 15.

La sfârşitul lunii noiembrie, germanii au făcut o primă încercare de a răzbate până la Stalingrad dinspre vest, dar au suferit un eşec. După aceea ei şi-au regrupat forţele, constituind noul grup de armate „Don", a cărui misiune era: a) să oprească înaintarea trupelor sovietice în bazinul Donului şi b) să rupă cercul din jurul Stalingradului. Acest grup cuprindea toate trupele germane şi pe cele aliate cu ei aflate între cursul mijlociu al Donului şi stepele din regiunea Astrahan. Principalele sale două grupări de izbire urmau să se concentreze la Tormosin, în cotul Donului, şi la Kotelnikovo, la sud de cotul Donului, la circa 90 km sud-vest de „cazanul" de la Stalingrad. Efectuarea acestei operaţii a fost încredinţată feldmareşalului von Manstein, „cuceritorul Crimeii", care se bucura de mare prestigiu în armata germană.

Dar constituirea unei puternice grupări de izbire, în special la Tormosin, era întârziată din pricina marilor greutăţi legate de transport. Aceste greutăţi se datorau în bună parte permanentelor atacuri ale partizanilor împotriva căilor ferate, din care cauză întăririle puteau fi trimise din vest în cotul Donului numai pe căi ocolite. Dar, cum timpul nu aştepta, Manstein a hotărât să atace numai cu forţele concentrate la Kotelnikovo. Ulterior el a explicat hotărârea sa în felul următor:

„Erau mai aproape de Stalingrad şi pentru a ajunge acolo nu trebuiau să forţeze Donul. Se putea spera că

inamicul nu
s Ibid.
se aştepta la o mare ofensivă în acest sector... În faţa grupării noastre de la Kotelnikovo nu se aflau la început decât cinci divizii ruseşti, în timp ce în faţa grupării concentrate la Tormosin se aflau 15 divizii" 16.

La 12 decembrie, gruparea de la Kotelnikovo, din care făceau parte câteva sute de tancuri, a trecut la ofensivă pe direcţia Stalingrad, într-un sector îngust al frontului, de-a lungul căii ferate ce venea din Caucaz. În ciuda puternicei rezistenţe opuse de trupele sovietice, germanii au înaintat în trei zile cu 50 km. La 15 decembrie ei au reuşit să forţeze râul Aksai, dar unităţile sovietice au ocupat poziţii de apărare la nord de râu şi au început să primească întăriri considerabile. Înaintarea germanilor s-a încetinit, dar, cu sprijinul a sute de bombardiere, ei au izbutit totuşi să ajungă în ziua de 19 decembrie la râul Mâşkova, ultimul obstacol natural între ei şi Stalingrad. Au forţat şi acest râu, după care, pentru a cita cuvintele lui Manstein, „germanii puteau vedea cerul arzând deasupra Stalingradului". Dar asta a fost tot; lui Manstein nu i-a fost dat să vadă Stalingradul însuşi. Comandamentul sovietic a dat prioritate nimicirii grupării lui Manstein care înainta dinspre Kotelnikovo, precum şi nimicirii trupelor germane aflate în raionul Tormosin, amânând executarea operaţiei „Saturn" până la lichidarea „cazanului" de la Stalingrad.

Pentru a face faţă forţelor lui Manstein de la Kotelnikovo, au fost trimise urgent şi în condiţii foarte grele întăriri la râul Mâşkova, situat la circa 40 km de „cazanul" de la Stalingrad. După ce a trecut Volga, Armata a 2-a de gardă, de sub comanda lui Malinovski, a trebuit să străbată o distanţă de 200 km. Prin stepa înzăpezită, pe un viscol cumplit, trupele înaintau în marş forţat câte 40 km pe zi. Când au ajuns la râul Mâşkova, pe care germanii îl trecuseră între timp în câteva locuri, ruşii resimţeau o

lipsă acută de carburanţi, a căror aducere era întârziată din cauza viscolului şi a stării proaste a drumurilor. Timp de câteva zile, ei au trebuit să folosească în luptă numai infanteria şi artileria, şi abia la 24 decembrie au putut intra în acţiune şi tancurile lor. Dar germanii au putut fi opriţi, iar apoi, la 24 decembrie, trupele sovietice, sprijinite acum de tancuri şi aviaţie, i-au atacat şi i-au respins până la râul Aksai. Aici germanii au hotărât să opună o rezistenţă îndârjită; ruşii le-au dat însă lovituri tot mai puternice şi i-au izgonit până la Kotelnikovo.

La 29 decembrie, germanii au părăsit şi această localitate, iar rămăşiţele trupelor lui Manstein s-au retras în grabă până la gara Zimovniki, iar de aici şi mai departe, dincolo de râul Maniei, situat pe drumul spre Caucazul de nord. Acest râu trece pe la 90 km sud-vest de Kotelnikovo, locul de unde Manstein îşi începuse la 12 decembrie ofensiva.

În încercarea lor de a răzbate până la Stalingrad, germanii (potrivit datelor comandamentului sovietic) au pierdut – numai morţi – 16.000 de oameni, precum şi o mare parte din tancurile, tunurile şi autovehiculele lor. La câteva zile după ce totul se terminase, am avut ocazia să văd acest raion, în care a avut loc retragerea, fără precedent, a germanilor – de la râul Mâşkova până la Zimovniki.

Nici atunci şi nici mult timp după aceea, ruşii nu au putut înţelege de ce Paulus, care ştia că trupele ce-i veneau în ajutor se aflau la circa 40 km de „cazanul” de la Stalingrad, nu a încercat să străpungă încercuirea pentru a face joncţiunea cu ele şi nici nu a căutat cel puţin să le uşureze înaintarea spre Stalingrad printr-o contraofensivă, care ar fi reţinut măcar o parte din trupele sovietice.

După război s-a scris foarte mult despre această operaţie atât de controversată; despre ea au scris atât Manstein însuşi, cât şi Walter Gorlitz, Philippi, Heim şi

alţii. Dar a rămas până astăzi un mister ce anume spera, în fond, să realizeze Manstein (sau grupul „Hoth”, cum denumesc de obicei germanii această grupare de forţe) dacă nu scoaterea din încercuire a tuturor trupelor germane închise în Stalingrad. Într-adevăr, este foarte greu de presupus că grupul „Hoth” ar fi putut menţine un timp cât de cât îndelungat îngustul coridor care ducea spre Stalingrad, fără ca trupele sovietice să-l taie. După cât se pare, Manstein a pornit această operaţie cu gândul că, dacă va răzbate până la Stalingrad sau chiar va ajunge destul de aproape de oraş, va putea fie să-l convingă pe Hitler că e necesar să ordone lui Paulus să-şi scoată armata din „cazanul” de la Stalingrad, fie să-l pună pe Hitler în faţa unui fapt împlinit, bizuindu-se pe argumentul că altă ieşire nu exista.

Au fost patru zile – de la 19 la 23 decembrie – în care grupul „Hoth” deţinea un cap de pod la nord de râul Mâşkova, şi în acest timp Paulus ar fi putut încerca cu oarecare şanse de succes să străpungă încercuirea. Manstein concepuse două operaţii de sine stătătoare: mai întâi operaţia „Wintergewitter” („Viscolul”), care urma să ducă la stabilirea legăturii între grupul „Hoth” şi trupele lui Paulus, în special cu scopul de a asigura o cât mai rapidă trimitere – pe cale terestră – de provizii grupării încercuite, dat fiind că legătura pe calea aerului cu trupele încercuite era practic întreruptă; apoi, după atingerea primului obiectiv, trebuia să urmeze operaţia „Donnerschlag” („Trăsnetul”), având drept obiectiv scoaterea din „cazan” a întregii grupări de la Stalingrad. Paulus afirma că pentru pregătirea oricăreia dintre aceste operaţii avea nevoie de câteva zile; trupele sale se aflau într-o stare fizică foarte proastă şi aveau nevoie de alimente şi de alte provizii („erau necesare rezerve de alimente pe cel puţin zece zile pentru 270.000 de oameni”); ele duceau şi o lipsă acută de carburanţi, şi, pe

lângă toate acestea, trebuiau în primul rând evacuaţi 8.000 de răniţi. În ultimă instanţă se poate trage următoarea concluzie: indiferent dacă trupele germane de la Stalingrad aveau sau nu şanse de a ieşi din încercuire, cert e că în acele patru zile decisive – de la 19 la 23 decembrie – atât Paulus cât şi Manstein nu se hotărau să treacă la acţiune, deoarece nu se primise permisiunea lui Hitler ca Stalingradul să fie abandonat. După cât se pare, niciunul dintre ei nu s-a încumetat să întreprindă ceva fără aprobarea expresă a lui Hitler, deoarece un asemenea act grav de nesupunere faţă de führer ar fi constituit un precedent „revoluţionar" periculos, care ar fi putut avea o influenţă nefastă asupra disciplinei întregului Wehrmacht. În plus, după părerea lor, Hitler putea contramanda orice ordin care nu emana de la el personal.

O altă împrejurare care-l făcea pe Paulus să şovăie (spre deosebire de unul dintre generalii săi, von Seydlitz, care era un adept hotărât al încercării de străpungere) erau promisiunile pe care i le făcea Hitler cu multă generozitate: Göring „garantase" că trupelor încercuite li se poate asigura o aprovizionare corespunzătoare pe calea aerului, astfel încât ele vor putea rezista cu uşurinţă până în primăvara 1943, când, după toate probabilităţile, întregul bazin al Donului va fi recucerit de germani. După eşecul tentativei lui Manstein de a răzbate până la Stalingrad, Paulus (şi chiar Manstein însuşi) a început să se consoleze cu gândul că, deşi organizarea unui pod aerian nu reuşise, trupele germane aflate în „cazanul" de la Stalingrad fac totuşi o treabă utilă, imobilizând importante forţe sovietice, iar Manstein s-ar putea consacra acum unei acţiuni şi mai importante decât salvarea Armatei a 6-a, şi anume aceleia de a ţine deschisă breşa dintre Rostov şi Taman, dând astfel unor forţe germane mult mai numeroase aflate în Caucaz şi Kuban posibilitatea de a pleca de acolo cu pierderi minime.

După cum afirmă Walter Gorlitz, Paulus fusese mulţi ani un admirator al lui Hitler şi de aceea se supunea fără să crâcnească ordinului primit de la acesta de a rezista cu orice preţ. Abia după atentatul împotriva lui Hitler, care a avut loc la 20 iulie 1944, Paulus a putut fi convins să se alăture sutelor de ofiţeri şi generali germani care se hotărâseră să adreseze armatei germane şi poporului german apelul de a-l răsturna pe Hitler. În felul acesta, Gorlitz infirmă legenda că Paulus ar fi fost o figură nobilă de antihitlerist. Este drept, ulterior el s-a stabilit în Republica Democrată Germană şi până la moartea sa – survenită în 1957 – a militat pentru o cât mai strânsă colaborare între Germania şi Uniunea Sovietică. (Cu toate acestea, el a fost unul dintre cei mai zeloşi autori ai planurilor hitleriste de război împotriva Poloniei şi de invadare în 1941 a Uniunii Sovietice.)

În ultimul timp, unii autori germani şi-au exprimat părerea că toate discuţiile despre felul în care ar fi trebuit să acţioneze Manstein şi Paulus în intervalul dintre 19 şi 23 decembrie ocolesc de fapt problema principală, şi anume că ofensiva lui Manstein fusese pur şi simplu prost planificată şi că Paulus n-ar fi putut străpunge încercuirea. Iată ce scriu în această privinţă Philippi şi Heim:

„Nu există efectiv niciun fel de date din care să reiasă că la sfârşitul lunii decembrie aceste trupe, aflate într-o stare atât de proastă, ar mai fi fost în stare să realizeze străpungerea, chiar dacă am admite că perspectiva de a răzbate spre libertate le-ar fi însufleţit la fapte supraomeneşti. Comandamentul Armatei a 6-a a declarat la 21 decembrie că proiectata operaţie era ameninţată să se termine printr-un dezastru... avea dreptate, deoarece această încercare făcută de o masă mare de oameni, epuizaţi din punct de vedere fizic, de a-şi croi drum prin luptă spre râul Mâşkova, nu putea fi decât un gest desperat: ei ar fi trebuit să parcurgă 50 km prin

stepa acoperită de zăpadă şi să înfrângă rezistenţa unor trupe inamice proaspete, intacte şi bine echipate. La fel de nefavorabile erau şi condiţiile pentru operaţiile «Wintergewitter» şi «Donnerschlag» „17.

Problema dacă această părere este sau nu justă va continua, fără îndoială, să rămână obiect de discuţie pentru istoricii militari. Judecând după germanii pe care i-am văzut la Stalingrad după mai bine de şase săptămâni, ei trebuie să fi fost încă într-o stare destul de bună în jurul datei de 20 decembrie. Ei se aflau atunci în încercuire de mai puţin de o lună şi nu cunoşteau încă adevărata foame. La gândul că von Manstein e pe punctul de a răzbate până la Stalingrad – spuneau ei – erau stăpâniţi de „spirit combativ”. Chiar şi în ianuarie, în timpul lichidării „cazanului” de la Stalingrad, soldaţii germani care se mai aflau într-o stare fizică cât de cât bună luptau cu foarte multă îndârjire.

În timp ce Armata a 2-a de gardă, comandată de Malinovski, se pregătea să-i respingă pe germani dincolo de râul Mâşkova, trupele lui Vatutin şi Golikov continuau să înainteze cu succes dinspre nord adânc în bazinul Donului.

Înaintând rapid atât în raionul cursului mijlociu al Donului cât şi mai departe spre vest – de astă dată având un puternic sprijin de aviaţie (în primele zile ale ofensivei, avioanele sovietice au executat 4.000 de misiuni de luptă) –, ele au zdrobit rămăşiţele Armatei a 3-a române, ale Armatei a 8-a italiene şi au scos din poziţiile pe care le ocupa gruparea de izbire a trupelor germane de la Tormosin, care urma să efectueze străpungerea spre Stalingrad simultan cu ofensiva grupării de la Kotelnikovo. Cu această ocazie a fost eliberat un teritoriu foarte mare. Iată ce spune în această privinţă „Istoria războiului” 18:

Trupele sovietice „au provocat o grea înfrângere Armatei a 8-a italiene şi aripii stângi a grupului de armate

«Don». Au fost nimicite cinci divizii de infanterie ale Armatei a 8-a italiene... şi o brigadă a «cămăşilor negre». Această armată, care în toamna 1942 avea un efectiv de circa 250.000 de soldaţi şi ofiţeri, a pierdut jumătate din efectivul său – morţi, răniţi şi prizonieri. Pierderi grele a suferit şi grupul operativ «Hollidt», care se găsea la aripa stângă a grupului de armate «Don». Au fost zdrobite cinci dintre diviziile sale de infanterie şi una de tancuri" 19.

'8 I.M.R.P.A.P., vol. 3, p. 50.

le Citind afirmaţiile unui martor ocular italian (*Giusto Tolloy*. „Con] armata italiana în Russia", Torino, 1947) cu privire la încercuirea unor mari forţe italiene la sud de Bogucear şi despre panica din rândurile ofiţerilor şi soldaţilor italieni, autorii „Istoriei războiului" dezmint afirmaţiile unor autori italieni potrivit cărora după terminarea războiului mii de prizonieri italieni nu s-ar mai fi întors în patrie. În „Istoria războiului" se spune că mulţi dintre cei despre care se credea că ar fi prizonieri de război în realitate căzuseră în luptă, „găsindu-şi mormântul în stepele Donului". Autorii „Istoriei războiului" adaugă că mulţi dintre italienii care supravieţuiseră bătăliei de pe Don au fost după aceea măcelăriţi de germani, în special la Lvov în 1943, după ce au refuzat (aceasta s-a întâmplat după căderea lui Mussolini) să jure credinţă lui Hitler.

După ce grupul „Hoth", de sub comanda lui Manstein, a eşuat în încercarea de străpungere spre Stalingrad şi după ce s-a retras până la Kotelnikovo şi mai departe, trupele lui Malinovski l-au silit să se retragă dincolo de râul Manâci şi intenţionau să răzbată dinspre sud-est până la Rostov. Dar era neîndoielnic că ofensiva sovietică, care între 19 noiembrie şi sfârşitul lunii decembrie dăduse rezultate atât de uluitoare în bazinul Donului, avea să se lovească în mod inevitabil, odată cu începutul noului an, de o rezistenţă mult mai înverşunată a

inamicului. Pentru germani era de foarte mare importanţă să menţină cât mai mult timp cu putinţă deschis coridorul de la Rostov, deoarece acesta era principalul drum pe care se puteau salva trupele germane, care se retrăgeau acum în grabă – la începutul lunii ianuarie – din Caucaz şi Kuban. Datorită victoriei repurtate de Armata Roşie la Stalingrad, încercarea lui Hitler de a cuceri Caucazul a suferit un eşec total.

Capitolul al IV-lea
Stalingrad: impresii personale

La 1 ianuarie 1943, trupele germane din „cazanul" de la Stalingrad – un oval măsurând de la vest la est aproximativ 70 km, iar de la nord la sud 22 km – erau mai bine de o lună şi jumătate complet izolate de restul lumii, exceptând faptul că, din când în când, mai răzbăteau până la ele avioane de transport. La 24 decembrie se spulberase definitiv orice speranţă că grupul „Hoth", de sub comanda lui Manstein, le-ar mai putea salva.

În prima jumătate a lunii ianuarie am avut ocazia ca, împreună cu alţi câţiva corespondenţi, să călătoresc pe acea fantastică linie de cale ferată de la est de Volga, care timp de multe luni fusese singurul drum pe care se făcea aprovizionarea trupelor sovietice care apărau Stalingradul. Tot pe această cale ferată fuseseră transportate în octombrie şi noiembrie trupe, armament şi alimente în raionul de la sud de Stalingrad, de unde trupele Frontului Stalingrad şi-au început la 20 noiembrie ofensiva.

Am plecat din Moscova în dimineaţa zilei de 3 ianuarie într-un vagon de dormit de tip vechi, fabricat încă înainte de revoluţie, care a fost ataşat la expresul Moscova-Saratov.

Faptul că noi călătoream în condiţii relativ luxoase nu era ceva nemaipomenit în Uniunea Sovietică nici chiar în anii 1942 – 1943; în afară de noi se mai aflau în vagonul de dormit şi alţi pasageri: înalţi funcţionari de stat plecaţi în

misiune specială, ofiţeri de la gradul de colonel în sus şi alţii. Trenul nu avea, fireşte, vagon-restaurant şi a trebuit să ne mulţumim cu „hrană rece”, la care se mai adăuga ceai din samovarul bătrânului şi amabilului însoţitor de vagon. Trenul era alcătuit – în afară de vagonul nostru – din vagoane de clasa a treia, ticsite până la refuz de pasageri, mai ales soldaţi. Cum toate ferestrele erau închise, era o căldură îngrozitoare şi un amestec, tipic rusesc, de mirosuri felurite cizme de piele, pâine neagră, iz de varză şi mahorcă.

Am părăsit Moscova pe o vreme ceţoasă şi cu moină; de pe ţurţurii de gheaţă de cealaltă parte a ferestrei vagonului se prelingeau picături. Am trecut pe la Kaşira, cu casele ei pârjolite, mărturii ale ofensivei germane asupra Moscovei, care eşuase cu un an în urmă; acele zile întunecate păreau acum foarte îndepărtate. După încercuirea germanilor la Stalingrad, toată lumea era convinsă că aşa ceva nu se mai poate repeta…

A doua zi dimineaţă am ajuns la Tambov, iar după-amiază la Kirsanov. Peronul gării era arhiplin. În faţa gării, sub cerul liber, se afla o mare piaţă colhoznică. În bună parte, târgul se făcea pe bază de troc. Untul costa aici numai a treia parte din preţul care se cerea la Moscova, dar untul şi ouăle se cumpărau cel mai mult pe tutun sau săpun… Pe peron erau o mulţime de soldaţi tineri, unii purtând legături întregi de puşti nou-nouţe. Mulţi dintre ei erau băieţi care să tot fi avut 18 ani şi păreau că parcă atunci pleacă pentru prima oară de acasă; pe peron mai erau şi foarte multe femei între două vârste sau chiar bătrâne. Multe plângeau, iar altele făceau semnul crucii când îşi sărutau feciorii de rămas buh. Băieţii îşi dădeau aere, vrând să arate că sunt foarte calmi, şi discutau aprins cu conductoarea vagonului de lângă noi, care le striga că nu mai sunt locuri. Dar s-au înghesuit şi au izbutit totuşi să se urce.

La Saratov, unde am ajuns în dimineaţa zilei de 5 ianuarie, era soare, dar foarte frig, – 25° Celsius. Totul era acoperit de zăpadă. Saratovul, cu străzile lui frumoase şi largi, dădea impresia unei neobişnuite prosperităţi. Din Moscova, Leningrad şi din alte locuri fuseseră evacuate aici numeroase instituţii de învăţământ dintre cele mai importante, aşa încât, în glumă, oraşul căpătase porecla de „Professaratov”... Teatrele (printre care şi unul de operă) şi câteva cinematografe erau deschise şi funcţionau ca în timp de pace. Am luat o masă îmbelşugată la clubul feroviarilor...

Seara vagonul nostru a fost ataşat la un tren de marfă, între timp se întunecase, şi abia de mai puteam zări numeroasele trenuri de tot felul care staţionau în gara Saratov şi în jurul ei, dovadă a importanţei deosebite ce o avea acest nod de cale ferată... Am trecut Volga pe un pod mare, iar apoi am străbătut ceea ce pe hărţi purta mai înainte denumirea de „Republica autonomă germană de pe Volga”. Am înţeles de ce guvernul sovietic nu voise să rişte să-i lase aici pe germani. În august 1941, aceştia – erau o jumătate de milion – au fost trimişi cu toţii în Kazahstan. Încă din primele zile ale războiului, în „Republica autonomă germană de pe Volga” s-au produs unele cazuri de sabotaj la căile ferate; se mai povestea că germanii de aici ascundeau pe aviatorii germani doborâţi în această regiune.

Miercuri dimineaţa Moscova ni se părea deja foarte departe. Toată noaptea trenul a mers cu o viteză destul de bună, şi acum călătoream prin nemărginita şi arida stepă din regiunea de dincolo de Volga. Zăpadă era foarte puţină, şi pe alocuri vedeam smocuri de iarbă cafenie. Tocmai trecusem pe lângă nişte vagoane de cale ferată distruse; pe o linie de triaj se afla, cu roţile în sus, încă un vagon, care începuse deja să ruginească. Într-o mică staţie am stat de vorbă cu câţiva feroviari. Unul dintre ei, un om

în vârstă, originar din Tomsk, era un siberian cu faţa aspră, brăzdată de riduri şi cu mustăţi cărunte. „Stalingradul – a spus el – e acolo, nu prea departe, cam la vreo sută de kilometri de aici. Da, în octombrie a fost al naibii de greu. N-aş putea să vă spun de câte ori am fost bombardaţi; bombardamentele nu se mai terminau. Vedeţi acolo? – a continuat el, arătând spre vagonul răsturnat.

— Eu am condus trenul ăsta. În ziua aia au avut noroc. Trei bombe au lovit în plin trenul. N-au mai rămas întregi decât locomotiva şi primul vagon; restul vagoanelor au fost smulse de pe şine şi făcute zob”. Am privit de-a lungul liniei: pretutindeni zăceau resturi de vagoane, de camioane şi maşini blindate, care făceau, desigur, parte din încărcătura trenului. „Au murit mulţi oameni?” „Treizeci şi cinci de feroviari şi trei soldaţi – a răspuns interlocutorul meu.

— Mormintele lor sunt acolo” – a adăugat el, arătând spre un loc situat ceva mai la est de linia de cale ferată. Era straniu să-l auzi pe acest siberian cu faţa aspră rostind nu „moghilî” (morminte), ci „moghilki”, folosind un diminutiv plin de căldură.

Ni s-a alăturat un tânăr feroviar, blond, cu ochi albaştri şi cu accentul moale al oamenilor din sud. „Am lucrat pe această linie de la începutul şi până la sfârşitul bătăliei de la Stalingrad – a spus el.

— Noi, feroviarii, de fapt suntem tot soldaţi. Întreaga aprovizionare a Stalingradului s-a făcut pe această linie, aşa că vă puteţi imagina câtă atenţie îi acordau «fritzii». Totul aici, de jur-împrejur, cu excepţia unei singure colibe, a fost distrus de bombardamente”. În apropierea liniei de cale ferată puteau fi văzute cratere formate de bombe şi mormane de metal complet deformat, dar tot aici erau aşezate în stivă un număr mare de şine noi. „Am pus şine de rezervă de-a lungul întregii linii – a explicat el –, aşa încât calea ferată nu şi-a întrerupt niciodată activitatea, cu

excepţia câtorva cazuri, şi atunci numai pentru două-trei ore. Dacă ţinem seama de traficul care s-a desfăşurat aici în ultimele cinci luni, am putea spune că germanii n-au distrus chiar atât de multe trenuri”. „E adevărat – a spus siberianul –, dar ne-au dat mult de furcă, căci aruncau bombele în imediata apropiere a terasamentului şi au distrus cablurile telefonice şi telegrafice”. Tânărul feroviar a zâmbit. „Ei şi, e o mare bucurie să ştii că n-a fost zadarnic. «Fritzii» fug acum ca iepurii. E drept, au fost momente îngrozitoare, dar noi n-am crezut niciodată că germanii vor reuşi să-şi atingă scopul. Am văzut mulţi dintre cei care veneau aici direct de la Stalingrad, şi aceştia nu şi-au pierdut niciodată speranţa…”

S-a apropiat de noi încă un feroviar, care ne-a spus şi el că în curând se va înapoia „acasă”, la Kupeansk, în Ucraina, nu departe de Harkov. Era mecanicul trenului nostru. Avea faţa mânjită cu cărbune, dar când zâmbea dinţii albi îi străluceau, lăsând să se vadă gingiile trandafirii şi umede, iar ochii săi de ucrainean îi râdeau în cap. Numele de Kupeansk mi-era foarte cunoscut; era un important nod de cale ferată, una dintre primele localităţi pe care germanii le ocupaseră la începutul ofensivei lor de vară…

Mi-a vorbit despre învălmăşeala ce domnise în timpul evacuării din Ucraina. „Am avut noroc – spunea el.

— Primisem ordin să evacuăm materialul rulant. N-am mai avut timp să-mi văd familia, care locuia într-un sat din apropiere. În toate gările aşteptau o mulţime de oameni care sperau – adesea fără nicio şansă – să fie evacuaţi în răsărit. Şi apoi, n-o să mă credeţi, la a treia oprire a trenului, pe peron stăteau chiar soţia şi fetiţa mea. Le-am suit repede într-unul din vagoanele de marfă şi aşa am plecat cu toţii. Un noroc de necrezut, nu-i aşa?” Soţia şi copilul lui erau acum la Saratov.

În sfârşit, trenul s-a pus în mişcare. Am călătorit timp

îndelungat prin stepă, unde nu exista nicio urmă de viaţă omenească, cu excepţia doar a câtorva stoguri de fân care răsăreau din când în când. Apoi am trecut pe lângă nişte colibe de lut în formă de L, de culoarea pământului. Erau colibe de kirghizi. Deasupra stepei nemărginite, netedă ca-n palmă, cerul era albastru-alburiu. Totul în jur amintea de primele secvenţe din filmul lui Pudovkin „Urmaşul lui Genghis-han”. De fapt, aceasta era Asia. Hărţile indicau că linia de cale ferată traversa în două locuri teritorii care din punct de vedere administrativ făceau parte din Kazahstan. Acum înţelegeam de ce soldaţii care luptaseră la Stalingrad credeau că în spatele lor „nu mai e nimic”. Mii de oameni au plecat la Stalingrad pe această cale ferată.

A urmat apoi o gară cu colibe de pământ în formă de L. În faţa uneia stăteau două cămile mari cu părul aspru, de aceeaşi culoare ca şi colibele şi pământul. Mai erau şi câţiva cai şi o kirghiză bătrână – o asiatică autentică, purtând o manta lungă matlasată, având capul înfăşurat într-o cârpă albă sub o tichie de blană cu clape pentru urechi. Avea faţa de culoare cafeniu-închis, brăzdată de riduri, şi ochii înguşti. Tot aici mai erau şi câţiva soldaţi, majoritatea mongoli. În tren s-a suit un soldat tânăr, un rus, cu faţa înăsprită de vânt şi ochii înroşiţi. Ne-a cerut ziare să-şi răsucească din ele ţigări şi ne-a spus că auzise că Ţimleanskaia, pe Don, şi Nalcikul, în Caucaz, ar fi fost eliberate. Venea tocmai de la Stalingrad, de-a lungul căii ferate de la Leninsk. Două luni fusese la Stalingrad. „Acum «fritzii» sunt prinşi în cursă ca nişte şobolani – spunea el.

— Dar canaliile mai sunt pe deasupra şi impertinente şi ţipă: «Rusule, predă-te!» Lucrurile merg însă foarte bine. Mai au ei avioanele alea de transport care le aruncă noaptea alimente, dar când blestemaţii ăştia încearcă să ajungă acolo în timpul zilei îi doborâm”. Cu excepţia ochilor săi înroşiţi de lipsa cronică de somn, nu părea să fi avut de suferit de pe urma celor două luni petrecute la

Stalingrad. E drept că aceste ultime două luni nu au semănat de loc cu lunile teribile septembrie şi octombrie… Pe lângă noi a trecut un tren venind din direcţie opusă; transporta tunuri antiaeriene, multe avioane ruseşti avariate şi un lung şir de cisterne petroliere care veneau – de unde oare, poate din Baku? Căci era singura linie de cale ferată care mai lega nordul Rusiei cu Caucazul.

Oraşul Leninsk, situat în apropiere de capătul căii ferate ce pornea de la Baskunceak, a fost punctul limită până unde am putut călători cu trenul. Acest oraş, aflat la circa 50 km de Stalingrad, pe celălalt mal al Volgăi, a fost principala bază de aprovizionare a Stalingradului şi a întregului Front Stalingrad… De fapt, toate trupele şi tot armamentul destinate „cleştelui" sovietic trecuseră pe aici. Răniţii de la Stalingrad erau de obicei evacuaţi la Leninsk. Datorită puternicei apărări antiaeriene, oraşul suferise relativ puţin de pe urma bombardamentelor. Mai păstra încă aspectul unei vechi capitale de judeţ. De ambele părţi ale străzii principale, foarte lată, se înşiruiau căsuţe de cărămidă, iar pe străzile lăturalnice erau case de lemn, multe dintre ele cu frumoase ornamentaţii de lemn în jurul ferestrelor. Atmosfera de orăşel de provincie din alte vremuri contrasta puternic cu lozincile pe care le puteai vedea pe toate zidurile: „Ostaşi ai Armatei Roşii! Nu uitaţi la Stalingrad datoria voastră faţă de patrie!", „Să izgonim canaliile germane de la porţile Stalingradului!", „Slavă celor de la Stalingrad!" ş.a.m.d. În mica grădină publică se afla un monument al lui Lenin. Pe aerodromul din imediata apropiere a oraşului staţionau numeroase „aerosănii" purtând semnul Crucii Roşii, care serveau la transportarea răniţilor.

Masa am luat-o la popota ofiţerilor, unde am făcut cunoştinţă cu doi chirurgi ai spitalului din localitate. Unul dintre ei, un om scund şi foarte vioi, lucrase în acest spital de tranzit tot timpul cât a durat bătălia de la Stalingrad.

„Una dintre cele mai groaznice caracteristici ale acestui război – a spus el – este faptul că acum procentul celor grav răniţi este mult mai mare decât în orice alt război. Înainte erau de obicei 80% uşor răniţi şi 20% grav răniţi. Acum cei grav răniţi reprezintă circa 40%. Mult mai frecvente decât în războiul trecut sunt cazurile de răniri la cap – consecinţă a minelor şi bombelor. La fel stau lucrurile şi la germani; o ştim de la medicii militari germani luaţi prizonieri”. Medicul a povestit că majoritatea prizonierilor germani şi români suferă de degerături. „Nu s-au pregătit de loc pentru iarnă şi, după cât se pare, contau pe faptul că vor cuceri Stalingradul în septembrie şi vor termina războiul! Românii au căciuli de blană înalte, care sunt foarte decorative, dar nu apără partea de jos a feţei şi nici măcar partea de jos a urechilor. În loc de pâslari, germanii poartă acum un fel de surogat ridicol de pâslari, confecţionaţi din paie, cu tălpi de lemn, care sunt atât de greoi, încât nici nu poţi umbla cu ei”.

La popota ofiţerilor domnea o atmosferă veselă şi s-a vorbit foarte puţin despre tot ce îndurase acest colţ al Rusiei în ultimele luni. Au fost rostite şi câteva toasturi în cinstea „vitejilor noştri aliaţi”, nu fără o nuanţă de ironie.

Una dintre fetele care ne serveau avea faţa bandajată. Am întrebat-o dacă fusese rănită. Lângă mine şedea un maior voinic şi plin de sine. „Da – a spus el –, a fost rănită. Oamenii noştri sunt minunaţi; când sunt uşor răniţi, îşi văd mai departe de treabă şi nici nu le trece prin minte s-o întrerupă”.

Maiorul mi-a devenit pe loc simpatic; reînviase parcă figura de neuitat a bătăiosului Nozdrev al lui Gogol, şi încă în Armata Roşie, la circa 50 km de Stalingrad!

A trebuit să aşteptăm autobuzul într-o odaie lângă o cameră de gardă a spitalului, având drept gazde două tinere infirmiere. Spitalul era acum gol, dar toate paturile erau făcute, gata să primească în orice moment răniţi.

Timp de câteva zile nu sosiseră însă răniţi de la Stalingrad; una dintre fete era de părere că, probabil, germanilor din „cazan” li se terminaseră muniţiile.

Pe fete le chema Valea şi Nadia. Valea era plină de viaţă, avea obrajii rumeni şi părea că-i place să flirteze, dar cu oarecare timiditate. Avea douăzeci şi unu de ani, era măritată, şi soţul ei era în armată. Purta uniformă; când izbucnise războiul, studia biochimia la universitate. Cealaltă fată avea faţa plină, dar palidă, cum întâlneşti la foarte multe rusoaice, ochii mari cenuşii, dinţi mari, de un alb impecabil, iar buzele-i erau pline fără a fi senzuale.

Din când în când puneau un disc uzat pe gramofonul lor portabil – câte o bucată din „Werther” sau „Manon”. Cât timp cânta gramofonul, ele tăceau.

Nadia purta un pulover din lână roşie, care scotea în relief paloarea feţei sale frumoase. „Nu sunt soră – spunea ea –, sunt statisticiană medicală şi lucrez la acest spital”. „Ai avut *ceva* statistici de făcut în toamna asta” – am spus eu. „Chiar aşa – a răspuns ea –, *ceva* statistici”. Locuinţa ei era la Stalingrad, pe strada Frunze, la nr. 24. Părea straniu ca cineva să aibă o *adresă* la Stalingrad! „Ar trebui să veniţi la Stalingrad după război – a spus ea, zâmbind discret.

— Nu veţi mai găsi casa mea. A fost distrusă, ca şi restul oraşului. Ce păcat! Aveam bulevarde minunate şi atât de multe clădiri noi şi frumoase, parcuri publice şi un chei nou pe malul Volgăi, iar duminica erau pretutindeni o mulţime de tineri, nenumăraţi pomi şi foarte multe flori. Mai erau şi toate vapoarele şi bărcile cu pânze şi motor de pe Volga. Era un oraş vesel. Când a izbucnit războiul, eram în ultimul an de şcoală şi, după o scurtă pregătire, m-am înscris în armată ca lucrător sanitar”.

Pe masă era o carte cu versuri de Simonov. Am întrebat-o pe Valea dacă-i place Simonov. „Da, foarte mult; la toţi ne place”. „Ce anume, «Să m-aştepţi – şi-am să mă-

ntorc!…»?” „Da, şi asta, şi multe altele. Simonov, dragul de el…” – spuse Valea pe un ton sentimental. „După război o să avem o viaţă minunată – zise Nadia.

— Stalingradul va fi iarăşi foarte frumos. Vom pleca din nou în concediu în munţii Caucaz, aşa cum făceam înainte de război”.

În ziua aceea s-a confirmat oficial că germanii au început să se retragă din Caucaz; în definitiv, visul Nadiei nu era chiar atât de fantastic.

În aceeaşi zi am plecat din Leninsk la Raigorod, situat în delta Volgăi, între râul îngust Ahtuba şi Volga propriu-zisă. Am trecut printr-o regiune de şes cu numeroase păduri. Mai multe drumuri duceau spre punctele de trecere peste Volga, atât în dreptul Stalingradului, cât şi la sud de oraş. În ziua aceea, traficul era intens; treceau în special autocamioane militare şi, din când în când, câte o sanie ţărănească. O dată am trecut pe lângă nişte sănii trase de cămile. Se părea că aici viaţa se concentrează în satele de pescari înşirate de-a lungul Volgăi. Ceea ce te izbea pe aceste drumuri nu erau numai numeroasele panouri cu lozinci în legătură cu bătălia de la Stalingrad, dar şi indicatoarele pe care scria cu litere uriaşe: „Tranşee” sau „Punct de încălzire”. Toate acesta a erau o parte din „drumul vieţii”. Punctele de încălzire erau nişte adăposturi, cu câte o sobă bine încinsă, situate în apropierea şoselei. În ele soldaţii puteau intra ca să se încălzească, iar tranşeele serveau drept adăpost antiaerian în timpul atacurilor aviaţiei germane. În jur zăceau multe stârvuri de cai, majoritatea pe jumătate descompuse, dar acum îngheţate. Şoferul nostru, un om relativ tânăr, se afla la Odesa în timpul asediului; a fost evacuat pe mare în ultimul moment. A fost îngrozitor, povestea el, căci vapoarele noastre erau supuse unor atacuri necontenite din partea bombardierelor germane, care atacau în picaj, şi multe vase au fost scufundate.

„Cunosc aceste drumuri foarte bine – a spus el.

— Au fost tot timpul bombardate. Pe drumurile astea transportam trupe şi provizii la Stalingrad. Una dintre distracţiile preferate ale «fritzilor» era să mitralieze şoselele. Au omorât o mulţime de oameni şi un număr foarte mare de cai. Dar noi am avut, mai ales începând din luna august, avioane de vânătoare, aşa încât zilnic puteau străbate şoselele sute de maşini. Personal am păţit-o cel mai rău în ziua de 23 august, în timpul marelui atac aerian asupra Stalingradului. Nu vă puteţi imagina ce a fost atunci. Întregul oraş ardea ca un rug uriaş. Casele de cărămidă se prăbuşeau cu un zgomot infernal. Mergeam pe stradă între clădirile care ardeau, iar deasupra uruiau zeci de avioane germane, când deodată, chiar în faţa mea, s-a prăbuşit o casă foarte mare şi s-a ridicat atâta praf încât nici nu mai puteai vedea unde mergi. De jur-împrejur zăceau nenumărate cadavre. Şi totuşi am reuşit să mă strecor, iar camionul n-a avut nici măcar o zgârietură. Am trecut peste un pod de pontoane, în jurul căruia cădeau tot timpul bombe. Ştiţi, prea mult n-a ţinut podul…” Iar după aceea el a continuat să ducă zi de zi muniţii la Stalingrad – „fireşte, de partea asta a fluviului” – şi să evacueze răniţii. „A fost destul de greu – a spus el în încheiere –, dar acum totul o să fie bine”.

Nu am fost lăsaţi să intrăm în Stalingrad, dar acum ne aflam la numai câţiva kilometri de oraş şi când s-a întunecat vedeam spre apus vâlvătaia incendiilor şi auzeam bubuitul neîntrerupt al tunurilor. În oraş noaptea aceea a fost relativ calmă, dar era ajunul zilei în care Rokossovski i-a trimis lui Paulus cunoscutul ultimatum, iar două zile mai târziu avea să înceapă lichidarea definitivă a Armatei a 6-a germane.

În sfârşit, am ajuns la punctul de trecere peste Volga, la circa 25 km sud de Stalingrad. În întuneric licăreau câteva lumini slabe. Bubuitul tunurilor se auzea mult mai

slab. Am trecut fără neplăceri podul larg de pontoane, construit peste gheaţă. Pe cer, în dreapta noastră, se mai zări încă o lumină slabă – era aureola palidă deasupra Stalingradului. „Înainte – a spus şoferul –, când oraşul ardea săptămâni în şir, priveliştea era cu totul alta. La Leninsk noaptea tot cerul era luminat”. Podul trebuie să fi avut o lungime de aproape un kilometru şi jumătate, deşi pe întuneric era greu să-ţi dai seama. De cealaltă parte a fluviului, malul era mult mai abrupt; am trecut printr-un sat cufundat în întuneric, apoi, cale de vreo cincisprezece – douăzeci de kilometri, prin stepă până la Raigorod.

Ne-au cazat într-o izbă ţărănească mare şi luminoasă. O fată grăsuţă – ucraineancă din Harkov – şi un bărbat mai în vârstă cu nasul roşu, coroiat şi mustăcioară ne-au servit borş şi carne de berbec excelent preparată. Bărbatul era un evreu care lucrase ca miner în bazinul Doneţului. Era vorbăreţ, dar foarte trist, căci familia sa rămăsese în partea ocupată de germani. Când se ruga, plângând, să se deschidă cât mai repede cel de-al doilea front, simţeai că se roagă pentru soţia şi copiii săi.

După cină ne-a vizitat generalul-maior Popov. A fost prima noastră întâlnire cu un reprezentant al comandamentului Frontului Stalingrad. Avea faţa tipică a locuitorilor din regiunea Volgăi, cu pometi proeminenţi şi cu ochi negri, foarte vii. Era foarte aferat. El este unul dintre cei ce organizaseră trecerea peste Volga a majorităţii trupelor Frontului Stalingrad, care, pornind de aici, au dat la 20 noiembrie lovitura pe direcţia Kalaci. „Aceste poduri – ne-a explicat el – au jucat un rol important în timpul ofensivei noastre, deşi nu chiar de la început, deoarece atâta timp cât Volga nu era încă îngheţată majoritatea materialelor au trebuit să fie transportate cu bărcile. Problema cea mai grea a fost aprovizionarea Stalingradului. De aici ea nu putea fi organizată, şi a trebuit s-o facem de pe malul opus. Timp

de două săptămâni, cât Volga nu era încă complet îngheţată, sute de soldaţi se târau pe burtă pe pojghiţa de gheaţă, trăgând după ei sănii încărcate cu lăzi cu muniţii – atât cât putea să suporte gheaţa. Germanii continuau să ţină fluviul sub focul lor. Cu toate acestea, majoritatea soldaţilor reuşeau să-l treacă. Acum gheaţa ce acoperă Volga este suficient de groasă pentru a suporta autocamioane şi căruţe, dar nu e suficient de solidă pentru tancuri. Acum însă avem un număr mare de poduri”.

Generalul Popov ne-a spus că pentru construirea unui pod de pontoane sân. t necesare trei până la cinci zile. În ciuda tuturor incursiunilor aviaţiei lor de bombardament şi cercetare, germanii nu au putut afla ce forţe uriaşe a trimis comandamentul sovietic peste Volga, iar când au aflat era deja prea târziu. Totul s-a făcut mai ales noaptea, iar ziua trupele erau împărţite în grupuri mici împrăştiate pe un teritoriu întins. Unităţile militare – a spus generalul – dispun acum de un număr oarecare de maşini americane – „Dodge” şi „Jeep”-uri –, dar nu de prea multe; ele folosesc şi un număr foarte mare de autocamioane capturate de la germani, provenind din aproape toate ţările Europei; au fost capturate în special multe autocamioane franceze „Renault”.

A doua zi, 7 ianuarie 1943, pe viscol, am pornit la drum prin stepele calmuce, complet netede şi nelocuite. Ningea abundent, dar nu era prea frig, între – 5 şi – 10° Celsius N-am mai mers cu automobilul, ci cu un autobuz destul de hodorogit, care până nu de mult mai folosea ca ambulanţă pentru transportarea răniţilor la Leninsk. În mijlocul lui se afla o sobiţă de fier, în care Gavrilă, un „mujic” în vârstă, neras, cu faţa bună, dar grosolană, după aparenţă din nordul Rusiei, punea conştiincios surcele. Semăna cu un urs blând. Din când în când, sobiţa fumega înfiorător, iar fumul se amesteca cu gazele de eşapament ce pătrundeau în autobuz prin uşa din spate, care era

stricată. Această fostă ambulanţă, cu un aspect atât de straniu, simboliza parcă lipsa unor autovehicule ca lumea, de care mai suferea Armata Roşie.

Gavrilă avea doi fii în armată; de la unul dintre ei nu primise ştiri de când începuse războiul. În tot timpul bătăliei de la Stalingrad, Gavrilă servise ca brancardier în această ambulanţă. „Pentru răniţi nu era de loc plăcut să călătorească cu rabla asta. Dar câte nu-s în stare oamenii noştri să îndure! E drept însă că înainte de a fi aşezaţi în maşină li se făcea întotdeauna o injecţie cu morfină…”

De la Raigorod la Abganerovo era – pe drumul de cale ferată ce ducea din Stalingrad spre Caucaz – o distanţă de circa 160 km, iar de acolo până la Kotelnikovo încă 100 km.

La oarecare distanţă la vest de Raigorod, în stepa calmucă, se află un şir de lacuri, care serviseră drept prima linie de apărare a flancului drept al ieşindului german de la Stalingrad. De departe, prin pânza deasă a fulgilor de nea, se putea distinge oglinda întunecată a unuia dintre lacurile cu apă sărată, iar ceva mai încolo ne-am oprit pentru a privi un imens cimitir de tancuri şi maşini blindate germane distruse. Toate acestea au fost adunate de pe teritoriul destul de vast din jurul lacurilor, unde trupele sovietice rupseseră poziţiile de apărare ale românilor. În zilele de 20 şi 21 noiembrie, aici se predaseră mii de români. Au rămas pe câmp câteva căşti româneşti pe jumătate umplute cu zăpadă. Pe partea din faţă a căştilor se puteau vedea un mare „C” şi coroana regală. „C”-ul însemna „Carol”, deşi Carol nu mai era rege.

Cât timp am călătorit prin stepă, ningea atât de des încât ofiţerul care ne însoţea, colonelul Taranţev, se îndoia că vom putea ajunge la destinaţie. Dar după-amiază cerul s-a înseninat, şi când ne-am apropiat de calea ferată ce duce la Stalingrad stepa, de un alb orbitor, strălucea sub razele soarelui. Într-un punct am traversat râul Aksai; şi

aici zăceau de jur-împrejur o mulţime de căşti româneşti, pe jumătate acoperite de zăpadă, şi nenumărate maşini distruse, dar căşti germane nu se vedeau. Locul în care germanii forţaseră râul Aksai în timpul ultimei lor ofensive se afla ceva mai spre vest, şi abia când am ajuns la staţiile Abganerovo şi Jutovo am văzut primele urme ale ofensivei lui Manstein, care avusese loc cu numai câteva zile în urmă. Abganerovo fusese complet distrus de bombardamente încă în timpul ofensivei germane de vară, dar pe liniile de cale ferată se aflau o mulţime de vagoane şi locomotive. Jutovo se afla la circa 15 km de acolo, pe linia de cale ferată ce mergea paralel cu şoseaua. Pe lângă noi au trecut câteva trenuri de marfă. Ruşii izbutiseră între timp să lărgească din nou ecartamentul.

Jutovo era un sat plăcut la înfăţişare, cu grădini de pomi fructiferi şi mici izbe ruseşti. Ne-au înconjurat o droaie de copii; s-au apropiat şi două femei tinere cu sugari în braţe. Ne-au povestit cum s-au ascuns în pivniţe în timpul ocupaţiei germane. „Slavă domnului – a spus una dintre ele – că ai noştri s-au întors repede, aşa că nemţii n-au mai apucat să dea foc caselor”. În mulţimea care făcuse cerc în jurul nostru am remarcat doi băieţaşi de vreo zece ani. Unul avea o căciulă cât toate zilele, care-i ajungea mai jos de urechi, iar celălalt purta nişte cizme militare cu vreo şase numere mai mari decât i-ar fi trebuit. „De unde v-aţi făcut rost de lucrurile astea?” – i-am întrebat. „Căciula asta am luat-o de la un duşman mort” – a răspuns foarte mândru primul. „Dar tu de unde ai cizmele?” „De la un ofiţer mort, care zace acolo în grădină. Vreţi să-l vedeţi?” Am mers în urma băiatului pe o potecă îngustă. În grădină zăcea, între meri, un german mort. Faţa îi era acoperită de zăpadă, iar picioarele, vinete şi lucioase ca ale unei figurine de ceară, îi erau desculţe. Nu avea manta, ci doar o tunică cu un vultur şi o zvastică pe ea. „De ce nu-l iau de aici?” – am întrebat. „Cred că în curând o să vină soldaţii

să-l ia – a spus posesorul cizmelor.

— De aici trebuie adunaţi mulţi «fritzi». Cât ţine gerul, nu se întâmplă nimic cu ei”.

Să fi fost oare băieţelul lipsit de inimă? Nu ştiu… Din vina germanilor războiul pătrunsese atât de adânc în viaţa lui, iar moartea devenise pentru el un tovarăş de drum atât de apropiat şi de obişnuit încât nu-l puteai condamna. Cadavrele deveniseră un fenomen absolut obişnuit, cotidian, iar pentru el nu existau decât cadavre bune şi cadavre rele.

Kotelnikovo, care timp de o săptămână devenise cartierul nostru general, era un oraş destul de mare, cu o populaţie de 25.000 de oameni. Germanii şi românii au stat aici de la 2 august până la 29 decembrie, când trupele lui Manstein au fost alungate după încercarea lor nereuşită de a răzbate până la Stalingrad. Foarte curând am avut ocazia să aud ce se petrecuse aici în timpul ocupaţiei germane. În tot acest răstimp, Kotelnikovo se aflase în zona acţiunilor de luptă şi, după cât se pare, armata germană fusese aici autoritatea supremă. Întrucât regiunea era considerată regiune căzăcească, germanii s-au abţinut să comită bestialităţi în masă. Edgar Snow şi cu mine am fost cazaţi într-o mică izbă de lemn aparţinând unei învăţătoare din localitate, care locuia aici cu mama ei, o femeie în vârstă, şi cu singurul ei fiu, un băiat de cincisprezece ani, pe nume Gai. Soţul ei era feroviar; din iunie nu mai avea nicio ştire despre el.

Ceea ce mi-au relatat la Kotelnikovo învăţătoarea de patruzeci de ani şi fiul ei de cincisprezece nu era povestea unor atrocităţi germane înfiorătoare. Era povestea dispreţului pe care-l aveau germanii faţă de ruşi, a amărăciunii şi umilirii pe care au trebuit ruşii să le îndure. Numai atât. Dar şi asta era de ajuns.

Era un oraş foarte răsfirat, cu un centru administrativ şi comercial şi o gară importantă; restul

oraşului era format din multe străzi lungi, cu căsuţe de lemn şi grădini. Se afla aşezat în mijlocul stepei netede din regiunea de dincolo de Don. Casa în care stăteam noi avea două mici încăperi – bucătărie şi odaia de dormit. Între ele era o sobă mare rusească, care dădea foarte multă căldură. Elena Nikolaevna era o femeie sănătoasă, corpolentă, cu braţe pline şi cu doi dinţi de aur în faţă, care străluceau în lumina singurei lor lămpi cu gaz. După ce ne-a prezentat „babuşcăi", o bătrânică firavă şi stafidită, care şedea ghemuită într-un colţ al bucătăriei, lângă fereastra camuflată, ea a luat lampa şi ne-a condus în dormitor, lăsând-o pe bătrână în întuneric. „Babuşca o să se descurce – a spus Elena Nikolaevna –, e obişnuită să cureţe cartofi pe întuneric". În dormitor erau două paturi mari, o masă şi un dulap pentru cărţi. „Vai, ce mai viaţă am dus noi în ultimele cinci luni! – a exclamat Elena Nikolaevna.

— La început am avut români, după aceea nemţi – echipajul unui tanc, cinci persoane. Oameni îngâmfaţi, neplăcuţi; de altfel, vedeau, desigur, în noi nişte duşmani. Nu ştiu cum ar fi fost ei în timp de pace!..."

Deasupra noastră un avion executa nişte viraje. „E un avion german; îl recunosc după zgomot. Devin cam nervoasă când îi aud zburând noaptea. Sunt avioanele alea de transport care tot mai încearcă să ducă alimente pentru nemţii încercuiţi la Stalingrad". Deodată am auzit şuieratul unor bombe şi undeva, departe, au răsunat două explozii nu prea puternice.

La sfârşitul lunii iulie, secretarul comitetului raional îi comunicase Elenei Nikolaevna că ea şi familia ei urmează să fie evacuaţi, dar germanii au bombardat gara, făcând-o una cu pământul, iar la 2 august au ocupat oraşul, înainte de a se mai putea face ceva. Aşa încât toţi învăţătorii au trebuit să rămână pe loc. Unul dintre ei s-a dus la comandamentul german şi a întrebat când se vor

deschide şcolile, dar răspunsul a fost „încă nu”. Şi astfel învăţătorii au rămas fără lucru. Populaţia a fost convocată la o adunare pentru a alege un „staroste”, dar primii doi nu au fost acceptaţi de germani. În cele din urmă l-au numit pe un feroviar, un oarecare Paleiev, în această funcţie. Părea un om de treabă, dar mai târziu s-a vândut probabil germanilor. Apoi mai erau câţiva feroviari care formau poliţia locală. Aceştia terorizau populaţia, obligând-o să care cărămizi, să sape şi să construiască fortificaţii pentru germani.

„Dar cum aţi trăit?”

„Am dus-o foarte greu cu alimentele. Vreo două sute cinzeci de grame de făină pe zi de cap de om şi nimic altceva. Germanii sunt oameni îngâmfaţi, cu totul altfel decât românii. Uneori îmi dădeau totuşi câte ceva – o cutie cu conserve de peşte sau câteva ţigări. În tot timpul cât au stat aici, mi-au dat două cutii cu conserve de peşte; nu-i prea mult, nu-i aşa? Trebuia să spăl şi să frec pentru ei toată ziua şi mă trimiteau să le car apă de la fântână. A fost o viaţă de rob. Gai, băiatul meu, babuşca şi cu mine a trebuit să locuim înghesuiţi în bucătărioară, iar cei cinci germani locuiau în odaia asta. Unii dormeau în pat, alţii pe jos. Aveau mâncare şi băutură din belşug şi la început îşi închipuiau că au să rămână aici pentru totdeauna. Dimineaţa strigau «Matka, Wasser zum waschen!» (Maică, apă pentru spălat!). Tuturor a le spuneau «Matka», afurisiţii! Pe la mijlocul lunii decembrie, unul dintre ei mi-a spus: «Russ nicht zurück (Rusul nu se mai întoarce), i-am alungat la 80 km». Într-adevăr, nu se mai auzea bubuitul tunurilor. Dar la 28 decembrie altul mi-a spus: «Russ kommt zurück» (Rusul se întoarce). Ştiţi, omul vrea să trăiască, mai ales dacă are un băiat de care trebuie să aibă grijă, aşa încât am trebuit să-mi ascund bucuria. Patru dintre ei au plecat fără să spună un cuvânt, numai al cincilea a spus: «Auf Wiedersehen, Matka» (La revedere,

Matka). Erau tare abătuţi. Poate că nici nu erau aşa de răi ăştia cinci germani, dar îşi închipuiau că suntem sclavii lor. N-am auzit ca cineva să fi fost împuşcat, dar germanii au luat cu ei vreo treizeci sau poate cincizeci de oameni. Sau poate că s-au dus de bunăvoie cu ei oameni ca «poliţaii». Ei se pregăteau să-i mobilizeze pe toţi tinerii pentru a-i trimite la muncă în Germania şi au trimis înştiinţări, dar nu cred să mai fi avut timp să facă ceva…”

Apoi mi-a descris cum în ultima noapte germanii au dat foc tuturor clădirilor publice din Kotelnikovo, dar nu au mai avut timp să incendieze întregul oraş. S-au auzit multe împuşcături, şi la miezul nopţii străzile erau pustii; germanii plecaseră, iar ruşii încă nu intraseră.

Aceasta era deci odaia în care locuise echipajul tancului german. Casa a rămas intactă şi nevătămată, în parte, fără îndoială, fiindcă în ea nu era nimic de jefuit: un dulap cu manuale de fizică, chimie şi literatură rusă, pe pereţi o mulţime de fotografii de familie, şi asta era tot. Plecând, germanii au lăsat aici – şi era straniu să vezi aşa ceva în stepele de dincolo de Don! – o hartă a metroului din Paris, cu un indice de străzi, şi un număr din „Wittgensteiner Zeitung”, purtând data de 4 decembrie, cu un articol de fond intitulat „La a cincizecea aniversare a lui Franco, salvatorul Spaniei”.

A doua zi dimineaţa am făcut cunoştinţă cu Gai. Era un băiat destul de înalt, dar foarte slab, cu o faţă veselă şi inteligentă. Vorbea o rusească minunată, cu un glas pur, cristalin. „Germanii te-au adus în halul ăsta?” – l-am întrebat. „Nu, am fost întotdeauna slab, dar, fireşte, era greu să trăieşti sub ocupaţia germană, îţi călcau îngrozitor pe nervi şi, în plus, nici n-aveam destul de mâncare. Anul trecut m-am dus cu mama la Stalingrad, la un medic foarte bun, şi el a spus că n-am absolut nimic, doar puţină anemie… îmi pare rău că nu am fost aseară aici, dar cât timp au fost aici nemţii n-am ieşit niciodată seara, de altfel

şi ziua ieşeam numai foarte rar – n-aveam niciun chef. Iar acum merg să-mi văd colegii de şcoală”. „Da, e o adevărată fericire – s-a amestecat în vorbă Elena Nikolaevna – că Gai va putea să meargă acum din nou la şcoală. E cel mai bun din clasă, la toate obiectele are nota maximă. I-a citit pe toţi clasicii, dar îl interesează mai mult ştiinţa şi vrea să intre la marină…”

Am mai stat încă de multe ori de vorbă cu Gai. îi plăcea să vorbească despre toate – despre ce voia să devină, despre germani, despre filmele pe care le văzuse, „îmi plac filmele americane – zicea el.

— La noi, la Kotelnikovo, ne-au plăcut la toţi filmele «Cântec de dragoste», «Marele vals» şi «Luminile oraşului» al lui Chaplin. Înainte de război o duceam foarte bine. Am fost pionier şi acum aş fi comsomolist dacă nu era ocupaţia germană. Toţi tinerii de la noi se pregăteau să devină ingineri, medici sau oameni de ştiinţă. Vreau să intru la şcoala de ofiţeri de marină. Dacă germanii ar fi rămas aici, fetele ar fi fost obligate să spele podelele, iar băieţii să îngrijească de vite. Nici nu ne considerau oameni… Aşa era sub germani”. „Te-au bătut?” „Nu, pur şi simplu nu mă luau în seamă. Uneori mă întrebau: «în ce clasă eşti?» sau «Unde e tatăl tău?» Răspundeam că e în Armata Roşie. Se înfuriau, dar nu spuneau nimic”. „Au spus ei vreodată ce regim au de gând să instituie?” „Da, spuneau: «Fiecare va lucra pentru sine. Nu vor mai fi nici colhozuri şi nici comunism. N-o să rămânem aici; am venit doar să vă eliberăm de evrei şi de bolşevici». Au atârnat pe ziduri portrete de-ale lui Hitler, cu inscripţia «Hitler eliberatorul». Nici nu semăna a om – avea o mutră de bestie. Parcă ar fi fost un sălbatic din jungla malaeză. Înfiorător! Germanii au deschis biserica; mai întâi a slujit acolo un popă român, pe urmă unul rus. O dată am intrat şi eu, pe când mai era preotul român. Biserica era plină de soldaţi români. La un moment dat, toţi au îngenuncheat.

Apoi au făcut să circule prin biserică o farfurie şi românii au pus bani în ea – unii ruble, alţii mărci, iar alţii lei… Mare diferenţă nu era, căci banii nu serveau la nimic. O marcă valora zece ruble, dar erau «mărci de ocupaţie», fără filigran şi de fapt n-aveau nicio valoare… Germanii aveau o adevărată pasiune să distrugă tot. Au smuls toate legumele din grădina noastră. Iar în ultima noapte au dat foc bibliotecii orăşeneşti. N-au cruţat nici măcar mica mea bibliotecă – a spus Gai, arătând spre dulapul în care-şi ţinea cărţile.

— Au rupt toate revistele şi au smuls din cărţi toate portretele lui Stalin şi ale lui Lenin. Stupid, nu-i aşa? Au fost tanchiştii ăia. Ciudaţi oameni. Trebuia să-i fi văzut de crăciun. Erau aşa de înduioşaţi! Primiseră o mulţime de pachete din Germania. Au aprins un pomuleţ de crăciun, au despachetat nişte torturi cât toate zilele, au deschis multe cutii de conserve şi sticle de vin, au băut şi apoi au început să cânte nişte cântece sentimentale”. „Şi tu unde ai fost în timpul ăsta?” „Unde am fost întotdeauna, alături, în bucătărie”. „Nu v-au oferit vin sau o bucată de tort?” „Bineînţeles că nu, nici nu le trecea prin cap aşa ceva. Doar nu ne considerau oameni”. „Nu ţi-era foame?” „Fireşte că mi-era, dar mi-ar fi fost silă să iau parte la petrecerea lor”. Gai a scos din buzunar o brichetă. „Au uitat-o aici. Am găsit-o sub pat. N-avem chibrituri, aşa că ne prinde bine. Dar nu vreau să am nimic de la oamenii ăştia… Da, e adevărat, am slăbit mult. Bombardamentele mi-au zdruncinat probabil nervii; la aceasta a contribuit şi sentimentul că nu mai sunt om. Germanii ni-l băgau mereu în cap. Pentru nimeni nu aveau respect – se întâmpla chiar să se dezbrace când erau femei de faţă. Pentru ei nu eram decât o turmă de sclavi. În plus, nu era nici de mâncare; piaţă colhoznică nu exista, iar când nu capeţi grăsimi e foarte prost pentru organism” – a încheiat el cu aerul unui om de ştiinţă.

Elena Nikolaevna a vorbit mult despre sine şi despre babuşca, mama ei. Era ultima supravieţuitoare dintr-o familie de cazaci ruinată în timpul războiului civil. Tatăl ei era ţăran şi locuise într-un sat de cazaci de pe Don. Dar nu era un bun gospodar, şi în timpul războiului civil gospodăria sa se dusese de râpă. Atunci a vândut-o unui chiabur pe zece saci de făină, iar familia s-a mutat la Novocerkassk. În timpul epidemiei de tifos exantematic au murit tatăl şi fratele ei. „N-aveam pe atunci decât optsprezece ani. Am intrat în Comsomol şi am început să învăţ canto la Şcoala de muzică din Novocerkassk, unde am căpătat şi o mică bursă”. Dar era greu să trăiască din bursă, cu atât mai mult cu cât din banii aceştia trebuia să o întreţină şi pe mama ei. De aceea, când viitorul ei soţ, un feroviar, a cerut-o în căsătorie, s-a declarat de acord să se mărite cu el.

„Soţul meu e un om cumsecade, deşi nu prea cult. Dar e educat în spiritul adevăratelor tradiţii bolşevice. Şi tatăl lui a lucrat la căile ferate timp de patruzeci de ani şi a primit un ceas de aur, pe care era gravat numele său, de la Kaganovici personal”. După ce s-a stabilit cu soţul ei la Kotelnikovo, Elena Nikolaevna s-a înscris la cursurile fără frecvenţă pentru pregătirea de învăţătoare de şcoală elementară. Era perioada în care în întreaga Uniune Sovietică au fost deschise mii de şcoli, iar Elena Nikolaevna s-a descurcat la fel de bine ca oricare alta în această profesiune, nu prea complicată. Această femeie, cochetă, de vreo treizeci şi opt de ani, visa, desigur, la ce-ar fi putut fi dacă nu era războiul civil. „Arătam destul de bine şi de civilizată când eram mai tânără – spunea ea –, cu părul ondulat şi cu o rochiţă drăguţă de vară”. Şi mi-a mai povestit cum şi-a pus două coroane de aur peste nişte dinţi perfect sănătoşi numai pentru că pe vremea aceea asta era socotit a fi „şic”.

Iar babuşca, şezând în colţul ei, ne povestea cât de

groaznic era când la ei în casă stăteau nemţii. „Plângeam tot timpul, gândindu-mă că n-o să mai treacă mult şi o să mor, iar ideea că am să-i las pe ai mei în asemenea năpastă era îngrozitoare... Dar acum, când ai noştri s-au întors, cred că am să trăiesc până la o sută de ani” – a spus ea, şi faţa ei mică se schimonosi într-un zâmbet care-i scotea în evidenţă gura fără dinţi... Apoi a continuat să vorbească parcă pentru sine: „Am cunoscut pe vremuri nişte domni englezi şi americani. Bărbatul meu a fost birjar. Avea o trăsură frumoasă cu arcuri. îi ducea pe domnii ăia englezi şi americani până de cealaltă parte a Donului. Erau ingineri. E mult de-atunci; era încă pe vremea ţarului...”

Dar despre soţul Elenei Nikolaevna, feroviarul, ce mai ştiau? Ultima dată când au primit veşti de la el era în iunie 1942. Pe atunci se afla la Voronej. Acum, când a reînceput să funcţioneze poşta la Kotelnikovo, au să capete, poate, în curând vreo veste de la el. Poate da, dar poate şi nu...

„Puteţi să spuneţi ce vreţi – ne-a zis într-o zi Elena Nikolaevna (deşi nimeni nu spusese nimic) –, dar orânduirea noastră sovietică este o orânduire bună. Până şi babuşca, căreia la început totul i se păruse atât de ciudat, a ajuns acum s-o iubească foarte mult. Luaţi, de pildă, căsuţa noastră. Plătesc pentru ea doar cinci ruble pe lună; în nicio altă ţară nu poţi avea o casă atât de ieftin”.

Această familie reprezenta un amestec foarte straniu: babuşca, care îşi tot amintea de „vremurile bune de demult”, de pe timpul ţarului, mama – cu originea ei căzăcească şi cu obiceiuri mic-burgheze, tatăl – un adevărat proletar sovietic, şi băiatul, care nu putea concepe pentru sine un viitor fericit altfel decât în orânduirea sovietică, orânduire care pune atâta accent pe învăţătură. Dar toţi îi urau la fel de mult pe germani.

La 2 august, germanii ocupaseră Kotelnikovo într-un mod atât de neaşteptat încât numai circa o treime din

populaţie a putut fi evacuată, şi încă în condiţii îngrozitoare. Mulţi au murit de pe urma bombardamentului executat asupra căii ferate, alţii au pierit pe şosea, mitraliaţi de avioanele germane. Şi o bună parte din vitele evacuate în stepele regiunii Astrahan au pierit în timpul bombardamentelor aeriene. După cum a arătat Terehov, preşedintele comitetului executiv din localitate, care şi-a reluat funcţia a doua zi după eliberarea oraşului, germanii au împuşcat patru oameni fiindcă ascunseseră un ofiţer sovietic; circa 300 de persoane, în majoritate tineri, au fost duşi ca sclavi în Germania, şi dacă germanii ar fi dispus de timpul necesar ar fi luat mult mai mulţi şi ar fi distrus întreg oraşul. Au fost unii, spunea Terehov, care au colaborat de bunăvoie cu nemţii; alţii, printre care şi câţiva feroviari, au fost înrolaţi cu forţa ca „poliţai" şi, cu toate că trebuiau să dea impresia că fac ceva, au rămas credincioşi puterii sovietice. Unele cazuri de „intimitate excesivă" cu germanii urmează să fie anchetate…

În apropiere de Kotelnikovo, ruşii capturaseră un mare depozit de muniţii, două avioane „Fokke-Wulf" 189, absolut intacte, şi un număr oarecare de alte avioane germane. Sergentul de aviaţie rus cu care am stat de vorbă spunea că nu-i prea surâde ideea de a folosi avioanele germane: „E o treabă foarte delicată. Artileriştii noştri de la tunurile antiaeriene sunt mult prea aprigi. La Stalingrad am pus mâna pe cinci Me. 109 în perfectă stare şi ne-am gândit să le folosim. Toate cinci au fost doborâte chiar în prima zi de propriile noastre tunuri. Să mă ia dracu' dacă mă voi urca într-un avion german. N-ai decât să semnalizezi, dar flăcăul de jos crede că e un «fritz» care vrea să-l tragă pe sfoară şi nu vrea să scape ocazia de a doborî un «Messerschmitt»…" Pretindea că cele două avioane rămăseseră aici fiindcă le lipsea apa, ceea ce se întâmpla adesea pe aceste aerodromuri improvizate în

stepă.

Aviaţia germană era încă destul de activă. De pe aerodromuri tot mai îndepărtate, germanii – a căror bază cea mai apropiată era acum Salsk, la 200 km de Kotelnikovo şi 350 km de Stalingrad – continuau să trimită avioane de transport cu alimente şi muniţii pentru armata încercuită a lui Paulus. Erau doborâte cu zecile şi numai foarte puţine avioane mai izbuteau acum să treacă. Promisiunea pe care Göring i-o făcuse lui Hitler – de a trimite zilnic la Stalingrad 500 de tone de diferite încărcături – s-a dovedit a fi un bluf total. Mulţi dintre aviatorii germani prizonieri pe care am avut ocazia să-i vedem erau vădit deprimaţi de misiunea „aproape de sinucidere" pe care trebuiseră s-o execute şi se îndoiau că germanii din Stalingrad vor reuşi să reziste. Unii afirmau, ce-i drept, că în primăvară va începe o nouă ofensivă germană şi Stalingradul va fi cucerit. Germanii nu vor părăsi, „fireşte", Rostovul. Infanteriştii luaţi prizonieri (dintre care mulţi rătăciseră o săptămână întreagă prin stepă, încercând să ajungă din urmă trupele germane, care se retrăgeau în grabă, şi erau lihniţi de foame) erau şi mai demoralizaţi. Naziştii fanatici, în special dintre „băieţii lui Göring" tot mai credeau că o înfrângere a Germaniei este absolut exclusă, dar admiteau că războiul s-ar putea încheia printr-o „remiză". Stalingradul începuse deja să aibă asupra lor acest efect.

Punctul de front cel mai apropiat până la care am ajuns a fost Zimovniki, situat la circa 90 km de Kotelnikovo, pe linia de cale ferată Stalingrad-Caucaz. Germanii părăsiseră oraşul cu numai două zile în urmă şi acum duceau înverşunate lupte de ariergardă la 5 km sud de locul în care ne aflam. Aviaţia era foarte activă. În timp ce ne apropiam de Zimovniki, trecând prin stepa absolut netedă, acoperită de zăpadă (pe drum am dat peste un uriaş depozit de muniţii părăsit de germani în retragerea

lor pripită), deasupra noastră treceau continuu avioane sovietice de vânătoare; nu departe se dădeau lupte aeriene, şi, în plus, avioanele de vânătoare sovietice îi urmăreau pe germanii care se retrăgeau.

Acum însă ei se retrăgeau mai încet; rămăşiţele celor două divizii germane de tancuri care încercaseră să răzbată până la Stalingrad au fost întărite cu Divizia SS „Viking", adusă din Caucaz. Bubuitul tunurilor se auzea foarte clar, iar o dată, nu departe de noi, a căzut un obuz din care s-a ridicat un nor de fum galben. Din timp în timp răsunau dinspre sud bubuituri puternice – trăgeau vestitele „Katiuşe". Pitorescul orăşel era în mare parte distrus de focul artileriei, iar un siloz continua să ardă şi acum. Locuitorii povesteau aceleaşi lucruri pe care le auzisem şi în celelalte oraşe eliberate. Timp de patru zile, cât duraseră luptele la Zimovniki, au stat ascunşi în pivniţe; nu aveau decât foarte puţin de mâncare, iar în loc de apă înghiţeau zăpadă.

Pe zidurile caselor mai atârnau tăbliţele cu denumirile româneşti şi germane ale străzilor; din monumentul lui Lenin nu mai rămăsese pe soclu decât un picior. Germanii au transformat marea clădire a clubului în cazarmă. Podeaua era acoperită cu mănunchiuri de paie, pe care dormiseră. Estrada mai era decorată cu crengi de brad, iar pe mese şi peste paie zăceau resturile a ceea ce părea să fi fost o masă festivă de crăciun – zeci de sticle goale de vin şi de coniac, mai ales franţuzesc, cutii goale de conserve şi cutii de ţigări şi de biscuiţi. Tot aici am găsit un maldăr de reviste; într-una din ele era o fotografie înfăţişând nişte soldaţi germani întinşi pe şezlonguri şi făcând plajă pe veranda unei case de pe litoralul Mării Negre. O fi fost poate Anapa? Tot în revista aceasta era un articol care făcea reclamă: „Der herrliche Kaukasus und die Schwarzseekiiste" („Minunatul Caucaz şi litoralul Mării Negre"). După cum se vede, germanii se simţeau atunci în

Caucaz ca la ei acasă. Acum fugeau de aici cât îi ţineau picioarele…

Mult mai tristă era privelişte a ce ne-a oferit-o grădiniţa din spatele clubului. Soldaţii sovietici săpau o groapă comună pentru tovarăşii lor căzuţi la Zimovniki cu numai două sau trei zile în urmă. În grădină erau înşirate 70 sau 80 de cadavre, încremenite în cele mai oribile poziţii – unul şezând, altul cu braţele larg deschise, un al treilea cu capul retezat. Câteva cadavre ale unor bărbaţi mai în vârstă, cu barbă, şi ale unor tineri de 18 – 19 ani aveau ochii larg deschişi… Oare câte asemenea gropi comune erau săpate zilnic pe întreaga întindere a imensului front?…

Actualul ministru al apărării al Uniunii Sovietice, mareşalul Malinovski, în prezent trecut de şaizeci de ani, puternic, corpolent şi în aparenţă lipsit de umor, arăta pe vremea aceea cu totul altfel. Era un general-locotenent tânăr şi energic, de 44 de ani, un model strălucit de militar de profesie; purta o uniformă elegantă, era înalt şi frumos, avea părul de culoare închisă şi destul de lung, pieptănat peste cap, iar pe faţa lui rotundă şi arsă de soare nu se zărea, după mai multe săptămâni de lupte neîncetate, nici cea mai mică urmă de oboseală. Părea mult mai tânăr decât cei 44 de ani pe care-i avea. Pe atunci Malinovski mai comanda Armata a 2-a de gardă, care jucase un rol de seamă în respingerea ofensivei întreprinse de gruparea lui Manstein de la Kotelnikovo. După scurt timp avea să-i urmeze lui Eremenko la comanda Frontului Stalingrad (care ulterior a primit denumirea de Frontul de sud), iar în februarie 1943 avea să recucerească Rostovul.

În ziua de 11 ianuarie ne-a primit la statul său major, instalat în clădirea încăpătoare a unei şcoli dintr-un mare sat de pe Don. După ce ne-a povestit cum în timpul primului război mondial făcuse parte din corpul expediţionar rus din Franţa, fiind simplu soldat, Malinovski

ne-a schiţat prima etapă a operaţiei ofensive de la Stalingrad, care s-a încheiat cu încercuirea trupelor germane şi cu înaintarea Armatei Roşii spre vest. A doua etapă trebuia să înceapă la 16 decembrie, dar Manstein le-a luat-o ruşilor înainte pornind la 12 decembrie o ofensivă pe direcţia Stalingrad. Malinovski a spus că această grupare de izbire era alcătuită din trei divizii de infanterie şi trei divizii de tancuri, dintre care una fusese adusă din Caucaz, iar alta din Franţa. Avea circa 600 de tancuri şi era puternic sprijinit de aviaţie.

După ce ne-a descris luptele de ariergardă duse de trupele sovietice între 12 şi 16 decembrie, apoi luptele de apărare din săptămâna următoare de pe râurile Aksai şi Mâşkova, contralovitura care i-a aruncat pe germani până dincolo de Zimovniki şi, în sfârşit, cealaltă ofensivă, cea care a zdrobit pe Donul mijlociu gruparea germană de la Tormosin, Malinovski ne-a împărtăşit o serie de considerente semnificative:

„Pentru prima dată, germanii prezintă semne serioase de derută. Încercând să astupe breşele ce se formează, ei îşi transferă trupele dintr-un loc într-altul, ceea ce dovedeşte că nu dispun de suficiente rezerve. Numeroase unităţi germane se retrag în dezordine spre vest, abandonând o imensă cantitate de armament şi muniţii. Aceste unităţi constituie o ţintă uşoară pentru avioanele noastre. Trupele sateliţilor hitleriştilor au fost în majoritatea lor complet zdrobite.

Ofiţerii germani pe care i-am luat prizonieri sunt foarte dezamăgiţi de înaltul lor comandament şi de führer însuşi. N-a mai rămas nici urmă din înfumurarea de care dădeau dovadă încă astă-vară.

Avem mari dificultăţi din cauza lungimii liniilor noastre de comunicaţii, dar le învingem cu destul succes. Armata Roşie s-a schimbat incontestabil în bine. În structura organizatorică a Armatei Roşii au fost introduse

în vara anului 1942 unele schimbări cu adevărat revoluţionare.

Spiritul combativ al trupelor noastre este azi mult mai ridicat decât înainte. Ofensiva noastră din iarna 1942 – 1943 este dusă pe un front mult mai larg decât ofensiva din iarna 1941 – 1942. Soldaţii noştri au acum mult mai multă experienţă şi-i urăsc pe germani. Acum sunt în stare să facă faţă unor situaţii în care cu un an în urmă li s-ar fi părut cu neputinţă de rezistat – de pildă, unui atac executat de 150 de tancuri inamice. În timpul ultimei ofensive a lui Manstein, trupele noastre, bine înzestrate cu armament antitanc, au respins cu succes asemenea atacuri".

În privinţa încercuirii germanilor la Stalingrad, Malinovski a declarat:

„Stalingradul este un lagăr de prizonieri de război înarmaţi. Situaţia germanilor de acolo este desperată. Lichidarea «cazanului» a şi început, iar uriaşele pierderi pe care germanii le vor suferi la Stalingrad vor avea o importanţă hotărâtoare pentru soarta războiului. Încercarea de a aproviziona Stalingradul pe calea aerului acum, când avioanele de vânătoare germane nu pot însoţi avioanele de transport, a eşuat complet".

Cu toate acestea, după părerea lui, germanii mai aveau aviaţie puternică şi mai dispuneau de multe tancuri. Trupele SS se bat cu înverşunare, dar în ce priveşte calităţile de luptă ale celorlalte trupe germane ele sunt foarte inegale.

Malinovski era prudent în previziunile sale pentru 1943. Era aproape sigur că Rostovul va fi eliberat, dar „deocamdată" nu voia să facă vreo promisiune. După părerea lui, germanii mai erau încă în stare să întreprindă o contraofensivă de proporţii limitate, dar nu una de importanţă hotărâtoare. El a subliniat însă că pe ruşi îi aşteaptă noi încercări grele, că sacrificiile făcute de ei sunt

„fără precedent în istorie” şi cerea aliaţilor să-şi sporească eforturile în Vest. După părerea lui, debarcarea din Africa de nord nu era decât un început modest – ea slăbise doar foarte puţin presiunea exercitată de germani în Est. Pe acest din urmă front – a declarat el – nu a fost încă folosit echipamentul primit de la aliaţi, cu excepţia unui oarecare număr de autocamioane americane.

Malinovski ne-a oferit o masă excelentă, la sfârşitul căreia au fost servite coniac franţuzesc şi ţigări germane. Toate acestea erau „trofee”. El vorbea cu noi spiritual şi degajat, povestindu-ne câte ceva din cele trăite de el în Franţa în timpul primului război mondial. În încheiere a rostit cu multă căldură şi bunăvoinţă următorul toast:

„Victoria este clipa cea mai fericită din viaţa oricărui soldat, şi nu voi cruţa niciun efort pentru a o obţine. Noi, oamenii sovietici, înţelegem greutăţile tehnice care împiedică deschiderea unui al doilea front în Europa. În prezent luptăm singuri, dar suntem ferm convinşi că cel de-al doilea front va fi deschis foarte curând. Povestiţi popoarelor voastre cât de pure şi de limpezi sunt ţelurile şi mobilurile noastre. Dorim libertate, şi nu ne vom certa în privinţa anumitor deosebiri în felul în care concepem libertatea; aceasta este o chestiune secundară. Dorim victoria pentru ca războiul să nu se mai poată repeta”.

În aceeaşi seară, după ce am mai văzut câţiva aviatori germani pe care tocmai îi doborâseră ruşii, am plecat, în ciuda puternicei viforniţe, la „baza” noastră de la Kotelnikovo.

În prima jumătate a lunii ianuarie a căzut multă zăpadă, dar vremea a fost relativ blândă – de obicei 5 până la 10° sub zero. Abia spre sfârşitul operaţiei de curăţire a Stalingradului de rămăşiţele trupelor duşmane, adică în a doua jumătate a lunii ianuarie şi în primele zile ale lunii februarie, au început nişte geruri cumplite, ajungând până la 30 – 40° sub zero. Am avut prilejul să mă conving

personal de acest lucru, deoarece după două săptămâni am revenit în raionul Stalingrad şi de astă dată am stat chiar în Stalingrad.

Capitolul al

Stalingrad: agonia

La 1 ianuarie, Biroul sovietic de informaţii a publicat un lung comunicat special cu privire la rezultatele obţinute în răstimpul de o lună şi jumătate de la începutul ofensivei Armatei Roşii la Stalingrad şi la Don. În şase săptămâni de lupte, se spunea în comunicat, au fost încercuite 22 de divizii inamice, iar alte 36 au fost zdrobite.

Nu a mai rămas decât să fie lichidat „cazanul" german de la Stalingrad. Pentru germanii încercuiţi nu mai exista nicio speranţă, ceea ce nu însemna însă că soldaţii prinşi în capcana de la Stalingrad erau deja pe deplin conştienţi de situaţia desperată în care se găseau. Ofiţerii nu încetau să le spună că nu trebuie să se alarmeze prea mult din cauza reducerii rapide a raţiilor de alimente: führerul va avea grijă ca totul să se termine cu bine, chiar dacă Manstein nu izbutise să le vină în ajutor. În orice caz, îi asigurau ei pe soldaţi, prezenţa lor la Stalingrad creează mari dificultăţi ruşilor şi, în contextul general al războiului, aduce un mare serviciu führerului şi Vaterlandului (patriei).

Trupele lui Paulus erau încercuite de la 23 noiembrie, iar proviziile lor se apropiau de sfârşit. Promisiunea lui Göring de a trimite zilnic la Stalingrad pe calea aerului 500 de tone de alimente, carburanţi şi muniţii se dovedise un bluf. După foarte scurt timp, avioanele nu mai aduceau decât circa 100 de tone pe zi, iar spre sfârşitul lunii decembrie – şi mai puţin. Numărul avioanelor doborâte creştea cu fiecare zi. Începând de la mijlocul lunii decembrie, soldaţii au început să mănânce caii rămaşi de la divizia de cavalerie română.

Lipsa tot mai mare de muniţii de care sufereau

germanii a schimbat mult situaţia Armatelor a 62-a şi a 64-a sovietice. Acestea deţineau ferm câteva puncte de sprijin în raionul

Stalingrad. Acum nu mai era aproape niciun pericol să se aducă, în plină zi, mari cazane cu hrană caldă trupelor din prima linie, aflate la circa 40 m de germani. Convoaie întregi de sănii puteau trece fără pericol (în înţelesul pe care-l avea la Stalingrad expresia „fără pericol") Volga chiar şi în timpul zilei.

La sfârşitul lunii decembrie, Grossman a scris în „Krasnaia zvezda":

„... Aceiaşi germani care în septembrie, când pătrundeau într-o stradă, se instalau în case şi dansau în sunetele stridente ale muzicuţelor, aceiaşi germani care noaptea mergeau cu farurile aprinse, iar ziua aduceau provizii cu autocamioanele, s-au ascuns acum sub pământ, printre ruinele de piatră... Pentru ei aici nu mai există soare... acum li se dau numai douăzeci şi cinci până la treizeci de cartuşe pe zi; li s-a dat ordin să nu deschidă focul decât asupra trupelor care atacă, iar raţia lor s-a redus acum la o sută de grame de pâine şi ceva carne de cal. Stau în peşteri de piatră ca nişte sălbatici, acoperiţi de păr, devorând carne de cal... Pentru ei au venit zile şi nopţi înfricoşătoare... le este dat să-i ajungă răzbunarea aici, printre ruinele îngheţate, sub stelele aspre ale nopţii de iarnă ruseşti".

Aşa stăteau lucrurile în Stalingrad; situaţia nu era mai bună nici în stepa deschisă, mai aproape de centrul „cercului", nici la Gumrak sau pe aerodromul de la Pitomnik, până la care atât de puţine avioane „Junkers"-52 mai izbuteau acum să răzbată. În vest germanii fuseseră izgoniţi până departe, în stepele din jurul oraşului Salsk şi dincolo de Doneţ, iar trupele hitleriste de la Stalingrad erau izolate de restul lumii, fără nicio speranţă de salvare.

În prima săptămână a lunii ianuarie, trupele

Frontului Don, de sub comanda lui Rokossovski şi Voronov, se pregăteau, în stepele dintre Don şi Volga, pentru ultimul asalt. Ştiind însă că germanii mai dispuneau în interiorul „cercului" de o mare cantitate de armament şi dorind să evite o vărsare de sânge inutilă, comandamentul sovietic a trimis la 8 ianuarie generalului-colonel Paulus un ultimatum:

„Situaţia trupelor dumneavoastră încercuite este grea. Ele suferă de foame şi de frig. Aspra iarnă rusească abia începe... Nu aveţi nicio posibilitate reală de a rupe încercuirea. Situaţia voastră este deznădăjduită şi continuarea rezistenţei nu are niciun sens".

Comandamentul sovietic a propus germanilor să înceteze acţiunile de luptă şi să capituleze în condiţii obişnuite, foarte omenoase. Ultimatumul se încheia cu avertismentul că, dacă va fi respins, „trupele Armatei Roşii şi ale Flotei aeriene Roşii vor fi nevoite să treacă la nimicirea trupelor germane încercuite, iar dv. veţi purta răspunderea pentru nimicirea lor".

Ultimatumul a fost respins, dar nu imediat. Generalii germani aveau, după cât se pare, nevoie de câtva timp pentru a cere părerea lui Hitler şi pentru a chibzui. Ulterior ofiţerii sovietici de la Stalingrad mi-au povestit că după prezentarea ultimatumului a intervenit pentru scurt timp un fel de armistiţiu, în cursul căruia tunurile păstrau de ambele părţi o tăcere sinistră. Nu numai parlamentarii oficiali sovietici, dar şi alte persoane (printre care şi un ofiţer de stat-major pe care-l cunoşteam) s-au încumetat să treacă prin „ţara nimănui" şi să stea de vorbă cu germanii, încercând să-i convingă să depună armele. Dar Hitler nici nu voia să audă de capitulare; în ce-l priveşte pe von Manstein, şi el a socotit acum că este în interesul său să sacrifice trupele germane şi române din „cazanul" de la Stalingrad şi nu l-a informat pe Paulus despre adevărata stare de lucruri, lăsându-l astfel să bâjbâie pe întuneric 20.

Ofensiva ruşilor a început la 10 ianuarie, la ora 8 dimineaţa, printr-o pregătire de artilerie pe partea de sud şi de vest a „cazanului”, la care au luat parte 7.000 de tunuri şi aruncătoare de mine. Densitatea artileriei ajungea pe alocuri la 170 de tunuri şi aruncătoare de mine pe kilometru. Concomitent avioanele bombardau poziţiile germane în adâncime. După o oră au pornit la atac tancurile şi infanteria. În ciuda rezistenţei desperate a germanilor, care fortificaseră puternic întregul raion, ruşii au înaintat în prima zi în unele puncte 5 – 8 km.

După cum a scris un autor sovietic:

„Pregătirea noastră de artilerie a pricinuit inamicului pierderi uriaşe. Infanteria noastră a înaintat rapid prin apărarea inamicului. La fiece pas dădeai peste cadavre de germani înnegrite, tunuri şi aruncătoare de mine inamice distruse, cazemate şi adăposturi sfărâmate. Terenul, doar cu o zi în urmă alb de zăpadă, era acum cenuşiu din cauza funinginii şi a fumului şi presărat cu mii de pâlnii negre de obuze… Cu toate acestea, germanii, speriaţi de poveştile despre «atrocitatea ruşilor», continuau să opună rezistenţă ca nişte lupi hăituiţi”[108].

Au fost necesare trei zile de lupte îndârjite pentru a izola extremitatea de vest a „cazanului” – circa 250 km². În zilele ce au urmat, înaintarea a fost mult mai rapidă; ruşii au cucerit întreaga parte centrală a „cazanului”, inclusiv pepiniera, unde se afla cel mai mare aerodrom al germanilor.

La 17 ianuarie, comandamentul sovietic i-a făcut lui Paulus o nouă propunere de capitulare, dar, deşi cel puţin doi generali germani se pronunţau în favoarea acceptării ei – von Seydlitz şi Schlommer –, Paulus nu primise încă împuterniciri în acest sens. Între timp ruşii ocupaseră aproape jumătate din teritoriul deţinut de trupele încercuite, dar rezistenţa opusă de germani continua să fie

---

108 Zamiatin. „Stalingradskaia bitva“, Moscova, 1946, p. 56.

îndârjită. Partea de vest a „cazanului” era împânzită cu sute de adăposturi şi cuiburi de foc. Comunicatul Biroului sovietic de informaţii din 17 ianuarie menţiona 1 260 de cazemate şi adăposturi, 75 de posturi de observare fortificate şi 317 baterii de tunuri sau aruncătoare de mine capturate sau distruse în prima săptămână de lupte. De asemenea dădea o lungă listă de armament capturat sau distrus, printre care 400 de avioane, 600 de tancuri şi 16.000 de autocamioane, dintre care majoritatea nici n-au putut fi folosite din cauza lipsei de benzină. Numărul germanilor ucişi în prima săptămână se ridica la 25.000, dar, fapt semnificativ, numărul prizonierilor – sub 7.000 – era încă foarte mic, iar mulţi dintre aceştia erau români.

La 22 ianuarie, trupele Frontului Don au început ultima ofensivă hotărâtoare. Acum germanii se retrăgeau în dezordine spre Stalingrad, iar la 24 ianuarie ruşii au ajuns la „aliniamentul exterior de apărare” al Stalingradului, pe care îl deţinuseră până la 13 septembrie. Soldaţii germani, care îndurau lipsuri de necrezut – a scris un expert militar sovietic, colonelul Zamiatin –, îşi dădeau acum mai bine seama de situaţia lipsită de orice speranţă în care se aflau şi au început să se predea în grupuri întregi. Au existat şi cazuri în care germanii, retrăgându-se, îi ucideau pe propriii lor răniţi şi bolnavi numai pentru a nu-i lăsa să cadă în mâna ruşilor.

Cu toate acestea, Hitler şi Manstein continuau să insiste ca germanii aflaţi în „cazanul” de la Stalingrad să nu înceteze rezistenţa. Paulus a fost avansat la gradul de feldmareşal, deşi îi raporta mai departe lui Manstein că o continuare a rezistenţei nu mai are niciun rost. Potrivit unor surse germane, atât printre soldaţi cât şi printre ofiţeri demoralizarea creştea rapid; scene dezgustătoare s-au petrecut pe ultimul aerodrom german – de la Gumrak –, unde ofiţerii le dădeau aviatorilor mită mari sume de bani

pentru a obţine un loc în avion – [109].

La 26 ianuarie, trupele sovietice au pătruns în Stalingrad simultan dinspre nord şi dinspre vest, făcând, în sfârşit, pe colina lui Mamai, joncţiunea cu unităţile Armatei a 62-a, de sub comanda lui Ciuikov, care în tot cursul lunilor decembrie şi ianuarie continuaseră să-i hărţuiască pe germani, în special în sectorul colinei lui Mamai şi al uzinelor „Barrikadi" şi „Krasnîi Okteabr" 23.

Cu toate că germanii, dar mai ales românii, se predau acum în grupuri compacte (printre cei ce s-au predat se afla şi generalul român Dimitriu), întrucât se pare că românii nu au mai primit cu începere de la 20 ianuarie nici măcar raţiile mizere ce li se distribuiau înainte, în următoarele cinci zile au mai continuat lupte destul de violente pe străzile Stalingradului. Abia la 31 ianuarie, feldmareşalul Paulus s-a predat la statul său major, instalat în subsolul unui magazin universal.

Mai târziu, când am sosit la Stalingrad, am aflat cum se petrecuseră lucrurile chiar de la omul care-l luase pe Paulus prizonier; era locotenentul-major Feodor Mihailovici Ilcenko, un tânăr cârn, blond, cu o faţă veselă, căruia, după cât se pare, nimeni nu-i spunea altfel decât Fedia. Şi Fedia şi-a spus povestea cu o deosebită exuberanţă.

La 31 ianuarie, a doua zi după cea de-a zecea

---

109 – Heinz Schroter. ..Stalingrad...", citat după I.M.R.P.A.P., voi. 3, p. 60. 23 In timpul marii contraofensive din noiembrie, trupele Frontului Don au răzbătut pînă la raionul de apărare menţinut de trupele colonelului Gorohov la nord de Stalingrad, la Rînok, dar nu au izbutit să ajungă pinâ la raionul principal de apărare al lui Ciuikov. Din această cauză, grosul Armatei a 62-a a mai rămas timp de încă două luni izolat de restul trupelor sovietice. Deşi în aceste două luni germanii nu mai erau în stare să atace cu forţe puternice Armata a 62-a, Ciuikov vorbeşte în cartea sa cu oarecare amărăciune despre faptul că .,ceilalţi" nu reuşiseră în noiembrie să răzbată pînă la Stalingrad dinspre nord, cînd condiţiile pentru realizarea unei pătrunderi deveniseră mult mai favorabile.

aniversare a venirii lui Hitler la putere (în acea zi, Hitler nu şi-a rostit tradiţionala sa cuvântare), trupele sovietice se apropiau din toate părţile de centrul Stalingradului.

Germanii, îngheţaţi şi flămânzi, continuau totuşi să opună rezistenţă. După o puternică pregătire de artilerie, unităţile Armatei a 64-a, atacând dinspre vest, au ocupat mai întâi întreaga piaţă din faţa magazinului universal, iar apoi au început să încercuiască clădirea. Din timp în timp intrau în acţiune şi aruncătoarele de flăcări. După cum spunea Ilcenko, el aflase în cursul zilei de la trei ofiţeri germani luaţi prizonieri că Paulus se află în clădirea magazinului universal. „Atunci am început să tragem cu tunurile în clădire (unitatea mea ocupa partea cealaltă a străzii, chiar în faţa uneia dintre intrările laterale în magazinul universal) şi de îndată ce pe clădire au început să cadă obuze în uşă a apărut un reprezentant al generalului-maior Raske şi a început să-mi facă semn cu mâna. Deşi era foarte riscant, am trecut totuşi strada şi m-am apropiat de el. Atunci ofiţerul german a chemat un interpret şi acesta mi-a spus: «Comandantul nostru vrea să vorbească cu comandantul vostru». La aceasta eu i-am răspuns: «Comandantul nostru are multe alte treburi. Nu e aici. Va trebui să aveţi de-a face cu mine». Între timp ai noştri continuau să tragă în clădire din cealaltă parte a pieţei. Am chemat pe câţiva dintre oamenii mei; mi s-au alăturat doisprezece ostaşi şi doi ofiţeri. Toţi erau, fireşte, înarmaţi, şi ofiţerul german a spus: «Nu, comandantul nostru roagă ca numai unul sau doi dintre dv. să intre». Atunci i-am zis: «Nu, nici gând! Singur nu vin». În cele din urmă s-a convenit să vină trei. Şi aşa am intrat câteşitrei în subsol. Acum e pustiu, dar atunci să-l fi văzut! Era literalmente ticsit de soldaţi – erau câteva sute. Mai rău ca în tramvai! Erau toţi murdari, flămânzi şi ce mai puteau! Toţi erau groaznic de speriaţi. Fugiseră aici, în subsol, ca să se ascundă de focul aruncătoarelor de mine”.

Ilcenko şi ceilalţi doi ostaşi au fost conduşi la generalul-maior Raske şi la şeful statului-major al lui Paulus, generalul-locotenent Schmidt. Raske a declarat că ei vor duce în numele lui Paulus tratativele de capitulare, deoarece, „începând de ieri [Paulus], nu mai răspunde de nimic”. Totul era, după cum spunea Ilcenko, puţin cam misterios; nu-şi putea da seama cine avea aici comanda. Să fi transmis Paulus comanda lui Raske sau voia numai să evite de a participa personal la capitulare sau, poate, între Paulus şi ceilalţi apăruseră divergenţe? Părea puţin probabil, deoarece Raske şi Schmidt se duceau mereu la Paulus, după cât se pare, pentru a-l consulta în privinţa capitulării. Se poate că Paulus nu voia să ducă personal tratative cu un simplu locotenent-major sovietic. Dar în cele din urmă Ilcenko a fost dus în camera lui Paulus. „Era întins pe un pat de fier – povestea

Ilcenko –, în uniformă, neras şi nu se poate spune că era bine dispus. «De – i-am spus –, ăsta-i sfârşitul». S-a uitat trist la mine şi a dat afirmativ din cap. Când ne-am dus în camera de alături – ştiţi, coridorul mai era încă ticsit de soldaţi –, Raske mi-a spus: «Am o rugăminte către dv. Aveţi grijă să fie dus într-un automobil ca lumea şi sub pază corespunzătoare, ca soldaţii Armatei Roşii să nu-l ucidă ca pe un vagabond oarecare»”. Ilcenko a început să râdă. „I-am spus: «în regulă». Şi, într-adevăr, s-a trimis o maşină, iar Paulus a fost dus la generalul Rokossovski. Ce s-a întâmplat după aceea nu mai ştiu. Dar, după aceea, timp de două zile ne-am ocupat cu preluarea prizonierilor de război. Restul – cei ce se aflau în partea de nord a oraşului – au capitulat şi ei trei zile mai târziu. Dar chiar şi în acest sector al Stalingradului luptele au mai continuat timp de câteva ore după ce Paulus fusese luat prizonier. Dar când germanii au aflat ce se întâmplase au început să se predea fără a încerca să mai opună vreo rezistenţă”[110].

110 In relatarea celor spuse de Ilcenko se întîlnesc unele inexactităţi.

Concomitent s-au mai predat şi alţi cincisprezece generali, iar după aceea a început capitularea în masă a trupelor germane. Dar ultimul nod de rezistenţă din partea de nord a Stalingradului mai continua lupta. Avioanele sovietice aruncau asupra acestui ultim grup de germani care se încăpăţânau să reziste o adevărată ploaie de foi volante, de care erau ataşate fotografii înfăţişându-l pe Paulus în timp ce era interogat de un general sovietic. Poate că ruşii nu aveau la îndemână utilajul necesar pentru a reproduce rapid fotografiile sau, poate, erau de părere că o „fotografie adevărată" va produce o impresie mai puternică. Până la urmă a trebuit să intre în acţiune artileria grea şi abia după aceea – la 2 februarie – ultimul grup de trupe germane a depus, în sfârşit, armele. Din acest grup făceau parte alţi opt generali, printre care câţiva nazişti fanatici, ca, de pildă, generalul-locotenent von Arnim, văr al unui alt von Arnim, care „s-a acoperit de glorie" în Africa de nord. Până atunci se predaseră deja peste 40.000 de soldaţi şi ofiţeri germani.

Potrivit comunicatului oficial sovietic publicat la 2 februarie, în noiembrie fuseseră încercuiţi 330.000 de oameni, dar în perioada dintre 23 noiembrie şi 10 ianuarie, când a început lichidarea „cazanului" de la Stalingrad, au fost ucişi în luptă sau au murit – de inaniţie sau boală –

Locotenentul-major Ilcenko a fost, într-adevăr, primul care a pătruns în subsolul în care se afla Paulus. Dar nu el a primit capitularea feld-mareşalului, ci delegaţii comandamentului Armatei a 64-a, sosiţi la faţa locului – generalul I. Laskin – şeful statului-major, locotenent-colonelul Mutovin şi maiorul Rîkov. Cinstea de a fi luat prizonier sta- tul-major al lui Paulus nu-i revine lui F. M. Ilcenko personal, ci Brigăzii a 38-a de infanterie motorizată, de sub comanda colonelului I. D. Burmakov (din care făcea parte Ilcenko). Paulus şi ceilalţi generali germani luaţi prizonieri au fost duşi mai întîi la comandantul Armatei a 64-a, generalul Şumilov. In legătură cu împrejurările predării lui Paulus cf. „Voenno-istoriceskii jurnal" nr. 2/1959 şi nr. 3/1961 ; cartea „Bitva za Volgu" (Stalingradskoe knijn. izd-vo, 1958) şi I.M.R.P.Ă.P., voi. 3, p. 61. – Nota red.

140.000 de germani. După cum a declarat colonelul von Kulowski, şeful serviciilor de intendenţă ale Armatei a 6-a, la 10 ianuarie numărul celor trecuţi la drepturi de hrană era de 195.000 de oameni, inclusiv personalul de poliţie şi al organizaţiei „Todt”[111]. Au fost luaţi prizonieri 24 de generali, printre care un feldmareşal, şi alţi 2.500 de ofiţeri. Potrivit aceluiaşi comunicat, numărul total al prizonierilor se ridica la 91.000 de oameni, de unde rezultă că între 10 ianuarie şi 2 februarie au fost ucişi sau au murit circa 100.000 de germani, iar din momentul încercuirii (noiembrie) peste 200.000. În acest comunicat, care făcea bilanţul întregii operaţii începând de la 10 ianuarie, erau menţionate printre trofeele capturate: 750 de avioane, 1 550 de tancuri, 480 de automobile blindate, 8.000 de tunuri şi aruncătoare de mine, 61.000 de autocamioane, 235 de depozite de arme şi muniţii, precum şi o mare cantitate de alt echipament.

La 2 februarie 1943, trupele Frontului Don au terminat zdrobirea şi nimicirea grupării inamice încercuite la Stalingrad. Au fost nimicite sau s-au predat 22 de divizii[112]. În oraşul Stalingrad au încetat acţiunile militare.

Rusia nu exulta zgomotos, dar era fericită; pentru prima dată de la începutul războiului era cu adevărat fericită. Acum toţi erau siguri de victorie. Oamenii erau pătrunşi de sentimentul profund, deşi reţinut, al mândriei naţionale. Acum devenise, în sfârşit, clar că toate suferinţele, încercările şi pierderile nu au fost zadarnice.

---

111 Organizaţia „Todt“, care folosea adesea la muncă lucrători străini, se ocupa cu construirea şoselelor, a fortificaţiilor etc.

112 2 8 Intr-un interviu dat cu ocazia celei de-a 20-a aniversări a bătăliei de la Stalingrad, publicat în ziarul „Pravda“ din 10 februarie 1963, mareşalul Malinovski a menţionat următoarele cifre cu privire la pierderile suferite de germani, incluzînd tot ce fusese capturat sau nimicit în „cazanul“ de la Stalingrad în timpul acestei bătălii, adică pînă la 2 februarie : 2 000 de tancuri, 2 000 de avioane, peste 10 000 de tunuri şi aruncătoare de mine şi 70 000 de maşini.

Şi cu toţii simţeau o profundă satisfacţie la gândul că germanii declaraseră trei zile de doliu naţional – umilinţă pe care guvernul nazist şi poporul german au meritat-o pe deplin.

Nimeni nu se îndoia că se produsese cotitura mult aşteptată în desfăşurarea celui de-al doilea război mondial.

A doua zi, ziarele sovietice au publicat primele fotografii înfăţişând scenele capitulării: lungi şiruri negre de prizonieri germani trecând Volga pe gheaţă; Paulus, cu faţa crispată, stând la o masă într-o odăiţă, alături de generalii Rokossovski şi Voronov, care-i luau un interogatoriu cu ajutorul unui tânăr interpret, maiorul Diatlenko; într-un câmp acoperit de zăpadă, un grup de generali luaţi prizonieri; mai la o parte, încruntat şi întorcând aproape spatele germanilor, stătea generalul Dimitriu, purtând o căciulă înaltă. Era vădit furios pe germani, care în urmă cu douăsprezece zile îi lipsiseră pe români până şi de raţia mizeră pe care o primeau înainte.

Ziarele au publicat şi istoricul Armatei a 6-a, care, sub comanda lui Reichenau, pătrunsese în Belgia, intrase în Paris şi apoi luase parte la invadarea Iugoslaviei şi a Greciei, în 1942 şi-a croit drum de la Harkov până la Stalingrad. Hitler era foarte mândru de această armată şi de colosala ei forţă de izbire. A fost publicată şi biografia lui Paulus, care participase la primul război mondial, iar mai recent luptase în Polonia şi în Franţa.

Hitleriştii au răspândit zvonul că Paulus s-ar fi sinucis, dar două zile mai târziu am avut ocazia să-l văd personal, precum şi pe ceilalţi generali germani luaţi prizonieri la Stalingrad.

Capitolul al

Stalingradul în zilele capitulării

La 3 februarie, în primele ore ale după-amiezii, cele două avioane ale noastre au aterizat în stepa întinsă, acoperită de zăpadă. Era o zi însorită şi foarte geroasă.

Dinspre răsărit sufla un vânt tăios. Lângă aerodrom se aflau un sătuleţ şi câteva clădiri administrative. Din coşuri se înălţau rotocoale de fum alb. Nu se vedeau niciun fel de urme de bombardamente. Ne aflam undeva la nord-vest de Stalingrad 27.

În seara precedentă ascultasem postul de radio german. Se transmitea muzică de doliu de Wagner, repetându-se într-una marşul funebru din „Siegfried”, apoi „Ich hatt ein Kameraden” („Aveam un camarad”) şi „Götterdämmerung” („Amurgul zeilor”) – o expresie drăguţă, care trebuie să-i fi dat, desigur, fiori lui Hitler. Şi din nou „Ich hatt ein Kameraden”. Într-adevăr, şi nu numai unul, ci 330.000!

La popota aviatorilor, unde a trebuit să aşteptăm destul de mult timp, se aflau trei corespondenţi de presă sovietici în uniformă militară – Ölender de la „Krasnaia zvezda”. Rozovski de la „Izvestiia” şi încă unul, al cărui nume l-am uitat. Vizitaseră Stalingradul în repetate rânduri. Ölender a povestit despre Gumrak, o mică localitate la vest de Stalingrad, unde fusese martorul celei mai formidabile bătăi pe care au mâncat-o germanii din câte avusese vreodată ocazia să vadă. „Pământul era literalmente acoperit de cadavre. I-am încercuit bine de tot şi apoi «Katiuşele» noastre au deschis focul. Doamne, ce mai masacru! Nemţii au lăsat acolo mii de autocamioane şi turisme – majoritatea aruncate în râpe, căci

87 Acesta a fost cel mai numeros grup de corespondenţi străini – circa 20 – care au fost duşi vreodată pe front în tot cursul războiului. La călătoria spre Kotelnikovo, descrisă în capitolul al IV-lea, nu participaseră decât 6 – 7 persoane.

n-avuseseră nici timp şi nici mijloace ca să le distrugă – şi mii de tunuri. 60 – 70% din autocamioane şi tunuri pot fi reparate şi repuse în funcţiune… Am capturat şi un depozit de alimente – cu patru sau cinci zile înainte

de sfârşit! Nemţii turbau, desigur, de ciudă că au pierdut depozitul!”

„Satele care mai rămăseseră pe teritoriul ocupat de gruparea germană încercuită – şi unele dintre ele supravieţuiseră totuşi – aveau un aspect ciudat şi îngrozitor – a spus un alt corespondent.

— Câţiva ţărani se mai află încă acolo; din fericire, cei mai mulţi au plecat dincolo de Don cu mult înainte de încercuire. Chiar şi acest mic raion şi-a avut partizanii săi. În sfârşit, nu erau chiar partizani propriu-zişi, ci oameni desperaţi, care se ascundeau de nemţi şi aşteptau venirea trupelor noastre. Era acolo un bătrân, pe jumătate nebun, care a profitat de zăpăceala generală a nemţilor – era cu o oră înainte de sosirea noastră – pentru a se ascunde într-o groapă, de unde a izbutit să împuşte vreo zece «fritzi». Avea el socotelile lui cu nemţii. Cineva spunea că-i violaseră fiicele sau aşa ceva, dar exact n-am putut afla despre ce era vorba”.

Apoi s-a amestecat în discuţie un căpitan cu aspect morocănos şi cu mustăţi pleoştite, care tocmai intrase în cameră. Ne-a vorbit despre cantitatea imensă de armament pe care germanii o abandonaseră la Pitomnik (pepinieră) şi pe aerodromul din apropiere, unde luptele au fost deosebit de înverşunate. Acolo erau numeroase cazemate germane, care până la urmă au trebuit să fie distruse printr-un puternic foc de artilerie şi de „Katiuşe”. „Acum acolo tot pământul este acoperit de cadavrele îngheţate a mii de «fritzi». Tunurile noastre au distrus aproape toate avioanele aflate pe aerodrom, printre care şi câteva «Junkers»-52… înainte de război era acolo o vestită pepinieră de pomi fructiferi, unde se cultivau cele mai bune soiuri de meri, peri şi vişini. Acum totul e distrus.

În apropiere – a continuat el – am descoperit un lagăr de prizonieri sovietici sub cerul liber. Da, sub cerul liber… Era înconjurat cu sârmă ghimpată. Înfiorător! La început

se aflau acolo 1 400 de oameni, pe care germanii i-au forţat să construiască fortificaţii. Nu au rămas în viaţă decât 102. O să-mi spuneţi poate că nici germanii n-au avut de mâncare, dar prizonierii începuseră să flămânzească cu mult înainte ca germanii să fie încercuiţi. Din păcate, când soldaţii noştri au găsit câţiva oameni pe jumătate morţi, care zăceau printre mulţimea de cadavre îngheţate, au început să-i hrănească imediat cu pâine şi salam, ceea ce a avut drept rezultat că unii dintre ei au murit…”

Doi soldaţi tineri s-au apropiat de noi. Unul dintre ei, un ucrainean, a început să povestească despre părinţii şi soţia sa, pe care-i lăsase la Kiev. N-avea nicio ştire de la ei. „Dar dacă lucrurile vor merge aşa şi de acum încolo – a zis el surâzând –, s-ar putea să fim în curând la Kiev. Ieri am coborât până la Volga, vrând să prind peşte printr-o copcă, şi am văzut cum mii de prizonieri germani erau duşi peste fluviu. Doamne, cum mai arătau! Murdari, neraşi, unii dintre ei aveau bărbi lungi şi zbârlite, mulţi erau plini de răni şi furuncule, iar îmbrăcămintea lor arăta îngrozitor. Trei s-au prăbuşit şi au murit pe loc din cauza gerului”.

„Încercăm să-i hrănim şi le dăm ceva îmbrăcăminte – a spus unul dintre corespondenţii sovietici cu un aer de dezgust –, dar mulţi se află într-o stare foarte gravă, iar în spitalele din Stalingrad pur şi simplu nu sunt locuri pentru ei, aşa încât trebuie mai întâi trimişi într-un lagăr de triere”. „Dar eu nu mi-aş face prea multe griji pentru ei – a spus ucraineanul.

— Gândiţi-vă cum s-au purtat ei cu oamenii noştri. Şi de unde ştiu dacă n-au ucis-o pe soţia sau pe părinţii mei sau nu i-au lăsat să moară de inaniţie?”

Am ieşit în stradă. Aveam în faţă o privelişte uimitoare de un perfect tricolor – un apus de soare roşu-aprins, mai spre răsărit cerul albastru fără niciun nor, iar de jur-împrejur, până la orizont, nemărginita stepă albă. În

afara câtorva santinele, nu se zărea niciun om. Cele două avioane cu care venisem plecaseră, iar altele nu erau aici. Vântul se mai potolise, iar în această seară geroasă de iarnă domnea în jur o linişte stranie. „E departe până la Stalingrad?” – l-am întrebat pe unul dintre soldaţi. „Să tot fie vreo optzeci de kilometri” – mi-a răspuns el.

A doua zi de dimineaţă am fost duşi într-alt sat. Am mers cu maşina cam vreo oră prin stepa acoperită de zăpadă; era un ger de – 20°. Nu ni s-a spus cum se numea satul, iar motivul era evident: aici urma să ne întâlnim cu generalii germani. Nu puteau oare fi lansaţi pe neaşteptate paraşutişti germani pentru a face o încercare desperată de a-i elibera (deşi acest lucru era puţin probabil) sau să caute germanii să-i bombardeze, pentru a-i ucide, deoarece nu mai erau de niciun folos Reichului, ba puteau chiar constitui o piedică pentru acesta?

Casele din sat erau destul de dărăpănate; pe ici, pe colo se vedea câte un copăcel. Părea că nu au mai rămas localnici; pretutindeni erau numai soldaţi, iar civili nu întâlneai. Generalii germani locuiau în patru izbe ţărăneşti – câte cinci-şase întruna. Nu puteam intra în cameră la ei, aşa că trebuia să vorbim cu ei – dacă vreunul dintre ei dorea să stea de vorbă cu noi – prin uşă, stând în coridor. Unii dintre generalii germani căutau să se ţină mai departe de uşă, şezând sau stând în picioare cu spatele spre noi. Dădeau oarecum impresia unei grădini zoologice, unde unele animale manifestă interes pentru publicul vizitator, în timp ce altele stau posomorâte prin colţuri. Dintre cei care stăteau în fundul odăii, unii se întorceau din când în când spre noi şi ne priveau furioşi. Ceea ce te izbea în primul rând erau ordinele, medaliile şi crucile de pe uniformele lor. Câţiva purtau monoclu, arătând ca nişte caricaturi ale lui Erich von Stroheim, încât nu-ţi venea să crezi că sunt nişte generali germani autentici. Comportarea lor era foarte diferită. Unii căutau să nu-şi

piardă curajul. Astfel, generalul von Seydlitz, care curând avea să joace un rol de seamă în constituirea comitetului „Germania liberă”, încerca să vadă latura umoristică a situaţiei. La fel făcea şi generalul Dubois, care zâmbea spunându-ne – parcă pentru ca să nu ne speriem – că nu e german, ci austriac. Şi generalul von Schlommer ne-a spus zâmbind: „Hai, daţi-i drumul, ce vreţi să ştiţi?” Apoi, bătându-l familiar pe umăr pe unul dintre ofiţerii sovietici care ne însoţeau, l-a întrebat, arătând spre epoleţii noi ai acestuia: „Was? Neu?” („Cum, sunt noi?”) Pe faţă i se putea citi o uimire comică; a dat aprobativ din cap, de parcă ar fi vrut să spună: „Da, se pare că acum sunteţi o armată adevărată”.

Cel mai nesuferit dintre ei era generalul von Arnim, un om foarte înalt, cu nasul lung şi strâmb şi cu o expresie de furie pe faţa lui lungă ca de cal, cu ochii bulbucaţi. Pieptul îi era acoperit de cruci şi medalii. Când cineva l-a întrebat cum de s-au lăsat germanii prinşi în capcana de la Stalingrad, a mârâit: „Întrebarea e greşit pusă. Ar trebui să întrebaţi cum de am reuşit să rezistăm atâta timp împotriva unei superiorităţi numerice atât de covârşitoare!” Atunci unul dintre cei ce stăteau posomorâţi în fundul odăii a spus ceva despre foame şi ger. Iar când cineva a făcut remarca că armata rusă este poate mai bună decât cea germană şi are, desigur, comandanţi mai buni, von Arnim a bombănit ceva, devenind aproape stacojiu de furie. După aceea l-am întrebat cum este tratat. Din nou a bombănit. „Ofiţerii – a spus el în silă – sunt corecţi. Dar soldaţi ruşi, «das sind Diebe, das sind Halunken. Se cine Schweinerei!» sunt hoţi, sunt nişte nemernici. Aşa o porcărie!)” Spumega de furie. „Nişte hoţi neruşinaţi! Mi-au furat tot ce aveam. «Eine Schweinerei! Vier Koffer!» Patru geamantane şi pe toate mi le-au furat! Vreau să zic soldaţii – a adăugat el ca o concesie.

— Nu ofiţerii ruşi. «Die Offiziere sind ganz korrekt».

(Ofiţerii sunt foarte corecţi)”. Germanii jefuiseră întreaga Europă, dar ce era asta în comparaţie cu cele patru geamantane ale lui? Când un corespondent chinez l-a întrebat ceva în legătură cu Japonia, el a declarat, aruncându-ne din nou o privire ucigătoare: „Admirăm foarte mult pe vitejii noştri aliaţi japonezi pentru strălucitele lor victorii repurtate asupra englezilor şi americanilor şi le dorim multe noi victorii”. A fost apoi întrebat ce semnificaţie au toate aceste ordine şi cruci. A început să şi le smulgă de pe piept unul câte unul. Rama de aur având în mijloc o zvastică neagră ce semăna cu un păianjen este „Crucea de aur” germană, a spus el, iar desenul a fost făcut de către führer personal. „Se pare că nu sunteţi mulţumiţi de führer” – a zis cineva. I-a aruncat o privire furioasă şi s-a mărginit să spună: „Führerul este un om mare, şi, dacă aveţi îndoieli în această privinţă, veţi avea curând ocazia să renunţaţi la ele”. Von Arnim a fost unul dintre puţinii generali germani care, până la sfârşitul războiului, s-au ţinut departe de comitetul „Germania liberă”.

Un lucru era curios la aceşti generali. Fuseseră luaţi prizonieri cu numai câteva zile în urmă şi totuşi arătau sănătoşi, fără să prezinte vreun semn de subnutriţie. Era clar că în toată perioada agoniei Stalingradului, în timp ce soldaţii lor mureau de foame, ei continuau să primească mai mult sau mai puţin regulat o hrană bună. Altfel nu se puteau explica înfăţişarea şi greutatea lor normală sau aproape normală.

Singurul om care se simţea prost era Paulus. Nu ni s-a permis să stăm de vorbă cu el[113]. Ne-a fost numai arătat, ca să putem confirma că este în viaţă şi nu s-a sinucis. Paulus a ieşit dintr-o casă mare ce semăna mai mult a vilă, s-a uitat la noi, apoi şi-a îndreptat privirea în zare şi, într-o tăcere penibilă, a stat aşa un minut sau două pe treptele

113 – Un corespondent englez pe frontul de est.

de la intrare împreună cu alţi doi generali (dintre care unul era şeful statului său major, generalul Schmidt). Paulus era palid şi părea bolnav. Obrazul lui stâng avea un tremur nervos. Avea mai multă demnitate înnăscută decât ceilalţi, şi pe pieptul lui nu am observat decât unul sau două ordine. Aparatele fotografice au ţăcănit şi un ofiţer sovietic i-a permis.

28 Ulterior am aflat că refuzase categoric să facă vreo declaraţie.

politicos, să se îndepărteze. Paulus a intrat din nou în casă. Ceilalţi l-au urmat şi uşa s-a închis în urma lor. Întrevederea luase sfârşit.

În sat, soldaţii făceau glume pe seama unora dintre generalii germani. „Mare noroc au – povestea unul dintre ei –, locuiesc în case confortabile şi capătă de trei ori pe zi de mâncare. Unii mai sunt încă foarte obraznici. Să vă spun una bună. Nu e o născocire, e un fapt adevărat. Li s-a trimis generalilor o fată-bărbier care să-i radă în fiecare dimineaţă. Dar unul dintre ei şi-a permis chiar din prima zi s-o ciupească de fund. Ea s-a înfuriat şi l-a cârpit. Acum îi e aşa de frică de ea că i-ar putea tăia beregata încât nu mai vrea să se radă şi-şi lasă barbă!”

Apoi am fost duşi într-alt sat, unde am fost primiţi de şeful statului-major al generalului Rokossovski, generalul Mălinin. Acesta, originar din Iaroslavl, avea o figură energică, tipică de rus din nord. Era pe atunci în vârstă de 43 de ani. Participase la războiul civil, apoi, între 1931 şi 1933, a urmat Academia militară, a luptat în Finlanda şi, împreună cu Rokossovski, a luat parte la bătălia de la Moscova. Ulterior a devenit şef de stat-major al lui Jukov şi, în această calitate, a participat la cucerirea Berlinului.

În ultimele două-trei zile, în Armata Roşie începuse deodată să circule cuvântul „Cannae”. El a fost preluat de ziare: operaţia de la Stalingrad a început să fie considerată

un „Cannae” ideal – cel mai desăvârşit de la Hannibal încoace. Mălinin a început şi el să vorbească despre „Cannae”, şi era aproape la fel de straniu să-l auzi pe acest fost ţăran din Iaroslavl vorbind aici, în stepele Donului, despre Cannae, cum ar fi fost dacă ar fi început deodată să declame din „Eneida”… A arătat admiraţie pentru Stalin, sub a cărui conducere fusese executată această operaţie, iar după aceea a vorbit cu multă căldură despre soldaţii sovietici de rând.

„Erau foarte puţine şosele şi căi ferate – a spus el –, dar niciodată n-am dus lipsă de alimente, armament sau carburanţi. Fiecare soldat, fiecare şofer, fiecare feroviar era conştient de măreaţa sarcină ce ne revenea. Feroviarii au făcut să circule un număr de trenuri ce Dărea de neconceput. Şoferii de autocamioane, care în condiţii normale nu trebuiau să lucreze iarna mai mult de zece ore pe zi, lucrau în coloanele noastre de transport câte 24 de ore fără întrerupere”.

Mălinin era convins că în prima etapă a încercuirii germanii ar fi putut s-o străpungă şi să iasă din Stalingrad dacă Hitler ar fi dat încuviinţarea necesară.

Răspunzând la o întrebare privind livrările de armament, muniţii şi alimente din partea aliaţilor, el a spus că Armata Roşie a primit „o oarecare cantitate de alimente din America”, un mic număr de autocamioane „Dodge” şi tancuri „Churchill”; acestea sunt bune, dar foarte puţine.

După cum ştim acum din surse germane, una dintre consecinţele imediate ale încercuirii din noiembrie a trupelor germane la Stalingrad a fost faptul că ele au dus o lipsă acută de îmbrăcăminte de iarnă. În noiembrie 76 de vagoane cu echipament de iarnă au fost oprite în gara Iasinovataia, 17 – la Harkov, 41 – la Kiev şi 19 – la Lvov. Nevrând ca soldaţii de la Stalingrad să creadă că s-ar putea să nu câştige bătălia înainte de venirea iernii, înaltul Comandament german nu s-a grăbit să le trimită

îmbrăcăminte călduroasă. Gerul, plus raţiile foarte reduse de alimente – la sfârşit ajunseseră la 60 g de pâine pe zi şi o bucăţică infimă de carne de cal (în timp ce generalii primeau, în teorie, 150 g de pâine) – au dus la o accentuată creştere o mortalităţii în rândurile germanilor, în special în ianuarie. E drept că gerurile nu au fost tot timpul la fel de puternice. În a doua jumătate a lunii decembrie a fost foarte frig (de la – 20° la – 25°); în prima jumătate a lunii ianuarie, vremea a devenit mult mai blândă (în medie – 5° până la – 10°), dar apoi s-a făcut din nou foarte frig. Temperatura scădea uneori până la 25, 30, 40 şi chiar 45° sub zero.

În noaptea de 4 februarie am cunoscut din proprie experienţă ce înseamnă un ger de – 44° şi ce a trebuit să însemne el pentru germanii de la Stalingrad, ca, de altfel, şi pentru ruşi, căci ar fi foarte greşit să se creadă că un ger de – 44° i-ar face unui rus plăcere, oricât de călduros ar fi el îmbrăcat.

La ora 3 după-amiază am pornit de la statul-major al generalului Mălinin spre Stalingrad, având de parcurs un drum de 80 km. Şoferul nostru, militar, ne-a spus că ne vor trebui patru-cinci ore pentru a ajunge la destinaţie; în realitate însă am mers aproape treisprezece ore.

Eram şase persoane în acest furgon hodorogit. Bănci nu existau şi şedeam sau stăteam pe jumătate culcaţi pe nişte saci sau pe boccele. Cu fiecare ceas, gerul devenea tot mai năprasnic. În plus, uşa din spate nu avea geam, aşa că ne era aproape la fel de frig ca şi cum am fi călătorit într-o maşină deschisă.

Ne părea rău că nu treceam în timpul zilei prin aceste locuri, unde se dăduseră recent lupte, dar n-aveam ce face. Şi totuşi noaptea aceea a rămas în amintirea mea ca una dintre cele mai neobişnuite amintiri din întreg războiul. În primul rând, nu cunoscusem încă niciodată un asemenea ger.

Dimineaţa nu erau decât – 20°, apoi gerul a ajuns la – 30°, spre seară la – 35°, iar mai târziu la – 40° şi în cele din urmă la – 44°. Pentru a înţelege ce înseamnă un ger de – 44°, trebuie să-l simţi tu însuţi. Ţi se taie respiraţia. Dacă sufli pe mănuşă, pe ea se formează imediat o pojghiţă subţire de gheaţă. Nu aveam nimic de mâncare, deoarece toată hrana noastră – pâine, salam şi ouă – se transformase în piatră. Chiar dacă purtai pâslari şi două perechi de ciorapi de lână, trebuia să-ţi mişti într-una degetele de la picioare pentru a menţine circulaţia sângelui. Fără pâslari nu era posibil să rezişti. Ca să nu-ţi degere mâinile, trebuia să baţi într-una din palme sau să cânţi la un pian imaginar. Odată am scos creionul ca să-mi notez ceva. Primul cuvânt a mers, al doilea însă arăta de parcă l-ar fi scris un om beat, iar ultimele două semănau cu mâzgăleala unui paralitic. Am început imediat să suflu în degete, care mi se învineţiseră, şi le-am vârât din nou în mănuşile îmblănite.

În timp ce şedeam ghemuit în furgon, simţindu-mă relativ bine, nu mă puteam hotărî să fac vreo mişcare, afară de faptul că-mi mişcăm degetele de la mâini şi de la picioare şi, din când în când, îmi frecam nasul. Mă cuprinsese un fel de inerţie intelectuală şi fizică şi mă simţeam parcă sub influenţa unui narcotic. Şi totuşi trebuia să fiu atent tot timpul. Aşa, de pildă, am descoperit deodată că gerul îmi înţeapă genunchii – îi venise ideea bună să mă atace în mica porţiune ce se întindea între locul unde se terminau cele două perechi de izmene pe care le purtam şi acela unde începeau pâslarii. În asemenea cazuri, singurul nostru aliat de nădejde este, în afara îmbrăcămintei, o sticlă de votcă. Din fericire, votca nu îngheaţă, şi chiar o mică înghiţitură mă încălzea bine de tot. Vă puteţi lesne imagina cum e când trebuie să lupţi în asemenea condiţii. Iar în ultima etapă a bătăliei de la Stalingrad vremea fusese doar cu puţin mai blândă decât în această noapte de februarie.

Cu cât ne apropiam de Stalingrad, cu atât mai dezordonată devenea circulaţia pe şoseaua acoperită de zăpadă. Acest raion, unde numai cu puţin timp în urmă mai răsuna zgomotul luptelor, se afla acum la sute de kilometri de front, iar toate trupele din Stalingrad se îndreptau spre Rostov şi Doneţ. Cam pe la miezul nopţii am nimerit într-un punct în care circulaţia era blocată. Şi cum mai arăta şoseaua, dacă, în general, putea fi numită şosea! Nu era uşor să-ţi dai seama unde era şoseaua propriu-zisă şi unde începe fâşia de stepă care era şi ea folosită pentru transport (majoritatea vehiculelor îndreptându-se spre apus, dar în parte şi spre răsărit). Între cele două şuvoaie de vehicule se ridicase un fel de zid neregulat, format din zăpada aruncată în lături de roţile maşinilor sau de copitele cailor. Circulaţia era dirijată de nişte arătări stranii – soldaţi în mantale albe lungi, de mascare, cu glugi albe ascuţite. Cai, cai şi iarăşi cai, scoţând aburi pe nările îngheţate, înotau prin zăpada adâncă, trăgând tunuri, afeturi şi mari furgoane acoperite; sute de autocamioane cu farurile aprinse. La marginea drumului ardea un foc uriaş, din care se ridicau nori de fum negru, care te ustura la ochi; în jurul focului ţopăiau, ca să se încălzească, nişte arătări ce aduceau a strigoi; apoi apăreau alţii care-şi aprindeau de la acest foc o surcea şi-şi făceau şi ei un foc, până ce întreaga margine a şoselei s-a transformat într-un şir neîntrerupt de focuri. Focul! Cât de fericiţi îi făcea el pe oameni într-o asemenea noapte! Soldaţii săreau de pe autocamioane pentru ca, fie şi numai pentru câteva clipe, să aibă senzaţia de cald şi să simtă pe obraz suflul fierbinte al fumului negru, apoi alergau după autocamionul lor, urcându-se în el din mers.

Din Stalingrad a pornit o procesiune nesfârşită: autocamioane, sănii, tunuri, furgoane acoperite şi chiar cămile înhămate la sănii – le-am văzut păşind agale prin zăpada adâncă, de parcă ar fi fost nisip. Au fost puse în

funcţiune toate mijloacele de transport imaginabile. Mii de soldaţi se îndreptau spre vest în această noapte teribilă şi geroasă. Dar erau veseli, uimitor de veseli şi fericiţi şi vorbeau zgomotos despre Stalingrad şi despre ceea ce realizaseră acolo. Spre vest, spre vest! La câţi dintre ei – mi-a trecut involuntar prin minte – le este dat să vadă sfârşitul acestui drum? Dar ei ştiau că aceasta este direcţia cea bună. Poate că deocamdată puţini se gândeau la Berlin, mulţi însă se gândeau, desigur, la casa lor natală din Ucraina. În pâslari şi scurte vătuite, cu căciuli de blană cu clape pentru urechi, cu automatele în mâini, cu ochii înlăcrimaţi şi cu promoroacă pe buze mergeau spre vest. Cu cât era mai plăcut decât să mergi spre est! Dar unii veneau şi dinspre vest – nu chiar un şuvoi, ci doar un mic pârâiaş. Şi aceştia aveau ce povesti – ţăranii aceştia în sănii şi căruţe şi locuitorii aceştia ai Stalingradului, care, în toiul nopţii, pe jos sau cu un vehicul oarecare, mergeau acasă, acasă la căminul lor pârjolit. Iar în jurul întregii forfote – al acestor autocamioane, furgoane, cămile, soldaţi care strigau, înjurau, râdeau şi dansau veseli în jurul focurilor ce umpleau văzduhul cu fumul lor usturător – se întindea stepa, tăcută şi acoperită de zăpadă. Când farurile luminau stepa, se puteau vedea în zăpadă cadavre de oameni, cai morţi şi unelte ale războiului sfărâmate. Ne aflam acum pe teritoriul pe care, numai cu puţin timp în urmă, se aflaseră trupele germane încercuite. Iar în faţa noastră proiectoarele brăzdau cerul – cerul Stalingradului.

Se făcuse între timp ora 4 dimineaţa când, în sfârşit, am ajuns la Stalingrad. Era un ger năprasnic. În beznă se zăreau licărind pe ici, pe colo luminiţe palide. Rebegiţi de frig, am coborât din furgonul nostru. La câţiva metri de noi, cineva striga ceva, iar altcineva agita o lanternă. „Doi încoace

— A spus omul cu lanterna –, alţi doi acolo, ceva mai departe”. A proiectat lumina spre o gaură în pământ.

„Coborâţi acolo, încălziţi-vă”. Gaura era doar cu puţin mai largă decât trupul unui om. Dându-ne drumul pe nişte scânduri alunecoase şi sprijinindu-ne cu mâna de pereţii îngheţaţi ai tunelului, ne-am lăsat în jos în cazemata care se afla la vreo 7 – 7, 5 m sub pământ. Ce căldură! Cât de plăcută ni se părea această jalnică vizuină şi ce dulce era mirosul de mahorcă! În cazemată se aflau patru oameni. Doi dormeau pe nişte paturi de campanie, iar alţi doi şedeau chirciţi lângă o sobiţă de fier. Erau tineri, unul aproape încă un băieţandru cu câteva tuleie pe bărbie; celălalt, Nikolai, era un soldat mai călit, deşi nu avea, probabil, mai mult de 23 de ani. Cei doi care erau culcaţi au căscat, apoi au adormit din nou. Ni s-au oferit două paturi de campanie, acoperite cu pături groase cafenii de tip militar, dar cazemata luminată de o lampă de petrol, confecţionată dintr-un tub de obuz, era atât de strâmtă, încât aproape tot timpul a trebuit să şedem. Nikolai ne-a tratat cu ceai fierbinte în nişte cutii vechi de conserve. După ce ne-am mai încălzit puţin, am început să privim în jur. Oamenii care se aflau în cazemată făceau parte dintr-unul din regimentele de gardă care tocmai terminaseră lichidarea Armatei a 6-a germane, iar acum se odihneau câteva zile înainte de a fi trimişi pe front. „Când se va lumina de ziuă

— Ne-a spus Nikolai –, o să puteţi vedea «Barrikadi» şi uzina de tractoare. Dau impresia că mai stau în picioare, dar în realitate sunt distruse. Din Stalingrad nu a mai rămas piatră pe piatră. Dacă ar depinde de mine, aş reconstrui Stalingradul undeva în altă parte – ar fi mult mai simplu. Iar locul acesta l-aş transforma în muzeu”.

„Ciudat – a spus băiatul mai tânăr –, câtă linişte e acum aici. Cu numai trei zile în urmă, aici se mai dădeau lupte înverşunate. E o cazemată infectă, ai noştri au construit-o. Nemţii au cazemate mult mai bune. În ultimele săptămâni nu mai ieşeau din ele, căci ei nu suportă gerul…

Murdari, împuţiţi – nici nu v-ar veni să credeţi în ce murdărie trăiau aici. Se temeau de ger, se temeau de lunetiştii noştri şi de «Katiuşe».

— Băiatul dădea din cap şi chicotea ca un copil.

— Ciudaţi oameni! Au venit să cucerească Stalingradul în ghete lustruite. Şi-au închipuit că o să fie o plimbare de agrement. Duceţi-vă la Pitomnik şi uitaţi-vă la ei. Nişte paraziţi!" – a încheiat el cu acest cuvânt îndrăgit de soldaţii Armatei Roşii încă din 1941.

„«Katiuşele» – a spus Nikolai – au făcut o treabă grozavă. La Gumrak încercuiserăm un grup mare de germani, dar ei nu voiau cu niciun preţ să se predea. Atunci am aşezat în jurul lor 50 sau 60 de «Katiuşe» şi am deschis focul… Doamne, dumnezeule! Dacă aţi fi văzut rezultatul! Sau se întâmpla ca noi, artileriştii, să aducem tunurile până în imediata apropiere a cazematelor lor şi să tragem în ele de la 30 m. În această operaţie de lichidare, rolul principal l-au avut tunurile noastre; în artilerie avem o superioritate totală. Şi totuşi germanii ştiu să reziste. Nu, nu le place să se predea! în ultima zi ne-am apropiat de o casă în care se aflau cincizeci de ofiţeri. Au continuat să tragă şi n-au depus armele decât după ce patru tancuri de-ale noastre au ajuns chiar lângă casă. Dar nu-i nimic – a încheiat el, sorbind ceaiul fierbinte din cutia de conserve –, încă un Stalingrad, şi s-a zis cu ei!"

„Da, au păţit-o rău de tot – a spus al treilea soldat, care între timp se trezise. Era un armean cu faţa măslinie, nasul coroiat şi ochii negri ca nişte mărgele; vorbea ruseşte cu un accent hazliu.

— La Karpovka germanii mâncau pisici. Erau flămânzi şi sufereau cumplit din pricina gerului. Mulţi dintre ei au murit chiar de frig. Localnicii au izbutit să supravieţuiască: ascunseseră mari hălci de carne de cal îngheţată şi se hrăneau cu asta. Era, în orice caz, mai bine decât să mănânci pisici. O bătrână, care locuia într-un

bordei, povestea că germanii îi luaseră câinele şi l-au mâncat. Dar comandantul german avea o vacă şi n-a dat voie să fie tăiată. Asta i-a înfuriat teribil pe «fritzi». Până la urmă a trebuit să cedeze. Era acolo un popă bătrân, şi în august germanii au deschis pentru el o biserică. Se ruga într-una pentru victoria «oştilor iubite ale lui Hristos», ceea ce puteai să înţelegi cum vrei. Unii o luau ca o glumă bună”.

Soldaţii au izbucnit în râs. „Nu-i nimic – a spus Nikolai –, acum s-ar putea să se termine curând. Sunt muncitor şi după ce o să eliberăm Harkovul sper să mă întorc la uzina mea. E foarte frumos să stai în tranşee şi cazamate. Dar sunt mobilizat din 1940. A fost un drum lung până la Stalingrad, căci am început războiul la Lvov. Mă aflam acolo încă dinainte de război.

În cele din urmă am izbutit să dormim vreo două ore şi pe la 8 dimineaţa am ieşit din nou la lumină prin tunelul alunecos. În faţa noastră se afla Stalingradul.

Nu arăta chiar aşa cum mă aşteptam. Pentru o clipă, strălucirea soarelui pe zăpadă m-a orbit cu totul. Ne aflam într-unul din acele cartiere muncitoreşti pe care trupele sovietice le părăsiseră în septembrie. O mare parte din case şi arbori erau complet distruse. În dreapta, în depărtare, se vedeau siluetele mari şi impresionante ale unor clădiri cu câte cinci şi şase etaje. De fapt erau numai scheletele clădirilor care alcătuiseră centrul Stalingradului. La stânga, la câţiva kilometri de noi, se înălţau spre cer numeroase coşuri înalte de fabrică. Aveai impresia că acolo trebuie să fie un oraş industrial în plină activitate, dar lângă aceste coşuri nu se afla nimic, în afara ruinelor uzinei de tractoare. E greu de nimerit un coş, şi ele au rămas în picioare, după cât se părea, intacte. Mai era încă foarte frig, deşi ceva mai puţin decât în timpul nopţii.

Am plecat spre Volga, trecând printre ruinele unui

cartier muncitoresc, pe lângă nişte depozite de mărfuri şi construcţii de cale ferată distruse. Vântul, care bătea de dincolo de Volga, măturase regiunea, iar pământul, complet îngheţat, mai era acoperit pe ici, pe colo cu zăpadă; pe deasupra era cerul de un albastru-alburiu. De-a lungul drumului mai întâlneai cadavre îngheţate de germani. Am traversat linia de cale ferată. Aici zăceau îngrămădite unele peste altele locomotive şi vagoane, formând un morman uriaş de fiare contorsionate. Rezervoarele înalte de petrol înşirate de-a lungul liniei ferate grav avariate erau făcute ferfeniţă, ca nişte vechi cutii de carton aruncate la gunoi, ciuruite de obuze, iar unele dintre ele complet distruse. De cealaltă parte a drumului se zăreau tranşee, adăposturi, pâlnii de obuze şi cratere săpate de bombe, care toate la un loc îţi dădeau impresia unui imens fagure. Apoi, dincolo de calea ferată, drumul a făcut brusc o cotitură şi în faţa noastră a apărut Volga – albă în strânsoarea ei de gheaţă. Pe malul opus se zăreau siluetele neclare ale arborilor desfrunziţi, iar şi mai departe – stepa albă, care se întindea până departe în Asia.

Volga! Fusese teatrul unuia dintre cele mai cumplite episoade ale războiului – peste Volga a trecut „drumul vieţii” al Stalingradului. Urme ale lui se mai aflau şi acum acolo: şlepuri şi vapoare prinse de gheaţă, în majoritatea lor distruse. Acum trecea liniştit pe gheaţă un mic convoi – autovehicule, sănii trase de cai şi câţiva soldaţi pe jos. Volga era îngheţată, dar nu complet, cu toate gerurile năprasnice din ultimele două săptămâni. Pe ici, pe colo mai erau câteva ochiuri albastre, din care nişte femei scoteau apă cu găleţile. Am coborât de pe o râpă până foarte aproape de mal, unde se îngrămădeau sute de „trofee” germane – turisme şi autocamioane –, şi ne-am trezit pe pământ rusesc pe care germanii nu izbutiseră să-l ocupe.

!

În seara aceea l-am văzut pe generalul Ciuikov. Era

un om solid, vânjos – tipul de ofiţer din Armata Roşie –, dar jovial şi cu simţul umorului. Râdea zgomotos şi plin de veselie. Avea gura plină cu dinţi de aur, şi când zâmbea dinţii îi străluceau în lumina becurilor electrice. Căci în acest mare adăpost, săpat într-o stâncă deasupra Volgăi şi care în ultima etapă a bătăliei de la Stalingrad îi servise drept stat-major, exista lumină electrică. împreună cu Ciuikov se mai afla acolo şi şeful statului său major, generalul Krîlov, care a trăit şi asediul Sevastopolului.

Ciuikov ne-a consacrat toată seara şi ne-a vorbit, timp de cel puţin o oră şi jumătate, despre bătălia de la Stalingrad. Ulterior a publicat o carte în care descrie pe larg această bătălie şi pe care am citat-o în repetate rânduri într-unul din capitolele precedente. Voi reda în cele ce urmează numai câteva pasaje mai caracteristice ale relatării sale, aşa cum ni le-a povestit imediat după capitularea germanilor. Cele spuse de el în seara aceea coincid, în linii generale, cu ceea ce a scris în carte.

Ciuikov ne-a vorbit despre rolul important pe care l-a jucat Armata a 62-a, începinind în iulie şi august înaintarea germanilor în regiunea Donului, apoi despre puternica ofensivă germană lansată la 14 septembrie împotriva Stalingradului, precum şi despre diferitele etape ale bătăliei.

După aceea a trecut la descrierea evenimentelor din ziua de 14 octombrie.

„Aceasta a fost ziua celor mai sângeroase şi mai înverşunate lupte din tot cursul bătăliei. Pe un front de 4 – 5 km, germanii au trimis la atac cinci divizii de infanterie proaspete şi două divizii de tancuri, sprijinite de infanterie şi de un mare număr de avioane... în dimineaţa aceea nu se mai puteau distinge focurile sau exploziile separate – totul se contopea într-un neîntrerupt bubuit asurzitor... într-un adăpost vibraţia a fost atât de puternică încât un pahar s-a făcut ţăndări. În ziua aceea, la statul meu major

au fost ucise 61 de persoane. După patru sau cinci ore de bombardament năucitor, germanii au înaintat un kilometru şi jumătate şi în cele din urmă au pătruns în sectorul uzinei de tractoare. Ostaşii noştri nu s-au retras aici nici măcar cu un pas, iar dacă germanii au înaintat totuşi au făcut-o numai trecând peste cadavrele soldaţilor noştri. Pierderile germanilor au fost însă atât de mari, încât nu şi-au mai putut continua ofensiva cu aceeaşi vigoare şi nu au reuşit să-şi extindă ieşindul pe care-l deţineau de-a lungul Volgăi".

Ciuikov a vorbit elogios despre o serie de divizii care au luptat la Stalingrad: despre cea a lui Joludev, care a apărat aproape până la ultimul om uzina de tractoare, precum şi despre diviziile lui Liudnikov, Rodimţev şi ale multor altora.

Ciuikov a mai spus că după ce atât la nord cât şi la sud de oraş trupele sovietice au început marea lor contraofensivă, situaţia la Stalingrad s-a mai ameliorat. Armata a 62-a a primit însă ordinul „să activizeze" sectorul său de front şi să-i atace fără întrerupere pe germanii încercuiţi în „cazanul" de la Stalingrad. Ciuikov vorbea despre soldaţii săi cu o dragoste părintească. El însuşi se bucura de multă popularitate printre soldaţi: mulţi dintre cei ce au luptat la Stalingrad mi-au spus ulterior că-l admirau nespus de mult pentru curajul său neobişnuit şi pentru stăpânirea sa de sine: „Nici la o mie de oameni nu s-ar fi găsit un al doilea ca Ciuikov al nostru, care să nu-şi piardă capul în acea zi îngrozitoare la 14 octombrie".

L-am revăzut pe Ciuikov abia în iunie 1945. Atunci el era unul dintre cuceritorii Berlinului. Splendidele vile părăsite de nazişti, cu boschetele lor de trandafiri şi de iasomie, şi bărcile cu motor de pe Wannsee păreau că se află la milioane de kilometri de Stalingrad, de acest pământ îngheţat, peste care treceam în noaptea aceea de iarnă, de Volga încătuşată de gheaţă, cu rămăşiţele

şlepurilor şi ale vapoarelor prinse de gheţuri.

„A fost un drum lung şi greu – mi-a spus Ciuikov în ziua aceea la Berlin.

— Dar, ştiţi – a adăugat el, lăsând să i se vadă dinţii de aur –, dacă e să vorbim despre şlepurile şi vapoarele acelea, trebuie să vă spun că nu erau chiar aşa de proaste cum vă închipuiţi. Să duci provizii la Stalingrad era o treabă afurisit de grea, şi cu toate acestea izbuteam să trecem peste fluviu 90% din încărcătură!”

A doua zi de dimineaţă, după întâlnirea cu Ciuikov, m-am căţărat până în vârful unei stânci, unde era în curs de construcţie un mic monument în cinstea ostaşilor căzuţi. Aici lucrau un soldat sovietic şi doi prizonieri de război germani. Unuia dintre germani îi crescuse o barbă neagră, celuilalt – una roşcată. Un soldat başkir, scund, cu o faţă veselă de tip mongol şi cu ochi oblici ce-i râdeau în fundul capului, s-a apropiat de mine şi a început să-mi povestească într-o rusească stâlcită cum, în cele mai încordate zile ale bătăliei de la Stalingrad, el luptase în sectorul uzinei „Krasnîi Okteabr”. Apoi, arătând spre cei doi germani care săpau pământul îngheţat în jurul monumentului, m-a întrebat: „Ştiţi să vorbiţi în limba lor?” „Da”.

„Atunci haideţi să vorbiţi cu ei”. „Na, wie gent’s?” („Ei, cum merge?”) Bine dispus şi plăcut surprins, germanul cu barba neagră mi-a răspuns: „Ganz gut!” („Destul de bine”).

„Deci n-ai fost totuşi ucis de ruşi?” „Nu” – a zis el, tot bine dispus. I-am tradus başkirului conversaţia noastră. „Şi când te gândeşti ce-au făcut ei! În timpul evacuării au scufundat pe Volga un vapor în care se aflau 3.000 de femei şi copii. Aproape toţi au fost ucişi ori s-au înecat. Iar acum poartă pâslarii noştri!” Şi, într-adevăr, cei doi germani aveau pâslari. Unul dintre ei era îmbrăcat într-o manta germană verde-cenuşie murdară, sub care se

puteau vedea tot felul de obiecte de îmbrăcăminte peticite, iar celălalt avea o scurtă vătuită, aşa cum purtau soldaţii sovietici. Amândoi aveau căciuli de blană. „Da – a spus germanul cu barba neagră –, ruşii ne-au dat pâslarii ăştia. Die sind prima!” („Sunt excelenţi!”)

Amândoi erau din Berlin. I-am întrebat dacă mai cred şi acum că Hitler este cel mai mare om din lume. Au protestat energic. Cel cu barba roşcată afirma că pe vremuri făcuse parte din organizaţia Tineretului comunist, iar celălalt a spus că fusese social-democrat. „Ah, cită suferinţă a adus Hitler lumii întregi şi Germaniei – a declarat sentenţios roşcatul.

— Ăsta-i Stalingradul, într-adevăr, dar nici în Germania nu-i mai bine. Oraşele Köln, Düsseldorf şi unele cartiere ale Berlinului au avut mult de suferit, şi lucrurile merg din ce în ce mai rău”. Cei doi germani erau slabi, dar păreau a fi într-o condiţie fizică destul de bună. După cum spuneau, căpătau acum de mâncare suficient şi erau surprinşi cât de bine îi tratează ruşii. Sergentul rus care-i avea în pază pe aceşti doi germani asculta conversaţia noastră cu un surâs condescendent. În cele din urmă a hotărât că trebuie să se apuce din nou de lucru… Ei, cum sunt?” – l-am întrebat. „Cum să fie, «liudi kak liudi»”. („Oameni ca toţi oamenii”.)

La uzina „Krasnîi Okteabr” şi în jurul ei, luptele au durat câteva săptămâni. Prin curţile uzinei şi chiar prin ateliere fuseseră săpate tranşee. Şi acum încă mai zăceau în fundul tranşeelor cadavre îngheţate – verzi de germani şi cenuşii de ruşi –, precum şi bucăţi îngheţate de trupuri omeneşti. Printre cărămizi sfărâmate se vedeau căşti sovietice şi germane, pe jumătate umplute cu zăpadă. Mai erau aici sârmă ghimpată şi mine pe jumătate acoperite, tuburi goale de obuze şi grămezi de traverse de oţel complet deformate. Era greu să-ţi imaginezi cum a mai putut supravieţui cineva în asemenea condiţii. Unul dintre

ruşi a arătat spre un zid pe care erau scrise câteva nume. Lângă acest zid, o întreagă unitate militară sovietică a pierit în luptă. Acum, în iadul acesta încremenit, totul era tăcut şi mort, de parcă un nebun furios ar fi murit subit de un atac de cord.

Termometrul arăta tot – 30°. În ziua aceea, pe o potecă îngustă, lungă de circa 100 m, am urcat povârnişul înfiorător al colinei lui Mamai. Ruşii ridicaseră între timp pe vârful colinei un obelisc rudimentar din lemn, vopsit în albastru viu şi având în partea de sus o stea roşie. Între cioturile trunchiurilor de arbori zăceau, de asemenea, căşti, tuburi goale de obuze, schije de obuze şi alte deşeuri de metal. Pământul răscolit şi îngheţat era pe alocuri acoperit de zăpadă Morţi nu se vedeau, cu excepţia unui singur cap mare, înnegrit de timp, care-şi arăta dinţii albi. Cine o fi fost – un rus sau un german? Un maior ne-a spus că ruşii au fost toţi îngropaţi, dar că pe cealaltă parte a colinei îşi mai aşteaptă rândul 1.500 de cadavre de germani. Câte mii de obuze răscoliseră oare acest pământ, unde numai cu şase luni în urmă se coceau la soare pepenii verzi? La jumătatea povârnişului, cu faţa spre vârf, stătea un tanc sovietic ars.

După aceea ne-am dus în partea centrală a Stalingradului. Am mers pe o stradă lungă, străjuită de ambele părţi de arbori sfârtecaţi. Strada mergea paralel cu Volga. Am trecut pe lângă nişte tramvaie; erau multe şi toate distruse şi arse. Stăteau oare aici de la 23 august, ziua în care a avut loc marele bombardament de aviaţie?… Acum ne-am convins că Stalingradul fusese unul dintre oraşele moderne ale Rusiei; întregul centru şi uzinele sale fuseseră construite în ultimii zece – doisprezece ani. Erau aici cartiere întinse de locuinţe, acum, fireşte, arse, iar în piaţa centrală erau clădiri publice şi la una dintre marginile sale o gară, de asemenea distrusă. În timpul înverşunatelor lupte din septembrie, gara a trecut de

câteva ori dintr-o mână în alta… în mijlocul pieţei se afla o fântână îngheţată, ornamentată cu figurine de copii dansând, pe jumătate distruse.

Aici am coborât din maşină. Într-un colţ al pieţei era un morman imens de tot felul de hârtii – scrisori, hărţi, cărţi, fotografii de copii germani şi de femei bătrâne zâmbind mulţumite de sine, stând, după cât se părea, pe un pod peste Rin, o carte de rugăciuni cu scoarţele verzi intitulată „Armură spirituală pentru soldaţi” şi scrisoarea unui băiat, pe nume Rudi, în care se spunea: „Acum când aţi luat «die grosse Festung Sewastopol» (marea fortăreaţă Sevastopol), se va termina curând războiul împotriva «die verfluchten Bolschewiken, die Erzfeinde Deutschlands»” (afurisiţilor de bolşevici, duşmanii de moarte ai Germaniei).

Am mers pe jos pe strada principală, care ducea spre sud, trecând printre imense cvartale de locuinţe arse, şi am ajuns într-o altă piaţă. În mijlocul părţii carosabile zăcea cadavrul unui german. Când l-a lovit obuzul, probabil că fugea. Picioarele lui păreau că mai fug, deşi obuzul îi retezase unul chiar deasupra gleznei. Din carnea roşie îngheţată ieşea un os alb fracturat; oricât ar părea de absurd, dar îţi amintea de vitrina unei măcelării. Faţa îi arăta ca un terci însângerat, iar lângă ea era un lac de sânge îngheţat.

În cealaltă piaţă mare, unele case erau distruse, dar două, scunde, însă solide, mai stăteau în picioare, deşi pe dinăuntru erau arse – Casa Armatei Roşii şi magazinul universal.

După ce am vizitat locul unde capitulase Paulus şi am stat de vorbă cu locotenentul Ilcenko, care-l luase prizonier pe feldmareşalul german, am ieşit din nou în stradă. În jur domnea o tăcere stranie. La oarecare distanţă mai zăcea cadavrul germanului cu piciorul tăiat. Am traversat piaţa şi am intrat în curtea marii clădiri, arsă

pe dinăuntru, a Casei Armatei Roşii. Aici îţi puteai da foarte bine seama ce au trebuit să însemne pentru mulţi germani aceste ultime zile în Stalingrad. În pridvor era scheletul unui cal, cu câteva bucăţele minuscule de carne pe coaste. De aici am trecut în curte. Acolo zăceau alte câteva schelete de cai, iar ceva mai la dreapta era o hazna, imensă şi oribilă, din fericire complet îngheţată. Deodată, în capătul celălalt al curţii, am zărit o siluetă umană. Şedea pe vine peste o altă hazna. Când ne-a văzut, a început imediat să-şi tragă pantalonii şi s-a furişat pe uşa de la subsol. Dar, în timp ce trecea, am putut vedea faţa acelui nenorocit, pe care puteai citi un amestec de suferinţă şi de neînţelegere idioată. În clipa aceea aş fi dorit ca întreaga Germanie să fie aici şi să-l vadă. Acest om era poate în pragul morţii. În subsolul în care se furişase se mai aflau alţi două sute de germani, care se stingeau de foame şi de degerături. „Nu am avut încă timp să ne ocupăm de ei – mi-a spus unul dintre ruşi.

— Cred că mâine vor fi duşi de aici”. De cealaltă parte a curţii, lângă prima hazna, îndărătul unui zid scund de piatră, erau stivuite cadavrele galbene ale unor germani slăbănogi, morţi în acest subsol – vreo zece manechine de ceară. N-am intrat în subsol – ce rost ar fi avut? Tot nu puteam face nimic pentru ei.

Această privelişte de murdărie şi suferinţă din curtea Casei Armatei Roşii a fost ultimul lucru pe care l-am văzut la Stalingrad. Mi-au revenit în minte acele zile nesfârşite şi îngrozitoare din vara anului 1942 şi nopţile „Blitz”-ului la Londra, fotografiile care-l înfăţişau pe Hitler zâmbind pe treptele bisericii Madeleine din Paris şi zilele întunecate din 1938 şi 1939, când Europa, îngrijorată, căuta să prindă postul de radio Berlin pentru a auzi răcnetele lui Hitler, însoţite de urletele canibalice ale mulţimii de germani. Şi am văzut o dreptate, ce-i drept cumplită, în aceste haznale îngheţate, în aceste schelete de cai şi în cadavrele galbene

ale germanilor morţi de inaniţie din curtea Casei Armatei Roşii.

Capitolul al

„Caucaz – dus şi întors”.

„Kaukasus – hin und zurück” („Caucaz – dus şi întors”) – aşa spuneau, nu fără ironie şi amărăciune, soldaţii germani după ce totul trecuse. Caucazul a stat sub ocupaţie germană o jumătate de an. În august 1942 ocupaseră acolo un vast teritoriu cu aceeaşi rapiditate cu care au trebuit să-l părăsească în ianuarie-februarie 1943.

Graba cu care germanii au părăsit Caucazul a fost, firește, rezultatul direct al încercuirii trupelor germane la Stalingrad şi al recuceririi ulterioare de către Armata Roşie a bazinului Donului. Dacă în ianuarie 1943 trupele sovietice ar fi izbutit să închidă „coridorul” de la Rostov sau, ceea ce ar fi fost şi mai bine, să ocupe şi peninsula Taman – drumul de retragere al germanilor în Crimeea prin strâmtoarea Kerci –, toate trupele germane din Caucaz ar fi fost prinse în capcană.

În ultimele cinci luni ale anului 1942, când toată atenţia era concentrată asupra Stalingradului, presa sovietică se ocupa relativ puţin de evenimentele din Caucaz, şi încă mulţi ani după aceea s-a scris foarte puţin despre luptele din această regiune. Prima etapă a campaniei din Caucaz a fost pentru comandamentul sovietic una dintre cele mai grele, cu atât mai mult cu cât fusese precedată de pierderea Rostovului la sfârşitul lunii iulie 1942. Cu tot ordinul dat de Stalin „Niciun pas înapoi!”, în tot cursul lunii august unităţile Armatei Roşii se retrăgeau în Kuban şi în Caucazul de nord cu aceeaşi grabă ca şi în cele mai cumplite zile ale anului 1941. În august comunicatele erau foarte puţin îmbucurătoare; era clar că, „sub presiunea unor forţe inamice superioare”, ruşii părăseau Kubanul, cea mai bogată regiune agricolă ce le mai rămăsese în partea europeană a

Uralului. Până la 20 august, grupul de armate A, de sub comanda lui von Kleist, ocupase un teritoriu uriaş. Întregul Kuban se afla acum în mâinile germanilor; aceştia au pătruns în Caucazul propriu-zis, iar în vest, după ce au ocupat Krasnodarul, principalul oraş al Kubanului, şi Maikopul, al treilea centru al industriei petroliere din Caucaz în ordinea importanţei, au început să înainteze spre litoralul Mării Negre. În răsărit înaintau spre Groznîi şi Baku, două dintre cele mai importante centre ale industriei petroliere.

Când, la începutul lunii august, trupele sovietice nu au reuşit să-i oprească pe germani la Don, înaintarea trupelor germane în Kuban a căpătat caracterul unui adevărat „blitzkrieg”. Germanii aveau o superioritate covârşitoare în tancuri şi avioane şi numai pe alocuri, mai ales de-a lungul cursurilor de apă, unităţile Armatei Roşii dădeau lupte de ariergardă, dar fără prea mult succes. Drumurile erau supraaglomerate cu mii de refugiaţi, care încercau să se ascundă, împreună cu vitele lor, în munţi sau luau cu asalt trenurile în toate gările. Germanii înaintau însă atât de repede, încât, probabil, numai o mică parte a populaţiei a putut fi evacuată29. Din aceeaşi cauză a fost aproape imposibil să se evacueze întreprinderile industriale, iar tot ce s-a putut face la Maikop a fost să se arunce în aer turlele de foraj şi celelalte instalaţii şi să se distrugă rezervele existente de ţiţei. Inginerii petrolişti germani, care scurt timp după aceea au sosit acolo, au stabilit că avea să mai treacă foarte mult timp până ce la Maikop să se poată extrage din nou petrol.

Pierderea Kubanului şi a regiunilor din nordul Caucazului a constituit pentru ruşi o lovitură deosebit de grea, dar aproape toţi autorii germani care au descris campania din Caucaz sunt de acord că, în condiţiile date, ruşii au făcut lucrul cel mai judicios pe care-l puteau face, nelăsându-se

2, 1 Potrivit afirmaţiilor generalului Tiulenev, au scăpat totuşi multe mii de oameni, dar în condiţii cât se poate de proaste. „Până şi cele mai mici gări erau ticsite de mii de refugiaţi. În ciuda intenselor bombardamente germane şi cu toate că-şi epuizaseră puţinele lor rezerve de alimente, toţi aceşti oameni încercau să scape de avalanşa germană”. În porturile de la Marea Caspică, ca Mahacikala şi Baku – spune el mai departe – era un asemenea aflux de refugiaţi care aşteptau cu desperare să fie transportaţi pe celălalt ţărm al Mării Caspice – femei care plângeau şi copii – încât apăruse un pericol serios de epidemii. Organizaţiile de partid locale au depus eforturi supraomeneşti pentru a caza un mare număr de refugiaţi în colhozurile din regiune şi a transporta restul la Krasnovodsk, pe celălalt ţărm al Mării Caspice, şi mai departe (*I. V. Tiulenev*, „Cerez tri voini”, Moscova, 1960, p. 176).

prinşi în capcană de trupele germane, care înaintau rapid, şi retrăgându-se în munţi, unde se aflau oarecum în siguranţă.

După cum s-a dovedit până la urmă, planul german de cucerire a Caucazului a fost mult prea ambiţios. A fost una dintre cele mai puţin fericite idei ale lui Hitler. Astfel, cum am văzut, planul său iniţial era de a ocupa mai întâi Stalingradul – cu forţe mult mai numeroase decât cele care au fost în cele din urmă trimise acolo –, iar apoi să ocupe întregul Caucaz, începând dinspre Marea Caspică, „obiectivul nr. 1” al acestei ofensive trebuind să fie oraşele Groznîi şi Baku. După ce a ocupat relativ uşor Rostovul, Hitler şi-a închipuit că ruşii sunt atât de slabi, încât îşi poate împărţi forţele în două, dintre care una să cucerească Stalingradul, iar cealaltă Caucazul. De mult pusese el ochii pe petrolul din Caucaz şi credea că, după ce va tăia calea de aprovizionare pe Volga şi va ocupa cele trei centre ale industriei petroliere din Caucaz, în foarte

scurt timp va putea să distrugă complet economia naţională a Uniunii Sovietice. Ocuparea oraşului Baku era prevăzută pentru jumătatea sau sfârşitul lunii august.

Germanii au subapreciat, fără îndoială, capacitatea de rezistenţă a Armatei Roşii; ca şi în alte locuri, ei au încercat să realizeze în Caucaz prea multe deodată: a) în est – să răzbată până la Groznîi, iar apoi să înainteze de-a lungul litoralului Mării Caspice spre Baku; b) la centru – să răzbată până la Vladikavkaz, să treacă lanţul munţilor Caucaz pe şoseaua militară gruzină şi să ajungă în Transcaucazia şi, poate, concomitent, înaintând paralel pe şoseaua militară osetină şi mai departe, spre vest, prin trecătorile Kluhorski, Maruhski şi Sancearo, să iasă la Marea Neagră între Soci şi Suhumi, de unde trupele fasciste ar fi putut pătrunde dinspre vest în Transcaucazia şi ajunge astfel până la graniţa turcă; c) în vest – să atingă Marea Neagră la Novorossiisk şi mai la sud (ceea ce era mult mai important) la Tuapse, de unde, înaintând de-a lungul malului Mării Negre, puteau ajunge până la Batumi.

Generalul I.V. Tiulenev, comandantul Frontului Transcaucazia, a scris ulterior că dacă germanii şi-ar fi concentrat forţele principale în est, în loc să încerce să treacă la ofensivă concomitent pe mai multe direcţii, ei ar fi putut ajunge la Groznîi şi chiar la Baku. În loc de a proceda în felul acesta, ei s-au hotărât să cucerească şi litoralul Mării Negre, în parte pentru a nimici Flota sovietică din Marea Neagră, care ar fi fost silită să-şi sabordeze navele, şi în parte pentru a atrage Turcia în război de partea Germaniei. Tiulenev afirmă că o parte din trupele germane care au pătruns în Caucaz erau ţinute în rezervă pentru operaţii în Orientul Mijlociu şi „pentru a face joncţiunea cu generalul Rommel, care pe vremea aceea lupta în Egipt!” Nu e deci de mirare că Churchill era foarte îngrijorat de înaintarea germanilor în Caucaz şi că i-a propus lui Stalin să-i trimită puternice forţe aeriene

anglo-americane pentru „apărarea Caucazului”. Şi, după cum am văzut, Stalin nu a respins pe loc propunerea.

Comandamentul sovietic era conştient că pericolul unei pătrunderi germane spre Groznîi este foarte real. În cursul lunilor august şi septembrie, 90.000 de oameni, recrutaţi din rândurile populaţiei civile, au lucrat zi şi noapte la construirea de fortificaţii, de amplasamente pentru tunuri, la săparea de şanţuri antitanc etc. la Groznîi, Mahacikala, la „Porţile Derbent”, de pe ţărmul Mării Caspice, precum şi la Baku, în jurul căruia au fost construite zece linii de lucrări de apărare. De fapt însă, ofensiva germană a fost oprită la Mozdok, la circa 100 km vest de Groznîi, şi după săptămâni şi luni de lupte grele trupele sovietice i-au împiedicat pe germani să-şi lărgească capul de pod ce-l deţineau pe malul de sud al râului Terek şi să înainteze de acolo mai departe spre Groznîi. Pentru germani a fost o surpriză totală faptul că, în afara trupelor care au izbutit să se desprindă de ei, Armata Roşie mai dispunea în Caucaz de suficiente rezerve pentru a-i opri la Mozdok – oraş al cărui nume, ca şi cel al Stalingradului, a apărut pentru prima oară în comunicatul din 25 august al Biroului sovietic de informaţii şi a continuat apoi să figureze în comunicatele următoare până în luna ianuarie.

Trupele sovietice din raionul Mozdok făceau parte din aşa-numitul grup de nord al Frontului Transcaucazia, comandat de generalul Tiulenev. Unităţile care se retrăgeau din nord spre sud făceau parte din două fronturi – Frontul de sud şi Frontul Caucazul de nord. La 28 iulie, ele s-au contopit formând Frontul Caucazul de nord, sub comanda mareşalului Budionnîi, iar la 1 septembrie au fost reorganizate, formând grupul Mării Negre al Frontului Transcaucazia. Acest grup era comandat de generalul Cerevicenko şi apăra litoralul şi munţii învecinaţi între Novorossiisk şi Soci. Comandamentul sovietic dispunea în Caucaz nu numai de rezerve însemnate, care – după ce se

epuizase tot sau aproape tot ce îngăduiau calculele strategice – i-au oprit pe germani în sectoarele hotărâtoare, dar, începând din septembrie şi până la sfârşitul campaniei, în ciuda unor mari dificultăţi legate de transport, a reuşit să trimită în Caucaz întăriri foarte puternice. Pe Marea Caspică erau aduse din Krasnovodsk la Baku, iar de aici pe calea ferată şi pe şosele atât trupe cât şi o mare cantitate de armament greu (tunuri, tancuri etc.); în vest, trupele sovietice erau, în linii mari, aprovizionate în acelaşi fel. Aruncătoarele de mine, armamentul de infanterie, muniţiile şi multe altele proveneau de la fabricile şi atelierele improvizate din Transcaucazia. Transcaucazia aproviziona în mare măsură şi trupele Frontului Caucaz cu alimentele necesare. Trupele şi alimentele erau aduse şi pe mare, din Batumi la Tuapse.

În tot cursul lunii august, înaintarea germanilor a fost, fără îndoială, foarte eficientă, iar în septembrie germanii au obţinut noi succese în nord-vest, cucerind întreaga peninsulă Taman şi baza navală de la Novorossiisk. E drept că nu puteau folosi efectiv portul, deoarece cealaltă parte a golfului continua să se afle în mâinile trupelor sovietice, care ţineau portul sub focul artileriei lor. Încercările desperate ale germanilor de a-şi croi drum mai departe spre sud până la Tuapse – adevărata cheie spre litoralul Mării Negre până la frontiera turcă – au eşuat. Generalul Tiulenev explică acest eşec prin câţiva factori: dârzenia soldaţilor şi marinarilor sovietici, aliniamentele de apărare naturale de pe drumul spre Tuapse (munţi şi păduri), dar mai presus de orice uriaşa muncă pregătitoare depusă de soldaţi şi de populaţia civilă, care au construit poziţii de tragere pentru tunuri, au săpat şanţuri antitanc şi, în unele cazuri, au prăvălit arbori seculari pe şoselele ameninţate. Aceste lucrări au fost efectuate nu numai pe drumurile ce duceau

spre Tuapse, dar şi în trecătorile din munţi, pe drumul spre Baku şi de-a lungul şoselelor militare gruzină şi osetină, care trec peste principalul lanţ de munţi.

„În decurs de câteva săptămâni, întregul teatru de acţiuni militare din Caucaz s-a transformat într-o reţea de lucrări de apărare. Oamenii lucrau până ajungeau în pragul prăbuşirii, iar palmele lor acoperite de băşici începeau să sângereze. Erau zile când n-aveau nimic sau aproape nimic de mâncare, dar ei continuau să lucreze chiar şi noaptea, în ciuda atacurilor aeriene ale inamicului… La începutul toamnei, numărul obiectivelor fortificate, incluzând 70.000 de amplasamente şi alte cuiburi de foc, se ridica la circa 100.000. Au fost săpaţi peste 800 km de şanţuri antitanc; au fost construite obstacole antiinfanterie pe o lungime de peste 300 km, precum şi circa 1 600 km de tranşee. Pentru executarea acestor lucrări au fost efectuate 9 150.000 de zile-muncă”[114].

Tiulenev aduce laude deosebite generalului Babin, comandantul trupelor de geniu ale Frontului Transcaucazia. Acesta izbutise să „închidă căile de acces spre munţii Caucaz pentru tancurile şi infanteria inamicului”. El a reuşit să realizeze acest lucru în ciuda condiţiilor extrem de grele create de lipsa uneltelor şi a explozivilor[115].

Aşadar, germanii nu au izbutit să ajungă până la Groznîi, în est, şi nici până la Tuapse, în vest. La „centru” au încercat să treacă lanţul munţilor Caucaz prin cele trei trecători vestite, dar, deşi puteau de acum vedea de pe culmile munţilor Marea Neagră, ofensiva lor a fost oprită

---

114 I. V. Tiulenev, op. cit., p. 188.

115 Cînd, în 1946, am călătorit într-un camion militar pe şoseaua militară gruzină de la Vladikavkaz la Tbilisi, am rămas intr-adevăr surprins de marele număr de cazemate care au fost săpate în 1942 în povîrn ¡şurile munţilor.

şi aici. Tiulenev descrie unele dintre luptele deosebit de violente care s-au dat sus în munţi în tot cursul lunii septembrie, precum şi dificultăţile uriaşe legate de transportarea până acolo a muniţiilor şi alimentelor pentru trupe cu ajutorul unor mici avioane U-2 sau cu catâri. Şi mai complicată era problema evacuării răniţilor. Viscolele care începuseră în munţi în primele zile ale lunii octombrie i-au silit pe germani să renunţe la încercarea lor de a ajunge la Marea Neagră prin trecătorile situate la mari înălţimi.

La începutul lunii noiembrie, germanii au făcut o ultimă încercare de a răzbate pe altă cale până la Groznîi şi Tbilisi, şi anume executând o manevră de întoarcere pe la sud a trupelor sovietice de la Mozdok. În ziua de 2 noiembrie ei au ocupat Nalcikul, capitala Kabardino-Balkariei, şi şi-au continuat înaintarea spre Vladikavkaz, capitala Osetiei de nord, situat la capătul de nord al şoselei militare gruzine, precum şi spre Groznîi, dinspre sud-vest. Dar comandamentul sovietic a avut timp să-şi regrupeze forţele şi, la numai câţiva kilometri vest de Vladikavkaz, ele au dat coloanelor de tancuri germane atacatoare o lovitură nimicitoare, respingându-le în cele din urmă până la Nalcik. În jurul Vladikavkazului au fost construite trei linii de apărare, ocupate de un număr mare de ostaşi, şi, acţionând de aici, artileria şi tancurile sovietice au pricinuit germanilor o grea înfrângere. După aprecierea ruşilor, germanii au pierdut în cinci zile de luptă 140 de tancuri, 2.500 de autovehicule şi o mare cantitate de alt armament, iar pierderile lor în oameni s-au ridicat la 5.000, socotindu-i numai pe cei ucişi.

În orice caz, după aceasta germanii nu au mai întreprins acţiuni ofensive, trecând în apărare atât la Mozdok cât şi la Nalcik. Ei sperau să reia cu forţe noi ofensiva pentru cucerirea Caucazului la primăvară, dacă lucrurile vor merge bine la Stalingrad.

După cum am văzut, aceasta însă nu s-a întâmplat. La începutul lunii ianuarie, trupele Frontului Stalingrad – denumit acum Frontul de sud şi aflat sub comanda lui Malinovski, care l-a înlocuit pe Eremenko, – au înaintat, ocolind Kotelnikovo, pe direcţia Salsk şi Tihoretk, obiectivul lor final fiind cucerirea Rostovului pentru a închide trupelor germane din Caucaz coridorul de la Rostov. Misiunea grupului Marea Neagră era de a înainta de pe litoralul Mării Negre spre est, pe direcţia Krasnodar şi Tihoretk, şi de a face joncţiunea acolo cu trupele Frontului de sud nu numai pentru a închide coridorul de la Rostov, dar şi pentru a izola trupele germane din Caucaz de peninsula Taman – drumul pe care acestea se puteau retrage în Crimeea. Dintr-o serie de motive, comandamentul sovietic nu a izbutit să realizeze integral acest plan. Germanii au transferat rapid din Caucaz în raionul Zimovniki-Salsk-Tihoretk puternice forţe blindate cu scopul de a încetini înaintarea ruşilor pe direcţiile Rostov şi Tihoretk. După lupte grele, care au început odată cu ofensiva lui Manstein spre Kotelnikovo, trupele Frontului de sud duceau lipsă de tancuri şi de alte categorii de tehnică de luptă şi armament, iar tancurile noi pe care le cereau soseau într-un ritm lent. Întrucât nodul de cale ferată de la Stalingrad se mai afla în interiorul „cazanului”, nu exista o legătură pe calea ferată cu regiunile centrale ale ţării, iar comunicaţiile rutiere cereau mult timp, în plus fiind şi foarte întinse (circa 350 km de cea mai apropiată bază de aprovizionare). Grupul Marea Neagră, comandat acum de generalul Petrov, avea şi el dificultăţi cu aprovizionarea: furtunile de pe Marea Neagră au avut drept rezultat că principalele lui căi de aprovizionare au devenit nesigure, iar ploile torenţiale şi inundaţiile au încetinit mult înaintarea trupelor spre Krasnodar. Acest din urmă oraş a fost eliberat abia la 12 februarie, adică după mai bine de o lună de la începutul

ofensivei Armatei Roşii.

În legătură cu retragerea trupelor germane din Caucaz există în prezent mari divergenţe între comentatorii germani şi cei sovietici: după germani a fost o retragere „planificată”, în timp ce ruşii o califică drept „retragere în dezordine”. Sursele sovietice vorbesc în special mult despre totala demoralizare a unităţilor române şi slovace care participaseră la ofensiva germană din Caucaz şi arată că, în retragerea lor grăbită, germanii au abandonat o mare cantitate de materiale şi armament la unele noduri de cale ferată, de pildă la Mineralnâie Vodi, unde trupele sovietice au capturat 1500 de vagoane cu diferite încărcături. Există însă puţine dovezi că în cursul urmăririi germanilor care se retrăgeau trupele grupului de nord al Frontului Transcaucazia (printre ele numărându-se şi unităţi care luptaseră timp de câteva luni la Mozdok) ar fi reuşit să ia mulţi prizonieri sau să le pricinuiască germanilor pierderi însemnate în oameni. Majoritatea trupelor germane din Caucaz au izbutit să se retragă de acolo, fie prin coridorul de la Rostov, fie în peninsula Taman. Potrivit versiunii unor comentatori germani, Hitler voia să menţină peninsula Taman cu forţe cât mai mari posibile, pentru a servi drept trambulină unei noi acţiuni de cucerire a Caucazului în viitor. Acest plan este considerat azi drept una dintre greşelile fundamentale ale lui Hitler; în loc să rămână într-o totală inactivitate în peninsula Taman, aceste trupe, cu un efectiv de 400.000 de oameni, ar fi putut face ca balanţa să se încline în favoarea germanilor în viitoarele lupte de la Don şi din regiunile răsăritene ale Ucrainei32.

Germanii s-au retras în grabă din Caucaz, totuşi nu atât de grăbit încât să nu aplice şi aici pe scară largă metoda „pământului pârjolit”. În retragerea lor, ei au distrus total sau parţial un mare număr de oraşe şi sate. Înainte, în perioada în care Kubanul era sub ocupaţia lor,

ei confiscaseră sau „cumpăraseră” de la populaţie mari cantităţi de alimente şi numeroase vite.

Când au pătruns în Caucaz, germanii contau foarte mult pe „lipsa de loialitate” a popoarelor caucaziene faţă de Moscova. Organele de stat sovietice erau, de asemenea, îngrijorate în privinţa Caucazului şi în special a popoarelor musulmane de acolo. Erau neliniştite şi în ce priveşte unele popoare musulmane din Asia Centrală, deşi soldaţii proveniţi din rândurile acestor popoare luptau vitejeşte împotriva germanilor. Unii dintre cei mai dârji soldaţi ai Armatei Roşii erau kazahi; în tot cursul războiului, kazahii, în general, s-au comportat foarte bine, iar la Stalingrad printre cei mai buni soldaţi se numărau reprezentanţi ai popoarelor din Asia Cen

— A *Philippi* şi F. *Heim*, op. cit., p. 203.

trală – kirghizi, kazahi şi başkiri. Foarte bine s-au comportat şi tătarii – nu cei din Crimeea, ci cei de la Volga.

După ce în primele săptămâni ale războiului au fost pierdute regiuni neruse, ca, de pildă, republicile baltice, războiul s-a mutat pe teritoriul Rusiei şi Ucrainei, a căror populaţie putea fi considerată în întregime – sau aproape în întregime – loială. Dar când germanii au ajuns în Caucaz şi au început să se apropie de graniţele Asiei, autorităţile sovietice s-au lovit de multe probleme noi. Experienţa lor cu tătarii din Crimeea era foarte neplăcută, iar acum se punea întrebarea cum se va comporta Caucazul.

Este inutil să mai spunem că propaganda patriotică sovietică în rândul popoarelor caucaziene începuse imediat după ce germanii au invadat Kubanul. În întregul Caucaz se ţineau mitinguri antifasciste. S-a scris foarte mult despre entuziasmul cu care toţi caucazienii au venit la aceste mitinguri; presa sovietică a acordat o atenţie deosebită marelui miting antifascist care a avut loc la Vladikavkaz la sfârşitul lunii iulie. La 1 septembrie „Pravda” a publicat cu caractere mari următorul apel:

„Munteni… fraţilor, djighiţi viteji din munţii Caucazului, din nesfârşitele întinderi ale Donului, Kubanului, Terekului… din stepele calmuce şi din regiunea Stavropol! Ridicaţi-vă la lupta pe viaţă şi pe moarte!… Şesurile Caucazului de nord şi poalele munţilor Caucaz să devină mormântul tâlharilor germani!”

La 3 septembrie, într-un articol intitulat „Popoarele Caucazului şi Constituţia stalinistă”, „Pravda” scria:

„Palid lucea în trecut giuvaierul popoarelor – Caucazul. Azi el străluceşte viu în constelaţia culturii sovietice”.

În legătură cu un alt miting antifascist, de astă dată ţinut în Transcaucazia, ziarul a scris la 6 septembrie:

„… Pentru nemernicii hitlerişti, popoarele Caucazului sunt nişte «indigeni». Monstrul hitlerist… vrea să taie legătura dintre întreaga ţară şi Caucaz. Şi tot astfel duşmanul năzuieşte să rupă legăturile frăţeşti care unesc popoarele Caucazului cu întreaga familie a popoarelor sovietice”.

Toate acestea arătau clar că autorităţile sovietice erau îngrijorate de politica dusă de germani în Caucaz. După cum s-a văzut, această îngrijorare era în mare măsură neîntemeiată, cu atât mai mult cu cât germanii nu au rămas în Kuban şi Caucazul de nord decât foarte puţin timp, iar politica lor era – pentru a folosi o expresie blândă – confuză şi contradictorie. Cu toate acestea a existat oarecare temei pentru asemenea temeri.

Nu are rost să ne oprim aici asupra diferitelor „planuri” grandioase pe care şi le-au făcut germanii în privinţa Caucazului – planul Rosenberg şi altele. Toate aveau să rămână pe hârtie. Germanii au făcut totuşi unele încercări destul de inconsecvente de a exploata „trecutul contrarevoluţionar” al cazacilor. În Kuban au fost trimişi duşmani înveteraţi ai bolşevicilor de pe timpul războiului civil, ca, de pildă, generalii cazaci Krasnov şi Şkuro, a

căror misiune era de a-i convinge pe cazaci să devină „colaboraţionişti”. În timp ce Rosenberg era de părere că, în fond, cazacii sunt tot ruşi şi de aceea ar trebui trataţi mai aspru decât ucrainenii (pe care, spre deosebire de comisarul Reichului pentru Ucraina, Erich Koch, nu-i considera „Untermenschen”[116]), armata germană îi socotea pe cazaci „prieteni” potenţiali şi, ca atare, nu-i trata ca „Untermenschen”; pe cât posibil, cazacii trebuiau înrolaţi în armata germană. După cum am văzut, la Kotelnikovo, de pildă, socotit a fi o aşezare căzăcească sau semicăzăcească, germanii s-au abţinut să comită atrocităţi în masă, deşi de fapt nu au făcut nimic pentru a atrage populaţia de partea lor, ci, dimpotrivă, au manifestat faţă de ea un profund dispreţ. În ce priveşte „reformele” (de pildă, lichidarea colhozurilor), germanii nu au mers mai departe de unele promisiuni vagi.

Cam acelaşi lucru s-a întâmplat şi în Kuban, cu excepţia faptului că aici câţiva ofiţeri germani au constituit, cu titlu de experienţă, un „district căzăcesc” cu o populaţie de circa 160.000 de oameni. Germanii făceau populaţiei tot felul de promisiuni. Deşi la început ministerul lui Rosenberg şi SS-iştii se pronunţau împotriva acestui experiment, armata l-a continuat până în ianuarie 1943, când germanii au trebuit să plece din Kuban.

„A fost recrutată o poliţie locală. În ianuarie 1943, graniţele districtului [căzăcesc] urmau să fie extinse şi să fie numit un comandant al armatei căzăceşti... Au fost preconizate reforme radicale în agricultură, dar în practică nu s-a făcut decât foarte puţin. Au existat şi planuri de recrutare a 25.000 de voluntari cazaci, care urmau să participe la război de partea armatei germane, dar nici pentru realizarea acestor planuri nu a mai fost timp” 34.

Această politică „realistă” a armatei avea drept scop,

---

116 In limba germană, textual : „suboameni“, adică fiinţe de tip uman, dar inferioare oamenilor. – Nota trad.

după cum spune Alexander Dallin, să asigure armatei germane cât mai multă carne de tun. Acelaşi autor afirmă că experimentul trebuia să demonstreze că, dacă „i s-ar da populaţiei sovietice posibilitatea să-şi rezolve de sine stătător problemele… ea ar fi, în general, înclinată mai bucuros spre o colaborare cu germanii”.

Dar din relatarea lui Dallin rezultă destul de clar că majoritatea covârşitoare a cazacilor de la Don, din Kuban şi de la Terek nu au colaborat cu germanii şi că mulţi cazaci le-au opus o rezistenţă pasivă, iar uneori şi activă. În multe regiuni acţionau detaşamente de partizani cazaci şi unele dintre acestea au participat activ în februarie la eliberarea Krasnodarului. Chiar dacă germanii au reuşit să recruteze 20.000 de cazaci – sau pseudocazaci – într-o regiune întinsă, cu o populaţie de câteva milioane de oameni, această „realizare” poate fi considerată mai degrabă un eşec. Însuşi faptul că mulţi dintre aceşti „cazaci” numai „s-au dat drept cazaci” arată că numărul cazacilor autentici de la Don, din Kuban şi de la Terek care s-au alăturat germanilor nu a fost mare.

De la începutul războiului au luptat în Armata Roşie peste 100.000 de cazaci şi unele unităţi de-ale lor – ca, de pildă, vestitul corp de armată al lui Dovator, care timp de câteva săptămâni i-a hărţuit pe germani în luptele de la Moscova – şi-au cucerit o faimă aproape legendară. Mii şi mii de cazaci, inclusiv majoritatea ostaşilor corpului de armată al lui Dovator, au murit luptând împotriva germanilor.

Germanii au dat dovadă cel puţin de naivitate închipuindu-şi că o figură atât de sinistră ca aceea a generalului Krasnov, emigrant aventurier, şeful Biroului căzăcesc central din Berlin, ar putea reuşi să-i atragă pe cazaci de partea sa sau – după cum s-a exprimat Vasili Glazkov, un alt aventurier cazac aflat în slujba germanilor – „să-i convingă să-l recunoască pe führerul Adolf Hitler

drept dictator suprem al căzăcimii”.

Puţinele detaşamente aşa-zise „căzăceşti” pe care germanii au izbutit să le înjghebeze pentru armata lor au devenit ulterior faimoase, mai ales în Ucraina, prin actele lor de banditism.

Cochetarea germanilor cu musulmanii din Caucaz făcea parte din planurile nebuneşti ale lui Hitler, care urmărea să atragă Turcia în război şi să pătrundă prin Caucaz în Orientul Mijlociu; el intenţiona să constituie în Caucaz unităţi militare musulmane care urmau să participe la operaţiile ce ar fi avut drept scop atragerea întregului Orient Mijlociu în orbita Germaniei. Pe de altă parte, Hitler părea să fie foarte sceptic în privinţa ideii lui Rosenberg de a se crea o „axă Berlin-Tbilisi”. În decembrie 1942, el a declarat:

„Nu ştiu cum se vor comporta gruzinii. Ei nu fac parte din popoarele turcice. Cred că numai în musulmani se poate avea încredere… Consider că înfiinţarea acestor batalioane formate exclusiv din caucazieni este foarte riscantă, dar nu văd niciun pericol în constituirea de unităţi pur musulmane… în ciuda declaraţiilor lui Rosenberg şi ale militarilor, nu am încredere nici în armeni” 33.

Problema dacă gruzinii, armenii şi Azerbaidjanii ar fi ajuns să colaboreze sau nu cu germanii nu a putut fi practic elucidată: ştim numai că în toamna anului 1942 au fost alcătuite din reprezentanţi ai acestor naţionalităţi câteva divizii pentru a lupta de partea ruşilor, deşi a existat, fireşte, şi un oarecare număr de emigranţi care au venit în Caucaz odată cu armata germană şi aşteptau ca trupele germane să intre în Baku, Tbilisi şi Erevan.

Germanii au luat totuşi contact cu unele elemente musulmane din Caucazul de nord, precum şi cu elementele budiste din rândurile calmucilor de la est de Kuban. Capitala lor, Elista, situată în stepele calmuce, slab

populate, s-a aflat timp de circa cinci luni sub ocupaţie germană, şi emigranţi de teapa faimosului prinţ Fundutov se străduiau în fel şi chip să înjghebe pentru armata germană un fel de detaşamente calmuce. Faţă de muntenii, în majoritate musulmani, din Caucazul de nord – ceceni, inguşi, karaceai şi balkari – armata germană ducea o politică „liberală". Li se promitea că vor fi lichidate colhozurile, că vor fi deschise moscheile şi bisericile şi că li se va plăti pentru produsele rechiziţionate, căutându-se totodată să li se câştige încrederea printr-o „comportare exemplară", în special faţă de femei. În raionul Ka-[117]

răceai a fost creat un „comitet naţional". La fel s-a procedat şi în Kabardino-Balkaria. Deşi germanii nu au izbutit să pătrundă adânc în R.S. SA. Ceceno-Inguşă (la sud de Groznîi), unele elemente din rândurile acestor două naţionalităţi au simpatizat cu germanii.

Germanii nu au reuşit, după cum se pare, să recruteze printre prietenii lor musulmani din Caucaz decât un număr foarte mic de soldaţi, iar când armata germană a început să se retragă spre nord, cei mai activi colaboraţionişti au urmat-o. Planul grandios de cucerire a Orientului Mijlociu cu ajutorul muntenilor din Caucaz a eşuat.

La 11 februarie 1944, Sovietul Suprem al U.R.S.S. a hotărât „lichidarea" raioanelor musulmane. În 1946, când am vizitat Kislovodskul, Nalcikul, Vladikavkazul şi alte oraşe din Caucazul de nord, se mai vorbea acolo de „lichidarea" cecenilor, inguşilor, karaceailor şi balkarilor. În numai câteva zile, toţi cetăţenii aparţinând acestor popoare au fost suiţi în vagoane şi trimişi „spre răsărit". După cum mi-a spus la Nalcik un kabardin: „Era groaznic să vezi cum toţi erau expediaţi – bărbaţi, femei şi copii, dar totul a fost cât se poate de bine organizat – da, într-adevăr, înfiorător de bine". „Dar cu kabardinii cum a fost?" – l-am

117 A. Dallin, op. cit., p. 251.

întrebat. „De, ce să zic, am scăpat doar cu câteva cucuie şi vânătăi. Au făcut şi unii de-ai noştri prostii. Un prinţ kabardin, care trăia sus în munţi, nu a avut altceva mai bun de făcut decât să-i trimită lui Hitler un splendid cal alb”.

După moartea lui Stalin, acestor cinci popoare li s-a permis să se întoarcă acasă 36.[118]

PARTEA A ŞASEA
— ANUL VICTORIILOR GREU REPURTATE

După Stalingrad

Odată cu victoria de la Stalingrad, Uniunea Sovietică a câştigat „bătălia pentru supravieţuire”, iar războiul a intrat acum într-o fază cu totul nouă. Îngrijorarea pentru rezultatul final al războiului dispăruse aproape complet, putându-se chiar constata un optimism şi o încredere exagerate, ca, de pildă, după eliberarea Harkovului în februarie 1943. Dar după mai puţin de o lună trupele sovietice au trebuit să părăsească din nou oraşul.

Acest eşec a fost un fel de avertisment că, în ciuda victoriei de la Stalingrad, nici pe departe nu se terminase încă cu germanii. S-ar putea deci ca Churchill să fi avut oarecare temei când, în momentul victoriei de la Stalingrad, a prezis că războiul ar mai putea dura până în 1945, previziune care, la timpul său, i-a supărat mult pe ruşi. În orice caz, în Uniunea Sovietică nimeni nu se mai îndoia de sfârşitul victorios al războiului, şi acum nu mai rămânea decât o singură întrebare: „Cât timp va trebui pentru aceasta?” Iar această întrebare era, în mod inevitabil, legată de o alta: „Ce au de gând să facă Anglia şi S.U.A?”

---

118 S-ar putea ca afirmaţiile făcute de germani în 1943 că ar fi lăsat în Caucaz o „coloană a V-a“ în persoana prietenilor lor musulmani să fi convins Kremlinul de necesitatea luării unor măsuri radicale faţă de naţionalităţile „neloiale“. Un articol deosebit de elogios despre „aliaţii“ din Caucaz ai germanilor a apărut în ziarul lui Goebbels, „Das Reich“, din 21 februarie 1943.

După Stalingrad au existat momente de optimism, când soldaţii spuneau că Armata Roşie este în stare să-i zdrobească şi singură pe germani. Această părere a fost respinsă de însuşi Stalin, care a declarat odată deschis în 1943 că Uniunea Sovietică nu poate câştiga războiul numai cu propriile ei forţe.

În 1943 atitudinea cercurilor oficiale ale Uniunii Sovietice faţă de Anglia şi America a început să fie mult mai favorabilă decât în 1942, când îngrijorarea pentru rezultatul final al bătăliei de la Stalingrad le provoca accese de mânie, ca, de pildă, în legătură cu cazul Hess. În 1943 victoria – deşi încă îndepărtată – putea fi deja prevăzută şi era important să se înceapă, împreună cu Anglia şi America, pregătirea planurilor pentru reglementarea păcii. Tratativele au început şi au dus, în cele din urmă, la Conferinţa de la Teheran. Presa sovietică acorda multă atenţie victoriilor repurtate de aliaţi în Africa de nord. Deşi acest lucru nu reprezenta încă deschiderea celui de-al doilea front, victoriile aliaţilor nu erau totuşi de loc neglijabile, întrucât, ca şi bombardamentele aeriene asupra Germaniei, ele sustrăgeau, fără doar şi poate, cel puţin o parte a trupelor germane de pe Frontul de est.

Un alt factor care a contribuit în mare măsură la o atitudine mai prietenoasă a Uniunii Sovietice faţă de aliaţi l-a constituit considerabila sporire în 1943 a livrărilor efectuate în baza legii cu privire la lend-lease. Dacă în timpul bătăliei pentru Stalingrad Armata Roşie poseda încă foarte puţin armament livrat de aliaţi, acum situaţia se schimbase. În afara faptului că forţele aeriene sovietice primiseră din partea aliaţilor un mare număr de bombardiere şi avioane de vânătoare, Armata Roşie dispunea acum de maşini „Dodge”, „Studebaker” şi de „Jeep”-uri, iar aprovizionarea armatei cu alimente era mult uşurată datorită primirii de produse americane. În legătură cu aceasta se făceau o mulţime de glume. Astfel,

conservelor din carne de porc li se spunea invariabil „al doilea front”, iar prafului de ouă – „ouăle lui Roosevelt”. Dar ruşii erau totuşi mulţumiţi de ele.

După Stalingrad, politica externă sovietică a devenit mult mai activă. Cu excepţia discuţiilor în jurul celui de-al doilea front şi a campaniei în legătură cu cazul Hess, guvernul sovietic evita în 1942 orice neplăceri majore în relaţiile sale cu celelalte ţări. Uneori erau formulate critici la adresa Turciei şi Suediei, fără însă ca aceste critici să capete vreodată amploarea unei „campanii”; faţă de Japonia, care pe vremea aceea se afla în război cu Anglia şi Statele Unite, se păstra o atitudine prudentă şi de mult tact, deoarece – cel puţin până în octombrie – nu putea fi complet exclusă posibilitatea unei lovituri pe la spate din partea Japoniei. Foarte reţinută a fost în tot cursul anului 1942 şi atitudinea faţă de guvernul polonez din emigraţie de la Londra; nu se comunica aproape nimic nici despre plecarea armatei lui Anders din Rusia.

La scurt timp însă după Stalingrad, poziţia Uniunii Sovietice faţă de guvernele celorlalte ţări a devenit mai diferenţiată. Dacă facem abstracţie de Japonia, faţă de care guvernul sovietic continua să aibă o atitudine oficială, dar politicoasă, a început să se facă o distincţie clară între guvernele „bune” şi guvernele „rele”. Guvernul polonez de la Londra făcea parte din cea de-a doua categorie, şi în februarie 1943 a fost dusă împotriva lui o adevărată campanie, al cărei rezultat a fost, după scurt timp, ruperea (sau, mai degrabă, „întreruperea temporară”) a relaţiilor diplomatice. A urmat apoi constituirea, pe teritoriul sovietic, a unei armate poloneze independente de guvernul din exil. Era, firește, de prevăzut că aceste fricţiuni cu emigraţia poloneză vor provoca mari complicaţii şi în relaţiile cu Anglia şi America, dar ruşii încercau, şi nu fără succes, să „localizeze” disputa, cel puţin pentru un timp. Într-adevăr, la Teheran discutarea problemei poloneze a

fost amânată.

Pe de altă parte, au fost declaraţi prieteni adevăraţi ai Rusiei cehii, iugoslavii şi francezii. Aceste trei popoare erau reprezentate pe frontul rus prin unităţi combatante, scoţându-se în mod deosebit în evidenţă acţiunile escadrilei aeriene franceze „Normandie”.

După Stalingrad s-a schimbat radical şi atitudinea guvernului sovietic faţă de sateliţii Germaniei. Înfrângerea trupelor române şi italiene la Don în perioada noiembrie-ianuarie, ca şi uriaşele pierderi suferite de unguri ceva mai târziu la Kastornoe au constituit o grea lovitură pentru Germania fascistă. Sub raport militar, „marea coaliţie” hitleristă a încetat practic să mai existe. Au mai rămas un oarecare număr de trupe ungare profasciste şi finlandezii, dar aceştia constituiau un caz aparte, deoarece duceau un război „al lor, de sine stătător”. Două treimi din trupele ungare care au luptat în Uniunea Sovietică au fost nimicite; Ungaria trecea printr-o criză politică, şi guvernul ei încerca deja „să iasă din război”. Ruşii au început să acorde tot mai multă atenţie oricăror indicii care arătau că în ţările satelite creşte împotrivirea faţă de germani.

Pe scurt, după Stalingrad terenul era pregătit pentru o mai intensă activitate a U.R.S.S. pe arena internaţională. Este semnificativ că în 1943, la numai câteva luni după Stalingrad, s-a hotărât dizolvarea Cominternului, care de cel puţin doi ani nu mai desfăşurase niciun fel de activitate. Dizolvarea Cominternului era o premisă necesară pentru politica externă pe care guvernul sovietic începea acum s-o ducă.

Victoria de la Stalingrad a atras după sine şi o serie de alte schimbări. Dacă în 1941 şi 1942 propaganda sovietică îşi concentra atenţia asupra Rusiei, asupra marilor tradiţii naţionale ruse, care se aflau în pericol etc., după Stalingrad cuvântul „sovietic” a revenit pe primul plan. A început să se sublinieze tot mai des faptul că o

victorie ca aceea de la Stalingrad a fost nu numai rezultatul „vitejiei ruse”, deoarece, aşa cum arătase războiul din 1914 – 1918, singură această vitejie nu ar fi putut realiza nimic dacă în spatele ei nu s-ar fi aflat puternica organizaţie sovietică. Şi care era coloana vertebrală a acestei organizaţii, dacă nu partidul?

Un alt fenomen ce s-a putut constata după Stalingrad era acela că a început să i se creeze în mod sistematic lui Stalin reputaţia de geniu militar. După Stalingrad, *şi nu înainte*.

Ar fi poate util aici să privim puţin înapoi. Anii industrializării, ai colectivizării şi ai primelor cincinale au fost ani grei pentru poporul sovietic. Dar în 1936 – anul în care a fost adoptată noua Constituţie – „viaţa a devenit mai bună, mai veselă”. Meritul pentru aceasta i-a fost atribuit lui Stalin, fapt care a contribuit la creşterea enormă a prestigiului său personal. „Anul treizeci şi şapte” – perioada culminantă a epurărilor – a rămas o amintire de groază. Cu toate acestea, prestigiul lui Stalin a suferit uimitor de puţin. Pe vremea aceea, poporul sovietic era obsedat de pericolul „încercuirii capitaliste”, şi mai ales de pericolul pe care-l reprezenta Germania nazistă, şi nenumăraţi oameni credeau, probabil, că nu există fum fără foc, că pentru marile procese publice împotriva lui Kamenev, Zinoviev, Rîkov, Peatakov, Buharin, Radek şi altora trebuiau să existe oarecare temeiuri. Erau şi mulţi, inclusiv mulţi dintre cei arestaţi, care credeau sincer că aceste ilegalităţi se făceau în mare măsură fără ştirea lui Stalin şi că vina pentru aceasta o purta la început Iagoda, apoi Ejov. Când epurările au început, mai mult sau mai puţin, să se apropie de sfârşit şi când, în 1939, Ejov a dispărut, iar locul lui a fost luat de Beria, a început să se răspândească zvonul că Stalin însuşi pusese capăt epurărilor.

La proslăvirea lui Stalin au contribuit îmbunătăţirea

situaţiei economice, marile realizări obţinute în dezvoltarea industriei şi creşterea puterii de apărare a U.R.S.S.

Oamenii sovietici au primit cu multă rezervă pactul sovieto-german din 1939, dar îl considerau drept răul cel mai mic şi inevitabil. O anumită satisfacţie a produs în rândul maselor largi reunirea Ucrainei apusene şi Bielorusiei apusene cu Uniunea Sovietică, precum şi faptul că republicile baltice intraseră acum în componenţa U.R.S.S. În acelaşi timp a crescut incontestabil şi îngrijorarea, mai ales după rapida cădere a Franţei şi m şi mai mare măsură după pătrunderea armatei germane în Iugoslavia şi în Grecia. Convingerea că

Stalin, „stăpânul”, ştie ce face continua însă să fie larg răspândită.

Apoi a început războiul, care în prima perioadă părea un dezastru apocaliptic. Milioane de oameni au început să se întrebe cum de a putut „marele” şi „înţeleptul” Stalin să lase să se întâmple aşa ceva. Nu se făcuse oare undeva o gravă greşeală de calcul? Se spune că şi Stalin şi-ar fi pierdut la început capul şi că, într-un moment de desperare, ar fi rostit cuvintele, poate autentice: „Întreaga operă a lui Lenin este distrusă”. Dar, dacă era desperat, cert este că nu a arătat-o decât poate o singură dată, într-o scrisoare trimisă lui Churchill în august 1941. Cuvântarea rostită de Stalin la radio în ziua de 3 iulie a avut, în ciuda tonului ei alarmat, un efect liniştitor asupra ţării. Populaţia considera, după cât se pare, că, în orice caz, Stalin este alături de popor. Şi poporul a acceptat conducerea lui Stalin.

În primele luni de război, până la victoria de la Moscova, ziarele menţionau mult mai puţin numele lui Stalin şi portretul său apărea mai rar în paginile lor. După victoria de la Moscova prestigiul lui a crescut din nou considerabil. În favoarea lui vorbeau, fără îndoială, două

împrejurări: în primul rând, faptul că nu-şi pierduse capul la 16 octombrie şi nu a fugit din Moscova; gândul că „Stalin a rămas cu noi" a avut un foarte puternic efect psihologic atât asupra armatei, cât şi asupra populaţiei Moscovei. În al doilea rând, la 7 noiembrie a avut loc o paradă militară în Piaţa Roşie, la care Stalin a rostit un discurs pătruns de spiritul patriotismului rus, iar această cuvântare a produs o impresie foarte puternică asupra poporului. Pentru armată Stalin a devenit, mai mult decât în trecut, un fel de părinte. Şi soldaţii se avântau efectiv în luptă cu strigătul: „Pentru patrie, pentru Stalin!" Scriitorul Viktor Nekrasov, care nu-l iubea pe Stalin fiindcă în perioada epurărilor pierduse pe mulţi dintre prietenii săi, mi-a spus în 1963 că şi el şi-a condus soldaţii la luptă cu acest strigăt. După cum spunea el, Stalin a făcut mari greşeli la începutul războiului, dar ulterior poporul şi-a dat instinctiv seama că este un om cu nervi de oţel, care în clipa cea mai grea pentru ţară nu şi-a pierdut capul.

După bătălia de la Moscova, prestigiul lui Stalin a crescut, şi poeţii au reînceput să-l proslăvească. Dar pe vremea aceea Stalin era dispus să împartă meritul victoriei de la Moscova cu alţii, în special cu generali ca Jukov şi Rokossovski.

Apoi a venit „vara grea" a anului 1942. Într-un anumit sens, situaţia lui Stalin era acum şi mai dificilă decât în 1941.

În 1941 argumentul său suprem era acela că o armată care atacă prin surprindere fie şi o ţară puternică, dispune la început de un imens avantaj. Dar acum, în 1942, acest argument nu mai era valabil, cu excepţia faptului că din punct de vedere economic Uniunea Sovietică continua să sufere de pe urma pierderii unor teritorii întinse şi a multor resurse. De aceea, când au început „zilele grele" – mai întâi pierderea peninsulei Kerci, înfrângerea de la Harkov şi pierderea Sevastopolului, apoi înaintarea

germanilor spre Stalingrad şi pătrunderea lor în Caucaz – au devenit necesare noi explicaţii. După cum am văzut, eşecurile erau acum explicate în primul rând prin lipsa unui al doilea front în vestul Europei şi prin unele deficienţe ale Armatei Roşii: disciplină slabă, conducere proastă etc. Reformele introduse în armată după căderea Rostovului şi care au început să facă minuni nu au fost de fapt opera lui Stalin personal, ci a unui întreg colectiv de conducători militari sovietici. Dar meritul introducerii lor i-a fost atribuit tot lui Stalin. Acest fapt, precum şi ordinul lui „Niciun pas înapoi!" au creat impresia că acum, când Stalin a luat lucrurile în mâinile sale, totul va merge bine.

Nimicirea Armatei a 6-a germane la Stalingrad făcea parte dintr-un vast plan militar, al cărui ţel „maximal" era asigurarea înaintării Armatei Roşii pe un front larg până la Nipru încă înainte de venirea primăverii. Cu mult înainte de capitularea germanilor la Stalingrad, într-o serie de sectoare trupele sovietice au înaintat spre vest. Dar la începutul lunii ianuarie rezistenţa germanilor la Don şi la est de Rostov s-a intensificat considerabil, şi planul de închidere a coridorului de la Rostov nu a putut fi înfăptuit. Trupele Frontului de sud au eliberat Rostovul abia la jumătatea lunii februarie, dar între timp trupele germane din Caucaz izbutiseră fie să se fortifice în peninsula Taman, fie să se „strecoare" spre vest prin coridorul de la Rostov.

Cu mult mai mult succes au decurs – cel puţin până la începutul contraofensivei germane – operaţiile Armatei Roşii pe Donul superior şi în regiunile răsăritene ale Ucrainei. La 26 ianuarie, Voronejul (transformat pe vremea aceea într-un morman de ruine) a fost eliberat de trupele Frontului Voronej, de sub comanda generalului Golikov, iar prima jumătate a lunii februarie a fost marcată de o serie de victorii, care se succedau rapid una după alta, repurtate de trupele sovietice. După eliberarea Voronejului, ele au zdrobit complet Armata a 2-a ungară la vest de Voronej,

lângă Kastornoe, unde au fost uciși și luați prizonieri peste 100.000 de unguri. Comentatorii germani nu neagă că prin înfrângerea de la Kastornoe ungurii au fost virtual eliminați de pe Frontul de est. Deși în sud (adică la nord de Marea de Azov) germanii mențineau ferm aliniamentul de la râul Mius, care apăra partea de sud a bazinului Donețului, trupele sovietice înaintau acum pe un front larg în nord, între Voronej și Bogucear, după ce eliberaseră în prealabil regiunea Kursk și pătrunseseră dinspre est și nord-est în partea de nord-est a Ucrainei și în nordul bazinului Donețului. Localitățile Valuiki, Lisiceansk, Izium și Kramatorsk, marele centru al industriei constructoare de mașini (ce-i drept, transformat și el într-un morman de ruine), au fost eliberate de ruși în prima săptămână a lunii februarie, iar câteva zile mai târziu au fost eliberate și localitățile Volceansk, Ciuguev și Lozovaia. La 16 februarie, după lupte grele, unitățile generalului Golikov au intrat în Harkov, al patrulea oraș ca mărime al Uniunii Sovietice. Între timp, în sud, trupele Frontului de sud-vest, comandate de Vatutin, au eliberat marele centru industrial Lugansk, iar trupele Frontului de sud, de sub comanda lui Malinovski, au eliberat Novocerkassul și Rostovul.

După ocuparea Harkovului, trupele lui Golikov și Vatutin și-au continuat înaintarea și, ocupând orașul Pavlograd în ziua de 17 februarie, au ajuns foarte aproape de Nipru, la circa 36 km de fluviu. În acest timp, germanii au început să-și pregătească contraofensiva, „revanșa pentru Stalingrad”. Și, într-adevăr, în martie rușii, luați prin surprindere, au trebuit să părăsească o parte din teritoriul pe care-l recuceriseră în timpul ofensivei de iarnă, inclusiv orașul Harkov.

În perioada dintre victoria de la Stalingrad și primele semne ale iminentei contraofensive germane, starea de spirit din Rusia era exuberantă. Perspectiva de a recuceri întregul bazin al Donețului și de a atinge Niprul înainte de

sosirea primăverii era cât se poate de ademenitoare, iar eliberarea oraşelor Kursk şi Harkov întrecuse toate aşteptările. În presa sovietică au apărut numeroase articole despre importanţa eliberării bazinului Doneţului, deoarece în felul acesta s-ar asigura ţării cărbune şi oţel. Tonul presei a devenit şi mai exuberant după eliberarea Harkovului. La 17 februarie „Krasnaia zvezda" scria:

„Recucerirea Harkovului este o nouă victorie remarcabilă a armelor sovietice, un triumf al strategiei staliniste, care în această iarnă a dat roade atât de bogate. Inamicul s-a cramponat cu desperare de Harkov... La Doneţ germanii au încercat să oprească înaintarea unităţilor noastre... dar cele trei centuri de apărare ale germanilor au fost rupte una după alta.

Rezistenţa desperată a unor divizii germane care poartă denumiri pompoase ca: «Reich» –, Grossdeutschland» („Marea Germanie) şi «Adolf Hitler» a fost zdrobită în cursul unor înverşunate lupte de stradă... Acum noi – iar nu germanii – suntem cei care planificăm desfăşurarea ulterioară a războiului".

Două zile mai târziu, acelaşi ziar ridica în slăvi măiestria Armatei Roşii, care nu numai că a eliberat un imens teritoriu sovietic, dar de fiecare dată încercuia şi nimicea forţele inamicului; aşa, de pildă, italienii au fost încercuiţi şi zdrobiţi la Millerovo, iar ungurii la Kastornoe, fără a mai vorbi despre zdrobirea germanilor la Stalingrad. Şi din nou se pomenea în ziar de Cannae, unde Hannibal, cu cei 50.000 de cartaginezi ai săi, zdrobise o armată romană de 70.000 de oameni. „Cannae" devenise unul dintre elementele strategiei Armatei Roşii. Tot ce s-a întâmplat în ultimele luni, scria „Krasnaia zvezda", a demonstrat în mod definitiv că „mult lăudata superioritate a doctrinei militare germane" nu este decât un mit, care a supravieţuit chiar şi războiului din 1914 – 1918. Acum însă a început triumful „strategiei staliniste". Este semnificativ

că, la scurt timp după eliberarea Harkovului, lui Stalin i-a fost conferit gradul de mareşal al Uniunii Sovietice.

În aceste săptămâni de exaltare din februarie 1943, presa sovietică a subliniat în mod deosebit meritele partidului comunist.

Astfel, în toiul bucuriei provocate de recucerirea Harkovului, „Krasnaia zvezda" a scris la 19 februarie:

„Partidul a aruncat în luptă pe cei mai buni fii ai săi. De câte ori nu au salvat situaţia dârzenia şi curajul comuniştilor în momentele de criză ale bătăliilor – atât la Moscova în 1941, cât şi la Stalingrad în 1942! Organizaţiile de partid reprezintă coloana vertebrală a trupelor noastre... Toate strălucitele succese ale gândirii noastre militare... se explică în primul rând prin faptul că la baza doctrinei militare a Armatei Roşii stau principiile verificate ale celei mai înţelepte... învăţături din lume – teoria lui Marx-Engels-Lenin-Stalin".

Pe măsură ce războiul se apropia de sfârşitul său victorios, conceptul de „patriotism sovietic" lua tot mai mult locul conceptului de „patriotism rus" din întunecatele zile ale anilor 1941 – 1942. Iar Stalin devenea în tot mai mare măsură simbolul acestui patriotism sovietic.

Este însă semnificativ că Stalin nu a uitat niciodată cu totul cumplitele zile din 1941 şi 1942, când, pentru a salva situaţia, trebuise să se bizuie aproape exclusiv pe patriotismul *rus*, iar la sfârşitul războiului i-a scos în evidenţă pe *ruşi* ca poporul care dăduse dovadă de cea mai puternică voinţă de a învinge şi de a apăra statul sovietic.

Germanii şi Ucraina

Acum, când Armata Roşie a început să-i izgonească pe germani din Uniunea Sovietică, şi în special din Ucraina, trebuie să ne ocupăm de politica dusă de germani în teritoriile ocupate – dacă în general poate fi ea numită politică, deoarece în realitate nu a fost decât un lanţ neîntrerupt de atrocităţi şi prostii, uneori bazate pe cele

mai absurde aspecte ale ideologiei naziste.

Astfel, încă la 16 iulie 1941 Hitler a hotărât că Crimeea trebuie să devină o colonie pur germană, de unde urmează să fie deportaţi sau evacuaţi toţi „străinii”. Crimeii îi era rezervat rolul de „Gibraltar german” în Marea Neagră. În concepţia lui Robert Ley, şeful Frontului german al muncii şi conducătorul organizaţiei „Forţă prin bucurie”, Crimeea trebuia să fie transformată într-o gigantică staţiunea balneară, locul de odihnă preferat al tineretului german. Mai târziu, pe Hitler îl bătea gândul să rezolve cu Mussolini problema Tirolului de sud, transferându-i în Crimeea pe locuitorii Tirolului italian a căror limbă maternă era germana.

După căderea Sevastopolului în iulie 1942, „eroului Crimeii”, Manstein, i s-a dat în dar unul dintre fostele palate imperiale de pe „Riviera” Crimeii. Una dintre cele mai smintite „descoperiri” ale lui Rosenberg a fost aceea că, din punct de vedere „geopolitic”, Crimeea ar aparţine, chipurile, Germaniei, deoarece în Crimeea supravieţuiseră ultimii goţi până în secolul al XVI-lea. În decembrie 1941 el i-a propus lui Hitler să schimbe denumirea Crimeii în „Gottenland”.

„I-am arătat că mă gândesc şi la schimbarea denumirii oraşelor. Eram de părere că Simferopolul ar putea fi denumit Gottenberg, iar Sevastopolul – Tehodorichhafen…”[119]

Dar, indiferent care ar fi fost planurile lui Hitler pentru perioada postbelică, atâta timp cât mai dura războiul nu era totuşi indicat să se procedeze la o evacuare totală a „străinilor” din Crimeea, cu atât mai mult cu cât tătarii de acolo nu numai că colaborau bucuros cu germanii, dar şi dădeau Wehrmachtului un oarecare număr de soldaţi.

În comparaţie cu Ucraina, Crimeea constituia totuşi o

119 A. Dallin, op. cit., p. 254-255.

problemă secundară. Ucraina reprezenta un imens teritoriu, având înainte de război o populaţie de aproape 40.000.000 de oameni şi reputaţia de „grânarul” ţării şi sursa de cărbune, de minereu de fier şi oţel.

Nu are rost să ne ocupăm aici în amănunţime de toate părerile contradictorii pe care diferiţi reprezentanţi ai cercurilor naziste conducătoare le formulau cu privire la ceea ce trebuia făcut cu Ucraina. Iniţial, Rosenberg încerca vădit să facă o demarcaţie între velicoruşii „cei răi” şi ucraineni, care, socotea el, ar fi putut fi folosiţi ca bastion împotriva ruşilor. La începutul anului 1941, el a enunţat teoria smintită – la fel ca toate teoriile sale – că pe vremuri Kievul fusese capitala statului vareg, ceea ce ar explica pronunţatele „trăsături nordice” şi superioritatea rasială a poporului ucrainean faţă de cel rus. Apoi, în luna mai, a elaborat instrucţiuni pentru viitoarele autorităţi germane din Ucraina. Abătându-se în oarecare măsură de la obiectivul pe care-l fixase anterior – şi anume crearea imediată a unui stat independent –, el avea acum în vedere două etape; în timpul războiului Ucraina avea să furnizeze Reichului mărfuri şi materii prime, urmând ca ulterior „un stat ucrainean liber, în strânsă alianţă cu Reichul german”, să asigure influenţa Germaniei în răsărit:

„Pentru atingerea acestor ţeluri trebuie rezolvată o problemă… cât mai grabnic: scriitorii, oamenii de ştiinţă şi oamenii politici ucraineni trebuie determinaţi să lucreze la reînvierea conştiinţei istorice ucrainene, pentru a se înlătura urmările funestei presiuni iudeo-bolşevice ce s-a exercitat în toţi aceşti ani asupra poporului ucrainean”.

Din acest program făceau parte crearea la Kiev a unei noi „mari universităţi” şi a unor academii tehnice, o vastă acţiune de organizare de conferinţe în limba germană, interzicerea limbii ruse, precum şi o campanie susţinută de răspândire a limbii şi culturii germane. Rosenberg spunea că viitorul „stat ucrainean” trebuie să

se întindă de la „Lvov până la Saratov pe Volga” 2.

Acest plan al lui Rosenberg, „liberal” la prima vedere, ca şi toate variantele lui ulterioare, nu s-a bucurat însă de aprobarea lui Hitler, Göring, Himmler şi nici de cea a lui Erich Koch, comisarul Reichului pentru Ucraina, care şi-a stabilit în mod deliberat reşedinţa în oraşul de provincie ucrainean Rovno, şi nu la Kiev, pentru a nu da acestui oraş nici măcar aparenţa unei „capitale”. Niciunul dintre principalii conducători nazişti, cu excepţia lui Rosenberg, nu-i lua în serios pe emigranţii de tot felul ce roiau de ani de zile în jurul lui Rosenberg, ca, de pildă, senilul Skoropadski, care încă în 1918 fusese numit de germani hatman al Ucrainei. Până şi Bandera, „liderul” naţionalist-burghez al Ucrainei apusene şi duşman inveterat al polonezilor şi evreilor, a fost arestat de germani la începutul războiului şi trimis la Berlin, unde a rămas internat până în 1944, când germanii, aflându-se într-o situaţie foarte grea, au socotit că el le-ar mai putea fi de folos. Între timp, Ucraina apuseană a fost pur şi simplu încorporată în „guvernământul general” polonez, sub conducere germană.

Pentru Hitler, Göring, Himmler şi Erich Koch, ucrainenii erau, ca şi ruşii, nişte „Untermenschen”. Se spune că Göring ar fi declarat odată: „Cel mai bine ar fi să fie ucişi toţi bărbaţii din Ucraina... şi apoi să se trimită acolo armăsari SS-işti”.

Tot Göring se bucura în 1941 de perspectiva că în anul următor în Rusia vor muri de foame 20.000.000 – 30.000.000 de oameni. Koch, reprezentant al curentului extremist al teoriei despre „Untermenschen”, fusese numit guvernator al Ucrainei la insistenţele lui Göring.

După ocuparea Ucrainei de către germani, un mic grup de naţionalişti burghezi ucraineni au mai încercat un timp să-şi ridice glasul, în special în acele oraşe care – ca, de pildă, Harkovul – mai rămăseseră oficial sub jurisdicţia

armatei, şi nu a lui Koch. Dar nimeni nu i-a sprijinit cât de cât serios.

Pentru germani Ucraina era în primul rând (şi mai ales)

O sursă de alimente, în al doilea rând o sursă de cărbune, fier şi alte minereuri şi în al treilea rând o sursă de sclavi pentru muncă.[120]

Dar din Ucraina ajungeau în Germania mult mai puţine produse agroalimentare decât scontaseră germanii, iar încercările lor de a reînvia bazinul Doneţului, Krivoi-Rogul şi alte regiuni industriale aveau să se soldeze cu un eşec total. În realitate, germanii au trebuit să trimită în Ucraina cărbuni din Germania! Atât în agricultură cât şi în industrie, ei se loveau de rezistenţa îndârjită a populaţiei; în plus, agricultura ducea lipsă de maşini, şi germanii au fost nevoiţi să trimită în Ucraina un oarecare număr de maşini agricole; numeroase întreprinderi industriale fuseseră evacuate în răsărit, iar în acele mine de cărbuni şi de minereu de fier pe care trupele sovietice nu le-au distrus când s-au retras germanii s-au lovit atât de lipsa forţei de muncă calificate (mulţi mineri fiind şi ei evacuaţi), cât şi de diferite forme de rezistenţă pasivă din partea minerilor rămaşi pe loc.

Potrivit datelor statisticii germane, valoarea globală a produselor (cu excepţia celor agroalimentare) trimise în Germania din răsărit (adică din toate regiunile ocupate ale Uniunii Sovietice, şi nu numai din Ucraina) s-a ridicat la 725.000.000 de mărci. Pe de altă parte, din Germania s-au adus în răsărit cărbuni şi utilaje în valoare de 535000.000 de mărci, astfel încât profitul net a fost de numai 190.000.000 de mărci! La aceasta mai trebuie adăugate diferitele livrări locale către armata germană, apreciate la suma de 500.000.000 de mărci, dar chiar şi aşa rezultatul general nu este prea impresionant. După calculele lui

120 Op. cit., p. 108-109.

Dallin, bazate pe datele oficiale ale statisticii germane, chiar dacă ţinem seama şi de livrările de produse agroalimentare, „contribuţiile primite de Reich din teritoriile răsăritene ocupate... nu au reprezentat decât a şaptea parte din ceea ce primise Reichul din Franţa în timpul războiului!”[121]

Chiar dacă majoritatea produselor pe care germanii au izbutit să le obţină din teritoriile sovietice ocupate proveneau din Ucraina, rămâne un fapt că această ţară mare şi bogată nu a dat Reichului, fasciştilor, decât a zecea parte din ceea ce aceştia pompaseră din Franţa. Populaţia Ucrainei nu se arăta de loc dispusă să accepte fie şi o simplă colaborare economică.

Două lucruri sunt caracteristice pentru ocupaţia germană a Ucrainei: exterminarea în masă a evreilor şi trimiterea a milioane de tineri ucraineni în Germania ca sclavi de muncă.

Chiar dacă industria din bazinul Doneţului, de la Krivoi-Rog şi Zaporojie ar fi putut fi pusă în funcţiune (în ciuda faptului că clasa muncitoare sau, mai bine zis, ceea ce mai rămăsese din ea nutrea faţă de germani sentimente mai ostile decât restul populaţiei Ucrainei), acest lucru era exclus din pricina politicii duse de Sauckel, care a secătuit industria din răsărit de forţele de muncă prin deportarea lor în Germania.

Trimiterea de „sclavi” din Ucraina a început pe scară mare încă din februarie 1942.

Voi mai reveni asupra politicii de ocupaţie pe care au dus-o germanii, ca şi asupra metodelor folosite de ei pe teritoriul sovietic, şi în special în Ucraina. Acum voi da un singur exemplu de felul cum arătau aceste metode din punct de vedere pur uman. Ceea ce urmează este relatarea călătoriei pe care am făcut-o la Harkov după ce trupele sovietice, în plină ofensivă după victoria de la Stalingrad,

---

121 Op. cit., p. 407.

au eliberat prima oară, în februarie 1943, oraşul – ce-i drept, pentru foarte scurt timp.

Harkovul sub ocupaţie germană înainte de război se discuta dacă Harkovul este, ca mărime, al treilea sau al patrulea oraş al Uniunii Sovietice; după unele date, Harkovul ar fi avut cu câteva mii de locuitori mai mult decât Kievul. Indiferent care a fost în realitate situaţia, în februarie 1943 Harkovul era primul draş cu aproape 1.000.000 de locuitori eliberat de sub ocupaţia germană, şi acest fapt în sine era de un excepţional interes. Cum trăise un asemenea oraş sub germani timp de un an şi jumătate?

Înainte de război fusese un mare centru industrial, dar în toamna anului 1941 industria lui grea a fost aproape în întregime evacuată. Sub raport naţional, oraşul era precumpănitor ucrainean, dar aproape o treime din locuitorii săi erau ruşi.

În februarie 1943, când am plecat acolo, Harkovul fusese eliberat de către ruşi, dar situaţia era încă foarte nesigură; liniile de comunicaţie sovietice erau lungi şi într-o stare foarte proastă; nu putea fi exclusă nici posibilitatea unei contraofensive germane.

Pentru perioada ocupaţiei germane a Harkovului (care se afla în „zona militară" şi, deci, nu era subordonat lui Erich Koch) au fost caracteristice următoarele trăsături:

foamete cumplită în rândul populaţiei civile, mai ales în prima iarnă de ocupaţie; teroare, în special împotriva oamenilor suspectaţi de sentimente prosovietice; exterminarea evreilor; tolerarea unei „burse negre", la care soldaţii germani au luat parte foarte activ; totala lipsă de dorinţă a autorităţilor germane de a încuraja o mişcare naţionalistă ucraineană şi, totodată, încercarea de a semăna discordie între ucraineni şi ruşi; stârpirea oricărei vieţi culturale ucrainene şi ruse şi desfiinţarea oricărei forme de învăţământ (cu excepţia câtorva şcoli

elementare); o oarecare încurajare a micilor meseriaşi şi comercianţi, precum şi câteva încercări făcute – fără tragere de inimă – de unele cercuri de afaceri germane de a reînvia Harkovul ca mare centru industrial; eforturile depuse de o parte a micii burghezii ucrainene (mici meseriaşi şi comercianţi) pentru a se adapta cât mai bine grelelor condiţii şi, mai ales, pentru a supravieţui; ura profundă faţă de germani pentru faptul că trimiteau masiv tineri în Germania la muncă de sclavi; existenţa unei mişcări ilegale sovietice şi larga răspândire a sentimentelor antigermane în oraş, mai ales în rândul copiilor şi al adolescenţilor, cărora li se luase posibilitatea de a învăţa.

Organele de „administraţie locală" existente în oraş – primarul ucrainean şi consiliul său municipal – se aflau într-o totală subordonare faţă de autorităţile militare germane.

În seara aceea – la câteva zile după intrarea Armatei Roşii în Harkov, când frontul mai trecea încă foarte aproape de oraş –, timp de o jumătate de oră înainte de aterizare avionul nostru a zburat sub protecţia unor avioane de vânătoare.

Zăpada se topea. Mari cvartale de clădiri din apropierea aerodromului erau complet arse. Pe aerodrom zăceau resturile unui „Heinkel", dar tot aici se aflau şi vreo cinci avioane de vânătoare sovietice gata de decolare. Două dintre ele escortaseră avionul nostru. Aerodromul se afla într-o stare foarte proastă: nu mai rămăseseră nici hangare şi nici alte clădiri. Clătinând din cap, un tânăr sergent de aviaţie a spus: „E foarte greu pe aici. Din cauza dezgheţului, toate drumurile sunt impracticabile. Până şi benzina trebuie s-o aducem pe calea aerului… Când au plecat, germanii au distrus totul pe aerodrom. Prin bombardamentul de aviaţie pe care l-au efectuat a doua zi după ce i-am izgonit de aici, germanii au pricinuit şi

Harkovului pagube însemnate…”

De la aerodrom până la Harkov era cale lungă. Majoritatea marilor clădiri înşiruite de-a lungul drumului erau arse, dar micile căsuţe cu grădinile lor de zarzavat rămăseseră intacte. Drumul părea că nu se mai sfârşeşte. Am parcurs câţiva kilometri prin cartiere suburbane şi orăşeneşti înainte de a ajunge în centru, care se distingea prin clopotniţa înaltă a unei biserici şi, ceva mai departe spre stânga, sus pe o colină, printr-un grup de zgârie-nori de 14 – 18 etaje, ridicate în scurta perioadă constructivistă de la sfârşitul deceniului al 3-lea. Erau zgârie-norii din piaţa Dzerjinski. Dar, după cum am constatat a doua zi, majoritatea au fost incendiaţi de germani înainte de retragerea lor şi numai două din aceste blocuri, unde şi-au avut sediul câteva organe centrale de conducere a industriei Ucrainei, rămăseseră intacte, cu excepţia faptului că, la plecare, germanii le-au minat.

Am fost cazaţi într-o casă mică, bine construită, situată în cartierul de locuinţe – aproape nevătămat – al oraşului. Casa era situată pe Sumskaia, strada principală din Harkov. Era păzită de vreo cinci-şase soldaţi vânjoşi, înarmaţi cu revolvere şi automate. Harkovul era departe de a fi considerat un oraş aflat în siguranţă, deoarece se mai puteau găsi acolo numeroşi spioni şi agenţi germani. Soldaţii făceau parte din divizia generalului Zaiţev, prima care intrase în Harkov. Păreau foarte mulţumiţi de sine. Casa nu avea lumină electrică, nici apă curentă, ca, de altfel, majoritatea caselor din Harkov. Trebuia să ne mulţumim cu luminări, iar apa era adusă de undeva cu găleata.

Înainte de război populaţia Harkovului era de 900.000 de oameni, dar când războiul a cuprins Ucraina, iar din vest a început să se reverse în oraş un şuvoi de refugiaţi, numărul locuitorilor a sporit la 1 200.000 sau 1 300.000. Mai târziu, în octombrie 1941, odată cu

apropierea germanilor, a început evacuarea Harkovului. Majoritatea fabricilor mai importante au fost – cu mai mult sau mai puţin succes – evacuate, printre ele numărându-se şi marea uzină de tractoare, împreună cu aproape toţi muncitorii ei. La sosirea germanilor nu mai rămăseseră în oraş decât circa 700.000 de oameni. Acum nu mai erau decât 350.000. Ce se întâmplase cu restul?

Potrivit afirmaţiilor autorităţilor sovietice, dispariţia unei jumătăţi din populaţia existentă în octombrie 1941 se explică după cum urmează: s-a stabilit că 120.000 de oameni, în majoritate tineri, au fost deportaţi ca sclavi în Germania; circa 70.000 sau 80.000 au murit de foame, ger şi de tot felul de privaţiuni, în special în timpul cumplitei ierni 19411942; aproximativ 30.000 au fost ucişi de germani, dintre care circa 16.000 evrei (bărbaţi, femei şi copii) care nu putuseră pleca din Harkov; restul au fugit la sate. Unele sondaje pe care le-am făcut în următoarele câteva zile par să indice că numărul celor morţi de foame etc. ar putea fi oarecum exagerat, dar nu prea mult; exagerat părea şi numărul neevreilor ucişi, cel al evreilor fiind însă corect indicat. Pe de altă parte, numărul celor deportaţi la muncă de sclavi era în orice caz subestimat.

A doua zi, teii şi plopii de pe strada Sumskaia erau albi de promoroacă. Plopi! Asta era Ucraina, sudul, jumătatea drumului dintre Moscova şi Marea Neagră. Pretutindeni se mai vedeau încă anunţuri în limba germană: „Parcarea interzisă!”, sau cutare, sau cutare lucru este… „interzis!”. Denumirile străzilor erau, de asemenea, scrise în limba germană, iar pe una dintre case se mai putea citi sinistra firmă: „Oficiul muncii din Harkov”. Aici trebuiau să se prezinte oamenii ce urmau să fie trimişi în Germania.

În piaţa Dzerjinski, cu clădirile ei înalte arse sau minate, se îmbulzeau o mulţime de oameni; aproape toţi erau prost îmbrăcaţi, subalimentaţi, palizi, prezentând

semne vădite de epuizare nervoasă. Numai copiii – şi se adunaseră o droaie – păreau normali, erau veseli şi grozav de comunicativi. Privindu-i însă pe adulţi, nu-ţi mai venea greu să crezi că într-adevăr multe mii de oameni muriseră de foame, chiar şi aici, în această regiune bogată a Ucrainei.

Toţi oamenii aceştia care roiau pe străzile Harkovului erau neobişnuit de vorbăreţi – simţeai că fiecare ar vrea să povestească ceva despre el. îmi amintesc, de pildă, de un omuleţ diform, după aspect foarte bolnav. Spunea că, scurt timp după venirea germanilor, aceştia l-au arestat şi l-au închis în hotelul „International" (acum ars), chiar în această piaţă, şi l-au ţinut acolo timp de două săptămâni aproape fără hrană. Apoi i s-a dat drumul. Dar fusese groaznic: noapte de noapte auzea cum erau ridicaţi oameni şi duşi pentru a fi împuşcaţi; mulţi dintre ei erau comunişti. Înainte de război fusese optician; în cele din urmă germanii l-au angajat la marea centrală electrică din Harkov, preluată de un mare concern german, dar cum muncitorii sovietici evacuaseră întregul utilaj, hitleriştii au trebuit să aducă alt utilaj din Germania. La centrală lucrau acum cel mult 2.500 de salariaţi, faţă de 25.000 înainte de război. O dată pe zi muncitorii căpătau hrană caldă şi primeau 300 g de pâine pe cartelă. „Salariul – a spus el – era de 1 rublă şi 70 de copeici pe oră, dar după două săptămâni, când m-am dus să-mi iau salariul, funcţionarul german mi-a dat 75 de ruble. Când. am obiectat, neamţul mi-a zis: «Au fost scăzute impozitele; nu eşti obli

gât să-i iei dacă nu vrei; încă un cuvânt şi-ţi ard una peste bot!» Până la urmă n-am mai putut răbda, şi nemţii m-au lăsat să plec fiindcă eram un om bolnav". Apoi câştiga câte ceva vânzând ochelari „la negru".

Era clar că mii de oameni izbutiseră s-o scoată la capăt cât de cât numai făcând comerţ „la negru"; toţi

trebuiau s-o facă – şi cei care aveau de lucru, şi cei care nu aveau. „Dacă aveai bani – spunea o femeie –, puteai cumpăra de la soldaţii germani tot ce voiai. Ceasuri de mină aveau cu duzinele; le luau de la oamenii de pe stradă şi apoi le vindeau în piaţă”. „Şi nu numai ceasuri – a adăugat o altă femeie.

— În plină zi, un soldat german a oprit-o pe fata mea; i-au plăcut pantofii pe care-i purta şi i-a dat ordin să-i scoată. I-o fi vândut în piaţă sau i-o fi trimis la el acasă”. „Fata dumitale a avut noroc – a spus omuleţul – sau poate că e foarte urâtă. Adesea sileau fetele să meargă cu ei”. Mulţi dintre cei ce făcuseră cerc în jurul nostru au început să strige că e adevărat, ba chiar mai rău: fetele erau duse cu forţa în bordeluri instalate pentru soldaţi; mergeau pur şi simplu şi-şi alegeau fetele mai drăguţe care făceau coadă la Oficiul muncii. Iar acum erau, fireşte, multe cazuri de boli venerice în oraş…

Apoi oamenii au început să vorbească despre execuţii. Despre execuţii publice prin spânzurătoare. Se pare că acestea au produs asupra lor cea mai profundă impresie. La intersecţia dintre strada Sumskaia şi piaţa Dzerjinski era o clădire mare, arsă, unde în timpul ocupaţiei îşi avea sediul Gestapoul. Câteva femei, încă sub influenţa emoţiei, au început să povestească cum în noiembrie 1941 populaţia primise ordin să vină în piaţă pentru a asculta o înştiinţare a germanilor, iar când mulţimea s-a adunat de pe balcoanele clădirii Gestapoului au fost aruncaţi câţiva oameni cu funii de gât, celălalt capăt al funiei fiind legat de balustrada balconului. În oraş erau nişte trădători care-i denunţaseră pe aceşti „roşii” germanilor.

Alte două-trei femei au povestit cât de nedisciplinaţi şi de demoralizaţi deveniseră copiii. Şcolile erau închise, şi copiii trebuiau să cerşească pe străzi sau, dacă aveau cărucioare, transportau fie raniţe sau geamantane de-ale

germanilor, fie pachete cu cumpărături făcute la „bursa neagră”, câştigând în felul acesta câteva ruble. „Jumătate dintre noi

— A spus o femeie cu faţa palidă – ne trimiteam copiii să câştige câte ceva… Copii mici, flămânzi, obligaţi să-şi poarte singuri de grijă – când s-a mai pomenit aşa ceva? La noi, în regimul sovietic, li se dădea copiilor tot ce era mai bun.

dar nu tot aşa era sub stăpânirea porcilor ăştia de nemţi! Acum mulţi dintre copiii aceştia au să devină nişte trântori, hoţi sau huligani. Dar ce puteai să faci dacă «la negru» un kilogram de pâine costa 150 de ruble?”

Apoi am intrat în vorbă cu un oarecare Cerepahin, după aspect muncitor, care spunea că în timpul ocupaţiei făcuse parte din mişcarea comunistă ilegală; mi-a povestit nişte lucruri înfiorătoare despre Gestapo. Întâlnise însă la Harkov nişte italieni care nu erau de loc ca nemţii, îi urau pe nemţi, şi el era convins că în curând vor ieşi din război. „Mulţi dintre aceşti italieni erau efectiv băieţi cumsecade – a continuat el.

— Unuia i-am procurat nişte corzi pentru chitară şi m-a invitat la el acasă, unde mai locuiau câţiva italieni; toţi îl înjurau pe Hitler şi cântau acompaniindu-se la chitară. Mâncare nu prea aveau, dar mi-au dat un vin bun dintr-o damigeană. De treabă băieţi! Şi ei erau nişte amărâţi; nici măcar bocanci ca lumea n-aveau în picioare şi sufereau de frig. Am stat de vorbă şi cu o mulţime de unguri; cei mai mulţi sunt în fond băieţi buni şi-i detestă pe nemţi”.

„Germanii şi aliaţii lor nu se iubesc unii pe alţii – a spus Cerepahin.

— În principalele restaurante din Harkov nu erau admişi decât germanii, nu însă şi aşa-numiţi lor aliaţi”.

Mi-a povestit apoi cum făceau nemţii discriminare între ruşi şi ucraineni: numeroşi ucraineni au servit în poliţia locală, dar mulţi fuseseră mai degrabă înrolaţi cu

forţa. Hitleriştii îi preferau pe ucraineni ruşilor, deşi în realitate ucrainenii îi urau pe ocupanţi la fel de mult ca şi ruşii; chiar şi naţionaliştii ucraineni, care-şi închipuiau că sub nemţi o vor duce mai mult decât bine, au fost curând dezamăgiţi.

Cu unul dintre aceştia am avut chiar în ziua aceea ocazia să stau de vorbă pe stradă. Era un om mai în vârstă, rotund la faţă şi cu un nas mic şi roşu. Purta un palton uzat, nişte pantaloni jerpeliţi şi ghete, scâlciate. Spunea că se angajase la consiliul municipal, dar a constatat că nu prea era avantajos. Germanii nu-i plăteau decât 400 de ruble pe lună şi, cum avea soţie şi copii de întreţinut, nu putea trăi numai din aceasta. De aceea s-a ocupat cu speculaţii „la negru”. Se ducea până dincolo de Poltava şi aducea de acolo făină la Harkov. „Tare au mai încurcat lucrurile nemţii ăştia – a spus el.

— Ne-au promis o Europă nouă, dar totul a ieşit exact pe dos. S-ar putea ca germanii să se întoarcă – a continuat el –, dar acum nimeni nu se mai aşteaptă la ceva bun din partea lor. Au pierdut ocazia”. Nici măcar acest mărunt colaboraţionist nu avusese de profitat de pe urma germanilor…

Au existat, firește, şi oameni – mai ales meseriaşi şi mici comercianţi – care au căutat să se adapteze cât puteau mai bine la condiţiile ocupaţiei germane.

Un asemenea caz era o frizeriţă care venea în fiecare dimineaţă să ne radă, pe noi şi pe ofiţerii Armatei Roşii care locuiau în aceeaşi clădire cu noi. Venea însoţită de ajutorul ei, un băiat drăguţ de cincisprezece ani, cu ochi albaştri şi gene lungi. Era mult mai antigerman decât ea. Ne-a repetat povestea, pe care o cunoşteam, despre modul în care spânzurau germanii oameni de balcoane, iar o dată, în primele zile ale ocupaţiei, văzuse cum duceau pe străzi cincisprezece marinari sovietici. Hitler dăduse ordin, ne-a spus băiatul, ca marinarii bolşevici să nu fie împuşcaţi, ci

înecaţi. Erau legaţi cu cătuşe unul de altul, şi în timp ce-i duceau, de ambele părţi ale străzii stăteau o mulţime de oameni care plângeau. Marinarii cântau „Departe se întinde marea”. Iar oamenii, continuând să plângă, cântau cu ei. „Nemţii – a spus băiatul

— I-au dus încătuşaţi până la râu şi acolo i-au înecat. Eu personal n-am văzut, dar mi-au povestit-o alţii…”

Mi-a mai povestit cum duseseră germanii 16.000 de evrei

— Copii şi femei bătrâne – la cărămidăria din afara oraşului şi acolo, după ce i-au ţinut două săptămâni într-un lagăr, i-au omorât pe toţi; au dus şi mii de oameni în Germania – i-au vârât în vagoane ca pe nişte vite.

Frizeriţă – grăsuţă, tânără, fardată şi cu buzele făcute, cu manichiură şi permanent, care acum purta o beretă roşie şi un halat alb – a recunoscut că în timpul ocupaţiei a dus-o mai bine decât majoritatea oamenilor. Lucra într-o frizerie de lângă gara principală şi dădea stăpânului ei, ucrainean, 50% din ce încasa. Frizeria era mică, dar avea multă clientelă. Săptămâna trecută a fost distrusă de bombardament, odată cu gara şi cu toate clădirile din jurul ei. Femeii îi turuia gura, ca tuturor frizerilor. „Liberi sau sub ocupaţie germană

— Spunea ea –, oamenii trebuie să trăiască. Şi cu trei sute de grame de pâine nu poţi trăi. Am un copil de patru ani şi bărbatul mi-e plecat de mai bine de trei ani. În piaţă preţurile erau pur şi simplu înfiorătoare – 130 – 150 de ruble kilogramul de pâine. Să fi văzut cum se mai bucurau oamenii în luna mai, când credeau că Armata Roşie se întoarce. Dar nu s-a întors, şi am fost nevoită să continui să lucrez la frizerie. Trebuie să recunosc că erau şi nemţi de treabă. Se întâmplau, fireşte, şi lucruri îngrozitoare. Toţi spânzuraţii ăştia

— Zile în şir erai bolnav după aia… Şi ce au făcut cu evreii e înfiorător. îi mânau în şir nesfârşit pe străzi; mulţi

împingeau roabe sau cărucioare cu sugari înăuntru şi cu toţii plângeau şi se tânguiau. Aş mai fi putut înţelege dacă ar fi vrut să-i trimită pe evrei undeva, dar să-i omoare aşa pe toţi, asta-i prea de tot!" Apoi a mai adăugat: „Da, nemţii pot fi foarte cruzi. Dar unii erau drăguţi. Iar unii ofiţeri erau de-a dreptul nebuni după femeile noastre, deveneau efectiv sentimentali… E drept că femeile noastre sunt mult mai interesante decât nemţoaicele. Nemţoaicele astea erau nişte adevărate căţele. Se purtau de parcă totul ar fi fost al lor. Au fost pe aici sute. Cele mai bune locuinţe erau rechiziţionate pentru familiile germane; aceştia, precum şi câţiva ucraineni au deschis prăvălii şi restaurante… Dacă un rus avea cumva o locuinţă bună, putea fi sigur că o să fie dat afară din ea…"

Am aflat câte ceva şi despre tragicomedia naţionaliştilor burghezi ucraineni. Când germanii au intrat prima oară în Harkov, un grup de naţionalişti burghezi ucraineni au scos un ziar intitulat „Ucraina nouă". În aparenţă, printre colaboratorii ziarului nu se afla niciun om cunoscut; toţi scriau sub pseudonime. Principalul corespondent semna cu numele unui vechi erou ucrainean „Petro Sahaidacinîi". El conducea aşa-numitul Departament de propagandă ucrainean. Un timp germanii i-au patronat pe aceşti oameni, dar după două luni au împuşcat pe câţiva dintre conducătorii lor. Celor rămaşi în viaţă, germanii le-au dat limpede să înţeleagă că stăpâni sunt *ei*, germanii. Le-au sugerat acest lucru prin mii de mijloace. Aşa, de pildă, toate indicatoarele de direcţie şi toate denumirile străzilor erau scrise sus în limba germană şi numai jos (dar nu întotdeauna) şi în limba ucraineană. Deşi la teatru se juca o operetă ucraineană, programele erau tipărite numai în limba germană.

Kramarenko, profesor la Institutul tehnic din Harkov, devenit primar al unuia dintre raioanele Harkovului, a dus la început o foarte activă campanie progermană; ţinea

discursuri în care propaga ideea dezvoltării „conştiinţei naţionale ucrainene”. Dar, când el şi prietenii săi s-au convins că germanii nu au interes pentru crearea unei Ucraine independente sau autonome, s-au răzvrătit; Kramarenko a fost scos din postul său, iar după scurt timp ocupanţii l-au împuşcat.

Liubcenko şi alţi intelectuali ucraineni care editau ziarul „Ucraina nouă” şi-au dat şi ei curând seama că se autoamăgesc. Pentru ei picătura care a făcut să se reverse paharul a fost faptul că, în martie 1942, germanii le-au dat ordin să scoată de pe prima pagină a ziarului „tridentul hătmănesc”, simbolul autonomiei sau independenţei ucrainene. De la începutul anului 1942, când germanii începuseră să considere Ucraina în primul rând o sursă de sclavi pentru muncă, nu mai putea exista nicio îndoială asupra politicii pe care aceştia o vor duce în Ucraina.

Pentru armata germană, Ucraina era o colonie, unde situaţia adolescenţilor ucraineni, care-şi câştigau o existenţă mizeră cărând bagajele germanilor, era asemănătoare cu cea a băieţilor arabi din Algeria. În perioada în care colonialismul francez era în floare. Cei mai tineri, care beneficiaseră cel mai mult de pe urma orânduirii sovietice, erau şi cei mai fanatici duşmani ai germanilor, şi apoi nu se putea face abstracţie nici de faptul că milioane de ucraineni se aflau de „cealaltă” parte, luptând în Armata Roşie sau lucrând în industria sovietică de armament.

Dar pentru soldaţii germani Harkovul era un fel de metropolă, şi mulţi dintre ei o duceau foarte bine aici. Teatrele erau frecventate în special de germani, şi programele ţineau seama de acest fapt. Se prezentau operete vieneze şi opere („Aida” şi „Don Quijote”) şi se dădeau adesea „mari concerte Wagner”. Majoritatea artiştilor erau germani sau austrieci. Existau o mulţime de restaurante, cafenele şi bordeluri; foarte mulţi germani

veneau la Harkov, împreună cu întreaga familie, pentru a începe aici vreo „afacere”. Câţiva localnici izbutiseră să obţină licenţe pentru deschiderea unor mici prăvălii şi gherete, iar câţiva armeni au deschis în diferite părţi ale oraşului restaurante şi localuri de noapte. Ocupaţia avea, firește, profitorii ei, şi nu toţi erau germani.

Din politica germană în Ucraina făcea parte şi exterminarea intelectualilor. Germanii îi tratau foarte prost pe naţionaliştii ucraineni, dar şi mai rea era soarta acelora pe care-i suspectau de sentimente prosovietice. Am văzut câţiva profesori şi lectori de la Universitatea din Harkov şi de la celelalte 35 de instituţii de învăţământ ce fiinţaseră aici sub orânduirea sovietică. Oamenii aceştia au supravieţuit ocupaţiei, dar mulţi dintre colegii lor pieriseră. Unii au fost împuşcaţi ca evrei sau ca membri de partid, sau fiindcă erau suspectaţi a fi membri de partid; alţii şi-au pus singuri capăt zilelor. Au fost şi unii care muriseră de foame, în special în iarna 1941 – 1942. Înainte de a se retrage, germanii au distrus câteva clădiri ale universităţii, iar bibliotecile şi laboratoarele le jefuiseră încă înainte. Profesorii rămaşi în viaţă au trăit de pe o zi pe alta confecţionând acasă chibrituri sau fabricând săpun pentru a fi vândut „la negru”. Toate instituţiile de învăţământ superior din Harkov au fost închise, ca şi cele 137 de şcoli medii; mai târziu nu au fost autorizate să funcţioneze decât 23 de şcoli elementare. Spitalele sau deserveau armata germană, sau, practic, nu funcţionau de loc din lipsă de alimente şi medicamente.

Nu exista niciun plan de construcţii sau de refacere a ceea ce fusese distrus. În Ucraina totul a fost treptat distrus, dar nimic nu a fost pus în loc. În fruntea organelor administrative locale se aflau fie germani, fie aventurieri ucraineni, recrutaţi în unele cazuri dintre emigranţii contrarevoluţionari, care de obicei nu aveau nici priceperea şi nici experienţa necesară. Ucraina nu era

decât o sursă de produse alimentare, de materii prime şi de sclavi pentru muncă. Dar atât materiile prime cât şi produsele alimentare se obţineau în cantităţi mai mici decât speraseră germanii. Tactica „pământului pârjolit”, aplicată de sovietici în regiunile industriale, le-a pricinuit încă de la început germanilor mari dificultăţi. Numai puţini muncitori se arătau dispuşi să lucreze pentru germani, aceştia din urmă fiind nevoiţi în 1943 să transforme zeci de mii de prizonieri de război sovietici în mineri pentru a lucra în bazinul Doneţului.

În cursul celor trei zile, la Harkov situaţia devenea tot mai alarmantă. În oraş se răspândeau tot mai insistent zvonuri că ar fi început o mare contraofensivă germană – zvonuri care aveau să fie curând confirmate oficial. Calea ferată spre Harkov nu era încă refăcută şi, în plus, începuse un dezgheţ timpuriu.

Harkovul se găsea, practic, izolat de restul ţării.

E drept, autorităţile sovietice au început treptat să redeschidă şcolile şi spitalele şi să scoată tăbliţele indicatoare cu denumirile străzilor în limba germană, dar în oraş îngrijorarea creştea din oră în oră.

La sfârşitul celei de-a treia zile a şederii mele la Harkov, soldaţii din casa în care locuiam nu mai erau atât de bine dispuşi ca la început. După cum povesteau ei, germanii atacau puternic la Kramatorsk, ca şi în alte sectoare la vest de Harkov, iar în oraş începuseră să sosească numeroşi răniţi. Răniţii spuneau că ofensiva era dusă de puternice unităţi de tancuri SS.

Am părăsit a doua zi Harkovul cu presentimente rele. Germanii au reintrat în oraş, dar nu imediat, ci abia după două săptămâni, la 15 martie. Primul lucru pe care l-au făcut SS-iştii a fost măcelărirea a două sute de răniţi aflaţi în spital şi, incendierea clădirii.

Recucerirea Harkovului de către germani a fost denumită de propaganda lui Goebbels „revanşa pentru

Stalingrad”, dar era o revanşă de proporţii relativ reduse. Dezgheţul timpuriu, care luase Armata Roşie prin surprindere şi obligase Comandamentul suprem sovietic să abandoneze Harkovul, a început acum să lucreze în defavoarea germanilor. Pe Doneţ stratul de gheaţă devenise atât de subţire încât tancurile germane nu mai puteau trece râul, iar între timp trupele sovietice se fortificaseră de-a lungul liniei Doneţului. Aici frontul s-a stabilizat – mai mult sau mai puţin – până în iulie.

Succesele economiei de război sovietice. Acalmia din primăvara anului 1943

În 1943 Armata Roşie nu mai semăna de loc cu cea din 1941 şi nici chiar cu cea din 1942.

După Stalingrad, moralul Armatei Roşii era incomparabil mai ridicat decât în 1941 şi 1942; ea avea să mai treacă prin multe momente neînchipuit de grele şi să sufere câteva eşecuri serioase, ca, de pildă, pierderea Harkovului în martie 1943, dar nu mai putea exista niciun dubiu că până la urmă germanii vor fi înfrânţi. A sporit considerabil şi capacitatea de luptă a trupelor; în august 1942, Stalin îi spusese lui Churchill că ostaşii sovietici nu sunt încă soldaţi foarte buni, dar ei învaţă şi în curând vor deveni o armată de prim rang. De fapt, chiar în 1942 s-a format treptat tipul soldatului combatant, călit în lupte.

Dar această creştere generală a capacităţii de luptă a Armatei Roşii nu se datora exclusiv unor cauze de ordin psihologic. În 1941 şi 1942, trupele sovietice aveau sentimentul, profund deprimant, că trebuie să lupte împotriva unui inamic mai puternic; eroismul, elanul, sacrificiul de sine sunt calităţi minunate, dar ce puteai face cu ele în lupta contra unui inamic a cărui infanterie era înzestrată cu tot felul de arme automate, dispunând de o putere de foc mult mai mare decât cea de care dispuneau soldaţii sovietici şi care, în plus, avea mult mai multe tancuri şi avioane?

Acum se recunoaşte că în Uniunea Sovietică producţia de armament a atins un nivel satisfăcător abia în toamna anului 1942. Evacuarea a sute de uzine din apus în răsărit (în toamna şi iarna 1941) a avut drept urmare o scădere aproape catastrofală a producţiei de armament, ceea ce şi explică în mare măsură rezultatele limitate ale contraofensivei de la Moscova din iarna 1941 – 1942, precum şi grelele înfrângeri suferite în vara anului 1942.

După pierderea minereului de fier de la Krivoi-Rog, a cărbunelui din bazinul Doneţului şi a centralelor electrice din Ucraina, în răsărit (unde se aflau acum majoritatea uzinelor de armament ale ţării) s-a făcut simţită o serioasă lipsă de energie electrică şi de metal. Resursele de combustibil – de toate felurile – reprezentau acum numai jumătate din cele antebelice. Uzinele siderurgice din Siberia şi Ural nu puteau lucra cu întreaga lor capacitate, şi în primele opt-nouă luni ale anului 1942 producţia de tancuri, avioane, tunuri şi muniţii era cu mult sub necesităţile Armatei Roşii. Pentru sporirea producţiei au trebuit să fie luate măsuri excepţionale. Trebuiau urgent deschise noi mine şi construite noi centrale electrice; în întreprinderile Comisariatului poporului pentru industria carboniferă au fost trimişi circa 200.000 de mineri începători, slab pregătiţi, pentru care a fost necesar să se aloce fonduri de alimente speciale. Zeci de mii de noi muncitori din diferite regiuni ale ţării au fost trimişi în minele bazinului carbonifer Karaganda din Kazahstan; erau în special femei şi adolescenţi, care trebuiau instruiţi în cel mai scurt timp. Merită toată admiraţia moralul femeilor sovietice, conştiente că muncesc în locul soţilor, fiilor şi fraţilor lor, care luptau în rândurile armatei. Deşi mai puţin spectaculos decât victoria de la Stalingrad, uriaşul efort depus de femei în timpul războiului, atât în agricultură cât şi în industrie, nu-şi are egal.

Dar, în ciuda tuturor acestor eforturi, în 1943 se mai

resimţea o serioasă lipsă de cărbune, de metal şi energie electrică. Deşi în 1943 ritmul extracţiei cărbunelui a sporit mult în răsărit, totalul producţiei de cărbune continua să rămână considerabil în urma nivelului atins în 1941, când se ridicase la 166.000.000 de tone[122].

Foarte reduse erau în 1943 şi resursele petrolifere; instalaţiile de la Maikop fuseseră scoase din funcţiune de ruşi când s-au retras; oraşul Groznîi, cu industria lui de prelucrare a ţiţeiului, suferise mult de pe urma bombardamentelor germane, iar, întrucât în perioada bătăliei de la Stalingrad comunicaţiile au fost un timp întrerupte, multe sonde din Baku au trebuit să fie temporar închise. Pe de altă parte, se făceau mari eforturi pentru a se crea în cel mai scurt timp un „nou Baku" în răsărit.

Lipsa de cărbuni a trebuit să fie acoperită (în special în transporturi şi pentru nevoile serviciilor comunale) prin înlocuitori – turbă şi lemn; la Moscova mii de muncitori, funcţionari şi studenţi au plecat la tăiatul lemnelor în păduri.

Au trebuit să fie urgent construiţi noi giganţi industriali. Aşa, de pildă, în 1942 a fost construită la Celeabinsk o mare centrală electrică, menită să alimenteze cu energie electrică zeci de uzine de armament situate într-o regiune foarte întinsă; în acelaşi an, la Combinatul metalurgic din Magnitogorsk a fost terminată construcţia unui nou furnal uriaş (vestitul furnal nr. 6). Deşi, în urma ocupării de către germani a Ucrainei şi a altor regiuni, industria constructoare de maşini din Uniunea Sovietică pierduse jumătate din potenţialul său de producţie, ea a reuşit să învingă în 1943 dificultăţile ce-i stăteau în cale5.

Toate acestea au avut o însemnătate hotărâtoare pentru industria sovietică de armament. S-au depus mari eforturi pentru a se crea forţe aeriene militare care prin

---

122 000 000 de tone.

calităţile lor de luptă să fie superioare Luftwaffe-i. Rămăseseră de mult în urmă zilele întunecate din 1941, când avioanele, sovietice erau în majoritatea lor atât de învechite încât folosirea lor echivala aproape cu o sinucidere. Principalele tipuri de avioane a căror producţie de serie începuse în 1942 erau 11 – 2 (avion de asalt zburând la mică înălţime), avioanele tactice de bombardament în picaj Pe-2 şi avioanele de vânătoare La-5, mai bune decât avioanele „Messerschmitt”-109, dar nu atât de bune ca avioanele „Messerschmitt”-109 F şi „Messerschmitt”-109 G. În 1943 a intrat în producţia de serie avionul La-5FN, care s-a dovedit a fi mai bun decât. orice avion german de vânătoare, inclusiv „Fokke-Wulf 190”, iar în luna mai a aceluiaşi an a început producţia de serie a avioanelor de tip Iak-9, dotate cu un tun de 37 mm, mult superioare avioanelor de vânătoare germane, care nu erau înzestrate decât cu un tun de 20 mm. Producţia de serie a bombardierelor Tu-2 a început în septembrie, iar construcţia avionului de asalt 11 – 2 a fost necontenit perfecţionată; spre sfârşitul anului, el s-a transformat într-un avion cu două locuri, având o putere de foc sporită. Producţia lunară medie [123]de avioane, a crescut de la 2 100 în 1942 la 2 900 în 1943, dintre care 2.500 erau avioane de luptă. În 1943 au fost produse în total 35.000 de avioane, cu 37% mai mult decât în

1942, 86% din ele fiind avioane de luptă. Foarte mare era procentul avioanelor de asalt şi de vânătoare. În toiul luptelor din vara anului 1943 erau produse lunar peste o mie de avioane de tipul 11 – 2, ceea ce reprezenta peste o treime din producţia de avioane a Uniunii Sovietice.

În „Istoria războiului” se arată că Armata Roşie dispunea şi de avioane trimise de ţările occidentale, dar cele de tipul „Hurricane” şi „Tomahawk” erau învechite şi, în multe privinţe, inferioare avioanelor de vânătoare

123 I.M.R.P.A.P., voi. 3, p. 161.

sovietice şi germane. Avioanele de tip „Airocobra” şi „Kittyhawk”, care au început să fie folosite pe Frontul de est în toamna anului

1943, erau excelente, dar „soseau... în număr insuficient” 6.

Din pricina evacuării industriei în răsărit, scăzuse mult şi producţia de tancuri; cu toate acestea, în cursul anului 1942 s-a realizat un mare progres în construcţia tancurilor. Două treimi din totalul tancurilor sovietice erau produse de „trei giganţi ai industriei sovietice constructoare de maşini” din răsărit – „Uralmaşzavod”, uzina „Kirov” din Celeabinsk şi Uzina nr. 183. În 1942 au fost introduse perfecţionări esenţiale, datorită cărora producţia de tancuri a crescut; astfel, turelele tancului mijlociu T-34 au început să fie presate cu matriţa şi nu, ca mai înainte, turnate. Tancul T-34 era, în general, cel mai bun tanc mijlociu din perioada celui de-al doilea război mondial – lucru pe care au fost nevoiţi să-l recunoască mai târziu şi mulţi experţi germani –, iar în 1943 i-au fost aduse continuu îmbunătăţiri. Ca ripostă la noul tanc german „Tigru”, ruşii au început în septembrie 1943 producţia de serie a tancului greu IS, având un blindaj de 1, 5 ori mai gros decât tancul german „Tigru”. „Istoria războiului” consideră tancul IS drept „cel mai bun tanc greu din lume”.

În 1943 producţia lunară medie de tancuri a Uniunii Sovietice s-a ridicat la peste 2000, ceea ce reprezenta o cifră ceva mai mică decât în 1942, dar, în schimb, în 1943 a fost aproape complet sistată producţia de tancuri uşoare, în timp ce la începutul anului 1942 acestea mai constituiau circa jumătate din numărul total al tancurilor produse. În 1943 au fost produse în total: 16.000 de tancuri grele şi mijlocii.

4.000 de autotunuri şi 3.500 de tancuri uşoare, ceea

ce repre [124]zenta de 8, 5 ori mai mult decât în 1940 şi aproape de 4 ori mai mult decât în 1941.

Un număr considerabil de tancuri a fost primit în 19421943 din Anglia şi Statele Unite, dar istoricii sovietici au faţă de ele o atitudine şi mai critică decât faţă de avioanele engleze. În 1942 55% din tancurile primite de la aliaţi erau tancuri uşoare, iar în 1943 acestea reprezentau 75%. Numărul tancurilor primite de la aliaţi era „neînsemnat", iar calitatea lor lăsa mult de dorit7.

Şi producţia de tunuri şi aruncătoare de mine a crescut mult în 1943; în acest an au fost produse nu mai puţin de 130.000 de tunuri de diferite calibre. În general, după cum a scris în 1943 D.F. Ustinov, comisarul poporului pentru armament, „o mare densitate a focului de artilerie, un mare număr de tunuri pe fiecare kilometru de front... au devenit acum un fenomen obişnuit". De la începutul anului 1943 a sporit considerabil şi puterea de foc a trupelor de infanterie, în 1943 numărul automatelor a crescut faţă de 1942 de trei ori, iar cel al mitralierelor uşoare şi grele – de două ori şi jumătate. Marea superioritate în ceea ce priveşte puterea de foc pe care infanteria germană o avusese în 1941 era acum de domeniul trecutului. E uşor de înţeles ce însemnătate a avut acest lucru pentru moralul ostaşilor sovietici. „Avtomatcik"-ul 8 german nu mai stârnea groază sau desperare, ca în 1941; practic, fiecare soldat sovietic era acum el însuşi un „avtomatcik".

O altă problemă importantă a constituit-o asigurarea populaţiei şi armatei cu produsele alimentare necesare. În timpul războiului a fost chemată sub arme aproape întreaga populaţie bărbătească de la sate aptă de muncă şi au fost rechiziţionate pentru nevoile armatei un număr foarte mare de tractoare şi cai. Cu toate acestea, populaţia rămasă în sate – alcătuită aproape exclusiv din femei,

---

124 Op. cit., p. 216.

adolescenţi şi bătrâni – a muncit eroic, adesea în condiţii îngrozitoare, pentru a da ţării alimente. Ca forţă de tracţiune au fost folosite pe scară largă vacile, şi se cunosc chiar cazuri în care înseşi femeile s-au înhămat la pluguri. La sate femeile erau

7 Op. cit., p. 214. Tot acolo se mai spune că experţi ai aliaţilor, ca, de pildă, Liddell Hart, recunosc acum că „tancurile folosite de ruşi erau aproape în totalitatea lor de producţie proprie". Unele dintre tancurile primite de ruşi în 1941 şi 1942, în special tancurile engleze „Matilda", s-au dovedit foarte puţin eficace şi „luau foc ca o cutie de chibrituri" – după cum mi-a spus, supărat, în vara anului 1942 un colonel pe frontul de la Rjev.

8 În limba rusă: soldat înarmat cu automat (pistolar). — *Nota* trad.

În şi mai mare măsură decât în fabrici conştiente că lucrează pentru fiii, soţii şi fraţii lor, plecaţi să lupte împotriva germanilor.

Cât de acută devenise problema alimentelor se poate vedea şi din faptul că în 1942 nu mai rămăsese în U.R.S.S. decât 58% din suprafaţa cultivată dinainte de război, restul aflându-se sub ocupaţie germană. În 1943, după eliberarea Caucazului de nord şi a altor regiuni, suprafaţa cultivată a ajuns la 63% din cea antebelică, dar şeptelul de comute nu reprezenta decât 62% din cel antebelic, şi aşa destul de redus; la cai procentul era de 37%, iar la porci – 20%. Foarte mult a scăzut producţia de îngrăşăminte chimice, iar tractoarele ce mai rămăseseră în agricultură duceau adesea lipsă de benzină. Şi totuşi a putut fi evitată o lipsă acută de alimente. În oraşe aprovizionarea cu alimente a fost tot timpul foarte slabă, în special pentru „membrii de familie întreţinuţi", care primeau nişte raţii mizere; armata însă era destul de bine hrănită, mai ales începând din 1943. Acelaşi lucru se poate spune şi despre majoritatea muncitorilor calificaţi din industrie.

Este evident că în îmbunătăţirea aprovizionării armatei cu alimente un rol important l-au jucat – mai ales de la începutul anului 1943 – livrările în baza legii cu privire la lend-lease. De foarte mare însemnătate au fost şi livrările tot mai mari de autovehicule „Studebaker", „Dodge" şi „Willys", care au contribuit într-o măsură foarte însemnată la sporirea capacităţii de manevră a Armatei Roşii. În timpul luptelor de la Stalingrad încă nu le întâlneai prea des, dar, după cum ştiu din propria mea experienţă, începând cam de prin martie 1943, ele au devenit pe toate fronturile o parte integrantă a tehnicii de luptă. Aceste autocamioane şi „Jeep" un au contribuit, fără îndoială, la „noua fizionomie" a Armatei Roşii şi la creşterea continuă a formidabilei ei capacităţi de luptă după Stalingrad.

(

Problema ajutorului acordat de America, Anglia şi Canada Uniunii Sovietice prezintă atât aspecte politice cât şi psihologice.

În 1942 ajutorul aliaţilor nu a fost, desigur, luat prea în serios. În 1941 – 1942 livrările din America nu au depăşit în total 1 200.000 de tone, iar cele din Anglia – 532.000 de tone. Parte din armamentul greu primit în anul acela (avioane „Hurricane", tancuri „Matilda" etc.) s-a dovedit nesatisfăcător. În 1943 livrările din Anglia au rămas la acelaşi nivel, în timp ce acelea din America au crescut foarte mult, ajungând la 4 100.000 (iar dacă socotim şi primele patru luni ale anului 1944 ele au depăşit 6.000.000 de tone). În această cifră sunt cuprinse şi peste 2000.000 de tone de alimente. În afară de aceasta, în perioada 22 iunie 1941 – 30 aprilie 1944. S.U.A. au trimis Uniunii Sovietice următoarele materiale:

În perioada 22 iunie 1941 – 30 aprilie 1944, livrările Angliei către Uniunea Sovietică au totalizat 1 150.000 de tone, din care au ajuns la destinaţie 1 041.000 de tone. În

această cifră sunt cuprinse:

33.000 de tone de cupru 29.000 de tone de cositor 48.000 de tone de plumb 93.000 de tone de iută în plus, Anglia a mai trimis cantităţi reduse de alte materii prime, explozivi, obuze şi diferite materiale de război, precum şi peste 6.000 de maşini-unelte şi alt utilaj industrial în valoare de 14.000.000 de lire sterline. În aceeaşi perioadă, valoarea totală a livrărilor canadiene s-a ridicat la circa 355.000.000 de dolari; au fost expediate 1 188 de tancuri, 842 de transportoare blindate, circa 1.000.000 de obuze, 36.000 de tone de aluminiu şi 208 tone de grâu şi făină, în afara altor livrări mai mici[125].

Până la sfârşitul războiului, cifrele de mai sus au crescut. Potrivit afirmaţiilor generalului Deane, din octombrie 1941 şi până la sfârşitul războiului au fost trimise Rusiei peste 15.000.000 de tone de diverse produse. După părerea lui, cele mai importante livrări au fost:

1.427.000 de autocamioane, 13.000 de „maşini de luptă”, peste 2000 de maşini pentru artileria grea şi 35.000 de motociclete;

2. produse petroliere (2 670.000 de tone)

3. alimente (4 478.000 de tone), inclusiv făină. „Presupunând că efectivele Armatei Roşii erau de 12.000.000 de oameni, aceasta însemna că de fiecare om reveneau 200 g de alimente concentrate pe zi”;

4. utilaj feroviar.

În total, incluzând şi o imensă cantitate de alte produse (medicamente, îmbrăcăminte, încălţăminte etc.), „valoarea livrărilor şi serviciilor noastre – spune Deane – s-a ridicat la circa 11 miliarde de dolari. Chiar dacă nu ele au asigurat ruşilor victoria, aceste livrări le-au fost,

---

125 Cf. Comunicatului Comisariatului poporului pentru comerţul exterior publicat de „Pravda“ în iunie 1944, la cîteva zile după debarcarea aliaţilor în Normandia.

incontestabil, de mare folos”[126].

Cifrele de mai sus sunt, în felul lor, foarte impresionante. Ele arată că o bună parte din încălţămintea şi din materialul uniformelor purtate de soldaţii Armatei Roşii fusese produsă în America şi, de asemenea, că America şi Anglia au trimis Uniunii Sovietice o mare cantitate de materii prime strategice, benzină de avion şi multe altele. Au fost livrate şi avioane, şi tancuri, care – deşi nu erau totdeauna de cea mai bună calitate – nu erau chiar de lepădat. Dar ele nu reprezentau totuşi decât un procent relativ redus din totalul avioanelor şi tancurilor folosite de Armata Roşie. Potrivit datelor conţinute în cuvântarea rostită de Stalin în 1946 în faţa alegătorilor, în ultimii trei ani de război au fost produse în Uniunea Sovietică circa 100.000 de tancuri, 120.000 de avioane, 360.000 de tunuri, peste 1 200.000 de mitraliere, 6.000.000 de automate, 9.000.000 de puşti, 300.000 de aruncătoare de mine, circa 700.000.000 de obuze, circa 20 miliarde de cartuşe etc.

Admiţând că cifrele indicate de Stalin sunt exacte, armamentul greu (tancuri şi avioane) livrat de aliaţi n-ar reprezenta decât 10 – 15% din total. În cartea sa „Economia de război a Uniunii Sovietice”, publicată în 1948, N. Voznesenski, preşedintele Comitetului de stat al planificării, a afirmat că livrările aliaţilor în 1941, 1942 şi 1943 nu au reprezentat decât 4% din întreaga producţie a Uniunii Sovietice. Această cifră induce mai degrabă în eroare, deoarece 1941 nu poate fi socotit un an de livrări în baza legii cu privire la lendlease, iar 1944, când livrările aliaţilor au atins nivelul cel mai înalt, nu este de loc luat în seamă de Voznesenski.

Din observaţiile mele personale pot spune că, începând din 1943, Armata Roşie a preţuit mult ajutorul Occidentului, atât în avioane „Airocobra” şi „Kittyhawk”, în

126 John R. Deane. „The Strânge Alliance“, Londra, 1947, p. 93-95.

autovehicule „Dodge” şi „Jeep”, cât şi sub formă de conserve de carne, încălţăminte sau medicamente. Deosebit de mult erau apreciate autovehiculele. Cert este că şi materiile prime primite de la aliaţi au fost de mare ajutor întreprinderilor sovietice producătoare de armament. Dar aceste livrări nu au putut totuşi face să dispară acuta problemă – de ordin psihologic – care s-a creat în urma faptului că ruşii pierdeau în război milioane de oameni, în timp ce pierderile în oameni ale englezilor şi americanilor erau incomparabil mai mici.

În parte, tocmai din cauza acestei stări de spirit existente în ţară, guvernul sovietic prefera să vorbească cât mai puţin despre livrările din Occident. Este însă de înţeles că o asemenea atitudine a stârnit nemulţumirea Occidentului, iar primul incident de proporţii mai mari, provocat de „ingratitudinea” ruşilor, a avut loc în martie 1943, când amiralul Standley, ambasadorul S.U.A. la Moscova, s-a plâns într-o conferinţă de presă de atitudinea „nerecunoscătoare” a autorităţilor sovietice faţă de donaţiile făcute de particulari la „Fondul pentru ajutorarea Rusiei” şi, în general, faţă de ajutorul american.

Acest protest nu le-a plăcut de loc ruşilor; cu toate acestea, câteva zile mai târziu, presa sovietică a publicat o relatare foarte amănunţită despre o declaraţie făcută de Stettinius, în care acesta arăta câte materiale au fost trimise Uniunii Sovietice de către S.U.A. de la începutul războiului. Important era, după cum spunea Standley, de a linişti Congresul, care făcea mult caz de învinuirea de ingratitudine adusă ruşilor u.

Dar, deşi această subită recunoaştere în presa sovietică – în martie 1943 – a ajutorului acordat de Occident a fost determinată de incidentul Standley, ea urmărea şi ţeluri mai îndepărtate. Stalin se pregătea de pe atunci pentru Conferinţa de la Teheran şi avea în vedere pacea ce urma să fie instaurată de către cei trei „mari”. În

tot cursul anului 1943, guvernul sovietic a manifestat faţă de Occident o atitudine mult mai favorabilă decât în trecut. Oricât ar părea de paradoxal, în declaraţiile sale oficiale, guvernul sovietic manifesta o atitudine mult mai binevoitoare faţă de aliaţii occidentali decât poporul sovietic în ansamblu.

În jurnalul meu intim am găsit următoarea însemnare din 9 martie 1943: „După cinei ore de convorbiri telefonice aprinse, cenzura rusă a lăsat să treacă textul declaraţiei lui Standley. Cei de la departamentul presei (al Comisariatului poporului pentru afacerile externe) păreau furioşi. Kojemeako, cenzorul-şef, era alb de furie când şi-a pus viza pe telegramă. Mama lui murise la Leningrad de foame… Un alt rus mi-a spus azi: «Am pierdut milioane de oameni, şi ei vor să cădem în genunchi în faţa lor fiindcă ne-au trimis nişte conserve de carne. A făcut oare vreodată Congresul „cel atât de bun la inimă” – ceva care să nu fie în interesul lui? Să nu-mi spuneţi că lend-lease-ul este caritate!»”.

Primele luni ale anului 1943

Înaintarea impetuoasă a trupelor sovietice în timpul campaniei din iarna 1942 – 1943 de la Stalingrad la Harkov şi dincolo de acest oraş şi retragerea forţată a germanilor din Caucaz nu au fost singurele succese importante repurtate de Armata Roşie în acea perioadă. După toate pierderile pe care germanii şi aliaţii lor le suferiseră în sud, devenea tot mai vădit că aceştia începeau să ducă lipsă de oameni bine pregătiţi. Aşa se explică în bună parte hotărârea lor din martie 1943 de a abandona „trambulina” Gjatsk-Veazma-Rjev, acel „pumnal îndreptat asupra Moscovei”, de care se cramponaseră cu atâta înverşunare după primele înfrângeri suferite de ei în Rusia în iarna 1941 – 1942. Cititorul îşi aminteşte, probabil, că, deşi ruşii i-au respins pe germani din faţa Moscovei pe un front larg, ei nu au izbutit să-i scoată din

triunghiul Gjatsk-Veazma-Rjev, situat la numai 150 km de capitală.

În tot cursul „verii cumplite” a anului 1942, această „trambulină” germană a rămas pentru Moscova o ameninţare potenţială, dar principala îngrijorare a ruşilor nu era atât perspectiva unei ofensive asupra capitalei, cât posibilitatea ca germanii vor încerca să menţină „trambulina” cu un minimum de trupe, trimiţând restul forţelor în sud – în vederea unei ofensive asupra Stalingradului şi a Caucazului. De aceea, în tot cursul verii şi toamnei anului 1942, comandamentul sovietic s-a străduit să imobilizeze cât mai multe trupe germane la vest de Moscova, atacându-le şi hărţuindu-le fără încetare. Luptele de la Rjev se numără printre cele mai grele pe care au trebuit să le dea trupele sovietice. Ele aveau de atacat nişte poziţii germane foarte puternice şi au suferit mult mai multe pierderi decât germanii; luptele au.

fost atât de înverşunate, încât au fost făcuţi numai foarte puţini prizonieri.

Am vizitat sectorul Rjev al frontului în timpul ploioasei toamne a anului 1942, după ce unităţile sovietice recuceriseră, cu preţul unor grele pierderi, câteva sate, dar de fiecare dată germanii îi respingeau de la periferia oraşului Rjev. M-a izbit profunda amărăciune cu care ofiţerii şi soldaţii vorbeau despre misiunea lor ingrată.

În toamna aceea, drumurile semănau cu nişte râuri de noroi, iar nenumăratele ambulanţe trebuiau să meargă pe un „covor” format din trunchiuri de copaci aşternute de-a curmezişul şoselelor, ceea ce pentru răniţi era un adevărat chin.

În câteva dintre satele eliberate de Armata Roşie am putut vedea în toamna aceea un exemplu de ceea ce însemna „politica deşertului”, practicată de hitlerişti. Aşa, de pildă, în satul Pogoreloe Gorodişce, o bună parte din populaţie murise de foame. Germanii au împuşcat un mare

număr de locuitori, iar pe alţii i-au trimis în robie în Germania. Satul ca atare era aproape complet distrus.

Acum, în martie 1943, temându-se ca ruşii să nu le cadă în spate printr-o manevră de întoarcere pe la sud şi, în cele din urmă, să-i prindă în acea mare încercuire „dintre Moscova şi Smolensk" pe care în februarie 1942 nu izbutiseră s-o realizeze, germanii au părăsit pur şi simplu „trambulina de la Moscova", dând totuşi, ce-i drept, lupte grele de ariergardă, în special la Veazma, şi distrugând totul în măsura care le-o mai permitea timpul.

Comunicatul oficial sovietic din 7 aprilie 1943 cu privire la rezultatele „politicii deşertului", practicată de germani în mod sistematic în regiunile de la vest de Moscova – acum eliberate de ruşi –, constituie o enumerare înfiorătoare a execuţiilor în masă, a asasinatelor şi spânzurărilor, a violurilor şi torturilor, a exterminării prin înfometare a prizonierilor de război sovietici şi a deportării multor mii de oameni în Germania la muncă de sclavi. În comparaţie cu aceste bestialităţi, cele petrecute la Harkov păreau lipsite de importanţă. În comunicat se preciza că majoritatea execuţiilor din rândurile populaţiei civile au fost opera trupelor germane, iar nu a Gestapoului sau a SD-ului. Oraşele fuseseră aproape complet distruse, după cum m-am putut convinge scurt timp după aceea. La Veazma nu au rămas în picioare decât 51 de case mici dintr-un total de 5.500 de clădiri; la <Gjatsk – 300 din 1 600, iar în vechiul oraş Rjev – 495 din 5 443. Toate vestitele biserici au fost distruse. Populaţia a fost în mod deliberat înfometată. Numai din aceste trei oraşe mici au fost deportaţi în Germania 15.000 de oameni. În sate situaţia nu era cu mult mai bună; aşa, de pildă, în raionul Sâcevka, germanii au ars 137 de sate dintr-un total de 248. Pe lista criminalilor de război, conţinută în comunicat, figurau pe primele locuri generalul-colonel Model, comandantul Armatei a 9-a

germane, şi alţi ofiţeri germani care „purtau personal răspunderea” pentru aceste crime. În comunicat se sublinia că distrugerea oraşelor şi a satelor nu constituia un „fenomen întâmplător, ci făcea parte dintr-o politică deliberată de exterminare”, care în aceste regiuni pur ruse era aplicată în mod mai sistematic decât în alte locuri.

Nu e, desigur, de mirare că pe măsură ce Armata Roşie înainta spre vest mânia ei creştea la vederea acestor bestialităţi şi distrugeri.

La începutul anului 1943, Armata Roşie a repurtat alte două mari succese militare: a ocupat ieşindul Demeansk, situat la nord de Smolensk, important din punct de vedere strategic, iar după câteva zile de lupte deosebit de grele – când trupele Frontului Leningrad au trecut la înaintare spre est, iar trupele Frontului Volhov – spre vest prin ieşindul german de la lacul Ladoga – Armata Roşie a obţinut un succes şi mai important, străpungând blocada Leningradului pe o porţiune de peste 10 km. În această breşă, care cuprindea şi oraşul Schlüsselburg, a fost construită în câteva săptămâni o linie secundară de cale ferată care lega Leningradul cu restul ţării. Trenurile trebuiau să treacă printr-un coridor care era supus fără încetare tirului artileriei, ceea ce reclama deosebit de mult curaj din partea feroviarilor. Dar, deşi supusă focului artileriei, calea ferată, care trecea prin „coridorul morţii” – cum i se spunea –, a continuat să funcţioneze, iar gândul că nu mai sunt complet izolaţi de restul ţării a ridicat mult moralul celor 600.000 de locuitori ai Leningradului. Cu toate acestea, oraşul a mai rămas timp de un an sub focul artileriei germane.

Aceste rezultate erau foarte îmbucurătoare. Dar puternica contraofensivă germană, care a început la sfârşitul lunii februarie şi a avut drept rezultat faptul că Armata Roşie a pierdut Harkovul, Bielgorodul şi o bună parte din nordul bazinului Doneţului, a constituit un final

dezamăgitor al glorioasei „ierni de la Stalingrad”.

În ordinul său din 23 februarie, Stalin a vorbit în termeni foarte elogioşi despre ofensiva de iarnă a Armatei Roşii, declarând că „a început izgonirea în masă a duşmanului din Ţara Sovietelor”. Dar în acelaşi timp a pus în gardă armata şi ţara împotriva unui optimism exagerat, deoarece prevedea încă, fără îndoială, mari greutăţi.

„Duşmanul a suferit o înfrângere, dar el nu este încă învins. Armata fascistă germană trece printr-o criză… dar aceasta încă nu înseamnă că ea nu-şi poate reveni. Lupta… nu s-a terminat încă, ea abia se desfăşoară şi se înteţeşte. Ar fi o prostie să credem că germanii vor ceda fără luptă fie chiar un kilometru din pământul nostru”.

Declaraţia lui Stalin era remarcabilă din două puncte de vedere: în primul rând, era un avertisment dat Armatei Roşii că o mai aşteaptă lupte grele – aşa cum aveau să arate, de altfel, curând evenimentele.

În al doilea rând, dintre toate declaraţiile făcute de Stalin în timpul războiului, aceasta era cea mai puţin măgulitoare pentru aliaţi. Fără a pomeni de Africa de nord, unde aliaţii repurtau pe vremea aceea foarte puţine succese, Stalin a declarat că „Armata Roşie duce singură tot greul războiului”. Acum el nu a socotit necesar să mai adauge ceva la complimentele pe care le făcuse aliaţilor în noiembrie 1942 în legătură cu debarcarea în Africa de nord. Ceea ce făceau aliaţii nu suporta nicio comparaţie cu Stalingradul şi cu celelalte victorii ale ruşilor.

Ceea ce i-a supărat însă şi mai mult pe englezi şi pe americani a fost faptul că Stalin. care a vorbit în termeni elogioşi despre industria sovietică, nu a pomenit niciun cuvânt despre lend-lease şi nici despre celelalte livrări din Occident, care acum începeau să sosească în cantităţi foarte mari. În parte pe drumul prin Iran, recent reconstruit. Tocmai acest ordin de zi al lui Stalin din 23 februarie a stat la baza „incidentului Standley”.

În tot restul anului 1943, politica externă sovietică s-a caracterizat, pe de o parte, printr-o cordialitate crescândă faţă de S.U.A. şi Anglia (fapt care se explică prin pregătirea pentru Conferinţa de la Teheran, care a avut loc la sfârşitul acelui an), iar pe de alta printr-o atitudine extrem de „antioccidentală” în problema poloneză. Încă de pe atunci s-a creat impresia că, deşi căuta să întreţină relaţii cât mai bune cu aliaţii occidentali, Stalin era ferm hotărât ca problema poloneză să fie rezolvată numai de Uniunea Sovietică. Această problemă a constituit cel mai serios test. După cum s-a exprimat de Gaulle în timpul vizitei pe care a făcut-o la Moscova la sfârşitul anului 1944, „această problemă a fost principalul obiect al pasiunii sale [a lui Stalin] şi a ocupat un loc central în politica lui”.

De la sfârşitul lunii martie şi până la începutul lunii iulie, pe frontul sovieto-german a domnit o acalmie relativă – de fapt, cea mai lungă perioadă de acalmie cunoscută de atunci până la terminarea războiului. Dar ambele părţi se pregăteau febril pentru campania de vară, care avea să înceapă la 5 iulie cu marea bătălie de la Kursk. A fost ultima bătălie de mari proporţii pe care generalii hitlerişti (ce-i drept, nu toţi) mai sperau s-o câştige, contând în special pe noile lor tancuri „Pantera” şi „Tigru”, precum şi pe autotunurile „Ferdinand”. Dar după numai câteva zile germanii au pierdut această bătălie, iar ruşii au ajuns la Nipru şi, forţându-l, şi-au continuat înaintarea.

Aceste trei luni de acalmie au fost însă marcate prin evenimente politice foarte importante: pe de o parte, o tot mai mare apropiere de Anglia şi Statele Unite, iar pe de alta ruperea de către U.R.S.S. a relaţiilor cu guvernul polonez în emigraţie de la Londra şi punerea bazelor pentru un regim – cu totul nou în Polonia.

Problema poloneză

Polonia a ocupat un loc central în lupta diplomatică

dintre U.R.S.S. şi aliaţii ei occidentali, luptă ce începuse cu mult înainte de terminarea războiului. În ciuda tuturor încercărilor oficiale de a o atenua sau localiza, ea a fost problema care, începând cu prima jumătate a anului 1943 (şi chiar mai înainte), a dus la înveninarea relaţiilor dintre Est şi Vest.

În totul cursul perioadei 1941 – 1942, în care a avut loc „bătălia Uniunii Sovietice pentru supravieţuire", din momentul invaziei germane şi până la victoria de la Stalingrad – sau, în orice caz, în cea mai mare parte a acestei perioade –, guvernul sovietic a avut o poziţie cât se poate de corectă în relaţiile sale cu celelalte ţări. Chiar şi în cele mai grele timpuri – în vara anului 1942 –, Uniunea Sovietică s-a arătat, cu excepţia problemei celui de-al doilea front şi a „cazului Hess", foarte conciliantă în relaţiile ei cu Occidentul.

Singurul guvern aliat şi „prieten" cu care relaţiile Uniunii Sovietice au fost permanent încordate era guvernul polonez de la Londra. A fost într-adevăr un caz special. El îşi are originea în faptul că Germania şi Rusia „împărţiseră" Polonia între ele şi că un mare număr de polonezi fuseseră luaţi prizonieri de Armata Roşie în 1939, fiind apoi împrăştiaţi în întreaga Uniune Sovietică; printre ei se aflau 12.000 – 15.000 de ofiţeri şi subofiţeri.

Soarta ofiţerilor dispăruţi fără urmă avea să devină principalul măr al discordiei dintre guvernul sovietic şi polonezii „londonezi". Ea a servit drept temei şi pentru una dintre cele mai abile manevre ale maşinii de propagandă a lui Goebbels – povestea despre imensele morminte comune din pădurea Katyn de lângă Smolensk.

Acordul semnat în ziua de 30 iulie 1941 la Londra de Sikorski şi Maiski prevedea restabilirea relaţiilor diplomatice dintre cele două guverne, precum şi crearea în Rusia a unei armate poloneze „sub un comandament numit de guvernul polonez, cu acordul guvernului sovietic".

Această armată urma să se afle sub conducerea Comandamentului suprem sovietic, din care trebuia să facă parte şi un reprezentant al armatei poloneze.

În acord se mai prevedea că după restabilirea relaţiilor diplomatice U.R.S.S. va acorda „amnistie tuturor cetăţenilor polonezi aflaţi în detenţiune pe teritoriul sovietic, fie ca prizonieri de război, fie din alte motive".

Generalul Sikorski a sosit la Moscova în decembrie 1941, când germanii se mai aflau la numai câţiva kilometri de capitala sovietică, şi el a confirmat promisiunea polonezilor de a constitui pe teritoriul sovietic o armată poloneză care va lupta alături de Armata Roşie împotriva germanilor. Chiar şi în situaţia extrem de dificilă în care se afla Armata Roşie atunci, în tot timpul tratativelor purtate cu Sikorski, Stalin nu a fost de acord cu restabilirea Poloniei în limitele frontierelor ei dinainte de septembrie 1939, iar pretenţiile teritoriale ale polonezilor au continuat să rămână un permanent subiect de dispută între ruşi şi „aliaţii" lor polonezi. Mult mai serioasă şi urgentă era însă în acel moment problema constituirii unei armate poloneze în Uniunea Sovietică.

Această armată a început să fie formată în 1941 de către generalul Anders, el însuşi prizonier de război în Uniunea Sovietică şi, bineînţeles, un antirus convins.

Mai târziu, după ruperea relaţiilor diplomatice cu polonezii „londonezi", Vîşinski a adus acuzaţii vehemente atât lui Anders cât şi guvernului polonez de la Londra. El a început prin a aminti că acordul sovieto-polonez din 1941 prevedea următoarele:

„Despre unităţile militare poloneze constituite în U.R.S.S... Potrivit înţelegerii dintre comandamentul sovietic şi cel polonez, efectivul total al armatei poloneze a fost fixat la 30.000 de oameni. Totodată, în conformitate cu propunerea generalului Anders, s-a considerat indicat ca, pe măsură ce o divizie va fi constituită, ea să fie imediat

trimisă pe frontul sovieto-german.

Autorităţile militare sovietice… au dotat armata poloneză întru totul la fel ca şi unităţile Armatei Roşii aflate în curs de constituire… Guvernul sovietic a acordat guvernului polonez un împrumut fără dobândă în sumă de 65.000.000 de ruble, care ulterior, după 1 ianuarie 1942, a fost sporit la 300.000.000 de ruble. În afara acestor sume… a fost acordat corpului ofiţeresc un ajutor nerambursabil în echipament în valoare de peste 15.000.000 de ruble”.

Vîşinski a declarat că „la 25 octombrie 1941 armata poloneză număra deja 41 561 de oameni, din care 2 630 de ofiţeri. În decembrie, Sikorski a propus ca efectivele armatei poloneze să fie sporite la 96.000 de oameni, adică la 6 divizii.

În ciuda grelelor condiţii, armata poloneză avea în decembrie 1941 numărul de divizii prevăzut şi număra 73 415 oameni.

Dar, după spusele lui Vîşinski, în acel moment devenise tot mai clar că generalul Anders şi sfetnicii săi londonezi duc o politică de duplicitate. Ei nu aveau de loc intenţia să lase ca soldaţii lor să fie ucişi pe frontul rus şi născoceau mereu un pretext după altul pentru a nu-i arunca în luptă.

Armata poloneză trebuia să fie gata de luptă la 1 octombrie 1941, dar această promisiune nu a fost îndeplinită.

„Generalul Anders… a declarat ulterior că socoteşte neindicat să fie aruncate în luptă divizii izolate, deşi – a spus Vîşinski – pe alte fronturi polonezii luptau chiar şi cu efectivele unei singure brigăzi. Generalul Anders a promis că întreaga armată poloneză va fi gata să ia parte la acţiunile de luptă împotriva germanilor la 1 iunie 1942, dar după aceea guvernul polonez a refuzat categoric să trimită unităţile sale pe frontul sovieto-german”.

Nu este, desigur, surprinzător că armata poloneză de sub comanda lui Anders nu manifesta câtuşi de puţin dorinţa să lupte pe frontul rus.

După 1939 „polonezilor lui Anders" nu le-a mers, fără îndoială, prea bine în Rusia, deşi, atunci când a început războiul germano-sovietic, fusese poate din partea lor o lipsă de tact şi de bună-cuviinţă să se plângă atât de des de proastele condiţii de locuit şi de hrană ce le aveau; în definitiv, întregul popor sovietic a trecut prin mari dificultăţi în iarna anului 1941.

Nu este de mirare nici faptul că ruşii nu erau prea dornici să întreţină pe teritoriul lor o armată poloneză reacţionară, comandată de ofiţeri vehement antiruşi, cu atât mai mult cu cât această armată nu le dădea niciun ajutor în lupta contra germanilor. De aceea, Stalin a acceptat propunerea lui Churchill ca polonezii lui Anders să părăsească

Uniunea Sovietică trecând prin Iran. Mulţi ruşi s-au bucurat că scăpau de polonezi, dar plecarea armatei lui Anders a avut loc chiar în ajunul bătăliei de la Stalingrad. Plecarea polonezilor a fost asemuită de ruşi cu fuga şobolanilor de pe vaporul care li se pare că se scufundă.

Stalin, în orice caz, avea idei bine precizate în privinţa viitoarei Polonii. El nu avea intenţia să accepte frontierele stabilite la Riga în 1921. Şi nici nu avea de gând să admită ca Polonia să fie guvernată de elemente antisovietice. În trecut existase între polonezi şi ruşi o duşmănie adânc înrădăcinată, aţâţată de politica ţarismului. Chiar şi mult mai *târziu* – la câţiva ani după război –, Stalin a declarat că va mai fi poate nevoie de cel puţin două generaţii pentru a se înlătura prejudecăţile înnăscute ale ambelor părţi.

Stalin îşi fixase dinainte politica sa faţă de Polonia, deşi este îndoielnic că putuse să prevadă „bomba" lui Goebbeis în legătură cu „cazul Katyn". În realitate însă,

această bombă nu a făcut decât să accelereze evoluţia plănuită de Stalin. Aproape imediat după Stalingrad, dar înainte de scandalul stârnit de „cazul Katyn”, a fost dusă o vastă campanie împotriva pretenţiilor teritoriale ale guvernului Sikorski. Într-adevăr, activitatea diplomatică a ruşilor a devenit mult mai intensă după victoria de la Stalingrad (iar nu înainte), în această perioadă terminându-se şi elaborarea planurilor (pe vremea aceea încă secrete) privind viitorul Europei răsăritene.

Conflictul în problema poloneză, care mocnea de mult, a izbucnit în februarie 1943.

Ofensiva de iarnă, care a urmat după victoria de la Stalingrad, mai era încă în plină desfăşurare şi Armata Roşie continua să înainteze la vest de Harkov. Guvernul ucrainean sosise la Harkov (ce-i drept, numai pentru câteva zile, fiind apoi nevoit să plece din nou), iar „Radeanska Ukraina”, oficiosul guvernului ucrainean, apărut la Harkov în ziua de 19 februarie a publicat un articol al cunoscutului dramaturg ucrainean Aleksandr Korneiciuk, cel ce scrisese în 1942 piesa „Frontul”; acest articol – reprodus a doua zi şi în „Pravda”.

— Expunea cu toată claritatea punctul de vedere sovietoucrainean. Problema poloneză, care interesa Uniunea Sovietică în ansamblul ei, era atunci – ca şi mai târziu, de altfel

— Considerată a fi o problemă afectând în special interesele R.S.S. Ucrainene.

Scurt timp după aceea, Korneiciuk a fost numit adjunct al comisarului poporului pentru afacerile externe, răspunzând de „problemele ţărilor slave”. Nu a ocupat mult timp această funcţie, în parte, poate, fiindcă diplomaţia nu se împăca cu firea lui. În parte, poate, fiindcă presa străină a făcut mult caz de faptul că era căsătorit cu Wanda Wassilewska, o scriitoare poloneză comunistă, care din 1939 era cetăţeană a. Uniunii

Sovietice şi chiar membră a Sovietului Suprem.

Îndată după restabilirea, în vara anului 1941, a relaţiilor diplomatice dintre guvernul polonez din emigraţie şi U.R.S.S., problema frontierelor a devenit mărul discordiei în relaţiile dintre cele două guverne. Deşi în sinea sa Sikorski era dispus să adopte în această chestiune o poziţie realistă, el nu a renunţat niciodată oficial la pretenţia de a se restabili frontierele poloneze dinainte de 1939. El a ţinut totdeauna seama de „conservatorii" din guvernul său; există însă unele indicii că în cele din urmă era dispus să ajungă la un compromis. Ulterior s-a spus chiar că dacă Sikorski ar mai fi trăit relaţiile dintre guvernul polonez de la Londra şi guvernul sovietic nu s-ar fi înrăutăţit în asemenea măsură.

Trebuie arătat că ruşii nu-l considerau pe Sikorski personal răspunzător de „scandalul Katyn", ci pe unii dintre „conservatorii" din guvernul şi anturajul său, în special pe generalul Sosnkowski, şeful Marelui stat-major polonez şi persoana cea mai odioasă ruşilor. Cert este că şi după ruperea relaţiilor diplomatice cu guvernul polonez din emigraţie, în aprilie 1943, presa sovietică nu l-a atacat niciodată pe Sikorski personal. Privind însă acum lucrurile retrospectiv, trebuie arătat că e puţin probabil ca Sikorski să fi putut avea în această chestiune un rol mult mai important decât l-a avut mai târziu Mikolajczyk.

Se poate afirma că principiile fundamentale ale politicii U.R.S.S. faţă de Polonia au fost stabilite încă de la începutul anului 1943.

Graniţa răsăriteană urma să treacă aproximativ pe la „linia Curzon", iar Polonia avea, în schimb, să-şi extindă teritoriul spre apus, fără a se vorbi pe atunci de un anumit traseu al frontierei.

Guvernul polonez trebuia să fie un „guvern prieten" cu U.R.S.S.

Problema frontierelor poloneze urma să capete o

rezolvare durabilă, şi, deşi la început ruşii s-au abţinut să dea indicaţii oficiale în privinţa viitoarelor frontiere apusene ale Poloniei, un nou ziar polonez – „Wolna Polska” („Polonia liberă”) – care apărea la Moscova a pus, în martie 1943, chestiunea în mod deschis. Un oarecare Andrzei Marek a scris că Polonia trebuie să capete o mare parte din Silezia şi, fireşte, gurile Vistulei, „cu o largă ieşire la mare”. Litoralul de la Danzig până la Memel – a scris el – trebuie să fie polonez, iar Prusia orientală trebuie să „înceteze a mai fi o veşnică trambulină pentru agresiunea germană împotriva polonezilor, ruşilor şi popoarelor baltice. Ea trebuie să devină un pod al Poloniei spre mare, şi nu o barieră între Polonia şi mare”.

Pe scurt se presupunea că polonezii vor uita vechile lor neînţelegeri cu ruşii şi ucrainenii şi nu se vor mai gândi la „cordoane sanitare” sau la alte erezii de-ale lui Piłsudski.

După cum am arătat mai sus, polemica a fost deschisă de Korneiciuk la 19 februarie.

„S-ar părea – scria el – că, în aceste vremuri grele pentru poporul polonez, toate păturile societăţii poloneze ar trebui să fie unite într-un singur sentiment naţional, într-o singură idee sfântă – aceea de a-i izgoni pe ocupanţii germani… Dar în prezent există în Anglia un mare grup de emigranţi… care se străduiesc din răsputeri să zdruncine frontul unit al luptei… împotriva fascismului… un ziar polonez tipărit la Londra pe hârtie bună englezească… a scris că cererea de a se deschide un al doilea front trebuie considerată drept o «demagogie ieftină». Iar profesorul W. Wielhorski a declarat: «Fiecare dintre noi are datoria sfântă de a lupta pentru inviolabilitatea frontierelor noastre răsăritene».

Ea [nobilimea poloneză] nu a învăţat nimic… Ea nu a recunoscut niciodată existenţa poporului ucrainean…”

În continuare, Korneiciuk prezintă o lungă listă a

avantajelor pe care le-a obţinut Ucraina apuseană după intrarea ei în componenţa Uniunii Sovietice: în 1939 – 1941 au fost înfiinţate şcoli şi spitale, a fost efectuată reforma agrară, au fost lichidate analfabetismul, şomajul şi prostituţia.

La 2 martie a fost publicat un comunicat al agenţiei TASS în care se spunea că încercarea polonezilor de a răpi drepturile naţionale ale ucrainenilor şi bieloruşilor „este în contradicţie cu Carta atlantică… Chiar şi lordul Curzon, cu toate că avea faţă de Uniunea Sovietică o atitudine ostilă, a înţeles că Polonia nu poate avea pretenţii la teritorii ucrainene; şi bieloruse…”

În acelaşi comunicat se mai afirma că guvernul polonez de la Londra nu reprezintă poporul polonez.

Câteva zile mai târziu a apărut primul număr al ziarului „Wolna Polska”. Ziarul declara că este organul Uniunii patrioţilor polonezi şi-şi propunea să unească pe toţi patrioţii polonezi care trăiesc în Uniunea Sovietică – indiferent de trecutul lor, de părerile şi convingerile lor – în vederea luptei intransigente contra cotropitorilor germani. Ţelul acestei lupte, se spunea în ziar, este să „recucerească pentru Polonia fiecare palmă de pământ polonez, dar să nu pretindă nicio. singură palmă de pământ străin”.

Articolele scrise de Wanda Wassilewska, Wiktor Grosz şi alţii conţineau apeluri la prietenie cu Uniunea Sovietică şi acuzaţii la adresa guvernului de la Londra şi a diferiţilor „quislingi” polonezi.

La început mulţi s-au întrebat cine erau aceşti oameni de la Uniunea patrioţilor polonezi. Numai preşedintele Uniunii, Wanda Wassilewska, era bine cunoscut. Un altul era colonelul Berling, unul dintre foarte puţinii ofiţeri care au refuzat să plece cu armata lui Anders în Iran. Din Uniune mai făceau parte şi alţi polonezi – Borejsza, redactorul ziarului „Wolna Polska”, Wiktor Grosz,

Jendrichowski şi Modzelewski –, în majoritate oameni tineri, pe care prăbuşirea Poloniei panilor îi adusese, într-un fel sau altul, în Uniunea Sovietică. Din cine era însă alcătuit publicul larg căruia Uniunea patrioţilor polonezi din U.R.S.S. îi adresa apelurile sale?

În martie acesta se contura încă foarte vag. Pe o mare T>arte a teritoriului Uniunii Sovietice erau împrăştiaţi sute de mii de polonezi şi evrei polonezi; aceştia erau în mare parte oameni pe care autorităţile sovietice îi deportaseră în 1939 – 1940 din Ucraina apuseană şi Bielorusia apuseană, printre care şi foşti prizonieri de război care nu au vrut sau nu au apucat să se înroleze în armata lui Anders. Mai erau şi unii care veniseră de bunăvoie în U.R.S.S., fugind în 1941 de germani. Câţi dintre ei puteau fi însă efectiv consideraţi „patrioţi polonezi" – în accepţia dată de Moscova acestor cuvinte – era greu de spus.

Dar nici Uniunea patrioţilor polonezi şi cu atât mai puţin divizia poloneză (ulterior au mai fost formate pe teritoriul sovietic încă trei divizii) nu au fost de loc o glumă, cum înclinau să creadă pe vremea aceea nu numai adversarii acestui plan, dar şi mulţi prieteni sceptici. Abia în iulie 1943, când şi-a făcut apariţia divizia „Kościuszko", majoritatea scepticilor au fost nevoiţi să admită că, într-un fel sau altul, ruşii reuşiseră să-şi atingă ţelul. Uniunea a creat baza ideologică pentru acea Polonie nouă, a cărei primă manifestare importantă era divizia „Kościuszko".

Nu era, fireşte, întâmplător faptul că în tot cursul lunii aprilie presa sovietică a ridicat în slăvi pe toţi prietenii credincioşi ai Uniunii Sovietice. îţi făcea impresia că activitatea lor este comparată cu „comportarea reprobabilă şi mioapă" a polonezilor „londonezi". Aşa, de pildă, s-a făcut multă publicitate unei unităţi cehoslovace care pentru prima oară a luat parte la lupte de mare amploare. Multă atenţie a fost acordată şi mişcărilor de

rezistenţă din Franţa, Belgia şi Norvegia, dar mai ales escadrilei franceze „Normandie”, care, din iniţiativa lui de Gaulle, lupta pe frontul rus.

Cea mai mare faimă a dobândit în acele zile unitatea cehoslovacă care lupta pe frontul rus. Era o brigadă cu un efectiv de 2000 – 3.000 de oameni, comandată de colonelul Svoboda, care ulterior a devenit ministru al apărării în guvernul cehoslovac de la Praga. În martie brigada şi-a făcut pentru prima oară apariţia pe front, iar la 2 aprilie comunicatul sovietic menţiona că ea primise botezul focului. Din punct de vedere politic, două aspecte prezentau o deosebită importanţă: în primul rând că, spre deosebire de armata lui Anders, brigada cehoslovacă lupta pe frontul sovietic şi, în al doilea rând, că făcea acest lucru cu binecuvântarea comandantului suprem al armatei cehoslovace, preşedintele Beneš „şi a guvernului cehoslovac de la Londra. Brigada se afla, bineînţeles, din punct de vedere operativ, sub comandă sovietică.

La 8 aprilie, Aleksandr Fadeev a scris un articol înflăcărat despre eroismul cehilor, iar două zile mai târziu colonelul Svoboda primea calde felicitări din partea preşedintelui Beneš, a ministrului cehoslovac al apărării (aflat, de asemenea, la Londra), precum şi din partea deputaţilor comunişti cehi Gottwald, Kopecky şi a altora care se găseau pe atunci la Moscova. Căpitanului Jaros – care comanda o companie în timpul grelelor lupte din raionul Harkov, când a şi fost rănit mortal – i s-a conferit post-mortem titlul de Erou al Uniunii Sovietice. Colonelul Svoboda a primit Ordinul „Lenin”; alţi 82 de oameni din brigada cehoslovacă au fost distinşi cu ordine şi medalii.

Asemenea relaţii cu cehii se aflau într-un izbitor contrast cu cearta dintre Moscova şi polonezii „londonezi”, care atinsese aproape punctul ei culminant.

Imediat după restabilirea relaţiilor diplomatice sovietopoloneze, generalul Sikorski, generalul Anders,

ambasadorul Kot şi alţi reprezentanţi polonezi au ridicat mereu problema sorţii ofiţerilor polonezi aflaţi în Uniunea Sovietică după înfrângerea Poloniei din 1939. După cum susţin polonezii, conducătorii sovietici nu le-au dat niciodată un răspuns precis, declarând că în cele din urmă aceşti prizonieri vor fi găsiţi sau că, poate, unii dintre ei au fugit în Polonia sau în România ori au fost luaţi de germani după ce aceştia au invadat Uniunea Sovietică.

Afirmaţia propagandei lui Goebbels – făcută la mijlocul lunii aprilie 1943 – potrivit căreia germanii ar fi descoperit în pădurea Katyn de lângă Smolensk o serie de morminte comune conţinând cadavrele câtorva mii de ofiţeri polonezi a contribuit mult la agravarea relaţiilor, şi aşa destul de încordate, dintre Moscova şi polonezii „londonezi".

Germanii au instituit o comisie de anchetă, căreia i s-a făcut multă publicitate şi care „a dovedit" că ofiţerii polonezi fuseseră împuşcaţi de ruşi în 1940.

La 16 aprilie, în presa sovietică a apărut următorul comunicat oficial:

„În ultimele două-trei zile, calomniatori aflaţi în slujba lui Goebbels răspândesc infame născociri calomnioase potrivit cărora în primăvara anului 1940 ar fi avut loc în raionul Smolensk împuşcarea în masă a unor ofiţeri polonezi de către organele sovietice… Comunicatul fascist-german publicat în legătură cu aceasta nu lasă niciun dubiu în privinţa sorţii tragice a foştilor militari polonezi care în 1941 se aflau la lucrări de construcţie la vest de Smolensk şi care împreună cu mulţi oameni sovietici, locuitori ai regiunii Smolensk, au căzut în mâna călăilor fascişti-germani… după ce trupele sovietice au părăsit această regiune… în prost ticluita lor scornire despre numeroasele morminte ce ar fi fost descoperite de germani în apropiere de Smolensk, banda de mincinoşi a lui Goebbels menţionează satul Gnezdovaia, dar, ca nişte

potlogari ce sunt, ei trec sub tăcere faptul că lângă satul Gnezdovaia se efectuau săpături arheologice la istorica «necropolă de la Gnezdovaia»… Prin răspândirea de născociri calomnioase despre pretinsele atrocităţi sovietice comise în primăvara anului 1940, hitleriştii… caută… să scape de răspunderea pentru crimele bestiale comise de ei înşişi…

Asasinii de profesie fascişti-germani… care în Polonia au exterminat multe sute de mii de cetăţeni polonezi, nu vor izbuti să înşele pe nimeni cu minciunile şi calomniile lor mârşave…”

Toate acestea păreau să sugereze că, deşi polonezii fuseseră incontestabil ucişi, povestea cu mormintele comune din regiunea Smolensk nu era decât o născocire a germanilor. Nu era clar nici ce legătură avea necropola de la Gnezdovaia cu toată această chestiune.

După câteva zile, situaţia a devenit ceva mai clară; acum era, în orice caz, evident că Goebbels provocase un mare scandal diplomatic.

La 19 aprilie, „Pravda” scria, plină de indignare, în articolul său de fond:

„Mârşavele născociri ale lui Goebbels & Co… au fost preluate nu numai de credincioşii slugoi hitlerişti, dar, spre mirarea tuturor a, şi de cercurile ministeriale ale generalului Sikorski… Miniştrii polonezi îşi dau foarte bine seama de scopul pe care-l urmăresc falsurile şi provocările hitleriste… Până şi comunicatul Ministerului polonez al Apărării Naţionale declară: «Suntem obişnuiţi cu minciunile propagandei germane şi înţelegem scopul recentelor ei demascări…».

Cu toate acestea, în pofida bunului-simţ, ministerul polonez nu a găsit nimic mai bun de făcut decât… să se adreseze Crucii Roşii Internaţionale cu rugămintea de «a ancheta» ceva ce nu s-a întâmplat. Sau, mai bine zis, ceva ce a fost comis de călăii berlinezi şi atribuit apoi hoţeşte

autorităţilor sovietice… Conducătorii polonezi… au înghiţit momeala… După cele petrecute nu este de mirare că şi Hitler s-a adresat Crucii Roşii Internaţionale… Banda hitleristă de mincinoşi nu recurge pentru prima dată la asemenea tertipuri… Ea procedează acum întocmai aşa cum încercase să procedeze şi la Lvov în 1941, în cazul aşa-numitelor «victime ale terorii bolşevice». Atunci… sute de martori… au demascat calomnia hitleristă". (În continuare, articolul se referea la comunicatul publicat în această privinţă la 8 august 1941 de Biroul sovietic de informaţii.)

„Dându-şi seama de profunda indignare a întregii omeniri progresiste faţă de masacrarea populaţiei paşnice, lipsite de apărare, şi în special a evreilor, hitleriştii se străduiesc din răsputeri să aţâţe oamenii creduli şi naivi împotriva evreilor. În acest scop, hitleriştii inventează nişte «comisari» evrei inexistenţi care ar fi participat la asasinarea a 10.000 de ofiţeri polonezi… În această lumină, faptul că Ministerul polonez al Apărării Naţionale s-a adresat Crucii Roşii Internaţionale nu poate fi apreciat altfel decât ca un ajutor direct şi făţiş dat provocatorilor hitlerişti în ticluirea unor falsuri mârşave".

Iar două zile mai târziu, într-un comunicat al agenţiei TASS. se arăta că articolul de fond al ziarului „Pravda" „reflectă întru totul poziţia cercurilor conducătoare sovietice în această problemă".

„Declaraţia guvernului Sikorski… agravează situaţia, deoarece se solidarizează cu… comunicatul provocator al Ministerului polonez al Apărării Naţionale… Faptul că această campanie antisovietică a început simultan în presa germană şi în cea poloneză şi este dusă pe acelaşi plan permite să se presupună că menţionată… campanie este rezultatul unei înţelegeri prealabile între ocupanţii germani şi elementele prohitleriste din cercurile ministeriale ale domnului Sikorski.

Declaraţia guvernului polonez este o dovadă că elementele prohitleriste se bucură de multă influenţă în guvernul polonez şi că fac noi paşi în direcţia înrăutăţirii relaţiilor dintre Polonia şi U.R.S.S”.

Poziţia sovietică era clară, dar pentru justificarea ei nu existau fapte şi cifre amănunţite. Secretul care, înconjura povestea „ofiţerilor polonezi dispăruţi fără urmă” nu a fost întru totul elucidat. Autorităţile sovietice nu puteau da un răspuns complet înainte ca Armata Roşie să fi ajuns la Smolensk. Până atunci nu se putea face decât un singur lucru: să se tragă concluziile politice.

În seara zilei de 27 aprilie s-a anunţat că guvernul sovietic suspendă relaţiile diplomatice cu guvernul polonez. Această hotărâre a fost comunicată printr-o notă a lui Molotov înmânată lui Romer, ambasadorul polonez în U.R.S.S.

În notă era folosită expresia „prervat” (a suspenda, a întrerupe), şi nu „porvat” (a rupe), iar cei ce-şi închipuiau că ruptura nu are decât un caracter temporar atribuiau la început o anumită însemnătate acestei subtilităţi a gramaticii ruse.

Ambasadorul polonez a crezut şi el la început că conflictul va mai putea fi aplanat şi că „în curând se va întoarce la Moscova”. Era vădit indispus de cele întâmplate, dar şi-a făcut un punct de onoare din a fi absolut „corect” faţă de ruşi la conferinţa de presă pe care a organizat-o pentru corespondenţii englezi şi americani în seara ce a urmat anunţării faptului că relaţiile diplomatice au fost suspendate. El a declarat că a refuzat să primească nota sovietică, deoarece motivele invocate în ea erau „inacceptabile”. Ambasadorul a mai arătat că într-un articol publicat în numărul din 15 aprilie al ziarului oficial polonez ce apărea la Londra, „Dziennik Polski”, a fost respinsă propunerea germanilor de a se adresa Crucii Roşii Internaţionale, dar nu ştia când şi sub ce formă a fost

adresată în cele din urmă această cerere şi nici din a cui dispoziţie. În schimb – pe un ton mai degrabă

mâhnit decât indignat – a făcut la adresa ruşilor unele reproşuri cu caracter general.

Ambasadorul şi-a încheiat însă declaraţiile cu o notă optimistă, spunând că, după părerea sa, conflictul va fi aplanat, dar presupunerea lui Romer că „totul se va aranja" nu s-a adeverit. Rupând, practic, orice relaţii cu guvernul polonez de la Londra, guvernul sovietic era încă de pe atunci hotărât să adopte o poziţie intransigentă.

A doua zi, când „Pravda" a început din nou să tune şi să fulgere împotriva „imperialiştilor polonezi" şi a „agenţilor germani", Wanda Wassilewska a publicat în „Izvestiia" un articol care a marcat un punct de cotitură în relaţiile sovieto-poloneze. După obişnuitele învinuiri aduse guvernului polonez de la Londra că pune piedici în calea unei rezistenţe active împotriva germanilor în Polonia, dar, în schimb, se tocmeşte în privinţa frontierelor răsăritene ale Poloniei, ea a declarat că guvernul polonez „înăbuşă tot ce este progresist obligând elementele progresiste să tacă" şi caută să „submineze la polonezi încrederea în aliatul nostru firesc – Uniunea Sovietică".

Dar „orice polonez înţelege că această alianţă reprezintă pentru Polonia o chestiune de viaţă şi de moarte, cu atât mai mult acum, când pe Frontul de est se hotărăşte soarta Europei, soarta Poloniei".

Apoi a trecut la problema principală, arătând că s-ar putea ca în curând pe teritoriul sovietic să fie formate noi unităţi poloneze, care vor lupta umăr la umăr cu Armata Roşie, aşa cum o fac deja trupele cehoslovace şi aviatorii francezi. Această armată poloneză nu va fi subordonată guvernului polonez de la Londra.

Chestiunea cine va lua locul guvernului polonez de la Londra ca organ al puterii de stat nu a fost clarificată, dar,

până la constituirea unui *adevărat* guvern polonez, noua armată poloneză trebuia să fie subordonată guvernului sovietic. Mulţi sceptici credeau – şi nu aveau dreptate – că se urmărea crearea numai a unor „forţe simbolice" sau, mai mult, a se face doar un „gest".

Din acel moment, politica sovietică a urmărit două obiective: să denunţe şi să demaşte guvernul polonez de la Londra ca „nereprezentativ" şi să-şi declare intenţia de a sprijini pe cei ce vor să făurească o „Polonie liberă, puternică şi democratică". La 4 mai, Stalin a dat următoarele răspunsuri la întrebările puse de Ralph Parker, corespondentul ziarului american „New York Times" şi al ziarului englez „Times":

„1. *Întrebare*: Doreşte guvernul U.R.S.S. după înfrângerea Germaniei hitleriste o Polonie puternică şi independentă?

Răspuns: Fără îndoială că doreşte.

2. *Întrebare*: Pe ce baze ar trebui să se întemeieze, după părerea dv., relaţiile dintre Polonia şi U.R.S.S. după război?

Răspuns: Pe bazele unor relaţii trainice de bună vecinătate şi de respect reciproc sau, dacă poporul polonez o va dori, pe bazele unei alianţe de ajutor reciproc împotriva germanilor, duşmani principali ai Uniunii Sovietice şi Poloniei".

La 6 mai, Vîşinski a convocat o conferinţă de presă, în cadrul căreia a făcut o lungă declaraţie.

A început prin a prezenta o relatare despre formarea armatei lui Anders şi apoi a respins acuzaţia că această armată ar fi fost prost aprovizionată cu alimente.

El a arătat că datorită războiului din Pacific, precum şi altor motive, Rusia a dus în 1942 lipsă de alimente. Este clar că trupele necombatante nu puteau fi la fel de bine aprovizionate ca cele combatante. Întrucât comandamentul polonez nu a manifestat dorinţa de a

trimite unităţile poloneze pe front, ele au trebuit să fie considerate necombatante. În sfârşit, a fost luată hotărârea ca începând de la 1 aprilie 1942 numărul raţiilor alimentare să fie redus la 44.000 şi să se autorizeze evacuarea unităţilor poloneze care erau în plus. peste efectivul total de 44.000 de oameni.

În martie 1942 au fost evacuaţi 31 488 de militari polonezi şi 12 455 de membri ai familiilor lor. Dar – a spus Vîşinski –, deşi refuza să-şi trimită armata pe frontul sovieto-german, guvernul polonez încerca să efectueze înrolări suplimentare în această armată. Ca răspuns la nota poloneză trimisă la 10 iunie 1942 în această problemă, autorităţile sovietice au refuzat să permită formarea de noi unităţi militare poloneze în U.R.S.S. Atunci a fost ridicată chestiunea evacuării totale, şi în august 1942 au fost evacuaţi alţi 44.000 de militari polonezi şi 20.000 – 25.000 de membri ai familiilor lor.

În total au plecat deci din Uniunea Sovietică, încă în 1942, un număr de 75 491 de militari polonezi şi 37 756 de membri ai familiilor lor.

Vîşinski a arătat în continuare că afirmaţiile potrivit cărora autorităţile sovietice ar fi împiedicat pe supuşii polonezi („al căror număr în realitate nu este mare”) sau pe membrii familiilor lor să părăsească Uniunea Sovietică sunt mincinoase.

Avea, desigur, dreptate. Se credea că în Uniunea Sovietică se mai aflau 300.000 – 400.000 de cetăţeni polonezi, inclusiv evrei. Se poate oare pretinde că ar fi fost „împiedicaţi” să plece, dacă şi-ar fi exprimat dorinţa de a se evacua în Iran, fără să aştepte ca drumul spre Polonia să fie „deschis” şi dacă ar fi existat mijloacele de transport necesare în acest scop? apoi mulţi dintre cei pe care guvernul polonez îi socotea a fi cetăţeni polonezi nu mai aveau în ochii autorităţilor sovietice această calitate – în orice caz când era vorba de înrolarea lor în armata lui

Anders, deşi în cazul diviziei „Kościuszko” şi al altor divizii poloneze nou formate de ruşi condiţiile de primire nu erau chiar atât de severe.

Vîşinski a explicat în parte aceasta, arătând că după restabilirea relaţiilor diplomatice sovieto-poloneze în 1941 guvernul sovietic s-a declarat de acord să considere drept supuşi polonezi pe locuitorii de origine poloneză din Ucraina apuseană şi Bielorusia apuseană pentru ca aceştia să se poată înrola în armata lui Anders.

Dar guvernul polonez nu s-a mulţumit cu o asemenea măsură, ci a insistat ca tuturor locuitorilor din Ucraina apuseană şi Bielorusia apuseană să li se anuleze cetăţenia sovietică.

Ruşii nu au dat curs acestei cereri şi au hotărât chiar că, întrucât armata lui Anders plecase din Uniunea Sovietică, nu mai era cazul să se facă pentru polonezi o derogare de la lege, şi astfel toţi foştii supuşi polonezi din Bielorusia apuseană şi Ucraina apuseană au început – în virtutea decretului sovietic din 29 noiembrie 1939 – să fie din nou consideraţi cetăţeni sovietici. Această hotărâre a fost luată la 16 ianuarie 1943.

A doua parte a declaraţiei lui Vîşinski s-a ocupat de vasta reţea de organizaţii poloneze pentru ajutorarea cetăţenilor polonezi nevoiaşi.

După ce a menţionat cele douăzeci de „agenţii” şi vasta reţea de instituţii de binefacere create de ambasada poloneză în Uniunea Sovietică, Vîşinski a citat numeroase exemple de comportare mai mult decât incorectă a polonezilor şi a declarat că membrii ambasadei poloneze, inclusiv ambasadorul Kot, se ocupau de fapt în U.R.S.S. de spionaj, în loc. să se ocupe de bunăstarea concetăţenilor lor.

Scurt timp după aceea s-a aflat că grija pentru aceste instituţii – şcoli, spitale etc. – a fost în mare parte încredinţată Uniunii patrioţilor polonezi.

La 9 mai s-a anunţat oficial că Consiliul Comisarilor Poporului a aprobat cererea Uniunii patrioţilor polonezi din U.R.S.S. de a forma pe teritoriul Uniunii Sovietice o divizie poloneză – „Tadeusz Kościuszko” – care urma să lupte împreună cu Armata Roşie împotriva cotropitorilor germani. În comunicat se mai arăta că „formarea acestei divizii a şi început”.

În aceeaşi zi a avut loc la Moscova un mare miting al popoarelor slave. Mitingul a trimis telegrame de salut lui Stalin, Churchill şi Beneš. La miting au participat reprezentanţi ai tuturor ţărilor slave, printre care colonelul Svoboda, comandantul unităţii cehoslovace, care, la sfârşitul lunii martie, se distinsese în luptele de pe frontul sovietic, precum şi mitropolitul Nikolai. A luat cuvântul şi o tânără fată care evadase din lagărul de concentrare de la Dachau. Cuvântul introductiv l-a rostit Fadeev, preşedintele Uniunii scriitorilor, care a spus:

„Poporul rus se opune întru totul ideii profund reacţionare a panslavismului, pe care ţarismul rus căuta s-o folosească pentru ambiţiile sale imperialiste. În lupta contra inamicului comun, poporul rus este unit cu celelalte popoare slave pe bază de egalitate şi profund respect faţă de libertatea lor, faţă de onoarea şi demnitatea lor naţională”.

Dar adevăratul „punct de atracţie” al mitingului l-a constituit prezenţa Wandei Wassilewska şi a colonelului Berling. Wassilewska, înaltă, oacheşă, mai emoţionată decât oricând, a exclamat:

„De aici, de pe Frontul de est, ne vom croi drum spre Polonia, spre o Polonie mare, puternică şi dreaptă. Fraţilor! Ascultaţi bubuitul tunurilor de pe Frontul de est! … Ruşine celor ce îndeamnă la o inactivitate dezastruoasă!”

Colonelul Berling, un om urât, robust, cu părul tuns scurt, părea mai bătrân decât era în realitate. El a

declarat:

„Drumul spre patrie trece prin câmpul de luptă, şi noi, polonezii din Uniunea Sovietică, păşim pe acest drum!”

Timp de vreo două-trei luni au urmat numeroase discuţii în legătură cu problema poloneză – vehemente articole redacţionale despre polonezii „londonezi”, întruniri convocate de Uniunea patrioţilor polonezi etc. „Wolna Polska” a continuat să publice articole demascatoare despre ofiţerii superiori ai armatei lui Anders, ca şi despre Anders personal, care ar fi declarat, potrivit spuselor lui Berling (devenit între timp comandantul diviziei „Kościuszko”), că îl bucură faptul că armata poloneză este instruită în regiunea Volgăi mijlocii, deoarece după înfrângerea Armatei Roşii polonezii vor putea pleca în Iran mergând de-a lungul litoralului Mării Caspice, iar după aceea „vor putea face tot ce vor voi”. Berling a mai spus: „Ce ocazie a pierdut Anders când ar fi putut să arunce o divizie poloneză în bătălia de la Moscova şi n-a făcut-o!”

Dar toate aceste învinuiri erau deja de domeniul istoriei antice (deşi o istorie antică nu fără consecinţe), cel mai mare interes prezentându-l acum evoluţia politicii ruse faţă de „cealaltă” Polonie şi, în primul rând, felul în care progresa formarea noii divizii poloneze. La 15 iulie am avut ocazia să vizitez divizia „Kościuszko”, iar ceea ce am văzut acolo a fost pentru mine ca o revelaţie.

Tabăra diviziei poloneze se afla într-o frumoasă pădure de pini, pe malul abrupt al râului Oka, la aproximativ două treimi din drumul de la Moscova la Reazan. În satele din împrejurimi, în această inimă a Rusiei, era straniu să vezi soldaţi în uniformă poloneză şi cu chipie pătrate (aşa-numitele *konfederatka*) stând de vorbă cu populaţia locală. Din 1612, de pe vremea lui Ivan Susanin, niciun soldat polonez nu se mai apropiase măcar

de aceste locuri! Este drept, soldaţii aceştia purtau uniforme kaki, şi nu acele strălucitoare costume pe care, dacă e să dăm crezare costumierilor de la Bolşoi Teatr, le purtau polonezii în 1612!

Era o tabără mare cu barăci de lemn, solid construite, şi pretutindeni se puteau vedea inscripţii, lozinci şi embleme poloneze. La fiece pas dădeai în pădure peste imaginea vulturului alb polonez. Am ajuns acolo în seara de 14 iulie, iar la 15 iulie era aniversarea bătăliei de la Grünwald, cu care ocazie divizia „Kościuszko" urma să depună jurământul solemn pe marele platou de instrucţie. În evul mediu, forţele unite ale slavilor – polonezi şi ruşi – şi ale lituanienilor au luptat la Grünwald împotriva cavalerilor teutoni, şi în urma acestei bătălii înaintarea germanilor spre est a fost oprită. Pentru polonezi, bătălia de la Grünwald avea aceeaşi însemnătate pe care o avea pentru ruşi bătălia de pe gheaţa lacului Ciud din 1242, când ordinul teuton fusese zdrobit de către oastea lui Aleksandr Nevski. Grünwaldul constituia, de asemenea, un simbol măreţ al unităţii slave.

În acea seară de 14 iulie, în jurul mesei dintr-o mare baracă militară se adunaseră numeroşi oaspeţi: câţiva generali sovietici, maiorul Mârles, reprezentantul forţelor aeriene franceze, ofiţeri cehi – pe scurt, reprezentanţi ai tuturor naţiunilor ce luptau pe frontul sovieto-german. Generalul Jukov – omonim al mareşalului – era principalul delegat sovietic pe lângă divizia poloneză şi a avut un rol important în instruirea, organizarea şi dotarea ei.

Acolo am văzut pentru prima oară numeroşi polonezi care ulterior aveau să devină personalităţi bine cunoscute – maiorul Grosz, devenit mai târziu generalul Grosz, unul dintre principalii consilieri politici ai Marelui stat-major polonez, căpitanul Modzelewski, un om nu prea înalt, modest şi în aparenţă calm, ulterior ambasador al Poloniei la Moscova, iar apoi ministru al afacerilor externe, şi

căpitanul Borejsza, devenit mai târziu conducătorul presei poloneze.

Mai era de faţă şi un preot catolic, părintele Kupsz, despre care se spunea că ar fi fost partizan polonez, nu de mult sosit în Rusia.

Reuniunea din 14 iulie a fost prezidată de Wanda Wassilewska şi de colonelul Berling.

A doua zi a început printr-o slujbă religioasă ţinută sub cerul liber. Era ceva cu totul deosebit de rânduielile din Armata Roşie. Într-o poiană din pădure, sub cerul liber, fusese ridicat un altar, şi slujba a fost oficiată de părintele Kupsz. Altarul era decorat cu trei panouri mari, unul era o pictură simbolică reprezentând credinţa creştină apărată de un soldat polonez, cel din mijloc înfăţişa vulturul polonez, iar sub acesta o cunună de spini înconjura numerele 1939, 1940, 1941, 1942 şi 1943, rămânând spaţiu suficient pentru încă una sau cel mult două alte date; al treilea panou reprezenta o scenă de teroare nazistă în Polonia. Altarul era împodobit cu flori şi ramuri de pin, iar locul orgăi îl luase o orchestră alcătuită din două viori şi câteva instrumente de suflat. Îngenuncheaţi, sute de soldaţi se rugau, iar după aceea mulţi dintre ei, precum şi zeci de fete din serviciile auxiliare, îmbrăcate în uniforme kaki, au primit împărtăşania. Toată această scenă în mijlocul pădurii de pini oferea o privelişte de neuitat.

Evenimentul cel mai important din ziua aceea a fost defilarea diviziei „Kościuszko”, după ce trupele au depus jurământul şi au primit steagul diviziei, reprezentând un vultur alb pe un fond roşu-alb, cu inscripţia „Pentru patrie şi onoare” pe o parte, iar pe cealaltă parte – portretul lui Kościuszko. Pretutindeni am văzut un mare număr de embleme naţionale poloneze, şi nimic nu lăsa să se presupună că, în oarecare măsură, totul fusese organizat de ruşi – cu excepţia faptului că vorbitorii polonezi subliniau în mod invariabil recunoştinţa lor faţă de

Uniunea Sovietică şi de Armata Roşie. În jurământul pe care soldaţii polonezi îl repetau în cor, frază cu frază, se spunea nu numai că ostaşii promiteau să lupte până la ultima lor picătură de sânge pentru eliberarea Poloniei de sub germani, dar era cuprins şi jurământul de a păstra credinţă de aliaţi Uniunii Sovietice, „care le-a dat arme pentru a lupta”. După aceea a început defilarea, care a durat aproape două ore. La tribună, împodobită cu steagurile polonez, sovietic, englez, american, ceh şi francez, se aflau Wanda Wassilewska, Berling şi alţi ofiţeri polonezi, ofiţeri sovietici şi reprezentanţi ai aliaţilor. Majoritatea soldaţilor aveau între 25 şi 35 de ani şi toţi erau într-o bună condiţie fizică; ofiţerii purtau uniforme elegante de culoare kaki şi chipie pătrate, cu insigna reprezentând vulturul polonez, iar soldaţii, care treceau prin faţa tribunei în sunetele unui marş militar intonat de orchestră, purtau tunici de culoare verde-închis. Formarea diviziei începuse încă din aprilie, dar abia la începutul lunii iunie s-a trecut la instruirea ei temeinică. Divizia nu era încă pe deplin pregătită de luptă, dar reprezentanţii francezilor şi ai celorlalţi aliaţi au declarat că ceea ce se realizase până atunci era remarcabil. Nimeni nu făcea un secret din faptul că divizia fusese instruită aproape exclusiv de către ofiţeri sovietici. Cel mai izbitor lucru era însă echiparea diviziei. Armele automate sau semiautomate reprezentau 80% din armament; câteva companii aveau şi puşti antitanc cu reacţie; divizia dispunea de câteva subunităţi de mitraliere şi de artilerie, de subunităţi de aruncătoare de mine şi, în sfârşit, de circa 30 de tancuri T-34. Întregul echipament, cu excepţia câtorva autocamioane şi „Jeep”-uri americane, era de provenienţă sovietică.

Înzestrarea acestei divizii prezenta un deosebit interes, deoarece corespundea întru totul înzestrării unei divizii sovietice de infanterie. Marele număr de arme

antitanc cu care era dotată m-a făcut să înţeleg pentru ce eşuase complet ofensiva germană de la Kursk în cele zece zile de luptă precedente. Potrivit spuselor unui ofiţer polonez (confirmate ulterior şi de generalul Jukov), puterea de foc a acestei divizii depăşea de şapte ori puterea de foc a unei divizii regulate a armatei poloneze din 1939. Se spunea că în octombrie divizia „Kościuszko" va fi gata de luptă. Acest lucru s-a adeverit, iar divizia s-a distins chiar de la primele ciocniri cu inamicul, dar a suferit, ce-i drept, pierderi grele.

Din cine era alcătuită divizia?

Nu am putut obţine cifre exacte, dar marea majoritate – aproape 15.000 de ofiţeri şi soldaţi ai diviziei – păreau a fi polonezi, dar polonezi din teritoriile alipite în 1939 la Uniunea Sovietică. Cei ce vorbeau ruseşte – dar aproape toţi se foloseau de limba polonă – aveau un pronunţat accent polonez. O mare parte dintre ofiţeri serviseră înainte în Armata Roşie şi mulţi erau decoraţi cu ordine şi medalii. Unul avea medalia pentru victoria de la Stalingrad; era însă polonez sadea, originar din Lvov şi mobilizat în Armata Roşie la începutul războiului. Problema „naţionalităţii" fusese acum rezolvată într-un mod ciudat, care nu angaja la nimic: orice locuitor din Ucraina apuseană sau Bielorusia apuseană se putea înrola în divizie dacă „se considera" polonez. Am stat de vorbă cu câţiva soldaţi care – deşi îşi ziceau polonezi – mi-au spus că „într-un fel" le pare rău că s-au transferat din Armata Roşie în divizia poloneză. Foarte puţini ofiţeri şi soldaţi ai diviziei serviseră în armata lui Anders, dar mulţi „au fost pe punctul" de a se înrola înainte de plecarea ei în Iran. Soldaţilor li se spunea că cei a căror naţionalitate este îndoielnică vor putea ulterior opta pentru cetăţenia poloneză sau pentru cea sovietică. Acest lucru era valabil atât pentru polonezi cât şi pentru cei ce posedau deja buletine de identitate sovietice. După cum se spunea, 6%

din efectivul diviziei erau evrei, 2% ucraineni şi 3% bieloruşi. Mulţi dintre soldaţi erau foşti prizonieri de război polonezi şi veneau din regiuni îndepărtate ale Uniunii Sovietice, unde fuseseră deportaţi încă din 1939. Alţii erau foşti deportaţi din rândurile populaţiei civile. În cursul zilei am văzut o mulţime de asemenea oameni. Erau jerpeliţi, plini de păduchi şi demoralizaţi; trăiseră mult timp în condiţii îngrozitoare şi pentru a ajunge aici au trebuit să facă o călătorie foarte lungă şi grea tocmai din Siberia sau Asia centrală.

În timp ce stăteam de vorbă cu ei, un ofiţer a remarcat: „Tot aşa arătau şi mulţi dintre soldaţii noştri când au sosit aici, şi acum îi vedeţi cât de eleganţi sunt”. Era adevărat, şi cu toate că nimeni nu putea nega că în răsărit polonezii o duseseră foarte greu, această divizie rezolva, în sfârşit, problemele lor, şi majoritatea păreau să fie mulţumiţi. Înrolarea lor în divizie însemna cel puţin că, dacă nu vor fi ucişi, vor fi printre primii care vor intra în Polonia, iar acum, după marea victorie repurtată de ruşi la Kursk, această perspectivă nu mai părea prea îndepărtată.

O bună impresie făcea un grup de tineri polonezi pe care germanii îi puseseră să lucreze la refacerea drumurilor în raionul Kalinin şi care se alăturaseră unui detaşament de partizani sovietici şi, în cele din urmă, au izbutit să treacă linia frontului german.

În ceea ce-i priveşte pe soldaţii care făcuseră deja instrucţia militară, deşi formau o masă destul de pestriţă, propaganda patriotică a avut asupra lor efectul dorit. Erau disciplinaţi, bine îmbrăcaţi şi hrăniţi, iar gândul că vor fi „primii polonezi care vor intra în Polonia” le părea foarte atrăgător. Mulţi dintre ei erau de fapt polonezi pe care Anders, dacă ar fi avut timpul necesar, i-ar fi înrolat în armata sa şi i-ar fi luat cu el în Iran.

Berling şi Wanda Wassilewska au ţinut o conferinţă de presă. Berling a spus că s-a născut în 1896 în apropiere

de Cracovia şi că în războiul trecut luptase în legiunea poloneză a lui Piłsudski. Lucrase la statul-major al armatei lui Anders, dar nu era de acord cu linia politică a acestuia.

Wanda Wassilewska a declarat că divizia arată cu toată claritatea cât de absurde sunt presupunerile făcute în străinătate că nu ar fi vorba decât de o unitate militară simbolică. După cum spunea, se născuse la Cracovia în 1905, absolvise universitatea în oraşul său natal şi, până la prăbuşirea Poloniei, a fost membră a Comitetului naţional al Partidului socialist polonez. Mai întâi fusese ziaristă, dar din 1934 a devenit scriitoare. În Uniunea Sovietică sosise în septembrie 1939.

„Uniunea patrioţilor polonezi – a spus ea – a fost înfiinţată în aprilie 1943. Uniunea s-a adresat imediat mareşalului Stalin, cerându-i sprijinul şi oferindu-se să desemneze oameni care să ducă munca necesară în rândurile polonezilor. Uniunea patrioţilor polonezi îşi propune: 1. să contribuie la formarea unor forţe armate poloneze în Uniunea Sovietică; 2. să satisfacă nevoile culturale ale polonezilor aflaţi în Uniunea Sovietică şi 3. să creeze o reţea de şcoli poloneze, având totodată grijă de copii.

Nu există o evidenţă precisă a tuturor polonezilor aflaţi în Uniunea Sovietică. Ei erau împrăştiaţi pe un teritoriu atât de întins, încât nu a fost posibil să se ia legătura cu fiecare dintre ei.

Activitatea organizaţiilor poloneze – şcoli, spitale etc., conduse mai înainte de ambasada poloneză din Kuibîşev – s-a dovedit cu totul nesatisfăcătoare; conducerea acestor organizaţii a fost acum preluată de Uniunea patrioţilor polonezi. La 1 septembrie vor exista suficiente şcoli pentru toţi copiii polonezi aflaţi în Uniunea Sovietică.

Uniunea patrioţilor polonezi se ocupă numai de polonezii din U.R.S.S.; ea nu are câtuşi de puţin pretenţia

să joace rolul unui «surogat» de guvern polonez.

Uniunea este însă ferm convinsă că viitorul guvern al Poloniei trebuie să fie creat de popor şi nu de emigranţi. Polonia trebuie să fie o ţară democratică şi nu feudală.

Sikorski [care a murit cu puţin timp înainte într-o catastrofă aeriană] a fost un om bun şi cinstit, dar prea slab şi nu s-a putut opune presiunii elementelor reacţionare.

Uniunea patrioţilor polonezi nu desfăşoară niciun fel de propagandă în Polonia, dar însuşi faptul că aici există divizia «Kościuszko» va produce, fără îndoială, o impresie puternică asupra poporului polonez, în special după ce aceasta, împreună cu Armata Roşie, va începe să-i izgonească pe germani din Polonia".

Este clar că toate acestea aveau o foarte mare însemnătate politică, şi faptul că după un timp destul de scurt atât Berling cât şi Wassilewska au încetat – din motive diferite – de a mai fi conducătorii acestei mişcări nu a diminuat cu nimic însemnătatea lor. Alţi oameni, mai energici, aveau să le ia locul.

În septembrie 1943 Armata Roşie a recucerit Smolenskul, iar în ianuarie 1944 autorităţile sovietice au publicat rezultatele anchetei efectuate în legătură cu „cazul Katyn" şi i-au invitat pe corespondenţii presei occidentale la Moscova să viziteze mormintele comune de la Katyn.

La 15 ianuarie 1944, un mare grup de corespondenţi occidentali, însoţiţi de Kathie Harriman, fiica lui Averell Harriman, ambasadorul S.U.A., a plecat în acea înfiorătoare călătorie pentru a vedea sutele de cadavre în uniforme poloneze dezgropate în pădurea Katyn de autorităţile sovietice. Se spunea că aici ar fi fost îngropaţi circa 10.000 de oameni, dar au fost dezgropaţi numai câteva sute de „mostre", care reuşeau să umple până şi aerul rece de iarnă cu o duhoare greu de uitat. Comisia

special instituită pentru anchetarea cazului, care patrona această vizită, era alcătuită din medici legişti, ca, de pildă, academicianul Burdenko, şi dintr-o serie de personalităţi, printre care se numărau mitropolitul Nikolai al Moscovei, cunoscutul scriitor Aleksei Tolstoi, Potiomkin, comisarul poporului pentru învăţământ, şi alţii.

Despre concluziile la care au ajuns comisiile de anchetă – cea instituită de germani în aprilie 1943 şi cea sovietică, instituită în ianuarie 1944 – s-au scris până acum sute de pagini. Concluziile acestea au fost expuse pe larg într-o serie de cărţi.

Trebuie spus că organele sovietice s-au preocupat foarte puţin de combaterea argumentelor aduse de polonezii „londonezi" împotriva versiunii sovietice. Între altele, nici nu s-au ostenit măcar să examineze dovezile indirecte care păreau să le fie favorabile.

În primul rând, indiferent ce spuneau germanii, tehnica acestor asasinate în masă era tipic germană; Gestapoul folosise cu ocazia asasinatelor în masă exact aceeaşi tehnică în nenumărate alte regiuni.

În al doilea rând, de ce i-ar fi ucis ruşii pe polonezi în 1940 când Uniunea Sovietică trăia în condiţii de pace şi nu exista nicio necesitate de a ucide ofiţerii polonezi?

Apoi mai era şi problema gloanţelor: polonezii au fost ucişi cu gloanţe germane, fapt care, judecând după jurnalul său intim, îl neliniştise mult pe Goebbels. Anders citează depoziţia unui martor care a declarat că Germania ar fi vândut ţărilor baltice o mare cantitate de asemenea muniţie şi că ruşii puseseră acolo mina pe ea. Însă acest argument nu este valabil: germanii afirmau că ruşii i-ar fi împuşcat pe polonezi în martie 1940, dar ei au ocupat complet ţările baltice abia trei luni mai târziu.

Huşii au mai adus argumentul că pentru locuitorii Smolenskului pădurea Katyn era unul dintre locurile de odihnă preferate şi că până în iulie 1941, când sosiseră

acolo germanii, pădurea nu era îngrădită cu sârmă ghimpată. În consecinţă – susţineau ruşii –, din moment ce înainte de invazia germanilor pădurea Katyn nu era înconjurată cu sârmă ghimpată, ar fi absurd să se presupună că s-ar fi permis populaţiei să organizeze picnicuri pe nişte morminte comune încă proaspete!

În sfârşit – spuneau ruşii –, germanii s-au aflat la Smolensk din luna iulie 1941; este oare de conceput să nu fi aflat despre împuşcarea polonezilor decât după doi ani? Pe de altă parte, n-ar fi oare posibil ca germanii să-i fi împuşcat pe polonezi în 1941 pentru ca, doi ani după aceea, să-i poată învinui pe ruşi de această crimă?

Trebuie spus că dovezile materiale prezentate de ruşi pentru a demonstra că polonezii fuseseră împuşcaţi în 1941, şi nu în 1940, erau puţin convingătoare şi nu au produs cine ştie ce impresie asupra corespondenţilor cărora le-au fost arătate: în vitrine erau expuse ziare şi scrisori din 1940 şi

1941 (de altfel, foarte puţine la număr), precum şi alte obiecte nedatate, de pildă pungi pentru tutun, medalii şi o bancnotă de 50 de dolari.

Corespondenţii occidentali cărora li s-a îngăduit să viziteze pădurea Katyn în împrejurări atât de neobişnuite s-au văzut puşi într-o situaţie extrem de dificilă: singurul lucru pe care-l puteau face era să relateze întocmai ceea ce li s-a arătat. În plus, dat fiind că ne aflam în război, versiunea rusă nu putea fi criticată, deoarece era important să nu facem jocul germanilor. În orice caz, domnişoara Harriman a declarat în ianuarie 1944 că s-a convins de autenticitatea versiunii ruse.

Dizolvarea Cominternului şi alte evenimente din primăvara anului 1943

Pentru majoritatea populaţiei, condiţiile de trai şi de muncă continuau să rămână în 1943 foarte grele. În cele mai importante ramuri industriale, oamenii lucrau mult

mai mult decât ziua normală de lucru – câte 11 şi 12 ore pe zi. Lipsa braţelor de muncă se făcea atât de acut simţită încât în unele uzine operaţiile cele mai simple erau executate de copii, care lucrau 4 – 6 ore pe zi. Raţiile, în special pentru membrii de familie neaflaţi în câmpul muncii, erau extrem de reduse. Pe pieţele colhoznice se găseau foarte puţine mărfuri, iar totul era foarte scump. În oraşe puteai cumpăra alimente „la negru”; zahărul, de pildă, se vindea cu 3.000 de ruble kilogramul.

În 1943 începuse, după cum se exprima Ehrenburg, un „război profund”. Vremurile de pace nu mai erau decât o amintire îndepărtată, iar victoria – încă departe, într-un viitor nebulos. Tot nu exista încă un „adevărat” al doilea front, şi, cu toate că în perioada martie-iunie cercurile oficiale dădeau dovadă de o surprinzătoare cordialitate în raporturile cu aliaţii occidentali, acest fapt contrasta în mod ciudat cu atitudinea, mult mai rece, pe care o manifesta populaţia faţă de ei. Multă lume era de părere că, în ciuda operaţiilor din Africa de nord şi a bombardamentelor asupra Germaniei, aliaţii nu depuneau tot efortul de care erau în stare. De obicei se crede că „bunul popor rus” ar avea sentimente mult mai amicale faţă de Occident decât guvernul său. Dar în acel moment se putea observa tocmai contrariul. Cordialitatea oficială era însă, fără îndoială, dictată de considerente tactice.

În primul rând, după ordinul din 23 februarie al lui Stalin – foarte puţin măgulitor pentru aliaţi –, autorităţile sovietice au reacţionat la „incidentul Standley” într-un mod cât se poate de acceptabil pentru Roosevelt. După aceea s-a produs ruptura cu polonezii „londonezi”, eveniment care ar fi putut, desigur, da naştere în Anglia şi în Statele Unite unei puternice stări de spirit antisovietice. De aceea, pentru ruşi era important să „localizeze” problema poloneză, nelăsând-o să exercite o influenţă nedorită asupra relaţiilor sovietoanglo-americane.

Deşi pierderea Harkovului era puternic resimţită, campania de iarnă a cunoscut, în ansamblu, succese remarcabile. Indiferent dacă germanii şi aliaţii lor pierduseră 800.000 de oameni, cum afirmau ruşii, sau numai 470.000, cât recunoşteau germanii, înlocuirea la timp a acestor pierderi (chiar dacă luăm drept bună cifra prezentată de germani) în vederea unei ofensive de vară era aproape imposibilă. cu atât mai mult cu cât sateliţii Germaniei nu puteau – şi mai ales nu voiau – să jertfească noi oameni pentru „războiul lui Hitler", al cărui sfârşit victorios devenise acum foarte puţin probabil. Cu toate acestea, ruşii aşteptau campania de vară cu oarecare nervozitate, deoarece le mai erau proaspete în memorie cele două veri înfiorătoare ale anilor 1941 şi 1942.

În ajunul operaţiilor militare hotărâtoare din iulie 1943 se vorbea mai mult decât oricând despre faptul că germanii ar face propuneri de pace separată când Uniunii Sovietice, când puterilor occidentale. În ordinul său din 1 Mai, Stalin a menţionat într-adevăr aceste sondaje de pace. Există temeiuri să se presupună că această cordialitate de care au dat dovadă cercurile oficiale ruse în relaţiile cu Occidentul a fost determinată, în parte cel puţin, de nervozitatea resimţită de ele faţă de posibilitatea unei înţelegeri între Germania şi puterile occidentale. Suspiciuni similare existau şi în Occident, deoarece ştim că soldaţilor din armatele aliate ce luptau în regiunea Mării Mediterane li se spunea că războiul trebuie dus cu maximum de energie, „căci ruşii ar putea să iasă din război". Unele suspiciuni a trezit în Occident şi faptul că în Uniunea Sovietică a fost constituit un comitet al „Germaniei libere", având un steag negru-alb-roşu, culori îndrăgite de o bună parte a corpului ofiţeresc german încă de pe timpul kaiserului.

Spre deosebire de ordinul lui Stalin din 23 februarie, dat cu prilejul Zilei Armatei Roşii, cel de la 1 Mai 1943 era

plin de cuvinte amicale la adresa aliaţilor occidentali. După ce a descris marea campanie de iarnă şi a menţionat contraofensiva germană de la Harkov, devenită posibilă numai fiindcă germanii putuseră transfera aici 30 de divizii retrase din Vest (singura aluzie usturătoare la cel de-al doilea front), dar care nu s-a transformat într-un „Stalingrad german", Stalin a vorbit în termeni foarte elogioşi despre „trupele victorioase ale aliaţilor noştri" care-l zdrobesc pe inamic în Tripolitania, Libia şi Tunisia, precum şi despre „viteaza aviaţie anglo-americană", care „dă lovituri distrugătoare centrelor industriei de război ale Germaniei şi Italiei, prevestind crearea celui de-al doilea front în Europa..."

Situaţia germanilor şi a aliaţilor lor, a spus el, devine din ce în ce mai proastă, iar în presa străină au început să apară tot mai des ştiri despre sondaje de pace făcute de germani, sondaje prin care aceştia speră să spargă alianţa anglo-americano-sovietică. Imperialiştii germani, a spus Stalin, sunt oameni perfizi şi le place să-i judece pe ceilalţi după sine. Nimeni nu trebuie să cadă în cursa pe care ei o întind. Pacea nu poate fi asigurată decât prin zdrobirea totală a armatelor hitleriste şi prin capitularea necondiţionată a Germaniei fasciste.

„Lagărul fascist germano-italian trece printr-o grea criză şi se află în faţa catastrofei. Aceasta încă nu înseamnă, desigur, că asupra Germaniei hitleriste s-a şi abătut catastrofa... De aceea, popoarele Uniunii Sovietice şi Armata lor Roşie, ca şi aliaţii noştri şi armatele lor, mai au de făcut faţă unei lupte înverşunate şi grele... Se apropie vremea când Armata Roşie, împreună cu armatele aliaţilor noştri, va frânge şira spinării fiarei fasciste".

În zilele ce au urmat, presa sovietică s-a arătat mai proaliată decât oricând. La 8 mai Stalin i-a felicitat călduros pe Roosevelt şi Churchill cu prilejul „strălucitei victorii" din Africa de nord. În întreaga ţară au fost lipite

afişe care înfăţişau trei fulgere de mărime egală, în culorile steagurilor american, englez şi sovietic. Fulgerele loveau într-un animal hidos, un fel de hienă cu capul lui Hitler.

Terminarea campaniei din Tunisia a trezit în Uniunea Sovietică speranţe mari, poate chiar excesiv de mari.

Cea mai puternică impresie a produs-o asupra comentatorilor militari sovietici faptul că în Tunisia englezii şi americanii câştigau pentru prima oară o mare bătălie terestră. Victoria aceasta era prezentată drept preludiul unor operaţii mult mai mari în Europa. Forţele aeriene pregăteau terenul pentru aceste operaţii.

La 22 mai a fost anunţată dizolvarea Internaţionalei Comuniste. Hotărârea a fost comunicată sub forma unei rezoluţii a Prezidiului Comitetului Executiv al Internaţionalei Comuniste. În hotărâre se arăta că această organizaţie era „perimată" şi „devenise chiar o piedică în dezvoltarea partidelor muncitoreşti naţionale". Războiul – se arăta în continuare – a demonstrat următorul fapt important:

„În timp ce în ţările blocului hitlerist principala sarcină a muncitorilor este să contribuie la răsturnarea guvernelor... în ţările coaliţiei antihitleriste datoria sacră... a muncitorilor este să sprijine sub toate aspectele eforturile de război ale guvernelor acestor ţări..."

Rezoluţia se încheia cu următoarele cuvinte: „Comitetul Executiv cheamă pe toţi partizanii săi să-şi mobilizeze forţele pentru zdrobirea fascismului german şi a vasalilor săi".

Documentul era semnat de următorii membri ai Prezidiului: Gottwald, Dimitrov, Jdanov, Kolarov, Koplenig, Kuusinen, Manuilski, Marty, Pieck, Thorez, Florin, Ercoli (adică Togliatti), precum şi de reprezentanţii unor secţii: Biano (Italia), D. Ibarruri (Spania), Lechtinen (Finlanda), Ana Pauker (România), M. Rákosi (Ungaria).

Câteva zile mai târziu, într-un interviu acordat lui Harold King, corespondentul agenţiei Reuter, Stalin a declarat că dizolvarea Internaţionalei Comuniste este „justă şi oportună”.

„... Ea demască minciuna hitleriştilor cum că «Moscova» ar avea intenţia să se amestece în viaţa altor state şi să le «bolşevizeze»... Ea uşurează munca patrioţilor din ţările iubitoare de libertate în vederea unificării forţelor progresiste din ţara lor, indiferent din ce partid fac parte şi indiferent de convingerile lor religioase... Socot că dizolvarea Internaţionalei Comuniste este cât se poate de oportună, deoarece tocmai acum, când fiara fascistă îşi încordează ultimele forţe, este necesar să se organizeze asaltul comun al ţărilor iubitoare de libertate pentru doborârea definitivă a acestei fiare şi pentru eliberarea popoarelor de sub jugul fascist”.

Era bine cunoscut faptul că atât Churchill cât şi Roosevelt insistaseră ca Internaţionala Comunistă să fie dizolvată. De fiecare dată, Stalin răspundea că Internaţionala Comunistă este muribundă şi nu are nicio însemnătate. Dar ceea ce nu a spus era că din acest organism „muribund”, acum decedat, făceau parte numeroşi viitori conducători ai noii democraţii din Europa – Thorez, Togliatti, Gottwald, Kopecky, Dimitrov şi alţii. Pe vremea aceea, ei duceau o viaţă foarte retrasă la Ufa sau la Moscova. La Moscova, majoritatea dintre ei locuiau la hotelul „Lux” de pe strada Gorki; publicau rareori articole în presa sovietică şi, de asemenea, apăreau foarte rar în public, cu excepţia ultimei perioade a războiului.

La 30 mai a avut loc vizita, spectaculoasă a fostului ambasador al Statelor Unite la Moscova, Joseph Davies, cunoscut din filmul „Misiune la Moscova”. Sosind la Moscova, el a rugat să se picteze cu litere albe pe fuzelajul avionului său cuvintele *Misiune la Moscova*. După cum s-a exprimat, venise să-şi vadă „vechii săi prieteni” – Mikoian,

Vîşinski şi judecătorul Ulrich. Filmul „Misiune la Moscova” era plin de absurdităţi: Vîşinski avea o barbă mare neagră, doamna Molotov vorbea o rusească stâlcită etc. Filmul a fost prezentat la Kremlin în seara în care Davies a fost invitat acolo. Conducătorii sovietici au râs cu lacrimi, dar erau de acord că filmul era amical faţă de Uniunea Sovietică şi, totodată, util pentru spulberarea mitului despre „pericolul roşu”, mit care, potrivit spuselor lui Davies, mai era încă larg răspândit în

S.U.A. Membrii ambasadei engleze erau furioşi: în film apărea un măgar cu monoclu, în care mulţi vedeau o caricatură a ambasadorului englez, lordul Chilston. Ambasada S.U.A. şi presa americană erau unanime împotriva lui Davies, în parte din cauza felului în care-şi făcea singur reclamă şi, în parte, fiindcă îşi etala exagerat de mult sentimentele prosovietice.

În răstimpul dintre dizolvarea Internaţionalei Comuniste şi ziua în care Stalin a făcut declaraţii în această privinţă a fost sărbătorită solemn prima aniversare a alianţei anglosovietice: în presă au fost publicate articole entuziaste, a avut loc un schimb de mesaje între Kalinin şi regele George al VI-lea etc. La 9 iunie, când s-a împlinit un an de la semnarea acordului sovieto-american, ziarele erau pline de elogii la adresa Statelor Unite şi exprimau recunoştinţa pentru livrările în baza legii cu privire la lend-lease. „Pravda” scria: „Poporul sovietic nu cunoaşte numai, dar şi preţuieşte mult ajutorul pe care-l primeşte din partea marii republici de dincolo de ocean”. Acum lucrul cel mai important, scria „Pravda”, este să nu i se dea niciun răgaz lui Hitler.

Această neîncetată şi zgomotoasă reclamă ce se făcea aliaţilor în mai şi iunie era, fireşte, determinată de situaţia militară. Erau iminente lupte deosebit de grele, iar conducălorii sovietici sperau că aliaţii vor depune într-un viitor foarte apropiat noi şi mari eforturi (cu atât mai mult

cu cât în Africa de nord operaţiile militare se încheiaseră).

În declaraţia Biroului sovietic de informaţii din 22 iunie 1943 („Doi ani de război al Uniunii Sovietice pentru Apărarea Patriei") se arăta chiar că „fără un al doilea front, victoria asupra Germaniei hitleriste nu este posibilă". Principala idee a declaraţiei era că, datorită Armatei Roşii, care imobilizase 200 de divizii germane şi 30 de divizii ale sateliţilor Germaniei, aliaţii occidentali au avut timp suficient pentru a pregăti o lovitură hotărâtoare pe continentul european împotriva puterilor „Axei".

Cum trebuia oare interpretată declaraţia Biroului sovietic de informaţii: ca o nouă manevră tactică pentru a-i măguli pe aliaţi sau ca un indiciu de reală nelinişte în ajunul marilor bătălii de vară?

În iunie 1943, situaţia era într-adevăr încordată. Toţi îşi dădeau seama că furtuna se putea dezlănţui în orice clipă. Mulţi erau surprinşi că germanii nu trecuseră încă la ofensivă. Aviaţia – atât cea germană cât şi cea sovietică – era foarte activă. Câteva nopţi în şir, germanii au executat atacuri aeriene asupra oraşului Gorki, pricinuind pagube serioase cartierelor industriale. Deosebit de mult a suferit o mare uzină de asamblare a tancurilor. Au fost efectuate atacuri şi asupra oraşelor Kursk, Saratov, Iaroslavl, Astrahan etc. În plus, germanii au aruncat mine pe cursul inferior al Volgăi.

Aviaţia sovietică a efectuat raiduri asupra Orelului şi a altor localităţi. În ansamblu era clar că principalul câmp de luptă urma să fie raionul Kursk-Orel. De aceea, în momentul în care a început, ofensiva germană era cu desăvârşire lipsită de orice element de surpriză. Chiar şi mult lăudatele lor arme noi, tancurile „Tigru" şi „Pantera", nu mai constituiau un secret. Câteva tancuri de aceste tipuri fuseseră capturate la Leningrad, iar două au fost chiar prezentate la „Expoziţia trofeelor", organizată în iunie la Moscova. Comandamentul sovietic le supusese

tuturor experienţelor necesare pentru a putea făuri mijloacele cu care să fie distruse.

La 11 iunie mi-am notat o convorbire avută cu un corespondent sovietic care tocmai se întorsese din raionul Kursk. El spunea că acolo se afla concentrată o cantitate colosală de material de război; niciodată nu mai văzuse ceva asemănător. Ceea ce mai deosebea vara aceea de verile precedente era şi numărul uriaş de autocamioane americane; ele aveau să sporească incomparabil de mult mobilitatea trupelor sovietice. Soldaţii ruşi s-au convins că autocamioanele americane sunt maşini excelente.

În aceeaşi zi mi-am făcut următoarea însemnare:

„Molotov a oferit azi un prânz pentru a sărbători aniversarea semnării acordului sovieto-american. Era foarte prietenos şi tot timpul vorbea de cooperarea celor trei «mari» nu numai în război, dar şi în perioada postbelică. Toate toasturile erau închinate menţinerii acestei alianţe tripartite şi după război. Clark Kerr a spus că este încântat că alianţa anglo-sovietică s-a dovedit atât de solidă – la început copilul păruse puţin cam rahitic. Amiralul Standley a vorbit despre livrările efectuate în baza lend-lease-ului. La început acestea soseau într-un ritm cam lent, dar acum lucrurile stau foarte bine: tehnica americană şi engleză poate fi văzută pretutindeni – «Oerlikon»-uri pe spărgătoarele de gheaţă sovietice, tunuri engleze pe nava de linie «Krasnîi Okteabr»… Ruşii se gândesc (sau vorbesc) tot mai mult despre o pace care, în perioada postbelică, va fi patronată de cei trei «mari»…”

În cea de-a doua jumătate a lunii iunie au sunat de două ori la Moscova sirenele de alarmă aeriană. La 9 iunie au fost lansate bombe asupra suburbiilor, dar nu asupra Moscovei propriu-zise. Avioanele germane se aflau în drum spre Gorki. Cu toate acestea, trupele de apărare antiaeriană din Moscova au primit ordin de a fi gata de acţiune.

La 19 iunie Ehrenburg a publicat un articol, mai degrabă alarmist, despre posibilitatea unor viitoare raiduri asupra Moscovei: „Nu uitaţi că ei mai sunt încă la Orel; uitaţi că nu mai sunt la Veazma. Ei nu vor ocupa Moscova, dar urăsc Moscova, simbolul înfrângerii lor, şi vor încerca s-o desfigureze”.

În iunie m-am întâlnit deseori cu aviatorii escadrilei franceze „Normandie”. Printre ei erau oameni foarte feluriţi – de la muncitori comunişti din Paris, care vorbeau cu deliciosul accent al suburbiilor pariziene, şi până la blondul viconte de La Poype. Ruşii se mirau că un viconte vrea să lupte de partea bolşevicilor. Dar figura cea mai impresionantă dintre aceşti băieţi minunaţi era comandantul escadrilei, Tulasne, un om scund, frumuşel, având parcă ceva din eleganţa ofiţerilor zugrăviţi de Alfred de Vigny.

Escadrila fusese formată în Siria în 1942. Din considerente politice, de Gaulle a hotărât să trimită această mică unitate militară în U.R.S.S. Francezii se aflau aici de la sfârşitul anului 1942, participaseră la lupte şi până în iunie numărul avioanelor germane doborâte de ei se ridica la 15, pierzând şi ei trei avioane. Acum, în iunie 1943, se pregăteau pentru marile bătălii în care atât de mulţi dintre ei aveau să-şi piardă viaţa. Se înţelegeau foarte bine cu mecanicii sovietici de la aerodrom şi-şi petreceau vremea plăcut în compania fetelor din satele învecinate. Zburau pe avioane lak-l, care, după cum spuneau ei, le plăceau.

Tulasne, pe care l-am întâlnit în ziua de 17 iunie la un prânz dat de generalul Petit (ataşatul militar francez), spunea că în raionul Breansk (unde se afla baza escadrilei franceze) mai e încă multă linişte, dar că „totul” poate începe dintr-o clipă într-alta. Aviaţia sovietică bombarda liniile de comunicaţii germane. La raiduri participau câte 200 de bombardiere şi 200 de avioane de vânătoare. În

timpul zilei erau folosite bombardierele sovietice, iar în timpul nopţii cele americane. Germanii nu dispuneau aici aproape de loc de avioane de vânătoare care să poată lupta pe timp de noapte, acestea erau angajate în luptele aeriene deasupra Germaniei.

Francezii, spunea Tulasne, mănâncă tot ce mănâncă şi ruşii, le plac borşul şi kaşa. Dar li se dă rareori carne proaspătă, iar de mâncarea obişnuită – conserve de carne americane – li s-a făcut lehamite. Aviatorii francezi recent sosiţi găseau condiţiile de trai mai degrabă primitive, dar în rest erau foarte mulţumiţi. Fetele de prin sate erau „foarte prietenoase”.

Istoria escadrilei „Normandie” avea să devină unul dintre capitolele cele mai glorioase, dar şi cele mai tragice ale luptei poporului francez în cel de-al doilea război mondial, în luptele de la Kursk şi Orel din vara anului 1943 au pierit circa două treimi din efectivul iniţial al escadrilei, printre care Lefèvre şi Tulasne. Mai târziu au venit alţii, care le-au luat locul, iar escadrila a dat ultimele ei lupte în Prusia Orientală. Dispunând de cele mai bune avioane de vânătoare ruseşti – Iak-3 –, escadrila a făcut ravagii în rândul forţelor aeriene germane, mult slăbite. O dată. În numai trei zile, francezii au doborât aproape 100 de avioane germane. Vicontele de La Poype se născuse probabil într-o zodie norocoasă: lui şi altor trei aviatori francezi li s-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice şi până la urmă s-a înapoiat cu bine în Franţa. Dar veteranii escadrilei îşi aminteau în special de Tulasne.

Grelele pierderi ale escadrilei „Normandie” ne dau o idee asupra pierderilor pe care le-a suferit aviaţia sovietică în general.

Aceste manifestări de prietenie faţă de aliaţii occidentali (avându-se tot timpul în vedere instaurarea unei păci sub egida celor trei „mari”) au fost în parte umbrite de o inovaţie. În iunie a început să apară o nouă

revistă „Voina i rabocii klass” („Războiul şi clasa muncitoare”) – editată de organul sindicatelor, „Trud”. În primul număr al revistei se arăta că principalul ei obiectiv este acela de a demasca elementele profasciste din străinătate care iau poziţie împotriva concepţiei sovietice despre o pace sub egida celor trei „mari”. „Ar fi însă ridicol şi totodată o prostie să ascundem faţă de noi înşine şi faţă de alţii faptul că există anumite greutăţi în relaţiile dintre participanţii la coaliţia antihitleristă”. Revista ataca, de asemenea, pe izolaţioniştii americani, „clica de la Cliveden”, precum şi pe alţi „münchenezi”. Aceşti „semialiaţi ai lui Hitler” caută acum să-şi realizeze ţelurile lor murdare cu ajutorul „anumitor cercuri poloneze care nu au învăţat nimic”. În continuare, revista se pronunţa în favoarea unui „directorat al principalelor puteri”, care ar urma să prezinte rapoarte despre activitatea sa unei organizaţii internaţionale mai largi, din care vor face parte toate ţările lumii. Concepţia sovietică despre Organizaţia Naţiunilor Unite începea să se contureze.

Raidurile aeriene asupra oraşului Gorki şi alarmele aeriene de la Moscova au provocat în capitală în iunie şi la începutul lunii iulie o vizibilă stare de nervozitate. Gândul că vor mai fi încă multe pierderi de vieţi omeneşti şi-a găsit o amuzantă oglindire într-o anecdotă – însă adevărată – pe care mi-a povestit-o un rus despre femeia de serviciu de la biroul lui. Auzind pe cineva spunând că un al doilea front este absolut necesar, ea a exclamat: „Doamne fereşte! Ce, un front nu-i destul?!” Avea doi fii în armată.

La 6 iulie s-a anunţat oficial că germanii au început o ofensivă de mari proporţii exact în locul în care se aştepta – în raionul ieşindului de la Kursk, între pătrunderile de la Bielgorod şi Orel.

I

Capitolul al

Kursk: Hitler pierde ultima şansă de a schimba

soarta războiului încă din februarie, după Stalingrad, Hitler a declarat că armata germană trebuie „să recâştige în timpul verii ceea ce pierduse în timpul iernii”. Nu era lucru uşor, deoarece germanii şi aliaţii lor pierduseră peste 500.000 sau poate chiar 700.000 de oameni. După cum reiese din sursele germane, în ciuda „mobilizării totale” efectuate în Germania, până la începutul luptelor de vară n-au putut fi înlocuite decât circa jumătate din aceste pierderi. În urma înfrângerii de la Stalingrad, prestigiul lui Hitler scăzuse mult, iar recucerirea Harkovului nu a reuşit să i-l redreseze.

Înfrângerea germanilor în Africa de nord şi perspectiva unei apropiate invazii a aliaţilor în Italia, ale căror consecinţe politice erau greu (sau, mai bine zis, foarte uşor) de prevăzut, au accentuăt deruta lui Hitler. Acum era greu de crezut că războiul din Rusia ar mai putea fi câştigat. Hitler avea însă mare nevoie de o victorie spectaculoasă, de felul aceleia pe care Armata Roşie o repurtase la Stalingrad. Ieşindul de la Kursk, situat între Orel, la nord, şi Bielgorod, la sud (ieşind pe care trupele sovietice îl ocupaseră în iarna precedentă), era locul cel mai potrivit pentru a le pricinui ruşilor o înfrângere senzaţională.

Comandamentul sovietic considera ieşindul de la Kursk drept o trambulină de unde să pornească ofensiva pentru eliberarea regiunilor Orel şi Breansk (în nord-vest) şi a Ucrainei (în sud-vest). El concentrase aici un număr imens de trupe. Începând din martie, ruşii au fortificat ieşindul, săpând mii de kilometri de tranşee, amenajând mii de cuiburi de foc etc. Pe laturile de nord, vest şi sud ale ieşindului, adâncimea apărării atingea 100 km.

Potrivit unor surse germane, în primăvara anului 1943, *i*

Hitler intenţiona, din considerente politice, dar şi economice, să menţină un front de la Golful Finic până la

Marea de Azov şi, prin operaţia „Citadela”, să pricinuiască Armatei Roşii o înfrângere zdrobitoare în ieşindul de la Kursk. Încercuirea unor numeroase forţe sovietice în această regiune, credea el, va aduce după sine o serioasă schimbare în favoarea germanilor a întregii situaţii strategice, permiţând, poate, chiar o nouă ofensivă asupra Moscovei.

Azi germanii scriu în această privinţă următoarele:

„Ieşindul de la Kursk reprezenta un loc deosebit de potrivit pentru o asemenea lovitură. O ofensivă simultană a trupelor germane dinspre nord şi sud ar fi putut prinde în cursă o puternică grupare de trupe sovietice. Se spera, de asemenea, ca rezervele operative pe care inamicul le va arunca în luptă să poată fi şi ele zdrobite. În plus, lichidarea acestui ieşind ar fi scurtat simţitor linia frontului… E drept că unii afirmau încă de pe atunci că adversarul se aşteaptă ca ofensiva germană să înceapă tocmai în această zonă, şi… de aceea există pericolul ca pierderile germanilor să fie mai mari decât cele ale ruşilor… Hitler însă nu s-a lăsat convins, fiind sigur că operaţia «Citadela» va fi încununată de succes dacă va fi întreprinsă curând”[127].

Începerea operaţiei a fost însă amânată atât din cauza condiţiilor nefavorabile ale terenului, cât şi datorită faptului că diviziile germane nu primeau decât într-un ritm foarte lent completări pentru efectivele lor. În aceste condiţii, generalul Model, comandantul trupelor germane de la nord de ieşind, a declarat că operaţia nu va putea fi încununată de succes dacă nu se vor primi întăriri puternice în tancuri grele de cel mai nou tip, superioare oricărui tanc sovietic. De aceea, ofensiva a fost din nou amânată până la mijlocul lunii iunie, iar între timp au fost aduse în grabă pe front un număr mare de tancuri „Tigru” şi „Pantera”, precum şi de autotunuri „Ferdinand” direct

127 A. Philippi şi F. Heim, op. cit., p. 209-210.

de la uzinele de armament din Germania. Dar germanii au manifestat apoi noi şovăieli şi s-au produs noi amânări, cauzate, printre altele, de teama lui Hitler că Italia ar fi pe punctul de a ieşi din război. După ce s-a convins că Mussolini nu are de gând să capituleze, Hitler s-a hotărât, în sfârşit, să-şi pună în aplicare planul său iniţial. Victoria de la Kursk, a declarat el, va înflăcăra imaginaţia întregii lumi.

În acest timp însă, Comandamentul suprem sovietic nu stătea cu braţele încrucişate. Nimic nu-i putea conveni mai bine decât intenţia germanilor de a da lovitura tocmai acolo unde Armata Roşie era mai puternică. Cantitatea armamentului concentrat aici de ruşi poate fi apreciată după faptul că, în mai puţin de trei luni, au fost aduse din spatele frontului în zona ieşindului de la Kursk circa 500.000 de vagoane încărcate cu tot felul de materiale de război.

Germanii au concentrat în jurul ieşindului 2000 de tancuri (după datele sovietice – peste 3.000), din care mai bine de jumătate în sectorul sudic, unde comanda generalul Hoth, precum şi circa 2000 de avioane.

Philippi şi Heim scriu:

„Cu o asemenea concentrare masivă de trupe germane, Hitler aştepta bătălia cu multă încredere în victorie. El nu se îndoia că grupările de izbire din nord şi sud vor rupe apărarea ruşilor şi vor închide cercul la est de Kursk. Dar, în pofida tuturor aşteptărilor, nu a fost nevoie decât de foarte puţin timp pentru a se convinge că ofensiva eşuase, cu toate că trupele noastre şi-au încordat la maximum forţele. Unităţile noastre atacante au pătruns adânc în apărarea ruşilor, dar au suferit pierderi foarte grele, iar la 7 iulie ruşii au aruncat în luptă o cantitate şi mai mare de tancuri grele. Armata a 4-a germană de tancuri a dus lupte deosebit de grele. Tot ce se putea spera era să nu fim aruncaţi înapoi. Au început să apară dubii

serioase în privinţa rezultatului operaţiei «Citadela». Cu toate acestea, Hitler a dat la 10 iulie ordinul de a se continua ofensiva, în ziua aceea, aliaţii occidentali au debarcat în Sicilia, şi «victoria de la Kursk» îi era mai necesară ca oricând.

În realitate, după succesele tactice iniţiale, bătălia de la Kursk ajunsese de mult în impas, iar la 12 iulie comandamentul rus a executat pe neaşteptate o lovitură pe direcţia Orel – în spatele Armatei a 9-a germane (în partea de nord a ieşindului de la Kursk) … La 13 iulie. Hitler silit de împrejurări, a dat ordinul de a se înceta operaţia «Citadela». Această hotărâre a fost determinată şi de faptul că italienii nu fuseseră în stare să apere Sicilia şi se contura necesitatea de a fi trimise întăriri germane în Italia"[128].

În decurs de patru zile, germanii nu au reuşit să pătrundă în ieşindul de la Kursk decât în unele locuri şi pe o adâncime mică – în nord circa 16 km pe un front de 20 km, iar în sud circa 50 km, pe un front tot de 20 km. Când bătălia s-a oprit, cele două grupări de forţe germane se găseau la o distanţă de circa 150 km una de alta.

Aproape toate unităţile germane de tancuri suferiseră asemenea pierderi, încât nu mai puteau fi refăcute, şi până la urmă germanii au pierdut iniţiativa, care a fost preluată de Armata Roşie.

În ciuda faptului că şi Armata Roşie suferise pierderi grele în bătălia de la Kursk, comandamentul sovietic a putut totuşi începe ofensiva de vară pe un front foarte larg şi cu forţe superioare.

La Moscova tensiunea a fost foarte puternică când s-a aflat că germanii începuseră ofensiva. Ştirea era conţinută într-un articol, pătruns de patriotism, publicat de „Krasnaia zvezda":

„Părinţii şi bunicii noştri au făcut mari sacrificii

---

128 Op. cit., p. 212.

pentru a salva Rusia lor, patria lor. Poporul nostru nu-i va uita niciodată pe Minin şi Pojarski, pe Suvorov şi Kutuzov, pe partizanii, juşi din Războiul pentru Apărarea Patriei din 1812. Suntem mândri că în vinele noastre curge sângele glorioşilor noştri străbuni şi vom fi totdeauna demni de ei”.

În chiar inima Rusiei, în ţinutul natal al lui Turgheniev, avea loc o reeditare a bătăliei de la Kulikovo 14, de al cărei rezultat depindeau atât de multe.

Încă din prima zi a bătăliei, două lucruri au devenit clare: că Germania aruncase în luptă forţe imense şi că aceste forţe suferă pierderi nemaipomenit de grele, fără a obţine în schimb succese corespunzătoare. În comunicatul sovietic cu privire la prima zi a bătăliei se spunea:

„Începând din dimineaţa zilei de 5 iulie, trupele noastre au dus în sectoarele Orel-Kursk şi Bielgorod lupte înverşunate împotriva ofensivei unor mari forţe de infanterie şi de tancuri ale inamicului, sprijinite de un mare număr de avioane. Toate atacurile inamicului au fost respinse cu pierderi grele pentru el, şi numai în unele puncte mici unităţi germane au izbutit să pătrundă pe o mică adâncime în dispozitivul nostru de apărare. După datele preliminare, trupele noastre au avariat şi nimicit în sectoarele Orel-Kursk

’4 în bătălia de la Kulikovo, Dmitri Donskoi i-a zdrobit pe tătari în 1380.

şi Bielgorod, într-o singură zi, 586 de tancuri germane şi au doborî t 203 avioane ale inamicului. Luptele continuă”.

Cifra de 586 de tancuri germane distruse a înflăcărat imaginaţia oamenilor: nicicând nu se obţinuseră încă asemenea rezultate într-o singură zi. Impresia era oarecum asemănătoare cu cea produsă la Londra, în plină bătălie pentru Anglia, la aflarea ştirii că într-o singură zi au fost doborâte 280 de avioane germane.

În comunicatul din 6 iulie se spunea din nou că

trupele sovietice nu s-au retras decât puţin şi că pierderile germanilor s-au ridicat la 433 de tancuri şi 111 avioane. La 7 iulie, germanii au pierdut alte 520 de tancuri şi 111 avioane, iar la 8 iulie ruşii au început să execute contralovituri; comunicatul anunţa că în ziua aceea germanii pierduseră 304 tancuri şi 161 de avioane.

La 9 iulie, după patru zile de mare încordare, îngrijorarea a trecut. E drept că după ştirea că au fost distruse 586 de tancuri inamice ea slăbise mult. „Tigrii ard" era titlul unui reportaj de pe front. Au început să fie publicate declaraţii ale unor prizonieri de război germani, zguduiţi de „sângerosul măcel, cum nu mai cunoscuseră până atunci trupele germane".

Iată, de pildă, ce a declarat un caporal german luat prizonier în raionul Bielgorod: „Personalul nostru medical nu reuşea să dea ajutor tuturor răniţilor. Un infirmier mi-a spus că punctul sanitar seamănă cu un abator".

Comunicatul sovietic din 15 iulie anunţa că începuse contraofensiva în sectorul Orel, arătând totodată că în trei zile după străpungerea în câteva locuri a intrândului de la Orel trupele sovietice înaintaseră 25 – 50 km.

În ordinul lui Stalin din 24 iulie către generalii Rokossovski, Vatutin şi Popov se anunţau „lichidarea completă a ofensivei de vară germane" şi recucerirea întregului teritoriu ocupat de germani după 5 iulie. În ordin se mai spunea că la Orel, Kursk şi Bielgorod germanii concentraseră în total 37 de divizii – 17 de tancuri, 2 motorizate şi 18 de infanterie –, dar nu i-au luat pe ruşi prin surprindere, planurile lor de a ajunge la Kursk suferind un eşec total. S-a terminat o dată pentru totdeauna cu mitul că vara germanii înaintează întotdeauna. Pierderile germanilor s-au ridicat la: 70.000 de morţi, 2 900 de tancuri, 195 de autotunuri, 844 de tunuri de câmp, 1 392 de avioane şi 5.000 de autovehicule.

În toate reportajele de pe front se sublinia

extraordinara încredere în victorie de care erau pătrunse trupele sovietice în această bătălie. Unele dintre cifrele publicate erau incontestabil exagerate. Dar chiar dacă germanii nu au pierdut 3.000, ci numai 2000 de tancuri (iar după război germanii înşişi au recunoscut că la Kursk trupele lor de tancuri au fost pur şi simplu făcute una cu pământul), şi încă era un rezultat destul de bun. Dacă germanii au pierdut într-adevăr în bătălia de la Kursk 70.000 de oameni, trupele sovietice trebuie să fi suferit şi ele pierderi grele. Reportajele citau exemple ale excepţionalului curaj şi marii dârzenii a ruşilor. Aşa, de pildă, soldaţii rămâneau în tranşee, lăsând tancurile grele germane să treacă pe deasupra lor, iar apoi trăgeau în ele din spate.

S-a apreciat că la bătălia de la Kursk au participat – de ambele părţi – în total circa 6.000 de tancuri şi 4.000 de avioane. A fost, pe un spaţiu redus, cel mai teribil măcel din câte se văzuseră vreodată. Când, după câteva săptămâni, am călătorit prin frumoasele regiuni ale Ucrainei de la Volceansk la Valuiki şi apoi mai departe spre Bielgorod şi Harkov, am putut constata că raionul de la nord de Bielgorod (unde germanii pătrunseseră circa 50 km în ieşindul de la Kursk) fusese transformat într-un pustiu înfiorător – până şi copacii şi arbuştii erau distruşi de tirul artileriei. Câmpul de luptă mai era încă presărat cu sute de tancuri arse şi avioane distruse, iar pe o rază de câţiva kilometri aerul era încărcat de duhoarea miilor de cadavre numai pe jumătate îngropate.

Dar în U.R.S.S. pentru cei care supravieţuiseră erau zile minunate. La 5 august, după declaraţia specială a lui Stalin că oraşele Orel şi Bielgorod au fost eliberate, a început ceea ce ar putea fi denumită era „saluturilor în cinstea victoriilor”.

Cu vocea lui gravă, Levitan, crainicul postului de radio Moscova, rostea acum pentru prima oară cuvintele

ordinului comandantului suprem, care în următorii doi ani aveau să sune pentru oamenii sovietici ca o melodie plăcută şi cunoscută:

„Astăzi, 5 august, trupele Frontului Breansk, în cooperare la flancuri cu trupele Fronturilor de vest şi central, au eliberat, în urma unor lupte înverşunate, oraşul Orel.

Tot astăzi, trupele Fronturilor de stepă şi Voronej au zdrobit rezistenţa inamicului şi au eliberat oraşul Bielgorod…”

După ce erau menţionate unităţile care, primele, au pătruns în aceste două oraşe, se spunea că în viitor ele vor purta denumirea de „Orel” şi, respectiv, „Bielgorod”; în continuare crainicul a anunţat pentru prima dată:

„Astăzi, 5 august, la orele 24, capitala patriei noastre, Moscova, va saluta cu douăzeci de salve de artilerie trase din 120 de tunuri vitezele noastre trupe care au eliberat oraşele Orel şi Bielgorod… Exprim mulţumiri tuturor trupelor… care au participat la operaţiile de eliberare a oraşelor Orel şi Bielgorod. Slavă veşnică eroilor căzuţi în lupta pentru libertatea patriei noastre. Moarte cotropitorilor germani!”

Această formulare, cu mici variaţii, a devenit textul pe care milioane de ascultători aveau să-l mai audă de peste trei sute de ori până la victoria finală asupra Germaniei şi Japoniei.

Da, începuse era saluturilor în cinstea victoriilor.

A doua zi, la 6 august, comunicatul anunţa că trupele care eliberaseră Orelul îl urmăresc pe inamic spre vest şi au ocupat Kromî, precum şi alte 70 de localităţi, iar în sud se desfăşoară cu succes o ofensivă de mari proporţii spre Harkov.

Hotărârea de a sărbători victoria de la Kursk prin aceste prime salve de tun şi focuri de artificii nu era ceva întâmplător sau arbitrar. Comandamentul sovietic ştia că,

odată cu câştigarea bătăliei de la Kursk, Uniunea Sovietică câştigase de fapt războiul.

De aceeaşi părere sunt şi sursele germane din perioada postbelică. Aşa, de pildă, Walter Görlitz consideră că Stalingradul a fost punctul de cotitură al războiului din Răsărit pe plan politic-psihologic, iar înfrângerea suferită de germani la Kursk şi Bielgorod – punctul de cotitură din punct de vedere pur militar[129].

Orelul sub ocupaţie

Eliberarea străvechiului oraş rus Orel şi lichidarea completă a intrândului de la Orel, care timp de doi ani constituise o ameninţare pentru Moscova, au fost rezultatul direct al zdrobirii trupelor germane-fasciste la Kursk.

Orelul a fost unul dintre primele mari oraşe pur ruseşti eliberate în 1943. În plus, spre deosebire de Don şi Kuban, germanii au stat aici timp de aproape doi ani – începând din octombrie 1941.

În a doua săptămână a lunii august am putut călători cu automobilul de la Moscova la Tula şi de acolo la Orel. Relatarea de mai jos, bazată pe însemnările mele din acea vreme, descrie cum arăta linia întâi a intrândului de la Orel, ce am văzut în interiorul acestuia, şi în special chiar la Orel.

Ciulinii erau de înălţimea unui om. Buruienile alcătuiau un fel de junglă deasă, formând o fâşie lată de aproximativ 3 km, care se întindea spre apus şi apoi spre răsărit şi sud pe aproape întregul perimetru al intrândului de la Orel. Iar în jungla aceasta, prin care trecea acum şoseaua prăfuită ce venea de la Tula, te pândea moartea la fiece pas. „Minen” (în limba germană) sau „Mini” (pe ruseşte) citeam pe tăbliţele, vechi şi noi, înfipte în pământ. În depărtare, pe colină, sub cerul de vară de un albastru intens, se profilau ruine de biserici, rămăşiţele unor case şi

129 W. Görlitz. „Paulus and Stalingrad“, Londra, p. 288

coşuri solitare rămase în picioare. Kilometrii aceştia de buruieni şi ciulini fuseseră vreme de aproape doi ani o ţară a nimănui. Ruinele de pe colină erau cele ale oraşului Mţensk. Două femei bătrâne şi patru pisici erau singurele fiinţe vii pe care soldaţii sovietici le mai găsiseră acolo la 20 iulie, când au plecat germanii, înainte de plecare, fasciştii au aruncat în aer sau au incendiat totul – biserici şi clădiri, izbe ţărăneşti şi tot ce mai era. La mijlocul secolului trecut trăise în acest oraş „Lady Macbeth" a lui Leskov şi Şostakovici. Era straniu să te gândeşti că această dramă a pasiunii şi a sângelui se petrecuse în oraşul în care plutea acum miros de sânge vărsat din cu totul alte motive.

Am străbătut desişul de buruieni până la Mţensk. Nu, totuşi mai rămăsese în picioare o căsuţă din cărămidă. „Punct de alimentare – glăsuia o firmă.

— Aici puteţi primi raţia de hrană pe o zi: micul dejun, prânzul şi masa de seară". Alături, un alt anunţ: „Inamicul a distrus şi prădat acest oraş, a dus în robie pe locuitorii lui. Ei cer răzbunare!"

Achtung, *Minen*. *Achtung*, *Minen*... „Afurisită născocire şi minele astea! – spunea un colonel care ne-a întâmpinat la Mţensk.

— Pe o distanţă de numai o sută de metri de ambele părţi ale drumului am dezgropat 650 de mine". Ne povestea despre noile mine cu acţiune întârziată descoperite în adăposturile germane. Focosul lor acţionează în momentul când acidul perforează metalul. Unele explodează abia după două luni. Apoi mai există şi mine care sunt adevărate curse, şi sunt o mulţime dintr-astea. Minele şi minele-curse deveniseră unul dintre principalele tipuri de arme ale germanilor în 1943. Pentru soldaţii sovietici au fost cel mai serios motiv de îngrijorare şi constituiau, de altfel, principalul subiect de discuţie 16. În bătălia pentru Orel, unităţile sovietice au suferit

pierderi îngrozitoare de pe urma minelor. Mai târziu ele aveau să provoace noi pierderi la Harkov şi în alte locuri. În timp ce stăteam de vorbă cu colonelul, a trecut pe lângă noi o căruţă; în ea zăceau doi soldaţi care gemeau. Capetele le erau pline de sânge. Tocmai călcaseră pe o mină…

În ultimele zile se înapoiaseră la Mţensk doar 200 de oameni din 20.000 câţi avusese oraşul. Aceşti 200 stătuseră ascunşi pe undeva, în satele din împrejurimi.

Pe drumul spre Orel, care străbătea câmpii şi păduri frumoase, n-am văzut niciun sat. Numai câte un indicator printre ruine mai arăta ce sat fusese acolo. „Zona pustie", creată de germani, se întindea acum de la Rjev şi Veazma până la Orel.

Orelul – nu de mult încă un oraş de provincie, liniştit şi plăcut, plin de amintiri despre Turgheniev – a avut multe de suferit. Peste jumătate din numărul total al caselor[130] erau distruse; în unele locuri, ruinele mai fumegau încă. Podurile peste Oka fuseseră aruncate în aer; între timp însă se construise un pod provizoriu de lemn, şi pe el treceau, îndreptându-se spre vest, autocamioane militare, iar la Orel soseau ambulanţele de la Karacev – situat la 50 km vest –, unde se dădeau lupte grele.

Cum a trăit Orelul în cei aproape doi ani de ocupaţie germană? Dintr-o populaţie de 114.000 de oameni n-au mai rămas în oraş decât 30.000. Mulţi locuitori au fost ucişi de germani. Mulţi au fost spânzuraţi în piaţa oraşului, în aceeaşi piaţă unde se află acum mormintele echipajului primului tanc sovietic care a pătruns în Orel, precum şi mormântul generalului Gurtiev, care s-a acoperit de glorie în luptele de la Stalingrad şi a căzut chiar în dimineaţa în care trupele sovietice şi-au croit drum prin luptă în oraş. Se spunea că germanii ar fi ucis 12.000 de oameni şi de

130 Multe mine, atît sovietice cît şi germane, fabricate în 1943, aveau cutia din lemn, din care cauză erau foarte greu de detectat.

două ori pe atâţia ar fi trimis în Germania. Multe mii de locuitori plecaseră în pădurile din jurul Orelului şi Breanskului, alăturându-se partizanilor. Aici, în special în regiunea Breansk, partizanii desfăşurau o activitate foarte intensă.

Germanii au numit la Orel un primar rus (care acum fugise împreună cu ei) şi au adus în satele din împrejurimi câţiva foşti moşieri ruşi – sau fii ai acestora – albgardişti, cum li se spunea. Dar nu se ştie dacă îşi primiseră înapoi fostele lor moşii. În majoritatea locurilor, colhozurile nu au fost desfiinţate. Era încurajată înfiinţarea de mici întreprinderi particulare, dar existau atât de puţine mărfuri încât aceste încercări nu au dus la niciun rezultat. Într-un morman de dărâmături am găsit, ce-i drept, o sticlă spartă purtând o etichetă pe care stătea scris – mai întâi în ruseşte, dar dedesubt în germană – „Fruchtwasser-Fabrik, NOS-DRUNOW UND Co., Orel, Moskauer Str. 6”. Ar fi fost interesant să stau de vorbă cu acest „fabricant” din Orelul german, dar nu a putut fi găsit.

Iarna 1941 – 1942 a fost cea mai grea. Oamenii mureau cu sutele de foame. Mai târziu, cei ce lucrau într-un fel sau altul pentru germani au început să primească câte 200 g de pâine pe zi. Apoi mai era şi toată oroarea lagărului de prizonieri de război ruşi. Aici am luat pentru prima oară cunoştinţă directă de felul în care se purtau germanii cu prizonierii sovietici. După Stalingrad atitudinea lor s-a schimbat. Până atunci îi lăsau să moară ca muştele. După Stalingrad au încercat, prin şantaj sau linguşire, să-i atragă pe ruşi în armata trădătorului Vlasov.

Sever, cu ochi albaştri şi vioi, generalul Sobennikov, în prezent comandantul garnizoanei Orel, participase la marea ofensivă din iulie şi acum vorbea despre ea. La 15 iulie, după trei zile de lupte grele, unităţile sovietice au reuşit să rupă principalele poziţii ale apărării germane din jurul intrândului de la Orel. Niciodată încă, spunea el, nu a

fost concentrată împotriva unor poziţii de apărare germane atâta artilerie sovietică. În multe sectoare, puterea ei de foc era de zece ori mai mare decât în timpul bătăliei de la Verdun. Câmpurile de mine plantate de germani erau atât de dense şi de multe, încât a fost nevoie de o „suprapregătire" de artilerie pentru a distruge cât mai multe şi a reduce în felul acesta pierderile unităţilor ce urmau să treacă la acţiunea de rupere a apărării. La 20 iulie, germanii au încercat să oprească înaintarea trupelor sovietice, aruncând în luptă sute de avioane. Servanţii ruşi de la tunurile antiaeriene şi echipajele avioanelor de vânătoare au avut mult de furcă cu ele. În nenumăratele lupte aeriene ce au avut loc, ambele părţi au suferit pierderi grele. În aceste zile şi-au pierdut viaţa şi mulţi aviatori francezi.

Cât de important era pentru germani să păstreze Orelul, a continuat Sobennikov, reiese şi din ordinul generalului von Schmidt (înlocuit după aceea prin generalul Model) de a rezista la Orel până la capăt.

„Şi, incontestabil, germanii au rezistat până la capăt – a continuat generalul.

— Aveau aici trupe foarte dârze. Aproape toţi s-au bătut cu înverşunare şi numai foarte puţini s-au predat. Niciunul dintre prizonierii pe care i-am luat nu avea mai mult de treizeci de ani – erau trupe de elită, trupe sănătoase, bune. Tovarăşul Ehrenburg, care pretinde că armata germană este alcătuită din bătrâni suferinzi de gută şi de hemoroizi, nu ştie ce vorbeşte. Da, erau într-adevăr trupe bune, dar, cu toate acestea, moralul lor era zdruncinat. Kurskul şi tot restul au avut asupra lor o influenţă demoralizatoare. Prizonierii ne-au declarat că şi căderea lui Mussolini produsese o profundă impresie asupra soldaţilor germani, cu toate că unii dintre ei continuau să dea crezare poveştii scornite de ofiţeri cum că Mussolini ar fi grav bolnav".

Apoi generalul ne-a relatat povestea complicată cum la 3 august Orelul era aproape complet încercuit, iar în zorii zilei de 5 august ruşii au intrat în oraş.

„Autoblindatul nostru, înzestrat cu o staţie de radio tare cânta «Internaţionala», «Războiul sfânt» şi «Băsmăluţa albastră», a fost unul dintre primele care au pătruns în oraş.

Muzica noastră a produs asupra populaţiei o impresie extraordinară. O mulţime de oameni au ieşit pe străzi, cu toate că lupta nu încetase încă. Germanii continuau să folosească împotriva noastră autotunuri şi tancuri, iar pistolarii lor, ascunşi prin podurile caselor, ne cauzau multe neplăceri. Unul dintre aceştia l-a ucis pe generalul Gurtiev. Continuau să explodeze mine cu acţiune întârziată, şi în mijlocul acestui zgomot infernal, din difuzorul nostru răsunau cântece patriotice. Abia a doua zi au fost lichidaţi aceşti pistolari, deşi n-ar fi exclus ca unii dintre ei să mai fie ascunşi pe undeva. În Orel au mai rămas probabil sute de mine cu acţiune întârziată, cu toate că până acum am găsit 80.000 de mine. Aceasta este cauza pentru care trupele nu sunt cartiruite în oraş…

Da, am intrat în Orel în dimineaţa zilei de 5 august. Încercaţi să vă imaginaţi tabloul: zorile abia mijeau, iar în jurul nostru mai ardeau casele. Tunurile şi tancurile noastre pătrund în oraş, sunt acoperite cu flori, iar din difuzoare răsună acordurile «Războiului sfânt»; femei bătrâne şi copii roiesc printre soldaţi, le vâră flori în mâini, îi îmbrăţişează. Ici-colo se mai aud împuşcături. Mi-amintesc de o femeie bătrână. Stătea la un colţ al străzii Puşkin şi-şi făcea cruce, iar pe faţa ei plină de zbârcituri curgeau lacrimi. O altă femeie în vârstă – judecând după felul în care vorbea, părea o femeie cultă – a alergat spre mine, mi-a întins nişte flori şi, sărindu-mi de gât, a început să vorbească şi să tot vorbească fără sfârşit. Din pricina zgomotului nu puteam auzi ce spunea, am înţeles doar că

era vorba de fiul ei, care lupta în Armata Roşie.

Acum se dau lupte grele la Karacev. Avem acolo câteva tancuri engleze şi americane, dar nu multe. Aviaţia germană e din nou foarte activă – efectuează 1.000 de misiuni pe zi. Rezistenţa lor este mult mai mult decât o acţiune de ariergardă, mai ales acum, când înaintăm spre Nipru".

De la eliberarea Orelului nu trecuseră decât cinci zile, dar autorităţile sovietice erau deja complet restaurate. Majoritatea clădirilor administrative fuseseră distruse de germani, dar într-o căsuţă de pe o stradelă lăturalnică s-a instalat M.P. Romaşov, comandantul partizanilor de prin partea locului şi Erou al Uniunii Sovietice. Acum era preşedintele comitetului executiv al Sovietului regional. Avea multe de povestit: despre războiul de partizani, despre luptele cu detaşamentele de represiune, despre eliberarea de către partizani a unor civili duşi spre apus. Partizanii ucideau escorta germană, iar oamenii se împrăştiau prin păduri.

Avea loc o acţiune de verificare în rândurile populaţiei din Orel. În special membrii de partid trebuiau să dea socoteală în legătură cu comportarea lor în timpul celor douăzeci de luni de ocupaţie germană. Orelul fusese cucerit la 2 octombrie 1941 de către tancurile lui Guderian în chip atât de neaşteptat, încât mulţi nu mai putuseră pleca. Pe biroul lui Romaşov am văzut o declaraţie scrisă de o femeie agramată, care arăta că ea, membră de partid, a fost surprinsă aici la 2 octombrie împreună cu cei doi copii ai ei şi că, pentru a-şi asigura existenţa – a ei şi a copiilor –, a fost nevoită să se angajeze ca femeie de serviciu la o instituţie germană.

Dintr-un şanţ de lângă marea clădire de cărămidă a închisorii din Orel au fost dezgropate cadavre. Văzute din depărtare, păreau nişte păpuşi moi, verzi-cafenii, confecţionate din cârpe. Au fost rânduite lângă şanţul din

care fuseseră scoase. Doi reprezentanţi ai autorităţilor sovietice sortau craniile; unele aveau în partea dindărăt un orificiu cauzat de glonţ, altele nu. Din şanţ se răspândea un miros greu, pătrunzător. Au fost dezgropate două sute de cadavre, dar, judecând după lungimea şi adâncimea şanţului, se mai aflau acolo pe puţin încă cinci mii de cadavre. Unele „mostre" erau cadavre de femei, dar majoritatea erau cadavre de bărbaţi. Jumătate dintre ele erau cadavrele unor prizonieri sovietici, morţi de inaniţie sau din cauza diferitor boli. Ceilalţi erau soldaţi sau civili ucişi cu câte un glonte tras în ceafă. Execuţiile aveau loc marţea şi vinerea la ora 10 dimineaţa. Plutonul de execuţie al Gestapoului se prezenta regulat de două ori pe săptămână la închisoare. Au mai fost ucişi şi mulţi alţi oameni la Orel. Unii dintre ei fuseseră spânzuraţi în piaţa publică, deoarece erau consideraţi „partizani".

Pe când mă aflam la Orel, m-am dus o dată la o fermecătoare casă de tip vechi, care avea coloane clasice şi o grădină părăginită. Aparţinuse pe vremuri unei rude a lui Turgheniev. Acesta din urmă a stat deseori aici şi la ea se gândise probabil când a scris „Un cuib de nobili". Locul nu se schimbase, desigur, decât foarte puţin din 1840 – 1850, când buna şi pioasa Liza luase hotărârea, chiar în această casă, să se retragă la mănăstire, deoarece nu avusese parte de fericire în lumea aceasta.

Clădirea fusese transformată într-o casă memorială Turgheniev şi am stat de vorbă cu bătrânul ei conservator. Stătuse trei luni în închisoarea Gestapoului şi în fiecare dimineaţă de marţi şi vineri auzea salvele plutonului de execuţie. Cele două ajutoare pe care le avusese la casa memorială au fost împuşcate ca persoane „suspecte de a fi comunişti 1.

Bătrânul – al cărui nume era Fomin – a povestit despre foametea cumplită de la Orel. Timp îndelungat populaţiei nu i se distribuiseră niciun fel de alimente, nici

chiar mizera raţie de pâine. În iarna 1941 – 1942, când mergeai pe stradă, te poticneai de cadavrele oamenilor care căzuseră în drum şi muriseră. În iarna aceea, el şi soţia lui au reuşit cu multă greutate să schimbe tot ce aveau pe câţiva cartofi şi pe ceva sfeclă. Ceea ce mai târziu i-a ajutat pe oameni să supravieţuiască au fost grădinile lor de zarzavat.

Fomin spunea că germanii luaseră cu ei 10.000 de volume din biblioteca lui Turgheniev, iar numeroase alte exponate, de pildă arma de vânătoare a lui Turgheniev, au fost pur şi simplu furate. Bogdaproste, a încheiat el, că a mai rămas cel puţin casa în picioare. Conacul lui Turgheniev din Spasskoe-Lutovinovo – între Orel şi Mţensk – a ars până în temelii.

Într-o seară, când spre apus, spre Karacev, cerul înstelat era purpuriu din cauza satelor în flăcări, am întâlnit la sediul Sovietului orăşenesc două persoane, a căror prezenţă împreună părea stranie: un medic şi un preot din localitate.

Doctorul Protopopov – care, cu bărbuţa şi cu pince-nez-ul lui, aducea cu un personaj cehovian – povestea cum, în ciuda tuturor dificultăţilor, reuşea să-i vindece pe prizonierii sovietici răniţi sau bolnavi. Ceea ce relata era un adevărat coşmar – oamenii erau înfometaţi, şi nimeni nu-i îngrijea. Numai el şi câteva ajutoare devotate de-ale lui au încercat să le aline cât de cât soarta, colectând alimente de la oamenii din oraş – deşi nici aceştia nu aveau nimic de prisos – şi aducându-le pe furiş la spital. În toiul iernii, germanii au hotărât să transporte cu săniile câţiva prizonieri grav bolnavi la un alt spital, aflat la mulţi kilometri de acolo. Personalul rus a protestat în zadar. Atunci s-a străduit să-i înfăşoare măcar pe cât mai mulţi cu pături. Dar aproape jumătate din bolnavi au murit în timpul transportului. După câte auzise Protopopov, acest alt „spital” se deosebea foarte puţin de un lagăr al morţii.

Preotul – un bătrân în vârstă de 72 de ani, în haine murdare, complet surd, cu o barbă căruntă şi purtând o cruce atârnată de un lanţ de argint – spunea că mulţi ruşi lucraseră pentru germani, căci altfel ar fi pierit de foame. I s-a permis să-i viziteze pe prizonierii ruşi, pe care germanii îi exterminau prin înfometare. Uneori mureau într-o singură

zi câte 20, 30 sau chiar 40 de oameni. Dar după Stalingrad. germanii începuseră să-i hrănească ceva mai bine, iar apoi au încercat să-i convingă să se înroleze în „armata rusă de >eliberare".

Părintele Ivan povestea că, într-o oarecare măsură, germanii sprijineau biserica – această atitudine făcea parte din politica lor anticomunistă. Dar bisericile au întemeiat, neoficial, „cercuri de ajutor mutual" pentru ca în felul acesta să vină în ajutorul celor mai săraci şi să facă tot ce le sta în puteri pentru prizonieri. Preotul a spus că, „din cauza împrejurărilor", încetase în 1929 să mai exercite funcţia de preot sătesc. Când au venit germanii, s-a gândit că ar putea – ajuta cauza Rusiei mergând din nou să slujească într-o biserică. „În jurul mea s-a constituit un grup de credincioşi şi ni s-a dat o biserică. Trebuie să spun că sub germani bisericile din Orel au înflorit, dar s-au transformat – lucru la care germanii nu se aşteptaseră – în centre active ale conştiinţei naţionale ruse". Dar omul pe care germanii l-au însărcinat cu supravegherea bisericilor nu era un episcop, cum, fireşte „s-au aşteptat mulţi, ci un funcţionar civil, pe nume Konstantinov, unul dintre emigranţii ruşi. În felul acesta, bisericile nu aveau niciun fel de autonomie şi până şi ştampila de cauciuc a fiecăreia dintre ele era ţinută sub cheie în biroul lui Konstantinov, ceea ce părintelui Ivan i se părea deosebit de revoltător. Superiorul lui direct era părintele Kutepov, care slujea într-o biserică mult mai mare. Părintele Kutepov i-a spus părintelui Ivan să nu-l pomenească în rugăciunile sale pe

mitropolitul Serghei al Moscovei, ci să se roage numai pentru mitropolitul Serafim, care trăia la Berlin şi era acceptat de germani.

„Asta nu mi-a plăcut – a declarat părintele Ivan – şi nu l-am pomenit nici pe unul, nici pe celălalt. Da, bisericile erau ticsite de oameni; la Orel erau cinci”.

Preotul fusese, fireşte, indus în eroare de germani, în special prin faptul că aceştia autorizaseră deschiderea bisericilor închise cu cincisprezece sau chiar mai mulţi ani în urmă. Ce scop urmărea însă această „politică bisericească” dusă de germani faţă de nişte oameni pe care, oricum, se pregăteau să-i ucidă prin înfometare? Or fi vrut, poate, să sădească în mintea ruşilor cât mai multă confuzie? Interesant este faptul că bisericile au devenit centre ale „rusicismului”, împotriva aşteptărilor germanilor, care doreau tocmai contrariul, adică să le transforme în centre ale propagandei antisovietice.

În timpul celor aproape doi ani de ocupaţie germană, la Orel şi-au desfăşurat activitatea şi alte câteva personaje stranii. Cu excepţia câtorva şcoli elementare şi a unei şcoli de spionaj pentru adolescenţi (ca aceea despre care auzisem vorbindu-se la Harkov), instituţiile de învăţământ fuseseră închise. Tineretul, răsfăţat de puterea sovietică, era deosebit, de înverşunat. Profesorii, chiar şi cei de la şcolile închise „au primit ordin să asiste la conferinţele ţinute de un individ care vorbea ruseşte cu accent străin şi pretindea că l-ar chema Oktan. Conferinţele lui erau intitulate „Curs de reeducare pedagogică”. Oktan mai era şi redactor al unui ziar în limba rusă, „Reci”, care a început să apară la Orel şi propaga principalele teze expuse în conferinţele lui: „Ruşii nu sunt înzestraţi de natură cu capacitate creatoare şi trebuie să se supună ordinelor date de alţii”, „Revizuirea trecutului istoric al ruşilor”, „Cum trebuie să fie un arian”. În ziarul său, el propovăduia „o revizuire totală a valorilor culturale”;

Tolstoi a fost declarat un scriitor lipsit de valoare; muzica rusă era considerată inferioară, iar Wagner era proclamat cel mai mare geniu muzical al tuturor timpurilor. De prisos să mai spunem că nu toţi profesorii au fost „invitaţi” la conferinţele lui Oktan. Mulţi fuseseră arestaţi, iar alţii s-au ascuns.

Impresia generală era că în zilele victoriilor lor din 1941 şi. 1942 germanii mai dispuneau de un număr oarecare de aventurieri albgardişti şi de mercenari, gata să joace orice rol, chiar dacă nu era încă bine precizat, în germanizarea unor regiuni pur ruseşti, ca, de pildă, oraşul Orel.

S-au mai întâmplat şi alte fapte absurde: la Orel trăiau de generaţii oameni de origine germană. Au fost trimişi la Łódź pentru a li se analiza sângele ca să se vadă dacă sunt arieni adevăraţi.

O altă impresie de neuitat mi-a produs starea căilor ferate la Orel. Încă niciodată nu văzusem o distrugere atât de completă. În raionul Stalingrad, cu numai şase luni în urmă, distrugerea căilor ferate se mai făcea încă cu mijloace rudimentare, şi acestea puteau fi lesne reparate. Aici, în raionul Orel, germanii au folosit o maşină specială, care, pe măsură ce înainta, distrugea atât şinele cât şi traversele. Pentru a reface liniile de cale ferată în aceste raioane recent eliberate „ele au trebuit de fapt construite din nou.

În ziua de 1 septembrie am plecat la Harkov, care a fost eliberat de trupele sovietice la 23 august. Călătoria a fost îngrozitoare. Noaptea, în timp ce ne îndreptam în câteva „Jeep”-uri de la Valuiki spre Harkov, una dintre maşini a dat peste o mină, şi trei dintre tovarăşii noştri de călătorie – Kojemeako şi Vasev de la Direcţia presei din Ministerul Afacerilor Externe, precum şi tânărul căpitan Volkov, pe care tocmai îl cunoscusem la Stalingrad – au murit. Nu a scăpat cu viaţă decât şoferul – grav rănit şi

aproape înnebunit din cauza şocului. Kojemeako pierduse ambele picioare şi a murit după o oră fără să-şi fi recăpătat cunoştinţa. În zori, după ce au fost găsite celelalte două cadavre – unul dintre ele fusese aruncat de explozie la 15 m de şosea –, ne-am continuat trista noastră călătorie. Am trecut printr-un ţinut devastat înspăimântător, situat la nord de Bielgorod, unde în iulie se dăduseră cele mai înverşunate lupte din tot cursul operaţiei de la Kursk. „N-a rămas niciun loc nevătămat", după cum spun ruşii, şi această privelişte se întindea pe mulţi kilometri în jur, iar aerul era încărcat de mirosul greu al cadavrelor doar pe jumătate îngropate.

Bielgorodul suferise mai puţin decât era de aşteptat de pe urma tirului artileriei, şi pe străzi puteai vedea o mulţime de oameni. Pământul fertil dintre Bielgorod şi Harkov nu era însă cultivat decât în proporţie de 40%. Dar în 1943 această regiune se afla deja foarte aproape de linia frontului, şi germanilor nu le mai ardea de recoltă.

La Harkov am văzut noi distrugeri, care în februarie încă nu existau. Dacă facem însă abstracţie de faptul că după reocuparea oraşului de către germani, în martie, S.S. –iştii au ucis într-un spital două sute sau trei sute de răniţi sovietici, germanii au avut aici o comportare mai reţinută decât în prima perioadă a ocupaţiei lor. Erau nervoşi, iar execuţiile se făceau în secret – execuţii publice nu au mai avut loc. Ceea ce nu însemna însă că nu prindeau oameni pe stradă ca să-i trimită în Germania. Începând cu luna mai, ei au avut o comportare şi mai blândă. În ziarele ucrainene din 2 mai a fost publicat un ordin ca prizonierii să fie mai bine trataţi; făcea şi aceasta parte din politica de recrutare a prizonierilor de război pentru armata lui Vlasov.

Un capitol scurt despre o temă vastă r crimele comise de germani în Uniunea Sovietică

Orelul a fost teatrul multor crime comise de germani,

iar pădurile din jurul Orelului şi Breanskului erau regiuni cunoscute pentru intensa activitate de partizani. De aceea consider că acum este mai indicat să analizăm pe scurt două aspecte ale războiului din Rusia: a) crimele comise de germani şi b) mişcarea de partizani.

Ar părea normal ca într-o carte despre războiul sovieto-german din 1941 – 1945 să fie rezervat foarte mult spaţiu crimelor şi bestialităţilor comise de germani pe uriaşul teritoriu ocupat de ei în perioada 1941 – 1944. Dar, dacă problema ar fi tratată în mod amănunţit, s-ar ivi pericolul ca această carte să ajungă la nişte proporţii imposibile.

Subiectul este, într-adevăr, foarte vast. La procesul de la Nürnberg, de pildă, crimele şi bestialităţile selecţionate pentru a face obiectul dezbaterilor au fost analizate în repetate rânduri, dar analiza aceasta nu a fost nici pe departeexhaustivă. Cu toate acestea, chiar şi aceste crime „selecţionate" din totalul crimelor comise de germani în Uniunea Sovietică au ocupat o bună parte din cele douăzeci şi; două de volume pe care le umpleau materialele procesului. Nu poate fi nici măcar vorba de a încerca să rezumăm aici concluziile procesului de la Nürnberg fără a vorbi şi de celelalte procese ale criminalilor de război. Iar dacă enumerăm aici principalele categorii ale fărădelegilor săvârşite de germani, o facem numai pentru a sintetiza numeroasele exemple citate în cursul relatării noastre despre felul în care s-au comportat germanii în U.R.S.S. şi în Polonia. În măsura în care, în general, aceste crime pot fi clasificate, constatăm că la Nürnberg au fost împărţite în următoarele categorii:

1. La baza atitudinii pe care germanii au avut-o faţă de ruşi stătea „filosofia" generală a „subomului", filosofie ce poate fi ilustrată prin instrucţiunile date de feldmareşalul von Reichenau cu privire la comportarea armatei germane în 1941 pe teritoriul Uniunii Sovietice

sau prin faimoasa cuvântare rostită de Himmler la Poznan, când a spus: „Nu mă interesează câtuşi de puţin dacă 10.000 de muieri ruse mor de istovire săpând pentru noi şanţuri antitanc; ceea ce mă interesează e ca aceste şanţuri să fie săpate”. Apoi mai sunt şi declaraţiile „realiste” ale lui Hitler, Göring şi ale altora, care au spus că, din partea Germaniei, n-au decât să moară de foame şi 30.000.000 de ruşi într-un timp foarte scurt şi – că nu e treaba germanilor să hrănească populaţia civilă sau prizonierii de război. Ca rezultat al acestei politici, milioane de civili au murit, în special în primii doi ani de război. Deşi unii nazişti, ca Rosenberg, de pildă, făceau deosebire între ruşi – duşmanii de moarte – şi ucraineni şi alte naţionalităţi, care urmau să fie transformaţi într-un fel de „protejaţi” ai Reichului, alţii, cum era Erich Koch, comisarul Reichului pentru Ucraina, nu admiteau niciun fel de asemenea deosebiri; Koch a guvernat Ucraina de pe poziţia, obişnuită pentru nazişti, a „filosofiei subomului”.

2. Au fost emise ordine speciale, ca, de pildă, ordinul cu privire la comisari. Potrivit acestui ordin, comisarii (de fapt, oricine era considerat a fi comunist, evreu sau, în general, o persoană suspectă) nu urmau să fie trataţi ca prizonieri, ci trebuiau pur şi simplu împuşcaţi. După război, unii generali germani au încercat să explice că ordinul ar fi avut în mare măsură un caracter exclusiv „teoretic”, deoarece n-ar fi fost executat de armata germană. Asemenea afirmaţii sunt fie o denaturare grosolană a adevărului, fie doar un şiretlic, deoarece de regulă „comisarii” erau preluaţi de detaşamentele SD ale lui Himmler înainte ca ceilalţi prizonieri să fie trimişi în lagărele administrate de armată. Un alt ordin, denumit „Kugel” (adică „Glonte”) şi aplicat cu toată. stricteţea faţă de ruşi, prevedea împuşcarea oricărui prizonier de război care ar încerca să evadeze sau ar fi suspectat că desfăşoară în lagăr o activitate clandestină.

3. În Germania au fost deportaţi aproape 3.000.000 de ruşi, bieloruşi şi, în special, mulţi ucraineni pentru a fi puşi să execute muncă de sclavi. Ei au fost trataţi mult mai rău decât cetăţenii altor ţări aflaţi în Germania la muncă forţată.

4. În teritoriul ocupat erau împuşcaţi fără discriminare ostaticii şi persoanele „suspecte" că ar fi putut avea vreo legătură cu mişcarea de partizani sau cu activitatea ilegală, sovietică. Pe teritoriul Federaţiei Ruse şi pe cel al Bielorusiei, numeroase sate au fost arse până în temelii, iar locuitorii lor, inclusiv femeile şi copiii, au fost pur şi simplu exterminaţi. După cum s-a relevat adesea, în Uniunea Sovietică nu a fost numai *un* Oradour sau numai *un* Lidice, ci sute. În toate oraşele sovietice ocupate – mari şi mici, fără excepţie – existau organe ale Gestapoului care se dedau la atrocităţi şi-i torturau pe oamenii sovietici. Pretutindeni închisorile erau arhipline. Înainte de plecare, germanii ucideau de obicei pe toţi deţinuţii, fără discriminare.

Hitleriştii practicau exterminarea populaţiei evreieşti. Cu aceasta se ocupau mai ales aşa-numitele „Einsatzkommandos", subordonate lui Himmler. Toţi generalii germani au afirmat după război că nu ar fi auzit „niciodată" despre asemenea asasinate în masă, deşi ele au fost săvârşite chiar sub nasul lor. Exterminarea evreilor s-a practicat pe scară foarte largă. Astfel, la Babii iar, lângă Kiev, au fost ucişi circa 100.000 de evrei – bărbaţi, femei şi copii –, fără a mai vorbi de nenumărate alte oraşe – de la Krasnodar, în sud „unde 7.000 de oameni au pierit în dubele de gazare, sau Kerci, în Crimeea, unde ruşii au descoperit pentru prima dată sute de cadavre de evrei şi de prizonieri, şi până la Tallin (Estonia), în nord. Să luăm, de exemplu, oraşul Tallin, pe care l-am văzut eu însumi. În mica localitate Klooga, situată în apropiere de Tallin, am văzut rămăşiţele carbonizate a 2000 de evrei, aduşi din

Yilnius şi din alte locuri, împuşcaţi şi apoi arşi pe nişte ruguri mari pe care ei înşişi fuseseră siliţi să le ridice şi să le aprindă.

Datorită faptului că Armata Roşie se apropia, un număr mic de evrei au reuşit să scape de acest masacru organizat de SD; cele întâmplate mi-au fost istorisite de ei în toate amănuntele. îmi amintesc în special de relatarea unuia dintre evreii scăpaţi cu viaţă: un german „bun la inimă" – unul din SD – a căutat să liniştească un copil care plângea spunându-i: „Aber Kleiner, weine doch nicht; bald kommt der Tod"[131].

Nu mai vorbim aici de uriaşele lagăre ale morţii – ca cele de la Auschwitz, Maidanek şi atâtea altele –, unde milioane de evrei (printre care un mare număr de evrei din U.R.S.S.) au fost exterminaţi în camerele de gazare, au fost Împuşcaţi sau ucişi într-alt fel18.

6. După asasinarea a 6.000.000 de evrei din întreaga Europă (şi a fost nevoie de mult mai mult decât „o mină" de nemţi „răi" pentru a efectua această „muncă") –, cea mai mare crimă comisă de germani a fost, incontestabil, exterminarea prin înfometare şi alte mijloace a circa 3.000.000 de prizonieri sovietici. Mulţi au fost împuşcaţi, mulţi au murit în ultimele stadii ale războiului în lagăre de concentrare (mai ales la Mauthausen), iar unii au fost chiar folosiţi pentru vivisecţii şi alte experienţe „ştiinţifice". Există atât de numeroase şi de convingătoare dovezi ale acestor crime, în<cât ne putem mărgini să luăm la întâmplare câteva dintre ele.

Astfel, la începutul anului 1942, Rosenberg i-a scris lui Keitel că este scandalos faptul că din 3 600.000 de prizonieri – sovietici numai câteva sute de mii sunt în stare

---

131 „Nu mai plînge, micuţule, curînd vine moartea". Un articol publicat de John Hersey în revista „Life" din octombrie 1944 conţine o relatare completă şi zguduitoare a înfiorătoarelor evenimente de la Klooga

să muncească, atât de groaznice erau condiţiile în care fuseseră ţinuţi.

Ecouri ale dispreţului faţă de „suboameni” – cum erau – consideraţi prizonierii sovietici – pot fi găsite şi în cărţi germane recent apărute, ca, de pildă, în respingătorul roman „Drumul spre Stalingrad” al lui Benno Zieser 19.

Şi din numeroase alte mărturii cunoaştem situaţia a sute de mii şi chiar a milioane de prizonieri sovietici, în special înainte de bătălia de la Stalingrad.

Un ofiţer ungur, tanchist, a scris la scurt timp după terminarea războiului:

„... îndărătul sârmei ghimpate se aflau zeci de mii de prizonieri ruşi. Mulţi erau pe cale să-şi dea sufletul. Puţini mai erau cei ce se puteau ţine pe picioare. Faţa li se uscase parcă, ochii le erau vârâţi adânc în cap. Zilnic mureau câteva sute, şi cei cărora le mai rămăsese ceva putere îi aruncau într-o groapă mare” 20.

În afara înfometării deliberate a prizonierilor ruşi s-au mai săvârşit şi masacre. În această privinţă au fost prezen

18 Un individ atât de abject ca Ohlendorf, unul dintre şefii detaşamentelor de „Einsatzkommando”, a declarat la procesul de la Nürnberg că în multe cazuri a trebuit să se renunţe la folosirea dubelor de gazare, deoarece ele provocau asasinilor „şocuri psihice”, dar nu fiindcă dubele erau pline de cadavre, ci fiindcă acestea erau amestecate cu excremente pe care victimele le pierdeau în timpul agoniei. Acest detaşament de „Einsatzkommando” a exterminat în decurs de un an şi ceva 90.000 de oameni.

19 Benno Zieser. „The Road to Stalingrad”, New York, 1957, p. 29 – 32. ät Or. Sulyok. „Deux nuits Sans jour”, Zürich, 1948, p. 88.

tate la procesul de la Nürnberg dovezi concludente de către Erich Lahousen, de pildă, care făcea parte din

„Abwehr”-ul (serviciul de spionaj) amiralului Canaris. Printre altele, el a vorbit despre două persoane deosebit de „simpatice” cu care conferise la începutul războiului împotriva Uniunii Sovietice. Una era generalul Reinecke, cunoscut sub porecla de „micul Keitel”; era şeful direcţiei generale din O.K.W. Cealaltă, obergruppenführerul Gestapo Müller, era şeful Direcţiei generale a securităţii Reichului. Müller „răspundea de aplicarea măsurilor cu privire la tratamentul prizonierilor ruşi”, adică, de exterminarea lor21.

„*Lahousen*: Scopul acestei discuţii era de a examina ordinele primite privind tratamentul prizonierilor ruşi, de a le explica şi de a le fundamenta... Conţinutul lor se rezuma, în linii mari, la următoarele: erau prevăzute două grupe de măsuri ce trebuiau înfăptuite. În primul rând, uciderea comisarilor ruşi şi, în al doilea rând, uciderea tuturor acelor elemente din rândul prizonierilor ruşi care urmau să fie desemnate de SD (serviciul de securitate), adică bolşevicii şi reprezentanţii activi ai concepţiei bolşevice despre lume... Concepţia care stătea la baza unor asemenea ordine a fost expusă de către generalul Reinecke. Războiul dintre Germania şi Rusia, a spus el, nu e un război între două state sau între două armate. Este un război între două concepţii despre lume – între concepţia naţional-socialistă şi cea bolşevică. Soldatul Armatei Roşii nu trebuie considerat ca soldat, în sensul obişnuit al cuvântului, aşa cum este el înţeles când e vorba de adversarii noştri occidentali. Soldatul Armatei Roşii trebuie considerat ca inamic ideologic, adică ca duşman de moarte al naţional-socialismului şi, de aceea, el trebuie supus unui tratament corespunzător”.

Lahousen a declarat apoi că Reinecke, un nazist convins, nu era mulţumit de faptul că unii ofiţeri mai aveau mentalitatea „epocii glaciare”. În numele lui Canaris, el (Lahousen) protestase împotriva acestor execuţii, în

special împotriva faptului că erau săvârşite în public. Ele exercitau o influenţă teribilă, demoralizatoare asupra moralului şi disciplinei armatei germane. În plus, asemenea măsuri nu pot face decât să crească la maximum rezistenţa ruşilor.

„Müller a respins argumentele mele. El nu a făcut decât o singură concesie – de acum înainte execuţiile… urmau să-i’s T.G.M.W.C., vol. 1, p. 278.

nu mai aibă loc în văzul trupelor germane, ci într-un loc secret… Cu acest lucru trebuiau să fie însărcinate aşa-numitele. «Einsatzkommandos» ale SD-ului, care urmau să facă trierea oamenilor aflaţi în lagăre şi în centrele de adunare a prizonierilor; tot acestea răspundeau şi de execuţii… Trierea era făcută într-un mod cu totul arbitrar. Unii dintre comandanţii acestor «Einsatzkommandos» se călăuzeau după principiul rasial: dacă vreunul dintre prizonieri nu avea anumite caracteristici rasiale sau, bineînţeles, dacă era evreu ori semăna a evreu sau făcea parte dintr-o rasă «inferioară», în toate aceste cazuri el era ales pentru execuţie. Alţi comandanţi ai acestor «Einsatzkommandos» procedau la alegere după principiul «intelectului», adică al inteligenţei prizonierilor.

Reinecke era de părere că în lagăre prizonierii ruşi nu trebuiau trataţi la fel ca prizonierii din armatele puterilor occidentale şi în acest caz era necesar să existe deosebiri principiale în felul în care aveau să fie trataţi prizonierii ruşi. De aceea, gardienii lagărului trebuiau să poarte cravaşa şi să aibă dreptul de a face uz de armă la cea mai mică încercare de evadare sau în cazul altor acte nedorite”.

În continuare, Lahousen a relatat:

„Prizonierii, în majoritatea lor, rămâneau în zona operaţiilor militare şi nu primeau nici măcar ceea ce era prevăzut să li se dea, respectiv adăpost, hrană, asistenţă medicală etc. Din cauza înghesuielii, insuficient sau de loc

alimentaţi, lipsiţi de asistenţă medicală, zăcând de cele mai multe ori direct pe pământul gol, mureau. S-au ivit epidemii…”

În aceste condiţii, a continuat Lahousen, Hitler a dat ordin ca prizonierii sovietici să nu fie trimişi în Germania.

La întrebarea: în ce măsură era răspunzătoare armata pentru tratamentul rău aplicat prizonierilor sovietici? Lahousen a răspuns:

„După câte ştiu, forţele armate ale Germaniei erau implicate în toate măsurile ce-i priveau pe prizonieri, cu excepţia execuţiilor, care au fost opera detaşamentelor SD şi RSHA. Victimele erau alese înainte ca prizonierii să fie internaţi în lagărele aflate în administrarea armatei”.

La procesul de la Nürnberg câţiva generali germani au încercat să demonstreze că ar fi fost greu de hrănit un număr atât de mare de prizonieri – număr la care nu se aşteptaseră. Nu există niciun fel de date din care să rezulte că comandamentul german ar fi întreprins ceva pentru a se împotrivi exterminării prizonierilor ruşi, cel puţin în primele 12 – 18 luni de război.

Mai mult, unii dintre aceşti generali germani cu pretenţii de „gentlemani” i-au înfometat premeditat pe prizonierii ruşi. La procesul de la Nürnberg a fost prezentat un ordin emis la începutul campaniei din Rusia de către feldmareşalul von Manstein, în care se spunea:

„Sistemul iudeo-bolşevic trebuie nimicit… Soldatul german vine ca exponent al unei concepţii rasiste. Situaţia alimentară din ţară impune ca trupele să fie hrănite din resursele locale şi ca o cantitate cât mai mare de alimente să fie pusă la dispoziţia Reichului. *În oraşele inamice, o mare parte din populaţie va trebui să flămânzească. Nu trebuie, dintr-un fals sentiment de omenie, să se dea ceva prizonierilor sau populaţiei, afară de cazul că s-ar afla în slujba armatei germane*” *22* (sublinierea noastră. – *A*.W.J.

Aceste ordine, date nu de Himmler sau de Hitler, ci

de generalii „gentlemani”, au dus în primul an de război la pieirea prin înfometare a peste 2000.000 de prizonieri sovietici.

Deşi la procesul de la Nürnberg Manstein a fost în cele din urmă nevoit să recunoască faptul că semnase acest ordin, el a început prin a declara că „a uitat complet de asta” 23. Fără îndoială că atât el cât şi alţi generali, prieteni de-ai săi, „au uitat complet” şi multe alte lucruri, printre care colaborarea frecventă şi foarte strânsă a armatei cu „Einsatzkommandos” şi cu alţi asasini de profesie.

Abia pe la mijlocul anului 1942, prizonierii sovietici rămaşi în viaţă au început să fie trataţi ca nişte sclavi buni pentru muncă. La sfârşitul anului 1942, germanii au început să-i şantajeze: ori vă înrolaţi în armata lui Vlasov, ori veţi muri de foame.

Dar majoritatea covârşitoare nu voiau să intre în armata lui Vlasov şi mulţi, inclusiv ofiţeri superiori, au fost găsiţi la sfârşitul războiului în lagărele de la Dachau sau Mauthausen – vii sau morţi, dar mai ales morţi.

„Op. cit., vol. 21, p. 72.

„Op. cit., p. 73.

În plus, prizonierilor sovietici li s-a aplicat în mai mare măsură decât prizonierilor din alte ţări măsura prevăzută în ordinul „Kugel”.

Aceasta a fost una dintre numeroasele metode de exterminare a elementelor „indezirabile”. La Mauthausen, prizonierul trecut la categoria „K” (adică „Kugel”) era trimis la „baie”.

„Această «baie», situată în subsolul închisorii, nu departe de crematoriu, era special utilată pentru execuţii (prin împuşcare sau gazare).

Împuşcarea avea loc cu ajutorul unui aparat special de «măsurare». Deţinuţii trebuiau să se aşeze cu spatele la aparatul de «măsurare» şi în momentul în care bara

mobilă care indică statura le atingea capul se declanşa automat o împuşcătură în ceafă. Dacă transportul conţinea prea mulţi prizonieri de categoria «K», aceştia, pentru a nu se pierde timp cu «măsurarea», erau exterminaţi cu ajutorul gazelor introduse în «baie» în loc de apă" *2 i.*

Prizonierii sovietici erau folosiţi şi pentru experienţe de congelare şi alte „amuzamente" născocite de Himmler şi de unii „oameni de ştiinţă" ai celui de-al III-lea Reich.

Tot ce s-a făcut cu prizonierii sovietici este atât de îngrozitor, încât e pur şi simplu greu de crezut. Povestea lor ocupă, în ce priveşte numărul celor ucişi, locul al doilea imediat după cea a evreilor. Într-adevăr, dacă ţinem seama de faptul că numărul total al pierderilor umane suferite de Uniunea Sovietică este apreciat la peste 20.000.000 de oameni, pieirea a 3.000.000 – 4.000.000 în prizonierat la germani nu pare improbabilă.

În afara nenumăratelor crime împotriva umanităţii, germanii au comis în Uniunea Sovietică şi crime împotriva proprietăţii publice şi private: au transformat în pustiu teritorii întinse şi în decurs de trei ani au distrus sute de oraşe şi mii de sate. Dacă unele sate şi oraşe – ca Harkov, Odesa sau Kiev – nu au fost complet, ci numai parţial distruse, faptul se explică exclusiv prin aceea că trupele germane în retragere nu au mai avut timpul necesar pentru a-şi desăvârşi opera de distrugere. Alte oraşe, ca, de pildă, Rostov, Voronej, Sevastopol – şi nu menţionez decât unele dintre cele văzute de mine –, au fost distruse aproape în întregime.[132]

În războiul sovieto-german

În vara anului 1942 se vindea la Moscova o carte de 430 de pagini, format de buzunar, intitulată „Ghidul partizanului". Se spune că ar fi fost tipărită în 50.000 de exemplare. Cartea îşi propunea să trateze toate problemele ce se puteau ivi în viaţa unui partizan. Erau

132 Op. cit., voi. 3, p. 207.

date instrucţiuni precise, adesea cu desene explicative, cu privire la principalele „reguli tactice ale războiului de partizani” – folosirea armelor de foc capturate de la inamic, distrugerea tancurilor şi avioanelor inamice, cele mai bune metode de a sabota şi distruge trenuri cu trupe şi mijloace de transport auto, de ucidere a motocicliştilor prin întinderea unei sârme de-a curmezişul şoselei, activitatea de cercetare, construirea taberelor, mascarea. Un capitol interesant şi, în felul său, foarte înduioşător era cel despre „cazurile neprevăzute”, de pildă, ce scoarţă de copac sau ce fel de muşchi se poate mânca când nu ai nicio altă hrană. Se dădeau şi sfaturi cu privire la primul-ajutor, la lupta corp la corp şi la „modul în care se poate trăi în zăpadă”.

Ca anexă avea un ghid de conversaţie ruso-german: *„Halt*! *Waffen hinlegen*!” 25, *„Ergieb dich*!” 26, *„Raus aus dem Wagen*!” 27, *„Bei Fluchtversuch wird geschossen*!” 28

Şi mai departe: *„Sie liigen*!” *29*, *„Wo befinden sich* deutsătai! Depune armele! îs predă-te!

17 Jos din maşină!

se în caz de tentativă de evadare, tragem!

— Minţiţi!

sche Truppen?” *30*, *„Wo noch*?” *31*, *„Wo sind Minen gelegt*?” 32

La prima vedere, cartea îi crea cititorului neiniţiat impresia că partizanul rus este un fel de cercetaş glorios şi că, deşi era greu, desigur, să „trăieşti în zăpadă” şi nici prea plăcut să mănânci, în caz de nevoie, scoarţă de copaci sau muşchi, viaţa de partizan era totuşi ceva frumos.

Războiul de partizani în teritoriile ocupate de germani a deţinut, aproape imediat după începutul invaziei germane, un loc important în planurile comandamentului sovietic. În cuvântarea sa radiodifuzată din 3 iulie 1941, Stalin a chemat la o largă desfăşurare a mişcării de partizani în spatele frontului inamic. La 18 iulie, Comitetul

Central al P.C. (b) al U.R.S.S. a adoptat hotărârea „Cu privire la organizarea luptei în spatele frontului inamic”, în care se arăta necesitatea „de a li se crea cotropitorilor germani condiţii insuportabile, de a se dezorganiza telecomunicaţiile şi transporturile lor” etc. Hotărârea chema „organizaţiile sovietice clandestine” din teritoriile ocupate să depună toate eforturile pentru atingerea ţelurilor mai sus arătate. Propaganda punea un accent deosebit pe precedentele istorice – în războiul din 1812, acţiunile detaşamentelor de ţărani, care dăduseră lovituri „Marii armate” a lui Napoleon, precum şi, în timpul războiului civil, numeroasele detaşamente de partizani sovietici care au jucat un rol atât de important în Siberia, Ucraina etc. Comandantul de partizani şi oamenii lui erau înconjuraţi de o aureolă romantică. Presa, radioul, teatrul şi cinematograful acordau multă atenţie faptelor eroice ale partizanilor din Bielorusia şi din alte regiuni ocupate.

În decembrie 1941, în toiul bătăliei pentru apărarea Moscovei, Zoia Kosmodemianskaia, o partizană spânzurată de germani în mod public în satul Petrişcevo, nu departe de Moscova, a devenit o eroină naţională şi o figură simbolică. Dar, ca şi mulţi alţii, Zoia fusese trimisă în spatele frontului german pentru a îndeplini anumite misiuni „diversioniste” concrete şi, de aceea, nu era tipică pentru partizanul clasic, cel care în timpul ocupaţiei germane, în localitatea în care trăia, se ridica spontan la lupta împotriva cotropitorilor.

Din punct de vedere istoric, mişcarea de partizani din Uniunea Sovietică din 1941 – 1944 constituie unul dintre cele mai complexe şi, totodată, mai puţin cercetate aspecte ale războiului sovieto-german. În mare măsură nu numai că nu

30 Unde se află trupe germane?

51 Şi mai unde?

52 Unde au fost plantate mine?

a fost cercetată, dar – la fel ca în cazul mişcărilor de rezistenţă din Iugoslavia, Franţa şi din alte ţări – acest lucru nici nu poate fi făcut pentru simplul motiv că cei ce au participat la numeroase acţiuni de partizani au pierit şi nu a mai rămas nimeni care să relateze faptele lor.

Potrivit versiunii germane – susţinută în parte şi de unii cercetători americani –, la început nu ar fi existat în Uniunea Sovietică niciun fel de mişcare de partizani şi abia mai târziu, din pricina „greşelilor" comise de germani, s-ar fi dezvoltat o mişcare de partizani antigermană.

Acest mod de a prezenta problema este mult prea simplist. Adevărul este că în cumplitele luni ale anului 1941 ce au urmat invaziei germane, pe imensul teritoriu nu demult ocupat de inamic, totul se afla într-o stare instabilă şi haotică şi nu se făcuse decât foarte puţin, sau chiar nimic, pentru organizarea din timp a mişcării de partizani în aceste regiuni.

Pentru a folosi terminologia sovietică, se poate spune că nu fusese creată în acest scop „baza materială" – depozite secrete de arme, stocuri de alimente, de medicamente.

Mulţi ofiţeri şi soldaţi sovietici care fuseseră încercuiţi, în special în Bielorusia, iar apoi s-au ascuns prin păduri continuau să spere că vor putea ajunge la linia frontului. Ei erau ajutaţi de ţăranii localnici şi, în cele din urmă, s-au organizat în detaşamente de partizani.

Pădurile erau un loc de refugiu şi pentru unii activişti de partid şi ai organizaţiilor sovietice din oraşele bieloruse „pentru care era greu să-şi ascundă adevărata identitate. Feroviarii şi alţi oameni pe care germanii îi surprindeau comiţând acte de „sabotaj" (sau îi suspectau de comiterea unor asemenea acte) nu aveau altă scăpare decât „să se alăture partizanilor". La început însă, totul se făcea sporadic şi neorganizat. Deşi autorităţilor sovietice de ia Moscova le plăcea să vorbească despre partizani şi despre

rolul lor în lupta dusă în spatele frontului inamic, în perioada dintre începutul războiului şi bătălia pentru apărarea Moscovei ele erau preocupate de probleme mult mai urgente decât mişcarea de partizani.

Pentru ca această mişcare să fie cu adevărat eficace, Moscova ar fi trebuit să cheltuiască însemnate mijloace materiale şi să depună o vastă muncă organizatorică.

Deşi în 1942 mişcarea de partizani din Ucraina, regiunea Leningrad, Bielorusia şi din unele regiuni ale Federaţiei Ruse, ca, de pildă, Smolensk şi Breansk, era luată mult mai în serios decât înainte, este totuşi incontestabil că în „vara neagră" a anului 1942 atât conducătorii de partid, cât şi comandamentul armatei continuau să nu acorde nevoilor partizanilor nici pe departe atenţia cuvenită.

Acest lucru nu înseamnă că în 1942 nu ar fi existat o mişcare de partizani destul de dezvoltată, dar pe atunci ea nu era încă în asemenea măsură o largă mişcare de masă cum avea să devină în 1943. Mulţi partizani au scris despre colosala deosebire dintre anul 1941 – când nu dispuneau de nimic în afara unui număr oarecare de puşti şi de grenade – şi anul 1943, când aveau aruncătoare de mine şi chiar artilerie. Faptul că în 1941 nu a existat o largă mişcare de partizani se explică în primul rând prin insuficienţa armamentului, şi nu prin atitudinea favorabilă pe care ar fi avut-o populaţia faţă de germani.

În prezent, istoricii sovietici fac deosebire între mişcarea de partizani din 1941 – 1942, mai mult sau mai puţin sporadică şi în general neorganizată, şi mişcarea din 1943, în general bine organizată.

Astfel, B.S. Telpuhovski nu susţine că în 1941 mişcarea de partizani ar fi luat o mare amploare.

„În regiunea Leningrad au fost create, încă de la 27 iulie 1941, circa 200 de detaşamente şi grupuri de partizani. La începutul lunii septembrie 1941, în regiunea

Orel operau 54 de detaşamente de partizani; la mijlocul lunii noiembrie, în regiunea Kursk operau 32 de detaşamente de partizani" 33.

Autorul nu precizează efectivele acestor „grupuri" şi „detaşamente". Adesea ele erau alcătuite din câţiva zeci de oameni sau chiar şi mai puţin. În continuare, Telpuhovski scrie: „În prima perioadă a războiului, cooperarea dintre partizani şi armata sovietică şi-a găsit expresia în atacarea de către partizani a statelor-majore ale inamicului, a unor mici garnizoane, a coloanelor de camioane ale duşmanului", ceea ce arată că acţiunile partizanilor se rezumau mai ales la incursiuni, în cursul cărora ei capturau materialele de care aveau nevoie.

E drept, în cursul bătăliei pentru apărarea Moscovei şi adesea ca urmare a faptului că subunităţi importante erau trimise în spatele frontului inamic, amploarea acţiunilor partizanilor a sporit. Astfel, în regiunile Moscova, Tula şi Kalinin acţionau în spatele frontului inamic 10.000 de partizani, şi atacurile întreprinse de ei împotriva trenurilor şi coloanelor de autocamioane germane au avut pe vremea aceea o importanţă care nu poate fi pusă la îndoială.

Încă de pe atunci au apărut comandanţi de partizani ca M. Gureanov, ai cărui oameni au ucis circa 600 de fascişti, dar el a fost prins şi spânzurat de germani. I s-a conferit postmortem titlul de Erou al Uniunii Sovietice. Un alt comandant de partizani, Solnţev, a fost spânzurat în public la Ruza (regiunea Moscova) în ziua de 21 decembrie 1941.

Cei 10.000 de partizani care – într-un fel sau altul – au participat în iarna 1941 – 1942 la bătălia pentru apărarea Moscovei au nimicit, după cum se afirmă, 18.000 de germani.

Abia la 30 mai 1942 – din iniţiativa Comitetului Central al partidului – a fost creat la Moscova, pe lângă

Marele cartier general, un stat-major central al mişcării de partizani, iar mai târziu, în acelaşi an, state-majore centrale speciale pentru conducerea mişcării de partizani din Ucraina şi Bielorusia.

Este incontestabil că în 1942 mişcarea de partizani s-a extins, dar ea nu avea încă acel caracter de masă pe care l-a căpătat în 1943. Ritmul lent de dezvoltare a mişcării de partizani se explică, în parte cel puţin, prin insuficienţa armamentului. În 1942 Moscova nu a putut trimite partizanilor pe calea aerului decât un număr redus de oameni şi puţine muniţii, şi de aceea numeroase detaşamente de partizani au trebuit să se bizuie complet sau aproape complet pe propriile lor mijloace, de pildă organizând atacuri împotriva depozitelor germane de armament; ele depindeau totodată de ajutorul, mai mult sau mai puţin benevol, al ţărănimii.

Telpuhovski recunoaşte că politica dusă de germani în teritoriile ocupate a stimulat în foarte mare măsură creşterea mişcării de partizani, mai ales în „zonele de partizani”, adică în regiunile potrivite pentru acţiunile partizanilor, cum sunt numeroase raioane din Bielorusia sau din masivul păduros Orei-Breansk.

Regimul de teroare din oraşe şi deportarea în masă a tineretului în Germania, acţiune începută încă în martie 1942, au avut un efect puternic asupra populaţiei.

Situaţii similare pot fi constatate şi în alte ţări. În Franţa, de pildă, cel mai puternic stimulent pentru creşterea rândurilor „maquis”-ului l-a constituit trimiterea de francezi la muncă forţată în Germania. În U.R.S.S. atitudinea germanilor faţă de populaţie, pe care o considerau rasă inferioară, a fost un stimulent în plus care a determinat populaţia să lupte împotriva germanilor organizându-se în detaşamentele de partizani. Dar, ca şi în Franţa, numărul partizanilor care luau efectiv parte la acţiuni a fost, în mod inevitabil, la început limitat din cauza

lipsei de armament.

Nu are rost să ne dedăm la speculaţii asupra motivului care atârna cel mai greu în cumpănă în clipa în care oamenii se hotărau să facă un pas atât de primejdios ca acela de a se alătura partizanilor – patriotism dezinteresat? mândrie naţională jignită? dorinţa de a pleca cât mai departe de germani, de represiunile lor? dorinţa de a evita deportarea în Germania? ataşament faţă de orânduirea sovietică? Toate aceste mobiluri şi-au exercitat influenţa, dar, evident, fiecare în măsură diferită, în diferitele locuri. În literatura istorică sovietică de astăzi se pune mult accent pe rolul conducător jucat de partid în întreaga activitate a partizanilor şi se subliniază că Comitetul Central din Moscova întreţinea strânse legături cu comitetele regionale şi raionale ilegale care-şi continuau activitatea în teritoriile ocupate de germani, iar acestea, la rândul lor, ţineau legătura cu membrii de rând ai partidului care erau comandanţi ai diferitelor detaşamente de partizani.

Totodată există tendinţa de a minimaliza rolul jucat în mişcarea de partizani, în special în cea din Bielorusia, de ofiţerii sovietici care, după ce fuseseră încercuiţi în 1941, au reuşit să evite prizonieratul continuând să lupte ca partizani.

În cele ce urmează vom prezenta câteva exemple specifice în legătură cu activitatea desfăşurată de partizani în 1941, 1942 şi 1943.

În septembrie 1942, când în sud şi sud-est situaţia era atât de gravă, Stalin a emis un ordin special destinat partizanilor, întrucât liniile de comunicaţii germane, atât cele de cale ferată cât şi cele rutiere, au devenit acum mai lungi şi mai vulnerabile – se spunea în ordin. este extrem de important să fie distruse liniile de cale ferată, podurile şi să fie aruncate în aer trenurile; este deci probabil ca pe căile de comunicaţii acţiunile diversioniste pe scară mare

să fi început mai degrabă la sfârşitul decât în vara anului 1942.

În 1942 au început să apară „ţinuturi de partizani”, („partizanskie kraia”), unde nu existau germani şi, în majoritatea cazurilor, partizanii au restabilit puterea sovietică. Asemenea „ţinuturi de partizani” au fost create în regiunile nordice (împădurite) ale Ucrainei, pe o mare parte a teritoriului Bielorusiei, în pădurile de la Breansk, în regiunea Orel, unde 18.000 de partizani (făcând parte din 54 de detaşamente) controlau un teritoriu pe care se aflau 490 de sate, în regiunea Leningrad şi la sud de ea, unde exista, de pildă, vestitul „ţinut de partizani” din jurul oraşului Porhov. O parte însemnată a regiunii Smolensk se afla de asemenea sub controlul partizanilor – aici acţionau 22.000 de partizani, organizaţi în 72 de detaşamente. Potrivit datelor prezentate de Telpuhovski, „ţinuturile de partizani” cuprindeau în iarna 19421943 73% din teritoriul Bielorusiei („Istoria războiului” reduce această cifră la 60%).

„Ţinuturile de partizani” constituiau bazele de aprovizionare ale detaşamentelor de partizani. Începând de la mijlocul anului 1942, în aceste regiuni au început să fie amenajate piste de aterizare pentru avioanele care aduceau provizii şi evacuau pe partizanii răniţi şi alte persoane. Se făceau stocuri şi din resursele locale. Astfel, la 1 ianuarie 1943 existau în raionul Baturinsk, regiunea Smolensk, depozite cu 207 tone de secară şi 700 de tone de cartofi; tot acolo partizanii aveau 1.000 de vite.

Nu încape îndoială că, prin actele lor de sabotaj efectuate asupra liniilor germane de comunicaţii, tot mai lungi, mergând până la Stalingrad, partizanii au fost în toamna şi iarna 1942 de un mare ajutor pentru Armata sovietică. Ştim, de pildă, că ofensiva lui Manstein, începută la 12 decembrie, a fost amânată din cauza ritmului lent în care erau aduse muniţiile la Don, fapt care se datora

acţiunilor partizanilor.

Cu toate acestea, lupta partizanilor nu a căpătat un larg caracter de masă decât după bătălia de la Stalingrad. Apăruse acum un nou stimulent pentru participarea la lupta de partizani – cine intra într-un detaşament de partizani se alătura celor ce aveau să fie, aproape cert, învingători şi deci, chiar dacă avea să moară, nu era în zadar. Mai trebuie ţinut seama şi de faptul că în 1943 majoritatea detaşamentelor de partizani erau bine aprovizionate de Moscova; dispuneau acum de aruncătoare de mine şi chiar de tunuri, inclusiv tunuri speciale antitanc pentru distrugerea locomotivelor. Partizanii erau, de asemenea, mai bine aprovizionaţi cu alimente şi, lucru foarte important, cu medicamente şi instrumente medicale. Greaua situaţie în care se aflase mişcarea de partizani în stadiul incipient mai era agravată, printre altele, şi de lipsa aproape totală a medicamentelor şi a instrumentarului medical, din care cauză mulţi partizani, chiar numai uşor răniţi, erau condamp-ţi să moară.

Telpuhovski scrie că în perioada în care armata sovietică a trecut la contraofensivă la Stalingrad mişcarea de partizani a luat o mare amploare. În această privinţă, el dă următoarele cifre, cu adevărat impresionante, pentru cea mai mare regiune a luptei de partizani – Bielorusia: „La 1 februarie 1943 existau în Bielorusia 65.000 de partizani, în primăvara şi la începutul verii 1943 în republică acţionau peste 100.000 de partizani, iar la sfârşitul anului 1943 – circa 245.000”[133].

În Ucraina, la sfârşitul anului 1943 acţionau 220.000 de partizani înarmaţi şi „multe zeci de mii” de partizani luptau în acele regiuni ale R.S.F.S.R. care se mai aflau în mâinile germanilor. Adesea, scrie Telpuhovski, familii şi chiar sate întregi intrau în detaşamentele de partizani (chiar şi numai pentru a scăpa de expediţiile sălbatice de

133 B. S. Telpuhovski, op. cit., p. 273.

represiune al germanilor).

Potrivit dispoziţiunilor Comandamentului suprem sovietic, la 14 iulie 1943, statul-major central al mişcării de partizani a dat ordin partizanilor sovietici să înceapă cu toate forţele de care dispun un „război al şinelor". Pregătirile fuseseră, evident, făcute mai de mult, deoarece în noaptea de 20 spre 21 iulie partizanii au dat lovituri puternice şi simultane liniilor de cale ferată din regiunile Breansk, Orel şi Gomei. Aceste lovituri au coincis cu ofensiva Armatei Roşii în sectoarele Orel şi Breansk, care au urmat după victoria de la Kursk. Într-o singură noapte au fost aruncate în aer 5 885 de şine, iar între 21 iulie şi 27 septembrie partizanii din regiunile Orel şi Breansk au aruncat în aer în total peste 17.000 de şine.

În Bielorusia partizanii au acţionat cu şi mai mult succes. Din ianuarie şi până în mai, deci încă, înainte de începutul oficial al „războiul şinelor", ei au provocat deraierea a 634 de trenuri. La 3 august, partizanii au început o altă mare acţiune de sabotare a căilor ferate din Bielorusia. Două treimi din liniile de cale ferată au fost scoase din funcţiune, în unele sectoare pe săptămâni întregi. Pe porţiunea Molodecino-Minsk, de pildă, liniile de cale ferată au fost complet scoase din funcţiune pe mai bine de zece zile. Din august până în noiembrie 1943, în Bielorusia au fost aruncate în aer 200.000 de şine, au fost avariate sau făcute să deraieze 1 014 trenuri şi au fost aruncate în aer sau deteriorate 72 de poduri de cale ferată.

Germanii erau tot mai alarmaţi de acţiunile partizanilor. La 7 noiembrie 1943, Jodl a recunoscut că în cursul lunilor iulie, august şi septembrie s-au produs pe liniile ferate respectiv 1 560, 2 121 şi 2000 de explozii, ceea ce, potrivit spuselor sale, a avut repercusiuni grave asupra desfăşurării acţiunilor de luptă, precum şi asupra operaţiilor de retragere a trupelor.

În cartea sa, Telpuhovski afirmă că în decurs de trei ani (1941 – 1944) partizanii bieloruşi au nimicit circa 500.000 de soldaţi şi ofiţeri şi 47 de generali germani, printre care şi pe von Kube, comisarul hitlerist pentru Bielorusia.

Potrivit aceluiaşi autor, în Ucraina partizanii au ucis 460.000 de germani, au distrus sau deteriorat 5.000 de locomotive, 50.000 de vagoane de cale ferată, 15.000 de autovehicule etc. Unele date, în special cele din care rezultă că partizanii bieloruşi şi ucraineni ar fi ucis aproape un milion de germani sunt vădit exagerate.

De asemenea, potrivit cărţii lui Telpuhovski, ca şi altor cercetări istorice sovietice, toate principalele acţiuni ale partizanilor erau conduse de partid. La începutul anului 1944, pe teritoriul ocupat de germani în Bielorusia existau în detaşamentele şi brigăzile de partizani 1 113 organizaţii de bază ale partidului şi 184 de organizaţii de partid teritoriale ilegale, îşi continuau în mod clandestin activitatea 9 comitete regionale şi 174 de comitete orăşeneşti şi raionale. Numărul membrilor acestor organizaţii a crescut în timpul războiului de la 8.500 la 25.000. Printre partizanii din Ucraina existau în 1943 aproape 15.000 de comunişti şi 26.000 de comsomolişti.

Începând din toamna anului 1942, a existat o coordonare riguroasă între comandamentul armatei şi mişcarea de partizani. Partizanii distrugeau trenuri, aruncau în aer şine de cale ferată, nimiceau garnizoane germane etc., îndeplinind în felul acesta o parte din planul general elaborat, în linii mari, de Moscova.

Eficacitatea militară a acţiunilor partizanilor a crescut enorm de mult după ce au început să sosească de la Moscova ofiţeri, provizii etc. Dar versiunea potrivit căreia detaşamentele de partizani ar fi constituit un fel de a doua Armată Roşie, care lupta în spatele frontului inamic, nu este decât o prezentare excesiv de simplistă a

aspectelor umane ale dramei partizanilor. Căci era o dramă. Partizanii nu se aflau în situaţia unei armate care să fie aprovizionată în mod regulat cu alimente şi armament, căreia să-i fie asigurată îngrijirea medicală şi care să-l aibă pe inamic numai în faţă şi nicăieri în altă parte.

Una dintre caracteristicile activităţii partizanilor o reprezenta ceva care, practic, îi era necunoscut Armatei Roşii, şi anume necontenita luptă împotriva trădătorilor şi lichidarea acestora – staroştii, primarii şi poliţiştii numiţi de germani.

O altă preocupare permanentă a partizanilor erau legăturile cu ţăranii, care-i aprovizionau cu alimente, expunându-se astfel ei şi familiile lor unor represiuni bestiale din partea germanilor – atât a trupelor regulate, cât şi a detaşamentelor SS, SD etc. –, precum şi din partea acoliţilor acestora – vlasovişti, mercenari în slujba poliţiei germane etc. După cum am mai arătat, dacă în Franţa a existat un singur Oradour şi în Cehoslovacia un singur Lidice, în Uniunea Sovietică au existat sute de asemenea cazuri.

Condiţiile de viaţă ale partizanilor erau aproape întotdeauna foarte grele, cel puţin până în primele luni ale anului 1943, când au început să primească cantităţi apreciabile de alimente şi de alte materiale necesare. Mai îngrijorătoare decât lipsa de arme şi alimente era însă lipsa de medicamente şi instrumente medicale. În această privinţă există unele referiri în memoriile lui F.G. Markov, comandantul unităţii de partizani „Vileia” şi unul dintre primii conducători ai partizanilor din Bielorusia. A început să lupte ca partizan în august 1941.

„Aş dori să mă refer pe scurt, dar cu multă afecţiune, la acei medici modeşti care, în condiţii neînchipuit de grele, fără instrumente, fără medicamente şi chiar fără pansamente, au reuşit totuşi să salveze viaţa a sute de

partizani. Vreau să-i menţionez în mod special pe dr. Podsedlovski, dr. Moisei Gordon şi pe soţia lui, Noema Borisovna Gordon, dr. G.D. Moghilevcik, dr. I.V. Volloh şi alţii" 33.

Primele detaşamente de partizani au fost formate în 1941 pe teritoriul ocupat al R.S.F.S.R. şi în Bielorusia; constituirea lor s-a făcut în mod foarte diferit. Astfel, unul dintre primele detaşamente de partizani, cel de la uzina textilă de lângă Kaluga, a fiinţat de la 11 octombrie 1941 până la 19 ianuarie 1942. Iniţial era alcătuit din ostaşii unui batalion de luptă împotriva paraşutiştilor, apoi i s-au alăturat prizonieri de război evadaţi de la germani. În timpul celor trei luni cât a durat bătălia pentru apărarea Moscovei, detaşamentul a executat atacuri împotriva coloanelor de autovehicule germane. Un trădător a denunţat detaşamentul, care a fost aproapecomplet nimicit.

Partizanii atacau cu multă dibăcie statele-majore germane şi unele garnizoane puţin numeroase, adesea neavând asupra lor alte arme decât câteva grenade. Dar de multe ori, de pe urma acestor atacuri cel mai mult aveau de suferit locuitorii satelor.

„La 17 ianuarie, partizanii au dat o luptă înverşunată împotriva unei unităţi germane în satul Vesnini. În această luptă, hitleriştii au pierdut câţiva zeci de oameni – morţi şi răniţi. Ocupanţii au început să încercuiască satul. Între timp partizanilor li s-au terminat cartuşele. Dar ei au ieşit din cleştele inamic şi s-au retras în păduri. Furioşi de eşecul suferit, nemernicii hitlerişti s-au răzbunat pe oamenii sovietici paşnici... au ucis peste 200 de bătrâni, femei şi copii" 36.

Tot astfel şi locuitorii altor sate, suspectaţi că simpatizau cu partizanii, au fost supuşi unor represiuni sălbatice. La Resseta au fost ucişi 372 de oameni, la Dolina – 469, de asemenea în majoritate femei şi copii37.

Deportarea sătenilor şi împuşcarea lor de către germani sub pretextul că ar fi „simpatizat cu partizanii” sunt fapte ce revin mereu în povestirile despre partizani. În sus-menţionată carte se mai spune că numai în raionul Kaluga au fost împuşcaţi 20.000 de locuitori. Nu departe de Breansk, în raioanele Liudinovo şi Diatkovo, până în noiembrie 1942 germanii (şi ungurii) au ucis 2000 de locuitori şi au incendiat 500 de case. 5.000 de oameni au fost duşi în sclavie. Datorită tacticii „pământului pârjolit”, aplicată de germani, partizanii din regiunea Breansk au dus-o foarte greu în iarna 1942 – 1943. Dar situaţia lor s-a îmbunătăţit când, în primăvara 1943, au început să primească ajutor din teritoriul neocupat, iar în timpul verii ei se pregăteau deja pentru marele „război al şinelor”. Când Armata Roşie a început să se apropie de Orel, partizanii au difuzat foi volante conţinând „ultime avertismente” date trădătorilor (în cartea lui Gluhov sunt reproduse facsimile ale acestor foi volante) – adică staroştilor, primarilor, poliţiştilor şi „legionarilor” (după cât se pare, este vorba de vlasovişti). Tuturor a li se oferea ultima ocazie de a întoarce armele împotriva germanilor, alăturându-se partizanilor. Unii dintre aceştia au şi procedat astfel. Mulţi însă se temeau, fireşte, că li se întinde o cursă.

Şi mai îngrozitoare decât numeroasele „Oradour” şi „Lidice” din regiunile Kaluga, Orel şi Breansk, descrise în cartea lui Gluhov, au fost atrocităţile comise de germani în martie 1943 în raioanele Osveia şi Rossonî, situate în nordul Bielorusiei. Acolo exista un „ţinut de partizani”. Deşi expediţiile de pedepsire nu au izbutit să-i prindă pe partizani, germanii au ocupat pentru câtva timp raionul Osveia. Când, după patruzeci de zile de lupte grele, partizanii s-au înapoiat la baza lor, au constatat că germanii au ars până în temelii 158 de sate. Toţi bărbaţii sănătoşi fuseseră duşi în sclavie, iar toate femeile, copiii şi

bătrânii au fost ucişi.

ss *Gluhov*. „Narodnie Mstiteli”, p. 78.

7 Op. cit., p. 87.

„Când… partizanii s-au înapoiat… pretutindeni zăceau cadavre. Nu au rămas în viaţă decât cei ce plecaseră cu partizanii în pădure… Câteva mii de cetăţeni sovietici au fost omorâţi în torturi” S8.

Din detaşamentele de pedepsire făceau parte de obicei soldaţi din armata regulată germană, subunităţi SD şi SS, la care se mai adăugau uneori poliţişti numiţi de germani şi chiar şi slovaci. Unii slovaci au trecut de partea partizanilor.

Atrocităţile comise de germani faţă de partizanii pe care-i prindeau, precum şi faţă de ţăranii suspectaţi că simpatizează cu partizanii şi faţă de familiile acestora trebuie socotite printre cele mai înfiorătoare nelegiuiri săvârşite de germani şi de slugile lor. Şi aceasta spune mult.

Numai unele dintre cărţile mai sus menţionate sunt într-adevăr bine scrise; ele relatează aproape unul şi acelaşi lucru. Dar în ansamblu, ele zugrăvesc un tablou destul de sumbru. Nu este numai tabloul unei mari bărbăţii şi cutezanţe – căci pentru a deveni partizan trebuia să ai aceste însuşiri –, ci şi acela al unei lumi în care viaţa omului nu avea decât un preţ foarte scăzut.

În aceste cărţi este deplânsă soarta a mii de femei şi copii, ucişi în „ţinuturile de partizani” de către „Einsatzkommandos” şi alte unităţi de pedepsire. Mai rar se vorbeşte însă despre pierderile suferite de partizani, care trebuie să fi fost foarte grele, în special la început, când micile grupuri improvizate au fost nimicite de germani sau au pierit în taberele din păduri de pe urma gerului, foametei, bolilor sau a rănilor căpătate.

O oarecare imagine despre felul în care s-au purtat germanii cu partizanii şi cu „ţinuturile de partizani” ne-o

oferă şi unele documente germane. Astfel, la procesul de la Nürnberg s-a dat citire unei dări de seamă a Comisariatului general german pentru Bielorusia din 5 iunie 1943. În darea de seamă, care arată rezultatele operaţiei „Cottbus" împotriva partizanilor, sunt indicate următoarele cifre: partizani ucişi – 4.500; oameni ucişi ca suspecţi de a face parte din detaşamentele de partizani – 5.000; germani ucişi – 59.

„Cifrele de mai sus – se spune mai departe în darea de seamă – arată că trebuie să ne aşteptăm din nou la mari pierderi în rândul populaţiei. Dacă la 4.500 de duşmani ucişi de pe câmpul de luptă nu au fost adunate decât 492 de puşti „din însăşi această neconcordanţă rezultă absolut clar că printre ucişi se aflau numeroşi ţărani din regiune. Batalionul «Dirlewanger» este vestit în special prin faptul că extermină populaţia. Printre cei 5.000 de oameni bănuiţi a face parte din bande erau foarte multe femei şi copii.

Din ordinul lui von dem Bach-Zelewski, Obergruppenführer SS şi comandant al detaşamentelor de luptă împotriva bandelor, la această operaţie au luat parte şi subunităţi ale armatei regulate"[134].

V

Vom dem Bach, numit de Himmler conducător al operaţiilor împotriva partizanilor din Uniunea Sovietică, ulterior, în timpul înăbuşirii răscoalei de la Varşovia (1944), şi-a căpătat faima de „asasinul nr. 1". Depunând mărturie la procesul de la Nürnberg, el a declarat că operaţiile împotriva partizanilor erau în general executate de unităţile regulate ale armatei germane şi că înaltul Comandament german dăduse ordin ca faţă de partizani să se procedeze cu cea mai mare severitate.

„*Colonelul Telford Taylor* (acuzator public din partea S.U.A.): Spuneţi-ne, au dus aceste măsuri la uciderea unui

134 T.G.M.W.C., voi. 3, p. 174.

număr inutil de mare de civili?

Von dem Bach: Da.

Taylor: A dat înaltul Comandament ordinul ca soldaţii germani care se dedau la acte de violenţă împotriva populaţiei civile să nu fie deferiţi tribunalelor militare?

Von dem Bach: Da, s-a dat un asemenea ordin... Brigada «Dirlewanger» consta în special din infractori care mai fuseseră condamnaţi în trecut... dar printre ei se găseau şi criminali adevăraţi, arestaţi pentru spargeri, asasinate etc...

Cred că aici există o legătură foarte strânsă cu discursul rostit de Himmler la Weselberg la începutul anului 1941, încă înainte de începerea campaniei împotriva Rusiei. Himmler a declarat atunci că ţelul campaniei împotriva Rusiei este reducerea populaţiei slave cu 30.000.000 de oameni şi că pentru aceasta ar trebui folosite tocmai astfel de trupe calitativ inferioare"[135].

În felul acesta au fost distruse sute de sate şi exterminate multe mii de civili, printre care femei şi copii în „ţinuturile de partizani". După cum reiese din darea de seamă mai sus menţionată, numai în cursul acestei operaţii, printre „inamicii ucişi" s-au numărat mii de ţărani neînarmaţi. Şi asemenea operaţii au fost multe. După cum subliniază Bach-Zelewski, majoritatea acestor „acţiuni împotriva partizanilor" au fost „executate mai ales de unităţi militare", în timp ce „principala misiune a grupelor operative SD era exterminarea evreilor, ţiganilor şi a comisarilor politici"[136].

Într-un ordin al lui Hitler din 16 decembrie 1942, semnat şi de Keitel, se mai spunea:

„Dacă lupta împotriva bandelor nu va fi dusă, atât în Est cât şi în Balcani, cu mijloacele cele mai brutale, forţele de care dispunem vor deveni în cel mai scurt timp

---

135- *9 T.G.M.W.C., voi. 4, p. 26 şi urm.

136 Op. cit., p. 26.

insuficiente pentru lichidarea acestui flagel.

De aceea, trupele au dreptul şi obligaţia să folosească în această luptă orice mijloace – fără nicio îngrădire – chiar şi împotriva femeilor şi a copiilor dacă acest lucru va fi necesar pentru succes…

Orice blândeţe este o crimă faţă de poporul german şi faţă de soldatul de pe front… Niciun german care participă la acţiunile de luptă împotriva bandelor nu poate fi tras la răspundere, nici pe cale disciplinară şi nici pe cale judiciară, pentru purtarea sa în lupta contra bandiţilor şi a complicilor lor”[137].

Ordinul a fost dat în perioada în care germanii erau încercuiţi la Stalingrad şi când mişcarea de partizani începuse să ia o mare amploare.

Bestialităţile germanilor nu au oprit însă dezvoltarea mişcării de partizani, care în cursul anilor 1943 şi 1944 a devenit tot mai puternică. Partizanii deveniseră atât de numeroşi, încât germanii au făcut chiar încercări, ce-i drept slabe şi târzii, de a-i atrage de partea lor cu ajutorul „propagandei anticomuniste”.

Când Armata Roşie se apropia, partizanii ocupau uneori oraşe întregi cu o zi sau două înainte de sosirea ei, deschizând astfel drum trupelor regulate. După sosirea acestora, partizanii erau aproape automat încadraţi în Armata Roşie. În privinţa tinerilor care s-au alăturat detaşamentelor de partizani într-o perioadă mai târzie şi mai „nepericuloasă”, trecerea era destul de uşor de realizat, dar veteranii detaşamentelor de partizani, cu psihologia lor specială, uneori cu înclinaţii anarhiste, nu se simţeau întotdeauna la largul lor în armata regulată. Această situaţie aminteşte într-o anumită măsură de dificultăţile pe care a trebuit să le învingă de Gaulle în Franţa, când a început să înroleze în armata regulată unităţile „Rezistenţei interne” (partizani-franctirori şi alte

137 Op. cit., voi. 7, p. 59.

formaţiuni ale „Franţei luptătoare”). Era însă o mare deosebire. Ostaşii „Franţei luptătoare” nu aveau o părere prea bună despre armata franceză regulată, alcătuită mai ales din foşti vichişti, pe când partizanii bieloruşi şi ucraineni se mândreau în 1943 şi 1944 că pot intra în Armata Roşie, care repurtase victoria de la Stalingrad. Partizanii încadraţi în Armata Roşie erau adesea folosiţi pentru acţiuni de cercetare şi alte misiuni specifice partizanilor.

Înainte de a fi încadraţi în Armata Roşie, partizanii erau supuşi unui examen medical. Nu e de mirare că după încordarea fizică şi psihică prin care trecuseră timp de un an, doi sau chiar trei, circa 20% dintre aceştia – mulţi dintre ei fiind tuberculoşi – nu erau, sub raportul sănătăţii, apţi pentru serviciul militar.

Iată deci unele elemente ale acestei drame omeneşti, care nu era decât o parte din drama întregului popor sovietic în perioada 1941 – 1945. Tipul romantic al partizanului – aşa cum şi-l făurise imaginaţia poporului în timpul războiului civil – a devenit oarecum anacronic în contextul celui de-al doilea război mondial. În 1941 „plecarea la partizani” putea fi „o ieşire personală din situaţia” desperată în care se aflau mulţi oameni. Dar abia la sfârşitul anului 1942 sau chiar în primăvara 1943 mişcarea de partizani a devenit o forţă cu adevărat eficientă, care a exercitat o influenţă directă asupra desfăşurării războiului.

Partizanii acţionau în multe locuri – începând din regiunea Leningrad şi până în Crimeea –, dar cea mai intensă activitate o desfăşurau, cum era şi firesc, în teritoriile care din punct de vedere geografic se pretau cel mai bine pentru o asemenea luptă – regiunile împădurite din R.S.F.S.R. (Leningrad, Porhov, Breansk), Bielorusia, precum şi câteva regiuni din nordul Ucrainei 43.

În afara acestor partizani „rurali”, cu bazele lor

tradiţionale din păduri, existau şi partizani „urbani”, care erau însă adesea greu de deosebit de „ilegaliştii” sovietici. Asemenea

43 Este incontestabil că partizanii au reuşit – în 1942 şi mai ales în 1943 – să le insufle germanilor un sentiment de teamă pentru siguranţa lor, în special în timpul deplasărilor pe şosele sau pe calea ferată. Fernand de Brinon, un „quisling” francez, căruia germanii îi dăduseră permisiunea să viziteze Rusia în 1943, descrie cât de mult se temeau de partizani soldaţii şi funcţionarii germani care-l însoţeau în timpul călătoriei sale („Mémoires”, Paris, 1948, p. 141 şi urm.).

„Ilegaliştii” existau, într-o măsură mai mare sau mai mică, în toate oraşele ocupate. Oamenii aceştia se expuneau, desigur, unui risc mai mare decât partizanii propriu-zişi.

Cel mai cunoscut exemplu al luptei duse în oraşe împotriva germanilor este istoria organizaţiei „Tânăra gardă”, care activa în bazinul Doneţului, în oraşul minier Krasnodon. Acest exemplu de patriotism şi martiriu colectiv nu este nicidecum unicul, după cum nu este unică nici fapta eroică a Zoiei, spânzurată de germani într-un sat de lângă Moscova în decembrie 1941 şi devenită, ca şi tinerii din Krasnodon, un simbol ai eroului popular. Transformarea în erou popular şi martir era adesea o chestiune de întâmplare – mulţi au luptat şi au murit fără să fi devenit celebri.

În perioada de apogeu a mişcării de partizani (1943 – 1944) acţionau în Uniunea Sovietică cel puţin o jumătate de milion de partizani înarmaţi. Este greu de spus câţi partizani sau oameni având „legături” cu partizanii au murit în luptă sau au fost ucişi de detaşamentele de pedepsire ale germanilor. Potrivit datelor existente, numai în Bielorusia au pierit în războiul de partizani circa un milion de oameni.

Politica externă a U.R.S.S. în 1943.

Căderea lui Mussolini. Constituirea comitetului „Germania liberă”.

În octombrie 1943, miniştrii afacerilor externe ai celor trei „mari” – Molotov, Cordell Hull şi Eden – s-au întâlnit la Moscova. Această întâlnire urma, printre altele, să pregătească terenul pentru conferinţa „la nivel înalt” de la Teheran, care avea să se ţină o lună mai târziu. Dar în cursul anului 1943, înainte de a se fi luat hotărârea fermă cu privire la ţinerea acestor două conferinţe, atitudinea Uniunii Sovietice faţă de aliaţii occidentali a rămas ciudată şi plină de contradicţii vădite. Această atitudine se datora, cel puţin în parte, evenimentelor de pe frontul rus.

În timpul bătăliei de la Stalingrad, Stalin a avut numai cuvinte de laudă pentru debarcarea trupelor anglo-americane în Africa de nord. În februarie, când germanii se pregăteau pentru contraofensiva de la Harkov, Stalin a început din nou să se plângă de absenţa unui al doilea front. Apoi, în martie, în parte ca răspuns la acuzaţia de nerecunoştinţa adusă ruşilor de către Standley, presa sovietică a început să ridice în slăvi ajutorul primit din Occident. După ruperea relaţiilor diplomatice cu polonezii „londonezi” au urmat, după cum am văzut, reportaje entuziaste despre victoriile repurtate de aliaţi în Africa de nord. Curând după aceea a avut loc dizolvarea Internaţionalei Comuniste – gest menit să producă impresie asupra opiniei publice din Occident.

Nu putem însă să nu ne gândim că această deosebită cordialitate faţă de aliaţi era întrucâtva determinată de situaţia de pe Frontul de est. Era tocmai perioada din ajunul ofensivei germane de la Kursk şi în Uniunea Sovietică poporul era foarte îngrijorat, astfel încât se considera indicat mai degrabă să se exagereze decât să se minimalizeze efortul militar al Occidentului.

După cum ştim însă din corespondenţa pe care au

purtat-o în această perioadă Stalin şi Churchill, în realitate relaţiile erau departe de a fi cordiale. Churchill a încercat să-i dea curaj lui Stalin comunicându-i că 400 de bombardiere au efectuat un raid asupra oraşului Essen (13 martie). Fără a nega importanţa acestor raiduri, Stalin a continuat totuşi să se arate nemulţumit. La 15 martie, el s-a plâns că în Africa de nord marile operaţii sunt din nou amânate şi a scris că operaţia „Eskimos" – proiectata debarcare în insula Sicilia –, nu poate, desigur, înlocui cel de-al doilea front din Franţa".

„După ce trupele sovietice – scria el – au susţinut în tot timpul iernii lupte foarte grele, pe care le continuă şi acum, iar Hitler ia noi măsuri de mare amploare pentru refacerea şi sporirea armatei sale în vederea operaţiilor de primăvară şi vară împotriva U.R.S.S., pentru noi este deosebit de important ca lovitura din Apus să nu mai fie amânată… Consider necesar să vă previn stăruitor asupra pericolului grav pe care-l reprezintă – din punctul de vedere al interesului cauzei noastre comune – o altă amânare a deschiderii celui de-al doilea front în Franţa".

Churchill continua să-i trimită lui Stalin mesaje de genul celui din 28 martie („395 de avioane de bombardament grele au aruncat noaptea trecută în decurs de cincizeci de minute 1 050 de tone asupra Berlinului").

Stalin i-a mulţumit pentru informaţie şi apoi a adăugat amabil (sau, poate, cu o subtilă ironie):

„Împreună cu colegii mei am vizionat ieri filmul «Victorie în deşert», trimis de dv… Filmul redă admirabil lupta Angliei şi demască foarte bine pe acei nemernici – există oameni de acest fel şi la noi – care afirmă că Anglia nu ar lupta, ci ar observa numai războiul de departe… Filmul «Victorie în deşert» va fi prezentat pe scară largă… tuturor armatelor noastre de pe front…"

Dar după numai câteva zile Stalin a sărit literalmente ca ars când Churchill i-a comunicat că nu va mai expedia

convoaie în U.R.S.S. pe drumul de nord, deoarece germanii îşi concentraseră acolo navele lor de linie „Tirpitz”, „Scharnhorst” şi „Lützow”. „Interpretez acest act neaşteptat ca o catastrofală reducere a livrărilor… – a scris Stalin la 2 aprilie –, deoarece drumul pe Oceanul Pacific este limitat în ceea ce priveşte tonajul şi puţin sigur, iar cel sudic are o capacitate de trafic redusă, încât aceste două căi nu pot compensa încetarea transporturilor pe calea nordică”.

La 6 aprilie, Churchill a comunicat din nou că 348 de avioane au efectuat un raid asupra oraşului Essen. Stalin a salutat această intensificare a bombardamentelor aeriene asupra Germaniei, relevând că acest fapt „găseşte un foarte puternic răsunet în inimile multelor milioane de oameni din ţara noastră”. La 11 aprilie, Churchill a comunicat că 502 avioane au bombardat oraşul Frankfurt, promiţând că va trimite filme redând aspecte ale bombardamentelor asupra Germaniei, întrucât „ele pot face plăcere soldaţilor dv., care au văzut atâtea oraşe ruseşti distruse”. El l-a mai asigurat pe Stalin că 375 de avioane „Hurricane” şi 285 de avioane „Aircobra” şi „Kittyhawk”, care ar fi trebuit să fie livrate pe calea nordică, vor fi trimise în cel mai scurt timp prin Marea Mediterană.

După acest ciudat amestec de mesaje plăcute şi neplăcute a urmat ruperea relaţiilor diplomatice dintre guvernul Uniunii Sovietice şi polonezii „londonezi”.

Churchill s-a străduit să-l convingă pe Stalin să nu meargă până la o ruptură definitivă. Sikorski, scria el, este un om de treabă, şi oricine îi va lua locul va fi mai rău. Churchill a mai scris că, după cum pretinde Goebbels, ruşii ar constitui un nou guvern polonez. Stalin s-a grăbit să afirme că este vorba de „născociri” (4 mai).

La 10 iunie, când plana pericolul ofensivei germane, Churchill l-a adus din nou pe Stalin într-o stare de extremă

iritare. Într-un mesaj adresat lui Roosevelt în ziua aceea, Stalin a declarat:

„Acum, în mai 1943, dv. aţi luat împreună cu dl. Churchill hotărârea de a amâna invazia anglo-americană în Europa occidentală pentru primăvara anului 1944… Această hotărâre a dv… lasă armata sovietică… să se bată, prin propriile ei forţe şi aproape singură, cu un duşman încă foarte puternic şi periculos".

În mesajul adresat lui Churchill la 24 iunie, Stalin a devenit cu adevărat furios:

„După toate acestea, guvernul sovietic nu putea să presupună că guvernul britanic şi cel american vor reveni asupra hotărârii, luată la începutul acestui an, ca invazia în Europa occidentală să aibă loc anul acesta… Această hotărâre gravă a dv. de a reveni asupra hotărârilor dv. anterioare cu privire la invazia în Europa occidentală a fost luată… fără participarea guvernului sovietic… *Trebuie să vă declar… că încrederea sa în aliaţi este supusă unor grele încercări*" (sublinierea noastră. – *A.W.*).

La 27 iunie, Churchill a răspuns pe un ton mânios că reproşurile lui Stalin îl „lasă rece", amintind că până în iunie 1941 Anglia trebuise să lupte singură împotriva Germaniei şi că, în orice caz, s-ar putea chiar ca ţara dv. să nu mai fie expusă în vara aceasta unei ofensive puternice. Dacă aşa ar sta lucrurile, ele ar confirma categoric ceea ce aţi denumit odată «utilitatea militară» a strategiei noastre mediteraneene".

La numai o săptămână după aceea, germanii au început ofensiva de la Kursk.

Supărarea lui Stalin şi reproşurile sale la adresa aliaţilor se datorau poate, în parte, faptului că era îngrijorat de rezultatul bătăliei de la Kursk. După ce această bătălie a fost câştigată, nu se mai preocupa prea mult de problema celui de-al doilea front. Acum politica lui putea fi rezumată astfel: până în cele din urmă frontul al

doilea va fi deschis. Rusia, deşi suferă pierderi grele în oameni, trebuie să fie recunoscătoare pentru orice ajutor dat de Occident – lend-lease sau căderea lui Mussolini – şi, între timp, să se pregătească pentru marea conferinţă a celor trei puteri. Având în vedere amânarea deschiderii celui de-al doilea front, Stalin era mai puţin decât oricând dispus să facă concesii în problema Poloniei. Totodată considera că în problema germană poate lua în mod unilateral unele măsuri de precauţie.

Căderea lui Mussolini s-a produs într-un moment în care ofensiva reuşită a Armatei Roşii, începută după înfrângerea germanilor la Kursk, se afla în plină desfăşurare.

Până atunci presa sovietică vorbea despre campania din Italia cu un dispreţ deliberat. Căderea lui Mussolini i-a convins însă deodată pe ruşi că, deşi din punct de vedere strict militar această campanie era „lipsită de valoare", ea s-ar putea dovedi foarte importantă pe plan politic. Efectul pe care căderea lui Mussolini avea să-l producă asupra Germaniei şi a sateliţilor ei nu putea fi trecut cu vederea.

La 27 iulie, „Krasnaia zvezda" a comentat căderea lui Mussolini într-un articol scris pe un ton foarte vehement. Autorul a împrumutat unele cuvinte din vocabularul lui Churchill (de pildă, epitetul de „şacal"), punând însemnătatea căderii lui Mussolini pe aceeaşi treaptă cu cea a victoriilor repurtate de ruşi în campania de vară. În articol se spunea:

„La 10 iunie 1940, Mussolini şi-a trimis diviziile împotriva Franţei, care sângera… Şacalul se grăbea…

Campania împotriva micii Grecii a arătat întregii lumi slăbiciunea armatei italiene… Nici bătălia din Africa nu i-a adus lui Mussolini lauri… Trecând la ofensivă, trupele engleze au sfărâmat armata italo-germană… Situaţia Italiei fasciste a devenit deznădăjduită când, pierzându-şi raţiunea, ea a pornit împreună cu Germania hitleristă la

aventura contra Uniunii Sovietice… Cele mai bune divizii italiene – «Celere», «Sforzesca», «Giulia» şi altele… şi-au găsit mormântul în stepele Donului şi ale Voronejului. În luptele cu Armata Roşie, italienii au pierdut peste 100.000 de oameni – morţi şi prizonieri… a căzut Tunisia… englezii şi americanii au ocupat într-un timp scurt o mare parte din Sicilia… Şacalul era foarte lacom, dar dinţii îi erau putrezi… Nu fiindcă lucrurile mergeau bine a fost nevoit «atotputernicul duce» să părăsească postul de dictator… Cei douăzeci şi unu de ani de dictatură a lui Mussolini au fost cea mai întunecată perioadă din istoria Italiei… Mussolini a vândut Italia lui Hitler".

Încă de pe atunci, articolul a prezis atitudinea binevoitoare a Uniunii Sovietice faţă de poporul italian:

„Germanii – dintotdeauna duşmani ai poporului italian – au devenit, cu ajutorul lacheului hitlerist Mussolini, stăpânii Italiei. Mussolini este un trădător al intereselor poporului italian şi cu acest calificativ va coborî în mormânt… Lichidarea ofensivei germane din 1943 de pe frontul sovieto-german a însemnat pentru Hitler o lovitură puternică. Falimentul aliatului său Mussolini a însemnat pentru el a doua lovitură".

Ruşii erau însă de părere că ceea ce realizaseră aliaţii occidentali nu era încă suficient. Pe vremea aceea s-a scris mult în Uniunea Sovietică despre faptul că, deşi aliaţii au obţinut în Italia rezultate politice strălucite, creşte acum pericolul ca războiul împotriva Germaniei să se prelungească. De aceea este necesar să fie dată o lovitură Germaniei înseşi, adică să se debarce în Franţa.

Este însă îndoielnic că ruşii îşi mai făceau iluzii serioase în privinţa posibilităţii ca o asemenea debarcare să se producă în 1943.

Politica sovietică faţă de Germania ţinea seama de două aspecte, care au ieşit la iveală în vara anului 1943, după victoria de la Kursk. În primul rând, datorită

eliberării unor vaste teritorii ale Uniunii Sovietice, au devenit cunoscute unele atrocităţi înfiorătoare comise de germani; aceste crime reclamau pedepsirea fără milă a celor vinovaţi. Pe de altă parte, în aşteptarea unei coordonări a politicii anglo-americano-sovietice faţă de Germania, s-a socotit necesar să fie luate unele măsuri politice de precauţie, cu atât mai mult acum, când ultima speranţă a lui Hitler de a învinge Rusia se spulberase în bătălia de la Kursk.

Astfel, la numai câteva zile după această victorie au avut loc două manifestări, aparent contradictorii, ale atitudinii Uniunii Sovietice faţă de Germania. Prima dintre ele a fost procesul de la Krasnodar, în care un grup de trădători ruşi a fost condamnat la moarte pentru colaborare cu Gestapoul şi pentru uciderea a 7.000 de evrei şi alţi cetăţeni sovietici, mai ales în dubele de gazare. A fost primul proces public din Uniunea Sovietică în care, cu lux de amănunte, au fost arătate întregii lumi ororile comise de Gestapo, acestea nefiind până atunci aproape de loc cunoscute. În comparaţie cu descoperirile ulterioare – de pildă, Maidanek şi Auschwitz –, demascările de la procesul din Krasnodar par puţin importante, dar ele au constituit primul exemplu concret al atrocităţilor comise de germani şi au produs o profundă impresie atât asupra ostaşilor cât şi asupra populaţiei civile. Timp de câteva zile, la începutul ofensivei Armatei Roşii asupra Orelului, presa sovietică a publicat relatări foarte amănunţite despre proces. Ca „propagandă a urii” procesul era perfect, dar toate aceste amănunte – de pildă, cum fasciştii vârau în dube copii care plângeau – erau atât de înfiorătoare încât nu numai presa din străinătate avea tendinţa să publice materialele procesului de la Krasnodar oarecum în surdină, dar chiar şi în Uniunea Sovietică unii sceptici se întrebau în sinea lor dacă nu cumva se exagera puţin totul în scopuri propagandistice. Ei nu ştiau că cele

dezvăluite la Krasnodar, unde nu era vorba „decât” de 7.000 de victime, constituiau doar un episod minor al activităţii depuse de Gestapo şi de SD în întreaga Europă.

Apoi s-a produs un alt eveniment uluitor. În aceeaşi zi în care la Krasnodar se pronunţa sentinţa, ziarele sovietice au publicat ştirea că prizonierii de război antifascişti şi unii emigranţi germani aflaţi în Uniunea Sovietică au format comitetul „Germania liberă”. Această ştire, venind imediat după procesul de la Krasnodar, părea foarte ciudată. În străinătate ea a trezit la mulţi suspiciuni serioase. Au început să circule zvonuri că ruşii s-ar pregăti să încheie o pace separată cu

Germania, poate chiar cu Hitler… Molotov l-a asigurat pe ambasadorul Marii Britanii că toate acestea se fac pentru a crea confuzie în mintea soldaţilor germani şi a poporului german şi a le slăbi în felul acesta rezistenţa, lucru pe care propaganda de tip „ehrenburgian” nu izbutise, evident, să-l facă. Dar faptul că înfiinţarea comitetului „Germania liberă” fusese făcută unilateral, fără niciun fel de consultare cu aliaţii, a trezit, în orice caz, pentru un timp oarecare mari suspiciuni în rândul persoanelor „răuvoitoare” din străinătate.

Este semnificativ că în cursul luptelor din Italia, în special în timpul toamnei şi al iernii, când au existat multe momente grele, aproape fără speranţă de succes într-un viitor apropiat, li se repeta într-una (după cum ştim) trupelor engleze aflate la Montecassino şi Montecamino:

„Trebuie să rezistăm, căci dacă rămânem fără un cap de pod pe continentul european (în Franţa nu se va întâmpla nimic până la anul), ruşii, obosiţi de grelele lor pierderi în oameni, ar putea să iasă din joc”.

În ziua în care a început procesul de la Krasnodar, presa sovietică a publicat declaraţia scrisă a unui ofiţer german, locotenentul Frankenfeld din trupele de tancuri, care spunea că participase cu tot elanul la ofensiva (de la

Kursk), luptând până la capăt, dar acum socoteşte încăpăţânarea Germaniei de a continua războiul drept lipsită de raţiune şi echivalentă cu o sinucidere. În declaraţie se spunea:

„La 8 iulie devenise evident că ofensiva eşuase şi că întreaga campanie din acest an era pierdută. Acum, oricât de dureros ar fi pentru mine, sunt absolut convins de înfrângerea inevitabilă a Germaniei şi, în ce mă priveşte, consider că singura problemă ce se mai pune este dacă această înfrângere se va produce peste două luni sau peste o jumătate de an şi unde anume se va produce mai întâi – în Est sau în Vest.

Ce trebuia să fac? Să mor în următoarele zile sau luni fără a fi ameliorat cu nimic soarta poporului german... conştient că o continuare a luptei... va duce la folosirea fără rost a gazelor şi, în felul acesta, la pierderi şi mai îngrozitoare. Viitorul poporului german se află complet în mâna învingătorilor".

Gândindu-se la viitor, el s-a hotărât să „grăbească cât mai mult dezastrul".

Această declaraţie nu era însă decât un scurt preludiu la ceea ce avea să se întâmple cinci zile mai târziu, când titluri de o şchioapă anunţau constituirea comitetului naţional „Germania liberă". Anunţarea acestui eveniment s-a făcut sub o formă cu totul deosebită, reproducându-se în presa sovietică primul număr al ziarului „Freies Deutschland", editat de comitet. Ziarele au arătat că la 12 şi 13 iulie (exact când trupele sovietice începuseră ofensiva în sectorul Orel) a avut loc o conferinţă a ofiţerilor şi soldaţilor germani prizonieri, la care au participat şi antifascişti deputaţi în Reichstag şi scriitori aflaţi la Moscova încă înainte de începutul războiului.

După cum afirma presa sovietică, la conferinţă au venit delegaţi din toate lagărele de prizonieri germani.

Erau oameni din diferite clase sociale şi având concepţii politice şi religioase diferite. Comitetul a fost ales în unanimitate. Ca preşedinte al comitetului a fost ales cunoscutul poet german comunist Erich Weinert, iar ca vicepreşedinţi – maiorul Carl Hetz şi locotenentul conte von Einsiedel. (Când a fost luat prizonier, a declarat că este nepotul lui Bismarck şi regretă că Hitler a încălcat regula de aur a lui Bismarck – de a nu ataca simultan Rusia şi Occidentul.)

Comitetul a declarat că Germania se află în pericol de moarte. În manifestul comitetului figurau multe dintre argumentele pe care, un an mai târziu – în iulie 1944 –, aveau să le folosească persoanele care au încercat să organizeze un atentat împotriva lui Hitler.

„Hitler duce Germania în prăpastie. Priviţi ce se întâmplă pe fronturi. Înfrângerile suferite în ultimele şapte luni – Stalingrad, Don, Caucaz, Libia, Tunisia – nu au jocreche în istoria Germaniei. Întreaga răspundere pentru aceste înfrângeri o poartă Hitler. Şi totuşi el continuă să rămână în fruntea armatei şi a statului… Trupele Angliei şi ale Americii se află la porţile Europei.

Priviţi ce se întâmplă în patrie: Germania a şi devenit teatru de război… Faptele sunt inexorabile: războiul este pierdut. Cu preţul unor nemaipomenite sacrificii şi lipsuri, Germania mai poate duce un timp oarecare războiul. O continuare a lui fără şanse de victorie ar fi însă echivalentă cu pieirea naţiunii.

Dar Germania nu trebuie să moară!

Dacă poporul german va continua să admită, fără să crâcnească şi în mod docil, să fie dus la pieire… atunci Hitler va fi răsturnat numai prin forţa armatelor coaliţiei. Acest lucru va însemna însă sfârşitul independenţei noastre naţionale, al existenţei noastre ca stat, va însemna împărţirea patriei noastre…

Dacă poporul german va găsi la timp în el însuşi

curajul… de a elibera Germania de Hitler, atunci el îşi va cuceri dreptul de a hotărî singur soarta sa, şi celelalte popoare i-i vor acorda stima lor. Dar nimeni nu va încheia pace cu Hitler. De aceea, constituirea unui guvern german cu adevărat naţional este pentru poporul nostru o sarcină care nu suferă amânare… Acest guvern nu poate fi constituit decât ca rezultat al unei lupte de eliberare duse de toate păturile poporului german. El se va bizui pe grupele de luptă ce se vor uni pentru a-l răsturna pe Hitler. Acele forţe din armată care au rămas credincioase patriei şi poporului trebuie să joace în această privinţă un rol hotărâtor. Acest guvern va rechema trupele germane înăuntrul graniţelor Reichului… Numai el va putea crea poporului german posibilitatea de a-şi exprima liber voinţa, de a hotărî în mod suveran problema orânduirii sale de stat.

Ţelul nostru este o Germanie liberă.

Acest lucru înseamnă: un stat democratic puternic, care nu va avea nimic comun cu neputinţa regimului de la Weimar…”

Programul comitetului includea şi abrogarea legilor împotriva minorităţilor naţionale şi a legilor rasiale, restabilirea sindicatelor, libertatea comerţului, eliberarea victimelor terorii fasciste, judecarea dreaptă şi necruţătoare a criminalilor de război şi a aţâţătorilor la război.

„Soldaţi şi ofiţeri germani de pe toate fronturile! – se spunea în partea finală a manifestului.

— Aveţi armele în mâna voastră!… Oameni ai muncii, bărbaţi şi femei din patrie!… Formaţi grupuri de luptă, oriunde v-aţi afla…

Pentru popor şi patrie! Pentru o pace imediată! Pentru salvarea poporului german! Pentru o Germanie liberă şi independentă!”

Documentul era semnat de maiorul Carl Hetz,

maiorul Heinrich Homann, maiorul Stesslein, de câţiva căpitani şi locotenenţi, de zeci de subofiţeri şi soldaţi, apoi de Anton Ackermann, activist sindical din Chemnitz, Martha Arendsee, deputată în Reichstag, Johannes Becher, scriitor, Willi Bredel. scriitor, Wilhelm Florin, Wilhelm Pieck, Walter Ulbricht, deputaţi în Reichstag, Gustav Sobottka, conducător al sindicatului minerilor din Ruhr, precum şi de alţi doi scriitori – Erich Weinert şi Friedrich Wolf. (Weinert scrisese tocmai o carte cu poezii antinaziste, intitulată „Dank fur Stalingrad”[138], publicată la Moscova; în bună parte erau versuri sentimentale germane, pe tema – pe vremea aceea oarecum deplasată în ochii ruşilor – „Iubit popor german, cât de jos ai căzut!”)

Fireşte, toate acestea nu angajau în niciun fel guvernul sovietic. Într-adevăr, nu guvernul sovietic, ci comitetul „Germania liberă”, care nu dispunea de nicio putere, le promitea germanilor „suveranitate” dacă vor crea un „guvern naţional” antifascist. Era evident că guvernul sovietic nu putea face asemenea promisiuni fără să se consulte mai întâi cu aliaţii săi.

Şi totuşi, atât din punctul de vedere al politicii interne cât şi din cel al relaţiilor internaţionale, acesta a fost un pas ciudat, şi în perioada care a urmat au putut fi observate, atât în Rusia cât şi în afara graniţelor ei, unele reacţii interesante.

Adevărul este că comitetul „Germania liberă” a devenit o bază importantă pentru propaganda sovietică în Germania, şi în special în rândurile armatei germane. Reprezentanţi ai comitetului luau zi şi noapte cuvântul la radio Moscova în emisiunile pentru Germania. Sute de mii de exemplare ale ziarului „Freies Deutschland” erau săptămânal tipărite şi aruncate din avioane deasupra trupelor germane de pe front. Era un ziar de format mare, excelent redactat şi bine tipărit, conţinând mult material

138 „Mulţumire pentru Stalingrad“. – Nota trad.

de bună calitate. Dar în coloanele acestui ziar Uniunea Sovietică exprima atâta bunăvoinţă faţă de poporul german, încât s-au luat măsuri ca exemplare ale ziarului să nu ajungă în mina străinilor, în special a diplomaţilor şi corespondenţilor străini aflaţi în Uniunea Sovietică. Căci, dacă aceştia nu ar fi considerat cele scrise doar propagandă menită să zdruncine moralul germanilor, s-ar fi putut isca tot felul de comentarii nedorite, în special în presa americană ostilă Rusiei. Ziarul era destinat Germaniei, şi numai Germaniei.

La început comitetul „Germania liberă" nu a avut decât o importanţă practică minoră, dar în 1943 se puteau prevedea tot felul de posibilităţi pentru viitor. Nu trebuie pierdut din vedere că totul a avut loc înainte de Conferinţa de la Teheran. S-ar putea ca ruşii să fi crezut că înfrângerea germanilor la Kursk va avea în Germania repercusiuni mai mari decât a avut în realitate. Dacă comitetului „Germania liberă" nu i-a fost dat să joace un rol politic important, faptul se explică prin aceea că fasciştii şi-au menţinut până la sfârşit controlul asupra Germaniei şi a poporului german. Ulterior, după capitularea Germaniei, mulţi membri ai comitetului „Germania liberă" au devenit cunoscuţi oameni politici, luptători activi pentru denazificare şi pentru democratizarea vieţii politice şi sociale a Germaniei45.

5 Este semnificativ faptul că feldmareşalul von Paulus, generalul Korfes (de asemenea luat prizonier la Stalingrad) şi alţi câţiva militari s-au stabilit în Germania răsăriteană şi au devenit cetăţeni ai Republicii Democrate Germane.

Capitolul al

După marea victorie de la Kursk din iulie 1943, în Uniunea Sovietică a început să se înrădăcineze convingerea că războiul este ca şi câştigat, deşi victoria finală mai era încă foarte departe şi avea să coste probabil

încă un milion de vieţi omeneşti, dacă nu chiar şi mai mult.

Leningradul se mai afla sub focul tunurilor germane, dar Moscova, unde răsunau deseori salvele victoriei, era în deplină siguranţă. De aceea, în august 1943, întregului corp diplomatic – japonezi, bulgari şi ceilalţi – i s-a permis să se înapoieze din Kuibîşev la Moscova.

La 22 august a fost publicată hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului al U.R.S.S. şi a Comitetului Central al P.C. (b) al U.R.S.S. „Cu privire la măsurile urgente pentru refacerea economiei în regiunile eliberate de sub ocupaţia germană”. Hotărârea avea drept scop să pună, în limitele posibilului, regiunile eliberate pe picioare, astfel încât acestea să nu mai constituie mult timp o povară pentru întreaga ţară.

Printre alte măsuri erau prevăzute alocarea unui fond de seminţe pentru însămânţările de toamnă, readucerea vitelor şi a tractoarelor evacuate cu ocazia retragerii, cât mai rapida refacere a căilor ferate şi a construcţiilor de cale ferată şi ridicarea de locuinţe pentru feroviari.

Între timp – din iulie şi până în noiembrie 1943 – Armata Roşie a repurtat succese strălucite, continuându-şi ofensiva atât în Ucraina cât şi pe alte fronturi. La 23 august, trupele generalului Konev (Frontul de stepă), sprijinite de trupele generalului Vatutin (Frontul Voronej) şi ale generalului Malinovski (Frontul de sud-vest) au cucerit Harkovul.

Următoarea mare victorie a fost repurtată de trupele generalului Tolbuhin în sectorul cel mai sudic al frontului. Trupele lui, înaintând din raionul Lugansk spre Marea de Azov, au ocupat oraşul Taganrog, care se afla în mina germanilor încă din toamna anului 1941.5.000 de germani au fost luaţi prizonieri.

La 31 august, trupele lui Rokossovski (Frontul central) au ocupat oraşul Gluhov şi au pătruns adânc în Ucraina de nord.

În sud eliberarea bazinului Doneţului avea loc într-un ritm rapid. Temându-se de încercuire, germanii se retrăgeau, distrugând în prealabil uzinele şi minele.

La 8 septembrie, toate ziarele publicau pe prima pagină ordinul lui Stalin către generalii Tolbuhin şi Malinovski. În ordin se spunea că în şase zile de operaţii iscusit organizate şi impetuoase trupele sovietice au eliberat întregul bazin al Doneţului.

La 10 septembrie, cu sprijinul unor trupe debarcate la vest de Mariupol, Tolbuhin şi Malinovski au cucerit acest oraş de la Marea de Azov.

În sectorul cel mai sudic al frontului, Armata Roşie a lichidat ultimele două puncte de sprijin ale germanilor în Caucaz. După cinci zile de lupte grele, trupele generalului Petrov şi unităţile navale de sub comanda viceamiralului Vladimirski au ocupat la 16 septembrie Novorossiiskul său, mai precis, ruinele acestei importante baze navale. Până la 7 octombrie a fost curăţită de inamic Peninsula Taman. Majoritatea trupelor germane au fugit din Crimeea prin strâmtoarea Kerci.

La 21 octombrie, Rokossovski a ocupat vechiul oraş Cernigov, pe care bombardamentele masive ale aviaţiei germane îl transformaseră în ruine încă din vara 1941, iar la 23 octombrie Konev a cucerit Poltava (de asemenea aproape complet distrusă de fascişti în cursul retragerii lor); după ce au forţat Niprul la 29 octombrie, trupele lui Konev au ocupat oraşul Kremenciug.

La 25 octombrie, Sokolovski (Frontul de vest) a eliberat Smolenskul.

După cum se arăta în comunicatele oficiale, la sfârşitul lunii octombrie, în Ucraina, Armata Roşie înainta spre Kiev, iar în Bielorusia spre Vitebsk, Gomei şi Moghilev.

Dacă în septembrie a fost eliberat un teritoriu foarte vast, luna octombrie a fost marcată printr-un eveniment şi

mai important – forţarea Niprului. Speranţele germanilor de a se „menţine pe linia Niprului” s-au spulberat.

Cât de mare era optimismul care a cuprins masele după forţarea Niprului se poate vedea dintr-o poezie a lui Surkov, publicată la 8 octombrie:

Tristeţea toamnei, pe coline.
Răzbate-n ploi, fără-a-ncera.
Prin vânt şi vijelie vine Pedepsitoare, Rusia.
Ne-nduplecare şi mânie E-n paloşu-i de foc, avan.
Iubitelor surori ea ştie să frângă cruntul jug german.
Descătuşate, sub lumină.
De-acuma şesurile-i sunt.
Aşteaptă, speră, Ucrainã!
Aşteaptă, bielorus pământ!
Azi duşmanului, strâns în cleşte.
Puţine zile i-au rămas.
În zare, Prutul se iveşte.
Pân’ la Neman e doar un pas.

În acea perioadă, multe articole au fost consacrate unităţii ruso-ucrainene, simbolizată prin instituirea unei noi înalte distincţii – Ordinul „Bogdan Hmelnitki”.

La 14 octombrie, Malinovski a ocupat oraşul Zaporojie, iar la 23 octombrie Tolbuhin a ocupat Melitopolul. Armata Roşie era pe punctul de a izola Crimeea. Dar ruşii nu au reuşit să pătrundă pe teritoriul Crimeii, trebuind să amâne aceasta până în primăvara anului 1944. O strălucită operaţie au realizat trupele lui Malinovski: atacând prin surprindere oraşul Dnepropetrovsk, situat pe cursul inferior al Niprului, ele l-au ocupat la 25 octombrie. „Linia Niprului”, de care germanii îşi legau atâtea speranţe, trosnea din toate încheieturile.

*

* * *

Nu are rost să intrăm aici în amănuntele conferinţei

miniştrilor de externe ţinute la Moscova în octombrie 1943 sau în cele ale Conferinţei de la Teheran, care a avut loc o lună mai târziu, deoarece acestea au fost amănunţit expuse în memoriile lui Churchill, în însemnările lui Hopkins, în cartea generalului John Deane „The Strange Alliance", ca şi în alte scrieri. Ceea ce ne interesează aici în primul rând este reacţia opiniei publice sovietice la aceste două evenimente majore, care, fără îndoială, au constituit jaloane importante în dezvoltarea relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi Occident în timpul războiului.

Ar putea părea surprinzător că, deşi coaliţia antihitleristă – U.R.S.S., Anglia şi S.U.A. – exista de mai bine de doi ani, abia la sfârşitul anului 1943 au avut loc aceste prime consfătuiri între conducătorii celor trei „mari". Este adevărat, în 1941 Hopkins, Beaverbrook, Harriman şi Eden au fost la Moscova; în mai 1942, Molotov s-a dus la Washington şi la Londra, iar în august 1942 Churchill a venit în vizită la Moscova. Vizita a avut loc într-o atmosferă sumbră. Stalin şi ceilalţi conducători sovietici nu i-au părut lui Churchill deosebit de bine dispuşi sau de amabili. Pe atunci Stalingradul se afla în ajunul celor mai cumplite încercări, iar germanii pătrunseseră în Caucaz.

În octombrie 1943, Armata Roşie repurta o victorie după alta. Dacă înaintea bătăliei de la Kursk, care în iulie 1943 a însemnat începutul unui lanţ neîntrerupt de victorii, ruşii erau îngrijoraţi şi nervoşi – insistau pentru declanşarea unor operaţii active în Vest, care să distragă 40 – 50 de divizii germane de pe frontul sovietic –, în octombrie 1943 guvernul sovietic şi opinia publică sovietică priveau lucrurile cu mult mai mult calm. Trupele sovietice pierdeau zilnic mii de soldaţi, dar deschiderea unui al doilea front nu mai era pentru ele o chestiune de viaţă şi de moarte. Acum începuseră să considere ca fiind de la sine înţeles că războiul va fi în orice caz câştigat şi că aliaţii occidentali, chiar dacă erau hotărâţi să lupte până la

sfârşitul lui victorios, aveau intenţia să lupte în aşa fel încât U.R.S.S. să sufere cât mai multe pierderi în oameni, iar ei înşişi – cât mai puţine. Această situaţie era acum acceptată ca o amară necesitate.

Chiar şi aşa stând lucrurile, aliaţii erau totuşi de folos: trimiteau în Uniunea Sovietică mari cantităţi de echipament în baza legii cu privire la lend-lease. În plus, aşa cum i-a declarat Stalin lui Eden în octombrie 1943, el nu pierdea din vedere faptul că pericolul deschiderii unui al doilea front în nordul Franţei îi obligase în vara 1943 pe germani să menţină în Vest 25 de divizii, în afara celor 10 – 12 divizii germane imobilizate în Italia. Pentru moment, Stalin era mai mult sau mai puţin satisfăcut, deşi continua să se arate îngrijorat în privinţa operaţiei „Overlord" – trecerea Canalului Mânecii şi debarcarea pe coasta de nord a Franţei –, temându-se că aceasta ar putea fi din nou amânată fără motive temeinice. La Moscova era foarte răspândită părerea ţia care a contribuit şi indiscreţia unor americani) că Churchill tot mai tinde să extindă operaţiile din bazinul Mării Mediterane şi continuă să pună tot felul de condiţii şi să formuleze tot felul de rezerve faţă de planul operaţiei „Overlord".

După părea ruşilor, această problemă era cea mai importantă din câte urmau a fi discutate la conferinţa miniştrilor de externe care s-a deschis la Moscova în ziua de 19 octombrie 1943.

După cum am mai arătat, între guvernul Uniunii Sovietice şi guvernele Angliei şi Americii au existat foarte puţine contacte la nivel înalt. Conferinţa de la Moscova a celor trei „mari" a fost prima întâlnire de acest fel. Ea a avut loc într-un moment favorabil – după trei luni de neîntrerupte victorii ale Armatei Roşii.

Conferinţa s-a ţinut la Moscova şi nu în altă parte, deoarece Stalin, prea ocupat cu războiul, nu voia să plece în străinătate, dar nu voia să-l lase nici pe Molotov să se

ducă, de pildă, la Casablanca. Nu era numai o problemă tehnică. Stalin adoptase următorul punct de vedere:

Uniunea Sovietică poartă pe umerii săi principala povară a războiului, aşa că n-aveau decât să vină „ceilalţi" la Moscova. Chiar dacă Cordell Hull era bătrân şi bolnav, acest considerent nu schimba situaţia.

Pentru întâlnirea cu Roosevelt şi Churchill, Stalin era dispus să facă o concesie – era de acord să plece la Teheran, situat în apropiere de frontiera Sovietică, dar nu voia să meargă la Habanniya sau la Basra şi cu atât mai puţin la Cairo. Nu era numai vorba de faptul că, în calitatea sa de comandant suprem, Stalin nu putea lipsi mai mult de câteva zile şi nu era nicio chestiune de securitate. Era, înainte de toate, o chestiune de prestigiu: „Nu mergem să ne ploconim cu căciula în mână în faţa Occidentului. N-are decât Occidentul să vină la noi!" Iar în Uniunea Sovietică această poziţie a produs exact impresia pe care o dorise Stalin.

Atâta timp cât aliaţii occidentali nu luptau cât de cât serios şi lăsau foarte clar să se înţeleagă că într-un viitor apropiat nu era de aşteptat un „adevărat" al doilea front, iar Armata Roşie părea astfel nevoită să continue a lupta încă mult timp singură, ruşii nu simţeau necesitatea stringentă a unei conferinţe a celor trei „mari".

Dar în octombrie 1943 situaţia era cu totul alta. A apărut posibilitatea de a fi elaborate planuri militare comune. Era foarte posibil ca peste câteva luni Armata Roşie să treacă graniţa sovietică, iar înfrângerea Germaniei devenea o realitate tot mai tangibilă. Marea întrebare era acum: cât timp va mai dura războiul? Dacă la o lună înainte de victoria de la Kursk conducătorii sovietici declaraseră oficial că Uniunea Sovietică nu poate câştiga singură războiul, acum s-au îndepărtat întrucâtva de această poziţie. Ei nu au revenit asupra acestei declaraţii, dar nu o mai exprimau într-o formă atât de categorică.

Conferinţa de la Moscova a durat 12 zile şi a fost marcată de nenumărate dejunuri somptuoase, spectacole de balet, recepţii date de ambasade şi de un grandios banchet oferit la Kremlin, descris până în cele mai mici amănunte de generalul Deane, şeful recent numitei misiuni militare a S.U.A. în Uniunea Sovietică. În tot timpul războiului, Moscova – aflată acum foarte departe în spatele frontului – nu mai văzuse ceva asemănător.

Eden a avut câteva întrevederi cu Stalin şi s-a convins că, în genere, acesta era bine dispus, deşi mai vorbea cu ironie despre efortul de război al Occidentului, exceptând raidurile aeriene asupra Germaniei, de care era foarte mulţumit. În primul rând îl interesa data la care va începe operaţia „Overlord" şi era încântat că în această privinţă se bucura de sprijinul total al americanilor. La rândul lor, americanii căutau să obţină de la U.R.S.S. promisiunea că va participa la războiul împotriva Japoniei. Ambele aceste probleme au fost discutate la Conferinţa de la Moscova, deşi hotărâri concrete în privinţa lor nu au fost luate decât la Conferinţa de la Teheran.

Stalin era mulţumit că americanii sprijină planul operaţiei „Overlord". Generalul Deane a scris ceva mai târziu, în timpul Conferinţei de la Teheran: „Majoritatea americanilor participanţi la conferinţă s-au întâlnit pentru prima oară cu Stalin. El a produs asupra lor o impresie puternică şi favorabilă poate fiindcă sprijinea punctul de vedere american în diferendele noastre cu englezii. Dar, independent de acest lucru, nu puteai să nu observi la el trăsăturile omului cu adevărat mare…"

Pe plan tehnic, generalul Deane adaugă:

„Stalin cunoaşte foarte bine amănuntele… este uimitor de competent în probleme cum ar fi, de pildă, caracteristicile tehnice-tactice ale diferitelor categorii de armament, particularităţile de construcţie ale avioanelor, metodica sovietică a acţiunilor de luptă şi chiar procedeele

tactice de mai mică însemnătate”[139].

Într-un anumit sens, Conferinţa de la Moscova a fost o repetiţie generală a celei de la Teheran. Dar şi ea însăşi a dat unele rezultate „pozitive”: a fost instituită Comisia consultativă europeană, precum şi un Consiliu consultativ pentru Italia (din care urmau să facă parte reprezentanţi ai Angliei, Statelor Unite, Franţei, Greciei şi Iugoslaviei, reprezentantul Uniunii Sovietice fiind Vîşinski). Au avut loc „discuţii exhaustive şi sincere” privind măsurile ce trebuiau luate pentru a grăbi sfârşitul războiului împotriva Germaniei şi sateliţilor ei, precum şi pentru organizarea „unei strânse colaborări militare a celor trei puteri în viitor”. S-a mai hotărât ca „strânsa colaborare” a celor trei puteri să continue şi după război. A fost semnată „Declaraţia celor patru puteri cu privire la securitatea generală (redactată în special de Cordell Hull). Guvernele celor patru puteri şi-au exprimat hotărârea de a „continua acţiunile militare împotriva acelor puteri ale „Axei” cu care se află în stare de război”. În afara reprezentanţilor celor trei „mari”, documentul a fost semnat, în numele guvernului său, şi de ambasadorul chinez la Moscova. (Ruşii nu se mai temeau acum că-i pot provoca pe japonezi şi se străduiau să-i fie pe plac lui Hull, care punea mare preţ pe această declaraţie, prin care i se conferea Chinei statutul de mare putere.) Declaraţia conţinea şi teze care prefigurau constituirea Organizaţiei Naţiunilor Unite. La conferinţă a fost, de asemenea, adoptată „Declaraţia cu privire la Austria”, prin care austriecii erau avertizaţi să nu urmeze Germania până la sfârşit şi li se cerea să contribuie şi ei la propria lor eliberare. Acest principiu a găsit ulterior o largă aplicare în cazul României, al Bulgariei etc. în sfârşit, conferinţa a adoptat „Declaraţia cu privire la răspunderea hitleriştilor pentru atrocităţile comise”, semnată de Roosevelt, Churchill şi Stalin. Declaraţia a

139 John R. Deane. „The Strânge Alliance“, Londra, 1947, p. 47, 152.

stabilit principiul că aceşti criminali trebuie predaţi pentru a fi judecaţi ţărilor în care au comis crimele.

Eden şi Cordell Hull erau optimişti, atât în timpul conferinţei cât şi după terminarea ei. îmi amintesc că într-un antract la Bolşoi Teatr (unde se reprezenta în mod invariabil „Lacul lebedelor”), Eden mi-a spus: „Este o conferinţă bună – mai bine mai târziu decât niciodată. Dar aceste călătorii la Moscova sunt teribil de complicate. Am hotărât aici să creăm un mecanism foarte bun – noi o dorim; acelaşi lucru doresc şi ruşii. Când acesta va începe să funcţioneze, ne va fi mult mai uşor să rezolvăm probleme, ca, de pildă, cea a Poloniei. Ne străduim să creăm un asemenea mecanism şi să aşternem pe hârtie cât mai multe hotărâri comune”.

Eden a obţinut un asemenea „mecanism” sub forma Comisiei consultative europene, dar atât în timpul Conferinţei de la Moscova cât şi mai târziu, în timpul celei de la Teheran, era absolut clar că Polonia constituia una dintre problemele a căror rezolvare era, în mod inevitabil, amânată. La Conferinţa de la Moscova s-a vorbit mult despre atragerea în război a Turciei şi a Suediei, fără a se ajunge însă la vreun rezultat concret. Huşii continuau să fie foarte rezervaţi în privinţa unei cooperări militare directe între Uniunea Sovietică şi Occident. La început nu au dat un răspuns prea favorabil la propunerea americanilor de a se organiza operaţii „în suveică” ale aviaţiei de bombardament şi de a se crea în acest scop baze aeriene americane în U.R.S.S. În această chestiune nu a fost luată nicio hotărâre până în februarie 1944.

Deşi la sfârşitul conferinţei Cordell Hull se simţea foarte obosit, el i-a primit pe ziarişti la ambasada S.U.A.; din cele spuse de el reieşea că e foarte mulţumit de rezultatele conferinţei.

„Când am plecat spre Moscova – a spus el –, majoritatea oamenilor credeau că din această întâlnire nu

va ieşi nimic, deoarece s-ar putea ca ruşii să meargă pe calea izolaţionismului[140]. Dar am făcut un larg schimb de păreri şi am fost încântaţi constatând că oamenii de stat sovietici înclină tot mai mult spre concluzia că izolaţionismul este dăunător... Acum, când s-a născut spiritul colaborării, putem păşi la o muncă constructivă. A sosit timpul să mergem mână în mână. Bazele au fost puse. Unele probleme sunt delicate şi complicate, dar, dat fiind spiritul de armonie existent, nimic nu poate duce la o înstrăinare între noi".

Hull a făcut aluzie la o întâlnire a şefilor celor trei guverne care urma să aibă loc curând. Şi-a exprimat deosebita satisfacţie pentru „Declaraţia celor patru puteri cu privire la securitatea generală", pe care o semnase şi China. Aliaţii mai aveau însă în faţa lor o muncă gigantică: unele probleme, cum ar fi viitorul Poloniei şi cel al Germaniei, nu fuseseră încă rezolvate, dar în ambele chestiuni începuseră deja consultări.

Hull a mai declarat că Administraţia militară aliată a teritoriilor ocupate va pierde treptat atribuţiile sale actuale, iar Comisia consultativă europeană se va ocupa de un cerc tot mai larg de probleme.

În continuare, el a spus:

„Stalin este o personalitate remarcabilă. Este înzestrat cu calităţi şi cu o judecată ieşite din comun şi ştie să prindă esenţa problemelor practice. Alături de Roosevelt şi de Churchill, Stalin este unul dintre acei conducători pe ai căror umeri apasă o răspundere cum nu o va mai avea probabil nimeni în următorii 500 de ani... După câte ştiu, nu există printre ruşi nimeni care să nutrească faţă de noi sentimente neamicale din cauza celui

---

140 Este amuzant că, la fel cum Huli se temea de izolaţionismul rus, în 1945 ruşii se temeau de izolaţionismul american; aceasta era, de altfel, una dintre cauzele pentru care au insistat ca O.N.U. să-şi aibă sediul în Statele Unite.

de-al doilea front... Nu cunosc alte două state ale căror interese să fie mai puţin antagoniste şi în mai mare măsură comune decât Statele Unite şi Rusia..."

Şi Eden a fost foarte mulţumit de felul în care a decurs conferinţa.

„Când am sosit aici – a spus el –, noi am crezut că şansele de succes sunt foarte reduse şi că ruşii nu vor face altceva decât să ceară deschiderea celui de-al doilea front. M-aş mira să mai prezinte acum această cerere, deoarece ei ştiu că evenimentul se apropie. În schimb, conferinţa s-a dovedit a fi o treabă foarte serioasă, ea a pus bazele unei noi forme de colaborare între noi. Am lucrat admirabil împreună. Astăzi am discutat cu Molotov timp de două ore probleme militare. Polonia? Da, va fi discutată pe cale diplomatică..."

La 30 octombrie, în calitatea mea de preşedinte al Asociaţiei de presă anglo-americane, am prezidat dejunul oferit de asociaţie la restaurantul hotelului „Naţional" în cinstea lui Eden şi a lui Cordell Hull (reprezentat de Harriman). Nu crezusem că Molotov şi alţi conducători sovietici sus-puşi vor putea veni, dar, spre marea noastră surprindere, direcţia protocolului ne-a chemat la telefon dându-ne de înţeles că invitaţiile vor fi primite cu satisfacţie. Iată, într-adevăr, o dovadă de cordialitate! Este drept, Molotov nu a venit, dar Vîşinski şi Litvinov au participat la dejun. Salutându-i pe oaspeţii sovietici, am amintit de curajoasa luptă pe care Eden şi Litvinov au dus-o la Geneva şi Nyon şi am făcut câteva glume la adresa lui Chamberlain – fără a-l numi însă –, cuvintele mele au fost foarte bine primite. Dejunul a decurs într-o atmosferă foarte amicală. Amintind cuvintele rostite la începutul anului de Churchill despre „frunzele îngălbenite", Vîşinski a spus: „De obicei, frunzele îngălbenite cad toamna, dar dacă vor cădea primăvara o să fie, desigur, bine şi aşa, numai să cadă cu adevărat" (se împăcase, evident, cu

gândul că cel de-al doilea front va fi deschis abia în 1944). Litvinov a spus că, din păcate, Liga Naţiunilor s-a dovedit a fi un turn Babel şi nu o piramidă trainică; popoarele lumii vor trebui să creeze în viitor ceva mai bun.

Harriman s-a arătat oarecum agresiv şi a vorbit pe un ton destul de caustic despre războiul din Oceanul Pacific, spunând că dacă nu s-ar fi obţinut atâtea succese acolo, ar fi existat puţine şanse ca America să contribuie la deschiderea celui de-al doilea front în Europa.

La somptuosul banchet de la Kremlin, cu care s-a încheiat conferinţa, Stalin era într-o dispoziţie exuberantă. În ciuda nemulţumirii pe care o manifestase în trecut în chestiunea trimiterii convoaielor pe calea nordică, acum a adus elogii forţelor navale şi flotei comerciale ale Angliei: „Nu vorbim mult despre ele, dar ştim ceea ce fac”. În cuvinte entuziaste, noul şef al misiunii militare engleze, generalul Giffard Martel, l-a felicitat pe Stalin pentru forţarea Niprului de către Armata Roşie, eveniment care avusese loc cu puţin timp înainte de conferinţă. „Nicio altă armată din lume n-ar fi putut săvârşi o asemenea performanţă!” începuse perioada complimentelor şi felicitărilor reciproce, dar ea nu avea să dureze prea mult.

Cei doi principali reprezentanţi militari ai S.U.A. în U.R.S.S., generalul Michela – antisovietic – şi generalul Faymonville – cunoscut pentru rapoartele sale optimiste despre situaţia militară din Uniunea Sovietică trimise de el lui Roosevelt încă din 1941, adesea spre nemulţumirea Departamentului de stat –, au fost acum rechemaţi, iar în locul lor a venit o misiune militară permanentă, în frunte cu generalul John R. Deane. Ruşii s-au convins repede că nu era de loc uşor să duci tratative cu el. Deosebit de tipicar era în chestiunea livrărilor pe baza lend-lease-ului: le cerea de fiecare dată ruşilor explicaţii amănunţite dacă aveau într-adevăr nevoie de materialele respective pentru scopuri militare sau pur şi simplu pentru opera de

reconstrucţie postbelică.

Presa sovietică s-a arătat foarte satisfăcută de rezultatele conferinţei miniştrilor de externe. Festivităţile organizate cu ocazia aniversării Revoluţiei din Octombrie au fost marcate prin grandioase focuri de artificii în cinstea eliberării Kievului de către trupele lui Vatutin şi au decurs într-o atmosferă de mare bucurie.

Trecând în revistă evenimentele anului 1943, „anul cotiturii radicale", Stalin a avut cuvinte de caldă preţuire pentru succesele repurtate de Armata Roşie şi pentru efortul de război al întregii ţări şi, totodată, a vorbit cu multă cordialitate despre acţiunile aliaţilor englezi şi americani.

„Anul acesta loviturile Armatei Roşii împotriva trupelor fasciste germane au fost sprijinite de acţiunile de luptă desfăşurate de aliaţii noştri în Africa de nord... şi în Italia de sud. Totodată aliaţii au bombardat şi continuă să bombardeze puternic centrele industriale importante ale Germaniei... Dacă adăugăm la toate acestea faptul că aliaţii ne aprovizionează în mod regulat cu diferite tipuri de armament şi materii prime, se poate spune fără exagerare că prin aceasta ei au înlesnit în mod considerabil succesele campaniei noastre de vară. Desigur, actualele acţiuni ale armatelor aliate în sudul Europei nu pot fi considerate încă drept un al doilea front... Se înţelege că deschiderea adevăratului al doilea front în Europa, care se va produce într-un viitor apropiat, va grăbi în mod considerabil victoria împotriva Germaniei hitleriste şi va consolida şi mai mult prietenia de luptă a statelor aliate".

Stalin era deosebit de mulţumit de faptul că Italia ieşise din război. Era de părere că ceilalţi sateliţi ai Germaniei, dându-şi seama că „vor fi nevoiţi acum să împartă între ei vânătăile şi cucuiele", fac încercări desperate de a scăpa din ghearele lui Hitler. Stalin şi-a

exprimat părerea că în 1944 Germania va pierde toţi aliaţii ei. Ea se află acum vădit „în ajunul catastrofei”.

În seara zilei de 7 noiembrie, Ministerul Afacerilor Externe a dat cea mai mare recepţie a sa din tot cursul războiului. Pe vremea aceea, întregul corp diplomatic se adunase din nou la Moscova. Recepţia a fost fastuoasă şi s-a băut extrem de mult. Au fost de faţă şi numeroase stele din lumea literară, muzicală, artistică, ştiinţifică şi teatrală. Primii au plecat de la recepţie diplomaţii japonezi, care fuseseră primiţi cu o răceală manifestă, dar după scurt timp i-au urmat o întreagă procesiune de „excelenţe”, care au trebuit, pur şi simplu, cărate afară pe sus. Ambasadorul englez a căzut peste o masă plină cu sticle şi pahare cu vin şi chiar s-a tăiat puţin. Era parcă ceva din extravaganţa vechii Moscove în acest chef, unde puteai vedea cum ambasadori în ţinută de gală cădeau pe mese şi erau duşi afară de funcţionarii ministerului, a căror ironie era prea puţin mascată de expresia unei profunde îngrijorări.

Nu are niciun rost să mai repetăm aici ceea ce toată lumea ştie despre Conferinţa de la Teheran. Trebuie doar spus că ruşii erau satisfăcuţi de ea atâta timp cât au ţinut lucrările ei. S-a luat, în sfârşit, hotărârea fermă de a se începe operaţia „Overlord” în luna mai. De asemenea, s-a hotărât să fie sporit ajutorul dat partizanilor lui Tito.

Dar altor câtorva hotărâri cu caracter „militar” adoptate la conferinţă – ca, de pildă, cea privind o eventuală intrare a Turciei în război de partea celor trei „mari” – le-a fost sortit să rămână pe hârtie.

A fost discutată problema viitorului Germaniei, fără a se lua însă hotărâri definitive; s-a ajuns la un oarecare acord în privinţa frontierelor aproximative ale viitoarei Polonii, dar problema frontierei de pe Neisse a rămas în suspensie, iar discuţia asupra problemei guvernului polonez a fost amânată.

Churchill a cerut Uniunii Sovietice sa de a dovadă de generozitate faţă de Finlanda şi a obţinut de la Stalin unele promisiuni formulate în mod destul de echivoc. Până la urmă, ruşii au dat Finlandei posibilitatea să scape foarte uşor, dar nu atât din cauza acestor promisiuni făcute lui Churchill, cât datorită politicii „scandinave” specifice a U.R.S.S., politică al cărei centru este neutralitatea Suediei.

Stalin a promis să ia parte la războiul împotriva Japoniei după capitularea Germaniei, dar condiţiile urmau să fie stabilite ulterior.

Despre aceste condiţii nu s-a publicat nimic pe vremea aceea. În „Declaraţia celor trei puteri” se spunea:

„Ne-am coordonat planurile de nimicire a forţelor armate germane. Am ajuns la un acord complet privind amploarea şi termenele operaţiilor ce vor fi întreprinse dinspre est, vest şi sud... Ofensiva noastră va fi necruţătoare şi din ce în ce mai puternică”.

Ruşii se bucurau că vor obţine, în sfârşit, un al doilea front *adevărat*. Cu acest sentiment, care a produs în U.R.S.S. O imensă satisfacţie, s-a încheiat anul 1943, an victorios, dar nespus de greu pentru Uniunea Sovietică. A fost un an în care Armata Roşie a parcurs drumul de la Stalingrad şi Caucaz până la Kiev şi mai departe spre vest. Au fost eliberate peste două treimi din teritoriul ocupat de germani. Dar până la Berlin era încă un drum lung.

S-ar putea ca Stalin să nu fi exagerat când a spus la Teheran că Armata Roşie începe să fie obosită de război şi trebuie îmbărbătată. „Declaraţia celor trei puteri”, adoptată la Teheran, a avut acest efect.

Mulţi au fost şocaţi când, la mai puţin de două luni după Conferinţa de la Teheran, în „Pravda” a apărut faimosul ar ticol „Zvonuri din Cairo”, în care se vorbea despre nişte tratative de pace secrete care s-ar duce între Anglia şi Germania „într-unul din oraşele de pe coasta Peninsulei Iberice”. Urmărea oare publicarea acestui

material să tempereze starea de euforie ce domnea în U.R.S.S. după Conferinţa de la Teheran sau oglindea iritarea provocată lui Stalin de Churchill, care la Conferinţa de la Teheran se dovedise a fi un partener mult mai „dificil” decât Roosevelt? Este semnificativ că în acest articol nu se pomenea de americani. Roosevelt a fost tot timpul considerat prieten şi aliat credincios al Uniunii Sovietice.

Această atitudine nu a fost afectată de faptul că Roosevelt nu a acordat prea multă atenţie încercărilor făcute de ruşi de a sugera – atât în 1943 cât şi în 1944 – ca după război U.R.S.S. şi Statele Unite să colaboreze pe scară largă în domeniul economic, acordându-i-se totodată Uniunii Sovietice un împrumut de 7 miliarde de dolari pentru refacerea economiei. Ideea unei asemenea „colaborări” era, după cum se ştie, sprijinită de unele cercuri de afaceri influente din America, dar ea a provocat reacţii negative din partea altora, printre care se număra şi ambasadorul S.U.A. la Moscova, Averell Harriman.

PARTEA A ŞAPTEA
— ANUL BĂTĂLIILOR HOTĂRÂTOARE

Capitolul I
Unele trăsături caracteristice ale anului 1944

Anul 1943 a fost, după cum spuneau ruşii, un an de cotitură în desfăşurarea operaţiilor militare. După Stalingrad şi, mai ales, după Kursk, Armata Roşie a înaintat impetuos, aproape fără oprire, spre vest. Până la sfârşitul anului 1943 au fost eliberate două treimi din vastul teritoriu ocupat de germani în 1941 şi 1942, şi, cu toate că o bună parte din Ucraina apuseană şi din Bielorusia, precum şi republicile baltice se mai aflau în mâinile germanilor şi aceştia mai continuau să ţină Leningradul sub focul artileriei lor, Comandamentul suprem sovietic se pregătea să-i izgonească definitiv în 1944 de pe teritoriul Uniunii Sovietice. Mai mult, în

drumul ei spre Germania, Armata Roşie se afla pe întreaga întindere a frontului – din Balcani şi până în Polonia – pe teritoriu nesovietic, iar acest fapt nu putea să nu dea naştere unui şir de noi probleme politice, diplomatice şi psihologice. După Stalingrad şi, mai ales, după căderea lui Mussolini, sateliţii Germaniei fasciste (Finlanda, România, Bulgaria, Ungaria, Slovacia) căutau căi şi mijloace de a ieşi din „războiul hitlerist" cu cât mai puţine pierderi. Încă de la începutul anului 1944, Finlanda, Ungaria şi România au început să sondeze terenul în vederea încheierii unei păci. Conferinţa de la Teheran a convins definitiv aceste ţări că alianţa de luptă dintre ruşi şi anglo-americani era mult mai solidă decât încerca s-o prezinte propaganda germană. Elementele cele mai conservatoare din aceste ţări sperau că condiţiile aspre ale unei ocupaţii sovietice vor fi atenuate dacă Anglia şi Statele Unite vor participa activ la orice reglementare paşnică. Când a făcut primul său sondaj de pace, amiralul Horthy s-a declarat gata să rupă cu Hitler, cu condiţia ca Ungaria să fie ocupată în comun de trupe sovietice şi anglo-americane.

Polonia continua să rămână problema centrală în relaţiile dintre Est şi Vest, problemă care în cursul anului 1944 avea să provoace numeroase noi complicaţii. Nu numai că, în esenţă, problema Poloniei era foarte diferită de cea a României, Bulgariei sau chiar a Cehoslovaciei, dar ea era acea problemă critică în privinţa căreia atât U.R.S.S. cât şi puterile occidentale au adoptat o poziţie în aparenţă intransigentă. Aşa, de pildă, cu toate că în cazul Cehoslovaciei au apărut anumite fricţiuni şi divergenţe între Beneš şi guvernul cehoslovac din emigraţie (Londra), pe de o parte, şi Gottwald, Kopecky şi alţi „cehi moscoviţi", pe de alta \ nu s-a ajuns la un conflict făţiş decât mult timp după terminarea războiului. Autorităţile sovietice au întreţinut cu guvernul cehoslovac „de la Londra" relaţii destul de corecte şi nu au încercat să formeze la Moscova

sau în regiunile eliberate ale Cehoslovaciei un alt guvern cehoslovac, procomunist; ele păreau dispuse să facă în Cehoslovacia experimentul unei coexistenţe a Răsăritului cu Apusul.

În aparenţă, vizita pe care preşedintele Beneš a făcut-o la Moscova în decembrie 1943, aproape imediat după Conferinţa de la Teheran, şi semnarea tratatului sovieto-cehoslovac de prietenie, asistenţă mutuală şi colaborare postbelică au constituit un mare succes, deşi atmosfera în care a decurs această vizită lăsa să se întrevadă că ambele părţi aveau gânduri ascunse, ceea ce este valabil mai ales pentru relaţiile dintre Beneš şi ambasadorul cehoslovac la Moscova, Zdeněk Fierlinger, care colabora strâns cu Gottwald şi Kopecky. Dar a contat mult faptul că Beneš a dat binecuvântarea sa unităţilor militare cehoslovace care luptau pe frontul sovietic şi comandantului lor, colonelul Svoboda. La 18 decembrie, Stalin i-a primit pe Beneš şi pe Fierlinger, dar în comunicatul oficial dat publicităţii în legătură cu această întâlnire lipsea fraza, uzuală în asemenea cazuri, despre „atmosfera cordială”, ceea ce a provocat oarecare nedumerire. Se ştia că de câtva timp comuniştii cehi îl învinuiau pe Beneš că nu caută să activizeze mişcarea de Rezistenţă.

Cu toate acestea, cuvântarea de rămas-bun pe care a rostit-o Beneš era de o mare cordialitate, deşi ruşilor nu le-a plăcut poate acel pasaj în care el a vorbit despre noul tratat sovieto-cehoslovac ca despre *unul* dintre cei mai importanţi piloni ai viitoarei politici a Cehoslovaciei.[141]

Aruncând o privire retrospectivă asupra anului 1943, Uniunea Sovietică avea toate motivele să fie optimistă, dar pentru ruşi războiul, cu îngrozitoarele lui pierderi de vieţi

---

141 De exemplu, Gottwald critica guvernul cehoslovac de la Londra (în unele articole din „Pravda“ etc.) că nu acordă un sprijin mai susţinut mişcării de Rezistenţă din Cehoslovacia.

omeneşti, continua să fie o crudă realitate. Zi de zi, tot mai mulţi tineri erau înrolaţi în Armata Roşie, şi puteai adesea întâlni bărbaţi şi femei în vârstă care pierduseră în război câţiva fii, dacă nu chiar pe toţi. Potrivit cifrelor oficiale publicate după război, la începutul anului 1944 armata de operaţii număra circa 7.000.000 de oameni, şi, cum în cei doi ani şi jumătate de război muriseră cel puţin 5.000.000 de oameni (fără a mai vorbi de răniţi), ne putem lesne închipui cât de profund a afectat războiul, practic, fiecare familie[142].

Munca în întreprinderile industriei de armament, unde lucrau în mare parte femei, adolescenţi şi bătrâni, era neînchipuit de grea; se efectuau permanent ore suplimentare, practic nu exista concediu, iar hrana era adesea foarte proastă. Mulţi muncitori luau masa la cantinele din uzine şi fabrici, dar trebuiau să cedeze acolo o parte însemnată a raţiilor de alimente primite pe cartele. Gospodăriile auxiliare de pe lângă fiecare uzină – care, de obicei, nu erau decât nişte parcele de pământ – asigurau muncitorilor o oarecare cantitate suplimentară de legume şi zarzavaturi, dar aprovizionarea cu produsele de bază lăsa mult de dorit. Pentru muncitorul de rând, piaţa colhoznică nu constituia un ajutor, din cauza preţurilor exorbitante.

Medicii, chirurgii şi învăţătorii erau supraaglomeraţi cu munca. Chirurgii nu erau nici pe departe în număr suficient pentru a se ocupa cum trebuie de toţi răniţii în timpul marilor operaţii militare, ceea ce a avut drept consecinţă că şi medicii de alte specialităţi s-au văzut nevoiţi să facă intervenţii chirurgicale.

În 1944 situaţia în unele – deşi nu în toate – şcolile medii din Moscova poate fi ilustrată prin ceea ce mi-a

142 Generalul Deane, şeful misiunii militare a S.U.A. la Moscova, aprecia efectivul Armatei Roşii, al Flotei şi aviaţiei sovietice la „circa“ 12 000 000 de oameni, inclusiv trupele necombatante.

povestit cam pe vremea aceea un băiat de 11 ani. În clasa lui erau 35 de elevi şi o singură profesoară care preda toate obiectele: istoria, geografia, aritmetica, ştiinţele naturii şi limba rusă. Hrana pe care copiii o primeau la şcoală consta dintr-o felie de pâine şi puţin „gem de portocale american, scârbos de amar”. Taţii celor mai mulţi dintre copii erau în armată (sau muriseră), iar mamele lor lucrau până seara târziu în uzine. Războiul avea asupra elevilor o influenţă vădit negativă.

În 1944 nu existau suficienţi învăţători, din care cauză au avut de suferit atât şcolile elementare, cât şi cele medii. Pe de altă parte, şcolile profesionale, a căror menire era pregătirea rezervelor de muncă pentru industrie, se bucurau de o deosebită atenţie; se acorda, de asemenea, prioritate pregătirii unui număr din ce în ce mai mare de noi soldaţi.

Moralul clasei muncitoare sovietice continua să fie bun, în ciuda unor semne incontestabile de surmenaj fizic. Şi mai ridicat era moralul armatei. Soldaţii erau animaţi nu numai de un sentiment de puternic entuziasm – căci fiecare zi aducea noi victorii –, dar şi de sentimentul mândriei naţionale, de cel al datoriei împlinite şi de o mare dorinţă de a merita noi distincţii – medalii şi ordine. Aceste medalii şi ordine, conferite multor milioane de militari, constituiau un puternic stimulent pentru fiecare soldat. Existau deja medalii „Pentru apărarea Stalingradului”, „Pentru apărarea Leningradului”, „Pentru apărarea Sevastopolului”, „Pentru apărarea Moscovei”, iar la sfârşitul războiului au mai apărut şi medaliile „Pentru eliberarea Varşoviei”, apoi pentru eliberarea oraşelor Belgrad şi Praga, pentru cucerirea Budapestei, Vienei şi Berlinului; de asemenea au apărut şi o serie întreagă de noi ordine.

În armată, atât Stalin cât şi generalii se bucurau de multă popularitate. îmi amintesc de soarta tragică, dar

tipică a unui cunoscut al meu, Mitea Hludov, un tânăr de 19 ani. Provenea dintr-o cunoscută familie de negustori moscoviţi, ai cărei membri rămaşi în viaţă au avut, fireşte, de îndurat multe greutăţi în primii ani ai revoluţiei. Mitea făcea parte dintr-o unitate de artilerie şi în vara anului 1944 a participat la operaţiile din Bielorusia. Mi-a scris o scrisoare în care spunea: „Sunt mândru că vă pot înştiinţa că bateria mea a săvârşit minuni şi că i-am cotonogit pe «fritzi». Pentru ultima bătălie am fost propus spre decorare cu ordinul «Războiul pentru Apărarea Patriei» şi, ceea ce e mai important, am fost primit în partid. Da, ştiu, părinţii mei au fost burghezi, dar, ce dracu', sunt rus, sută la sută rus, sunt mândru de acest lucru, şi poporul nostru a făcut posibilă această victorie după grozăviile şi umilinţele din 1941. Sunt gata să-mi dau viaţa pentru patria mea şi pentru Stalin. Sunt mândru că sunt membru de partid, că sunt unul dintre ostaşii victorioşi ai lui Stalin. Dacă o să am noroc, o să ajung şi la Berlin. Vom ajunge acolo – şi meritǎm să ajungem acolo – înaintea aliaţilor noştri occidentali. Dacă-l vedeţi pe Ehrenburg, transmiteţi-i salutări din partea mea. Spuneţi-i că noi toţi i-am citit articolele… Mai spuneţi-i că-i urâm pe nemţi cu adevărat după ce am văzut atrocităţile pe care le-au comis aici, în Bielorusia, fără a mai vorbi de distrugerile pe care le-au pricinuit. Au transformat acest ţinut aproape într-un pustiu".

Zece zile mai târziu, sora lui Mitea a primit de la el o altă scrisoare, de astă dată din spital. Fusese rănit, dar o asigura că se simte mai bine şi că în curând se va înapoia la bateria sa. Nu dădea niciun fel de amănunte în legătură cu rana sa, dar după câteva zile a murit. Ulterior am aflat că murise într-unul din acele spitale de campanie îngrozitor de supraaglomerate, unde era practic cu neputinţă să se asigure fiecărui rănit toată atenţia şi îngrijirea de care avea nevoie.

Mândria entuziastă pe care o resimţea Mitea nu era unicul sentiment care-i însufleţea pe soldaţi. Dar asemenea stări de spirit, precum şi ura faţă de fascişti au fost sentimentele cele mai răspândite şi erau împărtăşite de majoritatea tinerilor ţărani aflaţi în armată. Existau şi unii care erau conştienţi că aparţin unei generaţii condamnate să fie sacrificată; această stare de spirit şi-a găsit oglindirea în mica nuvelă „Zvezda" („Steaua") a lui Emmanuil Kazakevici, o capodoperă literară, care este povestea, scrisă la sfârşitul războiului, a unor ostaşi sovietici plecaţi într-o misiune de cercetare. Conştiinţa prezenţei nemijlocite şi permanente a morţii trece ca un fir roşu prin aproape toate operele literare sovietice din anii războiului şi o putem întâlni atât în poeziile lui Surkov, cât şi în versurile şi piesele lui Simonov, în nuvelele şi romanele lui Grossman sau ale lui Kazakevici. Versurile lui Semion Gudzenko, un poet remarcabil (descoperit de Ehrenburg în timpul războiului), vădeau o mentalitate oarecum alta a soldaţilor de pe front. Pentru oameni de o asemenea factură sufletească războiul era un joc desperat, dar, cu toate acestea, extrem de atrăgător şi după război aceşti oameni îi duceau dorul.

Anul 1944 avea să fie cunoscut ca anul celor „zece victorii".

1) În ianuarie a fost definitiv lichidată blocada Leningradului. După o formidabilă pregătire de artilerie din capul de pod Oranienbaum, ruşii au străpuns puternicul cerc german de cazemate, precum şi câmpurile de mine. După aceea au făcut joncţiunea cu alte trupe sovietice, care atacau dinspre est. De ambele părţi, pierderile au fost foarte grele, dar în decurs de o săptămână germanii au fost puşi pe fugă şi nu s-au mai oprit decât după ce au ajuns la Pskov şi la graniţa Estoniei. Era de nedescris bucuria celor 600.000 de oameni care mai rămăseseră în viaţă la Leningrad după înfiorătorul

asediu de treizeci de luni. În retragerea lor, germanii au distrus numeroase clădiri istorice, printre care palatul de la Puşkino (Ţarskoe Selo) şi palatul de la Pavlovsk, la sud de Leningrad.

2) în februarie şi martie, trupele Frontului 2 ucrainean, de sub comanda lui Konev (în cooperare cu trupele Frontului 1 ucrainean, comandate de Vatutin), au încercuit mai întâi câteva divizii germane în ieşindul de la Korsun pe Nipru, iar apoi, în cursul vestitei lor „Ofensive prin noroi", au pătruns în România, după ce au forţat Bugul, Nistrul şi Prutul. Au fost apoi oprite timp de câteva luni în faţa laşului, în nordul României.

3) în aprilie a fost eliberată Odesa, iar în mai Crimeea a fost complet curăţită de inamic.

4) în iunie, în urma străpungerii efectuate de Armata Roşie în sectorul Vîborg prin Istmul Kareliei, Finlanda a fost zdrobită. Apoi, după ce trupele sovietice au ajuns la graniţa finlandeză din 1940, Armata Roşie s-a oprit din proprie iniţiativă, fără a-şi continua înaintarea până la Helsinki.

5) Nu mai puţin spectaculoasă decât ofensiva lui Konev din martie din Ucraina până în România a fost eliberarea Bielorusiei după ce ruşii au rupt puternicul aliniament de apărare german Bobruisk-Moghilev-Vitebsk. Aproape treizeci de divizii germane au fost încercuite, în special în jurul Minskului, iar ruşii au înaintat până aproape de Varşovia, unde începuse insurecţia organizaţiei, Armija Krajowa"[143]. În cursul acestei ofensive, Armata Roşie a eliberat o mare parte din Polonia răsăriteană (inclusiv Lublinul, noua capitală provizorie), aproape întreaga Lituanie şi, după forţarea Nemanului, a ajuns la frontierele Prusiei Orientale.

6) în iulie, printr-o ofensivă paralelă, Armata Roşie a

143 „Armija Krajowa" (A.K.) era organizaţia mişcării de Rezistenţă poloneze condusă de la Londra.

eliberat Ucraina apuseană, inclusiv oraşul Lvov, a forţat Vistula şi, după o încercare nereuşită de a pătrunde spre Cracovia, a cucerit un important cap de pod la Sandomierz, pe malul de vest al Vistulei, la sud de Varşovia. Dar, după ce nu izbutise să cucerească Varşovia, Armata Roşie nu şi-a mai continuat eforturile de a rupe cu orice preţ frontul pentru a-şi croi drum spre Germania. Aici, în Polonia, concentrarea de forţe germane era, într-adevăr, mai mare decât în altă parte.

7) în schimb, în august, Armata Roşie a trecut la ofensivă în sud, pe teritoriul R.S.S. Moldoveneşti şi în România. După ce a prins cincisprezece sau şaisprezece divizii germane şi câteva divizii româneşti în „pungile" de la Chişinău şi Iaşi, a străbătut România, a traversat Bulgaria, ajungând la graniţele Ungariei şi stabilind legătura cu iugoslavii.

8) în septembrie, Estonia şi cea mai mare parte a Letoniei au fost eliberate de sub ocupaţia germană. În Peninsula Kurlanda au mai rămas însă treizeci de divizii germane, ca forţă de „hărţuire", până la capitularea Germaniei, în mai 1945.

9) în octombrie, Armata Roşie a pătruns în Ungaria şi în estul Cehoslovaciei, a făcut joncţiunea cu iugoslavii şi a luat parte la eliberarea Belgradului. În Ungaria luptele au fost deosebit de înverşunate, iar bătălia pentru Budapesta, la sfârşitul anului, a durat câteva luni. Oraşul a fost cucerit abia în februarie anul următor.

10) Tot în octombrie, Armata Roşie a trecut la ofensivă şi în extremul nord, i-a scos pe germani din Pecenga – situat în ieşindul finlandez la Marea Barents – şi a pătruns în nordul Norvegiei.

Victoriile repurtate de Armata Roşie în 1944 au fost spectaculoase, dar numai foarte puţine dintre ele au fost victorii uşoare. Germanii luptau cu o extraordinară îndârjire în Polonia (în special în august, când ruşii au fost

opriţi pe căile de acces spre Varşovia), la Ternopol, în Ucraina apuseană (unde timp de trei săptămâni s-au dat lupte de stradă înverşunate, care aminteau de cele de la Stalingrad), iar mai târziu în Ungaria şi Slovacia. Deosebit de îndârjită a fost rezistenţa opusă de germani în toate sectoarele situate pe drumul ce ducea direct spre Germania şi, în special, pe căile de acces spre Prusia Orientală, iar după aceea chiar pe teritoriul Prusiei Orientale.

Germanii şi-au pierdut, în sfârşit, superioritatea lor numerică din trecut. Începând din iunie, trupele aliate erau în plină ofensivă în Occident, iar până în septembrie Germania şi-a pierdut toţi aliaţii, de partea ei nemailuptând acum decât câteva divizii ungare.

Dar tendinţa germanilor de a se împotrivi Armatei Roşii *cu orice preţ* şi de a opune aliaţilor occidentali o rezistenţă mai puţin puternică devenea tot mai vădită pe măsură ce se apropia sfârşitul războiului. Germanii au apărat aliniamentul Vistulei în faţa Varşoviei, Budapesta, Prusia Orientală şi, mai târziu, aliniamentul Oderului cu mult mai multă îndârjire decât orice aliniamente sau poziţii în vest. Niciuna dintre victoriile trupelor sovietice în operaţiile lor ofensive din 1944 – cu excepţia impetuoasei înaintări din martie în sudul Ucrainei şi a celei din august în România (ambele producându-se după încercuirea unor mari grupări germane), precum şi a operaţiilor de importanţă secundară din nordul Norvegiei – nu a fost uşor repurtată, şi cu cât Armata Roşie se apropia mai mult de Germania, cu atât mai înverşunată devenea rezistenţa germanilor.

Dacă în 1941, şi chiar în 1942, soldatul german le părea multor ruşi a fi un fel de robot fără suflet, dar formidabil de eficient, în decursul anilor 1943 şi 1944 atitudinea lor faţă de germani s-a schimbat vizibil, dar s-a schimbat în două direcţii diferite. Mai existau, fireşte,

printre soldaţii germani – în special printre trupele SS – oameni de o dârzenie neobişnuită, gata să lupte până la ultimul cartuş şi care uneori preferau să se sinucidă numai să nu cadă prizonieri la ruşi. Dar prizonierul de război german obişnuit nu mai era atât de arogant ca în 1941 şi 1942. Acum tot mai mulţi prizonieri germani aveau tendinţa să se văicărească, încercând să stârnească compasiune, şi repetau într-una: „Hitler kaputt!”. Dispăruse acum în mare măsură şi dorinţa de a-i stâlci în bătăi şi chiar de a-i ucide pe prizonierii germani, dorinţă ce putea fi observată la soldaţii sovietici în 1941 şi 1942. Mânia ostaşilor sovietici s-a calmat curând şi le dădeau chiar germanilor recent luaţi prizonieri să mănânce, spunându-le: „Na, înfulecaţi, ticăloşilor!”

Dar „problema germană” mai avea şi un alt aspect. Aproape nu exista oraş sau sat eliberat din Rusia, Bielorusia sau Ucraina care să nu aibă ceva înfiorător de povestit.

În Bielorusia, în aşa-numitul „ţinut de partizani”, sute de sate au fost arse, iar locuitorii lor au fost fie ucişi în mod bestial, fie duşi în robie. Pretutindeni, oraşe mari fuseseră distruse în mod sistematic. În Ucraina, unde condiţiile nu erau favorabile pentru războiul de partizani, o foarte mare parte din tineret a fost deportată. Pretutindeni în oraşe, Gestapoul se arătase foarte activ şi un mare număr de oameni au fost împuşcaţi sau spânzuraţi. Detaşamentele de „Einsatzkommando” şi alte unităţi îi exterminau pe partizani sau pe presupuşii lor „complici”, adesea fiind nimicită întreaga populaţie a satelor, inclusiv femeile şi copiii. În sute de oraşe a avut loc masacrarea sistematică a evreilor. Fiecare oraş ucrainean şi bielorus îşi avea propria sa istorie a ororilor comise acolo. Pe măsură ce Armata Roşie înainta spre vest, ostaşii ei auzeau zilnic relatări despre atrocităţi, umiliri şi deportări de oameni; vedeau oraşele distruse; vedeau mormintele

comune ale prizonierilor de război sovietici, uciși în mod bestial sau lăsați să moară de foame; au văzut Babii iar, cu nenumăratele cadavre, printre care și cadavre de copii mici; au văzut toate acestea, și în conștiința lor s-a întipărit cu toată claritatea adevărul crud despre Germania fascistă, cu căpeteniile ei Hitler și Himmler, cu teoria ei despre „subom", cu sadismul ei de nedescris. Tot ce scriseseră Aleksei Tolstoi, Șolohov și Ehrenburg despre germani era prea puțin în comparație cu ceea ce ostașul sovietic avea să audă cu urechile sale, să vadă cu ochii săi și să miroasă cu nările sale. Căci pretutindeni pe unde trecuseră germanii au lăsat în urma lor duhoarea cadavrelor în putrefacție. Dar Babii iar nu era decât opera de duzină a unor diletanți în comparație cu Maidanek – lagărul morții de lângă Lublin –, unde, în decurs de circa doi ani, au fost uciși 1.500.000 de oameni și pe care în august 1944 Armata Roșie l-a ocupat aproape intact. Și, cu duhoarea de la Maidanek în nări, mii de soldați sovietici au început să-și croiască drum prin lupte în Prusia Orientală…

Așadar, pe lângă „fritzul obișnuit" tip 1944, mai erau și miile de asasini de profesie ai lui Himmler. Dar exista oare între cele două tipuri de germani o delimitare precisă? Nu participaseră oare și „fritzii obișnuiți" la exterminarea „satelor de partizani"? Și nu a aprobat oare „fritzul obișnuit" tot ce făcuseră camarazii săi din trupele SS și de la Gestapo? Sau poate că nu a aprobat? Iată o problemă – atât de ordin psihologic cât și politic – care avea să dea multă bătaie de cap guvernului sovietic și comandamentului Armatei Roșii, în special în 1944 și 1945.

Comunicatul Conferinței de la Teheran a trezit în Uniunea Sovietică un sentiment de euforie, dar dintr-o serie de motive euforia nu a fost de lungă durată. După cât se pare, Stalin era iritat de atitudinea pasivă a lui Churchill, care privea fără tragere de inimă operația

„Overlord”, precum şi repetatele bombăneli ale acestuia cu privire la problema polonează. Şi astfel, în ianuarie 1944, „Pravda” a publicat, după cum am mai spus, ştirea despre „Zvonuri din Cairo”, adică despre tratative separate de pace pe care „două personalităţi engleze de frunte le-ar fi dus cu Ribbentrop într-un oraş pe coasta Peninsulei Iberice”. După aceea, Zaslavski l-a atacat violent în „Pravda” pe Wendell Willkie, care ridicase – într-o formă foarte blândă – unele probleme legate de intenţiile Uniunii Sovietice în privinţa Poloniei, a ţărilor baltice, a Balcanilor şi Finlandei.

Willkie, a declarat Zaslavski, foloseşte frazeologia „taberei ostile nouă”; în continuare a scris:

„E timpul să se înţeleagă că, de pildă, problema republicilor baltice este o chestiune internă a U.R.S.S., în care domnul Willkie nu are ce să se amestece. Cine se interesează de asemenea probleme ar face mai bine să ia cunoştinţă de Constituţia sovietică şi de plebiscitul democratic, care, la timpul său, a avut loc în aceste republici şi, totodată, să-şi amintească că ştim să ne apărăm Constituţia. În ce priveşte Finlanda şi Polonia, fără a mai vorbi de statele balcanice, Uniunea Sovietică va şti ea singură cum să se înţeleagă cu ele şi nu are nevoie de ajutorul domnului Willkie”.

Zaslavski a considerat „foarte ciudat” şi cât se poate de suspect faptul că Willkie îndrăznise să sugereze că între Naţiunile Unite s-ar putea ivi o „criză” în problema micilor state învecinate cu U.R.S.S. Dar acest articol, publicat în „Pravda” la o lună după Conferinţa de la Teheran, era un indiciu al divergenţelor crescânde dintre aliaţi.

În presa sovietică au continuat să apară tot felul de mici înţepături, mai cu seamă la adresa englezilor; aşa, de pildă, în martie „Pravda” a publicat o notă din care reieşea că în Africa de nord prizonieri de război germani (acum căzuţi din nou prizonieri, dar la sovietici) ar fi fost

schimbaţi contra unor prizonieri de război englezi, după ce în prealabil li se pusese condiţia să nu mai lupte împotriva englezilor, rămânând însă liberi să lupte împotriva ruşilor.

Mai presus de orice însă continua nervozitatea în privinţa problemei poloneze. Propunerea sovietică de a se modifica linia Curzon în favoarea Poloniei prin cedarea către această ţară a Białystokului şi a unui mic teritoriu din jurul oraşului nu a fost primită favorabil de guvernul polonez de la Londra. Acest guvern a fost făcut, de asemenea, nu fără temei, răspunzător de activitatea antisovietică a aşa-numitei „Armija Krajowa" din Polonia, în a cărei presă clandestină se scria că „Hitler şi Stalin sunt două faţete ale aceluiaşi rău" şi care a colaborat chiar direct cu germanii, denunţându-le acestora din urmă ca fiind comunişti pe unii conducători ai mişcării ilegale din Bielorusia. Ziarele sovietice au mai arătat că generalul Anders arestase la Teheran cincizeci de ofiţeri polonezi pentru faptul că au vrut să se înroleze în armata poloneză din Uniunea Sovietică.

Dar pe măsură ce se apropia data deschiderii celui de-al doilea front în Normandia, atitudinea autorităţilor sovietice faţă de aliaţii occidentali devenea mult mai cordială, cu toate că problema poloneză continua să învenineze atmosfera, care a devenit deosebit de încordată în august, în timpul răscoalei din Varşovia. În octombrie a intervenit însă o schimbare în bine şi se părea că relaţiile anglo-sovietice nu au fost niciodată atât de excelente ca în luna aceea, când a avut loc vizita lui Churchill şi Eden la Moscova. Chiar şi cei mai sceptici au ajuns la convingerea că atât Stalin cât şi Churchill considerau necesar să menţină cele mai bune relaţii, cel puţin atâta timp cât mai dura războiul împotriva Germaniei. Şi, într-adevăr, problema poloneză a devenit din nou acută abia la câteva săptămâni după Conferinţa din Crimeea, din februarie 1945, scurt timp înainte de sfârşitul războiului din Europa,

şi s-a complicat tot mai mult.

În 1944, când sfârşitul războiului nu mai era departe, partidul comunist şi guvernul sovietic au tras unele concluzii preliminare. Refacerea economiei naţionale şi ridicarea nivelului de trai al populaţiei reclamau adoptarea unor hotărâri pe termen lung; tot astfel trebuia pusă ordine în problemele ideologice şi devenise necesar să se pună capăt unei serii de aspecte negative de tot felul, care erau un rezultat al războiului. Şi, în sfârşit, însuşi faptul că milioane de soldaţi sovietici luptau acum pe teritoriul unor state burgheze din Europa răsăriteană şi centrală ridica o serie de probleme psihologice cu totul noi.

Un „mic Stalingrad" pe Nipru

Nu i-a venit uşor lui Hitler „să-şi ia rămas bun" de la Nikopol, cu minereul său de mangan, nici de la Krivoi Rog, cu minereul său de fier, sau de la întreaga Ucrainăde la vest de Nipru – marele domeniu colonial al lui Erich Koch, considerat viitorul (dacă nu chiar actualul) grânar nr. 1 al lacomului *Herrenvolk* (popor de stăpâni). Fără ele, „Dosarul verde"[144], precum şi celelalte planuri ale „supraomului" german nu mai erau bune decât pentru a fi aruncate la coş.

La sfârşitul anului 1943, armatele sovietice pătrunseseră deja adânc în Ucraina de la vest de Nipru. La sfârşitul lunii septembrie şi începutul lunii octombrie, ele au realizat una dintre cele mai uimitoare operaţii din tot timpul războiului: la adăpostul nopţii, multe mii de oameni forţaseră în numeroase puncte puternica barieră pe care o constituia Niprul. Şi au făcut-o „din mişcare". Îndată ce trupele sovietice au atins Niprul, mii de soldaţi au început să treacă pe celălalt mal – în bărci de pescari, în mici ambarcaţii sau pe plute improvizate, pe butoaie legate între ele sau, pur şi simplu, ţinându-se de câte o scândură

144 „Directivele pentru conducerea economiei în teritoriile răsăritene recent ocupate", date de Gdring în iunie 1941.

sau de o bancă de lemn. Germanii, care se lăudaseră atâta cu inexpugnabilul lor „Val răsăritean” de pe malul drept al Niprului, au fost luaţi complet prin surprindere. Mult lăudatele lor fortificaţii puternice care, după cum susţineau ei, se întindeau de-a lungul întregului curs al Niprului, nu fuseseră, practic, construite, iar acolo unde totuşi existau nu au fost ocupate la timp de numărul necesar de soldaţi. Orice încercare a germanilor de a opune o rezistenţă cât de cât serioasă a fost imediat lichidată de am leria sovietică de pe malul de est ai Niprului. Într-un loc, 60 de tancuri sovietice, având toate deschizăturile astupate cu grijă, au înaintat pe sub apă şi au forţat fluviul. Unităţile sovietice au trecut fluviul în număr suficient de mare pentru a crea pe celălalt mal mai multe capete de pod. Trupele Frontului 1 ucrainean, de sub comanda lui Vatutin, au cucerit câteva asemenea capete de pod lângă Kiev, iar trupele Frontului 2 ucrainean, de sub comanda lui Konev, au cucerit mai spre sud nu mai puţin de 18 capete de pod şi, cu toate că în următoarele câteva zile germanii au recucerit şapte dintre ele, pricinuind pierderi foarte grele trupelor sovietice, celelalte unsprezece s-au unit, formând un singur cap de pod. De îndată ce toate marile capete de pod au fost bine consolidate, ruşii au întins poduri de pontoane peste fluviu, iar atacurile aviaţiei germane au putut fi respinse cu succes datorită faptului că aici a fost concentrat un mare număr de avioane de vânătoare sovietice. Pentru crearea capetelor de pod au fost folosite şi două brigăzi de paraşutişti. La banchetul de la Kremlin care a avut loc în timpul Conferinţei de la Moscova a miniştrilor de externe ai Uniunii Sovietice, Statelor Unite şi Marii Britanii din octombrie 1943, şeful misiunii militare engleze, generalul Giffard Martel, a declarat că nicio armată din lume nu ar fi putut realiza o asemenea operaţie strălucită ca aceea realizată de Armata Roşie cu ocazia forţării Niprului.

La prima vedere, operaţia putea să pară o improvizaţie îndrăzneaţă; în realitate însă, întreaga acţiune – inclusiv butoaiele, bărcile etc. – fusese dinainte pregătită în toate amănuntele şi au fost promise înalte decoraţii celor ce se vor distinge cu ocazia forţării Niprului (pentru participarea la forţarea Niprului, unui număr de peste 2000 de oameni li s-a conferit titlul de Erou al Uniunii Sovietice). „Linia Maginot" germană de pe Nipru s-a dovedit a fi în mare măsură un bluf, şi de îndată ce întinderea podurilor de pontoane şi a portiţelor a fost terminată, peste Nipru a fost trecută o mare cantitate de materiale de război. La 6 noiembrie, Armata Roşie a eliberat Kievul, capitala Ucrainei. Cu toate că succesele alternau cu unele insuccese (ca, de pildă, părăsirea vremelnică de către Vatutin – ceva mai târziu în cursul aceleiaşi luni noiembrie – a oraşului Jitomir, situat la vest de Kiev), trupele Fronturilor 1 şi 2 ucrainean au eliberat până în ianuarie un vast teritoriu pe malul drept al Niprului. Trupele lui Vatutin au înaintat pe un front larg circa 200 km la vest de fluviu, iar trupele lui Konev – aproximativ 150 km. Ceva mai la sud acţionau trupele Frontului 3 ucrainean, de sub comanda lui Malinovski, şi cele ale Frontului 4 ucrainean, de sub comanda lui Tolbuhin. În perioada ianuarie – începutul lunii mai 1944, trupele acestor patru fronturi au eliberat întreaga Ucrainăde la vest de Nipru.

Supraapreciindu-şi în mod vădit forţele şi subapreciind forţa şi măiestria Armatei Roşii, germanii – sau cel puţin Hitler – mai erau hotărâţi ca încă în ianuarie 1944 să-i scoată – pentru început – pe ruşi din întreaga Ucrainăde la vest de Nipru. În vederea acestui ţel, ei s-au cramponat cu desperare de ieşindul lor de la Korsun-şevcenkovski de pe Nipru, la circa 80 km sud de Kiev, care se întindea pe o distanţă de aproximativ 50 km de-a lungul malului de vest al fluviului. La nord de acest ieşind relativ

îngust se aflau trupele lui Vatutin[145], la sud cele ale lui Konev. Potrivit planului elaborat de Hitler, trupele germane urmau să atace din acest ieşind armatele sovietice concomitent la nord şi la sud, înapoind astfel Germaniei întreaga Ucrainăde la vest de

Nipru – un plan la fel de nerealist ca şi multe alte planuri ale lui Hitler din ultimele etape ale războiului.

Comandamentul sovietic gândea însă altfel. Aici, era el de părere, i se oferea o ocazie strălucită de a le pricinui germanilor un „al doilea Stalingrad", deşi, fireşte, de proporţii mai mici.

Asemănarea dintre aceste două operaţii era, într-adevăr, uimitoare. Era vorba de a prinde trupele germane într-un cleşte (la nord trupele lui Vatutin, iar la sud cele ale lui

Konev), care urma să se închidă undeva la vest de „cazanul" ce se va forma în felul acesta, şi de a împiedica armatele germane aflate în afara „cazanului" să răzbată până la gruparea încercuită. În cazul de faţă, rolul armatei lui Manstein a fost jucat de Armata a 8-a germană, de sub comanda generalului Hube. Principala deosebire dintre situaţia de la Stalingrad şi cea de la Korsun-şevcenkovski rezida în aceea că germanii încercuiţi aici au încercat totuşi să iasă din „cazan", din care cauză Armata Roşie a fost nevoită să lupte, ca să zicem aşa, „pe două fronturi", adică pe ambele părţi ale cercului în care i-a închis pe germani la Korsun.

La 3 februarie s-a anunţat marea veste că după trei zile de lupte grele trupele Fronturilor 1 şi 2 ucrainean, trecând la ofensivă dinspre sud-est de Belaia Ţerkov şi respectiv dinspre nord-vest de Kirovograd, au făcut

---

145 La 1 martie 1944, generalul Vatutin a fost rănit mortal de către o bandă de naţionalişti ucraineni care au tras asupra automobilului său. A doua zi, comanda Frontului 1 ucrainean a fost preluată de mareşalul Jukov.

joncţiunea în raionul

Zvenigorodka şi, în felul acesta, au izolat marea grupare germană din ieşindul Korsun-şevcenkovski de forţele principale ale inamicului. Diviziile germane erau deci încercuite, şi acum au început luptele pentru lichidarea lor, lupte care au durat şaisprezece zile. La 9 februarie a fost cucerit Gorodişce, situat în interiorul „cazanului", iar la 14 februarie oraşul Korsun-şevcenkovski, şi, cu toate că în ziua aceea trupele germane care au încercat să străpungă încercuirea au izbutit să pătrundă pe o foarte mică adâncime în dispozitivul de apărare al trupelor sovietice, a doua zi – la 15 februarie – toate încercările lor de străpungere au fost respinse cu succes. La 18 februarie s-a terminat lichidarea trupelor germane din „cazanul" de la Korsun-şevcenkovski. Potrivit ştirilor publicate de presa sovietică, 55.000 de soldaţi şi ofiţeri germani au fost ucişi, iar 18.000 au fost luaţi prizonieri. De asemenea, inamicul a pierdut 500 de tancuri, 300 de avioane şi o mare cantitate de alte categorii de armament şi tehnică de luptă.

În februarie şi la începutul lunii martie, cele patru fronturi ucrainene au înaintat impetuos. După lichidarea grupării germane de la Korsun-şevcenkovski, trupele Frontului 2 ucrainean au parcurs, în decurs de numai câteva săptămâni, întregul drum până la frontiera română şi au pătruns în nord-estul României. Acţionând la nord, trupele Frontului 1 ucrainean au întâmpinat o rezistenţă mult mai îndârjită a inamicului (trupele acestui front se aflau mai aproape de Germania decât toate celelalte trupe); cu toate acestea, ele au izbutit să înainteze pe front larg până la Carpaţi şi până aproape de Lvov, ocupând „din mers" oraşul Rovno, „capitala" ucraineană a lui Erich Koch. La sud de Frontul 2 ucrainean se desfăşura impetuos ofensiva Frontului 3 ucrainean pe direcţiile Herson, Nikolaev şi Odesa, aceasta din urmă fiind eliberată la

începutul lunii aprilie. Trupele Frontului 4 ucrainean i-au scos în februarie pe germani din capul de pod de la Nikopol, pe malul stâng al Niprului, după care au trecut la îndeplinirea misiunii lor de eliberare a Crimeii, sarcină de care s-au achitat în mod strălucit.

I în timp ce Jukov înainta rapid în nordul Ucrainei şi Malinovski de-a lungul litoralului Mării Negre, Konev a pornit la 5 martie marea sa ofensivă împotriva Armatei a 8-a germane, de sub comanda generalului Hube, cel care, ca şi Manstein la Stalingrad, nu izbutise să-i salveze pe germanii încercuiţi la Korsun-şevcenkovski. După o săptămână de lupte grele în condiţii inimaginabil de dificile (dezgheţul începuse foarte timpuriu), Konev a ocupat oraşul Uman, principala bază a lui Hube.

Apoi trupele Frontului 2 ucrainean au înaintat până la Bug şi dincolo de el şi nu s-au oprit decât după ce au pătruns în România, în ultima săptămână a lunii martie. În mai puţin de o lună, ele au parcurs o distanţă de circa 400 km.

Curând după lichidarea „cazanului" de la Korsun-şevcenkovski şi a doua zi după ce Konev cucerise Umanul, am avut norocul să fiu singurul corespondent al presei occidentale care a primit permisiunea să viziteze Frontul 2 ucrainean, unde am petrecut una dintre cele mai edificatoare săptămâni din toţi anii de război pe care i-am trăit în Uniunea Sovietică. Principalul meu însoţitor a fost maiorul Kampov, ofiţer din statul major al generalului Konev; el mi-a devenit prieten, şi după război a cunoscut celebritatea ca scriitor, sub pseudonimul Boris Polevoi.

La 12 martie am plecat din Moscova cu un avion militar şi, după ce am zburat peste Nipru şi pe deasupra oraşului Cerkassî, am ajuns la Rotmistrovka, localitate care până în februarie se aflase în partea de nord a ieşindului de la Korsun-şevcenkovski. A doua zi urma să plec mai departe cu un mic avion U-2 la Uman, care tocmai

fusese eliberat de trupele lui Konev.

La Rotmistrovka l-am întâlnit pentru prima oară pe maiorul Kampov. Era palid şi părea obosit – fizic, nu spiritual; uniforma îi era murdară, iar cizmele stropite cu noroi până la genunchi. Lupta de trei ani; în cumplita toamnă din 1941 fusese prins într-o încercuire în regiunea Kalinin, dar a putut ieşi de acolo, pierzându-şi însă cu această ocazie majoritatea oamenilor. împreună cu trupele lui Konev a luat parte în 1942 la dramatica ofensivă de la Rjev, dar acum avea în urma sa opt luni de neîntrerupte victorii. Era un om zvelt, cu părul de culoare închisă şi cu ochi cenuşii surâzători. În privire îi citeai un umor calm. Gorki trebuie să fi arătat aşa în tinereţe (exceptând faptul că un ochi al lui Kampov era pe jumătate închis în urma unui şoc provocat de explozia unui obuz).

„Nici că puteaţi nimeri într-un moment mai potrivit! – mi-a spus el.

— Ştiţi ce s-a întâmplat azi? Trupele noastre au forţat Bugul". Era o ştire senzaţională. După cum se spunea, Bugul, aflat pe drumul spre Odesa şi România, era unul dintre aliniamentele de apărare ale germanilor cel mai puternic fortificate. (De fapt, după cum am aflat ulterior, lucrurile nu stăteau de loc aşa, deoarece germanii pierduseră întregul lor armament greu încă înainte de a ajunge la Bug.)

„Ofensiva prin lapoviţă şi noroi" era în plină desfăşurare.

Aceasta a fost una dintre cele mai extraordinare operaţii din tot cursul războiului, realizată aparent împotriva tuturor regulilor artei militare. La circa trei săptămâni după lichidarea grupării germane de la Korsun-şevcenkovski, Konev a atacat trupele inamicului într-un moment în care acesta se aştepta cel mai puţin – atât de adânci şi de netrecut erau noroaiele pe drumurile Ucrainei.

În săptămâna pe care am petrecut-o în Ucraina am avut prilejul să aud (şi să văd cu ochii mei) multe dintre cele întâmplate în „micul Stalingrad” de la Korsun-şevcenkovski. De atunci am citit relatări despre această operaţie – atât ruseşti cât şi germane – şi trebuie să spun că, dacă în privinţa bătăliei de la Stalingrad versiunea sovietică coincide în linii mari cu cea germană, între cele două versiuni privind operaţia de la Korsun-şevcenkovski există o serie de deosebiri majore.

Potrivit „Istoriei războiului”, care exprimă punctul de vedere sovietic oficial, trupele germane rămase în „cazan”, după două săptămâni de lupte grele şi după ce toate eforturile germanilor de a răzbate până la ele din afară eşuaseră, au făcut în noaptea de 16 spre 17 februarie o ultimă încercare desperată de a ieşi din cercul ce le strângea tot mai mult. În ciuda viscolului năprasnic, ele au fost mai întâi lovite puternic cu foc de artilerie şi de aruncătoare de mine, apoi atacate de bombardiere uşoare, după care au fost bătute cu foc de mitraliere şi, în sfârşit, atacate de tancuri şi de cavaleria sovietică.

„Numai un mic grup de tancuri şi transportoare blindate inamice au putut, la adăpostul viscolului, să-şi croiască drum spre Lâseanka, luând cu ele generalii şi ofiţerii superiori, care şi-au lăsat trupele în voia sorţii. Până atunci comandamentul german izbutise să scoată din «cazan» cu ajutorul avioanelor 2000 – 3.000 de soldaţi şi ofiţeri… Operaţia de la Korsun-şevcenkovski s-a încheiat… cu lichidarea a zece divizii şi a unei brigăzi inamice. 55.000 de soldaţi şi ofiţeri fascişti au fost ucişi sau răniţi, iar 18 200 de oameni au fost luaţi prizonieri. Inamicul a pierdut întregul armament şi tehnica de luptă”.

Toate acestea au avut o influenţă cât se poate de demoralizatoare asupra celorlalte unităţi ale armatei germane din Ucraina.

Autorii germani, dimpotrivă, au încercat să

minimalizeze importanţa acestui dezastru. După cum afirmă Manstein 7, în încercuire nu s-ar fi aflat decât şase divizii şi o brigadă, sau în total 54.000 de oameni. Ruşii contestă această cifră, referino I.M.R.P.A.P., vol. 4, p. 68.

7 *E. Manstein*, op. cit., p. 585. O relatare amănunţită despre această bătălie se găseşte şi în lucrarea lui *F. Melenthin* „Panzer Battles".

du-se la unele documente militare germane pe care le-au capturat pe vremea aceea. Alţi autori germani, cum ar fi, de pildă, Philippi şi Heim, aruncă (ca de obicei) întreaga vină asupra lui Hitler, reproşându-i că a încercat să păstreze ieşindul „complet inutil" de la Korsun-şevcenkovski. Totodată ei afirmă că atunci când cei 50.000 de soldaţi şi ofiţeri încercuiţi ce mai rămăseseră acolo au întreprins, la 17 februarie, încercarea lor desperată de a străpunge încercuirea, 30.000 de oameni ar fi reuşit să iasă din „cazan", iar circa 20.000, împreună cu întreaga tehnică de luptă a diviziilor încercuite, „au fost pierduţi"[146].

Cert este însă că străpungerea din 17 februarie – eşuată potrivit versiunii sovietice şi încununată de un succes parţial potrivit versiunii germane – i-a costat foarte scump pe germani.

Având în vedere caracterul contradictoriu al versiunilor postbelice, este, poate, interesant să reproduc aici relatarea dramatică pe care maiorul Kampov, martor ocular al evenimentelor, mi-a făcut-o cu ocazia întâlnirii

---

146 Marea deosebire dintre cifra de 20 000 de oameni pierduţi, admisă de germani, şi cea menţionată de ruşi de 80 000 de germani ucişi, răniţi şi luaţi prizonieri se explică poate prin faptul că germanii vorbesc numai de pierderile din timpul „ultimei" încercări de străpungere a încercuirii fără a ţine seama de rezultatele celor două săptămîni de lupte extraordinar de grele din timpul lichidării „cazanului". Dacă la cei 20 000 de oameni pierduţi la 17 februarie vom adăuga pierderile suferite de germani în cursul acestor lupte, cifra de 80 000 de oameni indicată de ruşi devine întru totul verosimilă.

noastre.

După ce a început prin a descrie cum, la 3 februarie, trupele lui Vatutin şi cele ale lui Konev au închis cercul în jurul germanilor, Kampov a continuat:

„După ce am străpuns cu tancurile, tunurile şi infanteria motorizată apărarea inamicului, a trebuit să luptăm pe cele două fronturi ale încercuirii (cel interior şi cel exterior), lucru care, la început, a fost foarte greu. Trăgeau în noi din ambele părţi, şi a trebuit să atacăm fără întrerupere pentru a lărgi cercul, care la început nu era mai lat de vreo 3 km. Am suferit, bineînţeles, pierderi foarte grele. Dar chiar şi în aceste condiţii am reuşit în numai şase zile să lărgim cercul până la aproape 30 km în locul lui cel mai îngust.

La începutul încercuirii, suprafaţa «cazanului» era de aproape 400 km², şi mult timp a trebuit să luptăm nu numai cu trupele aflate în interiorul «cazanului», ci şi cu cele care atacau din afara lui, iar numărul acestora se ridica la cel puţin opt divizii de tancuri[147]. Comandantul lor era generalul Hube. În interiorul «cazanului» se aflau zece divizii, dintre care una de tancuri, precum şi brigada motorizată belgiană «Wallonia», care făcea parte din trupele SS. Printre comandanţii ei se număra şi Degrelle, şeful fasciştilor belgieni, dar acesta, împreună cu câţiva generali germani, a izbutit să fugă cu avionul. Păcat: ar fi fost interesant să i se ia un «interviu». Toţi fasciştii belgieni sunt nişte tâlhari şi aventurieri de ultima speţă.

În «cercul» nostru aveam concentrate forţe foarte puternice, şi trupele lui Hube n-au reuşit să facă mare lucru. În ce priveşte «cazanul», tactica noastră era să-l fărâmiţăm în părţi şi să lichidăm fiecare parte separat. Am distrus deci unul după altul satele în care se fortificaseră germanii. A fost un adevărat măcel, şi încă unul foarte sângeros. Mă tem că atunci au pierit şi unii din oamenii

147“ Potrivit afirmaţiei lui Philippi şi Heim erau şapte.

noştri – locuitori din satele acelea; este unul dintre aspectele cele mai cumplite ale unui asemenea război.

În orice caz, cu patru-cinci zile înainte de sfârşit, germanii dispuneau doar de un teritoriu de 10 pe 10, 5 km; principalele noduri de rezistenţă au fost Korsun-şevcenkovski şi Şenderovka. Întregul teritoriu al «cazanului» se afla sub tirul artileriei noastre, dar germanii continuau să reziste în speranţa că se va produce o minune şi că Hube va răzbate din afară până la ei. Dar curând aceste dulci speranţe au început să se spulbere. Apoi a căzut Korsun-şevcenkovski şi tot ce le-a mai rămas era doar un neînsemnat petic de pământ în jurul localităţii Şenderovka.

Îmi amintesc, parcă ar fi fost ieri, noaptea aceea ultimă, hotărâtoare de 16 spre 17 februarie. Era un viscol cumplit, într-un tanc, Konev străbătea «coridorul» bătut cu foc de artilerie. Eu, călare, goneam dintr-un punct într-altul al acestui «coridor» pentru a aduce la îndeplinire dispoziţiunile generalului; era o asemenea beznă, încât nu vedeam nici urechile calului. Vorbesc de întuneric şi de viscol fiindcă amândouă au jucat un rol important în ceea ce avea să se întâmple…

În noaptea aceea sau, poate, în seara din ajun, germanii încercuiţi, pierzând orice nădejde că Hube le va veni în ajutor, au hotărât să facă o ultimă şi desperată încercare de a ieşi din «cazan».

Şenderovka este un sat mare ucrainean cu vreo 500 de case, şi trupele lui Stemmermann (ultimul general care mai rămăsese în «cazan» după ce toţi ceilalţi fugiseră) au hotărât să-şi petreacă aici ultima noapte, ca să doarmă şi să se odihnească. Konev a aflat de aceste planuri şi a hotărât să-i împiedice cu orice preţ pe germani să se odihnească şi să încerce a doua zi de dimineaţă o «evadare» organizată sau orice alt fel de «evadare». «Ştiu că e o noapte înfiorătoare cu viscolul ăsta, dar trebuie să

aducem bombardiere de noapte ca să putem profita de situaţie» – a spus el.

— I s-a obiectat că pe o asemenea vreme bombardierele n-au să poată face absolut nimic, cu atât mai mult cu cât Şenderovka este un obiectiv aşa de mic. Dar Konev a replicat: «Este foarte important şi nu pot accepta aceste obiecţii ca pe deplin întemeiate. Nu vreau să dau aviatorilor ordine în această chestiune, dar puneţi-vă în legătură cu o unitate de aviaţie comsomolistă şi spuneţi-le că am nevoie de voluntari». Ne-a fost pusă la dispoziţie o unitate de aviaţie, alcătuită aproape exclusiv din comsomolişti şi toţi – fără excepţie – se oferiseră voluntari pentru executatarea misiunii. Iată cum au decurs lucrurile. Avioanele U-2 au jucat un rol foarte important. Vizibilitatea era atât de proastă încât la început niciun avion – în afară de U-2, care avea o viteză redusă – nu putea realiza ceva. «Răţuştele» au reperat Şenderovka în ciuda ninsorii şi a întunericului. Germanii nu se aşteptau de loc la aşa ceva. Avioanele au zburat de-a lungul întregului sat Şenderovka, lansând bombe incendiare deasupra lui. Au izbucnit numeroase incendii. Acum ţinta devenise perfect vizibilă. Scurt timp după aceea – era exact ora 2 noaptea – au sosit bombardierele şi timp de o oră încheiată au bombardat satul. Artileria noastră, aflată acum la numai 5 km de Şenderovka, a deschis, de asemenea, asupra ei un foc concentrat. Ne bucura deosebit de mult faptul că – după cum ştiam – germanii îi izgoniseră pe toţi locuitorii satului, până la unul, în stepă. Voiau să se simtă aici stăpâni absoluţi şi nimic să nu le poată tulbura somnul. Bombardamentul aerian şi tirul artileriei i-au silit însă să părăsească «căsuţele» calde şi s-o ia la fugă.

Toată seara precedentă germanii fuseseră într-o stare de semiisterie. Puţinele vaci rămase în sat au fost tăiate şi mâncate cu un fel de frenezie canibalică. Când unul dintre

ei a descoperit într-o colibă un butoi cu varză acră, s-a iscat o încăierare cumplită. Duceau o lipsă serioasă de alimente de când căzuseră în încercuire. Fiind într-o continuă retragere, armata germană nu avea mari depozite de alimente în apropiere de linia frontului. De aceea, trupele aflate în «cazanul» de la Korsun-şevcenkovski trăiau în special din ceea ce jefuiau de la populaţia locală, lucru pe care, de altfel, îl făcuseră şi înainte de încercuire.

În noaptea aceea băuseră peste măsură, dar incendiile provocate de «răţuşte», apoi bombardamentul aviaţiei şi, în sfârşit, tirul artileriei i-au trezit din beţie. Izgoniţi din culcuşurile lor calde, au fost nevoiţi să fugă din Şenderovka şi să caute adăpost în râpele din apropierea satului. Aţei au luat hotărârea desperată să încerce dis-de-dimineaţă o străpungere a încercuirii. Tancuri nu mai aveau aproape de loc – întregul lor armament fusese distrus sau abandonat în timpul luptelor din zilele precedente, iar puţinele tancuri de care mai dispuneau stăteau fără carburanţi. În ultimele câteva zile, teritoriul pe care erau înghesuiţi germanii se redusese în asemenea măsură, încât avioanele de transport nu le mai puteau aduce nimic. Dar şi înainte numai puţine avioane de transport răzbăteau până la ei şi se întâmpla chiar uneori ca încărcătura de alimente, carburanţi şi muniţii să fie aruncată direct deasupra poziţiilor noastre.

Şi aşa, în dimineaţa aceea s-au adunat în două coloane de marş a câte 14.000 de oameni fiecare şi au mărşăluit până la Lâseanka, unde se întâlnesc două râpe. Lâseanka se afla în interiorul «coridorului», în afara liniei frontului nostru. Diviziile germane aflate de cealaltă parte a «coridorului» au încercat să-şi croiască drum spre est, dar acum «coridorul» devenise atât de larg, încât nu aveau şanse de reuşită.

Aceste două coloane germane care încercau să iasă din încercuire ofereau o privelişte stranie. Fiecare dintre

ele semăna cu o imensă gloată. Capul şi flancurile coloanei erau formate din trupe SS din brigada «Wallonia» şi din divizia «Viking» în uniforme cenuşiu-deschis. Erau într-o stare fizică relativ bună. În interiorul triunghiului îşi trăgeau picioarele ceilalţi infanterişti germani, care arătau mult mai jalnic. În mijlocul mulţimii mergea o mână de «aleşi» – ofiţerii. Şi ei păreau relativ bine hrăniţi. Şi astfel cele două coloane se îndreptau spre vest, mergând de-a lungul a două râpe paralele. Porniseră dimineaţa devreme, la ora 5, când mai era încă complet întuneric. Ştiam din ce direcţie vin şi, pentru a-i întâmpina, am pregătit cinci aliniamente – două aliniamente de infanterie, apoi unul de artilerie şi, în sfârşit, alte două aliniamente unde aşteptau tancurile şi cavaleria… I-am lăsat să treacă prin primele trei aliniamente fără să tragem nici un singur foc. Crezând că au izbutit să ne inducă în eroare şi că au trecut prin toate poziţiile noastre, germanii au izbucnit în strigăte frenetice şi triumfătoare, trăgând în aer – în timp ce mărşăluiau – cu pistoletele şi automatele. Acum ieşiseră din râpe şi mergeau prin câmp deschis.

Atunci a început totul. Se făcuse între timp aproape ora 6 dimineaţa. Tancurile şi cavaleria noastră şi-au făcut brusc apariţia şi s-au năpustit direct asupra celor două coloane. Este greu de descris ce s-a petrecut atunci. Germanii fugeau în toate direcţiile, şi timp de patru ore tancurile noastre, alergând în lung şi-n lat peste câmpie, i-au strivit cu sutele. Luându-se la întrecere cu tancurile, cavaleria noastră îi fugărea prin râpe, unde tancurilor le-ar fi fost greu să continue urmărirea. O bună parte din timp, tancurile n-au tras, de teamă să nu lovească în cavaleria noastră. Sute şi sute de cavalerişti îi spintecau pe «fritzi» cu săbiile şi-i căsăpeau aşa cum nimeni nu mai fusese vreodată căsăpit de cavalerie. Nu era timp de luat prizonieri. A fost un măcel pe care nimic nu-l mai putea opri înainte de a se termina. Într-un sector restrâns au fost

ucişi peste 20.000 de germani. Am fost la Stalingrad, dar niciodată încă nu văzusem un măcel atât de concentrat ca acela de pe câmpiile şi râpele acestui mic petic de pământ. La ora 9 dimineaţa, totul se sfârşise. În ziua aceea şi în cele ce au urmat s-au predat 8.000 de oameni. Erau cei ce fugiseră cât mai departe de principalul teatru al măcelului, ascunzându-se în păduri şi prin râpe.

Trei zile mai târziu am descoperit la Diurjanţi corpul neînsufleţit al generalului Stemmermann. Iar curând după aceea Konev a avut prilejul să râdă din toată inima când radioul german a anunţat – cu lux de amănunte – că Hitler personal îi înmânase lui Stemmermann o înaltă decoraţie. Nu putea exista nicio îndoială că Stemmermann era mort. Eu însumi îi văzusem cadavrul. Ostaşii noştri îl aşezaseră într-un hambar pe o masă din lemn prost geluit. Zăcea acolo, cu toate ordinele şi medaliile lui pe piept. Era un bătrân mic de statură, cărunt. Judecând după cicatricea lungă care-i brăzda obrazul – urmare a unei tăieturi de sabie –, în tinereţea lui trebuie să fi fost un «Corpsstudent» n. La început ne-am întrebat dacă n-o fi cumva o înscenare – poate că nu era decât un simplu soldat îmbrăcat în uniformă de general. Dar toate actele lui Stemmermann au fost găsite asupra lui. Fireşte, germanii ar fi putut falsifica actele, dar este greu de crezut că li s-ar fi năzărit să falsifice tocmai un permis de portarmă (de vânătoare), prevăzut cu fotografie, emis la Schwarzwald şi datând din 1939… L-am îngropat aşa cum se cuvine. Ne puteam îngădui să îngropăm un general aşa cum se cuvine. Pe ceilalţi i-am îngropat în morminte comune; dacă am fi săpat pentru fiecare un mormânt special – nici măcar pentru oamenii noştri n-o facem – ne-ar fi trebuit o armată de gropari la Korsun-şevcenkovski… Şi nici timp de pierdut nu aveam. Konev este foarte exigent; el cere să fie înlăturate cadavrele vara în două zile, iama în trei… Dar generali morţi nu sunt un lucru atât de frecvent, aşa că i-

am putut organiza lui Stemmermann o înmormântare cuviincioasă. A fost, în orice caz, singurul general care s-a dovedit a nu fi laş. Toţi ceilalţi o şterseseră cu avionul.

— S-a sinucis?” – am întrebat.

— Nu, l-a lovit în spate o schijă de obuz, dar mulţi din trupele SS s-au sinucis. Din alte trupe probabil că nu.

— Şi cu răniţii lor ce făceau? E adevărat că-i omorau?

— Da. Şi aceasta a contribuit, fără îndoială, la isteria care a marcat ultima lor noapte la Şenderovka. Ordinul de a-i ucide pe răniţi era executat cu străşnicie. Nu numai că au împuşcat sute de răniţi de-ai lor – aşa cum îi împuşcau de obicei pe ruşi şi pe evrei, adică în ceafă –, dar adesea dădeau şi foc ambulanţelor în care se aflau morţi. Ce poate fi mai sinistru decât priveliştea ce ni s-a oferit când am deschis dubele acelea arse şi înnegrite? Erau înţesate cu schelete carbonizate, având bandaje de ghips – devenite prea largi – în jurul braţelor sau picioarelor. Căci ghipsul nu arde…

Lichidarea grupării de la Korsun-şevcenkovski a pregătit terenul pentru actuala noastră ofensivă de primăvară. A fost un factor de uriaşă însemnătate psihologică. Germanii uitaseră în oarecare măsură de Stalingrad; în orice caz, impresia produsă de Stalingrad îşi pierduse din acuitate. Era important să le reamintim de această bătălie. Acum are să le fie şi mai mare teamă de încercuire”.

Mi-e greu să spun dacă faptele şi cifrele arătate de Kampov sunt mai corecte decât cele indicate, după război, de germani sau de ruşi şi dacă e adevărat, aşa cum reiese din relatarea lui, că niciun german nu a izbutit să scape din „cazan”; unii probabil că totuşi au izbutit, în special generalii. Sau s-ar putea ca ei să fi fugit cu avionul câteva zile înainte. Relatarea lui Kampov – chiar dacă-i facem un „rabat” pentru o oarecare înclinaţie spre romantism, în special în privinţa cavaleriei – pare să ne ofere însă un

tablou surprinzător de viu şi de veridic, înfăţişându-ne atât starea de spirit desperată şi isterică a unor trupe naziste călite când s-au văzut prinse în capcană, cât şi înverşunarea trupelor sovietice („nu era timp de luat prizonieri”) la capătul celor paisprezece zile de lupte extrem de sângeroase date pe ambele părţi ale „cercului”.

Trebuie să fi văzut cu ochii tăi primăvara noroioasă din Ucraina pentru a înţelege ce înseamnă această moină în realitate. Întreaga ţară se transformă într-o singură mlaştină, iar drumurile seamănă cu nişte râuri de noroi, adesea adânci de o jumătate de metru sau chiar un metru, pline de gropi şi mai adânci, care îngreuiază şi mai mult înaintarea oricărui fel de vehicul, cu excepţia tancului sovietic T-34. Majoritatea tancurilor germane n-au putut trece prin acest noroi.

Armata a 8-a a generalului Hube, neputând să răzbată până la „cazanul” de la Korsun-şevcenkovski şi suferind cu această ocazie pierderi foarte grele, a hotărât să păstreze, indiferent ce s-ar întâmpla, sectorul ei din aliniamentul de apărare care mergea de la Kirovograd, în sud, până la Vinniţa, în nord, cu alte cuvinte, un aliniament care începea la sud de ieşindul de la Korsun-şevcenkovski (aflat acum în mâinile trupelor sovietice) şi se termina la circa 65 km nord de Uman. Germanii erau de părere că atâta timp cât va dura „Schlammperiode” – adică perioada noroaielor adânci – n-aveau de ce să se teamă; de aceea s-au ocupat liniştit de fortificarea noului lor aliniament de apărare de la nord de Uman, mobilizând în acest scop mii de ucraineni din rândurile populaţiei locale.

Dar la 5 martie, când perioada noroaielor şi a drumurilor desfundate atinsese punctul culminant, Konev a început fantastica sa „ofensivă fulger prin lapoviţă şi noroi”. Ea a început cu o pregătire de artilerie care a revărsat un uragan de foc asupra poziţiilor germane. În mai puţin de şase zile, germanii au fost siliţi să se retragă,

fiind izgoniţi din Uman. Noroiul era într-atâta de netrecut, încât germanii au abandonat sute de tancuri, autocamioane şi tunuri, fugind – de cele mai multe ori pe jos – mai întâi spre Uman şi apoi mai departe, dincolo de oraş. Într-o gară trupele sovietice au capturat un tren german care tocmai sosise cu 240 de tancuri nou-nouţe. De obicei, când se retrăgeau, germanii incendiau sau aruncau în aer camioanele şi tancurile lor.

Deşi tancurile sovietice puteau trece prin noroi, artileria rămânea în urmă, iar urmărirea infanteriei germane trebuia de multe ori să fie făcută de unităţi de infanterie uneori sprijinite de tancuri, alteori nu. „Ofensiva prin lapoviţă şi noroi" a lui Konev „contravenea tuturor regulilor", şi, desigur, germanii nu se aşteptau la aceasta. Infanteria şi tancurile sovietice au înaintat rapid spre Bug, iar apoi, după ce l-au forţat, s-au îndreptat impetuos spre frontiera română. Aprovizionarea cu alimente, muniţii şi carburanţi se făcea cu ajutorul aviaţiei. Totodată avioanele bombardau trupele germane şi, dacă vremea n-ar fi fost atât de proastă, le-ar fi pricinuit şi mai multe pierderi. Singurele mijloace de transport (în afara tancurilor T-34) care reuşeau să treacă cu destul de mult succes prin noroi erau autocamioanele „Studebaker", iar soldaţii sovietici nu mai conteneau cu laudele la adresa lor.

În mod deosebit m-au impresionat în zilele ce au urmat moralul ridicat al armatelor sovietice şi acela scăzut al germanilor, demoralizaţi de dezastrul de la Korsun-şevcenkovski, de ofensiva neaşteptată a lui Konev, precum şi de faptul că pierduseră, practic, întregul lor armament greu şi tehnică de luptă.

Cu permisiunea generalului Konev, maiorul Kampov şi cu mine am plecat în ziua următoare cu două mici avioane U-2 de la Rotmistrovka la Uman. Numai un avion U-2 îţi dă acea senzaţie de zbor pe care ne-o închipuim în copilărie. Avioanele de pasageri, închise, în care atmosfera

este înăbuşitoare, nu ţi-o pot da. Instalat, sub cerul liber, în scaunul din spatele pilotului, am avut senzaţia că zbor pentru prima dată în viaţă. Am zburat pe deasupra caselor din Rotmistrovka cu o viteză ce nu depăşea 90 km pe oră; copiii care se jucau prin grădini şi oamenii care se găseau pe drum ne salutau, făcându-ne semne cu mâna, iar noi le răspundeam la fel. Majoritatea timpului am zburat la o înălţime de 20 – 30 m. La început mă dureau ochii din pricina vântului îngheţat, dar când pilotul mi-a dat ochelari de protecţie totul a devenit perfect. Aidoma unei păsări, avionul când se lăsa în văi şi râpe, când se înălţa din nou deasupra colinelor şi pădurilor sau se rotea peste oraşele şi satele care prezentau vreun interes deosebit. Zăpada dispăruse şi mirosea a primăvară. Pământul era de un cafeniu-închis, aproape negru şi pomii încă golaşi, dar îţi puteai imagina priveliştea ogoarelor cu griul des ridicându-se din solul gras şi umed. Ne-am rotit deasupra întregului ieşind de la Korsun-şevcenkovski. Unele sate rămăseseră intacte, dar oameni nu se vedeau decât foarte puţini, iar vite – practic niciuna. Din alte sate, în special Şenderovka, unde germanii îşi petrecuseră ultima noapte, tot ce a mai rămas erau nişte mormane de dărâmături, dar printre ruine se mai vedeau mulţi vişini şi meri. Între coline, la vest de Şenderovka, şerpuiau, ca două panglici cafenii lucioase, cele două drumuri pe care în noaptea spre 17 februarie germanii au mers în întâmpinarea morţii.

Ne-am rotit apoi deasupra unei câmpii. Era presărată cu sute de căşti germane, dar cadavrele fuseseră între timp îngropate. Va mai trece puţin şi pământul în care zac cadavrele a mii de oameni va fi acoperit de iarbă.

Apoi au apărut câteva linii de tranşee – până la 5 martie fuseseră tranşee germane. După ce am trecut de aceste linii de fortificaţii germane distruse, am zburat kilometri în şir deasupra unor drumuri care ofereau o privelişte cât se poate de stranie. Erau înţesate cu mii de

camioane arse, ca şi cu sute de tancuri şi tunuri pe care germanii le abandonaseră în timp ce, cuprinşi de panică, fugeau prin noroi. Şi această procesiune stranie, imobilă, de maşini şi tancuri arse, se întindea pe tot drumul până la Uman.

După un zbor de aproape două ore, cele două U-2 ale noastre au aterizat pe aerodromul din Uman. Aici am văzut câteva avioane germane scorojite, iar la celălalt capăt al aerodromului se înălţa imensa carcasă de oţel a unui avion german de transport complet ars.

Maiorul mi-a vorbit despre generalul Konev, şeful lui. „Konev – a spus el – este un vechi soldat. În timpul războiului civil a luptat în Siberia. Acolo a organizat detaşamente de partizani. A fost comisar militar al unei divizii de partizani şi a comandat un tren blindat care lupta împotriva japonezilor. Ulterior, în timpul rebeliunii din 1921, a participat, cu arma în mână, la asaltul Kronstadtului. Atât în Siberia cât şi la Kronstadt împreună cu el se afla şi scriitorul Fadeev. De atunci ei au rămas prieteni pe viaţă.

I se spune «generalul care nu s-a retras niciodată», ceea ce, fireşte, nu e adevărat; toţi ne-am retras în 1941, dar Konev s-a retras mai puţin decât ceilalţi şi a fost unul dintre primii care au contraatacat la Elnea în august 1941 şi tot el a fost cel care a înaintat mai mult decât oricare altul în contraofensiva din iarna 1941 – 1942.

Nu v-aţi întâlnit niciodată cu el? Are 48 de ani, este cărunt şi aproape complet chel. E lat în umeri şi poate să fie foarte sever. Dar de obicei ochii lui au ceva vesel în ei. Poartă aproape întotdeauna ochelari şi este un cititor pasionat. Cară o întreagă bibliotecă cu el. Îi place să-l citească pe Titus Livius, precum şi pe clasicii noştri, pe care obişnuieşte să-i citeze în conversaţiile sale – câte ceva din Gogol, Puşkin sau din «Război şi pace». Locuieşte într-o casă simplă ţărănească, iar când pleacă pe front îşi

îmbracă mantaua, ca să nu-i stinghereasc pe soldaţi prin prezenţa sa. E foarte auster în felul său de a trăi; nu bea şi nu poate să sufere când cineva se îmbată; este foarte exigent şi faţă de sine şi faţă de alţii. Dintre toate plăcerile sale din timp de pace, cel mai mult îi lipseşte acum vânătoarea de potârnichi; e un trăgător excelent. Ce s-ar mai putea spune despre el? Cunoaşte bine engleza şi citeşte destul de uşor în această limbă".

Într-una din zilele următoare, autorităţile militare din Uman mi-au comunicat că în săptămâna care a trecut de la începutul ofensivei sovietice de la 5 martie, pierderile germanilor s-au ridicat în total la peste 600 de tancuri (250 din ele în stare bună), 12.000 de camioane (în majoritate distruse), 650 de tunuri şi 50 de depozite de muniţii şi alimente. În aceeaşi săptămână ei au pierdut circa 20.000 de oameni (morţi) şi 25.000 de prizonieri; trupele sovietice au suferit şi ele în timpul acţiunii de rupere pierderi grele, dar după ce germanii au fost puşi pe fugă pierderile au devenit mult mai mici.

Îmi amintesc şi de o convorbire foarte semnificativă pe care am avut-o în săptămâna aceea la Uman cu un colonel de aviaţie. O consider semnificativă, deoarece atitudinea acestui colonel faţă de aliaţii occidentali era acum – în martie 1944 – incomparabil mai caldă decât cea care putea fi constatată până atunci la Armata Roşie. Mi-a povestit cum, în timpul înaintării „spre România", aviaţia asigura aprovizionarea armatei cu alimente, muniţii şi combustibil, iar apoi a spus:

„Aviaţia germană este acum mult mai slabă decât înainte. Numai în cazuri foarte rare trimit germanii cincizeci de bombardiere dintr-odată; de obicei nu folosesc mai mult de douăzeci. Nu există nicio îndoială că bombardamentele asupra Germaniei au avut repercusiuni puternice asupra potenţialului militar al acesteia – atât în ce priveşte aviaţia, cât şi în ce priveşte trupele de uscat.

Soldaţii noştri înţeleg importanţa acestor bombardamente efectuate de aliaţi: ei îi numesc acum pe englezi şi americani «ai noştri»… Un număr foarte mare de avioane de vânătoare germane sunt acum nevoite să acţioneze în vest, iar noi avem posibilitatea să bombardăm intens trupele germane, uneori chiar fără a întâmpina o rezistenţă cât de cât puternică în aer”. După o clipă de tăcere a adăugat: „Toate aceste «Kittyhawk» şi «Aircobra» sunt avioane al naibii de bune, nu ca aparatele «Tomahawk» şi «Hurricane» de acum un an, care nu făceau nici două parale. Dar acum avem în primul rând avioane sovietice, avioane de asalt care zboară la mică înălţime, la a căror simplă apropiere nemţii fac pe ei de spaimă…”

Într-un fel, micul oraş Uman era ca o miniatură a întregii Ucraine. Populaţia lui se redusese de la 43.000 la 17.000 de oameni. După o săptămână petrecută acolo mi-am putut face o oarecare idee despre toate aspectele vieţii din Ucraina în timpul ocupaţiei germane, cu excepţia industriei grele, inexistentă pe o rază de mulţi kilometri. Oraşul Uman era centrul unui întins raion agricol, unul dintre cele mai bogate din Ucraina, vestit prin griul său, prin sfecla de zahăr, porumbul, fructele şi legumele sale. Ca şi în multe alte oraşe ucrainene, înainte de război aproape un sfert din populaţie o constituiau aici evreii. Acum nu putea fi văzut pe străzi niciun chip de evreu. Jumătate dintre evrei fugiseră în 1941 spre răsărit, iar cei 5.000 rămaşi în oraş au fost adunaţi într-o noapte într-un mare depozit (inclusiv copiii); germanii au astupat uşile şi ferestrele cu scânduri, apoi totul a fost închis ermetic şi toţi cei aflaţi înăuntru au murit sufocaţi în două zile. Ucrainenii din oraş nu prea vorbeau despre această întâmplare – se părea că o consideră ceva obişnuit sub germani. În oraş se aflau acum partizani, iar în timpul ocupaţiei activase aici o organizaţie sovietică clandestină.

La Uman au existat şi tot felul de colaboraţionişti, cât şi naţionalişti ucraineni. Toate convorbirile, indiferent cu ce începeau, ajungeau invariabil la relatări despre deportarea populaţiei locale de către germani. Aproape 10.000 de fete şi de tineri din Uman au fost duşi ca robi în Germania. Numai un foarte mic număr de tineri au izbutit să evite această soartă, alăturându-se partizanilor, care în această parte a Ucrainei, unde predomină stepa, nu erau prea numeroşi.

În ziua în care am sosit, priveliştea pe care o oferea Umanul avea ceva fantastic. În centrul oraşului, o mare clădire mai fumega. Străzile erau pline de vehicule germane complet arse şi presărate cu mii de bucăţi de hârtie călcate în picioare şi pline de noroi: acte administrative, documente particulare şi scrisori, fotografii şi pachete întregi de foi volante, frumos tipărite în limba ucraineană şi colorate, proslăvind „alianţa germano-ucraineană”.

Foile acestea volante erau probabil una dintre încercările făcute în pripă de germani de a constitui o „armată ucraineană” antisovietică şi profascistă, de tipul celei a lui Vlasov. Încercările nu au dat rezultatele dorite. În spaţiul dintre două case zăcea, în mijlocul gunoaielor, un soldat german mort – un tânăr de cel mult optsprezece ani, cu o faţă de copil dormind. Dar pântecele îi fusese strivit, probabil de vreun vehicul, în învălmăşeala care însoţise panica şi fuga germanilor din Uman.

Un subiect inepuizabil de glume îl constituia aici un general german care fugise din Uman pe un tractor vechi, pe jumătate distrus, ale cărui mişcări aduceau cu cele ale unei cămile, tractorul fiind, de altfel, unul dintre puţinele mijloace de transport care puteau face faţă noroiului acesta îngrozitor.

În ziua aceea erau foarte puţini oameni pe străzile Umanului; locuitorii oraşului păreau că se mai tem să iasă

din case după neîntreruptele schimburi de focuri din zilele precedente. Nici miliţia nu era nicăieri de văzut; în locul ei umblau – pe jos sau călare – nişte stranii arătări, oameni cu căciuli înalte, la care erau fixate panglici roşii. Mulţi purtau mantale germane. Erau partizani de prin împrejurimi. Am intrat în vorbă cu câţiva. Unul dintre ei, un tânăr cu o manta germană pătată de sânge, mi-a istorisit o poveste lungă – cum a fost prins şi torturat de SD, cum a izbutit să fugă şi cum, după aceea, germanii i-au omorât soţia rămasă la Uman. Povestea toate acestea cu un calm cu totul nefiresc. „În oraşul nostru au fost mulţi trădători – a declarat el –, şi cel mai rău dintre toţi a fost principalul călău al SD-ului, un ticălos pe nume Voropaev, dar acum stă sub lacăt la NKVD. O să avem noi grijă să nu scape de spânzurătoare”.

Alt partizan cu care am stat de vorbă era un om gras, bine ras, cu o şapcă soioasă dată pe ceafă; făcea impresia că vine direct dintr-o cârciumă din Leeds sau Manchester. Lucrase la depoul de cale ferată din Uman, fiind principalul om de legătură cu partizanii. „Ajutăm autorităţile sovietice să-i prindă pe toţi spionii şi trădătorii” – mi-a explicat el.

Maiorul Kampov şi cu mine locuiam într-un cămin improvizat pentru ofiţerii sovietici şi în săptămâna aceea am văzut la Uman o mulţime de oameni uimitori. Cu numai câteva zile în urmă, în aceeaşi casă locuiseră ofiţeri germani; de aceea se făcuse o cercetare amănunţită pentru depistarea de mine şi alte „surprize”. O mină a fost descoperită într-un pian vechi dezacordat – dacă i-ar fi trecut cuiva prin minte să apese pe clape, casa ar fi sărit în aer.

A doua zi, pe străzile Umanului au apărut nu numai numeroşi soldaţi, dar şi ceva mai mulţi civili decât în ajun. Casele din centrul oraşului erau mici, fără nimic deosebit; în majoritatea lor fuseseră locuite de evrei. La periferii

erau izbe ucrainene, mai plăcute la vedere cu acoperişurile lor de paie şi înconjurate de grădini. M-am amestecat într-o mare mulţime de civili veniţi în piaţa principală a oraşului pentru a asista la înmormântarea – cu onorurile militare – a echipajului unui tanc rusesc. Aproape toate conversaţiile au avut drept temă deportarea în Germania. Din Uman fusese dus, practic, întregul tineret. Din timp în timp, „tehnica" deportării se schimba. În unele locuri, germanii începeau prin a le propune tinerilor contracte de muncă foarte ademenitoare; o dată câţiva zeci de tineri au căzut în cursă, ceilalţi au fost ridicaţi cu forţa. Existau însă şi căi de a evita deportarea, şi anume dacă aveai norocul şi banii necesari pentru a mitui un doctor german sau un funcţionar german. Printre germani era multă corupţie. Automutilarea era şi ea frecvent practicată pentru a evita deportarea.

Am auzit şi poveşti despre „cazaci" care ar fi intrat în slujba germanilor. Au existat tot felul de lepădături. După câte mi s-a spus, cu câteva zile înainte de plecarea germanilor din Uman, unora dintre aceşti „cazaci" li s-a dat mână liberă de către stăpânii lor. Ei au jefuit o parte din oraş şi au violat câteva fete. Se spune că germanii i-ar fi îmbrăcat în uniforme ale Armatei Roşii şi ar fi declarat că sunt una dintre unităţile sovietice înaintate. După cum se pare, germanii ar fi vrut ca populaţia să fie îngrozită la gândul că se apropie Armata Roşie şi să fugă spre apus.

Gestapoul şi SD-ul au fost foarte active la Uman. Evreii au fost ucişi cu toţii, dar Gestapoul s-a ocupat intens şi de exterminarea locuitorilor neevrei. Ceva mai târziu m-am dus să vizitez un câmp în spatele închisorii, unde am văzut cadavrele a 70 – 80 de civili pe care-i împuşcaseră germanii înainte de a părăsi Umanul. Printre ei erau mulţi ţărani şi ţărance, suspectaţi de activitate de „partizani" şi arestaţi. Dintre cadavre m-a izbit trupul unei fetiţe de vreo şase ani, cu un ineluş ieftin în deget. Fusese probabil

împuşcată ca să nu poată povesti nimic. Am văzut şi sediul Gestapoului, cu odioasele lui instrumente de tortură, ca, de pildă, o bâtă groasă din lemn cu care gestapoviştii zdrobeau mâinile arestaţilor în timpul interogatoriului.

Una dintre seri le-am petrecut la sovietul orăşenesc. Ce stranie era acea adunare de oameni aşezaţi în jurul mesei, la cină. Preşedintele sovietului orăşenesc – Zaharov –, mic de statură, palid, cu părul de culoare închisă şi dat peste cap, fusese unul dintre principalii conducători ai partizanilor din Ucraina. De trei ori a fost rănit. Mai erau acolo fostul episcop de Taganrog şi un doctor, tipic intelectual de şcoală veche, cu o bărbuţă şi cu ochelari, semănând cu Cehov; mai erau şi o profesoară în vârstă şi un bărbat vânjos, cu faţa rasă, îmbrăcat într-o tunică semimilitară – arăta ca un tipic membru de partid.

După cum ne-a povestit preşedintele sovietului orăşenesc, în Ucraina, unde nu existau decât puţine păduri, partizanii nu puteau acţiona decât în grupuri mici; cele mai mari dintre cele cinci detaşamente organizate de el erau două detaşamente, a câte 200 – 300 de oameni fiecare, care acţionau în pădurile din jurul oraşului Vinniţa. Aveau staţii de radio şi multiplicau comunicatele sovietice despre operaţiile militare, difuzându-le apoi în oraşe şi sate. Duceau lipsă de arme şi, de regulă, nu primeau în detaşamente oameni fără arme; voluntarilor li se propunea să intre în detaşamentele poliţieneşti ucrainene pentru a-şi procura cât mai multe arme şi muniţii, iar apoi să se înapoieze în detaşamentul de partizani. Partizanii din Vinniţa au dat multe bătălii sângeroase cu detaşamentele germane de represiune şi cu „cazacii” şi, în comparaţie cu partizanii din Bielorusia şi din alte regiuni mai bogate în păduri, au suferit pierderi foarte grele. Deosebit de greu au dus-o în raionul Uman, unde nu existau aproape de loc păduri. Şi, cu toate acestea, cele cinci detaşamente au izbutit ca într-un singur an – 1943 – să facă să deraieze 43

de trenuri inamice cu echipament militar; mai aveau la activul lor şi alte acţiuni îndrăzneţe.

Fiind rănit în iulie 1941 – şi-a continuat Zaharov povestirea –, el nu a putut urma Armata Roşie şi a fost luat prizonier, dar a evadat şi a reuşit să ajungă până la Uman, pe vremea aceea deja ocupat de germani. Ajunsese aici în octombrie 1941 şi de atunci „a lucrat pentru binele patriei”. În 1942 a căzut în ghearele Gestapoului, unde a fost bătut în mod bestial, pricinuindu-i-se leziuni la şira spinării, „aşa încât acum ştiu cum iau gestapoviştii interogatoriu oamenilor”. Ulterior i-au dat drumul şi, pentru un timp, a dispărut – după care şi-a făcut din nou apariţia la Vinniţa, dar de astă dată cu barbă şi în haine preoţeşti. Uneori pleca pentru mai mult timp în păduri, unde partizanii îl cunoşteau sub numele de „unchiul Mitea”.

„Era o viaţă grea şi aspră – a spus el.

— Duşmanul nu cunoştea îndurarea, iar noi îi răspundeam cu aceeaşi monedă. Iar acum o să fim fără cruţare faţă de trădători”. Zaharov vorbea cu o voce liniştită, obosită. „În timp de război nu are rost să plângi – a observat el.

— Deşi eram puţini la număr, am găsit totuşi mijloacele să le pricinuim germanilor o mulţime de neplăceri. Noaptea lipeam în orăşelele şi satele din jurul Vinniţei mici afişe în care se spunea: «Voi sunteţi stăpâni aici de la 7 dimineaţa până la 7 seara, iar de la 7 seara până la 7 dimineaţa stăpâni suntem noi şi vă interzicem să ieşiţi din case». Şi al naibii să fiu dacă nu se supuneau de obicei acestui ordin, iar dacă vreunul dintre ei se încumeta să-l încalce, apoi se căia amarnic…”

În ce priveşte viaţa din Uman în timpul ocupaţiei, ea semăna foarte mult, deşi pe scară mai redusă, cu ceea ce văzusem la Harkov. Toate şcolile fuseseră, practic, închise, asistenţa medicală a populaţiei se mărutăţise considerabil,

numărul policlinicilor se redusese cu 75%. Odată cu exterminarea evreilor a dispărut şi majoritatea micilor ateliere meşteşugăreşti. Singura întreprindere industrială importantă din oraş – o mare fabrică de zahăr – a fost distrusă de germani. Trebuia urgent refăcută. Este drept că, într-o privinţă, situaţia din Uman se deosebea mult de cea din Harkov: în această bogată regiune agricolă existau întotdeauna suficiente alimente pentru ca populaţia să poată, de bine de rău, trăi.

L-am întrebat pe Zaharov care era politica agrară a germanilor şi cum fusese organizată administraţia oraşului.

În linii mari, germanii considerau această parte a Ucrainei drept grânarul lor şi făceau tot ce puteau pentru ca agricultura să nu decadă. Nu au desfiinţat colhozurile sau, mai bine zis, în scopuri de propagandă au împărţit pe alocuri la ţărani pământurile câte unui colhoz, lăsând să se înţeleagă că, mai devreme sau mai târziu, se va proceda la fel şi cu pământurile celorlalte colhozuri. Nici în privinţa altor promisiuni nu se arătau zgârciţi, dar nimeni nu le dădea crezare şi deocamdată germanii au menţinut sistemul colhoznic de organizare a agriculturii, ca fiind cel mai uşor de administrat, în majoritatea cazurilor, pământul era mai puţin bine lucrat ca înainte de război: nu existau suficiente tractoare, nici chiar cu cele pe care germanii le aduseseră din Germania; adesea ţăranii erau nevoiţi să are pământul cu caii şi chiar cu vacile. Doi factori au asigurat însă o bună însămânţare a griului de toamnă – bastonul de cauciuc al funcţionarilor germani şi, în mai mare măsură încă, ferma convingere că nu germanii vor culege recolta în 1944, ci ucrainenii... în multe sate situaţia era îngrozitoare. Starostele era numit de germani – putea să fie un om bun sau un om rău, sau, pur şi simplu, un om slab, dar întotdeauna avea drept şef un SS-ist. „Cunosc un sat – a spus Zaharov –, şi dintr-astea au fost multe, unde

SS-istul a dat ordin starostelui să-i aducă în fiecare noapte fete, chiar şi fetiţe de 13 – 14 ani.

Aici, la Uman – a continuat el –, s-au schimbat trei *Gebietskommissare* (funcţionari care se ocupau de treburile populaţiei civile). Drept ajutoare li se dădeau ofiţeri din trupele SS. Exista o comandatură militară şi un şef raional pentru problemele agriculturii – aşa-numitul *Landwirtschaftsführer* – un oarecare Botke, o brută care atunci când avea o zi liberă se ducea la închisoare ca să asiste la interogarea şi torturarea deţinuţilor, la care lua personal parte; era un adevărat sadic. Primar al Umanului a fost Gensch, un

Volksdeuscher[148], având drept ajutor un ucrainean, un anume Kveatkivski. Poliţia era alcătuită din Gestapo, din SD şi dintr-un detaşament ucrainean de poliţie auxiliară. În acest detaşament, germanii au înrolat oamenii pur şi simplu cu forţa. Unii dintre poliţiştii ucraineni au fugit imediat la partizani, luând cu ei armele primite sau pe care şi le procuraseră într-un mod sau altul. Poliţiştii ucraineni rămaşi aici (cu toate că germanii au încercat să-i ducă cu ei pe cei mai mulţi dintre aceştia, indiferent dacă voiau sau nu) vor fi verificaţi fiecare în parte cu foarte multă minuţiozitate. Unii dintre ei au lucrat, fără îndoială, pentru patrie, deşi se aflau în slujba germanilor, dar cei care au fost trădători vor fi trataţi aşa cum merită.

În privinţa Ucrainei de la vest de Nipru par să fi existat o mulţime de ordine contradictorii – şi-a continuat Zaharov relatarea.

— Cunosc trei asemenea ordine. Primul suna: «Nu distrugeţi!» şi emana de la Hitler însuşi, într-o perioadă în care germanii mai erau convinşi că vor recuceri întregul teritoriu pe care-l pierduseră la vest de Nipru. Apoi a venit un al doilea ordin, emis de un general al Armatei a 8-a, în care se spunea «Distrugeţi!». În sfârşit, într-un al treilea

148 Localnic de origine germană.

ordin se spunea din nou «Nu distrugeţi!» Nu ştiu cine l-a emis. Aşa încât s-ar putea ca germanii să-şi mai facă iluzii, dar acum n-o să mai ţină mult. În oraşe însă au căutat întotdeauna să distrugă măcar principalele clădiri. Aţi putut constata acest lucru şi aici, la Uman. Dar, cum se grăbeau al dracului să se care de aici, au avut, în general, de suferit numai marile clădiri de la periferia oraşului, mai ales cele din apropierea aerodromului. Şi, fireşte, centrala electrică – de acestea germanii se apucau aproape pretutindeni în primul rând…”

Episcopul de Taganrog era un bărbat destul de chipeş, cu o privire ciudată, obraji trandafirii şi cu o barbă blondă şi mătăsoasă.

Bea votcă şi, pe măsură ce trecea timpul, devenea tot mai ciudat şi mai trăsnit. Dumnezeu ştie ce gândea cu adevărat în sinea sa în timp ce şedea aici, ca oaspete de onoare la cina preşedintelui sovietului orăşenesc. Numai la gândul acesta trebuie să-şi fi chicotit în barbă. De altfel, întreaga sa conversaţie era un fel de neîntreruptă chicoteală. „Ah! – a exclamat el – în dimineaţa în care Armata Roşie a intrat în Uman, când câţiva dintre dragii de flăcăi au venit la mine acasă de m-au îmbrăţişat şi mi-au cerut de băut, am adus o sticlă de votcă şi, o să mă credeţi sau nu, am băut în sănătatea lui Iosif Vissarionovici Stalin! Am băut în sănătatea lui pentru prima oară în viaţa mea păcătoasă! Uite ce-au ajuns să facă germanii din mine! – a chicotit el încetinel.

— De trei ori m-au pus faţă-n-faţă cu moartea. Şaizeci şi şase de zile am petrecut în închisoare numai fiindcă n-am vrut să mă supun lor; nu sunt eu omul care să fac una ca asta! Dar nemţii ăştia sunt nişte oameni teribili, şi, dacă nu vrei să te cureţi, trebuie să-ţi păstrezi întreaga prezenţă de spirit. Priviţi la asta – a spus el arătând spre enorma sa cruce cu diamante –, vă închipuiţi că mi-ar fi lăsat-o dacă ar fi dat cu ochii de ea? Da’ de unde! Sunt nişte hoţi şi

nişte tâlhari. Mi se spune că ar valora cu mult peste 100.000 de ruble. Acum cinci ani am primit-o de la patriarhul Serghei personal. Dar cum au sosit germanii am şi ascuns-o într-un locşor sigur; doar nu era să risc această cruce preţioasă, pe care mi-a dat-o Serghei ca semn al stimei sale.

Pot să vă spun că am avut o sumedenie de necazuri cu germanii. Am suferit efectiv pentru ţara mea. Cât de mult ador Armata Roşie!" – a strigat el deodată şi, aplecându-se peste umărul maiorului care şedea lângă el, i-a sărutat zgomotos epoletul, cu voluptate. „Nu te superi, tovarăşe maior, nu-i aşa? Lasă-mă să-l mai sărut o dată!" (Ei comedie, mi-am zis în sinea mea, ce bufon, uite-l pe bătrânul Karamazov reînviat!) Pentru o clipă mi-a trecut prin gând că maiorul ar putea lua în nume de rău această bufonerie, dar a privit-o cu calm şi s-a mulţumit să râdă. „Oh, ştiu foarte bine – a continuat înaltul prelat –, germanii pretindeau că ar fi buni creştini: au deschis cinci biserici aici, la Uman, dar în ce scop? În scop de propagandă, de propagandă necreştină, păgână. Iar când au văzut că aceasta nu a avut niciun efect, s-au întors din nou împotriva bisericii. Oamenii de la comandatură dădeau adesea buzna în biserică chiar în timpul serviciului divin, înarmaţi cu bastoane de cauciuc. Mai întâi – trebuie s-o mărturisesc spre veşnica mea ruşine – am crezut că voi putea profita de venirea germanilor ca să deschid câteva biserici la Taganrog, căci pe vremea aceea mă mai aflam la Taganrog. La început păreau să încurajeze acest lucru – n-are rost s-o neg. Dar foarte curând au început şi necazurile mele. Mi-au spus că trebuie să adresez credincioşilor o predică prin care să-l reneg pe patriarhul de la Moscova şi să recunosc autoritatea mitropolitului lor berlinez. Au spus chiar că ar trebui să fac rugăciuni pentru victoria germanilor. N-am făcut niciuna, nici alta şi, bineînţeles, m-au reclamat. Am primit ordin să mă duc la Rostov, unde am

fost luat în primire de un mare şef german, care mi-a spus:

(Ascultă, eminenţă, dacă-ţi închipui că armata germană are nevoie de rugăciunile dumitale, te înşeli amarnic. Dar vezi să nu-ţi faci o socoteală greşită: dăm note bune celor care se reagă pentru noi şi note proaste celor care nu o fac. Şi-a adăugat el – notele proaste pot fi într-adevăr foarte proaste!» Ce om dezgustător şi oribil!"

Mult timp nu a avut neplăceri serioase, dar apoi i s-a dat pe neaşteptate ordin să părăsească Taganrogul şi să plece la Kahovka, în Ucraina, unde germanii au exercitat din nou presiuni asupra lui, de astă dată foarte puternice. Voiau ca el, ca „episcop ucrainean", să-l renege în public pe patriarhul Serghei şi să scrie în legătură cu aceasta un lung articol, pe care urmau să-l publice toate ziarele din Ucraina. Din nou a chicotit în barba sa blondă şi mătăsoasă: „Şi le-am scris un articol de li s-a făcut părul măciucă! Aşa că m-au închis într-o celulă întunecoasă şi m-au lăsat fără mâncare şi adesea chiar câte o zi întreagă fără apă. Am stat în celula aia timp de şaizeci şi şase de zile şi nopţi... Şi în vreme ce şedeam acolo în întuneric, flămând şi însetat, îmi spuneam într-una: «Fac ceea ce e bine să fac. Cum pot eu să nu-l recunosc pe patriarhul care mi-a dat crucea cu diamante? Cum pot eu să nu-l recunosc pe Stalin? El mi-a dat buletinul de identitate!» Şi-mi mai spuneam: «Nu, n-am să lucrez pentru duşmanii poporului meu chiar dacă ar fi să mă coste viaţa!»".

Nu era absolut clar cum şi de ce anume i-au dat în cele din urmă drumul, dar se pare că i-au luat biserica lui cea mare şi i-au dat una mică la Uman. A mai avut o discuţie cu germanii, şi încă foarte recent... Într-o zi m-a chemat *G'bietskommissarul* şi mi-a zis: «Ei, acum cu asta ce te faci? Arhiepiscopul de York a vizitat Moscova! (Ziarele germane făcuseră, într-adevăr, mare caz de această vizită.) Ei, ce te faci acum că anglo-saxonii şi bolşevicii vor să cucerească Europa?» I-am răspuns că nu

pricep nimic. Am căutat să par cât mai prostuţ posibil şi am spus: «Orice s-ar întâmpla, Ve. fi voia lui Dumnezeu!» *Gebietskommissarul* s-a înfuriat rău de tot şi mi-a spus: «Nu ţi-am cerut să-mi vorbeşti despre ceea ce simţi... Vreau să gândeşti raţional». I-am răspuns că nu se poate aştepta ca eu să fiu prea raţional; sunt preot, şi tot ce a hotărât Dumnezeu tatăl şi fiul său Iisus Hristos pentru mine e lege. Şi i-am citat din «Tatăl nostru» «Facă-se voia ta!» Nu i-a prea plăcut şi mi-a spus să mă duc la dracu'!" Chicotind, a adăugat: „Auzi ce idee, să-i spună unui episcop să se ducă la dracu'!"

L-am întrebat ce avea de gând să facă acum. „Acum – a exclamat el –, acum am să fiu fericit... şi o să-mi fie frică! ...". „De ce să-ţi fie frică?" „Oh, mi-e frică, mi-e frică de patriarh! – a ţipat el, devenind tot mai dostoievskian în bufoneria sa.

— Oh, e un om atât de mare! O minte superioară! Ştiţi că craniul lui are o circumferinţă de şaizeci şi trei de centimetri? Un mare creier! În fond – a explicat el în şoaptă pe un ton dramatic – am lucrat cu germanii; oh, e drept, numai foarte, foarte puţin, dar totuşi am lucrat cu ei... E adevărat, am refuzat să fac rugăciuni pentru victoria lui Hitler şi nici n-am scris articolul prin care mi-au cerut să-l reneg pe patriarhul de la Moscova... Dar tot mi-e frică. Serghei e un om atât de sever! Dar nu mi-e frică de Iosif Vissarionovici, care ştie că sunt loial. În nemărginita sa înţelepciune, el ştie că nu sunt ca episcopul de Vinniţa. Ăla a fugit în Germania cu avionul; au luat chiar şi câteva vite cu avionul. Au cărat oi şi episcopi pe calea aerului!" Chicotea şi repeta: „Oi şi episcopi!" Apoi, adresându-se preşedintelui sovietului orăşenesc: „Ştiu că eşti de acord că Iosif Vissarionovici nu va fi supărat pe mine... Dar Serghei, oh, mi-e teamă de acest mare, mare bătrân. Dar poate că inima sa generoasă se va îmbuna aflând că în ultimele trei săptămâni de ocupaţie germană a trebuit să

mă ascund. Şi apoi mai vreau să scriu o cărticică drept răspuns zdrobitor la cartea aceea infamă şi calomnioasă pe care a scris-o un *Volksdeutscher*, un oarecare Albrecht, despre biserica noastră ortodoxă şi vreau să tipăresc pe copertă un şarpe mare negru cu o zvastică în coadă… Dar am să-mi ispăşesc păcatele. Am să-mi slujesc ţara, marea Rusie, şi marele ei guvern sovietic şi am să mă rog pentru ele cât timp oi trăi… Şi aşa, pentru a doua oară în viaţa mea păcătoasă, voi bea cu voi toţi…”

Gazda noastră şi ceilalţi au ascultat povestea cu un amuzament îngăduitor. Arhiereul era un caz tipic, un caz ca atâtea altele. Nu era un erou, dar nici nu „colaborase” din toată inima; acest lucru era, în orice caz, destul de clar. Fiecare şi-a dat seama că în trecut nu resimţise cine ştie ce dragoste pentru orânduirea sovietică, şi trebuia ţinut seama de acest fapt. Câtva timp profitase de pe urma dorinţei aparente a germanilor de a încuraja reînvierea bisericii ortodoxe, dar şi-a dat repede seama că ei nu urmăreau decât propriile lor scopuri.

Drumurile continuau să fie adevărate şuvoaie de noroi, dar într-o dimineaţă maiorul a reuşit să obţină un „Studebaker” cu care am plecat spre Bug, la vest de Uman. Deşi în drumul ei spre România Armata Roşie se afla deja departe dincolo de Bug, pe şosele mai erau încă o mulţime de oameni. Am întâlnit soldaţi îndreptându-se prin noroi spre Bug, veseli şi foarte bine dispuşi, apoi batalioane de muncă, recent alcătuite din ţărani trimişi să repare linia ferată şi care nu păreau prea încântaţi că erau duşi departe de casele lor; în sfârşit, am mai întâlnit şi tineri recruţi care mergeau spre Uman pentru a-şi face serviciul militar în Armata Roşie – acum, când această parte a Ucrainei fusese eliberată, au putut fi mobilizaţi.

Ne-am oprit într-un sat sau două. Nu suferiseră prea mult de pe urma războiului; în plus, aici nu fuseseră niciodată dislocaţi mai mult de doi germani deodată. Dar

funcţionari germani veneau regulat pentru inspecţia săptămânală şi orice manifestare de indolenţă în muncă sau orice încercare de a se eschiva de la ea erau sever pedepsite. Într-o brişcă, cu un bici în mină, un inspector german cutreiera în permanenţă ogoarele şi avea grijă ca ţăranii să muncească. În caz că izbucneau dezordini, era chemată poliţia. Oamenii suspectaţi de trândăvie erau biciuiţi fără milă. Din aceste sate au fost duşi în Germania mult mai puţini tineri decât din oraşe. Satelor li se cerea să efectueze cu stricteţe livrările de alimente, şi ţăranii povesteau că germanii luau efectiv întreaga producţie a colhozului, iar ei înşişi trebuiau să trăiască din ceea ce produceau pe lotul lor individual. Vara li se lăsa însă o mare parte din fructele şi legumele uşor perisabile, deoarece germanii nu aveau suficiente mijloace de transport pentru a trimite aceste produse în Germania. Germanii făcuseră nişte vagi promisiuni că după război vor împărţi ţăranilor întregul pământ, dar nimeni nu-şi făcuse iluzii în această privinţă.

Această parte a Ucrainei a fost considerată de germani drept o importantă sursă de alimente pentru Germania. Şi totuşi suprafaţa cultivată nu depăşea aici nici 80% din cea dinainte de război. Dar cu toate acestea situaţia era mai bună decât la Harkov, unde am avut ocazia să mă aflu vara precedentă: acolo nu se lucra decât 40% din suprafaţa arabilă. Cu circa două luni înainte de a se retrage, germanii au început să trimită în Germania un mare număr de vite, lucru care, firește, nu a făcut decât să sporească şi mai mult sentimentele antigermane ale populaţiei.

Aproape 4.000.000 de „muncitori din Răsărit” au fost duşi din Uniunea Sovietică – în special din Ucraina – la muncă forţată în Germania. Şi în Ucraina acest fapt a constituit principalul motiv de nemulţumire a populaţiei. Nu numai deportările ca atare, dar ceea ce i-a revoltat pe

ucraineni m şi mai mare măsură era, poate, felul în care se efectuau ele.

La Uman am stat mult de vorbă cu două fete din localitate, Valea şi Galina, care izbutiseră să se înapoieze din Germania. Valea, o brunetă scundă de 20 de ani, fusese probabil cu doi ani în urmă destul de frumuşică, acum însă era complet distrusă şi arăta ca un mic animal speriat. Pentru a putea pleca din Germania şi-a pus mâna sub cuţitul unei maşini de tăiat în care i-a retezat patru degete. Iată ce mi-a povestit:

„În ziua de 12 februarie 1942, la ora 2 noaptea, au venit la noi acasă poliţişti ucraineni, împreună cu câţiva jandarmi germani în uniforme verzi, şi m-au dus sub escortă la şcoala nr. 4. De acolo ne-au dus – pe mine şi pe multe alte fete –, la ora 5 dimineaţa, la gară şi ne-au îmbarcat în vagoane de marfă. În total eram şaptezeci de persoane…

După o călătorie foarte lungă am ajuns într-un oraş oarecare, unde ne-au trimis într-un lagăr. Toate femeile au fost silite să se dezbrace până la piele şi apoi au fost duse la dezinfectare. După aceea, fără să ajungem la München, am fost debarcate şi duse într-un sat care se numea Logow. Acolo am stat într-un lagăr până când a venit un fabricant care ne-a luat pe toate la o fabrică de pieptănat în Ne-au instalat într-o baracă de lângă fabrică, care şi ea era tot un fel de lagăr. Ceva mai departe de noi se găseau prizonieri francezi şi belgieni, iar în altă parte a lagărului fete poloneze şi evreice. Am stat acolo şapte luni şi jumătate. Ne sculam la ora 5 dimineaţa şi lucram, fără să fi luat nimic în gură, până la ora 2. Apoi ne dădeau câte două linguri de fiertură de napi şi câte o felie de pâine din rumeguş de lemn şi alte surogate de făină. Pe urmă venea schimbul al doilea, care lucra până la 11 sau 12 noaptea. La masa de seară ni se dădeau câte trei sau patru cartofi mici copţi şi o ceşcuţă cu surogat de cafea – asta era toată

hrana pe care o primeam.

Germanii din fabrică se purtau foarte brutal. O dată m-a bătut o nemţoaică. îi spusesem că maşina este defectă. M-a lovit în obraz şi a început să-mi care la pumni, de parcă eu aş fi fost vinovată. Altă dată, când maşina s-a defectat, maistrul m-a bătut şi el, spunându-mi «bolşevică afurisită!» El mă tot bătea, iar eu plângeam.

Aşa de mult praf de in era acolo încât lumina electrică trebuia să ardă toată ziua. Totul era grozav de deprimant. Bani nu ni se dădeau de loc. Mi-era în aşa hal lehamite de toate – şi de praf, şi de mâncarea scârboasă, şi de bătăi, şi de zdrenţele de pe mine (căci haine de lucru nu ne dădeau), şi de înjurături, şi de aerul acela rece şi dispreţuitor cu care ne vorbeau şi ne priveau nemţii, de parcă n-am fi fost oameni –, mi-era aşa de lehamite, zic, încât nervii nu-mi mai rezistau. În jurul fabricii creştea usturoi sălbatic; îl culegeam şi ne frecam gingiile cu el, căci începusem să ne îmbolnăvim de scorbut şi ne căzeau dinţii. Dar o dată a venit directorul şi ne-a spus că e interzis să mestecăm usturoi, fiindcă el, directorul, nu suportă mirosul de usturoi. Un alt scandal, tot din cauza usturoiului, a izbucnit o dată la gară, unde ne trimiteau în fiecare săptămână să descărcăm cărbuni: un maistru m-a văzut mestecând usturoi şi m-a izbit cu piciorul în genunchi, iar apoi a început să mă lovească în obraz, dar celelalte fete au ţipat la el şi a trebuit să înceteze. Atât de greu mi-era pe inimă în ziua aceea încât am vrut să mă arunc sub roţile unui tren, dar mi-am adus aminte* de părinţi şi mi s-a făcut milă de ei. Câteodată mă gândeam că aş putea, poate, încerca să-l conving pe vreunui dintre belgieni sau francezi să-mi facă un copil, fiindcă uneori fetele însărcinate erau trimise înapoi acasă. Dar gândul acesta mi se părea respingător: ce eram eu, un animal, ca să nasc un copil făcut de un străin? Mai eram fată mare şi ce-ar fi spus părinţii mei dacă m-aş fi întors aşa acasă?

Sub roţile trenului nu m-am aruncat, dar desperarea mea creştea din zi în zi. Ştiam că, dacă n-am să fac ceva, am să mor de moarte lentă. Şi atunci, într-o dimineaţă, fără premeditare, am făcut-o. M-a străfulgerat aşa, dintr-odată. Lucram la o maşină prevăzută cu un cuţit mare, care se mişca într-una în sus şi în jos, tăind fibrele de in Şi, aproape fără să mă gândesc, mi-am pus deodată mâna sub cuţit. Nu mi-am pierdut cunoştinţa, mai eram încă destul de rezistentă. Am închis doar ochii, iar apoi, după ce s-a întâmplat, mi-era groază să mă uit. Atunci am chemat-o pe nemţoaica ce lucra alături de mine. A dat un ţipăt şi a fugit după maistru. Era un om gras, cu părul blond, de vreo treizeci şi opt de ani şi foarte surd, aşa că nemţoaica a trebuit să-i explice mult până ce a priceput, în sfârşit, ce se întâmplase. A alergat spre mine şi am fost dusă la infirmerie, unde mi-au pus un garou şi m-au bandajat. Maistrul era foarte îngrijorat: în ziua aceea era aşteptată nu mai ştiu ce comisie, care urma să inspecteze fabrica, şi se temea să n-aibă neplăceri. După aceea, câţiva francezi şi belgieni m-au dus în baraca noastră. Când am ajuns acolo, eram aproape leşinată. Directorul nu ştia încă nimic, lyiaistrul s-a dus să-i raporteze, şi directorul i-a dat ordin să trimită după o ambulanţă ca să fiu dusă la un spital din München, la 16 km de locul unde ne aflam. A fost aproape o plăcere să stau la spital. Mina mă durea, dar m-au pus într-un pat curat cu cearşaf alb. Mâncare mi-au dat puţină, dar totul era gătit gustos. Aproape o lună am stat acolo, apoi directorul a cerut să fiu trimisă înapoi la fabrică. A încercat să mă convingă să rămân, promiţându-mi să facă din mine una dintre supraveghetoarele lagărului. Nu-mi dau prea bine seama ce scop urmărea; mă gândesc că poate nu voia să plătească călătoria mea până în Ucraina. M-a reţinut acolo timp de patru luni.

În cele din urmă m-au trimis înapoi acasă prin *Arbeitsamt* 13-ul din München. A fost o pură întâmplare. O

dată, când m-am dus la München să-mi schimbe pansamentul, am stat de vorbă cu o nemţoaică; ea m-a sfătuit să mă adresez Arbeitsamt-ului. Era o femeie cumsecade, mi-a plătit chiar biletul de tren şi mi-a explicat în amănunţime unde trebuie să mă duc. La *Arbeitsamt* mi s-a dat o hârtie şi a doua zi poliţia m-a dus la gară şi m-a urcat într-un vagon de marfă împreună cu alte câteva ucrainence. Cu o seară înainte, directorul fabricii părea foarte indispus, dar nu mi-a spus nimic. Mi s-a dat o găleată plină cu napi fierţi şi o pâine, iar oamenii din lagăr mi-au dat raţia lor pe o zi şi tot felul de nimicuri pe care şi le putuseră economisi. Dar drumul era lung şi în ultimele zile ale călătoriei nu mai aveam nimic de mâncare. Acum îmi amintesc că în primele două luni fabrica nu mi-a plătit nimic, apoi a început să ne plătească câte şaptezeci de pfenigi pe săptămână. Iar când l-am întrebat pe maistrul care ne dădea banii: «De ce aşa de puţin?» el a zbierat la noi: «Gura!»… Doamne, cât ne-au mai chinuit! – a spus Valea cu vocea aproape tremurândă.

— Se purtau cu noi atât de brutal şi nu scăpau nicio ocazie pentru a ne umili! Ne priveau cu atâta dispreţ! De ce? Vă întreb, de ce? Oare o astfel de viaţă aşteptam eu? Am crescut fericită la noi, în Ucraina noastră. De ce mi-au distrus viaţa?” Şi apoi a mai adăugat, de parcă şi-ar fi adus brusc aminte: „Acolo în fabrică mai era o fată care s-a hotărât să-mi urmeze exemplul. Dar de astă dată germanii au ghicit că o făcuse în mod deliberat şi nu i-au dat voie să plece acasă. Aşa încât şi-a schilodit mâna fără niciun rost”.

Soarta Galinei Ivanovna era foarte asemănătoare cu cea a Valei, dar ca fire aceasta era cu totul altfel. Într-un anumit sens era o reprezentantă tipică a Ucrainei, cu umorul ei sarcastic şi cu dispreţul ei caracteristic faţă de germani, „care habar n-aveau ce-i aceea mâncare bună până când n-au venit la noi în Ucraina”.

Era o blondină mică şi dezgheţată, cu trăsăturile unei

perfecte actriţe de comedie, cu ochi vii, albaştri şi cu un năsuc în vânt. Râdea foarte mult, dar nu era un râs vesel. Era un adevărat mim, şi-i imita pe toţi. Purta o rochie de un albastru deschis şi o pălărioară provocatoare cu o pană. Să fi avut vreo treizeci de ani, dar arăta cam fanată, ceea ce nu era de mirare după toate prin câte trecuse. Înainte de război fusese actriţă la „Primul teatru colhoznic" din Kiev, unde juca mici roluri în comedii cu subiecte din viaţa ţăranilor. A recitat câteva pasaje din rolurile ei, dar se întrerupea mereu... „Dumnezeule – a exclamat ea –, am uitat totul! Parcă a trecut un veac de când am fost actriţă la Kiev... Actriţă! – a repetat ea cu un surâs amar.

— Specialitatea de *Putzfrau*mi se potriveşte acum mai bine. Soţul meu a fost regizor la teatru. Acum e undeva în Armata Roşie. De câţiva ani n-am mai auzit nimic despre el... E din Uman".

Galina Ivanovna a fost şi ea în Germania, iar povestea ei este aceea a milioane de europeni, cu unele variaţii.

„Adevăratele necazuri au început aici, la Uman – a spus ea –, în februarie 1942, când a venit un german, pe nume contele Spretti[149], să recruteze braţe de muncă. Germanii au convocat o mare întrunire ce urma să aibă loc în sala cinematografului. Mulţi dintre noi nu s-au dus acolo decât pentru a afla despre ce este vorba. Spretti a spus: «Doresc ca voi, locuitorii din Uman, să plecaţi de bunăvoie în Germania şi să daţi ajutor armatei germane». Şi ne-a promis câte-n lună şi-n stele. Dar noi ştiam foarte bine câte parale fac asemenea promisiuni şi i-am răspuns: «Şi ce-o să se întâmple dacă nu vrem să plecăm?». Atunci contele Spretti s-a uitat furios la noi şi a spus: «În acest caz vă vom ruga politicos să plecaţi totuşi». Acest lucru se întâmpla la 10 februarie, iar două zile mai târziu germanii au organizat

149 Despre el s-a vorbit la Nürnberg, la procesul principalilor criminali de război germani, ca despre unul dintre funcţionarii Oficiului pentru recrutarea forţelor de muncă, condus de Sauckel.

o razie, percheziţionând casă cu casă. Poliţişti înarmaţi cu puşti intrau în case şi-i ridicau pe toţi tinerii. Ne-au dus într-o şcoală mare şi la ora 5 dimineaţa am fost duşi la gară. Acolo am fost urcaţi în vagoane, pe care apoi le-au încuiat cu lacăte. Câţiva luaseră cu ei ceva de mâncare şi acum o împărţeau cu ceilalţi.

Ni s-a spus că ni se va da de mâncare la Lvov. dar când am ajuns acolo nu ne-au dat nimic, nici măcar apă.

Am rămas în gară toată noaptea, iar după aceea am plecat mai departe, la Przemyśl. La Przemyśl germanii au deschis vagoanele şi au început să ne controleze bagajele".

— Ce fel de vagoane erau? – am întrebat.

„Cum, ce fel? – a repetat ea, de parcă o mira întrebarea.

— Cele mai obişnuite vagoane de marfă; toţi ne-am aşezat sau ne-am întins pe podea, bănci nu erau. În fiecare vagon călătoreau câte 6 (1 – 70 de oameni. În orice caz, aşa cum am spus, la Przemyśl şi-au făcut apariţia nişte germani pentru a ne verifica bagajele. «Ce nevoie aveţi de toate bagajele astea? – ne-au spus ei. – în Germania puteţi să vă cumpăraţi tot ce doriţi. Auzi idee, să căraţi zdrenţele astea murdare în Germania!» Şi au luat aproape toate hainele pe care le aveam, precum şi tot bagajul mai greu şi ne-au lăsat doar nişte bocceluţe…"

Întreaga călătorie, care a durat o lună, a fost un adevărat coşmar. În lagărul de lângă Przemyśl, unde deportaţii au rămas două săptămâni, nu au fost aproape de loc hrăniţi. Câteva fete s-au îmbolnăvit, iar unele au şi murit. Apoi, în Germania de vest, fetele au fost duse în alt lagăr. Aici, cel puţin, se mai aflau şi deţinuţi englezi şi francezi, care le aruncau câte ceva de mâncare peste gard.

„Atitudinea prietenească a englezilor şi francezilor parcă ne-a mai dat ceva curaj – a continuat Galina.

— Ne aruncau bucăţele de ciocolată şi un fel de pişcoturi, foarte gustoase, umplute cu nişte seminţe mici şi

dulci. Am fost întotdeauna de părere că englezii, francezii şi ruşii sunt oameni foarte diferiţi. Dar s-a dovedit că, în linii mari, toţi suntem la fel. Numai germanii sunt altfel.

Iar după aceea în lagăr şi-au făcut apariţia nişte femei, directori de fabrici şi tot felul de alte persoane. Ne-au aranjat pe patru rânduri în zăpadă şi toţi aceşti oameni se plimbau în sus şi în jos de-a lungul şirurilor, examinându-ne. Un director a ales 200 de fete de-ale noastre, printre care şi pe mine. Ne-au îmbarcat într-un tren şi ne-au dus într-un orăşel de lângă Ulm. Aici ne-au instalat într-o baracă cu gratii la ferestre, situată în incinta fabricii. La baracă am fost întâmpinaţi de un grup de jandarmi, care ne-au salutat cu cuvintele: «Aha, comuniste!». Era mult mai prost decât în celălalt lagăr. Înainte de a ne trimite la muncă, timp de trei zile am fost ţinute în baracă numai cu napi şi cu cartofi cuzi... N-am ronţăit decât puţin din acestea – la ce bun să-ţi umpli stomacul cu asemenea mâncare?... Dar aveam măcar un fel de paturi în care puteam dormi; erau foarte tari şi îngrozitor de murdare, dar totuşi erau paturi.

Mai târziu au început să facă focul în sobă şi ne-am putut barem fierbe ceva din picul de hrană pe care o aveam. În cea de-a patra zi ne-au dus la muncă. Pe vremuri fabrica producea pălării, acum făcea căptuşeli pentru căşti sau, mai bine zis, un fel de bonete pe care le purtau soldaţii sub căşti. Erau făcute din blănuri de iepuri de casă. Nu ni s-au dat mănuşi, iar încălţămintea noastră era ferfeniţă. Din pricina lucrului cu aceste piei de iepuri, mâinile noastre au ajuns într-o stare îngrozitoare, cu atât mai mult cu cât trebuia să tratăm pieile cu acid..."

Galina Ivanovna ne-a arătat mâinile: erau mici, frumos formate, dar pline de cicatrice, iar în jurul unghiilor carnea părea complet mâncată.

„Da – a continuat ea –, opt luni şi douăzeci de zile am petrecut în această baracă a fabricii; ca să vă puteţi face

cât de cât o idee de condiţiile în care am trăit noi, fetele, o să vă spun un lucru care o să vi se pară poate indecent, dar sper că mă veţi înţelege cum trebuie. Lucrau acolo 180 de fete şi majoritatea dintre ele nu mai aveau ce au fetele în fiecare lună. Barăcile erau la circa 30 m de fabrică şi niciodată nu treceam dincolo de incinta fabricii, cu excepţia zilelor în care aveam liber. Eram permanent sub pază.

Lucram câte 10 – 12 ore pe zi, iar în «zilele libere» eram întotdeauna trimise la gară să descărcăm vagoane. Eram obligate să purtăm nişte insigne speciale pentru «muncitorii din Răsărit» – erau nişte insigne albastre pe care scria cu litere albe «Ost», dar niciodată nu ni s-a permis să mergem în oraş. Insignele trebuia să le cumpărăm cu 50 de pfenigi. Pentru şapte zile de muncă primeam 1 marcă şi 20 de pfenigi, din care 50 de pfenigi cheltuiam pentru «Sprudel» (sifon), căci altceva tot nu exista de cumpărat. Acum îmi amintesc că Spretti ne spusese că o să purtăm ciorapi de mătase şi o să primim câte 100 de mărci pe săptămână. La început, când am sosit, ni s-a promis că vom căpăta haine noi şi pături, dar nu ne-au dat decât o pătură de fiecare şi, o dată la două săptămâni, o bucăţică minusculă de săpun, care trebuia să ne ajungă să ne spălăm şi noi, şi rufele. În partea noastră a barăcii erau cazate 180 de fete, dar în aceeaşi clădire se mai aflau încă 200 de femei, din Ucraina sau din Kursk, şi 200 de tineri între 15 şi 23 de ani. De mâncare nu ne dădeau decât varză roşie, napi, uneori puţin spanac şi 100 g de margarină pe zi ca să ne preparăm mâncarea. O sută de grame pentru o sută de persoane, adică un gram de om!

Foarte substanţial, nu-i aşa? În alte clădiri locuiau cehi, polonezi, greci, belgieni şi francezi. Nu ni se permitea să vorbim cu ei, dar totuşi vorbeam.

Polonezii şi francezii o duceau mai bine decât noi. Primeau 25 – 35 de mărci pe săptămână. Polonezii

trebuiau să poarte o insignă cu o literă galbenă. «P», dar belgienilor şi francezilor nu li se cerea să poarte insigne. Acolo nu se făcea nicio deosebire între ucraineni şi ruşi – şi unii, şi ceilalţi erau trataţi la fel. Belgienii, cehii, francezii şi italienii se purtau foarte bine cu noi şi ne dădeau ba una, ba alta. Polonezii se ţineau deoparte. Italienii vorbeau cu nostalgie despre macaroane.

Ne întâlneam cu celelalte fete la toaletă şi acolo mai pălăvrăgeam într-o germană stâlcită. O dată una dintre italience mi-a spus: «Vouă vă merge mai rău chiar decât nouă. Se zice că pe voi vă tratează aşa de prost fiindcă sunteţi comuniste. Dar crede-mă, suntem mult mai comuniste decât voi. Hai să cântăm „Internaţionala”». Şi chiar acolo, la toaletă, am cântat cu glas scăzut «Internaţionala», fiecare pe limba ei.

O dată am ameninţat chiar că vom face greva foamei: hrana devenise aproape de nemâncat şi am început să ne îmbolnăvim de scorbut – mâinile şi braţele ni s-au umflat până la umeri, sprâncenele ne căzeau, iar părul ni se toca…

În timpul raidurilor aeriene ne goneau într-un subsol mare, consolidat cu ciment, şi încuiau uşa pe dinafară cu un lacăt. Germanii mergeau într-un adăpost al lor. La primele semnale de alarmă aeriană, «şefii», cum li se spunea, veneau alergând la noi pocnind din bice şi ne goneau în subsol. Mi-a fost dat să văd şapte sau opt raiduri de mari proporţii. O bombă mare căzută în apropierea catedralei din Ulm provocase stricăciuni primăriei şi distrusese o mică uzină unde se produceau nişte tuburi metalice. Cu această ocazie au murit 120 de ucraineni care lucrau acolo…

Pe francezi îi vedeam duminicile la gară. Stăteam de vorbă cu ei, şi unele dintre fetele noastre nu s-au mărginit numai la a sta de vorbă. Ştiţi, dacă o fată ucraineancă e însărcinată, o trimit înapoi acasă. În dosul mormanelor de

cărbuni era un şopron întunecos, şi unele dintre fetele noastre se duceau seara acolo şi se culcau cu francezii. Dumnezeu ştie că nu de dragoste le ardea, aşa de înfometate şi de istovite erau, dar trăgeau şi ele nădejde că ar putea rămâne însărcinate. Şi francezii erau prietenoşi, adevăraţi tovarăşi. Era acolo un francez pe care l-am cunoscut. A reuşit să evadeze din fabrică. În seara din ajunul evadării mi-a spus: «în atelier e un colţişor lângă sobă şi am să-ţi las acolo un bileţel; caută să-l iei mâine dimineaţă». Dimineaţa m-am dus acolo, am căutat bileţelul şi într-adevăr l-am găsit; împreună cu el erau şi trei batoane de ciocolată. În bileţel scria: «Asta-i tot ce am. Îţi doresc noroc. Am evadat. Sper că nu mă vor prinde». Şi nu l-au prins, deşi poliţia a răscolit întreaga regiune. Nimeni dintre noi n-a spus că ştim ceva. Între noi toţi – negermanii – existau o extraordinară solidaritate, un adevărat sentiment de tovărăşie, o ură comună faţă de «fritzi»... Iar conştiinţa că nu suntem singure ne-a susţinut câtva timp, în ciuda a tot ce înduram... Dar sănătatea mea s-a înrăutăţit în aşa hal încât îmi devenise clar că, dacă am să mai rămân acolo, am să mă îmbolnăvesc şi o să mor. Şi nu voiam să mor. La noi în secţie lucra un austriac pe care-l chema Hans. Mi-a arătat o broşură despre Thälmann şi mi-a spus: «Deşi e german, Thälmann este un om bun». «Mă îndoiesc – i-am răspuns – că un german ar putea fi un om bun». Mi-a aruncat o privire foarte ciudată, şi o clipă m-am întrebat dacă nu o fi un provocator. Apoi am adăugat: «În definitiv, ce mă interesează pe mine toate astea? Vreau să plec de aici, vreau să mă întorc acasă şi, dacă n-o să plec, am să mă otrăvesc...». Atunci Hans mi-a şoptit: «N-ai să mă trădezi? Uite aici şase ţigări – şi mi le-a vârât în mână –, fierbe-le şi lasă fiertura să stea un ceas. După aia, bea-o. O să aibă un efect prost asupra inimii şi poate că o să te trimită acasă. Numai vezi să nu mă trădezi!» Am făcut aşa cum mi-a spus, dar sănătatea mea era aşa de şubredă,

încât stomacul a refuzat să accepte fiertura şi am vomitat-o. I-am povestit lui Hans ce s-a întâmplat şi el mi-a dat alte şase ţigări, sfătuindu-mă să mai încerc o dată. De data asta am avut succes. M-au apucat nişte palpitaţii înfiorătoare şi eram într-o stare de totală prăbuşire fizică. Au fost momente în care mi s-a părut că o să mor cu adevărat. M-au dus la spital, unde mi s-au făcut trei radiografii. Medicii au ajuns la concluzia că inima mea este într-o stare atât de proastă, încât am să mor curând sau am să rămân invalidă pe toată viaţa. De aceea mi-au dat un certificat pe baza căruia eram autorizată să mă înapoiez în Ucraina. Dar mai întâi am zăcut în spital două luni şi cinci zile. Acolo mi-au vindecat de bine, de rău mâinile, care ajunseseră într-o stare de nedescris. La spital am avut mulţi vizitatori, printre care o fată din Grecia şi două din Serbia. Erau poate cele mai bune fete dintre toate. În general, cei mai buni erau sârbii şi cehii, dar şi francezii erau buni, ca Henri, de pildă, cel care a evadat şi mi-a lăsat trei batoane de ciocolată; era un adevărat comunist. De altfel, toţi străinii din Germania erau oameni foarte de treabă şi găseam cu ei un limbaj comun, ceea ce n-a fost niciodată cazul cu germanii... Poate că nu e tocmai adevărat; am cunoscut şi două nemţoaice cumsecade. Una era o fată pe care o chema Frieda. Ştia mult mai multe decât mine despre ce se petrecea în lume. Eu nu ştiam nimic în afară de ceea ce am aflat de la dânsa. Ea mi-a vorbit despre situaţia de pe frontul din Rusia şi mi-a spus unde se afla atunci Armata Roşie. A fost nespus de emoţionată când germanii au fost opriţi la Stalingrad. Am crezut la un moment dat că este un agent dublu. Se prefăcea că lucrează pentru fascişti, dar era şi o activistă a Frontului popular. A vorbit de multe ori cu mine şi m-a pus în gardă (cerându-mi să le previn şi pe celelalte fete) că orice ucraineancă care ar fi prea intimă cu un francez sau cu un alt străin este pasibilă de împuşcare. Frieda era o fată

minunată. Mai era şi o altă fată, una Amalia, dar n-am cunoscut-o aşa de bine. Mai târziu însă am aflat că atât Frieda cât şi Amalia au fo-l împuşcate de Gestapo”.

În cele din urmă, Galina s-a înapoiat la Uman, după o călătorie de două luni, care a fost un adevărat chin. Sănătatea îi era pe atunci complet ruinată şi trei luni a zăcut la pat în casa unor oameni care i-au oferit adăpost. După aceea s-a angajat ca femeie de serviciu la un hotel ocupat de ofiţeri germani. Dar necazurile ei încă nu luaseră sfârşit.

Se afla acum în faţa unei situaţii familiale foarte complicate – o situaţie ciudat de asemănătoare cu cele pe care le puteai întâlni în anii tulburi ai războiului civil din Ucraina, când atât de multe familii erau împărţite între cele două tabere. Fratele ei, Kiril, fusese mitralior în Armata Roşie; căzuse prizonier, dar a evadat, iar mai târziu s-a înapoiat în satul său natal, unde şi-a redeschis atelierul de ceasornicărie. Era însurat, şi soţia lui fusese activistă de Comsomol înainte de război. „Acum trei luni a fost arestată şi dusă de acolo şi s-a zvonit că ar fi fost împuşcată – a spus Galina.

— Şi ceea ce e mai curios e că starostele a denunţat-o germanilor, iar când aceştia au venit ştiau exact unde s-o găsească; în ultima lună stătuse ascunsă în pivniţă. Şi, din câte mi-au spus Kiril şi mama, e aproape cert că starostele aflase de la celălalt frate al meu, Fedor, unde se ascunde soţia lui Kiril. Căci, deşi mi-e frate, Fedor e un individ de ultimă speţă. A fost membru al poliţiei ucrainene şi el trebuie s-o fi denunţat starostelui. Acest frate rău probabil că se mai ascunde în satul nostru, şi, dacă n-a făcut-o încă nimeni, am să-l denunţ eu comandantului sovietic…”

Prizonierii germani pe care i-am văzut în raionul Uman alcătuiau o masă foarte pestriţă. Toţi se văitau amarnic că fuseseră capturaţi într-un moment în care cea mai mare parte a trupelor germane se retrăseseră deja

dincolo de Bug. Austriecii ţipau cât îi ţinea gura că ei sunt „cu totul diferiţi de germani”, deşi cel cu care am avut ocazia să stau de vorbă era vădit educat în spiritul celei mai veritabile tradiţii naziste. Mai era şi un german foarte optimist, un dezertor. Avea o prietenă ucraineană, care l-a ascuns când germanii s-au retras din Uman. Acum spera că ruşii îi vor îngădui poate să se stabilească în Ucraina. Spunea că e o ţară atât de minunată şi o iubeşte atât de mult pe prietena sa! Dar, cu toate că erau deprimaţi şi uluiţi de înfrângerile suferite în Ucraina şi, fireşte, amărâţi că fuseseră luaţi prizonieri şi că perspectiva de a se înapoia curând în Germania era acum foarte puţin probabilă, mulţi dintre soldaţii germani pe care i-am văzut nu-şi pierduseră spiritul combativ. Continuau să mai spere în ceva – în ce anume, nu ştiau nici ei. Cei din Renania se exprimau mai precis decât ceilalţi. Raidurile aviaţiei aliate le provocau mai degrabă indignare decât deprimare. îmi amintesc de un sergent, un oarecare Willi Jerschagen, din Remscheid pe Rin. Oraşul fusese literalmente distrus de bombardamente, dar soţia şi părinţii lui continuau să locuiască acolo printre ruine. Soţia lui lucra într-o oţelărie şi nu avea nici cea mai mică intenţie să plece în altă regiune a Germaniei. „Pretutindeni va fi acelaşi lucru, aşa că pot tot aşa de bine să rămân aici” – îi scrisese ea recent.

Şi ea, ca şi Willi însuşi şi alţi oameni din Germania de vest, nu visau decât un singur lucru: „Vergeltung!” („Răzbunare”). Führerul le-a promis această răzbunare asupra Angliei, dar răbdarea lor ajunsese la capăt, şi acum în Germania oamenii întrebau: „Cum rămâne cu armele alea?” Proiectilele „V-1” au început să fie lansate asupra Londrei ceva mai târziu.

Pe măsură ce germanii erau izgoniţi tot mai departe de Ucraina, cântecele pe care le cânta Wehrmachtul căpătau o notă tot mai tristă. Toate aceste cuplete semănau foarte mult între ele, deşi fiecare regiment părea

să aibă propria sa variantă. Iată unele dintre ele:

Nema kurka, nema iaika.
Do svidaniia, hoziaika!
Nema piva, nema vina.
Do svidaniia, Ukraina!
Nema kurka, nema hrct.
Do svidaniia, Bielgorod!
Nema kurka, nema sup.
Do svidaniia, Kremenciug!

ceea ce, într-un amestec de germană, rusă şi ucraineană stâlcite, însemna: „Nu tu găină, nu tu ou, la revedere cucoană! Nu tu bere, nu tu vin, la revedere Ucrainã! Nu tu găină, nu tu pâine, la revedere Bielgorod! Nu tu găină, nu tu supă, la revedere Kremenciug!” Asemenea cuplete circulau într-un număr foarte mare. Dar, sub o formă mai generală, deziluzia amară şi supărarea germanilor şi-au găsit expresia în următoarele versuri, cunoscute de fiecare soldat german.

„Es ist alles vorüber, est ist alles vorbei.

Drei Jahre în Russland und nix ponimai”, adică: „Totul a trecut, totul s-a dus; trei ani în Rusia şi nimic nu pricep”.

Capitolul al III-lea

Odesa: impresii personale în aprilie-mai 1944, germanii au fost definitiv izgoniţi din regiunile sudice ale Ucrainei. Trupele Frontului 2 ucrainean, de sub comanda lui Konev, înaintând vijelios, au pătruns în nordul României, şi frontul s-a stabilizat vremelnic abia atunci când au atins o linie care trecea la circa 20 km est de Iaşi. La 2 aprilie, guvernul sovietic a anunţat că Armata Roşie a pătruns pe teritoriul României şi că nu urmăreşte schimbarea „orânduirii sociale existente” în această ţară. Între timp, trupele Frontului 3 ucrainean, de sub comanda lui Malinovski, şi-au continuat înaintarea de-a lungul litoralului Mării Negre şi au eliberat oraşele Herson,

Nikolaev şi Odesa. În ziua de 11 aprilie s-a anunţat că Armata Roşie a trecut la ofensivă în Crimeea, ultimul bastion al lui Hitler la Marea Neagră. În mai puţin de o lună, Crimeea a fost curăţată de duşman.

În Odesa, această „Marsilie rusească", a existat o situaţie foarte curioasă: în tot timpul ocupaţiei (cu excepţia ultimelor câteva săptămâni, când germanii preluaseră întreaga putere), oraşul nu s-a aflat sub stăpânirea germanilor, ci sub cea a românilor. Ca recompensă pentru faptul că Regatul României participase la războiul împotriva Uniunii Sovietice, Hitler i-a dat în sudul Ucrainei un teritoriu vast şi bogat, care se întindea din Basarabia până la Bug; din acest teritoriu făcea parte şi Odesa, marele port la Marea Neagră. Întreg acest teritoriu, denumit Transnistria, era considerat o provincie nouă a „României Mari".

Trupele lui Malinovski au eliberat Odesa la 10 aprilie, iar germanii, temându-se de încercuire, au fugit, cuprinşi de panică din oraş: unii pe mare, sub bombardamentul aerian şi focul de artilerie aproape neîntrerupt al trupelor sovietice; alţii pe ultimul drum de care mai dispuneau între Odesa şi gurile Nistrului, de unde, cu bacurile, au trecut în acele părţi ale Basarabiei şi României care nu erau încă ocupate de Armata Roşie. Când Odesa a fost eliberată, acest drum era presărat cu sute de vehicule germane distruse sau abandonate. Dar, în ciuda grabei cu care germanii părăsiseră Odesa, ei au izbutit să transforme instalaţiile portuare, majoritatea uzinelor şi fabricilor, precum şi multe alte clădiri mari ale oraşului în mormane de ruine fumegânde.

La jumătatea lunii aprilie, într-o minunată zi de primăvară, am sosit la Odesa, venind dintr-o localitate situată la nord de Nikolaev, pe malul răsăritean al Bugului. Bugul era graniţa dintre partea Ucrainei ocupată de germani şi cea administrată de români, iar populaţiei civile

îi era interzis să treacă această graniţă fără un permis special.

Trupele germane au încercat să ia vitele cu ele, dar cum nu au izbutit să treacă vacile peste Bug le-au împuşcat, iar malurile înverzite ale fluviului erau pline cu zeci de cadavre de animale, care începuseră să intre în putrefacţie.

Între Bug şi Odesa se întinde o stepă tipică, şi tot timpul cât am trecut prin covorul verde, fără sfârşit, al lanurilor de grâu de toamnă, ce se aşternuse de o parte şi de alta a drumului, nu am întâlnit cale de mulţi kilometri nici un singur sat.

Pe ici, pe colo puteau fi văzute ogoare nelucrate, dar nu multe. Ceea ce ne-a uimit însă cel mai mult au fost câteva sate complet pustii. Nu semănau nici a sate ruseşti, dar nici a sate ucrainene. Casele erau vopsite în culori vii, iar spre cer se înălţau turlele ascuţite ale bisericilor – luterane sau, poate, catolice, deoarece am văzut pe marginea şoselei câteva troiţe catolice. Erau sate de colonişti germani, care locuiseră aici timp de un secol şi jumătate, iar în ultimii ani au jucat rolul de „quislingi”, ocupând diferite posturi administrative şi poliţieneşti în care-i numiseră germanii pe malul răsăritean al Bugului.

Ne-am apropiat de Odesa pe înserate. Pe măsură ce înaintam spre Marea Neagră, regiunea devenea tot mai deluroasă, iar pe ici, pe colo puteau fi văzute urme ale luptelor. De-a lungul întregului drum trecusem pe lângă numeroase cadavre de cai, iar aici, pe colinele bătute de vânturi de pe coasta Mării Negre, am văzut din nou cadavre de cai, cratere formate de bombe, iar pe alocurea şi cadavre de oameni.

Şi apoi am ajuns la Odesa, pe ale cărei străzi plutea mirosul greu şi sufocant al incendiilor.

Odesa era cufundată într-o beznă de nepătruns. Înainte de plecare, germanii, care în ultimele două

săptămâni fuseseră stăpâni absoluţi ai oraşului, au aruncat în aer toate centralele electrice şi, ceea ce era şi mai grav, oraşul rămăsese fără apă, cu excepţia micilor cantităţi pe care le dădeau fântânile arteziene. În condiţii normale, Odesa era aprovizionată cu apă din Nistru, dar conductele fuseseră aruncate în aer. Acum, ca şi în cele două luni îngrozitoare din toamna anului 1941, cât a durat asediul, oraşul depindea exclusiv de fântânile sale.

La hotelul „Bristol”, unde am locuit, ni se dădea o sticlă cu apă pe zi pentru a ne spăla. Toate geamurile clădirii erau sparte. Hotelul avea doi portari – un bătrân cu barbă neagră, fost docher în port, cu o voce răguşită şi un râs strident şi neplăcut; ajutorul lui era un bătrânel, tot cu barbă, dar mică şi căruntă, şi cu o mutră de escroc. Amândoi stăteau de obicei pe stradă în faţa hotelului.

Aici nu existau niciun fel de restricţii. Era Odesa cu eternul ei iz de lume interlopă, amintindu-ţi de Benia Krik, regele gangsterilor din Odesa, descris de scriitorul Babei.

Este drept, nu mai era Odesa pe care o cunoscusem cândva. Înainte de toate era o Odesă fără evrei, care constituiseră pe vremuri o mare parte din populaţia acestui port la Marea Neagră, alături de armeni, greci şi alţi reprezentanţi ai popoarelor mediteraneene sau cvasimediteraneene.

Dar mai exista şi băştinaşul autentic, cel care – indiferent dacă de felul lui e ucrainean, rus sau moldovean – este întotdeauna, în primul rând, „odesit”, vorbind un jargon specific, cu cuvinte şi expresii caracteristice şi cu, un accent pe care numai cei din Odesa îl au. După cât se pare, mulţi dintre aceştia se simţiseră ca peştele în apă în Odesa – aparent uşuratică şi nepăsătoare – de sub regimul lui Antonescu.

Fusese aici şi Siguranţa – poliţia secretă română –, dar şi mişcarea bolşevică ilegală (membrii ei ascunzându-se în catacombele Odesei). Însă regimul de ocupaţie (sau,

mai bine zis, de anexiune) al românilor avea numeroase trăsături care-l deosebeau de regimul german de ocupaţie, ale cărui urme le văzusem la Voronej, Orel şi Harkov.

Şi un alt aspect deosebea Odesa de oraşele care s-au aflat sub ocupaţia germană: era plină de oameni tineri. Pentru aceştia a fost un adevărat noroc că românii considerau Transnistria drept parte integrantă a ţării lor, iar pe locuitori drept viitorii cetăţeni români. Fireşte, după Stalingrad nu mai erau chiar aşa de convinşi că vor putea păstra Odesa, dar continuau să menţină această ficţiune. De aceea, majoritatea covârşitoare a tinerilor şi tinerelor din Odesa nu au fost deportaţi nici în Germania şi nici în altă parte. Tinerii din Odesa nu au fost nici înrolaţi în armata română, deoarece din punctul de vedere al românilor nu se putea avea nicio încredere în ei. Abia în ultimele săptămâni ale ocupaţiei, când în oraş puterea a trecut în mâinile germanilor, unii locuitori ghinionişti au fost duşi în Germania, dar majoritatea tineretului a putut evita această soartă, în parte datorită mişcării ilegale sovietice.

În primele zile după eliberarea Odesei mai puteau fi văzute numeroase urme ale ocupaţiei române, care durase doi ani şi jumătate.

De-a lungul întregii străzi Puşkin şi pe alte străzi, vestite prin salcâmii lor şi purtând numele francezilor care întemeiaseră oraşul în secolul al XVIII-lea (Richelieu, De Ribas, Längeren), se mai aflau reclame ale cluburilor şi cabaretelor şi firmele bodegilor (acum închise), precum şi frânturile unei proclamaţii tipărite în limbile română, germană şi rusă (dar nu şi în cea ucraineană); „Noi, Ion Antonescu, mareşal al României, profesor L. Alexianu, guvernator civil al Transnistriei etc. etc”. Pe o mare clădire putea fi văzută firma „Guvernământul Transnistriei”, iar pe tăbliţele staţiilor de autobuze (ceea ce nu însemna însă că autobuzele ar fi circulat) se putea citi (în româneşte) că

primul autobuz pleacă „de la aeroport spre gară” la 7, 15 dimineaţa. Afişele teatrelor anunţau (tot în limba română) spectacolele muzicale la „Teatrul de operă şi balet”. La Odesa existau şi multe alte distracţii; chiar şi orchestra simfonică a aviaţiei germane a dat un concert, ce-i drept, la 27 martie, în timpul ocupaţiei germane. Au existat şi câteva ateliere de croitorie şi o mulţime de alte mici ateliere, ai căror proprietari se făcuseră acum nevăzuţi. Sub români „iniţiativa privată” pare să fi fost în floare la Odesa. Chiar şi acum se mai puteau cumpăra la piaţă tot felul de fleacuri – creioane germane, ţigî. îi ungureşti, ţigări germane (marca „Krim”, fabricate în Crimeea), flacoane cu parfum şi chiar ciorapi, deşi aceştia deveniseră o raritate şi nu se mai vindeau decât pe sub mână. Miliţia supraveghea atent acest comerţ, şi locuitorii Odesei erau oarecum timoraţi la piaţă.

Dulceaţa costa 20 de ruble borcanul, iar pâinea 10 ruble kilogramul (ceea ce era foarte ieftin); lapte se găsea din belşug şi se putea cumpăra chiar şi suc de mere în sticle, de fabricaţie germană. O pereche de ciorapi de mătase se vindea acum, pe sub mână, cu 300 de ruble. Vânzătoarele mai indicau preţul în mărci, deşi de fapt era vorba de ruble. Pentru împachetat erau folosite ziare germane.

Deşi portul, cu docurile şi silozurile sale de cereale, nu mai era decât un morman de ruine fumegânde, bulevardul Primorski, cu vederea lui spre mare şi port, era, ca de obicei, plin de tineret. Mulţi şedeau pe bănci sau pe treptele vestitei scări (imortalizată în filmul lui Eisenstein „Crucişătorul «Potemkin»”). Îmi mai aduc aminte în special de doi adolescenţi, unul blond, iar celălalt cu un început de mustaţă neagră, care discutau în argoul lor local despre teribilele distrugeri pricinuite de germani portului şi celorlalte cartiere ale oraşului, mai ales întreprinderilor industriale din Moldovanka şi Peresîp. Îşi mai aminteau

unul celuilalt cum, în ultimele două săptămâni ale ocupaţiei germane, trebuiseră, împreună cu prietenii lor, să se ascundă în pivniţe şi catacombe – a ieşi pe stradă chiar şi înainte de ora la care circulaţia nu mai era permisă (ora 3 după-amiază) era periculos; germanii i-ar fi putut prinde şi trimite în Germania sau, pur şi simplu, puteau să-i împuşte. Foloseau cele mai pitoreşti înjurături la adresa germanilor, iar despre români spuneau că se chivernisiseră bine înainte ca germanii să fi preluat puterea în oraş. În general erau mulţumiţi de venirea Armatei Roşii, deoarece sub germani fusese într-adevăr îngrozitor. Românii, cel puţin, lăsaseră în pace „majoritatea oamenilor”, deşi unii, în special evreii, avuseseră mult de suferit de pe urma Siguranţei. Dar, în linii mari, românii nu-i prea şicanau pe oameni.

„Şi cu evreii ce s-a întâmplat?” – am întrebat. „Oh – a spus blondul –, se spune că foarte mulţi ar fi fost trimişi pe lumea cealaltă, dar eu personal n-am văzut aşa ceva. Unii au izbutit să scape. La noi în pivniţă locuia o familie de evrei: o dată ne săptămână le duceam ceva de mâncare. Poliţiştii români ştiau de existenţa lor, dar îi lăsau în pace. Spuneau că, dacă atâţia evrei au fost omorâţi, aceasta s-a datorat numai faptului că germanii o ceruseră. «Dacă n-o să-i exterminaţi pe evrei, n-o să căpătaţi Odesa» – au declarat germanii românilor. În orice caz, aşa ne-au spus românii”.

„Guvernatorul Transnistriei”, profesorul Alexianu, îşi alesese drept reşedinţă frumosul palat Voronţov, de pe bulevardul Primorski, care înainte de ocupaţie fusese transformat în Palatul pionierilor. Acum, după eliberare, va deveni din nou Palatul pionierilor. După cum se povestea la Odesa, Alexianu dăduse Siguranţei mână absolut liberă. În februarie 1944 a fost destituit, ca urmare a unor uriaşe delapidări în care se spune că ar fi fost şi el amestecat. Alexianu a cheltuit banii statului nu pe nevoi obşteşti, ci

mai mult pe picioare frumoase. Este adevărat că părea să se intereseze de prosperitatea şcolilor şi a universităţii şi că nu s-a întâmplat până la venirea germanilor, în februarie 1944, ca laboratoarele şi serviciile universităţii să fie prădate.

După înlăturarea lui Alexianu, a fost numit guvernator generalul Potopeanu, cel care în 1941 condusese asediul Odesei. Dar puterea acestuia era deja mult îngrădită. Începând din februarie 1944, germanii erau – mai întâi neoficial, iar apoi, de la 1 aprilie, şi oficial – stăpânii oraşului.

Spre sfârşitul ocupaţiei, germanii au renunţat până şi la denumirea de „Transnistria" şi au preluat controlul asupra căilor ferate şi, în general, a întregii administraţii (spre marea indignare a lui Antonescu). Două lucruri îi alarmau nespus de mult: posibilitatea ca vreunul dintre generalii români din Odesa sau din altă parte să „procedeze ca Badoglio" 16 şi faptul că printre soldaţii români se răspândeau ideile comunismului şi starea de spirit defetistă.

Înainte de trecerea Transnistriei sub controlul germanilor, românii o împărţiseră în treisprezece judeţe; în fruntea fiecărui judeţ se afla un prefect; în Odesa era un primar, Herman Pintea, fost primar al Chişinăului. Poliţia era alcătuită din români. Dar în afara ei mai exista şi Siguranţa.

Sub români au fost deschise în Odesa treizeci de biserici, printre care şi câteva luterane şi romano-catolice. Românii au dat clerului ortodox ordin să rupă orice legături cu patriarhul din Moscova şi să recunoască autoritatea mitropolitului de Odesa, Nikodim, care trecuse de partea noilor stăpâni. Preoţii veniţi din Bucureşti au ocupat câteva dintre cele mai bune case din Odesa, printre care şi cea a mitropolitului şi ale altor înalte feţe bisericeşti. Şi-au luat şi cele mai bune parohii. Părintele

Vasili, egumenul catedralei Uspenski, mi-a povestit că din această cauză preoţii ruşi fuseseră „puşi într-o situaţie foarte proastă şi mulţi dintre ei au trebuit să-şi caute alte parohii în localităţi rurale”.

Românii nu-şi dădeau aere de *Herrenvolk* şi, la drept vorbind, nu prea era cine ştie ce dragoste între ei şi germani (exceptând, poate, sferele cele mai înalte). Învingătorii şi învinşii au găsit însă un limbaj comun în materie de afaceri şi de „bursă neagră”. Dar nici ucrainenii şi ruşii, nici românii nu puteau, la urma urmei, lua Transnistria mult timp în serios. Un an (înainte de Stalingrad) – dar nu mai mult – s-ar mai fi putut crede că românii se instalaseră aici pentru multă vreme. După aceea însă, mulţi dintre entuziaştii „iniţiativei prin

16 Sub guvernul Badoglio, instaurat după răsturnarea lui Mussolini, Italia a ieşit din război, acceptând capitularea necondiţionată, iar în octombrie 1943 a declarat război Germaniei.

— *Nota* trad.

vate” din rândul locuitorilor Odesei au trebuit să procedeze cu mult mai multă prudenţă în colaborarea lor cu noii stăpâni. S-a mai adăugat şi faptul că după înfrângerea suferită de trupele române la Don ocupanţii erau foarte deprimaţi, temându-se tot mai mult că germanii îi vor izgoni cu totul din Transnistria. Toţi ştiau că până şi Antonescu era revoltat din cauza cererilor mereu crescânde ale lui Hitler, care avea nevoie de tot mai multă carne de tun românească.

Ce a făcut Siguranţa la Odesa? Mulţi locuitori ai oraşului afirmau că nu fusese cu nimic mai bună decât Gestapoul şi că a exterminat, în special în prima perioadă a ocupaţiei, numeroşi evrei, comunişti, oameni suspectaţi de a fi comunişti şi ostatici luaţi după ce s-a întâmplat ca pe străzi să se tragă în ofiţeri români, să se arunce bombe etc. Singura circumstanţă atenuantă ce se poate invoca în

favoarea Siguranţei este extraordinara ei corupţie. Profitând de acest fapt, mulţi evrei care dispuneau de suficienţi bani îşi cumpărau acte de „arieni” sau, cel puţin, primeau autorizaţia de a pleca la ţară[150].

La Odesa se povesteau multe despre mişcarea ilegală sovietică ce ar fi activat în labirintul extrem de întortocheat al catacombelor din oraş – coridoare subterane care se întind pe o lungime de zeci de kilometri, uneori la o adâncime de 30 m sub pământ. La sfârşitul războiului s-au scris (în special de către V. Kataev[151]) multe poveşti romantice despre „singurii partizani din lume care acţionau în oraş” şi despre unii dintre conducătorii lor comunişti, ca, de pildă, S.F. Lazarev, I.G. Iliuhin şi L.F. Gorbel, care tot timpul ocupaţiei române au semănat spaima printre ocupanţi. Se pare că, de fapt, mişcarea sovietică ilegală din Odesa folosea catacombele (care aveau multe intrări secrete în chiar interiorul a numeroase case) numai în cazuri de absolută necesitate şi că, deşi în ele se aflau ascunse depozite de alimente şi de arme, numai un număr neînsemnat de oameni au trăit în catacombe un timp cât de cât îndelungat.

Se poate însă afirma cu certitudine că, începând de la sfârşitul anului 1943 (dar nu şi înainte), şi în special în ultima lună de ocupaţie germană, catacombele au căpătat o importanţă mult mai mare. În urma eforturilor depuse de organizaţiile sovietice ilegale, ele au devenit refugiul

---

150 în 1941 existau la Odesa peste 150 000 de evrei, dar circa două treimi dintre ei au fost evacuaţi pe mare, împreună cu majoritatea trupelor sovietice şi cu mulţi alţi locuitori ai oraşului. Cînd, în iunie 1944, am vizitat oraşul Botoşani, situat pe teritoriul României ocupat de Armata Roşie, am găsit acolo o numeroasă populaţie evreiască, pe care românii, în ciuda cererii germanilor, nu au exterminat-o. în legătură cu această chestiune au existat în sînul guvernului român unele divergenţe (Cf. Reitlinger, „The Final Solution“, Londra, 1953, p. 404).

151, s Cf. V. Kataev, „Za vlast Sovetov“, Moscova, 1949.

tineretului ameninţat cu deportarea, precum şi refugiul a numeroşi alsacieni, polonezi şi, mai ales, slovaci care dezertaseră din armata germană. Unii dintre conducătorii partizanilor pe care i-am întâlnit la Odesa scurt timp după eliberarea oraşului afirmau că în catacombe s-ar fi ascuns o armată de 10.000 de oameni, bine înarmată, şi că armamentul ei fusese în cea mai mare parte cumpărat „la negru" de la soldaţii români şi germani; ei pretindeau că în catacombe ar fi existat un spital „cu 12 chirurgi şi 200 de infirmiere" şi că acolo s-ar fi aflat nu numai o „brutărie", dar şi o „fabrică de mezeluri". Afirmaţiile acestea nu sunt însă verosimile şi trebuie privite cu multă rezervă. Personal nu am văzut în catacombe decât unele cuiburi de mitralieră, care apărau principalele intrări, o cantitate oarecare din rezervele intangibile de alimente, mai multe fântâni arteziene, precum şi depozite de arme. Este foarte posibil ca în ultimele săptămâni, critice, în catacombe să se fi ascuns efectiv câteva mii de oameni. Dar cercetările temeinice consacrate istoriei războiului efectuate de sovietici după război acordă foarte puţină atenţie „partizanilor din catacombe" şi este cert că nu-i prezintă ca pe o mare armată ilegală, care („după cum m-au asigurat la 14 aprilie 1944 câţiva conducători ai partizanilor) „ar fi fost în stare să ocupe Odesa şi să-i alunge pe germani din oraş dacă Armata Roşie nu ar fi sosit la timp".

În săptămâna aceea am văzut la Odesa mulţi prizonieri de război, printre care slovaci şi alsacieni ce se alăturaseră partizanilor. Erau – mai ales slovacii şi unii polonezi – dornici de luptă, stare de spirit tipică în acele zile pentru Europa ocupată, pentru speranţele ei, care creşteau pe zi ce trecea. Prizonierii români erau într-o stare foarte proastă – atât morală cât şi fizică –, iar când unul dintre ei a fost întrebat ce făcuse în timpul războiului a răspuns foarte senin că de trei ani este dezertor.

Germanii însă erau posomorâţi şi numai puţini dintre ei se încumetau să recunoască că Hitler pierduse războiul.

Partea centrală a Odesei rămăsese, în linii mari, intactă, deşi majoritatea uzinelor şi a fabricilor din suburbii erau distruse. Dar viaţa – viaţa nouă, sovietică – începea deja pe ici, pe colo să prindă formă. Copiii erau iarăşi invitaţi să se înscrie la palatul Voronţov, acum din nou Palatul pionierilor, a cărui cupolă de sticlă fusese spartă de un obuz sovietic destinat portului.

Am avut ocazia să văd Odesa încă o dată – un an mai târziu, în martie 1945. Atunci devenise portul prin care erau expediaţi mii de prizonieri englezi, americani, francezi şi de alte naţionalităţi, eliberaţi de Armata Roşie în Polonia, Silezia, Pomerania şi Prusia Orientală. Locuiau în barăci, clădiri de şcoală şi în vile din apropierea localităţii balneare Arkadia. Marinarii – în majoritate englezi şi americani – dansau şi beau zdravăn sub palmierii prăfuiţi din holul hotelului „Londra”, acum complet deminat (în timpul primei mele vizite era împrejmuit cu frânghii). Situaţia alimentară era proastă – chiar şi la hotelul „Londra”. Autobuzele şi tramvaiele tot nu circulau, iar piaţa era foarte săracă. Portul, ce-i drept, lucra, şi prizonieri germani – slabi şi galbeni la faţă – îi curăţau incinta de sfărâmăturile de cărămizi şi de moloz. Dar, cu toate că multe dărâmături fuseseră între timp înlăturate, numai o mică parte a portului putea fi folosită. La chei nu erau ancorate decât două vase de transport – unul american şi altul englez, iar digul mai era distrus în două locuri. Prin incinta distrusă a portului Odesa, sute de prizonieri englezi, francezi şi americani se îndreptau veseli spre vaporul care-i aştepta, îi luau pe germani peste picior, iar aceştia filosofau între ei despre soarta schimbătoare a războiului sau se mulţumeau doar să-i privească cu un aer trist.

Dezastrul lui Hitler în Crimeea:

Impresii personale

Istoricii vest-germani de după război socotesc că Hitler este singurul vinovat pentru „dezastrul fără rost” suferit de armata germană în Crimeea în aprilie-mai 1944, dezastru ce a culminat cu încercarea nereuşită de a organiza la Sevastopol un al doilea „Dunkerque”; aceasta a fost, poate, cea mai spectaculoasă înfrângere pricinuită germanilor după Stalingrad.

Hotărârea lui Hitler de a menţine cu orice preţ Crimeea, deşi întreaga Ucrainã situată la nord de peninsula Crimeea se afla deja în mâinile Armatei Roşii, a fost dictată de obişnuitele lui considerente politice şi economice, la care se mai adăuga absurditatea de ordin sentimental că Crimeea ar fi fost „ultima fortăreaţă a goţilor” şi că mai putea fi un minunat loc de odihnă pentru organizaţia germană „Kraft durch Freude”. Se spunea chiar că Hitler voia să se retragă la bătrâneţe în palatul ţarului de la Livadia.

Întrucât după Conferinţa de la Teheran Turcia începuse să încline tot mai mult spre inamicii Germaniei, era important să i se arate că Germania continua să fie puternică în Marea Neagră. În plus, pornind de la considerente de ordin economic, Hitler era hotărât să nu permită aviaţiei sovietice să folosească Crimeea ca bază pentru raiduri masive asupra regiunilor petrolifere din România, cea mai importantă sursă de aprovizionare cu petrol a Germaniei. Ironia sorţii a vrut însă ca, exact cu două zile înainte ca Armata Roşie să înceapă ofensiva împotriva trupelor germane din Crimeea, americanii venind din sudul Italiei, să lanseze primele bombe asupra Ploieştiului, pe care Hitler credea că-l poate face invulnerabil în faţa atacurilor aeriene dacă va continua să păstreze Crimeea 19.

s *A. Philippi* und *F. Heim*, op. cit., p. 243.

Oricum însă, în mai 1944 trupele sovietice se aflau

deja la Odesa, situată la aceeaşi distanţă de Ploieşti ca şi Sevastopolul.

În decurs de o lună, Crimeea a fost complet eliberată. Ofensiva a început în nordul Crimeii la 11 aprilie 1944. În cursul iernii precedente, trupele Frontului 4 ucrainean, de sub comanda lui Tolbuhin, cuceriseră un cap de pod la sud de Sivaş, un mic golf foarte puţin adânc ce separă Crimeea de continent. A fost una dintre cele mai îndrăzneţe operaţii de acest fel. După o puternică pregătire de artilerie executată asupra poziţiilor relativ slabe pe care românii le ocupau pe malul de sud al Sivaşului, numeroase trupe sovietice au forţat Sivaşul cu mijloacele pe care le aveau la îndemână şi au reuşit să cucerească un cap de pod pe malul sudic. După aceea, sute de soldaţi, stând ceasuri în şir cufundaţi până la piept sau chiar până la umeri în apa rece ca gheaţa şi foarte sărată a Sivaşului (sarea pătrunzându-le prin toţi porii şi provocându-le dureri de nesuportat), au întins peste golf un pod de pontoane. Deşi cu ocazia acestei duble operaţii trupele sovietice au suferit pierderi grele, capul de pod a fost cucerit şi puternic consolidat.

Şi astfel, la 8 aprilie, după o puternică pregătire de artilerie, mii de soldaţi sovietici şi sute de tancuri au pătruns în Crimeea, pornind din acest cap de pod.

Concomitent, alte trupe sovietice au atacat poziţiile de apărare germane din istmul Perekop, dar această operaţie a avut mai degrabă caracterul unei lovituri secundare. Pericolul că armata care înainta din capul de pod de la Sivaş ar putea izola Perekopul de sudul peninsulei a obligat trupele germanoromâne să părăsească în grabă complicatul sistem de fortificaţii construite aici pe o adâncime de 30 km[152].

---

152 Istmul Perekop a fost în secolul al XVIII-lea „poarta“ bine păzită a tătarilor din Crimeea, iar în 1920 – principala poziţie fortificată a albgardiştilor lui Vranghel. în 1941, istmul a fost slab fortificat şi

În decurs de două zile, trupele lui Tolbuhin au ocupat întreaga parte de nord a Crimeii şi au eliberat centrul administrativ al acesteia, oraşul Simferopol. Între timp, Armata independentă de litoral, de sub comanda lui Eremenko, pornind din capetele de pod din estul Crimeii (cucerite tot în cursul iernii), a trecut la ofensivă spre vest de-a lungul coastei sudice a peninsulei Crimeea şi – după ce a eliberat localităţile Kerci, Feodosia, Gurzuf, Ialta şi Alupka – a continuat să urmărească unităţile germane care se retrăgeau spre Sevastopol.

Hotărârea lui Hitler de a menţine Crimeea a fost una dintre cele mai demente idei pe care le-a avut. Potrivit actualelor izvoare sovietice, Armata Roşie dispunea acolo de o covârşitoare superioritate – atât în oameni cât şi în armament. În timp ce efectivele trupelor germano-române din Crimeea se ridicau la 195.000 de oameni, trupele sovietice numărau aproape 470.000 de soldaţi şi ofiţeri; la fel de mare era superioritatea Armatei Roşii şi în tancuri, în artilerie şi aviaţie *21*. Pe Marea Neagră raportul de forţe era, de asemenea, vădit în defavoarea germanilor.

Aproape jumătate din Armata a 17-a germană, care apăra Crimeea, era alcătuită din unităţi româneşti, şi de luni de zile Antonescu încercase să-l convingă pe Hitler să-şi dea acordul ca ele să fie evacuate; după părerea lui, încercarea de a menţine peninsula era absolut nerealistă. Dar Hitler nici nu voia să audă de evacuare. În nordul Crimeii, la Simferopol şi pe coasta Mării Negre, numeroşi soldaţi şi ofiţeri români îşi dădeau fără îndoială seama că Sevastopolul, spre care se scurgeau acum rapid toate trupele germane, va deveni pentru ei o capcană mortală şi că, în orice caz, ei vor fi evacuaţi ultimii şi de aceea se grăbeau să se predea ruşilor.

Până la 18 aprilie, grosul trupelor germane se retrăsese în grabă la Sevastopol, pe care Hitler îl

---

apărat de puţine trupe, astfel încît germanii l-au cucerit relativ uşor.

proclamase acum „Festung Sewastopol” (fortăreaţa Sevastopol). Misiunea de a-i menţine un timp nelimitat a fost încredinţată unor trupe cu un efectiv de 50.000 de oameni; restul trupelor puteau fi evacuate. În 1941 – 1942, Armata Roşie apărase Sevastopolul timp de 250 de zile; germanii trebuiau acum să se dovedească cel puţin la fel de capabili22. La 18 aprilie, frontul, în formă de semicerc, trecea pe la est de Sevastopol şi avea o lungime de 40 km.

În cursul retragerii lor spre Sevastopol, germanii, în ciuda grabei cu care se retrăgeau, au distrus tot ce au putut. Deşi au distrus întreaga parte dinspre mare a Ialtei, restul oraşului (inclusiv casa-muzeu Cehov, unde locuise scriitorul) a rămas intact. Au supravieţuit şi palatele din Livadia şi Alupka, din care unul fusese dăruit în 1942 de „poporul german recunoscător” lui Manstein, „cuceritorul Crimeii”. În aceste palate a avut loc, la mai puţin de un an după aceasta, Conferinţa de la Ialta.

21 I.M.R.P.A.P., vol. 4, p. 89.

22 Potrivit unor surse germane, Hitler socotea de importanţă vitală să menţină Sevastopolul cel puţin până când germanii vor fi respins trupele aliaţilor, a căror debarcare în Normandia era aşteptată să aibă loc peste şase sau opt săptămâni.

Se poate pune întrebarea de ce, în ciuda superiorităţii covârşitoare în tancuri şi aviaţie a trupelor germano-române, precum şi a unei superiorităţi considerabile în oameni, în 1941 – 1942 Sevastopolul a putut rezista timp de 250 de zile, pe când în 1944 Armatei Roşii i-au trebuit numai patru zile pentru a-l cuceri. Autorii germani explică acum acest fapt exclusiv prin marea superioritate în oameni, avioane şi alte categorii de armament şi tehnică de luptă de care dispuneau trupele sovietice. Dar nu avuseseră oare trupele germano-române aceeaşi superioritate în 1941 – 1942? Adevărul este că în 1941 – 1942 ruşii erau hotărâţi să apere gloriosul oraş rus

Sevastopol până la ultima picătură de sânge, pe când în aprilie 1944 moralul germanilor – cel puţin într-un loc atât de îndepărtat de Germania cum era Crimeea – nu mai putea fi suficient de ridicat. Căci ştim într-adevăr că mai târziu, pe teritoriul Germaniei, ei au fost totuşi în stare să opună inamicului o rezistenţă extrem de înverşunată.

Problema câte trupe germane au fost efectiv evacuate din Crimeea între 18 aprilie şi 13 mai rămâne controversată. După afirmaţiile unui general sovietic pe care l-am văzut atunci la Sevastopol, nu au fost evacuaţi din Crimeea decât 30.000 de soldaţi germani, iar potrivit afirmaţiilor făcute de prizonierii germani – un număr cel puţin dublu. În materialele germane postbelice se spune că s-ar fi izbutit să se evacueze 150.000 de oameni, dar că în Crimeea au „fost pierduţi" totuşi „cel puţin 60.000 de soldaţi şi ofiţeri germani", o uriaşă cantitate de armament şi 60 de nave scufundate. Sursele sovietice indică drept pierderi ale inamicului în Crimeea cifre mult mai ridicate: 50.000 de morţi (aproape exclusiv germani) şi 61.000 de prizonieri (din care 30.000 la Capul Chersones), adică în total 111.000 de oameni. Dar aceste cifre (în special cea a prizonierilor) includ probabil un număr mare de români. Autorii germani se miră azi că Flota sovietică din Marea Neagră a lăsat să scape un număr atât de important de nave, la care sovieticii răspund că între Sevastopol şi România marea era foarte puternic minată, dar, cu toate acestea, între 3 şi 13 mai foarte multe nave germane – având la bord 40.000 de soldaţi şi ofiţeri – au fost scufundate în majoritatea cazurilor de către aviaţie.

Oricum ar fi însă – indiferent dacă germanii au pierdut cel puţin 60.000 de oameni (cum recunosc ei acum) sau dacă pierderile lor s-au ridicat la 100.000 de oameni –, întreaga operaţie din Crimeea, ca şi încercarea nereuşită a lui Hitler de a înscena o variantă germană a „eroicei apărări a Sevastopolului", este considerată acum

una dintre cele mai grave erori ale führerului. Istoricii vest-germani susţin, azi că führerul l-ar fi scos ţap ispăşitor pe comandantul Armatei a 17-a germane, generalul-colonel Jaenicke. În realitate, acesta îl informase pe Hitler că nu va putea apăra Sevastopolul, iar la 3 mai a fost înlocuit cu generalul Allmedinger. E greu de spus dacă, în sinea sa, acesta din urmă nutrea mai multe speranţe de a apăra Sevastopolul decât Jaenicke, dar, după cât se pare, era un nazist mai convins. Marele asalt sovietic a început la două zile după numirea lui Allmedinger.

În mesajul său de rămas bun, care căzuse atunci în mâinile Armatei Roşii, Jaenicke scria:

„Führerul mi-a ordonat să preiau o nouă funcţie. Acest lucru înseamnă că trebuie să-mi iau un amar «rămas bun» de la armata mea. îmi voi aminti cu profundă emoţie de curajul vostru exemplar. Führerul v-a încredinţat executarea unei misiuni de importanţă istorică mondială. Armata a 17-a stă în Sevastopol, şi la Sevastopol Sovietele vor sângera de moarte”.

Încă de la 18 aprilie se dădeau lupte grele pe centura exterioară de apărare a Sevastopolului, în special în valea Inkerman, dar abia la 5 mai trupele sovietice au atacat Sevastopolul cu forţe puternice dinspre nord pentru a atrage într-acolo cât mai multe trupe germane. După ce şi-a atins acest scop, comandamentul sovietic a întreprins la 7 mai un atac hotărâtor împotriva colinei Săpun-Gora, unde se aflau câteva rânduri de tranşee germane etajate şi care era „cheia Sevastopolului”. Puternica pregătire de artilerie (la care au participat şi „Katiuşele”) şi de aviaţie a durat câteva ore, după care infanteria a pornit la asaltul colinei. Ambele părţi au suferit pierderi grele, dar după ce Săpun-Gora a fost cucerită, drumul spre Sevastopol era deschis. Două zile mai târziu, la 9 mai, Hitler s-a resemnat să abandoneze Crimeea şi a dat ordin ca trupele să fie evacuate. Dar era prea târziu, şi cei 50.000 de soldaţi şi

ofiţeri germani rămaşi în raionul Sevastopol erau deja sortiţi pieirii.

Asaltul încununat de succes al colinei Săpun-Gora, în cursul căruia trupele sovietice au suferit, ce-i drept, mari pierderi, a fost însoţit de atacuri împotriva altor puncte de rezistenţă ale sistemului „inexpugnabil" de fortificaţii de la Sevastopol, iar la 9 mai trupele sovietice au pătruns în oraş. Câteva mii de germani au fost ucişi sau luaţi prizonieri chiar în Sevastopol, în timp ce restul – circa 30.000 de oameni – au părăsit oraşul şi s-au retras la Capul Chersones. Aici erau trei istmuri, unul având o lăţime de mai puţin de 3 km, iar celelalte două – de mai puţin de 1, 5 km. Pe primul dintre acestea germanii au plantat mine şi au ridicat un „val de pământ" prevăzut cu tot felul de fortificaţii, constând din reţele de sârmă ghimpată şi o serie de cazemate şi cuiburi de mitralieră; aceste lucrări de apărare, în general foarte puţin solide» erau totuşi greu accesibile din cauza câmpurilor de mine.

Primul aliniament de apărare se afla la o distanţă de circa 5 km de extremitatea Capului Chersones, cu farul său alb distrus. În celelalte două istmuri, fortificaţiile erau şi mai primitive. Pe acest mic petic de pământ, măsurând în total circa cinci pe doi kilometri, germanii au hotărât să opună ultima lor rezistenţă, sperând, împotriva oricărei raţiuni, că vor sosi totuşi vase să-i ia de acolo.

Şi astfel, la 9 mai, după ce au abandonat Sevastopolul» 30.000 de soldaţi şi ofiţeri germani s-au retras spre Capul Chersones – exact acelaşi loc unde în iulie 1942 se retrăseseră ultimii apărători sovietici ai Sevastopolului –, dar numai pentru a fi nimiciţi sau luaţi prizonieri.

Mai târziu, prizonierii germani povesteau că moralul trupelor germane era foarte scăzut, dar ofiţerii continuau să le dea asigurări că vor sosi vasele. O promisese doar führerul!... Şi timp de trei zile şi trei nopţi, Capul

Chersones s-a transformat în acel „infern de nedescris”, despre care vorbesc azi autorii germani. Este adevărat, în noaptea de 9 spre 10 mai, ca şi în noaptea ce a urmat, au venit totuşi două mici vase, care au luat circa 1.000 de oameni, ceea ce a îmbărbătat mult restul trupelor.

Germanii mai dispuneau încă la Chersones de un mic aerodrom pentru avioane de vânătoare, dar, cum acesta era acum supus unui neîntrerupt tir de artilerie, nu mai putea fi de mare folos.

Dar ruşii nu aveau de gând să le permită germanilor să-şi evacueze oamenii pe mare; în noaptea de 11 spre 12 mai, câteva vase au încercat să se apropie de Chersones, dar două dintre ele au fost scufundate de tirul artileriei, iar celelalte s-au grăbit să se îndepărteze. Acest lucru s-a întâmplat în noaptea în care comandamentul sovietic luase hotărârea să termine cu cei 30.000 de germani îngrămădiţi aici. În acel moment, vederea vaselor care se apropiaseră şi apoi au plecat fără să fi ajuns până la mal a demoralizat profund trupele germane. Şi până atunci, timp de două zile şi două nopţi, ele au fost supuse unor puternice bombardamente de aviaţie şi focului artileriei, iar în noaptea de 11 spre 12 mai au intrat în acţiune şi „Katiuşele” („moartea neagră”, cum le porecliseră germanii). Ceea ce a urmat s-a transformat într-un adevărat măcel. Germanii, cuprinşi de panică, au fugit îndărătul celei de-a doua linii de apărare, iar apoi şi îndărătul celei de-a treia. Când, în primele ore ale dimineţii, pe câmpul de luptă şi-au făcut apariţia tancurile sovietice, soldaţii şi ofiţerii germani au început să se predea în grupuri compacte; împreună cu ei s-a predat şi comandantul lor, generalul Bohme, precum şi alţi câţiva ofiţeri de stat-major, care se ascunseseră în pivniţa singurei case ţărăneşti rămase în picioare ia Capul Chersones.

Mii de răniţi fuseseră transportaţi la capătul

promontoriului; tot acolo se aflau şi circa 750 de SS-işti, care refuzau să se predea şi continuau să opună rezistenţă. Câteva zeci de supravieţuitori au încercat în cele din urmă să fugă pe mare, în bărci sau plute. Unii au reuşit într-adevăr să fugă, dar au fost mitraliaţi de avioanele sovietice. Aceşti oameni, desperaţi, nădăjduiau să ajungă în România sau în Turcia sau, poate, să fie salvaţi de vreun vas german sau românesc.

Călătoria mea în Crimeea (14 – 18 mai) a fost poate cel mai straniu „concediu în Crimeea" pe care l-a petrecut vreodată cineva acolo.

În dimineaţa zilei de 14 mai am plecat cu avionul de la Moscova la Simferopol. Avionul a descris un cerc deasupra Sivaşului, unde, cu o lună în urmă, începuse ofensiva trupelor sovietice, iar apoi şi deasupra istmului Perekop, unde germanii construiseră lucrări de apărare adânc eşalonate. Însă unităţile sovietice au procedat foarte bine ocolind Perekopul.

Regiunea din jurul oraşului Simferopol, cu numeroşii săi plopi, mi-a amintit de provincia franceză Touraine. Toţi merii, piersicii, vişinii şi caişii erau în floare, Simferopolul, un orăşel prin nimic remarcabil (cu excepţia câtorva mici moschei), suferise unele stricăciuni de pe urma bombardamentelor de aviaţie, dar nu prea grave. Mai tipice pentru peisajul Crimeii erau satele de tătari, cu moscheile şi casele lor specific tătăreşti, având acoperişuri plate şi verande deschise. În drumul nostru spre mare am trecut prin câteva asemenea sate; tătarii ne priveau posomorâţi şi speriaţi.

Am ajuns apoi pe coasta de sud a Crimeii. La Aluşta multe case erau arse, iar plaja – minată şi înconjurată cu sârmă ghimpată; cu toate acestea, priveliştea ce se deschidea în faţa ochilor noştri era de o rară frumuseţe, ca într-o carte poştală ilustrată – un ţinut minunat, cu vii şi chiparoşi, cu pomi fructiferi şi liliac în floare, cu case

ascunse de o perdea de bougainvillia de culoare roşu-aprins şi de ciorchini mov-pal de glicine şi înconjurate de grădini, cărora tufele lor aurii de salcâm galben le dădeau o strălucire orbitoare. Mai departe, spre apus, pe fundalul albastru al mării se profila uriaşul masiv Aiu-Dag, munte de granit în care, potrivit unei legende locale, fusese prefăcut un urs ce încercase fără succes să sece Marea Neagră, bând-o până la fund. La dreapta se înălţau spre cer contururile violete ale vârfului Ai-Petri, învăluit de nori.

La Ialta, această „Nisă a Crimeii”, germanii incendiaseră întreaga parte a oraşului care se întindea de-a lungul litoralului, dar între Ialta şi locul în care şoseaua coteşte spre munţi distrugerile erau neînsemnate. Am trecut pe lângă palatele din Alupka şi pe lângă câteva sanatorii, acum pline de răniţi sovietici. Şi pe când treceam mulţi dintre răniţi, deşi erau bandajaţi sau mergeau în cârje, ne făceau, veseli, semne cu mâna.

Nimic nu putea fi mai izbitor decât contrastul dintre acest drum de-a lungul litoralului, cu frumuseţea lui neasemuită, şi ţinutul din jurul Sevastopolului. Aici nu vedeai nimic în afara pârloagelor triste peste care vuia vântul şi a ruinelor caselor. Valea Inkerman semăna cu o vale a morţii. Este despărţită de Sevastopol prin colina Săpun-Gora; aceasta, ca şi tot ţinutul înconjurător, era acoperită de gropi formate de obuze şi părea unul dintre locurile cele mai triste din lume. Dumnezeu ştie câţi oameni muriseră aici în ziua de 7 mai! Pe câmpiile din jurul ei şi de-a lungul drumului care ducea prin valea Inkerman spre Sevastopol se simţea duhoarea sinistră a morţii. O exalau cadavrele sutelor de cai care – umflate şi în putrefacţie – zăceau încă de ambele părţi ale drumului şi ale miilor de oameni ucişi, dintre care mulţi fuseseră îngropaţi pe jumătate sau chiar de loc.

Aici, mai mult ca oriunde, aveai sentimentul că treci peste straturi şi straturi de oseminte omeneşti –

osemintele oamenilor care au murit în războiul Crimeii din secolul trecut, în luptele din 1920, în timpul celor 250 de zile cumplite ale asediului Sevastopolului din 1941 – 1942 şi acum iarăşi…

Din depărtare, Sevastopolul, cu golful său lung şi îngust, părea un oraş viu, dar şi el era mort. Chiar şi la periferie, la celălalt capăt al văii Inkerman, nu mai rămăsese aproape nicio casă în picioare. Gara era un munte de dărâmături şi de metal contorsionat. În ultima zi a şederii lor la Sevastopol, germanii au provocat deraierea unui foarte lung tren de marfă, care s-a răsturnat într-o râpă şi acum zăcea, complet distrus, cu roţile în sus. Distrugeri, pretutindeni distrugeri!

Aspectul Sevastopolului însuşi, înainte de război un oraş atât de vesel şi de viu, era acum de o tristeţe inexprimabilă. Portul era plin de epavele vaselor scufundate în ultimele zile ale evacuării trupelor germane.

Era greu de imaginat cum putuseră oamenii trăi şi lupta aici în vara 1942, în mijlocul duhorii exalate de sutele de cadavre neîngropate. Pe vechiul Monument al flotei, aflat chiar pe malul mării, am văzut o inscripţie, gravată cu un cuţit sau cu un cui şi scrisă, fără îndoială, în ultimele zile ale agoniei din iulie 1942:

„Nu mai eşti cel de altă dată, când oamenii surâdeau văzându-ţi frumuseţea… Printre ruinele tale, pe ulicioarele şi străzile tale zac mii şi mii de oameni, şi nu e nimeni care să îngroape oasele lor, care putrezesc”.

Era straniu să umbli pe străzile pustii ale Sevastopolului, unde totul îţi amintea de evenimentele istorice din timpul războiului Crimeii, ca, de pildă, fortul Mihailovski, care se înălţa pe cealaltă parte a golfului şi care a rămas până astăzi mai mult sau mai puţin nevătămat (aici a luptat în perioada apărării Sevastopolului din anii 1854 – 1855 şi tânărul Lev Tolstoi). Da, aici totul trezea amintiri despre trecutul îndepărtat al

oraşului, ca şi altele, mai chinuitoare, despre anul 1942.

Într-una din puţinele clădiri mari (refăcute de bine de rău de germani după 1942) l-am întâlnit pe Efremov, preşedintele Sovietului orăşenesc din Sevastopol. Fusese preşedinte al sovietului orăşenesc şi în 1941 – 1942, în timpul apărării oraşului. Acum, ne-a explicat el, străzile oraşului sunt pustii, deoarece oamenii – care locuiesc în suburbii – nu s-au dezobişnuit încă să considere oraşul propriu-zis drept un teritoriu *verboten* (interzis). Soldaţii plecaseră şi ei din oraş, cu excepţia unui mic detaşament de marinari ai Flotei din Marea Neagră servanţi la tunurile antiaeriene. În ultimii doi ani nu visaseră decât la ziua în care vor sta din nou de strajă Sevastopolului... Vestitul Muzeu al marinei nu a avut de suferit în timpul asediului, dar toate exponatele sale fuseseră duse în Germania de către organizaţia lui Rosenberg – „cu autorizaţia Wehrmachtului", cum suna un anunţ afişat în muzeu. Era scris în limbile germană, română, tătară şi rusă, textul rus fiind cel din urmă.

Din populaţia civilă au rămas în viaţă după asediul din 1941 – 1942 un număr de 30.000 de oameni, dar circa 20.000 dintre ei au fost duşi în Germania sau au fost împuşcaţi, fiind suspectaţi că sunt soldaţi deghizaţi. Zece mii de oameni primiseră autorizaţia să rămână în Sevastopol, mai exact, în subur biile nordice ale oraşului. Efremov a vorbit şi despre tătarii din Crimeea, care se purtaseră cu o deosebită cruzime, hăituind şi depistând soldaţii sovietici îmbrăcaţi în haine civile. În general, tătarii s-au comportat cum nu se poate mai rău. Au format detaşamente de poliţie, aflate în slujba germanilor, şi au participat foarte activ la acţiunile Gestapoului.

Aspectul Chersonesului îţi inspira groază. Întreaga zonă din faţa „valului de pământ" şi din spatele lui era brăzdată de mii de pâlnii de obuze şi pârjolită de focul „Katiuşelor". Sute de autovehicule germane mai zăceau

aici sau erau în curs de a fi îndepărtate de soldaţii sovietici. Pământul era presărat cu mii de căşti germane, puşti, baionete şi alt armament şi echipament german. Soldaţii sovietici stivuiau acum toate aceste obiecte, ajutaţi de nişte prizonieri germani, care erau docili şi păreau fericiţi că scăpaseră cu viaţă. Mai erau şi r. r mare număr de tunuri germane, precum şi câteva tancuri grele, dar nu multe, căci germanii pierduseră sau evacuaseră majoritatea acestora cu mult înainte.

Pământul mai era presărat cu mii de hârtii – fotografii, acte personale, hărţi, scrisori particulare; mai puteai vedea acolo şi un volum din Nietzsche, pe care un „supraom" nazist îl cărase cu sine până în ultima clipă. Aproape toate cadavrele fuseseră îngropate, dar în jurul farului distrus apa era plină de cadavre de soldaţi germani şi de rămăşiţe de plute, care se legănau pe valuri când acestea loveau capul promontoriului Chersones. Erau cadavrele celor ce încercaseră să se salveze pe plute, precum şi ale câtorva din cei 750 de SS-işti care au opus în jurul farului ultima rezistenţă, nevoind să se predea. Tot acolo, în apa puţin adâncă de lângă mal, mai putea fi văzută o arătare îngrozitoare: ceva ce semăna cu un schelet omenesc de care se mai ţineau nişte zdrenţe, una dintre ele cu dungi albastre şi albe – tricoul unui marinar din Flota Mării Negre. Cine fusese oare acest marinar? O fi fost el unul dintre cei care, cu aproape doi ani în urmă, luptaseră aici până la ultimul cartuş – la fel ca şi aceşti germani – la acelaşi Cap Chersones?

În jurul farului, marea albastră era liniştită şi poate nu prea departe mai pluteau încă plute cu oameni desperaţi pe ele – pluteau acolo unde, cu numai trei ani în urmă, vapoare cu excursionişti făceau naveta între Odesa, Sevastopol şi Novorossiisk. Dintre aceste trei porturi, numai Odesa mai semăna a oraş. Din Novorossiisk şi Sevastopol nu mai rămăseseră decât mormane de ruine.

Acalmia dinaintea debarcării în Normandia

La mijlocul lunii mai 1944, pe frontul sovieto-german a intervenit o perioadă de acalmie relativă. Acum frontul (exceptând imensul „ieşind bielorus" la centru, unde germanii se mai aflau până la aproape 400 km în interiorul teritoriului sovietic) trecea prin imediata apropiere a frontierelor apusene ale Uniunii Sovietice. E drept, republicile baltice se mai aflau încă în mâinile germanilor; tot astfel şi cea mai mare parte a Bielorusiei. Dar cea mai mare parte a Ucrainei fusese eliberată şi frontul se apropia de Lvov. Oamenii se aşteptau ca în următoarele câteva luni Armata Roşie nu numai să cureţe teritoriul sovietic de germani, dar să şi pătrundă adânc în Europa răsăriteană şi centrală – în Polonia, Cehoslovacia, România, Ungaria şi, poate, chiar şi în Germania. Finlanda nu ieşise încă din război, deoarece tratativele preliminare duse de Enckel şi Paasikivi la Moscova în vederea încheierii unui armistiţiu fuseseră întrerupte. Vîşinski a anunţat acest lucru la 22 aprilie, adăugând că în curând Armata Roşie va trebui să-i aducă pe finlandezi la realitate. Dat fiind că Finlanda nu suferise o înfrângere militară, mai exista acolo o opoziţie destul de puternică împotriva acceptării condiţiilor de armistiţiu, unul dintre punctele acestuia fiind cererea de a se plăti Uniunii Sovietice reparaţii în sumă de 600.000.000 de dolari.

Politica sovietică fată de ţările din Europa răsăriteană reclama unele lămuriri, şi aproape imediat după ce trupele sovietice au pătruns pe teritoriul României, Molotov a ţinut la 2 aprilie o conferinţă de presă, cu care prilej a declarat în mod oficial că Uniunea Sovietică nu urmăreşte obţinerea vreunei părţi din teritoriul românesc sau schimbarea „orânduirii sociale existente în România". Intrarea trupelor sovietice în

România – a spus el – este dictată exclusiv de necesităţi militare, precum şi de faptul că trupele

inamicului continuă să opună rezistenţă în această ţară. Aşadar, nu urma să aibă loc o „socializare” forţată a României, nici să fie lichidate întreprinderile particulare şi nici chiar regimul monarhic. Toate acestea constituiau în principiu probleme pe care românii înşişi trebuiau să le rezolve.

t

Între timp se ştia că deschiderea celui de-al doilea front – hotărâtă la Teheran – nu mai era decât o chestiune de săptămâni. Printre soldaţii sovietici, ca şi în rândurile populaţiei «civile din Uniunea Sovietică, era larg răspândită părerea că acum, când Armata Roşie a scos o mare parte a castanelor din foc, aliaţilor le va fi „foarte uşor” să debarce, iar dacă englezii şi americanii vor debarca acum în Europa nu o vor face atât dintr-un sentiment de camaraderie, cât din considerente pur egoiste, pentru a-şi apya interesele, deoarece acum se temeau că Rusia ar putea zdrobi Germania „de una singură”.

Stalin însă a pus repede capăt unor asemenea păreri când, în ordinul său cu ocazia zilei de 1 Mai 1944, s-a arătat deosebit de cordial faţă de aliaţii occidentali. Amintind de faptul că în decurs de numai un an şi ceva Armata Roşie a înaintat prin lupte de la Volga la Siret, el a spus:

„Marii noştri aliaţi, Statele Unite ale Americii şi Marea Britanie, care ţin frontul în Italia împotriva germanilor, au contribuit în mare parte la aceste succese prin aceea că au îndepărtat de pe frontul nostru o parte însemnată a trupelor germane, că ne aprovizionează cu armament şi cu materii prime strategice foarte preţioase şi că bombardează sistematic obiectivele militare ale Germaniei, subminându-i astfel puterea militară”.

Aducând un omagiu populaţiei din spatele frontului sovietic, Stalin a spus că în anul care s-a scurs

„… sute de noi uzine, mine, zeci de uzine electrice, de linii de cale ferată, de poduri au fost puse în funcţiune. Noi milioane de oameni sovietici şi-au luat locul în faţa maşinilor…”

Apoi, după ce a adus un omagiu femeilor sovietice, intelectualilor şi colhoznicilor, a spus că acoliţii lui Hitler

„… nu pot să nu vadă acum că Germania a pierdut războiul… Dar cu greu s-ar putea crede că actualele guverne ale acestor ţări ar fi în stare s-o rupă cu germanii… Şi cu cât popoarele acestor ţări… vor înceta mai repede să dea vreun sprijin înrobitorilor lor germani… cu atât mai puţine jertfe şi distrugeri vor avea de suferit…”

Armata Roşie, a arătat el, a atins frontiera de stat sovietică pe o întindere de peste 400 km şi a eliberat mai bine de trei pătrimi din teritoriul sovietic ocupat. Dar nu este suficient ca germanii să fie izgoniţi din Uniunea Sovietică. Fiara germană rănită trebuie nimicită în propriul ei bârlog.

Această frază (în care cuvântul „germană” era de obicei înlocuit prin cuvântul „fascistă”) a devenit în următoarele douăsprezece luni lozinca nr. 1 a Uniunii Sovietice.

Şi, voind parcă să pună capăt părerii că Armata Roşie ar fi făcut deja totul şi că deschiderea celui de-al doilea front n-ar mai avea prea mare importanţă, el a adăugat că eliberarea Europei şi zdrobirea Germaniei pe propriul ei teritoriu este o sarcină care „poate fi îndeplinită numai pe baza eforturilor comune ale Uniunii Sovietice, Marii Britanii şi Statelor Unite ale Americii de Nord, prin lovituri comune date… dinspre răsărit şi… dinspre apus. Fără îndoială că numai o astfel de lovitură combinată poate să doboare definitiv Germania hitleristă”.

Din punct de vedere politic a fost o declaraţie importantă.

Luna mai 1944 a fost martora multor manifestări de

cordialitate faţă de aliaţi. La 10 mai a avut loc la ambasada britanică ceremonia de înmânare a ordinului Marii Cruci a Imperiului britanic mareşalului Vasilevski, şeful Marelui stat-major sovietic. Sute de alte persoane au fost decorate cu ordine şi medalii engleze. Molotov şi Clark Kerr au rostit cuvântări.

La 26 mai, ziarele sovietice centrale au vorbit cu căldură în articolele lor de fond despre cea de-a doua aniversare a tratatului de alianţă anglo-sovietic.

La 25 şi 27 mai, presa sovietică a publicat lungi extrase din cuvântările rostite de Churchill şi Eden; telegramele de felicitare schimbate între Molotov şi Eden cu ocazia acestei aniversări au fost deosebit de cordiale.

Eden făcea vădit aluzie la evenimentele ce aveau să se producă într-un viitor apropiat când vorbea în telegrama sa despre „puternicul asalt" prin care „mână în mână şi împreună cu aliaţii noştri americani şi cu ceilalţi aliaţi, cele două popoare ale noastre" vor câştiga războiul. Această victorie, a mai spus el, va întări legăturile de prietenie şi înţelegere pe care se bizuie alianţa anglo-sovietică.

Suspendarea corespondenţei diplomatice din Marea Britanie a trezit în U.R.S.S. O stare de spirit plină de optimism.

Era o indicaţie clară că evenimentele atât de mult aşteptate se apropie şi că sunt chiar foarte apropiate. Aleksei Tolstoi mi-a spus odată în glumă: „Dacă noi, bolşevicii, ne-am fi îngăduit o încălcare atât de grosolană a uzanţelor stabilite, nimeni nu s-ar fi mirat, dar dacă englezii, atât de corecţi, fac asemenea lucruri, atunci trebuie să aibă motive temeinice".

Deschiderea celui de-al doilea front – debarcarea trupelor aliate în Normandia – s-a produs câteva zile mai târziu.

Întrucât comandamentul sovietic se pregătea pentru

ofensiva de vară şi cum ea trebuia, după calculele sale, să ducă Armata Roşie în Polonia, această din urmă ţară continua, mai mult ca oricare alta, să preocupe guvernul sovietic.

În tot cursul lunii mai, cuvântul „Polonia” revenea zilnic pe primele pagini ale ziarelor. La 19 mai, presa sovietică a comunicat, cu vădită satisfacţie, că generalul Zeligowski, un foarte popular veteran polonez, aflat pe vremea aceea la Londra, se răsculase oarecum împotriva „guvernului de la Londra”, declarând că singura salvare pentru Polonia este o alianţă a popoarelor slave şi că, refuzând să adopte această lozincă, „guvernul de la Londra” face jocul germanilor. La Londra numeroşi polonezi au încercat să explice această schimbare intervenită în atitudinea lui Zeligowski pur şi simplu prin senilitate.

Dar surpriza cea mai mare avea abia să vină.

La 24 mai, Prezidiul Uniunii patrioţilor polonezi a publicat în „Pravda” un comunicat în care se spunea:

„Acum câteva zile au sosit la Moscova… împuterniciţi ai Consiliului naţional al Poloniei («Krajowa Rada Narodowa»). Consiliul naţional al Poloniei a fost constituit la 1 ianuarie 1944 de către partidele şi grupurile democratice care luptă împotriva ocupanţilor germani. Din Consiliul naţional al Poloniei fac parte reprezentanţi ai următoarelor partide politice şi grupuri sociale: grupurile opoziţioniste din partidul ţărănesc («Stronnictwo Ludowo»), Partidul socialist polonez, Partidul muncitoresc polonez, Comitetul de iniţiativă naţională, grupul democraţilor fără partid, mişcarea sindicală clandestină, Uniunea de luptă a tineretului («Walki Mlodych»), grupul scriitorilor, al cooperatorilor, al intelectualilor, al meseriaşilor, precum şi reprezentanţi ai organizaţiilor militare clandestine – Garda populară, Miliţia populară, batalioanele ţărăneşti, formaţii militare locale ale «Armijei

Krajowa»… şi altele”.

Mai departe, în comunicat se spunea:

„A devenit necesară crearea unui centru care să organizeze lupta împotriva germanilor şi să coordoneze eforturile poporului polonez pentru eliberarea patriei de ocupanţi… Guvernul din emigraţie nu luptă împotriva ocupanţilor şi cheamă poporul la inactivitate. Oamenii lor asasinează chiar pe unii conducători ai Rezistenţei… Evenimentele de la sfârşitul anului 1943 au trezit mari speranţe în rândurile poporului polonez, dar în acelaşi timp s-a intensificat teroarea hitleristă… În prima sa şedinţă, Consiliul naţional al Poloniei a luat hotărârea de extremă importanţă de a reuni într-o singură armată populară («Armija Ludowa») toate grupurile de partizani, detaşamentele înarmate şi formaţiunile militare care luptă împotriva ocupanţilor. Din această armată fac parte Garda populară, Miliţia populară, o parte însemnată a batalioanelor ţărăneşti, precum şi alte organizaţii militare. Poporul polonez a salutat cu bucurie şi entuziasm constituirea Consiliului naţional şi crearea armatei populare… în decurs de câteva luni… Consiliul naţional a putut organiza… o întreagă reţea de organizaţii locale (săteşti, orăşeneşti şi regionale). Totodată a intensificat mult… lupta… împotriva ocupanţilor”.

În încheiere, comunicatul a arătat că delegaţii Consiliului naţional al Poloniei au venit la Moscova, în primul rând, pentru a lua cunoştinţă de activitatea depusă de Uniunea patrioţilor polonezi în Uniunea Sovietică şi de starea în care se găseşte Armata 1 poloneză şi, în al doilea rând, pentru a lua legătură cu guvernele aliate, inclusiv cu guvernul sovietic.

S-a mai anunţat că la 22 mai Stalin îi primise pe delegaţii polonezi, în frunte cu domnul Morawski, că convorbirea a durat mai bine de două ore şi că la ea au luat parte Molotov şi Wanda Wassilewska.

În felul acesta a fost anunţată lumii întregi existenţa unei „mişcări ilegale de stânga” în Polonia şi a Consiliului naţional al Poloniei, care activa de mai bine de cinci luni. Pentru prima oară era menţionat şi numele Morawski, devenit mai târziu cunoscut ca Osobka-Morawski. „Polonezii londonezi” nu au întârziat să-i denumească pe delegaţii veniţi la Moscova „o mână de oameni de paie şi aventurieri comunişti”, care nu au niciun fel de adepţi, iar Consiliul naţional al Poloniei – o înşelăciune pretenţioasă etc.

Morawski şi ceilalţi delegaţi, ale căror nume (sau, cel puţin, pseudonime) erau pe vremea aceea ţinute în secret (deşi mulţi ştiau că printre ei se aflau Bierut, Andrzei Witos şi alţi câţiva care aveau să ocupe curând funcţii de vază în Polonia), au rămas câtva timp în Uniunea Sovietică. La 8 iunie, Morawski a dat unui corespondent al agenţiei TASS un interviu, în care a declarat că efectivul trupelor poloneze din Uniunea Sovietică a ajuns acum la aproape 100.000 de oameni; în fruntea acestor trupe se aflau generalul Berling, Alexander Zawadski (de curând avansat de ruşi la gradul de general) şi generalul Karol Swerczewski, devenit cunoscut în timpul războiului civil din Spania sub numele de generalul Walter[153]. Îndeplinind deja rolul unui fel de guvern provizoriu, Consiliul naţional al Poloniei i-a conferit generalului Berling „Crucea Grünwald” clasa a III-a.

Delegaţii Consiliului naţional veniseră la Moscova, printre altele, pentru a cere arme. Cererea le-a fost în oarecare măsură satisfăcută, dar englezii şi americanii continuau să aprovizioneze cu arme „Armija Krajowa”. Mult mai important decât aspectul militar al venirii acestei delegaţii la Moscova era însă aspectul ei politic. De fapt,

153 în 1947, pe cînd era ministru adjunct al apărării al Poloniei, el a fost ucis de terorişti burghezi ucraineni în apropiere de graniţa ucraineană.

ea a constituit nucleul Comitetului de la Lublin, care, într-un viitor apropiat, avea să devină guvernul Poloniei.

În campania pentru unirea slavilor nu au fost uitaţi nici iugoslavii.

În aprilie a sosit la Moscova o misiune militară trimisă de Tito, iar la 20 mai s-a anunţat că Stalin îi primise în ajun pe generalii Terzic şi Djilas, „reprezentanţi ai armatei de eliberare naţională a Iugoslaviei”. Terzic, se explica în comunicat, era „şeful misiunii militare” a Iugoslaviei în U.R.S.S. Întrebarea dacă guvernul regal iugoslav recunoştea acest fapt era acum lipsită de importanţă: guvernul sovietic recunoscuse deja de facto guvernul lui Tito. Ambasadorul iugoslav, Simic, declarase încă cu câtva timp înainte că este partizan al lui Tito. Când doi membri ai ambasadei iugoslave care se înapoiau la Moscova au văzut pe maşina ambasadei, venită să-i întâmpine, steagul lui Tito cu steaua roşie, i-au dat ordin şofeului să-l scoată. Acesta a refuzat să execute ordinul şi le-a spus celor doi diplomaţi că, din partea sa, n-au decât să se ducă pe jos la Moscova. Nu se ştie cum au ajuns la Moscova, se ştie numai că ei au refuzat să accepte faptul consumat şi au locuit câtva timp la hotelul „Naţional”, apoi au fost rechemaţi de guvernul regal.

În aceeaşi zi în care s-a anunţat că Stalin se întâlnise cu generalii iugoslavi, ziarele sovietice au publicat la loc de frunte o declaraţie făcută de Tito unui corespondent al agenţiei Associated Press. Tito a arătat că sub autoritatea Comitetului naţional de eliberare se află un teritoriu eliberat de 130.000 km², cu o populaţie de peste 5.000.000 de oameni. El a cerut ajutor din partea UNRRA şi recunoaşterea Comitetului naţional de eliberare a Iugoslaviei ca guvern al acestei ţări.

Aşadar, Polonia, Cehoslovacia, Iugoslavia – viitorul începea să se contureze clar.

Ruşii şi debarcarea în Normandia în primăvara şi

vara 1944, relaţiile dintre U.R.S.S. şi aliaţii occidentali au rămas, oficial, excelente. Cu numai câteva zile înainte de debarcarea în Normandia intraseră în acţiune în Ucraina bazele americane pentru bombardamente „în suveică". La aceste baze au început să sosească „fortăreţe zburătoare", care, venind din Italia, lansau bombe asupra uzinelor de armament, exploatărilor petroliere şi altor obiective din Ungaria şi România; apoi, la întoarcere, în drum spre Italia, bombardau din nou aceste obiective, precum şi altele.

Era straniu să vezi aici, la Poltava şi Mirgorod, în chiar inima ţinutului cântat de Gogol, sute de soldaţi americani care înghiţeau cantităţi enorme de alimente americane conservate – carne de porc, fasole prăjită, piure de mere –, beau galoane întregi de cafea bună, se legau de dezgheţatele chelneriţe ucrainene şi lăudau peisajul ucrainean, care era, „exact ca la noi în Indiana sau Kentucky". E drept, mulţi dintre ei se îndoiau serios de oportunitatea acestor baze, fiind de părere că menirea lor era mai degrabă să servească drept o demonstraţie politică a „solidarităţii sovieto-americane" sau drept precedent care ar putea fi de folos în Extremul Orient în cazul în care...

Judecând după ceea ce scrie generalul John R. Deane[154], ruşii n-au manifestat niciodată un entuziasm deosebit pentru această idee şi luni de zile înainte de începutul lunii iunie 1944 – dată la care bazele americane pentru bombardamente „în suveică" au intrat în funcţiune – ei au pus tot felul de piedici în calea realizării ei.

Scurt timp după aceea, în urma unui atac-surpriză de noapte asupra principalei baze americane (cea de la Poltava), germanii au distrus la sol patruzeci şi nouă de „fortăreţe zburătoare" dintr-un total de şaptezeci. Pe atunci, impresia mea era că, deşi autorităţile sovietice erau

154 John R. Deane, op. cit.

foarte jenate de faptul că nu izbutiseră să asigure o apărare eficace a bazei cu ajutorul avioanelor de vânătoare sau al tunurilor antiaeriene, au răsuflat uşurate când, după câtva timp, aceste baze americane au fost desfiinţate, cu toate că pentru construirea lor fuseseră cheltuite multă muncă şi mari sume de bani.

Bazele pentru bombardamente „în suveică" au început să funcţioneze cu numai câteva zile înainte de debarcarea aliaţilor în Normandia. Când a sosit această ştire mult aşteptată, mă aflam tocmai la baza de la Poltava, dar m-am înapoiat imediat cu avionul la Moscova, unde am ajuns în seara de 6 iunie.

Primul val de bucurie stârnit de deschiderea celui de-al doilea front se mai calmase puţin, dar oamenii erau mulţumiţi.

În seara aceea, restaurantele „comerciale", recent deschise, erau pline de oameni – nu numai englezi şi americani, dar şi mulţi ruşi – care sărbătoreau evenimentul. (într-unul. din restaurante a venit şi un grup de diplomaţi şi ziarişti japonezi, care s-au comportat şi au dansat în mod atât de provocator şi de ostentativ, încât era cât pe-aici să fie luaţi la bătaie de nişte americani.)

Ştirea despre debarcarea aliaţilor în Normandia nu a mai putut apărea în ziarele de dimineaţă, dar postul de radio Moscova a transmis o serie de buletine de ştiri speciale despre mersul debarcării. În noaptea de 6 iunie, şefii misiunilor militare americană şi engleză, generalul Deane şi generalul Burrows, au luat cuvântul la postul de radio Moscova (ultimul într-o rusească foarte aproximativă). La 5 iunie ziarele sovietice publicaseră articole entuziaste despre ocuparea Romei, iar acum, la 7 iunie, ştirea îmbucurătoare despre debarcarea în Normandia apărea pe patru coloane în prima pagină, însoţită de o mare fotografie a lui Eisenhower.

Articolele din ziare erau scrise mai ales de specialişti

militari şi navali. Ele tratau despre latura tehnică a operaţiilor de debarcare, despre rolul pe care l-a avut cu această ocazie aviaţia aliaţilor etc., dar timp de câteva zile ziarele s-au abţinut de la orice pronosticuri optimiste.

Au fost, poate, justificate frecventele menţiuni făcute în presa sovietică despre faptul că Armata Roşie uşurase într-o foarte mare măsură sarcina aliaţilor şi că efectuase deja o mare parte din acţiunea de înfrângere a Germaniei. Ziarele au citat cu satisfacţie cuvintele lui Patrick Lacey (de la BBC), care declarase că, „dacă nu erau ruşii, debarcarea trupelor aliate în Franţa nu ar fi fost posibilă". La 11 iunie a apărut o caricatură de Kukrâniksî, în care Hitler era înfăţişat ca o hienă al cărei cap era deja prins în capcana rusă, iar sabia anglo-americană îi reteza partea dinapoi.

La o săptămână după începutul debarcării, răspunzând la o întrebare pusă de un corespondent al „Pravdei", Stalin a declarat:

„Făcând bilanţul luptelor desfăşurate în decurs de şapte zile… putem afirma fără şovăială că forţarea de mare anvergură a Canalului Mânecii şi masiva debarcare de trupe aliate în nordul Franţei au reuşit pe deplin. Acesta este, fără îndoială, un strălucit succes al aliaţilor noştri.

Trebuie să recunoaştem că istoria războaielor nu cunoaşte o altă acţiune asemănătoare prin amploarea, proporţiile grandioase şi măiestria executării ei.

După cum se ştie, planul «invincibilului» Napoleon de a forţa Canalul Mânecii şi de a cuceri Insulele Britanice a eşuat la timpul său într-un mod lamentabil. Lăudându-se timp de doi ani că va înfăptui forţarea Canalului Mânecii, istericul Hitler nici n-a îndrăznit măcar să încerce să-şi pună în practică ameninţarea. Numai trupele britanice şi americane au reuşit să înfăptuiască cu cinste grandiosul plan al forţării Canalului Mânecii şi al unei masive debarcări de trupe.

Istoria va releva acest fapt ca o măreaţă realizare”.

După această declaraţie, ziarele au început să vorbească cu multă căldură despre aliaţi. În plus, din iniţiativa Comisariatului poporului pentru comerţul exterior, la numai câteva zile după deschiderea celui de-al doilea front, presa sovietică a publicat pentru prima oară (şi nu numai sub forma unei declaraţii făcute de Roosevelt sau Stettinius), o lungă listă a livrărilor de arme şi alte materiale de război primite de Uniunea Sovietică de la începutul războiului din partea Marii Britanii, a Statelor Unite ale Americii şi Canadei.

La câtva timp după debarcarea trupelor aliate în Normandia, întreaga atenţie s-a concentrat în U.R.S.S. din nou asupra frontului sovieto-german. Într-un fel, acest lucru era foarte firesc, deoarece Armata Roşie depunea acum mari eforturi pentru a-i scoate din luptă pe toţi sateliţii Germaniei şi a pătrunde în Germania propriu-zisă. La numai patru zile după debarcarea aliaţilor în Normandia, trupele sovietice de sub comanda mareşalului Govorov au dat o lovitură trupelor finlandeze şi, după unsprezece zile de lupte grele în istmul Kareliei, au ocupat Vîborgul. La 23 iunie a început o puternică ofensivă în Bielorusia, în urma căreia Armata Roşie a eliberat întregul teritoriu al R.S.S. Bieloruse şi a pătruns adânc în Polonia. În august, de îndată ce frontul s-a stabilizat aici mai mult sau mai puţin, trupele sovietice au dat lovituri României, Bulgariei şi Ungariei, iar în ochii oamenilor sovietici războiul din Vest a devenit din nou o chestiune relativ puţin importantă.

La început, aliaţii, opriţi la Caen şi Saint-Lô, făceau progrese mici, ceea ce a provocat unele note critice în presa rusă, apoi succesele lor au devenit „extrem de uşoare”, iar când Parisul a fost eliberat, cele mai elogioase aprecieri ale aceleiaşi prese i-au revenit Rezistenţei franceze. La scurt timp după începerea ofensivei de vară a

ruşilor în Bielorusia, la 16 iulie, „Pravda” scria:

„Ofensiva Armatei Roşii a creat nu numai... o breşă enormă în valul răsăritean al fortăreţei hitleriste europene, dar a deschis o asemenea breşă şi în propaganda germană-fascistă. S-a spart ca un balon de săpun... mitul că «frontul principal» ar fi în Vest... Comentatorii germani vorbesc azi cu groază despre bătăliile din Răsărit, care iau «proporţii apocaliptice»”.

Părerea exprimată de unii comentatori militari englezi, şi anume că germanii ar fi părăsit din proprie iniţiativă teritoriul Bielorusiei ca urmare a debarcării aliaţilor în Normandia, nu le-a plăcut, firește, de loc ruşilor. După cum s-a exprimat un comentator sovietic, „această flecăreală prostească a continuat până când am plimbat pe străzile Moscovei 57.000 de prizonieri de război germani, de curând capturaţi, printre care şi câţiva zeci de generali”. Acest lucru s-a petrecut în ziua de 17 iulie, după înfrângerile zdrobitoare suferite de trupele germane la Vitebsk, Bobruisk şi Minsk.

Chiar şi atunci când campania din Franţa se desfăşura cu foarte mult succes, presa sovietică continua să se limiteze aproape exclusiv la publicarea comunicatelor oficiale de pe Frontul de vest şi numai o parte neînsemnată din reportajele trimise de corespondenţii sovietici ataşaţi pe lângă cartierul general al înaltului Comandament al forţelor expediţionare aliate au văzut lumina tiparului. Abia la sfârşitul anului 1947, unul dintre aceşti corespondenţi, D. Kraminov, a scris un lung reportaj retrospectiv despre cel de-al doilea front. Se cuvine să remarcăm că, dacă sentimentele şi gândurile cărora le-a dat expresie în acest reportaj corespundeau celor pe care le avea în 1944, publicarea reportajelor sale într-un moment în care războiul mai era în plină desfăşurare nu ar fi constituit un gest curtenitor la adresa aliaţilor Uniunii Sovietice. Kraminov califica corpul

corespondenţilor de război acreditaţi pe lângă cartierul general al înaltului Comandament al forţelor expediţionare aliate drept o gigantică maşină menită să facă reclamă nu numai armatelor aliate, dar şi generalilor lor (dintre toţi, Montgomery fiind, după părerea lui, cel mai ahtiat de reclamă); vorbea cu mult dispreţ despre talentele militare ale lui Montgomery, nu considera menţinerea flancului stâng al trupelor aliate la Caen drept un merit al armatei engleze şi condamna atât întreaga concepţie a bombardamentelor strategice ca atare cât şi acţiunile „barbare şi inutile" ale aviaţiei în Normandia, unde oraşe cum era Caen au fost distruse şi au fost omorâţi mii de locuitori fără să existe niciun fel de necesitate militară. Este drept, vorbea cu entuziasm de Patton şi Bradley, dar pe Eisenhower nu-l considera decât ca un „bun preşedinte".

În 1944, cel de-al doilea front era însă apreciat drept un real ajutor pentru Armata Roşie şi, totodată, drept o chezăşie că războiul se va termina curând. Datorită lui, iminenta prăbuşire a Germaniei devenise mai palpabilă decât oricând, şi atentatul încercat la 20 iulie împotriva lui Hitler nu i-a mirat prea mult pe ruşi.

După cât se pare, eşecul atentatului nu a mâhnit Moscova, într-adevăr, constituirea unui guvern german „respectabil" (adică prooccidental) într-un moment în care englezii şi americanii erau bine consolidaţi pe continent putea da naştere unei situaţii care, aproape cu certitudine, ar fi adus prejudicii intereselor sovietice. În etapa aceea, nimic nu-şi dorea Armata Roşie mai mult decât să „doboare fiara fascistă în bârlogul ei".

Acest lucru nu l-a împiedicat însă pe feldmareşalul Paulus (care până atunci păstrase tăcere) să publice o declaraţie prin care chema poporul german „să-şi instaureze o nouă conducere de stat". Larga folosire a acestei declaraţii în foile volante aruncate deasupra

poziţiilor germane avea drept scop să zdruncine moralul soldaţilor germani, deşi în trecut toate încercările de acest fel nu dăduseră rezultatul scontat, judecând mai ales după numărul germanilor care s-au predat de bunăvoie Armatei Roşii.

Zdrobirea hitleriştilor în Bielorusia.

„Mai rău decât Stalingradul”.

Marea ofensivă de vară a trupelor sovietice a început la două săptămâni şi jumătate după debarcarea aliaţilor în Normandia, şi anume, ceea ce era oarecum simbolic, la 23 iunie – exact a doua zi după ce se împliniseră trei ani de la agresiunea fascistă împotriva Uniunii Sovietice. Acum rolurile se schimbaseră. În ultimii doi ani, în ciuda unor pierderi extrem de grele în oameni şi armament, U.R.S.S. îşi făurise printr-o muncă de zi cu zi o armată foarte puternică, admirabilă şi excelent înzestrată, în timp ce rezervele în oameni ale Germaniei se aflau acum în neîncetat declin 25.

În timp ce aliaţii englezi şi americani ai Uniunii Sovietice duceau acum o campanie de mari proporţii în Franţa, imobilizând (potrivit unor calcule sovietice) 30% din trupele combatante germane, trupele aliaţilor pe care-i mai avea Germania

25 În „Istoria războiului, publicată în U.R.S.S., sunt citate (în procente) date foarte interesante, din care reiese că în perioada dintre operaţia de la Stalingrad şi sfârşitul războiului *efectivul Armatei Roşii nu a sporit decât foarte puţin, dar înzestrarea ei cu armament a crescut colosal de mult*. (Cf. I.M.R.P.A.P., vol. 5, p. 467.)

Tabloul de mai jos ilustrează foarte bine această situaţie:

Data	Efectiv	Tunuri] şi aruncătoare de mine	Tancuri şi autotunuri	Avioane de luptă

La 19 noiembrie 1942	10	0	100	100	10 0
La 1 ianuarie 1944	11	1	180	133	20 0
La 1 ianuarie 1945	11	2	217	250	34 3

deveneau tot mai puţin sigure şi guvernele acestor ţări sperau să iasă din război la prima ocazie favorabilă ce li s-ar prezenta. Printr-o ironie a sorţii, una dintre cauzele pentru care Hitler era hotărât să menţină aliniamentul de apărare Vitebsk-Moghilev-Bobruisk, situat la capătul de est al vastului ieşind bielorus, care se înfigea adânc în teritoriul Uniunii Sovietice, era teama că pierderea acestui aliniament ar putea avea un efect demoralizator asupra finlandezilor; aceştia însă, după ce pierduseră – ceva mai devreme în aceeaşi lună – istmul Kareliei şi Vîborgul, erau foarte tentaţi să reia tratativele cu Uniunea Sovietică în vederea încheierii unui armistiţiu.

Feldmareşalul von Busch, comandantul grupului de armate „Centru”, care ocupase Bielorusia, l-a rugat insistent pe Hitler să-i permită să scoată trupele din Bielorusia sau, cel puţin, să „scurteze linia frontului”. Dar singurul lucru pe care l-a făcut Hitler, după ce timp de cinci zile germanii au suferit o înfrângere după alta, a fost destituirea lui von Busch şi înlocuirea lui cu feldmareşalul Model, unul dintre cei ce pierduseră bătălia de la Kursk.

Ofensiva sovietică a început în cele mai bune condiţii posibile. În primul rând, literalmente până în ultimele zile ale perioadei de acalmie din mai iunie germanii se aşteptau că ruşii vor da următoarea lor lovitură puternică nu în Bielorusia, ci în sectorul sudic al frontului, între mlaştinile Pripetului şi Marea Neagră. Concentrarea unor mari forţe sovietice în Bielorusia a fost efectuată în cel mai

strict secret şi cu multă precauţie, iar când a urmat lovitura, germanii au fost luaţi prin surprindere.

La ofensivă, care s-a desfăşurat pe un front cu o lărgime de 800 km (ajungând apoi la o lărgime de peste 1 600 km), au participat trupele a patru fronturi:

— Ale Frontului 1 baltic, de sub comanda generalului I.H. Bagramian;

— Ale Frontului 3 bielorus, de sub comanda generalului I.A. Cerneahovski;

— Ale Frontului 1 bielorus, de sub comanda generalului K.K. Rokossovski;

— Ale Frontului 2 bielorus, de sub comanda generalului G.F. Zaharov.

Operaţiile primelor două fronturi erau coordonate de mareşalul A.M. Vasilevski, iar cele ale ultimelor două – de mareşalul G.K. Jukov.

Ruşii aveau acum o foarte mare superioritate asupra germanilor, concentrând în Bielorusia 166 de divizii (inclusiv rezervele), 31.000 de tunuri şi aruncătoare de mine, 5 200 de tancuri şi autotunuri, precum şi peste 6.000 de avioane. În comparaţie cu trupele germane, cele sovietice dispuneau de un efectiv de 2 ori mai mare, aveau de 2, 9 ori mai multe tunuri şi aruncătoare de mine, de 4, 3 ori mai multe tancuri şi autotunuri şi de 4, 5 ori mai multe avioane 26.

Situaţia era într-adevăr asemănătoare cu cea din 1941, numai că de data aceasta rolurile erau inversate. În sectoarele de rupere, densitatea artileriei atingea adesea 200 de tunuri pe kilometru. În decurs de câteva săptămâni, trupelor sovietice le-au fost trimise cantităţi uriaşe de muniţii, carburanţi şi alimente; cele patru fronturi care participau la ofensivă primeau zilnic câte 100 de trenuri, fără a mai pune la socoteală marile cantităţi de tot felul de încărcături aduse cu autocamioanele (mai ales americane). A fost pregătit un mare parc de ambulanţe, iar pentru

răniţi au fost amenajate 294.000 de paturi de spital27.

Cele aproape 12.000 de autocamioane existente pe front puteau duce – într-o singură cursă – unităţilor care înaintau

25.000 de tone de muniţii, carburanţi şi alte materiale. A fost cea mai bine pregătită dintre toate operaţiile ofensive sovietice (cu excepţia, poate, a celei de la Kursk). Totul fusese pus la punct până în cele mai mici amănunte, nelăsându-se niciun loc pentru improvizaţii, aşa cum se întâmpla în trecut, şi chiar la Stalingrad, în special din cauza insuficienţei armamentului şi a mijloacelor de transport auto.

O caracteristică a operaţiei din Bielorusia a constituit-o rolul foarte important pe care l-au avut marile unităţi de partizani ce acţionau în spatele germanilor. În ciuda unei serii de expediţii de represiune deosebit de sălbatice întreprinse de germani împotriva partizanilor bieloruşi în ianuarie-februarie şi apoi din nou în aprilie 1944, când au masacrat sate întregi (ca, de pildă, satul Baiki din regiunea Brest, unde la 22 ianuarie 1944 au fost incendiate 130 de case ţărăneşti şi au fost ucise în mod bestial 957 de persoane), în ajunul ofensivei partizanii bieloruşi continuau să reprezinte o armată impresionantă, cu un efectiv de peste 143.000 de oameni. Partizanii îşi coordonau planurile lor de acţiune cu cele ale comandamentului Armatei Roşii şi, în perioada dintre 20 şi 23 iunie.

26 I.M.R.P.A.P., vol. 4, p. 163 – 164. Sursele germane susţin că superioritatea sovietică a fost şi mai mare.

27 Op. cit., p. 164 – 166.

au scos practic din funcţiune toate liniile de cale ferată din Bielorusia – exact lucrul de care avea nevoie Armata Roşie pentru a paraliza transportul trupelor

germane şi al materialelor de război necesare acestora.

Ofensiva sovietică s-a desfăşurat încă de la început cu foarte mult succes. Între 23 şi 28 iunie, trupele celor patru fronturi au rupt apărarea germană în şase sectoare şi au încercuit numeroase forţe ale inamicului în raioanele Vitebsk şi Bobruisk. În aceste două „cazane" au fost nimiciţi zeci de mii de germani, fiind totodată luaţi prizonieri circa 20.000 de soldaţi şi ofiţeri germani. După ce trupele germane s-au retras de pe aliniamentul Vitebsk-Orşa-Moghilev-Bobruisk, Hitler a dat ordin să fie menţinut un aliniament pe Berezina, ceea ce era o curată nebunie. Germanii nu au fost însă în stare să execute acest ordin. Trecând la ofensivă dinspre nord-est şi sud-est, trupele sovietice au pătruns la 3 iulie în capitala Bielorusiei, oraşul Minsk, şi în cursul luptelor au încercuit o mare grupare germană la est de oraş – în total circa 100.000 de soldaţi şi ofiţeri, dintre care majoritatea covârşitoare s-au predat. Circa 40.000 de oameni au fost ucişi sau răniţi, iar 57.000 de prizonieri, în frunte cu câţiva generali şi zeci de ofiţeri, au fost plimbaţi la 17 iulie pe străzile Moscovei. Scopul acestui procedeu neobişnuit era de a dezminţi atât afirmaţiile germanilor că s-ar fi „retras din Bielorusia potrivit unui plan", cât şi unele afirmaţii ale presei engleze şi americane care lăsau să se înţeleagă că ofensiva sovietică din Bielorusia n-ar fi fost decât o „plimbare", deoarece germanii şi-ar fi transferat de aici în Franţa mari efective pentru a opri înaintarea trupelor aliaţilor occidentali, ceea ce nu corespundea realităţii.

Această „paradă" a celor 57.000 de germani plimbaţi prin Moscova a fost o privelişte de neuitat. O impresie deosebit de puternică a produs-o comportarea mulţimii de moscoviţi, care se îmbulzeau pe trotuare. Copiii îi huiduiau şi-i fluierau, dar erau imediat opriţi de adulţi; bărbaţii îi priveau în tăcere şi cu un aer sever pe prizonierii care treceau, iar multor femei, în special celor mai în vârstă,

aspectul acestor „fritzi”, murdari şi zdrenţăroşi, le stârnea compasiune.

Dar soldaţii sovietici care luptau în Bielorusia nu nutreau sentimente chiar atât de caritabile faţă de germani. În retragerea lor, trupele germane se străduiau să distrugă tot ce puteau. La Jlobin, într-un şanţ antitanc, ruşii au găsit cadavrele a 2.500 de civili, pe care germanii i-au torturat şi împuşcat înainte de a părăsi localitatea. În total, numărul celor ucişi în mod bestial în timpul ocupaţiei germane în Bielorusia depăşeşte cu mult 1.000.000 de oameni. În Bielorusia au pierit întreaga populaţie evreiască şi multe sute de mii de partizani, împreună cu „complicii” lor, printre care femei şi copii.

O mare parte a Bielorusiei şi a regiunii situate la est de ea, care se întinde între Smolensk şi Veazma, au fost transformate într-o „zonă pustie”. În primăvara 1944, presimţind că vor fi nevoiţi să se retragă din Bielorusia, germanii au dat ordin ca semănăturile de toamnă să fie întoarse şi au încercat să împiedice arăturile de primăvară. Au născocit chiar un tăvălug special pentru distrugerea semănăturilor. Practic, toate oraşele erau transformate în ruine. E drept, întrucât aproape 60°/° din totalul localităţilor rurale erau, în mai mare sau mai mică măsură, controlate de partizani (care exercitau chiar efectiv puterea, aici funcţionând organe administrative sovietice şi de partid), germanii nu au putut executa ordinul de distrugere a semănăturilor decât în puţine locuri. Generalul Tippelskirch, comandantul Armatei a 4-a germane în timpul retragerii acesteia din Bielorusia, a scris mai târziu despre „imensa regiune împădurită şi mlăştinoasă ce se întindea până aproape de Minsk, controlată de mari detaşamente de partizani şi care în decursul celor trei ani nu a putut fi niciodată curăţită de ei şi, cu atât mai puţin, ocupată de trupele germane” 2S.

Şi, cu toate acestea, germanii au izbutit să

transforme o mare parte a Bielorusiei într-o „zonă pustie”. La sate au fost distruse (potrivit datelor sovietice) peste 1.000.000 de gospodării ţărăneşti, şi când am trecut prin Bielorusia, la scurt timp după înfrângerea germanilor, n-am văzut acolo decât foarte puţine vite.

Spre deosebire de ceea ce putusem vedea în Ucraina, o bună parte a tineretului bielorus a reuşit să scape de trimiterea în Germania, alăturându-se partizanilor, dar chiar şi aşa 380.000 de oameni au fost deportaţi din Bielorusia în Germania. Distrugerile din oraşe erau îngrozitoare: aproape toate clădirile industriale şi cele publice au fost distruse, iar în Minsk au fost incendiate şi majoritatea caselor de locuit. Iar dacă în oraş au mai rămas în picioare Palatul guvernamental şi alte câteva clădiri publice, precum şi 19 întreprinderi industriale dintr-un total de 332, acest lucru s-a întâmplat numai fiindcă trupele sovietice le-au deminat imediat ce au intrat în oraş. Numai la Minsk au fost neutralizate 4.000 de bombe cu acţiune întârziată, mine şi alte diverse „surprize”. Armata Roşie era plină de admiraţie pentru genişti, aceşti luptători „care nu greşesc decât o singură dată în viaţă”.

Faptul că la est de Minsk fusese încercuită o grupare germană de 100.000 de oameni însemna că Armata Roşie făcuse în frontul german o breşă de 400 km şi că acum drumul spre Vest era aproape liber.

La 4 iulie, încă înainte de lichidarea definitivă a „cazanului” de la Minsk, Comandamentul suprem sovietic a dat noi misiuni celor patru fronturi care acţionau în Bielorusia: trupele acestor fronturi trebuiau să pătrundă într-un timp foarte scurt în partea răsăriteană a Letoniei şi în Lituania, să continue înaintarea pe direcţia Vilnius-Kaunas-Grodno şi Brest, să forţeze Nemanul în câteva locuri şi apoi să ajungă la frontierele Prusiei Orientale şi să pătrundă în Polonia (la sud).

Armata Roşie a continuat să înainteze impetuos, în medie cu 15 – 25 km pe zi. La 8 iulie a fost ocupat oraşul Baranovici; la 13 iulie, trupele lui Cerneahovski au cucerit Vilnius; la 18 iulie, trupele lui Rokossovski au trecut frontiera Poloniei, iar la 23 iulie au intrat în Lublin, eveniment ce avea să aibă importante consecinţe politice. La 28 iulie, ele au eliberat oraşul Brest; întregul teritoriu al Bielorusiei era acum complet curăţit de germani.

După cum au recunoscut înşişi hitleriştii, zdrobirea trupelor lor în Bielorusia a fost cea mai gravă înfrângere pe care a suferit-o Wehrmachtul pe Frontul de est. În cursul operaţiei din Bielorusia au fost nimicite între 25 şi 28 de divizii germane, ceea ce echivala cu o pierdere de cel puţin 350.000 de oameni. După cum se arată în „Jurnalul de operaţii al înaltului Comandament al armatei germane", zdrobirea grupului de armate „Centru" (în Bielorusia) a reprezentat o „catastrofă mai mare decât Stalingradul" 29. Această cifră a pierderilor – 25 de divizii, respectiv 350.000 de oameni – o întâlnim şi în surse vest-germane de după război. Aşa, de pildă, Guderian vorbeşte despre „nimicirea grupului de armate «Centru» şi pierderea a circa 25 de divizii". Aceste evenimente, scrie el, au fost „atât de zguduitoare", încât „la mijlocul lunii iulie Hitler şi-a transferat Marele cartier general de la Obersalzberg în Prusia Orientală" 30.

Zdrobirea în Bielorusia a grupului de armate „Centru" a creat condiţii foarte favorabile pentru operaţiile celorlalte fronturi sovietice. La 13 iulie, trupele Frontului 1 ucrainean.

29 „Kriegstagebuch des O.K.W.", IV-I, p. 13 – 14.

30 *H. Guderian*, op. cit., p. 336. Philippi şi Heim indică 28 de divizii şi 350.000 de oameni.

de sub comanda lui Konev, au trecut la executarea operaţiei de la Lvov-Sandomierz; în nord, trupele Frontului 3 baltic au eliberat la 18 iulie Pskovul şi au pătruns în

partea de sud a Estoniei; trupele Frontului 2 baltic au intrat în sudul Letoniei, în timp ce trupele Frontului 1 baltic, de sub comanda lui Bagramian, au cucerit Elgava, ieşind apoi, în ziua de 31 iulie, în raionul Tukum la golful Riga şi izolând în felul acesta grupul german de armate „Nord” din Estonia şi Letonia de restul trupelor germane. Dar trei săptămâni mai târziu, germanii au izbutit să-şi creeze la sud de golful Riga un coridor de 30 km, restabilind astfel în parte comunicaţiile terestre între grupul de armate „Nord” şi partea apuseană a Lituaniei şi Prusia Orientală.

Deşi Armata Roşie a repurtat în Bielorusia şi în estul Lituaniei una dintre cele mai mari victorii din întregul război – o victorie de pe urma căreia germanii nu s-au mai putut reface –, înaintarea ei s-a încetinit considerabil începând de la 25 iulie şi până la sfârşitul lunii august. Au existat o serie de motive pentru aceasta: linii de comunicaţii extrem de întinse, oboseala trupelor şi aruncarea în luptă de către germani a unor mari rezerve cu scopul de a împiedica înaintarea armatelor sovietice dincolo de Neman în Prusia Orientală şi de-a lungul Narevului şi al cursului superior şi mijlociu al Vistulei în Polonia centrală. La sfârşitul lunii august, când, din ordinul Comandamentului suprem sovietic, majoritatea operaţiilor militare au fost oprite în sectorul dintre Elgava, în Letonia, şi Josefow, aflat la 100 de mile sud de Varşovia, linia frontului trecea aproximativ prin partea centrală a Lituaniei, apoi la o mică distanţă de graniţa răsăriteană a Prusiei Orientale, continuând de aici oarecum de-a lungul Narevului şi al Vistulei până în Polonia centrală.

Pe atunci Polonia devenise arena unor evenimente militare şi politice deosebit de dramatice. La 23 iulie, trupele de la flancul stâng al Frontului 1 bielorus (de sub comanda lui Rokossovski), din care făcea parte şi Armata 1 poloneză, au eliberat vechiul oraş polonez Lublin. La 31

iulie, trupele de la flancul drept al aceluiaşi front, formând un fel de intrând teşit, au angajat lupte pe căile apropiate de acces spre suburbia varşoviană Praga, situată pe malul drept al Vistulei, chiar în faţa Varşoviei. La 1 august a început insurecţia din Varşovia, pregătită de „Armija Krajowa”, sub comanda generalului Bor-Komarowski.

Ce s-a întâmplat la Varşovia?

Scurt timp înainte de începutul tragediei de la Varşovia, în regiunile Poloniei eliberate de Armata Roşie s-au produs importante evenimente politice, care aveau să aibă însemnate consecinţe în viitor.

După cum am văzut, la 23 iulie, trupele sovietice au eliberat Lublinul, iar la 26 iulie Comisariatul poporului pentru afacerile externe al Uniunii Sovietice a publicat o declaraţie cu privire la atitudinea U.R.S.S. faţă de Polonia; totodată a fost dat publicităţii un manifest – datat 22 iulie şi semnat la Chelm (oraş polonez de frontieră) – prin care se anunţa constituirea Comitetului polonez al eliberării naţionale, devenit după scurt timp cunoscut sub denumirea de „Comitetul de la Lublin”.

În declaraţia sovietică se spunea că Armata Roşie, împreună cu armata poloneză care luptă pe frontul sovieto-german, a început eliberarea teritoriului polonez. Trupele sovietice – se arăta în declaraţie – nu urmăresc decât un singur ţel: să-l zdrobească pe inamic şi să dea ajutor poporului polonez pentru a restabili o Polonie independentă, puternică şi democratică. Întrucât Polonia este un stat suveran, guvernul sovietic a hotărât să nu instituie pe teritoriul polonez o administraţie sovietică, ci să încheie cu Comitetul polonez al eliberării naţionale un acord care să definească raporturile dintre Comandamentul suprem sovietic şi administraţia poloneză. În declaraţie se sublima că guvernul sovietic nu urmăreşte alipirea la U.R.S.S. a vreunui teritoriu polonez sau schimbarea orânduirii sociale din Polonia şi că prezenţa

Armatei Roşii pe teritoriul Poloniei este dictată exclusiv de necesităţi militare.

„Krajowa Rada Narodowa”, care de fapt reprezenta un „parlament ilegal”, a emis un decret datat: „Varşovia (sic!).

21 iulie”, care a doua zi a fost publicat la Chelm în primul număr al organului său oficial, ziarul „Rzecz Pospolita”. Decretul anunţa constituirea Comitetului polonez al eliberării naţionale, sub preşedinţia lui E.B. Osobka-Morawski. Vicepreşedinţi erau Andrzei Witos, Wanda Wassilewska şi generalul Z. Berling. În decret erau menţionate şi numele altor persoane care făceau parte din comitet, cu excepţia a cinci membri ale căror nume nu erau indicate, deoarece se mai aflau pe teritoriul ocupat de germani.

În manifestul publicat de comitet se spunea că acesta a fost creat de „Krajowa Rada Narodowa” – organ din care făceau parte reprezentanţi ai partidului ţărănesc şi ai altor elemente democratice din Polonia – şi că acest organ „a fost recunoscut de organizaţiile poloneze din afara ţării, şi în primul rând de Uniunea patrioţilor polonezi şi de armata poloneză formată în Uniunea Sovietică”. Manifestul acuza guvernul din emigraţie cu sediul la Londra că este un guvern de „uzurpatori”, care se bizuie pe constituţia „fascistă” din 1935. Comitetul a arătat că recunoaşte constituţia din 1921 şi că se va călăuzi de prevederile acesteia în acţiunile sale până la convocarea unei Adunări constituante, care va lua hotărâri noi.

Manifestul proclama începutul unei noi ere de unitate a popoarelor slave şi sublinia că frontiera dintre Polonia şi Uniunea Sovietică va fi stabilită în baza principiului „etnic” şi a unui acord mutual; de asemenea, arăta că Polonia va recăpăta vechile ei teritorii apusene din Silezia, de-a lungul Oderului şi din Pomerania. Prusia Orientală va trebui să facă şi ea parte din Polonia. Absurdei duşmănii

dintre popoarele slave, care dura de 400 de ani, i-a fost pus acum, în sfârşit, capăt, şi steagurile poloneze şi sovietice vor flutura unele alături de celelalte când trupele victorioase ale celor două ţări vor intra în Berlin.

În continuare, manifestul enumera o serie de puncte ale programului de refacere a ţării şi sublinia necesitatea unei vaste reforme agrare. Problema naţionalizării era tratată cu foarte multă prudenţă. Se spunea în acest document că avuţia naţională, aflată în mâinile statului german şi ale capitaliştilor germani, va fi preluată de „administraţia de stat provizorie" a Poloniei şi că, „pe măsură ce relaţiile economice vor fi reglementate, bunurile vor fi redate proprietarilor".

Manifestul mai declara că alianţa de luptă dintre Polonia, Anglia şi Statele Unite va contribui la întărirea prieteniei dintre aceste state şi că Polonia se va strădui să menţină tradiţionalele ei legături de prietenie şi alianţă cu Franţa.

Componenţa comitetului era destul de pestriţă: aşa, de pildă, dr. Drobner, şeful Departamentului pentru muncă, asigurări sociale şi sănătate, era un socialist de dreapta; Witos (ca şi Mikolajczyk) era un vechi membru al conducerii partidului ţărănesc (el a fost însă curând scos din comitet). Dar poziţiile-cheie se aflau vădit în mâinile P.P.R. (adică ale comuniştilor), din care făcea parte şi Bierut, preşedintele „Krajowei Rada Narodowa".

La 23 iulie, „Krajowa Rada Narodowa" a adoptat o serie de decrete, şi anume – cu privire la constituirea înaltului Comandament al armatei poloneze; cu privire la subordonarea Uniunii patrioţilor polonezi din U.R.S.S. Comitetului polonez al eliberării naţionale etc.

Ajungem acum la unul dintre cele mai controversate episoade ale războiului de pe Frontul de est – tragica insurecţie de la Varşovia din august-septembrie 1944. Versiunea „polonezilor londonezi" este prea bine

cunoscută pentru a o mai expune aici pe larg. Conducătorul insurecţiei, Bor-Komarowski, a expus versiunea sa despre „trădarea rusă”; acelaşi lucru l-a făcut şi Stanislas Mikolajczyk în cartea sa „Râpe of Poland”. În special Mikolajczyk repetă cu insistenţă în cartea sa că generalul Rokossovski îşi avea statul-major „la numai câţiva kilometri de va reovia” şi că Armata Roşie se afla „în suburbiile Varşoviei, de unde nu voia să se mişte”. Despre faptul că Armata Roşie era separată de Varşovia prin Vistula – care este un fluviu foarte lat – nu se vorbeşte decât în treacăt. Mikolajczyk lasă să se înţeleagă că Vistula nu constituia un obstacol serios şi, dacă ar fi vrut, ruşii ar fi putut lesne cuceri Varşovia, împiedicând astfel distrugerea oraşului şi salvând pe mulţi dintre cei 300.000 de polonezi care şi-au găsit moartea în cele două luni de lupte crâncene şi represalii bestiale care au avut loc în oraş. Iar dacă ruşii nu au ocupat Varşovia, acest lucru se explică, după cum afirmă Mikolajczyk, nu prin faptul că nu ar fi putut s-o facă, ci prin considerente de ordin pur politic: nu le convenea ca Varşovia să fie „eliberată” printr-o insurecţie populară condusă de Bor-Komarowski şi de alţi „agenţi” ai guvernului de la Londra. În argumentarea lor, atât Bor-Komarowski cât şi Mikolajczyk invocau tot timpul următoarele fapte: 1) la sfârşitul lunii iulie, postul de radio Moscova a adresat populaţiei din Varşovia, într-o emisiune specială, apelul de a se ridica împotriva germanilor; 2) comandamentul sovietic nu a permis avioanelor care aduceau din Vest echipament şi muniţii şi le paraşutau în Varşovia să aterizeze pe aerodromurile sovietice şi 3) trupele sovietice nu au sprijinit încercarea eroică făcută de unităţile poloneze de sub comanda generalului Berling de a forţa Vistula în imediata apropiere de Varşovia.

În perioada insurecţiei de la Varşovia, corespondenţa dintre Churchill şi Stalin poartă amprenta exasperării

crescânde a lui Churchill, provocată de eschivarea ruşilor de a colabora, precum şi a mâniei tot mai puternice a lui Stalin faţă de „criminalii” de la Varşovia, care au atras populaţia oraşului într-o rebeliune lipsită de sens şi nu şi-au coordonat acţiunile cu comandamentul Armatei Roşii.

La 4 august, adică la trei zile după ce la Varşovia începuse insurecţia, Churchill i-a telegrafiat lui Stalin:

„La cererea urgentă a armatei clandestine poloneze, vom paraşuta, în funcţie de vreme, aproximativ 60 de tone de echipament şi muniţii în cartierul de sud-vest al Varşoviei… Ei [polonezii] declară, totodată, că cer ajutor din partea ruşilor, şi acest ajutor pare foarte apropiat. Sunt atacaţi de o divizie şi jumătate germană”.

La 5 august, Stalin i-a răspuns:

„Cred că informaţia ce v-a fost transmisă de polonezi este mult exagerată şi nu inspiră încredere: „Polonezii emigranţi au ajuns să afirme că oraşul Vilno a fost cucerit de nişte unităţi ale «Armijei Krajowa»… Dar această ştire, se înţelege, nu corespunde câtuşi de puţin realităţii. «Armija Krajowa» a polonezilor se compune din câteva detaşamente, care sunt numite în mod greşit divizii. Ele nu au nici artilerie, nici aviaţie, nici tancuri. Nu-mi închipui cum asemenea detaşamente ar putea cuceri Varşovia, pentru a cărei apărare germanii au pus în bătaie patru divizii de tancuri, printre care şi divizia «Hermann Göring»”.

La 8 august, Stalin l-a informat pe Churchill despre întâlnirile pe care Mikolajczyk le-a avut la Moscova cu reprezentanţi ai Comitetului polonez al eliberării naţionale, exprimându-şi părerea că, deocamdată, ele „nu au dus încă la rezultatele dorite”. Cu toate acestea, Churchill i-a mulţumit la 10 august lui Stalin pentru faptul că a realizat o apropiere între cele două părţi, adăugând că aviatorii polonezi, venind din Vest, au mai paraşutat o oarecare cantitate de muniţii în Varşovia. „Am fost bucuros să aflu

că şi dv. trimiteţi armament. Tot ce veţi socoti posibil să faceţi va fi apreciat cu căldură de prietenii şi aliaţii dv. britanici”.

Dar la scurt timp după aceea, la 14 august, Churchill i-a telegrafiat lui Eden (aflat pe atunci în Italia):

„Este, desigur, foarte ciudat că exact în momentul în care armata clandestină a început insurecţia, armatele ruse şi-au oprit ofensiva asupra Varşoviei şi s-au retras la o oarecare distanţă. Pentru a trimite [Varşoviei] mitraliere şi muniţii, avioanele lor nu ar trebui să efectueze decât un zbor de 100 de mile”[155].

După cum scrie Churchill, două zile mai târziu Vîşinski l-a informat pe ambasadorul american că guvernul sovietic nu se opune ca avioane engleze şi americane să transporte armament la Varşovia, dar nu este de acord cu aterizarea lor pe teritoriul sovietic, „deoarece guvernul sovietic nu vrea să aibă nimic de-a face – nici direct, nici indirect – cu aventura de la Varşovia”.

La 16 august, Stalin i-a trimis lui Churchill un mesaj cu acelaşi conţinut, dar într-o formă mai atenuată.

Această hotărâre a stârnit la Londra şi Washington o mare emoţie, şi în ziua de 20 august Churchill şi Roosevelt i-au trimis lui Stalin un mesaj comun, care începea cu cuvintele: „Ne întrebăm care va fi reacţia opiniei publice mondiale dacă antinaziştii de la Varşovia vor fi într-adevăr lăsaţi în părăsire”. Mesajul conţinea un apel la cooperarea celor trei mari puteri în această privinţă.

Stalin le-a răspuns la 22 august:

„Mai devreme sau mai târziu, toată lumea va afla adevărul despre grupul de criminali care s-au lansat în aventura de la Varşovia cu scopul de a acapara puterea. Aceste elemente... [au expus] o mulţime de oameni aproape neînarmaţi acţiunii tunurilor, tancurilor şi aviaţiei germane... Fiecare zi ce trece este folosită nu de polonezi

155 W. Churchill, op. cit., voi. VI, p. 117.

pentru eliberarea Varşoviei, ci de hitlerişti, care extermină în mod bestial pe locuitorii Varşoviei.

Din punct de vedere militar, situaţia care s-a creat şi care atrage atenţia… germanilor asupra Varşoviei este, de asemenea, foarte dezavantajoasă atât pentru Armata Roşie cât şi pentru polonezi. Între timp, trupele sovietice, care s-au lovit în ultima vreme de noi încercări… ale germanilor de a contraataca, fac tot posibilul pentru a zdrobi aceste contraatacuri ale hitleriştilor şi a trece la o nouă şi largă ofensivă la Varşovia. Nu încape îndoială că Armata Roşie nu-şi va precupeţi eforturile pentru a înfrânge pe germani la Varşovia şi a o elibera pentru polonezi. Acesta va fi cel mai bun şi mai eficient ajutor pentru polonezii antinazişti".

Şi într-adevăr, după cum scrie Churchill, „la 10 septembrie, după şase săptămâni de chinuri îndurate de polonezi, Kremlinul părea să-şi fi schimbat tactica"[156].

„În ziua aceea, obuze ale artileriei sovietice au început să cadă în suburbiile răsăritene ale Varşoviei şi deasupra oraşului şi-au făcut din nou apariţia avioanele sovietice. Din ordinul comandamentului sovietic, forţele comuniste poloneze şi-au croit drum până la periferia oraşului. La 14 septembrie şi în zilele următoare, aviaţia sovietică le-a paraşutat insurgenţilor muniţii şi alte materiale, dar numai un mic număr de paraşute s-au deschis şi multe containere s-au sfărâmat".

Şi în continuare: „A doua zi, trupele sovietice au ocupat suburbia Praga, dar mai departe nu au mers"[157].

După două săptămâni şi ceva, la 2 octombrie, Bor-Komarowski a capitulat în faţa germanilor.

După cum se arată în „Istoria războiului" – lucrare sovietică oficială –, pentru a se înţelege situaţia creată, este necesar să revenim la directivele date în ziua de 28 iulie de către Comandamentul suprem sovietic diferitelor

156 W. Churchill, op. cit., p. 24.

157 Op. cit., p. 127.

fronturi. Directivele stabileau, printre altele, următoarele misiuni:

Frontul 3 bielorus a primit ordin ca cel târziu la 1 sau 2 august să cucerească oraşul Kaunas şi apoi să-şi continue înaintarea spre frontiera Prusiei Orientale;

Trupele frontului 2 bielorus, care acţionau la sud, trebuiau, de asemenea, să-şi dezvolte – prin Lomza – ofensiva în direcţia frontierei Prusiei Orientale;

Frontul 1 bielorus a primit misiunea ca, după ce va fi cucerit raioanele Brest şi Siedlce, să ocupe între 5 şi 8 august Praga (suburbie a Varşoviei) şi să cucerească mai multe capete de pod la sud de Varşovia, pe malul de vest al Vistulei.

La 31 iulie, trupele de la flancul drept al Frontului 1 bielorus au angajat, într-adevăr, lupte cu germanii „pe căile apropiate de acces spre suburbia varşoviană Praga", pe malul drept al Vistulei. Între timp, trupele de la flancul stâng al Frontului 1 bielorus au forţat Vistula la sud de Varşovia şi au cucerit mici capete de pod la Magnuszew şi Pulawa. Imediat după aceea, germanii au lansat în aceste sectoare mai multe contraatacuri înverşunate cu scopul de a-i scoate pe ruşi din capetele de pod; şi, cu toate că trupele sovietice au izbutit să le menţină, ele nu erau totuşi suficient de puternice pentru a le extinde.

Este absolut clar că la sfârşitul lunii iulie – începutul lunii august s-a petrecut ceva serios, care a zădărnicit planurile Comandamentului suprem sovietic.

La 3 august, ziarele sovietice au publicat o hartă din care se putea vedea că linia frontului trecea la câţiva kilometri de Vistula, imediat la est de suburbia Praga, ce-i drept, numai pe o mică porţiune. La Moscova oamenii spuneau că Rokossovski va ocupa Varşovia la 9 sau la 10 august. Apoi ceva nu a mers cum trebuie: după cât se pare, lovitura ce urma să fie dată prin surprindere – şi despre care a vorbit ulterior Guderian – nu a reuşit.

Veştile sosite de la Varşovia erau cu fiecare zi tot mai tragice. Apoi, timp de aproape două săptămâni, ziarele sovietice au păstrat tăcere asupra celor ce se întâmplau în sectorul Varşovia, pentru ca abia la 16 august să publice un comunicat îngrijorător: „La est de suburbia Praga, trupele noastre au dus lupte cu inamicul, respingând atacurile sale întreprinse cu mari forţe de infanterie şi tancuri. După lupte înverşunate, trupele noastre au părăsit localitatea Ossow”. Ossow se afla la mică distanţă de suburbia Praga, şi comunicatul nu dădea niciun fel de indicaţii până unde anume au fost în realitate respinse trupele sovietice.

După ce condamnă hotărârea luată de comandamentul „Armijei Krajowa” – cu binecuvântarea guvernului polonez de la Londra – de a începe la 1 august insurecţia de la Varşovia, calificând această hotărâre drept o operaţie cu caracter politic, antisovietic, şi arată că în Varşovia nu exista în momentul acela decât o cantitate cu totul insuficientă de armament şi muniţii, „Istoria războiului” continuă:

„Nu este de mirare… că încă din primele ore atacul nu a fost încununat de succes. Insurgenţii nu au izbutit să cucerească punctele cheie ale capitalei, nu au putut ocupa gările şi podurile peste Vistula, ceea ce a permis comandamentului german să aducă trupe… Necrezând în succesul insurecţiei, comandanţii câtorva detaşamente de insurgenţi şi-au dizolvat detaşamentele sau le-au scos din oraş. Dar, în ciuda acestor condiţii nefavorabile, lupta a continuat. Ea a izbucnit cu o nouă forţă atunci când i s-a alăturat populaţia Varşoviei… Membrii de rând ai «Armijei Krajowa», necunoscând adevăratele ţeluri pe care le urmăreau organizatorii insurecţiei, au luptat vitejeşte împotriva ocupanţilor germani… Forţele erau însă prea inegale… În a doua jumătate a lunii august, situaţia insurgenţilor a devenit foarte gravă. Inamicul a distrus

oraşul într-un mod barbar, executând ordinul lui Hitler ca Varşovia să fie rasă de pe faţa pământului" 34.

Explicaţia ce se dă acum este că, deşi „în principiu", aşa cum reiese din scrisoarea adresată de Stalin lui Churchill la 16 august, guvernul sovietic nu voia să aibă de-a face cu insurecţia de la Varşovia (în privinţa căreia nu fusese consultat), el a făcut totuşi „tot posibilul" pentru a da ajutor insurgenţilor, deoarece zeci de mii de patrioţi din Varşovia se alăturaseră luptei.

Ca răspuns la învinuirea ce s-a făcut auzită în Occident că comandamentul sovietic şi-ar fi „oprit în mod conştient trupele în faţa zidurilor Varşoviei, condamnând în felul acesta insurecţia la pieire", „Istoria războiului" 35 arată:

„Aşa ceva nu pot afirma decât... [oameni] care nu-şi dau osteneala să analizeze situaţia şi posibilităţile de care dispunea Armata Roşie în momentul în care a izbucnit insurecţia din Varşovia şi care nu vor să ţină seama de fapte...

În a doua jumătate a lunii iulie 1944, trupele Fronturilor 1 bielorus [Rokossovski] şi 1 ucrainean [Konev] au pătruns pe teritoriul Poloniei şi au început să-şi dezvolte ofensiva spre Vistula. La sfârşitul lunii iulie, încă înainte de insurecţia din Varşovia, ritmul de înaintare a trupelor sovietice a început să se încetinească [considerabil]. Comandamentul german fascist a transferat însemnate rezerve în sectoarele în care atacau trupele noastre. Hitleriştii au opus trupelor noastre o rezistenţă îndârjită şi crescândă. Ritmul de înaintare a mai fost influenţat şi de următoarele împrejurări: în luptele precedente, diviziile sovietice de infanterie şi corpurile de tancuri suferiseră pierderi grele; formaţiunile de spate şi artileria rămăseseră în urmă; trupele nu dispuneau de cantitatea necesară de muniţii şi carburanţi. Infanteria şi tancurile nu *u* I.M.R.P.A.P., vol. 4. p. 243.

35 Op. cit., p. 244 şi urm.

aveau sprijinul de foc necesar din partea artileriei. Din cauza încetinelii cu care avioanele erau transferate pe noile aerodromuri, aviaţia şi-a redus activitatea. Se ştie că ofensiva din Bielorusia a început în condiţiile unei mari superiorităţi a aviaţiei sovietice, care deţinea supremaţia aeriană. Dar în prima jumătate a lunii august această superioritate a... fost pentru un timp pierdută. Aşa, de pildă, aviaţia Frontului 1 bielorus a efectuat în perioada l-13 august 3 170 de misiuni, iar cea inamică 3 316...

În consecinţă, după o ofensivă îndelungată, care a durat patruzeci de zile, şi faţă de rezistenţa crescândă opusă de inamic, trupele sovietice nu şi-au mai putut continua înaintarea în ritm rapid şi nu au putut da insurgenţilor un ajutor imediat. Acest lucru l-a înţeles... comandamentul german... Tippelskirch scrie că «insurecţia a izbucnit la 1 august, într-un moment în care forţa loviturii ruse se epuizase...» îndeplinirea misiunii era îngreuiată şi de faptul că Armata Roşie trebuie să forţeze... Vistula".

Şi în continuare:

„La 1 august, trupele de la flancul stâng al Frontului 1 bielorus s-au apropiat de Varşovia dinspre sud-est; apropiindu-se de... suburbia Praga, Armata a 2-a de tancuri s-a lovit de o rezistenţă înverşunată a inamicului... [Căile de acces spre suburbia Praga erau puternic fortificate. – *A.* W.]... în sectorul suburbiei Praga, inamicul concentrase o puternică grupare, alcătuită din patru divizii de tancuri şi o divizie de infanterie. Această grupare a dat la începutul lunii august contralovituri şi a respins marile unităţi ale Armatei a 2-a de tancuri din apropierea suburbiei Praga încă înainte ca marile unităţi de arme întrunite să fi ajuns aici.

Greaua situaţie în care se găsea Armata a 2-a de

tancuri în faţa suburbiei Praga poate fi apreciată şi după pierderile suferite. În luptele pe care le-a dat pe teritoriul polonez – la Lublin, Deblin, Pulawa şi pe căile de acces spre Varşovia –, ea a pierdut circa 500 de tancuri şi autotunuri. Neputând, din cauza puternicei rezistenţe a trupelor germane fasciste, să ocupe suburbia Praga, armata de tancuri a fost nevoită să treacă la apărare şi să respingă contraloviturile”.

Au continuat apoi, timp de câteva săptămâni, lupte grele, în care succesul trecea când într-o parte, când în alta – la nord şi sud de Varşovia, pe malul de est al Vistulei şi în cele trei capete de pod pe care Armata Roşie le deţinea pe malul de vest al fluviului, la Magnuszew, Pulawa şi Sandomierz, toate aceste puncte aflându-se la o distanţă considerabilă de Varşovia. Pretutindeni germanii aruncau acum în luptă forte numeroase.

Trupele sovietice se aflau, incontestabil, la o distanţă destul de mare la est de suburbia Praga atunci când, la mijlocul lunii august, Churchill a încercat să obţină pentru avioanele aliaţilor permisiunea de a ateriza în spatele poziţiilor ruseşti.

Aici pot completa „Istoria războiului” prin ceea ce mi-a spus la Lublin, în ziua de 26 august 1944, generalul de armată Rokossovski, comandantul Frontului 1 bielorus.

Convorbirea mea – neoficială şi încă nicăieri publicată – a fost scurtă, dar foarte semnificativă. Ea a avut loc după solemnitatea dezvelirii în piaţa principală a oraşului a unui monument în cinstea celor ce căzuseră în lupta pentru Lublin. Iată conţinutul ei:

— Nu pot intra în amănunte. Vă voi spune numai atât: după câteva săptămâni de lupte grele în Bielorusia şi în Polonia răsăriteană am ajuns, în sfârşit, în jurul datei de 1 august, până la periferiile suburbiei Praga. În momentul acela, germanii au aruncat în luptă patru divizii de tancuri şi am fost împinşi înapoi.

— Cât de mult?

— Precis nu v-aş putea spune, dar, să zicem, cu vreo sută de kilometri.

— Şi continuaţi să vă retrageţi?

— Nu, acum înaintăm, dar încet.

— Credeaţi dv. la 1 august (aşa cum a lăsat să se înţeleagă în ziua aceea corespondentul „Pravdei”) că veţi putea cuceri Varşovia în câteva zile?

— Dacă germanii n-ar fi aruncat în luptă toate aceste tancuri, am fi putut lua Varşovia, deşi nu printr-un atac frontal; dar şansele nu au fost niciodată mai mari de cincizeci la sută. Nici posibilitatea unui contraatac german în sectorul suburbiei Praga nu era exclusă, deşi acum ştim că înainte de sosirea celor patru divizii de tancuri germanii din Varşovia intraseră în panică şi începuseră în mare grabă să-şi facă geamantanele.

— Era oare, date fiind împrejurările, justificată insurecţia de la Varşovia?

— Nu, a fost o mare greşeală. Insurgenţii au început-o pe propriul lor risc, fără a se fi consultat cu noi.

— A existat totuşi acea emisiune a postului de radio Moscova în care se chema le insurecţie?

— Ei şi? Era o chestie de rutină (sic!). Asemenea apeluri la insurecţie erau lansate şi de radio „Swit” (staţia de radio a „Armijei Krajowa”), şi de redacţia în limba polonă a B.B.C.-ului – cel puţin aşa mi s-a spus, personal eu nu le-am auzit. Să fim serioşi, într-un loc ca Varşovia, o insurecţie armată n-ar fi putut avea succes decât dacă ar fi fost minuţios coordonată cu acţiunile Armatei Roşii. Alegerea judicioasă a momentului era de cea mai mare importanţă. Insurgenţii din Varşovia erau prost înarmaţi, şi o insurecţie nu ar fi avut vreun sens decât dacă noi înşine am fi fost pe punctul de a pătrunde în Varşovia. În niciuna dintre etapele [luptelor pentru Varşovia] nu am ajuns atât de departe şi recunosc că unii corespondenţi sovietici s-au

arătat prea optimişti la 1 august. Am fost daţi înapoi şi nici chiar în cele mai favorabile împrejurări nu am fi putut cuceri Varşovia înainte de mijlocul lunii august. Dar împrejurările nu ne erau favorabile, ci defavorabile. Asemenea situaţii se întâlnesc în război. Ceva similar a avut loc la Harkov în martie 1943 şi iarna trecută la Jitomir.

— Ce perspective există să cuceriţi suburbia Praga în următoarele câteva săptămâni?

— E o chestiune pe care nu o pot discuta. Singurul lucru ce vi-l pot spune este că vom încerca să cucerim atât suburbia Praga cât şi Varşovia, dar nu va fi uşor.

— Dar aveţi capete de pod la sud de Varşovia.

— Da, e adevărat, dar germanii fac tot posibilul ca să le lichideze. Ne este foarte greu să le menţinem şi pierdem mulţi oameni. Trebuie să aveţi în vedere că ne găsim după mai bine de două luni de lupte neîntrerupte. Am eliberat întreaga Bielorusie şi aproape un sfert din Polonia, dar chiar şi Armata Roşie poate la un moment dat să obosească. Pierderile noastre au fost foarte mari.

— Oare nu le-aţi putea da ajutor insurgenţilor din Varşovia pe calea aerului?

— Încercăm s-o facem, dar, sincer vorbind, fără prea mult folos. Insurgenţii nu deţin decât unele puncte izolate din Varşovia, şi majoritatea lucrurilor pe care le-am paraşutat au căzut în mâinile germanilor.

— De ce nu puteţi autoriza avioanele engleze şi americane să aterizeze în spatele poziţiilor ruseşti după ce, în prealabil, vor fi paraşutat la Varşovia ceea ce vor fi adus pentru insurgenţi? Refuzul dv. a provocat multă vâlvă în Anglia şi America…

— Situaţia militară în sectorul de la est de Vistula este mult mai complicată decât vă puteţi închipui. Şi nu vrem ca, în plus, să se mai găsească acolo şi avioane engleze şi americane. Cred că în circa două săptămâni vom

putea aproviziona noi înşine Varşovia cu ajutorul unor avioane care zboară la mică înălţime, cu condiţia ca insurgenţii să deţină în oraş un perimetru cât de cât reperabil din aer. Dar a lansa materiale asupra Varşoviei de la mare înălţime, aşa cum procedează avioanele aliaţilor, este practic fără niciun folos.

— Nu au oare tot acest masacru şi aceste distrugeri din Varşovia un efect teribil de deprimant asupra populaţiei poloneze locale?

— Fireşte că au. Dar comandamentul „Armijei Krajowa" a comis o greşeală gravă. Noi [Armata Roşie] suntem forţa care răspundem pentru conducerea războiului în Polonia şi tot noi vom fi cei care în următoarele luni vom elibera întreaga Polonie, iar Bór-Komarowski şi oamenii lui s-au amestecat în toată treaba asta la fel cum face un clovn la circ, care apare în arenă exact în momentul cel mai nepotrivit sărind afară dintr-un covor făcut sul… Dacă n-ar fi vorba decât de o clovnerie n-ar avea nicio importanţă, dar este vorba de o aventură politică şi această aventură va costa Polonia sute de mii de vieţi omeneşti. Este o tragedie înfiorătoare, şi acum pentru ea se încearcă să se dea vina pe noi. Mă doare când mă gândesc la miile de oameni care au murit în lupta noastră pentru eliberarea Poloniei. Şi credeţi oare – a încheiat el – că n-am fi ocupat Varşovia dacă am fi fost în stare s-o facem? Până şi gândul că, într-un fel oarecare, ne-ar putea fi teamă de „Armija Krajowa" este absurd şi frizează idioţia.

La conferinţa de presă pe care a ţinut-o ceva mai târziu în aceeaşi zi generalul Rola-Zymierski, ministrul apărării în Comitetul de la Lublin, au asistat şi doi ofiţeri din „Armija Krajowa" – colonelul Rawicz şi colonelul Tarnawa. Ei au relatat că, din iniţiativa unei „minorităţi influente" de ofiţeri din „Armija Krajowa", părăsiseră Varşovia la 29 iulie pentru a lua contact cu Mikolajczyk

(care pe vremea aceea se afla la Moscova) şi a încerca în ultimul moment să convingă guvernul de la Londra să facă uz de influenţa sa şi să obţină revocarea insurecţiei plănuite pentru ziua de 1 august, căci încă de la 25 iulie se primise din partea generalului Bór-Komarowski ordinul ca oamenii să fie gata de luptă. Din spusele lor reieşea cu toată claritatea că insurgenţii nu vor putea menţine Varşovia decât dacă vor da lovitura în ultimul moment, atunci când unităţile Armatei Roşii se vor afla, practic, în oraş. Din nefericire, celor doi colonei le-au trebuit aproape două săptămâni ca să ajungă la Lublin, iar în acel moment era deja prea târziu.

Colonelul Rawicz – un om elegant, scund de statură, purtând o uniformă nouă, cu o expresie de tristeţe şi parcă de stupoare în privire – a spus că de la statul-major se primise ordinul să se înceapă insurecţia de îndată ce trupele sovietice se vor afla la 30 km de Varşovia, dar atât el cât şi mulţi alţi ofiţeri erau de părere că ar fi o nebunie să se înceapă insurecţia mai înainte ca ruşii să fi ajuns la podurile de peste Vistula.

„Noi nu credeam că ruşii vor putea intra în Varşovia înainte de 15 august – a declarat el.

— Dar oamenii de rând (şi ştiţi cât de viteji şi de romantici sunt varşovienii noştri) erau convinşi că ruşii vor fi în oraş la 2 august şi cu mult entuziasm au luat parte la insurecţie…”

Rawicz era foarte emoţionat când vorbea despre Varşovia şi despre distrugerea ei, iar când amintea de soţia şi fiica sa, care se mai „află acolo”, în acel infern de foc, ochii i se umpleau de lacrimi.

După părerea sa, până în acel moment fuseseră măcelăriţi 200.000 de oameni.

Toată această poveste era tragică, dar în acelaşi timp şi oarecum misterioasă. Au fost oare aceşti doi oameni într-adevăr de bună-credinţă (şi eu cred că au fost) atunci

când au făcut încercarea de a evita dezastrul? Sau au fost ei oameni – cum au fost calificaţi mai târziu de către „polonezii londonezi” – care dezertaseră de la cauza pentru care lupta „Armija Krajowa”?

În „Istoria războiului „se spune:

„La începutul lunii septembrie [comandamentul sovietic] a concentrat forţe pe malul de est al Vistulei, în sectorul suburbiei Praga, unde inamicul îşi slăbise în acea perioadă gruparea, transferând diviziile de tancuri la sud de Varşovia pentru a lichida capetele noastre de pod de acolo… La 14 septembrie, trupele sovietice au eliberat suburbia Praga. Situaţia în sectorul Varşovia s-a îmbunătăţit considerabil. Se creaseră condiţiile pentru a se putea da un ajutor direct insurgenţilor. Această misiune a fost încredinţată Armatei 1 poloneze [de sub comanda generalului Berling], La 15 septembrie, ea a intrat în suburbia Praga şi a început pregătirile pentru forţarea Vistulei şi cucerirea unor capete de pod în Varşovia”.

Descriind această operaţie, realizată cu ajutorul unor vehicule amfibii, precum şi cu sprijinul artileriei şi al aviaţiei sovietice, „Istoria războiului” arată că între 16 şi 19 septembrie au trecut Vistula şase batalioane de infanterie, că soldaţii şi ofiţerii polonezi – deşi s-au bătut vitejeşte – au fost neputincioşi în faţa foarte puternicelor fortificaţii, cu ajutorul cărora germanii i-au putut împiedica să-şi lărgească capul de pod cucerit. La aceasta se mai adăuga şi faptul că insurgenţii nu şi-au coordonat acţiunile cu cele ale forţelor poloneze aflate în capul de pod. La 21 septembrie, puternice forţe germane de tancuri şi infanterie au atacat capul de pod, fărâmiţând subunităţile care trecuseră fluviul şi pricinuindu-le polonezilor mari pierderi. La 23 septembrie, polonezii s-au văzut nevoiţi să evacueze capetele de pod şi să se înapoieze pe malul de est al Vistulei, cu care ocazie au suferit pierderi foarte grele.

Aceasta este actuala versiune sovietică – a neizbutitei „operaţii Berling”, întreprinsă (după cum afirmă „polonezii londonezi”) din iniţiativa personală a lui Berling, fără sprijinul ruşilor. După eşecul suferit, Berling a fost rechemat la Moscova pentru „continuarea pregătirii militare”.

În baza materialelor din arhivele Ministerului sovietic al Apărării, „Istoria războiului” publică o lungă şi impresionantă listă a armamentului, a alimentelor şi celorlalte materiale paraşutate de aviaţia sovietică la Varşovia între 14 septembrie şi 1 octombrie (ajunul zilei în care a capitulat Bor-Komarowski). În total, avioanele sovietice au efectuat deasupra Varşoviei peste 2000 de misiuni.

„Istoria războiului” menţionează şi pierderile foarte grele pe care le-au suferit trupele sovietice în această perioadă pe teritoriul polonez. Aşa, de pildă, de la 1 august până la 15 septembrie, trupele Frontului 1 bielorus au pierdut (morţi şi răniţi) peste 166.000 de oameni, iar trupele Frontului 1 ucrainean numai în luna august – peste 122.000 de oameni.

În sfârşit, când situaţia din Varşovia devenise complet deznădăjduită – arată „Istoria războiului” –, comandamentul Armatei Roşii le-a propus insurgenţilor să-şi croiască drum spre Vistula sub acoperirea artileriei şi aviaţiei sovietice, dar numai un număr neînsemnat de luptători varşovieni s-au folosit de această propunere.

În încheiere, „Istoria războiului” citează cuvintele lui Gomułka, prin care acesta a condamnat cu asprime comandamentul din Varşovia al „Armijei Krajowa”: „Dezlănţuind insurecţia armată fără nicio coordonare cu comandamentul Armatei Roşii… – a declarat Gomułka –, comandamentul A.K. a comis o nemaipomenită crimă împotriva poporului [polonez]”.

Aceasta este actuala versiune a istoricilor sovietici şi

a lui Gomułka despre tragedia de la Varşovia. Ea evită problema delicată a chemărilor la „răscoală” adresate varşovienilor de radio Moscova la sfârşitul lunii iulie (deşi critică pentru acelaşi fapt emisiunile staţiei de radio „Swit”) 36, precum şi aceea a refuzului de a se permite avioanelor aliaţilor occidentali care paraşutau insurgenţilor arme şi alte materiale să aterizeze pe aerodromurile sovietice.

Problema cu adevărat crucială este însă aceea dacă ruşii ar fi putut forţa Vistula la Varşovia în august sau septembrie, iar dovezile că acest lucru nu era posibil sunt foarte convingătoare, mai ales dacă se ţine seama şi de cele spuse în această privinţă de generalul Guderian, care a scris:

„S-ar putea presupune că Uniunea Sovietică nu avea interes ca poziţiile acestor elemente (prolondoneze) să fie întărite printr-o insurecţie încununată de succes şi prin cucerirea de către ele a capitalei lor… Dar, indiferent cum ar fi stat lucrurile, cert este că încercarea ruşilor… de a forţa Vistula în ziua de 25 iulie la Deblin nu a reuşit şi cu această ocazie ei au pierdut treizeci de tancuri… Noi, germanii, am rămas cu impresia că pe inamic l-a oprit apărarea noastră, iar nu dorinţa de a sabota insurecţia din Varşovia”.

Şi în continuare:

„La 2 august, Armata 1 poloneză… a atacat în sectorul Pulawa-Deblin cu trei divizii trupele noastre aflate de cealaltă parte a Vistulei. Ea a suferit pierderi grele, dar a cucerit un cap de pod… La Magnuszew a fost cucerit un al doilea cap de pod. Unităţile care forţaseră aici Vistula au Drimit ordin să-şi continue înaintarea de-a lungul şoselei care merge paralel cu Vistula spre Varşovia, dar au fost oprite la Pilica”.

Guderian este vădit de părere că trupele sovietice au

făcut o încercare serioasă de a ocupa Varşovia în prima săptămână a lunii august. El scrie în continuare:

„La 8 august, Armata a 9-a germană a avut impresia că *încercarea ruşilor de a ocupa Varşovia. i printr-o lovitură prin surprindere a fost zădărnicită de forţa apărării noastre, în ciuda insurecţiei polonezilor, şi că, din punctul de vedere al*

33 Emisiunile staţiei de radio „Swit" erau dirijate de polonezii „prolondonezi".

Inamicului, insurecţia începuse prea devreme" (sublinierea mea – *A*.W.J[158]

Cele de mai sus constituie o foarte importantă mărturie şi coincid întru totul atât cu ceea ce se spunea la Moscova la începutul lunii august – când se aştepta ca „din minut în minut" să sosească ştirea că Armata Roşie a ocupat Varşovia –, cât şi cu ceea ce se spunea la Lublin la sfârşitul lunii august, în plină tragedie varşoviană.

În orice caz, singura concluzie la care a putut ajunge autorul prezentei cărţi este că forţele de care dispunea Armata Roşie în Polonia în august-septembrie 1944 erau într-adevăr insuficiente pentru a cuceri Varşovia, pe care Hitler era ferm hotărât s-o menţină. Căci Varşovia se afla pe drumul cel mai scurt pe care Armata Roşie putea ajunge în chiar inima Germaniei.

S-ar putea, fireşte, obiecta că dacă ruşii ar fi vrut să cucerească Varşovia cu orice preţ, adică transferând într-un timp scurt la Vistula armate întregi de pe celelalte fronturi (ceea ce n-ar fi fost de loc uşor), ei ar fi putut poate s-o ocupe. Acest lucru ar fi împiedicat însă realizarea celorlalte planuri militare pe care le aveau – ca, de pildă, neîntrerupta înaintare spre graniţele Prusiei Orientale, zdrobirea germanilor în România, joncţiunea cu iugoslavii şi pătrunderea în Bulgaria şi Ungaria.

Nu poate exista nicio îndoială că insurecţia din

158 H. Guderian, op. cit., p. 358-359.

Varşovia a fost ultima încercare desperată a „londonezilor” de a smulge capitala poloneză din mâinile naziştilor, care se retrăgeau, şi, totodată, de a împiedica Comitetul de la Lublin să-şi întărească poziţiile şi să se instaleze în Varşovia imediat după ce Armata Roşie învingătoare va fi intrat în oraş.

Sfârşitul tragediei de la Varşovia şi bestialitatea germanilor, conduşi de faimosul Obergruppenführer SS von dem Bach-Zelewski şi ajutaţi de nişte bande de asasini, cum era brigada Kaminsky, sunt bine cunoscute, ca şi ordinul dement dat de Hitler la 11 octombrie ca „Varşovia să fie rasă de pe faţa pământului”.

300.000 de polonezi şi-au pierdut viaţa la Varşovia. Când, în ianuarie 1945, trupele sovietice au intrat, în sfârşit, în Varşovia, peste nouă zecimi din oraş erau aproape la fel de complet distruse ca şi ghetoul din Varşovia în 1943

Capitolul al IX-lea

Lublin. Lagărul morţii de la Maidanek văzut de aproape

Era o zi frumoasă şi însorită la sfârşitul lunii august 1944 când am plecat cu avionul din Moscova, îndreptându-ne spre Lublin şi zburând pe deasupra câmpiilor, mlaştinilor şi pădurilor Bielorusiei, ce se întindeau cât vedeai cu ochii pe sute de mile în jur, deasupra acelor locuri pe care Armata Roşie le eliberase în urma marilor bătălii din iunie-iulie. Bielorusia arăta mai jalnic şi mai distrusă decât oricare altă regiune a Uniunii Sovietice, cu excepţia acelui groaznic „deşert” ce se întindea de la Veazma şi Gjatsk până la Smolensk. În jurul satelor, în majoritatea lor total sau parţial arse, nu puteai zări nicio vită. Regiunea deasupra căreia zburam fusese în cea mai mare parte un „ţinut de partizani”, şi, trecând cu avionul pe deasupra Bielorusiei, ne-am putut da seama, o dată în plus, în cât de periculoase şi grele condiţii trăiseră şi

luptaseră partizanii. Contrar unor păreri larg răspândite, în Bielorusia nu există păduri imense, care să acopere suprafeţe de sute de kilometri pătraţi; în majoritatea cazurilor, pădurile nu depăşesc 8 – 15 km în lăţime. Şi multe dintre aceste parcele de pădure aveau, privite de sus, o culoare cafeniu-cenuşie – germanii dăduseră foc pădurilor pentru a-i obliga pe partizani să iasă. Timp de peste doi ani se dăduse aici o înverşunată luptă pe viaţă şi pe moarte, lucru ce se putea vedea chiar şi din avion.

Am zburat apoi pe deasupra Minskului. Întregul oraş părea a fi în ruine, în afara unei uriaşe clădiri cenuşii – Palatul guvernamental. Minskul avea şi camere de tortură amenajate la sediul Gestapoului, şi mari morminte comune ale evreilor măcelăriţi. îţi venea greu să crezi că numai cu trei ani în urmă fusese un centru industrial prosper.

705

Am zburat mai departe – spre Lublin – în Polonia. Aici regiunile rurale arătau cu totul altfel. Cel puţin în aparenţă, ţara părea să nu fi suferit aproape de loc de pe urma războiului. Satele poloneze, cu căsuţele lor albe şi cu bisericile catolice, bine întreţinute şi, după cât se putea vedea, bogate, erau nevătămate. Frontul nu era prea departe. Zburam la mică înălţime, iar copiii ne făceau semne cu mâna când treceam ca o vijelie pe deasupra lor; pe câmp păşteau mult mai multe vite decât în regiunile din Uniunea Sovietică unde fuseseră germanii; cea mai mare parte a pământului era lucrată. Am aterizat la o distanţă destul de apreciabilă de Lublin, şi toate satele pe care le-am străbătut apoi pe nişte drumuri teribil de prăfuite arătau întocmai aşa cum le văzusem de sus din avion – aspectul lor era absolut normal, pretutindeni erau foarte multe vite, iar pe câmpuri se puteau vedea ici-colo stoguri de fân…

Urma să rămân câteva zile la Lublin. Străzile oraşului erau pline de oameni – lucru ce numai rareori putea fi

văzut în oraşele sovietice recent eliberate; şi în piaţă era mare forfotă. Pretutindeni vedeai mulţi soldaţi ruşi şi polonezi. Înainte de plecare, germanii împuşcaseră în vechiul castel 100 de polonezi, dar, cu excepţia câtorva clădiri arse, oraşul, cu castelul, cu palatul Radziwill şi cu numeroasele sale biserici, a rămas mai mult sau mai puţin intact.

Dar această primă impresie că totul ar fi normal era oarecum înşelătoare. Ocupaţia germană, care durase cinci ani încheiaţi, îşi pusese puternic amprenta asupra locuitorilor Lublinului. De peste doi ani, Lublinul trăia, ca să zicem aşa, în umbra Maidanekului, marele lagăr al morţii, situat la numai 3 km de oraş. Când vântul sufla dinspre răsărit, el aducea în oraş de la coşurile crematoriului duhoarea fetidă de came omenească arsă.

La dineul care a avut loc în seara sosirii noastre şi la care au luat parte câteva dintre notabilităţile oraşului şi câţiva reprezentanţi ai Comitetului de la Lublin (printre aceştia figurând şi colonelul Wiktor Grosz, pe care-l cunoscusem la Moscova38), am stat alături de profesorul Bielkowski, fost înainte de război prorector al Universităţii din Lublin. Era

38 Cu câteva luni în urmă, Grosz, unul dintre militanţii de frunte ai Uniunii patrioţilor polonezi, voise să plece la Londra pentru a expune guvernului englez punctul de vedere al „polonezilor moscoviţi”, dar nu a primit viza de intrare. Grosz era un strălucit scriitor şi vorbea perfect engleza. Ulterior a devenit unul dintre principalii consilieri pentru politică externă ai Comitetului de la Lublin, iar mai” târziu a ocupat timp de câţiva ani, până la moartea sa, un post de vază în Ministerul Afacerilor Externe polonez de la Varşovia.

unul dintre puţinii intelectuali polonezi care supravieţuiseră ocupaţiei germane. Germanii, a povestit el, au închis Universitatea din Lublin şi i-au jefuit biblioteca.

El personal primise un mic post la arhivă, cerându-i-se să caute cărţi şi documente din care să rezulte că această parte a Poloniei *era urdeutscher Bodegi* (străvechi teritoriu german). „Toată ideea asta era ridicolă” – a spus el, dar n-a vrut să intre în amănunte despre această „muncă de cercetare ştiinţifică” sau să vorbească despre rezultatele ei. Profesorul colaborase, deşi în mică măsură, cu germanii pentru a-şi salva viaţa. Şi a recunoscut într-adevăr fără reticenţe că e unul dintre puţinii intelectuali polonezi care au reuşit să se salveze.

„Politica germanilor – a declarat el – urmărea exterminarea intelectualităţii poloneze şi acum, când îşi dau seama că vor fi în curând izgoniţi din Polonia, vor să fie siguri că orice posibilitate de reînviere naţională a noastră a fost redusă la zero. În ultimele zile am aflat că germanii au ucis în chip bestial zeci de profesori de-ai noştri, fără a mai vorbi de multele mii de intelectuali care s-au prăpădit în lagărele de concentrare…

— A citat o mulţime de nume.

— Voiau să transforme poporul polonez într-o masă inertă de ţărani şi argaţi, lipsită de conducere şi fără niciun fel de prestigiu naţional”.

— Dar clerul? – l-am întrebat.

— Vă asigur, într-adevăr, că biserica a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a menţine sentimentul unităţii naţionale şi al conştiinţei naţionale. Dar acum situaţia s-a complicat: majoritatea preoţilor simpatizează cu „Armija Krajowa” şi este antisovietică.

— Dar aici, la Lublin, cum stau lucrurile?

— O să vizitaţi, desigur, mâine Maidanekul – este unul dintre aspectele realităţii de la Lublin. În ce priveşte restul, de ce să vă spun, lucrurile se aranjează, dar încet. Oamenii trăiesc într-o permanentă stare de îngrijorare şi incertitudine. Îi obsedează gândul că Varşovia arde şi germanii măcelăresc populaţia ei.

— Care sunt sentimentele polonezilor faţă de ruşi?

— Destul de bune – a răspuns el –, da, destul de bune. Fireşte, poate că eu simt pentru ruşi mai multă simpatie decât majoritatea polonezilor. Am studiat la Petersburg; iubesc poporul rus şi admir civilizaţia lui. N-ar avea însă niciun rost să se nege că între polonezi şi ruşi există o foarte veche tradiţie de neîncredere mutuală. Cred că acum e prima oară când ruşii fac o încercare reală de a ajunge la o înţelegere de durată cu polonezii. Dar noi, polonezii, am fost vreme îndelungată atât de prost trataţi, încât o să fie nevoie de un timp oarecare pentru ca ideea unei alianţe sovieto-poloneze să ne intre efectiv în cap. În plus circulă acum o sumedenie de zvonuri răuvoitoare în legătură cu Varşovia. Cred că sunt neîntemeiate. Am stat de vorbă cu mulţi ofiţeri sovietici: sunt foarte necăjiţi că nu au reuşit până acum să cucerească Varşovia.

Apoi a vorbit despre Maidanek, unde în ultimii doi ani germanii exterminaseră peste un milion şi jumătate de oameni – printre care numeroşi polonezi şi oameni de aproape toate naţionalităţile, însă mai ales evrei.

În zilele următoare am petrecut mai multe ore pe străzile Lublinului, stând de vorbă cu tot soiul de oameni. În ciuda faptului că pe ici, pe colo se mai vedeau urme ale bombardamentelor, oraşul îşi păstrase în oarecare măsură vechiul său farmec. Duminica, bisericile – se spune că la Lublin sunt mai multe biserici pe kilometru pătrat decât în orice alt oraş polonez – erau arhipline. Printre credincioşii care se rugau în genunchi, se aflau mulţi soldaţi polonezi. Oamenii erau aici poate mai bine îmbrăcaţi decât în Uniunea Sovietică, dar mulţi arătau vădit istoviţi şi subalimentaţi; totodată se putea constata la ei o mare tensiune nervoasă. Rafturile magazinelor erau aproape goale, dar în piaţă se găseau destul de multe produse alimentare. Erau însă scumpe şi exista multă animozitate împotriva ţăranilor, calificaţi drept „o bandă de lipitori”. Se

istoriseau şi multe poveşti despre „slugărnicia” manifestată de ţărani faţă de germani. Era de ajuns ca un soldat german să-şi facă apariţia într-un sat polonez pentru ca ţăranii, speriaţi, să-i aducă găini fripte, unt, ouă, smântână… în schimb, soldaţii sovietici primiseră ordin sever să plătească absolut tot ce luau, dar ţăranii nu voiau nici în ruptul capului să vândă ceva contra ruble. Locuitorii oraşului – mare parte dintre ei oameni ai muncii, foarte modest îmbrăcaţi – erau oricând dispuşi să povestească despre ocupaţia germană; mulţi îşi pierduseră prieteni şi rude la Maidanek, altora germanii le deportaseră membri ai familiei în Germania la muncă forţată. Vorbeau şi despre acea primă iarnă cumplită, 19391940, când se practicase un adevărat comerţ cu copii. La Lublin soseau trenuri întregi cu copii din Poznan şi din alte localităţi ocupate de germani; părinţii acestor copii fuseseră ucişi sau arestaţi şi pentru circa treizeci de zloţi puteai cumpăra de la soldaţii germani un copil, adesea pe jumătate mort de foame. Povesteau despre oameni spânzuraţi în public în piaţa principală a Lublinului şi despre camerele de tortură pe care le avea Gestapoul în oraş. „Oricine putea fi dus acolo – a spus o femeie în vârstă, ce părea să fie învăţătoare.

— Era suficient ca unui german să i se pară că, trecând pe lângă el, te-ai uitat urât la el. A ucide un om era pentru ei la fel de uşor ca a călca şi a strivi un vierme”. În timpul ocupaţiei germane, cei mai mulţi locuitori din Lublin suferiseră de foame, iar ţăranii nu le-au dat ajutor; nici acum nu exista certitudinea că situaţia se va îmbunătăţi cât de cât. Pentru multă lume a fost însă o surpriză plăcută să vadă soldaţi polonezi autentici, în uniforme poloneze, veniţi din Uniunea Sovietică: germanii negaseră întotdeauna că în U.R.S.S. ar exista o armată poloneză. Pe de altă parte, mulţi – în special cei mai bine îmbrăcaţi – se temeau serios de ruşi şi simpatizau mult cu „Armija Krajowa”. Au fost, fireşte, puse o sumedenie de

întrebări şi despre trupele poloneze din Italia şi Franţa, iar sosirea la Lublin a unor corespondenţi de presă englezi şi americani a produs asupra multor polonezi o impresie deosebit de puternică; zeci de oameni ne ofereau flori şi ne priveau semnificativ. îmi amintesc de un tânăr care m-a luat deoparte şi mi-a arătat o inscripţie mare, pe un zid. „«Monte Cassino» – mi-a spus el – e o victorie a polonezilor, repurtată *dincolo* şi suntem deosebit de mândri de ea… Oamenii *noştri* au făcut inscripţia”. „Oamenii voştri – am întrebat eu –, vrei să spui «Armija Krajowa»?” A dat afirmativ din cap. „Războiul pare să meargă bine – a continuat el –, vă daţi însă seama că mai există încă mulţi *dar*, foarte, foarte mulţi *dar*… Mai este Varşovia, şi noi n-avem încredere în oamenii Comitetului de la Lublin… înţelegeţi ce vreau să spun… Şi 2000 de arestări”. Era un tânăr de vreo douăzeci şi trei de ani, ai cărui obraji trandafirii şi păr lins cu grijă contrastau ciudat cu hainele jerpelite de pe el. Sub germani ocupase un post de contabil şi, totodată, a fost un membru activ al mişcării clandestine a „polonezilor londonezi”. Acum, afirma el, va fi mobilizat în armata poloneză.

După război au apărut numeroase materiale despre lagărele morţii înfiinţate de germani – Buchenwald, Auschwitz, Bergen-Belsen şi altele –, dar istoria Maidanekului nu e poate pe deplin cunoscută cititorilor din Occident, şi, în plus, Maidanekul ocupă un loc cu totul aparte în războiul sovieto-german.

Pe măsură ce înaintau, ruşii aflau despre noi bestialităţi săvârşite de germani şi despre numărul enorm al victimelor lor. Dar toate acestea se refereau la un teritoriu destul de vast, şi, cu toate că numărul celor ucişi depăşea cu mult numărul celor exterminaţi la Maidanek, el nu-ţi permitea să-ţi faci o idee despre impunătorul caracter „industrial” al incredibilei „fabrici a morţii” aflate la 3 km de Lublin.

Da, era într-adevăr „incredibil”. Când, în august 1944, am trimis B.B.C.-ului un reportaj amănunţit despre Maidanek, el a refuzat să-l folosească, socotindu-l un truc al propagandei sovietice. Abia atunci când trupele aliaţilor occidentali au descoperit lagărele de la Buchenwald, Dachau şi Bergen-Belsen, B.B.C. s-a convins că Maidanekul şi Auschwitzul sunt, de asemenea, o realitate…

Trupele sovietice au descoperit Maidanekul la 23 iulie – în aceeaşi zi în care au pătruns în Lublin. Cam la o săptămână după aceea, Simonov a descris în „Pravda” tot ce văzuse acolo, dar o bună parte a presei occidentale nu a dat atenţie reportajului său. În U.R.S.S., el a produs însă o impresie zguduitoare. Oamenii auziseră despre Babii iar şi despre mii de alte locuri unde germanii au comis bestialităţi, dar aici era ceva şi mai înfiorător. Maidanekul, mai mult decât oricare alt loc, arăta în modul cel mai pregnant adevărata natură, proporţiile şi urmările regimului nazist în acţiune. Căci aici a existat o uriaşă întreprindere industrială, unde mii de germani „obişnuiţi” munceau o zi de lucru completă la exterminarea a milioane de alţi oameni, participând la un fel de orgie de masă a sadismului profesional şi, poate – ceea ce e şi mai grav –, cu convingerea serioasă că prestează o muncă la fel ca oricare alta. Maidanekul a exercitat o puternică înrâurire morală, în primul rând, asupra Armatei Roşii. Multor mii de soldaţi sovietici le-a fost arătat acest lagăr al morţii.

Prima reacţie pe care mi-a provocat-o lagărul de la Maidanek a fost un sentiment de surpriză. Mi-l închipuisem ca ceva indicibil de oribil şi de sinistru. Dar nu era de loc aşa. Privit din afară, lagărul părea un loc cât se poate de inofensiv. „Asta să fie oare?” – m-am mirat eu când ne-am oprit în faţa porţii a ceea ce arăta ca o mare aşezare muncitorească. Pe fundalul cerului, îndărătul nostru se profilau contururile zimţate ale Dublinului. Drumul era plin de praf şi iarba era de un verde cenuşiu.

Lagărul era despărţit de drum printr-un gard format din câteva şiruri de sârmă ghimpată care n-aveau nimic deosebit de sinistru; orice aşezământ militar sau semimilitar ar fi putut fi împrejmuit cu un asemenea gard. Incinta lagărului era foarte mare – semăna cu un orăşel de barăci vopsite într-un verde deschis, plăcut la vedere. Roiau acolo o mulţime de oameni, soldaţi şi civili.

O santinelă poloneză ne-a deschis poarta – şi ea acoperită cu sârmă ghimpată – şi a lăsat maşinile noastre să intre pe aleea centrală, străjuită de ambele părţi de mari barăci verzi. Apoi ne-am oprit lângă o baracă imensă, purtând firma „Bad und Desinfektion II”[159]. „Aici – a spus cineva – erau aduşi mulţi dintre cei ce soseau în lagăr”.

Pe dinăuntru, pereţii barăcii erau acoperiţi cu ciment şi din pereţi ieşeau nişte robinete de apă. În încăpere erau bănci, unde se depunea îmbrăcămintea, care *după aceea* era strânsă şi dusă de acolo. Va să zică, ăsta era locul unde îi mânau. Sau poate că erau invitaţi politicos: „Intraţi, vă rog!”? O fi bănuit vreunul dintre cei ce se spălau după lunga călătorie ce i se va întâmpla peste câteva minute? în orice caz însă, după ce se spălau, li se spunea să intre în încăperea alăturată; atunci până şi în mintea celor mai puţin bănuitori trebuie să se fi trezit îndoieli, căci „încăperea alăturată” consta dintr-un şir de mari încăperi pătrate din beton, fiecare măsurând cam un sfert din suprafaţa sălii de baie; spre deosebire de aceasta din urmă, aici nu existau ferestre. Oamenii goi (mai întâi bărbaţii, apoi femeile şi după aceea copiii) erau goniţi din sala de baie şi înghesuiţi în aceste boxe întunecoase din beton; după ce în fiecare dintre ele erau înghesuiţi câte 200 – 250 de persoane, începea operaţia de gazare, încăperile se aflau complet în întuneric, cu excepţia unui mic luminator aflat în plafon şi a unei ferestruici în uşă. Mai întâi era introdus prin luminator aer cald, iar după

159 „Baie şi dezinfectare II“. – Nota trad.

aceea – tot din plafon – coborau asupra oamenilor frumoasele cristale albăstrui de „Cyclon”, care se evaporau repede în aerul cald şi umed. În două până la zece minute, toţi erau morţi... Existau şase asemenea boxe de beton – camere de gazare –, aşezate una lângă alta. „Aici puteau fi exterminaţi aproape 2000 de oameni în acelaşi timp” – ne-a spus un ghid.

Ce gânduri or fi avut toţi aceşti oameni în acele câteva minute cât durau căderea şi evaporarea cristalelor? O mai fi crezut vreunul dintre ei că această procedură umilitoare – când stăteau goi în boxa atât de ticsită încât se sprijineau de spatele, tot gol, al altora – avea ceva de-a face cu dezinfectarea?

La început era greu să înţelegi ce a fost acolo fără un efort al imaginaţiei. Aveam în faţa noastră un şir de boxe betonate, cu aspect foarte mohorât şi care – dacă uşile ar fi fost ceva mai largi – ar fi putut fi luate drept nişte mici garaje. Dar uşile, uşile! Erau din oţel masiv şi fiecare dintre ele avea câte un zăvor greu, tot din oţel. Iar în mijlocul fiecărei uşi era un cerc cu un diametru de circa 7 cm, în care erau aproape o sută de găuri. Puteau oare oamenii, în agonia lor, să vadă ochii SS-iştilor care îi priveau? în orice caz, SS-iştii nu aveau de ce să le fie frică – ochii lor erau bine apăraţi de o sită de oţel care acoperea ferestruica. Şi, întocmai cum fac orgolioşii constructori de seifuri, cel care fabricase aceste uşi şi-a gravat numele în jurul ferestruicii: „Auert, Berlin”. Deodată atenţia mi-a fost atrasă de o inscripţie de pe podea. Era foarte palidă, dar totuşi descifrabilă. Cineva scrisese aici cu cretă albastră cuvântul german „vergast” şi, cu o mână nedibace, desenase deasupra un craniu şi două oase încrucişate. Nu cunoscusem până atunci acest cuvânt, dar el însemna, evident, „gazat”, adică „ucis prin gazare”. Cu alte cuvinte, un grup de oameni fusese lichidat şi putea să intre următorul. Creta albastră intra în funcţiune atunci când

înăuntru nu mai rămânea decât un morman de cadavre goale. Dar ce ţipete, ce blesteme, ce rugăciuni răsunau în această cameră de gazare cu numai câteva minute înainte! Pereţii de beton erau însă groşi şi domnul Auert făcuse o treabă excelentă, aşa încât de afară nu se auzea probabil nimic. Şi apoi, chiar dacă se auzea, ce importanţă avea? Oamenii din lagăr ştiau doar ce se petrecea aici.

Aici, în spatele barăcii de „Baie şi dezinfectare II”, situată pe o ulicioară laterală care dădea în strada centrală, cadavrele erau încărcate în camioane, acoperite cu o pânză şi duse la crematoriul aflat la celălalt capăt al lagărului, la depărtare de circa o jumătate de milă. Între cele două clădiri erau amplasate zeci de barăci, vopsite în acelaşi verde deschis. Unele aveau firme, altele nu. Aşa, de pildă, puteau fi văzute barăci purtând firme ca: „Depozit de obiecte” şi „Depozit de îmbrăcăminte de femei”; aici bagajele victimelor şi îmbrăcămintea femeilor erau sortate înainte de a fi trimise la depozitul central din Lublin, iar de acolo în Germania.

La celălalt capăt al lagărului erau munţi întregi de cenuşă albă, dar dacă te uitai mai atent constatai că nu era numai cenuşă, ci cenuşă amestecată cu o mulţime de mici oase omeneşti – clavicule, falange ale degetelor, fragmente de cranii şi chiar un mic femur, care nu putea fi decât al unui copil. Iar îndărătul acestor munţi se întindea o câmpie în pantă, pe care creştea varză – hectare întregi de varză. Verze mari, luxuriante, acoperite de un strat de cenuşă albă. Am auzit pe cineva explicând: „Un strat de îngrăşăminte, apoi un strat de cenuşă, aşa procedau ei… Aceste verze au crescut pe cenuşă omenească… SS-iştii transportau o mare parte din cenuşă la ferma lor model, situată nu departe de aici. Ferma era excelent organizată. SS-iştilor le plăcea nespus de mult varza uriaşă, cultivată de ei; o mâncau, ce-i drept, şi deţinuţii, deşi ştiau foarte bine că în curând vor fi şi ei în mod aproape sigur

transformaţi în varză…”

Am ajuns apoi la crematoriu. Era o clădire foarte mare cu şase cuptoare imense, deasupra căreia se înălţa un coş de fabrică foarte înalt. Tot ce era de lemn în crematoriu, precum şi casa – tot din lemn – de lângă crematoriu, locuinţa „directorului crematoriului”, obersturmbannführerul Mussfeld, arsese. Mussfeld locuia aici, în mijlocul duhorii grele emanate de cadavrele incinerate sau în curs de incinerare, şi se interesa personal de toate amănuntele operaţiei. Tot ce era de lemn în crematoriu arsese, dar cuptoarele – imense, monstruoase – au rămas în picioare. Într-o parte se mai aflau mormane de cocs, iar în cealaltă erau uşile prin care cadavrele erau introduse în cuptor… Locul duhnea, nu tare, dar totuşi duhnea a putrefacţie. M-am uitat în jos. Pantofii îmi deveniseră albi de cenuşă omenească, iar podeaua de beton din jurul cuptoarelor era presărată cu fragmente de oase omeneşti carbonizate. Puteai vedea un torace cu coastele, un rest de craniu, apoi un maxilar inferior cu câte un molar de fiecare parte, iar între molari numai alveole. Unde o fi ajuns proteza? Alături de cuptoare era o lespede mare şi groasă, a cărei formă amintea de o masă de operaţii. Aici un specialist – poate un medic? – examina fiecare cadavru în parte înainte de a fi introdus în cuptor şi scotea toate coroanele de aur, care erau apoi trimise doctorului Walter Funk la Banca Reichului…

Cineva din apropierea mea explica toate amănuntele mecanismului; cuptoarele erau căptuşite cu cărămizi refractare, iar temperatura trebuia menţinută permanent la circa 1700°C; de aceasta se ocupa un inginer, pe nume Tellener, un specialist care răspundea de menţinerea în cuptoare a unei temperaturi corespunzătoare. Dar urmele de coroziune de pe unele dintre uşi arătau că pentru incinerarea mai rapidă a cadavrelor temperatura fusese ridicată peste normal. Capacitatea normală a instalaţiei

era de 2000 de cadavre în 24 de ore, dar uneori numărul celor uciși depășea această cifră. Mai existau şi unele zile speciale, ca, de pildă, 3 noiembrie 1943, ziua exterminării în masă a evreilor, când au fost omorâţi 20.000 de oameni – bărbaţi, femei şi copii. Era imposibil să fie gazaţi toţi într-o singură zi, aşa încât majoritatea au fost împuşcaţi şi îngropaţi într-o pădure situată nu departe de

Maidanek. Într-o serie de cazuri, un mare număr de cadavre au fost arse în afara crematoriului, pe nişte ruguri imense stropite cu benzină; aceste ruguri ardeau mocnit săptămâni în şir şi umpleau văzduhul cu o duhoare grea.

Stând în faţa uriaşului crematoriu, cu rămăşiţe umane presărate pe sol, ascultai toate aceste amănunte cu un fel de indiferenţă prostească. Prin monstruozitatea lui, „raportul despre activitatea industrială a crematoriului" devenea parcă ireal…

Alături de ruinele carbonizate ale casei lui Mussfeid se aflau mormane de bidoane mari şi negre, amintind parcă de nişte vase pentru prepararea coctailurilor şi care purtau inscripţia „Buchenwald". Erau urne şi fuseseră aduse aici din celălalt lagăr de concentrare. Locuitorii Lublinului care pierduseră la Maidanek pe vreuna dintre rudele lor apropiate – a explicat cineva – plăteau SS-iştilor mari sume de bani pentru cenuşa nefericitelor victime. Era şi asta una dintre respingătoarele afaceri ale SS-iştilor. De prisos să mai spunem că fiecare dintre aceste bidoane era umplut cu cenuşa diferitor oameni, şi nicidecum cu cea a persoanei pentru care se plăteau banii.

La o oarecare depărtare de crematoriu era săpat un şanţ de 20 – 30 m lungime, din care emana o duhoare înfiorătoare. Uitându-mă în şanţ, am văzut sute de cadavre de oameni dezbrăcaţi. Multe dintre ele aveau în ceafă un orificiu făcut de glonte. Cei mai mulţi erau bărbaţi cu capul ras. Se spunea că ar fi fost prizonieri sovietici.

Văzusem destul şi m-am grăbit să mă întorc la

colonelul Grosz, care aştepta pe şosea, lângă maşină. Duhoarea continua să mă urmărească, şi aveam impresia că impregnase totul – şi iarba prăfuită de lângă gardul de sârmă ghimpată, şi macii roşii care creşteau cu naivitate în mijlocul acestei orori.

Am stat şi am aşteptat împreună cu Grosz până când s-au înapoiat şi ceilalţi din grupul nostru. În acest timp, un băiat polonez, desculţ, cu hainele ponosite şi o şapcă jerpelită, s-a apropiat de noi şi a început să ne vorbească. Avea unsprezece ani. dar vorbea despre lagăr cu o uimitoare indiferenţă – ca un om pe care viaţa în imediata apropiere a lagărului morţii îl învăţase să nu se mai mire de nimic… Acest băiat văzuse totul – la nouă ani, la zece ani, la unsprezece ani.

„Foarte mulţi oameni din Lublin au pierdut aici pe câte cineva – ne-a spus el.

— La noi în sat, oamenii erau foarte îngrijoraţi, fiindcă ştiau ce se petrece aici, în lagăr, şi germanii ne-au ameninţat că o să dea foc satului şi o să ne omoare pe toţi dacă o să vorbim ce nu trebuie. Nu ştiu, zău, de ce lucrul ăsta i-o fi neliniştit – a adăugat băiatul, ridicând din umeri.

— Orice om din Lublin ştia doar ce se întâmplă aici!” Apoi ne-a povestit câte ceva din cele văzute de el. Sub ochii lui, zeci de deţinuţi fuseseră bătuţi până ce au murit. Văzuse şirurile de deţinuţi cărând pietre şi văzuse cum SS-iştii îi omorau cu târnăcoapele pe cei ce se prăbuşeau. Auzise ţipetele unui bătrân sfâşiat de câini poliţişti…

Pe şosea era multă animaţie – sute de bărbaţi şi femei intrau şi ieşeau pe poarta lagărului; am văzut mari grupuri de soldaţi sovietici, aduşi aici pentru a li se arăta şanţurile, camerele de gazare şi crematoriul; au fost şi soldaţi polonezi din Divizia a 4-a şi recruţi polonezi. Erau aduşi în lagăr cu un anumit scop: să vadă cu ochii lor şi să înţeleagă – dacă nu înţeleseseră încă îndeajuns – ce fel de inamic era acela împotriva căruia luptau.

Cu câteva zile în urmă au fost duşi prin lagăr o mulţime de prizonieri germani. În jurul lor se strânseseră polonezi – femei şi copii –, care-i înjurau; în mulţime se afla şi un evreu bătrân, pe jumătate nebun, care urla frenetic cu o voce răguşită: „Kindermorder, Kindermorder!” („Ucigaşi de copii!”) La început germanii treceau prin lagăr în pas obişnuit, apoi tot mai repede, până ce au început să alerge în dezordine, cuprinşi de o panică nebună; erau livizi de groază, mâinile le tremurau, dinţii le clănţăneau…

Voi descrie numai pe scurt unele dintre celelalte aspecte ale giganticei întreprinderi industriale care era lagărul morţii de la Maidanek. La câţiva kilometri de acolo se află pădurea Krempecki, unde în acea zi de 3 noiembrie au fost ucişi

10.000 de evrei. În acest caz, viteza era mai importantă decât afacerile. Au fost împuşcaţi fără a fi dezbrăcaţi, chiar fără a

11 se lua femeilor poşetele şi copiilor jucăriile. Printre cadavrele intrate în putrefacţie am văzut şi cadavrul unui copilaş ţinând un ursuleţ în braţe… Dar era o excepţie; regula de fier a lagărului era: nimic nu trebuie irosit. Exista, de pildă, o construcţie foarte mare care aducea a hambar, unde erau depozitate 850.000 de perechi de încălţăminte, printre care şi ghetuţe de copii; acum, la sfârşitul lunii august, jumătate din încălţăminte nu mai exista – sute de locuitori ai Lublinului veniseră şi luaseră saci întregi.

„Ce dezgustător!” – a remarcat cineva.

Colonelul Grosz a ridicat din umeri. „Ce vreţi, după ce germanii au fost aici atâţia ani, oamenii au încetat să mai aibă scrupule. Ani de-a rândul au trăit exclusiv din comerţ şi speculă; n-au ce încălţa şi-şi spun: «Sunt pantofi foarte buni; cineva tot o să-i capete până la urmă – de ce nu i-aş lua eu cât timp se mai poate?»”.

Apoi – şi asta era poate cel mai groaznic – exista acolo o clădire enormă, denumită Depozitul Chopin, deoarece, printr-o ironie a sorţii, se afla pe strada care purta numele compozitorului. Afară mai atârna încă un anunţ (cu o zvastică în partea de sus) prin care se aducea la cunoştinţa germanilor ţinerea unei întruniri publice:

Înştiinţare

Joi, 20 iulie 1944

La Casa naţional-socialiştilor din Lublin va lua cuvântul instructorul imperial

G e y e r, membru al partidului naţional-socialist.

Fără să vrei, îţi puneai întrebarea ce veşti plăcute se pregătea oare acest membru al partidului naţional-socialist să aducă la cunoştinţa asasinilor de la Maidanek cu numai câteva zile înainte ca ruşii să intre în Lublin, adică într-un moment în care majoritatea germanilor îşi făceau probabil bagajele. În plus, întrunirea urma să aibă loc exact în ziua în care s-a comis atentatul neizbutit împotriva lui Hitler…

Depozitul Chopin, care semăna cu un mare magazin universal cu cinci etaje, făcea şi el parte din gigantica fabrică a morţii de la Maidanek. Aici bunurile a sute de mii de oameni ucişi erau sortate şi împachetate pentru a fi trimise în Germania. Într-o încăpere mare stăteau stivuite mii de cufere şi geamantane; unele mai purtau etichete foarte îngrijit scrise. Exista şi o încăpere cu inscripţia pe uşă: „Încălţăminte pentru bărbaţi” şi alta cu „încălţăminte pentru femei”. Aici erau adunate mii de perechi de încălţăminte, care, calitativ, se deosebea mult de aceea pe care o văzusem în imensul hambar de lângă lagăr. Apoi erau un coridor lung cu mii de rochii şi altul unde atârnau mii de paltoane. O altă încăpere mare era prevăzută cu rafturi de lemn, atât de-a lungul pereţilor cât şi în mijloc. Aveam impresia că am nimerit într-un magazin universal: aici erau îngrămădite sute de aparate de ras şi pămătufuri, precum şi mii de bricege şi creioane. Încăperea următoare

era plină cu jucării: sute de ursuleţi, păpuşi de celuloid şi automobile; se afla acolo şi un „Mickey Mouse” de fabricaţie americană… Şi aşa mai departe. Într-unul din mormanele de tot felul de vechituri, am descoperit chiar un manuscris al unei sonate pentru vioară, opus Nr. 15, compusă de un oarecare Ernst J. Weil din Praga. Ce poveste înfiorătoare ascundea oare acest manuscris?

La parter fusese instalată contabilitatea. Pretutindeni zăceau hârtii răvăşite; majoritatea erau cereri, emanând de la tot felul de organizaţii SS-iste şi naziste, adresate Depozitului Chopin din Lublin şi conţinând rugămintea de a li se trimite diferite lucruri. Multe dintre ele reprezentau comenzi ale şefului SS-ului şi poliţiei din Lublin; aşa, de pildă, am găsit, printre altele, o scrisoare, îngrijit dactilografiată şi datată 3 noiembrie 1942, prin care se dădea dispoziţie Depozitului Chopin să trimită taberei organizaţiei „Hitlerjugend”, compania 934, o serie de obiecte, enumerate într-o lungă listă – pături, feţe de masă, veselă de porţelan, lenjerie de pat, prosoape, vase de bucătărie etc. în scrisoare se arăta că toate aceste lucruri sunt destinate nevoilor a 4.000 de copii evacuaţi din Reich. Era şi altă listă de obiecte, pentru 2000 de copii germani care aveau nevoie de „cămăşi de sport, îmbrăcăminte pentru antrenament, paltoane şi salopete, pantofi de gimnastică, bocanci de schi, pantaloni tip «golf», lenjerie de corp şi mănuşi călduroase, fulare de lână”. Depozitul purta denumirea eufemistică de „Centrul din Lublin pentru desfacerea obiectelor uzate”. Într-una din scrisori, o nemţoaică care locuia la Lublin cerea să i se trimită un cărucior de copil şi un trusou complet pentru un nou-născut. Dintr-un alt document reieşea că numai în primele câteva luni ale anului 1944 depozitul din Lublin expediase în Germania optsprezece vagoane de cale ferată cu diverse obiecte.

Tribunalul mixt sovieto-polonez care ancheta crimele

comise de germani la Maidanek îşi avea sediul în clădirea Curţii de apel din Lublin. Din tribunal făceau parte numeroase personalităţi poloneze de frunte – Szepański, preşedintele tribunalului regional; profesorul Bielkowski (pe care-l cunoscusem înainte); părintele Krusziński, un prelat corpolent; dr. Emil Sommerstein, evreu şi membru de frunte al Comitetului de la Lublin, fost deputat în Seim, şi A. Witos, de asemenea membru al comitetului, şeful departamentului pentru agricultură. În cuvântul său introductiv, preşedintele polonez al tribunalului a expus istoricul lagărului de la Maidanek; a fost o enumerare înfiorătoare a diferitelor metode prin care oamenii erau torturaţi şi exterminaţi. Printre SSiştii din lagăr erau unii care se specializaseră în „ghionturi în burtă" sau în „lovituri în testicule" ca forme de ucidere. Alţi deţinuţi erau înecaţi în piscine sau erau legaţi de stâlpi şi lăsaţi acolo până ce mureau de epuizare; încă înainte de a fi devenit oficial, la 3 noiembrie 1943, un lagăr de exterminare, aici au existat 18 cazuri de canibalism. Preşedintele a vorbit despre comandantul lagărului, obersturmbannführerul Weiss, despre adjunctul lui, Anton Thumann, un sadic notoriu, despre Mussfeld, şeful crematoriului, şi despre mulţi alţii.

Himmler a vizitat personal de două ori lagărul şi a rămas foarte mulţumit de felul cum funcţiona. S-a apreciat că aici au fost ucişi un milion şi jumătate de oameni. Principalii conducători ai lagărului fugiseră, fireşte, dar şase dintre cei care erau în slujba călăilor – doi polonezi şi patru germani – au fost prinşi, judecaţi şi, câteva săptămâni mai târziu, spânzuraţi.

Cei patru germani – dintre care trei SS-işti – erau ucigaşi de profesie. Cei doi polonezi fuseseră la timpul lor arestaţi de germani şi apoi „s-au vândut" acestora în speranţa de a-şi salva astfel viaţa i0.

În Occident, presa şi radioul continuau să fie

sceptice. Tipice erau, pe de o parte, refuzul B.B.C.-ului de a publica materialul ce i-l trimisesem şi, pe de alta, o notiţă apărută pe vremea aceea în „New York Herald Tribune”:

„Ar trebui, poate, să aşteptăm şi alte confirmări ale relatării de groază ce ne parvine de la Lublin. Chiar în lumina a ceea ce ştim despre cruzimea maniacă a naziştilor, această relatare pare neverosimilă. Tabloul înfăţişat de corespondenţii americani nu mai are nevoie de comentarii şi tot ce se poate spune e că – dacă într-adevăr corespunde realităţii (sic!) – un regim capabil să comită asemenea crime merită să fie nimicit”.

În acele zile am avut ocazia să mă întâlnesc deseori cu membrii Comitetului polonez al eliberării naţionale – cu preşedintele lui, Osobka-Morawski, cu generalul Rola-Zymierski şi cu alţi câţiva. Noua Polonie se mai afla la vârsta copilăriei şi deocamdată nu fusese eliberat decât aproape un sfert din teritoriul polonez. Nu putuse fi cucerit încă niciunul dintre centrele industriale ale ţării, cu excepţia oraşului Białystok, dar o foarte mare parte a acestuia era în ruine; de aceea era prea devreme pentru elaborarea unor planuri cât de cât vaste, în momentul acela, comitetul avea de rezolvat o serie de probleme urgente – raţionarea alimentelor la oraşe, încadrarea populaţiei în muncă în întreprinderile de stat, pentru ca acea

„Interogatoriul luat acuzaţilor este descris în articolul meu „First Contact with Poland”, publicat în „Russian Review” nr. 1 CPenguin Books, 1945).

sta să nu mai ducă, aşa cum se întâmplase sub germani, o existenţă de azi pe mâine, precum şi înrolarea de recruţi în armata poloneză, în ciuda rezistenţei opuse de conducerea „Armijei Krajowa”. La începutul acelei luni, Osobka-Morawski se întâlnise la Moscova cu Mikolajczyk, iar după cât se pare lucrul care-l neliniştea cel mai mult pe atunci era faptul că Anglia şi Statele Unite continuau să

sprijine guvernul polonez de la Londra.

Nu putea fi vorba despre vreo fuziune a „guvernului londonez" cu Comitetul de la Lublin. „Suntem dispuşi să-l acceptăm pe Mikolajczyk, pe Grabski, pe Popiei şi pe încă unul, dar asta-i tot" – a declarat Osobka-Morawski. Comitetul de la Lublin, a mai adăugat el, nu recunoaşte decât Constituţia din 1921, în timp ce „polonezii londonezi" se încăpăţânează să susţină Constituţia fascistă din 1935. Spre deosebire de americani, Clark Kerr, ambasadorul englez la Moscova, îi spusese că aprobă întru totul Constituţia din 1921, dar rămâne o problemă delicată ce să se facă cu preşedintele Raczkiewicz.

„Eram cât pe aci să-i spun unde l-ar putea trimite – a continuat Osobka-Morawski şi brusc izbucni în râs ca un copil. – în orice caz – a încheiat el –, cu cât vom relua mai repede convorbirile cu Mikolajczyk, cu atâta va fi mai bine pentru el, căci timpul lucrează pentru noi. Dorim foarte mult să se ajungă la o înţelegere şi de aceea i-am oferit postul de prim-ministru. Dar ar face bine să se grăbească să accepte, căci s-ar putea ca oferta să nu mai fie repetată" (este exact ceea ce s-a şi întâmplat).

România, Finlanda şi Bulgaria ies din război

În afară de Polonia, Armata Roşie mai avea şi alte griji. În acea vară şi toamnă a anului 1944, sateliţii lui Hitler se prăbuşeau unul după altul şi era foarte important ca acest proces să fie grăbit.

În august 1944, evenimentele din România s-au succedat cu o rapiditate fantastică. Încă de la sfârşitul primăverii, frontul rus se întindea (de la vest spre est) de la poalele Carpaţilor, prin Moldova şi Basarabia, ceva mai la nord de Iaşi şi Chişinău, de-a lungul Nistrului până la Marea Neagră, la circa 30 de mile sud de Odesa. Sectorul moldovenesc era ţinut de trupele Frontului 2 ucrainean, de sub comanda lui Malinovski, iar sectorul basarabean – de trupele Frontului 3 ucrainean, comandate de Tolbuhin.

Acestea din urmă mai ocupau şi un important cap de pod pe malul drept al Nistrului, la sud de Tiraspol. În faţa lor se aflau (de la est spre vest) Armata a 4-a română, Armata a 8-a germană[160] şi Armata a 6-a germană. Toate aceste trupe, care alcătuiau grupul de armate „Ucraina de sud", numărând circa 50 de divizii (din care jumătate româneşti), se aflau sub comanda generalului Friessner.

La 20 august, cele două fronturi ucrainene au lovit inamicul cu forţe pe care germanii le apreciază la „nouăzeci de divizii de infanterie şi patruzeci şi unu de mari unităţi de tancuri, plus trei mari unităţi de cavalerie"[161].

Philippi şi Heim scriu:

„Lavina se pusese acum în mişcare, şi nimic nu o mai putea opri în drumul ei spre interiorul României. Sarcina ruşilor era uşurată de faptul că jumătate din diviziile care alcătuiau grupul de armate «Ucraina de sud» erau româneşti[162] şi împotriva acestora şi-au îndreptat ruşii în mod deliberat primele lor lovituri. Dar proporţiile reale ale dezastrului au devenit evidente abia la 22 august... În sectorul Chişinău a fost încercuită Armata a 6-a germană, cu cele şaisprezece divizii ale ei, iar pe coasta Mării Negre – Armata a 3-a română. În confuzia generală, nimeni nu s-a mai preocupat să arunce în aer podurile de peste Prut şi

---

160 Armata a 8-a era formată din Corpurile de armată 4 român şi 4 german. Flancul drept al frontului era menţinut de Armata a 3-a română, formată din Corpurile de armată 3 român şi 29 german. – Nota red.

161 A. Philippi und F. Heim, op. cit., p. 259.

162 Ca efective, diviziile române reprezentau circa 40% din totalul trupelor grupului de armate. In afară de aceasta, ele se deosebeau de cele germane şi prin înzestrarea tehnică inferioară, cît şi prin moralul lor scăzut, ceea ce a determinat comandamentul german să dispună trupele române astfel încît ele să nu poată acţiona decît sub stricta lui supraveghere (vezi „România în războiul antihitlerist". Bucureşti, Editura militară, 1966, p. 52 – harta – 55-56). – Nota red.

Dunăre, astfel încât ruşii aveau acum drumul deschis spre Bucureşti şi Dobrogea”.

Autorii sovietici descriu cam în acelaşi fel această operaţie, al cărei scop era de a scoate definitiv România în numai câteva zile din „războiul hitlerist”. În 1945, generalul Talenski mi-a povestit în această privinţă următoarele:

„Germanii, care se găseau pe un aliniament de apărare la nord de Iaşi, erau alarmaţi, deoarece acest aliniament se afla în drumul nostru spre regiunea petroliferă a României şi spre Balcani. […] În acest sector, germanii îşi consolidaseră foarte mult apărarea, deşi în fond nu se îndoiau că întreaga noastră atenţie era îndreptată asupra frontului central şi că, deocamdată, nu aveau motive speciale de îngrijorare[163][164].

Ofensiva noastră, începută la 20 august, a constituit deci pentru ei o surpriză totală… La 23 august, cincisprezece divizii germane au fost încercuite. Spre deosebire de români43, germanii au opus la început o rezistenţă înverşunată; circa 60.000 de soldaţi şi ofiţeri germani au fost ucişi, dar în cele din urmă am luat aici 106.000 de prizonieri, printre care doi comandanţi de corp de armată, doisprezece comandanţi de divizie şi

---

163 Această afirmaţie corespunde şi surselor germane potrivit cărora în luna iulie germanii au transferat cîteva mari unităţi din România în alte sectoare ale frontului (A. Philippi und F. Heim, op. cit., p. 260).

164 In după-amiaza zilei de 23 august 1944 a început în România insurecţia naţională antifascistă prin arestarea guvernului mareşalului Ion Antonescu. Iniţiată şi organizată din timp de Partidul Comunist Român, în colaborare cu alte forţe antihitleriste, insurecţia a cuprins întreaga ţară. Armata română primise ordinul să înceteze orice acţiune contra armatelor sovietice şi să întoarcă armele împotriva Germaniei naziste şi aliaţilor ce-i mai rămăseseră. România s-a alăturat coaliţiei antifasciste.
Comandamentul hitlerist, cu toate încercările făcute, nu a putut înăbuşi lupta poporului român. Angajarea în luptă pe front de către forţele sovietice a rezervelor operative ale grupului de armate german

treisprezece alţi generali. Doi comandanţi de corp de armată şi cinci comandanţi de divizie au fost găsiţi morţi. Am mai capturat sau distrus 338 de avioane, 830 de tancuri şi autotunuri, 5.500 de tunuri şi 33.000 de autocamioane… A fost o operaţie clasică”.

Aproape întreaga Armată a 6-a germană a fost nimicită, dar o mare parte a Armatei a 8-a germane s-a retras în grabă la vest de Carpaţi.

La 22 august, trupele sovietice au eliberat oraşul Iaşi, iar la 24 august – Chişinăul; în săptămâna următoare au eliberat întreaga parte răsăriteană a României, iar la 30 august trupele lui Malinovski au intrat triumfal în Bucureşti şi în Ploieşti, centrul regiunii petrolifere. După o săptămână şi ceva, trupele lui Tolbuhin au pătruns în Bulgaria.

Între timp, evenimentele politice, care se maturizaseră în ultimele luni în România, au început să se precipite. Antonescu, care-şi pusese ultimele speranţe în trupele germane şi române ce apărau aliniamentul Iaşi-Nistru, a avut la 5 august o ultimă întâlnire cu Hitler, rămasă însă fără rezultat. El a căutat să-l convingă pe Hitler să trimită în România câteva mari unităţi de tancuri, dar führerul continua să considere că situaţia din România nu este desperată şi-şi închipuia că armata română îl mai urma pe Antonescu. Totala lipsă de dorinţă de a lupta împotriva Uniunii Sovietice, manifestată de trupele române la 20 august, a constituit pentru Hitler un adevărat şoc, căruia – câteva zile mai târziu – avea să-i urmeze unul şi mai puternic: regele Mihai l-a numit în funcţia de preşedinte al Consiliului de Miniştri pe generalul Sănătescu, iar Ion Antonescu şi Mihai Antonescu au fost arestaţi în palatul regal.

„Ucraina de sud” a făcut imposibilă folosirea acestora împotriva forţelor insurecţionale române, iar închiderea cercului în jurul hitleriştilor la 25 august (vezi

Comunicatul Biroului sovietic de informaţii asupra operaţiilor din 25 august, în „Pravda” din 26 august) le-a spulberat acestora cu desăvârşire nu numai orice posibilitate de intervenţie, dar chiar şi pe cele de salvare a propriilor forţe, care au şi fost nimicite până la 30 august.

Până la 28 august, forţele insurecţionale române au lichidat trupele şi comandamentele germane din Bucureşti şi împrejurimi, iar până la sfârşitul lunii şi pe cele din toată partea de sud şi de sud-vest a ţării (Muntenia, Dobrogea, Oltenia, sudul Ardealului şi Crişanei, Banat).

— *Nota red.*

La 25 august, Comisariatul poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S. a publicat o declaraţie în care era reconfirmată declaraţia sa din 2 aprilie, şi anume că Uniunea Sovietică nu are intenţia „să schimbe orânduirea socială existentă în România”.

Două zile mai târziu, „Pravda” a publicat un alt comunicat, în care se arăta că condiţiile de armistiţiu, respinse de Antonescu, au fost acum acceptate de regele Mihai şi de generalul Sănătescu. Tot atunci s-a anunţat că Bucureştiul este apărat cu fermitate de guvernul Sănătescu şi că misiunea militară germană, în frunte cu generalul Hansen, a fost internată. Declaraţia regelui Mihai prin care anunţa schimbarea guvernului şi a politicii României a stârnit multă bucurie la Bucureşti. Germanii au încercat însă să se răzbune pe români supunând Bucureştiul unui bombardament de aviaţie şi de artilerie. După cum se ştie, trupele române au întors armele împotriva germanilor.

„Pravda” a arătat totodată că S. Vinogradov, ambasadorul sovietic la Ankara, a fost informat de către ministrul plenipotenţiar român din capitala Turciei că noul guvern de coaliţie român este alcătuit din reprezentanţii celor patru principale partide politice ale României – Maniu, Brătianu, Petrescu şi Pătrăşcanu (acesta din urmă

fiind comunist).

Ministrul plenipotenţiar român a mai declarat lui Vinogradov că guvernul său este gata să accepte condiţiile de armistiţiu, care prevedeau, printre altele, ruperea totală a României de Germania, intrarea României în războiul împotriva Germaniei (ceea ce, între timp, devenise un fapt împlinit) [165], restabilirea frontierei sovieto-române din 1940 şi compensarea parţială a pagubelor pricinuite Uniunii Sovietice. Guvernul sovietic, la rândul său, îşi dădea consimţământul la anularea „dictatului de la Viena", prin care hitleriştii obligaseră România să cedeze Ungariei o mare parte din Transilvania.

La începutul lunii septembrie a sosit la Moscova o delegaţie română pentru a încheia armistiţiul cu Uniunea Sovietică.

Deşi delegaţia era condusă de prinţul Ştirbey, care ceva mai înainte – în acelaşi an – luase contact cu englezii la Cairo, tratativele erau purtate în special de către unul dintre conducătorii comunişti, Pătrăşcanu, noul ministru de justiţie, un om energic şi capabil, cu mult farmec personal.

La conferinţele sale de presă, Pătrăşcanu a descris în mod foarte plastic lovitura de stat de la 23 August[166]. El a relevat şi faptele eroice săvârşite de trupele române în acele zile, când germanii bombardau Bucureştiul cu ajutorul aviaţiei şi al artileriei şi, în încheiere, a declarat că românii sunt un popor iubitor de pace şi democratic, care dintotdeauna i-a urât pe germani.

---

165 în afara proclamaţiei regale, difuzată la radio la 23 august în jurul orei 22, prin care se aducea la cunoştinţa lumii întregi acţiunea politică şi militară din România, în dimineaţa zilei de 24 august a sosit la Ankara, cu un avion special, un ofiţer de la Marele stat-major cu documente în sensul celor de mai sus (vezi „România în războiul antihitlerist", p. 67). – Nota red.

166 Este vorba de insurecţia din august, greşit numită „lovitură de stat". – Nota red.

În septembrie, delegaţiile venite să ducă tratative pentru încheierea unui armistiţiu făceau pur şi simplu coadă, aşteptând să fie primite de Moscova. N-au apucat bine să plece românii, că s-au şi înscris pentru a fi primiţi finlandezii. Armistiţiul cu România a fost semnat la 12 septembrie, cel cu Finlanda la 19 septembrie. Apoi a venit rândul bulgarilor.

În iunie, după ce a ocupat oraşul Vîborg, Armata Roşie s-a oprit la frontiera sovieto-finlandeză din 1940 şi nu şi-a mai continuat înaintarea. Comandamentul sovietic voia parcă să le dea finlandezilor răgaz de gândire. Dar nici finlandezii nu voiau să ia hotărâri în pripă.

Ei s-au alarmat cu adevărat abia când trupele sovietice au pătruns în Estonia. Şi dacă ruşilor le-ar veni ideea să debarce trupe – din Estonia, trecându-le peste Golful Finic – în regiunile de importanţă vitală pentru Finlanda? în prima săptămână a lunii august, preşedintele Ryti, principalul iniţiator al unui acord recent încheiat cu germanii – un acord al desperării, prin care finlandezii se obligau să nu ducă tratative de pace separate fără cunoştinţa germanilor –, şi-a prezentat demisia, iar parlamentul finlandez, trecând peste procedura uzuală în asemenea cazuri, a adoptat o lege prin care împuternicirile preşedintelui erau încredinţate feldmareşalului Mannerheim. La 17 august, Keitel a sosit pe neaşteptate la Helsinki, şi Mannerheim i-a adus la cunoştinţă că acordul Ryti-Ribbentrop „nu mai este în vigoare”.

La 25 august, ministrul plenipotenţiar al Finlandei la Stockholm a înmânat ministrului plenipotenţiar sovietic în Suedia, A.M. Kollontai, o notă prin care solicita ca o delegaţie finlandeză să fie primită la Moscova pentru a duce tratative în vederea încheierii armistiţiului. Guvernul sovietic a acceptat să primească o asemenea delegaţie cu condiţia ca Finlanda să declare în mod public că rupe orice legături ca Germania şi să ceară ca trupele germane să

părăsească Finlanda cel mai târziu până la 15 septembrie. Dacă germanii ar refuza, finlandezii vor trebui să dezarmeze trupele germaneşi să le predea aliaţilor ca prizonieri. Guvernul sovietic menţiona că nota lui este trimisă în înţelegere cu Anglia şi că Statele Unite nu au ridicat obiecţii împotriva ei.

Deşi finlandezii încercau să-şi lase o portiţă de scăpare în chestiunea „dezarmării" trupelor germane, s-a ajuns totuşi la un acord în privinţa încetării focului de-a lungul frontierei sovieto-finlandeze din 1940; încetarea focului a intrat în vigoare la 4 septembrie.

Delegaţia finlandeză a sosit ia Moscova în ziua de 8 septembrie, la 16 septembrie a sosit conducătorul ei, K. Enckel, iar în ziua de 19 a aceleiaşi luni a fost semnată convenţia de armistiţiu. Din partea sovietică, conducerea tratativelor a fost încredinţată lui A.A. Jdanov, care curând după aceea a fost numit şeful Comisiei aliate de control la Helsinki. Plata reparaţiilor către Uniunea Sovietică – în sumă de 300.000.000 de dolari plătibili în mărfuri (cea mai grea dintre condiţiile armistiţiului) – a fost eşalonată pe şase ani, scadenţele fiind ulterior prelungite printr-o eşalonare pe opt ani. A fost restabilită frontiera din 1940, iar Uniunea Sovietică a renunţat la arendarea peninsulei Hanko, dar, în schimb, a primit sub formă de arendă teritoriul Porkkala Udd. situat la numai câţiva kilometri de Helsinki, unde şi-a instalat o bază navală[167]. Regiunea Petsamo, cu minele ei de nichel şi cu ieşirea sa la Oceanul îngheţat de Nord, cedată în 1920 de bunăvoie Finlandei, a fost acum retrocedată Uniunii Sovietice. Pierderea unei părţi din Karelia şi a regiunii Petsamo a implicat, pe de o parte, strămutarea în Finlanda a circa 400.000 de oameni care nu voiau să piardă cetăţenia finlandeză şi, pe de alta, pierderea unor însemnate resurse forestiere şi de energie

167 La cîţiva ani după terminarea războiului, U.R.S.S. a renunţat şi la acest teritoriu.

hidroelectrică. Faptul că U.R.S.S. a acceptat să nu ocupe Finlanda a constituit o manifestare de bunăvoinţă faţă de finlandezi şi un gest menit să liniştească o eventuală îngrijorare a statelor scandinave.

Când Jdanov, care la timpul său se aflase în fruntea apărării Leningradului, a plecat la Helsinki, el a conferit acolo, respectând toate regulile etichetei, timp de două ore şi jumătate cu Mannerheim, care fusese obiectul a foarte multe caricaturi răutăcioase apărute în Uniunea Sovietică; în octombrie, Stalin a trimis un mesaj amical Asociaţiei „Finlanda-uniunea Sovietică" din Helsinki, al cărei preşedinte nu era altul decât însuşi noul prim-ministru Paasikivi.

Până la urmă, finlandezii nu au luat măsuri prea energice pentru „dezarmarea". germanilor şi – pe cât se pare – nici nu au avut loc lupte efective între trupele finlandeze şi cele germane. De fapt, germanii au părăsit din proprie iniţiativă majoritatea regiunilor din nordul Finlandei după ce au incendiat acolo toate oraşele şi satele (reconstruite ulterior cu ajutorul U.N.R.R.A.). Luptele care au avut loc aici au fost duse de trupele sovietice ale Frontului Karelia, de sub comanda mareşalului K.A. Meretkov, care au rupt puternica apărare a germanilor de la vest de Murmansk, ocupând apoi Petsamo şi Kirkenes49 (această din urmă localitate se află în Norvegia). În nordul Norvegiei, germanii au incendiat tot ce se afla în calea lor, după care s-au îmbarcat şi au plecat. Restul Norvegiei a rămas ocupat de germani până în mai 1945. Dar faptul că Armata Roşie a eliberat o parte, deşi mică, din teritoriul acestei ţări a contribuit la întărirea relaţiilor de prietenie dintre U.R.S.S. şi Norvegia.

Istoricul ieşirii Bulgariei din război poate fi expus în câteva cuvinte. Deşi Anglia şi S.U.A. erau în război cu Bulgaria, Uniunea Sovietică nu se găsea în stare de război cu această ţară, şi în tot cursul războiului la Moscova (sau

la Kuibîşev) se afla un ministru plenipotenţiar bulgar. Germanii au folosit Bulgaria ca pe o sursă de materii prime şi ca bază militară şi navală, dar conducătorii sovietici au ţinut seama atât de faptul că în rândurile poporului bulgar simpatiile faţă de Rusia erau larg răspândite, cât şi de acela că guvernul bulgar era slab. Timp îndelungat Uniunea Sovietică a dat dovadă de multă toleranţă faţă de această ţară, în ciuda unor grave provocări (de pildă când germanii au folosit porturile bulgare în timpul evacuării trupelor lor din Crimeea). Dar în august 1944 situaţia se schimbase. Când Armata Roşie şi-a început ofensiva în România, câteva vase germane înarmate s-au refugiat în porturile bulgare şi nu au fost internate. După cum se afirma, în aceste porturi se ascundeau şi submarine germane.

La 26 august, Draganov, ministrul de externe bulgar, a făcut o declaraţie prin care anunţa „neutralitatea" Bulgariei.

40 Bază aeriană germană, a cărei principală misiune era de a nimici convoaiele care se îndreptau din Anglia spre Murmansk şi Arhanghelsk.

promiţând că toţi soldaţii germani aflaţi în Bulgaria vor fi dezarmaţi dacă vor refuza să părăsească ţara.

Guvernul sovietic a socotit această declaraţie ca insuficientă şi la 5 septembrie a declarat război Bulgariei. Trei zile mai târziu, trupele Frontului 3 ucrainean, de sub comanda mareşalului F.I. Tolbuhin, au pătruns în Bulgaria fără a întâmpina rezistenţă. Poporul bulgar a salutat cu entuziasm Armata Roşie. A doua zi, în urma unei insurecţii antifasciste, la Sofia a fost format un guvern al Frontului patriotic, în frunte cu Kimon Gheorghiev. Noul guvern a declarat război Germaniei. Războiul sovieto-bulgar, care a durat două zile şi nu a cunoscut vărsare de sânge, se terminase.

După numai câteva săptămâni, presa sovietică a

menţionat cu satisfacţie că în toată Bulgaria au fost instituite tribunale populare pentru judecarea criminalilor de război şi că armata bulgară a fost epurată de toate elementele fasciste.

La 28 octombrie a fost semnată la Moscova convenţia de armistiţiu între aliaţi şi Bulgaria.

Armata Roşie a luat contact cu Armata populară de eliberare a Iugoslaviei la sfârşitul lunii septembrie. În ziua de 29 septembrie, presa sovietică a publicat un comunicat al Agenţiei TASS în care se arăta că, pentru a se putea lovi dinspre sud trupele germane şi ungare aflate în Ungaria, comandamentul sovietic a cerut Comitetului naţional de eliberare a Iugoslaviei să-şi dea consimţământul ca Armata Roşie să pătrundă pe teritoriul iugoslav. La 4 octombrie s-a anunţat că armata sovietică şi cea iugoslavă au făcut joncţiunea într-un oraş aflat în câmpia Dunării (numele oraşului nu era menţionat).

La 20 octombrie, trupele lui Tolbuhin împreună cu unităţi ale Armatei populare de eliberare a Iugoslaviei au intrat în Belgrad, în mijlocul unui entuziasm general.

În aceeaşi zi, trupele lui Malinovski au ocupat oraşul Debreţin, din partea răsăriteană a Ungariei. Din acel moment însă, înaintarea sovietică în Ungaria, la început foarte rapidă, s-a încetinit în oarecare măsură în urma rezistenţei deosebit de înverşunate opuse de trupele germane şi ungare. Şi mai îndârjită a devenit rezistenţa lor în noiembrie, când Armata Roşie s-a apropiat de Budapesta.

La o întrevedere pe care Hitler a avut-o la începutul lunii decembrie cu Szálasi, conducătorul fasciştilor unguri, s-a hotărât ca Budapesta să fie păstrată „cu orice preţ”. Dar, deşi oficial germanii şi-au exprimat convingerea că vor putea men ţine Budapesta, se ştia că o mare parte din industria ei era în curs de evacuare în Austria.

A durat câtva timp până ce pe teritoriul ungar ocupat

de Armata Roşie a putut fi instaurat chiar şi numai un nucleu de regim democratic. Abia la 20 decembrie s-a anunţat că a fost constituită o Adunare naţională provizorie în oraşul Debreţin, „vechea citadelă a libertăţii maghiare”, unde în 1849 Kossuth proclamase independenţa Ungariei. Două zile mai târziu a fost format un guvern ungar provizoriu, din care nu făceau parte comunişti. Prim-ministru a devenit generalul Miklós; printre ceilalţi miniştri se numărau Ferenc Erdei, un conducător al ţăranilor, János Gyongyosi, contele Geza Teleki şi generalul János Veres, om de-al lui Horthy; el ocupa postul de ministru al apărării şi a fost, începând din aprilie 1944, şef al Marelui stat-major ungar; după aceea a fost arestat de germani, dar a izbutit să evadeze. Acestei adunături de nemeşi unguri, care se gudurau pe lângă învingători, nu i-a fost dat să rămână mult timp la putere.

În aceeaşi toamnă a anului 1944, atât de bogată în evenimente importante, a avut loc în Slovacia „independentă” o mare răscoală antifascistă a partizanilor slovaci, sprijiniţi de unităţi ale Armatei Roşii şi de o parte a armatei slovace. Germanii au trimis în Slovacia numeroase trupe şi până la urmă răscoala a fost înăbuşită, dar parte din partizani au reuşit să se ascundă în munţi. Răsculaţii slovaci şi trupele sovietice care luptau în Carpaţi în condiţii neînchipuit de aspre au suferit pierderi foarte grele.

Capitolul al

A doua vizită a lui Churchill la Moscova

A doua vizită pe care Churchill a făcut-o la Moscova şi tratativele pe care le-a dus cu Stalin au avut loc între 9 şi 18 octombrie 1944. În acele zile, Armata Roşie îşi continua înaintarea în nord – în Estonia şi Letonia –, iar la sud trupele generalului Cerneahovski au pătruns pentru prima oară pe teritoriul german, în partea răsăriteană a Prusiei Orientale. Pe Churchill îl interesa însă şi-l alarma

totodată cel mai mult, în primul rând, problema poloneză şi, în al doilea rând, pătrunderea Armatei Roşii în Balcani şi în Europa centrală, prin care el înţelegea în primul rând Ungaria.

Era dispus să „treacă la contul pierderi" România şi Bulgaria – ţări în privinţa cărora era de acord ca ele să facă parte din „sfera de influenţă sovietică", dar nu avea intenţia să procedeze la fel în ce priveşte Iugoslavia, Ungaria şi, mai ales, Grecia. Regele grec şi cel iugoslav vedeau în Anglia singurul lor sprijin, şi, cu toate că trupele sovietice pierdeau zilnic în grelele lupte din Ungaria mii de oameni, Churchill era de părere că Ungaria trebuie să devină, ca şi Iugoslavia, în cel mai rău caz, obiectul unui compromis între Răsărit şi Apus.

După cum a scris însuşi Churchill, relaţiile dintre el şi Stalin – chiar privite retrospectiv – nu au fost niciodată atât de bune ca în acea lună octombrie, când a fost la Moscova. Cu puţin timp înainte, el a depus toate eforturile pentru a-i măguli pe conducătorii sovietici declarând că Armata Roşie „a făcut zob" maşina militară germană. Ambasadorul englez, sir Archibald Clark-Kerr, ţinea neapărat ca vizita lui Churchill şi a lui Eden la Moscova să fie un succes strălucit şi, într-un fel, o victorie personală a sa. Întrucât oamenii de stat englezi erau oaspeţii guvernului sovietic, Clark-Kerr (ce-i drept, la sugestia lui Churchill) a dat o recepţie, cu care ocazie Stalin, pentru prima oară în viaţa sa, a vizitat ambasada engleză. Ambasadorul a făcut uz de întreaga sa iscusinţă diplomatică şi de întregul său farmec personal faţă de ambele grupări ale polonezilor. El a căutat să fie deosebit de amabil cu Bierut şi Osobka-Morawski, care se simţeau jigniţi de atitudinea dispreţuitoare pe care o aveau faţă de ei Churchill şi Eden. Clark-Kerr spera totodată că în timpul acestei vizite a celor doi oameni de stat englezi va izbuti să-l convingă pe Mikolajczyk să revină la Moscova după o

scurtă şedere la Londra şi apoi să plece neîntârziat în Polonia pentru a forma acolo un nou guvern. Când, totuşi, Mikolajczyk nu s-a înapoiat la Moscova, Clark-Kerr s-a simţit profund ofensat.

În aparenţă, tratativele anglo-sovietice au decurs într-o atmosferă de cordialitate fără precedent; când la Bolşoi Teatr Churchill şi Stalin au apărut în loja oficială, publicul le-a făcut o primire entuziastă, ovaţionând minute în şir.

La 18 octombrie, înainte de încheierea vizitei sale la Moscova, Churchill a primit pe reprezentanţii presei în imensul cabinet al ambasadorului.

„Când am venit aici data trecută – a declarat Churchill –, Stalingradul mai era încă asediat şi inamicul se afla la 80 – 95 km de Moscova, iar de Cairo şi mai aproape. Aceasta era situaţia în august 1942... Dar de atunci evenimentele au luat o altă întorsătură; am repurtat victorii strălucite şi am străbătut distanţe uriaşe... Venind acum din nou aici, am găsit o extraordinară atmosferă de speranţă şi de încredere că suferinţele vor lua sfârşit... Ne mai aşteaptă lupte foarte grele. Inamicul opune o rezistenţă organizată şi desperată, şi este bine să apreciem cu luciditate ritmul în care va putea fi obţinută victoria finală pe Frontul de vest. Dar în fiecare zi sosesc veşti bune, şi de aceea ne vine greu să nu fim excesiv de optimişti”.

După ce a pomenit de „cercul de foc şi de oţel” care se strânge tot mai mult în jurul Germaniei, precum şi de foametea, frigul şi lipsurile pe care le îndura această ţară, Churchill a spus că discuţiile sale cu Stalin au contribuit mult la evoluţia excelentă a relaţiilor interaliate. În cursul actualelor tratative de la Moscova „ne-am ocupat în mod aprofundat de problemele spinoase legate de Polonia şi mă socotesc îndreptăţit să afirm că am izbutit să obţinem rezultate absolut concrete şi să reducem considerabil

divergenţele dintre noi. În problema poloneză, situaţia este acum mai bună decât era, şi am suficiente temeiuri să sper că până la urmă se va ajunge la un acord deplin între toate părţile interesate. Nu putem, firește, admite ca Polonia să devină punctul vulnerabil al relaţiilor noastre. Noi, englezii, am intrat în război pentru Polonia şi avem multă simpatie pentru ea. Acum, când prin eforturile uriaşe şi eroice ale aliaţilor noştri Polonia va fi în foarte scurt timp eliberată, Anglia se interesează în mod deosebit de soarta viitoare a acestei ţări”. Nu a pomenit niciun cuvânt despre tragedia de la Varşovia, care a avut un atât de groaznic sfârşit cu numai vreo două săptămâni în urmă.

În continuare, Churchill a vorbit despre „surprinzătoarele evenimente” din Balcani şi a declarat că este foarte greu să se rezolve problemele balcanice prin corespondenţă, fapt care a constituit una dintre principalele cauze ale venirii sale la Moscova. Lui Eden nu i-a „venit de loc uşor” aici. Dar am reuşit, s-au obţinut rezultate apreciabile în ce priveşte coordonarea politicii celor două guverne în aceste regiuni. Apoi a vorbit despre atmosfera de „prietenie şi camaraderie” care a marcat tratativele de la Moscova.

„Armatele ambelor noastre ţări luptă pe front, şi mă bucur că ruşii nu mai au sentimentul de amărăciune că poartă întreaga greutate a războiului... Unitatea este condiţia esenţială pentru asigurarea unei păci trainice. Să ne îndreptăm privirile mai departe de linia frontului şi să ne imaginăm ziua când va avea loc capitularea necondiţionată a Germaniei, când Germania va fi la pământ şi va aştepta hotărârea popoarelor indignate care s-au salvat de la groaznica moarte pe care le-o pregătise Hitler”.

El a încheiat cu o tiradă, tipic „churchilliană”, despre prietenia anglo-sovieto-americană:

„Prietenia dintre noi poate salva lumea, atât în timp

de război cât şi în timp de pace, şi este poate singurul lucru în stare să asigure pacea copiilor şi nepoţilor noştri. După părerea mea, acest ţel este uşor de atins. Rezultatele de pe front sunt bune, chiar foarte bune. Foarte bună este şi munca ce se desfăşoară în spatele frontului, şi avem mari speranţe că vom putea permanentiza roadele victoriei noastre".

Ruşii prezenţi la conferinţa de presă erau foarte mulţumiţi de declaraţiile lui Churchill; vedeau în el un adept în flăcărat al unei politici coordonate a celor trei „mari".

Mai existau, firește, şi dificultăţi; în cursul îndelungatelor tratative cu Mikolajczyk, Romer şi Grabski, pe de o parte, şi cu reprezentanţii Comitetului polonez al eliberării naţionale, pe de alta, nu a fost înregistrat un progres real. Nici problema Balcanilor nu a fost întru totul clarificată, exceptând faptul că Uniunea Sovietică nu avea de gând să-şi introducă trupe în Grecia. Cu toate acestea, au existat şi unele rezultate pozitive, printre altele în problema organizării viitoare a Germaniei. Cel mai important era însă faptul că Churchill izbutise să obţină de la Stalin asigurări destul de ferme că U.R.S.S. va declara război Japoniei nu mai târziu de trei luni după înfrângerea Germaniei. La cererea lui Roosevelt, discuţia despre divergenţele ce se iviseră la Dumbarton Oaks cu privire la O.N.U. a fost amânată până la următoarea întâlnire a celor trei „mari".

Rezultatele tratativelor de la Moscova au fost deci şi bune, şi rele. Cu toate acestea, toţi aveau impresia că relaţiile dintre Churchill şi Stalin sunt excelente.

Relaţiile excepţional de cordiale dintre ei şi-au găsit expresia în mesajele pe care şi le-au trimis în timpul şi imediat după vizita lui Churchill la Moscova. Aceste scrisori sunt reproduse în volumul publicat în 1957 la Moscova.

La 17 octombrie, Churchill îi scria lui Stalin:

„... fiica mea Sarah va fi încântată de minunatul dar trimis de Miss Stalin, pe care-l va păstra printre lucrurile ei cele mai preţioase şi mai scumpe.

Rămân cu sincer respect şi bune urări al dv. prieten şi tovarăş de arme.

WINSTON CHURCHILL".

La 19 octombrie, Stalin i-a scris:

„Stimate d-le Churchill, în ziua plecării dv. din Moscova vă rog să primiţi de la mine, ca amintire a şederii dv. în capitala sovietică, nişte daruri modeste: pentru d-na Churchill vasul – Cârmaciul în barcă», iar pentru dv. vasul – Arcaşul în luptă cu ursul».

Încă o dată vă urez sănătate şi voie bună.

I. STALIN".

În răspunsul său, Churchill a scris:

„Stimate mareşale Stalin.

Am primit chiar acum cele două vase minunate... Le vom păstra printre lucrurile noastre cele mai dragi... Vizita... de la început şi până la sfârşit, mi-a făcut o adevărată plăcere... mai ales datorită convorbirilor noastre foarte agreabile.

Niciodată speranţele mele în viitoarea alianţă a popoarelor noastre nu au fost atât de mari. Nădăjduiesc că veţi avea parte de o viaţă lungă pentru a reface ceea ce a fost distrus de război şi a scoate Rusia dintr-o perioadă de furtuni spre glorioase zile însorite.

Prietenul şi tovarăşul dv. de arme.

WINSTON CHURCHII.T

I

În tot timpul vizitei, Stalin a făcut tot ce i-a stat în puteri pentru a arăta faţă de Churchill şi Eden o caldă prietenie; el i-a condus chiar personal la aeroport, lucru pe care nu-l mai făcuse niciodată de la vizita lui Maţuoka din 1941. În comunicatul cu privire la rezultatele tratativelor

erau menţionate „succese însemnate în rezolvarea problemei poloneze” şi se afirma că tratativele au redus în mare măsură divergenţele şi au risipit neînţelegerile. Comunicatul mai anunţa că se ajunsese la un acord în privinţa condiţiilor de armistiţiu cu Bulgaria, precum şi la un acord privind promovarea unei politici comune în Iugoslavia. Iugoslavia va avea, fireşte, dreptul să-şi „rezolve singură problema viitoarei ei orânduiri de stat”, dar până atunci urma să aibă loc o fuziune între Comitetul naţional de eliberare şi guvernul regal iugoslav din emigraţie.

Capitolul al XII-lea
Discuţiile dintre Stalin şi de Gaulle

Vizita pe care de Gaulle a făcut-o la Moscova în decembrie 1944 are o lungă preistorie. Cât timp a fost în vigoare pactul sovieto-german, Uniunea Sovietică a întreţinut relaţii diplomatice cu guvernul de la Vichy, dar Gaston Bergery, ambasadorul acestui guvern, a sosit la Moscova abia în ziua de 25 aprilie 1941, adică după ce germanii invadaseră Iugoslavia. Când Bergery, în prezenţa lui Molotov, a înmânat scrisorile sale de acreditare lui Kalinin, el a adresat Uniunii Sovietice apelul de „a participa la instaurarea «noii ordini» europene”, dar conducătorii sovietici nu au pomenit în discursul lor de răspuns niciun cuvânt în legătură cu acest apel. A doua zi, Bogomolov, ambasadorul sovietic în Franţa vichyistă, aflat pe atunci din întâmplare la Moscova, l-a chemat pe Bergery la telefon şi i-a explicat „de pe poziţii ideologice” de ce nu poate fi Uniunea Sovietică de acord cu o hegemonie germană în Europa[168].

Din momentul în care germanii au invadat Uniunea Sovietică, guvernul sovietic a rupt, bineînţeles, relaţiile diplomatice cu guvernul de la Vichy. Primele contacte

168 G. Gafencu. „Préliminaires de la guerre à l’Est“, Paris, 1944, p. 234- 235.

directe între „Franţa liberă” şi U.R.S.S. au fost stabilite, din iniţiativa lui de Gaulle, încă la începutul lunii august 1941. Jouve, reprezentantul neoficial al lui de Gaulle în Turcia, l-a vizitat pe S. Vinogradov, ambasadorul sovietic la Ankara, şi l-a informat că de Gaulle, pe care tocmai îl văzuse la Beirut, ar dori să trimită la Moscova doi-trei reprezentanţi ai „Franţei libere”. Fără a insista ca guvernul sovietic să recunoască – oficial sau neoficial – mişcarea „Franţa liberă”, de Gaulle dorea să stabilească relaţii directe cu ruşii, nu ca până atunci, prin intermediul englezilor. Potrivit relatării sovietice despre întâlnirea dintre Jouve şi Vinogradov, Jouve a declarat că, după părerea lui de Gaulle, Uniunea Sovietică şi Franţa sunt puteri continentale, ale căror probleme şi ţeluri se deosebesc de cele ale statelor anglo-saxone. Cu această ocazie, Jouve a mai adăugat:

„Generalul de Gaulle a vorbit foarte mult despre Uniunea Sovietică. El a spus că intrarea ei în război reprezintă pentru noi o şansă la care înainte nu puteam spera. Nu se poate, fireşte, stabili data precisă când va fi repurtată victoria, dar generalul de Gaulle şi-a exprimat convingerea fermă că până la urmă germanii vor fi zdrobiţi” 51.

În aceeaşi săptămână, profesorii Cassin şi Dejean l-au vizitat pe Maiski, ambasadorul sovietic la Londra, propunându-i ca Uniunea Sovietică să stabilească cu „Franţa liberă” „într-un fel sau altul relaţii oficiale”. Ei şi-au exprimat părerea că aceste relaţii ar putea fi asemănătoare celor existente între „Franţa liberă” şi guvernul englez. La 26 septembrie 1941, Maiski l-a informat pe de Gaulle că guvernul sovietic îl recunoaşte drept conducător al tuturor „francezilor liberi” care i s-au alăturat, „indiferent unde s-ar afla ei”. Guvernul U.R.S.S. s-a declarat, totodată, dispus să acorde „Franţei libere” tot sprijinul posibil în lupta comună contra Germaniei

hitleriste şi a aliaţilor ei52.

Aproape chiar de la început, de Gaulle dorea să dea cooperării militare dintre „Franţa liberă” şi Uniunea Sovietică o formă concretă şi intenţiona să trimită în U.R.S.S. O divizie franceză dislocată pe vremea aceea în Siria. Această intenţie s-a lovit însă, pe cât se pare, de obiecţii din partea englezilor, şi în aprilie 1942 Dejean a propus ca în locul diviziei să fie trimişi pentru început treizeci de aviatori francezi şi treizeci de oameni pentru deservirea avioanelor la sol.

Aşa a fost pusă baza pentru crearea escadrilei franceze „Normandie”, care a sosit în Rusia la sfârşitul aceluiaşi an. Erau, fireşte, nişte forţe neînsemnate, dar au constituit un important factor politic şi o legătură simbolică între U.R.S.S. şi mişcarea franceză de Rezistenţă. Aviatorii francezi au luptat vitejeşte pe Frontul de est, au suferit pierderi grele şi au fost distinşi cu numeroase ordine şi medalii militare sovietice. Faptelor de arme ale acestei unităţi franceze de aviaţie li s-a făcut multă publicitate în presa sovietică.

şi „Sovetsko-franţuzskie otnoşeniia vo vremea Velikoi otecestvennoi voini 1941 – 1945 gg. Dokumenti i materiali”, Moscova, 1959, p. 44. În continuare, citat prescurtat: „Relaţiile sovieto-franceze…”

52 Op. cit., p. 47.

În martie 1942 a sosit la Moscova o misiune diplomatică, puţin numeroasă, condusă de Roger Garreau; generalul E. Petit era ataşat militar. Garreau era (cel puţin pe vremea aceea) un partizan hotărât al lui de Gaulle şi în convorbirile, sale cu ruşii nu a făcut niciodată un secret din divergenţele ce existau între de Gaulle, pe de o parte, şi englezi şi americani, pe de alta[169].

---

169 în această privinţă, el a urmat exemplul pe care-1 dădea însuşi de Gaulle la Londra. Stînd de vorbă cu diplomaţi sovietici, generalul se plîngea adesea de guvernul englez. Astfel, la 25 noiembrie 1941, cînd

Garreau acorda (ca şi de Gaulle) o mare însemnătate sprijinului pe care U.R.S.S. îl dădea, Franţei libere". La 23 martie 1943, el i-a declarat chiar lui Molotov că poziţia guvernului sovietic constituie o îmbărbătare pentru Comitetul francez de eliberare naţională. „Fără această îmbărbătare, Franţa luptătoare nu ar fi supravieţuit marii crize din noiembrie (1942), când în Africa de nord s-au făcut încercări de a se constitui un alt guvern…"[170].

În iunie 1943 s-a pus problema recunoaşterii Comitetului francez de eliberare naţională din Alger, şi la 23 iunie Churchill i-a comunicat într-o scrisoare lui Stalin că a aflat „cu îngrijorare" despre intenţia guvernului sovietic de a recunoaşte acest comitet[171]. Sub presiunea englezilor şi americanilor, recunoaşterea Comitetului a fost amânată, dar când acest lucru s-a produs totuşi în august 1943 „formula" sovietică de recunoaştere a fost mult mai scurtă şi mai sinceră decât cea engleză şi americană, cu numeroasele ei condiţii şi rezerve. După ce guvernul de Gaulle s-a instalat, în sfârşit, în august 1944 la Paris, ruşii au început să insiste pe lângă Anglia şi S.U.A. ca guvernul provizoriu francez să fie grabnic recunoscut. Aşadar, de Gaulle avea, în linii mari, toate motivele să fie mulţumit de sprijinul pe care guvernul sovietic i-l acordase încă din 1941.

Hotărârea lui de Gaulle de a se duce la Moscova la sfârşitul anului 1944 pentru a se întâlni cu Stalin a fost în

---

ambasadorul Bogomolov i-a spus că citeşte regulat ziarul lui (al lui de Gaulle) „France", de Gaulle i-a ripostat supărat : „Nu este ziarul meu... Este un ziar englez. Redactorii lui sînt legaţi de Ministerul englez al Propagandei". Altă dată, la 26 septembrie 1942, el i-a spus lui Bogomolov că englezii urzesc o intrigă vrînd să-i opună drept rival pe Herriot. „El a mai spus cu indignare că englezii încearcă într-un» să-l răstoarne, folosind cînd o persoană, cînd alta" („Relaţiile sovieto-franceze...", p. 50, 96).

170 Op. cit., p. llfi.

171 Op. cit., p. 167.

mare măsură determinată de iritarea şi supărarea ce i-o provocau englezii şi americanii prin „manierele lor de stăpâni” în Franţa, precum şi de dorinţa sa de a arăta că duce o politică independentă şi nu este satelitul nimănui. Pe de altă parte, Uniunea Sovietică manifesta interes pentru Franţa, întrucât era o ţară în care comuniştii avuseseră un rol conducător în mişcarea de Rezistenţă şi influenţa lor se făcea resimţită în sânul guvernului francez.

Vizita lui de Gaulle la Moscova a reprezentat, în primul rând, un pas pe calea înlăturării dependenţei excesive a Franţei faţă de Anglia şi S.U.A. În acea perioadă „preatomică”, de Gaulle continua să considere Franţa şi U.R.S.S. – aşa cum o făcuse, de altfel, încă din 1941 – drept cele două mari puteri militare ale continentului european care vor putea feri în viitor Europa de o repetare a agresiunii germane şi ale căror puncte de vedere şi interese se deosebesc de punctele de vedere şi de interesele statelor anglo-saxone. În 1944 Stalin nu putea fi de acord cu de Gaulle în această privinţă pentru simplul motiv că, sub raport pur militar şi economic, Franţa era, în comparaţie cu Anglia şi America, o entitate complet lipsită de însemnătate. Spre marea dezamăgire a lui de Gaulle, Stalin a refuzat deci în acea etapă să ia în serios Franţa ca aliat militar. Dar în cele din urmă de Gaulle „a triumfat”, ducând cu sine la Paris un tratat de alianţă franco-sovietic după modelul tratatului anglo-sovietic din 1942. Tratatul nu era însă nici pe departe ceea ce, iniţial, speraseră să obţină atât de Gaulle cât şi Stalin.

De Gaulle, Bidault, generalul Juin şi câţiva diplomaţi au sosit la Moscova în ziua de 2 decembrie, după ce au trecut prin Baku şi Stalingrad. La Stalingrad de Gaulle a dăruit oraşului o tăbliţă memorială cu inscripţia: „Oraşului Stalingrad din partea Franţei recunoscătoare”. În cuvântarea sa, de Gaulle a spus: „Vreau să omagiez Stalingradul şi să relev învăţământul pe care ni l-a dat.

Transmit Stalingradului eroic – simbol al victoriilor noastre comune asupra inamicului – un salut fierbinte din partea poporului francez luptător”.

Minutele celor trei convorbiri – din 2, 6 şi 8 decembrie – pe care de Gauile le-a avut cu Stalin (publicate în 1959 de Ministerul Afacerilor Externe al Uniunii Sovietice), precum şi minutele tratativelor dintre Molotov şi Bidault56 prezintă un deosebit interes, întrucât, atât prin conţinutul lor cât şi – mai ales – prin ceea ce se poate citi printre rânduri, ele se deosebesc considerabil de modul oarecum liber în care prezintă de Gaulle aceste evenimente. Aceste minute constituie în acelaşi timp una dintre puţinele mărturii directe ale felului în care ducea Stalin în perioada războiului tratative cu oamenii de stat ai altor ţări.

În cursul primei sale întrevederi cu Stalin, de Gaulle a început prin a spune că adevărata cauză a nenorocirilor ce se abătuseră asupra Franţei a fost lipsa unui tratat cu U.R.S.S., precum şi faptul că frontiera ei răsăriteană era foarte vulnerabilă.

Da, i-a răspuns Stalin, faptul că U.R.S.S. şi Franţa nu au fost alături a fost şi pentru Uniunea Sovietică o mare nenorocire.

Stalin l-a întrebat pe de Gaulle dacă are suficienţi aviatori.

De Gaulle a răspuns că are foarte puţini aviatori, şi chiar aviatorii existenţi în Franţa trebuie reinstruiţi, deoarece nu cunosc avioanele moderne.

Stalin a spus că pe frontul sovietic aviatorii francezi ai escadrilei „Normandie” luptă foarte bine.

Apoi de Gaulle a încercat să treacă la chestiuni mai serioase. Atât pentru Franţa cât şi pentru U.R.S.S. ar fi bine, a spus el, dacă Renania-Westfalia ar fi alipită Franţei. Pentru Ruhr ar fi poate indicat să se instituie un statut internaţional, dar Renania-Westfalia trebuie separată de

Germania şi alipită teritoriului francez.

Stalin l-a întrebat cum privesc Anglia şi America acest planj de Gaulle a răspuns că în 1918 ele nu au acceptat o propunere similară şi au găsit o soluţie provizorie a problemei, care însă nu s-a dovedit fericită. Ca urmare, Franţa a fost din nou invadată. S-ar putea ca Anglia şi America să fi tras învăţăminte din cele întâmplate, dar el nu are convingerea că aşa şi este.

„Stalin spune că, după câte ştie, cercurile engleze aveau în vedere o cu totul altă combinaţie, şi anume propunerea de a pune Renania-Westfalia sub control internaţional. Cele spuse de către de Gaulle sunt ceva cu totul nou… Stalin consideră că trebuie să se afle părerea aliaţilor în această chestiune.

De Gaulle spune că speră ca această chestiune să poată fi discutată în Comisia consultativă europeană.

Stalin spune că Rusia nu poate avea obiecţii împotriva unei asemenea discuţii”.

Apoi de Gaulle a criticat vehement Anglia şi America. Englezii şi americanii nu se află la Rin – nici din punct de vedere istoric şi nici geografic, a declarat el. Ei au alte griji, iar ruşii şi francezii au plătit foarte scump acest fapt. Şi, cu toate că în prezent ei desfăşoară operaţii militare acolo, nu se vor afla întotdeauna la Rin, în timp ce Franţa şi U.R.S.S. vor rămâne permanent acolo unde sunt şi acum. O intervenţie pe scară mare a Angliei şi Americii în război s-a produs întotdeauna în condiţii specifice – atunci când era deja prea târziu –, ceea ce a avut drept urmare că în 1940 Franţa a fost aproape distrusă.

Argumentele lui de Gaulle nu l-au convins pe Stalin. După părerea acestuia din urmă, forţele Franţei şi ale Uniunii Sovietice nu sunt suficiente pentru a-i ţine în frâu pe militariştii germani. Acest lucru a fost dovedit de experienţa celor două războaie mondiale. Frontierele ca atare nu au o importanţă hotărâtoare – important este să

se dispună de o armată bună, cu cadre de conducere corespunzătoare. Speranţele puse în linia Maginot sau în Valul răsăritean al lui Hitler s-au dovedit iluzorii.

Întrucât generalul continua să persiste în părerile sale, Stalin l-a rugat „pe de Gaulle să-l înţeleagă. Situaţia este de aşa natură încât noi, ruşii, nu putem rezolva această problemă singuri, fără a fi stat de vorbă cu englezii şi americanii. Şi nu numai această problemă, dar şi multe altele nu le putem rezolva fără aliaţii noştri şi fără a încerca să ajungem la o hotărâre comună”.

Vădit nesatisfăcut de aceste argumente, de Gaulle a încercat să abordeze problema dintr-alt unghi şi a început să vorbească despre frontierele răsăritene ale Germaniei.

„De Gaulle spune că, după cum înţelege el, Oderul trebuie să fie frontiera germană, iar mai spre sud ea trebuie să treacă de-a lungul râului Neisse, adică la vest de Oder…

Stalin spune că, după părerea sa, străvechile teritorii poloneze trebuie date polonezilor. Silezia, Pomerania, Prusia Orientală trebuie înapoiate Poloniei…

În ce priveşte Cehoslovacia… trebuie să i se restituie regiunea sudetă”.

În tot timpul vizitei lui de Gaulle şi Bidault, Stalin a menţinut – fapt foarte semnificativ – o legătură regulată cu Churchill. A doua zi după prima sa întâlnire cu de Gaulle, el i-a telegrafiat lui Churchill, comunicându-i că-l informase pe de Gaulle că problema frontierei apusene a Germaniei nu poate fi rezolvată fără ştirea şi acordul Angliei şi S.U.A. în ce priveşte propunerea cu privire la încheierea unui pact franco-sovietic, a continuat Stalin, el i-a arătat lui de Gaulle necesitatea de a examina această chestiune sub toate aspectele. În telegrama sa de răspuns, Churchill a specificat că ar prefera un tratat în trei.

Problema recunoaşterii de către Franţa a Comitetului polonez al eliberării naţionale a fost ridicată de către

comisarul poporului pentru afacerile externe al U.R.S.S. la 5 decembrie, într-o convorbire cu Bidault.

În cursul celei de-a doua întrevederi dintre Stalin şi de Gaulle (6 decembrie), principala temă a discuţiei a fost Polonia. De Gaulle a amintit de vechile legături culturale şi religioase dintre Franţa şi Polonia şi (fără a pomeni de cordonul sanitar antisovietic) a declarat că în 1918 Franţa încercase să reînvie Polonia ca inamică a Germaniei, ca ţară orientată împotriva Germaniei. Din păcate, a continuat el, oameni ca Beck au căutat să încheie cu Germania o înţelegere îndreptată împotriva Uniunii Sovietice şi Cehoslovaciei. El [de Gaulle] nu are obiecţii nici împotriva liniei Curzon, nici împotriva frontierei de pe Oder-Neisse.

Nu era nici împotriva unui bloc anglo-franco-sovietic, dar a dat să se înţeleagă că ar prefera, pentru început, un pact direct franco-sovietic.

Stalin (care continua tot timpul să se consulte cu Churchill) a declarat că, după părerea sa, această chestiune ar putea fi rezolvată în următoarele câteva zile. În schimb, ar dori să revină la problema Poloniei. Spera că Franţa va adopta faţă de Polonia o poziţie mai realistă decât Anglia şi S.U.A. Din păcate, guvernul englez s-a încurcat cu guvernul polonez din emigraţie (de la Londra) şi cu Mihailovici, care „se ascunde pe undeva la Cairo”. Polonezii aflaţi la Londra se joacă de-a miniştrii, în timp ce Comitetul polonez al eliberării naţionale înfăptuieşte o reformă agrară similară cu cea din Franţa de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. După aceea a încercat să demonstreze că guvernul polonez de la Londra este tot mai discreditat în Polonia. Cu această ocazie a vorbit destul de mult despre „aventura” care fusese insurecţia de la Varşovia, spunând că Armata Roşie nu a putut cuceri pe vremea aceea Varşovia, fiindcă atunci când s-a apropiat de oraş artileria ei şi muniţiile rămăseseră în urmă cu 400

km.

De Gaulle nu era convins că guvernul de la Londra se „discreditase” în Polonia şi a spus că atunci când întreaga ţară va fi eliberată va deveni mai clar care este adevărata stare de spirit a poporului polonez.

La 7 decembrie, Stalin i-a telegrafiat lui Churchill că el şi colegii săi aprobă ideea lui Churchill de a se încheia un pact tripartit anglo-franco-sovietic şi că l-a prezentat francezilor spre examinare, dar deocamdată nu a primit vreun răspuns din partea lor.

În aceeaşi zi, Bidault i-a spus lui Molotov că Franţei nu-i convine să adere pur şi simplu la tratatul anglo-sovietic, deoarece aceasta ar putea sugera ideea că Franţa va juca în cadrul lui rolul de partener minor. Molotov a respins acest argument ca nefiind valabil şi a revenit la problema recunoaşterii de către francezi a Comitetului polonez al eliberării naţionale. Despre acest aspect al convorbirilor franco-sovietice, Stalin nu l-a informat pe Churchill, deşi ambasada engleză de la Moscova era, fireşte, mai mult sau mai puţin la curent cu ceea ce se petrecea.

La 8 decembrie, în cursul celei de-a treia întrevederi cu Stalin, de Gaulle a declarat din nou că problema germană este de cea mai mare importanţă pentru Franţa, deoarece „atâta timp cât va exista poporul german, va exista şi un pericol german”. Şi din nou a început să vorbească despre frontiera de pe Rin. Franţa şi Rusia, a spus el, trebuie să-şi unească forţele. Anglia, care „întârzie întotdeauna şi pretutindeni”, nu poate fi considerată decât ca un „al doilea etaj al securităţii”, iar America – ca un „al treilea etaj”. În caz de mare pericol nu se poate conta nici pe una, nici pe cealaltă, şi în cazul în care s-ar încheia un tratat tripartit, Anglia va frâna în mod inevitabil orice acţiune imediată.

Stalin a fost de acord că un pact franco-sovietic ar

face Franţa mai independentă de „alte state”, dar, cum ar fi greu ca Franţa şi U.R.S.S. să câştige singure războiul, el preferă totuşi un pact tripartit.

De Gaulle a obiectat că acesta este un „punct de vedere nefrancez” şi că, în condiţiile actuale, un pact tripartit ar sublinia situaţia subordonată a Franţei faţă de Anglia. Pentru Franţa ar fi mai bine să încheie un tratat numai cu Uniunea Sovietică. Franţa nu are niciun fel de certitudine în privinţa atitudinii pe care o va adopta în viitor Anglia faţă de Germania. În plus, francezii se aşteaptă să aibă dificultăţi cu englezii în Orient, poate chiar şi în Extremul Orient.

În răspunsul său, Stalin a arătat că ideea unui pact tripartit aparţine lui Churchill, dar că el şi colegii săi sunt de acord cu propunerea englezilor. Churchill, e drept, nu a opus un veto încheierii unui pact franco-sovietic, dar ar prefera un tratat tripartit.

„Dacă vom amâna acum încheierea unui pact tripartit – a continuat Stalin –, Churchill se va simţi ofensat…” Cum însă francezii insistau atât de mult asupra încheierii unui pact exclusiv franco-sovietic, el a făcut următoarea propunere: „Să ne facă francezii un serviciu, iar la rândul nostru le vom face şi noi lor un serviciu. Polonia constituie un element al securităţii noastre… Dacă francezii vor primi la Paris un reprezentant al Comitetului polonez al eliberării naţionale, vom încheia un pact bipartit. Churchill se va simţi ofensat, dar n-ai ce-i face.

De Gaulle spune că Stalin îl mai ofensase probabil pe Churchill.

Stalin spune că uneori îl ofensează pe Churchill, iar alteori Churchill îl ofensează pe el. Odată şi odată va fi publicată corespondenţa dintre Churchill şi el, şi atunci de Gaulle va vedea ce fel de mesaje şi-au trimis ei uneori”.

După aceea pare să fi domnit o tăcere penibilă, apoi Stalin i-a pus lui de Gaulle pe neaşteptate întrebarea când

intenţionează să se înapoieze în Franţa. De Gaulle a răspuns că are de gând să plece după două zile.

După o digresiune, fără legătură cu subiectul discuţiei, în legătură cu uzina de avioane pe care o vizitaseră oaspeţii francezi, de Gaulle a declarat că regretă mult faptul că nu are posibilitatea să încheie un pact bipartit, franco-sovietic şi că trebuie să înceapă tratative privind un pact tripartit. El înţelege politica lui Stalin faţă de Polonia, dar nu-i este de loc clar ce reprezintă în fapt Comitetul polonez al eliberării naţionale.

Întrevederea s-a terminat într-o atmosferă foarte rece.

Ceva mai târziu, în aceeaşi zi, Bidault i-a făcut o vizită lui Molotov şi i-a declarat că în privinţa Comitetului polonez al eliberării naţionale trebuie să se fi produs, probabil, o oarecare „neînţelegere". De Gaulle are, în orice caz, intenţia să se întâlnească a doua zi cu conducătorii acestui comitet. Molotov şi-a exprimat speranţa că această întâlnire va schimba situaţia şi a spus că, între timp, Bidault ar putea lucra împreună cu el la proiectul unui pact franco-sovietic.

Bierut, Osobka-Morawski şi Rola-Zymierski nu l-au impresionat pe de Gaulle mai mult decât îi impresionaseră pe Eden şi pe Churchill şi, înainte de a părăsi Moscova, de Gaulle s-a declarat de acord numai cu trimiterea unui reprezentant francez „neoficial" la Lublin, şi aceasta „independent" de semnarea pactului franco-sovietic.

Ceva nu era în regulă. Un colonel rus pe care l-am întâlnit la marea recepţie oferită de ambasada franceză mi-a spus: „Ştiţi, nu-i putem lua pe francezi prea în serios. Toulonul, Kronstadtul şi vechea alianţă franco-rusă cu «La Marseillaise»

şi «Ocroteşte-l, doamne, pe ţar!» nu mai spun nimic actualei generaţii de ruşi!"

Cu toate acestea, recepţia de la ambasadă a avut

oarecare importanţă. Afară, în plin viscol, flutura un imens steag francez luminat de reflectoare, iar ambasada era plină de zeci de celebrităţi, printre care Ulanova şi Lepeşinskaia, Ehrenburg şi Prokofiev. Erau acolo şi vitejii aviatori francezi ai escadrilei „Normandie”, decoraţi de către de Gaulle în dimineaţa aceleiaşi zile. Cu o amabilitate surprinzătoare, de Gaulle mergea de la un oaspete la altul.

La recepţia ce s-a dat la Kremlin în ultima seară a şederii lui de Gaulle la Moscova, comportarea lui Stalin a fost un amestec de grosolănie şi jovialitate („avea aerul că nu ne ia în serios” – a spus mai târziu unul dintre oaspeţii francezi) şi abia după ce de Gaulle, furios, a părăsit în mod demonstrativ recepţia ruşii s-au hotărât, în sfârşit, să semneze pactul franco-sovietic fără „compensaţia” poloneză.

Pentru de Gaulle, pactul franco-sovietic avea o mare însemnătate ca parte a acelei politici franceze „independente” – „între Apus şi Răsărit” – pe care el şi Bidault au încercat (fără succes) s-o ducă timp de doi ani după terminarea războiului.

Politica şi ideologia la sfârşitul războiului

Ultimele trei luni ale anului 1944 au fost marcate printr-o serie de operaţii militare ale trupelor sovietice, care se pregăteau pentru asaltul final împotriva Germaniei fasciste (ianuarie-mai 1945).

În nord, Armata Roşie a pătruns pe teritoriul republicilor baltice. Până la sfârşitul lunii octombrie, republicile baltice au fost eliberate de sub ocupaţia germană, cu excepţia peninsulei Kurlanda (unde cele 30 de divizii germane aflate acolo au rămas în „capcană” până la terminarea războiului). Pe vremea aceea, Armata Roşie deţinea în Prusia Orientală un teritoriu de peste 500 km². Începuse marele exod al populaţiei germane din Prusia Orientală. Mulţi fugeau la Königsberg, alţii mai departe,

spre apus.

Luptele pentru aceste mici suprafeţe de pământ german au fost extraordinar de îndârjite. Şi în Slovacia şi Ungaria ruşii s-au lovit de o rezistenţă foarte puternică. Aici Armata Roşie înainta mult mai încet decât în România. Budapesta a căzut abia la 13 februarie 1945.

În Polonia, în septembrie, frontul se stabilizase mai mult sau mai puţin, dar toţi se aşteptau ca lovitura finală să fie dată Germaniei fasciste de aici, de pe aliniamentul fluviului Vistula.

În capul de pod de la Sandomierz, la sud de Varşovia, continuau să se dea lupte grele. Germanii atacau aici cu mare înverşunare. Soldaţii Armatei Roşii au început să dea semne de nerăbdare şi de suspiciune. În noiembrie 1944 mi s-a arătat scrisoarea unui soldat care lupta „undeva în Polonia”, după cât se pare în capul de pod de la Sandomierz. În această scrisoare, soldatul scria:

„Ca şi mai înainte, mergem spre Berlin. E drept, s-ar putea să nu ajungem acolo la timp, dar tocmai Berlinul este locul unde trebuie să ajungem. Am suferit destul şi meritǎm dreptul de a intra în Berlin. «Gradul nostru militar» ne dă acest drept, pe care aliaţii nu-l au. Ei nu înţeleg probabil acest lucru, dar «fritzii» îl înţeleg foarte bine. De aici şi rezistenţa desperată de care ne lovim. Tunurile lor trag în noi fără întrerupere – dimineaţa, ziua şi noaptea – şi probabil că au adus aici din Vest tot ce aveau. E evident că ei preferă să-i bată aliaţii, nu noi. Dacă se va întâmpla aşa ceva, acest lucru ne *va amărî* cu adevărat. Cred însă că în curând veţi afla despre noi veşti bune. După toate câte au văzut soldaţii noştri, furia şi setea lor de răzbunare sunt acum mai puternice ca oricând. Nici chiar în zilele retragerii nu a existat la ei o asemenea stare de spirit…”

Dar problema cine va intra primul în Berlin – devenită pentru mulţi soldaţi sovietici o adevărată obsesie

– era acum considerată nu o problemă militară, ci una diplomatică, care trebuia rezolvată în favoarea ruşilor.

Se poate afirma că, luată în ansamblu, Armata Roşie era mai curând dispusă să piardă mii de soldaţi în lupta pentru Berlin decât să admită ca englezii şi americanii să intre primii în oraş, şi încă cu pierderi minime de vieţi omeneşti. După cât se pare, ruşii considerau important din punct de vedere politic ca fiecare german să-şi amintească că Berlinul nu s-a predat de bunăvoie aliaţilor occidentali, ci a fost cucerit de ruşi prin lupte sângeroase.

În a doua jumătate a anului 1944, când războiul se apropia de sfârşit, s-au ivit numeroase probleme noi privitoare la politica externă şi internă a Uniunii Sovietice, precum şi la cultura şi ideologia ei. În perioada aceea, particularitatea situaţiei din U.R.S.S. consta în faptul că pierderile colosale în oameni şi distrugerile îngrozitoare săvârşite de trupele germane în retragere, precum şi marile greutăţi şi lipsuri îndurate atât de populaţia de la oraşe cât şi de cea de la sate se îmbinau cu un sentiment general de mândrie şi de imensă satisfacţie pentru victoria repurtată.

Uniunea Sovietică se afla în faţa marii probleme a refacerii economiei sale naţionale şi, totodată, în faţa unei probleme demografice nu mai puţin grave. Se apreciază azi că până la sfârşitul războiului Uniunea Sovietică a pierdut aproximativ 20.000.000 de oameni, dintre care cel puţin 7.000.000 de ostaşi. Deşi nu există date precise, se poate totuşi presupune că cifra de 7.000.000 cuprinde aproximativ 3.000.000 de soldaţi care şi-au pierdut viaţa în captivitatea germana. Apoi câteva milioane de locuitori au pierit în teritoriile ocupate de germani, dintre care aproximativ 2000.000 de evrei exterminaţi, fără a mai pune la socoteală victimele operaţiilor de represiune întreprinse de germani împotriva partizanilor. Numai la Leningrad au murit aproape 1.000.000 de oameni. Sute de

mii de oameni au murit în timpul evacuării din 1941 şi 1942, precum şi în urma atacurilor aviaţiei germane împotriva celor ce se refugiau şi a oraşelor. Numai la Stalingrad, de pildă, au fost ucişi aproximativ 60.000 de locuitori.

Unul dintre fenomenele caracteristice pentru anul 1944 a fost noul Cod al familiei, adoptat prin Decretul din 8 iulie 1944 al Prezidiului Sovietului Suprem al U.R.S.S. Noile dispoziţii urmăreau două ţeluri principale: împiedicarea „convieţuirii libere" în perioada postbelică şi creşterea natalităţii. Prin decret au fost înfiinţate: ordinul „Mamă eroină", acordat mamelor care au născut şi crescut zece sau mai mulţi copii, ordinul „Gloria maternă" (trei clase), conferit femeilor care au născut şi crescut şapte, opt sau nouă copii, şi „Medalia maternităţii" (două clase), care se conferea mamelor ce au născut şi crescut cinci sau şase copii. A fost introdus un sistem progresiv de indemnizaţii băneşti.

Prin acelaşi decret a fost introdusă o nouă procedură de divorţ, mult mai complicată, mai anevoioasă şi mai costisitoare. Cea mai discutabilă dispoziţie a noului cod era cea cu privire la „mamele singure" (adică necăsătorite); în cazul acestora a fost abrogată plata pensiei alimentare, dar nu cu efect retroactiv. Mamele necăsătorite aveau drept la indemnizaţii băneşti din partea statului şi, dacă voiau, puteau da copilul – sau mai mulţi copii – spre educare unei instituţii de stat corespunzătoare, păstrându-şi totodată dreptul de a-i relua în orice moment. Aceste măsuri erau în parte dictate de condiţiile din timpul războiului, când – mai ales în zona acţiunilor de luptă şi în teritoriile recent eliberate – stabilirea paternităţii era o chestiune grea şi spinoasă. În plus, ţinând seama de faptul că la sfârşitul războiului în U.R.S.S. erau mai multe femei decât bărbaţi, legea constituia, de fapt, o încurajare ca femeile să dea naştere unor copii „nelegitimi", eliberând

mamele – în întregime sau în mare parte – de cheltuielile legate de creşterea lor. Decretul din 8 iulie 1944 nu numai că a stabilit avantaje materiale pentru femeile însărcinate şi pentru cele ce alăptau, ci a introdus totodată un impozit considerabil pe celibatarii în vârstă de peste 25 de ani şi unul, mai mic, pe soţii care aveau mai puţin de trei copii. Legea din 1936 care interzicea întreruperea sarcinii a rămas în vigoare şi nu a fost abrogată decât mulţi ani după terminarea războiului.

Tot atât de importantă ca şi creşterea populaţiei era, în perioada postbelică, problema refacerii economiei naţionale. Sute de oraşe mari şi mici şi mii de sate fuseseră total sau parţial distruse de germani, care au scos din ţară un mare număr de vite şi de maşini agricole, iar una dintre cele mai importante probleme, care începuse să fie discutată în cercurile conducătoare ale Uniunii Sovietice încă din 1943, era aceea cum anume să fie finanţată refacerea economiei. În principiu existau trei resurse posibile de finanţare: resursele proprii ale Uniunii Sovietice, care, după cum se recunoştea, erau vlăguite; un mare împrumut extern, adică, în mod inevitabil, de la Statele Unite, şi, în sfârşit, reparaţii substanţiale sub formă de mărfuri din partea Germaniei şi, în măsură mai mică, din partea aliaţilor Germaniei (varianta ideală fiind îmbinarea celor trei resurse).

Clauzele armistiţiului încheiat în 1944 cu Finlanda şi România constituiau primul model de acorduri cu privire la reparaţii limitate. Finlanda, de pildă, se obliga să plătească reparaţii în sumă de 300.000.000 de dolari, eşalonate pe o perioadă de şase ani, acest termen fiind ulterior prelungit la opt ani. Stalin propusese la Conferinţa de la Ialta ca Germania să plătească Uniunii Sovietice reparaţii sub formă de mărfuri în sumă de 10 miliarde de dolari. împotriva acestei cifre a ridicat obiecţii puternice în special Churchill.

O altă sursă pentru acoperirea „cheltuielilor de reconstrucţie” au constituit-o, aşa cum a arătat-o practica anilor următori, diferitele acorduri comerciale şi alte convenţii financiare încheiate de U.R.S.S. cu ţările Europei răsăritene.

Toate acestea erau însă o chestiune de viitor. În perioada aceea – începând din 1943 –, Stalin şi ceilalţi conducători sovietici erau preocupaţi de problema obţinerii din partea Americii a unui împrumut în valoare de 7 miliarde de dolari sau chiar mai mult.

Pe de altă parte însă, anumite considerente de ordin ideologic şi politic reţineau cercurile conducătoare ale Uniunii Sovietice de la contractarea unui asemenea împrumut. Ele se temeau că o excesivă dependenţă financiară de Statele Unite ale Americii ar putea avea repercusiuni asupra securităţii Uniunii Sovietice. Spus mai fără ocolişuri, exista o contradicţie între *refacerea economiei* şi *securitate*. Refacerea rapidă şi relativ uşoară a economiei însemna o anumită dependenţă de S.U.A., ceea ce ar fi dus în oarecare măsură la slăbirea influenţei sovietice în ţările Europei răsăritene şi într-o parte a Europei centrale. Potrivit doctrinei militare sovietice din perioada 1944 – 1945, o asemenea influenţă constituia o premisă necesară pentru asigurarea securităţii împotriva unei eventuale noi agresiuni din partea Germaniei sau a vreunei alte puteri occidentale. Încă din 1944 începuse să se vorbească fără ocol în S.U.A. despre un „război cu Rusia peste cincisprezece ani”, iar după lansarea primei bombe atomice americane asemenea păreri au căpătat o tot mai largă răspândire.

Până la urmă, în problema împrumutului american de 7 miliarde de dolari nu s-a ajuns la niciun rezultat.

La mijlocul anului 1944 se puteau observa, în special la Moscova, indicii clare de slăbire a încordării militare în care trăia ţara de trei ani. Oamenii anticipau parcă

îmbunătăţirea condiţiilor de trai.

Magazinele comerciale şi restaurantele comerciale, deschise în aprilie 1944, au contribuit, fără îndoială, la apariţia unei mentalităţi de „viaţă uşoară”, mai ales la grupurile mai privilegiate ale populaţiei din Moscova, dar şi în rândurile maselor largi ale populaţiei. Aceste magazine şi restaurante reprezentau un fel de „bursă neagră” legală.

Oamenii erau însă mulţumiţi de existenţa restaurantelor şi a magazinelor comerciale. Mulţumită lor, chiar şi un lucrător cu salariu mic îşi putea permite uneori câte un mic lux, de pildă să-şi cumpere ciocolată sau o prăjitură, chiar dacă preţurile erau fantastic de mari, şi în felul acesta să mai facă o variaţie la alimentele primite pe cartelă, de care i se urâse.

În plus, magazinele şi restaurantele comerciale făceau parte din politica de reglementare a preţurilor pe piaţa colhoznică, politică preconizată a fi aplicată timp îndelungat. Deschiderea acestor magazine şi restaurante a fost primul pas spre desfiinţarea cartelelor. Ele au fost desfiinţate după doi ani de la terminarea războiului, după ce în prealabil s-au luat o serie de măsuri pentru punerea la punct a preţurilor şi s-a efectuat o reformă monetară.

Indiferent însă dacă până la urmă deschiderea magazinelor şi a restaurantelor comerciale a fost sau nu o măsură justificată din punct de vedere economic, pe la mijlocul anului 1944 ea a dat, fără îndoială, naştere convingerii, desigur uşuratice, că după război „vor reveni situaţia normală” şi prosperitatea. Şi aceasta într-un moment în care continua încă un război foarte greu.

Au existat şi alte manifestări ale dorinţei de a evada din realitate. Cunoscutul cupletist Aleksandr Vertiński – care timp de peste douăzeci de ani fusese idolul emigranţilor ruşi din Paris, New York şi Şanhai – şi-a făcut pe neaşteptate apariţia la Moscova. La recitalurile sale

veneau o mulţime imensă de oameni, printre care sute de soldaţi şi ofiţeri. Deşi presa nu comenta şi nici nu populariza spectacolele date de Vertiński, afişele care le anunţau erau lipite pretutindeni în Moscova.

Atât cântecele cât şi filmele aveau tendinţa de a evada din realitate. În 1944 cele mai populare cântece au fost cântecele „Noapte întunecoasă” şi „Kostea, marinarul din Odesa”, compuse de Nikita Bogoslovski pentru filmul „Doi ostaşi”.

În 1944 poporul sovietic era înclinat să creadă că în curând viaţa va deveni mai uşoară şi că după război Rusia se va putea „relaxa”. O mare influenţă a avut-o în această privinţă speranţa într-o „alianţă trainică” cu Anglia şi S.U.A. La mijlocul anului 1944. Konstantin Simonov, care avea o uimitoare capacitate de a sesiza starea de spirit a poporului, a scris piesa „Aşa va fi”. În piesă se povesteşte despre doi ofiţeri care, sosind acasă în permisie, se pregătesc să înceapă într-o locuinţă din Moscova o viaţă nouă, plăcută şi uşoară. Până şi administratorul blocului – prototipul proverbial al grosolăniei – este prezentat ca personificare a amabilităţii şi priceperii. „Rănile războiului, oricât ar fi ele de adânci, se vor vindeca repede” – spune unul dintre ofiţeri. Celălalt ofiţer, după o scurtă „criză de conştiinţă”, ajunge la hotărârea că soţia şi copiii săi, dispăruţi fără urmă în teritoriile ocupate, trebuie consideraţi definitiv pierduţi, aşa încât poate începe o viaţă nouă cu tânăra şi drăguţa fiică a unui profesor. Piesa aceasta este în totală contradicţie cu ceea ce scrisese Simonov în 1941 şi 1942 – de pildă cu emoţionanta sa poezie „Să m-aştepţi – şi-am să mă-ntorc!…” în 1944 rulau filme americane, printre care unul deosebit de frivol cu Deanna Durbin. Sute de oameni stăteau ceasuri întregi la coadă pentru a putea obţine bilete la acest film.

În rândurile unei părţi dintre intelectuali era larg răspândită o stare de spirit de veselie şi indolenţă.

Primul avertisment serios împotriva acestor stări de spirit, care nu ţineau seama de situaţia reală, a fost dat de Solodovnikov. În octombrie 1944, el a scris în revista „Bolşevik”:

„În ultimul timp se fac auzite păreri în sensul că arta noastră, în special după război, va merge pe calea «artei uşoare» şi că, în primul rând, ea va fi menită să-l amuze pe spectator. Adepţii acestui punct de vedere vorbesc despre dezvoltarea cu precădere a comediilor, despre importanţa spectacolelor uşoare, lipsite de mesaj, se plâng de cerinţele «prea insistente» ca arta să pună probleme majore şi serioase. Această mentalitate îşi găseşte sprijin la o anumită parte dintre spectatori. împotriva unor asemenea tendinţe trebuie dusă o luptă intransigentă. Ele trag arta noastră înapoi şi sunt în contradicţie cu înseşi concepţiile leninist-staliniste despre artă ca puternic mijloc de agitaţie, de influenţare şi educare a maselor”.

El a condamnat nu numai arta „lipsită de conţinut”, ci şi arta „rafinată”, care nu se adresează decât „unei pături îngâmfate de zece mii de oameni”.

În general însă, autorul acestui articol dădea o înaltă apreciere operelor literare şi muzicale sovietice din perioada războiului. Cu deosebit entuziasm vorbea despre muzica lui Şostakovici, Prokofiev, Measkovski, Haceaturian şi Şebalin.

Solodovnikov punea în gardă pe artiştii sovietici împotriva unei imitări oarbe a modelelor „occidentale, în special germane”. El şi-a exprimat regretul pentru tendinţa, apărută în timpul războiului, de a se entuziasma pentru icoane şi muzică religioasă numai fiindcă fac parte din „moştenirea naţională” rusă.

În primii doi sau trei ani de război, organizaţiile de partid, mai ales cele din armată, au crescut mult din punct de vedere numeric ca urmare a unei simplificări a normelor de primire în partid. În perioada 1941 – 1944,

numărul membrilor de partid a crescut de la aproximativ 2000.000 la circa 6.000.000.

În 1944 s-a produs o schimbare. Într-un articol publicat în „Pravda" la 24 iunie, aportul practic pe care membrul de partid îl aducea în război continua să fie considerat cea mai importantă calitate a acestuia:

„Calităţile personale ale candidatului se verifică în prezent în primul rând prin aportul pe care-l aduce la cauza luptei contra duşmanului... Partidul cere de la fiecare dintre membrii săi, de la oricine vrea să devină membru de partid să aibă un rol de avangardă în lupta pentru îndeplinirea sarcinilor militare, economice şi politice...

Pe front rolul de avangardă al comuniştilor se manifestă în toate: în vitejia personală... în fapta de a te oferi de bunăvoie pentru executarea celor mai periculoase misiuni. De aceea, în Armata Roşie prestigiul comunistului este atât de mare; de aceea înainte de a porni la luptă sute şi mii de ostaşi fac cereri prin care solicită să fie primiţi în partid..."

Dar în septembrie 1944 numai curajul nu mai era de ajuns. La 27 septembrie 1944, „Krasnaia zvezda" scria că acum este deosebit de necesară educarea ideologică a comuniştilor:

„Organele politice şi organizaţiile de partid din Armata Roşie au depus o vastă muncă de educare a comuniştilor. Nu putem însă, bineînţeles, să ne mulţumim numai cu cele realizate până acum. În marea lor majoritate, organizaţiile de partid din armată sunt alcătuite din comunişti tineri; ele se completează mereu cu oameni verificaţi în lupte, dar încă insuficient de căliţi din punct de vedere politic. Chiar şi numai acest singur fapt impune organizaţiilor de partid să-şi îmbunătăţească munca de educare ideologică a membrilor şi candidaţilor de partid.

Pe de altă parte... trupele sovietice desfăşoară acţiunile de luptă în afara graniţelor patriei noastre... Pentru a se orienta just, fără greşeli, în noile condiţii... comunistul trebuie acum mai mult decât oricând să fie bine înarmat din punct de vedere ideologic".

Pe măsură ce războiul se apropia de sfârşit, condiţiile pentru intrarea în partid deveneau tot mai severe. „Acum nu ne trebuie cantitate, ci calitate" – scria „Krasnaia zvezda" la 1 noiembrie 1944. Arătând că la începutul războiului normele de primire în partid fuseseră simplificate, ziarul declara că în partid au fost primiţi prea mulţi oameni, printre care şi soldaţi care nu luaseră niciodată parte la vreo luptă. Reprezentanţii partidului în armată „au abuzat" adesea de „drepturile ce le fuseseră acordate" şi au deschis porţile partidului unui număr excesiv de mare de oameni. Acum „principala sarcină a organizaţiilor de partid din armată trebuie să fie educarea politică-ideologică a comuniştilor şi atragerea lor la munca de partid". Pe aceeaşi poziţie s-a situat şi revista... Bolşevik" în octombrie 1944: „În condiţiile situaţiei internaţionale complicate în care se află Uniunea Sovietică, membrul de partid are nevoie de o busolă, şi nu există busolă mai bună decât marxism-leninismul".

În acelaşi articol din „Bolşevik" erau menţionate două hotărâri recent adoptate de Comitetul Central cu privire la regiunile eliberate. De asemenea, în articol era comentată hotărârea Comitetului Central cu privire la Bielorusia:

„O importanţă deosebit de mare are educarea ideologică şi politică în regiunile eliberate de sub jugul ocupanţilor...

În aceste regiuni, duşmanul a răspândit otrava teoriilor rasiste, i-a aţâţat pe ucraineni împotriva ruşilor, pe bieloruşi împotriva lituanienilor, ne estonieni împotriva

ruşilor etc…

Cotropitorii fascişti au aţâţat la populaţia acestor regiuni instinctele de proprietar privat, au lichidat colhozurile, au împărţit pământul coloniştilor germani, au exterminat intelectualitatea locală, au încurajat spiritul mercantil şi dorinţa de a obţine profituri, i-au asmuţit pe muncitori împotriva ţăranilor şi pe aceştia împotriva muncitorilor”.

Pe scurt, în regiunile eliberate trebuia intensificată munca de educare politică. „Bolşevik” atrăgea atenţia asupra unui şir de fapte neplăcute, despre care pe vremea aceea ziarele nu scriau decât rareori sau le treceau complet sub tăcere:

„Emigranţii albgardişti, bandele lui Bandera, ale lui Bulba şi Melnik – toţi aceştia au fost folosiţi pe scară largă de germani în Ucraina… Slugile ticăloase ale lui Hitler şi-au pus lozincile lor naţionaliste în slujba imperialismului german şi au participat activ la asasinatele în masă comise de către germani. Organizaţiile de partid trebuie să-şi intensifice activitatea mai ales în localităţile rurale din Ucraina. Ele trebuie să ţină minte că atâta timp cât naţionalismul germano-ucrainean nu va fi stârpit, nu va fi posibilă refacerea economiei şi culturii naţionale a Ucrainei”.

Dacă, în ciuda regimului lor de ocupaţie, în general bestial, germanii au reuşit, după cum recunosc ruşii înşişi, să trezească în Bielorusia şi Ucraina stări de spirit antisovietice, mai ales printre partizanii înfocaţi ai iniţiativei private, exista, evident, şi pericolul asemănător ca soldaţii sovietici să fie influenţaţi de modul de viaţă burghez din astfel de ţări ca România, Polonia, Ungaria, Cehoslovacia.

Acestea erau unele dintre problemele noi care se ridicau în faţa poporului sovietic pe măsură ce se apropia sfârşitul războiului. Trebuie arătat că rezolvarea lor nu a

dat naştere unor dificultăţi cât de cât serioase sau unei „crize”, aşa cum sperau zadarnic, în ţările occidentale, duşmanii Uniunii Sovietice.

PARTEA A OPTA
VICTORIA ŞI ÎNCEPUTURILE RĂZBOIULUI RECE

În Germania

Ofensiva finală a Armatei Roşii a început la 12 ianuarie 1945 şi s-a încheiat aproximativ patru luni mai târziu, cu capitularea Germaniei fasciste. A doua zi după începutul ofensivei, Biroul sovietic de informaţii a publicat următorul comunicat:

„Trupele Frontului 1 ucrainean, de sub comanda mareşalului Konev (şef de stat-major fiind generalul Sokolovski), au început la 12 ianuarie ofensiva la vest de Sandomierz şi, în ciuda condiţiilor atmosferice nefavorabile – care făceau imposibil sprijinul din partea aviaţiei –, au rupt pe un front de 40 km puternicele fortificaţii ale inamicului.

O însemnătate hotărâtoare în ruperea apărării inamicului a avut-o pregătirea de artilerie, puternică şi bine organizată.

În două zile de lupte ofensive, trupele acestui front au înaintat 40 km, lărgind totodată până la 60 km breşa făcută în frontul inamic.

În cursul ofensivei, trupele noastre... au cucerit peste 350 de localităţi”.

Declaraţia că ofensiva începuse „fără sprijin din partea aviaţiei” îşi avea tâlcul ei diplomatic.

În 1948 Comisariatul poporului pentru afacerile externe a publicat corespondenţa dintre Churchill şi Stalin din perioada dinainte şi din timpul ofensivei din ianuarie.

La 6 ianuarie 1945, după ce germanii începuseră ofensiva lor din Ardeni, care a pus trupele anglo-americane într-o „situaţie grea” (după cum se spune în publicaţia

sovietică) şi ameninţa Anglia cu un „al doilea Dunkerque”, Churchill i-a trimis lui Stalin următorul mesaj:

„În Vest se dau lupte foarte grele şi s-ar putea ca în orice moment Comandamentul suprem să fie nevoit să ia hotărâri mari. Dv. înşi vă ştiţi... cât de alarmantă este situaţia atunci când trebuie apărat un front foarte larg după ce iniţiativa a fost vremelnic pierdută. Generalul Eisenhower doreşte foarte mult şi are nevoie să ştie, în linii generale, ce intenţionaţi să faceţi... Putem conta pe o mare ofensivă rusă pe frontul de pe Vistula sau în oricare altă parte în cursul lunii ianuarie [?]... Consider urgentă această chestiune”.

A doua zi, Stalin a răspuns că „este foarte important să folosim superioritatea noastră în artilerie şi aviaţie împotriva germanilor”; în acest scop este necesară o vreme senină, dar previziunile meteorologice sunt proaste; totuşi, „ţinând seama de situaţia aliaţilor noştri pe Frontul de vest, Marele cartier general al Comandamentului suprem a hotărât să termine într-un ritm accelerat pregătirile şi, fără a ţine seama de condiţiile atmosferice, să treacă la vaste operaţii ofensive împotriva germanilor pe tot frontul central cel mai târziu în a doua jumătate a lunii ianuarie”.

La 9 ianuarie, Churchill a răspuns, exprimându-şi profunda sa recunoştinţă:

„Vă sunt profund recunoscător pentru emoţionantul dv. mesaj. L-am transmis generalului Eisenhower numai pentru informarea lui personală. Fie ca nobila dv. acţiune să fie încununată de succes deplin!... Ştirea pe care mi-aţi comunicat-o va ridica mult moralul generalului Eisenhower, întrucât... germanii vor fi nevoiţi să-şi împartă rezervele...”

Ofensiva sovietică a început la 12 ianuarie, adică mai devreme chiar decât promisese Stalin. Cinci zile mai târziu, Churchill i-a telegrafiat lui Stalin, mulţumindu-i

„din toată inima” şi felicitându-l „cu prilejul uriaşei ofensive pe care aţi început-o pe Frontul de est”.

Ulterior, în februarie, în ordinul dat cu ocazia Zilei Armatei Roşii, se spunea că ofensiva sovietică salvase, incontestabil, situaţia de pe Frontul de vest: „Succesele ofensivei noastre de iarnă au avut ca prim rezultat zădărnicirea ofensivei de iarnă a germanilor în Vest, care avea drept scop cucerirea Belgiei şi Alsaciei, şi au dat posibilitate armatelor aliaţilor noştri ca, la rândul lor, să treacă la ofensivă împotriva germanilor…”

Deşi citează câteva pasaje din corespondenţa sa cu Stalin, Churchill îi atribuie o semnificaţie mai puţin dramatică. Cu toate acestea, el o descrie drept „un excelent exemplu al rapidităţii cu care problemele puteau fi rezolvate în sferele înalte ale aliaţilor”. Şi mai adaugă: „Din partea ruşilor şi a conducătorilor lor a fost un gest foarte frumos faptul că au grăbit marea lor ofensivă, fără îndoială cu preţul unor grele pierderi de vieţi omeneşti. Eisenhower a fost efectiv încântat”.

La 14 ianuarie, două zile după ruperea frontului german de către trupele lui Konev în capul de pod de la Sandomierz, trupele Frontului 1 bielorus, de sub comanda mareşalului Jukov (şef de stat-major fiind generalul Mălinin), au trecut la ofensivă, pornind din cele două capete de pod de la sud de Varşovia, precum şi din capul de pod situat la nord de oraş. Varşovia a fost învăluită pe la ambele flancuri. La 17 ianuarie au pătruns în capitala poloneză – sau, mai bine zis, în ruinele ei – unităţi ale Armatei 1 poloneze, care făcea parte din Frontul 1 bielorus.

Ofensiva sovietică de pe cursul mijlociu al Vistulei a constituit, după cât se pare, o surpriză pentru înaltul Comandament german. E drept, o lovitură a Armatei Roşii pe direcţia Varşovia-Berlin era de aşteptat, şi germanii construiseră între Vistula şi Oder şapte aliniamente de

apărare. Dar ei credeau că, înainte de a trece la ofensivă în acest sector, comandamentul sovietic va încerca în ianuarie să lichideze cele treizeci de divizii germane din Kurlanda, izolate de restul armatelor germane, iar lovitura principală o va da în Ungaria. De aceea, germanii au concentrat în sectorul cursului mijlociu al Vistulei mai puţine trupe decât ar fi putut. Marea superioritate în forţe pe care Armata Roşie a realizat-o pe această „direcţie a loviturii principale" poate fi apreciată după următoarele cifre, reproduse de „Istoria războiului":

„Fronturile 1 bielorus şi 1 ucrainean dispuneau de 163 de divizii, 32 143 de tunuri şi aruncătoare de mine, 6 460 de tancuri şi autotunuri, 4 772 de avioane. Efectivul total al acestor fronturi era de 2 200.000 de oameni. O asemenea concentrare de forţe şi mijloace a permis comandamentului sovietic să-şi asigure (la începutul ofensivei) o considerabilă superioritate asupra inamicului pe direcţia Varşovia-Berlin: superioritatea era de 5, 5: 1 în oameni, de 7, 8: 1 în tunuri şi aruncătoare de mine. de 5, 7: 1 în tancuri şi de 17, 6: 1 în avioane" b

Mai la nord au pornit la atac şi trupele Frontului 2 bielorus, de sub comanda mareşalului Rokossovski.

La 18 ianuarie, tabloul era clar: trupele lui Konev înain

1 I.M.R.P.A.P., vol. 5, p. 57. O superioritate atât de mare nu s-a menţinut, fireşte, în cursul luptelor ulterioare. Când germanii au adus rezerve, în multe sectoare – de pildă, la Oder, la Königsberg etc. – s-au dat în următoarele patru luni lupte extrem de înverşunate.

tău în sudul Poloniei spre Silezia; trupele lui Jukov – în Polonia centrală spre inima Germaniei, iar trupele lui Rokossovski – în nordul Poloniei spre Danzig. Între timp, în sud, trupele generalului Petrov (Frontul 4 ucrainean) înaintau în Carpaţi, iar în nord trupele lui Cerneahovski (Frontul 3 bielorus) au pătruns adânc în Prusia Orientală.

Pentru a ilustra succesul acestei ofensive este suficient să dăm numai câteva date şi să enumerăm câteva localităţi:

18 ianuarie. Rokossovski cucereşte fortăreaţa Modlin, iar trupele lui Konev ocupă localitatea Piotrkow.

19 ianuarie. Trupele lui Konev ocupă Cracovia, care nu suferise aproape niciun fel de distrugeri.

20 ianuarie. Trupele lui Cerneahovski ocupă oraşul Tilsit din Prusia Orientală.

21 ianuarie. Trupele lui Cerneahovski ocupă oraşul Gumbinnen, iar cele ale lui Rokossovski – oraşul Tannenberg, de asemenea în Prusia Orientală.

23 ianuarie. Trupele lui Jukov cuceresc Bydgoszcz, iar trupele lui Konev pătrund în Silezia şi ating fluviul Oder pe un front de 60 km.

24 – 26 ianuarie. Trupele lui Jukov ocupă oraşul Kalisz, pe drumul spre Breslau. Trupele lui Rokossovski ies la Golful Danzig, izolând în felul acesta aproape complet trupele germane din Prusia Orientală. Trupele lui Konev pătrund în bazinul carbonifer Dombrowski (Polonia).

29 ianuarie. La sud-vest de Poznan, trupele lui Jukov trec frontiera germană din 1938. Poznanul, cu marea lui garnizoană germană, este încercuit, şi, două zile mai târziu, trupele lui Jukov pătrund în provincia Brandenburg şi se îndreaptă ştire Frankfurt pe Oder.

Aceasta era situaţia – cu Armata Roşie în Brandenburg – în care Hitler a trebuit să-şi „celebreze” a 12-a aniversare a venirii sale la putere! încă un singur obstacol – fluviul Oder – şi apoi… sfârşitul!

La Berlin domnea panica. Pe un ger de 25 – 30° sub zero, sute de mii de refugiaţi se îndreptau pe toate drumurile în grabă spre Berlin şi mai departe, spre vest. Mulţi au murit pe drum, mii de alţi oameni au ajuns la Berlin suferind de degerături. Dacă, de regulă, nu erau bombardaţi din aer, faptul se explică prin aceea că în

şuvoiul de refugiaţi – cu maşinile, căruţele, roabele, copiii şi animalele lor – se aflau şi numeroşi prizonieri, precum şi oameni de toate naţionalităţile aduşi la muncă forţată în Germania, pe care germanii îi evacuau cât mai departe de front. La Berlin spitalele erau arhipline, cazărmile însă erau aproape goale; în capitală viaţa devenise insuportabilă din cauza masivelor raiduri ale aviaţiei anglo-americane, cel mai pustiitor dintre ele coincizând tocmai cu sosirea refugiaţilor din răsărit. Deosebit de îngrozitoare erau raidurile de noapte, efectuate la începutul lunii februarie de câte o mie de bombardiere; acestea au transformat o mare parte a oraşului într-un rug uriaş.

Înainte de a părăsi Tannenbergul, germanii au aruncat în aer marele monument ridicat în amintirea bătăliei care se dăduse aici în primul război mondial şi au dus la Berlin rămăşiţele pământeşti ale lui Hindenburg şi ale soţiei lui. „Vom reconstrui monumentul când Prusia Orientală va fi eliberată” – a spus cu o voce tristă crainicul postului de radio german. Dar „radiogeneralul” Dittmar a declarat: „Pe Frontul de est situaţia este neînchipuit de gravă”. Emisiunile erau adeseori întrerupte de ştiri care anunţau apariţia unor „Terrorbomber” 2 ba într-un loc, ba în altul.

La 30 ianuarie a vorbit la radio Hitler; avea o voce lugubră, de parcă venea de dincolo de mormânt. A fost ultima dată când poporul german l-a auzit vorbind. „Cruţându-mi viaţa la 20 iulie, cel de sus a arătat că doreşte să continui să fiu führerul vostru”. Niciun cuvânt de mângâiere şi, cu atât mai puţin, vreo încercare de a se justifica. Doar atât: „Muncitori germani, munciţi! Soldaţi germani, luptaţi! Femei germane, fiţi la fel de fanatice ca întotdeauna! Nicio naţiune nu poate face mai mult”. Apoi a început să prezică cum Europa, cu Germania în frunte, va zdrobi hoardele aduse de Anglia din stepele Asiei.

Între timp, pe autostrăzi şi pe alte şosele, mii de refugiaţi se scurgeau spre Berlin, unde nimeni n-avea nevoie de ei. Cu ajutorul poliţiei şi al detaşamentelor SS, berlinezii i-au gonit mai departe, dar unde puteau oare să se ducă? 150.000 de oameni care nu fugiseră spre Berlin s-au îndreptat spre „inexpugnabilul" Königsberg, unde au fost prinşi în capcană. Numai o parte din ei au izbutit să fugă la Danzig, trecând peste gheaţa care acoperea golful şi peste dunele înzăpezite. Dar în scurt timp trupele sovietice i-au prins şi la Danzig.

Ofensiva Armatei Roşii – în Polonia şi de acolo în adâncul Germaniei – a fost foarte spectaculoasă. Germanii se retrăgeau spre Oder, lăsând însă în diferite localităţi garnizoane pentru „acţiuni întârzietoare". Cea mai numeroasă dintre aceste grupări „întârzietoare" a fost treptat izolată într-o

Textual: „bombardiere de teroare", adică bombardiere ale căror raiduri au drept scop să ţină sub teroare populaţia.

— *Nota* trad.

zonă a Prusiei Orientale ce devenea tot mai mică. Mai existau însă garnizoane la Poznan, Torun şi, mai târziu, la Schneidemiihl şi Breslau. O mină de germani continuau să opună o rezistenţă desperată la Marienburg, în castelul cavalerilor teutoni. În retragerea lor din Polonia, germanii au distrus tot ce au putut, şi în primul rând podurile de cale ferată, dar nu au mai avut timp să distrugă oraşele Łódź şi Cracovia sau marea sursă de bogăţii pe care o constituia Silezia pentru noul stat polonez.

Multe oraşe din Germania deveniseră adevărate turnuri Babei: prizonieri de război francezi care lucrau la sate („în ultimii doi ani, agricultura Prusiei Orientale a rămas în seama noastră, a francezilor" – au afirmat ulterior unii dintre ei); prizonieri englezi, dintre care mulţi

fuseseră la Dunkerque şi acum erau aproape vechi locuitori ai Germaniei; soldaţi americani capturaţi cu numai câteva săptămâni în urmă la Bastognes (Belgia), care intraseră în Germania printr-o parte şi acum o părăseau prin cealaltă; muncitori olandezi, belgieni, francezi, muncitori ruşi şi polonezi aduşi la muncă forţată; erau şi italieni (a căror soartă nu era cu mult mai bună decât cea a polonezilor sau ruşilor); toţi erau agitaţi, buimăciţi, fericiţi.

Mai târziu, în martie, am avut ocazia să văd mulţi foşti prizonieri – englezi, americani, francezi – care erau trimişi în patrie pe mare, prin Odesa. În primele zile ale eliberării lor domnise o mare harababură şi fiecare avea de istorisit povestea sa – tragică sau comică. Printre ei se dezvoltase un fel de adevărată solidaritate internaţională, iar dacă uneori lucrurile nu mergeau chiar aşa cum trebuia (ceea ce era inevitabil) n-aveai ce face. Armatele sovietice aveau destule alte griji, dar, în linii mari, repatrierea prin Odesa decurgea atât de bine cât se putea aştepta în acele condiţii extraordinar de grele.

În ciuda înaintării rapide a Armatei Roşii în ianuarie-februarie şi a imensei ei superiorităţi în oameni şi armament de tot felul, germanii continuau să opună rezistenţă. îmi amintesc cuvintele unui maior sovietic, care mi-a spus: „Pe alocuri rezistenţa lor îmi aminteşte de Sevastopolul anului 1942. Uneori aceşti soldaţi germani pot fi adevăraţi eroi”. Iar în februarie un alt militar a scris în „Krasnaia zvezda”:

„Înverşunarea luptelor ce s-au dat în regiunea Poznan poate fi apreciată după următorul episod: într-una din suburbiile Poznanului, circa 500 de soldaţi şi ofiţeri germani au fost izolaţi de grosul trupelor. Instalându-se în câteva clădiri de piatră, ei au continuat să opună rezistenţă trupelor noastre până ce au fost nimiciţi. Numai ultimii 50 de germani, dându-şi seama de inutilitatea

rezistentei lor, s-au predat”.

Este cert că germanii nu se predau aşa de uşor Armatei Roşii. Marea lor speranţă – cu excepţia cazurilor în care erau încercuiţi sau lăsaţi special în vederea unor acţiuni de întârziere – era să ajungă dincolo de Oder. Potrivit datelor sovietice, pierderile suferite de germani de la începutul ofensivei sovietice şi până la sfârşitul lunii ianuarie s-au ridicat la 552 de avioane, 2 995 de tancuri, 15.000 de tunuri şi aruncătoare de mine, 26.000 de mitraliere, 34.000 de autovehicule şi 295.000 de morţi, dar numai 86.000 de prizonieri. Ofensiva sovietică a continuat fără întrerupere în tot cursul lunii februarie. Noapte de noapte radioul german transmitea muzică uşoară, căci ce altceva mai putea face? apoi o voce tristă de bărbat citea comunicatul Marelui cartier general al führerului: „După o rezistenţă eroică, oraşul Elbing a căzut... Inamicul a pătruns în Poznan şi Schneidemuhl... Bolşevicii au suferit pierderi uriaşe. În luna care a trecut, ei au pierdut 7.500 de tancuri. Bombardarea Londrei cu proiectile «V» continuă...” Urmau după aceea poveşti despre atrocităţi, despre nişte fetiţe violate şi chiar despre violarea unei bătrâne de 87 de ani. După aceea urma un marş militar şi din nou ştirea că „Terrorbomber” şi-au făcut apariţia deasupra cutărui sau cutărui oraş. Şi iarăşi acelaşi bătrân bariton care cânta cântecul: „Duceţi-vă la culcare şi dormiţi până dimineaţa” sau crainica încheind emisiunea cu urarea liniştitoare: „Noapte bună; vă doresc să dormiţi cu adevărat bine!” (se putea simţi că era ea însăşi conştientă de inepţia acestor cuvinte).

Presa sovietică publica multe descrieri îngrozitoare ale Berlinului, în special după raidul masiv din 4 februarie. Dar în Vest încă nu începuse marea ofensivă, şi Armata Roşie se străduia să înainteze cât mai repede cu putinţă.

La 1 februarie, după un asediu de şase zile, trupele lui Rokossovski au cucerit oraşul Torun.

La 6 februarie, trupele lui Konev au forţat Oderul pe un front larg, în Silezia, şi au izolat oraşul Breslau.

La 9 februarie, Königsbergul era aproape complet încercuit, fapt în legătură cu care erau citate următoarele cuvinte ale unui prizonier german:

„Ni s-a citit un ordin prin care eram înştiinţaţi că ne revine misiunea de onoare de a apăra capitala Prusiei Orientale… Dar asta nu ne-a trezit entuziasmul. Toţi sunt obosiţi şi soldaţii urmăresc în tăcere panica populaţiei. Ea are un efect demoralizant asupra soldaţilor şi ofiţerilor. În oraş circulă zvonuri alarmante… Toate şcolile, gările, teatrele… sunt pline de răniţi… Locuitorii oraşului au fost anunţaţi că trebuie să plece din Königsberg… fiecare cum poate”.

La IU februarie Rokossovski a ocupat Elbingul, iar la 14 februarie, după câteva zile de lupte de stradă, trupele lui Jukov au cucerit oraşul Schneidemühl. La 23 februarie, după un asediu de o lună, trupele lui Jukov au cucerit Poznanul şi citadela lui – ultimul punct de sprijin al germanilor în această regiune. Unităţile Armatei a 8-a de gardă, de sub comanda generalului Ciuikov, care se făcuse cunoscut la Stalingrad şi era specialist în luptele de stradă, au jucat un rol de seamă în aceste lupte. Au fost luaţi 23.000 de prizonieri. În aceeaşi zi a început ofensiva aliaţilor în Vest.

Cu câteva zile înainte, generalul Cerneahovski, unul dintre cei mai străluciţi tineri comandanţi sovietici, a fost rănit mortal lângă Königsberg. Comanda Frontului 3 bielorus a fost preluată de mareşalul Vasilevski.

În martie războiul din Est a devenit în oarecare măsură mai puţin spectaculos decât fusese în ianuarie-februarie. Germanii opuneau pretutindeni o rezistenţă desperată. Vasilevski a luptat la Königsberg, care a căzut abia la 9 aprilie, după ce fusese transformat într-un morman de dărâmături.

Trupele lui Jukov şi cele ale lui Rokossovski se apropiau de Danzig din direcţii diferite. La mijlocul lunii martie, Danzigul era complet izolat, cu excepţia comunicaţiilor pe mare. La 28 martie a fost ocupată Gdynia, al cărei port era distrus, dar oraşul modern, construit de polonezi şi care sub germani primise denumirea de Gothenhafen, a rămas mai mult sau mai puţin intact. Alta era însă situaţia la Danzig, care a căzut la 30 martie, după câteva zile de înverşunate lupte de stradă. Frumosul oraş medieval fusese transformat într-un morman de ruine fumegânde, dar steagul polonez a fost înălţat solemn deasupra a ceea ce avea să fie cunoscut mai târziu sub denumirea de Gdańsk... Numărul germanilor luaţi prizonieri se ridica la 10.000, dar al celor ucişi era mult mai mare. Mulţi locuitori din Danzig şi împrejurimi s-au sinucis – atât de mare era teama de a cădea în mâinile ruşilor. Am avut mai târziu ocazia să văd o foaie volantă tipărită de germani în ultimele zile ale apărării Danzigului: era plină de chemări la rezistenţă până la capăt, de descrieri ale unor „atrocităţi sovietice” şi promitea o nouă şi puternică contraofensivă a trupelor germane. Semnificativ era faptul că în ea nu se pomenea nimic despre Hitler.

Cam la fel s-au petrecut lucrurile şi la Königsberg. S-a afirmat că după căderea oraşului ar fi fost luaţi 84.000 de prizonieri şi că, în afară de aceasta, ar fi fost ucişi 42.000 de germani; ce-i drept, şi Armata Roşie a pierdut aici câteva mii de soldaţi şi ofiţeri. Printre ruine se mai adăposteau mii de locuitori, pe jumătate înnebuniţi de groază, şi printre ei mulţi prizonieri de război şi deportaţi. La mijlocul lunii aprilie, Prusia Orientală dispăruse de pe hartă dacă facem abstracţie de faptul că mai trebuiau efectuate unele mici operaţii de curăţire. O parte din ea a trecut la Uniunea Sovietică, iar cealaltă parte la Polonia. Majoritatea trupelor sovietice aflate în Prusia Orientală au

putut fi acum trimise la Oder, unde trupele lui Jukov cuceriseră deja capete de pod pe malul de vest al fluviului, fapt care crea condiţiile pentru asaltul final asupra Berlinului. În acelaşi timp, după ce au ocupat Danzigul, trupele lui Rokossovski înaintau de-a lungul coastei Mării Baltice spre Stettin.

În prima jumătate a lunii aprilie, atenţia era concentrată pentru un timp asupra sudului. Încă înainte de căderea Budapestei, în februarie, guvernul democratic al Ungariei de la Debreţin ceruse armistiţiu, care a fost semnat la Moscova la 20 ianuarie de Gyöngyösi, Veres şi Balogh, din partea Ungariei, şi de Voroşilov, în numele celor trei puteri aliate. A doua zi „Krasnaia zvezda" scria:

„Ungaria a fost ultimul satelit al lui Hitler în Europa, şi încă unul dintre cei mai îndârjiţi… Abia după ce Armata Roşie a ocupat o mare parte din teritoriul Ungariei, guvernul Horthy s-a văzut silit să rupă cu Germania… Hitleriştii au înjghebat la Budapesta un «guvern» de hitlerişti unguri, în frunte cu Szálasi, liderul partidului fascist «Săgeţile încrucişate». Szălaşi este un aventurier cu un trecut criminal. Principala misiune a acestui guvern… era mobilizarea de «voluntari» unguri pentru apărarea căilor de acces din Ungaria spre teritoriul Austriei… Până şi Hitler a fost nevoit să constate în mesajul său de Anul nou că colaborarea germano-ungară se apropie de sfârşit…

Guvernul naţional provizoriu al Ungariei, constituit la Debreţin pe baze democratice, a hotărât în prima sa şedinţă să declare război Germaniei hitleriste şi să ceară… armistiţiu… Clauzele armistiţiului vădesc mărinimie… Ungaria avea toate motivele să se aştepte ca guvernele aliate s-o trateze cu toată severitatea, deoarece Ungaria – care începuse mult mai devreme decât celelalte ţări satelite colaborarea politică şi militară cu Germania – … a rămas până în ultima clipă de partea Germaniei…

Ele (trupele ungare) au avut o comportare îngrozitoare la Voronej, pe Don, în regiunile Breansk şi Orel, la Cernigov şi Kiev… Suma de 300.000.000 de dolari americani, stabilită prin convenţia de armistiţiu drept compensaţie pentru pagubele pricinuite, trebuie considerată ca o sumă minimală. Totodată… suma despăgubirilor ce revine Uniunii Sovietice se ridică la numai 200.000.000 de dolari, restul de 100.000.000 fiind destinate Cehoslovaciei şi Iugoslaviei drept despăgubiri. Această împărţire a sumei reparaţiilor este o dovadă a generozităţii Uniunii Sovietice…

Ungaria este obligată să-şi evacueze trupele… şi să le aducă în interiorul frontierelor ungare existente la 31 decembrie 1937… Convenţia de armistiţiu declară nulă şi neavenită decizia dictatului de la Viena din 30 august 1940… Ungariei i se oferă posibilitatea de a participa activ la lupta împotriva Germaniei hitleriste… În Ungaria trupele sovietice sunt în curs de a desăvârşi eliberarea Budapestei”.

Budapesta a căzut, în sfârşit, la 13 februarie. Au fost luaţi 110.000 de prizonieri, printre care generalul-colonel Pfeffer-Wildenbruch. În Ungaria fuseseră aruncate în luptă 11 divizii de tancuri germane (care ar fi putut fi întrebuinţate cu mai mult folos în altă parte), deoarece Hitler căuta să salveze cu orice preţ Viena. După căderea Budapestei, germanii au lansat o puternică contraofensivă, şi trupele sovietice au părăsit chiar o parte din teritoriul cucerit. Abia la sfârşitul lunii martie, Tolbuhin şi Malinovski au putut să declare că această contraofensivă a eşuat. La 29 martie, Armata Roşie a pătruns în Austria. La 4 aprilie trupele lui Malinovski au eliberat Bratislava, capitala Slovaciei, iar la 13 aprilie, după o săptămână de grele lupte de stradă, trupele lui Malinovski şi cele ale lui Tolbuhin au ocupat Viena.

Între timp Eremenko îl înlocuise pe Petrov în funcţia

de comandant al Frontului 4 ucrainean, şi la 15 aprilie trupele acestui front au început ofensiva asupra marelui centru industrial al Cehoslovaciei, Moravska-Ostrava. La 26 aprilie, trupele lui Malinovski au intrat în Bino, principalul oraş al

Moraviei. Dar până la urmă, nici lui Malinovski şi nici lui Eremenko nu le-a fost dat să elibereze Praga. În ultima zi a războiului, tancurile lui Konev, venind din Saxonia, au realizat o spectaculoasă străpungere a apărării germane dinspre nord pe direcţia Praga, exact când trupele fasciste dădeau în Praga lupte grele de stradă împotriva populaţiei din capitala cehă, care se răsculase în ziua de 5 aprilie, iar pericolul distrugerii oraşului creştea din oră în oră. Unul dintre cele mai stranii episoade din această etapă a războiului a fost rolul pe care l-au jucat în luptele de la Praga trupele lui Vlasov; ele i-au abandonat pe stăpânii lor germani, încercând să treacă la americani. Încercarea s-a terminat însă cu capturarea lui Vlasov (ulterior spânzurat în baza unei sentinţe pronunţate de un tribunal sovietic) şi a rămăşiţelor „armatei" sale.

La mijlocul lunii aprilie, când Armata Roşie pătrunsese deja adânc în teritoriul Austriei şi Cehoslovaciei, când aliaţii occidentali înaintau rapid în Germania de vest şi de sud, iar Jukov, Konev şi Rokossovski se aflau pe linia Oderului, sosise timpul pentru atacul final asupra Berlinului.

Aici trebuie însă să facem o mică digresiune şi să ne oprim pentru o clipă asupra problemei delicate a politicii Uniunii Sovietice faţă de Germania în perioada în care Armata Roşie a început să ocupe teritoriul german. După tot ce comiseseră germanii – iar astfel de orori ca distrugerea Varşoviei şi lagărele de exterminare de la Maidanek şi Auschwitz mai erau încă proaspete în mintea fiecărui soldat –, poporul german nu trezea compasiune. Trupele sovietice, care timp de aproape patru ani

luptaseră împotriva germanilor pe pământul patriei şi văzuseră mii de oraşe şi sate transformate în ruine, nu au putut, când au pătruns în Germania, rezista setei de răzbunare.

Era clar că în scurt timp ruşii vor fi puşi în Germania în faţa unor sarcini politice şi administrative ce nu puteau fi rezolvate în baza principiului că „toţi germanii sunt răi”. Pentru prima dată, această îngrijorare şi-a găsit reflectarea într-un articol redacţional publicat de „Krasnaia zvezda” la 9 februarie 1945.

„«Ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte» – spuneau bunicii noştri… Fireşte, noi nu înţelegem această formulă chiar atât de rigid… Nu înţelegem că, dacă bestiile fasciste au violat femei în public sau s-au dedat la jafuri, şi noi ar trebui să procedăm la fel pentru a ne răzbuna. Aşa ceva nu s-a întâmplat şi nici nu se poate întâmpla. Ostaşul nostru nu va săvârşi niciodată asemenea fapte, chiar dacă nu se va lăsa călăuzit de un sentiment de milă, ci exclusiv de sentimentul propriei sale demnităţi… El… înţelege că orice încălcare a disciplinei militare înseamnă, implicit, o slăbire a armatei victorioase… Răzbunarea noastră nu e oarbă, mânia noastră nu e absurdă. Într-un acces de răzbunare oarbă şi de mânie absurdă pot fi distruse fără rost, de pildă, clădiri de fabrici, pot fi stricate maşini-unelte într-o întreprindere pe care am cucerit-o. De pe urma unei asemenea răzbunări n-ar avea de câştigat decât duşmanul”.

La 14 aprilie, „Pravda” a publicat un articol semnat de G.F. Aleksandrov, conţinând o critică vehementă la adresa lui Ehrenburg; în felul acesta s-a pus capăt propagandei urii a acestuia din urmă. Judecând după memoriile publicate de Ehrenburg după război, articolele sale au fost criticate în urma unor dispoziţii date de Stalin. Articolul lui Aleksandrov, intitulat „Tovarăşul Ehrenburg prezintă lucrurile într-un mod prea simplist”, îi aducea

două învinuiri, şi anume: 1. ar fi nemarxist şi neraţional de a-i considera pe toţi germanii „suboameni”. „Hitlerii vin şi pleacă, dar poporul german… rămâne” – declarase într-una din cuvântările sale Stalin însuşi; Rusia va trebui să coexiste cu poporul german. Ar fi complet greşit să se presupună că orice democrat sau comunist german este, în mod obligatoriu, un nazist deghizat. Articolul conţinea o aluzie clară la faptul că autorităţile sovietice vor trebui să colaboreze cu anumiţi germani. 2. Aleksandrov critica un articol publicat cu două zile în urmă de Ehrenburg în „Krasnaia zvezda” sub titlul „Destul!” şi în care autorul era indignat de uşurinţa cu care aliaţii înaintează în Vest şi sublinia rezistenţa desperată pe care germanii continuă s-o opună ruşilor în Est. Ehrenburg explica acest fapt prin aceea că germanii, care exterminaseră în Răsărit milioane de cetăţeni paşnici, se temeau acum de Armata Roşie, şi nu de aliaţii occidentali.

Declarându-se de acord cu unele dintre aceste afirmaţii ale lui Ehrenburg, Aleksandrov arăta însă că autorul priveşte această problemă într-un mod simplist:

„În actualul stadiu al războiului, hitleriştii duc politica de provocări pe care o practică de mult şi care le este inerentă… Hitleriştii caută… să semene discordie între aliaţi… şi să-şi salveze, printr-un truc provocator politic-militar, ceea ce nu au izbutit să salveze cu ajutorul forţei armate… Dacă în actuala lor politică criminală germanii s-ar călăuzi de sentimentul fricii, submarinele lor nu ar continua atât de intens să scufunde vasele anglo-americane, ei nu ar fi bombardat până.

În ultima clipă Anglia cu proiectile-rachetă şi nici nu ar continua să ucidă prizonieri – soldaţi şi ofiţeri – aparţinând armatelor aliate. Rezultă deci că – pentru a folosi cuvintele lui Ehrenburg – faptul că «Königsbergul nu a fost cucerit prin telefon» trebuie să aibă o cu totul altă explicaţie decât aceea dată de tov. Ehrenburg în paginile

ziarului «Krasnaia zvezda»”.

Această curtoazie faţă de aliaţi era, incontestabil, în spiritul bunelor tradiţii de la Ialta. Dar nu despre aceasta este vorba.

Cel mai important element al criticii făcute de Aleksandrov lui Ehrenburg îl constituia noua linie oficială în privinţa atitudinii faţă de „poporul german”. S-a pus capăt propagandei urii faţă de „germani”.

Ofensiva decisivă a Armatei Roşii asupra Berlinului a început la 16 aprilie din capetele de pod de la Oder. În comunicatul publicat o săptămână mai târziu se spunea:

„Pornind la atac din capetele de pod de pe malul de vest al Oderului, trupele Frontului 1 bielorus au rupt, cu ajutorul unor lovituri masive date de artilerie şi aviaţie, apărarea germană, puternic fortificată şi adânc eşalonată, care acoperea Berlinul dinspre est, au trecut acest aliniament de apărare… şi au ocupat oraşele Frankfurt pe Oder, Wannlitz, Oranienburg, Birkenwerder, Henningsdorff, Pankow, Friedrichsfelde, Karlshorst, Köpenick şi au pătruns în capitala Germaniei – Berlin”.

Concomitent, dinspre sud, au pătruns în Berlin şi trupele lui Konev, după ce au ocupat mai întâi oraşul Cottbus, apoi Marienfelde, Teltow şi alte suburbii.

La 25 aprilie s-a anunţat că trupele lui Jukov şi cele ale lui Konev au făcut joncţiunea la nord-vest de Potsdam, desăvârşind astfel încercuirea Berlinului. În aceeaşi zi a fost ocupat Pillau, ultimul punct de sprijin al germanilor în Prusia Orientală.

La 2 mai, după o săptămână de lupte înverşunate (săptămână în care Hitler şi Goebbels s-au sinucis la Berlin), oraşul a capitulat.

După aceea, între 7 şi 9 mai, a capitulat întreaga armată germană. Jodl a semnat actul de capitulare la Reims, iar Keitel – a doua zi la Berlin. Aici actul de capitulare a fost semnat în numele Uniunii Sovietice de

mareşalul Jukov. Capitularea de la Reims nu a fost decât o formalitate preliminară:

la ceremonia semnării nu a fost prezent decât un general sovietic care deţinea o funcţie de mai mică răspundere. În U.R.S.S. sfârşitul războiului a fost anunţat în primele ore ale zilei de 9 mai. În Uniunea Sovietică, victoria asupra Germaniei este sărbătorită cu o zi mai târziu decât în Apus. Nu trebuie pierdut din vedere faptul că Praga nu era încă eliberată. Pentru aliaţii occidentali, acest lucru era un fleac, dar ruşii erau de altă părere.

Ziua de 9 mai 1945 a fost la Moscova o zi de neuitat. Nu avusesem încă ocazia să văd la Moscova ca două – sau poate chiar trei – milioane de oameni să-şi manifeste bucuria într-un mod atât de sincer şi de spontan. În seara aceea, mulţimea umplea Piaţa Roşie, cheiurile Moscovei şi întreaga stradă Gorki, până la Gara Bielorusă. Oamenii cântau şi dansau pe străzi; lumea îi îmbrăţişa şi-i săruta pe soldaţi şi pe ofiţeri. În faţa ambasadei americane, mulţimea striga „Ura, Roosevelt!” (deşi acesta murise cu o lună în urmă) [172]. Oamenii erau fericiţi. Pentru un timp, Moscova şi-a dat drumul. Iar un foc de artificii atât de spectaculos ca cel din seara aceea nu văzusem încă niciodată.

Dar diferenţa de o zi între sărbătorirea victoriei în Apus şi în Răsărit a produs o impresie neplăcută. Nu se uscase încă bine cerneala semnăturii lui Keitel, că au şi început să se ivească între aliaţi divergenţe, la început mai mărunte, apoi şi altele mai serioase.

S-au iscat divergenţe din cauza „guvernului de la

---

172 Dat fiind că ambasada engleză se afla pe celălalt mal al Moscovei, la oarecare distanţă de scena principală a bucuriei populare, în faţa ei nu au avut loc decît unele demonstraţii de prietenie de mai mică amploare.

Flensburg”[173], din cauza repatrierii prizonierilor sovietici şi a altor cetăţeni sovietici, a căror înapoiere în patrie era tărăgănată. Generalul Golikov, împuternicitul Consiliului Comisarilor Poporului al U.R.S.S. pentru repatrierea cetăţenilor sovietici, a publicat o declaraţie în care vorbea pe un ton indignat despre încălcarea acordului de la Ialta cu privire la repatrieri. Şi, ceea ce era mai important, s-au ivit noi divergenţe în legătură cu Polonia. Au început să apară germenii neînţelegerii…

Ialta şi perioada care i-a urmat

Conferinţa de la Ialta a celor trei „mari”, care a avut loc cu trei luni înainte de înfrângerea Germaniei, a fost de atâtea ori descrisă (printre alţii şi de unii dintre participanţii de seamă, ca, de pildă, Churchill, Byrnes şi Stettinius), încât nu vedem necesitatea să mai vorbim aici pe larg despre această conferinţă istorică[174]. Ialta era denumită „punctul culminant al unităţii celor trei «mari»”, şi, la timpul său, cea mai mare parte a presei americane ridica în slăvi rezultatele ei. Abia mai târziu, când războiul rece era în toi, Ialta a început să fie numită un „München”, unde Anglia şi S.U.A. ar fi „capitulat în faţa lui Stalin”, în bună parte – după cum se afirma – fiindcă pe vremea Conferinţei de la Ialta Roosevelt era deja „obosit şi bolnav” şi s-a lăsat „înşelat şi dus de nas”.

Roosevelt era, incontestabil, un om bolnav. îmi amintesc şi astăzi acele secvenţe emoţionante filmate la Ialta care-l arată pe Roosevelt, extrem de slăbit, aşezat în scaunul său rulant. Mi-o amintesc şi pe Fenia, camerista în vârstă şi bună la suflet de la hotelul „Metropol” din

---

173 Este vorba de „guvernul“ german constituit de amiralul Doenitz după moartea lui Hitler şi care a fiinţat timp de 20 de zile. – Nota trad.

174 Conferinţa a avut loc între 4 şi 11 februarie. Delegaţiile au fost cazate în trei palate din apropiere de Ialta – palatul ţarului de la Livadia, palatul Voronţov şi palatul Koreiz, care supravieţuiseră mai mult sau mai puţin ocupaţiei germane. Instalaţiile de apă au trebuit refăcute, iar mobila a fost adusă de la Moscova.

Moscova, trimisă la Ialta, unde a fost camerista personală a lui Roosevelt; la înapoiere, ea a spus, aproape cu lacrimi în ochi: „Aşa un om bun şi drăguţ, dar tare, tare bolnav!” Când, scurt timp după aceea, Roosevelt a murit subit, a plâns nu numai Fenia, ci şi mii de alte femei ruse.

Pe de altă parte, Stettinius afirmă în cartea sa că la Ialta delegaţii sovietici au făcut mai multe concesii decât aliaţii occidentali. Din lista sa de „concesii sovietice” fac parte următoarele:

Uniunea Sovietică a acceptat formula americană de votare în Consiliul de Securitate, punându-se astfel capăt impasului în care se ajunsese la Dumbarton Oaks.

Uniunea Sovietică a renunţat la cererea ei ca toate cele şaisprezece republici sovietice să fie reprezentate în O.N.U. şi s-a mulţumit ca numai U.R.S.S., Ucraina şi Bielorusia să aibă drept de vot.

Uniunea Sovietică s-a declarat de acord ca naţiunile care s-au alăturat aliaţilor şi au declarat război Germaniei până la 1 martie să participe la Conferinţa de la San Francisco în calitate de membri fondatori ai O.N.U.

Uniunea Sovietică a fost de acord cu o coordonare mai strânsă a eforturilor militare ale aliaţilor.

Cu toate obiecţiile ei anterioare, Uniunea Sovietică a acceptat ca Franţa nu numai să primească o zonă de ocupaţie în Germania, dar şi să fie reprezentată în Comisia de control.

U.R.S.S. a acceptat propunerea ca reglementarea problemei graniţei apusene a Poloniei să fie amânată până la conferinţa de pace.

Ea a acceptat o formulă de compromis în privinţa componenţei viitorului guvern polonez şi a ţinerii de alegeri libere în Polonia.

Ea a acceptat punctul de vedere al S.U.A., şi anume ca în stadiul iniţial al activităţii sale, Comisia pentru reparaţii să considere suma de 20 de miliarde de dolari

numai ca bază de discuţii.

Ruşii au retras două amendamente propuse de ei la „Declaraţia cu privire la Europa eliberată”, printre care amendamentul referitor la acordarea unui statut special popoarelor „care au luptat activ împotriva nazismului”.

Pe de altă parte, puterile occidentale, deşi făceau apel la „mărinimia” lui Stalin faţă de Polonia, au socotit că nu are rost să insiste ca Lvovul şi regiunile petrolifere din Galiţia să fie atribuite Poloniei. Ele au mai făcut concesii în una sau două chestiuni referitoare la un strict control din partea aliaţilor asupra alegerilor din Polonia, dar, după cum a scris Stettinius:

„Dată fiind situaţia militară [din februarie 1945], nu se punea problema ce anume vor permite Anglia şi Statele

Unite Rusiei să facă în Polonia, ci ceea ce vor izbuti aceste două ţări să convingă Uniunea Sovietică să accepte…

[Trupele noastre] tocmai recuceriseră teritoriul pierdut în timpul «luptei pentru ieşind» şi nu forţaseră încă Rinul. În Italia, ofensiva noastră se împotmolise în Apenini. În schimb, trupele sovietice ocupaseră aproape întreaga Polonie şi Prusia Orientală, iar în unele sectoare au atins fluviul Oder… Polonia şi cea mai mare parte a Europei răsăritene, cu excepţia unei părţi din Cehoslovacia, se aflau în mâinile Armatei Roşii”[175].

Cu toate acestea, Stettinius afirmă că, „în ansamblu, acordurile de la Ialta au constituit un triumf diplomatic al Statelor Unite şi Angliei. Adevăratele dificultăţi în relaţiile cu Uniunea Sovietică au apărut abia după Ialta, când aceste acorduri nu au fost respectate”.

Este clar că Anglia şi Statele Unite nu au dus cu Uniunea Sovietică tratative de pe „poziţii de forţă”. Roosevelt şi mai ales Churchill aveau, fără îndoială, obiecţii foarte serioase într-o serie de probleme, şi în

175 Op. cit., p. 266.

primul rând în problema poloneză. „Problema poloneză – a declarat Churchill – este cea mai importantă dintre toate problemele ce stau în faţa conferinţei, şi nu vreau s-o las nerezolvată”. Eden susţinea să „prezenţa lui Mikolajczyk în guvernul polonez ar spori mai mult ca orice autoritatea acestui guvern şi, totodată, ar convinge poporul britanic de caracterul lui reprezentativ”. Churchill a declarat că este îngrozit de ştirea că „guvernul de la Lublin ar avea intenţia să-i judece sub acuzaţia de trădare pe membrii «Armijei Krajowa» şi ai forţelor clandestine”. El a obiectat şi împotriva intenţiei de a „îndopa gâsca poloneză în asemenea măsură cu hrană germană, încât să capete indigestie” şi, în special, împotriva faptului că o parte din frontiera apuseană a Poloniei să treacă de-a lungul râului Neisse apusean (şi nu răsăritean).

Pentru oamenii de stat sovietici, problema poloneză era însă mult mai acută decât pentru Churchill. Ca răspuns la una dintre declaraţiile lui Churchill că Polonia trebuie să rămână „stăpână pe soarta sa”, Stalin a remarcat: „Pentru Anglia, Polonia este o chestiune de onoare, iar pentru Uniunea Sovietică, ea este atât o chestiune de onoare, cât şi de securitate”. Din când în când revenea la problema că „Armija Krajowa” reprezintă o primejdie pentru Armata Roşie din Polonia.

Procesele-verbale ale Conferinţei de la Ialta arată că s-a ajuns la un acord cu privire la constituirea unei comisii, alcătuită din Harriman, Molotov şi Kerr, care trebuia să ajute la „reorganizarea” guvernului polonez şi „să pregătească” astfel ţinerea de alegeri libere în Polonia, dând în felul acesta aliaţilor posibilitatea de „a scăpa cu faţa curată”. Totodată Stalin nu făcea niciun secret din ceea ce considera că reprezintă interesele fundamentale ale U.R.S.S. în Polonia.

În orice caz însă, Churchill şi, în mai mică măsură, Roosevelt continuau să aibă temeri serioase în privinţa

Poloniei. Dar niciunul dintre ei nu putea ignora faptul că Polonia se afla deja în spatele frontului Armatei Roşii. Este semnificativ că atunci când – la scurt timp după Conferinţa de la Ialta – regele Mihai a fost nevoit să-l înlăture pe generalul Rădescu şi să-l înlocuiască cu Petru Groza, care era prosovietic, Roosevelt a considerat că nu ar fi oportun să protesteze, deoarece liniile de comunicaţii şi de aprovizionare ale Armatei Roşii treceau prin România. Acelaşi lucru era, într-un anumit sens, valabil şi pentru Polonia.

Conferinţa de la Ialta a consacrat problemei germane mai puţin timp decât era de aşteptat. S-a hotărât ca „cei trei aliaţi să-şi coordoneze eforturile militare mai mult decât oricând în trecut". În comunicatul asupra conferinţei se spunea că „Germania nazistă este condamnată" şi că, „încercând să continue rezistenţa sa lipsită de orice speranţă, poporul german nu face decât să plătească cu un preţ şi mai greu înfrângerea sa". Clauzele capitulării necondiţionate nu au fost date publicităţii.

„Aceste clauze nu vor fi date publicităţii înainte de înfrângerea totală a Germaniei... Forţele celor trei puteri vor ocupa în Germania zone separate... (Va exista) o Comisie centrală de control, alcătuită din comandanţii-şefi ai celor trei puteri şi având sediul la Berlin" 8.

În comunicat se mai spunea că Franţa, în cazul în care şi-ar manifesta dorinţa, va fi invitată să preia o zonă de ocupaţie şi să participe, în calitate de al patrulea membru, la Comisia de control.

Urma un alineat în care se spunea că pentru aliaţi „ţelul final îl constituie nimicirea militarismului german şi a nazismului", că ei sunt „ferm hotărâţi să dezarmeze şi să trimită la vatră toate forţele armate germane, să desfiinţeze o

9 Berlinul urma să formeze o zonă aparte şi să fie împărţit în patru sectoare.

dată pentru totdeauna marele stat-major german... să confişte sau să distrugă tot armamentul german... să aplice neîntârziat tuturor criminalilor de război pedeapsa cuvenită şi să fixeze, în natură, compensaţii pentru pagubele pricinuite... să şteargă de pe faţa pământului partidul nazist, legile, organizaţiile şi instituţiile naziste; să înlăture din instituţiile publice, din viaţa culturală şi economică a poporului german orice influenţă nazistă şi militaristă... Ţelul nostru nu este nimicirea poporului german. Numai atunci când nazismul şi militarismul vor fi stârpite, va exista speranţa într-o existenţă demnă a poporului german şi acesta va putea ocupa un loc în comunitatea naţiunilor".

Potrivit proceselor-verbale ale Conferinţei de la Ialta (pe vremea aceea nedate publicităţii), clauzele capitulării Germaniei conţineau un punct în virtutea căruia cei trei „mari" „vor lua orice măsuri pe care le vor considera necesare pentru asigurarea păcii şi securităţii, inclusiv dezarmarea totală, demilitarizarea şi dezmembrarea Germaniei". O comisie alcătuită din Eden, Vinant şi Gusev (adică din ministrul afacerilor externe al Angliei şi ambasadorii american şi rus la Londra) a fost însărcinată să studieze procedura dezmembrării9.

La Moscova a fost constituită, sub preşedinţia lui Maiski, o Comisie pentru reparaţii, care a luat drept „bază de discuţii în stadiul iniţial al lucrărilor ei" cifra de 20 de miliarde de dolari, propusă de U.R.S.S. (jumătate din această sumă fiind destinată Uniunii Sovietice).

Nu se poate spune că liderii sovietici ar fi fost foarte mulţumiţi de această hotărâre în problema reparaţiilor, hotărâre căreia i s-a dat în mod deliberat un caracter ce nu angaja la nimic. Ulterior ei au afirmat că Roosevelt s-ar fi declarat de acord ca Uniunea Sovietică să primească 10 miliarde de dolari (în utilaj industrial, livrări din producţia curentă şi forţă de muncă), în ciuda opoziţiei foarte

puternice a lui Churchill, care amintea tot timpul despre îngrozitorul haos care a existat în legătură cu reparaţiile după primul război mondial. Este

* în „Istoria războiului1, apărută în U.R.S.S. după război, se afirmă că la Conferinţa de la Ialta ruşii s-ar fi pronunţat împotriva dezmembrării Germaniei şi priveau cu suspiciune toate planurile de dezmembrare prezentate de puterile occidentale (I.M.R.P.A.P., vol. 5, p. 130 – 135). Problema „dezmembrării" a fost discutată la o serie de consfătuiri ţinute mai ales în perioada dintre şedinţa din noiembrie 1944 a Comisiei consultative europene şi Conferinţa de la Potsdam din iulie 1945. La şedinţa din martie 1945 a Comisiei consultative europene, delegaţii sovietici s-au pronunţat cu toată hotărârea împotriva dezmembrării.

Însă incontestabil că, exceptând această problemă a reparaţiilor, U.R.S.S. era foarte satisfăcută de hotărârile luate în privinţa denazificării şi demilitarizării Germaniei. Este, de asemenea, sigur că Stalin a privit cu foarte mult interes ideea creării unei organizaţii internaţionale bazate pe unitatea celor trei „mari".

Bomba atomică nu fusese încă lansată, şi militarii americani se temeau că dacă U.R.S.S. nu va lua parte la războiul împotriva Japoniei, acesta ar mai putea dura până în 1947, ceea ce ar fi însemnat pentru Statele Unite încă cel puţin un milion de jertfe omeneşti. De aceea, în timpul Conferinţei de la Ialta, Anglia şi S.U.A. au căutat să convingă Uniunea Sovietică să declare război Japoniei. Dar, după toate pierderile suferite în războiul contra Germaniei, ruşii nu manifestau câtuşi de puţin dorinţa să ducă un nou război, şi Stalin a afirmat că, pentru ca ei să fie de acord să lupte împotriva Japoniei, „trebuie să le indice im ţel". De aceea a cerut: 1. să se menţină statu-quo-ul Republicii Populare Mongole; 2. să fie restabilite vechile drepturi ale Rusiei încălcate de Japonia în 1904,

adică să fie înapoiată partea sudică a insulei Sahalin şi să fie recunoscute (cu condiţia ca Cian Kai-şi să-şi dea în prealabil consimţământul) interesele sovietice cu privire la Dairen, Port-Arthur şi la căile ferate din China răsăriteană şi Manciuria de sud, care urmau să treacă sub administraţia unei societăţi mixte sovieto-chineze, China păstrându-şi suveranitatea deplină în Manciuria; 3. să fie date Uniunii Sovietice insulele Kurile (deşi aparţineau de mult timp Japoniei). Acestea erau condiţiile care puteau satisface U.R.S.S. în Extremul Orient.

În general, la Ialta Stalin a produs asupra englezilor şi, în mai mare măsură, asupra americanilor o impresie destul de bună.

El a purtat tratativele cu calm şi cu multă abilitate, manifestând o emoţie puternică doar când vorbea despre reparaţiile pe care trebuia să le plătească Germania sau despre groaznicele distrugeri săvârşite de germani în U.R.S.S. în linii mari s-a arătat destul de conciliant şi nu insista asupra unor cereri pe care partenerii săi le considerau absolut neraţionale, de pildă ca toate cele şaisprezece republici sovietice să fie reprezentate la O.N.U. Asupra observatorilor occidentali a produs o puternică impresie faptul că tot timpul cât a durat Conferinţa de la Ialta Stalin a urmărit cu atenţie mersul războiului şi – între miezul nopţii şi ora 5 dimineaţa – îşi îndeplinea funcţia sa de comandant suprem.

La o studiere atentă a proceselor-verbale ale Conferinţei de la Ialta devin clare o serie de momente. Stalin era întru totul pentru crearea unei Organizaţii a Naţiunilor Unite bazată pe unitatea celor trei „mari”.

El nu făcea un secret din intenţiile sale cu privire la Polonia. Vorbea mereu despre „agenţii guvernului londonez care trag în soldaţii ruşi” şi-şi dădea seama, fără îndoială, că, atâta timp cât Uniunea Sovietică era necesară ca aliată în războiul contra Japoniei, ea nu avea să se

teamă de protestele anglo-americanilor împotriva politicii sovietice în Polonia sau în Balcani.

Hotărârile referitoare la Germania, la demilitarizarea şi denazificarea ei l-au satisfăcut pe Stalin, deşi era de părere că acordul în chestiunea reparaţiilor era mult prea vag; la Ialta a mai fost ridicată şi o altă problemă importantă, strâns legată de cea a reparaţiilor, dar, după cât se pare, a fost imediat abandonată, şi anume problema unui mare împrumut american acordat Uniunii Sovietice în vederea reconstrucţiei.

Potrivit relatărilor lui Stettinius, această chestiune a fost ridicată incidental, când Molotov i-a spus ce anume aşteaptă U.R.S.S. să primească în natură din partea Germaniei şi, totodată, „şi-a exprimat speranţa că Uniunea Sovietică va obţine de la Statele Unite credite pe termen lung”[176].

Stettinius arată că, scurt timp înainte de Conferinţa de la Ialta, ministrul de finanţe Morgenthau îi trimisese preşedintelui o scrisoare în care prezenta „un plan concret de ajutor pentru ruşi în perioada de reconstrucţie”, exprimându-şi părerea că „în felul acesta s-ar înlătura multe dintre dificultăţile de care ne lovim în legătură cu problemele şi politica lor”. Dar, după cum arată Stettinius, „Uniunea Sovietică nu a primit un împrumut la sfârşitul războiului. Problema dacă un asemenea împrumut ar fi determinat-o sau nu să adopte o poziţie mai raţională şi să manifeste mai multă dorinţă de colaborare rămâne unul dintre marile mistere ale istoriei”.

O aluzie la un astfel de împrumut poate fi desprinsă şi din toastul pe care Stalin l-a rostit în sănătatea lui Roosevelt la una dintre recepţiile date la Ialta. Stalin a spus că preşedintele a fost „principalul făuritor al instrumentelor care au permis să se mobilizeze lumea întreagă împotriva lui Hitler” Legea cu privire la lend-

176 E. Stettinius, op. cit., p. Î15.

lease, a declarat el, a constituit „una dintre cele mai remarcabile şi vitale realizări ale preşedintelui”, o dovadă a concepţiei sale excepţional de largi despre interesele naţionale ale Americii.

Deşi la recepţia aceea Stalin a făcut şi unele complimente extrem de măgulitoare la adresa lui Churchill, denumindu-l „cel mai curajos om de stat din lume”, toţi observatorii sunt de acord că dorinţa sa era de a se arăta mult mai prietenos faţă de Roosevelt decât faţă de Churchill.

„După război – a spus Stalin –, când deosebirile de interese vor avea tendinţa să-i separe pe aliaţi, ne vom afla în faţa unei sarcini grele. Sunt însă convins că alianţa noastră va rezista încercării şi că în timp de pace relaţiile dintre cele trei mari puteri vor fi tot atât de trainice cum au fost în timpul războiului” u.

Autorii americani au scris mult despre faptul că Stalin ar fi „trădat” hotărârile de la Ialta curând după terminarea conferinţei. Unii au explicat – în mod foarte puţin convingător – acest lucru prin critica şi opoziţia câtorva membri ai Biroului Politic. Mult mai plauzibile sunt însă alte explicaţii ale acestei „schimbări” intervenite în politica sovietică după Conferinţa de la Ialta.

Un oarecare rol în înăsprirea relaţiilor dintre Răsărit şi Apus l-a avut faptul că în martie-aprilie în America s-a accentuat curentul împotriva acordării unui mare împrumut Uniunii Sovietice după război. Moartea lui Roosevelt a produs în U.R.S.S. O adevărată îngrijorare[177][178], care curând s-a dovedit a fi justificată, mai ales când – imediat după repurtarea victoriei în Europa –

177 Op. cit., p. 198.

178 Această moarte a produs o impresie profundă. Toate ziarele sovietice au apărut cu chenare negre pe prima pagină, şi, datorită unui instinct ciudat, oamenii simţeau că ea reprezintă o mare pierdere pentru U.R.S.S.

preşedintele Truman şi-a inaugurat politica sa faţă de Rusia prin sistarea livrărilor către Uniunea Sovietică în baza legii cu privire la lend-lease, cu toate că U.R.S.S. mai avea obligaţia de a intra în război contra Japoniei de partea Statelor Unite. După cum ştim din relatarea lui Hopkins despre vizita pe care a făcut-o la scurt timp după aceea la Moscova, Stalin era foarte iritat şi totodată jignit de această măsură, pe care Stettinius a calificat-o „inoportună şi de neconceput".

Conferinţa de la Ialta – această mare manifestare a unităţii ţelurilor celor trei puteri într-un moment în care victoria asupra Germaniei nu mai era departe – a fost, poate, în mod inevitabil, un fel de cumpănă a apelor în relaţiile dintre aliaţi. Atâta timp cât a durat lupta titanică, interesele şi ideile contradictorii – care, în condiţii normale, s-ar fi dovedit aproape incompatibile – au fost împinse pe planul al doilea. Dar acum, când sosise timpul pregătirilor pentru pace, compromisurile la care se ajunsese s-au arătat a fi prea fragile. După cum am văzut, chiar şi aceste compromisuri nu au putut fi realizate decât cu destulă greutate. Acum ele au fost supuse încercării – adică aplicării în practică şi interpretării concrete. Era tot mai greu să se ascundă profundele deosebiri de interese şi de concepţii ce existau între partenerii coaliţiei din timpul războiului.

Şi un alt factor psihologic a contribuit la încordarea relaţiilor dintre Uniunea Sovietică şi aliaţi la sfârşitul războiului. Apropierea victoriei a provocat în U.R.S.S. nu numai un sentiment de speranţă şi uşurare, ci şi o izbucnire firească a sentimentului mândriei naţionale. Se putea observa – mai ales în rândurile Armatei Roşii – indignare faţă de prezenţa aliaţilor occidentali în Germania, şi în special la Berlin, la al cărui asalt trebuiseră să-şi piardă viaţa atâtea mii de soldaţi sovietici în ultimele zile ale războiului.

Pe de altă parte, U.R.S.S. era o ţară în bună parte devastată, aproape ruinată, şi care avea, în primul rând, sarcina gigantică de a-şi reface economia. Dar în acelaşi timp se situa în vârful piramidei, deoarece câştigase cel mai mare război din istoria sa. Niciodată încă nu păruse viitorul atât de luminos. Viitorul părea plin de promisiuni ademenitoare. Pentru unii ele însemnau o Europă revoluţionară, pentru majoritatea – o Rusie fericită, prosperă. Mulţi dintre cei care pe atunci visau la un astfel de viitor fericit credeau, de asemenea, că alianţa celor trei mari puteri se va menţine şi după război. Dar această din urmă iluzie avea să se spulbere după numai câteva luni, după explozia bombei atomice la Hiroshima…

Iunie 1945: Berlinul sub ocupaţie sovietică

Pe aici nu semăna de loc a Berlin. În jurul vilei creşteau tufe de iasomie, şi grădina era învăluită în mireasma lor dulceagă şi pătrunzătoare. În pomi ciripeau păsările, iar la capătul aleii scăldate în soare se zăreau apele lacului Wannsee, de un albastru intens.

„Trăiau bine, paraziţii!” – a constatat flăcăul rus care stătea de strajă la poarta vilei. Era un tânăr de vreo 19 – 20 de ani, cu tuleie în bărbie, cu obraji trandafirii şi ochi albaştri surâzători. Pe vestonul lui kaki străluceau medaliile „Pentru apărarea Stalingradului” şi „Pentru vitejie”. „Trăiau bine, paraziţii! – a repetat el. – în Prusia Orientală aveau moşii imense, iar în oraşele care nu fuseseră arse sau bombardate şi transformate în ruine aveau o mulţime de case frumoase. Uitaţi-vă numai la vilele acestea! De ce ne-or fi atacat dacă trăiau aşa de bine?”

Acesta era gândul care-l preocupa cel mai mult pe soldatul Armatei Roşii în prima vară pe care o petrecea în Germania. Nu semnele prosperităţii „occidentale” îl impresionau, dar era pur şi simplu indignat că aceşti germani „bogaţi” au vrut să cucerească Rusia.

„Şi când te gândeşti numai câţi băieţi de-ai noştri au omorât! – a continuat santinela. – în faţa Berlinului a fost al dracului de greu. Unii dintre tinerii nemţi îşi ieşiseră pur şi simplu din minţi: se aruncau asupra tancurilor noastre cu «Faustpatronen» ale lor şi au distrus astfel multe dintre ele. Iar de la ferestre fetele aruncau grenade. Acum s-au resemnat şi stau liniştiţi. De altfel, există şi printre ei oameni care nu sunt răi. Fireşte, sunt speriaţi, de aceea sunt şi aşa de politicoşi. Ştiţi, am pierdut mulţi tovarăşi de-ai mei pe drumul spre Berlin, şi nimeni nu putea să fie sigur că o să ajungă viu aici. Acum mi-e bine. Împreună cu vreo trei tovarăşi de-ai mei dispunem de o barcă cu motor şi seara ne plimbăm pe lac. Sunt aici câteva lacuri legate între ele, aşa că poţi să mergi kilometri întregi cu barca. Nu-i urât pe aici, ce părere aveţi? Nemţilor nu li se permite acum să vină încoace. Locul se cheamă Wendenschloss”.

„Parazitul” căruia îi aparţinuse vila era, pe cât se pare, un mare grangur al organizaţiei locale a partidului nazist. În dormitorul meu se mai aflau câteva cărţi germane, mai ales literatură nazistă: „Mein Kampf”, un volum cu discursuri de-ale lui Göring şi o biografie a lui, plină de fotografii idilice ale acestei brute. Toate cărţile erau un dar al comitetului local al partidului nazist.

Wendenschloss era separat de restul Berlinului. Într-o mare vilă de pe malul lacului locuia mareşalul Jukov; la 5 iunie a avut loc la Yacht Club”, după cum s-au exprimat ziarele, „o mare ceremonie interaliată”. Jukov, Eisenhower, Montgomery şi Delattre de Tassigny au luat loc în jurul unei mese mari, acoperită cu postav verde, şi au semnat Declaraţia cu privire la înfrângerea Germaniei şi la preluarea puterii supreme de către guvernele celor patru puteri aliate, precum şi Convenţia cu privire la înfiinţarea Consiliului de control.

Lucrurile nu fuseseră prea bine puse la punct. Montgomery a sosit la aeroport cu trei ore mai târziu decât

programaseră ruşii. Deşi Jukov se aşteptase ca toţi cei ce au semnat documentul să rămână la dineul fastuos pregătit de ruşi, atât Eisenhower cât şi Montgomery s-au scuzat, şi numai francezul a rămas, americanii şi englezii plecând aproape imediat după ceremonia semnării. Nimeni nu şi-a putut da seama de ce o fi adus Montgomery cu el nouăzeci şi şapte de persoane.

În timpul ceremoniei de la Wendenschloss am stat de vorbă cu mareşalul Sokolovski, pe care-l văzusem ultima oară în zilele grele din 1941. I-am amintit cum, cu două săptămâni înainte de ofensiva generală a germanilor asupra Moscovei, încercase să-mi demonstreze că Armata Roşie „macină" încetul cu încetul armata germană. A surâs încântat, spunând că-şi aminteşte de întâlnirea pe care o avusese la Veazma cu reprezentanţii presei. Mi-a declarat că este „absolut sigur" că Hitler e mort, deşi nu i-a fost identificat cadavrul. „Nu pare să fie însă niciun dubiu că este într-adevăr mort – a spus Sokolovski.

— Şi Gobbels e mort, împreună cu toată familia lui – a adăugat el –, dar acest lucru îl ştie toată lumea". Declaraţia lui Sokolovski prezenta cu atât mai mult interes, cu cât în momentul acela – şi încă mult timp după aceea – circulau zvonuri că Hitler ar fi reuşit să scape. Declaraţia lui Sokolovski era singura de acest fel. Declaraţia pe care a făcut-o Jukov în această chestiune câteva zile mai târziu era „destinată presei" şi, ca atare, mult mai prudentă.

Nimeni dintre cei ce cunoscuseră Germania nazistă şi trăiseră războiul – în Franţa în anul 1940, în Anglia în perioada „bătăliei pentru Anglia" şi a raidurilor aviaţiei germane asupra Londrei şi în U.R.S.S. în toţi ceilalţi ani de război – nu putea să nu resimtă o satisfacţie răutăcioasă văzând Berlinul. Capitala „Reichului" hitlerist, care, după cum promisese Hitler, avea să dureze „o mie de ani", era aproape în întregime transformată într-un morman de ruine. Pe interminabil de lunga Frankfurter Allee nu mai

rămăsese în picioare decât o singură casă, în care a fost instalat comandantul Berlinului. Alexanderplatz, Unter den Linden, Friedrichstrasse, Wilhelmstrasse, apoi Potsdamerplatz, Kleiststrasse, Tauentzienstrasse şi, în continuare, Kurfürstendamm (doar pe aceasta din urmă mai rămăseseră câteva case) – toate străzile şi pieţele acestea, atât de cunoscute, erau distruse. Printre ruinele a ceea ce a fost Wilhelmstrasse – unde se afla clădirea pe jumătate distrusă a Cancelariei imperiului hitlerist – nu mai umblau acum decât fantome: fantomele milioanelor de oameni care urlaseră „Heil Hitler!” în ziua în care acesta devenise cancelar, fantomele detaşamentelor SA, care, într-o nesfârşită procesiune, cu torţe, mărşăluiau după führerul lor.

Acum însă Germania nu mai mărşăluia: ajunsese la capătul drumului. Printre ruinele de pe Wilhelmstrasse se aşternuse tăcerea. Nicăieri nu se zărea ţipenie de om, şi numai din casele distruse răzbătea duhoare de cadavre. Ziarul german „Tägliche Rundschau”, care apărea cu permisiunea comandamentului sovietic, publica fotografii ce înfăţişau ruinele Berlinului, amintind cuvintele rostite de Hitler în 1935: „Peste zece ani Berlinul va fi de nerecunoscut”.

De la capitularea Germaniei trecuse o lună. La începutul lunii mai, la Berlin domnea un haos total: milioane de oameni rătăceau printre ruine, neştiind ce să facă, încotro să se ducă şi unde să găsească o bucată de pâine. La 4 mai, două zile după capitularea Berlinului, comandantul sovietic, generalul Berzarin, a emis primul său ordin:

„2. Partidul naţional-socialist muncitoresc german şi toate organizaţiile subordonate lui… sunt dizolvate… Cadrele de conducere ale tuturor organizaţiilor N.S.D.A.P., ale Gestapoului, jandarmeriei… şi ale tuturor celorlalte instituţii de stat se vor prezenta… în termen de 48 de ore…

pentru înregistrare.

În decurs de 72 de ore sunt obligaţi să se prezinte pentru înregistrare şi militarii armatei germane şi cei din trupele SS...

4. Toate întreprinderile comunale... toate magazinele alimentare şi brutăriile trebuie să-şi reia activitatea...

5... în termen de 24 de ore... vor fi înregistrate toate stocurile de alimente existente... Nu sunt permise stocuri de alimente pentru mai mult de 5 – 7 zile...

6. Proprietarii şi administratorii băncilor vor suspenda temporar orice operaţii financiare...

7. Toate persoanele care posedă arme de foc sau arme albe, muniţii, explozivi, aparate de radiorecepţie şi radioemisie, aparate fotografice, automobile, motociclete, carburanţi şi lubrifianţi sunt obligate... să predea obiectele mai sus enumerate autorităţilor militare sovietice...

Proprietarii de tipografii, de maşini de scris... sunt obligaţi să le înregistreze...

8. Este interzis populaţiei oraşului să iasă din case şi să se afle pe străzi... între orele 22,00 seara şi 8,00 dimineaţa...

9. Cinematografele, teatrele... bisericile, restaurantele... pot fi deschise până la ora 21,00..."

Întreaga populaţie, cu excepţia bătrânilor şi a femeilor cu copii mici, a fost mobilizată la muncă. Bărbaţii trebuiau să se înapoieze la ocupaţiile lor obişnuite sau să presteze „muncă grea", de pildă, să repare poduri sau să demonteze întreprinderi; femeile erau obligate să înlăture molozul, să stivuiască miliarde de cărămizi şi să îngroape miile de cadavre intrate în putrefacţie care zăceau printre ruine. Cartele de alimente nu primeau decât persoanele care se înregistraseră pentru muncă (precum şi bătrânii şi femeile cu copii). Eliberarea cartelelor a început în ziua de 8 mai, dar raţiile ce se distribuiau pe baza lor pentru categoria inferioară nu erau nici pe departe suficiente.

Imediat a început să înflorească „bursa neagră”. Germanii care nu aveau ce schimba pe alimente flămânzeau pur şi simplu. Acest lucru era valabil în special pentru Berlin şi Dresda.

Demontarea întreprinderilor – aşa-numita „operaţie trofeu” – a început imediat. Demontarea era executată sub conducerea unor ingineri veniţi din U.R.S.S.

O lună după capitularea Berlinului, haosul total a început să cedeze locul unei oarecare ordini. La 5 iunie a fost constituit Consiliul aliat de control, iar la 9 iunie mareşalul Jukov a anunţat înfiinţarea Administraţiei militare sovietice din Germania (A.M.S.G.), sub conducerea sa. Încă înainte generalul Berzarin, comandantul Berlinului, instituise un fel de administraţie în capitală. A urmat apoi, la 10 iunie, ordinul nr. 2 al mareşalului Jukov, prin care erau permise constituirea şi activitatea „tuturor partidelor antifasciste”. Chiar a doua zi, Partidul Comunist din Germania, în frunte cu Pieck şi Ulbricht, s-a pronunţat pentru o „cale specific germană”:

„Considerăm că ar fi greşit să i se impună Germaniei sistemul sovietic, deoarece nu corespunde actualelor condiţii de dezvoltare a Germaniei. Considerăm, în schimb, că intereselor vitale ale poporului german... le-ar corespunde... un regim antifascist, democratic, o republică democratică parlamentară, în care poporul s-ar bucura de drepturi şi libertăţi democratice”.

O poziţie similară a adoptat şi Partidul social-democrat din Germania (P.S.D.G.), iar o parte din conducerea acestui partid – şi anume Fechner, Grotewohl şi Gniffke – s-a pronunţat după scurt timp pentru crearea unui partid socialisteomunist unificat, care a şi fost creat un an mai târziu sub denumirea de Partidul Socialist Unit din Germania (P.S.U.G.). A.M.S.G. a încuviinţat şi constituirea de partide burgheze – partidul catolic Uniunea creştin-democrată şi Partidul liberal-democrat – cu

condiţia ca aceste partide să adere la un front unic antifascist. Acest bloc antifascist avea să fie creat la 14 iulie 1945.

În acele zile se aflau în Berlin mii de soldaţi sovietici. Pe ruinele Reichstagului, unde multe zile se dăduseră lupte sângeroase, pe coloanele distruse ale vestitei „Brandenburger Tor”, pe piedestalurile „Coloanei Victoriei”, monumentului lui Bismarck şi statuii ecvestre răsturnate a kaiserului Wilhelm I se puteau citi – zgâriate cu un cui, scrise cu creionul sau cu vopsea – mii de nume ruseşti: „Sidorov din Tambov” sau „Ivanov, care a făcut tot drumul de la Stalingrad”, „Mihailov, care i-a bătut pe «fritzi» la Kursk”, „Petrov, care a făcut drumul de la Leningrad până la Berlin” etc. în Tiergarten, în jurul Reichstagului erau morminte de soldaţi sovietici, iar pe străzile principale, în special pe cele mai animate şi mai puţin distruse din Berlinul răsăritean, puteau fi văzute pretutindeni afişe: „Hitlerii vin şi pleacă, dar poporul german, statul german rămân”. Faptul că se pomenea despre „statul german” i-a făcut pe mulţi germani să creadă că în curând va fi format un guvern german central. La încrucişările străzilor stăteau poliţişti germani cu brasarde albe; în oraş circulau câteva tramvaie şi funcţionau una sau două linii de metrou. Din alte tunele ale metroului se pompa apa: fuseseră inundate din ordinul lui Hitler, din care cauză numeroşi oameni muriseră acolo.

Pe străzile principale puteai vedea numeroase vehicule militare, precum şi sute de roabe şi de căruţe cu care locuitorii îşi duceau obiectele de uz casnic dintr-un loc într-altul. Întâlneai şi autocamioane cu persoane strămutate. Germanii păreau supuşi, şi numai rareori puteai observa câte o privire duşmănoasă. Majoritatea dintre ei erau ocupaţi cu curăţirea străzilor şi reparatul pavajelor.

Ruşii aveau mai multe contacte cu germanii decât ar

fi fost de aşteptat. La colţuri de stradă puteai vedea soldaţi stând de vorbă cu bărbaţi şi fete germane. Cei mai comunicativi erau băieţii şi femeile în vârstă. Băieţii se rugau de ruşi să le dea ceva de mâncare şi de fumat, iar femeile în vârstă manifestau un fel de familiaritate maternă. Făceau semne şoferilor de pe autocamioanele sovietice, rugându-i să le ia în maşină, şi de multe ori autocamioanele opreau.

Comandantul Berlinului, generalul-colonel Berzarin, era un model admirabil de general sovietic 13. Era clar că nu-i surâdea de loc perspectiva de a împărţi curând Berlinul cu englezii, americanii şi francezii. Era de părere că, întrucât Armata Roşie pierduse mii de oameni în această ultimă şi înverşunată bătălie a războiului, ea merită să păstreze întregul Berlin. El era convins că făcuse la Berlin tot ceea ce, în condiţiile neînchipuit de grele din mai 1945, se putea face şi că situaţia începuse deja să se normalizeze. Venirea celorlalţi nu ar face decât să dea naştere unor rivalităţi şi fricţiuni şi ar submina în ochii germanilor autoritatea ruşilor…

În orice caz, Berzarin nu-i iubea pe aliaţi, şi mai ales pe englezi. Fiu al unui oţelar leningrădean, vechi membru de partid, el a intrat în 1918, la vârsta de numai paisprezece ani, în Armata Roşie şi în 1919 a luptat la Arhanghelsk împotriva englezilor. „Da – a spus el –, acolo am avut ocazia să lupt împotriva actualilor noştri aliaţi. La început ne-au bătut zdravăn, dar mai târziu mi-am dat seama ce buni sportivi sunt: fugeau bine!” în 1939 a participat la luptele de la Halhin Gol, iar în 1941 a comandat o armată la Riga şi „acolo am primit prima lovitură din partea germanilor şi pot să vă asigur că a fost o lovitură foarte puternică”. A luptat apoi pe dis După o săptămână a murit într-un accident de automobil. Aceasta era, în orice caz, versiunea oficială. La Berlin numeroşi ruşi bănuiau că în realitate fusese asasinat de terorişti

naziști.

ferite fronturi, și, în cele din urmă, „armata noastră a ajuns prima la Oder, și până la urmă în fața noastră au capitulat germanii luna trecută la Berlin”.

„A fost însă foarte greu – a continuat el.

— Această bătălie au câștigat-o artileria și infanteria noastră. Bombardierele aliaților au pricinuit într-adevăr mari distrugeri Berlinului, dar aceasta nu a avut prea mare însemnătate din punct de vedere militar. Aliații au lansat asupra Berlinului 65.000 de tone de bombe, în timp ce tunurile noastre au revărsat asupra lui numai în două săptămâni 40.000 de tone de obuze. A trebuit să distrugem multe case cu ajutorul tancurilor și al artileriei. Germanii se băteau ca niște fanatici. Băieți și fete aruncau asupra noastră grenade și atacau tancurile noastre cu infernalele lor «Faustpatronen». La Berlin au fost ridicate numeroase baricade. În cele din urmă au capitulat la 2 mai. O mare parte a populației civile și mii de soldați se ascundeau în pivnițe și adăposturi. Dar chiar și după capitulare unii SS-iști și membri ai organizației «Hitlerjugend» mai trăgeau în noi dintre ruine. Așa au continuat lucrurile timp de câteva zile. Și acum se mai întâmplă din când în când ca soldați și, în special, ofițeri sovietici să fie asasinați, dar, în linii mari, totul s-a liniștit…”

El a afirmat că în mai 1945 Armata Roșie salvase Berlinul de foamete. După ce a prezentat cifre ilustrând refacerea treptată a metroului, a șinelor de tramvai, a liniilor telefonice, a conductei de gaze etc., el a vorbit despre raționarea produselor alimentare. Toți locuitorii primeau câte 300 g de cartofi pe zi, dar în privința celorlalte produse rațiile variau simțitor în funcție de categorie: pâine – de la 600 la 300 g, came – de la 80 la 20 g, zahăr – de la 30 la 15 g. O parte din produsele alimentare trebuiau chiar aduse din U.R.S.S.

„Curând însă – a mai spus Berzarin – germanii vor

trebui să aprovizioneze Armata Roşie, care în prezent este nevoită, în mare măsură, să depindă de propriile ei resurse, şi de aceea le cerem ţăranilor să cultive cât mai mult posibil”. Berzarin se pregătea să autorizeze funcţionarea la Berlin a unei „pieţe libere”, ceea ce i-ar fi stimulat pe ţărani să aducă produse alimentare la oraş.

Populaţia Berlinului ajunsese între timp la 3.000.000, şi zilnic veneau aici alţi oameni. Asistenţa sanitară constituia o problemă foarte serioasă: toţi medicii fuseseră mobilizaţi, iar la Berlin, în spitalele speciale, se aflau 40.000 de germani răniţi. Cea mai grea era, fireşte, problema locuinţelor: 45% din numărul caselor erau complet distruse, 35% – parţial şi numai 15 – 20%, mai ales în suburbii, rămăseseră mai mult sau mai puţin nevătămate. Majoritatea populaţiei nu avea de lucim şi era folosită la degajarea străzilor.

Berzarin a lăsat, de asemenea, să se înţeleagă că autorităţile sovietice preţuiesc ajutorul dat de antinaziştii activi şi că toţi adevăraţii antinazişti se bucură de mari avantaje.

„Am însărcinat pe antinazişti să verifice toate numirile, în special în poliţie. Poliţiştii sunt aleşi cu multă grijă, dar, cu toate acestea, nu li se permite să poarte arme de foc, ci numai bastoane de cauciuc. În funcţiile mai mici am lăsat să rămână nazişti care nu activaseră în acest partid şi au fost numai cu numele membri ai lui. Toţi foştii nazişti sunt obligaţi să se înregistreze pentru a fi trimişi la muncă.

Viaţa culturală se dezvoltă: la Berlin funcţionează 200 de cinematografe, unde prezentăm filme sovietice. Centrul vieţii muzicale este Casa radiofoniei. Aici dă din nou concerte orchestra operei germane, dirijată de Ludwig. Şcolile vor fi deschise într-un viitor foarte apropiat, dar toate manualele şcolare naziste trebuie înlocuite. Se pare că va fi greu să se găsească un număr

suficient de profesori antinazişti.

Am organizat municipalitatea, în frunte cu un primar general, un oarecare dr. Werner. Municipalitatea are 16 secţii: aprovizionare, ocrotirea sănătăţii, industrie, comerţ, administraţie, învăţământ etc.”

1

Municipalitatea berlineză a fost instalată în apropiere de Alexanderplatz, în clădirea – rămasă ca prin minune intactă – a unei foste societăţi de asigurare. Primarul general, dr. Werner, era un bătrân în vârstă de 68 de ani, slab, cu trăsături frumoase şi care purta o redingotă neagră, guler tare şi cravată neagră. Era un rentier bogat, poseda o vilă la Lichterfelde; trupele sovietice au pus mâna pe el cu câteva zile înainte de intrarea lor în Berlin şi l-au numit primar general 14. Werner a spus că până în 1942 trăise bine şi avusese un venit mare. Dar apoi au început vremuri grele şi a slăbit cu 24 kg. Permanentele bombardamente asupra Berlinului l-au distrus pur şi simplu. Acum spune adevărul. Generalul Berzarin „i-a făcut o mare cinste” numindu-l primar general al Berlinului. Aprovizionarea Berlinului cu alimente este o problemă foarte grea, deoarece naziştii au distrus toate depozitele de alimente, spunând: „Cât timp suntem noi aici veţi avea de mâncare, dar când o să vină bolşevicii o să flă

, 4 Municipalitatea era compusă din şapte reprezentanţi ai partidelor burgheze, şase comunişti, doi social-democraţi şi două persoane fără partid. Doi dintre comunişti stătuseră mulţi ani într-un lagăr de concentrare nazist.

mânziţi”. Situaţia nu este însă în prezent nici pe departe atât de proastă cum se aşteptau germanii, care, la început, erau tare speriaţi. Armata Roşie a pus la dispoziţia Berlinului 1.000 de autocamioane pentru îndepărtarea dărâmăturilor şi a molozului, precum şi pentru executarea unor lucrări de reconstrucţie, iar lui (lui

Werner) i s-a dat un automobil, deoarece locuieşte la 15 km depărtare de locul său de muncă; a mai primit şi o gardă personală, alcătuită din şase soldaţi. „Autorităţile sovietice – a adăugat el – ne-au dat 25.000.000 de mărci, şi toţi berlinezii au apreciat cum se cuvine acest gest mărinimos”. La sfârşitul verii se vor deschide şcolile şi „când i-am pus generalului Berzarin întrebarea cum va fi cu caracterul religios al învăţământului, el mi-a spus: «Din partea mea, puteţi să-i educaţi în spirit religios». Aceste cuvinte m-au bucurat, deoarece atât eu cât şi familia mea suntem luterani foarte evlavioşi”.

La municipalitatea din Berlin exista, potrivit spuselor lui, şi o secţie pentru problemele religioase, condusă de preotul catolic Buchholz, care după evenimentele din 20 iulie 1944 fusese aruncat într-un lagăr de concentrare. Werner spunea că la Lichterfelde are o grădină cu boschete minunate de trandafiri şi speră că în curând se va putea retrage, dar în prezent socoteşte de datoria sa să facă tot ce-i stă în puteri pentru a reabilita poporul german în ochii lumii. Căci germanii căzuseră jos de tot.

Era ceva înduioşător în germanul acesta, conservator de modă veche. Înduioşător – dar într-alt fel – era şi Geschke, un omuleţ epuizat, cu ochii injectaţi de sânge. Părea foarte bolnav. Acest fost deputat comunist zăcuse doisprezece ani într-un lagăr de concentrare. Conducea secţia de prevederi sociale a municipalităţii berlineze; povestind despre lagăr, despre torturi şi camerele de gazare, nu s-a putut stăpâni şi a început dintr-odată să plângă.

Germanii eliberaţi din lagărele de concentrare, chiar şi cei tot atât de zdruncinaţi sufleteşte ca Geschke, au jucat un rol important la Berlin în primele săptămâni. Alegeau personalul pentru administraţia germană instituită de ruşi, făceau propagandă „democratică” şi desfăşurau acţiunea de denazificare. Până la constituirea

celor patru partide autorizate de autorităţile sovietice, de epurarea administraţiei şi de conducerea „vieţii culturale” din Berlin, în special a postului de radio Berlin, se ocupa intens o organizaţie denumită ANTIFA.

Câteva zile mai târziu, mareşalul Jukov a ţinut cunoscuta sa conferinţă de presă pe veranda vilei sale, de unde aveai o frumoasă privelişte a lacului Wannsee. Era de faţă şi Vîşinski. Jukov făcea impresia unei personalităţi remarcabile. Moscova, Leningrad, Stalingrad, apoi şi această ofensivă, începută la 12 ianuarie pe Vistula şi încheiată aici, la Berlin, – toate acestea erau inseparabile de numele lui Jukov. Dar el era modest şi jovial.

El a relatat desfăşurarea bătăliei pentru Berlin.

„Nu semăna de loc cu bătălia de la Moscova, de la Leningrad şi nici chiar cu aceea de la Stalingrad… În primii ani ai războiului a trebuit adesea să luptăm în condiţii extrem de nefavorabile. În plus, pe vremea aceea ofiţerii şi soldaţii noştri nu aveau încă atâta experienţă ca acum. În bătălia pentru Germania am avut o superioritate de 3: 1 – şi uneori chiar de 5: 1 – în oameni, tancuri, avioane, artilerie şi în toate celelalte privinţe. Important nu era însă numai de a cuceri Berlinul – lucru ce se înţelegea de la sine –, ci de a-l cuceri în cel mai scurt timp posibil. Germanii aşteptau lovitura noastră, şi tocmai de aceea… am chibzuit foarte mult cum s-o organizăm pentru a-l lua totuşi pe inamic prin surprindere.

…Concluzia la care am ajuns a fost că trebuie dat un atac de noapte pe întregul front. Am început cu o pregătire nocturnă de artilerie, lucru la care, potrivit declaraţiilor prizonierilor, germanii nu se aşteptaseră. Presupuneau că s-ar putea, eventual, să acţionăm noaptea, dar nu-şi închipuiau că va fi atacul principal. După pregătirea de artilerie am executat un atac de noapte cu tancurile. Am trimis la atac peste 4.000 de tancuri, sprijinite de 22.000 de tunuri şi aruncătoare de mine. Din văzduh, lovitura era

sprijinită de 4.000 – 5.000 de avioane… În decurs de 24 de ore, aviaţia noastră a executat peste 15.000 de misiuni de luptă… Pentru a da posibilitate tancurilor să se orienteze în timpul nopţii, am recurs la iluminarea cu ajutorul reflectoarelor, procedeu care nu a mai fost folosit de nimeni până atunci.

Era în noaptea de 15 spre 16 aprilie, cam pe la ora 4. Introducerea acestei inovaţii a avut drept scop nu numai să luminăm calea pentru tancurile şi infanteria noastră, dar şi să-l orbim pe adversar, aşa încât să nu mai poată ochi cu precizie.

Am rupt foarte repede şi pe un front larg apărarea germană de la Oder. Dându-şi seama că lucrările de apărare nu vor rezista, inamicul a aruncat în luptă toate rezervele sale din regiunea Berlinului şi chiar o parte a garnizoanei Berlinului. El spera să ne oprească cu ajutorul rezervelor pe care le-a scos din apărarea Berlinului, ceea ce a fost o mare greşeală din partea lui. Rezervele aduse au fost zdrobite de avioanele şi tancurile noastre. Când trupele sovietice au pătruns în Berlin, în numeroase locuri apărarea oraşului rămăsese fără soldaţi. Lipsea în special apărarea antiaeriană a inamicului”.

Jukov şi-a încheiat scurta sa relatare într-un mod tipic profesional:

„A fost o bătălie instructivă şi interesantă, în special în ce priveşte ritmul şi tactica unei lupte de noapte de asemenea proporţii.

Principalul era că germanii fuseseră zdrobiţi la Oder, în Berlinul propriu-zis efectuându-se de fapt doar o vastă operaţie de curăţire. Nu poate fi făcută nicio comparaţie cu bătălia de la Moscova”[179].

179 Descrieri sovietice ulterioare ale operaţiei de la Berlin, şi în special aceea din „Istoria războiului“ (voi. 5, p. 288-290), arată că ea a fost mult mai complexă decît reieşea din spusele lui Jukov. De ambele părţi au participat la bătălie 3 500 000 de oameni, 50 000 de tunuri şi aruncătoare de mine, 8 000 de tancuri şi autotunuri şi peste 9 000 de

Cineva a pus întrebarea care va fi atitudinea Uniunii Sovietice faţă de germani. El a răspuns că acest lucru depinde de felul în care se vor comporta germanii şi că, cu cât vor trage mai repede concluzii juste din cele întâmplate, cu atât va fi mai bine. El [Jukov] este pentru o judecare grabnică a criminalilor de război germani. Crede că în această chestiune aliaţii au ajuns la un acord. „Dar în alte chestiuni?" – s-a interesat cineva. „În alte chestiuni – a răspuns el – trebuie, de asemenea, să se ajungă la un acord dacă nu vrem să facem jocul germanilor".

Care va fi rolul comitetului „Germania liberă", dacă, în general, va mai avea vreun rol? „Nu mai are nicio importanţă" – a răspuns Jukov surâzând, confirmând astfel destul de clar că acest comitet nu fusese niciodată mai mult decât un instrument de propagandă. „Dar aşa-numiţii germani antifascişti?" „De ce «aşa-numiţii»?" – a replicat Jukov.

„Există unii veritabili, deşi poate încă nu prea mulţi. Timp de doisprezece ani li s-a împuiat capul cu propagandă hitleristă..."

„Şi cu Hitler ce s-a întâmplat?"

Jukov a devenit dintr-odată foarte prudent (spre deosebire de Sokolovski când vorbise cu mine numai cu câteva zile în urmă). E drept că Vîşinski se afla lângă el. „E o chestiune misterioasă" – a spus el şi apoi a relatat, pentru prima oară, povestea care avea să facă senzaţie în lumea întreagă.

---

avioane, în cursul operaţiei de la Berlin, Armata Roşie a zdrobit 70 de divizii germane de infanterie, 12 divizii de tancuri şi 11 divizii motorizate. Pînă la capitularea Germaniei, la 8 mai, trupele sovietice au luat 480 000 de prizonieri şi au capturat 1 500 de tancuri, peste 4 000 de avioane şi mai bine de 10 000 de tunuri şi aruncătoare de mine. în „Istoria războiului" se subliniază că operaţia de la Berlin nu a fost executată numai de Frontul 1 bielorus, de sub comanda lui Jukov, ci şi de alte două fronturi : Frontul 1 ucrainean şi Frontul 2 bielorus. Tot acolo se mai spune că Armata Roşie avea în această operaţie o „superioritate covîrşitoare", dar că soldaţii şi ofiţerii germani, orbiţi de

„Câteva zile înainte de căderea Berlinului, el s-a căsătorit cu Eva Braun. Ştim acest lucru din jurnalul intim al unuia dintre aghiotanţii săi. Dar n-am descoperit niciun cadavru care să poată fi identificat ca fiind al lui Hitler. S-ar putea să se fi salvat în ultimul moment cu un avion”.

— Nu credeţi, domnule mareşal, că aşa ceva este foarte puţin probabil? – am întrebat eu.

Jukov a ignorat întrebarea şi a continuat:

— Martin Bormann, care a fost la Berlin aproape până în ultima clipă, pare să fi scăpat.

— Şi cine *era* Eva Braun? – a întrebat cineva.

Jukov: „Cineva pretindea că ar fi fost o actriţă de cinema, dar nu ştiu”.

Vîşinski: „Poate o evreică…” (Râsete.)

După ce a mai spus că Gobbels fusese găsit mort împreună cu întreaga lui familie, Jukov a trecut la alte probleme. Acum, când războiul din Europa (a accentuat *din Europa*) s-a terminat, o mare parte din Armata Roşie va fi demobilizată.

Apoi Jukov a vorbit – neoficial – despre sine, arătând că s-a născut în 1896 în regiunea Kaluga, că de la propaganda nazistă, continuau să se bată ca nişte fanatici până în ultima clipă şi că în perioada 16 aprilie-8 mai au pricinuit pierderi foarte grele ruşilor. Cele trei fronturi care au participat nemijlocit la operaţie au pierdut circa 305.000 de oameni – morţi, răniţi şi dispăruţi –, mai ales în timpul ruperii apărării de la Oder şi Neisse, precum şi în luptele din Berlin. Ruşii au pierdut peste 2000 de tancuri şi autotunuri, 1220 de tunuri, 527 de avioane. „În tot cursul anului 1945, trupele anglo-americane au pierdut pe Frontul de vest 260.000 de oameni”. Numai la asaltul Reichstagului au pierit câteva sute – dacă nu chiar 1.000 – de ostaşi sovietici. Aşadar, luptele din Berlin au fost ceva mult mai serios decât numai „o vastă operaţie de curăţire”, după cum le-a calificat Jukov. Discrepanţa dintre cifrele

arătate mai sus şi cele indicate de Jukov se explică, probabil, prin aceea că el a vorbit mai ales despre Frontul 1 bielorus, pe care l-a comandat, şi nu despre operaţia de la Berlin în ansamblu.

vârsta de 11 ani a lucrat într-un atelier de blănărie, că luase parte la primul război mondial mai întâi ca simplu soldat, apoi ca subofiţer în regimentul de dragoni „Novgorod" şi că a fost de două ori decorat cu crucea „Sf. Gheorghe" şi de două ori cu medalia „Sf. Gheorghe".

— Pentru curaj personal – a completat Vîşinski.

— Pentru că am luat prizonieri nişte ofiţeri germani în timpul unei acţiuni de cercetare de noapte – a explicat Jukov.

— De pe atunci se pricepea la operaţii de noapte – a spus Vîşinski zâmbind.

Jukov a amintit că este membru de partid din 1919 şi apoi a vorbit despre timpul cât a stat în Extremul Orient, unde, în 1939, i-a pus pe fugă pe japonezi la Halhin Gol.

„Germanii – a spus ei – sunt, din punct de vedere tehnic, mai bine echipaţi decât japonezii şi sunt şi soldaţi foarte buni (nu putem nega acest lucru), dar, în general, armatei germane îi lipseşte acel fanatism al japonezilor".

După aceea Jukov a vorbit despre ceea ce denumea el „principalele activităţi" pe care le-a avut în războiul ce tocmai se terminase:

— De la începutul războiului m-am ocupat de pregătirea apărării Moscovei. Înainte de bătălia pentru Moscova a trebuit să mă ocup câtva timp şi de Leningrad, iar apoi a avut loc bătălia pentru apărarea Moscovei. După aceea a trebuit să organizez apărarea Stalingradului şi apoi ofensiva de la Stalingrad. Am fost locţiitor al comandantului suprem. Au urmat apoi Ucraina şi Varşovia, iar restul îl ştiţi şi dv.

— Dar Kurskul şi Bielorusia? – a întrebat cineva.

— Da, într-adevăr, am avut oarecum de-a face şi cu

ele – a răspuns Jukov zâmbind.

Vîşinski avea un aer aproape radios. „Moscova, Leningrad, Stalingrad, Kursk, Varşovia şi aşa mai departe până la Berlin – într-adevăr, admirabil!” – a spus el.

Jukov l-a omagiat pe Stalin „şi marea sa înţelegere a problemelor militare”, dar aceasta suna ca o idee ce i-ar fi venit în ultimul moment.

Câteva luni mai târziu, mareşalul Jukov a fost rechemat din Germania şi numit în postul, relativ modest, de comandant al regiunii militare Odesa.

Capitolul al

Trei luni de pace. Atmosfera după Ziua Victoriei

Deşi toată lumea ştia că în aceste luni de vară numeroase trupe erau trimise în Extremul Orient, poporul sovietic se gândea, în general, foarte puţin la Japonia. Pentru el războiul – adevăratul război – se terminase odată cu zdrobirea Germaniei hitleriste.

Atmosfera generală ce domnea în vara anului 1945 în ţară este greu de descris. Ea era rezultatul a numeroşi factori. Sentimentul precumpănitor era, fireşte, acela de extraordinară uşurare că războiul se terminase. Dar pe lângă el mai existau şi un puternic sentiment de mândrie naţională şi conştiinţa măreţiei celor realizate: fiecare soldat şi aproape fiecare civil simţea că şi el adusese partea sa de contribuţie. Cea mai completă expresie şi-a găsit-o, poate, acest sentiment de bucurie spontană, de mândrie şi totodată de uşurare în acea zi memorabilă de 9 mai, când la Moscova a fost sărbătorită Ziua Victoriei.

Armata se bucura de o imensă popularitate. La 24 mai, Stalin a dat la Kremlin o mare recepţie în cinstea mareşalilor, generalilor şi a altor ofiţeri superiori sovietici. Cu această ocazie a rostit o cuvântare, în care a vorbit în termeni deosebit de elogioşi despre poporul rus, „cea mai de seamă naţiune dintre toate naţiunile care alcătuiesc Uniunea Sovietică”. A spus că poporul rus este „poporul

conducător”, care „are o minte clară, caracter ferm şi răbdare”. Guvernul sovietic, a declarat Stalin, a comis destule greşeli, dar chiar şi în acele momente în care situaţia era desperată, în 1941 şi 1942, poporul rus nu a cerut plecarea guvernului, nu a admis nici măcar ideea unei păci cu Germania, a avut încredere în guvernul sovietic şi a fost hotărât să lupte, cu orice preţ, până la victorie.

Apoi, la 24 iunie a avut loc marea apoteoză a Armatei Roşii – vestita paradă a Victoriei din Piaţa Roşie. Parada a fost primită de mareşalul Jukov, iar Rokossovski a fost comandantul ei. În timpul paradei, sute de steaguri germane au fost aruncate – pe o ploaie torenţială – la picioarele mausoleului lui Lenin şi ale învingătorului Stalin. Din cauza ploii, demonstraţia care urma să aibă loc după paradă a fost contramandată. În seara aceleiaşi zile, Stalin a oferit la Kremlin o recepţie pentru 2.500 de generali, ofiţeri şi soldaţi. Cu această ocazie a mai rostit o cuvântare, în care a adus laude „oamenilor simpli”, „rotiţelor” giganticei maşini, fără de care această maşină, cu toţi mareşalii, generalii şi conducătorii industriei, nu ar fi putut funcţiona.

Nu a trecut mult şi războiul a devenit ceva de domeniul trecutului. Curând după terminarea războiului împotriva Japoniei a apărut un poem de Nedogonov, intitulat: „Steagul deasupra sovietului sătesc”, căruia i s-a făcut multă publicitate. Conţinutul lui se reducea la ideea că dacă eşti soldat nu trebuie să te culci pe lauri, ci trebuie să lucrezi cu tot elanul în colhoz.

Tot ceea ce se făcea era, în linii mari, de înţeles. În 1945 situaţia economică a Uniunii Sovietice era grea; era necesar să fie demobilizaţi cât mai mulţi soldaţi ai Armatei Roşii şi să se treacă la munca grea, de zi cu zi, a refacerii economiei naţionale. Germanii distruseseră complet sau în parte sute de oraşe şi zeci de mii de sate. Centre

industriale ca: Harkov, Kiev, Stalingrad, Odesa, Rostov, Zaporojie şi Krivoi Rog, bazinul Doneţului şi multe altele erau distruse. Milioane de ruşi, ucraineni şi bieloruşi fuseseră deportaţi în Germania şi majoritatea lor s-au înapoiat bolnavi sau complet epuizaţi. Totalul pierderilor în oameni s-a ridicat la 20.000.000, adică a zecea parte din populaţie. Era un procent de pierderi înfiorător, cum nu au mai cunoscut decât Polonia şi Iugoslavia. În plus, mai existau şi câteva milioane de invalizi de război.

În perioada războiului, populaţia civilă din Uniunea Sovietică a fost nu numai subalimentată, dar a şi trebuit să lucreze excesiv de mult. Agricultura ţării s-a bizuit exclusiv pe femei şi tot ele au asigurat în timpul războiului activitatea industriei. În 1945 femeile reprezentau în Uniunea Sovietică 51% din numărul total al muncitorilor industriali. Dintre ceilalţi muncitori, mulţi erau adolescenţi.

Cu toate eforturile depuse de poporul sovietic pentru a asigura activitatea industriei de armament (şi fără aceste eforturi ale maselor U.R.S.S. nu ar fi putut câştiga războiul), la sfârşitul războiului situaţia din industrie (luată în ansamblu) era foarte grea. Ca urmare a faptului că în 1943 şi 1944 au fost eliberate unele regiuni industriale şi datorită intensificării producţiei în răsărit şi în regiunile centrale ale Uniunii Sovietice, indicii producţiei au fost în primele şase luni ale anului 1945 ceva mai buni decât în prima jumătate a anului 1944. Dar aceasta era foarte puţin chiar şi în comparaţie cu cifrele dinainte de război, nici ele prea ridicate.

„În prima jumătate a anului 1945, extracţia de cărbuni reprezenta numai 77% din cea a primului semestru al anului 1941, extracţia de ţiţei – 54%, producţia de energie electrică – 77%, cea de fontă – 46%, cea de oţel – 52%, cea de cocs – 54%... producţia de maşini-unelte pentru aşchierea metalelor – 65%” 16.

Aproape toate resursele erau trimise industriei de armament, care în prima jumătate a anului 1945 a produs aproape 21.000 de avioane, 29.000 de motoare de avioane, peste 9.000 de tancuri, peste 6.000 de autotunuri, 62.000 de tunuri, 873.000 de puşti, automate şi mitraliere, 82.000.000 de obuze, bombe de aviaţie şi mine, peste 3 miliarde de cartuşe etc. Faţă de 1941, potenţialul industrial al Uniunii Sovietice scăzuse, practic, la jumătate. În 1945 U.R.S.S. producea de opt ori mai puţin oţel decât S.U.A. Uniunea Sovietică trebuia să rezolve uriaşa sarcină a refacerii şi dezvoltării economiei. Agricultura trebuia aproape complet reînzestrată cu maşini agricole şi, de asemenea, asigurată cu îngrăşăminte chimice. După terminarea războiului din Europa, sporirea producţiei de maşini agricole şi de îngrăşăminte a fost una dintre primele şi cele mai urgente sarcini.

Şeptelul de vite, care nici în 1940 nu era prea mare, devenise în 1945 şi mai mic. În 1945 numărul vitelor cornute mari era de numai 47 400.000 (cu 3 200.000 mai mare decât în 1944). Faţă de 1940, întregul şeptel de vite cornute mari reprezenta la sfârşitul anului 1945 numai 87%, dintre care vaci – 82%. Faţă de acelaşi an, numărul oilor reprezenta numai 70%, cel al porcilor – 38% şi cel al cailor – 51%. În regiunile eliberate, procentele erau şi mai scăzute: vite cornute mari – 76%, porci – 34%, cai – 44% 17.

În plus, în 1945 se simţea lipsa de furaje de bună calitate.

10 I.M.R.P.A.P., vol. 5, p. 384.

17 Op. cit., p. 392.

Din această cauză, ca şi din altele, achiziţiile de carne ale statului reprezentau doar 61, 8% faţă de 1940, iar cele de lapte şi produse lactate – numai 45%. Aceasta însemna că populaţia, în special cea orăşenească, trebuia – ca şi înainte – să se mulţumească cu raţii mici. Au fost

luate măsuri speciale pentru a se satisface mai mult sau mai puţin nevoile muncitorilor industriali şi a se asigura elevilor o alimentaţie suplimentară. Majoritatea cetăţenilor sovietici însă o duceau încă foarte greu, iar hrana lor consta aproape exclusiv din pâine, cartofi şi legume, la care se adăuga o cantitate foarte mică de zahăr, grăsimi, came sau peşte. Am cunoscut în 1945 multe familii care aveau cartele de funcţionari şi, deşi nu flămânzeau în sensul literal al cuvântului, se hrăneau foarte prost, şi pentru ele o bucată de zahăr la ceai constituia aproape un lux. Încetarea ajutorului primit pe baza legii cu privire la lendlease, graţie căruia fusese în mare măsură asigurată aprovizionarea cu alimente a armatei, a avut drept consecinţă o scădere simţitoare a cantităţii de alimente consumate în U.R.S.S. În Ucraina şi Bielorusia. un oarecare ajutor, deşi nu prea substanţial, a fost acordat de către U.N.R.R.A. Populaţia celorlalte teritorii ale Uniunii Sovietice nu a primit însă niciun fel de ajutor din partea U.N.R.R.A. Seceta cumplită din 1946 a înrăutăţit pentru un timp şi mai mult situaţia în regiuni foarte întinse ale Uniunii Sovietice.

Nu se poate însă spune că aceste lipsuri din perioada postbelică – care, în fond, nu erau decât o continuare a greutăţilor din timpul războiului – ar fi zdruncinat moralul poporului sovietic, afară doar de faptul că o oarecare slăbire a disciplinei din timpul războiului şi-a găsit curând expresia în intensificarea activităţii „bursei negre”, precum şi într-o creştere considerabilă a criminalităţii – fenomen postbelic obişnuit în majoritatea ţărilor. În vara anului 1945, oamenii continuau să fie într-o excelentă dispoziţie datorită faptului că milioane de soldaţi se înapoiaseră la casele lor. În multe locuri, viaţa începuse să se ridice din ruine. Minele din bazinul Doneţului erau repuse în funcţiune în ritm rapid, şi uzina de tractoare din Harkov şi-a reluat producţia de tractoare. În regiunile apusene ale

R.S.F.S.R. şi în Bielorusia, satele erau reconstruite rapid, deşi cu cele mai primitive metode. Sute de mii de oameni se înapoiau la Leningrad. Refacerea, începută încă din 1944 în regiunile eliberate, s-a accelerat.

Pe lângă toate acestea, mai existau şi milioane de tragedii individuale – tragedia femeilor care acum pierduseră orice nădejde că soţii sau fii lor se vor întoarce vreodată din captivitate sau tragedia foştilor prizonieri care supravieţuiseră războiului, dar erau acum verificaţi de N.K.V.D., multora dintre ei fiindu-le sortit să fie trimişi pentru mulţi ani în lagăre.

Cele trei luni de pace „dintre terminarea războiului contra Germaniei şi începutul războiului contra Japoniei" s-au scurs într-o atmosferă internaţională oarecum îngrijorătoare. Dar perioada războiului rece nu începuse încă, iar relaţiile oficiale dintre U.R.S.S. şi aliaţii ei occidentali continuau să fie amicale.

Printre alte gesturi de prietenie din vara aceea se numără şi înmânarea de către mareşalul Jukov a ordinului „Pobeda" („Victoria") generalilor Eisenhower şi Montgomery. Ca răspuns la această amabilitate, Montgomery a înmânat cele mai înalte ordine engleze mareşalilor Jukov şi Rokossovski, precum şi generalilor Sokolovski şi Mălinin.

Pe de altă parte au existat şi numeroase neplăceri de tot felul. Aşa, de pildă, presa sovietică a scris cu indignare despre „comportarea insolentă şi jignitoare pe care feldmareşalul englez Alexander a avut-o faţă de iugoslavi la Triest"[180].

În plus, după cum am mai spus, ruşii i-au adus lui Churchill acuzaţii vehemente pentru „patronarea

180 La început, Alexander avusese faţă de iugoslavi o atitudine amicală, dar ulterior, din dispoziţia lui Churchill, a luat vehement poziţie împotriva lor. O dată l-a comparat chiar pe Tito cu Hitler şi cu Mus- solini, ceea ce a stîrnit indignarea lui Stalin (cf. W. Churchill, op. cit., voi. IV, p. 480-488).

suspectă" a „guvernului de la Flensburg". Au urmat apoi proteste energice împotriva faptului că Nenni şi Togliatti au fost, pentru un timp, arestaţi în Italia de nord, precum şi numeroase reproşuri la adresa politicii duse de Anglia în Grecia. Se sublinia că comuniştii jucaseră un rol de frunte în mişcările de Rezistenţă din Italia şi Franţa, dar, cu toate acestea, atitudinea ruşilor faţă de partidele comuniste din ţările occidentale – atât faţă de cel francez, italian, cât şi faţă de celelalte – rămânea foarte circumspectă.

La începutul verii 1945, Polonia continua să rămână problema cea mai acută în relaţiile dintre aliaţii occidentali şi Uniunea Sovietică. Încă înainte de a pătrunde pe teritoriul polonez propriu-zis, adică în Bielorusia apuseană şi în Lituania, Armata Roşie s-a lovit de o oarecare împotrivire armată şi de acte diversioniste din partea mişcării clandestine a polonezilor „londonezi", „Armija Krajowa", iar odată cu pătrunderea Armatei Roşii în Polonia situaţia s-a înrăutăţit. Partea sovietică a afirmat că polonezii ar fi ucis câteva sute de soldaţi şi ofiţeri sovietici. „Armija Krajowa" era învinuită de numeroase acte de terorism săvârşite împotriva reprezentanţilor guvernului de la Lublin, precum şi de sabotarea recrutării de polonezi în Armata poloneză, care lupta umăr la umăr cu Armata Roşie. În Polonia atât mişcarea clandestină a „londonezilor", cât şi biserica au desfăşurat o intensă propagandă antisovietică.

În ianuarie 1945, potrivit dispoziţiilor primite de la Londra, „Armija Krajowa" s-a autodizolvat în mod oficial, dar a fost înlocuită prin organizaţia secretă NIE (de la cuvântul „niepodleglosk", adică „independenţă"), având în frunte tot pe generalul Okulicki. (După înfrângerea răscoalei din Varşovia, Okulicki a fost numit comandantul „Armijei Krajowa", în locul generalului Bór-Komarowski.) Noua mişcare clandestină, care „moştenise" de la „Armija Krajowa" armamentul şi posturile de radioemisiune, şi-a

continuat activitatea şi după ce Armata Roşie eliberase întreaga Polonie. De aceea, în luna martie, guvernul sovietic a luat măsuri energice împotriva elementelor antisovietice din mişcarea poloneză de Rezistenţă. Okulicki şi un număr de alţi polonezi – printre care trei membri ai „guvernului clandestin polonez" (Jan Jănkowski, Adam Ben şi Stanisław Jasiukowicz) şi Puzak, preşedintele socialist al „parlamentului clandestin" – au fost arestaţi şi duşi la Moscova. La 28 aprilie, Churchill i-a trimis lui Stalin un mesaj în care întreba cu îngrijorare despre soarta celor „cincisprezece polonezi" care au fost, potrivit zvonurilor, „deportaţi". La 4 mai, Stalin a răspuns că nu are intenţia să păstreze tăcere în privinţa celor şaisprezece (şi nu cincisprezece) polonezi. În funcţie de rezultatele anchetei, toţi sau numai unii dintre ei vor fi deferiţi justiţiei.

„Grupul generalului Okulicki, şi în primul rând generalul Okulicki însuşi, este acuzat că a pus la cale şi a săvârşit acte de sabotaj în spatele frontului Armatei Roşii, cărora le-au căzut jertfă peste 100 de ostaşi şi ofiţeri ai Armatei Roşii. Ei sunt, de asemenea, acuzaţi că au deţinut în spatele trupelor noastre posturi ilegale de radioemisie, ceea ce este interzis prin lege. În funcţie de rezultatele anchetei, toţi sau numai o parte dintre ei vor fi deferiţi tribunalului. Astfel este nevoită Armata Roşie să-şi apere unităţile şi spatele frontului de diversionişti…"

Pe Okulicki l-a calificat drept un om „deosebit de odios" t9.

Arestarea acestor polonezi, ca şi întreaga problemă poloneză au constituit principala temă a convorbirilor pe care le-a avut Stalin cu Hopkins între 26 mai şi 6 iunie. Aceste şase întâlniri au avut loc în timpul „ultimei misiuni" pe care, la cererea noului preşedinte, Harry Truman, a mai preluat-o Hopkins (foarte bolnav, el a decedat, de altfel, câteva luni mai târziu). La prima sa întâlnire cu Stalin, Hopkins a reamintit cum pe drum, când se întorceau de la

Ialta, preşedintele Roosevelt i-a vorbit adesea despre „respectul şi admiraţia pe care o avea pentru mareşalul Stalin”, dar a adăugat că „în ultimele şase săptămâni s-au produs în opinia publică schimbări atât de profunde, încât ele ar putea avea repercusiuni nefavorabile asupra relaţiilor dintre cele două ţări ale noastre”.

„Într-o ţară ca a noastră – a spus Hopkins –, opinia publică este influenţată de anumite incidente, şi de data aceasta înrăutăţirea… a fost provocată de incapacitatea noastră de a transpune în practică acordul la care am ajuns la Ialta în privinţa Poloniei”.

El a revenit în repetate rânduri asupra acestei chestiuni, declarând că în ochii opiniei publice din Statele Unite „Polonia a devenit simbolul priceperii noastre de a rezolva problemele cu Uniunea Sovietică”. Hopkins a insistat ca Stalin să urgenteze formarea „noului” guvern polonez şi să pună în libertate pe conducătorii arestaţi ai mişcării poloneze clandestine.

Stalin nu voia însă să cedeze în această chestiune nu numai fiindcă militanţii acestei mişcări clandestine comiseseră crime grave împotriva Armatei Roşii, dar şi fiindcă erau exponenţi ai politicii „cordonului sanitar”, atât de îndrăgită de Churchill. Conservatorii englezi, a spus Stalin, nu vor ca noua Polonie să fie prietenă cu Uniunea Sovietică. Ca răspuns la insistenţele lui Hopkins, care cerea să se asigure Poloniei toate libertăţile democratice necesare aşa cum le înţelegea America, Stalin a declarat că 1. libertăţile menţionate de Hopkins nu pot fi introduse decât în timp de pace, şi încă şi atunci numai cu anumite îngrădiri, şi 2. unui partid fascist, de pildă, care intenţionează să răstoarne guvernul democrat nu i se poate îngădui să se bucure pe deplin de aceste libertăţi. Era evident că el folosea cuvântul „fascist” atât pentru „Armija Krajowa” cât şi pentru celelalte elemente poloneze ostile Uniunii Sovietice.

Cu toate acestea s-a ajuns la un acord virtual, şi anume ca Mikolajczyk şi alte câteva persoane să facă parte din guvernul polonez, iar după cea de-a patra întrevedere cu Stalin, Hopkins i-a putut raporta lui Truman:

„Se pare că Stalin are intenţia să aducă la îndeplinire acordul din Crimeea şi să permită unui grup reprezentativ de polonezi să vină la Moscova pentru a se consulta cu comisia" [Molotov-Harriman-Kerr].

În timpul celor şase întâlniri dintre Hopkins şi Stalin20 au fost discutate, firește, şi o serie de alte probleme. Hopkins l-a rugat pe Stalin să-l desemneze fără întârziere pe reprezentantul sovietic în Consiliul de control pentru Germania, deoarece America îl desemnase deja pe Eisenhower. Stalin a răspuns că în câteva zile îl va numi pe Jukov.

Fără a ridica obiecţii împotriva încetării livrărilor pe baza legii de lend-lease, Stalin a spus că s-a procedat într-un mod „jignitor şi brutal". A mai declarat că ruşii „au avut intenţia să exprime Statelor Unite, într-o formă corespunzătoare, recunoştinţă pentru ajutorul primit în timpul războiului în baza legii cu privire la lend-lease, dar împrejurările care au însoţit sistarea aplicării acestui program au făcut acest lucru imposibil". Hopkins şi-a exprimat regretul pentru „neînţelegerile de ordin tehnic" care au creat această situaţie şi a adăugat că sistarea ajutorului în baza legii de lend-lease nu a fost „un mijloc de presiune" asupra Uniunii Sovietice, după cum a presupus Stalin. El a mai spus că „noi (americanii) nu am crezut niciodată că ajutorul pe care l-am dat în baza legii cu privire la lend-lease ar constitui factorul principal al victoriei Uniunii Sovietice asupra lui Hitler. Ea a fost repurtată datorită eroismului şi sângelui vărsat de armata rusă".

O altă problemă importantă discutată de Hopkins cu Stalin a fost aceea a intrării Uniunii Sovietice în război

contra Japoniei. Stalin a declarat că la 8 august Armata Roşie poate ocupa poziţii la graniţa manciuriană. Asupra acestei părţi a convorbirilor dintre Hopkins şi Stalin vom reveni mai târziu.

Procesul mişcării poloneze clandestine a început la Moscova, în Sala coloanelor a Casei sindicatelor, la 18 iunie şi a durat trei zile.

Cf. *R. Sherwood*, op. cit., vol. II, p. 872 – 906.

Principalul acuzat, generalul Okulicki, un ofiţer polonez elegant, s-a apărat într-un mod foarte iscusit şi cu mult curaj; el a recunoscut majoritatea acuzaţiilor menţionate în rechizitoriu (organizarea unei mişcări clandestine după dizolvarea „Armijei Krajowa", nerespectarea ordinelor date de Armata Roşie cu privire la predarea armelor şi a posturilor de radioemisiune, menţinerea unei legături secrete prin radio cu Londra, propagandă antisovietică în rândurile populaţiei etc.). A negat însă că ar purta răspunderea pentru asasinarea ofiţerilor şi soldaţilor sovietici. De când preluase comanda „Armijei Krajowa", el s-a aflat în acea parte a Poloniei care mai era ocupată de germani şi autoritatea sa nu se extindea asupra părţii răsăritene a Poloniei şi nici asupra Lituaniei, unde au fost ucişi aceşti ruşi. Iar când Armata Roşie a pătruns în Polonia apuseană – a spus el –, acolo nu s-au produs asemenea fapte.

După ce acuzatorul public, generalul Rudenko, l-a întrebat de ce nu predase Armatei Roşii armele, posturile de radioemisiune etc., a avut loc următorul dialog:

„*Okulicki*: Cu scopul de a le păstra pentru viitor.

Rudenko: împotriva cui?

Okulicki: împotriva oricui va ameninţa Polonia.

Rudenko: Numiţi statul care, după părerea dv., o va ameninţa.

Okulicki: Uniunea Sovietică.

Rudenko: Ce scop urmăreaţi?

Okulicki: Crearea unui bloc de state îndreptate împotriva U.R.S.S…

Rudenko: Din cine urma să fie, după părerea dv., alcătuit acest bloc – Polonia şi care alte state încă?

Okulicki: Anglia…

Rudenko: Şi mai cine?

Okulicki: Şi germanii.

Rudenko: Aşadar, un bloc cu duşmanii tuturor popoarelor iubitoare de pace – cu germanii, cunoscuţi în lumea întreagă pentru cruzimea şi barbaria lor, pentru exterminarea atâtor locuitori paşnici?

Okulicki: Nu cu germanii, ci cu Europa (*Râsete*) "[181].

În ultima zi a procesului, când i s-a dat „ultimul cuvânt" înainte de pronunţarea sentinţei, Okulicki a recunoscut că greşise atunci când nu a avut încredere în Uniunea Sovietică şi s-a încrezut în guvernul polonez de la Londra. Acest guvern nu recunoscuse acordul de la Ialta cu privire la Polonia, iar el şi-a dat imediat seama că fusese o greşeală. Cu toate acestea, el a menţinut mişcarea poloneză clandestină împreună cu toate depozitele de arme şi posturile de radioemisiune, deoarece continua să nu aibă încredere în U.R.S.S. El avea mereu în minte faptul că timp de 123 de ani Rusia ţaristă oprimase Polonia şi nu era de loc convins că ruşii, victorioşi, vor respecta independenţa Poloniei. Pe vremea aceea nu ştia ce schimbări s-au produs în Uniunea Sovietică. El a luptat împotriva germanilor şi, potrivit spuselor sale, din directivele pe care le-a dat „Armijei Krajowa" nu reiese că ar fi ordonat să se săvârşească acte de terorism împotriva cetăţenilor sovietici, iar dacă totuşi asemenea acte au avut loc fără ştirea sa (şi ele au avut efectiv loc), faptul este profund regretabil. În ceea ce priveşte ideea sa referitoare la o alianţă cu „Europa", inclusiv cu Anglia şi Germania, ea se referea la viitor şi avea un caracter pur „ipotetic".

---

181 „Pravda" din 20 iunie 1945.

Altceva Okulicki nu a spus. Dar cercurile oficiale sovietice erau pe deplin satisfăcute: la proces a fost demascat adevăratul chip al guvernului „londonez” şi, indirect, Churchill cu al său „cordon sanitar”.

După cum i-a prezis Stalin lui Hopkins, sentinţele au fost relativ blânde. Acuzatorul public nu a cerut pedeapsa cu moartea, nici chiar pentru Okulicki, care a fost condamnat la 10 ani închisoare. Trei membri ai „guvernului clandestin” au fost condamnaţi la pedepse variind între 5 şi 8 ani închisoare, alţii pe termene mult mai scurte, iar trei au fost achitaţi.

Datorită perseverenţei lui Harry Hopkins, comisia alcătuită din Molotov, Harriman şi Kerr a reuşit până la urmă să formeze un „guvern polonez de unitate naţională”. Din el nu făceau parte decât un număr redus de „polonezi londonezi”, dar printre aceştia nu era niciun membru al guvernului lui Arciszewski de la Londra. Figura cea mai proeminentă era Mikolajczyk, care, cu câteva luni în urmă, demisionase din guvernul de la Londra şi recunoscuse, ce-i drept fără prea mare tragere de inimă, acordul de la Ialta cu privire la Polonia. În ciuda puternicei ostilităţi pe care „polonezii lublinişti” o manifestau faţă de Mikolajczyk, Churchill a insistat ca el să facă parte din noul guvern polonez. Tratativele finale, care s-au încheiat cu formarea acestui guvern, au avut loc la Moscova între 17 şi 24 iunie, coincizând astfel cu procesul lui Okulicki şi al celorlalţi conducători ai mişcării poloneze clandestine antisovietice.

Guvernul polonez a fost, în sfârşit, format, şi Stalin a oferit în onoarea lui o recepţie somptuoasă la Kremlin (înainte de plecarea membrilor lui la Varşovia). Noul guvern era întrucâtva unilateral, deoarece poziţiile-cheie erau deţinute de polonezii prosovietici. Era însă tot ce putuseră obţine puterile occidentale în situaţia dată şi de aceea s-au grăbit să recunoască noul guvern polonez. În cuvântarea pe care a rostit-o în seara aceea la Kremlin,

Stalin a vorbit despre răul pe care Polonia şi Rusia şi l-au cauzat reciproc în trecut şi a recunoscut că a fost mai mult vina Rusiei decât a Poloniei. El şi-a exprimat chiar părerea că înainte ca amărăciunea şi jignirile trecutului să se şteargă va trebui să crească o nouă generaţie de polonezi. Germania, a spus el, va continua să reprezinte o ameninţare atât pentru Polonia cât şi pentru Rusia, şi alianţa acestor două ţări este necesară, dar ea singură nu este suficientă; de aceea, cele două ţări au nevoie de o alianţă cu Statele Unite, Anglia şi Franţa[182].

Pe vremea aceea în Polonia se dădea o luptă foarte acerbă între „Răsărit" şi „Apus". Când, la scurt timp după formarea noului guvern, am petrecut zece zile în Polonia, am putut constata acolo un fel de atmosferă de război civil. Sosirea în Polonia a unui grup neobişnuit de mare de corespondenţi de presă occidentali a dat naştere la unele manifestări antisovietice. Una dintre ele a fost deosebit de sălbatică: pentru a ne demonstra că „mişcarea clandestină" continuă să fie activă, la Cracovia au fost ucişi, chiar lângă hotelul nostru, doi soldaţi sovietici.

În lipsă de ceva mai bun, Mikolajczyk a devenit simbolul adevăratului patriotism polonez. Curând după sosirea lui în Polonia, la Cracovia a avut loc în cinstea sa o demonstraţie, la care au luat parte multe mii de oameni. Acest oraş devenise un fel de capitală a vechii Polonii prooccidentale, citadelă a partidului ţărănesc şi a tuturor elementelor clericale şi a celor mai reacţionare din ţară. Cracovia, cu vestitele ei biserici în stil baroc şi cu mormântul lui Piłsudski – acest sanctuar al „antirusismului", pe care zilnic îl vizitau mii de oameni –, suferise mai puţin decât majoritatea oraşelor poloneze. Dar, cu toate că ruşii au fost aceia care au salvat Cracovia de distrugere, oamenii aveau aici faţă de ei o atitudine mai ostilă decât oriunde în altă parte. La rândul lor, soldaţii

182 S. Mikolajczyk. „The Râpe of Poland", Londra, 1948, p. 157.

sovietici aflaţi la Cracovia erau deosebit de nervoşi.

La Varşovia situaţia era mult mai bună. Oraşul oferea, fireşte, o privelişte tragică. Întreaga activitate a guvernului – ca şi orice altă activitate, de altfel – era, practic, concentrată în Praga, o suburbie a Varşoviei pe celălalt mal al Vistulei, iar peste fluviu se putea trece numai pe un pod provizoriu din lemn. În Varşovia propriu-zisă, printre puţinele locuri „vii" se numărau hotelul „Polonia" şi câteva cvartale de locuinţe în spatele lui. Aici au stat până în ultima clipă germanii, în timp ce restul oraşului era în flăcări. De jur-împrejur, pe kilometri întregi, se întindea un pustiu, în care nu se vedeau decât scheletele caselor arse şi munţi de dărâmături. Lângă hotelul „Polonia" era o tutungerie, care vindea în special ţigări primite de la U.N.R.R.A., iar cele „paisprezece mici florării" ale Varşoviei erau considerate un înduioşător şi modest început de revenire la viaţă. Uniunea Sovietică a oferit în dar Varşoviei un oarecare număr de case prefabricate, autobuze şi vagoane de tramvai, şi se vorbea mult că Rusia avea de gând să „reconstruiască jumătate din Varşovia", dar numai viitorul avea să arate dacă aceste zvonuri erau sau nu adevărate. Deocamdată majoritatea muncitorilor din Varşovia erau ocupaţi cu înlăturarea dărâmăturilor şi a molozului de pe străzi şi cu repararea caselor care mai puteau cât de cât şi folosite pentru locuit. Ceea ce impresiona însă cel mai mult era încrederea că oraşul va fi reconstruit. Guvernul democratic a declarat că acest lucru va fi făcut, iar aceasta a constituit marele atu psihologic al guvernului. Reconstrucţia Varşoviei şi frontiera de pe Oder-Neisse erau cele două puncte asupra cărora toţi polonezii erau de acord.

Tocmai în timpul şederii mele la Varşovia a avut loc în suburbia Krakowskie, transformată în ruine, o mare demonstraţie la care au participat 20.000 de muncitori şi câteva delegaţii de ţărani. De pe balconul clădirii –

aproape complet arse – a Operei, toţi membrii guvernului, inclusiv Mikolajczyk, îi salutau pe demonstranţi. Din rândurile demonstranţilor se auzeau multe urale, dar nu erau neapărat numai la adresa lui Mikolajczyk. Mulţi dintre aceşti muncitori purtau steaguri roşii şi erau membri ai partidului socialist sau ai celui comunist. „Uimitor, uimitor – spunea Mikolajczyk –, atâta vitalitate la poporul nostru, la aceşti oameni, care trăiesc printre ruine şi suferă de foame, de o foame cumplită…”

În 1945 teritoriile apusene ale Poloniei mai erau încă pustii. Aproape toţi germanii plecaseră, şi satele erau goale. Recolta a fost strânsă de trupele poloneze şi ruseşti. Pe ici, pe colo îşi făceau apariţia, încetul cu încetul, noi colonişti veniţi în parte din regiunea Lvov şi în parte de la mici ferme „nerentabile” din Polonia centrală. Unii veneau fără vite şi – cu toate că li se dăduseră casele bune ale fermierilor germani, în care îşi şi instalaseră crucifixele, ei se hrăneau aproape exclusiv cu cartofi. Unii dintre cei ce se aşezaseră în regiunea cuprinsă între Oder şi Neisse apusean spuneau: „Ni s-a dat aici mai mult pământ decât am avut acasă, dar n-avem cu ce să-l lucrăm – nu avem cai şi, oricum, nu e ţara noastră”. Dar după doi ani s-au schimbat complet şi tabloul general al acestor regiuni şi mentalitatea oamenilor. În 1947 ei începuseră deja să privească aceste pământuri ca ţara lor. Un rol de frunte în acest proces l-a avut Gomułka, pe atunci ministru pentru teritoriile apusene.

În 1945 mai trăiau acolo un oarecare număr de germani, îmi amintesc de fiul unui morar – un flăcău voinic, cârn şi pistruiat. Dădea impresia că e complet dezorientat. „Nu ştiu unde o să ne trimită. N-avem unde să ne ducem. Toată viaţa am trăit aici”. Pe drum am întâlnit câteva sute de germani – bărbaţi, femei şi copii, toţi cu boccele, iar bătrânii şedeau în căruţe. Soldaţii polonezi care-i escortau ţipau la germani când aceştia se opreau ca

să ni se plângă de soarta lor. Germanilor nu le fusese milă de polonezi, iar acum nici polonezilor nu le era milă de germani.

Danzigul – azi Gdańsk – arăta îngrozitor din cauza distrugerilor. Aici se dăduseră lupte foarte grele şi de-a lungul şoselei de coastă dintre Gdynia şi Danzig se înşirau zeci de morminte comune ale soldaţilor sovietici care au căzut în aceste lupte. Lângă Danzig am văzut o fabrică experimentală fascistă pentru producerea săpunului din cadavre omeneşti, care fusese condusă de un profesor german, pe nume Spanner. Era o privelişte de coşmar: căzi mari pline cu capete şi trupuri umane, care pluteau într-un lichid, hârdaie cu o substanţă stratificată – săpun fabricat din grăsimi umane. Un tânăr cu o figură de cretin, care a lucrat acolo ca laborant, părea foarte speriat şi ne-a spus că fabrica nu depăşise stadiul experimentărilor, dar că săpunul pe care izbutiseră să-l producă era de foarte bună calitate. Mirosea foarte urât, dar apoi au început să-i adauge o substanţă chimică datorită căreia a căpătat un miros de migdale. Săpunul îi plăcea mamei sale. După cum povestea, profesorul Spanner îi spusese că după război germanii vor construi fabrici de săpun în fiecare lagăr de concentrare, aşa încât producţia se va putea bizui pe o bază solidă de materie primă. Acum, când evreii au fost exterminaţi, i-a spus Spanner, se poate începe cu milioanele de slavi.

După ce ne-am înapoiat la Varşovia, am stat de vorbă cu un colonel sovietic, care mi-a spus: „Pe aici sunt pretutindeni numeroşi terorişti care fac parte din «Armija Krajowa» şi din N.S.Z. [fasciştii polonezi], în special în astfel de locuri cum este Cracovia. Comuniştii polonezi trec printr-o perioadă foarte grea. Sute de activişti sunt asasinaţi. Este nevoie de mult curaj ca să fii comunist polonez”.

Între timp, în Polonia se ducea un mic război civil

„subteran” (deşi nu chiar atât de subteran), căruia i s-a pus capăt abia în 1947, cu ajutorul unei largi amnistii, dar şi cu concursul armatei şi al unei poliţii puternice. Mikolajczyk a fugit din ţară în 1948, locul lui Osobka-Morawski a fost luat de Cyrankiewicz, şi după câţiva ani de regim „stalinist” a luat fiinţă o Polonie nouă, în frunte cu Gomułka. Ar fi însă greşit să se creadă că în 1945 n-ar fi existat în Polonia socialişti sau comunişti adevăraţi sau că toţi polonezii ar fi îndrăgit Occidentul. Ca şi foarte mulţi cehi, existau destui polonezi care-şi aminteau că alianţa cu Occidentul nu le fusese de mare folos în 1939.

Nu numai numeroşi conducători ai clasei muncitoare, dar şi o bună parte dintre intelectuali făceau cam următorul raţionament: „Cu o economie atât de distrusă ca a noastră şi dată fiind existenţa teritoriilor apusene, care trebuie colonizate şi organizate, numai un sistem economic socialist centralizat va putea face faţă tuturor acestor sarcini”. Acest punct de vedere era cel „raţional”, iar viitorul avea să demonstreze că a fost just.

Până la urmă, problema poloneză a fost oarecum rezolvată la a treia – şi ultima – conferinţă a celor trei „mari”, respectiv la Potsdam.

Potsdam

Ea Conferinţa de la Potsdam, care şi-a început lucrările la 17 iulie, delegaţia sovietică era condusă de Stalin şi Molotov, cea americană – de noul preşedinte Harry Truman şi de noul secretar de stat James Byrnes, iar cea engleză – la început de Churchill şi Eden, iar după 28 iulie, adică după victoria repurtată de laburişti în alegerile generale, de Attlee şi Bevin, noul prim-ministru şi noul ministru de externe.

După încheierea conferinţei, în editorialul său din 3 august, „Pravda” a scris: „Rezultatele conferinţei constituie o dovadă a consolidării şi dezvoltării colaborării dintre cele trei mari puteri a căror alianţă de luptă a

asigurat victoria în războiul contra duşmanului comun”. În zilele ce au urmat, „Pravda” a înfierat cu indignare aluziile – calificate drept calomnii rău intenţionate – apărute, de pildă în presa suedeză, şi anume că „la Potsdam s-ar fi aruncat sămânţa divizării Europei şi a Germaniei”.

Din păcate însă era exact ceea ce s-a întâmplat, în ciuda lungului comunicat oficial, care dădea impresia unei unităţi a celor trei mari puteri. Dar însuşi acest document arăta că într-o serie de chestiuni nu se ajunsese la un acord şi că rezolvarea multor probleme fusese amânată.

Documentul – numărând douăzeci de pagini – era împărţit în următoarele secţiuni: I. Preambulul; II. Instituirea unui Consiliu al miniştrilor de externe; III. Germania; IV. Reparaţiile pe care Germania urma să le plătească; V. Flota militară şi comercială a Germaniei; VI. Oraşul Königsberg şi regiunea din jurul lui; VII. Criminalii de război; VIII. Austria; IX. Polonia; X. Tratatul de pace şi admiterea în O.N.U.; XI. Teritoriile sub tutelă; XII. Revizuirea procedurii comisiilor aliate de control din România, Bulgaria şi

Ungaxia; XIII. Strămutarea populaţiilor germane; XIV. Tratativele în chestiuni militare.

Din însăşi această enumerare se poate vedea cât de larg a fost cercul problemelor discutate în timpul celor treisprezece şedinţe plenare ale conferinţei, fără a mai vorbi de şedinţele diferitelor comisii şi subcomisii. Dar chiar şi această enumerare este departe de a fi exhaustivă. Ea nu conţine nicio menţiune despre Japonia, deşi această ţară a ocupat un loc foarte important atât în tratativele politice cât şi în cele militare duse la Potsdam. Nu sunt menţionate nici unele chestiuni secundare, cum ar fi Triestul şi Iugoslavia sau Spania franchistă. Şefii celor trei puteri au fost de acord că Spania nu trebuie admisă în O.N.U., dar, în ciuda insistenţelor depuse de delegaţia sovietică, nici Anglia şi nici Statele Unite nu au vrut să

rupă relaţiile diplomatice cu această ţară.

Una dintre cele mai importante realizări ale Conferinţei de la Potsdam a fost înfiinţarea Consiliului miniştrilor de externe, a cărui primă sarcină consta în a elabora proiectele tratatelor de pace cu Italia, România, Bulgaria, Ungaria şi Finlanda. Consiliul urma să se ocupe, atunci când va veni momentul, şi de pregătirea unui tratat de pace cu Germania.

Lunga secţiune cu privire la Germania trata, în special, despre numeroasele măsuri de demilitarizare, denazificare şi democratizare ce urmau să fie aplicate pe teritoriul ei. Nu se făcea nicio menţiune despre vreo împărţire a Germaniei, dar în comunicat se spunea că, deocamdată, nu va fi format un guvern german central. Se intenţiona însă să se înfiinţeze anumite departamente administrative germane centrale, care urmau să-şi desfăşoare activitatea sub conducerea Consiliului aliat de control.

Un comitet de experţi trebuia să facă propuneri în privinţa a ceea ce urma să se facă cu flota militară şi comercială a Germaniei. Anglia şi Statele Unite s-au declarat de acord în principiu ca oraşul Königsberg şi teritoriul din jurul lui să fie transferate Uniunii Sovietice. S-a ajuns, de asemenea, la o înţelegere cu privire la procedura care, în cele din urmă, a dus la constituirea Tribunalului de la Nürnberg pentru judecarea principalilor criminali de război germani, precum şi la instituirea altor tribunale pentru judecarea unor cazuri similare. Problema recunoaşterii guvernului Renner, format în Austria de către ruşi, a fost amânată până la intrarea trupelor engleze şi americane în Viena. Propunerea ruşilor de a li se încredinţa tutela asupra uneia dintre fostele colonii italiene n-a fost acceptată de Anglia şi Statele

Unite, chestiunea fiind transmisă spre examinare Consiliului miniştrilor de externe, care urma să

pregătească tratatul de pace cu Italia. S-a hotărât ca în viitor strămutarea germanilor care au mai rămas în Polonia, Cehoslovacia şi Ungaria să fie efectuată într-un mod „organizat şi uman”.

Teza oficială a presei sovietice continua să fie că la Potsdam totul a mers bine. În realitate însă, întreaga atmosferă de la Potsdam se deosebea radical de cea de la Teheran şi Ialta. În privinţa unui larg cerc de probleme au fost formulate, reciproc, numeroase şi vehemente învinuiri. Aşa, de pildă, englezii şi americanii considerau politica dusă de Uniunea Sovietică în Bulgaria şi România drept o încălcare a Declaraţiei cu privire la Europa eliberată, adoptată la Ialta. Delegaţii sovietici au răspuns printr-un atac analog la adresa politicii duse de Anglia în Grecia. Truman a pus multe piedici în calea recunoaşterii guvernelor bulgar, ungar şi român. O serie de învinuiri aduse Uniunii Sovietice se refereau la bunurile engleze şi americane din România, şi în special la utilajul petrolier, care au fost confiscate de germani şi au trecut după aceea la U.R.S.S. Ruşii au acuzat puterile occidentale că ar fi instituit la Triest un „regim italian fascist”.

Dar toate acestea, deşi semnificative, nu constituiau totuşi principalul. Principalele divergenţe s-au ivit în două probleme, şi anume în problema germană şi în cea poloneză. E drept, la prima vedere, toate măsurile de demilitarizare, denazificare etc. erau în strictă conformitate cu hotărârile anterioare. Tot astfel, Germania părea să fie pusă sub controlul comun al celor patru puteri. Implicit era deci recunoscut principiul unităţii politice şi economice a Germaniei, şi ulterior U.R.S.S. şi-a făcut, de altfel, un mare merit din faptul că, încă din martie 1945, se opusese în mod ferm oricăror propuneri prezentate de puterile occidentale cu privire la împărţirea Germaniei într-o parte apuseană (având drept centru Ruhrul şi Renania), una de sud (inclusiv Austria, cu Viena drept

capitală) şi una răsăriteană cu capitala la Berlin. Dar, deşi *această* împărţire nu a fost înfăptuită, Potsdamul a pus, fără îndoială, bazele unei împărţiri de alt fel. Este vorba de împărţirea „zonală", care a devenit deosebit de vădită prin înţelegerea la care s-a ajuns în cele din urmă în chestiunea reparaţiilor – evident, în schimbul acceptării de către puterile occidentale a „faptului împlinit" al liniei Oder-Neisse drept frontieră apuseană a teritoriilor germane aflate „sub administraţie poloneză" până la încheierea unei păci definitive cu Germania. Aceste teritorii nu urmau a fi considerate drept parte a zonei sovietice de ocupaţie din Germania.

Dacă – aşa cum se plângea Stettinius – la Ialta Anglia şi Statele Unite nu au avut o poziţie fermă, Truman şi Byrnes erau de părere că la Potsdam ele au avut o poziţie, într7 adevăr, foarte fermă. Cu puţin timp înainte fusese efectuată cu succes explozia experimentală a bombei atomice americane şi, potrivit spuselor ministrului de război Henry Stimson, Truman era „extraordinar de mulţumit şi încântat". Preşedintele a declarat că „acest fapt i-a dat un sentiment de încredere" când a stat de vorbă cu ruşii.

Churchill era entuziasmat de noul preşedinte şi sprijinea întru totul atitudinea sa „dură" faţă de U.R.S.S. şi ceea ce avea să fie cunoscut sub denumirea de politica „uşilor deschise" în Europa răsăriteană.

Ruşii erau încântaţi că au scăpat de Churchill, dar când, după alegerile generale din Anglia, Churchill şi Eden au fost înlocuiţi prin Attlee şi Bevin au constatat că nu au motive de bucurie. Potrivit spuselor lui Byrnes, Bevin s-a opus. În mod foarte „agresiv şi energic" noilor frontiere poloneze. Scurt timp după Conferinţa de la Potsdam, un membru al delegaţiei sovietice mi-a declarat că-l socoteşte pe Bevin „un om foarte voluntar", cu alte cuvinte a spus într-o formă politicoasă că, după părerea sa, noul ministru

englez al afacerilor externe este „foarte grosolan şi încăpăţânat”.

Bazele împărţirii de fapt a Germaniei – aflată oficial încă sub controlul celor patru puteri – au fost puse de acordul la care s-a ajuns la Potsdam în chestiunea reparaţiilor. Încă înainte de Conferinţa de la Potsdam, ruşii scoseseră din zona sovietică tot felul de utilaje, denumite pe atunci „trofee”. Ei continuau însă să spere că la Potsdam problema reparaţiilor va fi discutată ca problemă a întregii Germanii. Dar nu avea să fie aşa. La 23 iulie, Byrnes a declarat că suma de 20 de miliarde de dolari (din care jumătate urma să revină Uniunii Sovietice) propusă de Stalin la Ialta nu este „realistă” şi a refuzat să indice vreo altă cifră. El a repetat, de asemenea, şi obiecţiile guvernului Statelor Unite împotriva amestecului U.R.S.S. în controlul asupra industriei din Ruhr şi din alte regiuni ale Germaniei occidentale. Apoi a avut loc următoarea discuţie:

„*Molotov*: După câte înţeleg, vă gândiţi că fiecare ţară trebuie să primească reparaţiile din propria ei zonă. Dacă nu> vom ajunge la un acord, rezultatul va fi acelaşi.

Byrnes: Da.

Molotov: Nu înseamnă oare propunerea dv. că fiecare „ţară va avea mână liberă în zona ei şi va proceda complet independent de ceilalţi?

Byrnes: în esenţă, aşa este”[183].

Reprezentanţii sovietici s-au împotrivit acestei propuneri mai bine de o săptămână, dar în cele din urmă au acceptat-o cu următoarele condiţii: să li se permită să confişte bunurile germane din întreaga Europă răsăriteană; să primească, în plus, un mic procent din reparaţiile plătite de Germania occidentală şi, în sfârşit, puterile apusene să recunoască în mod „provizoriu” linia

183 Citat după W. A. Williams. „The Tragedy of American Diplomacy“, New York, 1962, p. 251.

Oder-Neisse (spre marea nemulţumire a lui Churchill, după cum reiese din ultimele pagini ale lucrării sale „The Second World War”). Acest lucru însemna în fond că ruşii renunţaseră ca problema reparaţiilor să fie rezolvată pe ansamblul întregii Germanii, rezolvare pentru care U.R.S.S. luptase cu atâta desperare. Chiar şi neînsemnatele livrări în contul reparaţiilor primite de Uniunea Sovietică din Germania occidentală, care erau făcute pentru a se menţine aparenţa că reparaţiile sunt plătite de Germania luată în ansamblu, au fost sistate după mai puţin de un an, după cât se pare pe răspunderea personală a generalului Lucius Clay, guvernatorul militar al zonei americane.

Această reglementare a problemei reparaţiilor a avut o importanţă crucială: ea a marcat începutul politicii orientate spre împiedicarea accesului Uniunii Sovietice la Germania occidentală, dar, în acelaşi timp, a întărit controlul economic şi, implicit, politic al acesteia asupra Germaniei răsăritene şi a Europei răsăritene în general. Această vădită manifestare a politicii „sferelor de influenţă” era, fireşte, în totală contradicţie cu „politica uşilor deschise”, proclamată de Truman, şi experţii americani au continuat să discute despre adevărata semnificaţie a acestei contradicţii.

Între bomba atomică americană şi ciudata tranzacţie în problema reparaţiilor, încheiată la Potsdam, exista o legătură directă. Era, în fond, un simptom al scindării provizorii (după cum credea Truman) a Germaniei şi a Europei în două părţi. Deşi în următorii doi-trei ani a mai fost menţinută în oarecare măsură aparenţa unei „păci între cei trei «mari»”, Potsdamul a marcat în realitate începutul sfârşitului acestei păci, a cărei principală bază era, după părerea conducătorilor sovietici, controlul comun asupra Germaniei.

Capitolul al VI-lea

Scurtul război sovieto-japonez.

Hiroshima

În timpul războiului sovieto-german au existat două perioade în care ruşii s-au temut că japonezii îi vor ataca, şi anume: în primele luni ale războiului – de fapt, până la atacul japonez de la Pearl Harbor – şi, din nou, în vara şi toamna cumplitului an 1942. Ca măsură de precauţie în vederea unui eventual atac din partea Japoniei, Uniunea Sovietică a fost nevoită să menţină în Extremul Orient forţe însemnate – circa patruzeci de divizii. Cu toate că în situaţii deosebit de grele – ca, de pildă, în timpul bătăliei pentru apărarea Moscovei şi, mai târziu, în perioada apărării Stalingradului – Comandamentul suprem sovietic fusese nevoit să folosească o parte din trupele dislocate în Extremul Orient şi să transfere trupe siberiene pe frontul sovieto-german, cert este că în primele optsprezece luni ale războiului Japonia i-a făcut lui Hitler un foarte mare serviciu, imobilizând – prin armata sa din Kwangtung, al cărui efectiv se ridica la 1.000.000 de oameni – importante forţe sovietice, care ar fi putut fi de mare folos în războiul contra Germaniei.

După Stalingrad şi ca urmare a faptului că războiul din Oceanul Pacific nu se desfăşura cu succesul scontat de japonezi, atacul Japoniei împotriva Uniunii Sovietice a fost „amânat”.

În „Istoria războiului” se spune:

„Victoria repurtată de Armata Roşie la Volga a dat o lovitură ireparabilă planurilor japoneze de invadare a Uniunii Sovietice. Agresorul din Extremul Orient, care se împotmolise în războiul contra Chinei, Statelor Unite ale Americii şi Marii Britanii, avea toate temeiurile să se îndoiască de succesul operaţiilor militare pe care le pregătea împotriva t

U.R.S.S… Ambasadorul japonez la Berlin… i-a declarat la 6 martie 1943 lui Ribbentrop: guvernul japonez

este de părere că «nu este cazul să intre în acest moment în război contra Rusiei». Desfăşurarea ulterioară a celui de-al doilea război mondial nu a adus schimbări ale situaţiei care să fi fost favorabile Japoniei: în 1943 forţele armate americane din Oceanul Pacific au preluat iniţiativa strategică… În primăvara anului 1945, Marele stat-major japonez a început, pentru prima oară, elaborarea unor planuri de apărare în eventualitatea unui război cu U.R.S.S.”[184].

Există toate temeiurile să se presupună că şi în ipoteza că conducătorii sovietici nu cunoşteau exact ceea ce spusese ambasadorul japonez la Berlin după Stalingrad ei îşi dădeau totuşi perfect de bine seama de adevărata stare de lucruri; serviciul lor de spionaj în Japonia era excepţional de bine organizat. Până în 1942 dispuneau de serviciile de nepreţuit ale lui Richard Sorge, care se bucura de încrederea a însuşi ambasadorului german Ott!

Pe vremea aceea, Uniunea Sovietică avea multe motive de nemulţumire în privinţa Japoniei. Avea motive să suspecteze că în primul stadiu al războiului ambasada japoneză din Moscova, respectiv din Kuibîşev, transmisese germanilor numeroase informaţii preţioase; de asemenea, cel puţin până la Stalingrad, japonezii au creat mari dificultăţi navigaţiei sovietice în Oceanul Pacific, în special vaselor care aduceau materiale din Statele Unite. În perioada dintre începutul războiului şi sfârşitul anului 1944 (mai ales la început), japonezii au oprit şi percheziţionat 178 de vase sovietice, iar trei cargouri au fost scufundate de submarine japoneze[185].

Cu toate acestea, în 1943 şi 1944 relaţiile diplomatice dintre Uniunea Sovietică şi Japonia au rămas reci, dar corecte, ambasadorul japonez continuând să fie invitat la recepţiile oficiale. La Teheran şi în repetate

184 I.M.R.P.A.P., voi. 5, p. 526.

185 Op. cit., p 529.

rânduri după aceea, li s-a spus englezilor şi americanilor că nu poate fi vorba despre intrarea Uniunii Sovietice în război contra Japoniei înainte de înfrângerea Germaniei. Abia la Ialta (februarie 1945), conducătorii sovietici şi-au luat angajamentul ferm de a intra în război contra Japoniei. Uniunea Sovietică urma să primească partea de sud a insulei Sahalin, cedată japonezilor în 1905, precum şi insulele Kurile[186]. Acele clauze ale acordului de la

Ialta care se refereau la menţinerea statu-quo-ului (Mongoliei) i şi la privilegiile sovietice în China erau condiţionate de „consimţământul" guvernului chinez, adică al lui Cian Kai-şi. La Ialta s-a convenit însă că, ţinând seama de caracterul său strict secret, protocolul cu privire la Japonia să nu-i fie comunicat lui Cian Kai-şi decât după înfrângerea Germaniei.

La 5 aprilie 1945, poporul sovietic nu mai avea nicio îndoială că va avea totuşi de luptat împotriva Japoniei. În ziua aceea, guvernul sovietic a denunţat pactul de neutralitate cu Japonia. Molotov a informat guvernul japonez că de la încheierea pactului, în 1941, situaţia „s-a schimbat radical": Germania a atacat U.R.S.S., iar Japonia a dat ajutor Germaniei, în plus, Japonia luptă împotriva Angliei şi Statelor Unite ale Americii, care sunt aliaţii Uniunii Sovietice. „În conformitate cu articolul 3... care prevede dreptul de denunţare a pactului cu un an înainte de expirarea termenului de cinci ani pe care a fost încheiat pactul, guvernul sovietic aduce prin prezenta la cunoştinţă guvernului japonez că doreşte să denunţe pactul din 13 aprilie 1941".

La 15 mai 1945, guvernul japonez a denunţat alianţa cu guvernul german – acum inexistent – şi cu celelalte guverne fasciste. Guvernul sovietic a considerat acest act

---

186 Potrivit acordului ruso-japonez din 1855, insula Sahalin urma să fie administrată în comun de cele două ţări, în timp ce insulele Kurile au

drept pregătire a unei noi serii de sondaje de pace pe care japonezii intenţionau să le facă. Nimic nu lăsa însă să se vadă că el ar avea intenţia să reacţioneze favorabil la aceasta.

La sfârşitul lunii mai, Harry Hopkins i-a găsit pe ruşi foarte intransigenţi în astfel de probleme ca Polonia, dar întru totul dispuşi să colaboreze în ce priveşte Japonia. La 28 mai, el a telegrafiat la Washington că, potrivit spuselor lui Stalin, „până la 8 august Armata Sovietică va ocupa poziţii la frontiera Manciuriei"; că Stalin a repetat declaraţia pe care o făcuse la Ialta, şi anume că „poporul rus trebuie să aibă un motiv serios pentru a intra în război", acest lucru depinzând de hotărârea chinezilor de a-şi da consimţământul la propunerile de la Ialta. De aceea I-a rugat pe Sun Tzî-ven să vină la Moscova „nu mai târziu de 1 iulie" şi a insistat ca S.U.A. (aşa cum promisese Roosevelt) să discute această chestiune cu Cian Kai-şi.

fost împărţite între ele. În 1875, Japonia a renunţat la pretenţiile ei asupra insulei Sahalin, primind în schimb toate insulele Kurile. Potrivit tratatului de pace din 1905, Japonia a obţinut partea de sud *a*, insulei Sahalin. Acum U.R.S.S. cerea nu numai retrocedarea părţii de sud a insulei Sahalin, dar şi toate insulele Kurile, pe care le considera drept baze japoneze ce împiedicau navigaţia sovietică în Oceanul Pacific. Nu ar fi exclus ca, încă de pe atunci, conducătorii sovietici să fi suspectat S.U.A. că ar fi pus ochii pe Kurile ca bază aeriană potenţială»

În lumina evenimentelor ulterioare prezintă un deosebit interes părerile lui Stalin despre China, aşa cum le relatează Hopkins.

Într-un mesaj trimis la Washington, Hopkins a declarat că Stalin se pronunţă întru totul în favoarea unei politici a „uşilor deschise" pentru Statele Unite în China, deoarece numai acestea sunt în măsură să acorde Chinei un larg ajutor financiar, Rusia trebuind să se îngrijească de

propria ei refacere.

Istoricul evenimentelor care au dus la capitularea Japoniei reprezintă unul dintre aspectele cele mai neclare ale celui de-al doilea război mondial. Este evident că la Ialta atât Roosevelt, cât şi Churchill mai ţineau încă foarte mult ca Uniunea Sovietică să intre cât mai grabnic în război contra Japoniei. După ce Truman a devenit preşedinte, situaţia a devenit mult mai puţin clară. Judecând după misiunea lui Hopkins la Moscova (mai 1945), Truman mai dorea ca U.R.S.S. să intre în război, şi acesta era unul dintre principalele motive pentru care noul preşedinte voia să se întâlnească cu Stalin la Potsdam. În prezent, istoricii sovietici afirmă însă că, încă înainte ca Truman să fi dispus de bomba atomică, el s-a străduit din răsputeri să obţină capitularea necondiţionată a Japoniei sau cel puţin a forţelor armate japoneze înainte de intrarea Uniunii Sovietice în război. S-ar putea ca încă de pe atunci ruşii să fi avut suspiciuni în această privinţă, bazate pe emisiunile radiofonice americane pe această temă, care începuseră încă de la 8 mai, dar ei îşi dădeau seama că Japonia nu putea fi înfrântă (în orice caz nu într-un termen scurt) dacă Armata Roşie nu va zdrobi în Manciuria armata din Kwangtung. La Ialta ei aflaseră de la Roosevelt că fără participarea Uniunii Sovietice războiul împotriva Japoniei ar mai putea dura până în 1947 şi i-ar costa pe americani şi pe englezi încă cel puţin 1.000.000 de oameni.

Încă din februarie-martie, japonezii au căutat să obţină medierea Uniunii Sovietice, dorind să pună capăt războiului cu S.U.A. şi Anglia. În „Istoria războiului” sunt relatate câteva asemenea sondaje de pace:

„În februarie-martie 1945, prin intermediul unor persoane «particulare» – Miiakava, consulul general japonez din Harbin, şi Tanakamaru, un magnat al industriei peştelui –, guvernul japonez a adresat Uniunii Sovietice rugămintea de a media încheierea unei păci între

Japonia şi S.U.A. Într-o convorbire avută la 4 martie cu I.A. Malik, ambasadorul sovietic în Japonia, Tanakamaru a declarat că «nici America şi nici Japonia nu-şi pot lua curajul să vorbească despre pace. Ar trebui să le vină în ajutor o forţă din afară, ca să zicem aşa divină, şi să le recomande să se împace». Această forţă nu poate fi, după părerea sa, decât Uniunea Sovietică.

După formarea guvernului Sudzuki, asemenea vizite la ambasada sovietică au devenit mai frecvente... La o recepţie oficială pe care a dat-o I.A. Malik la 20 aprilie 1945, Togo a declarat că ar dori să se întâlnească personal cu ministrul afacerilor externe al U.R.S.S".

Căutând să evite o capitulare necondiţionată în faţa americanilor, Togo l-a trimis în ziua de 3 iunie la Malik pe fostul prim-ministru Hirotake Hirota. Acesta a subliniat dorinţa Japoniei de a-şi îmbunătăţi relaţiile cu U.R.S.S. O a doua întâlnire a avut loc în ziua următoare, iar alte două la 24 iunie 27.

În „Istoria războiului", toate aceste vizite pe care Hirota le-a făcut lui Malik, ca şi propunerile lui referitoare la o largă colaborare economică sovieto-japoneză sunt calificate drept o insolenţă din partea clicii ce se făcuse vinovată de atâtea acte de perfidie faţă de Uniunea Sovietică. Rămâne însă un fapt că Malik a fost de acord să se întâlnească de patru ori cu Hirota.

Cu toate acestea, misiunea lui Hirota a eşuat, şi guvernul japonez căuta acum să ia contact direct cu guvernul sovietic la Moscova. La 12 iulie, împăratul a hotărât să-l trimită la Moscova pe prinţul Konoe, iar ambasadorul japonez la Moscova, Sato, a primit instrucţiuni să informeze guvernul sovietic despre dorinţa împăratului. Totul a fost însă în zadar. În „Istoria războiului" se spune:

„Propunerea cercurilor guvernante din Japonia a rămas fără răspuns din partea guvernului sovietic, care în

acele zile se pregătea pentru Conferinţa de la Berlin a conducătorilor celor trei mari puteri. La conferinţă delegaţia sovietică i-a informat pe aliaţii săi despre manevrele «de pace» ale Japoniei. Toate încercările imperialiştilor japonezi de a semăna discordia în sânul coaliţiei antifasciste au eşuat" 28.

17 I.M.R.P.A.P., vol. 5, p. 536 – 537.

, 8 Op. cit., p. 538.

La Potsdam militarii americani au vrut să cunoască data exactă la care Armata Roşie va trece la atac în Extremii! Orient. Generalul Antonov, şeful Marelui stat-major sovietic, a confirmat că totul va fi gata la 8 august, dar că multe depind de rezultatele tratativelor sovieto-chineze care începuseră la Moscova cu puţin timp înainte de Conferinţa de la Potsdam.

După cum ştim astăzi, în perioada Conferinţei de la Potsdam, americanii nu mai aveau, în fond, interes ca Uniunea Sovietică să participe la războiul împotriva Japoniei.

Iată ce scrie Churchill:

„La 17 iulie a sosit [la Potsdam] o ştire care avea să zguduie lumea întreagă. «Asta înseamnă – a spus Stimson – că experienţa din deşertul New Mexico a reuşit. Bomba atomică este o realitate»".

Şi primul gând care i-a trecut lui Churchill prin minte a fost că acum nu mai este nevoie de Uniunea Sovietică în războiul cu Japonia.

„Nu vom mai avea nevoie de ruşi. Terminarea războiului contra Japoniei nu mai depindea de participarea numeroaselor lor armate... Nu mai trebuia să le cerem favoruri... I-am comunicat lui Eden: «Este absolut clar că în prezent Statele Unite nu doresc participarea ruşilor la războiul contra Japoniei»".

Nu exista niciun dubiu, a scris el, că bomba atomică va fi folosită.

„Mult mai complicată era chestiunea ce să i se spună lui Stalin. Preşedintele şi cu mine nu mai eram de părere că am avea nevoie de ajutorul lui pentru a înfrânge Japonia... Eram de părere că ele [trupele sovietice din Extremul Orient] nu vor mai fi probabil necesare, şi, ca atare, atuul lui Stalin, pe care-l folosise cu atâta succes împotriva americanilor în discuţiile de la Ialta, a dispărut".

Urmează apoi un ciudat şi foarte întortocheat compromis mintal:

„Totuşi el a fost un excelent aliat în războiul contra lui Hitler, şi noi doi [Churchill şi Truman] socoteam că trebuie să-l informăm despre marele «fapt nou» care devenise acum factorul hotărâtor pentru întreaga situaţie, dar fără a-i da amănunte"[187].

Până la urmă a fost aleasă următoarea procedură: s-a hotărât să nu se comunice nimic în scris. În schimb Truman a spus:

„Cred că ar fi cel mai bine să-i spun după una dintre şedinţele noastre că dispunem de un tip complet nou de bombă, ceva cu totul ieşit din comun, care, după părerea noastră, va avea un efect decisiv asupra voinţei japonezilor de a continua războiul".

Churchill s-a declarat de acord cu această „procedură"[188]. Şi iată cum au decurs lucrurile:

„La 24 iulie, după ce se terminase şedinţa noastră plenară... l-am văzut pe preşedinte apropiindu-se de Stalin, şi amândoi au început să stea de vorbă, de faţă fiind doar interpreţii lor. Eram la circa cinci metri depărtare de ei şi priveam cu cea mai mare atenţie convorbirea lor atât de importantă. Ştiam ce avea să spună preşedintele. Era de importanţă vitală impresia pe care [comunicarea lui Truman] o va produce asupra lui Stalin. Şi astăzi încă această scenă îmi e atât de vie în memorie de parcă s-ar fi

187 W. Churchill, op. cit., voi. VI, p. 552-554.

188 Op. cit., p. 554.

petrecut ieri. Stalin părea încântat. O bombă nouă! De o putere extraordinară!... Ce noroc!... Eram sigur că habar nu avea de semnificaţia a ceea ce i se spunea... Dacă ar fi avut chiar şi cea mai vagă idee... reacţiile sale ar fi fost vizibile... Nimic nu i-ar fi fost mai uşor decât să spună: «... Pot trimite experţii mei să se întâlnească cu experţii dv. mâine dimineaţă?» Dar faţa lui a rămas veselă şi senină... «Cum a fost?» – l-am întrebat [pe Truman], «Nu a pus nicio întrebare» – a răspuns preşedintele"[189].

Aici trebuie să adaug un fapt istoric foarte important, care pune excelent „punctul pe i „în privinţa relatării lui Churchill.

Când l-am întrebat pe Molotov în 1946, în cursul unei convorbiri particulare, dacă guvernul sovietic fusese informat la Potsdam că asupra Japoniei va fi aruncată o bombă atomică, el a părut surprins, s-a gândit o clipă şi apoi a spus: „Este un subiect delicat, şi adevăratul răspuns la întrebarea aceasta este şi da, şi nu. Ni s-a vorbit despre o «superbombă», despre o bombă cum nu a mai existat, dar cuvântul «atomic» nu a fost folosit".

Mai târziu m-am întrebat adeseori dacă răspunsul lui Molotov a corespuns întru totul adevărului şi cred că da. Dacă Truman i-ar fi spus într-adevăr lui Stalin că noua armă nu este numai o „superbombă", ci o bombă atomică, este aproape de neconceput ca acesta din urmă să fi primit ştirea atât de – calm şi de senin cum relatează Churchill şi să nu fi întreprins nimic în această chestiune.

Cert este că după ce li s-a vorbit despre noua armă nimic în comportarea lui Stalin şi a celorlalţi conducători sovietici nu lăsa să se înţeleagă că s-ar fi întâmplat ceva cu totul ieşit din comun. Planurile lor în privinţa Japoniei nu s-au modificat câtuşi de puţin. Tratativele cu chinezii au fost reluate la Moscova după reîntoarcerea lui Stalin de la Potsdam. Nu exista niciun indiciu că conducătorii sovietici

189 Op. cit., p. 579-580.

ar fi devenit mai nervoşi ca înainte.

Dacă era ceva ciudat în aceste tratative care se duceau cu chinezii într-o chestiune aprobată mai înainte atât de Roosevelt cât şi de Churchill, apoi era faptul că chinezii căutau să tărăgăneze discuţiile. Ulterior Byrnes a explicat ce se ascundea îndărătul acestei tactici de tărăgănare: „Dacă Stalin şi Cian Kai-şi ar mai fi continuat să ducă tratative, aceasta ar fi putut întârzia intrarea Uniunii Sovietice în război şi, între timp, japonezii ar fi putut capitula”[190]. La 23 iulie Washingtonul i-a şi cerut lui Cian Kai-şi să tărăgăneze tratativele de la Moscova.

La prima vedere, aceste tratative sovieto-chineze, care s-au purtat timp de două săptămâni înainte de Conferinţa de la Potsdam (de la 30 iunie până la 14 iulie) şi au continuat apoi încă o săptămână după Potsdam (de la 7 la 14 august), nu reprezentau decât o simplă formalitate. Este drept, acordul de la Ialta prevedea că „acordul cu privire la Mongolia Exterioară, la porturile şi căile ferate... va trebui să capete încuviinţarea generalisimului Cian Kai-şi”, dar, pe de altă parte, în el se mai spunea:

„Preşedintele [Roosevelt] va lua măsuri ca această încuviinţare să fie obţinută... Şefii guvernelor celor trei mari puteri au căzut de acord că aceste cereri ale Uniunii Sovietice trebuie neapărat satisfăcute după ce va fi repurtată, victoria asupra Japoniei”.

Dar tratativele în chestiunile menţionate mai sus, ca şi cele referitoare la încheierea unui tratat de prietenie şi alianţă cu China – de asemenea prevăzut în acordul de la Ialta – nu s-au încheiat, aşa cum se aşteptase, înainte de intrarea Uniunii Sovietice în război, la 8 august, adică două zile după ce asupra Hiroshimei fusese lansată bomba atomică.

Nu încape îndoială că după acest eveniment Cian Kai-şi ar fi preferat să se eschiveze de la un acord cu Uniunea

---

190 J- Byrnes. „AII in one Lifetime“, New York, 1958, p. 291-299.

Sovietică, dar acest lucru nu prea era posibil, ţinând seama de angajamentele ferme luate de Roosevelt şi Churchill la Ialta şi, ceea ce era poate şi mai important, datorită faptului că în acel moment puternice forţe armate sovietice pătrunseseră în Manciuria.

Ceea ce i-a iritat pe ruşi la Potsdam nu a fost comunicarea vagă că americanii ar poseda o „superbombă", ci „ultimatumul de la Potsdam" dat Japoniei la 26 iulie, prin care i se cerea capitularea necondiţionată. Ei pretindeau că nu fuseseră consultaţi în privinţa acestui ultimatum anglo-americano-chinez, iar când au rugat să se amâne cu două zile publicarea lui, li s-a răspuns că textul ultimatumului fusese deja transmis ziarelor. S-ar putea ca acest fapt să-i fi pus pe gânduri pe ruşi şi să se fi născut la ei întrebarea dacă Statele Unite şi Anglia nu vor cumva să obţină capitularea Japoniei înainte de intrarea Uniunii Sovietice în război.

Nu este exclus ca ruşii să-şi fi pus această întrebare, dar cu toate acestea ei nu au întreprins nimic, continuând probabil să presupună că fără participarea lor războiul nu va putea fi câştigat într-un termen scurt. Şi, fără îndoială, ei aveau intenţia de a lua parte la acest război, în strictă conformitate cu angajamentele pe care şi le asumaseră la Ialta.

Există multe informaţii contradictorii cu privire la răspunsul dat de japonezi ultimatumului de la Potsdam. Potrivit atât versiunii oficiale americane, cât şi celei sovietice (aceasta din urmă fiind repetată şi în „Istoria războiului"), japonezii l-ar fi respins. Potrivit anumitor surse japoneze, guvernul japonez ar fi acceptat „de fapt" ultimatumul, cerând însă lămuriri suplimentare33. Indiferent însă care ar fi versiunea

83 Scriitorul german Anton Zisehka (*A. Zisehka*. „Krieg oder Frieden", Giitersloch, 1961, p. 61 – 65) îşi exprimă părerea că răspunsul japonez la ultimatum a fost –

fie accidental, fie, ceea ce este mult mai probabil, în mod deliberat – greşit tradus de anumiţi funcţionari americani. Cuvintele premierului Sudzuki „Ne vom abţine de la comencorectă, cert este că la 2 august ambasadorul Sato i-a făcut lui Molotov o vizită urgentă în legătură cu ultimatumul de la Potsdam. El s-a străduit să obţină încetarea imediată a ostilităţilor şi spera ca prin intermediul Uniunii Sovietice problema cea mai grea, aceea a împăratului – nemenţionată în ultimatum –, să fie reglementată într-un mod acceptabil. Molotov nu a manifestat nici cea mai mică intenţie de a-i veni în întâmpinare. Când, şase zile mai târziu, l-a invitat pe Sato la Ministerul Afacerilor Externe, nu a făcut-o decât pentru a-l informa că Uniunea Sovietică declară război Japoniei. Aceasta s-a întâmplat exact în ziua indicată de generalul Antonov la Potsdam.

În declaraţia de război adresată de Uniunea Sovietică Japoniei se spunea că, după capitularea Germaniei, Japonia a rămas singura mare putere care mai vrea să continue războiul. Întrucât Japonia a respins ultimatumul de la Potsdam, propunerea guvernului japonez ca guvernul sovietic să-şi asume rolul de mediator „îşi pierde orice bază”. Având în vedere că Japonia a refuzat să capituleze, aliaţii au rugat Uniunea Sovietică să intre în război contra Japoniei şi în felul acesta să accelereze terminarea lui.

„Guvernul sovietic este de părere că o asemenea politică este singurul mijloc capabil să apropie instaurarea păcii, să ferească popoarele de noi sacrificii şi suferinţe şi să dea posibilitate poporului japonez să scape de pericolele şi distrugerile pe care le-a îndurat Germania după ce a refuzat să capituleze necondiţionat”.

De la 9 august, Uniunea Sovietică a început să se considere în stare de război cu Japonia.

În seara de 8 august, Molotov i-a primit pe reprezentanţii presei pentru a le transmite textul acestei

declaraţii de război. Faţa lui era mai de nepătruns ca niciodată. După ce a răspuns doar la două sau trei întrebări cu totul inofensive, el s-a grăbit să încheie această „conferinţă de presă”. Nici Molotov şi nici altcineva nu a pomenit de bomba atomică lansată asupra Hiroshimei.

ţării până la primirea de lămuriri suplimentare” au fost traduse: „Noi ignorăm ultimatumul”. Cuvântul japonez „mokusaţu” înseamnă, în funcţie de context, atât „a ignora” cât şi „a se abţine” de la comentarii.

Dar în ziua aceea bomba atomică a fost singurul subiect, de conversaţie la Moscova. Bomba fusese lansată asupra Hiroshimei în dimineaţa zilei de 6 august, dar abia la 8 august ziarele sovietice au publicat o scurtă notă (pe o treime de coloană) reprezentând un pasaj din declaraţia lui Truman cu privire la Hiroshima. Puterea bombei, se spunea în această declaraţie, a fost egală cu 20.000 de tone de trotil.

Deşi presa sovietică minimaliza însemnătatea bombei de la Hiroshima, iar ştirea despre bomba lansată asupra oraşului Nagasaki a fost publicată abia mult mai târziu, poporul sovietic şi-a dat seama de semnificaţia evenimentului de la Hiroshima. El a produs asupra tuturor a o impresie profund deprimantă. Oamenii erau perfect conştienţi că acesta era un „factor nou” în politica de forţă pe plan mondial.

Ştirea, publicată în aceeaşi zi, că Uniunea Sovietică a declarat război Japoniei nu a produs nici cel mai mic entuziasm. Gândul că după atâtea pierderi suferite în războiul contra Germaniei vor trebui să lupte din nou nu putea, fireşte, bucura pe nimeni. Desigur, se ştia de mult că puternice forţe militare se transferă în Extremul Orient şi declararea războiului n-a fost o surpriză.

La 7 august – a doua zi după Hiroshima –, Stalin a chemat la Kremlin pe cinci dintre cei mai de vază savanţi

atomişti din Uniunea Sovietică şi le-a dat dispoziţie să ajungă din urmă Statele Unite în cel mai scurt timp posibil, indiferent de cheltuieli. Contrar aşteptărilor americanilor, la 10 iulie 1949 a fost efectuată explozia primei bombe atomice sovietice, iar patru ani mai târziu a apărut bomba sovietică cu hidrogen.

Dar aceasta a avut loc mai târziu, iar deocamdată gândul că americanii deţin monopolul bombei atomice alarma opinia publică sovietică. Presa sovietică continua să păstreze tăcere în această chestiune şi numărul din „Britanskii soiuznik" (săptămânal editat de englezi în U.R.S.S.) care a relatat primele amănunte despre Hiroshima şi Nagasaki s-a vândut „la negru" cu şaizeci de ruble.

Indignarea faţă de cei ce lansaseră bomba atomică era. atât de puternică, încât a dispărut orice sentiment de animozitate faţă de Japonia. îmi amintesc foarte bine acea seară de 8 august. Numeroşii japonezi care locuiau la hotelul „Metropol" din Moscova desfăşurau o activitate febrilă. îşi făceau bagajele, pentru a le duce la ambasada japoneză înainte de miezul nopţii. Erau posomorâţi, dar demni, iar personalul hotelului, poate şi fiindcă dăduseră întotdeauna bacşişuri grase, îi ajuta. Nici alţii nu le arătau duşmănie. Cu puţin înainte de miezul nopţii, când îşi urcau ultimele cufere în autocamioane, s-au strâns în jurul lor mulţi oameni, dar nimeni nu manifesta ostilitate, ba au fost chiar destul de numeroşi cei ce au dat o mână de ajutor la încărcarea bagajelor. Semăna cu un fel de subtilă manifestaţie de simpatie.

A doua zi, ziarele nu au făcut decât să parafrazeze nota prin care se declarase război Japoniei şi să amintească de răul pe care Japonia îl pricinuise în trecut Rusiei, şi apoi Uniunii Sovietice, începând cu războiul ruso-japonez din 1904 – 1905 şi cu intervenţia din 1919 şi terminând cu evenimentele de la lacul Hasan şi râul Halhin

Gol, precum şi cu ajutorul dat de japonezi lui Hitler.

În următoarele câteva zile, ziarele au publicat ştiri despre mitinguri de masă ţinute în multe întreprinderi, la care era aprobată în unanimitate declaraţia de război adresată „militariştilor şi imperialiştilor japonezi".

Războiul nu a durat mult. De la început era clar că cele trei fronturi sovietice – Frontul Transbaikal, de sub comanda mareşalului Malinovski, Frontul 1 Extremul Orient, de sub comanda mareşalului Meretkov, şi Frontul 2 Extremul Orient „de sub comanda generalului Purkaev (comandant-şef al celor trei fronturi fiind mareşalul Vasilevski) – aveau o superioritate covârşitoare asupra mult lăudatei armate din Kwangtung. Contraatacurile puternice şi adesea fanatice lansate de japonezi au fost zadarnice. Armata Roşie dispunea de mai mulţi oameni şi de incomparabil mai multe tunuri, tancuri şi avioane decât japonezii. La 16 august, generalul Antonov, şeful Marelui stat-major sovietic, a anunţat că declaraţia făcută de împărat la 14 august nu era decât o „declaraţie cu caracter general cu privire la capitularea necondiţionată" a Japoniei şi că trupele japoneze care luptau împotriva ruşilor nu primiseră încă ordinul de încetare a focului. Şi, întrucât încă nu a avut loc o capitulare efectivă a forţelor armate japoneze, „forţele armate ale Uniunii Sovietice din Extremul Orient îşi vor continua ofensiva împotriva Japoniei". La 17 august, mareşalul Vasilevski a trimis un ultimatum comandantului armatei din Kwangtung, cerându-i să capituleze până la 20 august, ora 12. Capitularea acestei armate a fost anunţată prin ordinul lui Stalin din 22 august. Flota sovietică din Pacific a jucat un rol important în operaţiile combinate care au dus la ocuparea părţii de sud a insulei Sahalin şi a insulelor Kurile. Aici trupele sovietice s-au lovit de o rezistenţă deosebit de îndârjită din partea japonezilor, care a continuat încă mult timp după capitularea oficială.

Şi în Manciuria numeroase unităţi japoneze au continuat lupta chiar şi după capitularea oficială a armatei din Kwangtung, şi abia la 12 septembrie Biroul sovietic de informaţii a publicat, într-un comunicat special, rezultatele definitive ale războiului împotriva Japoniei. În acest comunicat se spunea că pierderile suferite de japonezi între 9 august şi 9 septembrie s-au ridicat la 925 de avioane, 369 de tancuri, 1 226 de tunuri, 4 836 de mitraliere şi 300.000 de puşti. Comparate cu numărul prizonierilor, cifrele de mai sus arată că numeroasa armată din Kwangtung nu dispunea de armament suficient. Au fost luaţi prizonieri 594.000 de japonezi, dintre care 20.000 de răniţi. Printre prizonieri se aflau 148 de generali. Numărul celor morţi s-a ridicat la 80.000 de oameni. În comparaţie cu aceste cifre, pierderile Armatei Roşii, se spunea în comunicat, au fost foarte mici: 8.000 de morţi şi 22.000 de răniţi34.

La 2 septembrie, la bordul navei de linie americane „Missouri”, a fost semnat actul capitulării necondiţionate a Japoniei. Din partea Uniunii Sovietice, actul a fost semnat de generalul Dereveanko.

În aceeaşi zi, Stalin a luat cuvântul la radio. El s-a oprit îndelung asupra faptului că victoria asupra Japoniei constituie revanşa Rusiei pentru înfrângerea suferită în războiul din 1904 – 1905. El a amintit că, profitând de slăbiciunea guvernului ţarist, Japonia a atacat în mod perfid flota rusă la Port Arthur, aproape la fel cum, 37 de ani mai târziu, avea să atace flota americană la Pearl Harbor.

În încheiere, el a declarat că, în sfârşit, a fost restabilită pacea, că Uniunea Sovietică nu mai este ameninţată nici de Germania şi nici de Japonia şi a scos în evidenţă meritele forţelor armate ale Uniunii Sovietice, ale Statelor Unite ale Americii, ale Chinei şi Marii Britanii, care au repurtat victoria asupra Japoniei.

Seara victoria asupra Japoniei a fost sărbătorită prin salve de salut, dar în Piaţa Roşie nu se afla nici a zecea parte din mulţimea care se adunase aici la 9 mai pentru a sărbători înfrângerea Germaniei.

34 I.M.R.P.A.P. (voi. 5, p. 581) menţionează acelaşi număr de prizonieri japonezi, dar indică cifre ceva mai mari în privinţa armamentului capturat. Aşa, de pildă, se spune că trupele Fronturilor Transbaikal şi 1 Extremul Orient au capturat ele singure 1 565 de tunuri, 2139 de aruncătoare de mine, 600 de tancuri, 861 de avioane şi 12.000 de mitraliere. „Istoria războiului" nu dă cifrele pierderilor suferite de ruşi, ceea ce pare să indice că ele au fost mai mari decât cifrele oficiale publicate în 1945.

Istoriografia sovietică referitoare la cel de-al doilea război mondial susţinea că Japonia a capitulat datorită intrării Uniunii Sovietice în război: dacă puternica armată din Kwangtung nu ar fi fost zdrobită, rezistenţa opusă de japonezi Americii şi Angliei ar mai fi continuat încă mult timp şi le-ar fi costat pe acestea din urmă 1.000.000 de oameni sau chiar mai mult. În fond este acelaşi argument pe care l-au folosit Truman, Churchill şi alţii atunci când, vorbind despre bombele atomice, au afirmat că ele ar fi grăbit capitularea necondiţionată a Japoniei şi ar fi salvat astfel viaţa unui număr foarte mare de militari englezi şi americani. În realitate, faptele arată că nu exista nicio necesitate de a se folosi bombai atomică în ajunul intrării Uniunii Sovietice în război.

Chiar admiţând că japonezii ar fi continuat rezistenţa şi că lucrul cel mai important era salvarea vieţii ostaşilor americani, şi încă lansarea bombei atomice ar fi putut fi amânată până în septembrie, adică până în momentul în care americanii se pregăteau să debarce pe insula Kyūshū, debaroarecare altfel putea pricinui într-adevăr mari pierderi acestora. Bomba a fost însă lansată în mare grabă, la 6 august, ceea ce arată că Truman hotărâse ca ea să fie

lansată înainte de intrarea Uniunii Sovietice în război, care – potrivit convenţiei încheiate ia Ialta – trebuia să aibă loc la 8 august sau ceva mai târziu[191]. Dar aceasta nu era încă totul, Judecând după aluziile lipsite de echivoc ale lui Truman, Byrnes, Stimson şi alţii, bomba atomică a fost lansată în mare măsură pentru ca uriaşa forţă a Statelor Unite să impresioneze Uniunea Sovietică. Terminarea războiului cu Japonia era o chestiune de importanţă secundară (capitularea acesteia fiind în orice caz apropiată), principalul era însă de a-i opri pe ruşi în Asia şi de a-i frâna în Europa răsăriteană.

„Noul stil" al politicii americane de după lansarea bombei atomice a devenit foarte curând evident. La 16 august, Truman a declarat că, spre deosebire de Germania, Japonia nu va fi împărţită în zone de ocupaţie. Truman a respins categoric propunerea Uniunii Sovietice ca în partea de nord a insulei Hokkaidō japonezii să capituleze în faţa trupelor Armatei Roşii. De asemenea, ruşii nu urmau să participe la ocuparea Japoniei. Truman a mers chiar mai departe: la 18

august, el a cerut ca Uniunea Sovietică să permită americanilor să folosească una dintre insulele Kurile ca bază aeriană, ceea ce Stalin a refuzat categoric36.

Făcând abstracţie de o scurtă perioadă de îngrijorare şi dezorientare, singurul efect pe care l-a avut folosirea bombelor atomice a fost trezirea în rândurile poporului sovietic a unui sentiment de mânie şi de totală neîncredere în Occident. Uniunea Sovietică nu a devenit mai conciliantă, ci, dimpotrivă, s-a situat pe o poziţie şi mai fermă. În Uniunea Sovietică, toţi îşi dădeau seama că bomba atomică devenise un factor de uriaşă importanţă în

191 întrebat în 1960 dacă a existat vreo necesitate urgentă de a se termina războiul din Oceanul Pacific înainte ca Uniunea Sovietică să fie prea adînc atrasă în el, Byrnes a răspuns : „După părerea mea, o ■ asemenea necesitate a existat incontestabil. Voiam să terminăm cu faza japoneză a războiului înainte de intrarea ruşilor în război".

politica puterilor mondiale şi erau de părere că, deşi cele două bombe lansate au ucis şi mutilat câteva sute de mii de japonezi, adevăratul scop al folosirii lor fusese – în primul rând şi mai ales – acela de a intimida Uniunea Sovietică.

Nu a fost o simplă coincidenţă faptul că la zece zile după lansarea bombei atomice asupra Hiroshimei, Sovietul Suprem al U.R.S.S. a dat instrucţiuni Comitetului de Stat al Planificării şi Consiliului Comisarilor Poporului să se ocupe de întocmirea unui nou plan cincinal. Poporul sovietic nu putea avea nicio clipă de răgaz, deoarece vasta operă de reconstrucţie industrială şi economică a ţării trebuia să înceapă imediat.

Corespondenţa…", vol. II, p. 326 – 327.

Prefaţă 5

PARTEA ÎNTÂI

PRELUDIUL RĂZBOIULUI

Capitolul I. Rusia în 1939 21

Capitolul al II-lea. Tratativele de la Moscova 39

Capitolul al III-lea. De la agresiunea împotriva Poloniei la invadarea Uniunii Sovietice 56

PARTEA A DOUA

DE LA INVAZIE PÂNĂ LA BĂTĂLIA DIN FAŢA MOSCOVEI

Capitolul I. Insuficienta pregătire de război a Uniunii Sovietice în iunie 1941 75

Capitolul al II-lea. Invazia 87

Capitolul al III-lea. Molotov şi Stalin se adresează poporului… 99

Capitolul al IV-lea. Smolensk: primul eşec al „războiului fulger" 107

Capitolul al V-lea. Moscova la începutul războiului… 113

Capitolul al VI-lea. Călătorie autumnală pe frontul de la Smolensk 124

Capitolul al VII-lea. Ofensiva asupra Leningradului... 132
Capitolul al VIII-lea. Luptele din Ucraina 136
Capitolul al IX-lea. Evacuarea industriei 144
Capitolul al X-lea. Începutul bătăliei pentru apărarea Moscovei 154
Capitolul al XI-lea. A doua etapă a bătăliei pentru apărarea
Moscovei 167
Capitolul al XII-lea. Contraofensiva de la Moscova a trupelor sovietice < 182
Capitolul al XIII-lea. Arena diplomatică în primele luni după invazie 194
PARTEA A TREIA
EPOPEEA LENINGRADULUI
Capitolul I. Inamicul în ofensivă 217
Capitolul al II-lea. Leningradul în timpul asediului... 227
Capitolul al III-lea. „Drumul vieţii peste lacul Ladoga”... 235
Capitolul al IV-lea. Marea foamete 239
Capitolul al V-lea. Drumul pe gheaţă 245
Capitolul al VI-lea. Leningrad: impresii personale 252
Capitolul al VII-lea. De ce a rezistat Leningradul 271
Capitolul al VIII-lea. Câteva cuvinte despre Finlanda... 275
PARTEA A PATRA
CUMPLITA VARA A ANULUI 1942
Capitolul I. Moscova, iunie 1942 281
Capitolul al II-lea. Alianţa anglo-sovietică 292
Capitolul al III-lea. Căderea oraşelor Kerci, Harkov şi Sevastopol 301
Capitolul al IV-lea. O nouă ofensivă germană 312
Capitolul al V-lea. Apelul „Patria este în pericol!”... 318

PARTEA A CINCEA
STALINGRAD
Capitolul I. Stalingrad. Relatarea lui Ciuikov 337
Capitolul al II-lea. Lunile „Stalingradului” la Moscova. Vizita lui
Churchill şi evenimentele care au urmat 364
Capitolul al III-lea. Germanii încercuiţi la Stalingrad… 383
Capitolul al IV-lea. Stalingrad: impresii personale 397
Capitolul al V-lea. Stalingrad: agonia 420
Capitolul al VI-lea. Stalingradul în zilele capitulării… 429
Capitolul al VII-lea. „Caucaz – dus şi întors” 447
PARTEA A ŞASEA
1943 ANUL VICTORIILOR GREU REPURTATE
Capitolul I. După Stalingrad 463
Capitolul al II-lea. Germanii şi Ucraina 472
Capitolul al III-lea. Harkovul sub ocupaţie germană… 477
Capitolul al IV-lea. Succesele economiei de război sovietice. Acalmia din primăvara anului 1943 488
Capitolul al V-lea. Primele luni ale anului 1943 498
Capitolul al VI-lea. Problema poloneză 503
Capitolul al VII-lea. Dizolvarea Cominternului şi alte evenimente din primăvara anului 1943.526
Capitolul al VIII-lea. Kursk: Hitler pierde ultima şansă de a schimba soarta războiului 535
Capitolul al IX-lea. Orelul sub ocupaţie germană 542
Capitolul al X-lea. Un capitol scurt despre o temă vastă: crimele comise de germani în Uniunea Sovietică 552
Capitolul al XI-lea. Partizanii în războiul sovieto-german… 560
Capitolul al XII-lea. Politica externă a U.R.S.S. în 1943. Căderea lui Mussolini. Constituirea comitetului „Germania liberă”. 576 Capitolul al XIII-lea. După Kursk.

Spiritul de la Teheran... 587
PARTEA A ŞAPTEA
1944 – ANUL BĂTĂLIILOR HOTĂRÂTOARE Capitolul I. Unele trăsături caracteristice ale anului 1944... 603
Capitolul al II-lea. Un „mic Stalingrad” pe Nipru 614
Capitolul al III-lea. Odesa: impresii personale 651
Capitolul al IV-lea. Dezastrul lui Hitler în Crimeea: impresii personale 660
Capitolul al V-lea. Acalmia dinaintea debarcării în Normandia... 670
Capitolul al VI-lea. Ruşii şi debarcarea în Normandia... 677
Capitolul al VII-lea. Zdrobirea hitleriştilor în Bielorusia. „Mai rău decât Stalingradul” 682
Capitolul al VIII-lea. Ce s-a întâmplat la Varşovia? 689
Capitolul al IX-lea. Lublin. Lagărul morţii de la Maidanek văzut de aproape 705
Capitolul al X-lea. România, Finlanda şi Bulgaria ies din război 720
Capitolul al XI-lea. A doua vizită a lui Churchill la Moscova... 729
Capitolul al XII-lea. Discuţiile dintre Stalin şi de Gaulle... 734
Capitolul al XIII-lea. Politica şi ideologia la sfârşitul războiului 744
PARTEA A OPTA
VICTORIA ŞI ÎNCEPUTURILE RĂZBOIULUI RECE
Capitolul I. În Germania 755
Capitolul al II-lea. Ialta şi perioada care i-a urmat 769
Capitolul al III-lea. Iunie 1945: Berlinul sub ocupaţie sovietică 778
Capitolul al IV-lea. Trei luni de pace. Atmosfera după Ziua
Victoriei 791

Capitolul al V-lea. Potsdam 805
Capitolul al VI-lea. Scurtul război sovieto-japonez. Hiroshima… 810
Redactor: JEAN GRISARU
Coperta: GHEORGHE MOTORA
Tehnoredactor: MARIANA RĂDULESCU
Apărut – martie 1970. Coli de editură 51, 50.
Coli de tipar 52. Format 16/600X900.

Tiparul executat sub comanda nr. 6 923/90 739 la Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”, Piaţa Scânteii nr. 1, Bucureşti – Republica Socialistă România.